This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

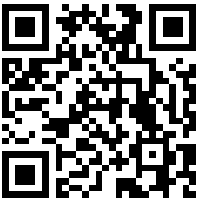

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på `http://books.google.com`

University of Virginia Library
DL148 .D35 V.8
ALD Det danske folks histoire ; sk
AX 000 392 100

ALDERMAN LIBRARY
UNIVERSITY OF VIRGINIA
CHARLOTTESVILLE, VIRGINIA

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

Digitized by Google

Digitized by Google

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

SKREVET AF DANSKE HISTORIKERE

REDIGERET AF

AAGE FRIIS · AXEL LINVALD
M. MACKEPRANG

VIII BIND

KØBENHAVN
CHR. ERICHSENS FORLAG
1929

Digitized by Google

DL
149
.J35
L.1.3

Andersen & Pedersen. København V

Digitized by Google

VIII BIND

DET DANSKE FOLK UNDER DEN FRI FORFATNING

AF

POVL ENGELSTOFT · P. MUNCH · H. P. HANSSEN
HANS JENSEN OG VILH. ANDERSEN

Digitized by Google

Digitized by Google

INDHOLDSFORTEGNELSE

I. Side

Povl Engelstoft: Den politiske Udvikling 1864—70.

1. Staten, Regeringen og Partierne 1864 3
2. Grundlovskampen 1864—66 12
3. Oktoberforeningen 27
4. Ministeriet Frijs og Partierne 32
5. Estrups Gerning 39
6. Valgmenighedsloven 43
7. Fæstesagen og Ministeriets Afgang 47

Litteratur 51

II.

P. Munch: Forfatningskampen 1870—1901.

FØRSTE AFSNIT

Ministeriet Holstein 1870—74 og Ministeriet Fonnesbech 1874—75.

1. Det forenede Venstres Dannelse 55
2. Socialismens Fremtræden 60
3. Det litterære Gennembrud 64
4. Folketingsvalg og Finanslovsnægtelse 1872—1873 68
5. Ministeriet Holstein forhandles bort 1874 78
6. Ministeriet Fonnesbech 1874—75 79
7. Nationalliberalismens Svækkelse 82

ANDET AFSNIT

Ministeriet Estrup 1875—94.

1. Estrups første Aar 1875—77 85
2. Forlig og Forhandling 1877—81 94
3. Forsvarsbevægelsen. Kampen om Københavns Befæstning. Visnepolitikken 1881—85 107
4. Finansprovisorium og Kamppolitik 1885—86 136
5. Forhandlingspolitikken 1886—90 148
6. Forligspolitikken 1890—95 163
7. Venstrereformpartiet 1895—1901 176

Litteratur 194

Digitized by Google

III.

Povl Engelstoft: Mellem Systemskiftet og Verdenskrigen.

FØRSTE AFSNIT

Indenrigspolitik.

1. Systemskiftet 1901 197
2. Ministeriet Deuntzer 1901—05 203
3. J. C. Christensens Ministerier 1905—08 220
4. Ministerierne Neergaard, Holstein og Zahle 1908—10 235
5. Ministeriet Berntsen 1910—13 251
6. Danmark og Island 1901—13 261

ANDET AFSNIT

Danmark og Udlandet 1901—13.

1. Det vestindiske Spørgsmaal 1902 265
2. Det norske Kongevalg 1905 268
3. Danmark i Verdenspolitikken 270

Litteratur 282

IV.

P. Munch: Under Verdenskrigen.

1. Grundlovsforhandlingen 1913—14 285
2. Verdenskrigens Udbrud 295
3. Den økonomiske Stilling i Efteraaret 1914 305
4. Militærpolitiske Forhandlinger fra Efteraaret 1914 til Foraaret 1915 310
5. Grundlovssagens Løsning 315
6. Partiforhandlinger om Neutralitetspolitik, Militærvæsen og Rigsdagsvalg fra Sommeren 1915 til Sommeren 1916 318
7. De vestindiske Øers Afhændelse 324
8. Militærforhandlinger i Efteraaret 1916 329
9. Handelspolitiske og økonomiske Forhold Januar 1915 til Februar 1917 330
10. Handelspolitiske og økonomiske Forhold fra den uindskrænkede Undervandsbaadskrig 1. Februar 1917 til Vaabenstilstanden 11. November 1918 340
11. Partistrid om Neutralitetspolitikkens Art og Militærvæsenet Februar 1917 til November 1918 356
12. Rigsdagsvalget 1918 363
13. Sønderjyllands Genforening med Danmark 372
14. De økonomiske Forhold November 1918 til Marts 1920 400
15. Reformlovgivning 1913—20 413
16. Danmarks Indtræden i Folkeforbundet 419
17. Danmark og Island 422

Litteratur 425

Digitized by Google

V.

H. P. Hanssen: Sønderjylland under Verdenskrigen.

Side

1. Krigen og dens Følger for de danske Sønderjyder 429
2. Forhandlingspolitikken og Genforeningen med Danmark 439

Litteratur 446

VI.

Hans Jensen: Efter Verdenskrigen.

1. Paaskekrisen 1920 og dens Følger 449
2. Genforeningen og dens Fuldbyrdelse 456
3. Venstres Styre 1920–24. De økonomiske Vanskeligheder 463
4. Socialdemokratisk Styre. Erhvervskrisen 1924—26 471
5. Ministeriet Madsen-Mygdal 478

Litteratur 484

VII.

Vilh. Andersen: Aandslivet i den anden Halvdel af det nittende Aarhundrede og Overgangen til det tyvende Aarhundrede.

Indledning 487

FØRSTE AFSNIT

Aandslivet under Frederik den Syvende.

1. Kunst 491
2. Digtning 496
3. Videnskab 501
4. Kirke og Skole 506

ANDET AFSNIT

Aandslivet paa Christian den Niendes Tid.

1. Overgangstiden 1864–1870 509
2. Gennembrudstiden 1870–1890 518
3. Afslutnings- og Nybruds-Tiden 1890—1900 560

TREDIE AFSNIT

Aandslivet paa Overgangen til det tyvende Aarhundrede.

Indledning 581
1. Kirke og Skole 583
2. Digtning 584
3. Kunst og Videnskab 600
4. Slutning 608

Litteratur 614

Oversigt over nyere Litteratur vedrørende større Tidsrum og særlige Sider af det danske Folks Historie 617

Digitized by Google

S. 1 - 52 udkom December 1928.
S. 53 -194 udkom December 1928 - Februar 1929.
S. 195 -282 udkom Februar—Marts 1929.
S. 283 -425 udkom Marts—April 1929.
S. 427—446 udkom April—Maj 1929.
S. 447—484 udkom Maj 1929.
S. 485—622 udkom Maj - Juni 1929.

Digitized by Google

BILLEDFORTEGNELSE

Bilagsbilleder:

Side

1. Holstebrosagen for Højesteret. Tegning af Knud Gamborg..... 144
2. Kort over Afstemningen i Sønderjylland 10 Febr. og 14. Marts 1920. 396
3. Kong Christian X rider over den gamle Grænse d. 10. Juli 1920. Maleri af Hans Nicolai Hansen. (Frederiksborg)..... 460

Tekstbilleder:

Side

1. Grev C. E. Frijs-Frijsenborg. Tegning af Gertner. 1866. (Frederiksborg) 9
2. H. R. Carlsen. Tegning af Gertner. 1858. (Frederiksborg) 10
3. J. B. S. Estrup. Litografi fra 1860'erne 11
4. C. G. N. David. Tegning af H. Olrik. 1867. (Frederiksborg) 13
5. E. S. E. Heltzen. Fot. 17
6. Karrikatur af Oktoberforeningen 18
7. Karrikatur til Grundlovskampen: Styrkeprøven den 30te Mai 21
8. Karrikatur til Grundlovskampen: Danaiderne 22
9. Karrikatur til Grundlovskampen: Hr. Sørensen i Forfatnings-Trædemøllen 23
10. Hall og Bille ved Grev Frijs' Vindue. Karrikatur 25
11. Karrikatur til Grundlovskampen: 1ste Mosebog Cap. 29 .. 26
12. J. Michaelsen. Fotografi fra c. 1870 28
13. Oktoberforeningens Stiftere. Samtidige Fotografier 30
14. Karrikatur paa de militære Besparelser: Renlighed er en god Ting 33
15. Bondens Overmagt. Karrikatur paa Folketingets Sammensætning 34
16. »Hall og Hofjægermester Carlsen paa Jagt.« Karrikatur.... 36

Side

17. Karrikatur paa de militære Besparelser: Ulykkelig Kærlighed 38
18. P. C. Kierkegaard. Fot..... 45
19. Aleth Hansen. Fot..... 46
20. »Indenrigsminister Haffners og J. A. Hansens Bestræbelser paa at bringe Fæsteloven fremad.« Karrikatur 49
21. Grev L. H. C H. Holstein-Holsteinborg. Fotografi fra 1870'erne 56
22. Georg Brandes. Fotografi fra 1877 65
23. Lars Bjørnbak 70
24. C. S. Klein. Fotografi fra 1880'erne 71
25. Pio i Fængslet. Træsnit 76
26. Christian IX's Besøg paa Tingvallasletten. Træsnit ... 80
27. C. A. Fonnesbech. Fotografi fra 1860'erne 81
28. J. B. S. Estrup. Fotografi fra 1870'erne 86
29. Rigsretssagen 1877. Træsnit. 93
30. De fem Venstreførere. Litografi fra c. 1880 97
31. Jacob Scavenius. Fotografi fra c. 1890..... 103
32. Edv. Brandes. Fotografi fra c. 1880 104
33. J. V. Pingel. Fotografi fra 1880'erne 109
34. E. Wiinblad. Fotografi fra 1881 112
35. Chr. Hage. Fotografi fra 1890'erne 114

Digitized by Google

Side

36. »Politisk Danmarkskort«. Farvelitografi fra 1881..... 116
37. D. G. Monrad. Fotografi fra 1882..... 120
38. Fra Valget i 5. Kreds 1884. Træsnit..... 127
39. J. Bahnson. Fotografi fra 1890'erne..... 129
40. »Paa denne Tomt rejses intet Christiansborg.« Karrikatur 130
41. Henning Matzen. Fotografi fra 1890'erne..... 133
42. »Haardt Styrbord« Tegning i »Punch«. 1885..... 139
43. Attentatet paa Estrup Træsnit 142
44. Lars Dinesen. Fotografi fra c. 1890..... 155
45. »Gratis Befordring.« Valgbillede fra 1890..... 161
46. J. M. V. Nellemann. Fotografi fra 1880'erne..... 164
47. N. Neergaard. Fotografi fra c. 1890..... 170
48. Hørup og Høgsbro. Satirisk Billede..... 172
49. Hørup paa »Politiken«s Kontor. Fotografi fra c. 1900... 173
50. Baron Reedtz-Thott. Litografi efter Maleri af Otto Bache..... 174
51. J. C. Christensen foran Stadil Kirke. Fotografi fra c. 1895. 177
52. H. E. Hørring. Fotografi.... 184
53. Hannibal Sehested. Fotografi fra 1890'erne..... 189
54. Ministeriet Deuntzer. Fotografi..... 201
55. Christian IX. Fotografi..... 204
56. Grev Mogens Frijs. Fotografi fra c. 1900..... 207
57. »Borgmester Jensen er valgt!« Karrikatur af Borgbjerg.... 211
58. J. C. Christensen. Fotografi fra c. 1905..... 219
59. Vilh. Lassen. Fotografi fra c. 1905..... 221
60. Sv. Høgsbro. Fotografi fra c. 1905..... 222

Side

61. Sigurd Berg. Fotografi fra c. 1905..... 224
62. »Forsvarskommissionen arbejder.« Karrikatur..... 230
63. Frederik VIII. Fotografi fra c. 1906..... 231
64. N. Neergaard. Fotografi fra c. 1910..... 234
65. Anders Nielsen. Fotografi fra c. 1905..... 236
66. Jensen-Sønderup. Fotografi fra c. 1905..... 237
67. Grev Holstein-Ledreborg. Fotografi fra c. 1909..... 243
68. Ministeriet Zahle. Fotografi. 247
69. Klaus Berntsen. Fotografi fra c. 1915..... 250
70. Christian X. Fotografi fra c. 1912..... 258
71. »Mutter Danmark skal have ny Grundlov«..... 259
72. Karrikatur i Anledning af de vestindiske Øers Salg... 266
73. Christian IX modtager den norske Stortingsdeputation, som tilbyder Prins Carl Kronen. Maleri af Poul Fischer fra 1907. (Frederiksborg).... 269
74. Grev Ahlefeldt-Laurvig. Fotografi fra c. 1910..... 272
75. C. Th. Zahle. 1915..... 287
76. Jørgen Pedersen. Fotografi fra c. 1915..... 290
77. Landstingsmødet den 9. Juni 1914. Fotografi..... 292
78. General Gørtz..... 297
79. P. Munch..... 298
80. Admiral Kofoed-Hansen..... 301
81. Damper med Nationalitetsmærker. Fotografi..... 306
82. De tre nordiske Konger. Fotografi fra Malmømødet.... 308
83. Ove Rode..... 309
84. »E 13« bugseres ind til København. Tegning..... 311
85. Satirisk Tegning forestillende P. Munch og Folketingsmand J. Wulff..... 314

Digitized by Google

Side

86. Grundlovens Vedtagelse i Folketinget 3. Juni 1915. Fot. 316
87. Grundloven underskrives i Statsraadet 5. Juni 1915. Fot. 317
88. Grundloven af 5. Juni 1915. Fot. ... 319
89. Landstingsmand Piper. Fot. 322
90. De tre »Kontrolministre«. 1916 ... 328
91. »Forvandlingsbillede.« 1915 331
92. »Assessor Thorup er i Telefonen«. Satirisk Billede .. 332
93. Sukkerkort ... 336
94. Krigsmalet Damper. Fot. .. 341
95. De tre nordiske Udenrigsministre. Fotografi fra Malmømødet ... 342
96. Brødkort ... 345
97. Ernæringsraadet. Fotografi 346
98. Fra de tyske Forsvarsanlæg i Nordslesvig. Fotografi 362
99. H. V. Clausen. Fotografi fra 1919 ... 374
100. Den danske Delegation. Fotografi ... 382
101. Afstemningsplakat fra 1. Zone. Fot. ... 394
102. Den internationale Kommission i sit Mødeværelse i Flensborg. Fot. ... 395
103. Sønderjysk Pengeseddel med Tiedjelinien. Fot. ... 397
104. Afstemningsplakat fra 2. Zone. Fot. ... 398
105. Sønderjysk Pengeseddel med Karrikatur af Statsminister Zahle. Fot. ... 399
106. Fangne Sønderjyder i Navigationsskolen i Flensborg. Fot. ... 430
107. En af de yngste sønderjyske Soldater. Fot. ... 431
108. Fader og Søn. Fot. ... 432
109. Sønderjyske Soldater fra Efteraaret 1914. Fot. ... 434
110. Mødet paa Folkehjem d. 17. November 1918. Fot. ... 445
111. Ministeriet Neergaard. Fot. 453

Side

112. Kammerherre Bernhoft underskriver Traktaten om Nordslesvigs Overdragelse. Fot. ... 460
113. Dybbølfesten d. 11. Juli 1920. Fot. ... 461
114. Ministeriet Stauning. Fot. . 473
115. Den tapre Landsoldat. Litografi fra 1850'erne ... 492
116. Thorvaldsens Museum. Fot. 493
117. P. C. Skovgaard: Sommerdag i Dyrehaven. (Statens Mus. f. Kunst) ... 495
118. J. J. A. Worsaae. Fotografi fra 1870'erne ... 502
119. Svend Grundtvig. Fotografi fra c. 1880 ... 503
120. Julius Thomsen. Maleri af Jerndorff. 1896. (Frederiksborg) ... 504
121. Christen Kold. Litografi ... 508
122. Vilhelm Beck. Maleri af G. Achen. 1895. (Frederiksborg) 516
123. Rasmus Nielsen. Usign. Tegn. fra 1860'erne. (Frederiksborg) ... 517
124. Georg Brandes. Maleri af Krøyer. 1902. (Frederiksborg) 521
125. Harald Høffding. Fotografi fra 1890'erne ... 523
126. Julius Lange. Tegning af Krøyer. 1898. (Frederiksborg) 526
127. A. D. Jørgensen. Fotografi fra c. 1896 ... 528
128. Troels-Lund ... 529
129. Johs. Steenstrup. Fotografi fra 1900 ... 530
130. Kr. Erslev. Fotografi fra c. 1900 ... 531
131. Ludvig Wimmer. Fotografi fra 1880'erne ... 532
132. Vilh. Thomsen. Fotografi fra c. 1910 ... 533
133. Otto Jespersen. Maleri af Jul. Paulsen. 1925. (Frederiksborg) ... 534
134. Kristoffer Nyrop. Fotografi fra c. 1910 ... 535

Digitized by Google

Side

135. J. P. Jacobsen. Maleri af E. Josephson. 1879. (Frederiksborg) 538
136. Holger Drachmann. Maleri af Krøyer. 1908. (Frederiksborg) 539
137. J. P. Jacobsen læser op. Tegning af Erik Henningsen. (Frederiksborg) 541
138. Henrik Pontoppidan. Maleri af Johan Rohde. 1895. (Frederiksborg) 542
139. Herman Bang 544
140. Olaf Poulsen som Per Degn. Fotografi 548
141. Krøyer: Fiskere, der drager Vod. (Privateje) 549
142. Paa Askov Højskole. Maleri af Erik Henningsen. 1902. (Frederiksborg) 558
143. Johannes Jørgensen. Fotografi fra 1921 567
144. Helge Rode. Fotografi fra c. 1910 569
145. Joakim Skovgaard: Abraham og Isak. Freske i Viborg Domkirke 576
146. Wilhelm Johannsen. Maleri af Knud Larsen. 1920. (Frederiksborg) 578
147. Niels Finsen. Maleri af C. Wentorf. 1904–06. (Frederiksborg) 579
148. Valdemar Rørdam. Fotografi fra c. 1910 589
149. Jeppe Aakjær. Fotografi fra c. 1910 591
150. Andersen Nexø. Maleri af Aug. Tørsleff. 1913. (Frederiksborg) 594
151. Jakob Knudsen. Maleri af Bredsdorff. 1912. (Frederiksborg) 597
152. Johs V. Jensen. Maleri af Find. 1927. (Frederiksborg) 598
153. Kai Nielsen: Vandmoderen. (Glyptoteket) 601
154. Carl Nielsen. Fotografi fra c. 1915 602
155. Niels Bohr. Fotografi fra c. 1925 608

Digitized by Google

RETTELSER

S. 25 L. 2 f. n.: i Landstinget fra 20 til 30, læs: i Landstinget vedtoges Udkastet med 30 mod 20 Stemmer.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

DEN POLITISKE UDVIKLING 1864—70

AF

POVL ENGELSTOFT

Digitized by Google

Digitized by Google

1. Staten, Regeringen og Partierne 1864.

Der er ikke Tvivl om, at det Nederlag, der besegledes ved *Freden i Wien*, ramte den danske Stat haardt. Dens Territorium svandt ind fra 60,000 km² til 40,000, dens Befolkning fra 2500,000 til 1600,000. Den maatte sige Farvel til op mod 200,000 Landsmænd af sin egen Hovedstamme, bundne til Landets Hjerte med tusindaarige Baand. Den mistede de Landsdele mod Syd, der paa een Gang var dens Udfaldsport, dens Bolværk og dens Adkomst til Sæde i Europas Fyrsteraad. Nederlaget kom over den, hastigt og lammende, midt i en Blomstringstid, da Landets Kræfter spændtes, som en Bombe gennem Hurraraab og Vifte med Bogegrene og Skandinaviens stedsegrønne Løv. Wienerfreden sætter Skel i vor Historie som en Overgang fra Mellemstat til Smaastat, fra sorgløs Lysstemning til utrygt Mørke, der først langsomt skiftede med Dag.

Men Skellet bør ikke gøres dybere, end det var. Det var sandt, hvad H. N. Clausen sagde, at Danmark ikke havde været mindre siden Valdemar Atterdags Dage. Men Landet var saare langt fra Holstenertidens Opløsning. Der var i dets Stilling i 1864 Holdepunkter nok for Haab til Fremtiden. I ingen Henseende slog Nederlaget saa haardt som i 1814. Vor Hær var ikke knust, den stod i et Tal af 40,000 Mand paa Fyn og kunde endnu have kæmpet en sidste Kamp. Vor Flaade havde hævdet i hvert Fald vor Jævnbyrdighed paa Havet, og vor Skibsfart havde intet lidt. Fra Markerne var hjembragt en jævn Middelhøst, og Udsigterne for dens Afsætning var ikke forringede. Største Delen af de Landsdele, der var afstaaet, betød lidet for det egentlige Danmarks Økonomi. Tværtimod, Holstens Udskillelse løsgjorde os endelig fra Hamburg og befriede den danske Industri for en stærk indenrigsk Konkurrence. Danske Papirer steg i December Termin 1864, og Sparekasserne øgede deres Indskud. Krigen havde kostet os 60 Mill. Kr., men Følgerne overvandtes hurtigt og var ti Aar efter ikke at spore. Tabet af Blod og Mandskab var i sig selv tungt, men de 0,2 % af Befolkningen, det rummede, var kun det halve af Frankrigs Dødstribut i 1870—71 og naar ikke paa langt nær Verdenskrigens Tal.

Digitized by Google

De Kræfter, vi havde brugt i Tiden 1848—63 paa en opslidende Kamp med overmægtige Modstandere, kunde nu vendes *indad*. Landet var blevet mindre, men den Styrke, der boede i dets Hovedstamme, var den samme. Den kunde spændes fastere om et snævrere Maal.

Det er dog intet Under, at Slægten fra 1864 ikke havde Øje for disse Lyspunkter. Nederlaget slog haardt, fordi det var nationalt og moralsk. Ydmyget midt i sin Fylde stod det danske Folk med Skammens og Selvanklagens Taarer i Øjnene, og de sved maaske bitrest der, hvor Skylden var mindst. Og det var ikke i Hovedstaden.

Nederlaget var *nationalt*, fordi det delte vor Nation, og fordi der i denne Deling laa en stadig lurende Trusel om, at der kunde tabes mere endnu. Det var det, fordi den Slægt, der havde regnet med et europæisk Danmark, ikke let kunde bekvemme sig til at lukke Vinduerne mod Syd. Det var det, fordi Haabet om Broderskabet i Nord var bristet.

Nederlaget var *moralsk*, fordi den Klasse Mænd, der havde fort vor Politik, Glansen af vor Intelligens, Højden af vort Borgerskab, havde taget et Ansvar paa sig, som de ikke havde kunnet bære til Enden. De havde bygget vor Frihed, de havde hejst vor Fane, og paa begge Felter aabnede Afkaldet sig for dem. Mod dem vendtes nu Bitterheden og Anklagen, ofte med blodig Uret, men ogsaa med Gengældelsens Styrke, fordi de ikke vilde forstaa det Krav, der politisk og socialt lød til dem: „Ven, sæt dig længere ned!"

Underlig dump og fattig laa Stemningen over Danmark. Lyspunkterne syntes saa faa. Et svidende Nederlag, men ingen lutrende Tugtelse. Røster, der raabte mod hinanden paa Forræderi. En Hovedstad, der havde larmet i Festrus, saa danset i Glemsel, til sidst dukket Hovedet i Frygt. Blod, der var flydt, tilsyneladende nytteløst, paa Dybbøls Grushobe. Mellem Førerne i København en lurende, ængstelig Mistro, Anklager, Raadvildhed. Og den sejge Styrke ude i Landet ikke vakt til Bevidsthed, smittet af Ledernes Forvirring eller sløvt dukkende Hovedet.

Ud af dette Kaos skabtes de bitre Aar, da Danskerne sloges om den lille Stat, de skulde bygge, og den bedske Stemning af Had og Splid, der beherskede Rigsdagen. At den ikke trængte nær saa dybt ned i Folket selv som senere Provisorieaarenes Modsætning, var et af de bedste Holdepunkter for Danmarks Fremtid. — —

Der undtes ikke Folket nogen Tid til at samle sig efter Slaget, fordi Forfatningsspørgsmaalet straks rejste sig. Vi stod med to Forfatninger, *Junigrundloven* af 1849 for de særlig kongerigske Anliggender, Indenrigs-, Justits-, Kirke- og Undervisningsministerierne, — og *Novemberforfatningen* af 1863 for de for Kongeriget og Slesvig fælles Sager, Udenrigs-, Krigs-, Marine- og Finansministerierne. Naar nu Slesvig

Digitized by Google

udskiltes, var denne dobbelte Forfatning en Meningsløshed, og under almindelige Forhold kunde man vel være enedes om hurtigt at udjævne den. Men det var ikke alene udenrigspolitiske Hensyn, der havde bestemt Forfatningerne, de var hver for sig prægede af Givernes indrepolitiske Syn, og naar de skulde erstattes af en Enkeltkonstitution, tørnede de modsatte Opfattelser paa ny sammen. De store brændende Spørgsmaal blev: er Novemberforfatningen af 1863 med sit fælles Rigsraad bortfaldet med Slesvigs Tab, skal den erstattes af Junigrundloven ogsaa for de fælles Sager, eller skal der skabes en ny Forfatning ved, at man sammenarbejder de to? I Kampen om disse Problemer mødtes endnu engang nyt og gammelt, Linjer fra før og efter 1849 blev trukket op og forlængede. Doktriner og Ideer, Stænder og Klasseinteresser tørnede sammen i voldsomme og opslidende Debatter, og under Nederlagets og Truslernes tunge Himmel trættedes og købslog Danskerne om et Par Paragraffer i deres Grundlov.

Novemberforfatningen, der var ført igennem af de Nationalliberale imod Bondevennerne, var præget af Givernes Skepsis over for den almindelige Valgrets Eneherredomme i Repræsentationen, og dens Landsting var ud derfra gjort til en mere konservativ Forsamling end Junigrundlovens. Medens der 1849 kun var skabt en Valgbarhedscensus, krævedes der til Rigsraadets Landsting en Indtægt hos Vælgerne af 1200 Rdl. eller en aarlig Skatteydelse af 200 Rdl., hvorved kun mellem 5000 og 10,000 fik Valgret. Hall og de andre ledende Nationalliberale havde ved Novemberforfatningens Givelse tydelig givet til Kende, at de agtede at gøre dens Landsting gældende ogsaa for Kongeriget, og de fik heri Støtte af de gamle Konservative. Det var dette Ønske om at begrænse den uindskrænkede Valgret til Landstinget, der rejste Grundlovskampen 1864—66, fordi Bondevennerne straks med Styrke stillede sig imod Kravet.

Allerede i Sommeren 1864 begyndte de kæmpende Hære at marchere op, og vi skal kaste et Blik paa dem.

Ministeriet *Bluhme* bestod af konservative Helstatsmænd og havde Kongens Tillid. Det mindede i meget om det gamle Ministerium Bluhme, men den mest konservative Fløj var svækket derved, at Carl Moltke var syg og Grev Sponneck erstattet med C. N. David. Medens denne havde nationalliberale Forbindelser, var Justitsminister E. S. E. Heltzen og Krigsminister C. F. Hansen afgjorte Modstandere af de doktrinære. Bluhme og Tillisch indtog Mellemstandpunkter. Som Helhed svækkedes Ministeriet af Alder og Svagelighed, — det var Oldinge, der regerede Danmark.

Ministeriets Stilling i *Forfatningsspørgsmaalet* har efter alt at døm-

Digitized by Google

me oprindelig været den, at Kongen skulde ophæve Rigsraadet og tage Absolutismen igen i de fælles Sager, hvorefter man vilde stille sine Betingelser for at overgive Rigsdagen Magten. Denne Plan har navnlig været baaret frem af Heltzen, vistnok ogsaa af Bluhme, medens David tidlig har faaet Betænkeligheder. Uden for Ministeriet har Planen vistnok fundet Støtte hos Kongen og til Dels hos Venstremænd som Tscherning. Det gammelkonservative Parti, der var organiseret bl. a. i Augustforeningen under Mænd som H. Raasløff, J. C. H. Fischer og P. Hjort, har ogsaa haft sine Sympatier her, for saa vidt det ikke drømte om en fuld Tilbagevenden til Enevælden.

Anderledes *de Nationalliberale*. De dannede i Forfatningsspørgsmaalet i egentlig Forstand Centrum og vendte deres Politik mod Yderligheder til begge Sider. De vilde bevare Junigrundloven som Helhed, men de vilde kombinere den med et Landsting, der saa meget som muligt lignede Novemberforfatningens, og de vilde naa dette Resultat gennem selve det Rigsraad, som Regeringen vilde opløse. De regnede her ud fra Partistillingen i Repræsentationerne, der var følgende. I Rigsdagens Folketing (valgt Juni 1864) sad der ca. 50 Nationalliberale, 39 Bondevenner og 11 usikre, og i Rigsraadets Folketing (valgt Marts 1864), der for en stor Del bestod af de samme Mænd som Rigsdagens, var Forholdet et lignende — altsaa et meget usikkert Flertal for Centrum. I Rigsdagens Landsting (valgt 1859 og 1863) var Stillingen nogenlunde den samme. Derimod havde Partiet sin faste Borg i Rigsraadets Landsting (valgt April 1864), hvor de to nationalliberale Fløje, Plougs og Lehmanns, talte ca. 45 af 73 Medlemmer. Det laa derfor i Partiets Interesse at faa Grundlovsspørgsmaalet afgjort i Rigsraadet.

Det, det gjaldt om for de Nationalliberale, var at hindre, at Bønderne fik Flertal i Landstinget. Den Valgbarhedscensus, der ved et Kompromis var indført i Junigrundloven, havde ikke skabt noget varigt konservativt Ting, og det kunde med Vished forudses, at Bønderne inden længe vilde beherske Landstinget, som de til Tider havde beherskel Folketinget. De Nationalliberale, hvis Forhold til Bondevennerne i indrepolitiske Spørgsmaal efterhaanden var blevet daarligere og daarligere, ønskede ikke dette, og man kan efter Omstændighederne næppe bebrejde dem det alt for stærkt. I deres Skepsis ikke over for den almindelige Valgret i sig selv, men over for dens Eneherredømme i Repræsentationen var der i hvert Fald en Fortsættelse af en Linje fra 1849, der ses tydeligst hos de moderateste i Partiet. Yderpunkterne var *Orla Lehmann*, der helt havde skilt sin Sag fra Bondernes, og *D. G. Monrad*, der vilde kombinere Rigsraadets og Rigsdagens Landsting. Partiets Argumenter kunde være besynderlige, som naar Bille hævdede,

Digitized by Google

at naar Folket nationalt havde spillet Fallit, kunde det heller ikke vente at bevare Friheden ubeskaaren! Men det lader sig næppe gøre at bryde Staven over disse Mænd, fordi de nu i anden Omgang vilde skabe et modstandsdygtigere Landsting. En anden Sag er, at de Nationalliberale, som før sagt, i alt for ringe Grad erkendte og tog Konsekvensen af deres Nederlag i det nationale Spørgsmaal.

Over for Kongen stod Partiet overmaade skarpt, og hans Følelser for det var til Gengæld meget ublide. Det var uhyggelige Angreb, der rettedes mod Dynastiet fra ledende Nationalliberale som Bille, og Kongen talte aabenlyst om „Partityranni". Forholdene havde unægtelig forandret sig siden Frederik VII's Dage.

Junigrundloven fandt sine eneste fuldtro Venner hos *Venstre*. Bondevennerne, der var organiserede i de to store Folkeforeninger i Jylland og paa Øerne, var straks og vedblev i Hjertet at være Tilhængere af den uforandrede Junigrundlov. Det var kun naturligt. Med et vældigt Spring havde den rykket Danmark op i de konstitutionelle Staters Række, havde skabt Bonden en stærk Stilling i Folketinget og banet Vej for det fulde Flertal baade her og i Landstinget. Det var vel ikke just Bønderne selv, der prægede Partiet stærkest, men det var dog deres Interesser, der førtes frem, bl. a. i Fæstespørgsmaalet. Af Bondeførerne stod *J. A. Hansen* fra Begyndelsen fast paa Junigrundloven uden en Tøddels Ændring, hvorimod Tscherning med sin stærke Betoning af Ligheden som det vigtigste bedre kunde tænke sig en Forhandling om Enkeltheder — ejendommeligt nok endte de to Førere i stik modsat Retning. Om selve Princippet i den almindelige Valgrets Hævdelse ogsaa for Landstinget var der imidlertid fra først af ingen Uenighed hos Venstre, hverken hos den saakaldte „nationaldemokratiske" Gruppe (de egentlige Bondevenner under J. A. Hansen og Grundtvigianerne under Godsejer H. R. Carlsen og Sofus Høgsbro) eller hos den „antinationaldemokratiske" Gruppe (Jyderne under Tscherning og Gert Winther). Man frygtede — næppe med megen Grund — Angreb ogsaa paa Folketinget og ansaa det for saa meget nødvendigere at staa fast paa Landstinget. Og man vilde have Forfatningssagen afgjort af Rigsdagen, ikke af Rigsraadet, baade af formelle og reelle, praktiske Grunde.

I denne Tredeling af Folk og Repræsentation over for Forfatningsspørgsmaalet var overfladisk set rent politiske Hensyn de skillende. Men der gik *sociale Linjer* under dem. De nationalliberale var stadig et Borgerskabets, Embedsmændenes og Proprietærernes Parti, Venstre Gaardmændenes. Husmænd og Inderster var endnu overvejende et politisk dødt Lag og fik ingen Indflydelse paa Begivenhederne. Derimod blev det af afgørende Betydning, at der øverst oppe laa et Bælte af længe ubrugte Kræfter, Godsejerne.

Digitized by Google

Konstellationen i 1864—66 var ganske vist politisk bestemt. Men den var ikke mindre *social* og maaske mest *moralsk*. Den nationale Falanks fra 1854—63 var brudt. De Nationalliberale havde spillet Fallit udadtil, og deres Forbundsfæller, Bondevennerne, var kun alt for rede til at nytte deres Fald i det indre. Der trængtes til ny Kræfter. Det blev et Dogme, der gentoges ulige oftere, end Ret var, at Embedsmændene havde ødelagt Landet. Nemesis kom over dem, der havde haanet „Transtøvlerne" og de „plebejiske Instinkter". Der gik gennem Samfundet som et Suk efter noget fast at støtte sig til, noget, der paa een Gang bundede dybt i dansk historisk Jord og gav Holdepunkter for Fremtiden. Ind i den nationalliberale Lejr og mellem Bønderne sporedes denne Søgen — mindst naturligvis hos de egentlige Førere.

Godsejernes historiske Linje var brudt i 1849. De var lukket ude af Forfatningslivet, og de havde — med de forholdsvis faa brugbare personlige Kræfter, de talte, — ikke kunnet eller villet trænge derind igen. De fleste sad paa deres Godser og knurrede ad Udviklingen, ængstelig værnende om deres Fæstegods. Fra de store Lens- og Majoratsbesiddere var der gennem den mere skiftende Proprietærklasse en Overgang til de nationalliberale Embedsmænd og Borgere, men Modsætningen her var og blev dog stærk. Nogen egentlig nationalliberal Godsejer eksisterede næppe, og det varede mange, mange Aar, før de to Klasser nogenlunde forenedes i det senere *Højre*. Naar der nu efter 1864 kaldtes paa Godsejerne, laa det langt nærmere at tænke paa en Samling af dem og Bønderne. Der havde været Tillob hertil i Halvtredserne, Mænd som A. W. Moltke og Blixen-Finecke havde talt derfor, og Dannevirkeforeningen 1861 bl. a. under H. R. Carlsens Ægide var en Begyndelse til et kulturelt Samarbejde mellem de to Klasser. Den vidtskuende Tory-Demokrat Zytphen-Adeler var allerede 1846 gaaet ind i Bondevenneselskabet med den interessante Motivering, at der burde være konservative Mænd med i enhver stærkere Rørelse i Landet.

Den „Oktoberforeningstanke", som sporedes hos visse Godsejere, adskillige Aar før den blev til Virkelighed, havde dog kun modt ringe Tilslutning hos Bønderne, og at Godsejerne haardnakket modsatte sig en Fæsteafløsningslov, gjorde ikke Vejen lettere. Naar Godsejerne nu efter 1864 traadte saa stærkt i Forgrunden, var det da fra først af heller ikke ud fra den Tanke om en Sammenslutning af Landbruget, der i et Land som Danmark maa ligge saa nær; det var simpelt hen, fordi man trængte til ny Mænd og ny Garantier.

Blandt Godsejerne var det en lille Kreds, der laa nærmest oppe i Dagen, de saakaldte *nationale* Godsejere — nationale i Modsætning til dem, der gemte sig paa deres Godser og kun dyrkede egne Interesser. De var ret forskellige indbyrdes. Med størst personlig Vægt virkede

Digitized by Google

Grev *C. E. Frijs-Frijsenborg*, Landets største Godsbesidder, en arvesikker Jorddrot af Guds Naade, gammel Helstatsmand og Tilhænger af Ørsted, en Mand uden Hofmandslader, en „republikansk Bonde", sagde Krieger, „Antiroyalist," sagde Heltzen, „fordi han er bange for en Suverænitet, der kan beskatte de store", i hvert Fald Fjende af Absolutismen. Ingen Godsejerpolitik kunde komme uden om Frijs, han var baade Fortid og Nutid, Taarnet paa Skakbrættet, Elefanten i Falanksen. Men han var tung og uflyttelig, og han kæmpede, som *Monrad* sagde, hellere med Kanon end med Pistol. Baron *Zytphen-Adeler* var ikke af Lensadel, han var oprindelig Officer, blev siden en ypperlig, interesseret Landmand, Foregangsmand i meget socialt Arbejde, med Tory-Demokratens brede Samfundssyn og en Adelsmands Grandseigneurie, i sin stærke Fremhæven af Bonden som Godsejerens naturlige Arbejdsfælle en central Skikkelse i dansk Historie, men desværre uden politisk Evne. *C. A. Fonnesbech* var københavnsk Silkekræmmersøn, Godsejer ved Køb, og bevarede altid lidt af den borgerlige Handelsmand, en smilende Forhandler, men uden Fasthed, en habil Embedsmand med levende Sympati for Bonden. Blixen-Finecke tilhørte nærmest denne Kreds, men han var for langt ude i Fantasterier, til at man rigtig regnede med ham. H. R. Carlsen til Gammel Køgegaard var Venstremand, Grundtvigianer og Høgsbros Protektor i Gruppens Ledelse, Skandinav, Grundtvigs og Grev Frijs' Svoger, Sponnecks Ven, en Mand med mange Interesser og af megen Anseelse, men dels paa Grund af legemlig Svaghed, dels ud fra en egen Retsindets Stejlhed mindre egnet til Fører. Jyske Godsejere var E. Skeel og Th. Rosenørn-Teilmann, den ene blodrig og kraftfuld, den anden forsigtig og billigt afvejende.

Grev C. E. Frijs-Frijsenborg. Tegning af Gertner. 1866. (Frederiksborg).

Og endelig træder *Jacob Estrup* gennem denne Kreds af Godsejere for første Gang ledende frem i Danmarks Historie.

Estrup var ikke af Lensadel som Frijs, ikke Officer som Zytphen, ikke Jurist som Skeel og Rosenorn, ikke af Handelsblod som Fonnes-

Digitized by Google

bech. Hans Fader var Historikeren og Godsejeren Hector Estrup, hans modrene Slægt var de robuste og fremtalende Scavenius'er. Der var akademisk Tradition i ham, men den gik modsat Faderen i Retning af de eksakte Videnskaber. Han var en matematisk Hjerne og af Uddannelse Forstmand. Der var godsejerlig Tradition i ham, men den vendte sig under Indtrykket af 1848—49 bort fra Faderens patriarkalske Bondevenskab. Han blev den almindelige Valgrets og dermed Bondens Modstander. Mødreneblodet i ham og hans usædvanlig praktiske Aandsanlæg gjorde ham til Fjende af Professorerne og Embedsmændene, Aandsvidenskabernes og Omsvobenes Mænd. Hans Konservatisme var ikke den, der ensidig holder fast paa de gamle Former; den var i Slægt med Tredivernes og Fyrrernes Liberal-Moderates Syn paa Værdierne: den konservative er den, der agter det bestaaende og har Interesse i at bevare det. Først og fremmest Jorden, saa Kapitalen.

H. R. Carlsen.
Tegning af Gertner. 1858.
(Frederiksborg).

Estrup blev født 1825. Under stor legemlig Svaghed voksede han tidlig op til Mand, hæget om og hærdet af Faderen. Spillende Liv, Nerver, Villie, men en forbavsende Torhed var ham egen. Da han sytten Aar gammel skulde i Huset hos sin ældre Fætter i Kobenhavn, forlangte han Værelsets Vægge oliemalede, for at de bedre kunde vaskes, et Ræsonnement, der næppe vilde ligge Nutidens Studenter nær. Fra sin Rejse i Sydeuropa i Revolutionsaarene hjembragte han intet som helst befrugtende Minde; han simpelt hen kedede sig i Italien 1849 og i Valencia 1850. Ingen Udbrud af Følelse, ingen Blomster, ingen Solglimt fra de smaa Stier. Allerede da er Estrup en Mand, en Mand, der kæmper for sit Liv, der vil arbejde for sin egen og Arbejdets Skyld, der vil være med at fæstne og sikre Danmark, saadan som han snævert nok saa det.

1852 købte han *Skafogaard* ved Aarhus og drev den op til Mønsterlandbrug. Trods Arbejdet her og de mange Rejser som Forst- og Stutterimand laa der en underlig Tynge over ham; „Kærlighed og Venskab er mig lige ubekendte", skrev han 1854; Ensomheden pinte ham, og han tænkte paa at sælge Gaarden. Hans Giftermaal 1857 lyser op, Familielykken tog ham, og Skaføgaard blev hans Manddoms Hjem.

Digitized by Google

Estrup var 1854—55 Medlem af Folketinget som Ministeriet Ørsteds Modstander. Nu efter Krigen saa han Dommen fældet over de Nationalliberale. „Slet Styre og sløvet Folkeaand" havde ødelagt os. Han stod stærkere end Frijs paa Junigrundlovens Stade, men han vilde gennem et andet Landsting skabe en „modus vivendi", et Forlig med den almindelige Valgret, og han vilde basere dette ny henholdende Ting paa Besiddelsen. Han havde formuleret denne Plan allerede 1849: en Udvikling af Stænderforfatningen, i Stedet for Sædegaardsejerne Besiddelse af et vist anseligt Kvantum Hartkorn og de mindre Jordejere helt ned til 1 à 2 Tdr. Hartkorn. Gennem de besiddendes Frygt for de ejendomsløse skulde Samfundet gøres stærkt.

J. B. S. Estrup.
Litografi fra 1860'erne.

Med denne Natur og disse Planer traadte Estrup ind i Forfatningskampen. Han var kun en enkelt Kæmper i den og ikke udadtil af de forreste, men hans Tanker, hans Personlighed og hans fremtidige Historie løfter ham for den senere Beskuer ud af Helheden. Han var mere end Frijs en Mand i det danske Samfund. Han havde Matematikerens Hang til at løse en Opgave paa Papiret. Han havde den praktiske Landbrugers Foragt for Kontordoktriner, men han ejede ikke nogen jævn Folkelighed, der nærmede ham Bonden. Han var antiliberal, lidenskabelig national. Han besad en strømmende og myndig Veltalenhed, men han lagde Baand paa den i offentlige Taler for privat saa meget stærkere at lade den tjene sin Villie.

Han var en Mand, paa hvis Tærskel enhver Antydning af Bagvaskelse standsede som foran et Panser. Men var han Brobyggeren mellem gammelt og nyt, en Leder for et Folk? Nu da, — for at tale med Junigrundlovens Historieskriver, — „Godsejernes Lykketime" randt op, var han da deres Mærke og Fane?

Tiden skulde besvare Spørgsmaalet. Foreløbig ruller Tæppet op for Forfatningskampen. De kæmpende Hære har taget Opstilling.

Digitized by Google

2. Grundlovskampen 1864—66.

Forfatningskampen begyndte allerede inden Freden i Wien. Sidst i August motiverede Orla Lehmann, de Nationalliberales Agitator, Lyriker og Lovskribent, en Forespørgsel til Bluhme i Rigsraadets Landsting: „Erkender Regeringen, at Rigsraadets Myndighed vedbliver at bestaa, til der med dets Samtykke sker en Forandring?" Det gjaldt for Centrum om at binde Regeringen til at give Rigsraadet Medbestemmelse om den ny Forfatning, fordi Partiet gennem dets Landsting vilde kunne øve afgørende Indflydelse paa den. Bluhme svarede straks i Overensstemmelse med Flertallet i sin Regering, at Rigsraadet maatte anses for bortfaldet med Slesvigs Tab, men gav for øvrigt ingen Oplysninger om, hvordan Ministeriet vilde gribe Sagen an. Der laa heri en skjult Trusel om Diktatur eller en lovløs Periode, og de Nationalliberale blev opskræmte. Bluhme greb da, næppe efter sin Finansminister Davids Ønske, den Haand, der raktes ham af den konservative Jurist C. F. L. Mourier; han erklærede, at Regeringen vilde sørge for, at der til ingen Tid savnedes en lovlig konstitutionel Myndighed i de fælles Anliggender. Hermed var praktisk talt Rigsraadets Medbestemmelsesret fastslaaet. Det var den eneste mulige konstitutionelle Myndighed i de fælles Sager, naar Regeringen ikke vilde lade Junigrundloven træde i Kraft igen i Henhold til det 1855 ved Fællesforfatningens Givelse af Folketinget vedtagne Forbehold, der dog ikke var optaget i selve Forfatningen, og hvis Lovskraft bestredes. Dette vilde Regeringen ikke — dens Planer gik ud paa at faa Juniforfatningen ændret, før den paa ny blev gældende.

Paa en Forespørgsel fra Venstre i Rigsraadets Folketing gav Bluhme kort efter endnu mere bestemt Tilsagn om en lovlig Fremgangsmaade. Men Regeringen afviste skarpt J. A. Hansens og det øvrige Venstres Krav om at forelægge Forfatningsspørgsmaalet for Rigsdagen. Den Forsamling, sagde Bluhme, der skulde klædes af, maatte klæde sig selv af, og den, der skulde klædes paa, maatte klæde sig selv paa. I øvrigt blev Regeringens Ordfører nu mere og mere *David*, og han indskrev ved sin Energi og sine baade skarpe og smidige Taler under disse Debatter sit Navn i vor politiske Historie. Han var gammelliberal fra Trediverne og Fyrrerne, Modstander af den almindelige Valgret fra først af, Nationaløkonom, praktisk Embedsmand, belæst, kongresvant, Dialektiker, mere vidende end Hall, mere smidig end Krieger. Efter at han havde opgivet Tanken om en midlertidig Tilbagevenden til Absolutismen, bestemte han sig for at føre Politik med Centrum og udnytte dets Skepsis over for Bønderne til at skabe et nyt Førstekammer. Saa vidt som sin gamle Kampfælle Algren-Ussing vilde han dog ikke gaa,

Digitized by Google

og han blev under Debatten trængt fra Position til Position, til han led Nederlag. Der var, trods alt, for mange Aar imellem ham og de Nationalliberale, og de gamle Konservative stødte han fra sig ved sin Eftergivenhed.

D. 18. November forelagde David i Rigsraadets Landsting et Forslag, hvorefter Novemberfællesforfatningen indskrænkedes til at gælde for Kongeriget og de inkorporerede Dele af Slesvig, medens de i Slesvig valgte Medlemmer og de kongevalgte for samme Landsdel udelukkedes. Herved fastsloges udtrykkelig Rigsraadets Myndighed som vedblivende, og samtidig indskrænkedes det til en Grundlovsændring fornødne Flertal fra 66 til 52 i Folketinget, fra 42 til 34 i Landstinget. Som Venstres Hovedtalsmand gik Tscherning voldsomt imod dette Forslag, hvori han saa et Løftebrud, og det kom til en almindelig Debat om den fremtidige Forfatning, hvorunder David sagde de bevingede Ord om den „kofteklædte Absolutisme", der var værre end den purpurklædte og maatte bekæmpes gennem Landstinget. Tscherning manede Halvtredsernes konservativ-bondevenlige Alliance frem og betegnede den latinske Absolutisme som den værste af alle. Hans Forslag om at ophæve Rigsraadet blev imidlertid forkastet, og Davids Forslag gik til Folketinget.

C. G. N. David.
Tegning af H. Olrik. 1867.
(Frederiksborg).

Her havde Bevægelsen for Junigrundloven givet sig Udslag deri, at 37 Medlemmer af Venstre havde erklæret ikke at ville stemme for nogen anden Forfatning end den, medens 17 andre, herimellem Lars Dinesen og Vilhelm Birkedal, havde lovet at virke hen til, at den blev den eneste Forfatningslov.

Det, Junigrundlovens Venner altid hævdede, var ikke alene, at dens Bestemmelse om Repræsentationer og Valg var fyldestgørende. De stod med Styrke paa, som Krabbe udtrykte det, at her i Landet var Frihed =

Digitized by Google

Junigrundloven. De betragtede den „ikke som skrevet af en enkelt Mand eller af Folkets enkelte Repræsentanter, ikke som et forkrammet Papir, men som en levende Skabning, født af det enige Folk i et Begejstringens Øjeblik." Der kunde ikke skæres bort af den, uden at man ramte Friheden selv, og naar nu David aabent erkendte, at han vilde begrænse Landstingsvalgretten til Skade for Bønderne, blev Forsvaret for Grundloven for Bondevennerne baade en Klassekamp og en Frihedskamp.

Indskrænkningsforslaget behandledes i Rigsraadets Folketing med lange Debatter. Tscherning fastholdt, at Bondestanden er den egentlige Middelstand. Han afviste Davids Hævdelse af de almindelige borgerlige Garantier i Grundloven som det væsentlige, — Friheden kan ingen mere tage fra os, sagde han, men her gælder det Ligheden. Andræ stod her som siden som Junigrundlovens Modstander, han fordomte Springet i 1848—49 som en Ulykke og krævede Etkammer eller et fuldt konservativt Forstekammer. J. A. Hansen fastholdt Junigrundloven som Helhed i de skarpeste Udtryk, men under Forhandlingen, der endte i Fællesudvalg, bojede han af. Sandsynligheden taler for, at han har været bange for Davids Trusel om Oplosning. Han har ikke turdet tage et Valg paa dette endnu formelle Sporgsmaal. Maaske var denne Taktiker og Stemningsvejrer allerede begyndt at tvivle om Venstres ubrodelige Sammenhold over for Grundloven. Nok er det, der vedtoges et Udkast, stadfæstet d. 23. December, hvorefter Rigsraadet uden nogen indskrænkende Tilfojelser gjordes gældende jævnsides Rigsdagen. Hermed var det fastslaaet, at Danmark havde *to Forfatninger*, og Regeringen stod frit over for, hvor den vilde forelægge det ny Forfatningsforslag. Tscherning nedlagde som Protest sit Rigsdagsmandat.

David havde imidlertid forhandlet med Andræ, og den 21. December forelagde han i Rigsraadets Landsting Regeringens *Forfatningsforslag*. Det skulde vedtages af Rigsraadet, derefter af Rigsdagen, og Rigsraadet skulde give sit Samtykke til, at Novemberforfatningen traadte ud af Kraft. Hermed havde Regeringen taget sit Parti: en Indskrænkning af Junigrundlovens Valgbestemmelser skulde ske med de Nationalliberales Hjælp.

Men Forslaget gik videre, end Centrum ønskede, og var i visse Maader præget af Andræ. Rigsdagen skulde kun samles hvert andet Aar, og Finanslovene skulde være toaarige. Stridigheder mellem Tingene skulde afgores af et Fællesudvalg med lige mange Medlemmer af hvert. Disse Bestemmelser var hentede fra Novemberforfatningen. Ny var Bestemmelsen om, at Kongen kunde nægte Sanktion til af Rigsdagen vedtagne Forhojelser og Tilfojelser til Finansloven. Fremdeles skulde Folketinget bestaa af færre Medlemmer (et for hver 16,000 Indb.) og vælges paa fire Aar, og for Landstinget skulde Rigsraadets Census ind-

Digitized by Google

føres og endda øges fra 1200 Rd. Indtægt eller 200 Rd. direkte Skat til Stat *eller* Kommune til 2000 Rd. Indtægt eller 200 Rd. Skat til Stat *og* Kommune. Antallet af Medlemmer skulde være 64, hvoraf 12 kongevalgte. De i Rigsraadets Landsting siddende kongevalgte skulde ikke indtræde i det ny Landsting.

Hvad dette Forslag betød, var for det første en betydelig Indskrænkning i Vælgertallet til Landstinget, saaledes som det var i Novemberforfatningen. I København vilde Tallet dale fra 4,500 til 2,300, i en By som Helsingør fra 170 til 90; mange mindre Embedsmænd vilde gaa ud af Vælgerkorpset, og paa Landet vilde adskillige af den mere formuende Bondestand blive udelukkede; i et Landsogn vilde saaledes 19 af 21 Vælgere forsvinde. Dernæst laa der i Finanslovbestemmelserne et direkte Angreb paa Folketingets Position som bevilgende Ting, og her sporedes Andræs Haand. Gennem Fællesudvalget svækkedes ogsaa Folketingets Stilling, og de toaarige Rigsdage var en Handske til Repræsentationen overhovedet.

At Bondevennerne var Modstandere af Forslaget, var givet. Men det var, som sagt, ogsaa de Nationalliberale for vidtgaaende, og de viste her, at de ikke var til Sinds at kapitulere for Regeringen. Mange af dem ansaa Vælgercensus for uheldig overhovedet, og i hvert Fald vilde de blive staaende ved 1200 Rd. Inden for de faa Bondevenner, der sad i Landstinget, var der nogen Stemning for at sænke Skatteydelsen ned under 200 Rd., hvorved Gaardmænd med under 8 Tdr. Hartkorn vilde blive Vælgere, men for dette betydningsfulde Forslag, der vilde have skabt en Basis for en virkelig Landbrugerpolitik, var der ingen Sangbund, heller ikke der, hvor man maaske kunde have ventet det, hos Godsejerne.

Disse traadte nu under Estrups Ledelse frem med et Forslag, der skulde blive et Hovedtræk i den endelige Forfatning. Han, Fonnesbech, Rosenørn, Skeel og to Bymænd foreslog, at Valgretten til Landstinget skulde udøves i Byerne af den højst beskattede Femtedel af de kommunale Vælgere og paa Landet af Vælgerne til Amtsraadet, d. v. s. Sogneraadene og lige saa mange Ejendomsbesiddere i Amtet med de højeste Bidrag til Amtsrepartitionsfonden, som der var Sogneraad i Amtet — i alt 1025 umiddelbare Vælgere. Antallet af Landstingsmedlemmer skulde være 64, hvoraf 12 kongevalgte, 12 valgt af Byerne, 38 af Landdistrikterne, 2 paa Bornholm og Færøerne.

Det Landsting, Estrup her vilde skabe, vilde ikke blive afhængigt af Pengenes synkende Værdi; det bundede dybere i dansk Jord. Det vilde blive sammensat efter det Princip, at *konservativ* er lig *selvstændig*, og det vilde blive den bedrestillede Del og de mindre Grundbesiddere, der kom til at beherske det. Det blev hverken Lensadelens eller Gaardmændenes Ting.

Digitized by Google

Ploug var en af de faa, der støttede Forslaget. Mange var imod det, fordi det indførte Klassevalg, andre, fordi det forfordelte Købstæderne, David bl. a. fordi Grundlaget vilde blive forskelligt i de forskellige Amter. Andræ bekæmpede det voldsomt og fik ved et Møde hos Frijs Forslagsstillerne til at tage det tilbage, saa meget lettere, som Frijs ikke selv var stærkt stemt for det. Tanken deri skulde imidlertid siden dukke op igen.

Skønt David overfor de Nationalliberale hævdede, at han havde reddet dem efter Nederlaget og gjort dem til ledende Faktor, lykkedes det ham ikke at bryde deres Modstand. Tinget genindsatte Census paa 1200 Rd., indførte kun de toaarige Rigsdage som midlertidig Foranstaltning, forkastede Bestemmelsen om Kongens særlige Veto i Finanssager, men vedtog Fællesudvalget. Med 57 Stemmer mod 1 gik Forslaget i den ændrede Form til Folketinget d. 25. Januar 1865.

Her søgte Bondevennerne under Balthazar Christensen først at standse Sagen ved at henvise den til Rigsdagen, men Forslaget blev forkastet med 56 mod 39 Stemmer. I Majoriteten var der ni Bønder (de saakaldte „bevægelige"), Mænd som Niels Andersen og Aaberg, der senere sogte over i Højre, og der laa heri et slet Varsel for Junigrundloven. Tre ledende Bondevenner, C. C. Alberti, Balthazar Christensen og C. F. Frølund nedlagde deres Rigsraadsmandater som Protest mod Vedtagelsen, medens J. A. Hansen blev siddende. Formodentlig har han alt nu set, at Junigrundloven ikke kunde føres igennem, men han har villet fastholde Muligheden saa længe som muligt udadtil. Han vilde „staa eller falde under Junigrundlovens Banner".

Monrad, der som før sagt, stadig vilde mægle mellem Rigsraad og Rigsdag, foreslog, at Valgretten til Landstinget skulde deles mellem de højestbeskattede fra Rigsraadets Landsting og Folketingsvælgerne — et Forslag, der ved Siden af Estrups genfandtes i den endelige Forfatning. I første Omgang forkastedes det; det endelige Resultat af Folketingets Behandling blev en Dagsorden, der skyldtes den venstrenationalliberale C. V. Nyholm, og hvorefter Rigsdagen skulde vedtage Junigrundlovens Træden i Kraft paa ny, før Rigsraadet ophævede Novemberforfatningen. I Realiteten pegede dette i samme Retning som Balthazar Christensens Dagsorden, men man bestred ikke Rigsraadets Ret til overhovedet at beskæftige sig med Forfatningssagen, og Formen var derfor mildere.

Ved den fornyede Behandling i Landstinget sogte David forgæves at faa de 2000 Rd. genindsat. Ploug fik imod Regeringen og de højrenationalliberale vedtaget, at de toaarige Rigsdage og Kongens Særret i Finanssager skulde bortfalde, og de væsentligste Stridsspørgsmaal var da nu Landstingets Sammensætning og Fællesudvalget.

Digitized by Google

Paa disse to Punkter vilde David imidlertid ikke vige, og han truede med Ministeriets Afgang, der kunde følges af et Ministerium Heltzen eller andre Skridt i absolutistisk Retning. Frygten herfor virkede med til, at Folketinget ved den fornyede Behandling vedtog et af 30 Medlemmer, bl. a. C. V. Rimestad, stillet Forslag, der førte Affattelsen tilbage til Junigrundloven med visse af Landstingets Ændringer. Det var en ny Vigen fra Venstres Side, som tilmed ikke tilfredsstillede Modstanderne. Den 10. Marts nedsattes der Fællesudvalg, og det forhandlede en Maaned.

E. S. E. Heltzen.
Fotografi.

Men inden det afgav Betænkning, skete der betydningsfulde Ting. Inden for Ministeriet havde der længe bestaaet en skarp Modsætning mellem David og Heltzen. Den sidste var Augustforeningsmand, Kongens fortrolige, Fjende af Skandinavismen og de Nationalliberale, en Embedsmand af gammel Støbning, som Politiker for usmidig. Han var imod Davids Rigsraadspolitik, og han nævntes oftere som Leder eller Deltager i et konservativbondevenligt Ministerium. I Februar-Marts 1865 blev han imidlertid af sit Had til de Nationalliberale og ved nogen Ubehændighed indviklet i en pinlig Affære, hvorunder Intriganter som Sønderjyden Molzen lokkede for Justitsministeren med „statsfarlige" Breve fra Nationalliberale som Bille og Klein. Sagen, der ikke indeholdt noget virkelig kompromitterende, benyttedes af Heltzens Modstandere til at svække hans Stilling, og efter et Par voldsomme Debatter i Rigsraad og Rigsdag maatte Kongen ofre ham paa de andre Ministres Forlangende. Det var en Sejr for David og de Nationalliberale, men disse fik ikke, som de maaske havde ventet, nogen Mand ind i Ministeriet.

Uden for Regering og Rigsdag foregik der samtidig Ting, der pegede i stik modsat Retning. Tanken om en Samvirken mellem store

Digitized by Google

og smaa Landmænd begyndte at modnes. I Godsejerbladet „Enhver sit" skrev Postembedsmanden Joseph Michaelsen d. 22. Januar en Artikel, hvor han kaldte paa en Alliance. Han manede Godsejerne med Herluf Trolles Ord om dem, der bærer gyldne Kæder; modsat Davids Ord om den kofteklædte Absolutisme saa han Bonden som Konservatismens Støtte og betonede de fælles Interesser. Kort efter bragte han J. A. Hansen og Grev Frijs i direkte Forhandling.

J. A. Hansen havde, før han indlod sig herpaa, søgt Billigelse hos Høgsbro og andre ledende Venstremænd. Tanken om at trænge Em-

»Alliancen eller Tragikomedien af Frijs & Hansen«.
Karrikatur af Oktoberforeningen i »Folkets Nisse« 1866 $^{8}/_{11}$.

bedsmændene tilbage gennem Alliance med Godsejerne kunde ikke ligge Bondevennerne saa fjern, og det var ingenlunde usandsynligt, at de kunde opnaa et for dem bedre Landsting ad den Vej end gennem Davids Scjr. Det afgørende maatte være, om der var noget Haab om at faa Junigrundloven uskadt tilbage. J. A. Hansen har med sin ætsende politiske Kløgt paa et meget tidligt Tidspunkt været klar over, at Udsigterne hertil var smaa. Bønderne havde for stærke Fjender. Skønt han i sine Udtalelser fastholdt en barsk Optimisme, har han i Hjertet stadig tvivlet. Det springende Punkt var Landstinget. Kunde man ikke faa Junigrundlovens Landsting tilbage, foretrak man et Forlig med Godsejerne fremfor at beholde Novemberforfatningen. Der er ingen tvingende psykologisk eller saglig Grund til at tro paa de Beskyldninger om Bestikkelse af J. A. Hansen, der lød i Samtid og Eftertid. Herom foreligger absolut intet. Noget andet er, at J. A. Hansen, der i flere Hen-

Digitized by Google

seender stod svagt, kan have høstet Bistand paa forskellig Maade ogsaa fra Godsejere.

Forhandlingerne mellem Frijs og J. A. Hansen førte til en delvis *Overenskomst*. Man enedes om et Landsting paa 58 Medlemmer, valgt ved direkte Valg i samme Kredse som Junigrundlovens Landsting; Halvdelen valgt af de Vælgere, der i det sidste Aar havde givet 200 Rd. i direkte Skat til Stat og Kommune, Halvdelen af dem, der havde givet 25—200 Rd. De højestbeskattedes Repræsentanter skulde vælges ved Forholdstalsvalg, de andre ved simpelt Flertalsvalg. Landstinget skulde kun kunne stemme om hver af Finanslovforslagets enkelte Paragraffer som en Helhed. Forfatningens endelige Udformning skulde ske i Rigsdagen.

Overenskomsten strandede paa Spørgsmaalet om de kongevalgte, som Grev Frijs forlangte, men som J. A. Hansen ikke vilde gaa ind paa. Det Landsting, vi vilde have faaet, om den var blevet til Virkelighed, vilde have delt Magten mellem store og smaa Landmænd ned til 1¼ Td. Hartkorn og altsaa have givet det *Landbrugerting*, som vi ikke helt fik i 1866. J. A. Hansens største Indrømmelse laa i, at han overhovedet forlod Junigrundloven som Grundlag, og han har aabenbart ikke ment at kunne faa ogsaa de kongevalgte billiget af sit Parti. I øvrigt var Grev Frijs' Indrømmelser ikke faa, og saadan som Bondevennerne endnu overvejende saa Folkelagenes Ret til og Del i Forfatningslivet, maatte det ny Landsting tilfredsstille, skønt det ved sin Skattegrænse nedadtil udelukkede Husmænd og Arbejdere fra Valgret. Det maa dog ogsaa stadig erindres, at det ikke drejede sig om et Andetkammer, men om et regulerende Førstekammer.

De bristede Forhandlinger vakte Rore i Venstre og styrkede ikke dets Enighed. En Mand som Carlsen talte allerede nu om Bestikkelse og protesterede mod al Census — hellere et af Kongen og Folketinget valgt Landsting.

I Fællesudvalget forkastedes Venstres Forslag om Junigrundlovens Genindførelse. Det nationalliberale Flertals Bestræbelser gik ud paa at opnaa Forlig med Regeringen paa Grundlag af en moderat Census, og efter at David var styrket efter Heltzens Fald, lykkedes det. 18 af de 30 Medlemmer, hvoriblandt Landstingets Godsejere, samledes om et Forslag, hvorefter der ved Landstingsvalg indførtes baade *Klassevalg* og *Census*. Tinget skulde bestaa af 68 Medlemmer, de 12 kongevalgte, de 2 valgt paa Færøerne og Bornholm, de 54 valgt umiddelbart paa 8 Aar af Folketingsvælgere med visse Indtægter. Kobenhavn og Kobstæderne, Landdistrikternes højestbeskattede og deres laverebeskattede skulde hver vælge 18 Medlemmer. I Kobenhavn var Census 1200 Rd., i

Digitized by Google

Købstæderne 600 Rd. eller 50 Rd. i Skat, for de større Grundbesiddere 200 Rd. Skat til Stat og Amtskommune, for de mindre 25 Rd. Skat til Stat og Kommune. Valgbarheden skulde være som til Folketinget, og Forholdstal skulde anvendes undtagen for sidstnævnte Klasse.

Dette Forslag vilde i København give ca. 4,500 Vælgere, i Købstæderne omtrent lige saa mange, af de højestbeskattede Landvælgere ca. 1200, af de lavere ca. 70,000. De Nationalliberale havde forbedret Stillingen for Byerne, men forskudt Tyngdepunktet lidt nedad for København; de store Godsbesiddere vilde komme til at beherske anden Klasse, og i den nederste vilde de mindre Gaardmænd blive talrigst. Hele Forslaget var ingenlunde nationalliberalt; Ploug betegnede det som Estrups Forslag, iklædt brugbar Skikkelse af ham og H. Hage, og der var i Flertallet megen Betænkelighed ved det. Givet var det imidlertid, at det rummede store Indrømmelser fra Regeringen og Landstinget. De toaarige Rigsdage, Kongens Særveto i Finanssager og Fællesudvalget var opgivet, Bondestandens Valgret til Landstinget var fastslaaet. Venstre vilde dog ikke akceptere Forliget. Det var imod de kongevalgte og Klassevalg, principielt ogsaa mod Census, om end her vigende. J. A. Hansen havde ganske vist brudt Forhandlingerne med Frijs, men han ventede sikkert en Ministerkrise, hvis David ikke fik sit Forslag igennem, og han lovede sig Fordele for Venstre heraf. Folketinget forkastede Forliget til Trods for Davids Trusel om Ministeriets Afgang. De Nationalliberales Haab til de bevægelige Bønder slog denne Gang ikke til.

I Landstinget havde Forslaget en hæftig Modstander i Andræ, men det vedtoges med stort Flertal.

Den 11. April hjemsendtes da Rigsraadet, og Spørgsmaalet blev, hvad der skulde ske. Ministeriet raadede Kongen til at se Tiden an, men han var betænkelig derved og fik ogsaa Raad i modsat Retning, bl. a. af Heltzen, der vilde et Statskup. Kongen tilkaldte Grev Frijs, der var villig til at danne Ministerium, men, uden at man ret kan se hvorfor, blev det ikke til noget. Heltzen var senere meget opbragt paa Grev Frijs, der var „sprunget fra". Imidlertid var det blevet klart, at Greven var villig til at tage Styret med et Godsejerministerium. Om J. A. Hansen var der næppe Tale, og noget Løfte fra Frijs i den Retning kendes ikke.

Tiden for et Skifte var ikke moden. Rigsdagen blev hjemsendt, og Rigsraadets Folketing opløstes til Valg d. 30. Maj. Man oplevede her en delvis Gentagelse af Konstellationen fra 1853. Mellem den konservative Augustforening og Bondevennerne bestod der en faktisk Alliance, som begge Parter rigtignok straks efter søgte at smøge af sig, og som heller ikke skabte store Resultater. Mere lovende var det Sam-

Digitized by Google

arbejde, der hist og her sporedes mellem store og smaa Bønder. Valgdeltagelsen var efter Tidens Forhold stor — 37 % —, men Resultatet var usikkert. Begge Parter regnede med et lille Flertal; ingen følte sig tryg. I Venstre voksede Modløsheden. Carlsen indsaa, at der maatte gøres Indrømmelser, og med Monrad førte han Forhandlinger om et Landsting, der valgtes ved almindelig Valgret, men for den ene Halvdels Vedkommende med en meget høj Valgbarhedscensus. Carlsen var

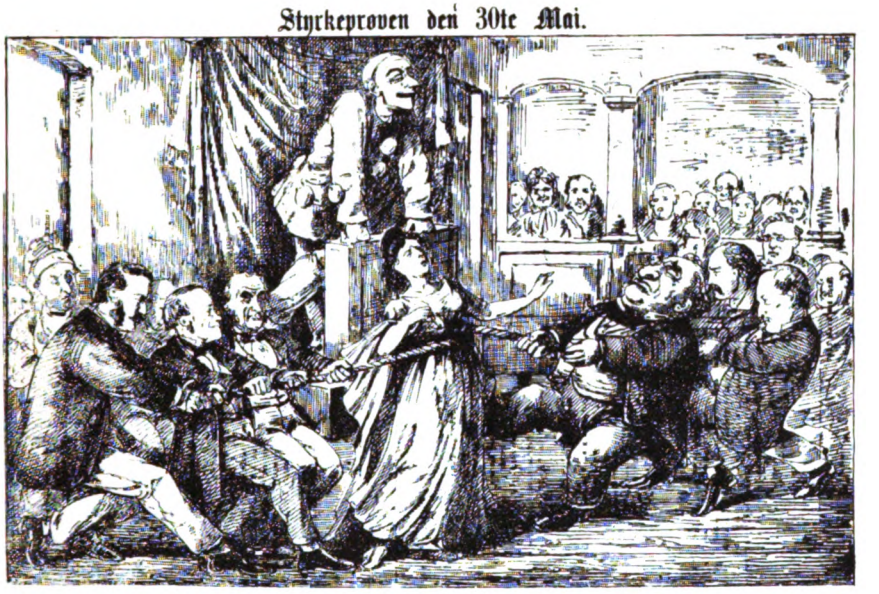

Karrikatur til Grundlovskampen.
»Pjerrot« 1865 $^{14}/_{5}$.

endogsaa villig til paa visse Betingelser at akceptere Kongevalg. Det var atter her den Monrad'ske Delingstanke, der paa en anden Maade dukkede op jævnsides Landbrugertinget og til sidst kombineredes med dette.

Rigsraadet begyndte sidst i August med en Adressedebat. Venstre vilde paa ny standse Behandlingen i Rigsraadet, men en af C. V. Nyholm foranlediget Dagsorden afviste Adressen og aabnede Vej for en Realitetsforhandling. Nyholms Dagsorden vedtoges ved de Nationalliberales Stemmer; men den aabenbarede samtidig en dyb Spaltning i Venstre. Junigrundlovens Gennemførelse blev mere og mere tvivlsom, og Regeringen stod stejlt paa Fællesudvalgets Forslag. Paa Monrads Foranledning havde David overladt Bluhme Forhandlingen med Rigsraadet.

Monrad fortsatte under Behandlingen i Folketinget sine Mæglings-

Digitized by Google

forsøg, men den Nyholmske Retning vandt mere og mere Tilslutning ogsaa hos Venstre. Naar Monrad og J. A. Hansen vilde forbeholde de højestbeskattede Valgbarheden til den ene Halvdel af Landstinget, men bevare den almindelige Valgret, foreslog derimod Nyholm, Brødrene Rimestad, Niels Andersen o. fl. Valgrettens Deling mellem de højestbeskattede og alle Folketingsvælgerne, og det sidste blev vedtaget. Venstre søgte endnu at knytte Ændringsforslag dertil efter sine Ønsker,

Danaiderne.

Karrikatur til Grundlovskampen.
»Pjerrot« 1865 $^5/_9$.

men de faldt, og hermed var, som N. Neergaard siger, den sidste Kamp for Junigrundloven kæmpet ud.

Det endelige Forslag fra Folketingets Side blev et af Klein stillet Ændringsforslag til Nyholms. Herefter fik Landstinget 54 Medlemmer, og Census for den ene Halvdel sattes til 1200 Rd. i København og Skat paa 75 Rd. i Købstæderne. Dette vedtoges d. 21. September med 29 Stemmer mod 20 —, i Flertallet var 20 Bønder.

Landstinget vedtog Regeringsforslaget, og da Tingene fastholdt deres Vedtagelser ved eneste Behandling, gik Sagen d. 13. Oktober til Fællesudvalg.

Inden da var der sket det, hvorom senere skal fortælles, at Tilnærmelsen mellem Godsejere og Bondevenner endelig havde faaet offentligt Udtryk gennem en Middag paa Hotel Phønix. Nogen egentlig Aftale

Digitized by Google

om Fællesoptræden i Grundlovssagen var ikke truffet, men det laa nær, at Grev Frijs og J. A. Hansen genoptog Forhandlingen, og det skete da ogsaa. I Forening med Estrup, Fonnesbech, Tscherningianeren Winther og Grundtvigianeren Jens Jørgensen udkastede de et Forslag, der for Landdistrikters Vedkommende byggede paa Estrups, dog at alle Folketingsvælgere traadte i Stedet for Sogneraadene. I Kobenhavn og Kobstæderne deltes Valgretten mellem alle Folketingsvælgere og et Antal umiddelbare hojestbeskattede Vælgere. Ved at akceptere dette Forslag, der ogsaa indeholdt kongevalgte, veg J. A. Hansen endnu et Stykke, men han fik ikke sine Folk med; især de grundtvigske Bønder gik imod, og det saakaldte Mellemparti stillede sig køligt.

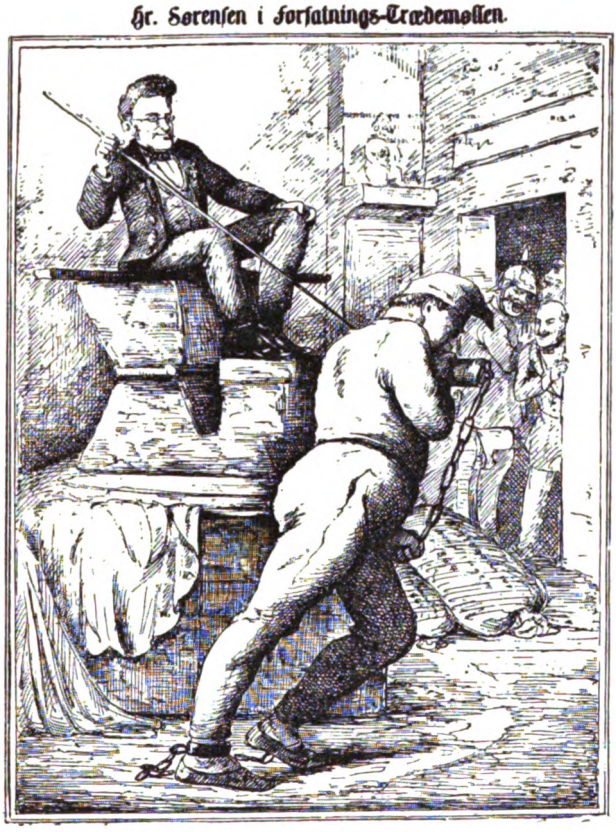

Karrikatur til Grundlovskampen.
»Pjerrot« 1865 $^{8}/_{10}$.

Fællesudvalget talte 6 Venstremænd, 6 Godsejere, 8 af Mellempartiet, 9 Nationalliberale (de bevægelige Bønder, Monrad o. fl.) og 1 Konservativ, og det var klart, at Mellempartiet vilde faa en væsentlig Indflydelse paa Resultatet. De Nationalliberale stod som Helhed paa Fællesudvalgets Forslag og holdt navnlig paa Kobstædernes Ret over for Landet. Det var deres stadige og til en vis Grad stærke Position, — en ubehagelig Udpyntning fik den i Udtalelser som f. Eks. af Ploug: „Naar Kobenhavn vil, har det Magten mod tyve Tusind Per Jensener i Snoldelov og Skuldelov". Venstre for sin Del var sprængt; Hansen stod formelt paa Junigrundloven, men var villig til at gaa ind paa det sidste

Digitized by Google

Godsejerforslag, hvad en stor Del af hans Parti nægtede. Godsejerne var enige om deres Forslag, der navnlig forfægtedes af Estrup. Mellempartiet var delt.

Godsejerforslaget blev i Fællesudvalget indbragt af Knud Pedersen af Mellempartiet og Grev Holstein, og det dannede den faste Kærne i Fællesudvalgets Forhandlinger. Det lykkedes at samle 23 Stemmer om en ændret Form, der gav København 8 Landstingsmænd og betydelig forbedrede Kobstædernes Vilkaar, men der var liden Tilfredshed med dette Udkast; de Nationalliberale var bl. a. imod de umiddelbare Vælgere, og i Venstre var der stærk Stemning mod de kongevalgte.

En Overgang søgte de Nationalliberale paa ny at skyde Regeringsforslaget frem, men Godsejerne og Venstre stod sammen mod dette, og da de Nationalliberale fik Vished for, at der ikke i et kommende Ministerium Frijs vilde blive optaget Bondevenner eller gammelkonservative, blev de mere tilbøjelige til Forlig med Godsejerne. De maatte vælge nu. Estrup truede aabent med hellere at vende tilbage til den uændrede Junigrundlov, hvis Centrum ikke bøjede sig, og fra anden Side manedes Heltzen og Hofpartiet frem.

Under Indtrykket heraf stemte de Nationalliberale i Fællesudvalget 1. November for den endelige Form for Landstinget, som det beholdt til 1915. Kobstæderne fik halvt saa mange Valgmænd, som der er Sogneraad, de umiddelbare Vælgere i Kobenhavn opgaves, og der gaves Hovedstaden 7 Medlemmer. Forslaget vedtoges med alle Stemmer mod Mouriers, men flere af Venstres Medlemmer forbeholdt sig deres Stilling i Tinget.

Ministeriet kunde ikke akceptere denne Ordning, og d. 6. November erstattedes det af *Ministeriet Frijs*, hvori Estrup, Fonnesbech og Rosenørn-Teilmann indtraadte, og den nationalliberale Departementschef C. P. G. Leuning blev Justitsminister. Det var et udpræget Godsejerministerium, og da dets første Opgave var at fremføre det Grundlovsforslag, hvortil Venstres Medvirkning var nødvendig, og som overhovedet sigtede paa en Samvirken mellem større og mindre Landmænd, havde det været naturligt, om man havde optaget Medlemmer af Venstre deri, mens man nu tværtimod gav de nationalliberale en Repræsentant. Grev Frijs skal have onsket Zytphen-Adeler til Krigsminister, men i øvrigt foreligger der intet om, at han har tænkt paa Venstres Mænd. Tilsidesættelsen følte s i Partiet og kan ikke tilstrækkelig undskyldes med, at dette ikke havde præsentable Personligheder.

Efter en kort Foraarssamling udskreves der Bekræftelsesvalg til den 4. Juni for Folketingets, d. 23. Juni for Landstingets Vedkommende, og der førtes før disse Valg en kort, men overordentlig hæftig Valgkamp. Det blev Grundlovens Modstandere, der førte an. Winther og Tscher-

Digitized by Google

ning ledede et Agitationstog i Jylland, hvis Lige man ikke før havde kendt, og der brugtes voldsomme Ord om Forræderi og Overgreb. Regeringens egentlige Parti ejede ikke den mindste agitatoriske Kraft, J. A. Hansen dukkede sig og tav under de stærke Angreb fra sine Partifæller og fik kun derigennem Lov til at fungere videre som Partiets Formand. Det blev da ejendommeligt nok de Nationalliberale, der maatte føre Hovedkampen for Grundlovsudkastet.

Deltagelsen i Folketingsvalget var lidt større end ved noget tidligere Valg, godt 41 %, men den var meget ulige fordelt paa de enkelte Landsdele. Den Omstændighed, at 48 Valg afgjordes ved Kaaring (deraf 31 paa Øerne), viste den ringe Interesse, Valgretsspørgsmaalet mødte mange Steder.

Hall og Bille ved Grev Frijs' Vindue.
Karrikatur i »Pjerrot« 1865 $^{12}/_{11}$.

J. A. Hansen faldt i Rudkøbing med fire Stemmers Minoritet. Han havde i sine sidste Valgtaler genfundet sin gamle agitatoriske Styrke og førte et selvbevidst Forsvar for sig selv og sin Grundlovspolitik. „Jeg er endnu i dette Øjeblik lige saa varm en Ven af Junigrundloven som nogen af Dem, og jeg har den Tro, at *min* Fremgangsmaade tjener den bedre end Deres."

Kampen førte til Sejr for Udkastet, men ikke nogen stor. Nejstemmerne voksede i Folketinget fra 30 til 45, i Landstinget fra 20 til 30. I de sidste afgørende Debatter talte Tscherning, Grundtvig og Høgsbro

Digitized by Google

stærkt imod Forslaget, mens *Christen Berg* klogt betegnede det som et Forsøg, og da det var vedtaget, søgte de to gamle Modstandere Tscherning og Grundtvig forgæves Audiens hos Kongen for at bevæge ham til at nægte *Stadfæstelsen*. Denne skete dog *d. 28. Juli 1866*.

Under mørke Varsler traadte Juliforfatningen ud i Livet. Hvad Monrad havde kæmpet for som J. C. Christensen et halvt Aarhundrede senere, at Grundloven skulde fremgaa gennem alle Partiers Vedtagelse,

Karrikatur til Grundlovskampen.
»Pjerrot« 1865 $^{18}/_{6}$.

var ikke naaet. Der lød fra mange Sider ildevarslende Spaadomme om Fremtidens Forhold mellem de to Ting. Der var ikke, saa lidt som i Junigrundloven, skabt noget Middel til at jævne Konflikter dem imellem, og de var dog nu mere uensartede end før. Navnlig Andræ pegede herpaa. Værre var det vel, at der var en Ufuldkommenhed i det Grundlag, Forfatningen hvilede paa. Medens Konstitutionen af 1849 fremgik af en Rus og i meget skyldtes Enkeltmands Indflydelse, var der i 1864—66 Betingelser til Stede for at skabe en Forfatning paa et fastere socialt Grundlag, gennem den Samvirken mellem store og smaa Landmænd, der i Landbrugerstaten Danmark frembød sig som naturlig efter et ensidigt Intelligens- og Hovedstadsstyre. Men til at føre denne Tanke helt igennem manglede der baade Uhildethed og politisk Maadehold hos de to Klasser, det drejede sig om. De forskellige Forsøg, der bl. a. af Zytphen-Adeler blev gjort paa at skabe et Landbrugerlandsting paa

Digitized by Google

Grundlag af den almindelige Valgret, slog fejl, og Estrup, der alt i alt maa betegnes som Juliforfatningens egentlige Fader, inddrog ikke Bønderne iblandt de privilegerede Vælgere.

Der blev da noget underlig hjemlost over Forfatningen af 1866. En Historiker af de nyere Slægtled vil næppe fastholde Anklagen mod de Nationalliberale for at have sveget Kulør, fordi de vilde et garanteret Landsting. Lige saa lidt vil han bryde Staven over den agrariske Samlingspolitik, der laa i Tiden. Men han vil finde den Konstitution, der fremgik af disse Bestræbelser, lidet gennemsigtig. Og en Grundlov, sagde Tscherning, er en Slags Vorherre, der vil bestemme, hvordan Tingene skal være langt frem i Tiden.

Hele Forfatningen var, som sagt, alt i alt *Estrups*. Den var ogsaa, trods alt, mere Landets end Byernes. Saa faldt da dens Udnyttelse, dens Forsvar i Brugen, Landet til — saa meget mere, som Byen i Øjeblikket var ude af Kurs. Kunde og turde Godsejerne, kunde Estrup og Frijs alene bære denne Byrde? Vilde de blive nødt til at søge Bistand? Vilde de da søge den paa Land eller i By — hos Bønderne eller hos de Nationalliberale? Det var Fremtidens Spørgsmaal. Ene Besvarelsen af det skulde afgøre, om Forfatningen af 1866 var brugbar eller ikke. Thi det er Aanden, der skaber Legemet, og hvis Aanden er stærk nok, behersker den Legemet selv i dets Skrøbelighed.

3. Oktoberforeningen.

Som Juliforfatningens Landsting var formet halvt tilfældigt, uden maalbevidst Gennemførelse af den Tanke, der laa bag, saaledes gik det ogsaa den social-politiske Sammenslutning, der fødtes samtidig med det, som i meget var dets Forudsætning og Formidler, og som gik i Graven, netop da Haabet om en rolig Udnyttelse af Forfatningen syntes at briste.

Vi har ofte tidligere hørt om den Tanke, der laa saa nær i et Land som Danmark, og hvis lokkende Syner nu og da viste sig ogsaa for nogterne Politikere, Landbostandens Samvirken, A. W. Moltke og Blixen-Finecke, Carlsen og Høgsbro havde slaaet til Lyd for den ud fra forskellige Synspunkter, J. A. Hansen strejfede den i sine forsonlige Ord ved Fæstelovens Vedtagelse 1861. Den Mand, der mere og mere blev Godsejernes Enhedsmærke, Grev Frijs, arbejdede for dens Gennemførelse. Nu efter Krigen, da de Nationalliberale blev Nederlagets Offerlam, og da der fra alle Sider kaldtes paa Godsejerne, maatte Tanken modnes. Det var, som før sagt, Joseph Michaelsen, der først bragte Grev Frijs og J. A. Hansen til Forhandling om Grundlovssagen. Han

Digitized by Google

stod Blixen-Finecke nær og havde oversat en Bog af den tyske Kulturhistoriker Riehl, et af Troels Lunds Forbilleder, en Skribent, for hvem gammel Bondesæd og Jordkærlighed spillede en lignende Rolle som for Hjemstavnsforfatterne i vore Dage. Som Mellemmand over for Grev Frijs brugte Michaelsen Hofjægermester Georg Grüner til Ravnstrup, Grev Frijs' Skolekammerat, en begavet Mand med et Gran af den samme Eventyrets og Intrigens Ildhu, der var Michaelsen egen.

J. Michaelsen.
Fotografi fra c. 1870.

De første Forhandlinger brast, og i dem laa overhovedet endnu intet Forsøg paa Nyorganisation. Skridtet til den blev gjort af Jacob Scavenius og Zytphen-Adeler, der d. 15. September 1865 indbød en Del af Venstres Rigsdagsmænd til en Middag, som disse besvarede ved d. 10. Oktober at foranstalte en Fest paa *Hotel Phønix* for Godsejere og Bønder. Af de indbudte mødte bl. a. Frijs, Estrup, Blixen og Grüner, medens Carlsen og Heltzen udeblev; Værter var J. A. Hansen, Gaardejer H. Hansen (Menstrup) og Dr. Gert Winther. Festen formede sig som et Haandslag mellem Godsejere og Bønder. Profetisk hed det i en af Sangene:

»Saa vil vi Glasset tømme for hele Danmarks Folk,
Ja, baade for de smaa og store Bønder,
Thi først, naar disse tvende kan mødes uden Tolk,
For Danmark en bedre Tid begynder,«

og Talerne formede et helt Program, om end i vage Udtryk. J. A. Hansen slog tre Hovedpunkter fast, som Landboerne skulde arbejde for: Agtelse for Kongen, Sparsommelighed og Begrænsning af Embedsmændenes Magt, alle tre Udfordringer til de forhadte Doktrinære. Zytphen-Adeler fæstnede i poetiske Ord det historiske Øjeblik, da Landbostanden blev enig og frelste Danmark for videre Opløsning, og Grev Frijs sluttede sig til J. A. Hansen og afgav det bekendte andet Steds (VII, S. 189) citerede Løfte om at ville tjene Danmark, hvori man almindelig saa et Tilsagn om at ville overtage Regeringen. De eneste egentlig politiske Ord, der faldt, kom fra Winther; han fastslog som Maalet for Forfatningskampen et Landsting med almindelig Valgret og Repræsentation for de store Skatteydere og ramte dermed sikkert nok, hvad J. A.

Digitized by Google

Hansen og Zytphen-Adeler ønskede, men ikke hvad de toneangivende Godsejere vilde gennemføre.

Dette viste sig snart. Tre Dage efter valgtes Fællesudvalget, Frijs og J. A. Hansen genoptog Forhandlingerne, og, som det tidligere er fortalt, først i November fik Grundlovsforslaget sin endelige Form, og Ministeriet Frijs traadte til.

Oktoberfesten var utvivlsomt en Baggrund for disse Begivenheder, men nogen direkte og følgeriglig Forbindelse var der ikke. Winthers Ord var ingenlunde sket Fyldest, en Del af Indbyderne fra Phønix stemte imod Grundloven, og Frijs optog ingen Bønder i sit Ministerium. Nogen politisk Entente mellem store og smaa Bønder var der da ikke Tale om, og det havde i og for sig ikke været unaturligt, om det var blevet ved Festmiddagen. Imidlertid, det ny Landsting pegede trods alt ad Landet til, Zytphen-Adeler, der utvivlsomt heri støttedes af Frijs, sigtede videre end til Grundlovsparagrafferne, og J. A. Hansen har sikkert opriglig, om end uden Begejstring, haabet paa en frugtbar Samvirken mellem Landboerne paa den ny Forfatnings Grund.

Den 21. November mødtes da paa Zytphen-Adelers Opfordring 34 Rigsdagsmænd og Grüner og vedtog med 27 Stemmer mod 8 at stifte „Tiende Oktober-Foreningen" til „i Forsamlinger at drøfte de Spørgsmaal, der er paa Dagsordenen, samt at befordre Velvillie og gensidig Tiltro imellem større og mindre Landejendomsbesiddere". Blandt de otte, der stemte imod, var Lars Dinesen og Winther; den sidste blev siden en af Foreningens bitreste Modstandere.

Oktoberforeningen var ingen politisk Forening og har for saa vidt ingen Lighed med det kort efter stiftede svenske Landtmannaparti. Hvad Fortiden angik, fremgik den indbyrdes Uenighed alene deraf, at af Stifterne havde Halvdelen stemt for, Halvdelen mod Grundlovsforslaget, og for Fremtidens Vedkommende forbeholdt Programmet udtrykkelig Medlemmerne Ret til at følge deres Overbevisning. Foreningen faldt i en Række større eller mindre Kredse Landet over, og til dem udsendte Overbestyrelsen de foreliggende politiske og saglige Spørgsmaal til Drøftelse uden selv at opstille noget Program.

Heri laa Foreningens Styrke og Svaghed. At den gik uden om alle konkrete Stridsspørgsmaal mellem Godsejere og Bønder, især Fæstevæsenet, paabød sig utvivlsomt som en Nødvendighed, og der laa deri aldeles ikke nogen Hindring for, at der, naar Tiden kom, kunde findes en Løsning, bygget paa Overenskomst. Med en virkelig Villie paa begge Sider maatte der kunne arbejdes paa en daglig og faglig Forstaaelse, som til sin Tid kunde sætte Blomst. Men det maa rigtignok siges, at det i høj Grad skortede paa Villie, ikke mindst hos Godsejerne,

Digitized by Google

C. C. Alberti.

G. Grüner.

H. Hansen (Menstrup).

J. A. Hansen.

Jacob Scavenius.

G. F. O. Zytphen-Adeler.

Oktoberforeningens Stiftere. Samtidige Fotografier.

Digitized by Google

og hertil kom, at en upolitisk Samling næppe var mulig i en Tid, der rystedes af saa stærke Modsætninger netop af politisk Natur.

„Fædrelandet" havde ikke helt Uret, naar det skrev, at det eneste Baand, der bandt store og smaa Bønder sammen, var Hadet til de Nationalliberale. Korrekt udtrykt laa der bag Foreningens Dannelse en af Landboens Virkelighedssans fremgaaet Protest mod de højtsvungne Idealer, der havde blomstret af under det nationalliberale Nederlag, men stadig levede: Skandinavisme, Ejderpolitik o. s. v., et Forsøg paa at sætte andre Værdier i Stedet for dem, Borgere og Embedsmænd havde loftet saa højt.

Men Oktoberforeningen slog ikke til, hverken til at lede den politiske eller den kulturelle Udvikling bort fra de Nationalliberale. Den Forstaaelse mellem den ny Grundlovs selvskrevne Landstingsvælgere og Bonden, som var Juliforfatningens uskrevne Forudsætning, kom ikke i Gang. Foreningen naaede i Venstre aldrig ud over de Bondevenner, der stod J. A. Hansen og Alberti nær, og Godsejerne gik ikke i noget stort Antal ind i den. Deres Tal naaede højst 63, knap en Sjettedel af Datidens større Landejendomsbesiddere, og det var kun nogle ganske faa Godsejermedlemmer, der deltog i Agitationen. For Bøndernes Vedkommende naaedes i de sidste Aar op mod 3,000 Medlemmer, men de fandtes ganske overvejende paa Sjælland, især Holbæk og Præstø Amter; paa Fyn var der næsten ingen og i Øst- og Midtjylland ikke flere. Allerede fra Stiftelsen havde den Fløj af Venstre, der betød Fremtiden, Grundtvigianerne, været imod Foreningen, dels fordi den stod som en Slags Garant for Grundlovsforandringen, dels fordi den i sin jordbundne J. A. Hansenske Tørhed var væsensforskellig fra de Retninger, for hvem Aand og Politik mere og mere blev eet. Langt nærmere laa en Samvirken med det østjyske, Bjørnbakske Venstre, men dettes Stormand, Tscherning, var fra Begyndelsen af fjendsk mod Foreningen, fordi den syntes ham at ville fremme Klasseinteresser.

Oktoberforeningen havde ingen overlegen Ledelse. *Zytphen-Adeler* var Formand, og ingen ubegavet Mand, men uden solidt Tilhæng i Godsejerkredse. J. A. Hansen som Næstformand havde sat meget af sin Anseelse til i Grundlovskampen, og hans Stjerne var i fortsat Dalen. Over for Angrebene fra tre Sider var Forsvaret svagt. Valgene 1866 og 1869 viste kun hist og her Samvirken mellem Bønder og Godsejere, og de Resultater, der kunde henvises til i Rigsdagen, var kun smaa, skønt Landboerne havde Flertal i begge Ting. Zytphen-Adeler maatte nøjes med at pege paa Ubetydeligheder som et Statsrevisorvalg, Erobringen af et københavnsk Mandat paa Valgloven o. s. v. J. A. Hansens Politik over for Ministeriet Frijs var utvivlsomt fra først af loyal, men Regeringen har næppe nogen Sinde for Alvor paatænkt at følge

Digitized by Google

Oktoberforeningens Linie, og da det efter tre-fire Aars Forløb viste sig umuligt at holde Fæstesporgsmaalet tilbage længere, besvarede den ikke J. A. Hansens Forsøg paa at skabe et Forlig med Fasthed og Godvillie.

Kort og trist blev da Oktoberforeningens Saga. Født under Juliforfatningens uklare Himmel manglede den baade Renheden i Kanterne, de stærke fælles Interesser, og den indre Glød, den aandelige Samfølelse. J. A. Hansen var ikke den danske Bonde selv, og blandt Godsejerne opstod der ingen Folkefører. Som et Fata Morgana, siger Michaelsen, steg de smaa og store Bønders Alliance et Øjeblik over Horisonten, løfterig og lokkende, for at dale igen. Ikke des mindre er Oktoberforeningstanken den største konstruktive politisk-sociale Idé i det 19. Aarhundredes Danmark, som Grundtvigianismen er dets stærkeste aandelige Bølge. Kun gennem en Sammensmeltning af de Kræfter, der brødes i dem, havde Juliforfatningen faaet sin Ret.

4. Ministeriet Frijs og Partierne.

Ministeriet Frijs var i sin Sammensætning stærkt præget af Lederen. Han overtog selv Udenrigsministeriet, der under de givne Forhold var af overordentlig Betydning, og som hvis Indehaver han i de følgende Aar gjorde et Arbejde for sit Land, der baade i Datiden og senere er blevet værdsat højt; der fortælles derom i et andet Afsnit. Som Kultusminister optog han Rosenørn-Teilmann, der var hans Skolekammerat fra Soro og stod ham personlig nær, og da den første Krigsminister, Generalmajor J. V. Neergaard, havde vist sig lidet fyldestgørende, valgte han i Oktober 1866 en anden Soraner, Generalmajor W. D. Raasløff, til denne Portefeuille. Rigtignok havde han først søgt en anden Udvej, der allerede viser den ejendommelige Usikkerhed, der kunde præge hans Personvalg. Den tidligere Minister *Grev Sponneck* vendte i Foraaret 1866 tilbage fra Grækenland, hvor han havde været den unge Kong Georgs Raadgiver, og den ansete Stats- og Finansmands Hjemkomst vakte en Del Bevægelse i politiske Kredse. Hans tidligere Forbindelse med Bondevennerne, hans diplomatiske Dygtighed og hans Finansgeni var hver for sig Omstændigheder, der anbefalede ham i Øjeblikket, og han regnedes for at staa Kongen nær, men hans militærpolitiske Opfattelse faldt næppe sammen med Frijs' og Raasloffs. Frijs tilbød ham imidlertid i August Krigsministeriet med Ekspektance paa Konsejlspræsidiet, men Sponneck afslog det. Frijs har allerede da været træt af sit Embede, som han kun med Ulyst havde overtaget, og denne Lede fulgte ham hele hans Ministertid igennem og har utvivlsomt

Digitized by Google

svækket hans Energi. Medens Rosenørn-Teilmann viste sig ikke at besidde store parlamentariske Evner, var det modsatte Tilfældet med Raasløff. Han havde intet Kendskab til dansk Politik, og der var i hans hele Form noget af den internationale Lykkeridders; han var desuden født i Holsten og oprindelig uden stærk Nationalfølelse. Men han ejede baade Energi, Smidighed og Charme, og hans første og største Gerning, at gennemføre *Hærloven af 1867*, lykkedes forbavsende godt. Han fik i Aarenes Løb voksende Indflydelse paa Frijs, og hans parlamentariske Stilling var en Tid meget stærk, men det blev rigtignok ogsaa ham, der gennem det fejlslagne Forsøg paa at sælge de vestindiske Øer til Amerika gav det endelige Stød til, at Frijs trak sig tilbage.

Karrikatur paa de militære Besparelser.
»Pjerrot« 1866 $^{31}/_{3}$.

De to Ministre, der kom til at bære Dagens Byrde i den indre Politik, var i øvrigt *Fonnesbech* som Finansminister og *Estrup* som Indenrigsminister. Den eneste Nationalliberale, der til at begynde med optoges i Ministeriet, Justitsminister Leuning, døde allerede 1867 og erstattedes af Rosenørn-Teilmann. De to Marineministre C. van Dockum og O. Suenson vandt ingen Laurbær i deres Forhold til Rigsdagen.

Det *indre Forhold* i Ministeriet skal have været usædvanlig godt, og Frijs' brede Vennesælhed vandt ham Hjerterne. Over for Kongen var

Digitized by Google

Stillingen ofte vanskelig. Han saa vistnok ved Ministeriets Udnævnelse ikke ugerne Bluhme og David forsvinde; Frijs var ham ikke ukær, men nogen egentlig kongelig Minister blev Jorddrotten aldrig, og der var baade i Hærspørgsmaalet og Valgmenighedssagen ret stærke Divergenser mellem Hoffet og Ministeriet. Da der efter Freden krævedes finansielle Begrænsninger, som vakte Kongens Mishag, støttede Ministeriet ham i det hele over for Rigsdagen, saaledes i Spørgsmaalet om Hestgarden og Adjudanterne 1866, hvor de Nationalliberale rettede et kraftigt Angreb paa Kongemagten. Derimod kom det efter Hærlovens Vedtagelse 1867 til et heftigt Sammenstød med Kongen angaaende et Par Generalers Afsked. Ministeriet indgav sin Afskedsbegæring, og Kongen tilkaldte Sponneck, der lovede at overtage Regeringen, uden at det dog kom dertil.

»Bondens Overmagt.«
Karrikatur paa Folketingets Sammensætning i »Folkets Nisse« 1866 $^{20}/_{10}$.

Ministeriets oprindelige Karakter af et stærkt Godsejer- og Landstingskabinet udviskedes efterhaanden. Rosenørn-Teilmann traadte ud 1868, Estrup 1869; den første erstattedes af C. L. V. R. Nutzhorn, der havde været Indenrigsminister under Monrad, og til Kultusminister udnævntes samme Aar Emil Rosenørn, der ogsaa var af udpræget nationalliberal Embedsmandstype. Da saa Raasløffs Stilling blev svagere og svagere under Indflydelse af det vestindiske Spørgsmaal, og han i April 1870 traadte ud, var Ministeriet baade talmæssigt og praktisk svækket, og det faldt som en moden Frugt. Men for at forstaa dette maa man undersøge dets Forhold til Partierne og Repræsentationen.

Situationen efter Grundlovens Vedtagelse var overordentlig uklar, og Hall kunde med rette kalde Folketinget af Oktober 1866 „et godt Sammensurium". Det gamle Embeds- og Helstatshøjre, der repræsenterede Augustforeningen, var politisk set ved at uddø; det havde enkelte fremragende Mænd i Landstinget, David og delvis Andræ, og i Folketinget var Sponneck en af dets Udløbere, men det kunde ikke mere overtage noget Ministerium eller lede en Opposition. Det ny Højre var i Landstinget Godsejerne, i Folketinget de Nationalliberale. Det var to ganske forskellige Grupper, og der var ingen Alliance mellem dem, men som Partiforholdene var, repræsenterede de faktisk hver i sit Ting de konservative Interesser. Godsejerne talte i Landstinget henved 15 Med-

Digitized by Google

lemmer; i Folketinget havde de meget faa Repræsentanter, og af dem hørte Holstein-Holsteinborg til Mellempartiet og Jacob Scavenius til det folkelige Venstre. De Nationalliberale talte i Folketinget ca. 20 Mænd, i Landstinget, hvor de endnu udgjorde det gamle stærke Centrumsparti, ca. 25—40. De rummede stadig ypperlige Kræfter, øvede Parlamentarikere og skolede Ministre, men Krigens Sold laa tungt over dem. Mellem Folketingets Nationalliberale og Venstre skød sig en ny Gruppe ind, *Mellempartiet*, paa ca. 20 Medlemmer. Den bestod af yngre, fremskridtsivrige Nationalliberale som den nationaløkonomiske Professor N. C. Frederiksen, Monrads Svigersøn, en mangesidig begavet, frodig, men flygtig Projektmagernatur, Statistikeren M. Gad og Juristen C. V. Nyholm. Hertil sluttede sig en Del Bønder, overvejende de, der under Øgenavnet „de vise" eller „de bevægelige" paa et tidligt Tidspunkt havde forladt den uændrede Junigrundlov. Mellempartiet, ledet af Frederiksen, saa i meget klart og kritisk paa de Nationalliberales Politik, dens Mangel paa Forstaaelse nedadtil og dens Stillestaaen; det ønskede at danne en Bro til det nationale Venstre, og det havde ved Folketingsvalgene 1869 en Del Fremgang, et Fristed, som det var i den politisk opløste Tid. Men det talte alt for mange Hedsporer og usikre Idealister; det havde endnu mindre end de gamle Nationalliberale nogen virkelig Rod i Folket, og det fik heller ikke nogen overlegen Fører.

Inden for det gamle fast tømrede Venstre, *Bondevennerne*, saas Tidens Splittelse allerklarest. Men her brødes og gærede Kræfter, som bar Fremtiden i sig. De, der vilde bevare Junigrundloven uændret, havde lidt Nederlag. J. A. Hansen havde holdt tilstrækkelig mange af Øernes Bondevenner tilbage under sin Fane til at slutte det Forfatningsforlig, hvis Levedygtighed i saa høj Grad afhang af Godsejernes sociale og politiske Forstaaelse. Paa den anden Side var en ny Falanks ved at danne sig mellem Junigrundlovens ihærdigste Talsmænd. Sofus Høgsbro skrev efter Valget Juni 1866 de profetiske Ord: „Der er sluttet en Pagt mellem Grundtvigs Venner og Frihedens sande Venner, som der bør bygges videre paa. Gennem grundtvigske Præster og Skolelærere.... kan for Fremtiden det naas, som kendelig er umuligt for de rene Bondevenner". Det er det grundtvigske Venstre, hvis Fane Høgsbro her løfter; han skulde bære den Livet igennem. Tvært imod Oktoberforeningssignalerne, uden om de gamle Bondevenneskræmsler, mod Aandens Mænd maner han frem det Slægtled af Skolelærere, som i de følgende Aar tog Bondens Sag op som sin egen. Gennem Grundtvigianismen gav han Venstres Toner Fanfaren, den aandelige Guldklang, han satte Idealet og Princippet til Højbords i dets Program,

Digitized by Google

men samtidig gjorde han Sindene rundere og mildere, — disse trossikre grundtvigske Stridsmænd var hverken Puritanere eller Geusere, og Rejsningen med Sværdet var ikke deres Sag.

Junigrundlovens Venner, Partiet, der vendte sig baade mod de Nationalliberale og mod Oktoberforeningens økonomisk-sociale Enigstanke, samledes i *det nationale Venstre*, der talte ca. 20 Medlemmer i Folketinget. Dets Førere var Balthazar Christensen, H. R. Carlsen, Høgsbro og N. J. Termansen, og hertil kom siden Juristen Christopher Krabbe og Skolelæreren *Christen Berg*, medens Carlsen under Indtrykket af Teatersagen, Fæstespørgsmaalet og Indkomstskatten gennem Mellempartiet efterhaanden gled over i Højre. Partiet stod de Nationalliberale nærmere end J. A. Hansen, og der blev gjort flere Udligningsforsøg, bl. a. med Ministerkombinationer som Sponneck - Carlsen - Hall, dog uden Resultat. Det nationale Venstre havde sin Styrke paa Øerne, især Fyn; det sugede mere end noget andet Parti Kraft af den vaagnende Selvfølelse hos Bonden, der betegner Aarene efter 1864, det var mere et Venstreparti end et Bondeparti; men i sit Arbejde for en folkelig-national Vækkelse regnede det først og fremmest med Bonden.

»Hall og Hofjægermester Carlsen paa Jagt« (efter Oktobrister). Karrikatur i »Folkets Nisse« 1867 $^{9}/_{11}$.

Resten af Juliforfatningens Modstandere var samlede i det ikkenationale Venstre, Tschernings Parti, der i Folketinget talte ca. 15 Medlemmer og lededes af den smidige Politiker Dr. *Gert Winther*. Hertil hørte *Bjørnbakkerne* i Østjylland; de bar deres Navn efter den begavede Højskoleforstander og Journalist Lars Bjørnbak i Viby ved Aarhus og var et antimilitaristisk, rationalistisk præget Parti, der havde visse Sider fælles med de gamle Helstatsmænd og regnede stærkt med praktiske Værdier. De var Oktoberbevægelsens Modstandere, fordi de med Tscherning fastholdt den fulde almindelige Valgret og ikke troede paa Godsejernes gode Villie, men Modsætningen til de Nationalliberale og det nationale Venstre nærmede kort efter 1866 de to gamle bondevenlige Grupper til hinanden.

De Venstremænd, der havde stemt for Juliforfatningen, stod med J. A. Hansen i *det folkelige Venstre*, „Oktobristerne", der talte ca. 18 Medlemmer. De udgjorde den egentlige gamle Bondevennestamme fra

Digitized by Google

Sjælland og rummede ogsaa flere af dennes Medlemmer, der havde stemt mod Grundloven, saaledes C. C. Alberti og Fr. Frølund. Det, der holdt Gruppen sammen, var dels gamle Traditioner, dels Oktoberpolitikken. Partiet maatte være rede til i hvert Fald at forsøge en Samvirken med Godsejerne paa Forfatningens Grund.

Ministeriet Frijs stod altsaa over for et Folketing, hvor Venstres Grupper talte en Majoritet paa 50—60 Medlemmer, og et Landsting, hvor de Nationalliberale havde et knebent Flertal. De Grupper, der stod Ministeriet nærmest, Godsejerne og det folkelige Venstre, beherskede ikke noget af Tingene. At komme uden om de Nationalliberale var umuligt, dertil rummede de ogsaa for stor Dygtighed. Men en Politik med dem alene eller blot fortrinsvis med dem maatte være Godsejerministeriet imod. Det naturligste syntes da at være saa tæt en Alliance som muligt mellem de to Grupper, der bar Forfatningen, Oktoberbønderne og Godsejerne, og ud derfra et Forsøg paa en forsigtig demokratisk Landbopolitik, der kunde vinde Støtte hos hele Venstre og yderste Floj af de Nationalliberale. En saadan Politik, der vilde være i Flugt med Kabinettets oprindelige, blev dog aldrig maalbevidst fulgt. Grev Frijs var i det hele ikke Manden for en langtskuende Taktik. Han krænkede straks Bondevennerne ved at lade sig vælge til Folketinget i Bjerre mod en Bonde, og hans Politik siden var ikke just uklog, men ustøt. Han opfattede korrekt sin Stilling som mæglende mellem Tingene, og han begyndte med at støtte sig mest til Folketinget for siden at søge Landstingets Hjælp; men han lod altid Afgørelsen af de enkelte Sager være eneste Maal og svingede i sit Valg af Ministre mellem Interesserne paa en Maade, som kun prøvet Styrke giver Lov til.

Han saa oprindelig sit *Maal* i tre Ting, Grundlovskampens Afslutning, det slesvigske Spørgsmaals Løsning og Hærloven. Det første var praktisk talt naaet ved hans Tiltræden, det andet omtales andetsteds. Hærloven lykkedes det Raasløff med Hjælp af Krieger, Fenger og Berg at føre igennem over for Modstand baade hos Kongen og Dele af Venstre; den er omtalt i et tidligere Afsnit; den medførte Stillingsvæsenets Afskaffelse og Bagladegeværets Indførelse. I de første Par Aar var i det hele Linien Godsejere — Oktoberbønder — Nationalliberale holdt; ved Valgmenighedsloven gjorde Frijs et — sagligt set overmaade klogt — Skridt over mod det nationale Venstre, og Oktober-Enigheden var paa et hængende Haar bristet; da Fæstesagen dukkede op, svigtede Godsejerne, uden at Regeringen synes at have gjort noget alvorligt for at holde dem fast.

Herefter havde Ministeriet i Virkeligheden ingen Basis mere, og det faldt frivilligt for en Ubetydelighed. Men skyldes dette Resultat delvis dets egen indre Usikkerhed, maa Aarsagen dog ogsaa søges hos Folke-

Digitized by Google

tinget. Juliforfatningen havde ikke skabt Fred. Der var kommet Fanfare ind i Venstres Melodier. Det hang sammen med den voksende Selvfølelse hos Bonden; Tidens Fylde dæmrede for „Transtøvlerne" paa deres March frem til Oplysning og Anseelse. Det hang ogsaa sammen med Grundtvigianismen. Der kom langsomt en ny Klang i Folketingsdebatterne. Ordet *Parlamentarisme* spøgede oftere og oftere.

Karrikatur paa de militære Besparelser. (Hestgardens Afskaffelse). »Pjerrot« 1866 $^{18}/_{5}$.

Medens det i den nationalliberale Periode faktisk var anerkendt, at et Ministerium ikke kunde direkte styrtes af et Folketingsflertal, kunde man under Hærlovens Behandling høre en Minister som Raasløff erkende, at „de lovgivende Forsamlinger havde fuldkommen Magt og Myndighed til paa en hvilken som helst Tid at fjerne en Regering, der ikke besad deres Tillid". En anden Minister, E. Rosenørn, udtalte 1870, at det kompakte Flertal ejer Retten til Magten. Og fra Venstres Side hejste Berg under den sidste Debat om Ministeriet Frijs Maj 1870 aabent Parlamentarismens Fane: „Den Dag skal komme, da det ikke længere er en Illusion, at et Flertal i Folketinget skal faa Indflydelse paa, hvorledes et Ministerium skal dannes og skal handle".

Denne *Angrebslyst* sporedes ogsaa i Behandlingen af Budgettet, og den Mand, der siden skulde sætte den sejgeste Modstand mod Venstres

Digitized by Google

Krav, Estrup, mærkede den og tog sit Parti. Under Striden om Hestgarden og Adjudanterne 1866 (der førte til Livkorpsets Nedlæggelse) skrev han til sin Fætter: „Denne Tendens til at misbruge Finansloven til derigennem at organisere og administrere, hvorved den anden ligeberettigede Statsmagt (Kronen) skydes til Side, maa standses — ellers vil det lidt før eller senere komme til et voldsomt Brud." Folketinget begyndte at gøre Brug af et Middel til at udvide dets Omraade, som Grundloven hjemlede, *Nedsættelse af parlamentariske Kommissioner*. 1868 foreslog Venstre en saadan til Undersøgelse af den civile Administration; men Fonnesbech, der ellers hørte til de fredsommeligste Ministre og f. Eks. i Indkomstskattespørgsmaalet bøjede sig lydigt for Rigsdagen, gik imod i voldsomme Udtryk og fik den forkastet ved sin egen Stemme. „Resultatet vilde blive," sagde han, „at Folketinget igennem en saadan Kommission vilde faa en Overmagt, ikke blot ligeoverfor Landstinget, men ligeoverfor Regeringen." Kort før Ministeriets Afgang 1870 vedtog Folketinget, at Departementscheferne i flere Ministerier skulde afskaffes og erstattes med Generalsekretærer „for at lette Overgangen til en virkelig parlamentarisk Regering".

Der var en tydelig Bevægelse i Gang for at sætte Folketinget højt paa en Forsteplads. Hvorvidt dette var i Overensstemmelse med Juliforfatningens Bogstav og Aand, skal ikke drøftes her. Vist er det dog, at naar disse Bestræbelser kom overvejende fra Forfatningens Modstandere, maatte dens Venner samles om en lempelig og langsynet Hævdelse af dens Grundlag, der var og blev Oktoberforeningstanken. Men dette skete ikke. Ministrene gennemtvang Gang paa Gang ved Trusel om Afgang enkelte Love i Rigsdagen, og de viste hver for sig, især Estrup, baade Forhandlingsevne og Skarpblik. Men den Kendsgerning, at Politik til syvende og sidst er socialt og kulturelt Arbejde nedefter mod næste Lag og næste Slægtled, — den savnede Frijs og Estrup de aandelige Forudsætninger for at forstaa.

5. Estrups Gerning.

De Ministre, der bar Dagens Hovedbyrde i Rigsdagen, var Estrup, Raasløff og Fonnesbech, og det var ikke nogen ringe Gerning, de fik udrettet. Men af de tre var *Estrup* utvivlsomt den stærkeste Personlighed. Han gjorde straks ved sin Indtræden i Ministeriet et Indtryk paa sin Samtid af Styrke og Liv. „Han vil vel væsentlig blive Lederen i Rigsdagen, og han har Energi nok, men maaske vel megen Lidenskab," skrev P. Vedel 1865. Det voldsomme, pludselige, der kunde være i

Digitized by Google

Estrups Energiudfoldelse, omtales i det hele ofte i Samtiden. Man faar ogsaa af hans Rigsdagstaler det Indtryk, at her stod en Mand, der endnu ikke helt havde taget sit Temperament under Tugt, og hvis medfødte Herskervillie kunde slaa ud i Utide. Skønt Estrups fireaarige Ministertid blev en frugtbar Forhandlings- og Arbejdsperiode, var der sikkert hos ham, modsat hos Frijs, Raasløff og Fonnesbech, en personlig Irritation over for Rigsdagen, baade Folketingets Venstre og Landstingets Nationalliberale, som holdt sig siden og blev Baggrunden for hans tyveaarige Kamp mod Folketinget. Han viste den som Indenrigsminister bl. a. under den før omtalte Hestgardesag og under Stutterivæsenets gentagne Drøftelse i Rigsdagen, og hans Sammenstød med Mænd som Krieger og Lehmann var ofte bitre i Tonen.

Estrup vilde arbejde, og han gjorde det. Der laa en Række færdige og ufærdige Love efter ham, da han gik af i September 1869, fordi hans Læge kategorisk erklærede, at han var en Dødens Mand, hvis han blev ved. Man har maaske til Tider overvurderet dette Arbejde, i hvert Fald ikke sondret mellem Estrups eget og det, andre gav, men Æren bliver stor nok endda. I den Mæglergerning, som Estrup her øvede Tingene imellem, laa virkelig en Udvikling af Juliforfatningen, hvis Skaber han var. Et andet Spørgsmaal er, om han satte noget ind paa at fyldestgøre Forfatningens Forudsætning, Landboernes Samvirken. Der foreligger intet om, at han gjorde det ved Ministeriets Dannelse; — gjorde han det i sit Arbejde?

Der er tre *Hovedlinier* i Estrups Gerning, Kommunalvæsenet, Jernbanerne og den sociale Lovgivning. Paa det første Omraade var Forholdet det, at kun Hovedstaden havde faaet en Forfatningslov (af 1857), derimod havde Landets øvrige Kommuner kun faaet Valglove (1855 og 1860), bortset fra en mindre Ændring i Købstadsanordningen 1862, og Ordningen af det ved Grundloven tilsagte Selvstyre stod endnu tilbage. Kort efter sin Tiltræden gennemførte Estrup en ganske demokratisk Ændring i Reglerne for *Borgerrepræsentantvalg* i København, men det var en Genganger fra Tillischs Tid og byggede paa Kommunalbestyrelsens eget Ønske, saa den kan ikke med rette tillægges Estrup. Denne forelagde derimod November 1866 samtidig to Lovforslag til *Ordning af Land- og Købstadkommunernes Styrelse*, og heraf maa det første anses for Estrups egen Skabelse; — han var jo en skolet Amtsraads- og Kommunalmand. Han opgav den i Junigrundloven forudsatte øverste Fællesstyrelse for By og Land, som havde beskæftiget Rigsdagen i Monrads Periode, og han byggede den Amts- og Kommuneforfatning op, som i Hovedtrækkene gælder endnu. Derimod vilde han ikke røre ved Valgretsbestemmelserne og modsatte sig bestemt Bergs Ønske om at demokratisere dem. Forslaget gik i det hele ret

Digitized by Google

jævnt gennem Rigsdagen og blev Lov 1867. Det betød en meget maadeholden Udvidelse af Kommunens Selvstyre, og Venstre var langt fra tilfreds, medens Højremænd i Landstinget udtalte deres Glæde over, at man ikke gik videre. Det var især Amtsraadets Ret til Kontrol og Amtmandens Sæde i det, der vakte Uvillie hos Bønderne, og det var aabenbart kun Oktoberstemningen, der gjorde Forslagets Gang saa forholdsvis let. Nogen ny politisk Tanke eller nogen højsindet Indrømmelse til Bonden laa der ingenlunde i denne Lov.

Købstadforslaget var til Dels bygget over Udtalelser fra jyske Købstadkommunalbestyrelser og stod ojensynligt ikke Estrups Hjerte saa nær. Det gik oprindelig kun ud paa at udvide Kommunens Ret til at bestemme over egne Penge og simplificere Styrelsen ved at samle den hos Kommunalbestyrelsen, derimod vilde Estrup hverken røre ved Valgbestemmelserne eller ændre Toheden i Bestyrelsen med særskilt Magistrat og Borgerrepræsentation. Folketinget stillede Krav om en vidtgaaende Ændring af hele den kommunale Styrelse med Ophævelse af Toheden og med folkevalgte Borgmestre, og der vedtoges i denne Retning et Forslag, som Estrup kun delvis tiltraadte. I Landstinget gik de Nationalliberale, især Krieger, voldsomt baade mod Estrup og Folketinget, og det varede to Aar, før Loven udkom 1868 i en Skikkelse, der i væsentlig Grad var præget af Rigsdagen, men ikke havde givet Byerne de folkevalgte Borgmestre, de først fik et halvt Aarhundrede senere.

Estrups kommunale Gerning gik afgjort i konservativ Retning. Paa *Jernbanernes Omraade* var han radikal, og han gjorde sig ved sin Imødekommen her populær, især hos de jyske Bønder. Hans Standpunkt, der faldt mange Nationalliberale for Brystet, var det, at man ikke skulde gruble for meget over Rentabiliteten, men resolut bygge Baner, hvor de savnedes, og han fik her Ret af Udviklingen. Det jyske Jernbaneproblem var for saa vidt afgjort før hans Tiltræden, som Østbanen havde sejret over Midtbanen, og Monrad havde i sit Forslag fra 1860 afstukket de kommende Linier ogsaa i det øvrige Land. Estrup var ikke nogen begejstret Tilhænger af Østbanen, men den var fastslaaet, og den maatte da gennemføres konsekvent. Han var derfor imod de Forsøg, der gjordes paa at drage Linien over i vestlig Retning, og foretrak Sidebaner fra Østlinien mod Vest. Ud fra dette Synspunkt fik han 1866 Hovedbanen draget længere ind mod Aarhus og 1868 vedtaget en Sidebane til Silkeborg. Samtidig med den sidste gennemførte han under almindelig Samstemning Banen gennem Vendsyssel og mod stærk nationalliberal Modstand Banerne Lunderskov-Esbjerg, med Anlæggelse af en Havn ved sidstnævnte By, og Holstebro-Esbjerg. I *Esbjergs* Skabelse ligger en af Estrups Hovedbedrifter. Ideen var ikke

Digitized by Google

hans egen, men han gennemførte den mod stærke Kræfter i Rigsdag og Presse med den Blanding af Optimisme og Nøgternhed, der gør den gode Forretningsmand. Det virker ejendommeligt nu at læse i „Fædrelandet" og Alfr. Hages Taler, at der aldrig vilde blive nogen Omsætning ved Esbjerg!

I det sydsjællandske Jernbanespørgsmaal var Estrups Berømmelse noget mindre. Ingeniør Krøhnkes store Syltholm-Projekt fra 1864 blev kun en Sæbeboble, og da derefter det sjællandske Jernbaneselskab skulde have Koncession, var der delte Meninger om Retningen: enten direkte over Køge, fra Roskilde eller fra Ringsted. Estrup hældede til den direkte Køgelinie, men indtog ikke noget fast Standpunkt, og Resultatet blev et Alternativ, der efter Selskabets Valg førte til Kompromis-Linien Roskilde-Køge-Vordingborg. Det er af Interesse at se, at Selskabet opgav Ringstedlinien, fordi Jordsmonnets Beskaffenhed vilde gøre den dyrere end den valgte.

Den tredie Mærkepæl i Estrups Jernbanepolitik var Statens Overtagelse af de jysk-fynske Jernbaner 1867. Men her havde han ikke Initiativet. Hans Forslag gik ud paa, at det sjællandske Jernbaneselskab skulde overtage ogsaa de jysk-fynske, hvor Aktierne var paa engelsk Haand. Det var den tidligere Indenrigsminister J. C. Jessen, der i Landstinget formede Oppositionens Ønsker i et Forslag om Statens Overtagelse af Banerne, som Estrup gik ind paa, — det har vist nok i Virkeligheden svaret til hans Ønske.

Esbjerg er Estrups store Bedrift paa Trafikvæsenet. Ud derover fik han mest Betydning ved at bringe Kulsyre ind i Arbejdet. Han fulgte Monrads Linier videre med hensynsløs Stiftervillie, og han fik Ry i sin Landsdel som en rask Mand.

Det sociale Lovgivningsarbejde optog endnu ikke Rigsdagen stærkt. Der stod for mange tilbage af de rent konstruktive Reformer, og Omsorgen for Samfundets mindste var ikke blevet den Hovedopgave, som Industrialiseringen og Socialismen senere gjorde den til. Der var dog en voksende Fornemmelse af, at der trængtes til Hjælp her, og Mænd som Zytphen-Adeler og Provst H. C. Sonne arbejdede hver paa sin Vis derfor. Regeringen gjorde en selvstændig Indsats i disse Forsøg, da Fonnesbech 1868 forelagde et Lovforslag om Oprettelsen af en af Staten sikret *Anstalt til Forsorg for Alderdoms og Døds Skyld.* Man giver almindelig Estrup Æren for dette Forslag, hvad dog kun til Dels er rigtigt. Estrup havde utvivlsomt Sympatier i denne Retning, og han var ikke som adskillige af de Nationalliberale hildet i doktrinære Betænkeligheder desangaaende. Men Æren for Fonnesbechs Forslag maa han dele med David. Denne havde som Finansminister syslet med Planen om en folkelig Forsikringsanstalt og September 1861 udskrevet en Pris-

Digitized by Google

konkurrence for det populæreste Skrift om Syge- og Alderdomsforsørgelseskassers Nytte og Vigtighed. Da Estrup blev Indenrigsminister, nedsatte han i Februar 1866 en Kommission under Davids Forsæde til Undersøgelse af Betingelserne for at oprette Sygdoms-, Alderdoms- og Livsforsikringsforeninger, og paa Grundlag af dens Betænkning forelagdes Forslaget af Fonnesbech, under hvis Omraade det hørte. Det gik ud paa Hjælp til Selvhjælp; gennem ugentlige Afdrag skulde Arbejdere og ligestillede sikre sig Udbetalingen af en Sum. Forslaget gik, hvad der formodentlig skyldes Estrup, noget videre, end det kunde motiveres af Hensyn til Arbejderne alene, og man tilsigtede bl. a. en Afløsning af Aftægtsvæsenet paa Landet.

I Landstinget støttedes Forslaget stærkt af David, der vedkendte sig den egentlige Paternitet, medens Andræ modsatte sig enhver Statsgaranti. De Nationalliberale, der navnlig repræsenteredes af Madvig, standsede imidlertid Loven, fordi man ansaa Sagen for umoden, og fordi man foretrak en Sammensmeltning af den ny Anstalt med den tidligere Livsforsikringsanstalt. Til Davids Beklagelse lod Regeringen sig paavirke af disse Betænkeligheder, og det Forslag om Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871, som Fonnesbech siden gennemførte, betød et langt mindre Fremskridt. Der er ikke Tvivl om, at Davids og Estrups Tanke vilde have vist sig frugtbar, om den var blevet ført mere følgerigtig igennem, om det end med rette blev indvendt imod den, at Arbejdernes Lønninger endnu ikke tillod Indskud i nævneværdig Grad.

Der kunde endnu nævnes adskillige Estrup'ske Love, Vejloven, Sandflugtsloven og det uigennemførte meget radikale Lovforslag om Skovtvangens Ophævelse. Han tegner sig i alt dette som en dybt konservativ Mand, der inden for det bestaaendes Ramme vil gøre et anspændt Arbejde for at udvikle Landets Muligheder, som med personlig Indsats af Villie og Temperament ikke viger tilbage for dristige Veje og Midler, men hvis Opfattelse af Selvstyre stadig er bestemt fra Kontorerne og Godset.

6. **Valgmenighedsloven.**

De to Opgaver i den indre Politik, der laa nærmest for, da Ministeriet Frijs traadte til, Grundlovssag og Hærlov, løstes forholdsvis let, og vi har ogsaa set, at Estrup havde Held med sig i Kommune- og Jernbanesagerne. Mindre let gik det ganske vist for Fonnesbech at trække Indkomstskatten i Land, og der var ogsaa andre pinlige Tvistepunkter, saaledes Teatret. Men de værste Anstødssten blev to Spørgsmaal, der

Digitized by Google

vel eksisterede allerede ved Ministeriets Dannelse, men som dengang næppe følte's truende, *Valgmenighedssagen* og *Fæstesagen*. I Kampen for at ordne dem, da de først var rejst, maatte Regeringen vende Front til forskellig Side, først mod det nationale Venstre, saa mod det folkelige. Men i begge Tilfælde havde den Godsejerne imod sig, og den valgte sin Stilling til dem forskelligt i de to Sager og med forskelligt Udfald.

De kirkelige Frihedskrav, som Grundtvig havde rejst, var i levende Vækst, og de blev naturligvis kun stærkere understreget, efter som Grundtvigianismen mere og mere blev en venstrepolitisk Retning. Sognebaandsløsningsloven af 1855 følte's ikke mere tilfredsstillende, og til en Krise kom det, da *Vilh. Birkedal* 1865 blev afskediget som Præst i Ryslinge, fordi han havde angrebet Kongen og Ministeriet Bluhme. En Del af Menigheden fastholdt ham som Sjælesørger og samledes om ham i den ny Nazarethkirke, og det blev nu et Ønske, der næredes især blandt Grundtvigianerne, at denne Menighed skulde kunne vedblive at staa i Folkekirken. Tanken om en Lejlighedslov for Birkedal alene afvistes, Sagen blev mere og mere et vidtrækkende Principspørgsmaal, og der rejstes fra Kirkens Ledelse og fra den spirende indremissionske Bevægelse stærk Modstand mod Tanken om Valgmenigheder. Efter et tidligere Forsøg indbragte Sofus Høgsbro og nogle andre i November 1866 et Forslag i Folketinget, der gav en Kreds af 20 Familier Ret til at oprette en Valgmenighed inden for Folkekirken. Kultusminister Rosenørn-Teilmann afslog at lovgive herom, før Kirken efter Grundlovens § 75 havde faaet en Forfatning, og god hermed Olie paa Ilden; thi en Kirkeforfatning var fra gammel Tid et Skræmsel for Grundtvigianerne. Hall støttede Loven til Bispernes Harme. J. A. Hansen, der havde fjernet sig fra sin Ungdoms grundtvigske Sympatier, udtalte sig bredt folkekirkeligt; han nærede ikke nogen dyb Interesse for Sagen, men gik med til Loven, da der indsattes en Bestemmelse om, at Valgmenighedspræsten skulde have kongelig Stadfæstelse. Denne Begrænsning, der ogsaa krævedes af de Nationalliberale, akcepteredes modstræbende af Høgsbro, men Landstinget standsede Lovforslaget sidst i Marts 1867.

Bevægelsen i Landet blev stærkere og stærkere. Biskopperne med Undtagelse af P. C. Kierkegaard i Aalborg og de allerfleste lavere Gejstlige var imod Loven og krævede i hvert Fald først Kirkekommission. Godsejerne gjaldt det samme, og Kongen var i Samstemning med sin Konfessionarius Biskop Martensen af en lignende Mening. Frijs, der selv var uden stærk kirkelig Sympati, men bl. a. gennem Svogeren Carlsen stod i Forbindelse med grundtvigske Kredse, synes at have vaklet. Juli 1867 afgik Rosenørn-Teilmann som Kultusminister, og Frijs henvendte sig i Sommerens Løb først til en Modstander af Valg-

Digitized by Google

menighedsloven, men tog derefter sit Parti i modsat Retning, idet han bad Biskop Kierkegaard indtræde. Under den tidligere omtalte Strid med Kongen angaaende Generalerne i August s. A. gjorde Frijs det til en Betingelse for at blive som Konsejlspræsident, at Kierkegaard overtog Kultusministeriet, og han lovede denne at gøre Lovens Gennemførelse til Kabinetsspørgsmaal. Kierkegaard gav da efter trods mange Betænkeligheder.

P. C. Kierkegaard.
Fotografi.

P. C. Kierkegaard var en af vor Kirkes største Begavelser, en glimrende Taler, en dyb og vidtfavnende Aand og en Mand med den ømtaaligste Samvittighed. Han havde allerede 1866 til sine Medbispers store Harme udtalt sig for en Valgmenighedslov, som han mente nødvendig just for at holde Folkekirken sammen. Men han var svag af Helbred, og hans teologisk-dialektiske Veltalenhed syntes ikke egnet for Rigsdagen.

Man valgte den Udvej at forelægge en Valgmenighedslov samtidig med, at man paa Finansloven søgte Bevilling til en Kirkekommission. Udsigterne til Resultat var dog ikke lyse; thi Forslaget havde flere Indskrænkninger, end Folketingets Grundtvigianere syntes om, og samtidig voksede Modstanden i Landet. Bisperne indsendte en Protestskrivelse til Rigsdagen Februar 1868 efter Aftale med Højre i Landstinget; den var overvejende præget af Martensens Aand og brugte meget skarpe Udtryk som „forvanske Kirkelæren", „udbrede Sektvæsen" og „til sidst ødelægge Folkekirken". Privat betegnede dog en Biskop som Chr. T. Engelstoft i Odense Forslaget som „temmelig uskyldigt".

Det lykkedes i Folketinget at naa Overenskomst mellem Kierkegaard og Flertallet, men da Lovforslaget i Februar kom til Landstinget, gik Majoriteten herimod. Af de Nationalliberale var egentlig kun Ploug, der i „Fædrelandet" i det hele kæmpede jævnsides Grundtvigianerne, villig til at gaa med. C. C. V. Liebe henviste til at nøjes med Hjælpepræster, Leh-

Digitized by Google

mann og Krieger var stærkt betænkelige. Godsejerne var Modstandere; kun W. Haffner opfordrede klogt til at reformere i rette Tid, hvis ikke en voldsom Kamp skulde skylle for meget bort, som man ønskede at bevare.

Kort efter traadte Kierkegaard tilbage under Trykket af legemlig Svaghed og pint af Modstanden. Frijs syntes paa ny at vakle, men besluttede at staa fast og udnævnte den tidligere sønderjyske Provst *Aleth Hansen* til Minister, en retsindig, men parlamentarisk ganske ufyldestgørende Mand. Landstingsudvalget indstillede til Forkastelse, men Frijs erklærede Sagen for Kabinetsspørgsmaal og henviste til Statens hele indre og ydre Stilling. I Mødet den 22. April modtoges denne Erklæring af Flertallet med Overraskelse, men uden Skræk; baade Madvig, Lehmann, Skeel og Krieger talte for at forkaste. Sagen gik dog til 3. Behandling, men Udsigterne syntes smaa, saa meget mere som Grundtvigianerne ikke var tilbøjelige til at gøre flere Indrømmelser. I sidste Øjeblik virkede dog Frygten for at tage en Ministerkrise paa et Spørgsmaal, der delte Partierne ud fra upolitiske Hensyn. Krieger er blevet bange for et stivere Godsejerministerium, mulig har P. Vedel advaret af Hensyn til Udlandet, Landstingets Formand M. P. Bruun virkede for Forlig, Estrup ogsaa af Hensyn til Jernbaneloven, — nok er det, i Mødet den 28. April 1868 vedtoges mod 7 Stemmer et Kompromis, der lod Anerkendelsen af en Valgmenighed bero paa Ministeriets Skøn og begrænsede Loven til 5 Aar, og Folketinget modtog dette Tilbud.

Aleth Hansen.
Fotografi.

Nogen vidtgaaende Lov var det ikke, og Carlsen betegnede bittert det hele som ingenting. Men det blev faktisk en Ventil, der styrkede Folkekirken og brød Vej for meget værdifuldt. Over for megen Modstand og vistnok ikke ud fra nogen levende personlig Overbevisning havde Grev Frijs i ellevte Time staaet fast i sit Forsæt og skabt et af de Kompromis'er, der baner Vej for Livet. Det var Statsmands Gerning.

Digitized by Google

7. Fæstesagen og Ministeriets Afgang.

Fæstespørgsmaalet laa siden 1861 i aaben Begravelse. Tvangsafløsningen var strandet i Halvtredserne, utvivlsomt mere paa Godsejernes Modstand end paa de nationalliberale Regeringers Uvillie, og Monrads Lov af 1861 var bygget over et andet Princip, Reformeringen. Men Venstre havde udtrykkelig forbeholdt sig sin Fordring om Tvangsafløsning og Anerkendelse af Fæsterens Medejendomsret, og det kunde ventes, at den vilde blive fremsat paa ny, naar Forholdene var gunstige.

Oktoberforeningen havde da ogsaa maattet tage Stilling til Spørgsmaalet, men kun ved at udtale, at det burde løses ved Overenskomst, og at det ikke foreløbig var paatrængende. Enighed derom var der langt fra i Bestyrelsen; Zytphen-Adeler var vel tilbøjelig til at strække sig meget vidt over for Fæsterne, men til en Tvangslov ønskede han i hvert Fald paa Forhaand ikke at gaa, og J. A. Hansen havde derfor ogsaa til Hensigt ikke foreløbig at rejse Spørgsmaalet.

Uaktuelt var det ikke. Der var endnu ca. 50,000 Tdr. Hartkorn tilbage af uafløst Fæstejord, og der var store Godser, bl. a. paa Fyn, hvor den frivillige Afløsning forløb saa langsomt, at det vilde tage lange Tider, før Bunden var naaet, — om den nogen Sinde kunde naas ad denne Vej. Hertil kom det lige saa væsentlige, at Fæsteforholdet stadig følte som en Mindremandslod, som Bonden blev mere og mere utilbøjelig til at finde sig i.

Der var da ogsaa vedblivende Røre om Sagen. Allerede Januar 1866 var der Tale om, at Medlemmer af det folkelige Venstre vilde rejse Spørgsmaalet, og Maj 1868 blev det over for Fællesbestyrelsen i Bondevennernes Femtejuniforening foreslaaet, at *Tvangsafløsningen* skulde sættes paa Dagsordenen, hvad dog blev afvist som ubetimeligt. I det nationale Venstre drev Høgsbro og Balthazar Christensen paa, at man skulde tage Initiativet, dels af saglige Grunde, dels og vel endnu mere, fordi man i Fæstespørgsmaalet saa et velegnet Middel til at splitte den forhadte Oktoberforening. Inden for det Tscherning'ske Venstre gjorde lignende Tilbøjeligheder sig gældende, og det blev det, der kom først, idet Gert Winther i Oktober 1868 forelagde et Lovforslag i Folketinget om Tvangsafløsning. Det byggede paa Bondevennernes Forslag fra 1858 og gik altsaa uden om det Rigsdagsforlig, der 1856 faktisk var sluttet angaaende Fæstesagen, men som Godsejernes Modstand og Regeringens Følgagtighed havde forspildt. Estrup gik paa Regeringens Vegne skarpt imod Forslaget og kaldte det en Genganger, der havde sovet saa længe, at han havde glemt Mellemtiden. J. A. Hansen hævdede mod Hall og Frederiksen, men næppe med rette, at Hoved-

Digitized by Google

skylden for, at Forliget i 1856 ikke traadte ud i Livet, var Regeringens. Han mente, Sagen nu var kommet uforberedt til Rigsdagen, baade han og Alberti foretrak den i 1856 skitserede Ordning, men han tilsagde — og maatte tilsige — sin fulde Bistand til en Løsning af Spørgsmaalet.

Forslaget naaede ikke til anden Behandling, men nu var Sagen rejst, og den drøftedes livligt i Landet. Oktoberforeningen erklærede i Marts 1869, at Forhandlingen i Tinget havde vist, at en Afløsning kun kunde naas ved Overenskomst, og i April holdtes der et almindeligt Godsejermøde i København, uden at der dog vedtoges noget. I August skrev Stamhusbesidder Ove Sehestedt Juul: „Godsejerne vil ikke røre sig, førend Huset er styrtet ned over vore Hoveder," — og hvis han derved tænkte paa et selvstændigt Godsejerinitiativ til Spørgsmaalets Løsning, fik han Ret. Zytphen-Adeler, der sad i Landstinget, tænkte paa at indbringe et Afløsningsforslag der, men opgav det, da J. A. Hansen bestemte sig til at rejse Sagen i Folketinget.

Ved Agitationen før Valget September 1869 var Fæstespørgsmaalet blevet drøftet, og der havde paa ny vist sig levende Stemning for en Tvangslov. Taktiske Hensyn maatte raade J. A. Hansen til selv at tage Sagen i sin Haand. Han talte forinden med Oktoberforeningens øvrige Bestyrelse, men uden at træffe nogen nærmere Aftale. Ved Rigsdagens Aabning i Oktober anmeldte han sit Forslag og sendte det derefter rundt til flere Godsejere og Venstrepolitikere. Ogsaa Estrup fik det og sagde Forslagsstilleren sin Mening tydeligt nok, — han kunde ikke gaa ind paa Hovedpunktet, Fæstefamiliens Medejendomsret, og han mente, at Godsejerne maatte slaa Hænderne sammen af Forbavselse over, at sligt kunde fremkomme nu. Mere imødekommende udtalte Estrups Efterfølger som Indenrigsminister, Godsejeren og Officeren W Haffner, sig; han fandt, at Forslaget delvis hvilede paa et diskutabelt Grundlag.

Den 1. December blev Forslaget forelagt. Det byggede paa Forliget 1856 og gik derfor mindre vidt end Winthers. J. A. Hansen sagde selv, at han vilde have foretrukket dette for sit eget, hvis det havde kunnet gennemføres i Landstinget, hvad han ansaa for umuligt. Der er ikke Tvivl om, at J. A. Hansen virkelig har haabet paa et Forlig med Landstinget og Regeringen, og der er Tegn til, at han har lempet sit Forslag noget efter Estrups Udtalelser.

Haffners Aabningstale d. 13. December kom ham overraskende. Ministeriet havde bestemt at være imødekommende, men kun paa Betingelse af, at Godsejerne fik den Jord, der skulde tilfalde dem ved Afløsningen, aldeles frit som gammel Selvejerjord eller gammel Hovedgaardsjord. Han skitserede samtidig et helt Jordfrihedsprogram, men kun som Betingelse for at akceptere Tvangsafløsning, ikke som noget selvstændigt Tilbud. J. A. Hansen, der under hele Forhandlingen,

Digitized by Google

som Monrad skrev, optraadte med lige saa meget Talent som Koldblodighed, opfattede ikke uden Grund Haffners Tale som en maskeret Afvisning, men bestræbte sig for at faa Sagen i Udvalg og til Landstinget, og dette lykkedes, bl. a. ved Hjælp fra Hall. De Nationalliberale, der fra gammel Tid stod teoretisk velvilligt over for Tvangsafløsningen, greb i Øjeblikket Forslaget som et Middel til at „ryge Oktoberræven ud". De stolede paa, at Landstingets Godsejere vilde staa stejlt mod Loven, og at de selv vilde blive „Voldgiftsdommere".

Det slog til. Efter længere Forhandlinger i Folketinget blev Forslaget med en Del ret forvirrende Ændringer og i en Skikkelse, ingen ret vedkendte sig, sendt til Landstinget. Mellem Jul og Nytaar havde J. A. Hansen faaet Støtte paa et stort Fæstermøde i Ringsted, hvor Zytphen-Adeler talte, men Vinden i Landstinget var ikke gunstig. Regeringen var aabenbart usikker. Baade Frijs og Haffner mente, at Spørgsmaalet maatte løses, men den Imødekommenhed, der mulig var hos dem, neutraliseredes af Estrup, der kom til København for at bekæmpe Forslaget og kun ved et Tilfælde ikke kom til at tage Ordet i Landstinget direkte mod Haffner. I Udvalget gik han skarpt mod denne og Regeringens Jordprogram, og Flertallets Indstilling, der samlede baade Godsejere og Nationalliberale, gik ud paa at standse Sagen ved en Dagsorden. Haffner følte sig fornærmet over dennes Motivering, og det endelige Resultat blev en af Lehmann foreslaaet Form, der fastholdt Statens Ret til at kræve Fæstegodset afløst og ønskede Initiativet hertil taget af Regeringen. Lehmann havde da Fortjenesten af, at der dog kom et teoretisk Resultat ud af Sagen, men i øvrigt var Tvangsafløsningsloven paa ny strandet — strandet over for en Godsejermodstand, der fik sin Nerve fra Estrup, og som følles af Grev Frijs som et Mistillidsvotum.

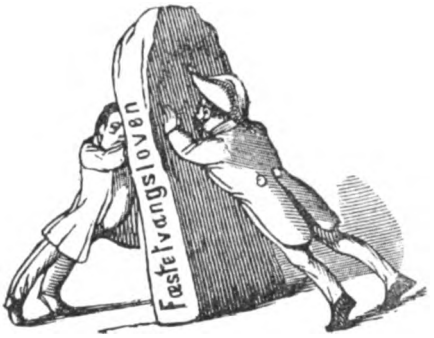

»Indenrigsminister Haffners og J. A. Hansens Bestræbelser .... for at bringe Fæsteloven fremad« Karrikatur i »Folkets Nisse« 1869 $^{18}/_{12}$.

Dette skete i Begyndelsen af Maj. Kort efter stillede J. A. Hansen sit Mandat i Oktoberforeningens Bestyrelse til Raadighed, men man ønskede hans Forbliven. Imidlertid var det efter det voldsomme Brud paa det parlamentariske Samarbejde uvist, om Foreningen kunde vedblive at bestaa. Godsejermedlemmerne af Bestyrelsen opfordrede

Digitized by Google

Godsejerforeningen til et Fællesmøde angaaende Fæstesagen, men dens Bestyrelse svarede afvisende. Zytphen-Adeler besluttede da Kredsafstemning om *Foreningens Ophævelse*, der vedtoges med 112 Stemmer mod 19.

Men da det skete i Juli 1870, var *Ministeriet Frijs* allerede *faldet* og et nyt dannet.

Den Regering, hvis afgangne Indenrigsminister tog Styret fra den i Landstinget, var allerede da døende. De sidste Ministerudnævnelser havde ikke styrket Frijs, især ikke Emil Rosenørns Ophøjelse til Kultusminister efter Aleth Hansen, — han var kendt som Modstander af Valgmenighedsloven og maatte i Øjeblikket virke som en Udfordring til Venstre. Raasløff, der jævnsides Estrup havde været Kabinettets Sjæl, var knækket af det vestindiske Nederlag og traadte ud i April. Frijs var personlig træt og ønskede Fred. Haffners valne Forligsforsøg i Fæstesagen var bristet, bl. a. ved Estrups Indgriben, og Frijs har ikke villet eller kunnet tage Ledelsen, som han gjorde det i Valgmenighedssagen. Nu tydede alt paa ny Kamp. Oktoberforeningstanken var kvalt, Folketinget i stigende parlamentarisk Selvfølelse, de økonomiske Tvistepunkter flere og flere. Godsejernes „Lykketime" var ved at rinde ud. Der maatte vælges, vælges anderledes skarpt end i 1865, mellem Bønder og Embedsmænd. Der var i hvert Fald kun een Godsejer, der var stærk nok til at staa ene, og det var Estrup, men han vilde foreløbig ikke ind i Regeringen mere. Saa valgte Frijs at lade sig fælde af Folketinget, og han fik en for et Godsejerministerium skøn parlamentarisk Død.

Folketinget havde udstemt nogle i sig selv ubetydelige Bevillinger til Forstærkningen og Indkaldelse af en Reserveaargang. Landstinget satte dem ind igen, og Frijs erklærede, at han gjorde deres Vedtagelse til Kabinetsspørgsmaal. Han føjede imidlertid til paa N. C. Frederiksens bestemte Spørgsmaal, at han vilde gaa i hvert Tilfælde ved Samlingens Slutning, og dette berøvede ham de Stemmer fra Mellempartiet, han ellers kunde have faaet, og som vilde have reddet hans Ministerium. Berg hejste aabent Parlamentarismens Fane, og J. A. Hansen gjorde op med Kabinettet i et historisk Tilbageblik. Aabningen (han vilde ikke bruge Ordet Kløften) mellem Tingene var blevet større og større, og Ministeriet, som var et udpræget Landstingsministerium, kunde ikke fylde den. Vistnok ventede J. A. Hansen at komme i Betragtning ved et nyt Ministeriums Dannelse, — men hans Tale var, selv bortset herfra, et slaaende Bevis paa Oktobertankens Nederlag.

Ministeriet faldt, og det fik Mæglerens sejerløse Død. Fra Højre hed det sig, at det havde bukket for Folketinget, fra Venstre, at det

Digitized by Google

havde lænet sig til Landstinget. Alt i alt havde det gjort et trofast og ærligt Arbejde, men der var ved dets Fødsel og dets Forudsætninger en Brist, som ikke blev helet. Det havde ikke kunnet eller ikke villet samle de Magter om sig, hvorpaa dets Tilværelse skulde bero, og nu samledes de i modsat Retning. Under Lyden af marcherende Masser raadslog Højres Førere om det ny Ministerium. Naar Juliforfatningens Samvirken af Landbrugets smaa og store var forspildt, hvor laa da den konservative Politik? Fra de gamle Bondevenner til Højskolernes Grundtvigianere, til Tschernings Bjørnbakkere, til de ny Lag, der uset spirede frem i By og Studereværelse, — fra alle Sider groede ny Villie og ny Krav, ny Kilder sprang og vilde skylle det gamle bort. Hvor var Statsmanden, der nu kunde samle og dige?

Hvis den bekymrede Konservative havde kunnet spørge Fremtiden, havde han faaet et Svar, der rummede ny Gaader og ny Tvivl.

Yderst i Horisonten hævede sig langsomt Skyggen af en rank, tør, knoglet Skikkelse: Estrup.

Litteratur.

Aarene 1864—70 indleder den Periode af vor nyeste Historie, da den trykte historiske Litteratur — ud over Aviser og Pjecer — bliver fattigere og fattigere. Af Grundlovskampen 1864—66 findes en for Rigsdagsforhandlingernes Vedkommende udtømmende og med Benyttelse af saa godt som alt tilgængeligt Materiale skrevet Fremstilling i *N. Neergaard: Under Junigrundloven* II (1916). Af Ministeriet Frijs' indenrigske Politik findes derimod ingen samlet Skildring udover de nødtørftige Data i *S. B. Thrige: Danmarks Historie i vort Aarhundrede* II (1889). De fyldigste Oplysninger fra samtidige giver *A. F. Kriegers Dagbøger 1848—80* III-IV (1921) fra nationalliberale Synspunkter, *Sofus Høgsbros Brevveksling og Dagbøger* ved *H. Lund* I (1923) fra det nationale Venstres Side, og *J. A. Hansen: Mit Tilsvar* (1865), *Joseph Michaelsen: Fra min Samtid* II (1893) og *J. J. Nielsen: G. F. O. Zytphen-Adeler* (1910) fra Oktoberforeningens. Spredtvis findes Meddelelser til Tidens indre politiske Historie i *Monrads Politiske Afhandlinger* I-II (1869—80), *Af A. F. Tschernings efterladte Papirer* I-III (1876-78), *C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik* III (1877), *J. A. Hansens efterladte Papirer* (1878—79), *H. L. Martensen: Af mit Levned* (1882—83), *V. Birkedal: Personlige Oplevelser* I-III (1890—91), *C. E. van Dockum: Livserindringer* (1893), *Af Orla Lehmanns Papirer* (1903), *Fru J. L. Heiberg og A. F. Krieger: En Samling Breve 1860—89*, udg. af *Aage Friis og P. Munch* (1914—15), *Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79* ved *Aage Friis* I-II (1921—25) og *Klaus Berntsen: Erindringer fra Barndom og Ungdom* (1910). Om enkelte politiske Førere kan læses i *Zo-*

Digitized by Google

diacus: Parlamentariske Stjernebilleder (1873), *V. Topsøe: Politiske Portrætstudier* (1878), *H. Begtrup: Chr. Berg* (1896), *E. Henrichsen: Mændene fra Forfatningskampen* I (1913), *Ingv. Kieler: Førende konservative og nationale Skikkelser* I (1924) og *K. G. Brøndsted: J. B. S. Estrup* (1925). Om Valgmenighedsbevægelsen se *L. Nyegård: Vilhelm Birkedal* I-III (1895—1912) og *L. Koch: Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid 1848—98* (1898).

Digitized by Google

II.

FORFATNINGSKAMPEN 1870—1901

AF

P. MUNCH

Digitized by Google

Digitized by Google

FØRSTE AFSNIT.

MINISTERIET HOLSTEIN 1870—1874 og MINISTERIET FONNESBECH 1874—75.

1. Det forenede Venstres Dannelse.

Forfatningen af 1866 var som skabt til Kamp. Den gav den almindelige Valgret Magten i Folketinget, en faatallig Overklasse Herredømmet i Landstinget. Dengang den blev til, betød dette, at Gaardmandsklassen prægede Folketinget, Godsejere og Embedsmænd Landstinget. Grundloven anviste ingen Udvej, naar de to Ting tørnede sammen. I det halve Aarhundrede, denne Forfatning kom til at gælde, bestod Modsætningen mellem de to Ting; til Tider var den saa skarp, at Forfatningen brast, til andre Tider mere afdæmpet.

De første fire Aar kom Kampen ikke til Udbrud. Forfatningens Skaber, Grev *C. E. Frijs*, Frijsenborg, følte det som sin Opgave at mægle mellem de to Ting. Folketingsflertallet var splittet i Grupper, og en af disse, J. A. Hansens Venner, bevarede fra Forfatningsforligets Dage Haabet om Samarbejde med nogle af Godsejerne.

Men vanskeligt var det allerede i disse Aar, og da de var gaaet, var Grev Frijs træt af at arbejde med den uløselige Opgave. D. 19. Maj 1870 gjorde han en ubetydelig Sag til Kabinetsspørgsmaal over for Folketinget og skaffede sig derved den ønskede Grund til at gaa af. Tre Muligheder forelaa nu: Folketingsministerium, Landstingsministerium eller et nyt Mæglerministerium med mere Tilknytning til Folketinget.

Paa et Venstreministerium tænkte hverken Kongen eller nogen af dem, der raadede ham. Samme Dag, Frijs gik, telegraferede Kongen til *Estrup*. Han kom, men sagde Nej af Helbredshensyn. Saa spurgte Kongen d. 21. Maj C. C. G. Andræ, om han vilde danne en parlamentarisk Regering. Han afslog, og da Kongen talte om to Godsejere, der stod Venstre nær, Holstein-Holsteinborg og Zytphen-Adeler, ja endog nævnede J. A. Hansen, advarede Andræ skarpt: „De Stole, hvorpaa

Digitized by Google

d'Hrr. Berg—Hansen engang havde sat sig, kunde blive saa tilsølede, at Ingen længer vilde sætte sig paa dem". I samme Retning udtalte Frijs og Estrup sig. Kongen henvendte sig efterhaanden til Fonnesbech, Nutzhorn, Haffner, Rosenørn; de svarede alle saaledes, at han opfattede det som Nej. Saa gik Kongen dog til *Holstein-Holsteinborg*. Grev Holstein havde Sympati for J. A. Hansen; han var uden Tro paa Militærvæsenet, og havde over for Hærloven staaet sammen med Bjørnbakkerne; i Folketinget regnedes han til Mellempartiet. Men Estrup fik ham fra at forhandle med J. A. Hansen og til i Stedet at vende sig til de Nationalliberales Fører i Landstinget *A. F. Krieger*. Da han selv og de andre tidligere Godsejerministre ikke kunde eller vilde, ansaa Estrup det for *umuligt* at tilvejebringe et „anstændigt Godsejerministerium"; han frygtede det „Forfærdelige — et Ministerium J. A. Hansen" eller det „lidet Ønskelige — et Ministerium Hall"; Danmark levede, mente han, „af en vis Grad af Agtelse og Velvillie i Europa; forspildtes den ved et Ministerium af Venstre, var det usikkert, hvorlænge vi kunde bestaa". Derfor vilde Estrup et Ministerium af Godsejere og Nationalliberale.

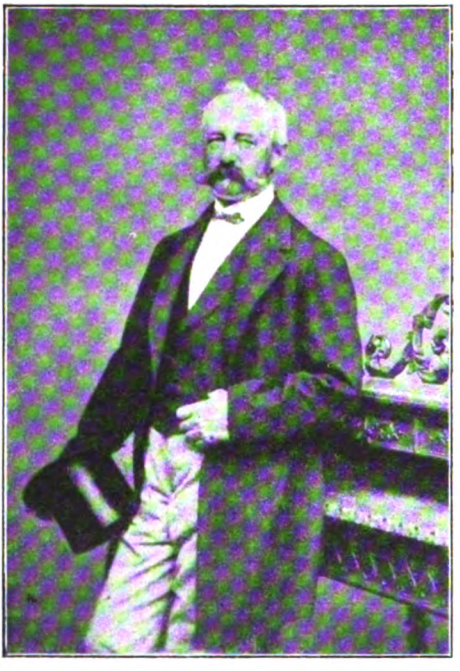

Grev L. H. C. H. Holstein-Holsteinborg.
Fotografi fra 1870'erne.

Grev Holstein gik da til Krieger. Denne krævede to af sine Meningsfæller: Hall og Fenger i Ministeriet. Dette blev Resultatet. *Holstein* blev Konsejlspræsident, *Krieger* Justitsminister, *Hall* Kultusminister, *Fenger* Finansminister. Tre Godsejere traadte ind: *Rosenørn-Lehn*, *Fonnesbech* og *Haffner*, henholdsvis som Udenrigs-, Indenrigs- og Krigsminister.

For de Nationalliberale var det ny Ministerium en Oprejsning. Ministeriet Frijs syntes skabt mod dem; det havde overvejende Godsejerpræg, selv om de Nationalliberale øvede langt større Indflydelse paa det end antaget. Nu traadte Partiets tre toneangivende Mænd ind, og de var de fire Godsejere langt overlegne i Arbejdsevne og i Anseelse.

Digitized by Google

„Det kryber i mange Godsejere," skrev Krieger til en Ven, „saalænge har de gaaet og skjældt de Doktrinære ud; men i Politikken gjælder det paa visse Punkter ikke at have for god Hukommelse."

Dette ny Forbund mellem Godsejere og Nationalliberale hvilede ikke paa gensidig Sympati. Afgørende for Samarbejdet var den fælles Følelse, at Venstre stod saa lavt i Dannelse, at man ikke kunde være et Venstreministerium bekendt. Dertil kom Godsejernes Uvilje mod Venstres Fæstepolitik og de Nationalliberales Harme over Venstres Karrighed mod Embedsstanden.

I *Venstre* modtoges det ny Ministerium med dyb Uvilje. Man opgav fra nu af al Tanke om Samarbejde med Godsejerne. Allerede et Par Dage før Ministeriet Frijs' Afgang havde J. A. Hansen meddelt, at han vilde udtræde af Oktoberforeningens Bestyrelse; det store Flertal af Godsejere i Landstinget havde jo vendt sig mod den Løsning af Fæstespørgsmaalet, for hvilken denne Forening efter hans Mening skulde bane Vej. Nu gik hele Bestyrelsen af, og Foreningen opløstes. Forsøget paa at samle „store og smaa Bønder" var forbi; kun Zytphen-Adeler blev ved at samvirke med Venstre.

Derimod samledes nu J. A. Hansens Venner, det nationale Venstre og den lille Bjørnbakske Gruppe, til *„Det forenede Venstre"*. I Ministerkrisens Dage var der dannet et Ellevemandsudvalg for dem, som havde stemt mod Ministeriet; nogle af Mellempartiet, som her var med, trak sig nu tilbage, men de forskellige Venstregrupper valgte i Juni et staaende Udvalg paa elleve Medlemmer og offentliggjorde et fælles *Program*. I det slesvigske Spørgsmaal satte man som Maal: Deling efter Folkeviljen uden Spire til ny Strid; om det skandinaviske Spørgsmaal sagde man, at der var delte Meninger inden for Partiet, men at alle dog ønskede aandeligt og materielt Samarbejde mellem de tre Lande, og at alle erkendte, „at en kraftig og forenet Modstand mod ydre Fjender, som de tre Riger forfatningsmæssig kunne enes om, vil være til Betryggelse for alle tre Riger". Indadtil var Programmet: *„Folkets Selvstyrelse* under Anerkjendelse af den constitutionelle Konges grundovsmæssige Særrettigheder, Grundtanken i Grundloven af 5te Juni 1849". I 1866 sammensattes Landstinget saaledes, at det „lettere end tidligere vil komme i Overensstemmelse med Folketingets Flertal", hed det, men: „Nu som før er det Folketinget, der har det constitutionelle Livs Løftestang; deraf at denne er tungere at magte, naar Landstinget er hæmmende, end naar det er hjælpende, følger, at der nu fordres større indre Kraft hos Folketinget end tidligere, men ikke at Folketinget skal slippe sit af Grundloven anviste Maal." „Folketingets grundlovsmæssige Forret" med Hensyn til Finansloven giver det „Magt til at umuliggøre enhver Regjerings Bestaaen, som vil modsætte sig dets Bestræ-

Digitized by Google

belser, og saaledes efterhaanden at indføre som Regel, at Regjeringen til enhver given Tid repræsenterer de Anskuelser, som deles af Folkethingets Flertal, hvilket med andre Ord er Gjennemførelsen af den parlamentariske Regjeringsform". Det var det Krav, hvorom Striden kom til at staa indtil 1901.

En Række *Reformkrav* føjedes til: Sparsommelighed, ligeligere Fordeling af Skatterne, Lettelse af Omsætningen, Fæstevæsenets Afskaffelse, Lens, Stamhuses og Fideikommis'ers Overgang til fri Ejendom, Hævdelse af Rigsdagens Myndighed i kirkelige Sager, øget Frihed inden for Folkekirken, faste Grænser for Statens Tilsyn med Skolen.

Det ny Parti fik 49 Medlemmer, lige op mod Halvdelen af Folketinget. I det mødtes J. A. Hansen og Gert Winther med Balth. Christensen, Krabbe, Høgsbro og Berg. J. A. Hansens Venner og det nationale Venstre var omtrent lige mange, Bjørnbakkerne kun nogle faa

Mange Grundtvigianere forargedes højlig over, at det nationale Venstre saaledes gik sammen med „Oktobrister" og „Bjørnbakkere". Vilhelm Birkedal, der stod de Nationalliberale nær, slog Alarm mod denne Alliance. „Danmarks Fremtid slumrer i dets Bondestand", men denne maa bygge paa „en Kærligheds og ikke en Hadets, en Aandens og ikke en Kødets Magt", ikke paa „Kroppenes Mængde og afgivne Stemmer". Det var gaaet Aserne ilde, da de vilde bygge deres Borg ved Jætternes Hjælp, sagde han. Adskillige grundtvigske Præster gled da ogsaa snart over til de Nationalliberale. Men de fleste Højskolefolk, som havde deres Arbejde ude blandt Bønderne, blev ved at staa sammen med disse.

Foreløbig overskyggedes imidlertid Interessen for denne for Fremtidens Politik saa følgerige Partidannelse ganske af den fransk-tyske Krig, der brød ud en Maanedstid derefter.

Da Rigsdagen mødte om Efteraaret, var det ny Parti stærkt nok til at sætte *Christoffer Krabbe* paa Formandspladsen og tage Ledelsen i Udvalgene; men i Samlingens Løb viste det sig svært at holde sammen, og ud paa Foraaret udskiltes Bjørnbakkerne. Det forenede Venstre var derefter 43, Mellempartiet 27, de Nationalliberale 15, Løsgængerne, hvortil Bjørnbakkerne regnedes, 16.

Samlingen 1870—71 blev forholdsvis fredelig. Der gennemførtes Love om Postvæsenet, om Politiet uden for København, om Vakcination, om Jagt og om Lønninger. Det lykkedes ogsaa Hall, om end med stort Besvær, at gennemføre en *Lov om de lærde Skoler*, hvorved disse fik to Retninger: en klassisk med Græsk og Latin som Hovedfag og en matematisk-naturvidenskabelig.

Berg rejste i denne Samling et Krav, der først en Menneskealder senere gennemførtes: Kravet om *lige* og *almindelig Valgret* til Kommu-

Digitized by Google

nalbestyrelser og Amtsraad. J. A. Hansen, der Aaret før havde set sin Fæsteafløsningslov strande i Landstinget, nøjedes dette Aar med et Forslag, der skulde hindre Nedlæggelse af Bøndergaarde, indtil Afløsningen kom. *J. C. H. Fischer* foreslog i Landstinget en Afløsningslov. Ingen af dem gennemførtes, men de aabenbarede saa dyb Uenighed blandt Godsejerne i Landstinget, ja inden for Ministeriet selv, at det følles som en alvorlig Svækkelse af Ministeriets Stilling. Ved Samlingens Slutning gjorde Krieger op med sig selv, at Venstre var svækket ved indre Strid, men Ministeriet ikke mindre ved indbyrdes Uenighed om Fæstespørgsmaalet.

I Samlingen 1871—72 kom *Fæstesagen* igen til at spille en Hovedrolle. Fonnesbech optog nu delvis J. A. Hansens Tanker om Forbud mod Nedlæggelse af Bøndergaarde, men Estrup gik haardt imod i Spidsen for Flertallet af Landstingets Godsejere. Men her stod Nationalliberale og Bondevenner sammen, og Loven vedtoges i Landstinget med 33 Stemmer mod 16. Da den kom til Folketinget, sagde den unge Godsejer *Jacob Scavenius*, der havde hørt til i Oktoberforeningen, at med denne Lov var Alliancen mellem Godsejere og Nationalliberale brudt. Men han tog fejl deri. Forbundet mellem store og smaa Bønder var saa stridende mod de sociale Forhold, at der kun havde behøvedes et Fæsteforslag for at sprænge det; Samarbejdet mellem Godsejere og Embedsmænd svarede i saadan Grad til den sociale Deling i Folket, at det holdt til meget mere end dette Forslag.

Nogle Love, der ikke var Genstand for Partistrid, gennemførtes: om Mark- og Vejfred, Konkursordningen, den laaland-falsterske Jernbane, københavnske Byggeforhold. Dertil en lille af Venstre foreslaaet Lov om udvidet Adgang til Brug af Kirkebygninger. Derimod strandede Kriegers Forslag om Lehns- og Stamhuses Overgang til fri Ejendom og Fengers om Ændringer i Toldloven. Og ikke bedre gik det Venstreforslagene om Præstelønninger og Præstevalg, om kommunale Valg og om Forbud mod fremtidig Tildeling af Adelskab, Titler og Ordener.

Samlingens politiske Hovedspørgsmaal blev imidlertid *Indkomstskatteloven*. Under Krigen i 1864 var der gennemført forskellige midlertidige Krigsskatter, deriblandt en Indkomstbeskatning. Den var fornyet siden, sidst i 1870 for to Aar, og Fenger vilde nu have den fornyet for to Aar til. Ganske vist balancerede Statens Indtægter og Udgifter i disse Aar med nogle og fyrre Millioner, men han mente, at der kun var Penge til de vedtagne Jernbaneanlæg, hvis man fornyede Indkomstskatten. Han fandt Modstandere baade i Landsting og Folketing; nogle, som Estrup, Andræ, Fischer, Jacob Scavenius vilde først og fremmest af med Indkomstskatten, andre, som Berg, mente, at Skatterne i det hele kunde sættes ned; Pengene til Jernbaneanlæg, mente man,

Digitized by Google

kunde delvis tages af det velforsynede Reservefond. Fenger gjorde Sagen til Kabinetsspørgsmaal, men uden Virkning. Loven faldt med 47 mod 45 ved en Afstemning, der sprængte alle Partirammer. Ikke blot Bønder og Godsejere, men ogsaa adskillige „dannede og halvdannede Mænd, der ellers pleje at tale og stemme forstandigt", havde her været med, skrev „Fædrelandet" bag efter.

I Ministeriet var der nogen Tilbøjelighed til at gaa; Samlingen havde i det hele „været uheldig", mente Krieger, Sammenholdet mellem Ministrene var slet; Holstein kunde ikke lede dem. Med Landstingets Godsejere var man efter Fæsteloven paa en daarlig Fod, med Folketingsflertallet var man i aaben Strid. Der taltes som sædvanlig om Frijs og Estrup, men ingen af dem syntes tilbøjelig til at træde frem. Kongen var bortrejst, og Fenger gik ind paa at blive, til Finansloven skulde underskrives 1. April. Saa gik han, og Holstein maatte midlertidig tage Finansministeriet. Først i Slutningen af Juni fik man en Ordning; Krieger overtog Finansministeriet; den mest ansete af de yngre Nationalliberale, *C. S. Klein*, blev Justitsminister. Ministeriet beholdt saaledes sit Præg.

2. Socialismens Fremtræden.

Medens man saaledes gled jævnt frem mod den store Styrkeprove mellem Regering og Folketing, brød to ny Bevægelser igennem, der vel ikke straks fik direkte Betydning for Rigsdagspolitikken, men som dog snart kom til at øve megen Indflydelse paa det politiske Liv. Den ene var den *socialistiske Bevægelse*, der greb Arbejderne, den anden det aandelige Omslag, der indlededes med *Georg Brandes'* første Forelæsning, og som hurtigt blev bestemmende for store Dele af den akademiske Ungdoms Livsopfattelse.

Det industrielle Gennembrud, der begyndte efter 1864 (Bd. VII S. 397), havde i København skabt en talstærk Arbejderbefolkning. Omkring 1870 forringedes dennes i Forvejen haarde Livsvilkaar i ikke ringe Grad. Priserne steg, og Lønningerne fulgte kun langsomt med. Og dog følte Arbejderne, at man trængte til dem. Det var jo Opgangstider med stærk Udvidelse af Industriforetagenderne. Hidtil havde den fransk-tyske Socialisme ikke sat Spor i Danmark. I 1848 og Aarene nærmest derefter havde *Fr. Dreier* forkyndt socialistiske Teorier, men uden at vække større Opmærksomhed. Nu blev det anderledes. Det var *Kommunardkampene i Paris* Marts—Maj 1871, der satte de modtagelige Sind i Bevægelse. Branden tændtes af *Louis Pio*, en 30-aarig Akademiker og Løjtnant, ansat som Skriver i Postvæsenet. Han var af fransk Slægt,

Digitized by Google

stemningsrig og fantasirig, Romantiker af Sind, let at begejstre, uforfærdet og ubekymret. Budskabet om Kommunardkampene greb ham dybt; Lassalle, der i de foregaaende Aar havde gennemagiteret Tyskland, blev hans Ideal. Overvældet af den Nød, der fandtes i den københavnske Fattigbefolkning, saa han ligesom i et Aabenbaringens Syn for sig det ny Samfund, hvor Ret og Lighed skulde raade. Han følte sig kaldet til dets Forkynder og Skaber i Danmark.

Endnu medens der kæmpedes i Paris, udsendte han første Nr. af sine „Socialistiske Blade". Allerede her erklærede han, at Arbejdernes Krav skulde sættes igennem „*med* Loven eller — *uden* den". Kommunens Nederlag brød ikke hans Forhaabninger. I et andet Nr. manede han Arbejderne til politisk og faglig Organisation, og i Juli 1871 begyndte han Ugebladet „Socialisten" med Mottoet: „Ingen Rettigheder uden Pligter, ingen Pligter uden Rettigheder". Han havde nu forladt Postvæsenet, men havde foreløbig fundet sig et Fristed som Huslærer hos Fru Berling, Berlingske Tidendes Ejerinde.

I farverige, stemningsbevægede Artikler skildrede „Socialisten" Uge efter Uge Arbejdernes Nød. „Paa samme Maade", hed det, „som Slaveholderen lever Storborgeren af en hel Klasses Arbejde og benytter sin Kapital til at lade Mennesker trælle for sine Bekvemmeligheder; ligesom Slaveholderen har han et kraftigt Middel til at holde Gjenstridige i Tømme; men det er ikke Pisken, der kun sønderflænger Huden; det er *Sulten*, der raser i Indvoldene. Dog nu kommer Forskjellen; mens Slaveholderen maa frygte at miste sin Formue ved Slavens Selvmord, behøver ingen Storborger at ængste sig for Arbejdernes fortvivlede Gjerninger; hvad gjør det, om de skjærer Halsen over paa sig selv eller springer i Stranden, eller knuses af Maskiner eller dør af Svindsot; han taber jo ikke en Skilling. En Time efter kan han faa ny menneskelige Maskiner fra Arbejdsmarkedet." „I mange Menneskealdre har Kapitalens Jernaag hvilet tungt paa vore Skuldre." „Bag os ligger Sult og Usselhed, Uvidenhed og Trældom; foran os ligger Haabet om et lykkeligt Liv, beskinnet af Frihedens frembrydende Sol. Gid da vor Røst, som den vil lyde i disse Blade, maa finde Gjenklang i Eders Hjærter, gid den maa vække Eders kvalte Livslyst, samle de spredte Kræfter og føre vort Samfund frem mod det store Maal: alle Menneskers Tilfredshed og Velvære."

Han opstillede et klart udformet *Program:* Eet Kammer udgaaet af den almindelige Valgret. „Intetsomhelst, hverken Storborger- eller Storbonde-Landsting". Direkte Skatter til Aflosning af indirekte; fast begrænset Arbejdstid, Indskrænkning af Kvinders, Ophør af Børns Fabriksarbejde. „Fri og fælles Folkeundervisning." „Opløsning af Hæ-

Digitized by Google

ren i dens nuværende Form." „Ophævelse af alle særlige Arverettigheder". Adskillelse af Stat og Kirke. „Større Uafhængighed for Kommunerne." Han forkyndte Socialismens Lære om „alle Menneskers Ligeberettigelse til denne Verdens saavel aandelige som legemlige Goder", men han forklarede den: „Vi fordrer ingen *Deling*, vi fordrer ikke fuldstændig *Ligestillelse* af alle Mennesker; men vi fordrer *lige Adgang* til Erhverv for alle". Derimod gjorde han intet Forsog paa at angive, hvorledes det socialistiske Samfund skulde bygges op; et Hovedmiddel synes han at have set i Produktionsforeninger af Arbejdere.

Pio fandt Hjælpere i sin Fætter *H. Brix*, der havde forsøgt sig som Musikhandler, og i en tidligere Skolelærer og Journalist af sønderjysk Fødsel, *Poul Geleff*.

Med overraskende Hurtighed fængede deres Agitation blandt københavnske Arbejdere. I August skabtes en dansk Afdeling af den marxistiske „*Internationale*", der havde bestaaet siden 1864; i Løbet af en Maaned havde man 700 Medlemmer, inden længe 1800. Foreningen fik sine Love; Pio blev dens „Stormester". I Oktober gav en Konflikt paa Københavns største Fabrikker: Burmeister og Wains Skibsværft, Anledning til et overvældende besøgt, af de voldsomste Stemninger præget Møde i „Fønikssalen". Poul Geleff drog nu paa Turné i Provinserne. Arbejdere og Borgerfolk strømmede til, hvor han kom frem, sædvanlig blev det til Møder med flere Hundrede Deltagere; tit tog en Præst eller en af Byens Borgere til Orde mod ham, undertiden talte Arbejdere, snart for, snart imod. Ikke faa Afdelinger af „Internationale" stiftedes. I Vinterens Løb naaede man 9000 indtegnede Medlemmer, hvoraf 5000 i København, men mange betalte kun een Gang. Bevægelsen fik sin Slagsang, skrevet af *U. P. Overbye:* „Nu dages det, Brødre, det lysner i Øst", med Omkvædet: „Til Arbejde, Liv eller Død". Men sammen med den hurtige Fremgang gik mange Vanskeligheder; det kneb med Penge; Lederne stredes indbyrdes; det var svært at faa Lokaler til Møder og at faa Bladet trykt. Politiet advarede i Stilhed baade Værter og Bogtrykkere.

Det socialistiske Røre vakte megen Uro i de toneangivende Kredse. Man saa det i Skær af Begivenhederne i Paris. „Fædrelandet" angreb i voldsomme Ord; andre søgte at skabe en Modbevægelse; en letbevægelig Rigsdagsmand *Lucianus Koefod*, der havde hørt til det nationale Venstre, men nu var paa Vej til de Nationalliberale, fik oprettet „Dansk Arbejdersamfund" med Afdelinger rundt om i Landet; han og hans Venner opstillede et ganske vidtgaaende Arbejderprogram, men de vilde bevare det kirkelige, nationale Grundlag. „Arbejderforeningen af 1860", der lededes af den nationalliberale *C. V. Rimestad* som en væsentlig selskabelig Forening, holdt nu Diskussion om Ar-

Digitized by Google

bejderspørgsmaalet. Siden sattes dette paa Dagsordenen ved *Industrimødet* i København 1872; selv ved Landboforeningsmøder drøftedes det ivrigt. Med eet Slag forstod man, at Industriens Gennembrud havde skabt et Arbejderspørgsmaal i Byerne, og at dette ogsaa vilde faa Betydning for Landarbejdernes Stemninger.

I Foraaret 1872 naaede Bevægelsen foreløbig sit Højdepunkt. „Socialisten" blev nu Dagblad. I Begyndelsen af April udbrød en Murerstrike, der omfattede 2000 Svende. Det var kortere Arbejdstid, det gjaldt. Aviserne opfordrede ivrigt Mestrene til at sætte haardt mod haardt. Svendene havde ingen Strikekasser at bygge paa, og de Indsamlinger, de foretog, bragte kun ringe Resultat. Til sidst besluttede Pio og hans Venner at holde et *Fælledmøde* Søndag den 5. Maj for at sætte Fart i Indsamlingerne og skræmme Modstanderne. 2. Maj kaldte „Socialisten" til Møde i en flammende Artikel: „Maalet er fuldt." „Ministre, Magistrat, Politidirektør, Grundejere, Pengeposemænd," hed det, „— alle har de faaet travlt med at sammensværge dem mod *Folket;* alle føler de, at nu gælder det at kvæle Frihedsspiren, ligegyldigt om det skal ske „med eller uden Loven"." „Skal vi da som Lam lade os føre til Kapitalens Slagterbænke?" *„Nej, det kan Københavns Arbejdere ikke være bekendt!* Lad os derfor samle os. Regeringerne plejer jo hvert Øjeblik at holde Revue over de af deres Undersaatter, som de ved første Lejlighed vil ofre paa Krigsgalskabens Alter for at tilfredsstille deres Ærgerrighed. Lad os da engang holde Mandtal over *alle frie Arbejdere,* over Alle, som vil hjælpe os i Kampen mod Kapitalen; vi vil da faa at kende vor egen Magt og vore Fjenders Svaghed; samlede i Tusindvis vil vi stille vore Fordringer og love hverandre at staa Last og Brast, indtil Sejren er vor. Men Jer, I Guldets Dyrkere! I, de Fattiges Udsugere! Eder vil vi endnu *en* Gang tilraabe: „I har i Aartusinder iskænket os en bitter Livsdrik; vogt Jer nu, *Maalet er fuldt.* Lad der ikke komme en eneste Draabe til, eller — *det flyder over*"." Det var Meningen, at der skulde samles ind og vedtages en Henvendelse til Ministeriet om en Arbejdsminister, en Forligsinstitution og om Paalæg til Myndighederne om ikke at tage Parti under Arbejdskonflikter.

„Fædrelandet" gengav om Eftermiddagen Opraabet med Tilføjelsen: „Denne Udtalelse behøver ingen oplysende Anmærkninger. Anklagemyndighederne maa selv vide, hvad de have at gjøre." Om Aftenen gik Politidirektør *V. C. Crone* til Justitsminister Krieger med Forslag om Forbud mod Mødet og Meddelelse om, at han agtede at anholde Pio, Geleff og Brix, der havde underskrevet Opraabet. Næste Dag var der Ministermøde; Krigsministeren var lidt betænkelig; han mente

Digitized by Google

ikke at have Soldater nok; men det endte med, at man lod Crone handle efter Skøn; dog gjorde Krieger ham opmærksom paa, at han ikke kunde bære det, hvis Domstolene omstødte Forbudet. Crone vaklede, men besluttede sig dog den 4. Maj til at udstede Forbud, ikke blot mod det planlagte Møde, men mod alle fremtidige Møder af „Internationale" under aaben Himmel. Da Pio fik Forbudet, gik han til Kronprinsen, da Kongen var bortrejst. Kronprinsen henviste til Krieger, denne til Crone. Lørdag Aften besluttede „Internationale" at trodse Forbudet. Men Politiets Opdagere overværede Mødet, og om Natten arresteredes Pio, Geleff og Brix. Søndag Morgen kom „Socialisten" ud med en flammende Protest mod Forbudet; det stempledes som „grundlovsstridigt", ensbetydende med at stille Arbejderne „udenfor Loven". Men foran stod en lille Notits, indføjet i sidste Øjeblik af en af Medarbejderne: „Da d'Hrr. Pio, Brix og Geleff er anholdt i Løbet af Natten, maa vi anmode vore Venner om at holde sig Loven efterrettelig og *ikke møde*". Men det virkede ikke. Ved Firetiden om Søndagen drog tætte Skarer af Arbejdere og af Nysgerrige mod Fælleden. Adgangen var spærret af Husarer og Politi, og alt Militær, der fandtes i Byen, holdtes rede. Mængden søgte at sprænge Afspærringen, Husarerne drev Folk tilbage, først med Skederne, siden med dragne Sabler; Politiet brugte Stavene; Mængden svarede med Stenkast; det opgjordes siden, at 74 Husarer og 23 Politibetjente var saarede, dog ingen alvorlig; Antallet af saarede Arbejdere kendes ikke. Mængden drog derpaa rundt i Byen og slog Lygter itu. Det opgjordes til 313 Glas i 40 Lygter.

Pio, Geleff og Brix tiltaltes nu for voldeligt Oprørsforsøg og holdtes foreløbig fængslede. „Internationale" vedblev at bestaa, og „Socialisten" fortsatte, men Murerstriken brød snart sammen, og Bevægelsen svækkedes stærkt. Men den døde ikke. Fremtidig maatte man regne med Industriarbejderne som det næste Hold, der rykkede frem bag Bønderne.

3. Det litterære Gennembrud.

I Efteraaret 1871 begyndte *Georg Brandes* efter et Ophold i Frankrig og England sine Universitetsforelæsninger om Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur. Indledningsforelæsningen var som et Kampraab. Den danske Litteratur er hendøende, siger han; at en Litteratur lever, betyder, at den sætter Problemer under Debat; den danske Litteratur gør det ikke. En Genrejsning maa ske under Feltraabet: „Vi vil den frie Tanke og den frie Humanitet". Det er ikke saa meget ydre Love, der behøver at forandres, om end ogsaa de, som det

Digitized by Google

er den hele Samfundsbetragtning, som den yngre Slægt fra Grunden af maa omforme og oppløje, før en ny Litteratur kan skyde op. Hovedarbejdet vil blive gennem en Mangfoldighed af Kanaler at lede de Strømninger, som har deres Udspring i Revolutionen og Fremskridtsideerne, herind og at standse Reaktionen paa alle de Punkter, hvor dens Opgave historisk er endt."

Store Dele af den akademiske Ungdom, for hvilken det foregaaende Slægtleds Ideer var blegnede, samledes om denne ny Forkyndelse. Snart stod en beundrende Kreds fast sluttet om ham, ikke blot helt unge, men ogsaa nogenlunde jævnaldrende. I „Nyt dansk Maanedsskrift" slog Brandes og hans Venner til Lyd for de fransk-engelske Ideer, der udsprungne af det 18. Aarhundredes Tankeverden nu var ført videre frem og videnskabelig underbyggede. *Renan*, *Taine* og *Stuart Mill* var de Mænd, Georg Brandes skildrede som de store Læremestre. Allerede i 1869 havde han udgivet Stuart Mills „Kvindernes Underkuelse" med varm Tilslutning til Kravene deri; nu udgav han Mills „Moral grundet paa Lykke — eller Nytteprincippet". *Harald Høffding* skildrede fransk og engelsk materialistisk Filosofi og Velfærdsmoral, *J. P. Jacobsen* gengav og forsvarede Darwins Udviklingslære, som den havde fundet Udtryk i den 11-12 Aar gamle Bog om „Arternes Oprindelse" og den helt ny om „Menneskeslægtens Oprindelse". Andre berettede om den engelske Historiker *Buckle*, der havde anvendt Udviklingssynspunktet paa Historien, endnu før Darwins Værker udgaves.

Georg Brandes.
Fotografi fra 1877.

En ny Digtning, der „satte Problemer under Debat", begyndte at skyde frem. J. P. Jacobsen udgav „Mogens", *Holger Dracmann* skrev i „Engelske Socialister":

»Guds Død! Hvi kjende I ei Eders Styrke,
Hvi fordre I ikke med tusinde Stemmer
Af Guldkalven, som vore Bødler dyrke,
Et saftigt Stykke, en Mørbradsskive.«

Han hyldede som Martyrer de tre Kommunarder, der efter Kampene i Paris var henrettet paa Satory Sletten:

Digitized by Google

»Og Blodet, som sived paa Satorys Sletter,
Det var en Sæd, som lagdes i Jorden;
Hvor den skyder op, kommer brandrøde Pletter,
Naar den høstes ind, lyder Kampens Torden.«

»Hvor Ideen er Magten, Fremskridtet Retten,
Der vil Satorys Lig være Fane og Løsen.«

Det hele Gennembrud betød i første Række en *Frigørelse af dansk Aandsliv* fra den tyske Teologi og Filosofi, der trods al national Uvilje hidtil havde været herskende i Danmark. Blikket vendtes nu mod det fri Vesteuropa, til hvis Politik man hidtil havde set hen uden at følge dets aandelige Udvikling. For de unge var det, som fik de et nyt Livssyn. I Stedet for Troen paa Kirkelæren traadte Erkendelsen af en lovbunden Udvikling, afgørende for Naturens Gang og Menneskenes Liv. Troen paa Menneskenes „frie Vilje" erstattedes af Overbevisningen om, at Menneskenes Vilje er aarsagsbestemt. Ansvarsfølelsen fik derved ny Karakter. De vante Forestillinger om gode og onde Mennesker, Helte og Skurke afdæmpedes ved Forstaaelsen af Menneskenes sammensatte, af ydre Forhold paavirkede Natur. Over for den paa religiøse Bud byggede Morallære satte man en ny Moral bygget paa Samfølelsen mellem Menneskene; den størst mulige Sum af Lykke for Menneskeheden blev Formaalet. Baade i Kunstens, Digtningens og Videnskabens Verden krævede man Sandheden, den tro Gengivelse af Virkeligheden, *Realismen*, i Stedet for den forskønnende Idealisme. Politisk og socialt optog man Ideerne fra 1789; det var den samme Kilde, fra hvilken de Nationalliberale en Menneskealder før havde hentet deres Ungdomsidealer. Nu betød det Sympati for Bondernes Kamp for Flertalsstyret og for Arbejdernes Krav om bedre Kaar. Den Ungdom, der her rykkede frem, følte det som en Pligt i alle Spørgsmaal at tage Plads længst til venstre.

Den Grundopfattelse, der saaledes skabtes, fik hos de enkelte forskellig Form, og hos nogle ændredes den i Aarenes Løb. Men i Hovedtrækkene bevaredes den i de følgende Aartier. Det var i akademiske Kredse, de ny Synsmaader slog igennem, og uden for dem havde hele dette Røre foreløbig liden eller ingen Betydning. Kredsen var i de første Aar ikke talrig. De ældre gik haardt imod, og en halv Snes Aar endnu fulgtes de af Flertallet af de yngre Akademikere. Men i den nationalliberale Verden foltes dette Frafald i Akademikernes Lejr særlig haardt. De nationale Forhaabninger var brudt ved Frankrigs Nederlag, Folketinget vilde tage Magten fra „de dannede" for at give den til den uvidende Mængde, Socialisterne vilde rokke Samfundets Grundpiller. Nu kom Oprøret i „de dannedes" egen Lejr. Den unge *Radikalisme* angreb

Digitized by Google

paa een Gang det nationale, moralske, religiose og æstetiske Livssyn, paa hvilket man havde levet. Men de Nationalliberale gav ikke op. Da Georg Brandes i Februar 1872 udgav første Bind af „Hovedstrømninger", brød et Uvejr løs. Carl Ploug stemplede i hvasse Artikler den ny Bevægelse som irreligiøs, unational, respektløs, men først og sidst som umoralsk; han slog den sammen med den Socialisme, Drachmann lovpriste. Selv *Monrad* tog til Orde, men langt roligere, mere overlegent end de andre. Han hævdede over for Brandes, at i alt det, han forkyndte, var der lidet eller intet nyt; det var kun gamle Ideer fra det 18. Aarhundrede, som det foregaaende Slægtled havde prøvet og opgivet. Ogsaa mod J. P. Jacobsens Skildring af Darwinismen vendte han sig. Fra grundtvigsk Side angrebes med ikke mindre Iver de „fremmede" Tanker, der nu søgtes indført i Danmark.

Georg Brandes svarede skarpt, fuld af Ringeagt for Angriberne. Paastanden om Forbindelse med Socialismen viste han tilbage. De grundtvigske Angreb syntes at overraske ham lidt; han erkendte, at han, da han omtalte det danske Aandsliv, ikke havde haft den grundtvigske Bevægelse i sin Tanke, men han havde haft saa lidt Berøring med den. Over for Monrad viste han dog megen Respekt. Monrad havde spurgt: „Er du forvisset om, at Menneskeslægten ved at tilegne sig din Overbevisning vil gaa et Skridt fremad i Oplysning og Sædelighed?" Brandes gav til Svar: „Ja, derom er jeg forvisset. Ja, jeg svarer: Den Forvisning, jeg føler derom, er af samme Art som den, jeg føler om min egen Eksistens, om at der gives en Verden uden for mig, og om at Solen vil gaa op i Morgen."

Just som Striden var paa sit højeste, døde *Hauch*, der beklædte Professorposten i Æstetik. Han efterlod en Erklæring om, at Georg Brandes burde være hans Efterfølger; men i de toneangivende Kredse var Harmen for stærk; Posten blev staaende ubesat. —

Op mod 1870 syntes de Nationalliberale nogenlunde at have forvundet Følgerne af den Svækkelse, Krigen i 1864 havde bragt dem. I Foraaret 1870 kunde de danne Regering sammen med Godsejerne. Men saa kom Frankrigs Nederlag. Og nu to Aar derefter stod de over for en overtallig Opposition i Folketinget, gærende Uro blandt de Arbejdere, der hidtil havde fulgt dem, og betydningsfuldt Frafald inden for den akademiske Verden, der havde været deres faste Borg. Men de tog Slaget op over hele Linjen. Den politiske Kamp, der fulgte, fik sin Skarphed, just fordi de herskende Kredse følte det som en Kamp paa een Gang for den forfatningsmæssige Orden, den bestaaende Samfundsordning, de nationale Traditioner, det moralske og religiøse Livssyn.

Digitized by Google

4. Folketingsvalg og Finanslovsnægtelse 1872—1873.

I Efteraaret 1872 skulde der være Folketingsvalg. Det forenede Venstre indledede allerede i Foraaret *Valgkampen* ved Udsendelse af et nøje udformet Program. I Spidsen sattes Ordene: „Junigrundloven i dens fulde Omfang er Folkets moralske Ret". Derefter fulgte Hovedkravene: „I Henseende til borgerlig og politisk Lighed og Frihed bør enhver stilles lige uden Hensyn til Stand og Formue. Ubegrundede Forrettigheder afskaffes; alle for en sund aandelig og materiel Udvikling hæmmende Baand løses. En ligeligere Fordeling af Skattebyrden søges opnaaet."

Dette udføres nærmere: Told paa almindelige Forbrugsgenstande skal lettes, paa Overflødighedsgenstande øges; Indtægts- og Formueskat bør indføres; lempelig Afløsning af Tiendebyrden; Afskaffelse af Fæstevæsenet; Lens, Stamhuses og Fideikommisgodsers Overgang til fri Ejendom; lige Valgret ved Kommunevalgene; Hævdelse af Rigsdagens fulde Lovgivningsret i kirkelige Spørgsmaal; øget Frihed i Folkekirken; fast Præsteløn, afgørende Indflydelse for Menighederne paa Præstevalg; Lettelse af Betingelserne for at danne Valgmenigheder; mere umiddelbart Forhold mellem Universitetet og Folket. Der skal „sikres Landet et efter dets Størrelse afpasset Værn" „under stadigt Hensyn til Nødvendigheden af, at de nuværende Byrder formindskes"; Stillingsvæsenet bør udelukkes; det Lighedsprincip, at alle vaabenføre skal uddannes, bør hævdes. Om Socialismen sagde man intet, saa lidt som om det litterære Røre. Over for Socialismen var Venstres Ledere tilbageholdne. Sofus Høgsbro skrev om Internationale og Pariserkommunen: „Man vil brænde og myrde, man vil angribe Kirke-Troen og Familje-Livet, man vil ikke blot en Omdannelse, men en Omvæltning af Samfundsordningen". J. A. Hansen og Berg tav. Kun *Lars Bjørnbak* traadte i Forbindelse med Socialisterne i Aarhus, behandlede dem velvilligt i „Aarhus Amtstidende" og støttede dem ved et Byraadsvalg. Det litterære Røre laa helt uden for Venstres Interessekreds, selv om der fra 1872 fandtes lidt personlig Forbindelse mellem J. A. Hansen, Berg og enkelte radikale Akademikere.

De Nationalliberale søgte at skræmme Folk fra Venstre ved at slaa dem sammen med Socialister og Brandesianere. Da Bjørnstjerne Bjørnson tog til Orde for det danske Venstre, skrev Carl Ploug: „Hvor indbyrdes forskjelligt de end lyde, Hr. Bjørnstjerne Bjørnsons Styltesprog og Hr. Sofus Høgsbros Træskotale paa den ene Side, Hr. Dr. Brandes' Katteserenade og Socialisternes Brøl paa den anden Side, saa have samtlige tre Bevægelser jo dog eet og samme Formaal: at bortkaste og at ødelægge den Intelligens, som Samfundet har erhvervet sig, og som hidtil har ledet det." Og ved anden Lejlighed skildrede han det

Digitized by Google

radikale Parti som dannet af tre Grupper: „Det forenede Venstre", der bærer Nationalkokarden, „Bjørnbakkerne", der har en Fedtklat i Stedet, og Socialisterne, der pynter sig med en rød Klud." „Alle vil de," siger han, „et ubegrænset Masseherredømme med alle dets gjennemgribende Forandringer, voldsomme Omvæltninger og ydre Farer i Følge." Ivrig advarede man „den hæderlige Bondestands Medlemmer" mod disse Samfundsomvæltere.

Men de Bevægelser, hvormed man søgte at skræmme Bønderne, var disse alt for ukendte til, at Advarslerne kunde virke. Det gjorde derimod Venstres Agitationsfelttog i Sommeren 1872. I Spidsen gik *Berg*. Han var nu i Fyrrerne og stod i sin fulde Kraft; i de 7 Aar, han havde været Medlem af Tinget, havde han med Jernflid sat sig ind i Sagerne; han var afholdt hos sine egne, nød endnu en vis Sympati hos Modstanderne; hans Humør syntes uopslideligt; hans Tale var jævn og folkelig, let fattelig og baaret af en Overbevisningens Styrke, der rev med; han havde en sjælden Evne til at genkende Folk, som han traf rundt om paa Møderne, havde et venligt Ord til hver og en. Hans Stemninger svarede til dem, der raadede i Gaardmandskredse især i Jylland. Han var ivrig national, ikke uvillig over for Militærvæsenet, naar det blot blev billigt og ikke prægedes af Officersaanden. Han var Grundtvigianer, men uden Ængstelse over for anderledes tænkende. Han troede fuldt og helt paa „Folket"s Ret og Evne til at styre, opfattede uvilkaarlig sig selv som eet med Folket, som Udtryk for dets Vilje. Den Selvbevidsthed, der senere voldte ham megen Vanskelighed i Rigsdagspartiet, begyndte at træde frem, men den gjorde sig i denne Tid stærkest gældende over for Partiets gamle Høvding, *J. A. Hansen*. Denne tog endnu sin Del af Agitationen; „Fædrelandet" gjorde hans Agitationsrejser i denne Sommer op til 300 Mil, medens det regnede Bergs til 600. Fra 1848 havde han været Bondevennernes skarpeste Ordfører paa Tinge; han var vel nu den eneste af Venstre, der var de nationalliberale Førere helt jævnbyrdig i en Rigsdagsdebat. Men han nærmede sig de 70, og økonomiske Vanskeligheder plagede ham. Han havde i Tidens Løb været med til saa mange taktiske Svingninger, at der ikke var samme Tillid til ham som til Berg, der ikke havde saa lang en parlamentarisk Fortid. Paa dem begge tyngede det, at de havde stemt for Forfatningen af 1866; men J. A. Hansen havde været en Hovedmand for denne, medens Berg den Gang havde været ung og uerfaren. Paa Øerne, navnlig paa Sjælland, betød J. A. Hansen dog endnu mere end Berg.

I det stille virkede *Sofus Høgsbro*. Han havde været mod Forfatningsforliget i 1866; han kendte al Rigsdagspolitik til Bunds, og hans „Dansk Folketidende" dannede et Bindeled mellem grundtvigske Ven-

Digitized by Google

stremænd Landet over. Navnlig paa Fyn havde han Indflydelse. Men Agitator var han ikke.

I det østlige og Dele af det nordlige Jylland, men navnlig omkring Aarhus, bares Agitationen af Mænd, der stod uden for Det forenede Venstre: *Gert Winther* og *Lars Bjørnbak*. Winther var en forfaren Rigsdagspolitiker, men man ansaa ham for saa stor en Intrigemager, at ingen ret vilde have med ham at gøre; derimod havde han vundet mange Bønder i Aarhusegnen ved at lægge meget praktisk Arbejde til rette for dem; stor Betydning havde saaledes den Wintherske Brandkasse derovre. Men denne Bevægelses virkelige Leder var Højskoleforstander *Lars Bjørnbak*, der ikke havde Sæde i Rigsdagen. Han var en skarp Modstander af alt Militærvæsen og af Skandinavismen, skilte sig derved ud fra Grundtvigianerne (Bd. VII S. 200); og han samvirkede ubekymret med Socialisterne i Aarhus.

Lars Bjørnbak.
Efter Hans Jensen:
»Lars Bjørnbak«.

Venstre skabte sig i disse Aar en *Presse* til Kamp mod de gamle overmægtige nationalliberale Blade. Fra Tresserne fandtes „Aarhus Amtstidende" og „Vejle Amts Folkeblad" og af de gamle Aviser stod „Aalborg Stiftstidende" Venstre nær; 1871 kom Sorø Amtstidende" paa Venstrehænder, 1872 oprettedes „Fyens Tidende" og Bergs „Kolding Folkeblad". I 1873 kom dertil „Vendsyssel Tidende" og „Laaland-Falsters Folketidende", og endelig fik Venstre nu et Hovedstadsorgan i „Morgenbladet".

Under Valgkampen betød Godsejerne næsten intet; hist og her kunde det veje til, at en stor Godsejer selv stillede sig, og adskillig Paavirkning øvedes over for Godsernes Husmænd; men et agitatorisk Arbejde kunde ingen af Godsejerne tage op.

De Nationalliberale og Mellempartiet havde derimod bag sig et fastsluttet Vælgerkorps. Købstadborgerne fulgte dem noget nær alle; ude paa Landet hørte Embedsmænd og Læger dem til, tit ogsaa Lærerne, og ikke helt faa større Gaardmænd. I Folketinget dannede de to Grupper, men ude i Befolkningen skelnede man ikke mellem dem; de Nationalliberale var de ældre Førere; de havde været med i Politik før 1864; de sad i de sikre Kredse i København og enkelte større Byer; Mel-

Digitized by Google

lempartiet var de yngre; de var spredt ude i Landet i blandede Kredse med baade By- og Landvælgere; de havde, eller fik derved, et mere folkeligt Tilsnit, og nogle af dem var ikke utilbøjelige til Samarbejde med Venstre. Men noget klart Præg havde denne Gruppe ikke; da Striden siden tilspidsedes, gled nogle faa af dem til Venstre, de fleste til Højre. En Fører havde de ikke. Ved denne Tid regnedes *N. C. Frederiksen*, Monrads Svigersøn, Skaber af Sukkerfabrikken paa Laaland og Medstifter af Landmandsbanken (se Bd. VII S. 360 og 475) for deres bedste Hoved.

C. S. Klein.
Fotografi fra 1880'erne.

Næsten hele Dagspressen stod til de to Gruppers Raadighed. De store Hovedstadsblade var deres, Stiftstidenderne og de gamle Aviser ude i Provinserne ligesaa med ganske faa Undtagelser. Ved Møder ude i Landet tog stedlige Talere: Præster, Adjunkter og andre Akademikere ofte til Orde for dem. Megen Agitation drev de ellers ikke, men ved dette Valg holdt dog Klein og *C. S. A. Bille*, „Dagbladet"s Redaktør, ikke faa Møder.

Over for Venstres Krav om Folketingets Overmagt hævdede man de to Tings Ligeberettigelse og Kongens Ret til frit at vælge sine Ministre; man beskyldte Venstre for Mangel paa Forhandlingsvillighed, advarede mod Masseherredømmet; Styrken i Agitationen var Købstadborgernes Frygt for at give Magten til Bønderne, der ansaas for uoplyste og lidet udviklede; et Venstrestyre vilde svække Landets Anseelse, nedsætte Styrelsens Duelighed og trænge de aandelige Interesser, den boglige Kultur tilbage, mente man.

Valget den 20. September gav Det forenede Venstre en Fremgang fra 42 til 53, over Halvdelen af Tingets Medlemmer; dertil kom 5 Bjørnbakkere. De Nationalliberale beholdt 14, omtrent som før; derimod ramtes Mellempartiet haardt; det regnedes efter Valget til 19; desuden var der en halv Snes Løsgængere, hvortil hørte de to unge Godsejere *Jacob Scavenius* og *Holstein-Ledreborg*, Overretssagfører *Octavius Hansen*, en tidligere Venstremand *Lars Dinesen*, der nu var paa Vej til Højre, og den højt ansete jyske Bonde *N. J. Termansen*. To fremragende Mænd, den ene Fortidens, den anden Fremtidens, *D. G. Monrad* og *V. Hørup*,

Digitized by Google

faldt ved dette Valg. Monrad, der efter sin Hjemkomst fra Ny Zeeland var blevet Præst og siden Bisp paa Laaland-Falster, tog hyppig til Orde i den politiske Drøftelse; ved et Suppleringsvalg 1871 stillede han sig i Helsingør, men de Nationalliberale deroppe frygtede ham og valgte i Stedet en i Politik helt uerfaren Kobmand. Nu støttede de Nationalliberale ham i Roskilde, men en Venstremand besejrede ham her med 785 mod 741. Dermed brast Muligheden for at faa ind i Tinget en Mægler, der kunde have gjort et sidste Forsøg paa at afværge den tilstundende Forfatningskamp. Hørup, der var en 31-aarig juridisk Kandidat, stillede sig i sin Hjemegn Nordsjælland, men fik kun faa Stemmer.

Stemmetallene er vanskelige at gøre op, da Kandidaterne i ikke faa Kredse kaaredes. Man kan regne 51,000 for Det forenede Venstre, 6000 for Bjørnbakkerne, 45,000 for Kandidater længere til Højre. Og endelig 1400 socialistiske Stemmer. Den socialistiske Bevægelse havde mest fænget i de Arbejderkredse, der ikke havde Valgret, de helt unge og de allerfattigste. I alt stemte 40 %, et Tal, der kun var overgaaet ved Kampvalget i 1866.

Valget øgede Venstres Følelse af egen Ret og Styrke. Men paa Ministeriet og dets Venner virkede det nærmest som et Bevis for, at det ikke gik an at lade Folketinget bestemme Ministeriets Karakter. Efter Rigsdagens Sammentræden udsattes den i 2 Maaneder, fordi Ministrene, af hvilke flere havde været syge, ikke var færdige med deres Lovforslag. Det følte som en Hensynsløshed, og Stemningen var ikke blid, da man mødtes i December.

Fra Regeringens Side kastedes nu ind i Forhandlingerne det *Forsvarsspørgsmaal*, der sammen med Forfatningsspørgsmaalet blev Fremtidens store Stridsemne. Militærlovene af 1867—68 skulde i denne Samling forelægges til Revision. Denne var forberedt af en Officerskommission ledet af *C. A. F. Thomsen*, en evnerig og forhandlingsduelig Officer, der siden 1864 havde været Krigsministeriets Direktør. Dette Udvalg opgav den Forestilling om en dansk Militærstyrke anvendelig som Hjælpekorps for en mægtig Forbundsfælle, der havde været bestemmende i 1867. Frankrig var jo i Mellemtiden besejret, og den tyske Flaade var nu Herre i Østersøen. Derfor forlod man Tanken om et Forsvar for hele Landet. Over for et Angreb, mod hvilket der ikke kunde ventes hurtig Hjælp, maatte Jylland og Fyn opgives, sagde man; Forsvaret maatte samles om Sjælland, og dèr atter om en Fæstning, der kun kunde være København. Kun derved kunde et „henholdende Forsvar" føres, indtil der kom Hjælp. Krigs- og Marineminister W. *Haffner* sluttede sig hertil, men han blev uenig med Krieger om en Værneskat, ved hvilken han vilde skaffe en Del af Pengene. Det endte med, at han traadte ud af Regeringen (Dec. 1872); Ministeriet vaklede i nogle Dage,

Digitized by Google

og som sædvanlig talte man om Frijs og Estrup, men det hele blev kun til, at Thomsen overtog begge de militære Ministerier for at forelægge Udvalgets Planer uden Værneskat. Hær- og Flaadelov skulde ændres; der skulde bevilges ca. 25 Millioner til Fæstningsanlæg, deraf 14 til Københavns Landbefæstning, 6 til Søbefæstningen, 4½ til nogle mindre Anlæg, deriblandt ved Aggersø i Store Bælt; desuden skulde Flaaden udvides for 10 Millioner.

Hær- og Flaadeloven, der kun medførte mindre Udgiftsforøgelser, gik efter en fredelig Forhandling i Udvalg. Derimod mødte Fæstningsforslagene skarp Modstand. *Frede Bojsen*, en af det nationale Venstres Mænd, der nu efter 3-4 Aars Rigsdagsgerning begyndte at øve megen Indflydelse i Det forenede Venstre, erklærede, at Stemningen i Folket var en saadan, at denne Bevilling nødvendig maatte blive nægtet. Han saa ikke anden Vej frem end „Overgang til en virkelig Væbning." Ogsaa N. C. Frederiksen gik imod. Forslagene begravedes i et Udvalg. Uden for Tinget fremkaldte de en skarp Indsigelse fra Tscherning. Paa den Vis rakte man Haand til Danmarks Deling ved Store Bælt, sagde han.

Paa neutrale Omraader blev Samlingen forholdsvis udbytterig. Arbejdet var vel forberedt, og Flertallet var endnu ikke gaaet over til at betragte Behandlingen af de enkelte Sager som Løftestang i den politiske Kamp. Man billigede en *Møntkonvention* med Sverige og Norge om fælles Mønt og en dertil hørende Møntlov om Overgang til *Guldmøntfod* og *Kronemønt*, man vedtog en Lov om *Digevæsenet* paa Laaland-Falster, hvor en Stormflod i 1872 havde voldt megen Skade, om *Brandvæsenet* i Købstæderne uden for København, om *Sukkerbeskatningen* (Bd. VII S. 428), om *Børns Arbejde* i Fabrikker (Bd. VII S. 406), om Ændringer i *Næringsloven*, *Landdistrikters Indlemmelse* i Købstæder, *Udpantningsregler*, samt en Række *Jernbanelove*. Selv om en Ændring af Valgmenighedsloven naaedes der Forstaaelse. Landstinget imødekom i ikke ringe Grad Grundtvigianernes Ønske om, at Valgmenighederne skulde stilles gunstigere end hidtil.

Derimod strandede Kriegers *Toldlov* ligesom Fengers Aaret før; Krieger var gaaet ind paa noget større Nedsættelser, men Tinget krævede mere; man tilbød i Stedet Formue- og Indkomstskat, og herom vilde Landstinget ikke høre Tale. Ogsaa Halls store Forslag om Folkeskolens Forbedring strandede.

Socialisterne indgav dette Aar et Andragende til Folketinget med Klage over Politidirektørens Forbud mod, at „Internationale" holdt Møder under aaben Himmel. Fra Venstres Side erkendte man Politiets Ret til at forbyde et bestemt Møde, men ansaa det almindelige Forbud for grundlovsstridigt; man opfordrede derfor Ministeriet til snarlig

Digitized by Google

at foranledige dette Forbud hævet; selv Ministeriets Tilhængere indrømmede, at et saadant Forbud kun kunde være midlertidigt og opfordrede Justitsministeren til at bekendtgøre, at det ikke længere var gyldigt.

Venstre indbragte, som i tidligere Aar, Forslag om Pensionsordning, om Præsters Ansættelse og Lønning, om Fæstevæsenets Afskaffelse og om lige Valgret ved Kommunevalgene. De afvistes alle af Ministeriet. Venstre standsede da Behandlingen af dets egne Forslag med en Dagsorden om, at de ikke kunde ventes at bringe Resultat under dette Ministerium. Derpaa foreslog Partiet en *Adresse til Kongen*. „Det konstitutionelle Monarkis nødvendige Krav," sagde man, er, „at Regjeringen er i Overensstemmelse med det af den almindelige Valgret udgaaede Thing," og man føjede til, at det nuværende Ministerium ikke opfyldte dette Krav. Ministeriet svarede — „da Holstein ikke kan føre nogen Forhandling", noterer Krieger —, med en kort Erklæring om, at Folketinget ikke havde Ret til at bestemme Ministeriet, og at Tingene var ligeberettigede. Efter en Forhandling, hvor J. A. Hansen, Berg og C. Alberti prøvede Kræfter med Bille og Fenger, medens Octavius Hansen, Holstein-Ledreborg og Jacob Scavenius kritiserede baade Flertallet og Ministeriet, vedtoges Adressen med 55 mod 34, medens 9 ikke stemte. Landstinget svarede i en med 44 mod 8 vedtaget Adresse, at det var „en Betingelse for Samfundets rolig fremadskridende Udvikling, at det ene Thing ikke gjør Krav paa, at Deres Majestæts Regering udelukkende skal søge sin Støtte hos dets Flertal."

Kongen oplæste som Svar en af Ministeriet formet Erklæring. Den betegnede Folketingets Opfattelse som „en Miskjendelse af den ved Grundloven givne forfatningsmæssige Ordning", udtalte Tillid til Ministeriet, takkede Landstinget og tilføjede: „det er Vor faste og uforanderlige Villie at lade alle de Rettigheder, der grundlovsmæssig tilkommer enhver af Rigsdagens Afdelinger, skee Fyldest uden Indskrænkning." Venstre svarede igen med et skarpt Opraab til Vælgerne, om hvis Virkning Krieger skrev i sin Dagbog: „Kongen, som i Lørdags var meget tilfreds, er nu alt søsyg paa Grund af Venstres Manifest."

Man var da kommet nogle Dage ind i April; da Finansloven ikke var færdig, var der vedtaget en midlertidig Finanslov for 3 Maaneder. J. A. Hansen og Berg anbefalede nu efter Afvisningen at nægte Finansloven; saa kunde Ministeriet gaa eller opløse Tinget; der vilde endda blive Tid til at faa en Finanslov, før de tre Maaneder var omme. En Del af Partiet nægtede at være med hertil. Berg, Bojsen og J. A. Hansen fastholdt deres Standpunkt: „Med et saadant Ministerium maa man være i Krig paa Liv eller Død, hvor uhyggeligt det end er," sagde J. A. Hansen. Men 17 af Det forenede Venstre stemte for Finansloven,

Digitized by Google

saa den vedtoges med 61 mod 39. Under Debatten fandt et heftigt Sammenstød Sted mellem en af Venstremændene, *J. H. G. Tauber*, og Hall; Tauber talte om Halls Ansvar for Krigen i 1864, Hall viste ham tilbage „med dybtfølt Foragt". Da Tilhørerne hilste dette med stormende Bifald, lod Krabbe som Formand Tilhørerpladserne rømme.

Modstanderne haabede nu paa Venstres Sprængning, og J. A. Hansen gav sin Artikel om Afstemningen Titlen „Et Hovedslag er tabt". Men før Samlingen sluttede, tre Uger derefter, stod Partiet samlet igen. 52 Medlemmer underskrev en Erklæring, der bebudede *Finanslovsnægtelse* til Efteraaret. „Dersom," hed det, „Rigsdagen til Efteraaret ikke møder en Regering, ved hvis Sammensætning der er taget Hensyn til Folkets berettigede Krav, anser vi os forpligtede til, — hvad flere af dem iblandt os, der har stemt for Finansloven, alt har udtalt —, ikke at vige tilbage selv for Anvendelsen af de kraftigste Vaaben, som Grundloven tillader os at benytte, for at hævde Folkets Ret."

Medens Striden saaledes spidsedes til, inddroges et betydningsfuldt Fortolkningsspørgsmaal i Drøftelsen. Det var almindeligt, at Modstanderne af Folketingsparlamentarismen sagde: hvad hjælper det at tage et Folketingsministerium, naar Tingene er uenige; det vil jo da faa tilsvarende Vanskeligheder med Landstinget. Herpaa svarede J. A. Hansen i Februar 1873 i Artiklen: „Folkething — Ministerium — Landsthing". Han mindede om, at han havde haabet, at Godsejerne vilde være med til at bryde „Embedspartiet"s Magt; i Stedet havde de gjort sig til dettes „troe Støtte". Deraf fulgte Striden mellem de to Ting. Under denne burde Ministeriet mægle, ikke ensidig stille sig paa det ene Tings Side. Lykkedes Mægling ikke, kunde Ministeriet opløse, det vilde altid være virkningsfuldt over for Landstinget; thi „De Kongevalgte, som hørte til Oppositionen vilde jo ligefrem være visse paa, at de ikke bleve gjenvalgte".

Denne tilsyneladende henkastede Bemærkning vakte straks hæftig Modsigelse. De Kongevalgte er udnævnt „paa Livstid", sagde man, de kan ikke rammes af Opløsning. Hen paa Sommeren svarede J. A. Hansen med Artiklen: „*Kan Landsthinget ikke opløses?*" Han udtalte sin store Forbavselse over Modsigelsen; hans Bemærkning om de Kongevalgte var for ham „en saadan Selvfølge", at han kun havde nævnt det som en Kendsgerning, ikke tænkt paa at begrunde den. Nu gav han sine Grunde: Grundloven giver Kongen Ret til at opløse Folketing eller Landsting; der findes intet om, at nogle af Landstingets 66 Medlemmer er undtagne; at Udnævnelsen er paa „Livstid", værner ikke mere mod Opløsning, end at Valg sker paa 8 Aar. Striden var fra nu af staaende. Venstre sluttede sig til hans Fortolkning, dets Modstandere angreb den heftig.

Digitized by Google

Sommeren 1873 bragte *Dommen over de socialistiske Førere.* De var anklagede for Anstiftelse af Modstand mod Politiforbudet mod Fælledmødet og for Ophidselse til Oprør og Omvæltning af den bestaaende Forfatning. Kriminalretten dømte dem i Foraaret 1873, og under stort Tilløb fandt derpaa Forhandlingen Sted for Højesteret. Deres Forsvarer her var Advokat *S. Nellemann;* han fralagde sig al Sympati for deres Ideer, men hævdede med Styrke, at Kriminalrettens Dom stred mod Loven. Deres Agitation kunde ikke falde ind under Straffelovens Bestemmelse om Anstiftelse af Oprør; den var ikke væsensforskellig fra den nationalliberale Oppositions før 1848; han oplæste en Række Citater af „Fædrelandet", for hvilke der dengang var rejst Tiltale uden Resultat; og han mindede om, at Borgerrepræsentationen i 1848 havde opfordret Kongen til ikke at drive Nationen „til Fortvivlelsens Selvhjælp". Men forgæves. Højesteret dømte Pio til 5 Aars Forbedringshus, Brix og Geleff til 3 Aar hver.

Pio i Fængslet.
Træsnit i L. Pio: »Erindringer«.

Ministeriet forbød derpaa „Internationale", men i dens Sted traadte „Demokratisk Arbejderforening". Tusinder af Arbejdere samledes til et nyt Fælledmøde for at bede Kongen benaade Førerne. Det sluttede med Leveraab for de arresterede Førere, for J. A. Hansen og Chr. Berg.

Da Oktober kom, og Rigsdagen samledes, gik Venstre straks angrebsvis til Værks. 53 Medlemmer indbragte et Forslag til Beslutning, der opfordrede Ministeriet til at „gjøre de fornødne Skridt til Fjernelse af de Hindringer for Samfundets lykkelige Udvikling, som foranlediges ved den bestaaende Uoverensstemmelse mellem Ministeriet og Folkethinget". Og samtidig meddeltes det, at man agtede at

Digitized by Google

nægte Finanslovens Overgang til anden Behandling. Ordfører var Frede Bojsen. Konsejlspræsidenten svarede med en kort Erklæring, hvorefter Ministrene forlod Salen. Beslutningen vedtoges med 53 mod 39. Tilbage stod Finanslovsbehandlingen. Konsejlspræsidenten meddelte her, at Ministeriet havde henstillet til Kongen at soge ny Raadgivere, men han havde krævet deres Forbliven. De blev da for „at værne om Hs. Maj. Kongens i Grundloven hjemlede Ret til frit at vælge de Mænd, der paa de i Forfatningen givne Institutioners Grundlag skulle arbejde for Landets, for det hele Folks rolige, fremadskridende Udvikling, med billig og retfærdig Hensyntagen til alle berettigede og aandelige og materielle Interesser." Nægtedes Finansloven, vilde Tinget blive opløst. Ordkampen varede 4 Dage. Den ene Minister efter den anden rykkede frem, Fenger og Bille støttede dem stærkt. Hall erkendte, at der i Grundloven fandtes „en Spire" til Parlamentarisme, men man maatte omgaas den varsomt. Det myndigste Indlæg var Kriegers. Han afviste Sammenligningen med England; efter den danske Grundlov var det *retlige* Centrum Rigsretten, det *moralske* det konstitutionelle Kongedømme; det var Kongens Ret „frit" at vælge Ministrene; man levede ikke i en af de „lykkelige Tider", hvor alt gaar let, men i en af de Tider, da „Alt gaar trægt og tungt". „Fremstormen" i saadanne Tider drev „den offentlige Mening" til Højre. „De Herrer," udbrød han, „have aabenbart ønsket en Opløsning (Stemmer: Ja!); naar de 53 nu forkaste Finanslovens Drøftelse, saa vil denne Haandsrækning blive dem givet. Men, mine Herrer, erindrer det vel, den gives Dem ikke i den engelske Parlamentarismes Aand. Kom tilbage, Flere eller Færre, men brug denne Mellemtid til at tage Reb i Sejlene."

Overgang til anden Behandling nægtedes med 53 mod 45; enig med de 53 var Formanden og en fraværende. I alt var det da 55: Gert Winthers lille Gruppe var med, medens alle Løsgængerne stod paa den anden Side.

Der fulgte nu en livlig fire Ugers *Valgkamp*. Venstres Modstandere tog denne Gang fat helt anderledes end før; der var i Borgerskabet vaagnet en Følelse af, at nu gjaldt det.

Venstres Opraab var dristigt: „Paa den ene Side staar ministerielt Enevælde, en Hindring for Folkefrihedens Trivsel i alle Folkets Livssager, en Trusel og Fare for al politisk Lighed og Frihed; paa den anden Side staar den ved Grundloven hjemlede folkelige Selvstyrelse, alt frugtbart Frihedslivs uundværlige Middel. Vi har paa Thinge værget om Folkets Ret; nu ere De kaldede til Kampen; værg De paa Valgdagen den samme Ret."

Men Venstres Talere trængtes hurtig over i Forsvaret. De fremhæ-

Digitized by Google

vede stærkt, at Finanslovsnægtelsen ikke betød, at Midlerne til Statsstyrelsen var nægtede; der var jo et halvt Aar til at faa en Finanslov. J. A. Hansen sagde i Svendborg forudseende, at „Eksperimentet" ikke vilde blive gentaget, hvilket han siden forklarede saaledes, at andre Midler maaske vilde vise sig bedre.

Valgdeltagelsen voksede fra 40,4 % til 51,7. Nejsigerne mønstrede ca. 73,000 Stemmer, Modstanderne ca. 68,000; Nejsigerne havde et Tab af to Mandater, men beholdt med 53 sikre Mand Flertallet. Venstre kom „med knækkede Klør og forpjuskede Fjer tilbage fra Valget," skrev „Fædrelandet". En af Ministrene, Fonnesbech, faldt, ligesaa en af Venstres mest kendte Mænd, den gamle Balthazar Christensen, der først to Aar senere kom ind igen.

5. Ministeriet Holstein forhandles bort 1874.

Flertallet fulgte Kriegers Raad: at tage Reb i Sejlene. Da Rigsdagen kom sammen, gik man ganske rolig i Gang med Finanslovsforhandlingen. Det lykkedes derved at faa en af Løsgængerne, Borgmester *C. P. C. Schiørring*, til at foreslaa en Adresse, der udtalte det Haab, „at det maatte lykkes Deres Majestæts Visdom at tilvejebringe Betingelserne for en mere frugtbar Samvirken mellem Lovgivningsmagtens forskellige Led, og derved styrke Kjærlighedsbaandet mellem Konge og Folk." Holstein-Ledreborg forsvarede ivrig denne Adresse, selv Jacob Scavenius støttede den, og den vedtoges med 59 mod 32.

Denne Forskydning overbeviste Krieger om, at Stillingen var uholdbar. Ministeriet bad Kongen forsøge Dannelsen af et nyt Ministerium af samme Farve, men med større Forhandlingsmuligheder; man henviste til Grev Frijs. Men Kongen afviste Tanken, og Ministeriet blev da. Det begrundedes i en kgl. Haandskrivelse af 2. Januar 1874: „Vi har ikke kunnet vinde anden Overbevisning, end at Vort nuværende Ministerium uforandret bør vedblive sin Gjerning, idet det bestaar af Mænd, som Vi anser for at høre til Landets bedste og dygtigste, der besidder vor fuldkomne Tillid."

Offentliggørelsen af denne kongelige Udtalelse, der ikke var medunderskrevet af nogen Minister, opfattedes af Oppositionen, ja af nogle af Løsgængerne som en Inddragning af Kongen i Striden. Holstein-Ledreborg og tre andre Løsgængere spurgte i Tinget, om Ministeriet anerkendte, at det havde Ansvaret for Offentliggørelsen, og da dette besvaredes med Ja, foreslog de en Dagsorden, der misbilligede, at Kongen inddroges i Partistriden. Den vedtoges med 57 mod 31. Fra nu af

Digitized by Google

nærmede Grev Holstein sig Venstre; det betød for Partiet meget, at en af de store Godsejere gik sammen med det; Mangel paa social Anseelse følte jo stedse af Venstre som dets store Vanskelighed. Og desuden var Grev Holstein en glimrende Taler, der i sjælden Grad vandt Tingets Øre. Finansloven gled nu igennem uden Vanskelighed, men i øvrigt nægtede man alt, hvad Ministeriet satte Pris paa. Det gjaldt navnlig dets Forslag om *Dyrtidstillæg* til Embedsmænd, der fremkaldtes af disse Aars hurtige Prisstigning.

Rigsdagssamlingen blev, som Valgslaget om Efteraaret, *et uafgjort Slag*. Venstre havde holdt sammen og var ved at vinde nogle af Løsgængerne. Ministeriet havde tilbageslaaet Angrebet og opnaaet en regelmæssig Finanslov, men det havde set al politisk præget Lovgivning strande. Hen mod Samlingens Slutning var der Uro i Landstinget, hvor man syntes, at Ministeriet havde været for føjeligt med Hensyn til Finanslovens Indhold. Paa den anden Side var der dem, som mente, at da Venstre havde betraadt Omvendelsens Vej ved at opgive Finanslovsnægtelsen, kunde man gøre den Indrømmelse at ændre Ministeriet.

Og endelig var Embedsmændene misfornøjede med Dyrtidsforslagets Stranding.

Under Indtryk af alt dette mente Krieger, at det var bedst, at Ministeriet gik, og denne Stemning bredte sig til nogle af de andre Ministre. Fra April til Juni var der stille Ministerkrise. I Juni gik Krieger, og de andre fulgte Eksemplet. Det varede en Maanedstid, før det lykkedes at finde Efterfølgere. Der forhandledes med Frijs, Estrup, Moltke-Bregentved, som alle sagde Nej. Estrup vilde være Reserven, der først traadte til, naar det fuldt ud var bevist, at Folketinget ikke var til at forhandle med. Haffner forsøgte, men forgæves. Saa tænkte Holstein paa at blive, hvis han kunde faa Monrad med, men ogsaa Monrad sagde nej.

6. Ministeriet Fonnesbech 1874—75.

Til sidst dannedes et Ministerium af den hidtidige Indenrigsminister *Fonnesbech*, der nu overtog Finansministeriet. Han var velbegavet, men ikke stærk af Vilje. Sammen med ham blev Rosenorn-Lehn, Ravn og Klein. General P. F. *Steinmann* blev Krigsminister, to Embedsmænd, der maatte regnes for Nationalliberale *F. C. H. E. Tobiesen* og *J. J. A. Worsaae* tog Indenrigs- og Kultusministeriet. Ministeriet havde samme Præg som dets Forgængere, men Mændene var svagere. „Tyndere Te paa de samme Blade" sagde Holstein-Ledre-

Digitized by Google

borg siden om det. Om Venstre var der denne Gang slet ikke Tale. Dets Anger over de tidligere „Forsyndelser" var ikke tilstrækkelig, skrev „Fædrelandet".

Da Ministeriet var dannet, rejste Klein med Kongen til *Island*, hvor man holdt Tusindaarsfest og fejrede Islands ny Forfatning. Fonnesbech, der vel var den i det foregaaende Ministerium, som havde været mest velset i Venstre, gjorde i Sommerens Løb et Forsøg paa at komme paa Forhandlingsfod med det. Han selv talte med Holstein-Ledreborg, Tobiesen med J. A. Hansen. Fra Venstres Side overlod man Grev Hol-

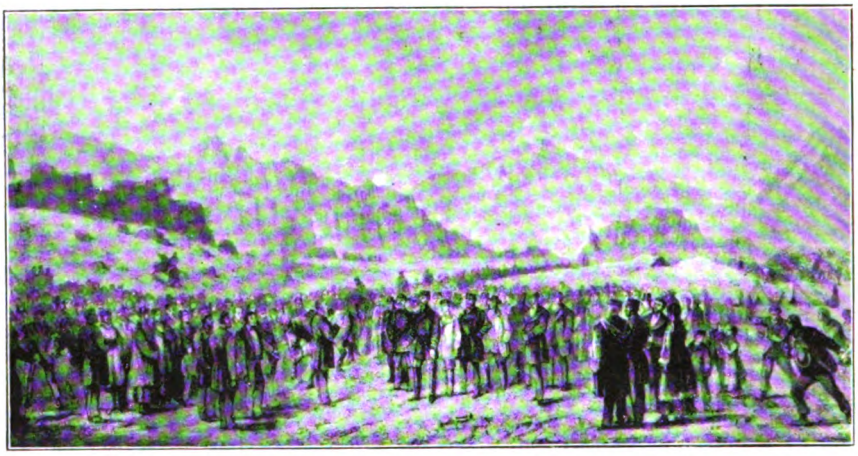

Christian IX's Besøg paa Tingvallasletten.
Træsnit i »Illustr. Tidende«.

stein de afgørende Forhandlinger. Han krævede som Tegn paa, at Ministeriet følte sig uafhængigt af Landstingsflertallet, at det skulde gaa ind paa fast Løn for Præsterne; det vilde Ministeriet ikke; det vilde paa god Fod med Venstre uden Strid med Landstingets Flertal. Saa brast Forhandlingerne.

Den ene Rigsdagssamling, Ministeriet Fonnesbech kom til at opleve, blev alt andet end fredelig. Ved Efteraarets Landstingsvalg havde Venstre den Opmuntring at vinde et Mandat. Trontalen udtalte „Begjæring" om, at det sidste Aars „Tvedragt" maatte følges af en „Samdrægtighedens Aand". Den følte som en Udfordring, og Stemningen dreves endnu mere op ved *Kjeldernæssagen*. Det var blevet almindeligt at sige om Venstre, at det var „republikansk"; især var det Tilfældet, efter at Berg i Skanderborg i Efteraaret 1873 havde sagt, at den udøvende Magts Stilling nærmest kunde sammenlignes med en Skrivers eller Forvalters i en Forretning; det blev til, at han havde kaldt Kongen Folketingets Skriver og Forvalter. Da Kongen takkede Aal-

Digitized by Google

borg, fordi man der havde valgt hans tro Mand Klein til Folketinget, og siden i Viborg talte om „disse Tider, hvor saa mange onde Aander søge at svække Tilliden til Kongehuset", fremdrog J. A. Hansen demonstrativt dette i „Almuevennen". Nu var en Lærer i Kjeldernæs paa Laaland ved en Fest, hvor J. A. Hansen og Berg var til Stede, kommet til at udbringe Kongens Skaal med Vendingen „den, der kalder sig Konge". Kultusministeren gav ham en Irettesættelse, og da Berg kritiserede dette i „Morgenbladet", fik han som Skolelærer paa Bogø ogsaa en Irettesættelse, hvorpaa han nedlagde sin Stilling. Det blev til Forespørgsel og Dagsordensdebat i Folketinget, men da Fonnesbech truede med Opløsning, tog Berg selv Forslaget til Dagsorden tilbage, med den Begrundelse, at Tingets Misbilligelse var klar nok, men at man ikke vilde fremkalde en Opløsning, hvor Kongen vilde blive Valgkampens Emne.

C. A. Fonnesbech.
Fotografi fra 1860'erne.

Samlingens Hovedemne blev *Militærspørgsmaalet*. Steinmann nøjedes, for at være imødekommende mod Venstre, med at foreslaa 12½ Million til Forter ved Store Bælt og Lille Bælt, medens Marineministeren foreslog 5 Millioner til en Flaadestation ved Aggersøsund. Forslagene tilfredsstillede ingen af Parterne; General Thomsen, der var Medlem af Folketinget, hævdede Nødvendigheden af Københavns Landbefæstning; Frede Bojsen glædede sig over, at den var „hensovet", men kritiserede skarpt de ny Planer som egnede til „at adsplitte vore smaa Kræfter". Han ansaa Landbefæstningen for væsentlig rettet mod Tyskland, hævdede, at Forsvaret maatte ordnes saaledes, „at vi derved gaar ud fra et forandret Forhold til vor Nabomagt mod Syd."

Venstre stillede denne Gang et Modforslag. Man vilde gaa med til 30 Millioner, hvoraf Halvdelen til Flaaden, Resten til Aggersø, et befæstet Punkt i Jylland, et flydende Fort ved København, nogle Kystanlæg paa Sjælland, noget Minemateriel; men det hele blev gjort afhængigt af en Indkomst- og Formueskat, der skulde indbringe tre Millio-

Digitized by Google

ner aarlig. Den lille Bjørnbakske Gruppe var meget misfornøjet med dette Forslag, men det vedtoges i Folketinget med 54 mod 42; fra militær Side var det skarpt afvist, og Fonnesbech erklærede Skattekravet for uantageligt. Sagen strandede da.

Ogsaa om *Finansloven* stod der Strid, navnlig om nogle Løntillæg til Erstatning for det strandede Dyrtidstillæg. En midlertidig Finanslov blev nødvendig, og selve Finansloven gik i Fællesudvalg. Fonnesbechs Udtalelser under Debatten var forstaaet, som om han tænkte paa en provisorisk Finanslov, men Klein har siden bestridt, at det var Tilfældet. Ængstelsen derfor førte imidlertid Mellempartiet til at søge Forstaaelse med Venstre. De enedes om ikke at gøre Indrømmelser med Hensyn til Løntillægget, for Ministeriet gik. Landstingets Højre viste sig ikke uvilligt til at ofre Ministeriet, og Fonnesbech erklærede under Indtryk heraf, at Ministeriet vilde træde tilbage, hvis Tingene kunde enes om en Finanslov. Paa dette Grundlag kom en Forstaaelse i Stand mellem Landstingets Højre, Mellempartiet og Flertallet af Venstre. Forhandlingerne var ført med nogle af Venstres forsigtigste Medlemmer: *Thomas Nielsen* og *Villads Holm*, der siden kom igen ved mange Forligsforhandlinger; J. A. Hansen og Berg holdtes udenfor, og de gik mod Forliget. 30 af Det forenede Venstre gik med til Overenskomsten; 22 gik imod. Saa snart Finansloven var vedtaget, gik Ministeriet af; det var efterhaanden forladt af alle. Monrad skrev siden om den ejendommelige Overenskomst, at „Ministeriets Afgang solgtes af Landsthinget og kjøbtes af Folkethinget". Dansk Parlamentarisme har hidtil „væsentlig været ministerfortærende," men det synes nu, at den begynder „at faa ogsaa et vist ministerskabende Præg, men saaledes at Tingene dele broderlig mellem sig Parlamentarismens to Sider: Folkethinget er ministerfortærende, Landsthinget er ministerskabende. Landsthinget er Brahma, Folketinget er Siva." Men den Handel, der fældede Ministeriet Fonnesbech, kom ikke til at bringe Folketinget den ventede Fordel. Landstingsparlamentarisme blev den eneste Form for Parlamentarisme, der kendtes i Danmark i et Par Aartier derefter.

7. Nationalliberalismens Svækkelse.

Fra 1870—75 havde de Nationalliberale nu haft væsentlig Del i Ledelsen og baaret næsten hele Arbejdet. Samarbejdet med Godsejerne havde været uroligt, men Socialisterne var standsede i Oplobet, og Venstres Angreb var slaaet tilbage. Men Flertallet var ikke til at vinde, og de Nationalliberales Hovedstyrke, deres Magt over „den offentlige Mening", svandt Aar efter Aar.

Digitized by Google

Afgørende blev det, at deres Herredømme i Aandslivet brødes ved den Bevægelse, der samlede sig om *Georg Brandes*. Allerede i 1872 havde denne skabt sig en lille Organisation „Litteraturselskabet"; i 1873 gik „Nyt dansk Maanedsskrift" ind, men i Efteraaret 1874 begyndte Georg og Edvard Brandes „Det nittende Aarhundrede". Det var aabenbart, at de bedste Kræfter i den yngre akademiske Verden vilde glide helt bort fra den nationalliberale Tankegang. Forbindelsen mellem det litterære og politiske Venstre begyndte at blive knyttet. Bindeledet var den Mand, der blev Nationalliberalismens haardeste Modstander, *Viggo Hørup*. Han var Skolelærersøn fra Frederiksværkegnen, men han kom i Metropolitanskolen, blev Student og juridisk Kandidat. I Skole og Studenterverden følte han sig i bitter Modsætning til de raadende nationalliberale Stemninger. Nederlaget i 1864, som Partiet syntes at have forvundet, havde hos ham skabt en dyb Følelse af Danmarks militære Afmagt, en bitter Uvilje mod dem, der havde bygget Danmarks Politik paa Illusioner. Med Lidenskab sluttede han op i Venstres Kamp for Bondens Ret, kun angst for, at Illusionernes Aand gennem Grundtvigianismen skulde erobre ogsaa den realistiske Bonde. I 1872 stillede han sig forgæves til Folketinget, i 1873 blev han Medarbejder ved Venstres ny af *N. J. Larsen* redigerede Hovedstadsblad „Morgenbladet". Dets Formaal angaves i Bladets første Nr. med Ordene: „For Hovedstaden og tildeels for Kjøbstæderne er Venstre blevet fremstillet som et Parti, der kun kunde være Gjenstand for alle hæderlige Mænds Had og Foragt, som et Parti, der var blottet saavel for aandelig Dygtighed og Indsigt som for Fædrelandskjærlighed og høiere aandelige Formaal, og som blindt lod sig lede af en Flok egennyttige, samvittighedsløse Demagoger". Nu skal man forstaa, „at Hovedstadens Plads er i Spidsen for Udviklingen og ikke i Halen paa et Parti, der har skrevet Stilstand eller Tilbagegang paa sin Fane."

Hørup skrev i de første Aar baade Udenrigs- og Indenrigspolitikken i „Morgenbladet". Han førte ind i Bevidstheden den europæiske Venstrepolitik; først og sidst skildrede han Republikanernes Kamp i Frankrig, stadig anvendende Eksemplerne fra Udlandet paa de hjemlige Forhold. Indenrigspolitisk var det hans Maal at give Venstre mere Selvfølelse og at rokke de Nationalliberales Tro paa sig selv. Han skrev siden engang om de Dages Venstre: „Det var en lavere Race, der skulde op mod en højere, en *Uafhængighedskrig*, hvor Fordringen om Ligeberettigelse stredes med Følelsen af Mangel paa Jævnbyrdighed." „Dannelsen maatte splittes og vindes. Vi havde Krig mere med en Kultur end med et Parti." „Som en Himlens Manna faldt det litterære Venstre ned i denne Ørk. Dannelsen var sprængt, vi havde, hvad vi manglede. Realismen var et fortræffeligt Stikord." Ved et Møde paa Mon

Digitized by Google

i Sommeren 1874, hvor J. A. Hansen, Berg, Bojsen, Holstein-Ledreborg, Alberti, 23 Folketingsmænd i alt, var med, skildrede han de Nationalliberale som et affældigt Parti, der tilbragte Tiden i Anger over deres radikale Fortid. „Lad dem gaa i Kloster, men lad dem ikke komme frem og tro, at de er kaldede til at sidde Ret over Demokratiet." „Demokratiet er sin egen Dom og sit eget Maal og sin egen Vægt; og lad dem nu lære, at vi har et Maal ogsaa for dem." Han sluttede med et Leve for Venstres Førere: „lad os løfte dem højt, at de kan føre os stærkt."

I 1873 fik Hørup stiftet „*Onsdagsforeningen*", hvor den ny Litteraturs Mænd mødtes med Venstres Rigsdagsmænd. „Morgenbladet" bragte i disse Aar Digte og Smaafortællinger af *Holger Drachmann*, og snart blev *Edvard Brandes* en fremtrædende Medarbejder.

Kampen om København var da begyndt allerede før 1875, selv om de Nationalliberale endnu raadede uanfægtet paa Valgdagene. Arbejderne, der hidtil havde fulgt de nationalliberale Ledere, drog Socialisterne fra dem, og den akademiske Verden begyndte at dele sig. Modsætningen til de to ny Bevægelser drev de Nationalliberale til Højre. I 1870 betød deres Samarbejde med Godsejerne endnu, at de Nationalliberale førte an. I 1875 kunde Førerskabet gaa over til Godsejerne, selv om de Nationalliberale endnu maatte bære Broderparten af Arbejdet. Tiden til Dannelsen af et forenet Højre var inde. Føreren fandt man i den Mand, der hidtil havde regnet sig selv til Reserven. *Estrup* traadte nu frem i første Række.

Digitized by Google

ANDET AFSNIT.

MINISTERIET ESTRUP 1875—94.

1. Estrups første Aar 1875—77.

Ministerkrisen efter Fonnesbechs Afgang varede næsten 3 Uger. Fonnesbech synes at have tilraadet et Ministerium *Zytphen-Adeler* som Indrømmelse til Venstre; Klein, der i høj Grad havde vundet Kongens Øre, ventede at kunne præge det ny Ministerium. Kongen, der havde været veltilfreds med Holstein-Holsteinborg, vendte sig først til ham, men han vilde ikke forsøge igen. Ogsaa Frijs sagde nej; han henviste til *Estrup*. Denne var nu rede. Han mente, at nu var Beviset ført for, at Venstre var saa umedgorligt, at det var nødvendigt at tage haardt paa det. Estrup forlangte et helt nyt Ministerium. Dette var ikke Kongen tilpas; han vilde have beholdt Klein, men han gav efter. Estrup blev Konsejlspræsident og tog selv Finansministeriet, *F. G. J. Moltke-Bregentved* blev Udenrigsminister, *Haffner* Krigs- og Marineminister, Kammerherre *E. V. R. Skeel* Indenrigsminister; Statsrevisor *Fischer*, der engang havde staaet Venstre nær, men nu var blevet Penneforer for Godsejerne, overtog Kultusministeriet. Professor *J. M. V. Nellemann*, som Estrup havde samarbejdet med i Landstinget, blev Justitsminister; han var den eneste, der kunde regnes for Nationalliberal. Grev Moltke døde kort efter og erstattedes da af den tidligere Udenrigsminister *O. D. Rosenørn-Lehn*.

Estrup var en villiestærk Mand, urokkelig overbevist om, at han selv havde Ret. Han saa det som sin Mission at hævde Kongens Ret til frit at vælge sine Ministre og at fastholde Landstingets fulde Ligeberettigelse. Han foretrak at gøre det under Iagttagelse af regelmæssige Forfatningsformer, men vilde ikke vige tilbage for at gaa bort fra disse nøjagtig i det Omfang, hvori det blev fornødent for at værne det, han ansaa for Forfatningens Aand. I Nellemann havde han fundet en Medhjælper, der med stort juridisk Snilde kunde opstille de Fortolkninger, der blev fornødne under Kampen. Under Landstingets For-

Digitized by Google

handlinger havde han allerede udformet og forsvaret den Forfatningsopfattelse, ud fra hvilken Ministeriet i de følgende Aar kom til at handle.

De Nationalliberale modtog Ministeriet lidt usikkert. Vilde Estrup søge at genopvække Samarbejdet mellem store og smaa Bønder? Eller vilde han blive den kraftige Hævder af Landstingets Magt. De ventede nærmest det sidste i Tillid til, at Venstre snart vilde komme hans stærke Selvfølelse paa tværs. Fra Venstres Side stemplede Høgsbro straks Ministeriet som „en aaben Udæskning og Krigserklæring til Folketinget".

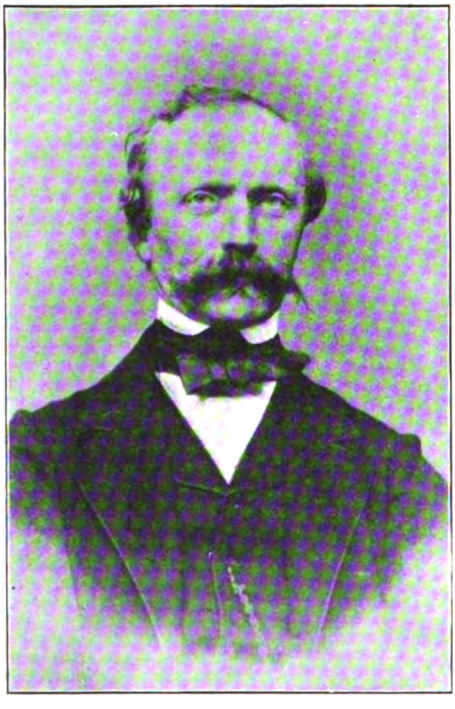

J. B. S. Estrup.
Fotografi fra 1870'erne.

Den Sommer, da Estrup tog Magten, gik under megen Strid inden for Venstre mellem de 30, der havde sluttet Finanslovsforliget med Ministeriet Fonnesbech, og de 22, der havde stemt mod Forliget. J. A. Hansen og Berg opfattede de 30's Afstemning som et „Frafald", skønt de havde Flertallet af Partiet. „Morgenbladet" angreb de 30 skarpt: „Der har været et formeligt Kapløb i Vinter for at udmærke sig i Modstandernes Øjne ved den størst mulige Selvraadighed og det mindst mulige Sammenhold." Høgsbros „Dansk Folketidende", Th. Nielsens „Vejle Amts Folkeblad" og „Fyens Tidende" forsvarede derimod de 30.

Berg og J. A. Hansen drog gennem Landet, fulgt af den unge Hørup. Undertiden dukkede den Tanke op, at det kunde ende med en ny Partidannelse ved Sammenslutning af de 30 og Mellempartiet, men selv de mest moderate af de 30 følte det som et Brud paa Forudsætningerne for Overenskomsten, at Ministeriet Fonnesbech var efterfulgt af et Ministerium af mere udpræget Landstingskarakter. Hos Vælgerne mødte Rigsdagsmændene overalt den Opfattelse, at de skulde holde sammen og hævde Folketingets Magt.

Den indbyrdes Strid svandt hurtigt, da man paa Tinge mødtes med Estrup. Først udsatte han Rigsdagen til Slutningen af November.

Digitized by Google

Det følte som en Udfordring, og de 52 udstedte som Svar en Erklæring om, at de vilde staa sammen uden Hensyn til Sommerens Strid; Høgsbro, der var en ivrig Talsmand for Sammenholdet i Venstre, kunde med god Grund udtale den Forventning, at Ministeriet vilde „yde sin gode Hjælp" til at bevare det. En ny Haandsrækning dertil ydede Ministeriet ved den 29. Januar, da Samlingen havde varet to Maaneder, at udstede en kgl. Resolution om, at den kunde vare to Maaneder til; det var en Fremgangsmaade, der aldrig før var anvendt, og Meddelelsen modtoges i Folketinget med rungende Haanlatter.

Men mere betød Ministeriets *militære Forslag*. Siden sidste Samling havde et Udvalg af Officerer arbejdet med en samlet Plan til ekstraordinære Forsvarsforanstaltninger. De foreslog Udgifter paa 115 Millioner. Ministeriet nøjedes med at foreslaa 71, hvoraf de 33 skulde bevilges straks. Blandt det, der straks skulde vedtages, var Søbefæstningen og Forterne paa Aggersø. Landbefæstningen hørte til det, der kunde vente. Der var Penge nok uden Skattepaalæg, hævdede Estrup.

Som Ordfører for Venstre erklærede Bojsen, at begyndte man først med Fæstningen, vilde man komme over de 100 Millioner uden at skabe Sikkerhed for Landet. Venstre tilbød ligesom Aaret før 30 Millioner og satte en Indtægts- og Formueskat som Betingelse. Folketingets Mindretal, der førtes af Thomsen og J. Scavenius, krævede, at Landbefæstningen skulde medtages med det samme; de regnede den til 35 Millioner, medens Ministeriet havde beregnet den til 14. Til Gengæld antydede man en vis Villighed til en Særskat hertil, og tre af Mindretallet: L. Dinesen, N. J. Termansen og Marius Gad foreslog, at det skulde fastslaas, at der næste Aar skulde komme Forslag om en saadan Skat. Men Estrup erklærede barskt afvisende, at selv om man i øvrigt kunde enes om Forsvarsplanerne, vilde Ministeriet ikke gaa ind paa den krævede Skat. Godsejerne havde jo stadig været mod denne.

Flertallets Ændringer vedtoges med 53 mod 40; Winthers Gruppe og nogle andre, deriblandt N. C. Frederiksen, stemte mod det hele.

I Landstinget gik Andræ mod Planen som finansielt uoverkommelig, politisk uklog og farlig. Ploug kritiserede Fæstningstanken og udtalte sammen med andre Nationalliberale Sympati for en Særskat. Landstingets Flertal fulgte Ministeriet, men da Loven vendte tilbage til Folketinget, førtes den først tilbage til Folketingets Affattelse, og derpaa forkastedes den med 47 mod 47, idet Ministeriets Tilhængere stemte mod sammen med 8, der var Modstandere af det hele. Ministeriet svarede med Folketingets Opløsning. Finansloven var i Forvejen vedtaget uden Strid; Folketingsforslag om Ministeransvarlighedslov og 5—6 Millioners Nedsættelse i Toldafgifterne var afvist af Ministeriet.

Valget i 1873 havde været et Valg om Parlamentarismen, Valget den

Digitized by Google

25. April 1876 blev et *Valg om Militærvæsenet og navnlig om Fæstningen.* Der var i Venstre afvigende Meninger om Militærspørgsmaalet. Bjørnbakkerne var skrappe Antimilitarister, andre, som Berg, troede paa det levende Værn. Men om Københavns Befæstning var der Enighed. En saa forsigtig Mand som Høgsbro skrev derom: „Kjøbenhavns Befæstning efter Nutidens Skyts vil efter min Overbevisning være mere ødelæggende for Danmarks Frihed og Selvstændighed end den ny Grundlov, og jeg kunde fristes til at sige, end Wienerfreden. Og det ovenikjøbet for Smaafolks Penge. Saa her gjælder det for mig en Kamp med alle de Kræfter, vor Herre har givet mig, og det *imod hvemsomhelst.*"

Før Valget regnede man i Tinget 59 Modstandere, 43 Tilhængere af Ministeriet. Efter Valgdagen var der 74 Modstandere, 28 Tilhængere, og blandt de sidste endda to, der kun var med det i Militærspørgsmaalet. Venstre havde mønstret ca. 87,000 Vælgere, Modstanderne 50,000; siden sidst var Venstres Tal øget med 14,000, Højres gaaet fuldt saa meget tilbage. Atter denne Gang gik det ud over Mellempartiets Folk i de usikre Kredse; de svandt ind til 7, medens de Nationalliberale bevarede 19. Blandt de faldne var Klein og Holstein-Holsteinborg. Det forenede Venstre samlede 71; Bjørnbakkerne blev tre, Løsgængerne to. Hørup, der kort før ved et Suppleringsvalg havde erobret Køgekredsen, genvalgtes.

Socialisterne, der i 1873 havde opgivet at opstille Kandidater, mødte denne Gang frem igen. Medens Klein endnu var Justitsminister, paa Kongens Fødselsdag d. 8. April 1875, var Førerne blevet benaadet, og de havde derefter paa ny taget Ledelsen af Partiet. Nu stillede Pio sig i Københavns 5. Kreds; han naaede godt 1000 Stemmer, medens Bille valgtes med det dobbelte Stemmetal; i to andre københavnske Kredse samlede Partiet i alt 500 Stemmer.

I Ministeriet virkede Valgudfaldet ikke stærkt. Naar man ikke vilde vige for et Flertal, hvorfor da gøre det for et større Flertal? „Fædrelandet" var skuffet, men opmuntrede dog til fortsat Modstand. Man drøftede i ministerielle Kredse, om man ikke skulde tage Formue- og Indkomstskatten, naar man saa kunde faa Bevillingen til Militærvæsenet, men Estrup blev ved sit. Han lod Folketinget behandle Militærforslagene endnu en Gang i en Samling straks efter Valgene. Han havde anset det for sin Pligt at gentage Forsøget, før han lod „denne vigtige Sag falde", sagde han. Bojsen sagde straks, at paa Regeringens Grundlag agtede Tinget ikke at forhandle. Et Udvalg nedsattes, der skulde undersøge, om der var andre Muligheder. Højremændene i Udvalget forsøgte forskellige Mæglingsforslag, men hverken Ministeriet eller Udvalgets Flertal var villig til Indrømmelse. Flertallet foreslog

Digitized by Google

da en Dagsorden, der endnu en Gang tilbød de 30 Millioner paa Venstres Betingelser; den vedtoges med 62 mod 24; en af Oppositionen stemte imod, 9 lod være at stemme, fordi de ikke vilde være med at tilbyde de 30 Millioner. Derefter vedtoges med 71 Stemmer, idet Højre udvandrede, en Dagsorden, der erklærede Ministeriet for uskikket „til at lede Løsningen af de Opgaver, der er af den største og mest indgribende Betydning for Samfundet." Saa stærk var Stemningen nu, at Høgsbro som et sidste Middel pegede paa Nægtelsen af Finansloven umiddelbart før Udløbet af den gældende. „Saa maa Ministeriet enten give Plads for et, der kan og vil samarbejde med Folketinget, eller kuldkaste Forfatningen".

Paa konservativ Side samlede man sig nu efter Aftale mellem Medlemmer af begge Ting til et *forenet Højre*, omfattende Godsejere, Nationalliberale, Mellempartiet og enkelte Løsgængere. I Sommeren 1876 udsendte Jacob Scavenius og C. Ploug i Tilslutning hertil Opfordring til Meningsfæller om at organisere sig i Højreforeninger paa Programmet: at opretholde over for alle Angreb fra neden eller fra oven den ved Grundloven fastsatte Statsorden og Magtfordeling, at bringe alle fornødne Ofre for at skabe et kraftigt Forsvar, at befordre Fremskridtet med skyldig Hensyntagen til det bestaaende, og at støtte alle forstandige Bestræbelser for at forbedre de arbejdende Klassers økonomiske Stilling og sædelige Holdning.

Samlingen 1876—77 blev en Kampsamling. En Række ministerielle Lovforslag nægtede man Overgang til anden Behandling. Nogen Forhandling kom i Gang om et Forslag af *Haffner* om Ændringer i den militære Straffelov, der til en vis Grad imødekom Venstres Krav om Afskaffelse af Legemsstraffe; han og Venstre blev enige om Forslaget, men det halve Højre gik imod under Anførsel af General Thomsen, og da Forslaget kom til Landstinget, lod man det ligge dèr. Fæstningsforslagene forelagdes denne Gang ikke; Estrup vilde nu søge at gennemføre de ekstraordinære Militærforanstaltninger stykkevis; han nøjedes derfor med at foreslaa nogle mindre Bevillinger paa Finansloven. Hær- og Flaadelovene fremlagdes, men standsedes i Folketinget.

Striden spidsede sig til paa *Finansloven*. Ministeriet havde her optaget omtrent to Millioner Kr. til ekstraordinære Militærforanstaltninger; Folketinget strøg dem. Men dertil kom fem Konfliktpunkter: [1]) Folketinget vilde kun bevilge Penge til det kgl. Teater til 1. Juli, hvis man ikke fik en Minister, der nød Tingets Tillid, [2]) Tinget krævede, at „Stiftsmidlerne", ɔ: et Fond, der var skabt ved Beskæring af de højeste Præstelønninger for at bøde paa de laveste, skulde optages paa regelmæssig Maade paa Finansloven; [3]) det samme gjaldt et Bidrag paa 25,000 Kr., som de vestindiske Øer aarlig skulde yde

Digitized by Google

Statskassen; [4]) Tinget vilde ikke bevilge saa meget, som Ministeriet krævede til Kronborg Amtsstue; [5]) og endelig krævede Tinget, at der til et foreslaaet Dyrtidstillæg for Embedsmænd skulde knyttes et lignende for Folkeskolelærere.

Disse fem Punkter erklærede Ministeriet for principielt uantagelige, da de maatte opfattes som Udtryk for Tingets Krav om at bestemme Ministeriets Farve.

Sidst i Januar gik Finansloven til Landstinget. Her varede det næsten seks Uger, før man blev enig om, hvorledes man skulde tage paa Situationen. Man var klar over, at man vilde følge Ministeriet i de fem Konfliktpunkter, men vidste ikke ret, hvor mange andre Krav man skulde tage op. Det endte med, at man i alt satte Udgiftsbevillingerne op fra 42 Millioner til 45½. Folketinget blev ved sit, og Forslaget kom da i Fællesudvalg: 16 af Højre, 14 af Venstre. Grev Frijs blev Formand. Han erklærede paa Forhaand, at man ikke saaledes som i 1875 vilde købe Enighed for Ministeriets Afgang. Af de 16 var kun Klein ivrig for Overenskomst, og blandt de 14 var Stemningen usikker. Med Hensyn til Forsvarsbevillingen slog man midt over, Landstinget opgav den ene Million, Folketinget gik ind paa den anden, der gjaldt Flaaden og de gamle Søforter. Det ene af de fem Konfliktpunkter, de 25,000 fra Vestindien, var faldet bort ved en særlig Lov derom. De to, der gjaldt Teatret og Folkeskolelærernes Lønningstillæg, opgav Folketinget; tilbage var da kun Stiftsmidlerne og Kronborg Amtsstue. Venstre foreslog at meddele Estrup, at Forstaaelse ikke kunde naas under det nuværende Ministerium, men rimeligvis under et andet. Det forkastedes med 16 mod 14, og den 28. Marts sluttede Fællesudvalget uden Resultat, Dagen før Skærtorsdag. I Forvejen var der vedtaget en midlertidig Finanslov gyldig til 15. April. Men Højre var utaalmodigt. Landstingets Formand, *C. C. V. Liebe*, satte Finansloven til Behandling Paaskelørdag, d. 31. Marts, Kl. 1½. Venstre hævdede, at Finansloven ogsaa paa dette Stadium skulde først i Folketinget; man mente ogsaa at kunne lægge Ansvaret tungere paa Landstinget, naar dette afviste en af Folketinget vedtaget Finanslov. Krabbe henvendte sig til Liebe derom, men mødte Afslag; saa foreslog Krabbe Lodtrækning om, hvilket Ting der skulde stemme først om Finansloven. Da dette ogsaa afvistes, satte Krabbe Folketingsmøde til Lørdag Kl. 10, 3½ Time før Landstingets. Estrup lod ham da vide, at paa den Tid var der Statsraad, hvorpaa Krabbe satte Mødet til umiddelbart efter dette. Kl. 12¾ kunde Folketinget begynde, tre Kvarter før Landstingsmødet. For at sikre, at man blev færdig før Landstinget, besluttede Venstre at begære Afslutning straks ved Forhandlingens Begyndelse. Medens Krabbe oplæste Kravet herom og lod Afstemningen begynde, forlangte Estrup

Digitized by Google

Ordet, uden at Krabbe standsede Afstemningen af den Grund. Afslutningen vedtoges, og derefter vedtoges Loven i Venstres Affattelse. Et Par Timer senere vedtoges den i Landstinget i Højres Form.

Højre opfattede Krabbes Fortsættelse af Afstemningen uden Hensyn til Estrups Krav om at faa Ordet som en grov Fornærmelse, ja som en Tilsidesættelse af Grundlovsbestemmelsen om, at Ministrene skal høres, saa tit de forlanger Ordet. Venstre hævdede, at denne Regel ikke kunde hindre, at ogsaa Ministre maatte bøje sig, naar Afslutning vedtoges, og at man ikke kunde forlange Ordet under en Afstemning. Man stredes siden heftigt om, hvor tidlig og hvor tydelig Estrup havde forlangt Ordet. Saa vidt de foreliggende Oplysninger viser, blev dette Optrin afgørende for Begivenhedernes Gang. Man havde i Ministeriet haft den for Venstre ukendte Plan at forelægge en ny midlertidig Finanslov paa ubestemt Tid indeholdende de Bevillinger, hvorom der var naaet Enighed i Fællesudvalget. Forhandlingerne vilde da være fortsat med megen Udsigt til Resultat. Men nu brød Harmen løs i Ministeriet og Højre, og man bestemte sig til at slutte Samlingen straks. Kongen syntes egentlig ikke, at det lille Optrin gav tilstrækkelig Grund til Forandring, men han fulgte Estrup. Den 4. April blev Rigsdagen sendt hjem.

Det var aabenbart, at der nu kom en provisorisk Finanslov. Venstres Folketingsmænd protesterede paa Forhaand. „Ministeriet Estrup har sat sin Magtstilling ikke blot over sit første Program — Forsvarssagens Fremme —, men ogsaa over Hensynet til Bevarelsen af ordnede forfatningsmæssige Tilstande." „Vore offentlige Forhold ere herved bragte til Lovlighedens yderste Grænse; overskrides denne, bærer Ministeriet Estrup det fulde Ansvar derfor." „Vi fraraader ethvert Skridt, der kan faa en voldsom Karakter. Den, fra hvem Lovbrud udgaar, vil Tiden og Begivenhederne dømme. Den utvivlsomme Ret er paa vor Side, og Sejren vil følge Retten."

Den 12. April 1877 kom *Provisoriet*. Ministeriet bemyndigedes til at afholde de nødvendige løbende Udgifter i Henhold til gældende Love, dog saaledes, at Hovedsummerne paa den af Ministeriet forelagte Finanslov ikke overskredes og saaledes, at de Udgifter kunde afholdes, som var vedtagne af begge Ting ved sidste Afstemning; desuden bemyndigedes Ministeriet til at lade opkræve gældende Skatter og Afgifter. En udførlig Begrundelse fulgte Provisoriet. Gav man efter, hed det, vilde „Deres Majestæts grundlovsmæssige Ret til frit at vælge Deres ansvarlige Raadgivere i Virkeligheden være opgivet", og da vilde ogsaa „Landstingets forfatningsmæssige Stilling som en med Folketinget ligeberettiget Del af Folkets Repræsentation, Rigsdagen, blive fuldstændig undergravet". Det er „Deres Majestæts Pligt overfor Dem

Digitized by Google

selv og deres Efterfølgere paa Tronen, saa vel som overfor Forfatningen, hvis Vogter Kongemagten bør være, at tilbagevise dette Forsøg". En foreløbig Lov er nu „det eneste Middel, hvorved Staten kan holdes sammen og reddes fra fuldstændig Opløsning." Man foreslaar denne Gang at nøjes med de af begge Ting godkendte Udgifter „uden at drage i Tvivl Deres Majestæts Ret til, dersom Omstændighederne havde fordret det, at gaa videre."

Samtidig med Provisoriets Udstedelse, fik Politimestrene overalt i Landet Ordre til at møde frem ved alle offentlige politiske Møder. De yngre Højremænd følte Provisoriet som en befriende Daad; 70,000 Underskrifter samledes paa Adresser i Tilslutning til Ministeriet. De ældre Nationalliberale derimod saa med Bekymring Fremtiden i Møde.

Venstres Bestyrelse stemplede i et Opraab til Vælgerne Provisoriet som „et klart og utvetydigt Grundlovsbrud." Estrup svarede med Sagsanlæg. Venstre hævdede nu som under de foregaaende Aars mange Drøftelser, at provisoriske Finanslove i sig selv var grundlovsstridige som uforenelige med Grundlovens § 49, der sagde, at før Finansloven var „vedtaget", maatte ingen Skatter opkræves. Atter og atter optryktes nationalliberale Taler og Artikler vendt mod den provisoriske Finanslov 1853; man mindede om, at da rejste Folketinget Rigsretssag, og at Estrup havde været blandt dem, der stemte derfor. Med særlig Iver gengaves Carl Plougs Grundlovsdigt.

I Pressen og ved Møderne ansloges de skarpeste Toner. Høgsbro skildrede i „Dansk Folketidende" Bismarcks Provisorier under Titlen „Ministeriets Forbillede", og han bragte demonstrativt Artikler om Carl I's „Grundlovsbrud" i England og dets Følger. I et Privatbrev til Bjørnstjerne Bjørnson skrev han om Ministeriet: „Slutte Fred med det eller enkelte af det, gjør vi ikke. De Nationalliberale vilde vist gjærne opgive Ministeriet og slutte Fred med os, naar vi vilde lade dem raade; men det gjør vi heller ikke." „Vi *kan* ikke give efter; bruge Magt vil vi ikke, skjønt mange Egne af Landet er rede dertil." Ved den store Grundlovsfest i Herthadalen, hvor Tilhørerantallet opgives til 12,000, udslyngede Horup sin Advarsel mod Forlig: „Naar Folkets Repræsentanter have sagt: Stol paa os, da betyder det ikke, at de til Efteraaret drager ind til Forlig og Omfavnelse af Provisoriets Ophavsmænd; det betyder, at de ikke giver efter." Blandt Bønderne vendte Stemningen sig skarpt mod Kongen. Bjørnson kunde med Tilfredshed oplyse, at danske Bønder nu begyndte at købe hans republikansk farvede Skuespil „Kongen".

Ved Siden af Kampstemningen fandtes dog ogsaa en Uhyggestemning over for den Retning, Udviklingen tog. Stærkest følte den vel af de Nationalliberale, der havde været med ved Grundlovens Gennemfø-

Digitized by Google

relse i 1849. Monrad, der stod uden for Rigsdagen, „vraget i Helsingør af Høire, i Roskilde af Venstre og ved alle Kongevalg af alle Ministerier", skrev i Efteraaret 1877: „Veed du, hvori en Konges Kunst bestaar? Den bestaar deri, at han siger: Høire, Venstre, Høire, Venstre. Saa gaar Landet frem. Siger han derimod: Høire, Høire, Høire eller: Venstre. Venstre, Venstre, saa kommer Landet til at hoppe paa et Ben og det trætter i Tidens Længde." Han erkendte, at der kunde tænkes Tilfælde,

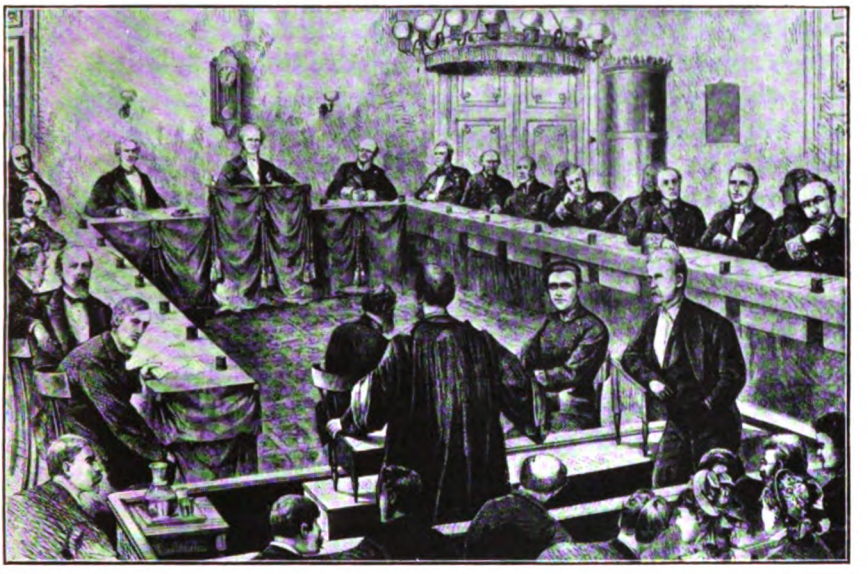

Rigsretssagen 1877.
I Forgrunden t. H. Hørup.
Træsnit i »Illustr. Tidende«.

hvor en provisorisk Finanslov var nødvendig, men det var denne ikke; en midlertidig Finanslov havde været mulig; de grundlovsmæssige Betingelser for et Provisorium var derfor ikke til Stede. Krieger, der havde deltaget i de Forhandlinger, der førte til Brudet, og som ansaa det nu anvendte Provisorium for forsvarligt, frygtede, at Estrup siden skulde glide alt for langt. Klein var misfornøjet med hele Striden. Ogsaa en af Ministrene, General *Haffner*, fandt Stillingen uholdbar, vel ikke af Hensyn til Provisoriet, men fordi han følte sig svigtet i Spørgsmaalet om den militære Straffelov. Hen paa Sommeren gik han af, efterfulgt af General *J. C. F. Dreyer*.

To Begivenheder styrkede i Sommerens Løb Højre, svækkede Venstre. Den ene var *Rigsrettens Dom* i to Sager, som Folketinget havde rejst mod Krieger, Holstein-Holsteinborg og Fonnesbech for Salg af

Digitized by Google

Marmorkirkens Ruin og Grundene deromkring til Tietgen, og mod Hall og Worsaae for Overskridelse af Bevillingerne til en Nybygning til *det kgl. Teater.* Det var Sager fra de foregaaende Ministerier, men først i Februar 1877, da Statsregnskaberne forelaa, besluttedes Sagsanlæg. Hørup valgtes af Tinget til Anklager i begge Sager.

Krieger havde lige før sin Afgang solgt Marmorkirken og de omliggende Grunde til *Tietgen;* denne skulde fuldføre Kirken for de Penge, han kunde faa for Grundene. Venstre mente, at Rigsdagens Samtykke burde være indhentet; selv om Grundlovsforbudet mod Salg af Domæner ikke antoges at gælde her, var der en tidligere Finanslovbestemmelse, der formentlig nødvendiggjorde, at Sagen forelagdes Rigsdagen. Tilsvarende hævdede man, at der skulde være søgt Bevilling til de 300,000 Kr.s Overskridelse, der havde fundet Sted ved Teaterbygningen.

Hørup førte Sagerne med megen Skarphed og forøgede derved stærkt sin Anseelse i Venstre. Men i vide Kredse forargedes man over, at tvivlsomme, lidet betydningsfulde Sager benyttedes til Sagsanlæg mod Mænd som Hall og Krieger, de to Grundlovsordførere fra 1848—49. Sagerne blev tabt. Kun de tre Venstremænd fra Landstinget, der var med i Rigsretten, stemte for Domfældelse. Høgsbro drog af Dommen den Slutning, „at det ikke for Fremtiden gaar an, at gjøre Rigsretten til Dommer i Sager om Regjeringens og Folketingets gjensidige Myndighed."

Den anden Begivenhed var *J. A. Hansens* Sammenbrud. I Maj 1877 viste en Undersøgelse, at de Rygter, der længe havde gaaet om, at hans Pengeforhold var haablose, var begrundede. I en Aarrække havde han tilvendt sig Penge fra de to Forsikringsselskaber, han ledede, og hans Underskud var nu 200,000 Kr. Den 71-aarige Mand døde under Undersøgelsen. Gennem Aartier havde han staaet som den skarpeste, klareste Talsmand for Bøndernes og Byalmuens Sag. Nogle af Venstre følte hans Fald meget stærkt. Hørup havde beundret ham; Bojsen, Berg og Holstein-Ledreborg var paa Omgangsfod med ham. Andre i Partiet opfattede derimod Sammenbruddet som en Befrielse. Høgsbro skrev saaledes til Bjørnson: „Hans Nærværelse imellem os var en stadig Anledning til Strid indbyrdes og Uvilje udefra." I Højres Lejr følte det, som om J. A. Hansens Skæbne havde ført Bevis for, at det var nødvendigt at hindre et Folketingsstyre.

2. Forlig og Forhandling 1877—81.

Da Rigsdagen samledes i Efteraaret 1877, var de brændende Spørgsmaal: Hvorledes afgøres den provisoriske Finanslovs Skæbne? Hvorledes skaffes der regelmæssig Hjemmel for Statsstyrelsen? Ministeriet

Digitized by Google

forelagde to Finanslovsforslag, et for 1877—78, et for 1878—79; i en Anmærkning til det første optryktes den provisoriske Finanslov. Forslaget for 1878—79 sendtes af Folketinget til det sædvanlige Finansudvalg, Forslaget for 1877—78 sendtes til et særligt Udvalg, der skulde overveje, hvorledes det skulde behandles. Man spurgte her Ministeriet, om det betragtede den provisoriske Finanslov som forelagt ved Anmærkningen, saaledes at den bortfaldt, hvis Forslaget forkastedes. Dertil svarede Estrup ja. Forhandlingerne begyndte nu mellem Bojsen, Holstein-Ledreborg, Klein og Rimestad. De to Venstremænd var af Partiet bemyndigede til Forhandlingen med 28 Stemmer mod 8. De to Højremænd var i stadig Forbindelse med Ministeriet, selv om Estrup tog ret kølgt paa Forhandlngen; Landstingets Højre inddroges først senere. I Venstre ønskede Flertallet Forstaaelse; Berg, der var imod al Forhandling, havde kun faa Meningsfæller, men foreløbig kunde han faa Flertal mod alle de Forligsforslag, der fremkom. Forhandlingerne trak ud hele Oktober og en Ugestid ind i November; i Venstre regnede man med, at kom man til rette, vilde Estrup bagefter gaa og Klein da danne et Ministerium, hvori optoges et Par Venstremænd. Henimod Slutningen af Oktober ansaas Forliget for strandet; Berg vilde nu forkaste Forslaget, Hogsbro vilde skille Finanslovsforslaget for 1877—78 fra den provisoriske Finanslov og kun forkaste den sidste; han sejrede i Partiet med 31 Stemmer mod 25.

D. 7. November *forkastedes den provisoriske Finanslov.* Alle var enige om, at man dermed stod uden Finanslovshjemmel, men Højre havde i Forvejen meddelt Venstre, at det var rede til Vedtagelse af en midlertidig Finanslov, og den 7. November under Forhandlingen om Provisoriet meddelte Klein, at han vilde indbringe Forslag om en saadan. Venstre var ikke tilfreds med Formen, men vedtog den 8. Novbr. Forslaget i ændret Skikkelse. Estrup var kølig, Landstingets Højre ret uvilligt over for Folketingshøjres Forsoningsbestræbelser; man sendte Forslaget i ændret Form tilbage til Folketinget. Endnu ved Ottetiden om Aftenen syntes alt at skulle briste; selv ved den lempeligste Fortolkning kunde man ikke udstrække den provisoriske Finanslovs Liv længere end til Midnat Dagen efter dens Forkastelse. Da mødtes i et af Landstingets Udvalgsværelser Landstingets Ledere med Holstein, Bojsen, Th. Nielsen og Høgsbro „under Beskyttelse af Hall og Bille", siger Krieger. Her blev man enige. Et Fællesudvalg tilvejebragtes i Hast, Formændene gav Afkald paa, at dets Forslag tryktes før Afstemningerne, og før Midnat var *den midlertidige Finanslov* vedtaget i begge Ting. De omstridte Ændringer var af formel Art. Indholdet skilte sig ikke reelt fra den provisoriske Finanslov, hvis Indhold jo stemmede

Digitized by Google

med det Aaret for af begge Ting vedtagne. Gyldigheden blev sat til Aarets Udløb, og den forlængedes siden til Finansaarets Udløb. Klein og Bojsen havde været Drivkræfterne; Bojsen støttedes af Holstein. Inden for Ministeriet virkede Nellemann for Forlig, medens Estrup var kølig tilbageholdende. Berg og hans nærmeste Meningsfæller var imod; ved den endelige Afstemning svarede de: „Stemmer ikke", men de kritiserede hvast hele Forhandlingen. Hørup sagde saaledes, at han saa ingen Grund til „at faa skudt en Piedestal ind under Ministeriets Fodder, paa hvilken det tilsyneladende kunde faa Fodfæste med et Skin af Lovlighed". „Jeg er overbevist om, at den Modsætning, der nu er til Stede her i Landet, gaar meget dybere, og den er meget mindre bygget paa Teorier, Doktriner eller politiske Læresætninger end paa noget, som snarere ligner Racemodsætninger."

Forventningen om, at Estrup nu skulde give Plads for et Ministerium Klein med nogle Venstremænd, skuffedes. Estrup havde jo nu atter Lovhjemmel for sit Styre, og han blev rolig siddende. I de følgende Maaneder fortsattes Forhandlingerne mellem Bojsen—Holstein og Klein—Rimestad. Bag dem laa stadig den Tanke, at det kunde ende med et Ministerskifte; der taltes om Krabbe, Bojsen, Zytphen-Adeler som mulige Repræsentanter for Venstre. Samarbejdet mellem Nationalliberale og Godsejere skulde saaledes sprænges. Men Estrup vendte stadig det døve Øre til.

I Venstre nærmede man sig mere og mere til *et Brud*. „Morgenbladet" angreb hvast Forligsmændene. Disse klagede i Januar 1878 til Partiet. „Morgenbladet" betragtedes jo som en Art Hovedorgan for dette, og med 26 mod 25 Stemmer vedtoges en Formaningsskrivelse til Bladet. Berg sattes ud af Partibestyrelsen, og Holstein afløste ham som Ordfører for Finansudvalget. I Marts sluttede den Bojsen—Holsteinske Fløj *Forlig* med Folketingets og Landstingets Højre om Finansloven for 1878—79. Man naaede Forstaaelse om Stiftsmidler, Dyrtidstillæg til Folkeskolens Lærere og Teater, medens Kronborg Amtsstue gik ud til Behandling paa et særligt Lovforslag; man gik ind paa 1,800,000 af de 4½ Million, Ministeriet havde krævet til *ekstraordinære Militærbevillinger*. Til Gengæld haabede man at opnaa det ventede Ministerskifte; men Estrup tog Finansloven og lod stadig uforstaaende over for de politiske Planer, der knyttede sig til den. Grev Holstein søgte at paavirke Hall til at søge at fremkalde Ministeriets Afgang; Hall ansaa det for rigtigt, at Ministeriet gik, men vilde ikke gribe ind. Paa et Partimøde i Folketingets Højre drøftedes en Henvendelse til Ministeriet. De allerfleste var af den Opfattelse, at Ministeriet burde gaa, men man vilde ikke gaa videre end til at lade de enkelte Medlemmer udtale det over for Estrup, og paa ham gjorde dette intet Indtryk. „Min

Digitized by Google

mening om de nationalliberale," skrev Bojsen dybt skuffet, „er, at det er nogle nathuer."

For den *Berg—Hørupske* Fløj blev Overenskomsten om Finanslo-

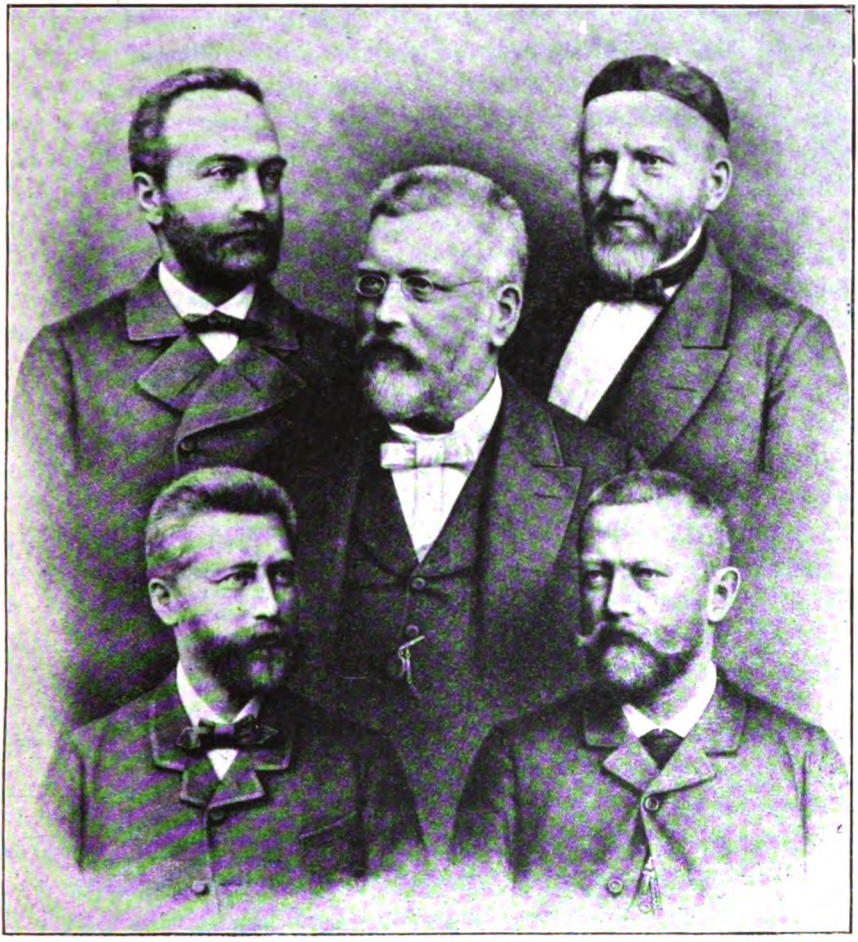

De fem Venstreførere.

Bojsen. Berg. Høgsbro.
Hørup. Holstein-Ledreborg.

Litografi fra c. 1880.

ven Signal til Opbrud. Faa Dage derefter gik de ud af Partiet og dannede en særlig Gruppe, der efterhaanden samlede 30 Mand. Tilbage i Partiet blev omkring 40, medens nogle enkelte stod som Løsgængere. Partiets „Grundtvigianere" deltę sig omtrent ligelig mellem de to Grupper. Ved Finanslovens tredie Behandling kom det til Opgør mellem Berg og Holstein. Man skulde have stolet paa „Folkets moralske Kraft",

Digitized by Google

sagde Berg; det Ting, der var valgt til at hævde Folkets Ret, burde ikke have sat Lovbrudets Ministerium paa forfatningsmæssig Grund. Holstein svarede Gang paa Gang med Spørgsmaalet: hvilke Midler har Berg og hans Venner? De Moderate vilde ikke fortsat Finanslovsnægtelse, fortsatte han, de vilde bringe Striden i Venstre til Ophør. De krævede ikke et rent Venstreministerium, kun et Blandingsministerium. Spørgsmaalet om Midlerne var det, det faldt Berg sværest at svare paa; han nøjedes med at sige noget om, at man kunde jo nedlægge Mandaterne for at fremkalde Valg. Finansloven vedtoges med 64 mod 31 og gik videre gennem Landstinget.

Lovgivning af Betydning opnaaede Estrup ikke i denne Samling. Men politisk stod han ved dens Slutning som Sejrherre. Hans Modstandere inden for Højre, den nationalliberale Fløj, havde uden at han selv rørte sig, bragt Finanslovsspørgsmaalet i Orden for ham og delt Venstre.

Sommeren 1878 prægedes af Striden mellem de to Venstregrupper. Berg og Hørup fulgtes til store Moder Landet over. Tit mødtes de af Grev Holstein eller den unge slagfærdige Agitator *Klaus Berntsen*, hvorimod Bojsen og Høgsbro holdt sig tilbage fra Møderne. Navnlig Hørup spidsede Situationen til; han stemplede de Moderate som de Nationalliberales Allierede; ved deres Fejl var Kampen tabt; før et nyt Flertal var skabt, kunde den ikke genoptages. En af de moderate Rigsdagsmænd skrev efter nogle fynske Møder: „Hørup er alle rimelige Folk enige om er et Skarn og en Spektakelmager", og om Berg hedder det, at han „udslyngede sprudlende af Lidenskabelighed og Raseri en Række af de voldsomste Beskyldninger". I moderate Kredse var Bergs „umættelige Herskelyst og Ærgerrighed" det faste Omkvæd.

Stemningen var delt; de fleste ønskede, at Partiets Rigsdagsmænd skulde forliges indbyrdes; til Delingen paa Tinge svarede ikke en social Deling blandt Vælgerne, næppe en Deling efter Anskuelse eller Stemninger; dog syntes Berg og Hørup stærkere blandt Vælgerne end i Tinget; rent instinktmæssig foretrak de fleste de skarpeste Midler. Umiddelbart efter Provisoriet var der stiftet en ny landsomfattende Organisation „Grundlovsværneforeningen". Da dens Delegerede mødtes i September, viste det sig, at 102 mod 27 af de Delegerede stillede sig paa radikal Side. Ved Efteraarets Landstingsvalg samvirkede Venstrevalgmændene uden Hensyn til Grupper mod Højre; man vandt et Mandat og naaede dermed 14 af Landstingets 66; hvor der var Raad til det, stredes Grupperne ved Kandidatopstillingerne, og den radikale Fløj vandt et Par Mandater, saa den efter Valget blev 8 af de 14. Et Suppleringsvalg til Folketinget faldt ogsaa ud til Gunst for de Radikale.

Det store Spørgsmaal i Samlingen 1878—79 blev ganske uventet

Digitized by Google

det vestindiske. I 1876 havde man for at bøde paa den økonomiske Tilbagegang paa de danske vestindiske Øer vedtaget at yde Hjælp til et Fællessukkerkogeri. Det gik daarligt, og nu forværredes Forholdene i Oktober 1878 yderligere ved *en Negeropstand* paa St. Croix; et halvt tilfældigt Sammenstød med Politiet ophidsede Negerne, saa de i store Skarer drog gennem Øen, afbrændende Planternes Boliger og Sukkerværkerne; Halvdelen af Sukkerværkerne var brændt, før en Soldatertrop paa 50 Mand, der sendtes over fra St. Thomas, fik Bugt med de ophidsede Negere. Estrup foreslog nu dels at forhøje det Laan, der var ydet til Fælleskogeriet, dels at laane St. Croix' Kommune 1,200,000 Kr., som den kunde bruge til Hjælp for de skadelidte Plantageejere. Begge de to Venstregrupper gik mod dette. De Moderate syntes de ivrigste; de var i det hele nu skarpest i Oppositionen, dels af Misfornøjelse med, at Ministeriet fortsatte, dels under Indtryk af Sommermøderne. Allerede om Foraaret havde Grev Holstein skrevet: „Bliver Estrup, maa vi træde resolut op; byde knap Finanslov og ikke gjøre en eneste Indrømmelse. Ellers er vi om en Hals."

De Radikale viste sig denne Vinter en Grad mere forhandlingsvillige; deres Teori var, at Flertallet var forsvundet ved „Sammensmeltningen" mellem Nationalliberale og Moderate; Estrup havde faaet „lovligt" Grundlag; først naar der igen var et Flertal, kunde parlamentariske Krav rejses paa ny; indtil da maatte man forhandle sig frem.

En Tid regnede man i Højre med, at det skulde blive muligt at faa en Overenskomst med Berg om Vestindien; ogsaa de Moderate troede derpaa. Men det endte med, at der i den radikale Gruppe blev Flertal mod at gøre Indrømmelser. D. 9. Decbr. forkastede Folketinget Estrups Forslag. Han svarede med at opløse og udskrive Valg til 3. Januar 1879. Det var Vintervalg med Valgkamp i Julen.

De moderate henvendte sig i et Tal af 36 til Vælgerne med Opfordring til at bringe den indre Strid i Venstre, der saa meget svækkede Folketinget i dets Kamp mod Estrup, til Ophør; et Par andre udtalte sig i Tilslutning til de 36. De Radikale, 30 i Tal, manede til at skabe et nyt Flertal. „Den Sejr, Demokratiet vandt ved sidste Valg, er foreløbig forspildt. Folketinget har efter Provisoriet frembudt et mistrøstigt Billede af Opløsning og Forvirring. Det er kun gjennem Valgene, at der tør ventes Fornyelse." Paa et Møde i København gav Hørup den Parole, der siden saa tit lød over Landet. Der skulde skabes, sagde han, et Flertal „der ikke sjakrede med sine Grundsætninger. Og denne Grundsætning, der ikke sjakres med, er, at den almindelige Valgret skal bære vort offentlige Liv, at det Folketingsflertal, der er udgaaet af denne Valgret, er den højeste Myndighed i Landet, og hverken *har nogen over sig eller ved Siden af sig.*"

Digitized by Google

Højre følte sig stærkt ved Venstres indbyrdes Strid, stærkt ogsaa i Følelsen af at have i Spidsen en kraftig selvsikker Fører. Valget gav 75,000 Venstre mod 57,000 Højre; Venstre var gaaet 12,000 Stemmer tilbage, næsten saa meget som det vandt i 1876, Højre ca. 7000 frem, omkring Halvdelen af det sidst tabte. Nogle Venstremænd blev hjemme i Mismod, andre, fordi der i deres Kreds kun var opstillet en Venstremand af den Gruppe, de var imod. Socialdemokraterne stillede kun op i 5. Kreds, og fik kun 7—800 Stemmer. Højre gik frem fra 26 til 37; Venstre ned fra 76 til 65; af dem regnedes 35 til de Radikale, højst 30 til de Moderate. De Moderate havde tabt til begge Sider. Ogsaa i Stemmetal var de Radikale stærkest, ca. 40,000 af de 75,000. To Valg, hvor Højre havde sejret mod de Moderate, kasseredes imidlertid, og ved Omvalget vandt de Moderate. De blev da 32, Højre 35.

Samlingen efter Oplosningen fik sit Præg af Striden mellem Venstregrupperne. En fynsk-jysk Jernbanelov vedtoges ved Overenskomst mellem Berg og Højre, og ogsaa om Finansloven enedes Højre og Berg. Striden gjaldt her seks Kanoner til Søforterne. *Dreyer* var straks efter Valget gaaet af, efterfulgt af General *V. F. L. Kauffmann* som Krigsminister og Marineminister. Samtidig blev den ivrigste blandt Fæstningsvennerne Oberst *Bahnson* Direktør i Krigsministeriet. Kauffmann foreslog de seks Kanoner til Søforterne med den Begrundelse, at dermed vilde København være beskyttet mod Bombardement fra Søen, og denne Betragtning fik han Berg til at gaa ind paa. Hørup fulgte Berg, men ved Afstemningen om Kanonerne gik tolv af Gruppen imod, og ni af dens Medlemmer, hvoriblandt den gamle *C. C. Alberti*, traadte ud af den radikale Gruppe. Denne blev fra nu af kun 26; Højre blev dermed Tingets største Gruppe. Hvad Berg havde vundet ved Valget, havde han sat til i Tinget. Høgsbro skrev triumferende til Bojsen, at Bergs „Tapperhed aldrig viste sig, uden hvor han var i Mindretal og derfor vidste, at den vilde blive en tom Demonstration."

Under alt dette havde Ministeriet den Tilfredsstillelse, at Venstres Hovedbestyrelse fra 1877, nogle Moderate, andre Radikale idømtes tre Maaneders Fængsel for deres Manifest om Provisoriet, en Dom, der dog siden af Højesteret ændredes til nogle Bøder. Foreløbig syntes Estrup at sejre over hele Linjen, og Højre sluttede sig fastere og fastere sammen om ham. Blandt Venstres Vælgere var der et stigende Mismod; de forstod ikke Striden mellem Tingets to-tre Venstregrupper, var vel heller ikke klare over, hvilken af disse, der var den mest udprægede.

Da Rigsdagen mødtes i Efteraaret, var Venstre delt i tre Grupper; de udtraadte, der nu var elleve i alt, søgte flere Gange i Samlingens Løb at faa et Samarbejde i Gang mellem alle tre, men det glippede. Samlingen kom til at vare til Juli, og der gennemførtes mere *Lovgivning*,

Digitized by Google

end man i disse Tider ellers var vant til. Saaledes vedtoges en Vekselov, der var forberedt af en nordisk Kommission, og hvortil der kom Sidestykker i Sverige og Norge, en Lov om Vands Afledning og Benyttelse, Love om Tilsyn med Spare- og Laanekasser, om Kreditforeninger for Smaaejendomme paa Landet, om Beskyttelse for Varemærker, om de sjællandske Baners Overtagelse af Staten. Med ikke ringe Iver drøftedes et Forslag af *Fr. Bajer* om gifte Kvinders Raadighed over Midler, de selv erhvervede. Hørup vilde gaa meget videre; efter gældende Ret, sagde han, var Kvinden stillet som Fledføringen, der har overdraget en anden „alt hvad han ejer og ejendes vorder, for nogen skjellig Underhold, saa længe han lever, og en ærlig Begravelse, naar han dør." Men hans Forslag fik kun tolv Stemmer; hans Kampfælle, Berg, var her ivrig imod ham. I Landstinget fandt mange Forslaget farligt for „Ægteskabets Idé", men nationalliberale og konservative Jurister: Krieger, Nellemann, Matzen, frelste det igennem. Ministeriet havde i ovrigt forelagt en betydelig Række Forslag om: Tilsyn med Salg af Levnedsmidler, Tilsyn med Handelsskibes Sødygtighed og Udrustning, Undersøgelse af Ulykkestilfælde paa Søen, Ligevægt mellem Universitetets Indtægter og Udgifter. De strandede alle.

Politisk samlede Interessen sig atter om *Forsvarsspørgsmaalet*. Berg hjalp Krigsministeren over de Vanskeligheder, han havde skabt sig ved at lave et lille Fort med to af de seks Aaret før bevilgede Kanoner, og under Striden mellem de to Venstregrupper fik Marineministeren en Lov igennem, der øgede baade Befalingsmændenes og de Indkaldtes Tal.

Stor Forvirring raadede længe med Hensyn til Kauffmanns *Hærlov*. Han havde forberedt denne ved en Kommission med Kronprinsen i Spidsen. Kommissionen udarbejdede en „Forsvarsplan", der fulgte Hærlovsforslaget til Rigsdagen. Da Danmark, hed det her, ikke længer var eller kunde blive Herre i Farvandene, maatte et videregaaende Forsvar af Jylland og Fyn opgives, Kræfterne samles om Sjælland. For at Hæren her kunde have fornoden Bevægelsesfrihed, maatte København befæstes. Da en permanent Befæstning ikke kunde ventes vedtaget, maatte man forberede Feltbefæstningsanlæg. Udsigt til at afslaa Landgangsforsøg var ringe; siden Dampskibene var kommet, var intet Landgangsforsøg mislykket. Gik en fjendtlig Hær i Land, maatte man søge at slaa den, men Udsigten dertil var ikke stor. Glippede det, maatte man gaa tilbage til de københavnske Fæstningsanlæg, men med den svage Befæstning vilde Stillingen ogsaa her være svag; man maatte haabe at kunne trække Tiden ud, til ændrede politiske Forhold tvang Angriberen bort. Kom der ikke Hjælp, vilde København til sidst blive taget. Paa Baggrund af denne Plan foreslog man Udvidelse af Befalingsmændenes Tal og en ændret Inddeling af Hæren med Udvidelse af Ar-

Digitized by Google

tilleri og Rytteri. Udgiften skulde stige fra 8½ til 9 Millioner; senere gjordes det op til 10.

Bojsen erklærede, at denne Forsvarsplan var den mest mistrøstige, der endnu havde foreligget; den byggede paa et uvenligt Forhold til Tyskland, medens den haabløse Opfattelse af Forsvarsmulighederne skulde tilskynde til et godt Forhold til den mægtige Nabo; Forslagets Konsekvens var Københavns permanente Befæstning, og den vilde han ikke med til. Berg var venligere; han fandt Bojsens Stilling „negativ", selv talte han om Forbund med Sverige og Norge, der tillod de tre Lande at møde med 300,000 Mand ved Kongeaaen, men han var klar over, at det ikke nu kunde naas; det tiltalte ham, at Planen byggede paa Sjællands Forsvar, men Planen var for dyr; og permanent Befæstning ved København vilde han saa lidt som Bojsen.

Berg blev Udvalgets Formand, støttet af et Par Højrestemmer; længe troede man paa Forstaaelse mellem Kauffmann og Berg, medens der var et vist Samarbejde mellem Højres militære Ordfører, General Thomsen, og de Moderate. Men Enighed naaedes ikke i Folketinget. Da Landstinget havde haft Loven, vilde Berg have den i Fællesudvalg, medens Bojsen vilde standse den med en Dagsorden, der krævede Sagen forelagt Vælgerne. Denne forkastedes med 55 mod 35, idet den Bergske Gruppe stemte sammen med Højre. Højre besluttede derpaa at stemme for Bergs Ændringer for at faa Loven i Fællesudvalg. Men her skiftede pludselig Situationen: Bojsen og Thomsen fandt hinanden. De indbragte sammen et nyt Lovforslag i Tinget; Bojsen havde faaet den Indrømmelse, at Fæstningsartilleriets Udvidelse var opgivet, og at man til Gengæld for Befalingsmændenes Uddannelse skulde have lidt kortere Tjenestetid; Udgifterne skulde kun stige et Par Hundrede Tusind i Forhold til den gældende Ordning. I Ministeriet var man en Smule overrasket. „Jeg havde tænkt mig mange Muligheder, men ikke den, — det er jo en ny 8. November", sagde Estrup. Men han og Kaufmann tog Resultatet af de andres Aftaler, som Estrup havde taget det den 8. November. Forslaget vedtoges med 59 mod 30; nogle af de udtraadte stemte imod sammen med de Radikale.

Dette Udfald fik vidtrækkende Følger. Siden Novemberforliget 1877 havde Ministeriet og Højre kunnet spille med de indbyrdes stridende Venstregrupper. Snart den ene, snart den anden af disse gik til Overenskomst for at ramme den anden. Nu opgav de Radikale al Tanke om Forhandling; Berg havde paa Forhaand sagt Højre, at kom de ikke denne Gang til Forstaaelse, skulde de ikke mere gøre Regning paa ham. For Vælgerne blev Dobbeltforliget i Novbr. 1877 og Juli 1880 Beviset for, at Bojsen og hans Venner var Forligspartiet, der, naar det

Digitized by Google

gjaldt, fandt Højre. Fra nu af gik Vælgerstrømmen til de Radikale, saa længe Berg og Hørup stod sammen.

Kun et Par Maaneder var der, til Rigsdagen paa ny skulde møde. I Mellemtiden gik *Fischer* af som Kultusminister. Hans Afgang passede for saa vidt til Situationen, som han altid havde været ildeset af Moderate og Nationalliberale. Han ansaas for paavirket af den videnskabelige og litterære Radikalisme, og han havde i sidste Samling uden Held forsøgt at opnaa en Bevilling, der tillod at knytte Georg Brandes til Universitetet. Hans Efterfølger blev *Jacob Scavenius*. Det var en frejdig Godsejer, der til Tider havde samarbejdet med Venstre; han var meget ivrig Fæstningsmand, en kampglad Natur, der ikke vilde vige tilbage for haard Konflikt; men han var tillige en fordomsfri Mand, der siden hyppig angrebes for Forbindelse med den litterære Radikalisme omtrent som hans Forgænger.

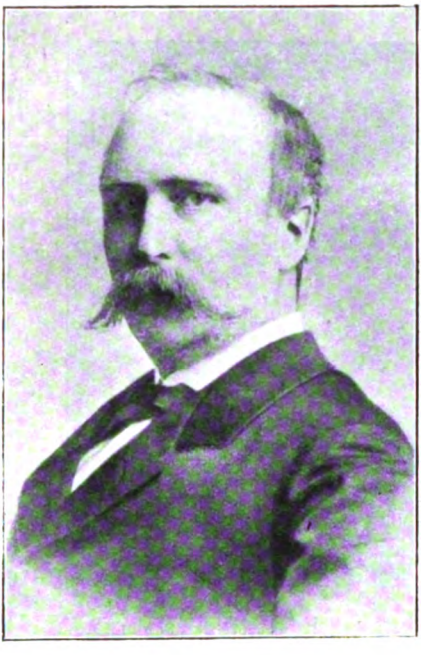

Jacob Scavenius.
Fotografi fra c. 1890.

Om Efteraaret fandt tre Suppleringsvalg Sted, hvoraf det ene vakte stort Røre. Det var paa Langeland. Den hidtidige Folketingsmand, som var Bergianer, var gaaet af. Berg anbefalede sin og Hørups Medarbejder ved „Morgenbladet", *Edvard Brandes*, og Øens demokratiske Forening tog ham til Kandidat. Højre førte Slaget mod ham som en religiøs Kamp. Brandes viste paa Møderne Spørgsmaal om hans Tro tilbage som Politik uvedkommende. Men da det gentoges paa Valgdagen, svarede han: „Jeg erkjender aabent, at jeg ikke tror hverken paa Jødernes eller de Kristnes Gud; men jeg hævder, at mit Gudsforhold er mig lige saa klart og helligt som nogen af de Tilstedeværendes er for ham, og jeg fordrer den samme Respekt for mine religiøse Anskuelser, som jeg er villig til at yde andres". Om Politik sagde han: „Jeg er en Modstander af den Radikalisme, der fordrer alt eller intet. Venstre bør i enhver Sag tilstræbe det størst mulige Gode for Befolkningen". „Jeg hylder paa de fleste Omraader saadanne Anskuelser, som overalt i Europa repræsenteres af Venstre". Han anbefaledes

Digitized by Google

stærkt af en af de toneangivende Grundtvigianere, Højskoleforstander *Jens Lund*, der med Paaberaabelse af Grundtvig nedlagde Indsigelse mod Sammenblandingen af Religion og Politik. Brandes valgtes med 1133 Stemmer; Højre fik 396, en Kandidat for de udtraadte 16.

Valget modtoges med en Vredesstorm i Højre. Selv om en „opfanatiseret Hob af langelandske Bønder" havde valgt ham, vilde han altid blive „en fremmed i det danske Bondevenstre", skrev „Fædrelandet".

Edv. Brandes.
Fotografi fra c. 1880.

Noget dæmpedes dog Angrebene derved, at Højre samtidig i Stedet for Bille, der gik til Amerika som Gesandt, i 5. Kreds i København valgte Professor *A. H. F. G. Goos*, der havde været Medarbejder ved „Det nittende Aarhundrede" og ansaas for at staa Brandes nær i aandelige Spørgsmaal.

De to Venstregrupper stredes skarpt om Valget. Chr. Berg hyldede Edv. Brandes som „en dygtig, frisindet Mand med levende Interesse for Folk og Land, der i høj Grad fortjener Agtelse som Menneske og Borger". „Jeg har ikke deltaget i at anbefale ham til folkekirkelig Præst i Tranekjær, men som politisk Repræsentant". Hans Valg er „en virkelig *politisk* Vinding", men „efter den Religionsforfølgelse, der er sat i Scene ved denne Lejlighed, vil jeg nu tillige anse Valget for en *religiøs* Vinding, idet nemlig „de langelandske Menigheder" derved afgiver den skarpeste Protest saa vel mod den forsøgte Krænkelse af Religionsfriheden Princip som imod den forargelige Misbrug af Religionen i den politiske Agitations Tjeneste".

Derimod klagede de Moderate bittert, ivrigst af alle Klaus Berntsen. Høgsbro opstillede nu en Deling mellem „Det europæiske og det danske Venstre". Det første vilde drive en „almeneuropæisk" Venstrepolitik med Udspring i den store Revolution. Det byggede paa „den rene Tanke", undervurderede „den historiske Virkelighed og de dybe og dunkle Rørelser i Menneskets Hjærte". Han pegede paa Ligheden mellem det europæiske Venstre fra 1870 og fra 1830; de Nationalliberale var Radikalismens Forløbere. Modsætningen dertil var det af Bondestanden prægede danske Venstre, der var besjælet af Grundtvigs kristelige Opfattelse.

Denne Skelnen mellem et europæisk og et dansk Venstre fik siden

Digitized by Google

megen agitatorisk Betydning, men den førte aldrig til, at Folketingsgrupperne delte sig efter Aandsretninger, efter Livssyn. Mænd af meget forskelligt Livssyn vedblev at staa i Gruppe sammen; indtil 1901 var Delingerne i Venstre Udtryk for Temperament og for Sympati over for de stridende Førere; først efter 1901 kom dertil sociale Delingslinjer.

Langelandsvalget blev i Rigsdagssamlingen 1880—81 det Spørgsmaal, der satte Sindene stærkest i Bevægelse. Nogle Højremænd paa Langeland krævede Valget kasseret med den Begrundelse, at med Indtræden i Tinget fulgte *Edsaflæggelse*, og Edv. Brandes kunde efter sine Udtalelser paa Valgdagen formentlig ikke aflægge Ed. Tinget godkendte dog Valget ud fra den Betragtning, at Valgbarhedsbetingelserne intet indeholdt om Trosbekendelse. Men tilbage stod Edsaflæggelsen. Edv. Brandes havde paa Langeland sagt, at det var hans Hensigt at underskrive den sædvanlige Edsformular; Formanden, Chr. Krabbe, synes imidlertid at have ønsket Anvendelse af en almindelig Løfteformel; Brandes udtalte over for ham sin Villighed dertil, men det kom ikke til nogen Afgørelse. Efter Godkendelsen sendte Formanden Brandes Edsformularen med et Brev, hvori han sagde, at det ikke var ønskeligt, at Eden aflagdes i en Form, „hvis sværgende Del" mangler Betydning for vedkommende; hvis Brandes underskrev, vilde han da gaa ud fra, at han „med personlig Sandhed" kunde udtale „den Paaberaabelse, som Eden" indeholdt. Brandes skrev under, men afviste „enhver Undersøgelse af, hvor megen „personlig Sandhed" der aabenbarer sig i min Edsaflæggelse". Krabbe meddelte Tinget det, og Sagen var for saa vidt afgjort.

Nu foreslog imidlertid Berg, Horup og J. Busk en Dagsorden, der sagde, at Formanden var uberettiget til at udsætte Edsfæstelsen af et Medlem, hvis Valg var godkendt. Folketinget, sagde Berg, var „et dansk hedensk Hus, som ikke har Ret til at give sig en kristelig Fernis", og da Formanden paatalte dette Udtryk, svarede han, at det var hentet fra Grundtvigs Nytaarsdigt til Rigsdagen i 1851:

»Netop som født af Hedningeæt
Har du i Danmark Odelsret.«

Brandes udtalte: „Ved „Gud" har jeg forstaaet mit Gudsbegreb, og ved „det hellige Ord" har jeg forstaaet Logos, Alfornuften, de store verdensbeherskende Ideer, — Ordet, der er helligt for mig". Han udtalte til Slut sin Foragt for „det bundlose Hykleri, der i denne Sag har trivedes frodig i Ly af praktisk Politik".

Højre og Moderate stemte sammen mod Dagsordenen, der forkastedes med 61 mod 25. Der blev siden nogen Forhandling om en ny

Digitized by Google

Formular, men uden Resultat. Striden bidrog meget til at indprente i Sindene, at der ikke blot stod politisk, men ogsaa aandelig Kamp i Landet; men Delingslinjen i denne Strid gik ikke mellem Kristne og Fritænkere; det var en Strid om aandelig Frihed, og i denne delte Grundtvigianerne sig.

Samlingen fæstnede i øvrigt det Indtryk, at nu stod de Moderate og Regeringen hinanden ret nær. De gennemførte i Forstaaelse en *militær Straffelov*. Allerede i 1877 var Haffner blevet enig med Folketinget om en saadan, men den var da strandet i Landstinget. Nu genoptog de Moderate Forslaget, og til sidst kom en Overenskomst i Stand. De mest angrebne Straffeformer: Tamp, Krumslutning, Rotting, skulde erstattes med Arrest i Bøjen, og Retten til at idømme Soldaterne Nedsættelse i „anden Klasse" skulde bortfalde. De Radikale angreb heftigt den ny Bøjestraf og krævede Hilsepligten begrænset. De fulgtes her af en halv Snes andre Venstremænd.

Ministeriet føjede dette Aar til sine tidligere Reformforslag flere ny: en Retsplejeordning i Overstemmelse med Forslag af en i 1868 nedsat Kommission, Foranstaltninger mod Forgiftning, Byggelov for København, Lærlingelov, Fiskerilov, Valgkredslov. Flertallet omformede dem gennem vidtgaaende Ændringsforslag, og Resultat naaedes ikke. Nogle Jernbanelove slap dog igennem. Paa *Finansloven* var der Strid om Løntillæg til Embedsmænd, Tilskud til Universitetet og ny militære Bevillinger. Da man ikke var færdig til 1. April, vedtoges en midlertidig Finanslov for to Maaneder. Men for de var gaaet, tabte Estrup Taalmodigheden og *opløste Folketinget*, da det, „være sig paa Grund af de politiske Partiers indbyrdes Stilling og de nær forestaaende Valg eller af andre Regjeringen ubekendte Grunde, har vist sig at mangle Evne eller Vilje til at tilendebringe endog kun en mindre Del af de Rigsdagen forelagte vigtige Sager." Disse Ord drev Stemningen stærkt i Vejret, og Valgdagen den 24. Maj bragte Venstre en Fremgang til 88,000, Højre en Tilbagegang til 55,000; de Radikale mønstrede o. 34,000 Stemmer, de Moderate 22,000; 30,000 tilfaldt Venstremænd uden for Grupperne. Socialdemokraterne deltog kun i 5. Kreds, hvor de gik noget frem. Højre gik ned fra 35 til 32 Mandater; dertil kom Professor *V. A. Falbe-Hansen*, der var valgt som uafhængig Højremand i Odense. Venstre fik i alt 69, ɔ: 29 Radikale, 22 Moderate, 18 uden for Grupperne.

Den nyvalgte Rigsdag vedtog en midlertidig Finanslov, men kunde saa lidt som den foregaaende forliges om selve Finansloven. Saa opløste Estrup igen og udskrev Valg til den 26. Juli. Denne Udfordring drev Venstrevælgerne frem i øget Tal; de voksede til 102,000, medens Højre blev staaende ved 55,000. Højre gik ned til 26 + Falbe-Hansen, Venstre blev 75, ɔ: 31 Radikale, 24 Moderate, 20 uden for Grupperne.

Digitized by Google

Stemmetallene for de tre Venstreretninger kan regnes til 41,000, 28,000, 31,000. Alt, hvad Højre havde vundet i 1879 ved Venstres indbyrdes Strid, var nu tabt igen. De to Opløsningsvalg drev Venstregrupperne nærmere til hinanden under Indtryk af Vælgerstemningen, og det blev de Radikale, Førerskabet nu tilfaldt. Ethvert Forsog paa at enes om en regelmæssig Finanslov opgaves; man levede videre paa den midlertidige Finanslov.

3. Forsvarsbevægelsen. Kampen om Københavns Befæstning. Visnepolitikken 1881—85.

Aarene efter de to Opløsningsvalg skærpede til Bristepunktet den Strid mellem Regering og Folketingsflertal, der allerede i Forvejen syntes saa skarp. Baggrunden derfor var en hurtig Vækst af de Bevægelser i Befolkningen, der var begyndt i 70'erne, men som i nogen Tid syntes at staa i Stampe. Paa den ene Side blussede en *Forsvarsbevægelse* op, der drev Ministeriet frem til Handling. Paa den anden Side rykkede den ny *„europæiske" Radikalisme* erobrende frem ved Universitetet, i Studenterverdenen og i det kobenhavnske Borgerskab. Socialismen fik øget Styrke, og Bondebevægelsen fik et økonomisk Grundlag, der gjorde Bønderne uafhængige af konservative Godsejere og Købmænd.

a. *Forsvarsbevægelsen.*

Forsvarsplanen af 1879, der havde syntes Venstre paa Rigsdagen saa mistrøstig, virkede i Officerskredse og i de Kredse, der var modtagelige for Officerernes Paavirkning, som en Tilskyndelse til at sætte alt ind paa at drive Kravet om Københavns Befæstning igennem. Et Centrum havde man i „Krigsvidenskabeligt Selskab", hvor de ivrigste Officerer mødtes. Da Estrup førte Fæstningsplanerne i Forgrunden i 1876, begyndte de en kraftig Agitation i Befolkningen; den standsedes i Dreyers Tid ved et Forbud, men Forbudet glemtes hurtig, og i 1880 begyndte et samlet Agitationsarbejde. En stærkt nationalt bevæget Præst, *Joh. Clausen*, fik dannet en Forsvarsforening i Odense; Eksemplet fulgtes andet Steds, og i Løbet af to Aar havde man en halv Snes Tusind Medlemmer. En Officerskomité dannedes med den Opgave at paavirke Befolkningen, og talrige Møder holdtes. Sjælen i Bevægelsen var Krigsministeriets Direktør, Oberst *Bahnson*. 1881 opretted es Bladet „Vort Forsvar", redigeret af en Søn af Hall. Det fik sit

Digitized by Google

Stof fra Krigsministeriets Officerer, men søgte at løfte Forsvarsspørgsmaalet ud af Partistriden. Det naaede en Snes Tusind Holdere. Snart gik man over til *Forsvarsadresser*. I 1882 begyndte de fynske Kvinder i et Antal af 3—4000. „Ved Mindet", sagde de, „om de tunge Sorgens Dage, da vore Brødre, den lille Helteskare, trods alt det Blod, hvormed Slagmarkerne vædedes, maatte ofre Sønderjylland til Fjenden, — gaar den bange Anelse gennem vore Hjerter, at vi ikke tør haabe at vinde det Tabte tilbage, ja ikke engang forsvare den sønderlemmede Del af vort Fædreland, hvis vi ikke snarest faar bygget faste Værn."

Derpaa fulgte den store Forsvarsadresse fra Mænd over 18 Aar, der samlede 106,000 Underskrifter, hvoraf godt Halvdelen fra Byerne. „Allernaadigste Konge," hed det, „Vi bede Dem og Deres Regjering ikke at trættes ved den Modstand, som denne Sag hidtil har modt, men fremdeles af al Magt at arbejde hen til, at Danmark, om det bliver angrebet, kan blive forsvaret med størst mulig Dygtighed og Kraft, og at Landets Sønner i Farens Stund ikke skulde savne noget af alt det, der behoves for at styrke Soldatens Tillid til sig selv og hans Haab om et godt Udfald." Selv om Midlerne delvis skulde skaffes ad ekstraordinær Vej, maatte dette ikke blive en Hindring.

Der var i denne Bevægelse en stærk Idealisme, som talte til mange. Forsvarsbevægelsen blev den ideelle Bevæggrund til Kampen for Magten.

b. *Den litterær-politiske Radikalisme.*

I 1877 ophorte Brødrene Brandes' Tidsskrift „Det nittende Aarhundrede" at udkomme, og samme Aar tog Georg Brandes fast Ophold i Berlin. Ved sin Afrejse hyldedes han af 45 Repræsentanter for dansk Aandsliv. „Vi maa dybt beklage," sagde de, „at Vejen til en Lærestol ved vort Universitet, som De fremfor nogen er kaldet til at beklæde, gennem denne Strid er blevet spærret for Dem, og at man har kastet Vrag paa saa sjældne Evner i et lille Land, hvor end ikke den mindste Kraft burde lades ubenyttet."

Brandes' Bortrejse følte af Modstanderne som en Sejr, men den standsede ikke den Bevægelse, der var begyndt. I Studenterforeningen, hvor de Nationalliberale havde hersket uanfægtet i en Menneskealder, meldte Oppositionen sig nu. Blandt dens toneangivende Talere var den unge Student *N. Neergaard*. Livlige Debatter fandt Sted, og da i 1877 de to første kvindelige Studenter meldte sig ind, kom det første store Slag. Deres Optagelse forkastedes, men 229 oppositionelle stod over for 286 konservative. Da Carl Plougs 50 Aars Jubilæum i Efteraaret 1879 fejredes i Studenterforeningen, kritiserede Oppositionen

Digitized by Google

skarpt. Umiddelbart derefter fulgte *Nytaarsfejden*. C. Ploug havde i „Fædrelandet" i en Omtale af to Værker af H. Drachmann og S. Schandorph karakteriseret det ny Livssyn med Ordene: „De betragte Mennesket paa een Gang som en Gud og som et Dyr; det raader selv over sin Skæbne, og dets Maal er at nyde Livet saa godt som muligt og derpaa at raadne op i Jorden for at gøde den til kommende Slægters Ernæring og Nydelse." De to angrebne Digtere tog kraftigt til Genmæle i „Morgenbladet". Til Digternes Indlæg føjede Dr. *Viggo Pingel* hvasse Angreb paa Ploug som ansvarlig for den Politik, der førte til Tabet af Sønderjylland. I 3—4 Maaneder optog „Nytaarsfejden" Sindene i København. Senere paa Aaret fulgte Edv. Brandes' Valg paa Langeland og den bevægede Debat om Edsaflæggelsen. Kort derefter overtog Chr. Berg, Hørup og Edv. Brandes i Fællesskab „Morgenbladet"; nogle Maaneder derefter gik N. J. Larsen af som Redaktør, fulgt af Hørup. I Januar 1881 fejrede Folketingsmænd af den Bergske Gruppe sammen med radikale Københavnere *Hostrup* i Anledning af hans Skuespil *„Eva"*, hvor han havde fulgt det ny Krav, at Digtningen skulde „sætte Problemer under Debat." I Sommeren 1881 kunde Hørup i Artikelrækken „De Nationalliberale og Dannelsen" gøre Stillingen op, sikker paa den kommende Sejr i Kampen om Akademikerne. Hvis de Nationalliberale kun havde været et politisk Parti, vilde det have været nok at slaa dem ved Valgene, skriver han. „Det vilde være forsvundet, da dets skandinaviske Program frøs ihjel bag Dannevirkes Volde, da dets nationale Program forblødte sig ved Dybbøl, og endelig, da det kastede den sidste Rest af Haab og Redning fra sig i Deliriet paa Londonerkonferencen. Det vilde ikke have overlevet den uværdige Sjakren, hvorved det solgte sit liberale Program til Godsejerne for en Siddeplads i Landstinget." „Men dette er en Kultur; en Kultur i Forfald, ganske vist, men dog en Kultur." „Sligt er sejgt, det tager Tid." Men det kommer. Arbejderne tager Socialisterne, der nu „har fundet deres Plads i det almindelige Demokrati, hvor de holder en Post yderst til Venstre med visse særlige Arbejderspørgsmaal i deres Program." Og dertil kommer

J. V. Pingel.
Fotografi fra 1880'erne.

Digitized by Google

nu den litterære Opposition, der „delte Studenterne, besatte Yderkanterne af Universitetet og søgte Fodfæste i Pressen."

I samme Sommer døde den ene af Nationalliberalismens toneangivende Redaktører *Vilhelm Topsøe*, der i 1872 havde fulgt Bille som Leder af „Dagbladet". Bladet vedblev at udgaa, men under langt svagere Ledelse. Et Par Maaneder derefter, i Efteraaret 1881, opgav Carl Ploug „Fædrelandet", som derpaa gik ind efter nogle Maaneders usikker Tilværelse. Næsten et halvt Aarhundrede igennem havde dette Blad mere end noget andet præget den offentlige Mening i Danmark. Det var blevet som eet med Nationalliberalismen. Samme Aar var den Mand, der havde været dennes Enhedsmærke, *Hall*, traadt ud af Rigsdagen efter i to Aar ved Sygdom at have været hindret fra Deltagelse i det politiske Liv.

Den Presse, der støttede Ministerium og Landsting, havde fra nu af mistet sit nationalliberale Præg. Den tog det samme Højremærke, som Rigsdagspartiet fik under Estrups Ledelse. Ved Siden af „Berlingske Tidende" var dens toneangivende Blade „Dagbladet" i dets ny Skikkelse, „Nationaltidende" ejet af C. Ferslev, oprettet 1876, og „Dagens Nyheder", grundlagt 1868 med *C. Carstensen* som Redaktør; det sidste opfattedes som det særlige Godsejerblad. Det var fire store Blade, tilsammen stærkt udbredte, meget indflydelsesrige ogsaa, men de fik aldrig en Magt over den offentlige Mening, som svarede til den, „Dagbladet" og „Fædrelandet" havde haft.

I Vinteren 1881—82 samlede Kampen mellem de gamle og ny Aandsretninger sig i *Studenterforeningen*. Det begyndte med Forslag om Indbydelse af Venstrepolitikere til Diskussioner; det forkastedes med 234 mod 202. Derimod satte Oppositionen igennem, at Georg Brandes blev indbudt som Foredragsholder. Men man nægtede at holde Sammenkomst med ham bagefter, hvorfor Oppositionen efter Foredraget fejrede ham i et lejet Lokale. I Februar 1882 holdt derpaa Studenterforeningens Opposition en Fest for Rigsdagens Venstre. 65 Rigsdagsmænd og 400 Akademikere deltog. Demonstrativt sang man Carl Plougs:

»Den danske Bonde sidder nu
i Folkets Raad med Ære.«

Rigsdagsmændene horte til alle Afskygninger i Venstre. „Et Stykke Danmarks-Historie" kaldte Høgsbro Festen, et glædeligt Modstykke til Føniksfesten af Bønder og Godsejere i 1865. „Det er Aanden fra Fyrrerne, som igjen vendte tilbage med sit „unge Gjenbyrdsliv", som vil udslette Klasseforskjellighederne og samle det lille danske Folk til en udelt Helhed uden Forrettighedernes kunstige Skillemure", og til Bjørnson skrev han: „Det var Aandsstrømningerne hos Grundtvig og Bran-

Digitized by Google

des, der her mødtes, og hvor forskellig, ja modsatte de end er i meget, — hvad der heller ikke blev lagt Skjul paa —, kunde de dog mødes venlig i Kampen for Frihed for alt, hvad der stammer af Aand."

De Konservative svarede med en Fest for Højres Rigsdagsmænd, hvori dobbelt saa mange Akademikere deltog. Studenternes Ordfører sagde her til de gamle Akademikere, at de unge følte det som deres Opgave at træde i de gamles Spor, og det saa tit og saa dybt, at det danske Folk aldrig glemte, at kun dèr var Vejen, det skulde gaa.

Kort derefter sprængtes Studenterforeningen. Ved Foraarsgeneralforsamlingen vedtoges det med 197 mod 160 Stemmer, at ogsaa Oppositionspolitikere skulde indbydes. *Vilhelm Lassen*, den senere Finansminister, sprang op og spurgte, om Senioratet vilde følge denne Beslutning, og da han ikke kunde faa Tilsagn derom, stiftedes en halv Snes Dage senere *Studentersamfundet*, hvis første Formand blev *J. V. Pingel*, der dengang var en af Radikalismens ivrigste, og som raadede over en stemningspræget Veltalenhed, der i særlig Grad var egnet til at rive unge Studenter og Arbejdere med. Ved første Generalforsamling sang man Holger Drachmanns: „Nye Tider, nye Tanker". Om Efteraaret indledede Høffding med Foredrag om „Realismen i Videnskab og Tro", og ved Sammenkomsten derefter var Georg Brandes Hovedtaleren. Den ny Forening blev et Bindeled mellem Studenter og Arbejdere; man oprettede Retshjælp og Aftenundervisning for Arbejdere, bragte derved de to Lejre i personlig Forbindelse. I Studenterforeningen fortsattes Kampen en Tid, og der valgtes et blandet Seniorat, men da et Forslag om at indbyde Berg forkastedes med 342 Stemmer mod 300, gav Oppositionen op og samlede sig om Studentersamfundet.

I 1883 vendte Georg Brandes tilbage, efter at en Kreds af Meningsfæller havde sikret ham en aarlig Indtægt, mod at han regelmæssig holdt Forelæsninger ved Universitetet. Han modtoges af en Venneskare, der følte sig i sikker Fremrykning.

c. *Den socialistiske Bevægelse.*

Efter de dømte Føreres Løsladelse i 1875 syntes det hurtig at skulle lykkes dem at bringe Bevægelsen frem igen. „Socialdemokraten" naaede et Oplag paa 7000; Partiet gjorde sig gældende ved Valget 1876, og i Sommeren 1876 samlede man sig om et nyt *Program*. Det hed her: „Arbejdet er Kilden til al Rigdom og Kultur, og bør hele Udbyttet tilfalde dem som arbejde." „I det nuværende Samfund ere Arbejdsmidlerne Kapitalisternes Monopol." „For at befri Arbejderstanden fra den

Digitized by Google

Byrde, som bestandig ligger paa den, udfordres det, at Arbejdsmidlerne bliver fælles Ejendom." „Det maa være Arbejderklassens Værk at befri Arbejdet. Alle andre Klasser er over for den kun en „reaktionær Masse." Man stræber „med alle lovlige Midler efter en fri Stat og et socialistisk Samfund". „Lønarbejdersystemet" maa afskaffes; et Middel dertil er „Produktionsforeninger med Statshjælp." Man kræver: Etkammersystem bygget paa almindelig Valgret, Normalarbejdsdag, Forbud mod Børnearbejde, Fabrikstilsyn ved Embedsmænd, valgte af Arbejderne, human Omsorg for Syge, Gamle og Arbejdsinvalider.

E. Wiinblad.
Fotografi fra 1881.

Men der var megen Strid inden for Partiet; *Pio* kunde ikke komme ud af det med Arbejderne; *Brix*, der havde begyndt Vittighedsbladet „Ravnen", dømtes i Foraaret 1877 atter til Fængsel; Pio og *Geleff* begyndte at sysle med Udvandringsplaner; deres Idé var at skabe en socialistisk Koloni ovre i Amerika; knækket af Pengemangel og truet med ny Straffe, greb Pio og Geleff til, da Politimyndighederne tilbød at skaffe dem Penge dertil; i Marts 1877 drog de af Sted; Pio gjorde Forsøget med den planlagte Koloni, men det mislykkedes. Arbejderne i København fortsatte med Ledere hentede fra deres egen Lejr; de følgende Aar var haarde for dem; det var Krisetid med stor Arbejdsløshed, og Fagforeningerne sygnede hen, „Socialdemokraten" gik en Tid ned til 3000 Abonnenter. Men Fagforeningerne kom dog igennem, og Bladet vedblev at udkomme. I 1878 stiftede man Partiets politiske Organisation „Socialistisk Forbund", og Aaret derefter fik man et Tilholdssted i Forsamlingsbygningen i *Rømersgade*. Man begyndte nu at henvende sig til Rigsdagen med Krav om sociale Reformer: Ottetimersdagen, Forbedring af Sundhedsvæsenet, Ulykkesforsikring, Statsstøtte til Arbejdsløshedskasser, foreløbig dog uden at vinde megen Opmærksomhed.

I 1881, da Brix' anden Fængselstid var til Ende, kom der en skarp Strid mellem ham og Arbejderlederne, men disse beholdt Overtaget. Vi træffer i disse Aar blandt Lederne den Kreds, der i den følgende Tid kom til at føre an: *C. Hørdum, C. C. Andersen, P. Knudsen, P. Holm, E. Wiinblad.* Den sidste blev i 1881 „Socialdemokraten"s Redaktør, og i Løbet af et Par Aar naaede nu Bladet 10,000 Abonnenter. Ogsaa ved

Digitized by Google

Valgene begyndte lidt Fremgang, foreløbig dog meget beskeden; endnu ved det andet Valg i 1881 havde man i 5. Kreds kun 1400 Stemmer mod Højres 2300; dertil kom et Par Hundrede Stemmer i 1. Kreds. Ved Landstingsvalget i 1882 stillede Partiet Kandidater i 5. Kreds, Venstre i de andre; det var en Overrumpling, og Socialdemokraterne manglede kun faa Stemmer i at sejre. I 1883 holdt det tyske Socialdemokratis Ledere i al Hemmelighed Kongres i Rømersgade i København.

d. *Børsoppositionen.*

Ved Siden af disse Bevægelser gik en tredje af helt anden Art. I den store Forretningsverden begyndte der i Begyndelsen af Firserne at komme Røre. Halvfjerdserne havde først bragt det store Opsving, derpaa en ganske haard Krise. Nu begyndte det saa smaat at gaa fremad igen for Handel og Industri. Men man havde en Følelse af, at man trængte til Statens Hjælp. Saalænge den storpolitiske Strid stod paa, var der ingen Udsigt til denne; al Lovgivning af større Rækkevidde strandede jo. To toneangivende Mænd gav Stemningen Udtryk: *C. F. Tietgen* og Nationalbankdirektør *Moritz Levy*, der begge var uvillige til at bøje sig ind under det Estrupske Førerskab. I Juni 1880 fik de afholdt et *Børsmøde* med 5-600 Deltagere. Her nedsattes *Børsudvalget* med en Række fremtrædende Forretningsmænd som Medlemmer. I Foraaret 1881 afgav dette en Betænkning, hvori man rejste Krav om Skatteændringer, om Nedsættelse af en Række Toldafgifter og om Oprettelse af et Handelskammer, med hvilket Ministeriet skulde drøfte erhvervsmæssige Spørgsmaal. Kravene godkendtes paa et nyt Møde og optoges i „Børsadressen", der samlede 4661 Underskrifter. Estrup afviste barskt og øgede derved Harmen hos Tietgen og hans Venner. En af denne Gruppes unge virksomme Mænd, Grosserer *Chr. Hage*, valgtes ved det første Folketingsvalg i 1881 i Københavns 7. Kreds i Kamp med en rettroende Højremand og genvalgtes ved det andet Valg ved Kaaring. Da „Fædrelandet" i Efteraaret 1881 opgaves af Carl Ploug, gik det over til en Kreds af Børsoppositionens Mænd, men det lykkedes kun disse at holde det oppe en kort Tid. Da Landstingsvalget i 1882 stundede til, samledes Børsoppositionens Ledere: Chr. Hage, Etatsraad Levy, Grosserer Fritsche for at sikre Valg af Landstingsmænd, som ikke uden videre vilde følge Estrup. De modtes med en Storm af Uvilje i den konservative Presse og veg delvis tilbage for den. De oppositionelle traadte i Forhandling med de ministerielle, og man enedes til sidst om at opstille de samme Valgmandslister, som forrige Gang, saa vidt ved-

Digitized by Google

kommende endnu levede; man kunde da gaa ud fra, at ministerielle og oppositionelle Højremænd vilde være blandet mellem hinanden paa Listerne. Venstre og Socialdemokrater, der en Tid havde haabet, at Børsoppositionen skulde gaa foran den som Murbrækker, følte sig skuffede og forsøgte en Overrumpling ved Valgmandsvalgene; den var lige ved at lykkes; i en Kreds manglede kun to Stemmer i en anden ti. Men intet Sted fik de Flertal. Børsgruppen samlede Valgmændene paa selve Børsen; det viste sig, at Stemningen var ret delt, men man enedes om Genvalg af de seks Landstingsmænd, der vilde genvælges; blandt dem var C. Ploug og Krieger, der paa det Tidspunkt begge regnedes til de misfornøjede; til den 7. Plads, der skulde nybesættes, var der Tale om Klein, som ansaas for meget oppositionel; men det endte med, at man foretrak en af Børsens egne, Grosserer C. A. Broberg.

Chr. Hage.
Fotografi fra 1890'erne.

Ved et Suppleringsvalg paa Frederiksberg i Foraaret 1883 brød en Fløj af Højre ud og opstillede Højesteretsassessor C. V. Nyholm, der tidligere havde hørt til Mellempartiet; Venstremænd og Radikale stemte paa ham, og han samlede til Forbavselse for alle 1724 Stemmer mod de 1769, den ministerielle Kandidat mønstrede.

Samme Efteraar dannedes først Frederiksberg liberale Vælgerforening, derpaa *Københavns liberale Vælgerforening*. Dens Maal var at samle til fælles Optræden alle dem, der var enige om, „at Fædrelandets Tarv kræver, at det nuværende Ministerium afløses af Mænd, der forstaar at føre vort politiske Liv ud af den sørgelige Tilstand, hvori det for Tiden befinder sig." Her skulde liberale Højremænd, Venstremænd af alle Afskygninger, ja selv Socialdemokrater mødes. Det blev dog aldeles overvejende Venstremænd, og blandt disse blev Hørups Venner de toneangivende. De liberale Højremænd, der fra først af var med, gled enten over til Venstre eller trak sig tilbage; Socialdemokraterne var altid faa i Foreningen; de havde jo deres egne Vælgerforeninger. Da Foreningen holdt sit første Møde, oplystes det, at den talte over 4000 Medlemmer.

Den store Forretningsverdens Mænd gled snart igen ud af det politiske Røre; men Bevægelsen mellem dem fik den varige Betydning at

Digitized by Google

frigøre Stemningen i en Del af den københavnske Mellemstand; ikke faa af denne sluttede sig fra nu af til Venstre. Ogsaa Byraadsvalgene i 1882 viste adskillige Steder en ikke ringe Opposition.

Men Højre lod sig ikke modstandsløst overvælde. Det samlede sig just i disse Aar til kraftigt Forsvar. I 1881 stiftedes „*Højres Arbejder- og Vælgerforening* i Kobenhavn". I Decbr. 1882 udstedte Højres Rigsdagsmænd en Opfordring til Meningsfæller om at organisere sig overalt i Kredsene. Man kaldtes til Værn for „Kongemagtens grundlovsmæssige Ret" og Landstingets „forfatningsmæssige Stilling".

I Lobet af det følgende Aar stiftedes paa dette Program Højreforeninger i Kreds efter Kreds. I December 1883 holdtes et Delegeretmode med godt 200 Repræsentanter for Foreninger i 70 Kredse. Professor *H. Matzen* erklærede her triumferende, at Borsoppositionens Dage var omme. „Nogen Fare for Kjobenhavns Erobring er ikke tilstede," sagde han. Det var en Spaadom, det følgende Aar skulde gøre til Skamme, men vist var det, at Højre nu var bedre organiseret, end Venstre paa noget Tidspunkt blev det.

e. *Visnepolitikken 1881—85.*

De mangeartede Bevægelser, der i Firsernes første Aar skabte Københavns Tænkemaade om, havde forelobig kun underordnet Betydning for Rigsdagspolitikken. Dog øgede de Kampmodet hos Venstres Politikere, ikke mindst hos Horup, der i Københavns Erobring saa det afgørende Middel til at knække Estrups Magt. Samtidig hermed groede det i Bondebefolkningen; de ny Andelsmejerier, Brugsforeninger og andre økonomiske Fællesforetagender gav Bønderne oget Selvfølelse (Bd. VII S. 355 og flg.). De følte sig endnu mere end før berettigede til at tage ogsaa den politiske Magt. Med voksende Fortrøstning saa de hen til den mest selvtillidsfulde og frejdige blandt Venstres Forere *Chr. Berg*. Allerede i den korte Samling, der fulgte det andet Valg i 1881, gav han Parolen: „Landet vil kræve af dette Folketing, at det lader alting visne i Hænderne paa et Ministerium, der trodser den almindelige Valgret." Ved en af de første Forhandlinger i den ny Rigsdag, da den i December kom i Gang efter to Maaneders Udsættelse, gentog han Forkyndelsen af *Visnepolitikken*. En enkelt Venstremand tog Afstand, og de Moderate søgte i Udvalgene at arbejde som sædvanlig. Men det blev hurtig aabenbart, at den Bergske Linje vilde blive fulgt. I denne Samling traadte Venstregrupperne paa de Radikales Forslag i Forhandling om Udvalgsbesættelse og om Taktikken over for de enkelte

Digitized by Google

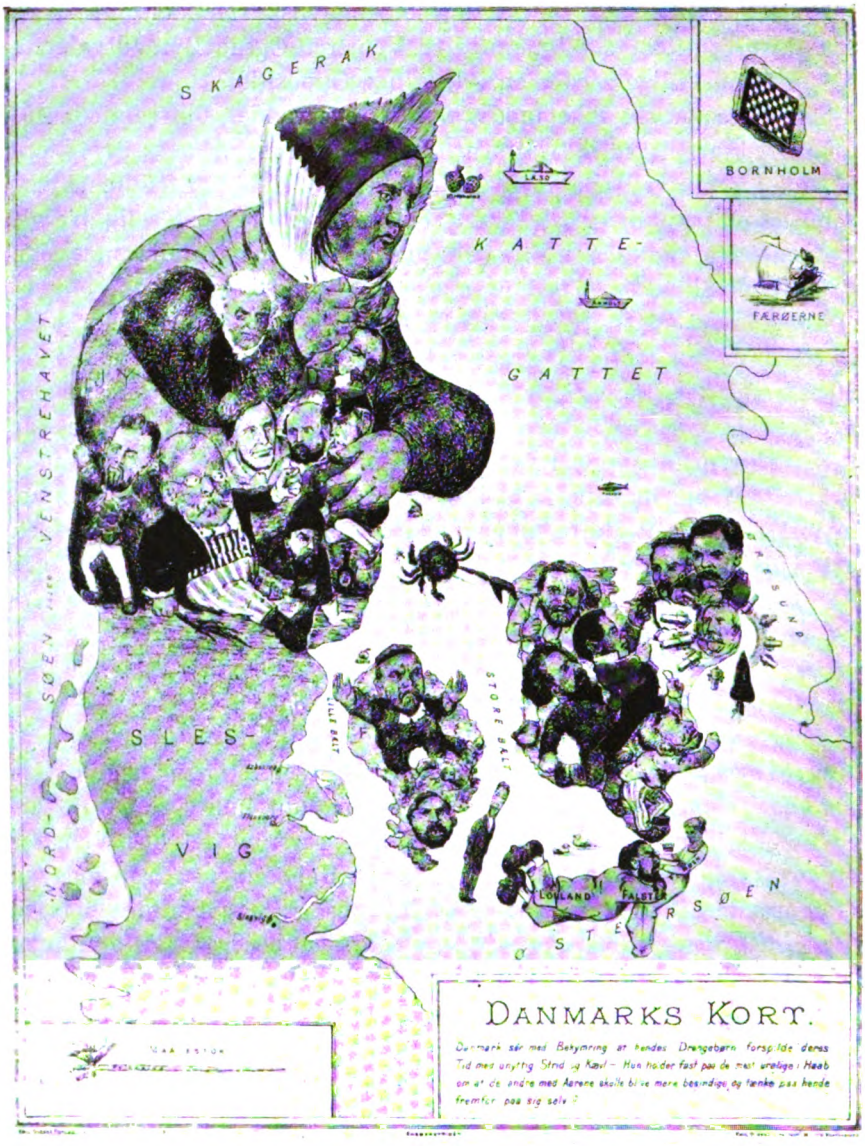

»Politisk Danmarks Kort«. (1881).
De afbillede Politikere forestiller:
I Jylland: C. S. Klein, C. Jagd, Clausager, Villads Holm, N. P. Jensen, Jens Busk, Chr. Berg. — Paa Fyn: Høgsbro, Tang. — Langeland: Edv. Brandes. — Lolland: Rasmus Clausen. — Paa Sjælland: Chr. Krabbe, J. Hage, C. Thomsen, H. J. Nøhr, C. C. Alberti, C. Tvermoes, Hørup. Farvelitografi fra 1881.

Digitized by Google

Forslag, og under disse fælles Overvejelser blev Berg og Hørup de ledende; flere og flere af dem, der havde staaet uden for Grupperne, gled over til de Radikale.

Ministeriet forelagde sine Forslag fra de foregaaende Aar og føjede dertil et Forslag om Ændringer i Toldloven. Men alt, hvad der var af Betydning, strandede. I Sag efter Sag mødte Ministeriet desuden skarp Kritik fra Mænd, der regnedes til Højre. Allerede under Finanslovsbehandlingen i Folketinget talte ikke blot Chr. Hage og Falbe-Hansen, men ogsaa en af Industriens ansete Mænd *Philip Schou*, der var blevet Halls Efterfølger paa Frederiksberg, skarpt imod den Estrupske Toldpolitik, og da Estrup i Landstinget forelagde en Toldlov, der kun byttede Afgiften om uden Nedsættelse, advarede Krieger, der paa A. D. Jørgensens Initiativ i Forvejen havde forhandlet med Bojsen, indtrængende mod at afvise Venstres Krav om Lettelse og derved uddybe de Spaltninger, hvoraf vort Land og vort Folk sønderrives.

Ogsaa i en rent politisk Sag svigtedes Ministeriet af en stor Del af Højre. I August 1881 havde en Kreds af grundtvigske Præster og Lægmænd i *Askov* vedtaget to Adresser til Regering og Rigsdag om øget kirkelig Frihed. Jacob Scavenius lod Bisperne give de 78 Præster, der havde skrevet under, en Irettesættelse. Nogle af de 78 viste denne tilbage og stilledes da for Provsteretten. Folketinget vedtog i den Anledning med overvældende Flertal en Misbilligelse; kun fem Højremænd stemte imod, elleve lod være at stemme, Resten blev borte.

Selv om *Forsvarssagen* stod der Strid i Højres Lejr. Ravn forelagde dette Aar den Kauffmannske Fæstningsplan i Landstinget: 34 Millioner til Landbefæstning, 13 til Søbefæstningen, 6½ til Aggersø og Lille Bælt, 3 til Helgenæs, 6½ til Flaaden, i alt 63. Ikke blot Venstremænd, men ogsaa Andræ, Ploug og Nationalbankdirektør *V. J. A. Ussing* gik ved første Behandling mod Fæstningen, og i Udvalget viste det sig umuligt at faa Flertal for nogen Plan. Man greb da til den Udvej at foreslaa en Dagsorden, der billigede Hovedlinjerne i Forslaget, men forudsatte Ændringer. Dagsordenen vedtoges med 37 mod 21, men blandt de 21 var 9 Højremænd, og nogle andre undlod at stemme.

Ikke mindre viste Opløsningen sig i Højre under Finanslovsforhandlingerne. Ministeriet havde helt opgivet at forelægge Finansloven for 1881—82; det levede videre paa den midlertidige Lov. Dette angreb *Klein* meget skarpt; det var Ministeriets Pligt paa enhver Maade at søge en regelmæssig Finanslov, sagde han; han advarede i bevægede Ord mod at drive frem mod et nyt Provisorium; det vilde være Letsind at tro, at det en Gang til gik som den 8. Novbr.

Under selve *Finanslovsbehandlingen* kom tre Stridspunkter fra forrige Aar igen: Dyrtidstillæg til Embedsmænd, Dækning af Universite-

Digitized by Google

tets Underskud og et Panserskib af en større Type end sædvanlig. Loven gik til Landstinget i den af Venstre krævede Skikkelse. Deroppe kom det til skarp Diskussion mellem Krieger og Professor *Matzen*. Denne var i 1879 kommet ind i Tinget, hvor han hurtig vandt megen Indflydelse i Højre; han var klar, skarp og stridbar; han var en ivrig Fortolker, der sikker og frejdig forte Nellemanns Fortolkninger ud i de yderste Konsekvenser. Han udviklede ved denne Lejlighed en siden ofte gentaget Teori: det var ikke Ministeriets Pligt at skaffe en Finanslov, kunde Tingene ikke enes, blev der et tomt Rum, som Ministeriet paa eget Ansvar maatte udfylde. Krieger betegnede dette som „Prokuratorpolitik"; det var Regeringens Pligt at gøre sit yderste for at skaffe en Finanslov, sagde han; han anbefalede at tage saa meget Dyrtidstillæg, som Folketinget vilde give, og nøjes med det. Matzen svarede, at Krieger ikke altid havde dømt rigtig i Fortiden, men da Krieger spurgte, om han tænkte paa Londonerkonferencen, veg han til Side med nogle Ord om Novemberforfatningen. Krieger sagde nu, at han vidste, at mange Meningsfæller misbilligede hans Ord, men som Situationen var, vilde han ikke længere tie; naar man saa to Jernbanelokomotiver fare mod hinanden, kunde Tilskuerne ikke standse dem, kun advare dem ved Tilraab; der var desværre Kræfter, der æggede til Strid; han frygtede den Partilidenskab, der var døv for Advarsler; Matzens Ord viste, at den var trængt ind i Salen.

Stemningen i Højre var den Dag stærkt imod Krieger; men endnu dette Aar hørtes dog hans Advarsel. I Fællesudvalget enedes man om de tre omstridte Punkter væsentlig paa Venstres Grundlag. Da Forslaget forelaa, spurgte Fællesudvalgets Medlemmer Estrup om hans Stilling dertil. Han svarede, at han vilde lade Tingene selv om, hvad de kunde enes om. Højres Flertal syntes nu at være mod Forlig, men seks af Højres Medlemmer i Fællesudvalget, hvoriblandt Klein og Ploug, sagde, at de gik i alle Tilfælde med; Tilbudet vedtoges da i Fællesudvalget med tyve Stemmer mod fire Højremænd; til sidst stod kun een Højremand fast, selv Matzen gav op. I Landstinget stemte et Dusin Højremænd imod, i Folketinget et Par Venstremænd, medens nogle af Højre lod være at stemme. Estrup sagde, at Ministeriet ikke var tilfreds med Resultatet, men det vilde ikke være nogen Hindring for en i begge Ting vedtaget Finanslov. Resultatet foltes som et haardt Nederlag for Ministeriet, fremkaldt ved Splittelse i dets eget Parti, men Estrup tog Nederlaget nu, som han havde taget Sejren i 1877. Han lod som ingen Ting. Denne Gang var man forberedt derpaa.

Opløsningen i Højre syntes endda at faa ny Muligheder, ved at *Monrad* atter traadte ind i det politiske Liv. I sit lille Skrift: „Den stille Magt", sagde han: „Den stille Magt kommer lønligt, ubemærket

Digitized by Google

som Himlens Dug. Den hader høje Raab og Spektakel, den bringer ikke Formulering og Lovbestemmelser, den kommer hviskende som en sagte Susen, den lister sig ind i Øjnene, saa at Gjenstandene komme til at staa for dem i en anden Belysning, den sniger sig ind i Sjælene, saa at Tænkemaaden forandres, uden at man mærker det. Og farende saaledes frem med Lempe og ganske stilfærdigt omdanner den efterhaanden Verden og viser sig stærkere end den Stærkeste, end Love og de helligste Traktater." Parlamentarismen maa komme som „en Datter af den stille Magt". Det kan ikke nytte at kræve den, for dens Tid er inde. Venstre havde hejst Parlamentarismens Banner i Utide, styrtende det ene Ministerium efter det andet: „Da kaldte den stille Magt ad Estrup, og Estrup kom." Men han kunde desuden bygge paa Klassefølelsen, Frygten for „Bonderegimentet". „Tag en fattig Kobstad-Haandværker, er han end nok saa uvidende, kan han end ikke skrive to Ord af Modersmaalet uden i det Mindste at begaa to Feil, saa har han dog en levende Følelse af, at han er et ganske andet ophøiet Væsen end en oplyst velhavende Selveierbonde." Svaret er Bøndernes Mistillid. „Moses maatte føre Jødefolket 40 Aar om i Ørkenen, inden han kunde faa det til at glemme Ægypten og de ægyptiske Forhold. Vort Folk maa uden Tvivl leve endnu længere i Frihedens og Lighedens Land, inden det kan glemme det stavnsbundne Væsen og den tidligere Ulighed i Værnepligt." Ogsaa den altid stærke tyske Paavirkning har vanskeliggjort Parlamentarismen i Danmark. Estrups Modstand mod den har da haft sin historiske Berettigelse, men nu er hans Politik uklog. „Folkethinget vilde bruge Finantsloven som et Angrebsvaaben mod Ministeriet; det gik ikke. Men hvis nu Ministeriet vilde gaa over fra Forsvar til Angreb og bruge Finantsloven som et Angrebsvaaben, saa vilde det sandelig heller ikke gaa. Husk paa den stille Magt! Hvis to Mennesker skulle blive enige om en Beslutning, for at denne kan blive gyldig, saa er den, der siger Nei, den stærkeste."

I Foraaret 1882 døde Balthazar Christensen, der var valgt i Middelfart, og Monrad blev nu hans Efterfølger. Kredsens Radikale fremkaldte hans Opstilling, de Moderate gik mod ham, men en Del af Højre stemte for ham, og han valgtes med 756 mod 492.

Efteraarets Landstingsvalg gav ikke meget Udtryk for de Forskydninger, der var ved at ske. I København sogte de ministerielle at tage Hævn over dem, der havde vist sig eftergivende, men Børsoppositionen hindrede det, som vi har set. Den lille uafhængige Landstingsgruppe fik en Mand mere. Ude i Landet havde Venstre Fremgang i Stemmetal, man vandt dog kun tilbage et Mandat, der var tabt ved et Suppleringsvalg.

Monrad aabnede som Aldersformand den ny Rigsdagssamling med

Digitized by Google

en lille Tale, hvori han kaldte paa en „Fædrelandets Vaabenhvile, under hvilken man glemte al Lidenskab, alt gammelt Had og Vrede og saae ganske simpelt og jævnt paa Fædrelandets Anliggender." Han søgte selv at bryde Visnepolitikken gennem en Række Forslag, hvortil han søgte Medforslagsstillere baade i Venstre og blandt de liberale Højremænd. Med de Radikale syntes Forhandlingen ham let; Hørup skelnede altid mellem Monrad og andre Nationalliberale; Monrad befandt sig øjensynlig vel paa sin Plads i Tinget mellem Hørup og Edv. Brandes. Med de Moderate var han traadt i Forbindelse straks efter Valget, ved hvilket de havde bekæmpet ham.

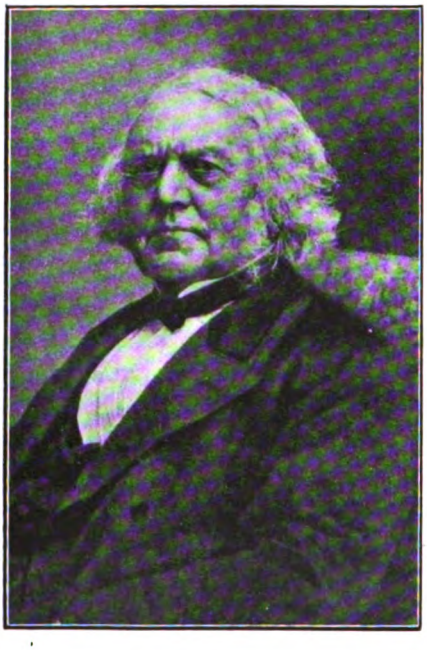

D. G. Monrad.
Fotografi fra 1882.

Venstregrupperne var bestemt paa at fortsætte *Visnepolitikken* over for Estrup; de Radikale gav Tonen an, og flere og flere af dem, der efter Valget havde staaet uden for Grupperne, gik til dem; man regnede i denne Samling med 38 Radikale, 24 Moderate, 7 Udtraadte og 4 af Winthers Venner. Om Monrads Forslag var man derimod rede til at forhandle. Det første af dem: Indførelse af Formue- og Indkomstskat i Kommunerne indbragtes af Monrad sammen med Berg og Hørup, Bojsen og Høgsbro samt Chr. Hage og Falbe-Hansen. Derpaa fulgte Forslag om Borgmestervalg, om Statens Overtagelse af Fæstegods under Len og Stamhuse, om Ejendommes Frigørelse for den døde Haand og om Afløsning af forskellige Afgifter paa Jordejendom.

Tinget optog Forhandlingen om de Monradske Forslag med megen Interesse, men Ministeriet erklærede straks, at det kun kunde deltage i Forhandlingen, hvis Tinget var villigt til en Realitetsforhandling om Ministeriets Forslag; man vilde ikke finde sig i, at Lovgivningsinitiativet flyttedes over til Tinget. Monrad beklagede bittert, at hans Forslag saaledes skulde „i Conseilspræsidentens Gryde, og derpaa skulde der nu koges en Gjengældelsens Visnesuppe". Han tog nu som ofte i denne Samling Ordet for at anerkende Parlamentarismens Nødvendighed:

Digitized by Google

„Efter min fulde Overbevisning vil det ikke kunne nytte noget at modstaa Tanker, der ligge i Tiden, europæiske Tanker, der ligge i Tiden."

Det første Forslag gik i noget ændret Skikkelse gennem Folketinget; kun fire Højremænd stemte imod, men i Landstinget standsedes det med en af Matzen foreslaaet Dagsorden, begrundet som Ministeriets Afvisning i Folketinget. De andre Forslag ansaa man det derfor for ørkesløst at sende videre.

Folketinget paa sin Side sendte Regeringens Forslag i Udvalg, der begravede dem uden at holde Møder. Som et Modtræk foreslog Højre, at Formanden skulde føre Tilsyn med Udvalgene til Fremme af Arbejdet. Samlingens Hovedslag gjaldt *Militærvæsenet*. Landstinget vedtog dette Aar Ministeriets Militærforslag fra forrige Aar; i Mellemtiden var det ændret noget, saa Udgiften nu skulde være 72 Millioner, fordelt paa ti Aar, dækket dels af det aarlige Overskud, dels af den opsparede Formue. Krieger stemte ikke; andre af dem, der Aaret før havde været betænkelige, udeblev; Ploug stemte for, men sagde, at han stadig havde Betænkelighed ved Københavns Befæstning.

I Folketinget spidsedes Standpunkterne dette Aar til som aldrig før; Forsvarsbevægelsen havde jo sat Sindene i Bevægelse paa begge Sider. Monrad, der endnu i „Den stille Magt" havde udtalt sig for Københavns Befæstning, sagde nu, at han ved Drøftelse med Mænd, til hvis Sagkundskab han havde den største Tillid, var kommet i Tvivl. Ved første Behandling samlede Interessen sig om Chr. Hages Indlæg. Han spurgte, hvorfor Militærforslagene strandede Aar efter Aar, og han svarede: „Jeg tror, at Svaret herpaa kan gives kort og simpelt med et lille Spørgsmaal, og det er: Hvad kan det hjælpe?" Dette Spørgsmaal er naturligt; thi „Uden Alliance bygger Forsvarsbevægelsen paa Sand, den svæver i Luften". „Maa da ikke det første Spørgsmaal, der melder sig paa Læben, være det: Hvor er Alliancen?" Uden Alliance „er vort Forsvar Intet". Han anbefalede sammen med Sverige og Norge at søge et Venskabsforhold til Tyskland. Han føjede til, at skulde der være Alvor i en Forsvarsplan, maatte den følges af Forslag om Indkomstskat. Monrad svarede, at Alliancer var et usikkert Grundlag, og Ravn nøjedes med at henvise dertil.

Det Udvalg, der nedsattes, gav i sin Betænkning en indgaaende Redegørelse for Sagens Behandling lige fra 1873; den mundede ud i Ordene: „Saa længe derfor Kjøbenhavns Befæstning er det Centrum, hvorom Regjeringens Tanker drejer sig, vil det utvivlsomt være en Umulighed at føre Forsvarssagen til en endelig efter Landets Vilkaar og Forhold tilfredsstillende Løsning." Man foreslog at standse Sagen med Dagsordenen: „Da Tilvejebringelsen af den fornødne Enighed om Ordningen af Landets Forsvarvsvæsen kræver en Regjering, der gjør dette

Digitized by Google

Spørgsmaals Løsning til sin alvorlige Opgave, gaar Thinget over til Dagsordenen."

Under Forhandlingen om denne Dagsorden afgav Estrup den Erklæring, at den ikke for ham var en Grund til at gaa, da Flertallet ikke samlede sig om et positivt Program. *Hørup* svarede, at det var Tingets og dermed Folkets Ære, at det havde slaaet Ministeriets Fæstninger ud af dets Haand, „men det er ikke Ministeriets Ære at have overlevet denne Sag", „det er ingen Ære at overleve sine Livssager." Han sagde rent ud, at der var en Nuance mellem dem, der som Flertallet mener, „at Militærvæsenet har en afgjørende Betydning for et Lands Ære, Selvstændighed og Udelelighed", og ham, der mener, „at vort Militærvæsen har en saare ringe og ganske underordnet Betydning for vort Lands Ære, Selvstændighed og Udelelighed". Han fortsatte: „Dersom der i tidligere Tid var nogen Tendens i Folket til at behandle denne Sag rent overfladisk paa Fantasiens Vegne, med overspændt æstetisk Følelsestilskyndelse, saa tror jeg, at det er forbi. Jeg tror, at dette Spørgsmaal, hvad skal det nytte? dette Spørgsmaal, der er en Hæder for vort Folks Forstandighed, breder sig mere og mere gjennem alle Lag i Befolkningen." „Jeg har med disse faa Bemærkninger ønsket at skaffe Plads for dette Indtryk, at dersom der her i Thinget er Venner af Militarismen, Folk, for hvem Militarismen er en Livssag, saa er der ogsaa her i Thinget Fjender af Militarismen, Folk, for hvem Modstanden mod Militarismen er en Livssag."

Spørgsmaalet: *hvad skal det nytte?* var i en vis Forstand en Gentagelse af Hages nogle Maaneder før: Hvad skal det hjælpe? Men Hage gik ud fra, at det *kunde* hjælpe, hvis man fik Alliancer; for Hørup var „Det kan ikke nytte", det givne Svar. Hans Spørgsmaal bed sig ind i Sindene, fordi Formanden, Chr. Krabbe, i Anledning af disse Ord gav ham en „Paamindelse", og da Hørup ikke tog mod denne, til sidst kaldte ham til Orden, hvilket førte til, at de Radikale ved det følgende Formandsvalg stemte paa Berg i Stedet for Krabbe, saa denne kun valgtes ved Højres Stemmer.

Bojsen sagde som Flertallets Ordfører, at Betænkningen ikke var skrevet ud fra Hørups særlige Synspunkt, men at han havde Ret i, at Spørgsmaalet: Hvad kan det nytte? trængte mere og mere ud i Befolkningen. Berg sagde, at man ikke blot var berettiget, men forpligtet til at rejse dette Spørgsmaal, men det var en Kniv, der burde bruges over for Militarismen, ikke over for Fædrelandets Forsvar; han talte atter om Muligheden af et nordisk Forbund.

Monrad udtalte sig mod Hørups Opfattelse, men erkendte, at den var „ærlig og aaben, meget bedre end den hykkelske Patriotisme med store Taler om Fædrelandssind, uden at man har i Sinde at gjøre noget".

Digitized by Google

Chr. Hage gik som Monrad mod Dagsordenen; han vilde Forhandling om Sagen; men han stemplede Ministeriet Estrup som „en Regjering, der var ude af Stand til at føre Landet et Hanefjed fremad, være sig indadtil eller udadtil, en Regjering, under hvis Styrelse den Anskuelse skjød frem, voksede og bredte sig, indtil den lig et Lag af Skimmel dækkede over vort hele offentlige Liv og kvalte Landets Kræfter, den Anskuelse, at det er Danmark bedre at raadne uden Parlamentarisme end at leve med Parlamentarisme". Dagsordenen vedtoges med 68 mod 27.

Finansloven gled det Aar igennem uden større Vanskeligheder, men ellers var alt Kamp. I Landstinget havde Matzen, i Forstaaelse med Estrup, taget Ledelsen, selv om han ikke samlede hele Højre. I Folketinget førte de Radikale an, Højre syntes i Opløsning. Ved Samlingens Slutning gjorde de to Ting deres Opfattelse op i Adresser til Kongen. Folketinget advarede mod en Politik, „hvis Mangel paa Evne til at vinde fornoden Tilslutning haabløst har aabenbaret sig gjennem mange Aars forgjæves politiske Kampe"; Landstinget fralagde Ministeriet alt Ansvar for den bestaaende „sørgelige Tilstand".

Sommeren 1883 blev de store *Kampmøders* Sommer. Venstre gav Tonen an med Møder, hvor Berg og Bojsen, Holstein og Hørup førte Ordet, i Hovedstaden, paa Laaland, paa Fyn og i Jylland. 5000 opgaves som Tilhørertal ved det mindste Møde, 20,000 ved det største, Tal, der dog bestredes af Højre. „Naar har vi haft Møder som disse?" udbrød Hørup. „Aldrig saa store, aldrig saa enstemmige. Det er det samme Sind over alt, den samme Følelse af Uro og Fare." Overalt vedtoges Tilslutning til Folketinget, undertiden Henvendelser til Kongen. Særlig bevæget gik det til, da Kongen, fulgt af Estrup, gæstede Landmandsforsamlingen i Aalborg. En halv Snes Dage før havde man i Skanderborg ved det største af Møderne valgt en Deputation til at henvende sig til Kongen i Aalborg. Den afvistes, men fik dog tilfældig Lejlighed til at veksle nogle Ord med Kongen. Hvor Kongen og Estrup færdedes, lød Folkemassernes Raab: „Ned med Estrup", af og til dog besvaret af Aalborgs Borgere med Leveraab.

Højre tog nu Mødekampagnen op. Matzen, Lars Dinesen, N. Andersen drog ligesom Venstreførerne gennem Landet; ogsaa deres Møder var store, om end ikke saa store som Venstres. Undertiden søgte Venstre at erobre Højres Møder, og et Par Gange kom det til haarde Sammenstød. Først i *Hillerød*. Fra København og rundt om fra Sjælland strømmede Venstremænd og Socialdemokrater til for at erobre et Højremøde; baade Holstein og Hørup var med. Højre, der følte sig helt omringet af de tætte Oppositionsskarer, sluttede hurtig sit Møde, Venstre fortsatte; da Højremændene dækket af Politi drog af Sted til Fællesspisning, var der

Digitized by Google

ikke saa lidt Slagsmaal. Haardere blev det i *Jyderup*, hvor de to Partier ogsaa mødtes. Her var der tilkaldt københavnsk Politi; og mellem dette og Mængden kom det til haarde Sammenstød; mange saaredes paa begge Sider, og det regnede med Straffe bagefter. Ministeriet gik i det hele i denne Sommer skarpt frem mod Modstanderne. Embedsmænd, der fulgte Oppositionen, kunde ikke længere føle sig sikre. Saaledes afskedigedes Studentersamfundets første Formand Dr. *J. V. Pingel* fra sin Stilling som Overlærer ved Metropolitanskolen.

Situationen spidsedes end mere til i den følgende Rigsdagssamling 1883—84. Krabbe opgav, paavirket af Striden det foregaaende Aar, Formandsstillingen, og Berg valgtes med alle Venstregruppers Stemmer. Tinget valgte nu den Fremgangsmaade at henvise de fra tidligere Samlinger kendte Regeringsforslag — 30 i Tal — til et Nimandsudvalg, „*Begravelsesudvalget*", hvis Formand blev Bojsen. Kun enkelte Forslag som Fæstningsforslaget viste man den Interesse udtrykkelig at forkaste. Et nyt Forslag af Estrup om en Alderdomsforsørgelse drøftedes omhyggeligt, men bragte ikke Resultat. Der vedtoges ikke stort andet end Oprettelse af en Sindssygeanstalt i Middelfart. Kultusministeren havde, kort før Rigsdagen samledes, oprettet et Raad af syv Bisper, en teologisk og en juridisk Professor til Drøftelse af kirkelige Spørgsmaal. Dette erklærede Folketinget i en Dagsorden for stridende mod Grundlovens Bud: Kirkens Forfatning ordnes ved Lov.

Inden for Oppositionen foregik imidlertid nu en Forskydning, der gav Højre Haab om, at den sidste Tids Fællesoptræden under radikalt Førerskab skulde holde op. Sammenholdet mellem Berg og Hørup syntes at løsnes. Den 8. September begyndte i København en to Dages Hundredaarsfest for *Grundtvig*. Den anden Festdag bragte „Morgenbladet", sammen med Referat af den første Festdag, en Mindeartikel af Edv. Brandes. Det var en Blanding af Anerkendelse af Grundtvigs stærke Personlighed og rige Geni og en kritisk Vurdering af ham som Forsker og Digter. Summen af Artiklen var denne: „Han havde en lysende Frihedstrang, en ubetvingelig og sejrssikker Tillid til det frie Ord, som maaske er hans fuldeste Ret til Berømmelse. Det er denne, der muliggør en Forbindelse mellem hans Tilhængere og alle dem, der elske den frie Tanke og den fulde Sandhed. — Men hans Parti er hans Ære. Han har rusket danske Mænd og Kvinder op til en Aandsvakthed, som endnu fjerner den livløse Søvn. Selv de, der staar hans Lære fjærnt og ikke vilde deltage i Festlighederne i Gaar, kunde Dagen efter anerkjende den store Mandsgjerning, der samler Tusinder i Grundtvigs Navn."

Blandt de til Fest forsamlede Grundtvigianere følte Artiklen som en Krænkelse, og en Deltager fortæller, at Chr. Berg maatte høre bitre

Digitized by Google

Ord derom. Det kom til en lille politisk Diskussion, hvor der faldt Ord om Udelukkelse af „de Fremmede". Berg svarede: „En saadan Udelukkelse er ikke i Grundtvigs Aand". „Da han skrev sin Verdenshistorie, da skrev han Folkenes Historie og ikke Grundtvigianernes Historie." Alle Forsøg paa særlige grundtvigske Partier var endt i Reaktion. Grundtvig var en Rummelighedens Talsmand, en Modstander af Sammenblandingen af det borgerlige og det religiøse. „Grundtvig blev aldrig gammel. Han blev ved at være i Spidsen for Udviklingen."

Den Rummelighed, Berg her priste, fandtes hos ham selv, og den havde hidtil gjort ham Samarbejdet med Hørup og Edv. Brandes let, skønt de var forskellige i Livssyn og i Vurderingen af dansk Militærvæsen. Men i de sidste Maaneder af 1883 traadte Modsætningerne i Forgrunden, og i Decbr. 1883 benyttede Berg den Ret, tidligere Aftaler gav ham, til sammen med sine Venner at overtage „Morgenbladet". Hørup og Edv. Brandes traadte derpaa ud af Ledelsen. Bladet skulde nu være Fællesorgan for alle Venstregrupper; Høgsbro opgav under Hensyn dertil „Dansk Folketidende", som det var vanskeligt at faa til at bære sig. Foreløbig ændredes Grupperne i Folketinget ikke. Dèr stod Berg og Hørup endnu sammen i den radikale Gruppe, der efterhaanden trak næsten alle „udtraadte" til sig. Uden ydre Tegn paa Strid fortsattes Kampen mod Ministeriet, men det var den almindelige Følelse, at Berg og Hørup skiltes mere og mere, medens Berg og Bojsen nærmede sig hinanden. Mange Rygter løb rundt om, at Ministeriet var ved at give op, og ikke faa ventede et Ministerium Berg. I Regeringen selv har der dog næppe været alvorlig Tanke om en Tilbagetræden, og i Højre knyttedes snart store Forventninger til Striden mellem Berg og Hørup.

Et nyt Varsel om den kommende *Finanslovskamp* bragte Rigsdagssamlingen 1884—85. Da Finansloven i Begyndelsen af Marts var gaaet stærkt beskaaret til Landstinget, forelagde Estrup Forslag til en midlertidig Finanslov, for at Landstinget skulde have god Tid til Finanslovens Behandling. Den vedtoges i Folketinget, men i Landstinget erklærede Professor Matzen, at midlertidige Finanslove kun burde anvendes i Nødstilfælde, og selv da var den hidtidige Form ikke tilfredsstillende. Landstinget forkastede derfor den midlertidige Finanslov; man foretrak at tage selve Folketingets Finanslov uændret paa Finansaarets sidste Dag. Samlingen trak ud til Slutningen af Maj. Ministeriet havde faaet en Handelstraktat med Spanien i Stand, men Folketinget satte som Betingelse for Tilslutning, at den i 1864 indførte Krigsafgift paa Brændevin og Vareindførsel ophævedes; dette nægtede Regering og Landsting, og efter en langvarig Forhandling faldt Traktaten.

Kort efter Rigsdagens Hjemsendelse var der *Valg til Folketinget*, den

Digitized by Google

25. Juni 1884. Her mærkedes Uenigheden i Venstre ikke. Baade i Venstres og Højres Lejr dreves Stemningen op til en hidtil ukendt Styrke. Valgdeltagelsen havde i 1873 været 52 %, ved de følgende Valg svingede den om 48; det andet Opløsningsvalg 1881 satte den op til 56 %, nu naaede den 59 %. Højres Stemmetal maa regnes til 57,000, omtrent som forrige Gang, Oppositionen naaede 121,000, ca. 19,000 mere end sidst. Højre svandt ind til 19, Oppositionen voksede til 83; deraf var 8 „Liberale", hvortil regnedes Monrad, Klein, Chr. Hage, men ogsaa en udpræget radikal som Herman Trier; den radikale Gruppe opgjordes efter Valget til 46, den moderate til 23; 4 Venstremænd stod endnu uden for Grupperne. Socialdemokraterne rykkede for første Gang ind i Tinget med to Mand.

Valgets Hovedbegivenhed var Oppositionens Fremmarch i København. Begivenhederne de to foregaaende Aar havde varslet den, men næppe nogen havde forudset dens Styrke. Den liberale Vælgerforening og Socialdemokraterne var blevet enige om at dele Opstillingerne i Hovedstaden mellem sig. Ikke uden Vanskelighed. Den liberale Vælgerforening var broget sammensat; en maadeholden Mand som Octavius Hansen forbeholdt sig under Forhandlingerne sin Frihed, hvis man nærmede sig for stærkt til Socialdemokraterne, en rødglødende radikal som Pingel forbeholdt sig sin, hvis man ikke kom dem nær nok. Og den socialdemokratiske Ledelse havde meget Besvær med Arbejderne i de enkelte Kredse. Allerede denne første Gang viste det sig, at *Alliancen* havde sine Vanskeligheder.

Dog ikke for Vælgerne. Liberale Højremænd, moderate og radikale Venstremænd og Socialdemokrater, alle var de denne Gang lige ivrige for at slaa Estrup. Men ogsaa Højre tog kraftig fat; den ny Vælgerforening forstod, at denne Gang var det Alvor. Stemmetallene foer i Vejret; selv i den omstridte 5. Kreds havde der hidtil kun været afgivet 4000 Stemmr; denne Gang mødte 10,000. I de ni Kredse, Frederiksberg medregnet, hvor der blev skriftlig Afstemning, mønstrede hver af Parterne ca. 14,000; den tiende Kreds tilfaldt Højre uden Sværdslag. Oppositionen tog fem af de ti Kredse: tre Liberale: *Christopher Hage, C. K. V. Nyholm* og *Herman Trier*, to Socialdemokrater: *P. Holm* og *C. J. Hørdum*. Paa et af Møderne i 5. Kreds oplystes det, at Højres Folketingsmand, Professor *Goos*, havde samlet Penge til et lille, tilsyneladende revolutionært-socialistisk Blad, i hvilket en misfornøjet Gruppe angreb den socialdemokratiske Ledelse; da Goos havde indrømmet det, blev Ophidselsen saa stor, at han skyndsomst maatte flygte fra Mødet. P. Holm tog Kredsen med 900 Stemmers Flertal. Ogsaa i de større Købstæder mærkedes de ny Stemninger. Pingel tog Aarhus med 500 Stemmers Overtal; i Randers valgtes en Liberal, Godsejer *E. Bluhme*. Der-

Digitized by Google

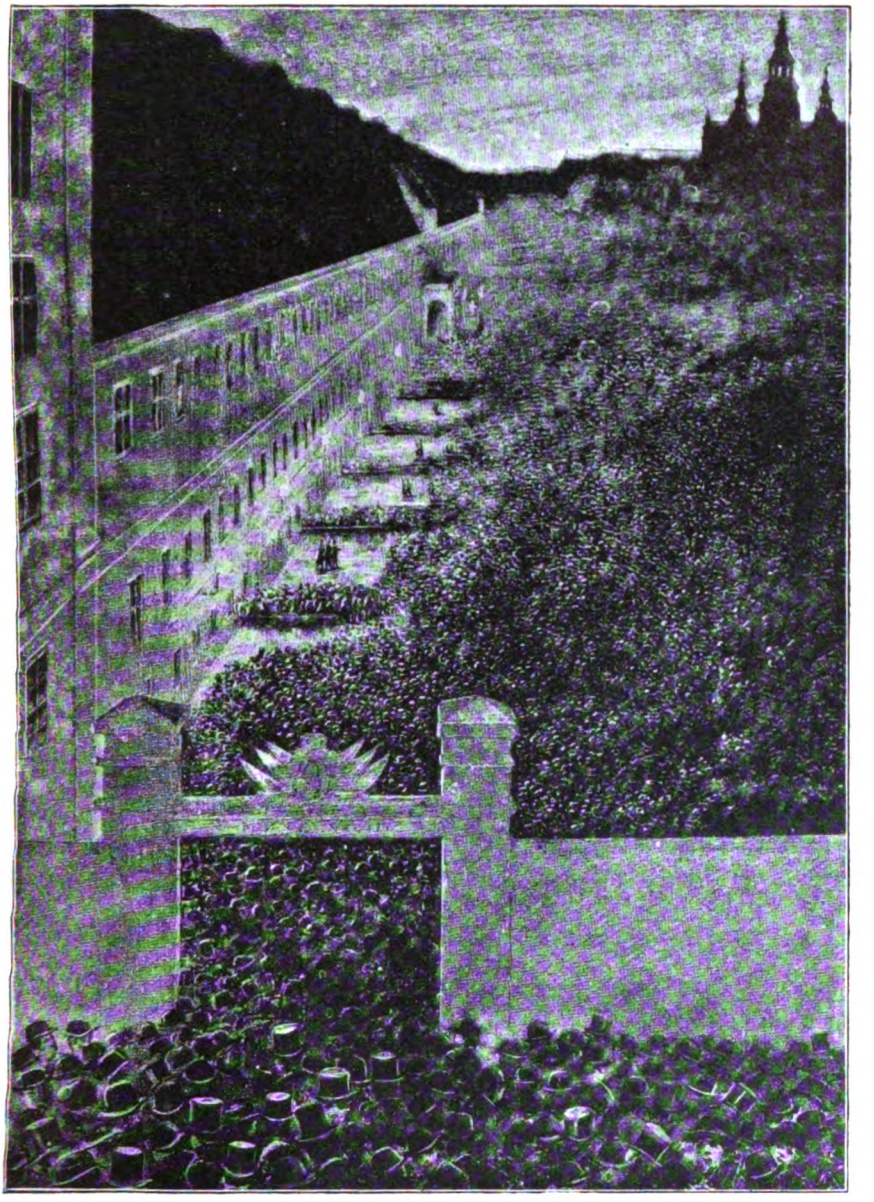

Fra Valget i 5. Kreds 1884.
Træsnit i »Illustr. Tidende«.

imod valgte Odense, hvor Falbe-Hansen ikke stillede sig, en ministeriel Højremand. Aalborg havde allerede fra 1881 valgt Venstre. Jublen over Valget var overvældende i Oppositionen, mest blandt de Unge. „Det var som et 1848", skrev senere en af dem.

Digitized by Google

Dette Valg stillede med Skarphed Spørgsmaalet: Kan Ministeriet Estrup fortsætte? Afvisningen af et Folketingsministerium i 1872—73, da Venstres Flertal kun var nogle enkelte Stemmer, var, som alt laa, forstaaelig, næsten givet. Endnu i 1876 efter Venstres store Valgsejr, kunde Spørgsmaalet staa tvivlsomt; Hovedstad og Købstæder, paa hvis Opfattelse man i de toneangivende Kredse lagde saa megen Vægt, stod da sammen mod Bondeflertallet. Men nu flokkedes i Oppositionen Bønder, Arbejdere, Købstadfolk, Akademikere. „Dannelsen" var delt; ved Universitetet og i Studenterverdenen var Oppositionen jævnbyrdig. De to Mænd, der var Udtryk for Ideerne fra 1848: Monrad og Krieger, var i Opposition; unge Højrepolitikere gik over. Og Dagen efter Valget meldtes fra Norge, hvor en lignende politisk Kamp udfægtedes, at Venstreministeriet *Sverdrup* var dannet. Ganske vist skabte Forsvarsbevægelsen en ny idealistisk farvet Lidenskab i Højres Rækker, men ikke faa af de ivrigste blandt dens Talsmænd spurgte sig selv, om Forsvarssagen ikke vilde faa bedre Kaar under et andet Ministerium.

I den konservative Presse drøftedes aabent Spørgsmaalet om Ministeriets Afgang. Til Grund derfor anførtes, at et nyt konservativt Ministerium lettere kunde komme paa Forhandlingsfod med Folketinget, eller i det mindste fastholde de liberale Højremænd, der nu var i Bevægelse over til Venstre. Mod Ministerskifte anførtes, at det blot vilde forøge Venstres Overmod. Den Tanke at overlade Ledelsen til Oppositionen synes ikke at have haft nævneværdig Tilslutning i Højre. Der havde, som Øjeblikkets Stilling var, været Mulighed for et Ministerium Berg—Bojsen med Udskydelse af Hørup. Men heller ikke derpaa tænktes alvorligt i Højre. Da Rigsdagen mødtes i August, drøftede Landstingets Højre Spørgsmaalet om Ministerskifte, men Tanken afvistes; C. A. Broberg gik efter Forhandlingen ud af Partiet.

Det antoges almindeligt, at Ministeriet et Øjeblik vaklede; selv Estrup skal have været usikker; men Jacob Scavenius, hvis Humør var bedst, naar Bølgerne gik højest, opmuntrede til at fortsætte, og Ministeriet blev. For Estrup laa dette nær. Efter Valget i 1876 skal han have sagt, at nu kom der en „Berusning" over Venstre, der vilde ramme det haardt; i Novbr. 1872 sagde han i Folketinget, at han indtil et Aar før vilde have anset det for umuligt, at Tinget vilde gøre en provisorisk Finanslov til „en Nødvendighed". For ham var og blev dette Tingets Sag. Det givne var, at Kongens Ministerium ikke kunde vige for Tinget; gav dette ikke efter, maatte det tage Følgerne. Et Par Maaneder efter Valget lod han Fæstningspolitikkens ivrigste Talsmand *J. Bahnson* overtage Krigsministeriet, medens den mere fredsommelige Ravn beholdt Marineministeriet. Terningerne var kastede; man drev frem mod Konflikten.

Digitized by Google

Den 3. Oktober, et Par Dage før Rigsdagen skulde møde, brændte Christiansborg. Mange jævne Venstremænd opfattede det som Himlens Straf for det antiparlamentariske Styre. Fra konservativ Side fremsattes straks Forslag om Indsamling til Slottets Genrejsning. Med særlig Iver vendte man sig mod Berg, der skildredes som altfor ivrig for at frelse Formandslejlighedens Møbler. „Morgenbladet" bragte Dagen efter Branden en Artikkel, hvori det hed om Slottet: „Det synker ikke i Grus med berettiget Forventning om at blive rejst af Ærbødighed for, hvad det i vor Tid har været som Kongebolig og Rigsdagshus". Efter Reportagen om Branden fulgte nogle Notitser om Branden i 1794 med Tilføjelsen: „Paa denne Tomt rejses intet Christiansborg for tredje Gang". Den følgende Dag bragte „Dagbladet" de to Udtalelser som hørende sammen, ledsaget af stærke Angreb paa Berg; det gik ind i Bevidstheden, at det var ham, der havde sagt Ordene om Tomten. Han fralagde sig det siden; Bemærkningen er aabenbart af tilfældig Art.

J. Bahnson.
Fotografi fra 1890'erne.

Rigsdagens Møder udsattes, til nyt Lokale var skaffet i en Kasernebygning i Fredericiagade. I November modtoges Rigsdagen her med en Trontale, der sagde, at nu gjaldt det Forsvarssagens Løsning. Samlingen begyndte med en „Omgruppering" i Venstre af stor Rækkevidde. Under den korte Augustsamling havde Berg foreslaaet, at de to Grupper skulde slutte sig sammen i et forenet Venstre. Hørup gik imod, og Forslaget forkastedes med nogle faa Stemmers Flertal. Dog aftaltes det, at der vedblivende skulde være fælles Delegeretmøde, og at der i givet Fald kunde holdes Fællesmøde af de to Grupper. En Maaned senere vendte Berg sig mod sine hidtidige Gruppefæller ved et stort Møde i *Vemmelev*. I Tilslutning til nogle Ord af Højskoleforstander *Jens Lund* om de gamle Lys, der sluktes, de Stormænd, der gik bort, og om de ny Lys, der tændtes rundt om i Hjemmene, sagde Berg: „Det er det gamle Venstre, der, naar det faar Magt dertil paa Forfatningens og Folkeejendommelighedens Grund, vil arbejde for alle gode Fremskridt, og som vil

Digitized by Google

modsætte sig, at Hjemmenes Lys — som Jens Lund saa smukt skildrede — slukkes eller klamme Hænder borttager Hjærternes Varme."

Højrepressen saa i denne Tale Vidnesbyrd om, at nu var *Brudet* der mellem *Berg* og *Hørup*, og denne Forventning slog til.

Ti Dage derefter, d. 24. September, kom første Nr. af *„Politiken"*.

»Paa denne Tomt rejses intet Christiansborg «
Karrikatur i »Punch«. 1884 $^{9}/_{10}$.

Dette ny Blad havde været forberedt, siden Berg fjernede Hørup og Edv. Brandes fra „Morgenbladet"; Penge var skaffet i kobenhavnske Kredse, og Medarbejdere var det let at faa. Bladet fik næsten øjeblikkelig flere Holdere, end „Morgenbladet" nogen Sinde havde opnaaet. Journalistisk slog det igennem ved Referater fra Slotsbranden, der kom en halv Snes Dage efter det ny Blads Begyndelse.

Hørup tog i „Politiken" Bergs Vemmelevtale roligt overlegen, betvivlede foreløbig, at den „Omfordeling" i Venstre, som Højrebladene

Digitized by Google

bebudede, vilde komme. Men da Rigsdagen kom sammen, kom Omgrupperingen alligevel. Berg genoptog Planen om et forenet Venstre; den forkastedes atter i „Folketingets Venstre", som den Berg-Hørupske Gruppe officielt hed. Saa meldte han sig ud, fulgt af 20 andre; sammen med 23 Moderate og de tilbageværende 4 „udtraadte" dannede de *„Det danske Venstre"*. Det samlede 48 Medlemmer, tæt op mod Halvdelen af Tinget. Den Hørupske Gruppe kom nu i Modpartens Omtale til at hedde *„Det europæiske Venstre"*. Den var 25 Mand stærk, og tre af de otte Liberale stod den meget nær.

I en vis Forstand syntes Forbindelsen: Berg—Bojsen naturlig; „Livssynet" var jo fælles for dem, og i Militærspørgsmaalet stod de hinanden nær. Men det viste sig hurtigt, at Forskellen i Temperament rejste skarpere Skel mellem dem end Meningsforskellen mellem Berg og Hørup; kun et Par Aar holdt Berg ud i det ny Samarbejde. Omtrent samtidig med denne „danske" Bevægelse i Rigsdagen skabtes i Litteraturen en Art „dansk" Modbevægelse mod den europæiske Brandesianisme; det Digterhold, Hørup havde regnet med, viste sig usikkert; *Holger Drachmann* og *Karl Gjellerup* vendte sig nu hvast mod de Anskuelser, de hidtil havde forfægtet. Men megen Indflydelse paa Københavns offentlige Mening fik dette ikke; den førtes i de følgende Aar gennem „Politiken" stærkere og stærkere i den Retning, Hørup ønskede. Paa Tinge betød Omgrupperingen, at de to Grupper drev hinanden frem. De Højremænd, der haabede paa en mildere Kurs, blev skuffede. Grupperne vedblev gennem „Delegerede" at planlægge en fælles Politik.

Ministeriet mødte dette Aar kun med en Del af sine tidligere Forslag, og disse fik en endnu ublidere Medfart end Aaret før. I Stedet for „Begravelsesudvalget" traadte „Ørkesløshedsdagsordener" foreslaaet af Bojsen: „Idet Folketinget efter Valget den 25de Juni med forøget Styrke maa fastholde, at en Forhandling om Reformer med dette Ministerium er ørkesløs, gaar det over til Dagsordenen." Før havde man sendt Forslagene til et „Venteudvalg", sagde Bojsen, hvorfra de kunde komme, hvis Forholdene ændredes; nu havde Vælgerne gentaget deres: „Befri os for dette Ministerium;" „Vi er nu blevet kjede af at tærske Langhalm i en Forhandling, om hvis Udbytte vi intetsomhelst Haab nære længere." Tingets Fremgangsmaade maatte give Genlyd af Harmen i Folket. Estrup paakaldte under Forhandlingen de to Socialdemokraters Interesse for Arbejderreformer, navnlig for hans Forslag om en *Alderdomsforsørgelseskasse*, men de svarede, at Forslaget var uanvendeligt; de vilde følge Opposotitionen, blot den vilde være konsekvent. Kun enkelte Undtagelser fra den konsekvente *Visnepolitik* skete i Aarets Løb; en foreløbig Lov om Sikring mod Kolera godkendtes, og en Lov om Kontrol med Fabrikation, Forhandling og Udførsel af Kunst-

Digitized by Google

smør vedtoges af Frygt for, at Kunstsmørfabrikationen skulde skabe Vanskelighed for Smørudførselen til England.

Striden samlede sig dette Aar om *Finansloven*. Grev Holstein vendte sig som Flertallets Ordfører mod den „Overtro", at Ministeriet administrerede dygtigt; og han kritiserede skarpt, at Goos paa Baggrund af hans Forhold til „Den ny Socialist" var udnævnt til Fængselsdirektor. Estrup, der nødig indlod sig med Holstein, svarede ikke, saa Forhandlingen sluttede med Ordførertalen. Det foregaaende Aars Finanslov havde, efter at Folketinget havde strøget 4—5 Millioner, vist et Overskud paa 6,7 Millioner. Nu foresloges 54,6 Millioner i Indtægt, 52,8 i Udgift, men Folketinget strøg dette Aar saa meget, at Overskudet kom op til 9,6 Millioner paa det Forslag, der vedtoges ved anden Behandling. I Højrekredse var Harmen stærk; man vilde ikke finde sig i, at Finansloven Aar efter Aar var en „barberet Pudel", man *vilde* i Gang med Fæstningsbyggeriet. En Række Artikler i „Berlingske Tidende" under Mærket „Z" manede ivrig til at anvende provisoriske Finanslove, naar det ikke gik paa anden Maade.

Indtrykket af, at det nu drev mod Konflikt, styrkedes, da Estrup, endnu før tredie Behandling af Finansloven, indbragte et Forslag til midlertidig Finanslov af helt ny Art med den Begrundelse, at Statsrevisionens Betænkning for 1881—82 viste, at der var Tvivl om Forstaaelsen af de hidtil anvendte Udtryk. Denne Gang gjaldt Forslaget ikke blot Bemyndigelse til at opkræve Skat og afholde løbende Udgifter, men ogsaa til at afholde „de nødvendige Udgifter efter det Forslag til Finantslov for bemeldte Finantsaar, der er fremlagt paa Rigsdagen med de Ændringer, der er vedtagne af begge Rigsdagens Afdelinger." Det vilde betyde, at Ministeriet fik sin egen Finanslov bortset fra det, Landstinget gik med til at stryge.

Monrad erklærede straks, at dette Forslag var i Strid med Grundloven. Estrup, sagde han, havde ligegyldig set paa det Blodbad paa Finanslovbevillinger, der var foregaaet under Anførsel af „en Bersærkeraand fra Leire". Han havde tænkt: „Hvoraf kan denne Ligegyldighed dog komme? og saa har jeg set en provisorisk Toite kaste smidskende Øine til Finantsministeren, men jeg er overbevist om, at han er altfor trofast imod sin Ægtehustru i politisk Henseende til, at han skulde indlade sig med den provisoriske Toite." „Ingen Bevilling, forkastet af et af Tingene kan optages paa en provisorisk Finantslov," sagde han advarende. Holstein spurgte nu som ved Finanslovens anden Behandling, om Ministeriet billigede Artiklerne i „Berlingske". Forslaget stemplede han som stridende mod 35 Aars Hævd, „et Forsøg paa at omvælte det Bestaaende," at „sætte sig ud over de grundlovsmæssige Tilstande." Ogsaa Hørup tog til Orde.

Digitized by Google

Estrup svarede ikke Holstein, men optog ivrig Debatten med Hørup og Monrad. Han hævdede Forslagets Uskyldighed, Ordet „nødvendigt" indeholdt en snæver Begrænsning. Monrad udviklede „Nejteorien": „Den høiagtede Conseilspræsident mener, at til en Rigsdagsbeslutning om et Afslag skulle begge Thingene være enige. Nei, til et Afslag behøves kun eet Thing, saa er det nok." Han spurgte, om Estrup vilde gaa ind paa at tilføje: „dog at de Beløb, der ere nægtede af et af Thingene, ikke kunne udredes." Estrup sagde Nej! Helt truende lød under denne Debat Hørdums Ord i Arbejdernes Navn: „Det er min fulde Overbevisning, at Befolkningen til enhver Tid vil nøie vogte sig for at gaa udenfor Grundlovens Grændser, medmindre Grundloven fra oven bliver tilintetgjort. Skulde den fra oven blive tilintetgjort, da er det klart, at da hefter heller ikke Befolkningen ved den længere." Han talte om, at Flertallet af Soldaterne kom fra de brede Lag. Det kunde tænkes, at i det afgørende Øjeblik „Bajonetterne kunde komme til at vende den anden Vei."

Henning Matzen.
Fotografi fra 1890'erne.

Folketinget gav Forslaget den Affattelse, man var vant til. I Landstinget erklærede Matzen, at i Grunden burde man ikke vedtage en midlertidig Finanslov, men det var naturligt, at Regeringen havde rejst Spørgsmaalet om den rette Form for en saadan. Paa hans Anbefaling vedtog Tinget Forslaget i den Estrupske Form; Broberg, Ussing og Krieger stemte sammen med Venstre mod denne. Dagen før var selve Finansloven gaaet til Landstinget; Bevillingerne var mellem 2. og 3. Behandling øget med 400,000 Kr. To Dage derefter stod den midlertidige Finanslov atter paa Folketingets Dagsorden. Højre foreslog nu, at de omstridte Ord skulde ændres til „foreløbig at afholde de til Fortsættelse af Statshusholdningens regelmæssige Gang nødvendige Udgifter," men Venstre vilde ikke betro Estrup Skønnet over, hvad der var nødvendigt. Monrad spurgte igen, om Estrup kunde modtage en Affattelse, der respekterede hvert Tings Nej; men Estrup svarede: „Ved en saadan Affattelse vil den ene af Rigsdagens Afdelinger, enten Folkethinget eller Landsthinget, kunne absolut umuliggjøre enhver Re-

Digitized by Google

gjerings Benyttelse af en midlertidig Finanslov." Folketinget forte Forslaget tilbage til den gamle Form, hvorpaa Landstinget forkastede det med 41 mod 17; Krieger, Broberg og Ussing stod atter sammen med Venstre.

Saa truende følte man nu Stillingen, at Folketinget i en *Adresse* vendte sig til *Kongen:*

„Det beror paa Deres Majestæts Beslutning, om vi nu skulle aabne et nyt Afsnit af den politiske Kamp, lidenskabeligere og farligere end nogen, vi hidtil have kjendt, i hvilken Grundlovens Bud skulle vrides og forvanskes ved sofistiske Fortolkninger, for saa vidt man ikke drister sig til aabent at tilsidesætte dem, i hvilken den ene Yderlighed vil fremkalde den anden, og i hvilken vort lille Lands Kræfter ville blive opslidte i fortærende Broderkrig, eller om Historien fra dette Øjeblik, da Faren var størst, skal kunne regne en Periode af nyttigt og enigt Arbejde til Folkets og Fædrelandets Vel under Overholdelse i Aand og Sandhed af den Grundlov, i hvilken Deres Majestæt og vi ved vor aflagte Ed have anerkjendt det uantastelige Grundlag for det danske Folks politiske Frihed." Landstinget svarede med en Adresse, hvori det fralagde sig alt Ansvar, hvis der ikke naaedes Overenskomst; „Forsoning maa ikke betyde Underkastelse". „Tiden er alvorlig. Vilde Drømme om en umulig jordisk Lyksalighed, fostrede i uklare Hjerner, udbredte ved megen letfærdig Skrift og Tale, gjære overalt i Samfundenes Skjød og true deres Bestaaen." Man gor Regning paa, at Regeringen „vil med roligt Sind og fast Haand vide at opretholde den lovlige Orden og at nedslaa mulige Bestræbelser for at naa politiske Maal med lovstridige Midler."

Den Mulighed, der nu stod tilbage, var Overenskomst om selve Finansloven. Men den brast. Landstinget vilde ikke tage Folketingets Finanslov: det *vilde* sætte igennem, at Ministeriet kom til at raade over flere Penge, navnlig til Militærvæsenet. Forslaget var kommet til Landstinget med et Overskud paa 9½ Million; Landstinget satte Bevillingerne op med det halve: 4¾ Million. Folketinget gentog Forslaget i sin Form. Grev Holstein erklærede, at hvis *Provisoriet* nu kom, da vilde det „være fuldstændigt klart for alle her i Landet, hvad jeg hidtil ikke har tilladt mig at paastaa, at den Politik, Regjeringen har drevet fra Efteraaret til nu, har været en Politik, som kun kan betegnes med Ordene: forsætlig forberedt Grundlovsbrud". Hage, der havde været villig til at give en Del af de af Folketinget nægtede Bevillinger, sagde nu: „Hvis der fremtvinges den 1ste April en Tilstand, hvor vi staa uden grundlovsmæssig Hjemmel for Statshusholdningens Førelse, staa vi overfor et Forsog paa gjennem Sprængning af Finansloven at tvinge Folkethinget til at give Afkald paa dets grundlovsmæssige Ret." Man

Digitized by Google

maa da vælge: „enten maa man gaa *med dem*, der ville bryde Loven, eller man maa gaa *imod* dem." Monrad hævdede atter Nejteorien; det afgørende i en provisorisk Finanslov var Indholdet; det uomtvistelig grundlovsstridige var at tage paa den Penge, som var nægtede af et af Tingene. „Nei'et har altid Ret." Tilsidesætter man det, styrter man sig i „Lovløshedens Afgrund". En saadan Finanslov vil aldrig bagefter blive godkendt af Tinget.

Ogsaa Landstinget blev ved sit, og d. 26. Marts, fem Dage før Finansaarets Udløb, gik Finansloven i *Fællesudvalg*. En af den Kriegerske Landstingsgruppe, Broberg, blev Medlem og gik sammen med Oppositionen, saa denne havde Flertal i Fællesudvalget, 16 mod 14. Bojsen blev da Formand. Uenigheden gjaldt ca. 5 Millioner, idet et nyt Forslag krævede 300,000 ud over det, Landstinget sidst havde vedtaget; Landstinget slog nu ½ Million af, Folketinget bød 1½, men endnu d. 30. Marts var der Tingene 3 Millioner imellem. Bojsen foreslog da at skrive til Estrup, at den Tid, der var tilbage, næppe forslog til at tilendebringe Forhandlingerne. Det vedtoges med 16 mod 13, men Estrup foretog intet. Den 31. Marts Kl. 9 om Morgenen indbragte et af Folketingets „liberale" Medlemmer Forslag til en midlertidig Finanslov i ny Affattelse. Den vanskelige Sætning skulde formes „de til Statsstyrelsens uforstyrrede Gang uomgængelig fornødne Udgifter." Men Venstre vilde ikke underkaste sig Ministeriets Skøn over, hvad der var „uomgængelig fornødent", og Forslaget førtes endnu en Gang tilbage til den hævdvundne Form; kun indskrænkedes Gyldigheden fra 1 Maaned til 14 Dage. Under Forhandlingen sagde Klein advarende, at Historien vilde fælde Dom over dem, der end ikke bevarede „Skinnet af at have givet Tid til at slutte Forhandlingerne".

Kl. 1¼ vedtoges Forslaget i Folketinget. Een Time derefter begyndte Forhandlingen i Landstinget. Matzen anbefalede Forkastelsen, Krieger advarede mod saaledes at „afskjære Traaden". Tinget fulgte Matzen med 43 mod 18; 4 Højremænd stemte sammen med Venstre. Kl. 3¼ var da dette Forsøg bristet. Kl. 8 om Aftenen samledes Fællesudvalget endnu en Gang; Hage stillede Mæglingsforslag, men afvistes af Højre. Efter en kort Afbrydelse mødtes man igen ved Titiden. Højre stillede nu et Ultimatum; af de omstridte 5 Millioner krævedes de 3; da Venstre havde tilbudt 1½, gjaldt Striden altsaa ca. 1½ Million. Man forlangte Svar før Midnat. I Venstre var der nogen Tilbøjelighed til at holde Liv i Forhandlingen ved Modforslag; Berg synes den Nat at være veget tilbage for Konflikten Hørup mente derimod, at nu fik det bære eller briste. Venstre vilde i hvert Fald ikke gaa videre i Indrømmelser uden Partimøde, og dertil var der ikke Tid. Fristen løb da ud. Efter tidligere Skik regnede man yderste Frist til 1. April Kl. 12 Middag. Men

Digitized by Google

heller ikke den første April om Formiddagen genoptoges Forhandlingerne.

Estrup lod indkalde Møde til Hjemsendelse. I Folketinget anmeldtes Forslag til Beslutning: „Idet Folkethinget nedlægger Indsigelse imod det længe forberedte, nu forestaaende Grundlovsbrud, opfordrer vi Folket til at samles om sin grundlovshjemlede Ret under den Kamp, som alvorligere end nogensinde stiller uafviselige Krav til alle gode Kræfter i det danske Folk." Stemmes kunde der ikke, men Holstein fulgte Oplæsningen med et „Grundloven leve", der besvaredes med nifoldige Hurraraab af Ting og Tilhørere. Saa fik Estrup Ordet for at oplæse Hjemsendelsesbrevet, medens Venstre forlod Salen. Herfra gik Estrup til Landstinget. Kl. 11,55 var Rigsdagen borte, og umiddelbart derefter, 1. April 1885, udstedtes den *provisoriske Finanslov*. Indholdet var dette:

„Regjeringen bemyndiges til at opkræve de bestaaende Skatter og Afgifter samt til foreløbig at afholde de til Statsstyrelsens forsvarlige Førelse nødvendige Udgifter — deriblandt de Udgifter, som er vedtagne af begge Rigsdagens Afdelinger ved Finantslovsforslagets sidste Behandling — dog saaledes, at de Hovedsummer og særskilte Poster, der er opførte paa de af Regjeringen fremsatte Forslag til Finantslov for Finantsaaret fra 1ste April 1885 til 31. Marts 1886, ikke overskrides."

4. Finansprovisorium og Kamppolitik 1885—86.

Denne provisoriske Finanslov var vidt forskellig fra den tilsvarende i 1877. Dengang havde man respekteret Nejteorien; nu tog man, hvad man fandt nødvendigt. Paa det Overslag, som fulgte den provisoriske Lov, optoges 2½ Million til *ekstraordinære Forsvarsudgifter*, deri dog ikke til Fæstningsanlæg. I Ministeriets Indstilling til Kongen sagde man, at hvis Folketinget kunde sætte Ministeriets Afgang som Betingelse for at enes om Finansloven, da vilde Tinget blive Eneherre over denne. Der kunde nu ventes „en stærk Ophidselse i de lavere Samfundslag", „men dette, som man maa haabe, forbigaaende Onde vil dog, selv om alvorlige Foranstaltninger maa træffes imod det, være mindre end den varige Forvanskning af Forfatningen, som vilde blive en Følge af, at man maatte kjøbe Finantsloven med Opgivelse af Kongens Ret til at vælge sine Ministre." Og for en provisorisk Finanslov fandtes „ingen anden legal Begrænsning" „end Hensynet til, hvad Statens Tarv med Nødvendighed fordrer."

Banen var hermed fri for den Forsvarspolitik, som Ministeriet og dets Venner ansaa for nødvendig. Pengene dertil var til Raadighed;

Digitized by Google

i de ti Aar, Estrups Styre havde varet, var der ved Folketingets Nægtelse af Bevillinger skabt et Overskud paa o. 38 Millioner Kr.; Reservefond og Kassebeholdning var nu henholdsvis 19 og 57 Millioner Kr., tilsammen 76.

Ministeriet var *forberedt paa Uroligheder.* Alt holdtes rede til at slaa mulige Oprørsforsøg ned straks. I Arbejderkredse og blandt de unge ventede mange Revolutionen. Men der skete intet. Førerne fraraadede enhver Art af Voldsomheder. De ønskede kun, at Folkestemningen skulde samle sig med saadan Styrke, at al Modstand brød sammen under Indtryk deraf. Store Protestmøder holdtes i København og rundt i Landet. I København sagde den ellers saa kølige, beherskede Chr. Hage: „Enten maa Ministeriet fældes, eller ogsaa er vort Folk dødsdømt uigenkaldelig." „Enhver, der ikke vil gaa med i Lovbrydernes Tog, maa staa ubrødelig, urokkelig sammen med Oppositionen." Grev Holstein føjede til: „Vi slutter intet Forlig med dem, der har brudt Loven." „Vi kan og vil overhovedet ikke have det mindste at gøre med dem, førend de har bøjet Nakken for os." Hørup fortsatte: „Naar det har staaet paa i nogle Aar, saa kommer *Mæglerne,* alle de Røster, der hvisker om, at *noget er bedre end slet intet,* at man faar nøjes med det, man kan faa. *Saa er Faren der!* Saa kommer Prøvens Stund, saa kommer Aanden fra 1866 over os. Jeg siger Dem: *Var Dem for Aanden af 1866.* Var Dem for den elendige, forbandede *Eftergivenhedens Aand,* der atter vil bære Tilbagegangens Vanære over Folket."

Ude i Landet dannedes *Riffelforeninger,* til Kamp mod ydre og indre Fjender, som det hed; de var begyndt allerede tidligere, mest, hvor Venstre ikke kunde faa Magten i Skytteforeningerne; om disse havde i Vinterens Løb staaet mange Slag, og mange Steder havde Venstre erobret dem. Talrige Venstrebønder *nægtede at betale Skat;* de holdt sig til Grundlovens Ord, at Skatterne ikke maatte opkræves, før Finansloven var vedtaget. Følgen blev Udpantning og Bortsalg ved Auktioner; man prøvede at boykotte disse, men uden meget Held. Sogneraad skrev til Amtsraadene med Spørgsmaal om, hvorvidt det var lovligt at modtage Skatterne; i Amtsraadene stredes Venstremænd og Højremænd om Svaret. *Brugsforeninger* stiftedes i stort Tal; med Højrekøbmændene vilde man ikke handle. Pingel gav Parolen: „Ve Dig *Slagelse,* som vover ved Pøbelagtigheder at jage Landboerne ud, naar de ere komne for at holde Møde! Vogt Dig *Sorø* ved den lille Sø, bær ikke Hovedet altfor høit. I *Næstvedere,* det kunde være, at Eders Taarer kunde komme til at flyde i Susaaen." Med Iver samledes man til Grundlæggelse af *Andelsmejerier* for at gøre sig fri af Herremændene.

Digitized by Google

Paa talrige Møder Landet over fældede Oppositionens Talere under stormende Bifald Dom over Provisoriet og dets Mænd. Mødtes en Gang imellem Oppositionen og Højre, da kunde det ende med formelige Slag mellem Tilhørerne. Det mest omtalte af alle blev Slaget i *Ballerup*, hvor Pingel og N. Neergaard stredes med Matzen, til det hele opløstes i Haandgemæng.

Men under alt dette voksede eet Spørgsmaal stille frem, det samme som i 1877: Hvilke Midler har Folketinget? Hørup svarede ved Lejlighed: „Ingen Eftergivenhed, ingen Forhandling, aldrig en Finanslov, ikke en Øre til dette Ministerium, Kamp paa Kniven, til Fjenden er dræbt." Men dette Afventningsprogram var ikke nok for Stemningen. Den krævede Handling, der bragte hurtigt Resultat. Og dette var ikke muligt. Førerne vilde ingen Art af Voldsomheder, og selv om de havde villet, var det næppe blevet til mere end Smaarevolter, der hurtig var slaaet ned. Afgørende maatte det blive, om Estrup og hans Fæller veg for Stemningen i Folket eller gik haardt imod. Dette sidste blev Tilfældet, og deres Parti fulgte dem, efter at en vis Nervøsitet var overvundet, med stigende Tilfredshed. Nu skulde det være forbi med Bøndernes Anmasselser, nu skulde der gøres op med den litterære, moralske, religiøse Fordærvelse, og nu skulde Socialisternes undergravende Virksomhed standses. Nu skulde Fæstningen rejses. Til det sidste havde man Magt.

I Begyndelsen af Maj forbød en provisorisk Lov at *indføre Vaaben* uden Politiets Tilladelse samt Anskaffelse og Uddeling af Rifler, saa vel som Indøvelse i Brug af Rifler og andre Krigsvaaben. Riffelforeningerne fortsattes; nogle Rifler havde man jo, og Landet fyldtes med Rygter om hemmelige Riffelsendinger, landsat paa øde Kyster. Kriminalretsassessor *N. C. H. Sylow* fik overdraget den særlige Opgave at opspore ulovlige Øvelser i Riffelforeninger. Et ministerielt Cirkulære *„Mundkurvscirkulæret"* paabød Skolekommissionerne at tilse, at Lærerne ikke deltog i Riffelforeningerne eller i ophidsende Agitation mod Regeringen. Afskedigelser og Sagsanlæg fulgte hinanden. Lige før 1. April var Kultusministerens Modkandidat Pastor *Henning Jensen* afskediget. Højskoler, hvis Forstandere førte udfordrende Tale, mistede Statsunderstøttelse. En fire Maaneders Lockout i Smede- og Maskinarbejderfaget vakte megen Uro i København; Svendene støttedes ved Indsamlinger rundt om i Landet. Højre oprettede Livjægerkorpset til Hjælp for den væbnede Ordensmagt. Folketingsmændene *Chr. Ravn* og *Rasmus Claussen* fik hver tre Maaneders Fængsel for skarpe Udtalelser; nogle Soldaterbreve i „Politiken" gav Anledning til langvarig Undersøgelse; en Væversvend og en Gaardmandsdatter i Løvel, der havde slaaet Hovedet af en Buste af Kongen og paaklistret

Digitized by Google

Stumperne en Seddel med Ordene: „Ned med ham, vor Frihed leve," fik henholdsvis seks og fire Maaneders Fængsel.

Størst Røre vakte *Bergs Domfældelse*. D. 14. Juni var han til Møde i Holstebro. Politimesteren var mødt efter en almindelig ministeriel Ordre om at følge Møderne. Han vilde have Plads paa Tribunen, men

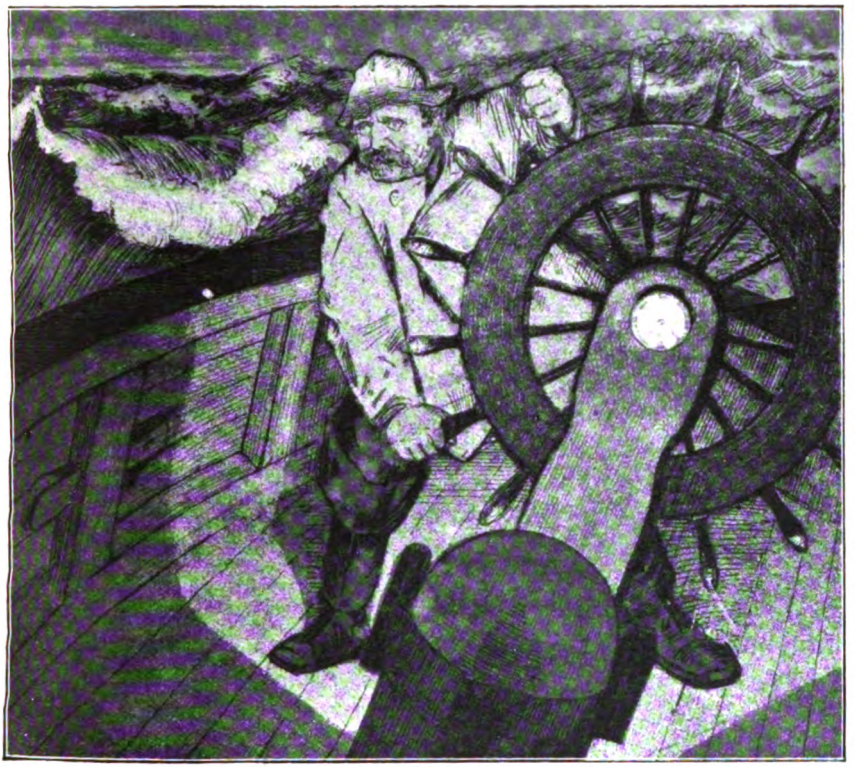

»Haardt Styrbord«.
Tegning i »Punch«. 1885 $^{29}/_{10}$.

Berg vilde ikke tale, saa længe han var der. Til sidst trak to af Mødets Ledere, *Noes* og *Nielsen*, Politimesteren ned, hvorefter Berg holdt sin Tale. Kort efter arresteredes de to Mænd; der anlagdes Sag mod baade dem og Berg, og i September dømte Kriminalretten hver af dem til seks Maaneders Fængsel paa sædvanlig Fangekost. I Begyndelsen af Oktober fejredes de ved store Fester i København. I Studentersamfundet talte Professor *Harald Høffding* for Noes og Nielsen som „Repræsentanter for Handlekraften", medens Professor *Kr. Erslev* bragte dem en Hilsen fra Universitetet; de to Professorer fik i den Anledning en Irettesættelse af Kultusministeren.

Digitized by Google

I Sommerens Løb dannedes efter Opfordring af Venstregruppernes Fællesbestyrelse „demokratiske Foreninger" rundt om i Kredsene, og i Oktober mødtes Delegerede for disse i København. De hyldedes her ved en Kasinofest, hvor Hørup med usædvanlig Varme lovpriste den franske Revolutions bærende Tanker.

Rigsdagssamlingen 1885—86 blev et næsten uafladeligt Opgør om Provisoriet. Under Sag efter Sag vendte man tilbage dertil. Højre hævdede de to Tings Ligeberettigelse; enedes de ikke om Finansloven, da indtraadte det „tomme Rum", som Ministeriet maatte udfylde paa eget Ansvar. Naar Folketinget vilde benytte Finansloven til at tvinge Ministeriet bort, da maatte Landstinget stemme sig imod for at værne Forfatningen. Paa den provisoriske Finanslov maatte Ministeriet tage, hvad det ansaa for nødvendigt; nøjedes man med de af begge Ting vedtagne Bevillinger, var det Folketinget, der fik sin Vilje. Folketinget kunde jo anklage Ministeriet for Rigsretten; blandt dennes Landstingsmedlemmer var to Venstremænd; var hele Højesteret enig mod Ministeriet, vilde Ministre da blive dømt.

Folketingsflertallet hævdede, at Kongens Valg af Ministerier maatte ske under Hensyn til, at disse kunde samarbejde med Rigsdagen; gennem Folketingets Ret til først at behandle Finansloven var *Folketingsparlamentarismen* fastslaaet i samme Form som i andre europæiske Forfatninger; af den fulgte ogsaa, at Landstinget med Hensyn til Finansloven havde en særlig Pligt til Eftergivenhed; Finansloven var i 1885 tilbudt i en Skikkelse, der nøje svarede til den, Ministeriet nu i ti Aar havde fundet brugelig. Provisoriske Finanslove stred imod Bestemmelsen i Grundlovens § 49, at Skatterne ikke kunde opkræves og Udgifterne ikke afholdes, før Finansloven var „vedtaget", en Paastand, som Professor Matzen viste tilbage med, at den provisoriske Finanslov „vedtoges" i Statsraadet. Folketinget hævdede endvidere *Nejretten:* var de to Ting uenige om en Bevilling, faldt denne bort ligesom Love, hvorom der var Uenighed. Om Rigsretten vilde man ikke høre Tale; Flertallet af dennes Landstingsmedlemmer havde paa Forhaand godkendt Regeringens Politik, og de fleste Højesteretsassessorer var udprægede Højremænd.

Det første Spørgsmaal, der meldte sig i Oktober, var dette: vil Oppositionen give Møde i Rigsdagen? Højre spottede ivrig disse Rigsdagsmænd, der rolig hævede Diæter efter en Finanslov, de kaldte grundlovsstridig. Og blandt Venstres Vælgere syntes mange, at Udeblivelse fra Rigsdagen vilde være det værdigste Svar paa Provisoriet. Men Rigsdagens Venstre og vel nok de fleste af Vælgerne fandt, at dette vilde være uklogt. Førte det ikke til Revolution, da vilde det kun

Digitized by Google

betyde, at Ministeriet fik fri Bane. Tanken gled bort vistnok uden egentlig Drøftelse.

Det næste Spørgsmaal var, om man skulde forhandle om det følgende Aars *Finanslov* eller straks forkaste den, og om man, da Estrup tøvede med at forelægge de provisoriske Love, skulde indbringe disse som private Lovforslag og forkaste dem. Der var Tvivl i Venstre om Taktikken, og Delingen gik her paa tværs af Grupperne. Hørup og Holstein, der hørte til hver sin Grupppe, var efterhaanden kommet hinanden nær, og de var enige om, at det var bedst at gaa til Forhandling om Finansloven og afvente Estrups Fremgangsmaade med Hensyn til Provisorierne. Hørup fik Flertal i sin Gruppe herfor, men Berg samlede det danske Venstre om den modsatte Taktik. Til sidst afgjordes Spørgsmaalet i et Fællesmøde af de to Grupper, hvor Flertallet fulgte Berg. Paa Samlingens fjerde Dag indbragte Alberti baade den provisoriske Finanslov og Riffelloven. Estrup erklærede straks, at en provisorisk Lov kun kunde forelægges af Regeringen, og at der med Hensyn til Tidspunktet ikke var anden Begrænsning, end at det skulde ske i den følgende Rigsdag. Ved privat Initiativ kunde man foreslaa en provisorisk Lov ophævet, men en saadan Beslutning maatte for at faa Gyldighed vedtages i begge Ting. Ministeriet agtede derfor ikke at deltage i Forhandlingen om Albertis Forslag. Berg stemplede som Formand disse Udtalelser som indeholdende „et Angreb paa Folketingets grundlovsmæssige Ret," „et Udtryk for Magtfolelse — det vedkommer ikke Retsspørgsmaalet". Monrad mente, at Albertis Initiativ var retslig rigtigt, men politisk uklogt. Begge de to provisoriske Love forkastedes, men uden Virkning.

Derefter kom Finansloven til 1. Behandling. Under denne vakte Pingel Opsigt ved den Udtalelse, at snart vilde Folket betragte Ministeriet „som en Regjering af 7 Forbrydere og Indbrudstyve." Overgang til anden Behandling nægtedes. I det følgende Møde den 21. Oktober meddelte Formanden, at *B. Juel*, et af de „liberale" Medlemmer, vilde foreslaa Grundlovsændring, og at Finansministeren vilde indbringe Forslag om den foreløbige Finanslov og om en midlertidig Finanslov for 1885—86. Mødet varede kun syv Minutter. Blandt Tilhørerne var en ung Typograf *Julius Rasmussen*. Han, der havde arbejdet ved to Venstreblade og været Medlem af en Riffelforening, var stærkt grebet af de Stemninger, Provisoriet havde skabt. Han synes at have ventet store Begivenheder i Tinget, men der skete jo intet. I stærk Ophidselse gik han derfra til Estrups Bolig, hvor han ventede uden for Porten, til Estrup hen paa Eftermiddagen kom hjem. Da affyrede han to Revolverskud mod ham; den ene Kugle gik forbi, den anden prel-

Digitized by Google

lede af mod en Knap. Attentatet vakte heftigt Røre. Fire Dage derefter fejredes Estrup ved et stort Folketog, og store Estrup-Fester fulgte. Højrepressen stræbte ivrigt at lægge Ansvaret for Attentatet paa Oppositionen, denne fralagde sig det ligesaa ivrigt. Estrup handlede, som om han nu virkelig stod over for den Revolution, om hvilket man i Foraaret havde talt. To Dage efter Attentatet udsattes Rigsdagens Møder i to Maaneder, og nogle Dage derefter fulgte tre ny provisoriske

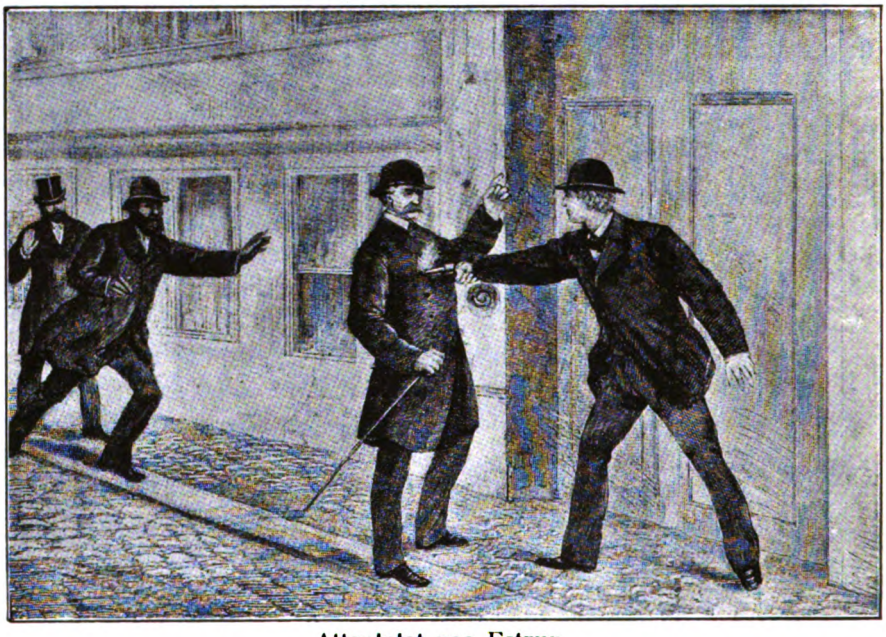

Attentatet paa Estrup.
Træsnit i »Illustr. Tidende«.

Love om *et militært Gendarmeri, Udvidelse af Politiet, Straffebestemmelser* for at fremstille „Forbrydelsers Begaaelse som fortjenstlig eller bifaldsværdigt", for „at ophidse Klasser eller Dele af Befolkningen til Had og Forbitrelse eller til Voldshandlinger mod andre Klasser eller Dele af dem", samt for at udbrede „opdigtede eller forvanskede Kjendsgerninger for derved at gjøre Statens Indretninger eller Regjeringens Foranstaltninger forhadte eller foragtede."

Julius Rasmussen idømtes 14 Aars Tugthus; han tog sig siden af Dage i Fængslet. Dommene fulgte nu Slag i Slag. Horup idømtes af Kriminalretten seks Maaneders Fængsel for nogle Bemærkninger i „Politiken"s Brevkasse om et Kongebesøg paa Taasinge. Men han frifandtes siden af Højesteret.

Da Rigsdagen samledes den 18. Decbr., forelagde Ministeriet de tre

Digitized by Google

ny provisoriske Love i Landstinget, hvor Riffelloven i Forvejen var forelagt. Hensigten var, at de skulde blive i Landstinget, saaledes at Folketinget ikke fik Lejlighed til at forkaste dem. Derimod tog Estrup Meddelelsen om, at han vilde forelægge den provisoriske Finanslov i Folketinget, tilbage. Da han i Oktober bebudede Forelæggelsen, havde han jo haft den Mulighed, naar den var forkastet, at udsætte Rigsdagen i to Maaneder og udstede Finansloven paa ny; denne Mulighed var nu afskaaret, da Rigsdagen ikke kunde udsættes mere end een Gang; Tanken var da at trække Forelæggelsen ud til henimod Slutningen af de to Maaneder, Rigsdagen efter Grundloven skulde være samlet. Alberti indbragte straks de tre ny provisoriske Love i Folketinget, hvor de forkastedes; de to tidligere var jo allerede forkastede; det blev atter uden Virkning.

Derimod forelagde Estrup Forslag om *Grundlovsforandring* og om Midler mod *Arbejdsløsheden*. Det sidste kom først til Behandling. Der var Krise baade i Landbruget (Bd. VII S. 352) og, omend i mindre Grad, i Industrien (Bd. VII S. 410). I 1879 havde man paa Bergs og Hørups Forslag (Bd. VII S. 410) vedtaget, at Kommunerne kunde yde Hjælp til Arbejdsløse uden Fattighjælps Virkning, medens Ministeriet havde afvist deres Forslag om Statstilskud. Estrup foreslog nu, at han skulde bemyndiges til rentefri Udlaan til Kommuner, der iværksatte Arbejder til Imødegaaelse af Arbejdsløsheden, og at der skulde iværksættes Statsarbejde med samme Formaal for 1,8 Million; desuden foresloges Bygning af et nyt Fængsel og Omdannelse af Domhuset i København. Folketinget tog straks fat paa Forhandlingen, men billigede ikke Forslagene. Nogle af de foreslaaede Statsarbejder var for afvist af Tinget, henved Halvdelen af Pengene skulde gaa til militære Formaal. Man betragtede det som et Forsøg paa i Arbejdsløshedens Navn at opnaa Bevillinger, Ministeriet ellers ikke kunde faa. I Stedet foreslog man atter Statstilskud til Kommunerne, og Enighed naaedes ikke.

Imidlertid var *Grundlovsdebatten* begyndt. Estrups Forslag gik ud paa, at naaedes der ikke ved Afstemning om Fællesudvalgets Indstillinger Enighed mellem Tingene, da skulde hvert Ting ved almindelig Stemmeflerhed vælge ti til et afgørende Udvalg. I dette skulde stemmes om hvert Punkt, hvor der var Uenighed; Tilføjelser samt Bevillinger og Nægtelser, der gik ud paa at ændre bestaaende Love eller Statsindretninger, skulde dog paa Regeringens Krav udelukkes fra Afstemningen; her skulde forrige Aars Bevilling gælde; et Flertal af Repræsentanterne for et af Tingene skulde kunne kræve udelukket fra Afstemningen ny Bevillinger, der gjaldt mere end to Aar. Stod Stemmerne lige, skulde der trækkes Lod. Paa denne Vis skulde der sikres en

Digitized by Google

„upartisk" Finanslov. Som Stillingen var, betød det, at de vigtigste Spørgsmaal, deriblandt kommende Fæstningsbevillinger, vilde blive afgjort ved Lodtrækning.

Hertil kom *Juels Forslag*, der gik ud paa, at Strid om Finansloven skulde afgores af den forenede Rigsdag. Men desuden stillede nu *Klein* et Forslag til Løsning af de afgørende Stridsspørgsmaal. Han foreslog til § 25 at føje, at provisoriske Love bortfaldt, naar de 14 Dage efter Rigsdagens Sammentræden ikke var forelagt denne, eller naar de var forkastede af et af Tingene eller ikke ved Samlingens Slutning var vedtaget af begge Ting. Hvis der ikke skete Opløsning, skulde en provisorisk Lov regelmæssig ikke kunne udstedes paa ny inden næste Samling. Hvis Tingene ikke inden Finansaarets Slutning enedes om en ny Finanslov, skulde Skatterne kunne opkræves og de nødvendige Udgifter afholdes, dog saaledes, at Beløbene fra sidste Finansaar ikke overskredes. Var der Strid om Finansloven, skulde der altid nedsættes et Fællesudvalg, valgt ved Forholdstalsvalg. I Tilfælde af Stemmelighed skulde Formandens Stemme være afgørende for Fællesudvalgets Indstilling. Om denne skulde i Tingene stemmes ved Ja og Nej uden Adgang til Ændringsforslag. Klein sagde ved Forelæggelsen: „Hvis denne Tilstand af Splid og Had, af Forbitrelse og Mistænksomhed, hvori vi nu lever, skal vedblive, saa er der stor Grund til at frygte for, ikke blot at vort politiske Frihedsliv skal gaa til Grunde. Jeg mener, at der er stor Grund til at frygte for, at det danske Folk skal blive forvansket i dets eiendommelige Karakter, at det i Stedet for at være det rolige, fredsommelige og godmodige Folk skal blive en Samling af hadefulde, mistænksomme, forbitrede Individer." „Det kan ikke være Andet, end at under disse Forhold bliver Nationen efterhaanden udsat for at blive demoraliseret, Retsfølelsen bliver sløvet og svækket, alle Kræfter ville efterhaanden blive mere eller mindre lammede."

Forhandlingerne varede fra 15. —23. Januar. Berg steg ned fra sit Formandssæde for at føre Hovedslaget mod Estrups „Lotteriforslag". Han gjorde op med hele Udviklingen fra 1866, bebrejdede bittert Estrup, at han, der havde været en af Ophavsmændene til Forfatningen af 1866, nu handlede mod den Forstaaelse af Forfatningen, ud fra hvilken den var skabt. Klein spurgte over for Talen om at holde ud Aar efter Aar: „Har vi Raad til endnu i 10, 20 eller 30 Aar fremdeles at føre det Liv, som vi fører?" Monrad samlede sin Opfattelse af Estrups Optræden i Ordene: „Ministeren er traadt udenfor Grundloven." „Han har indført Absolutismen."

Estrups og Juels Forslag nægtede Tinget Overgang til anden Behandling, Kleins henvistes til et Udvalg, der dog blev resultatløst.

Efter Debattens Afslutning fængsledes Berg; allerede før Jul var

Digitized by Google

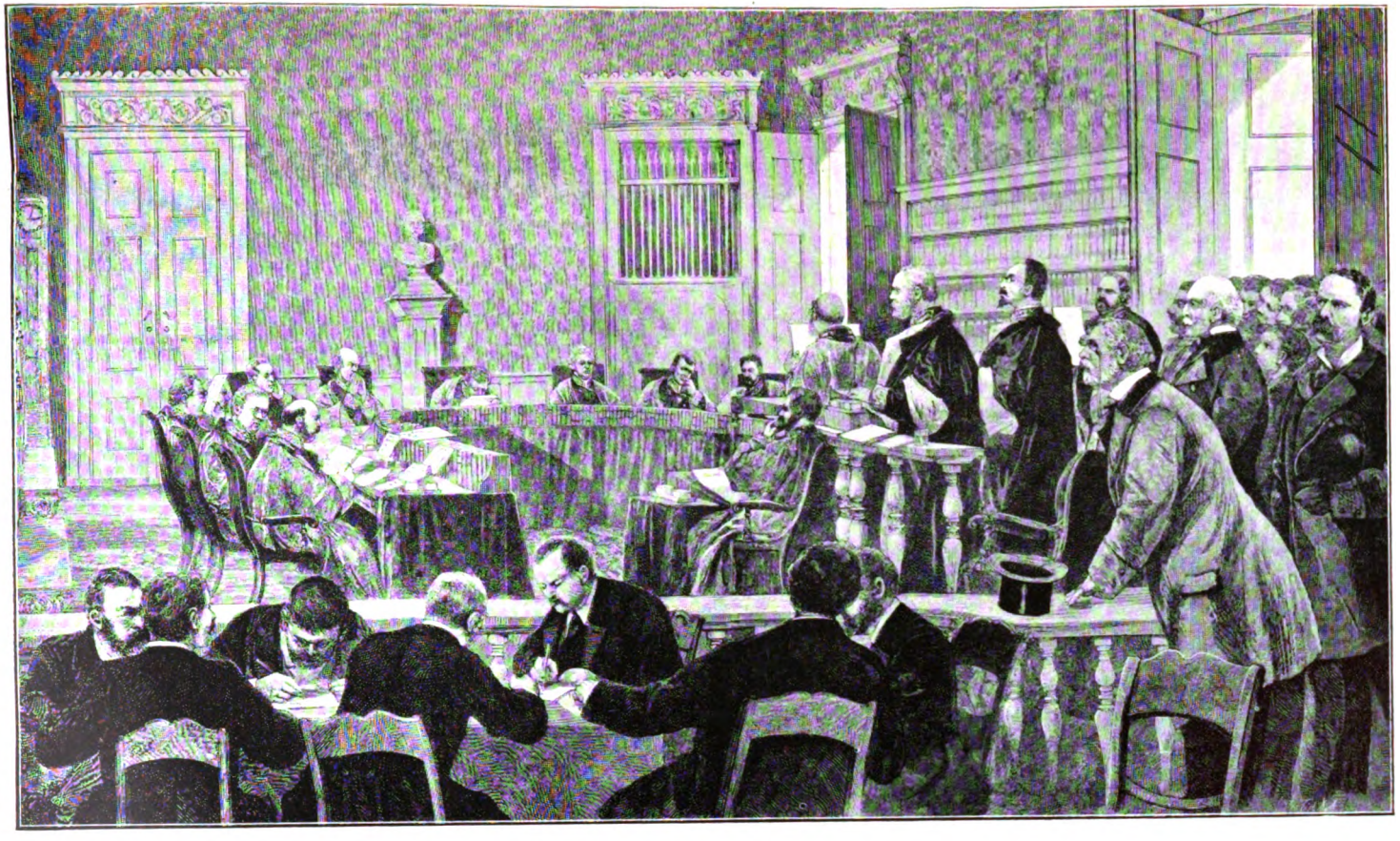

HOLSTEBROSAGEN FOR HØJESTERET.
Tegning til Illustreret Tidende af Knud Gamborg.

Digitized by Google

Digitized by Google

Chr. Ravn fængslet, skønt han paaberaabte sig, at efter Grundloven ingen Rigsdagsmand kunde fængsles under Samlingen uden det paagældende Tings Samtykke, med mindre han var grebet paa fersk Gerning. Ministeriet hævdede, at det kun gjaldt Varetægtsfængsel, ikke Afsoning af idømt Straf. D. 11. Januar stadfæstede Højesteret Dommen over Berg; Rygtet fortalte, at det var sket med syv Stemmer mod seks. Ministeriet udsatte Afsoningen til efter Grundlovsdebatten, hvoraf Oppositionen sluttede, at saa maatte det lige saa godt have kunnet vente til Samlingens Slutning.

Til Forslaget om Grundlov og Arbejdsløshed føjede Estrup til Hjælp for Landbruget et Forslag om *Told* paa Byg og Majs og om Ændringer i *Sukkerafgiften*. Det forkastedes med den Begrundelse, at det i det højeste vilde gavne nogle Godsejere, for hvem Kornsalg var afgørende, medens det vilde være til Skade for det mindre Landbrug, hvor Flæskeproduktionen var vigtigere.

Den Dag, Grundlovsdebatten sluttede, forelagde Estrup den *provisoriske* Finanslov sammen med Forslag til Finanslov for samme Aar, medens det i Folketinget forkastede Finanslovsforslag for 1886—87 nu fremsattes i Landstinget. Berg erklærede som Formand denne sidste Forelæggelse for grundlovsstridig.

To Dage derefter var den provisoriske Finanslov paa Dagsordenen for samme Dag at blive forkastet. Der manglede da fire Dage i, at Rigsdagen havde været samlet i to Maaneder, og Hørup havde under Grundlovsforhandlingen opnaaet en Erklæring af Estrup om, at han opfattede to Maaneder som to Kalendermaaneder, ikke som otte Uger. Der var da ingen anden Vej til at fjerne Rigsdagen og udstede en ny provisorisk Finanslov end at opløse Folketinget. Men man ønskede ikke Valg i denne Situation. Saa greb man den Udvej ved *en kongelig Resolution* at bemyndige Ministeriet til „foreløbig indtil videre at afholde de løbende Statsudgifter." Folketinget erklærede dette for et „nyt Forfatningsbrud."

I Landstinget kom det af Folketinget forkastede Finanslovforslag for 1886—87 til Behandling. Det lød paa et Underskud paa 9,4 Millioner. Estrup begrundede det med, at der de foregaaende Aar var nægtet saa mange nødvendige Bevillinger; det var ikke ret meget mere end Overskudet for 1884—85, og Kassebeholdningen var endnu 55 Millioner. Tingets 14 Venstremænd protesterede mod Behandling af en i Folketinget forkastet Finanslov, og Krieger gav dem Ret: „Grundloven kjender kun een Finanslov vedtaget i Følge et Forslag, der er indbragt i Folkethinget, og gjennem Folkethinget naar Landsthinget, hvorom saa Thingene enten strax eller senere blive enige." Behandlingen nu kunde kun blive „en finantsiel Samtale" mellem Ministre og Medlemmer, der lige-

Digitized by Google

saa godt kunde „have fundet Sted i en helt anden Stue end her." Kun Højre deltog i Nedsættelsen af Udvalg; alligevel vedtoges siden en Del Ændringsforslag, men tredje Behandling fandt ikke Sted.

D. 8. Februar sluttede Samlingen, og der udstedtes nu en *ny provisorisk Finanslov* for Resten af Finansaaret, fulgt henimod dettes Slutning af en provisorisk Finanslov for det følgende Aar. Paa denne optoges Bevilling til *Charlottenlund* og *Kastrup Forter* samt til Overrislinger ved Lyngby, i alt 3,3 Millioner Kr.; den permanente Landbefæstning mente man endnu ikke, det gik an at bygge uden Lov. Endvidere optoges 800,000 Kr. ekstraordinært til Hæren, 3 Millioner til Flaaden. I alt var det ekstraordinære Militærbevillinger til 7,1 Millioner. Desuden paabegyndtes i Foraaret 1886 for de ved Selvbeskatningen indsamlede Penge det første Fort. 25,000 havde ydet Bidrag, og der var nu tegnet 1 Million; i Aarenes Løb indgik i alt 1,4 Millioner. Det ny Fort, der byggedes under militær Ledelse, kom til at ligge ved *Garderhøj;* Indvielsen fandt Sted under megen Højtidelighed med Festdigt af den nyomvendte Holger Drachmann. En Maanedstid derefter holdtes i Cirkus et bevæget Møde med Diskussion mellem Officerer og Modstandere. En af Officererne talte her om „det fejge og forsagte: Hvad kan det nytte?" Hørup svarede: „Hvorfor er de militære Herrer saa bange for det Spørgsmaal? Hvad nytter deres Sagkundskab, naar de ikke kan svare paa det Spørgsmaal: Hvad kan det nytte? Jeg skal ikke gengælde Hr. Rambusch med at sige, at det er fejgt og forsagt at lukke sig inde i en Fæstning, i et Musehul. Jeg kan forstaa, om de ikke var saa modige med Nederlaget fra Als skrevet med blodige Strimer paa deres Ryg. Men dersom de ikke kan forsvare os, saa er det mandigere og modigere rent ud at sige: Vi kan ikke forsvare vort Land, hellere end at hidse os op i Illusioner, der er bristede saa mange Gange til Ulykke for vort Folk." Disse Ord vakte den yderste Forbitrelse i Højre. Ni Generaler offentliggjorde en Erklæring om, at de havde overvejet at udfordre Hørup, men var kommet til det Resultat, at han ikke fortjente den Ære.

D. 25. Juli var *Bergs Fængselstid* omme. Talstærke Skarer hyldede ham ved Losladelsen. Fængselsopholdet havde taget stærkt paa ham og synes at have bragt en Sukkersygdom til Udvikling. I den liberale Vælgerforening havde man ivrig droftet, hvorledes han skulde fejres. Neergaard og Pingel vilde have et Kæmpemøde paa Fælleden sammen med Socialdemokraterne. Men andre, hvoriblandt Hørup, foretrak beskednere Former. Man valgte en Fest i Dyrehaven, men det blev forbudt; saa vilde man til Landskrona, men det nægtede de svenske Myndigheder; til sidst fandt man en Festplads ved Marienlyst. 16 Skibe førte 8000 Mennesker derud; Socialdemokraterne var med; de havde

Digitized by Google

faaet 1000 Kort overladt. Derude hyldedes Berg af Hostrup og N. Neergaard. Han svarede: „Giv mig en Plads som menig, giv mig ingen højere, hvis De ikke har Tro til mig." P. Knudsen priste ham i Socialdemokraternes Navn. Han svarede ham: „Socialdemokraternes Ledere har skabt tænkende Væsener af Arbejderne." „Jeg beundrer dem, fordi de rejste de mange Tusinder til Arbejde for Frihedens Sag." Søndagen derefter hyldedes han i Kolding; Venstre sagde, der var mødt 40—50,000, Højre angav meget mindre Tal.

Sommerens Møder blev mange og bevægede. En særlig Karakter havde et Møde i *Hansted Skov* ved Horsens, hvor Studentersamfundet mødtes med Egnens Venstrebønder. Her sagde *Georg Brandes* om den Bondemand, hos hvem han boede: „Jeg opdagede snart, at min Vært var min Overmand i Sundhed og min Ligemand i Dannelse." Han gav sine Venners Program i Ordene: „Vor Religion er Frihedskærlighed, Retskærlighed, Sandhedskærlighed."

Dette Aar bragte som det foregaaende talrige Udtalelser, der førte til Sagsanlæg og Dom. Særlig Rækkevidde havde en Dom, der fældedes i Oktober 1886; den gjaldt en Artikel, over for hvilken der var anlagt Sag i Henhold til Presseprovisoriet af 1885. Højesteret gik ud fra dettes Gyldighed, uanset at det var forkastet af Folketinget efter at være indbragt ved privat Initiativ, og uanset, at Samlingen var endt, uden at Loven var bekræftet af Rigsdagen.

Ministeriets Kampmidler styrkedes i øvrigt ved to ny provisoriske Love: den ene udvidede Antallet af *Assessorer ved Kriminal- og Politiretten*, fordi disse var overbebyrdede, da de hyppigt brugtes som „flyvende Domstole" ude i Landet til Afgørelse af politiske Sager. Den anden forbød *Straamandsinstitutionen*". Det var blevet almindeligt, at Bladene antog ansvarshavende til at sidde i Arrest, naar en eller anden Artikel førte til Domfældelse. Dette forbødes nu. Megen Strid stod der om Gendarmerne. Hvor de kom i Landet, nægtede Venstremænd at have med dem at gøre; det var svært at skaffe dem Kvarter, og hyppig kom det til Sammenstod med dem. Det haardeste Slag stod ved *Brønderslev Marked* i September. Da en Gendarm vilde trække af med en fuld Mand, som havde væltet nogle Borde og Bænke, tog Bønderne Parti for den fulde og pryglede Gendarmen og en Kammerat, der kom til. Saa rykkede en Styrke paa seks Gendarmer frem; de huggede løs med Sablerne og anholdt nogle Bønder, der dog hurtig befriedes. Først da Herredsfogeden kom til med nogle Politibetjente, standsede Kampen, men den genoptoges, da Gendarmerne ikke efter Forventning fortrak; de tildængedes med Sten, angrebes med Stokke, svarede med Sabelhug. Til sidst trak Gendarmerne sig tilbage, de fleste af dem saarede; mange af Bønderne var ogsaa saarede. Et Par

Digitized by Google

Dage derefter fik Brønderslev en Gendarmeriindkvartering paa 30 Mand, og der indførtes en Art mild Belejringstilstand. Egnen hjemsøgtes for at finde Deltagere i Slagsmaalet, de stedlige Arrester fyldtes, og talrige Domme fulgte. Offentlige Møder forbødes foreløbig i Vendsyssel.

Sommeren 1886 betegner Højdepunktet af det Røre, Provisoriestyret vakte. Da alle Demonstrationer blev virkningsløse, da ingen Midler til Sejr stod til Raadighed, sygnede Stemningen hen, og mellem Førerne meldte sig Uenigheden om, hvilken Taktik man skulde følge. I Højres Lejr blev Stemningen mere og mere sejrssikker, da man saa, hvorledes alle Angreb prellede af. Man havde en Følelse af at have stærke, kloge Førere. Og man havde en stor Sag at kæmpe for: Ordningen af Landets Forsvar.

5. Forhandlingspolitikken 1886—90.

Mellem Rigsdagssamlingerne begyndte Venstres Fællesbestyrelse at drøfte den *Taktik*, man skulde vælge i næste Samling. Der var Stemning for at undgaa den hurtige Forkastelse af Finansprovisoriet og Finansloven, som førte til ganske korte Rigsdagssamlinger. Man mente, at selve Rigsdagens Tilstedeværelse altid vilde være en Vanskelighed for Ministeriet. Berg var ikke med til disse Drøftelser, men nogle Uger efter hans Løsladelse besøgte Bojsen ham paa Bogø. Han fandt ham paavirket af Mistanke om, at de andre vilde „sætte ham ud af Spillet", men Bojsen fik dog det Indtryk, at de var nogenlunde enige om Taktikken: de ny provisoriske Love skulde indbringes privat og forkastes, men Finansloven for 1887—88 skulde gaa til anden Behandling. Midt i September tog Holstein ved et Møde i Hjorring til Orde for den ny Taktik. Protestpolitikken betod: „korte Rigsdagssamlinger og lange Provisorier, saa tager Regjeringen de Penge, den vil, befæster Kjøbenhavn, som den vil, tager Pengene fra Venstres Højskoler, Venstres Skytteforeninger og lægger dem til Højres, til Livjægerne og Gendarmerne. Men vi holder det vel ud." Men der er en anden Mulighed: en „positiv Angrebspolitik", hvor man stiller sine „Forligsvilkaar": „Opgivelse af al provisorisk Politik, og det ikke blot i Ord, men i Gjerning ved Ophævelse af samtlige provisoriske Foranstaltninger, Opgivelse af hele Regjeringens Forsvarsplan og særlig af Kjøbenhavns Befæstning. Anvendelse af Statens Midler til Ophjælpning af Agerbruget, Handelen og Arbejdernes Kaar i Stedet for til unyttige Forsvarsforanstaltninger." Fjorten Dage senere præciserede han Vilkaarene ved et Kasinomøde: 1) Regeringen anerkender Folketingets absolute Veto, 2) Oppositionen

Digitized by Google

anerkender Kongens frie Valg af Ministre, 3) Storpolitikken afløses af Reformpolitikken, 4) den provisoriske Politik desavoueres, de provisoriske Foranstaltninger afskaffes.

I Mellemtiden havde Berg mere forbeholdent sagt: „Ingen Forhandling, der styrker, ingen Bevilling, der nærer det provisoriske Uvæsen." Fra Højres Side stempledes den tilbudte Forhandling straks som „Skinforhandling"; man forstod, at anerkendtes Hovedbetingelsen *Folketingets Nejret*, da vendte man tilbage til Tilstanden for Provisoriet, ɔ: at Ministeriet vel kunde sidde, men at det ikke kunde gennemføre noget.

Lige før Rigsdagssamlingen var der *Landstingsvalg;* det gav Venstre tilbage et ved et Suppleringsvalg tabt Mandat og desuden et nyt, saa Partiet steg til 16 Medlemmer i Landstinget. Termansen, der var Tilhænger af Fæstningen, ombyttedes med Askov Højskoles Forstander, *Ludvig Schrøder*. Paa den anden Side fulgtes den liberale *Broberg*, der kort før var død, af en fuldtro Højremand. I Folketinget traadte Monrad tilbage paa Grund af Svagelighed. Han fulgtes af *Henning Jensen*, der sluttede sig til Hørups Gruppe.

Da Rigsdagen kom sammen, forenedes de to Venstregrupper til „Rigsdagens og Folketingets Venstre". 74 af Folketinget, 16 af Landstinget blev Medlemmer, men ogsaa andre af „den samlede Opposition" deltog i Partimøderne; det gjaldt saaledes de to Socialdemokrater.

Foreløbig forkastedes Aarets provisoriske Love, men derpaa gik man i Gang med næste Aars Finanslov; her erklærede Holstein, at nu gik man til „Forhandling", „for at det skal kunne lykkes Thingene at tilveiebringe den Orden i Landet, som Regjeringen ikke har kunnet eller ikke har brudt sig om at bringe tilveie". Finansloven gik i Udvalg, og derefter tog Tinget fat paa et Forslag fra Estrup om *Konvertering* af 155 Millioner af Statsgælden; de skulde afløses af ny Laan til lavere Rente, og derigennem skulde Kreditforeninger o. s. v. paavirkes til Rentenedsættelse, til Gunst for det vanskelig stillede Landbrug. Det vedtoges enstemmigt.

Med megen Interesse drøftedes et Forslag af H. Trier, C. Hage og de to Socialdemokrater om, at Staten skulde yde Kobenhavns Kommune et Laan paa 4 Millioner Kr., rentefrit i tre Aar og derefter forrentet med 3 %, til Ombygning af usunde Kvarterer og *Opførelse af Arbejderboliger*. Det kritiseredes ret hvast af Højre, men Estrup sluttede sig til Grundtanken deri; allerede i September gik det til Landstinget. Trier, Holm og Hørdum foreslog dernæst at yde Kommunerne 1 Million i Laan til ekstraordinære Arbejder, at bemyndige Kommunalbestyrelserne til at yde Arbejdsløse Hjælp uden Fattighjælps Virkning, og at yde 50 Øre pr. Indbygger til Kommuner, der selv anvendte et tilsvarende Be-

Digitized by Google

løb til Arbejdslose. Trier oplyste, at af 28,260 Arbejdere i København og Omegn var 8105 eller 28½ % ledige. I noget mildnet Form gik Forslaget over til Landstinget. Endelig indbragte Holm og Hørdum, der med særlig Glæde havde hilst Overgangen til Forhandlingspolitikken, Forslag om, at forskellige Former af Understøttelse ikke skulde regnes for Fattighjælp. Det afvistes skarpt af Højre, modtoges med Velvilje af Venstre. Ministeriet foreslog paa sin Side 3 Millioner til ekstraordinær Fremme af offentlige Arbejder, deraf 1,200,000 til militære Foranstaltninger. Det mødte stærk Modstand som Aaret før.

Efteraaret gik da med ret stilfærdig Forhandling, ikke uden Udsigt til Resultater ogsaa ud over Konverteringsloven. Men i Januar 1887 brød Estrup af ved en *Folketingsopløsning*. Valgperioden løb ud om Sommeren, og Højre fandt Situationen gunstig nu. Ikke uden Grund. Partiet var samlet og styrket under Kampen. Af de misfornøjede sad kun Klein tilbage i Folketinget, Krieger og Ussing i Landstinget. Andre var gaaet helt over til Oppositionen, saa af dem havde man ikke længere Besvær. I Sommerens Løb havde man kunnet holde store Møder og Fester; Partiets Grundlovstog i København, paastod man, var lige saa talrigt som Socialdemokraternes. Højres Arbejder- og Vælgerforening i København naaede op til 27,000 Medlemmer, flere Gange den liberale Vælgerforenings Tal; ved Siden af de almindelige Vælgerforeninger havde de ivrigste rundt om i Landet oprettet „konservative Klubber"; der var nu 80 med 70,000 Medlemmer. Organisationen var langt fastere end Venstres. Højrepressen mente at kunne fastslaa, at det gik frem over hele Linjen. Delegeretmødet i November prægedes af Sejrsfølelse og Kamplyst.

Estrup sagde paa dette Møde, at Finansudvalgets Betænkning vilde blive Provestenen for Venstres Forhandlingsvillighed. Den omdeltes straks efter Juleferien. Estrups Forslag lod paa 53,4 Mill. Indtægt, 62 Mill. Udgift; Flertallet foreslog at stryge 12,7 Millioner, hvoraf 3,2 tiltraadtes af Højre; der var da Uenighed om 9,5 Millioner; 8,3 Millioner af de foreslaaede Militærudgifter var stroget, deraf alt vedrørende Fæstningen. Som Svar opløstes Folketinget med den Begrundelse, at Betænkningen ikke levnede Haab om Enighed om Finansloven.

Valget, den 28. Januar, bragte Højre Fremgang. Valgdeltagelsen gik op fra 59 til 70 %, og Højre fik Ret i dets vante Paastand, at Flertallet af dem, der sædvanlig blev hjemme, stemte Højre, naar de endelig kom. Højres Stemmetal voksede fra 57,000 til 87,000, Oppositionen fra 121,000 til 142,000, hvoraf 8000 for socialdemokratiske Kandidater. Højres Tal i Tinget steg fra 19 til 27. I Hovedstaden genvandtes fire af de i 1884 tabte Kredse; kun den store 5. Kreds holdt Socialdemokraterne med 30 Stemmers Flertal. Paa Frederiksberg valgtes Krigsminister Bahn-

Digitized by Google

son. Sidst havde Højre og Oppositionen været lige stærke i de ni Kredse, hvor der stemtes skriftlig; denne Gang stod i alle ti Kredse 23,000 Højrestemmer mod 17,000 Oppositionsstemmer. Ude i Landet vandt Højre fem Kredse, tabte een: Nakskov, hvor *N. Neergaard* valgtes. I Viborg søgte man forgæves at fælde Klein.

Ogsaa efter Valget var Oppositionen et overmægtigt Flertal i Folketinget: 75 mod 27. Men de fleste af dens Ledere drog af Tilbagegangen den Slutning, at den Udholdenhedskamp, de havde forkyndt, havde sine Vanskeligheder. Forhandlingsvilligheden voksede derved, og de to Maaneder, der var tilbage af Samlingen, bragte ikke helt faa Resultater. Nogle var af upolitisk Art. Andre berørte vanskeligere Emner; det gjaldt Bevilling til en ny Geværfabrik og til Tegninger til et nyt Christiansborg; her gjorde nogle af Venstre Indvendinger; Pingel vilde beholde Ruinen som et Symbol paa den politiske Tilstand, saalænge denne bestod, og Berg sagde: „Tiden er ikke belejlig til at træffe Foranstaltninger til Opførelse af en Kongeborg mere, saalænge Grundloven ligger i Grus". P. Holm stemte imod, men med den Begrundelse, at der burde skabes en ny Færdselsaare, hvor Ruinen laa.

Ogsaa om Loven om Laan til Kobenhavns Arbejderboliger blev der Enighed, om end i stærkt afsvækket Skikkelse; Forpligtelsen til at yde Laan blev til en Bemyndigelse; den treaarige Rentefrihed bortfaldt, og ogsaa Købstadkommunerne skulde have Adgang til Laanene.

Om *Finansloven* blev der derimod ikke Enighed. Estrup foreslog, i Tilknytning til Højres Standpunkt i Efteraaret, 53,3 Millioner i Indtægt, 59,5 i Udgift; Folketingsflertallet satte Udgiftsbeløbet ned til 51,1; Landstinget slog lidt af, men der blev dog tilbage en Uenighed om 7,7 Millioner. Forud for Landstingets Beslutning var der gjort et Tilløb til private Forhandlinger. Først mødtes Grev Holstein og General *C. M. V. Tvermoes*, en af Højres toneangivende Mænd; paa deres Foranledning forhandlede derefter Bojsen og Horup nogle Gange med Estrup og Nellemann; men d. 26. Marts maatte Bojsen meddele i Partiet, at der ingen Mulighed var for Forstaaelse. Afgørende var Striden om Militærvæsenet; Hørup opfordrede til sidst Estrup til næste Aar at fjerne denne Vanskelighed ved ikke at optage Fæstningsbevillinger paa Finanslovsforslaget. 1. April sluttede Samlingen; en *provisorisk Finanslov* udstedtes med det af Landstinget vedtagne Indhold, derunder *Fæstningsbevillingerne*.

De private Forhandlinger bevirkede, at Striden mellem Berg og de andre Ledere kom til Udbrud; Berg havde aabenbart hele Vinteren haft en Følelse af, at den Forhandling, som han var gaaet ind i sammen med de andre, kunde føre længere, end han ønskede. Man havde ikke underrettet ham om de private Forhandlinger; Horup gik ud fra, at det

Digitized by Google

maatte være Bojsens Sag. Da Meddelelsen kom om Forhandlingen, klagede Berg bittert derover, og han nedlagde nu sin Stilling som Formand baade i Parti og Ting.

Berg kom foreløbig til at staa ret ene. „Morgenbladet" gled bort fra ham og tilfaldt Bojsens Venner. Men ude i Provinserne havde han efterhaanden skabt en ganske stærk *Presse*, der tilhørte ham selv, og som Agitator i Folket var han stadig den mest virkningsfulde. Hans Feltraab: „Gaa aldrig paa Akkord med Uretten", gav Genlyd i manges Sind. Fra Flertallets Side var Hørup den, der førte det stærkeste Forsvar over for Bergs Angreb. I en Grundlovstale udviklede han, at Visnepolitikken var udmærket, saalænge Grundloven holdt og Folketingets Nægtelse blev respekteret, men „da *det* skete, som Folketinget nægtede, da *det* groede, som Folketinget visnede", forsvandt den af sig selv. Forhandlingspolitikken var ikke en af to Veje, man havde valgt, det var den eneste Vej, der fandtes, efter at Provisoriet var blevet til Virkelighed; men han vilde ikke for at opnaa Forstaaelse opgive „en Tøddel af vor grundlovsmæssige Ret". Han spurgte stadig, hvilken anden Politik det da var, Berg vilde, og ved Lejlighed skrev han: „Forskjellen mellem en virkelig Politiker og en ordinær Rumlepotte maa vel søges deri, at den Første har en bestemt politisk Hensigt", „men hvilket politisk Formaal vil Hr. Berg opnaae?" Fra Højres Side skrev og talte man i denne Sommer ud fra den Opfattelse, at det overvundne Venstre næste Vinter blev nødt til at give tilstrækkelig efter. Riffelloven ophævedes som overflødig.

Estrup forelagde dette Aar ikke blot Finansloven for 1887—88, men ogsaa den provisoriske Finanslov. Paa Finanslovsforslaget var der ingen Fæstningsbevillinger; Udgiften var derfor indskrænket til 55,9 Millioner, saa Underskudet kun var 2,1. Horup saa deri et Tegn paa, at Estrup i Tilslutning til deres Foraarssamtale havde villet holde Muligheden for Overenskomst aaben. Det er muligt, at dette var i Estrups Tanke, men det betød næppe, at han var villig til at opgive Fæstningens Fuldførelse; omtrent samtidig med Finansloven fremsattes *særligt Forslag* om 31,7 Millioner til *Landbefæstningen* og 15 Millioner til et Sofort, *Middelgrundsfortet*, og ved Højres Delegeretmøde udtalte Estrup sig skarpt mod at standse Fæstningsbyggeriet.

Ved første Behandling af Finansloven sagde Holstein: „Det er altsaa ikke Forlig, vi tror at kunne opnaa; det stræber vi ikke efter, og det gjør vi os ingen Illusioner om, men det vi stræbe efter, er ordnede Tilstande, det er en Tilstand, hvor Loven igjen hersker, og Vilkaarligheden hører op, hvor Loven binder Regjeringen, lige saa vel som den binder os andre." Berg tog nu Særstandpunkt, fulgt af en halv Snes; dog blev de i Venstrepartiet. Han erkendte, at man godt kunde for-

Digitized by Google

handle om Finansloven; det var han jo gaaet med til det foregaaende Aar; men det maatte ikke være med det Formaal „at sætte dette Ministerium paa lovlig Grund." Den provisoriske Finanslov forkastedes, som sædvanlig, hvorefter Rigsdagens Møder udsattes til 5. December, saa Provisoriet kunde udstedes en Gang til. Da Rigsdagen mødtes paa ny, ventede Estrup med at indbringe det ny Finansprovisorium, indtil det, indbragt ved privat Initiativ, var forkastet; saa kom han med det igen sammen med en midlertidig Bevillingslov, og nu sendte Tinget det hele i Udvalg med den Begrundelse, at Provisoriet jo var forkastet; der var saaledes fundet en Form, under hvilken Samlingen kunde fortsættes, uden at nogen af Parterne opgav sin Teori om Provisoriet; det var omtrent, som man havde baaret sig ad Aaret før. Da havde Berg været med; nu gik han sammen med otte andre imod.

Aarets Hovedspørgsmaal blev „*Kunstsmørret*". I 1883 havde *Otto Mønsted* indført denne Fabrikation i Danmark (Bd. VII S. 419). Den vakte hurtig Bekymring for, at Smørsalget i England skulde lide derunder, og 1. April 1885, Provisoriets Dag, forelaa færdig fra Rigsdagen den første Lov til Værn mod Kunstsmørret. Det skulde mærkes „Margarine". Men dette syntes nu ikke længere nok; Tiderne var svære for Landbruget, og dettes Haab byggedes paa den voksende Smørudførsel til England. I 1887 dukkede i Landbokredse Kravet om „Rent Land" op. Der skulde Forbud mod Fabrikation, Indførsel, alt. Hørup greb denne Agitation i Haab om at kunne drive en Kile ind i Godsejergruppen i Landstinget. Han synes i denne Vinter at have tænkt sig to Muligheder: enten en Overenskomst med Ministeriet, hvorefter dette opgav Fæstningen, eller en Deling af Landstingets Højre, der skulde give samme Resultat. De yngre Godsejere, navnlig Grev Mogens Frijs og Grev Ahlefeldt til Tranekjær mentes at være lidet fæstningstroende og at have en vis Tilbøjelighed til at gøre sig uafhængige.

I Efteraaret 1887 begyndte „Politiken" Kampagnen for det rene Land, og den unge Studentersamfundspolitiker *Vilh. Lassen*, der var blevet Redaktør af det Bjørnbakske „Aarhus Amtstidende", tog den op med største Voldsomhed ude i Landet. Den fængede baade hos store og smaa Landmænd. I 1886—87 havde den jyske Godsejer *H. P. Ingerslev*, der i 1885 var blevet Indenrigsminister, fremsat Forslag om at skærpe Kontrolbestemmelserne; det vakte da ringe Interesse og blev liggende i Udvalg. I Efteraaret 1887 kom det igen, og nu syntes det pludselig at blive det afgørende Brændpunkt. Medens Interesserne i 1885 næsten kun var knyttet til Udførselen, talte man nu ogsaa om det danske Smørmarked; paa det Tidspunkt regnedes det hjemlige Forbrug endnu til 2—3 Gange Udførselen. Ingerslev foreslog ud over Bestemmelserne fra 1885: Forbud mod Handel med Margarine paa Torv og fra Skib, kun

Digitized by Google

Handel i Udsalgssteder mærkede „Margarine", og i disse ingen Handel med Smør; dertil Forbud imod Blandinger og mod, at Margarinen havde Smørrets almindelige Farve. Hørup anbefalede at gaa endnu videre til et alt omfattende Forbud; han angreb skarpt de „forlorne Teorier om Erhvervsvirksomhedernes Fredhellighed, selv naar Almenvellet kræver den indskrænket og bundet." Ogsaa Holstein vilde meget stærkt Indgreb, han talte spottende om den „gamle aflægs nationaløkonomiske Theori fra forrige Aarhundrede, som fik sit Udtryk i „laisser faire, laisser aller". Bojsen og Berg talte derimod den fri Omsætnings Sag, og Socialdemokraterne forsvarede Margarinen som et billigt Næringsmiddel for Arbejderne. Højre delte sig efter By og Land.

Bojsen fik de fleste af Venstres Udvalgsmedlemmer med sig, og paa et Partimøde midt i Februar sluttede Flertallet sig til ham. Afstemningen blev usædvanlig broget, forskellig for hvert omstridt Spørgsmaal; N. Neergaard var f. Eks. snart med Bojsen, snart med Hørup. Men Bojsen fik Flertallet i Folketinget paa sin Side i alle Stridsspørgsmaal. Midt i Marts naaede Forslaget Landstinget. Her var Margarinens Fjender i Flertal, og Forslaget sendtes stærkt ændret til Folketinget. Det endte i Fællesudvalg. I dette sluttede Bojsen og Ingerslev et Forlig, der fik Estrups Tilslutning. Bojsen gik ind paa Farveforbudet, efter at der var naaet Forstaaelse om, hvorledes Farven skulde bestemmes; Blanding tillodes, naar ikke over 50 % var Smør; Indenrigsministeren skulde have Ret til at udstede Udførselsforbud, hvis han fandt det nødvendigt. Hørup gik med, da mere ikke kunde naas, men han var dybt misfornøjet med, at Sagen ikke var benyttet politisk til at dele Højre. Det var i de sidste Dage af Marts, man forhandlede om Kunstsmørret. I de samme Dage forhandledes ivrigt om *Finansloven*. Det var et *Festernes Aar:* Kongen blev 70 den 8. April og havde 25 Aars Regeringsjubilæum 15. Novbr.; det var Stavnsbaandsløsningens Hundredaarsfest d. 20. Juni, og endelig skulde der være stor Udstilling i København (Bd. VII S. 425). Paa begge Sider følte man Trang til Forsoning. Folketinget havde paa Finansloven strøget 5 Millioner, deraf 3½ til Militærbevillinger, 1 til Gendarmerne; Fæstningsbevillinger var der jo ikke paa Forslaget. Landstinget genoptog det strøgne, og en Ugestid for Finansaarets Udløb gik Loven i Fællesudvalg. Forskellige Tilløb til nogle foreløbige Forhandlinger skete uden ret at blive til noget, men da der kun var et Par Dage tilbage, gik en af de mest moderate Venstremænd *Villads Holm* efter Tilskyndelse af *Lars Dinesen* til Estrup; denne henviste ham til Landstingets Højre. Derefter fulgte Samtaler mellem *Villads Holm*, en anden Moderat *J. A. Thorup*, *Jens Busk*, der stod Hørup nær, Grev *Moltke-Lystrup*, Grev *Mogens Frijs* og Kammerherre *Skeel;* man begyndte Skærtorsdag hos Grev Moltke; „Jens Busk i Grevens Læne-

Digitized by Google

stol" blev siden Slagordet om disse Forhandlinger. Fæstningsbevillinger fandtes jo ikke paa Finansloven, men forelaa paa særligt Lovforslag, for hvis Gennemførelse der ingen Mulighed var. Højre krævede nu, at der i hvert Fald maatte bevilges 8 Millioner til Afslutning af „Feltbefæstningsanlæggene", i Virkeligheden til Anlæg af Vestenceinten. Om Eftermiddagen kom Estrup og Nellemann med. Villads Holm i hvert Fald synes at have været villig til at gaa ind paa, at Ministeriet tog de 8 Millioner, naar det blev paa eget Ansvar, saa de ikke kom paa Finansloven; de provisoriske Love skulde udleveres Folketinget, hvor Forkastelse var givet. Finansaarets sidste Dag, Paaskelørdag, inddroges Bojsen, Holstein og Jacob Scavenius i Forhandlingen; derimod var Jens Busk nu ikke med; han var om Formiddagen ved et Bestyrelsesvalg i Venstres Partimøde faldet ud af Bestyrelsen, hvad enten „Grevens Lænestol" eller hans Kamp mod Margarinen var Skyld deri; Thorup genvalgtes derimod. Kl. 7 om Aftenen gav Holstein i Partimøde Besked om Dagens Forhandling. Det saa ud til, sagde han, at der kunde blive *Forlig* paa følgende Betingelser:

Lars Dinesen.
Fotografi fra c. 1890.

Alle Bevillinger til provisoriske Love skulde udgaa af Finansloven, Lovene udleveres til fri Behandling. Paa Tillægsbevillingsloven skulde optages det fornødne Beløb til at afvikle Gendarmer, Assessorer og Politi før 1. Januar 1889. Men „med Hensyn til Forsvarssagen var man ubønhørlig". „Feltbefæstningen" maatte gøres færdig ved Anlæg paa Vestfronten. Regeringen skulde have 6—8 Millioner til fri Raadighed til under sit Ansvar at sikre Landets Neutralitet, „men det vilde blive til Fuldendelse af Fæstningen." „Saa skulde der ikke gjøres mere ved Befæstningen uden efter Overenskomst med den samlede Rigsdag;" som Udtryk derfor skulde det foreliggende Fæstningsforslag standses med en Erklæring om, at „Sagen kun kunde løses gjennem Overenskomst med alle Faktorer."

Det synes, at Holstein under Partiforhandlingen har sagt, at han var stemt for at tage imod det, men han vilde følge Trop, hvis Partiet gik imod; det kunde kun tages i Enighed; Hogsbro gik imod, Bojsen fandt Tilbudet utilfredsstillende. Partiet mente, at før Afgørelse fandt

Digitized by Google

Sted, maatte Partibestyrelsen behandle det, og der indkaldtes nyt Møde til Paaskesøndag Kl. 12. Høgsbro havde aftalt med Estrup og Liebe, at Tingenes Slutningsmøder først skulde holdes Kl. 3½ om Søndagen.

I Bestyrelsen samledes fem, hvoriblandt Bojsen, Høgsbro og Hørup, om Forslag til Partibeslutning saalydende: „Da man maa opfatte det foreliggende Tilbud om en mulig Gjennemførelse af Finantsloven som betinget af den samtidige Afgjørelse af et andet stort Stridsspørgsmaal, der kræver sin selvstændige Drøftelse, ser man allerede af den Grund ikke, at der paa det foreliggende Grundlag kan opnaas noget Resultat." To: Thorup og Tauber, stemte imod, R. Claussen og Holstein stemte ikke.

I Partimødet Kl. 12 foreslog den meget moderate Tutein en Beslutning, der gik ind paa de 8 Millioner, men sagde, at Tinget ikke delte Ministeriets Tro paa Fæstningen; Neergaard foreslog dertil at føje, at Anvendelsen af de 8 Millioner maatte ske „med Udelukkelse af Kjøbenhavns Befæstning."

Afstemningen gav 26 for Bestyrelsens Forslag, 18 mod, 20 stemte ikke. Blandt de 26 var de fleste af Hørups Venner og P. Holm, men ogsaa Bojsen; blandt de 20: Bergianerne, Holstein, Pingel, Neergaard. Blandt de fraværende var Jens Busk. Tobaksrøgen var blevet ham for stærk, drillede siden de Moderate. Delingslinjen ved Afstemningen gik paa tværs af den sædvanlige. Berg havde i Vinterens Løb holdt sig meget tilbage i Partiet; han var gaaet ud af Bestyrelsen, deltog sjældent i Partidrøftelsen og sjældnere endnu i Afstemningerne; hans Fløj talte 10 Mand. Det øvrige Parti deltes efterhaanden, uden at nogen Adskillelse fandt Sted, i en Bojsensk-Høgsbrosk Fløj og en Holstein-Hørupsk, men i dette Tilfælde stemte Bojsen-Høgsbro sammen med Hørup mod de allerfleste af dem, der ellers stod dem nær; og Holstein og Hørup stod hver for sig. Det drøftedes siden med Iver, om Hørup i Grunden havde været for Forlig. Fra moderat Side hævdedes det, at han havde opmuntret Jens Busk dertil. Hørup selv gengav i en Række Taler og Artikler i den følgende Tid sin Opfattelse saaledes: „Forhandlingerne i Foraaret 1887 førtes *mod* Militarismen", „det reelle Skel mellem Partierne, det som Venstre skylder sin uhyre Tilslutning i Befolkningen, det, som gør Venstre til Venstre." Estrup aabnede en vis Mulighed for et saadant Forlig ved Finanslovsforslaget uden Fæstning. Dette var „det sidste, som Venstre med frelst Ære kunde modtage." Men Selvbeskatterne og Højres Delegeretmøde pressede paa for at faa Fæstningen fuldfort. Smørkrigen aabnede endnu en Mulighed for Overenskomst *mod* Fæstningen; den brast, ved at Bojsen tog Ledelsen i Partiet og lavede Forlig med Højre derom. Forhandlingerne om Finansloven førtes forvirret og taabeligt. De endte med, at Dele af

Digitized by Google

Partiet blottede Venstre ved at indlade sig paa Forhandling om Fæstningen. „Hermed var det givet, at Konflikten ikke vilde ende med Opgivelse af Københavns Befæstning, men med dens Fuldførelse. Og det vil igen sige, at der fra nu af ikke længer er Nogen, der kan se Enden paa den Konflikt." Forhandlingspolitikken kunde nu kun fortsættes som den bekvemmeste Taktik. „De to sidste Rigsdagssamlingers Politik var dermed løbet i Sandet."

Saa snart det var klart, at Overenskomst ikke kunde naas, hjemsendtes Rigsdagen, og en *provisorisk Finanslov* udstedtes som sædvanlig. Det Fæstningsforslag, der forelaa fra Efteraaret, naaede Folketinget Paaskesøndag at faa forkastet med en Dagsorden, der nedlagde Indsigelse mod Fæstningsbyggeri „under Ministeriets eller privat Ledelse uden Rigsdagens Samtykke." Tre Uger derefter tog Ministeriet de otte Millioner paa forventet Tillægsbevilling. Ministeriet kunde da ikke bringe Kongen den Fred i Landet, det havde ønsket at give ham i Fødselsdags- og Jubilæumsgave. Men det stod selv styrket, medens Venstre var splittet endnu mere end før. Medens Hørup fra nu af vilde indskrænke Forhandlingen til det mindst mulige, vilde Bojsen fortsætte med øget Iver, og det var utvivlsomt, at Smørkrigen havde svækket Hørup og styrket Bojsen. Nogle Love kunde Ministeriet ogsaa glæde sig ved at have bragt i Hus. Presseprovisoriet følte man sig nu stærk nok til at ophæve.

Fr. Bajer havde i denne Samling rejst tre Fremtidsspørgsmaal: Kvindernes Ligestilling i formueretlig Henseende, Kvindernes kommunale Valgret og Valgbarhed, Forholdstalsvalgmaadens Indførelse.

Baggrunden for de to første Forslag var den voksende om end ikke meget stærke *Kvindebevægelse.* I 1869 havde Georg Brandes udgivet sin Oversættelse af Stuart Mills: Kvindernes Underkuelse, i 1871 stiftedes „Dansk Kvindesamfund", fra 1885 udgav dette „Kvinden og Samfundet". I 1886 oprettedes „Kvindelig Fremskridtsforening" med Fr. Bajers Hustru som Leder, og denne Forening rejste selve Valgretskravet.

Forslaget om Kvindernes formueretlige Ligestilling blev liggende i Folketinget. Derimod vedtog dette Forslaget om kommunal Valgret. Allerede i Efteraaret 1886 havde Bajer foreslaaet Valgret for Kvinderne til Københavns Borgerrepræsentation; nu i 1887 foreslog han Valgret og Valgbarhed til alle Kommunalbestyrelser, men kun for Enker og ugifte Kvinder, der opfyldte det sædvanlige Krav om Skattebetaling. Folketinget indskrænkede forsigtig Forslaget til at omfatte Valgretten; saa var Indenrigsministeren villig til at gaa med, men han vilde ikke love at gøre Forsøg paa at bryde Modstanden hos andre.

Digitized by Google

Højre stemte dog imod i Folketinget, og i Landstinget vendte man sig heftig mod Forslaget. Carl Ploug erklærede, at det var for ham „Led i en Kjæde, hvis Endemaal er Kvindens politiske Ligestilling med Manden." Denne var forkastelig, thi i Politikken var det Forstanden, man havde Brug for, og denne var stærkere udviklet hos Mændene, medens Følelsen var stærkest hos Kvinderne. „For den parlamentariske Kamp, baade den uden for Thingene og den i Thingene, ønsker jeg vore Kvinder fritagne. Den giver baade Sved og Støv — jeg vil ikke sige Snavs — og ingen af Delene vil klæde dem." Tinget vedtog med 34 St. mod 13 en dertil svarende Dagsorden.

I 1886—87 havde Bajer foreslaaet *Forholdstalsvalg* til Borgerrepræsentationen; det standsedes da i Landstinget. Det gentoges nu og vedtoges i Folketinget, skønt Berg og nogle andre undlod at stemme med den Begrundelse, at denne ny Valgmaade ikke syntes dem tilstrækkelig afklaret. Højre i begge Ting gik imod; det var jo endnu eneraadende i Borgerrepræsentationen; Forslaget forkastedes i Landstinget.

Aarets Fester bar Vidnesbyrd om den politiske Strid. Kongens Fødselsdag fejredes kun af Højre; Ministeriet benyttede den til at give Amnesti for politiske Forseelser. Stavnsbaandsfesterne holdtes af hvert Parti for sig. Politisk holdt Venstre sig forholdsvis stille, trykket af den indre Strid i Partiet; i September førtes en heftig Polemik mellem „Politiken" og „Morgenbladet". Lige for Rigsdagssamlingen modtes *Delegerede for de demokratiske Foreninger* til Forhandling i København. Efter det lille Tilløb i 1885 havde man ikke haft saadanne Møder; Berg havde ønsket det i 1887, men da vilde Partiflertallet ikke gaa med dertil. Kun de Delegerede kunde ved dette Møde tale og stemme; Rigsdagsmændene maatte nøjes med at være Tilhørere. Mødet prægedes af den Forbavselse, hvormed Venstres Vælgere i det hele saa paa Førernes Strid. Det sluttede med Godkendelse af Forhandlingspolitikken til Gennemførelse af demokratiske Reformer; Finansloven burde søges ført gennem alle Stadier, men man erklærede, „at Folketinget aldrig bør anerkende og ikke bør deltage i Afviklingen af de ulovlige Provisorier og ikke bringe nogetsomhelst Offer for Gennemførelsen af saakaldte regelmæssige Tilstande, naar dermed ikke naas en ubetinget Anerkendelse af Folketingets grundlovsmæssige Medbestemmelsesret i Bevillings- og Lovgivningssager, *at* Folketinget ingensinde bør give Bevillinger til og aldrig bør give lovmæssig Anerkendelse af de stedfindende provisoriske Befæstninger om København;" de militære Budgetter skulde indskrænkes; ved Siden af Programmet af 1872 pegede man paa Skabelsen af ny Husmandsbrug som Livsfæste eller Selvejendom, Støtte til Sygekasserne og Indførelse af Alderdomsforsørgelse.

Digitized by Google

Den Enighed, Delegeretmødet havde ønsket, viste sig ikke i Rigsdagen. Straks ved Samlingens Begyndelse stemte Bojsens Venner Hørup ud af Partibestyrelsen, og en Maanedstid derefter vragede de ham som Viceformand. Allerede forrige Vinter havde Bojsen gjort Tilløb til at samle sine Venner til særlige Møder; nu blev det almindeligt; de var 32, hvilket betød Flertal i Partimøderne, da Bergs Gruppe ikke stemte. Holstein var misfornøjet hermed, nærmede sig mere og mere Hørup, og henimod Samlingens Slutning dannede de en lignende Gruppe, hvortil regnedes 27. Alt dette svækkede meget Respekten for Partiet, men foreløbig ændrede det ikke stort i Folketingets Holdning.

Den 15. November var der 25 Aars Jubilæum for Kongens Regeringstiltrædelse. Højre holdt store Fester Landet over, Venstre svarede med Mindefester for Frederik VII. I Tinget sluttede Høgsbro efter Aftale med Partiet Mødet d. 14. November med en Erklæring om, at han ikke vilde bringe Kongen Tingets Lykonskning, fordi „Thingets store Flertal, hvor stærkt det end hævder Kongens, ifølge Grundloven uansvarlige Stilling, dog — i Overensstemmelse med den sidste, i Marts 1885, her vedtagne Udtalelse til Hs. Maj. — ikke med Sandhed formaar at ønske Hs. Maj. til Lykke med en Regjeringstid, under hvilken hans Ministerium har valgt det Brud med Grundloven, Thinget den Gang søgte at afværge". Udtalelsen fremkaldte heftig Indsigelse fra Højres Side.

Rigsdagssamlingen blev usædvanlig begivenhedsløs. Paa Tillægsbevillingsloven optoges de 8 Millioner, for hvilke man var i Færd med at bygge *Vestfronten*. Berg benyttede Lejligheden til at spørge om Paaskeforhandlingerne, men ingen svarede. Ministeriet erkendte nu, at det gjaldt permanente Anlæg. Oppositionen hævdede, at Bevillingen var grundlovsstridig, da Ministeriet efter Forkastelsen af Fæstningsloven paa Samlingens sidste Dag med Sikkerhed vidste, at den ikke vilde blive godkendt. Den stemtes da ud i Folketinget; i Landstinget kom Loven først til Behandling den Dag, da Samlingen skulde slutte; Ministeriet foreslog at sætte de 8 Millioner ind igen, men Andræ krævede Forretningsordenens Frist for Forslagets Behandling overholdt, og da han og en anden Højremand stemte sammen med Venstre, kunde man ikke naa de ¾'s Flertal, der krævedes til at fravige Forretningsordenen.

Under Finanslovens Behandling oprullede Grev Holstein efter Aftale med Partiet et stort *Trafikprogram*. Staten skulde oprette en Esbjerg—Parkestonerute, der skulde være ny Dampfærgeforbindelser, Kystbane o. s. v. Ministeriet og Højre gik imod, Berg ogsaa, bortset fra Parkestoneruten. Berg vilde dette Aar standse hele Finansloven ved

Digitized by Google

anden Behandling, men Flertallet sendte den til Landstinget; det af Ministeriet foreslaaede Underskud paa 3,3 Millioner var ændret til et Overskud paa 1,2 Million. Ministeriet erklærede det for uantageligt, og det blev til *Provisorium* som de andre Aar.

Regnskaberne for de to første Provisorieaar 1885—86 og 1886—87 naaede dette Aar Tinget fra *Statsrevisionen*. Godkendelse nægtedes. Der vedtoges ikke faa neutrale Love, og selv en Lov om Fodfolkets Forsyning med ny Geværer gik igennem. Ligesaa et privat Lovforslag af Edv. Brandes om Teaterdrift i København. Et Regeringsforslag om et Statspoliti til Afløsning af Gendarmeriet afvistes.

Før Rigsdagen mødtes igen i Efteraaret 1889, prøvede de stridende Grupper Kræfter paa et nyt *Delegeretmøde*. Fra Bergsk Side foresloges her, at man ikke maatte bevilge Ministeriet nogen Finanslov; det forkastedes med 183 mod 96, men Berg var dog altsaa stærkere blandt de Delegerede end i Tinget. Beslutningen fra forrige Aar gentoges, og det overdroges de Delegeredes „Overbestyrelse" at udarbejde et *Reformprogram*, der udsendtes i December. Det krævede: [1]) Statsmidlernes Anvendelse til Fremme af Erhvervslivet og Lettelse af de ringest stillede Klassers Kaar, [2]) store Toldnedsættelser opvejet ved Nedgang i Militærudgifterne, [3]) Alderdomsforsørgelse, [4]) Understøttelse i Tilfælde af Sygdom og Ulykke, [5]) Forbud mod Søndagsarbejde og overdreven lang Arbejdstid, [6]) fuld Anerkendelse af Arbejdernes Organisationsret, [7]) ny Husmandsbrug og Driftslaan til Husmænd, [8]) Sygehjælp og Hjælpekassehjælp uden Fattighjælps Virkning, [9]) hemmelig Afstemning, [10]) kommunal Valgret for Kvinderne, [11]) lige Adgang for Kvinder og Mænd til Erhverv, [12]) Retsplejereform efter Grundlovens Bud, [13]) større kirkelig Frihed og Selvstyre, [14]) Forbedring af Folkeskolen, [15]) ingen Godkendelse af Fæstningen til Lands eller Søs, [16]) Bestræbelser for anerkendt Neutralitet, [17]) Arbejde for Nordslesvigs Tilbagevenden ad fredelig Vej, en Udenrigspolitik, der fjerner Troen paa, at Danmark vil slutte sig til den ene eller anden Magt.

Programmet var Udtryk for de Tanker, der i de foregaaende Aar havde fæstnet sig i hele Venstre; meget af det her krævede, gennemførtes i de følgende Aartier. Gruppestriden gjaldt endnu Personer og Taktik, ikke Program.

Samlingen 1889—90 skares i Stykker ved Valget d. 21. Januar 1890 ved Treaarsperiodens Udlob. Perioden før Jul kendetegnedes kun ved et Forslag om Rigsretten, stillet af Holstein med Bojsen og Hørup som Medforslagsstillere; Rigsretten skulde efter Forslaget bestaa af lige mange fra hvert Ting under Ledelse af Højesterets Præsident, der dog ikke skulde have Stemmeret. En Tredjedel skulde kunne udskydes ved Lodtrækning, saa Resultatet aldrig kunde forudses. Højre døbte det „Rigs-

Digitized by Google

retslotteriet", som Venstre havde kaldt Estrups Forslag Finanslotteriet. Estrup afviste Forslaget. Da Forhandlingen foregik, sad Horup i Fængsel. Han havde faaet tre Maaneders simpelt Fængsel for en Artikel i „Politiken" om Domstolene.

Ved Valget i Januar 1890 vandt Oppositionen tre Mandater, saa den fik 78 mod 24 af Højre. Trier, Hage og Hørdum genvandt i Københavns deres Kredse fra 1887. Neergaard faldt i Nakskov, men Venstre tog Nabokredsen. Hørup, der sad i Fængsel, genvalgtes med det højeste Tal, han nogen Sinde naaede i Koge. En Socialdemokrat valgtes i Land-

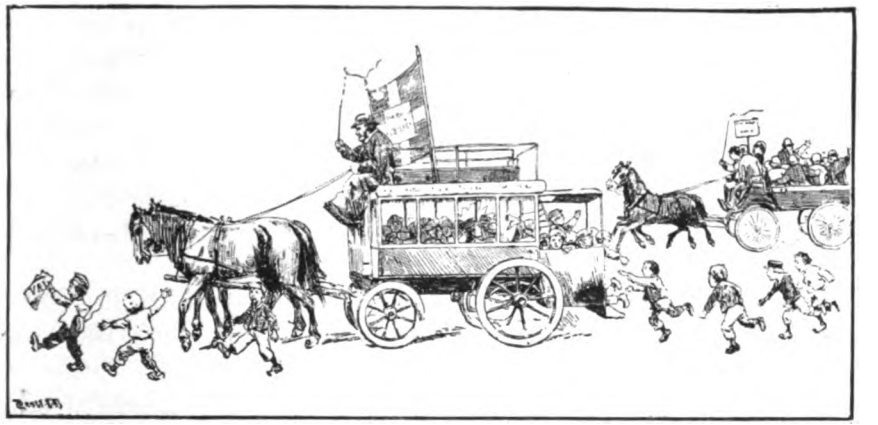

»Gratis Befordring«.
Valgbillede fra Valget 21. Januar 1890.
Efter »Illustr. Tidende«.

kredsen Skjoldelev, fordi Venstre delte Stemmerne mellem to. Oppositionen havde 140,000, Højre 92,000, omtrent som i 1887, men indenfor Oppositionen var Socialdemokraterne, der nu stillede op i flere Landkredse, vokset fra 8000 til 17,000. Berg gik ud med 10 Mand, kom tilbage med 17; det gik mest ud over de moderate Jyder, der havde været forligsivrige i 1888, „Gl. Avlsgaardgruppen", som de kaldtes efter en københavnsk Gæstgivergaard, hvor nogle af dem boede. Forholdsvis var Hørupperne styrket ved Fremgangen i København.

Valgets tre Begivenheder var Fremgangen i København, for Berg og for *Socialdemokraterne*. Disse begyndte fra nu af paa helt anden Maade end hidtil at gaa ind i Bevidstheden som et Parti af politisk Betydning. I 1888 havde de samlet sig om et mere udformet Program end det fra 1876. Efter en Indledning af lignende Art som da fulgte nu: „Socialdemokraterne kræver derfor Arbejdsmidlernes Overgang til Samfundsejendom, hvorved det nuværende Klassesamfund med sine Interessemodsætninger afløses af et harmonisk Fællesarbejde med plan-

Digitized by Google

mæssig Produktion og en retfærdig Fordeling af Udbyttet i materiel og kulturel Henseende under det arbejdende Samfunds demokratiske Ledelse." Ogsaa Reformkravene udformedes nøjere; til de vante Krav med Hensyn til Arbejdsforholdene fojedes Skolevæsenets Overgang til Staten, Religionen som Privatsag, Folkeværn i Stedet for staaende Hær, Udstykning til Landarbejdere, gratis Retshjælp.

Partiet drev ved Valget i 1890 en ivrig Agitation, og det gik mange Steder angrebsvis til Værks over for Venstre. Bekymringen for det blev en af Grundene til den Spaltning, der nu snart traadte frem mellem de Venstremænd, der ønskede Forstaaelse med Højre, og det ovrige Venstre. Den ituskaarne Rigsdagssamling bragte næsten ingen Resultater. En bitter Forhandling førtes efter en Forespørgsel af Hørdum i Anledning af Afskedigelsen fra militære Værksteder af Arbejdere, der havde været Stillere for ham. Bahnson billigede, at man afskedigede Arbejdere, der var Medlemmer af socialistiske Foreninger, fra Statsværksteder. Holstein stemplede dette som „en Terroisme af den viderværdigste Art, den mest oprørende Art"; Berg var ligesaa skarp, og en Misbilligelse vedtoges mod Højres Stemmer.

Ved tredje Behandling af Finansloven foreslog Bahnson 3½ Million til Middelgrundsfortet; efter den Praksis, Ministeriet fulgte, betød det, at de bagefter kunde komme paa den ventede provisoriske Finanslov. Beløbet forkastedes; Klein stemte for det efter indtrængende at have fraraadet, at man uden Bevilling begyndte Bygningen af et Fort, der vilde tage flere Aar og saaledes afskære alle Forligsmuligheder i denne Tid. Landstinget opgav den vante Behandling af Finansloven og nøjedes med at billige Regeringens Forslag i en Dagsorden. Da Rigsdagen var hjemsendt, fulgte Provisoriet; der stilledes Penge til Raadighed baade til Middelgrundsfortet og til en Frilagerbygning, som heller ikke var bevilget af Tinget.

For Grev Holstein betød dette, at al Mulighed for regelmæssige Tilstande nu var afskaaret for et langt Tidsrum. Desuden trykkedes han, der var som en Slags Mægler mellem Bojsen og Horup, af den voksende Modsætning mellem disse; vel var Hørup efter Januarvalget atter valgt ind i Partibestyrelsen, men det kunde forudses, at det maatte ende med Brud. D. 12. Juni erklærede Holstein i et aabent Brev, at han nedlagde sit Mandat. Kun Forhandlingspolitikken var mulig, men denne Politik havde intet politisk Maal efter Paabegyndelsen af Middelgrundsfortet. „Og dermed er Forudsætningen for min Politik bristet, baade nu og i Fremtiden." Bojsen svarede i „Morgenbladet", at denne Politik var provet for kort til at kunne siges at være bristet: „Jo mindre en storpolitisk Forstaaelse stilles i Forgrunden, desto nærmere kan vi være

Digitized by Google

ved at opnaa Forfatningens Genoprettelse." Horup skrev derimod i en Afskedsartikel fuld af Beundring for Holstein: „De Forventninger, han knyttede til Forhandlingspolitikken, har vi hverken næret saa stærkt eller saa længe som han. Mulighederne for en Forstaaelse var i Virkeligheden bristet med de 8 Millioner i 1888, med Middelgrundsfortet er den nu over alle Bjerge." Kort for havde han sagt om Forhandlingspolitikken: „Den syntes født til Bagateller, og noget stort den blev ejheller."

Efteraarets Landstingsvalg fortsatte Bevægelsen fra Januarvalget. Oppositionen vandt i de samme fire københavnske Kredse som i Januar og havde dermed Stemmer til at tage tre af de syv københavnske Landstingsmandater. Det blev to Socialdemokrater og en Radikal. Ude i Landet styrkedes Bergianerne uden Forskydning mellem Venstre og Højre.

6. **Forligspolitikken 1890—95.**

Venstres Delegeretmøde godkendte ligesom det foregaaende Aar Forhandlingspolitikken med 180 mod 92. Men i Rigsdagsgruppen gled man nu hurtig frem mod Brud. Ved Foraarssamlingens Slutning havde Bestyrelsen overdraget Bojsen at udarbejde en Plan for Arbejdet i den ny Samling. I Oktober forelagde han den for „den forhandlende Del" af Venstre; Bergianerne var nu som Regel ikke med. Et Hovedpunkt var, at man skulde foreslaa en Ophævelse af Sukkerafgiften mod Indførelse af en *Ølskat*. Estrup havde i den foregaaende Samling foreslaaet en Ølskat, der ikke var blevet gennemført. Dertil føjede Bojsen nu Forslag om Havelodder til Landarbejdere. Desuden udviklede han, hvorledes man skulde behandle Lovene om Fattigvæsen, Ulykkesforsikring og Sygekasser, hvorom der fra de foregaaende Aar forelaa Regeringsforslag, som var drøftet uden Resultat. Flertallet billigede hans Plan. Horup gik imod, navnlig mod Forslaget om Ølskat.

Inden længe fuldbyrdedes Partidelingen. Bojsen gik mere og mere op i den Tanke, at man skulde standse Socialdemokratiet ved social Lovgivning i Forstaaelse med Højre. Derved skulde saa en Forstaaelse om Forfatningen muliggøres. Saa kunde man ogsaa frigøre sig for den europæiske Radikalisme. Horup interesserede sig ikke for de Reformer, der kunde naas sammen med Højre; det var for ham ligegyldige Lapperier; hans Interesse var at føre Forfatningskampen til Ende, besejre Militarismen, vinde den offentlige Mening for den ny Tids Tanker; naar det var naaet, var Tiden inde til en dybtgaaende Forvandling af Lovgivningen i den ny Tids Aand. Paa det første Punkt var

Digitized by Google

Berg enig med ham. Da Bojsen og Hørup skiltes efter Holsteins Bortgang, nærmede Berg og Hørup sig til hinanden. Rigsdagsmændene stod længe usikre over for Førernes Strid, men i Partimøderne fik Bojsen Overtaget, da Bergianerne ikke var med; og snart hørte ogsaa Hørup og hans nærmeste op at deltage. Henimod Samlingens Slutning dannedes *to Valggrupper:* en paa 38 af 18 Høruppere, 17 Bergianere, 3 Socialdemokrater; en paa 37 af Bojsens Venner; 3 stod endnu uden for. Blandt de 37 var der flere, der før havde staaet Hørup nær: Rasmus Claussen, Bjørnbak, V. Pingel. Der fandtes nu som før Grundtvigianere i hver af Grupperne. Heller ikke nu blev det en Deling efter „Livssyn".

J. M. V. Nellemann.
Fotografi fra 1880'erne.

I Højre vakte Delingen ny Forventninger om, at man kunde vinde de moderate Bønder til Kamp mod Socialisme og Brandesianisme. Ved Højres Grundlovsfest dette Aar i Rosenborg Have havde *Nellemann* holdt en stor Tale mod „Socialismen", „Materialismen", „Livsnydelsen", „de fædrelandsfjendtlige Retninger" og deres „onde Instinkter"; han udtalte Haabet om, at alle gode Kræfter maatte finde hinanden i Kampen mod disse, deriblandt „mange af vore nuværende politiske Modstandere". I en vis Modsætning til denne Stemning stod allerede nu Kultusministeren *Jacob Scavenius*, der var ivrig for Højres Forfatnings- og Militærpolitik, men ønskede en frisindet Politik paa litterært og videnskabeligt Omraade.

Allerede ved første Behandling af Finansloven sporedes den ny Deling i Venstre. Efter Aftale i Partiet talte baade Bojsen og Hørup i Holsteins Sted. Bojsen sagde, at Middelgrundsfortet spærrede for flere Aar Vejen til Forfatningsforlig, men denne „Hviletid" kunde benyttes til sociale Reformer, der var forberedt de foregaaende Aar. Hørup sagde, at der kun kunde ventes Smaareformer, indtil Tankerne om „en retfærdigere Ordning af Samfundstilstanden" var afklarede; de forestaaende seks Maaneder syntes ham „et sørgeligt Afsnit af spildt Tid", en Sætning, Berg med Glæde understregede.

D. 30. Oktober indbragte Bojsen Forslag om en næsten fuldstændig Ophævelse af *Sukkerafgiften*, en *Ølskat* paa bayersk Øl paa 10 Kr. pr. Td., svarende til 3 Øre pr. Flaske, samt om *Havelodder* til jordløse Hus-

Digitized by Google

mænd. Ved første Behandling sagde Estrup, at han i Landstinget vilde fremsætte et Toldforslag, og han haabede da, at de to Forslag kunde „sammensmeltes" saaledes, at der kunde blive Flertal for dem i begge Ting. Hørup indbankede fra da af Ordet „Sammensmeltningen" som Betegnelsen for den ny Politik. Det blev en otte Dages Diskussion, der fylder 432 Spalter i Rigsdagstidende. Tanken om en udvidet Alkoholbeskatning havde været fremme allerede i 70'erne og var dukket op igen i Firserne; i Foraaret 1889 havde Folketinget vedtaget Toldnedsættelser under den Forudsætning, at der kunde indføres en Ølskat paa 3—4 Millioner; Venstres Program af 1889 havde nævnt en saadan Skat som en Mulighed, hvis den blev nødvendig til „Forbedring af de arbejdende Klassers Kaar"; i Efteraaret 1889 havde Estrup foreslaaet en Ølskat i Landstinget, og den spillede en Rolle under Valgkampen 1890, forfægtet af Højre, angrebet af Venstre; i Foraaret 1890 havde Estrup foreslaaet den i Folketinget, hvor den efter en skarp Debat var begravet i Udvalg. Nu blev den Stridens Hovedemne. Forsvarerne holdt sig til, at Sukkeret var nyttigt, Øl skadeligt; Hørup hævdede, at Sukkerforbruget stod stille, Ølforbruget steg, derfor vilde en Ølskat bringe alt for mange Penge i Statskassen; Sukker brugtes mere i velstaaende Familjer end af Smaafolk, Sukkerafgift virkede derfor som en Art Indkomstskat; Ølskat ramte derimod mest Arbejdere og Husmænd; Nedgangen i Told skulde dækkes af Militærudgifterne; skulde der indføres en Ølskat, maatte den gaa til Alderdomsunderstøttelse, saa de Folkelag, der væsentlig betalte denne Skat, derved fik Pengene tilbage. Berg og Socialdemokraterne sluttede sig hertil. Vælgerne vil „Grundloven ogsaa fremfor Syltetøj," sagde Berg.

I Udvalget viste der sig hurtig Udsigt til Forstaaelse mellem Højre og Moderate. I December gjorde Hørup og Berg sammen et Modtræk. De foreslog, at der skulde ydes *Alderdomsunderstøttelse* til alle ubemidlede over 62 Aar med et fast Beløb afpasset efter Opholdssted, Køn og ægteskabelig Stilling; dertil kunde føjes en frivillig Forsikring støttet af Staten; Pengene skulde skaffes ved den Ølskat, som man nu ansaa for uafvendelig; ved den, den bestaaende Brændevinsafgift og en Vinskat skulde skabes et Alderdomsfond, der aarlig kunde raade over de 8,8 Millioner, hvortil man regnede Alderdomsunderstøttelsen. En af de Moderate, Chr. Ravn, sagde spottende, at han kunde have lavet et bedre Forslag „paa ti Minutter", og Højre gik skarpt imod. Berg sagde derimod, at han aldrig havde staaet over for et Forslag, „hvis Indhold har grebet mig med saadan Varme som dette," og hans nyvalgte Meningsfælle *J. C. Christensen* forsvarede det stærkt med skarp Afvisning af Talen om Hjælp til Selvhjælp paa dette Omraade. Socialdemokraterne sluttede sig varmt til Forslaget.

Digitized by Google

Paa Højres Delegeretmøde i December var Hovedemnet „den socialistiske Bevægelse". Lars Dinesen hilste med Glæde de moderate Bønders spirende Bekymring over for denne. *Matzen* sagde, at med Socialister og Bergianere var det haablost at forhandle, med Europæerne ogsaa, naar man ikke opgav Fæstningen, men nu var der Udsigt til at mødes med Bojsen til Kamp mod „den materialistiske Verdens- og Livsanskuelse", og ved Fællesspisningen talte Estrup om „den unaturlige Alliance" mellem Venstre og Socialdemokrater. „Jeg har den Fortrostning, at vort Samfund er sundt og kraftigt nok til at overvinde de samfundsnedbrydende Omvæltningsbestræbelser, der jo hos os ligesom andetsteds i stærkt Maal har gjort sig gældende, og jeg haaber, at den Tid er nær, da Højre ikke vil staa ene i Kampen mod dem."

I Udvalget om det Bojsenske Sukkerforslag enedes Moderate og Højre. Sukkerafgiften skulde nedsættes, Petroleumstolden ligesaa, Ristolden bortfalde, Ølskatten indføres. Hørup og Berg stillede deres Alderdomsforsorgelsesforslag op som Ændringsforslag; det forkastedes med 53 mod 30, og Loven gik til Landstinget.

Men Alderdomsforsorgelsesforslaget kom til stærkt at paavirke Forhandlingerne om *Fattigloven*. I 70'ernes Begyndelse havde der været resultatløse Forhandlinger derom. I 1888—89 havde Venstre rejst Spørgsmaalet, og i den følgende Samling forelagde Ingerslev Forslag derom. I 1890 kom det igen, og nu enedes Bojsen og Højre om: Forbud mod at lade de Fattige gaa paa Omgang og at bortlicitere dem; Pligt til at eftergive Fattighjælp, naar vedkommende i 5 Aar havde holdt sig fri af Fattigvæsenet; og endelig om § 61, der fastslog, at Udgifter for det offentlige til blinde, døvstumme, Idioter og Sindssyge paa offentlige Anstalter ikke skulde regnes for Fattighjælp (se Bd. VII, S. 448). Desuden havde Ingerslev foreslaaet, at Hjælp til Personer over 60 Aar under visse Betingelser ikke skulde regnes for Fattighjælp. Dette Forslag toges nu ud og blev til en Lov om Alderdomsunderstottelse.

Gennem en privat Forhandling mellem Repræsentanter for Moderate og Højre i begge Ting naaedes den 7. Marts Forstaaelse om den hele *Forligslovgivning*. Dens Indhold blev dette:

Ølskatten skulde være 7 Kr. første Aar, derefter stige til 10 Kr. pr. Td.; den skulde give 4,2 Millioner straks, siden 6. Sukkertolden skulde nedsættes med 4,9 Millioner, Petroleumstolden med 0,9; om 4 Aar skulde Skibsafgiftens 0,9 Million bortfalde. Personer over 60 Aar, der ikke selv kunde skaffe sig det fornødne, skulde have Alderdomsunderstottelse, naar de ikke var dømt for vanærende Handlinger, Trangen ikke var selvforskyldt, og de i ti Aar ikke havde faaet Fattighjælp. Kommunalbestyrelserne skulde fastsætte Hjælpen i hvert Tilfælde og

Digitized by Google

afholde Udgifterne; dog skulde Staten godtgøre dem Halvdelen, indtil 1 Million de første fire Aar, siden indtil to Millioner. Fattigloven enedes man om paa det anførte Grundlag. Om Havelodderne kom man ikke til Forstaaelse.

Den hele Lovgruppe gennemførtes i Løbet af Marts ved en Række Kampafstemninger, hvor det ny Flertal i Folketinget mønstrede omkring 60 Stemmer, Oppositionen op til 38.

Til disse Kamplove kom en Række andre, mindre omstridte Love. Derimod strøg Folketinget som sædvanlig saa meget af de militære Udgifter paa Finansloven, at Enighed om denne var udelukket, og 1. April kom Provisoriet, som man var vant til det.

Sommeren 1891 saa atter Berg og Hørup paa Tog gennem Landet, Side om Side. De følte sig begge vel tilpas derved; de havde den Følelse, at „Firmaet Berg-Hørup" endnu var det, der nød stærkest Tilslutning blandt Venstres Vælgere. De talte sammen ved Grundlovsfest i København, hvilket medførte, at N. Neergaard, Pingel og andre, der nu fulgte den moderate Politik, forlod den liberale Vælgerforening, medens en „Venstrevælgerforening", Berg havde faaet oprettet i København, forenedes med den liberale Vælgerforening. Ved Grundlovsfesten holdt Hørup en af sine hvasseste Taler mod „den ny Aand, Svampens og Sammensmeltningens Aand".

Kort derefter traadte *Jacob Scavenius* ud af Ministeriet. Han havde paa Aandslivets Omraade vist en Fordomsfrihed, der ikke passede til Nellemanns Parole af 1890 og det følgende Delegeretmødes Stemning. Man paastod, at han begunstigede Europæere, Brandesianere, og ikke interesserede sig for Kampen mod „de nedbrydende Tendenser" sammen med Bojsens Venner. Efter sin Afgang sagde han i en Henvendelse til sine Vælgere, at han vilde vedblive at støtte Højre, men paa to Betingelser, at det vedblev at være „et tolerant, retfærdigt Parti, der holder sig frit for al aandelig Reaktion", og at Forsvarssagen ikke tog Skade, thi „for at et Folks Aandsliv ikke skal stagnere, er det nødvendigt, at der ogsaa udadtil dog er en Mulighed for Bedrift." Hans Efterfølger blev Professor *Goos*.

Samlingen 1891—92 blev en noget afbleget Gentagelse af den foregaaende. Aarets Hoveddebat stod om et Forslag af *N. J. Larsen* om at opfordre Nellemann til at fremsætte Retsreformforslag. I 1880 og 1881 havde Nellemann fremsat saadanne paa Grundlag af Betænkningen fra en allerede 1868 nedsat Kommission. De blev da begravede, og han vilde nu ikke gentage dem uden udtrykkelig Opfordring. Berg krævede Ministeriets Afgang, saa en „grundlovstro" Regering kunde fremme Retsreformen, Hørup vilde ikke, at Tinget skulde rette en saa ærefuld Opfordring til den Minister, under hvem Domstolene i ukendt Omfang

Digitized by Google

var „benyttede i den politiske Partiinteresses Tjeneste." Men de to Forere kunde i denne Sag ikke holde alle deres vante Meningsfæller sammen; nogle af dem var uvillige til at stemme mod Kravet om Retsreform. Dagsordenen vedtoges, men bragte intet Resultat.

Faa Dage efter Forhandlingen herom, i Efteraaret 1891, døde *Berg* pludselig. Hans Død følte dybt af den Bondestand, for hvem han trods alt stod som den egentlige Høvding i Venstre, ja langt videre ud blandt alle dem, der var med i Kampen for Folkestyret. For Forligspolitikkens Modstandere var hans Bortgang et afgørende Tab. Naar Berg og Hørup var sammen, kunde Bønder og Københavnere, Jyder og Sjællændere slaa Følge. Naar Hørup var alene, ængstedes mange Jyder og ikke faa Sjællændere. De Moderates Slagord „Københavneriet" bød over for Hørup. Efter Bergs Død følte Bojsen og hans Fæller paa Tinge sig sikre paa at kunne føre deres Politik igennem.

Samlingens Hovedresultat blev *Sygekasseloven*. I 1888—89 var der fremsat Forslag om en saadan paa Grundlag af en Kommissionsbetænkning (Bd. VII S. 450). Der skulde ydes Tilskud til de Sygekasser, som opfyldte visse Betingelser. I tre Samlinger drøftedes Forslaget uden Resultat. Nu opnaaedes Forstaaelse ved private Aftaler mellem Moderate og Højre; de radikale Grupper kritiserede, men stemte til sidst for. Sygekasser, hvis Medlemmer var ubemidlede Arbejdere, Husmænd og økonomisk ligestillede, skulde have Adgang til et Statstilskud indtil 2 Kr. pr. Medlem + en Femtedel af Medlemsbidraget; ialt dog ikke over ½ Million.

Med Finansloven gik det som sædvanligt. Med megen Bitterhed stredes man om en Bevilling paa 2000 Kr. aarlig til Georg Brandes. Paa Opfordring af en Kreds af Videnskabsmænd og Forfattere havde Folketinget Aaret før vedtaget en saadan Bevilling; Scavenius havde stillet sig neutral, Landstinget afvisende. Da Forslaget nu gentoges, gik de Moderate imod. De begrundede det navnlig med en Fest, der var holdt for ham i Efteraaret 1891, og hvor Retshjælpens Formand *Oscar Johansen* havde sagt: „Arbejdere, Kunstnere og Studenter, siger jeg, kommer vi Arm i Arm". „I lige Grad hader vi. Hader det aandsforladte, det pengedyrkende, det fladtænkende, spidsborgerlige, snobbede og hykleriske Bourgeoisi." Forslaget forkastedes med 55 mod 37; 6 stemte ikke, deriblandt Jacob Scavenius.

I Foraaret 1892 oplostes Folketinget, og Valg udskreves til 20. April. Underhaanden var der skabt Aftale mellem de Moderate og Højre om at støtte hinanden, hvor det lod sig gøre. Scavenius havde ved Højres Delegeretmøde advaret mod en saadan underhaands Aftale; de ledende undveg da Spørgsmaalet, men nu kom Aftalerne ligesom af sig selv. Paa Højres Side var Lars Dinesen Drivkraften deri. Særlig optaget var

Digitized by Google

man af Køgevalget. Hørup var her valgt med 1284 St. mod 760; Kredsen kunde tages, hvis der kunde flyttes et Par Hundrede Stemmer. Fælleskandidaten for de to Partier blev Højesteretssagfører *P. A. Alberti*. Han var Søn af den stejle Venstrepolitiker Overretsprokurator *C. C. Alberti*, der indtil sin Død 1890 havde ledet den sjællandske Bondestands Sparekasse. Sønnen havde været ude i Spekulationsforretninger, men syntes at være kommet igennem; 1888 stiftede han et Brandforsikringsselskab og en Smøreksportforretning, og 1890 fulgte han Faderen som Leder af Sparekassen. Alberti havde hidtil været anset for Højremand, men han traadte nu i Køge frem som moderat Venstremand. Det gjaldt at sætte „Bom" for Socialismen, var hans Slagord. Han valgtes efter en voldsom Valgkamp med 1257 Stemmer mod 1132.

Derimod mislykkedes et Forsøg paa at slaa *Edv. Brandes* paa Langeland ved en moderat Fælleskandidat. I omtrent en Tredjedel af Kredsene var der Fælleskandidater for de to Forligspartier; andre Steder splittedes den gamle Oppositions Stemmer, men nogle Steder stod den dog endnu sammen mod Højre. Dette vandt seks Mandater og naaede 32; de Moderate blev 38 med en Fremgang af eet Mandat, N. Neergaard valgtes i en jysk Kreds; Bergianere og Høruppere blev 30, man kunde regne omtrent halvt af hver Gruppe; begge havde lidt Tab; Socialdemokraterne fik to, idet de atter tabte Skjoldelev. Højres Stemmetal var kun 78,000 mod 92,000 ved det foregaaende Valg; Resten var ført over til Hjælp for de Moderate; disse fik ved Tilførselen fra Højre 63,000; de Radikale 63,000, Socialdemokraterne 20,000 Stemmer. I København sejrede Radikale og Socialdemokrater i samme Kredse som forrige Gang.

Forligspolitikkens Sejr syntes afgørende. Berg var død, Hørup ude af Folketinget. En mægtig Presse stod til Forligsvennernes Raadighed. I 1891 havde *C. Ferslew* købt de store konservative Hovedstadsblade: „Dagbladet" og „Dagens Nyheder"; i Forvejen havde han „Nationaltidende". Disse Blade fulgte nu alle nøje Parolen fra Hovedkvarteret. Kun et mindre, agitatorisk tilrettelagt Blad, „Avisen", der var blevet til i 1883, indtog en mere uafhængig Stilling. De moderate raadede over det meste af Venstres Provinspresse. 1892 blev Neergaard politisk Redaktør af „Aarhus Amtstidende". Samme Aar oprettede Alberti i København „Dannebrog" ved Anvendelse af store Pengemidler. Den radikale Fløj havde ude i Landet de Blade, Berg efterhaanden havde skabt; dertil „Aalborg Amtstidende", grundlagt af *Vilh. Lassen*, som hurtig havde skaffet det stor Indflydelse, „Venstres Folkeblad" i Ringsted, „Østsjællands Folkeblad" i Køge og enkelte andre.

I den radikale Kreds i København var der i disse Aar trods Fremgangen ved de københavnske Valg, et ikke ringe Mismod. „Studenter-

Digitized by Google

samfundet" syntes at sygne hen. Adskillig Usikkerhed skabtes, da Georg Brandes i 1889 under Titlen „Aristokratisk Radikalisme" forkyndte den tyske Filosof *Fr. Nietsches* Lære om de store Mænd i Modsætning til det jævne Demokrati.

Vilkaarene syntes da gode for Forligspolitikken. Men *Fr. Bojsen* var en forsigtig Mand, der kun vilde gaa frem Skridt for Skridt. Ved Finanslovens første Behandling i Efteraaret 1892 sagde han, at Maalet maatte være „et konstitutionelt Forlig", men dette forudsatte en almindelig Erkendelse af, „at i vort Land Provisorier ikke kunne benyttes som Kampmiddel"; denne Erkendelse burde forberedes gennem rolig Forhandling. Højres Ordfører Professor *H. W. Scharling* anbefalede derimod nu at gøre „et alvorligt Forsøg" paa at faa en ordinær Finanslov. Men dette lykkedes ikke. Fæstningen nærmede sig saa stærkt sin Fuldførelse, om end i meget ufuldkommen Skikkelse, at selve Fæstningsbevillingerne ikke længere skabte uoverstigelig Vanskelighed, men Fæstningens Anvendelse krævede Ændringer i Hærloven med Udvidelse af Artilleri og Ingeniorkorps. Forslag dertil fremsattes, og i Marts syntes det, at et Forligsgrundlag var skabt ved Forhandling mellem Bojsen og en af Forligspolitikkens ivrige Talsmænd paa konservativ Side, *H. C. Steffensen.* Bahnson skulde have Udvidelsen af Artilleri og Ingeniorer, men til Gengæld indskrænke Rytteri og Infanteri, saa der sparedes ½ Million; samtidig skulde vedtages en Række Jernbaneanlæg, de bestaaende provisoriske Love skulde bortfalde, hvis de ikke vedtoges i begge Ting; en ordinær Finanslov skulde vedtages; fremtidig skulde man, hvis Enighed ikke naaedes, holde sig til det foregaaende Aars Bevillinger. Inden for Venstre satte Høgsbro som Betingelse for sin Tilslutning, at Rigsretten ændredes, og paa den anden Side vilde Estrup og Bahnson ikke gaa den halve Million ned. Men navnlig kunde man ikke opnaa Sikkerhed for Estrups Tilbagetræden. Saa Forhandlingen brast endnu en Gang.

N. Neergaard.
Fotografi fra c. 1890.

Tiden før næste Samling gav Forligsvennerne ny Opmuntring. I Foraaret 1893 opstod *Agrarbevægelsen*, baaret frem af de Stemninger,

Digitized by Google

som Landbrugets vanskelige Kaar i Firserne havde skabt. Bevægelsen begyndte højt oppe; Proprietær *J. F. Andersen-Rosendal* og Godsejer *H. B. Brønth, Sønder Elkjær*, førte an; men mange Bønder sluttede op. I Novbr. gjorde man Medlemstallet i de ny *Agrarforeninger* op til 75,000. De krævede Statens Støtte til Fremme af Landbrugsproduktionen, en Skatteomlægning til Gunst for Landboerne, Nedsættelse af en Landbokommission. Alt forudsatte det et Forlig, der kunde skabe fri Bane for *Reformer*. I Sommerens Løb holdt Bojsen og R. Claussen Møder med Meningsfæller, hvor de forklarede dem det med Steffensen aftalte *Forligsgrundlag*. Kun Høgsbro advarede endnu.

Da Rigsdagen samledes, indbragte Bojsen og hans Venner 6 Love, der skulde opfylde de agrariske Krav. Resultatet blev en Lov om Adgangen til at aflose Tiendeafgifterne, et Statstilskud til Fordeling mellem Kommunerne og Nedsættelse af en Landbokommission; dertil kom et Landbrugsdepartement i Indenrigsministeriet. Samlingen igennem forhandledes ivrigt om Forlig. Fra Højres Side traadte nu *Nellemann* frem som Forligspolitikkens Bærer, medens Estrup var kølig. Først den 30. Marts blev man enig. Hærloven skulde ændres efter Aftale mellem Bojsen og Højres militære Ordfører General *C. A. F. Thomsen*. Der skulde skabes det til Fæstningen fornødne Artilleri og Ingeniørkorps; den aarlige Udskrivning skulde begrænses til 5300, uanset om Tallet af vaabenføre vedblivende steg; Tjenestetiden skulde indskrænkes lidt, saa der sparedes 400,000 Tjenestedage; der beregnedes en Udgiftsnedgang paa et Par Hundredtusinde; paa Finansloven skulde optages 50,000 Kr. til Vedligeholdelse af Landbefæstningen, 30,000 til Middelgrundsfortet. De fire tilbageværende Provisorier om Gendarmer, ekstraordinært Politi, Politirettens Forøgelse og Straamændene skulde udleveres til Folketinget, d: forkastes. I en *Rigsdagsbeslutning* skulde følgende Grundsætninger opstilles: [1]) kan Finansloven ikke vedtages rettidig, bør Ministeriet forelægge og Rigsdagen vedtage en midlertidig Finanslov for to Maaneder, begrænset til Bevillinger flydende af gældende Love, [2]) provisoriske Love skal, hvis de ikke før Samlingens Slutning forkastes i det Ting, hvor de er forelagt, gaa til det andet Ting, [3]) Folketinget forbeholder sig sin Ret til at gøre Ansvar gældende for de provisoriske Foranstaltninger, [4]) Forsvarsvæsenet har kun Neutraliteten som Maal, Regeringen opfordres til ved gunstig Lejlighed at søge Danmarks Neutralitet almindelig anerkendt og respekteret. Denne Rigsdagsbeslutning skulde træde i Stedet for en Ændring af Grundloven. Bojsen opnaaede et Tilsagn om *Ministeriet Estrups Afgang*, dermod ikke om et Koalitionsministerium; han synes ikke at have ønsket dette.

I det afgørende Øjeblik sprang 15 af de 40, der nu regnedes til den

Digitized by Google

moderate Gruppe, fra, ikke blot Høgsbro, der allerede før havde advaret, men ogsaa Alberti, det sidste til Overraskelse for mange; men der blev nok tilbage. I Folketinget førte Bojsen Forsvaret. Nu var der en saadan Stemning, at man kunde „jordfæste Provisoriet", sagde han, saa det ikke genopstod. Dets varige Resultater: Fæstningen og forskellige Bygninger kunde ikke fjernes, men den ene Hovedindvending mod Fæstningen, den øgede aarlige Udgift, fjernedes ved Hærloven; paa den anden, Neutralitetsfaren, tog Rigsdagsbeslutningens fjerde Del Sigte. Denne fik vel ikke Lovkraft, men „mellem Mænd af Ære gælder Ord og Haandslag ofte meget mere end Kontrakter".

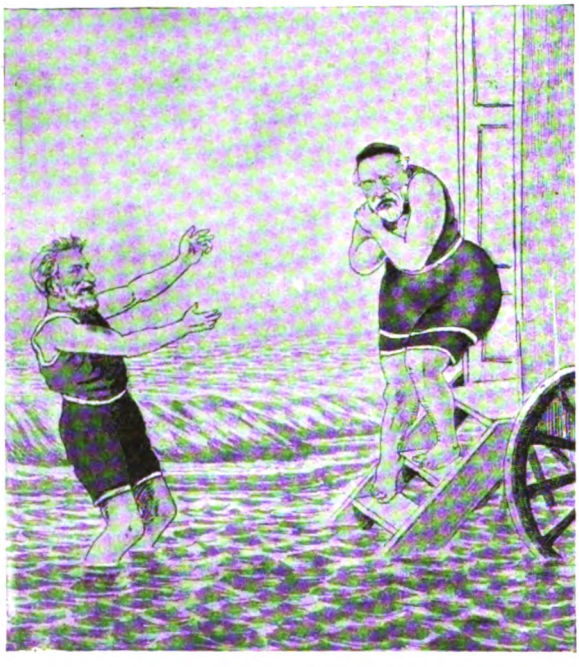

Hørup og Høgsbro.
Satirisk Billede i »Puk« 1894 $^{29}/_{4}$.

Paa de 15's, siden 14's, Vegne stemplede *Ole Hansen*, den senere Landbrugsminister, Forliget som et Knæfald for Retsbrudets Mænd, „den største Ydmygelse, der nogensinde er tilføjet det danske Folkething". Paa Bergianernes Vegne talte den unge jyske Skolelærer *J. C. Christensen*, der i de fire Aar, han havde haft Sæde i Tinget, havde vundet Tillid hos Meningsfæller, Sympati hos Modstandere. Han sluttede med uvant Voldsomhed, vendt til de Moderate: „Naar de nu i Dag have ført deres Sag igjennem, gjorde de smukt i, hvis de lod en af deres Ordførere, f. Eks. det ærede Medlem for Præstø Amts 6te Valgkreds (Bojsen), som jo er Teolog, kalde hele Menigheden sammen til en Aftensang ovenpaa og bad ham præke om et Ord, som staar i Peders Brev, og som lyder saaledes: Hunden vender sig til sit eget Spy". Fra Højres Side spottede Jacob Scavenius bittert Forliget. *Han* vilde en Grundlovsændring, som i Tilfælde af Finanslovskonflikt gav et Fællesudvalg, valgt ved Forholdstalsvalg, Afgørelsen. Men han stemte for Forliget. Estrup sagde næsten intet. Afstemningen om Finanslo-

Digitized by Google

ven gav 54 for, 44 mod; to af Flertallet og een af Mindretallet var fraværende; de følgende Afstemninger gav lignende Resultat; da de fire provisoriske Love efter Aftalen kom til Folketinget, forkastedes de mod Højres Stemmer.

I Landstinget sagde Estrup, at det vilde glæde ham, om der kom Forlig; da dette vilde bringe ham „Udsigt til at befries for min Stillings Besvær". Finansloven vedtoges her med 46 mod 8; Halvdelen af Tingets Venstre gik imod.

Rigsdagen kunde nu blive sammen for at gøre en Række Forslag færdige. Vigtigst var en Samling Jernbaneanlæg, der indgik i Forliget. Derunder var Koncessioner for 29 Privatbaner med ny Regler, hvorefter Staten regelmæssigt ydede Halvdelen af Anlægsomkostningerne.

Hørup paa »Politiken«s Kontor. Fotografi fra c. 1900.

Den Styrke, der i sidste Øjeblik samledes *mod Forliget*, var saa talstærk, at den kunde haabe snart at blive Flertal, hvis den stod sammen. Men foreløbig syntes Udsigten dertil ringe. Oppositionen var en broget Skare, der gik ud til en Guerillakrig uden samlet Plan. *Hørup* tog til Orde for, at man ikke skulde bøje sig for Resultatet, ikke forhandle „sagligt" paa det givne Grundlag, men kræve Forliget omstødt, Forfatningsspørgsmaalet løst. *Høgsbro* og *J. C. Christensen* syntes at ønske det samme. Men Klarhed kom der ikke. Seks Uger efter Forliget sagde Hørup i Havdrup sine Vælgere Farvel. Hvis Forliget ikke var kommet, sagde han, vilde han have stillet sig igen, hvis de 44 var gaaet ud som en samlet Styrke maaske ogsaa, men naar Folketinget kun var en „Forhandlingsklub", foretrak han at henvende sig til den offentlige Mening ad andre Veje. „Reformer" fik man ikke ved at opgive Forfatningen. „Der bliver ingen Reformer hverken hos os eller noget andet Steds, saalænge Militarismen æder Pengene op, og Krigsmoralen fylder Menneskenes Sind med Egenkærlighed og Undertrykkelseslyst." „Sandheden er, at *Tilbagegangens Vanære* nu ligger tungere over Land og Folk end før i vor Levetid, selv om vi tager med baade 1864 og 1866." Han sluttede: „Jeg lover Jer Husmænd, enten I

Digitized by Google

kalder Jer Venstremænd eller Socialdemokrater, at min Haand altid skal være mod den Politik, som jeg anser for den lumpneste af alle, den, der rotter de Rige sammen om at plyndre de Fattige og sætter Overklassen paa Nakken af dem, der har mindst at staa imod med for at trykke dem ned til Ingenting." Tre Maaneder derefter nedlagde Edv. Brandes sit Mandat.

Det var almindelig ventet, at Ministeriet Estrup var gaaet af straks efter Samlingens Slutning, men først i August skete *Ministerskiftet*. I 19 Aar havde Estrup nu hersket. Han havde ført sin Politik igennem. Det var sket under Kampe, der satte dybt og varigt Skel i Befolkningen. Noget var Kampen mildnet derved, at Modstanderne havde den Følelse, at de stod over for en redelig Mand, der handlede ud fra sin Overbevisning om, hvad der tjente Landets Vel. Men var han end Sejrherre i den politiske Kamp, havde han ikke kunnet hindre, at der i Folket foregik en social og aandelig Forskydning, som inden længe skulde vende Sejren til Nederlag for de Grundsætninger, han havde forfægtet. Som Finansminister faldt hans Styre i to Afsnit: det første, da han tog imod Folketingets Finanslove og derved skabte en Kassebeholdning paa 57 Millioner, det andet, da han udstedte provisoriske Love og paa disse tog de store Militærbevillinger; Kassebeholdningen bragtes da ned til seks Millioner; Fæstningsbyggeriet maatte standse, fordi Kassen var tomt.

Baron Reedtz-Thott.
Litografi efter Maleri
af Otto Bache.

Det ny Ministerium blev et rent Højreministerium, men det sammensattes af Mænd, der med Iver havde sluttet sig til Forligspolitikken. Konsejlspræsident blev Baron *Reedtz-Thott*, der i tre Aar havde været Udenrigsminister i Ministeriet Estrup. Han var en Forhandlingens Mand, opfyldt af Ønske om Samarbejde med de moderate Bønder. Desuden blev i Ministeriet *Nellemann*, Grundlovsfortolkningens Mand, men ogsaa den, der havde kaldt til Samling gennem Forlig mod de nedbry-

Digitized by Google

dende Tendenser. Ogsaa Ministrene Hørring, Ingerslev og Ravn blev siddende. Derimod gik Bahnson og Goos. General *Thomsen*, der sammen med Bojsen havde lavet Militærforlig baade i 1877 og 1894, blev Krigsminister, Stiftamtmand *V. Bardenfleth* Kultusminister, Godsejer *C. D. Lüttichau* Finansminister.

Da det ny Ministerium et Par Maaneder senere modtes med Rigsdagen, erklærede Reedtz-Thott, at Ministeriet stillede sig paa Rigsdagsbeslutningens Grund og ansaa det for „sin Opgave at være en villig Hjælper til, at Tingene ogsaa fremtidig maa kunne finde hinanden."

Samlingen kom til at staa i det nære Valgs Tegn. Ogsaa i den Forstand, at en *Valgkredslov* blev dens Hovedemne. Efter Grundloven skulde der være en Valgkreds for hver 16,000 Indbyggere. Allerede Folketællingen i 1870 havde vist, at dette Grundlovsbud ikke var opfyldt, og at København og de største Byer forurettedes. Fra 1871 forelagde Ministerierne atter og atter Forslag om at give København og de større Købstæder nogle flere Mandater; Venstre krævede, at man skulde gaa til det fulde Mandattal, der svarede til de 16,000; saa vilde der ogsaa blive nogle flere Kredse paa Landet. Med særlig Iver forfægtede *Høgsbro* dette Krav; i 1887 fik han Folketinget til at vedtage et Forslag om 137 Kredse. I 1891 gik Ministeriet ind paa dette Tal, men med en anden Kredsinddeling, saa Enighed naaedes ikke. I Forligssamlingen 1893—94 enedes Højre og Moderate i Landstinget om en midlertidig Ordning med en Forøgelse paa otte Kredse, men først i Efteraaret 1894 sendtes dette Forslag til Folketinget. Her forlod Høgsbro sit Formandssæde for at bekæmpe det, og Taler efter Taler hævdede, at Forslaget var indrettet paa at begunstige Forligspartierne. De Moderate og Højre enedes om at lægge endnu fire Kredse til, hvoraf de tre paa Landet, men dette forsonede ikke Oppositionen; Forslaget vedtoges med 52 mod 43, hvorpaa Høgsbro gik af som Formand, J. C. Christensen og H. Trier som Viceformænd. Forligspartierne valgte en Moderat til Formand og en Viceformand af hvert af de samarbejdende Partier.

Aarets Finanslov vedtoges uden Vanskeligheder. Derimod bar *Tillægsbevillingsloven* endnu Provisorietidens Mærke i Form af to Millioner til Fæstningsarbejdernes Afslutning. De forkastedes som lignende Bevillinger tidligere, men med lige saa ringe Virkning. I øvrigt var Aarets Lovgivning sparsom; dog besluttedes Nedsættelse af en Toldkommission.

Før *Valget den 9. April 1895* samledes 38 af Oppositionens 45 Mand om en Henvendelse til Vælgerne; de kaldte disse til Dom over Forliget, men lovede selv „en virkelig aaben og loyal Forhandlingspolitik om gode Reformer." Bojsens Gruppe, 25 i Tal, sagde i deres Henvendelse til Væl-

Digitized by Google

gerne, at Forliget selv ikke længere bekæmpedes, kun de Folketingsmænd, der havde sluttet det. I en Række Kredse samvirkede atter i al Stilhed Moderate og Højre.

Resultatet blev: 25 Højre, 28 Moderate, 53 Forligsmodstandere af Venstre og 8 Socialdemokrater, og ved et Omvalg gik siden en Kreds fra de Moderate til Forligsmodstanderne. Disses Flertal blev da 10 Stemmer. Højre gik ned til 64,000 Stemmer, de Moderate til 43,000; deres store Tab skyldtes, at de 14, der sprang fra ved Forliget, fulgtes af de fleste af deres Vælgere. Det oppositionelle Venstre steg til 90,000, væsentlig ved denne Overgang; Socialdemokraterne naaede 25,000. I alt var der 107,000 Stemmer for Forliget, 115,000 imod.

I Hovedstaden fik Højre af 16 Kredse kun 4; 7 tilfaldt Socialdemokraterne, 5 de Radikale. I 1892 var der i Hovedstaden 21,000 Oppositionsstemmer mod 20,400 Højrestemmer, og 2 Højremænd kaaredes; nu var der 28,200 Oppositionsstemmer mod Højres 18,800. Kampen om København var endt med Oppositionens uigenkaldelige Sejr. Forligspolitikken sammen med de moderate Bønder havde ikke Sangbund i København; mange saa deri en Fare for den aandelige Frihed. Og „Politiken" havde i høj Grad begrænset Højrepressens Indflydelse paa den offentlige Mening. Ved Højres Delegeretmøde i 1894 havde Provst *J. J. K. Bjerre* mismodig skildret, hvorledes det var lykkedes de Højremænd, „der raadede noget i deres respektive Hjem," at faa Kone og Børn til at ombytte „Politiken" med „Dannebrog". Nu, da Alberti var gaaet til den anden Side, sagde de „Dannebrog" af igen, men kun for at vende tilbage til „Politiken". Adskillig Indflydelse paa Valget havde ogsaa det Røre, der var vakt ved Forsøget med „Stores" og Forbrugsforeningen „Frejr" (Bd. VII S. 458). Endelig voksede Socialdemokraternes Tal med Industriens Fremgang.

Men ogsaa ude i Landet gik Strømmen til venstre. I Slagelse, som Højre havde holdt lige fra 1879, valgtes den ivrige Frihandelsmand *A. Peschcke-Køedt;* Alberti, der havde stillet sig igen, da Hørup ikke vilde, slap igennem med nogle faa Stemmer mere end en Hørupsk Modkandidat. Agrarforeningens mange Medlemmer delte sig mellem Partierne, som om Foreningen ikke var til.

7. Venstrereformpartiet 1895—1901.

Den korte Foraarssamling, der fulgte Valget, benyttedes af de Sejrende til at danne et nyt Parti. Man regnede, at der var valgt nogle og tyve Bergianere, henved en Snes Horuppere, godt en halv Snes af den Alberti-Høgsbroske Gruppe, men Fordelingen af de nyvalgte var tvivl-

Digitized by Google

som. Nogle af dem foranledigede en Forhandling om Sammenslutning i eet Parti; J. C. Christensen var betænkelig, men gik til sidst med; dog forbeholdt Bergianerne sig Ret til særlige Gruppemøder. D. 20. April stiftedes *„Venstrereformpartiet"* med 53, siden 54 Medlemmer. Høgsbro blev Formand baade i Parti og Ting. Partiets egentlige Fører blev hurtig *J. C. Christensen.* Han var rolig og behersket; sin egen

J. C. Christensen foran Stadil Kirke.
Fotografi fra c. 1895.

Gruppe kendte han til Bunds, og han havde en særegen Samfølelse med de jyske Bønder, men han forstod ogsaa at samarbejde med Hørups Venner, hvis første Mand i Tinget, *Chr. Hage,* blev ham en nær og indflydelsesrig Medarbejder. Desuden stod han paa god Fod med Alberti. Han viste i de følgende Aar en sjælden Evne til at holde Partiet sammen. Paa Modstanderne virkede han hverken udfordrende eller skræmmende som Berg og Horup. Skulde det være, kunde man uden altfor stor Bekymring overlade ham Magten.

Venstrereformpartiets Politik i de seks Aar, der kom til at gaa før Systemskiftet, blev en forsigtig Politik, en Nolerpolitik. Man tabte intet Øjeblik Maalet, Folketingsparlamentarismen, af Sigte. Men i Stedet for den hidsige Angrebskrig traadte en sejg Udholdenhedskamp. Det gjaldt at trætte, udmatte, Modstanderne og at gøre Overgangen let for de vaklende. Som en Hovedbetingelse for Sejren saa man Partiets Sam-

Digitized by Google

menhold; *kunde* man ved en eller anden Afstemning ikke holde Fodslag, skulde det dog aldrig føre til Deling. Gennem rolig Forhandling skulde Vejen banes; i den Forstand stillede man sig paa Forligets Grund, at man gik ud fra det som en Kendsgerning. Kom man til at gaa ind paa Ting, man før havde angrebet, forsvaredes det med, at Sagen var foregrebet ved Forliget. Det var ikke en Politik efter Horups Sind; han ønskede en dristig Rejsning af Forfatningsspørgsmaalet; hans Interesse for „Reformer" under Modstandernes Ledelse blev ved at være ringe. Men han indsaa, at hans Politik var Partiet ikke skabt til at føre; saa stillede han sit Blad til Raadighed for det, samvirkede i god Forstaaelse, ikke blot med Chr. Hage, men ogsaa med J. C. Christensen. Hans Bidrag til Kampen blev den fortsatte Undergraven af Højres Tro paa sig selv, der blev en Hovedgrund til, at det nogle Aar senere modstandsløst opgav Magten.

Da Rigsdagen om Efteraaret samledes, vedtog Venstrereformpartiet et *„foreløbigt Program"*, en Art Arbejdsprogram for de nærmeste Aar. Hovedpunkterne var disse: Frisindet Toldreform, Formue- og Indkomstskat, bedre Kreditforhold, Nedgang i Militærudgifterne, Værneskat, Udstykning, Forbedring af Fæste- og Lejehusmændenes Kaar, Reform af Folkeskolen, højere Lærerlønninger, Menighedernes Indflydelse paa Præstevalg, Reform af Retsplejen, Borgmestervalg i Købstæderne, hemmelig Afstemning, Ulykkesforsikring, Forbedring af Alderdomsunderstøttelsen, Domstole af Arbejdsgivere og Arbejdere til Afgørelse af indbyrdes Stridigheder, bedre Befordring af Landbrugsprodukter til Udlandet, Støtte til Fiskeriet.

Socialdemokraterne, der nu for første Gang havde en hel Gruppe i Tinget, sluttede sig ivrig til „Reformpolitikken". Inden for Højre var der efter Valgnederlaget meget Mismod. Jacob Scavenius, der ikke havde stillet sig ved Aprilvalget, traadte nu frem som Fører for „det unge Højre". Paa Delegeretmødet i Oktober kritiserede han skarpt Valgalliancen, klagede over Uniformeringen af Partiets Presse og over, at Forsvarssagen var „dulmet og dysset hen"; i København, sagde han, kunde det ikke nytte at føre Politik paa Programmet: „Her kommer ingen ind, som ikke vil underskrive den augsburgske Trosbekendelse". Efter hans Ønske overdroges det Partiets Repræsentantskab at udarbejde et nyt Program, og Scavenius og hans Venner fik Halvdelen af Pladserne i den ny Bestyrelse; Lars Dinesen og Steffensen, de to ivrigste Forligsmagere, traadte ud af den. Ved Fællesspisningen hyldede Reedtz-Thott Estrup, der var valgt til Landstingsgruppens Formand. Det moderate Venstre, der var sluppet taaleligt gennem Valget, haabede endnu paa, at det skulde lykkes at splitte Venstrereformpartiet og samle et nyt Forligsflertal. Ogsaa de vilde Folketingsparlamentarismens

Digitized by Google

Sejr, men de ansaa Samarbejdet med Højres moderate Fløj for Vejen dertil.

Under Rigsdagens første Forhandlinger anslog Venstrereformpartiet ret milde Toner; J. C. Christensen talte væsentlig om „Reformer", Hage nævnede som den mest paakrævede Reform en Grundlovsændring, der kunde skabe „et Retsgrundlag for vort Statsliv". Man vilde stille sig paa det lovmæssige Grundlag, der var skabt ved Forliget, sagde Partiets Talere, men hvor meget dette betød, stod hen. De Moderate sagde, at nu rovede man deres Politik. Reedtz-Thott erklærede, at Ministeriet over for det ny Folketing indtog „en anden friere Stilling".

Inden for Venstrereformpartiet var der adskillig Diskussion om, hvorvidt man skulde foreslaa en Grundlovsændring. Hørup ønskede det. Reformlovgivningen spottede han: „Love skal man gøre, naar man kan gøre dem efter sit Hoved." „Det er blot lige saa vist, at man ikke skal fyre under Lovgryden, naar det er Fjenden, der har sin Suppe paa Ilden." Han hævdede, at efter at Retstilstanden var brudt, var det Hovedopgaven for dansk Politik „at skabe Retten paa ny. Og denne Opgave er nødvendig, fordi det for Mennesker er nødvendigt at leve i et Retssamfund og ikke i en Røverrede." Chr. Hage delte denne Opfattelse, medens J. C. Christensen mere interesserede sig for „Reformerne". Partiets Drøftelser krydsedes ved, at *Chr. Krabbe*, der ved Aprilvalget var vendt tilbage til Folketinget, paa egen Haand indbragte et Grundlovsforslag. Der skulde være Forbud mod provisoriske Finanslove; kunde Enighed ikke naas, skulde Afgørelsen træffes af et Nævn, bestaaende af $^1/_6$ af hvert Tings Medlemmer, ɔ: 19 af Folketinget, 11 af Landstinget. Desuden foreslog han en Ministeransvarlighedslov. I Venstrereformpartiet forelagde Hage efter Aftale med Hørup et Forslag, men det blev til, at Hage skulde fremlægge sit Forslag i det Udvalg, der nedsattes om Krabbes Forslag. I Udvalget lykkedes det at samle et Flertal om et Forslag, men Flertallet var lidt broget: Hage, Krabbe, Høgsbro og en fjerde Venstrereformmand, tre Moderate og Klein; Højre, Socialdemokrater og de Bergske Udvalgsmedlemmer var derimod uvillige. Efter Forslaget skulde provisoriske Love bortfalde, naar de ikke inden en Maaned efter Rigsdagens Sammentræden var vedtaget af begge Ting, og en lignende Lov skulde da ikke kunne udstedes i Mellemtiden til den følgende Rigsdag; vedtoges Finansloven ikke i Tide, skulde de lovhjemlede Skatter opkræves, men Udgifterne kun afholdes inden for de ved sidste Bevilling hjemlede Beløb, dog saaledes at lovhjemlede Arbejder holdtes i Gang; Halvdelen af Rigsretten skulde vælges af hvert Ting ved Forholdstalsvalg; subsidiært foresloges Højesteret samt lige saa mange fra hvert Ting.

Udvalget havde en Forhandling med Reedtz-Thott, men han erklæ-

Digitized by Google

rede, at han ikke kunde gaa ind paa Rigsretsforslaget, der vilde berøve Landstinget dets eneste Forret, og at han fandt Normalbudgettet ganske utilfredsstillende; Forligets tilsvarende midlertidige Love gjaldt jo kun to Maaneder; han nægtede selv at udarbejde Forslag, da han ikke mente, Tiden dertil var inde. Dermed døde Sagen stille hen.

Tilbage stod det Spørgsmaal, om man kunde enes om Aarets Finanslov. Et springende Punkt var her 40,000 Kr. til Fæstningens Vedligeholdelse, der var optaget paa Finanslovsforslaget i Henhold til Forliget. Tidligere havde J. C. Christensen hvast angrebet denne Bevilling som det tydeligste Vidnesbyrd om Folketingets Underkastelse, og Oppositionen havde stemt mod de 40,000. Gjorde man det igen, betød det Konflikt. Det ønskede man ikke, og J. C. Christensen foreslog da af „Opportunitetshensyn" at stemme for Bevillingen. Socialdemokraterne foreslog at stryge de 40,000, og de fulgtes ved Afstemningen af ni Medlemmer af Venstrereformpartiet. Men til Trods for, at de 40,000 Kr. fandtes paa den Finanslov, Folketinget sendte Landstinget, fik det denne tilbage. Landstinget havde strøget 2,300,000 Kr. til Statsdrift af Esbjerg-Parkestoneruten og indsat 130,000 Kr. mere til Militærvæsenet samt foretaget nogle andre Smaaændringer. I Fællesudvalg enedes man med stort Besvær om at følge Nejteorien, saaledes at alle omstridte Bevillinger opgaves. Dette kritiseredes skarpt af *N. Neergaard*, der nu var de Moderates Finanslovsordfører. Samlingen bragte i det hele kun faa Lovresultater af Betydning.

I Løbet af Foraar og Sommer ændredes Ministeriet. *H. P. Ingerslev*, der var Minister for offentlige Arbejder, døde; hans Ministerium genforenedes med Indenrigsministeriet, fra hvilket det i Januar 1894 var udskilt; derimod udskiltes nu, til Tilfredsstillelse af Agrarbevægelsen, et Landbrugsministerium med Godsejer *K. Sehested* som Chef. General *Thomsen* afløstes af Oberst *J. G. F. Schnack*, og *Nellemann* fulgtes af Amtmand *N. R. Rump*.

Kort efter sin Udnævnelse sagde den ny Landbrugsminister ved Agrarforeningens Generalforsamling, at Foreningen burde have været skabt med et politisk Program. Dette vakte megen Uro i Højre, hvor Jacob Scavenius nu førte an. Da det kom til et Suppleringsvalg i Valby, opstilledes han dér; just ved den Tid førtes en skarp Fejde mellem „Politiken" og „Socialdemokraten" om de 40,000 Kr., og i en Del af Oppositionen i København nod Scavenius en vis Popularitet; men naar der skulde stemmes, stod Oppositionens Vælgere fast sammen, og Scavenius faldt. Alligevel syntes han at faa helt Overhaand i Højre. Ved dets Grundlovsfest i København svarede han Landbrugsministeren: „Vil Regeringen et *politisk* Agrarparti, da sprænger det Højre." Reedtz-Thott maatte sende Partiet en Skrivelse, hvori han tog Afstand fra Landbrugsministeren. I Juni var der ekstraordinært Delegeret-

Digitized by Google

mode i Højre til Forhandling om det ny Program. For dette erklærede syv af Højres Folketingsmænd med *Lars Dinesen* i Spidsen, at de ikke vilde deltage i dette Møde, der vilde blive præget af Hovedstadens Højre, „hvis Ledere synes at tiltrækkes mere og mere af den europæiske Radikalisme." Derefter blev de Delegerede let enige om Programmet. Højre vilde over for Socialdemokratiet hævde „Individets frie Retsstilling", over for Venstre „den grundlovsmæssige Magtfordeling" og „et gjennemført og behørig vedligeholdt Forsvarsvæsen". Særlig Vægt skulde lægges paa „Værn for Arbejdernes Frihed", Forhøjelse af Alkoholbeskatningen, Toldreformer til Støtte for danske Erhverv mod Udlandets Konkurrence, Jord til Landarbejdere, Retsreform, Nedsættelse og Fiksering af Hartkornsskatterne, eventuelt „en moderat Indkomstskat med Beskatning af hidtil skattefri produktiv Formue".

Da Rigsdagen mødtes paa ny i Oktober, stod Ministeriet uden sikkert Tilhold i Højre, egentlig kun med Sympati hos dettes mest forligsvenlige Fløj og de Moderate. Ved Finanslovdebatten krævede J. C. Christensen og Chr. Hage Klarhed over Ministeriets Stilling. Hage spurgte navnlig, om Ministeriet billigede nogle Udtalelser i „Berlingske Tidende" om, at Hævdelsen af Folketingets Nejret kunde føre til ny Provisorier. Reedtz-Thott svarede først undvigende; Bojsen fortolkede hans Svar som en Anerkendelse af, „at ingen Regering, der staar paa Forligets Grund, kan ty til Provisoriet som Kampmiddel". Da Hage dertil bemærkede, at denne Erklæring kun havde den Mangel, „at dette Ministerium ikke hedder Ministeriet Bojsen", maatte Reedtz-Thott atter frem. Han henviste til sine tidligere Udtalelser, men tilføjede: „Regjeringen maa betragte sin Mission som endt, dersom den Ulykke skulde overgaa Landet, at der atter indtræder en uløselig Finanslovskonflikt". Hage fastslog derpaa, „at dette Ministerium ingensinde og ikke under nogen Betingelse vil udstede en provisorisk Finanslov".

Denne Erklæring skærpede den indre Strid i Højre. I Rigsdagens Højre ængstedes man ved Scavenius' Politik; man enedes indbyrdes og med en Del af Organisationslederne, men ikke med Scavenius. Delegeretmødet i Decbr. blev et skarpt Opgør mellem ham og Dinesen, der nu var vendt tilbage. Scavenius klagede over Erklæringen om, at Ministeriet vilde gaa i Tilfælde af Finanslovskonflikt; fremtidig vilde hvert Ministerum blive spurgt derom. Dinesen forsvarede Forligspolitikken som Middel til at vinde Bønderne; hans Angribere dyrkede Hørup og de Salonradikale, Socialisternes Hjælpere, sagde han; man havde tabt i 1895, fordi Scavenius havde modarbejdet det Valgkartel, han havde sluttet med de Moderate. Rigsdagsmændene og deres Meningsfæller i Organisationsledelsen gennemførte en Resolution, der satte som Hovedopgaven „at modarbejde Socialdemokratiet og dem,

Digitized by Google

der hemmeligt eller aabenlyst stotter dette Parti", men fastholdt Højres Fortolkning af § 25. Scavenius foreslog en Udtalelse, der skulde nagle Partiet til Sommerprogrammet, men den forkastedes med stort Flertal. Han og hans Venner trak sig derpaa tilbage fra Ledelsen; de dannede snart en særlig Organisation inden for Partiet under Navnet „Højres Fremskridtsgruppe". For saa vidt havde Delegeretmødet lettet Stillingen for Ministeriet, men selv inden for Rigsdagsgruppen var Tilslutningen til det dog vedblivende meget usikker.

Endnu i denne Samling rejste Venstre *Grundlovsspørgsmaalet*. Hørup havde i Sommerens Løb sogt at holde Liv i det. I en Grundlovstale sagde han: „Jeg vil sige baade til Venstre og Højre: Gør Ret om, hvad der skal ske, lad os faa Lov for, hvordan det gaar, naar Tingene stemmer imod hinanden. Saa bliver der ingen Konflikt, men uden det er Konflikten for eller senere uundgaaelig. Det er nu min fikse Idé." I Rigsdagspartiet enedes man om et Forslag af beskeden Art; en forelobig Lov skulde ikke gælde over en Maaned efter Rigsdagens Sammentræden; kunde Finanslov ikke ventes i rette Tid, skulde Ministeriet forelægge en midlertidig Finanslov; i § 49 skulde i Stedet for *„vedtaget"* staa *vedtaget af Rigsdagen*, saa den Matzenske Fortolkning udelukkedes. Hage forelagde Forslaget meget spagfærdigt. Alle de andre Partier kritiserede det stærkt, og Ministeriet erklærede, at Tiden til Grundlovsændring ikke var inde. Det nedsatte Udvalg forhandlede underhaanden med Reedtz-Thott, men han holdt sig til, at den politiske Stilling maatte være mere afklaret, før han kunde gaa ind i en Grundlovsforhandling.

Samlingens Begivenhed blev Rejsningen af *Skattespørgsmaalet*. Toldkommissionen af 1895 havde afgivet Betænkning i Decbr. 1896. Et Flertal: Højre og Embedsmændene vilde bevare Beskyttelsestold og Vægttold og kun gaa til en væsentlig Nedgang i det samlede Indtægtsbelob mod Erstatning i Brændevinsskat. Mindretallet: Venstre og Moderate vilde delvis Værditold, mindre Beskyttelse, Toldfrihed for Ris, Salt, Kaffe, Petroleum, Nedgang paa seks Millioner, hvoraf Halvdelen skulde dækkes ved Formue- og Indkomstskat. Ministeriet forelagde Flertallets Toldforslag, men det foreslog tillige en Indtægtsskat og en Formueskat, beregnet til 5 Millioner ialt; til Gengæld skulde nogle Hartkornsskatter og Bygningsafgifter gaa over til Kommunerne. Endelig skulde Brændevinsskatten forhøjes med 5 Millioner.

Toldforhandlingen lededes fra Venstrereformpartiets Side af *Peschcke-Køedt*. Han naaede et Kompromis med Ministeriet; Værditolden skulde opgives, Beskyttelsessatserne noget formindskes, Finanstolden nedsættes noget. En Del af Højre gik imod. De to Love om visse Skatters Overforelse til Kommunerne og om Indførelse af Indkomst- og Formueskat mødte Tilslutning hos Flertallet, Uvilje hos Højre. Forslaget

Digitized by Google

om Brændevinsafgift lod man ligge i Udvalg. De tre andre Love gik til Landstinget; men her gik Højre under Estrups Ledelse imod; og Forslagene blev i Udvalget. Ogsaa Forhandlingen om Oprettelse af *Husmandsbrug* ved Hjælp af Statslaan begyndte i denne Samling paa Grundlag af et Regeringsforslag, der byggede paa Forslag fra Landbokommissionen af 1894; men ogsaa dette Forslag standsedes foreløbig af Landstinget.

Paa disse Omraader drev da Ministeriet en Politik, der gik ud paa Forstaaelse med Folketinget ved Samarbejde med de Moderate og om muligt Dele af Venstrereformpartiet eller hele dette Parti. Men derved løsnedes Ministeriets Forhold til Landstinget, hvor Estrup nu førte an. Dette blev afgørende for Finanslovsforhandlingen og dermed for Ministeriets Skæbne. Uenigheden om Finansloven syntes dette Aar ret begrænset. Den gjaldt væsentlig en lille Afgiftsnedsættelse for Bøndergods paa Domænerne, et Forslag af Venstrereformpartiet om at føre Land- og Ligningsskatten over til Kommunerne uden at afvente Skattelovene, samt 200,000 Kr. mere eller mindre til Militærvæsenet. Men da Ministeriet erklærede, at det ikke kunde administrere med Folketingets Finanslov, havde det paa Forhaand lagt sin Skæbne i Flertallets Haand. Først d. 25. Marts naaede Finansloven Fællesudvalg, men man sikrede sig god Tid til Forhandling ved en midlertidig Finanslov paa to Maaneder i Overensstemmelse med Forliget. Forhandlingen varede seks Uger. I Landstingets Højre var Stemningen for at komme af med Ministeriet, medens de fleste af Folketingets Højre sammen med de Moderate holdt paa det. I Venstrereformpartiet vilde Alberti og Høgsbro beholde Reedtz-Thott, Hage vilde fjerne ham, fordi han truede Partiets Sammenhold; J. C. Christensen delte vistnok denne sidste Opfattelse.

Vanskeligst var det med Militærudgifterne. Reedtz-Thott tilbød gennem Høgsbro at gaa ned fra 200,000 til 78,000, men Venstrereformpartiet vedtog med alle Stemmer mod Høgsbros ikke at gaa længere end til 38,000. I Slutningen af April naaedes imidlertid en Forstaaelse mellem Ministeriet og Alberti: Folketinget skulde opgive Overførelsen af Land- og Ligningsafgiften, gaa med til de 78,000, men have den lille Afgiftsnedsættelse; til Gengæld skulde det have 300,000 Kr. til hidtil ikke omtalte Landbrugsbevillinger og en længe omstridt Bevilling paa 2000 Kr. til Fredsbureauet i Bern. Paa J. C. Christensens Anbefaling godkendte Venstrereformpartiet dette med 32 Stemmer mod 11. Men nu erklærede Landstingets Højre, der hidtil havde holdt sig afventende, at Afgiftsnedsættelsen og de 2000 til Bern tog de ikke. Reedtz-Thott traadte i Baggrunden og opfordrede Tingene til selv at se at forliges.

Den 8. Maj skulde Afgørelsen falde i begge Ting ved Afstemning om

Digitized by Google

Folketings- og Landstingsflertallets Forslag. I Folketinget vendte Reedtz-Thott sig skarpt mod de „ekstreme Anskuelser i de forskellige Partier". Overenskomsten vedtoges med 89 Stemmer mod seks Højremænd. Men i Landstinget tvang Estrup hele Partiet ind under sin Vilje; Overenskomsten forkastedes med 39 mod 18 Venstremænd og Socialdemokrater og 2 Ministre. Imidlertid havde Reedtz-Thott begyndt ny Forhandlinger med Alberti, og mellem de to Møder, hvori Landstinget behandlede Sagen, kunde han i et Partimøde af Højre meddele, at han havde Udsigt til en ny Overenskomst. Det, han og Alberti nu gik sammen om, var at dele de omstridte Afgifter i to Grupper, hvoraf kun den ene fik Nedsættelserne, og at tage de 2000 Kr. til Bern, hvorimod Venstre skulde gaa ind paa 50,000 Kr. til en Kirke. Landstingets Højremænd sagde, at de vilde afvente Venstrereformpartiets Stilling. Men i dette var Taalmodigheden nu forbi. Albertis Forslag forkastedes med alle Stemmer mod hans egen; Krabbe stemte dog ikke. *Derpaa gik Ministeriet.*

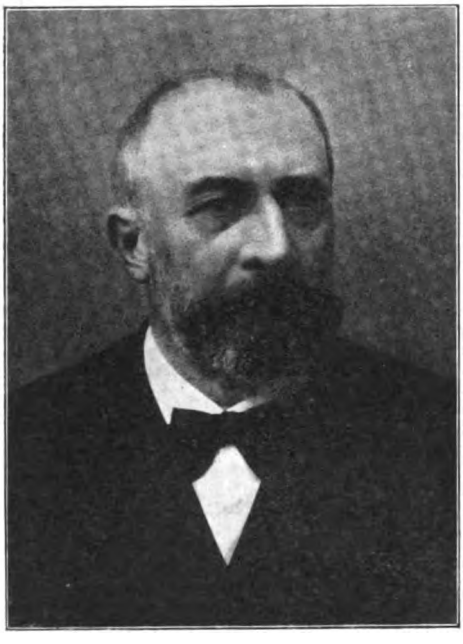

H. E. Hørring.
Fotografi af Elfelt.

Estrup var Ministeriets Banemand, og der talles ogsaa meget om, at nu kom han vel igen. Men baade han og Partiet veg tilbage derfor. Kongen henvendte sig til Grev *Mogens Frijs*, men han, der misbilligede Landstingsflertallets Politik, sagde Nej; det antoges, at han havde anbefalet et Ministerium Holstein-Ledreborg. Det vilde Kongen ikke gaa med til, og efter en halv Snes Dages Raadvildhed dannedes et Ministerium saa nær det afgaaede som mulig. Den hidtidige Indenrigsminister, *H. E. Hørring*, blev Konsejlspræsident og Finansminister, Marineminister *Ravn* tog tillige Udenrigsministeriet, *Rump* beholdt Justitsministeriet; Oberst *C. F. F. E. Tuxen* blev Krigsminister, Godsejer *A. Hage* Landbrugsminister, Biskop *Stuhr* Kultusminister. Det syntes en Art Forretningsministerium, mere tiltalende for Højre end Reedtz-Thotts Ministerium efterhaanden var blevet.

Digitized by Google

Det ny Ministerium forelagde en Finanslov, indskrænket til de Bevillinger, hvorom der var Enighed. Ved Forhandlingen derom, spurgte J. C. Christensen Hørring, om han stod ved Reedtz-Thotts Erklæring om, at hans Mission var endt i Tilfælde af Finanslovskonflikt; Hørring svarede, at han fandt det ikke rigtigt, at hvert nyt Ministerium bandt sig ved en saadan „Haandfæstning"; Erklæringen havde snarere skadet end gavnet det forrige Ministerium. Finansloven vedtoges af begge Ting med nogle Smaaændringer.

Rigsdagssamlingen 1897—98 hører til de mest begivenhedsløse. Skattelovene fra det foregaaende Aar forelagdes i Landstinget, men dette tog ikke Stilling. Finansloven vedtoges uden Strid. Partierne var optagne af at forberede Folketingsvalget, der skulde finde Sted i Foraaret 1898.

Om Valgkartel mellem Højre og Moderate var der dette Aar ikke Tale. I Venstrereformpartiet bekæmpede Alberti ivrigt Alliancen med Socialdemokraterne, men denne sluttedes dog i al Stilhed. *Valget* den 5. April gav Venstrereformpartiet 63, Socialdemokraterne 12, de Moderate 23, Højre 16. Højre, der ved et Suppleringsvalg havde tabt eet Mandat til Socialdemokraterne, tabte nu otte til, foruden *Klein*, der trak sig tilbage og fulgtes af en Moderat. Venstrereformpartiet vandt ni og fik dermed Flertal alene. De Moderate slap med et Tab paa tre, Socialdemokraterne, der i Valgperiodens Løb havde vundet en Kreds, vandt tre til. Højre havde 58,000 Stemmer, Oppositionen 166,000, deraf de Moderate 36,000, Venstrereformpartiet 98,000, Socialdemokraterne 32,000. Ved Efteraarets Landstingsvalg tabte derpaa Højre tre Mandater til Venstre; Tinget kom til at bestaa af 42 Højremænd, 1 Agrar, 13 Venstrereformmænd, 8 Moderate, 2 Socialdemokrater; Estrup trak sig tilbage.

Nederlaget følte stærkt i Højre. Mand og Mand imellem taltes der om Venstreministerium, men til Udbrud kom denne Stemning ikke. Paa Aarets Delegeretmøde gjorde Partiets tre Retninger: Scavenius' Fremskridtsgruppe, Lars Dinesens Forligsgruppe og det gamle Højre, der raadede i Landstinget, op med hinanden, men de var enige om, at Venstreministre vilde de ikke have.

Det paa Forhaand svage Ministerium øgede i Sommerens Løb sine Vanskeligheder. Der var ved denne Tid storpolitisk Spænding mellem Rusland og England. Med Paaberaabelse af denne fik de toneangivende Officerer Ministeriet til paa forventet Efterbevilling at tage 520,000 Kr. til Forbedring af Søforterne og Ammunition til disses Skyts. Dette opfattedes af Oppositionen som et Tilbagefald til Provisorietidens Metoder. Da Hørring ved Rigsdagssamlingens Begyndelse havde givet Besked derom, blev paa Forslag af J. C. Christensen Finanslovsbehandlingen standset og et Udvalg nedsat til at søge nærmere Oplysning om

Digitized by Google

Sagen. Udvalget fik den Besked, at Ministeriet ikke havde haft særlige Oplysninger om Krigsfaren, men havde bygget paa Pressens Meddelelser. Dette fandt Flertallet højst utilfredsstillende, og Tinget vedtog mod Højres Stemmer en stærk Misbilligelse med Tilføjelse af, at Beløbet ikke vilde blive bevilget paa Tillægsbevillingsloven. Det nægtedes da ogsaa her, og Landstinget undlod i Forstaaelse med Ministeriet at optage det. J. C. Christensen havde paa Forhaand sagt, at optog Ministeriet alligevel uden videre Beløbet paa Statsregnskabet, da „skønner jeg ikke rettere, end at vi da har Konflikten". Men først i 1901 naaede Statsregnskabet Tinget, og da var Ministeriet borte.

Militærspørgsmaalet var imidlertid ved denne Bevilling atter kommet i Forgrunden; Højre hævdede, at Militærforanstaltninger havde været fornødne for at værge Neutraliteten. J. C. Christensen svarede: „Vi kan nemlig ikke værge vor Neutralitet, og vi maa gøre os klart, at det kan ikke nytte, at vi vil gøre det." „Hvad vi kan gøre og ogsaa bør gøre, er, at vi har vore Sager saaledes indrettede, at vi maa kunne *konstatere* vor Neutralitet, at vi alvorligt maa kunne konstatere det Retsbrud, som finder Sted." „Vi maa have vort Forsvarsvæsen saaledes indrettet, at en fremmed Magt ikke med en Haandfuld Folk eller f. Eks. med et enkelt Skib kan komme og slaa os til Jorden."

Aarets Hovedresultat var Loven om *Husmandsbrug*, der forrige Gang var strandet i Fællesudvalg. Ministerium og Landsting gjorde nu Folketinget nogle Indrømmelser, men ti Mand i Landstinget stemte imod til det sidste (Bd. VII S. 383). Desuden vedtoges en Lov om *Ægtefællers Formuerettigheder;* Formuefællesskab blev Hovedreglen, men gifte Kvinder kunde fra nu af opnaa Myndighed, saa de selv raadede over det ved Ægtepagt fastslaaede Særeje, og Mandens Eneraadighed over Fællesboet i nogen Maade begrænsedes. Endelig vedtog man, efter at der i Foraaret var givet en mindre Bevilling til *Jubilæumsgave for Veteraner* fra 1848—50, at disse, for saa vidt de sad i trange Kaar, skulde have 100 Kr. hver. Skattelovene sendtes i Februar 1899 til Folketinget, efter at Landstinget havde haft dem til Behandling i tre Samlinger, men de var ændret saa stærkt, at der ikke var Tale om at naa Resultat dette Aar. Jacob Scavenius forfægtede den Opfattelse, at man skulde tage de tre direkte Skattelove for sig, men Lars Dinesen og Landstingets Højre holdt paa, at man samtidig skulde have en Toldlov, mere beskyttelsesvenlig end den af Folketinget i 1897 vedtagne, og desuden have Brændevinsskatten, og herom vilde Folketinget ikke høre Tale.

I Sommeren 1899 samledes Interessen om den store *Lockout*, der varede fra Maj til September (Bd. VII S. 435). Festerne for Grundlovens 50 Aars Jubilæum fik deres Præg af den Bekymring, denne store sociale Styrkeprøve vakte.

Digitized by Google

Før Rigsdagen mødtes paa ny, gik tre af Ministrene: Rump, Bardenfleth og Tuxen. Hørring tog foreløbig selv Justitsministeriet, Oberst *Schnack* blev Krigsminister, *Ludvig E. Bramsen*, der som Medlem i Folketinget 1892—98 havde vundet megen Sympati, blev Indenrigsminister.

Ministeriet forelagde dette Aar i Landstinget de tre *Skattelove* omtrent som Reedtz-Thott og Folketinget var blevet enige om dem, men de fulgtes af Brændevinsskatten, og Ministeriet erklærede, at alle fire Love dannede en Helhed. Allerede ved første Behandling stemte Landstingets Venstrereformparti og Socialdemokrater for at nægte Brændevinslovens videre Behandling.

Der opstod nu en heftig Strid inden for Højre i Landstinget. Ministeriet søgte at faa Partiet til at tage Lovene, omtrent som de var, og flere af Godsejerne støttede dette Ønske. Men Flertallet under Estrups Ledelse krævede gennemgribende Ændringer. Paa Partiets Delegeretmøde i Decbr. var der megen Uenighed. Redaktør *Chr. Reventlow* anbefalede rent ud at tage et Venstreministerium, før Højre var helt ødelagt; en anden Taler krævede en kraftigere Forsvarspolitik; Scavenius forelagde et helt Program, som Fremskridtsgruppen havde vedtaget. Han vilde have de to direkte Skattelove gennemført uden Hensyn til de to andre. Han ønskede et andet Højreministerium. Resolutionen udelod dette Aar de vante Vendinger om Samvirken med Ministeriet.

En Ugestid derefter kom Landstingsudvalgets Betænkning over Skattelovene; den viste nogen Imødekommenhed over for Folketinget, men Reedtz-Thott erklærede, at han havde ønsket saadanne Indrømmelser, at der blev virkelig Mulighed for Overenskomst, og ved Afstemningen sejrede Flertallet kun med 26 mod 23; syv Højremænd stemte ikke, et Par, der stod paa samme Standpunkt, var fraværende. For første Gang fremtraadte her den Særgruppe, der siden som „de Otte" fik saa stor Betydning. Til den hørte *Reedtz-Thott*, Greverne *Frijs* og *Ahlefeldt*, Godsejer *Chr. M. Rottbøll* og Borgmester *H. N. Hansen*.

I Folketingets Flertal viste der sig ogsaa nogen, om end langt mindre betydende Uenighed. J. C. Christensen og Flertallet var mod Sammenkoblingen og vilde tage de to direkte Skattelove for sig. Peschcke-Køedt vilde have alle fire Love; han interesserede sig særlig for Told-loven og var desuden en ivrig Talsmand for Brændevinsskatten. Foreløbig vedtog man de to direkte Skattelove i Folketingets tidligere Form, dog med nogle Ændringer til Gunst for Hartkornsejerne, der heftig bekæmpedes af Socialdemokraterne. Landstinget lagde til Gengæld de to Love, det nu fik oversendt, hen for at vente paa de to andre. Folketinget svarede ved med 64 mod 42 at forkaste *Brændevinsskatten;* Køedt og fire andre Venstrereformmænd stemte her sammen med Højre og

Digitized by Google

Moderate, og det vidstes, at Tingets Formand, Høgsbro, stod paa samme Side. Peschcke-Køedt traadte derefter ud af Partiet. Toldloven sendtes til Landstinget i den Form, hvori den før var vedtaget af Folketinget, hvorpaa Landstinget standsede Behandlingen af alle tre Love. Hele Højre stemte endnu sammen, men Ahlefeldt og Frijs anbefalede begge Dannelsen af et „Landboparti", der kunde skabe bedre Vilkaar for det politiske Arbejde. Man talte fra nu af om „de Otte" som en Særgruppe inden for Højre. Folketinget vedtog Nedsættelse af en *parlamentarisk Kommission*, der i Sommerens Løb kunde overveje Skattereformerne. Højre gik imod, men i Landstinget udtalte Grev *Frijs* Haabet om, at Kommissionen maatte finde Vej frem.

Skattelovenes Stranding betød *Ministeriets Afgang*. Venstrereformpartiet og Socialdemokraterne havde paa Finansloven nedsat Militærudgifterne noget om end ikke meget som en Art Straf for de 520,000 Kr. Hørring anbefalede nu Landstinget at finde sig deri med den Begrundelse, at Ministeriet i alle Tilfælde vilde gaa, og Landstinget fulgte Raadet. Samlingens Hovedudbytte blev en Række Jernbanelove.

Kongen overdrog en af Landstingets Godsejere, *Hannibal Sehested*, at danne det ny Ministerium. Som Stemningen i Højre var, maatte det blive af mere udpræget Farve end Ministeriet Hørring. Før dets Dannelse søgte man at sikre sig „de Otte", men man opnaaede kun en Erklæring om, at Majoriteten af disse lige saa lidt vilde gøre systematisk Opposition mod dette Ministerium som mod noget andet af Kongen udnævnt Ministerium. Sehested tog selv Udenrigsministeriet, *Bramsen* og *Schnack* beholdt deres Ministerier, Højres Ordfører i Finanslovsforhandlingerne Professor *Scharling* blev Finansminister, Kommandør *C. G. Middelboe* Marineminister, Provst *Bjerre*, der havde en indflydelsesrig Plads i Højres Organisation, Kultusminister, Professor *Goos* Justitsminister, Baron *C. F. A. Juel-Rysensteen* fik det genoprettede Trafikministerium, Hofjægermester, Direktør for Landbohøjskolen *F. Friis* Landbrugsministeriet.

Flertallet i Højre saa det ny Ministerium med Tilfredshed, og Forventningerne steg, da Kronprins *Frederik* ved en Landmandsforsamling i Odense udtalte Haabet om, at Folket vilde følge Ministeriet, saa Tvedragtens Flamme kunde slukkes, og tilføjede, at Kongen nærede *ubetinget Tillid* til Ministeriet, der bestod af dygtige og patriotiske Mænd, hvis Navne var kendt ogsaa uden for Landets Grænser. Med Glæde hørte man siden, at Ministeriet havde udnævnt Estrup til kongevalgt Landstingsmand. Men i andre Lejre af Højre ansaa man dette Forsøg paa en kraftigere Højrepolitik for haabløst, og Oppositionen opfattede det som ørkesløst Tidsspilde.

I *Skattekommissionen* førtes i Sommermaanederne Forhandlinger,

Digitized by Google

der paa Forhaand tog Grunden bort under Ministeriet. Højre havde sat de to Modstandere: Lars Dinesen og Scavenius ind i Kommissionen; men disse blev her ikke blot enige indbyrdes, men ogsaa med Venstrereformpartiet. Og denne Enighed omfattede ogsaa „de Otte", der holdtes underrettede om Forhandlingernes Gang. Kommissionen, med Undtagelse af Socialdemokraternes Repræsentant, *P. Knudsen*, enedes om at foreslaa: 1) Indkomstskat med stigende Skala fra 1,3 til 2,5 %, Formueskat paa 0,5 %, tilsammen regnet til 8,3 Millioner, 2) Overførelse af et tilsvarende Beløb af Hartkorns- og Bygningsafgiften til Amter og Kommuner samt et yderligere Kommunetilskud, 3) en Tiendelov i Overensstemmelse med Forslag, der de to foregaaende Aar var indbragt af Alberti, hvorefter der skulde ske en Afløsning af *Tiende* ved Betaling af 24 Gange Tiendens Aarsbeløb, saaledes at Tiendeyderne skulde betale de 18, Staten de 6, 4) Ændringer i Kommuneskattelovgivningen med Begrænsning af Retten til at forøge Harkornsskatterne. De to indirekte Skattelove skulde derimod hvile.

Hannibal Sehested.
Fotografi fra 1890'erne.

Straks ved Begyndelsen af Samlingen indbragte Alberti Skattekommissionens Forslag i Folketinget. Socialdemokraterne foreslog stærkere stigende Skala for Formuerne; Tiendeejerne skulde kun have 18 Gange Afgiften, saa Statstilskud blev overflødigt, Reglerne for Kommuneskatterne skulde ændres. Disse Ændringer samlede kun de socialdemokratiske Stemmer, og ved tredje Behandling stemte Socialdemokraterne for Lovene, Tiendeloven undtaget. Meget hurtig gik Forslagene til Landstinget, men her mødte de en Samling Love, forelagte af Ministeriet. Forslagene indførte Begrebet „Ejendomsskyld" i Forhandlingerne; de var udarbejdet med megen Sindrighed, men det var paa Forhaand givet, at de var uigennemførlige.

Under Forhandlingen om de to Sæt Skattelove, der nu forelaa, sprængtes Landstingets Højre. „De Otte" hævdede, at Folketingsfor-

Digitized by Google

slaget maatte danne Grundlag for Forhandlingen; Rottbøll understregede, at de allerede i Foraaret under Samtalerne før Ministeriets Dannelse havde lagt Hovedvægten paa Skattelovenes Gennemførlighed, og da Sehested bestred dette, bekræftede Frijs Rottbølls Udtalelse. Sehested sagde da: „Jeg beklager, at jeg ikke kan erkende Rigtigheden af det Referat, det ærede Medlem nu kommer med," hvortil Grev Frijs harmfuldt svarede: „Dette er et Dementi til, hvad jeg har sagt, og det er et Dementi som jeg paa dette Sted ikke vil svare paa." Svaret blev, at „de Otte" meldte sig ud af Landstingets Højre; i Forvejen var H. N. Hansen gaaet, saa de var i Virkeligheden ni. Landstingets Højre gik dermed ned til 34, en over Halvdelen. Det var i November; to Uger derefter holdtes Højres Delegeretmøde uden Deltagelse af de Udtraadte; de angrebes her heftigt; over for Grev Frijs citerede Kontorchef *J. Schovelin* hans Faders „kendte Ord": „Jeg og mit Hus, vi ville tjene Kongen," hvortil Grev Frijs i „Nationaltidende" svarede, at hans Faders Ord lød: „Jeg vil med mit Hus og Alt, hvad jeg ejer, tjene gamle Danmark, mit elskede, men sønderrevne Fædreland." Delegeretmødet vedtog en Tillidserklæring til Ministeriet, men dette gjorde intet Indtryk paa „de Ni"; kort før Jul meddelte de Offentligheden, at de i flere Aar havde været i Uoverensstemmelse med tidligere Meningsfæller; de var vedblivende Tilhængere af Kongens Ret til frit at vælge Ministrene og af Tingenes Ligeberettigelse, men de ønskede Samarbejde mellem Tingene; ved en Skattelovsforhandling paa Folketingsforslagenes Grundlag burde der banes Vej for en Sammenslutning af de konservative Elementer i By og paa Land.

Bæreren af den „frikonservative" Politik, som her indvarsledes, var Grev *Mogens Frijs*. Han havde i 1880 afløst sin Fader i Tinget; han holdt sig længe beskedent tilbage, men den Estrupske Politik stemmede kun lidet med hans Grundopfattelse. Han troede paa Faderens Værk, Forfatningen af 1866, haabede, at den skulde komme til at virke regelmæssig ved Samvirken mellem store og smaa Bønder. Paa aandelige Omraader var han en helt fordomsfri Mand. 1887—88 var han virksom ved Forligsforhandlingerne, 1888 under Smørforhandlingerne. I 1890 og derefter fulgte han Forligspolitikken, men han ønskede, at den skulde føres igennem til Skabelse af et nyt Parti, af hvilket Ministeriet skulde udgaa. Nu ønskede han Udsoning med Venstrereformpartiet ved et Venstreministerium.

Landstingsflertallet udarbejdede under Ledelse af Højesteretssagfører *P. G. C. Jensen*, der ved denne Tid var toneangivende i Højre, et helt nyt Skatteforslag. Der var Ting deri, som kunde friste Venstre, andet, som var helt utilfredsstillende for det. Forslagene endte i Fællesudvalg, men her viste sig ingen Mulighed for Forstaaelse.

Digitized by Google

Kun enkelte Love slap dette Aar gennem Rigsdagen. Deriblandt var Loven om *hemmelig Afstemning* ved Rigsdagsvalgene. Fra gammel Tid havde Oppositionen klaget bittert over Valgtryk mod Godsernes Lejehusmænd og mod Arbejderne; nu var Højre begyndt at klage over, at Arbejderne øvede Valgtryk mod Handlende i Arbejderkvartererne. I 1897—98 havde Venstrereformpartiet stillet Forslag om hemmelig Afstemning; der havde vist sig Enighed om Princippet men først nu naaedes et Resultat.

Tankerne samlede sig imidlertid stedse mere om det *Folketingsvalg*, der forestod i Foraaret 1901. Som Forholdene havde udviklet sig, var det at forudse, at dette maatte blive afgørende. Gik det Højre imod, da maatte det føre til et Venstreministerium. Og alt tydede paa, at det vilde bringe Højre ny store Tab. Venstrereformpartiet havde lige siden dets Skabelse haft *Systemskiftet* som Maal. De Moderate sagde ofte, at det havde taget deres Politik, men blot naaet ringere Resultater. Der var heri det rigtige, at Venstrereformpartiet havde bygget paa det ved Forliget skabte Grundlag, og at det havde ført en forsigtig Forhandlingspolitik, beregnet paa saa vidt mulig at undgaa Konflikt. Men der var den Forskel, at de Moderate, selv om de ikke opgav Folketingsparlamentarismen, var rede til Forlig med Højre uden at gøre den til Betingelse, og at de var villige til sammen med Højre at bekæmpe det øvrige Venstre. Venstrereformpartiet fastholdt *Folketingsparlamentarismen* som ufravigeligt Krav. Reformerne var for det langt mere Middel end Maal. Bragte de Resultat, tog man det med; glippede de, da brugtes det som Bevis for, at under Højrestyre var der intet at udrette. Ved Højres Delegeretmøde i 1899 karakteriserede Provst Bjerre ikke uden Ret Venstrereformpartiets Taktik med Ordene: „de tage, hvad de ere nødte til at tage af Hensyn til deres Meningsfæller, for at holde Partiet sammen, og hvad der kan styrke Partiet i Kampen for dets endelige Formaal, og hvad de muligvis ved Lejlighed en Gang imellem blive hængende ved, men udover dette ikke en Stump." Ogsaa *Skattelovene* gjaldt dette. Disse var kommet frem under Indflydelse af Agrarbevægelsen, men der var efterhaanden i Landbrugernes Kreds skabt megen Tro paa deres Betydning. Inden for Venstrereformpartiet var der da ogsaa stor Interesse for den Lettelse af Landbrugets Skatter, man mente de skulde bringe. Men selv her førtes hele Forhandlingen med det storpolitiske Maal for Øje. Der var inden for Partiet adskillige Afskygninger, men med enkelte Undtagelser holdt man sammen, overbevist om, at dette var fornødent for at naa det store Maal, over for hvilket al Uenighed om den ene eller anden Lovbestemmelse var underordnet. J. C. Christensen, men ogsaa Chr. Hage bidrog

Digitized by Google

meget til Partiets Sammenhold. Den gensidige Fordragelighed, der nu raadede, stod i stærk Modsætning til Gruppernes indbyrdes Strid under det Estrupske Styre.

Forholdet til *Socialdemokraterne* blev vanskeligere, efter at disse i 1895 var blevet en hel Gruppe, der paa egen Haand kunde vælge et Udvalgsmedlem. Tit angreb Socialdemokraterne Venstrereformpartiet, og inden for dette hidsede Alberti altid til Strid med dem. Men ikke blot den Hørupske Fløj, ogsaa J. C. Christensen ønskede Samarbejdet med Socialdemokraterne opretholdt, i det mindste til Systemskiftet kom. Ogsaa før Valget i 1901 traf J. C. Christensen i al Stilfærdighed sine Aftaler med P. Knudsen; der skulde ikke være „Alliance", men man skulde stemme sammen, hvor der var Brug for det for at slaa Højre og Moderate, og det til Trods for, at Socialdemokraterne nu krævede Opstilling i adskillige Venstrekredse. I *J. C. Christensens* lille Valgbog dette Aar siger han: „Om dette Samarbejde skal fortsættes, beror ikke alene paa Socialdemokraterne og Venstre, men i lige saa høj Grad paa Højre, thi den Dag dette Parti anerkender de forfatningsmæssige Regler og bøjer sig for sit Ansvar ligesom de øvrige Partier, da vil den vægtigste Grund for Samarbejde være borte, og det vilde da slappes meget stærkt." Saa vidste Højre, hvad det havde at holde sig til.

Men holdt Partiet Samarbejdet paa venstre Fløj i Live, viste det samtidig saa megen Forsigtighed, at det blev let for Moderate og for Højremænd at glide over til det. Særlig det sidste Aarstid før det afgørende Valg lagde man Vægt paa at berolige alle ængstelige. Der var i J. C. Christensens Valgbog 1901 en anden Tone over hans Omtale af Militærspørgsmaalet end i hans Tale 1899 om Neutralitetens Konstatering, selv om Indholdet kunde siges at være det samme. Maalet var nu en Ordning „lige langt fra Militarismens overmodige Dasken paa Sabelskeden som fra Selvopgivelsens Jammerlighed, en Ordning bygget paa vor Neutralitet og med det Formaal at værge Landet mod Overrumplinger."

De Moderate søgte i disse Aar hyppigt at vise, at Venstrereformpartiet i de enkelte Spørgsmaal stod til Højre for dem. Ikke mindst lagde N. Neergaard, der nu oftest førte Ordet for dem, an derpaa. Men dette blev resultatløst over for den ved Forliget skabte Opfattelse af Partiet. I øvrigt fastholdt Partiet længe Haabet om at kunne dele Venstrereformpartiet, men dette Haab blev dog svagere og svagere. Til sidst gav *Fr. Bojsen* op; han stillede sig ikke i 1901.

Højres Stilling blev for hver Dag mere haabløs. I Estrups Tid havde Partiet, efter nogen Vaklen i de første Aar, staaet fast sluttet om dets Fører. Nu var der Strid og Splid i Højre, som der dengang havde været det i Venstre. Tilbage gik det stadig. I Landstinget var Flertallet ble-

Digitized by Google

vet usikkert. I København havde man helt tabt Magten. Efter de Radikales og Socialdemokraternes første Sejr ved Borgerrepræsentantvalget i 1893 var det lykkedes Højre i tre Aar at sejre ved at opstille „Borgerlister", sidste Gang med tre Radikale sammen med nogle Højremænd. Men i 1897 tabte man alligevel, og da Oppositionen ogsaa sejrede i 1898, naaede den Flertal i Borgerrepræsentationen. Herman Trier blev nu dennes Formand. I 1900 gik Højre ned til 6 af 36 Medlemmer. Frederiksberg erobrede Oppositionen i 1896. Ved Byraadsvalgene i 1894 sejrede i en Række Købstæder Oppositionslister eller Blandingslister, i 1900 fik Venstrereformpartiet og Socialdemokrater over Halvdelen af alle Byraadsmedlemmer. Hverken i Hovedstaden eller Provinsbyer, hverken kommunalt eller politisk havde Højre længere Overtaget. Ikke heller i Akademikernes Verden. Selv i Studenterforeningen tabte man i Halvfemserne Magten; Georg Brandes, Hørup, Socialdemokrater indbødes som Talere, de kvindelige Studenter optoges, til sidst foreslog man Studentersamfundet en Sammenslutning, der dog afvistes af dette. Over hele Linjen stod den tredobbelte Oppositionsbevægelse, der var brudt igennem i 70'erne, som sejrende. Hverken Provisoriestyret, indre Splid eller Forligspolitik havde kunnet standse den.

I konservative Kredse voksede lidt efter lidt den Følelse frem, at det var forbi, at ingen Genrejsning var mulig uden et Venstreministerium. Et sidste Forsøg blev gjort med Ministeriet Sehested, „et Estrupsk Ministerium uden Estrup". Men det gik ikke. Ministrene selv trykkedes i Knæ af den Uvilje, ja den Ringeagt, der omgav dem. De stod over for en tom Statskasse. Venstrereformpartiet havde bevidst lagt an paa at tømme den. De Love, man ønskede, kunde man ikke gennemføre, Finansloven maatte man tage, som Folketinget vilde give den. „Naar en Deputation," sagde en Taler ved Højres Delegeretmøde i 1899, „kommer op til en af Ministrene for at frembære en Sag, saa hedder det altid: Hør, sig mig min kjære, hvad siger Christensen-Stadil om den Sag." Det blev ikke anderledes i Sehesteds Tid. Endelig var der i de forsvarsivrige Kredse en gærende Uro. Fæstningsbyggeriet var standset uden at være ført til Ende, Bevillingerne knappedes af, skønt Fæstningen krævede større Midler. „Vort Forsvar" anbefalede rent ud et Venstreministerium som Middel til Forsvarssagens Fremme. Officerer samledes i Strib med Højskolefolk for at finde Vej frem. Dette Møde mellem „Sablen og den bløde Hat" spottedes bittert i „Politiken", men J. C. Christensen saa deri et Middel til at løsne Officererne fra Højre.

Under saadanne Vilkaar kom *Valget den 3. April 1901.* Udfaldet svarede til Stillingen. Venstrereformpartiet vandt 13 Kredse og naaede 76, Socialdemokraterne vandt 2 og blev 14, de Moderate tabte 7 og gik

Digitized by Google

ned til 16, Højre halveredes og blev kun 8. Af Hovedstadens 16 Kredse beholdt Højre kun een, med 22 Stemmers Flertal. Højres Stemmetal var 56,000, Oppositionens 173,000, deraf 28,000 Moderate, 103,000 af Venstrereformpartiet og 42,000 Socialdemokrater.

Efterhaanden som Telegrammerne indløb i Løbet af Valgnatten, bredte den Følelse sig, at nu var Systemskiftets Tid inde. Da det samlede Resultat forelaa, tvivlede kun faa om Følgerne. Før 4 Maaneder var gaaet, var *Venstreministeriet* dannet. En Menneskealders Kamp var endt med Folketingsparlamentarismens Sejr.

Litteratur.

S. B. Thrige: Danmarks Historie i vort Aarhundrede II (1889). — *Holger Begtrup: Det danske Folks Historie i det nittende Aarhundrede* IV (u. Aarst.). — *S. Wiskinge: Vor Forfatnings Historie gennem Tiderne* (5. Udg. 1928). — *Vort Folk i det nittende Aarhundrede*, udg. af V. Østergaard II (1900). — *Alex. Thorsøe: Grundrids af den danske Rigsdags Historie fra 1866 til 1915* (1919). — *C. E. Jensen og F. J. Borgbjerg: Socialdemokratiets Aarhundrede* II (1904). — *E. Wiinblad og Alsing Andersen: Det danske Socialdemokratis Historie fra 1871 til 1921* I-II (1921). — *D. G. Monrad: Politiske Breve 1874—82.* — *Edv. Brandes: Fra 85—91* (1891). — *Harald Holm: en Række Oversigter over hvert Aars Politik i Aarene 1891—1901.* — *Fr. Bojsen: Lovgivningsværket 1890—95 og dets Følger* (1898). — *J. C. Christensen: Den ny Tid* (1895). — *Samme: Venstre-Reformpartiet* (1898). — *Samme: Dansk Politik* (1901). — *Kl. Berntsen: Erindringer* (1921, 23). — *Andreas Frederik Kriegers Dagbøger*, udg. af Elise Koppel, Aage Friis, P. Munch. Bd. 5—7 (1870—80. 1923—24). — *V. Hørup i Skrift og Tale* I-III (1902—04). — *S. Høgsbro: Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad* (1902). — *Sammes Brevveksling og Dagbøger* I-II, udg. af H. Lund (1924—1925). — *N. P. Madsen-Myggdal: Politiske Oplevelser* (1912). — *Th. Larsen: En Gennembrudstid* I-III (1917—27). — *E. Henrichsen: Mændene fra Forfatningskampen* I-II (1913—14). — *H. Jensen: Politiske Personer og Begivenheder* (1917). — *K. G. Brøndsted: J. B. S. Estrup* (1925). — *Ingvald Kieler: Førende konservative og nationale Skikkelser 1864—94* (1924). — *Hans Jensen: Lars Bjørnbak 1824—78 og den Bjørnbakske Bevægelse* (1919). — *Det danske Studentersamfund og dets Virksomhed* (1896). — *Studenterbogen.* Skildringer af 30 Aars Studenterliv (1862—96), samlede af N. C. Starcke (1896). — *M. P. Friis: Tre Arbejdsaar 1881—84* (1884). — *Samme: Visnepolitikken og Provisoriet* (1885). — *Samme: Revolutionære Tilløb* (1886). — *Beretning om Højres Delegeretmøder 1883—1900.* — *E. Rambusch: Vort Værn* (1885). — *C. Th. Sørensen: Forsvarssagen* (1891). — *J. J. Bahnson: Forsvarssagens Udvikling i den sidste Menneskealder* (1896). — *C. C. Haugner: Forsvarssagens Kærne* (1907). — *V. A. C. Klein: Forsvarssagen efter Krigen 1864* (1915). — *Forsvarssagen. Fyrretyve Aars Kampe.* (1908). — *J. P. Jensen: Valgene til Rigsdagen 1848—1915.*

Digitized by Google

III.

MELLEM SYSTEMSKIFTET OG VERDENSKRIGEN

AF

POVL ENGELSTOFT

Digitized by Google

Digitized by Google

FØRSTE AFSNIT.

INDENRIGSPOLITIK.

1. Systemskiftet 1901.

Den 15. Juli 1901 kom Kong Christian IX hjem fra Wiesbaden, og straks den næste Dag bad han Ministeriet *Sehested* indgive sin Afskedsbegæring. Samtidig opfordrede han den juridiske Professor *Johan Henrik Deuntzer* (1845—1918) til at danne et nyt Ministerium. Der stilledes ikke andre Betingelser, end at der ingen Socialdemokrater og ingen af „de otte" maatte komme med, men Forudsætningen var, at det dannedes af Venstremænd.

Hermed var *Systemskiftet* indledet, og Venstres Overtagelse af Magten skulde efter tredive Aars Kampe omsider blive til Virkelighed. Men Kongen havde ikke henvendt sig til Partiet selv. Deuntzer var en anset Jurist, en elskværdig og afholdt Selskabsmand med alsidig politisk Interesse, han havde i Firserne tilhørt den liberale Bevægelse i Hovedstaden og regnedes siden for Venstremand, uden at han dog tog virksom Del i Politik. Sidst i Halvfemserne havde Hørring tilbudt ham Justitsministeriet, men han havde afslaaet det paa Hørups Raad, bl. a. fordi han ansaas for Kandidat til Posten i et Venstreministerium. Som Medstifter af og Bestyrelsesmedlem i „Østasiatisk Kompagni" var han kommet i Forbindelse med Prins Valdemar og Prinsesse Marie, og han var en kendt og velset Mand ved Hoffet, der af mange ansaas for velegnet til at bygge Bro mellem Kongen og Venstre.

Det skulde være et Venstreministerium, men Spørgsmaalet var, hvorledes Venstres Førere vilde stille sig til en Opfordring fra en udenforstaaende. Det første, Deuntzer gjorde, var at telegrafere til *J. C. Christensen*, Venstrereformpartiets parlamentariske Fører, om at komme til København og samtidig ad indirekte Vej at anmode sin Bekendt, *Hørup*, om en Konference; han havde hermed søgt Tilknytning til to af Hovedretningerne inden for Venstre, *Bergianerne*, der beherskede Jylland, og *Hørupperne*, hvem Hovedstadens Erobring skyldtes. Christensen fik

Digitized by Google

paa Grund af Rejse Telegrammet lidt senere end beregnet, men lovede at komme til Byen Torsdag den 18. om Morgenen. Hørup derimod undslog sig for en Samtale og begik herved en taktisk Fejl, som hans Gruppefæller siden beklagede. Han var paa Grund af sit daarlige Helbred og sin hele lidet paagaaende Personlighed i og for sig ikke lysten efter en Ministerpost og havde i de forløbne Aar ved enhver Lejlighed betonet dette; det er dog naturligt, at han som den sidste virksomme af de store Venstreførere ventede at blive taget med paa Raad, vel ogsaa opfordret til at indtræde, og naar han nu undslog sig for Konference, var det dels, fordi Deuntzers Henvendelse var ganske vag, dels fordi han først vilde konferere med sine Gruppefæller, endelig vel ogsaa, fordi han mente, at Deuntzer som Ikke-Parlamentariker ikke burde være Topfigur.

Imidlertid kom J. C. Christensen til Byen Torsdag Morgen og havde straks en Samtale med Deuntzer. Christensen havde fra Foraaret den Aftale med *Christopher Hage* og *P. A. Alberti*, at de skulde underrette hinanden, naar det længe ventede Ministerium rykkede nær, og de havde ved den Lejlighed ogsaa talt om Gaardejer *Ole Hansen* som Landbrugsminister. Det var Venstrereformpartiet, der, som Forholdene laa, skulde danne Ministeriet. Det forhandlende Venstre var efter Forliget 1894 udelukket, og en Koalition med de udtraadte Højremænd, „de otte", umuliggjordes allerede af Kongens Uvillie mod dem. Venstrereformpartiet bestod af forskellige Grupper, der vel under J. C. Christensens ypperlige Førerskab var svejset nogenlunde sammen, men som dog stadig eksisterede, og det maatte for alle, der tog Del i Ministeriets Dannelse, være en Hovedopgave at fordele Pladserne nogenlunde retfærdigt mellem Grupperne. J. C. Christensen, der var Fører for den stærkeste Fløj, de væsentlig jyske Bergianere, maatte nødvendigvis have Alberti som de sjællandske Bønders økonomiske Tillidsmand med; Hage var Partiets finansielle Fagmand og den københavnske Liberalismes nærmeste Talsmand i Partiledelsen. Der blev da straks efter Christensens Komme til Byen telegraferet til Hage, som var i Paris, og Alberti og Ole Hansen blev opfordret og lovede at indtræde.

For saa vidt gik alt glat. Men der var væsentlige Problemer tilbage, først og fremmest Spørgsmaalet om Holstein-Ledreborg og Hørup. Grev *Holstein* havde trukket sig ud af Politik for elleve Aar siden, men hans Navn stod stadig med parlamentarisk Glorie om sig. Man vidste, at han stod Hørup nær, og det var ogsaa antageligt, at han vilde kunne bygge Bro for Samarbejdet med de udtraadte Hartkornsmagnater i Landstinget. Christensen og Alberti stod ret køligt over for hans Indtræden, efter at han saa længe havde været uden for Politik. Imidlertid kom han paa Opfordring til Stede ved et Møde Fredag den 19. Han udtalte

Digitized by Google

straks sin Forundring over, at der ikke var rettet nogen Opfordring til Hørup, men afslog i øvrigt at indtræde, skønt Deuntzer foruden at tilbyde ham Udenrigsministeriet var villig til at vige for ham som Konsejlspræsident; han henviste til sit Helbred og sit Ukendskab til Øjeblikkets Politik.

Hvad *Hørup* angaar, havde, som nævnt, Deuntzer ikke rettet nogen egentlig Opfordring til ham om at indtræde, sikkert fordi han ansaa det for givet, at Hørup ikke vilde, og Hørup havde afslaaet at møde til Konference. Men Spørgsmaalet om hans Indtræden blev aktuelt, da Hage Lørdag Morgen kom til Byen. Hage ønskede bestemt, at Hørup skulde indtræde, dels af personlige Grunde, dels fordi han mente, at Ligevægten i Ministeriet krævede det, og han henvendte sig straks til Hørup derom.

Et Hovedmoment i Ministeriets Dannelseshistorie er J. C. Christensens Stilling til Hørups Optagelse. Christensen nærede ingen personlig Uvillie mod den ældre Politiker, hvem han til Tider havde staaet ret nær, om der end var meget væsentlige kulturelle Divergenser mellem den vestjyske Skolelærer og den københavnske Redaktør. Men Christensen var paa en Maade Ministeriets Garant over for Landet, specielt den stærke Berg'ske Gruppe, og han vidste, at enhver tydelig Overvægt for København vilde blive mødt med Uvillie derude. Han, der i udpræget Grad var Midtens Mand, frygtede Hørups Hensynsløshed, og han mente saa vel som Hage at maatte sikre sin Gruppe en forholdsmæssig Repræsentation i Ministeriet. Medens Alberti hele Tiden synes at have været stemt for Hørups Indtræden, stod Christensen derfor i Begyndelsen mindre velvillig over for den, og han var her oprindelig nærmest i Samklang med yngre Politikere som Sigurd Berg, der havde arvet sin Faders Blade.

I samme Retning virkede ogsaa Stillingen over for de to *militære Ministerier*. Til Marineministeriet havde man tidlig udset Kontreadmiral *F. H. Jøhnke*, der i mange Aar havde forfægtet Venstres Anskuelser i Befæstningsspørgsmaalet, og han var villig til at indtræde. Derimod voldte Krigsministerposten Vanskeligheder. Fra visse Sider, bl. a. Hørup, ønskedes det, at Christensen skulde overtage det samlede Forsvarsministerium, men han vilde have Kultusministeriet og intet andet. Hans egen Kandidat til Krigsministeriet var Kaptajn *L. C. F. Lütken*, der havde bistaaet ham i flere Aar ved det militære Ordførerskab, og som stod den Bergske Familie nær; men hans Kandidatur strandede væsentlig paa hans lave Charge. At Christensen ogsaa, da han foreslog *Enevold Sørensen* som Bergiansk Minister, mente at møde Modstand, gjorde ham yderligere uvillig over for Ønskerne om Hørups Indtræden.

Digitized by Google

Til at begynde med syntes denne da ogsaa udelukket. Hørup afslog Hages Opfordring til at lade sig foreslaa, og hans Forslag om at optage *Edvard Brandes* som Repræsentant for den københavnske Gruppe strandede paa J. C. Christensens Modstand. Det stod herefter Hage og Brandes klart, at Ligevægten i Ministeriet, som de opfattede den, kun kunde sikres ved, at Hørup i sidste Øjeblik blev saa at sige tvunget ind, og de anvendte al deres Evne paa at bevæge ham til at give efter, hvad da ogsaa omsider lykkedes. Søndag Morgen blev Deuntzer underrettet herom, men i det paafølgende Møde med Christensen og Alberti tog den førstnævnte Reservation over for den ny Situation og krævede et Døgns Udsættelse for at tage Stilling til Ligevægtsproblemet. Hørup paa sin Side følte sig ilde berørt af at være skubbet frem uden at blive blankt akcepteret, og i Søndagens Løb skrev han til Christensen, at han havde ment at lette Ministeriets Dannelse ved at love at indtræde, men da nu det modsatte syntes at være Tilfældet, trak han sig tilbage. Christensen takkede ham i et Par Linier for denne Resignation; det var, hvad han havde ventet af Hørup.

Saaledes var Situationen Søndag Aften — lidet lovende for Enigheden i Partiet. Hørup følte sig ubehændigt behandlet, hans Venner var bitre, og der var Udsigt til, at allerede „Politiken"s Velkomstartikel til Ministeriet vilde bære Præg heraf.

Inden den sidste afgørende Fase skildres, skal *Portefeuillefordelingen* omtales. Deuntzer havde oprindelig ønsket Justitsministeriet; til Udenrigsminister var da udset Holstein-Ledreborg eller en af de to Gesandter Hegermann-Lindencrone og Ahlefeldt-Laurvig. J. C. Christensen vilde være Kultusminister, Alberti havde ønsket Finansministeriet, hvortil Hage dog var selvskreven, og han fik da Indenrigsministeriet, medens Ole Hansen skulde være Landbrugsminister og Enevold Sørensen Trafikminister. Til Krigsministerposten bragte Hage i Samklang med forsvarsvenlige Kredse Oberst *V. H. O. Madsen* i Forslag. Han havde været Lærer paa Officersskolen, var en kundskabsrig Mand, der havde gjort betydningsfulde artilleristiske Opfindelser, og en af de mest „civile" Officerer; han var som de fleste af sin Stand kendt som Tilhænger af Københavns Landbefæstning, men indvilgede i Venstres Krav om, at Sagen skulde hvile, til den paatænkte Forsvarskommission afgav Betænkning. Hans Kandidatur mødte ikke fra nogen Side alvorlig Modstand, og om Udfærdigelse af nogen „Haandfæstning" fra hans Side var der ikke Tale; Forsvarsspørgsmaalet spillede overhovedet ikke nogen afgørende Rolle ved Ministeriets Dannelse.

Da Holstein afslog at indtræde, gled Deuntzer, oprindelig med nogen Betænkelighed, over i Udenrigsministerposten, og Alberti var da

Digitized by Google

den naturligste Justitsminister, medens Enevold Sørensen blev udset til det samlede Indenrigsministerium — omfattende ogsaa Trafikvæsenet. Ministerlisten var da for saa vidt i Orden til Tirsdag Morgen den

Ministeriet Deuntzer.

Alberti — J. C. Christensen — Hørup
Jøhnke — Deuntzer — Madsen
Ole Hansen — Enevold Sørensen — Chr. Hage

Fotografi af Elfelt.

23. —, men der var den foregaaende Dag sket Ting, der i sidste Øjeblik medførte en Ændring.

Fra indflydelsesrig Side af den Berg'ske Gruppe, navnlig Sigurd Berg, der nu nærmede sig den Opfattelse, som hyldedes paa „Poli-

Digitized by Google

tiken" af Mænd som Ove Rode, gjorde der sig Bestræbelser gældende for alligevel at faa Hørup med. Man var ganske vist ikke ublandet tilfreds med Ministeriets Sammensætning og navnlig med Bergianernes Repræsentation, men man indsaa de store Ulemper ved at holde Hørup udenfor, og man arbejdede paa at overvinde Christensens Betænkeligheder. Nok er det, i det sidste afgørende Møde Tirsdag Morgen rejste Alberti sig og foreslog, at man i Stedet for at overlade Enevold Sørensen hele Indenrigsministeriet skulde dele det og tilbyde Hørup Trafikministeriet. Christensen og de andre sluttede sig hertil, og Listen blev samme Eftermiddag sanktioneret af Kongen, hvorefter Udnævnelsen fulgte Dagen efter, den 24. Juli.

Hermed var det længe ønskede og ventede *Omslag* sket, og Regeringens Førelse lagt i Hænderne paa Mænd, der stemte overens med Folketingets Flertal. Man kunde tvistes om, hvor stor Venstres Sejr var. Det var sikkert overvejende efter Højremænds Raad, at Kongen havde bestemt sig for et Systemskifte, og han havde ikke selv kaldt Venstres Førere, men valgt en halvt upolitisk Mellemmand, der var lidet kendt i Landet. Højres Blade ilede med at forsikre, at der ikke i det skete maatte ses nogen Anerkendelse af Parlamentarismen eller nogen Dom over Forfatningskampen, og adskillige Steder lagde man Skylden for Skiftet hos „de otte", der havde skilt sig ud fra Højre.

Inden for Venstre var der heller ikke idel Tilfredshed. Den Revne, Hørups Udelukkelse havde truet med at fremkalde, var vel helet i Tide, men der var ikke faa Anstødspunkter. Ministeriet selv rummede store Modsætninger, baade saglig-kulturelle som Christensen og Hørup og personlige som Madsen og Jøhnke, der ved deres særegne Temperamenter yderligere uddybede den aargamle Modsætning mellem Hær og Flaade. Albertis Indtræden vakte i det stille hist og her Utryghed. Han sad i en omfattende Sagførerforretning, hans Navn havde været nævnt i Sager, der ikke pyntede paa det, og man talte i Krogene om hans tvivlsomme Økonomi. Imidlertid — hans Stilling som Formand i Den sjællandske Bondestands Sparekasse (fra 1890) og hans parlamentariske Position i Tinget gjorde ham uundværlig; han optraadte under Ministerforhandlingerne efter Ikke-Tilhængeres Dom med stor Takt og Kløgt, og han var i det hele en politisk Kraft, som ikke var til at gaa udenom.

Hos Hørups Venner var han ikke velset; — han havde jo fældet Hørup i Køge 1892. Heller ikke Bergianerne var ham gunstige, og fra denne Side klagedes der i det hele stadig over Tilsidesættelser. Paa den anden Side fandt ikke blot Det forhandlende Venstre —, der var holdt ganske uden for Ministeriets Dannelse, — men ogsaa Venstrereformpartiets første Formand, den kloge Høgsbro, at der var for faa

Digitized by Google

af Grundtvigs Venner med i det første Venstreministerium; — der var vel egentlig kun Christensen, som altid havde hævdet sin Uafhængighed af de kirkelige Retninger. Endelig gav „Agrardagbladet" Udtryk for Misnøje med „Københavnernes" Styrke i den ny Regering.

Dog, dette var i Øjeblikkets Stemning kun Smaating. Netop Ministeriets Delthed gjorde, at alle Grupper af Venstre havde deres at glædes over. Studentersamfundet og de sjællandske Bønder hyldede Horup, den sidste store Fører, den radikale Skribent, der nu ved Skæbnens vidunderlige Spil kom i Kongens Raad. Bønderne Landet over saa med Stolthed den første Bonde, den stolte og lune Ole Hansen som Minister. Som Venstres glimrende Taktiker, som Vestjyden med Bergs Traditioner hyldedes Skolelæreren J. C. Christensen. Forsvarsvennerne aandede op, glædede sig baade ved Madsens Person og ved Haabet om en frugtbar Debat under lige Forhold. Mange inden for Højre billigede fuldt ud det skete og ventede Resultater hver for sit saglige Arbejde.

Den, der har oplevet den 24. Juli 1901 som ung, vil mindes den som en mærkelig Gennembruddets Dag, i Slægt vel med den Junidag 1849, da Grundloven blev givet. Folket havde faaet Styret for sig selv. Bonden var efter et halvt Aarhundredes Kamp for Ligeret med de andre naaet op i Slottets Sale. Det luftede, det lyste, det stemte for Brystet som et kommende Vejr. Flagene gik til Tops foran Gaarde og Huse, og mangen Smaamand kunde med ærligere Følelse sige Danmarks Navn.

2. Ministeriet Deuntzer 1901—05.

De Modsætninger inden for Venstre, der allerede havde vist sig ved Ministeriets Dannelse, fik hurtigt Udtryk paa ny. Den første Anstødssten var *Forholdet til Kongen*. Vistnok oprindelig udgaaet fra Hoffet bredte den Tanke sig i ledende Venstrekredse, at Folket burde takke Kongen, fordi han omsider havde efterkommet dets Ønske om et Ministerium af Folketingets Flertalsparti, og der udgik Opfordring Landet over til at vælge Delegerede til et *Folketog* til Monarken. Den blev efterkommet de allerfleste Steder, men mødte ogsaa en Del Modstand, i Studentersamfundet i København, et moderat Blad som „Sorø Amtstidende" og mellem Venstremænd af den specielt Hørupske Retning — foruden hos Socialdemokraterne. Man gjorde gældende, at der ingen Anledning var til at takke Kongen, fordi han havde opfyldt et forfatningsmæssigt Krav, og saa bort fra den rent personlige Følelse over for den gamle, prøvede Konge og den kloge Hensyntagen, en Hyldest

Digitized by Google

vilde betegne. Toget kom imidlertid i Stand; i et Tal af ca. 15,000 gik Udsendinge fra hele Danmark Søndag den 1. September til Amalienborg og bragte med den jyske Gaardmand *Ole Jensen* som Ordfører Kongen Folkets Tak, fordi han „i et afgørende Øjeblik saa, at en Forandring i Regeringsmaaden var bleven nødvendig og uundgaaelig." Der var, hed det i Henvendelsen, der ligesom Kongens Svar var sat i Stil af Ministeriets største sproglige Talent, Hørup, nu ikke mere nogen Tvivl i Landet om, at Kongen var hele Folkets, ikke et Partis eller en Klasses Konge. Kongen rettede i sit Svar en Opfordring til Folket om at støtte sine Førere i den ulige vanskeligere Stilling som Regeringens ansvarlige Ledere end som Opposition. Baade Henvendelse og Svar var klogt og taktfuldt afvejede og hverken gav eller forpligtede mere paa nogen af Siderne, end Situationen kunde bære. Indirekte laa der dog vel nok i selve Henvendelsen en Styrkelse af deres Opfattelse, som hævdede, at man ikke i Systemskiftet maatte se nogen Knæsættelse af Parlamentarismen.

Christian IX.
Fotografi af Elfelt.

Om Eftermiddagen den 1. September holdtes en Folkefest i Kongens Have med efterfølgende politisk Banket, og det blev den ny Regerings officielle Præsentation for Landet og Partiet. Ved Folkemødet vakte navnlig *Vilhelm Lassens* Tale Opmærksomhed. Lassen var ude i Landet en af Venstres bedste Mænd, Skaber og Redaktør af „Aalborg Amtstidende". Han var Hørups Elev, men den Surdejg af Hovedstadskultur, der endnu var fælles for Hørup og de Nationalliberale, var hos Lassen ætset bort af en bondefødt Samfølelse med Jordens Dyrkere. Det føltes som et alvorligt Memento til den ny Regering, da Lassen manede den til ikke for de 50 opadtil at glemme de 50,000 nedadtil, Gaardmænd og Husmænd. Ved Banketten holdt Konsejls-

Digitized by Google

præsidenten en Tale, hvori han fremsatte *Ministeriets Program*. En Del mere almindelige Udtalelser, der nu vilde lyde som Fraser, havde i Øjeblikket større Klang; Regeringen erkendte, at Selvstyre var det nødvendige Maal; den vilde stræbe at bevare Tillidsforholdet til Folket og Rigsdagen og fremme den sociale og politiske Udvikling med Kraft og Fasthed, med Besindighed, men ogsaa uden Frygt. Om de brændende Problemer hed det, at Forsvarsspørgsmaalet maatte undersøges til Bunds, men at de sagkyndige efter Venstres gamle Krav kun maatte være Raadgivere. En enkelt Bevilling var nødvendig straks, til nyt Feltskyts. Den almindelige Valgret, — man tænkte herved i første Linie paa den kommunale —, var et Hovedpunkt i Programmet. I øvrigt skulde det indviklede Skattelovsspørgsmaal løses, og der skulde gives en Tiendeafløsningslov.

Hermed havde Regeringen fastslaaet Hovedlinierne i sin Politik, og de fandt i det hele Tilslutning hos Venstre. Der var Modstandere af Feltskytset, men man slog sig nogenlunde til Ro med Løftet om den højst fornødne, rolige Overvejelse af det samlede Forsvarsspørgsmaal. Skattesagens Ordning var i udpræget Grad en Arv fra den nærmeste Fortid. Hele Landbruget stod fast paa Kravet om en Reform her, og dens Gennemførelse kunde ikke uden Grund betragtes som en Oprejsning og Belønning for den Gaardmandsstand, der havde baaret Dagens Byrde under tredive Aars Kamp. Noget lignende gjaldt Tienden. Lidt anderledes med Valgretsudvidelsen. En Reform af de kommunale Valglove, der stammede fra Aarhundredets Midte, havde altid staaet paa Venstres Program, og den var i forskellig Skikkelse vedtaget elleve Gange af Folketinget, men den havde utvivlsomme Modstandere i Partiet. „Sorø Amtstidende" havde straks ved Ministeriet Deuntzers Dannelse erklæret, at nu gjaldt det ikke mere Valgret, men bedre Brug af den, vi havde; det blev sagt, at Venstre i Folketinget *kun* havde vedtaget Udvidelsen af Husmændenes Valgret, fordi det vidste, Landstinget vilde forkaste den. Paa den anden Side tog *Niels Neergaard*, der efter Bojsens Bortgang var Fører for Det forhandlende Venstre, straks aabent Parti for Reformen, og det tør ogsaa siges, at der ikke ude i Landet var nogen virkelig levende Modstand mod den blandt Gaardmændene.

Hvorledes var nu det Materiale i *Rigsdag* og *Partier*, som det ny Ministerium havde at arbejde med? Det havde i Folketinget et overvældende Flertal paa 76 (af 102) i Venstrereformpartiet. Dannet som Modstand mod Forliget 1894 og med praktisk Reformarbejde som Maal var det siden holdt sammen og øget under J. C. Christensens glimrende Førerskab, men det bestod af ret uensartede Bestanddele, og dets

Digitized by Google

Medlemmer var valgt under ret forskellige Konstellationer. Op imod en Trediedel stod baade teoretisk og af praktiske Hensyn Socialdemokratiet nær og var ikke tilbøjelige til at følge den Linie, som Christensen for længst havde antydet: at Venstre og Socialdemokratiet vilde skilles, naar Kampen med Højre var kæmpet ud. Paa denne Fløj stod først og fremmest de københavnske Venstremænd, Herman Trier, Alfred Christensen, Gustav Philipsen og den ny Finansminister Christopher Hage, men ogsaa Mænd som Fogtmann i Holbæk og C. Slengerik i Middelfart. Modsat dem var de fleste Bergianere i Virkeligheden alt andet end venligt sindede mod Socialdemokraterne, og navnlig havde disse en uforsonlig Modstander i Alberti, der havde erklæret det for sin Opgave at slaa Bom for Socialismen. En social Baggrund havde denne Modsætning inden for Venstre i *Husmændenes* Fremvækst. Medens Gaardmændene kæmpede for den politiske Magt, havde en ny Klasse stillet sig ved Siden af dem, og omtrent samtidig med at Gaardmændene gennem Systemskiftet fik en Mand i Regeringen og blev Landets styrende Klasse, begyndte Husmændene at samle de respektive Foreninger til en landsomspændende Organisation, de samvirkende Husmandsforeninger, hvis Maal var først og fremmest at skaffe Husmændene Selvstyre i deres egne økonomiske Forhold og videre ude at rejse Standen til Ligeberettigelse med Gaardmændene. Det var den begavede Agitator *Karl Hansen-Ankerstræde*, der 1902 fik den sjællandske Husmandsorganisation stiftet, og straks efter Systemskiftet var da Husmændene en selvstændig organiseret Klasse, som de politiske Partier bejlede til; Vilh. Lassen har sikkert tænkt ogsaa paa dem med de „50,000 nedadtil". Længere nede endnu stod *Landarbejderne*, som først i Periodens Løb blev fast organiserede. Der laa et stort Stykke dansk Politik i Kampen om disse Klasser mellem Venstre og Socialdemokratiet, og denne Kamp afsatte Delingslinier ogsaa i Venstre.

Det *moderate* eller forhandlende Venstre havde været helt udelukket fra Regeringsdannelsen. Forholdet mellem det og Venstrereformpartiet var ikke godt, og J. C. Christensen havde kort før Valget 1901 sat Bom for de Moderates Indtræden i Venstrereformpartiet ved at erklære, at dette ikke var noget Hotel. Gruppen, der talte 16 Mand i Folketinget, stillede sig imidlertid i det hele venligt over for Ministeriet, især Føreren Neergaard, der blot beklagede, at Toldloven ikke stod paa Deuntzers Program. Der var i Virkeligheden ikke stor reel Forskel paa de to Gruppers Politik, men Forliget af 1894 laa dem imellem, og moderate Forsøg paa at hævde Forbindelsen mellem Forliget og Systemskiftet blev skarpt afvist fra Regeringspartiet.

Socialdemokraterne talte 14 Mand i Folketinget under Ledelse af

Digitized by Google

K. M. Klausen. De glædede sig med Venstre over Systemskiftet, men de betonede skarpt, at de kun vilde støtte Ministeriet i en efter deres Opfattelse demokratisk Politik, og det var klart, at de hurtigt vilde komme i Opposition. Simpel politisk Taktik krævede det. De havde hidtil overvejende haft deres Tilhæng i Byerne; de ny Erobringer ventede dem i Landkredsene, og enhver Forskydning i Politikken, der lettede dem Vejen til Husmænd og Landarbejdere, maatte være dem kærkommen. Baade inden for Venstre og Socialdemokratiet var der efter Systemskiftet stærke Kræfter, der ønskede Alliancens Ophør, men den havde ogsaa sine varme Tilhængere i begge Lejre.

Grev Mogens Frijs.
Fotografi fra c. 1900.

Højre i Folketinget var reduceret til otte Mand og næsten ude af Stand til at føre en Politik. Derimod var Partiet ledende i Landstinget, hvor det talte 43 Medlemmer. Men Partiet lammedes her som der af Uenighed. I Folketinget stod *Lars Dinesen* med sine stærke agrarisk-moderate Sympatier flere af de andre meget fjernt, og i Landstinget havde „de otte" skilt sig ud for i December 1902 at danne *Det frikonservative Parti.* Der var i Højre nogen Usikkerhed over for den nye Regering. Medens nogle beklagede det skete og bebudede skarp Opposition, var der i andre Dele af Partiet en vis Tilbøjelighed til at stille sig afventende og forhandlingsvilligt. Man ventede sig navnlig en heldig Vending i Forsvarssagen, og man mente i Modstanden mod den almindelige Valgret at have et politisk Moment, der kunde splitte Landbovenstre. Paa den anden Side var der Partimedlemmer, som Kaptajn Madsen-Halsted, der kunde tænke sig at gaa til udvidet kommunal, men ikke politisk Valgret. I Landstinget var *Estrup* og Grev *Mogens Frijs* Midtpunkterne. Estrup ansaa Venstreministeriet for en Daarskab og en Fejl, der forspildte Frugterne fra 1894, og han samlede 34 Mand om sig. Grev Frijs var den eneste Politiker blandt „de otte", en Mand af usædvanlig social Position og personlig Overlegenhed. Han besad meget af sin Faders Storsyn, var i Taktikken smidigere, men lige saa lidt tilbøjelig som han til at stige ned paa Vælgermødets Arena. Oktoberforenings-Traditioner, Paavirkninger fra

Digitized by Google

engelsk Torypolitik og den moderne Aristokrats usnobbede Syn paa Rang- og Klasseforskelle havde modnet hans politiske Tanke: en borgerlig Politik, der fulgte Venstre langt, saa langt de konservative Interesser blot nogenlunde kunde taale det, alt for at rejse en uoverstigelig Mur mod Socialdemokratiet, der for ham stod som en lige saa ødelæggende Fare, som hans Fader havde set i Demokratiet. I Kampen for denne Politik rakte Grev Frijs sin Haand langt ud mod Venstres Regeringer, og han blev ved sin Magt og sin Person et Midtpunkt blandt Godsejerne, en værdig sidste Repræsentant for en døende Klasse. Naar hverken han eller hans Fader fik Held til at vende Udviklingen i den borgerlig-konservative Retning, de vilde, laa Aarsagen ikke mindst i deres Mangel paa Agitatorvillien og -evnen og Interessen for Politikkens Detailler.

Ministeriet Deuntzer stod med et stærkt *Flertal* i Folketinget, et *Mindretal* i Landstinget, der kun ved Samarbejde med „de otte" inden for en rimelig Tidsfrist kunde blive Flertal. Ganske vist hævdede store Dele af Venstre, at Landstinget kunde tvinges ved en Opløsning, der ogsaa ramte de kongevalgte, men denne Grundlovsfortolkning, som støttedes officielt 1902 af Justitsminister Alberti, havde næppe mange overbeviste Tilhængere i ansvarlige Kredse, og det maatte i hvert Fald bestemt antages, at Kongen vilde nægte sin Tilslutning. Saare vanskelig var da Ministeriets Stilling. Ved at sætte Venstres hele Program paa Dagsordenen med Krav om hurtig Gennemførelse vilde det støde paa Landstingets Modstand og intet kunne udrette. Ved at række Haanden til Samarbejde med de Frikonservative indvarslede det en Politik, der truede Forbindelsen med „de 50,000 nedadtil". Endelig var Venstrereformpartiet, som sagt, ikke nogen fast Helhed; de senere Aars svækkede Højrestyre havde utvivlsomt lokket Elementer ind i det, som ikke vilde følge Trop til en radikal Politik, og modsat var der Kræfter, som drog stærkt over mod en saadan.

Inden for Ministeriet havde disse Kræfter efter *Hørups Død* Februar 1902 ingen egentlig Repræsentant. Hage stod dem nærmest, men var aldrig nogen fuldblods radikal og indtog i Ministeriet en forsigtig og reserveret Holdning, optaget af et stort sagligt Arbejde. Alberti stod de Frikonservative nærmest i sin skarpe Modsætning til Socialdemokratiet. Deuntzer var ingen overlegen Leder, kun en elskværdig og ganske smidig Mægler. Den egentlige politiske Kraft var *J. C. Christensen*. Han havde begyndt sin Bane i Forbløffelse over Venstreforernes Uenighed, han havde set sit Maal i at skabe den Enighed, der kunde føre til Sejr, og som passede ham med hans typisk borgerlige Samfundsfølelse bedst. I Valget mellem den Politik, der hurtigt satte Sagen paa Spidsen, og den, der Fod for Fod regnede med det gennem-

Digitized by Google

forlige, maatte Christensen før eller senere bestemme sig for den sidste. Men i dette Tilfælde var Forliget den eneste fremkommelige Vej, og det blev de Frikonservative, der først og fremmest skulde sluttes med, især efter at Landstingsvalgene i 1902 havde givet denne Gruppe i Forening med Venstregrupperne Flertallet i Landstinget. Spørgsmaalet blev da, hvor langt og hvor længe hele Venstre vilde følge paa denne af Forholdene naturligt anviste Vej, og hvor stor Forhandlingsvillighed Ministeriet kunde regne paa hos de Frikonservative, hvis Fører, Grev Frijs, kort og klart saa Ministeriets Opgave i at udsone Spliden imellem de konservative Elementer her i Landet.

Paa et enkelt isoleret Punkt lykkedes det ikke at tilvejebringe Enighed, *det vestindiske Øsalg*. De nærmere Omstændigheder herved behandles senere. Sagens politiske Betydning laa deri, at den samlede Venstre og Socialdemokraterne mod Højre, og at Landstingets endelige Forkastelse af Salget rejste det stadig levende Krav om en Opløsning af Tinget indbefattet de kongevalgte, uden at Regeringen her eller senere tog noget Hensyn dertil.

I den indre Politik var dette imidlertid kun en Episode. Af langt større Rækkevidde var *Skattereformen*. De Skattelove, som Finansminister Hage forelagde i November 1901, byggede videre paa de svage Begyndelser til Enighed, der var naaet under de tidligere Forhandlinger. Man greb Landstingets Offer af de gamle Statsskatter paa faste Ejendomme til Fordel for en *Ejendomsskyld*, medens man for Formue- og Indkomstskattens Vedkommende fulgte Folketinget. Der var i det sidstnævnte Lovforslag kun faa Afvigelser fra Skattekommissionens Forslag; dog var Bestemmelsen om Bidrag til Kommunerne faldet bort. Det samlede Udbytte af Formue- og Indkomstskatten var anslaaet til ca. 8,3 Mill. Forslaget om Ejendomsskyld og Afskrivning af de gamle Grundskatter var som Helhed det samme som det 1901 af Landstinget vedtagne, dog med ret betydelige Ændringer i Enkeltheder: Skylden var kun ¾ p. m. mod $1^1/_5$; der var fastsat en Overgangstid paa 30 Aar, der var Fradrag for mindre Ejendomme o. s. v. Udbyttet var anslaaet til 3,1 Mill. Forslaget om den kommunale Beskatning, der forelagdes af Alberti som fungerende Indenrigsminister, var det samme som Skattekommissionens, det direkte Tilskud til Kommunerne var 2½ Mill. Den samlede Merindtægt var anslaaet til 831,000, og det hele økonomiske Resultat blev da en Mindreindtægt paa 1,7 Mill. I Februar 1902 forelagdes i Landstinget en Lov om Aflosning af *Tienden*, hvorefter Tiendeejerne skulde have 25 Gange et Aars Tiende, beregnet efter en Gennemsnitskapitelstakst; heraf skulde Yderne betale 18 Gange, Staten 7.

Skatte- og Tiendeforslagene maatte ifølge hele deres Historie og Ka-

Digitized by Google

rakter opfattes som en rimelig Oprejsning til Landbruget, og Regeringen tænkte inden for dette naturlig nærmest paa Gaardejerne. Af Venstre blev Lovkomplekset da ogsaa som Helhed modtaget med Tilfredshed, men ikke uden Forbehold. De københavnske Folketingsmænd gik stærkt imod den ny, for Byerne efter Sagens Natur mindre gunstige, Fordeling af Byrderne, og baade i Dele af Venstre og især i Socialdemokratiet var der Vrede over de saakaldte Spændetrøjeparagraffer, nogle Bestemmelser om kvalificeret Majoritet ved Forhøjelse af Skatteprocenten og Optagelse af Laan, der antoges at være indsat som Ventil efter en kommende Udvidelse af den kommunale Valgret.

Ogsaa mod det samlede Resultat af Skattelovene rejstes der heftig Kritik, idet Modstanderne hævdede, at Lettelserne for Hartkornet overvejende vilde komme det større Landbrug til gode. I Folketinget naaedes med noget Besvær Enighed i Venstre, saaledes at Spændetrøjeparagrafferne mildnedes til et Krav paa Vedtagelse i to paa hinanden følgende Møder; derimod lykkedes det endnu 1902 ikke at føre Lovene gennem Landstinget. Næste Samling forelagdes de i dette Ting, og det kom til et Forlig mellem Venstres Fører her *N. P. Madsen-Mygdal* og den frikonservative *Chr. Rottbøll*. Inden det var vedtaget, fik imidlertid Finansministeren Betænkeligheder dels ved at berøve Staten saa stor en Sum (med Tabet ved Tiendeafløsningen 3,3 Mill.), dels ved at lægge saa stor en Del af Skattebyrden over paa Byerne, og han forsøgte, støttet af det øvrige Ministerium, at gennemføre et helt nyt Forslag, der bl. a. bibeholdt det gamle Hartkornsgrundlag, men Forslaget forkastedes af Venstre, og det samlede Kompleks gennemførtes i Forening med de Frikonservative i en for Staten noget gunstigere Skikkelse end foreslaaet, men i Hovedsagen efter det Madsen-Rottbøllske Forlig. Højre fastholdt sin Modstand, især mod Formue- og Indkomstskatten, men nøjedes i Landstinget med at svare: Stemmer ikke.

Skattereformen var saaledes *gennemført* Foraaret 1903 og betegnedes af Venstres Ordfører som det første virkelige Resultat af Systemskiftet. At Reformen havde Mangler baade i sit Anlæg og i sine Følger, var dog ret klart. Progressionen var næppe anvendt stærkt nok paa Indkomstskatten, Ejendomsskylden ramte de smaa Landbrug ofte mere end de store, og navnlig viste den ny kommunale Skattelov sig i Udførelsen vilkaarlig og flertydig og krævede et betydeligt Apparat, der virkede irriterende. Den længe ventede og nødvendige Reform af de direkte Skattelove blev da i Aarene efter 1903 et af de Momenter, der virkede splittende paa Venstrereformpartiet.

Endnu ved *Folketingsvalget Juni 1903* stod imidlertid Partiet samlet og gik ud af Kampen nogenlunde usvækket, med et Tab af to Man-

Digitized by Google

dater (74 mod 76). Men der var sket en betydningsfuld Forskydning. Forholdet mellem Socialdemokraterne og de københavnske Venstrerepræsentanter var blevet mere og mere vanskeligt, og Skattelovenes agrariske Tilsnit slog Hovedet paa Sømmet. Allierede Borgmestervalget i København Marts 1903, da en Socialdemokrat første Gang indtraadte i Magistraten, slog en Revne i Alliancen, og ved den socialdemokratiske Kongres i Maj vedtoges det at opstille egne Kandidater i

»Borgmester Jensen er valgt«!
Karrikatur af Borgbjerg i »Blæksprutten«. 1903.

nogle af de københavnske Kredse. Under disse Omstændigheder faldt de liberale Repræsentanter Hage, Alfr. Benzon, Johan Ottosen, Gustav Philipsen og Oscar Hansen, og disse Tab modnede hurtig de Overvejelser inden for det københavnske Venstre, der gik i Retning af en Særpolitik.

Hertil virkede nu ogsaa adskillige andre Momenter. Justitsminister Alberti, der utvivlsomt var en af Regeringens stærkeste og bedst begavede Mænd, og hvis Politik mest direkte sigtede paa et bredt borgerligt Midterparti, forelagde i November 1903 et Lovforslag, der indførte *Pryglestraf* for Personer af Mandkon mellem 15—55 Aar for Voldtægt, grov legemlig Vold og Uterlighed over for Smaapiger. Der var i Ministeriet ikke fuld Enighed om Loven; Deuntzer var som de fleste moderne Jurister imod Pryglestraf, og Hage ansaas ligeledes, næppe med fuld Ret, for Modstander af den. Albertis Motiv til Fremsættelsen var de overhaandtagende Voldsforbrydelser, men sandsynligvis har ogsaa Ønsket om at skaffe sig Venner i visse politiske og

Digitized by Google

uden-politiske Kredse gjort sig gældende. Inden for Regeringspartiet var der stærke Modsætninger, og navnlig den radikale Fløj var principielle Fjender af al Pryglestraf; lignende indre Forskelligheder fandtes i de andre Partier. Hele Spørgsmaalet blev gennem en voldsom Debat og Agitation løftet op i en politisk Sfære, hvor det oprindelig slet ikke hørte hjemme. Det nedsatte Folketingsudvalg afgav ingen Betænkning, men Flertallet under Ledelse af Venstremanden *P. Sveistrup* fremsatte i Marts 1904 et selvstændigt Forslag, som Alberti gik ind paa, og hvorved Indførelsen af Pryglestraf kædedes sammen med en Del humane Reformer af Straffeloven, saaledes Afskaffelse af al legemlig Straf for mindreaarige, Indførelse af betingede Straffedomme, Afholdstilhold, Internering o. s. v. Dette Forslag, der for Pryglebestemmelsens Vedkommende mødte voksende Modstand ogsaa hos Dele af Venstrereformpartiet og de Moderate, vedtoges af Folketinget (for Pryglebestemmelsens Vedkommende med fire Stemmers Majoritet) og gik til Landstinget, hvor de konservative Partiers Flertal stillede sig velvilligt. Imidlertid havde Deuntzer straks søgt at lægge Sten i Vejen for Loven, og da Behandlingen i Landstinget trak ud, satte han igennem, at Rigsdagen hjemsendtes d. 23. April. Dette opfattedes almindelig, ogsaa i Højre, som et Nederlag for en mere moderat og forligsvillig Side i Ministeriet, skønt Nederlaget i Virkeligheden kun ramte Alberti og kun midlertidig. Der lød i Sommeren 1904 mange Roster, ogsaa i Venstre, om, at Prygleloven ikke vilde blive forelagt paa ny, men det viste sig urigtigt. Den blev fremsat i Landstinget Oktober 1904, væsentlig i Sveistrups Skikkelse, og vedtoges under Ministeriet Christensen. Den skulde efter Bestemmelsen revideres efter seks Aars Forløb, og ved denne Revision 1911 udgik den legemlige Straf igen af Loven, medens de humane Reformer bibeholdtes.

Vilh. Lassen kaldte 1904 Pryglelovforslaget en Episode skrevet i Sand. Ganske bortset fra, at Pryglene, som vi har set, alligevel blev til Lov, fik imidlertid hele Affæren varig Betydning ved at skærpe Modsætningen mellem Alberti og Venstres radikale Fløj, mellem ham og Deuntzer. Den gav derved sit Bidrag til den Uro i Venstre, som fra Sommeren 1903 var et staaende Emne i Debatten. Inden vi behandler den og de Spørgsmaal, der særlig bestemte den, bør Regeringens Stilling til Mærkesagen, *den kommunale Valgret*, skildres. Deuntzers Lofte i Kongens Have om Gennemførelse af almindelig Valgret opfattedes sædvanligt som sigtende paa Afskaffelse af den privilegerede Valgret til Sogne-, By- og Amtsraad, og det var straks blevet grebet af storste Dele af Venstre med Begejstring, om der end, som før nævnt, ogsaa rejste sig Røster derimod. Fra Socialdemokraterne og Venstres radikale Fløj krævede man utaalmodig Lovforslaget fremsat, men Rege-

Digitized by Google

ringen fandt det naturligt at vente til efter Skattelovenes Vedtagelse. I November 1903 forelagde Enevold Sørensen et Forslag om kommunal Valgret, der væsentlig byggede paa to, der var vedtaget af Folketinget 1901. Herved bortfaldt for Kommunalraadsvalgene Delingen i to Vælgerklasser uden for København og Skattecensus i Hovedstaden, Kvinder fik lige Valgret og Valgbarhed med Mænd, og Valgretsalderen sattes til 25 Aar. Amtsraadene skulde vælges af Valgmænd, to for hver Kommune, valgte af og blandt Sogneraadene. Om dette Forslag samledes Venstrereformpartiet og førte det videre i demokratisk Retning ved et Ændringsforslag, der ogsaa gav Tyende og gifte, ikke skatteydende Kvinder Valgret. Den jyske Husmand *Anders Nielsen*, en frisk og robust Begavelse inden for Venstre, der skulde komme til at bære en væsentlig Del af Partiets Agitation, gav Udtryk for dettes Stilling i Valgretsspørgsmaalet ved paa Møder at proklamere, at Skellet skulde slettes, ikke flyttes, idet han hermed tænkte paa Skellet mellem almindelige og privilegerede Vælgere til de kommunale Raad. Socialdemokraterne var i Princippet fødte Tilhængere af Regeringens Forslag; inden for Det forhandlende Venstre var der visse Tvivl, og Højre betegnede det som Udslag af Doktrinarisme. I Landstinget gav de Frikonservatives Fører Grev Frijs i en interessant Tale Svar paa Anders Nielsens Ord om at slette Skellet. Vi havde, sagde han, i Danmark altid været for raske til at slette Skel, baade i 1660 og 1849, og vi havde maattet tage Følgerne deraf; det burde ikke gentages. I Traad med sin hele politiske og sociale Opfattelse advarede han mod pludselige Omvæltninger og manede Regeringen til ikke at opstille et Enten-Eller, som vilde virke forstyrrende paa det gode Forhold, der under den var bragt i Stand mellem de to Ting. Landstinget naaede ikke at afgive Betænkning over Forslaget, og efter at dette i Sommerens Løb var blevet løftet endnu højere som Venstres Mærkesag, forelagdes det paa ny i Landstinget i Oktober 1904, samtidig med at Deuntzer i Folketinget kraftigt understregede dets Betydning. Grev Frijs fastholdt Tvedelingen som Princip, men erklærede sig villig til Indrømmelser; skulde disse ikke føre til Resultat, burde Spørgsmaalet forelægges Folketingsvælgerne bl. a. for at give Gaardmandsstanden Lejlighed til at afgøre, om den virkelig var villig til at frafalde sin hidtil hafte Ret. Ved Ministeriet Deuntzers Fald havde Landstingsudvalget endnu ikke afgivet Betænkning.

Til Ministeriet Deuntzers saglige Historie hører endnu en Række fuldførte eller ikke-fuldførte Lovgivningsarbejder. Som det kunde ventes, var den rigeste Høst her J. C. Christensens. Han forelagde straks i Oktober 1901 fire *kirkelige Lovforslag*, hvoraf det vigtigste indførte staaende Menighedsraad, og som i det hele betegnede en maadeholden

Digitized by Google

Opfyldelse af de grundtvigske Frihedskrav. De mødte Modstand dels hos mere uforsonlige Grundtvigianere, dels i højkirkelige Kredse, der vilde en Kirkeforfatning, og de gennemførtes først 1903, efter at Forlig var opnaaet mellem Ministeren og Landstinget om Nedsættelsen af et kirkeligt Udvalg. Hermed var et Spørgsmaal, der i lange Tider havde optaget Folketinget, bragt til foreløbig Løsning, og Menighederne havde gjort det første Skridt i Retning af at faa Del i Præstevalget. Et andet meget betydningsfuldt Resultat var Loven om en *højere Almenskole* 1903, hvorved der efter Forhandling med en Række moderne Skolemænd, navnlig Prof. M. C. Gertz, blev gjort et væsentligt Skridt hen imod Enhedsskolen.

Ufuldendt blev derimod Arbejdet paa en *Retsreform*, der ogsaa var en Arv fra ældre Tider. Alberti forelagde i Oktober 1901 det af en Proceskommission udarbejdede Udkast hertil, og en herover bygget Lov om Rettens Pleje vedtoges med adskillige Ændringer af Folketinget i December 1902, laa derpaa i Landstinget til December 1903, da den en Del forandret gik tilbage til Folketinget, kom i Fællesudvalg, men blev ikke gennemført. Det var bl. a. Valget af *Nævninger*, der var Tingene imellem, idet Folketinget vilde lægge det i Kommunalbestyrelsens Haand. Forslaget blev paa ny forelagt i Folketinget i Oktober 1904 og laa ved Ministeriet Deuntzers Fald i Landstinget.

En social Reform af Betydning var Lov om Tilvejebringelse af *Jordlodder for Landarbejdere* af 1904, en Revision af Loven af 1899. At denne havde virket heldigt, anerkendtes fra alle Sider, og den ny Lov, som Landbrugsminister Ole Hansen gennemførte, var utvivlsomt i det hele at anse for en Forbedring, om den end ikke gik saa vidt, som Socialdemokraterne og Dele af Venstre krævede. Nogen Misfornøjelse hos Lovens Brugere skabtes dog bl. a. ved Bestemmelsen om, at Landarbejderen selv skulde være Ejer af en Tiendedel af de Midler, der var nødvendige til Overtagelsen, og Agitationen udnyttede ogsaa dette Moment imod Regeringen.

Den Modsætning, der fra Begyndelsen havde raadet inden for Venstrereformpartiet og Ministeriet, tilspidsede sig i Løbet af Aarene 1903—04 til en Krise, der endte med Ministeriets Afgang og Partiets Sprængning. Det er sagt, at der fra først af var en radikal Fløj inden for Venstre, som dels ansaa Opretholdelsen af Alliancen med Socialdemokratiet for en politisk Nødvendighed, dels ønskede Venstres Program rejst og gennemført med eller mod Landstinget. Et af de Programpunkter, denne Fløj med størst Energi forfægtede, var *Forsvarsudgifternes Nedsættelse*. Mænd som Slengerik og Fogtmann fastholdt uforsonligt og med Støtte i utallige Citater baade af Hørup og J. C. Christensen, at Københavns Befæstning maatte sløjfes og de samlede

Digitized by Google

Militærudgifter bringes ned. Hele Spørgsmaalet skulde foreløbig hvile, idet der Marts 1902 nedsattes en *Forsvarskommission*, der skulde gøre samlet Forslag om Forsvarets Ordning. Fogtmann o. a. vilde, at Kommissionen skulde bindes til Nedgang i Udgifterne, hvorimod en anden Radikal som Philipsen hævdede, at *alle* Muligheder, ogsaa Fæstningen, burde overvejes. Det sidste Standpunkt blev det gældende, idet der ingen Begrænsning sattes for Kommissionens Arbejde. Venstre valgte ret radikalt, baade Fogtmann og Slengerik blev Medlemmer.

Forsvarsdiskussionen standsede ikke med Kommissionens Nedsættelse, og det blev efterhaanden klart, at der her raadede en ret skarp Modsætning mellem den radikale Fløj af Partiet og Ministrene. Marineminister Johnke betonede kort efter Kommissionens Nedsættelse, at det var en fuldkommen Misforstaaelse, naar man heri saa en tilsigtet Opgivelse af Forsvaret, og hvad Krigsminister Madsen angik, blev det mere og mere tydeligt, hvad man i øvrigt allerede vidste ved Ministeriets Dannelse, at han ønskede Fæstningen bevaret. Krigsminister Madsen var en højt begavet Mand, et matematisk Hoved, der navnlig skriftligt havde ypperlige Fremstillingsevner. Han har sikkert fra Begyndelsen maalbevidst arbejdet for et paa Fæstningen baseret stærkt Forsvar, samtidig med at han vilde strække sig vidt i Demokratisering og Civilisering af Hærens Form og Aand. Han var ikke Politiker, og i sin Benyttelse af de Midler, der stod til hans Raadighed, stødte han oftere og oftere an mod parlamentarisk Sædvane og gjorde efterhaanden sin Stilling til Partiet meget vanskelig. Som hele Forholdet laa, kom der en vis Halvhed i hans Optræden. Juli 1902 ophævede han Fæstningsartillerikommandoen og den øvrige Fæstningsorganisation, men de samtidig udstedte Instrukser til de militære Myndigheder var anlagt paa at forberede et Forsvar af Fæstningen, hvad i sig selv var fuldt berettiget, men vakte Misnøje hos de Radikale. Adskillig større Opsigt vakte *Krudttaarnsaffæren* 1903. For at faa de eksplosionsfarlige Krudtmagasiner bort fra Hovedstaden havde Finansudvalget indvilget i, at de flyttedes ud paa Vestfronten, idet man ikke heri saa noget Brud paa Venstres Praksis, at Fæstningen ikke maatte udbygges, saa længe Forsvarskommissionen sad. I Oktober 1903 blev det imidlertid offentlig kendt, at de ny Magasiner paa Vestfronten var opført som bombesikre Kassematter til i Krigstilfælde at tjene til Opholdsrum for Soldaterne, og denne i sig selv ret uskyldige Foranstaltning var utvivlsomt i Strid med Partiets Forudsætninger og vakte megen Uvillie mod Krigsministeren. „Vi er snydt og narret," erklærede Jens Busk.

Viste allerede denne Begivenhed, at Krigsministeren ikke ret forstod at passe sit maalbevidste Arbejde for Fæstningen ind i parlamentariske Rammer, saa kom han næste Aar i endnu skarpere Konflikter

Digitized by Google

med Folketinget. I Februar 1904 udbrød den russisk-japanske Krig, og Krigsministeren fik i den Anledning Finansudvalgets Bemyndigelse til at foretage visse Arbejder ved Søbefæstningen. Uden at give Rigsdagen Meddelelse derom indkaldte Madsen derefter 1560 Mand til Søforterne og lod opføre nogle *Skanser paa Saltholm;* Udgifterne, bortset fra Indkaldelsen, var ca. 177,000 Kr., men det var mere Regeringens tilsyneladende Selvraadighed og den Udbygning af Befæstningen, man saa i Saltholm-Skanserne, der vakte Uvillie. En socialdemokratisk Forespørgsel i Folketinget fremkaldte en Tillidsdagsorden, som flere radikale Medlemmer af Venstre dog kun med Uvillie stemte for. „Venstres Folkeblad" i Ringsted, der under N. Bransagers Redaktion var et af de ledende Organer for „Uroen", skrev: „Madsen burde gaa. Han er alle Betænkeligheders Genstand.....En stor Del af Befolkningen regner ikke Krigsministeren med til Regeringen."

Det var nu ikke helt korrekt, at Madsen var alle Betænkeligheders Genstand. „Uroen" i Venstre havde flere Rødder end den militære. Først af alt var der i Vendsyssel en separatistisk Bevægelse af en ganske egen Art, som paa et hængende Haar havde hindret Vilh. Lassens Valg til Folketinget 1901. Den bundede delvis i rent personlige Modsætninger inden for Landsdelen, Pressespørgsmaal, specifik Bondepolitik m. v., men den var ogsaa farvet af den radikale Retning inden for Partiet. Stærkere endnu gjaldt dette Dele af Midtsjælland omkring Ringsted og Holbæk, hvor Vælgerne drev enkelte Repræsentanter frem i radikal Retning. Skattelovene, Alliancen med de Frikonservative, Valgreformens Forsinkelse, Husmandsspørgsmaalets Rejsning — alt dette virkede Haand i Haand med Militærspørgsmaalet. Men den bevægende Kraft kom fra København efter Valget 1903. Kort efter dette proklamerede den unge Horupske Politiker, Dr. *Peter Munch,* i sit Tidsskrift „Det nye Aarhundrede", at Venstre maatte blive socialradikalt; det maatte undgaa Faren for at blive et Klasseparti for Landbruget, tage bestemt Stilling mod Fæstningen og vende sig til socialt Reformarbejde. Samme Efteraar skete der en Sprængning inden for den liberale Vælgerforening i København, og en Del Mænd, der sluttede sig nært til Regeringens Politik, dannede en ny Forening. Samtidig blev Kimen til det radikale Parti lagt. D. 18. September 1903 mødtes Toldinspektor *Ivar Berendsen,* Dr. phil. *Aage Friis,* Dr. phil. *Eduard Larsen,* Dr. phil. *P. Munch* og Redaktionssekretær ved „Politiken" *Ove Rode,* Orla Lehmanns Datterson, til en Samtale om den politiske Situation, hvoraf fremgik Dannelsen af en privat Diskussionsklub, den senere „Radikale Klub". Paa en Række Møder i denne drøftede man de foreliggende politiske Spørgsmaal, nedsatte forskellige Udvalg og bestemte bl. a. at søge Forbindelse med Meningsfæller uden for Kø-

Digitized by Google

benhavn. I Løbet af et Aars Tid uddeltes 55,000 Pjecer. Foreløbig indtraadte kun enkelte Mænd fra Landet, bl. a. Købmand Anders Larsen i Holbæk, men da Modsætningerne inden for Venstrereformpartiet i Efteraaret 1904 undergik en ny Skærpelse, holdtes der i November et Møde med Delegerede fra Dele af Sjælland, hvor man enedes om at paabegynde et organiseret Arbejde til Samling af radikale Venstremænd; et nyt Møde med Mænd fra andre Landsdele skulde holdes først i 1905. Der var saaledes i Slutningen af 1904 skabt Rammer for en Partiorganisation; de var skabt af Mænd uden for Rigsdagen, men ved Ministeriets Fald og Venstres Sprængning blev de den naturlige Grundvold for et nyt parlamentarisk Parti.

Ministeriet Deuntzer faldt paa det militærpolitiske Spørgsmaal og egen indre Uenighed. Om den sidste gik der ganske overdrevne Rygter; det var bl. a. uden Hold i Virkeligheden, naar Alberti senere talte om 27 Kriser. Men der bestod navnlig mellem de to militære Ministre en Modsætning, som ikke lod sig læge, og som ved sine Virkninger ned i de to Etater truede med at blive skæbnesvanger for Forsvaret. Dette Forhold blev afgørende, da det i November 1904 kom til en sidste Konflikt mellem Krigsministeren og Folketinget. Det viste sig, at General Madsen i Sommerens Løb havde overskredet sin Bevilling til Arbejderne paa Saltholm stærkt, og at der var opført en formelig Kaserne for Mandskabet. Finansudvalget udtalte sin skarpe Misbilligelse heraf, og de ministerielle Medlemmer fralagde Venstre Ansvaret; mange mente, at Krigsministeren burde gaa af, men dette blev ikke fremsat som noget Krav, fordi man i Regeringen over for Partiet stillede i Udsigt, at det vilde ske. Da det nu midt i December blev klart, at General Madsen maatte gaa af, stillede han som Betingelse herfor, at Marineminister Jøhnke samtidig burde fratræde, og han fandt i dette Krav Støtte hos den Christensen—Albertiske Fløj i Ministeriet. J. C. Christensen var utvivlsomt overbevist om Nødvendigheden af Madsens Afgang, og skønt der ikke forelaa nogen parlamentarisk Grund til, at Jøhnke skulde følge ham, var der dog Forhold nok, der kunde tale derfor. Marineministeren var ikke tilbøjelig til at efterkomme Ønsket, og han støttedes heri af den utilfredse Fløj i Venstre, især i København. Deuntzer indtog under hele Krisen en vaklende Holdning og søgte at holde Ministeriet sammen eller eventuelt danne et nyt, men hans Stilling som Ikke-Politiker og hans Forbindelse med den københavnske Fløj gjorde ham Arbejdet vanskeligt, og 5. Januar indgav J. C. Christensen, Alberti, Enevold Sørensen og Ole Hansen deres *Afskedsbegæring* for derved at fremtvinge en samtidig Nybesættelse af begge de militære Ministerier.

Utvivlsomt har J. C. Christensen, der i Forening med Alberti var

Digitized by Google

Sjælen i Flertallet, ogsaa tilsigtet en almindelig Klaring af Situationen. Forholdet inden for Venstre var blevet saa usikkert, at en Fortsættelse helt under de gamle Former var vanskelig. Christensens Syn paa Militærspørgsmaalet var, som det fremgik af flere af hans Taler, undergaaet en Forandring, der dog ingenlunde manglede Forvarsler i tidligere Udtalelser af ham, idet han ikke mere mente at kunne forene et forsvarligt Forsvar med en Nedsættelse af Militærudgifterne. Det laa under disse Forhold nær, at han selv overtog Ansvaret for den kommende Militærpolitik, hvorved Ønsket om en civil Fællesminister jo ogsaa skete Fyldest til Gavn for Enheden i Ledelsen.

Det viste sig i et Partimøde i Venstre, at Deuntzer ikke vilde kunne samle Støtte som Konsejlspræsident i et nyt Ministerium, og han foreslog da Kongen *J. C. Christensen*, som rimeligt var. Imidlertid rejstes der fra 21 Medlemmer af Partiet et Krav om, at alle Partiets Grupper skulde repræsenteres i den ny Regering ligesom i Ministeriet Deuntzer, hvilket Forslag dog Partibestyrelsen afslog at forelægge Partiet, hvorefter de 21 frafaldt det. I et Partimøde den 12. Januar fremlagde Christensen sit Program og krævede Tilslutning; han udtalte aabent, at han ikke ventede nogen Nedgang i Militærudgifterne, og krævede i øvrigt en Ordning, hvorefter han inden for de militære Budgetter ved en Anmærkning kunde bruge det paa én Konto besparede paa en anden Konto. Partiets Formand Anders Nielsen krævede Tilslutning til dette Program — de, der ikke stemte ja, maatte udtræde af Partiet. Det var øjensynlig nu — parlamentarisk set korrekt — Parolen, at Partiet skulde svejses fast sammen som Basis for Regeringen.

Partiet godkendte Programmet med 62 Stemmer mod 8, der sagde: Stemmer ikke; blandt dem var Alfred Christensen, Fogtmann, Krabbe, Slengerik og C. Th. Zahle. De hævdede, at det var dem, der stod paa Venstres gamle Program, og de krævede en formelig Udelukkelse af Partiet. Først efter at det ny Ministerium var dannet d. 14. Januar, fulgte denne Udelukkelse. Den vedtoges i et Partimøde d. 26. Januar med 49 Stemmer mod 20. Herved udelukkedes foruden de fem ovennævnte yderligere K. Kristiansen, Kr. Pedersen, L. Pedersen og Holger Rordam, medens Herman Trier, Folketingets Formand, Poul Christensen, J. Jensen-Onsted og H. A. Doose sluttede sig til de otte og udmeldte sig af Partiet. Endnu samme Dag konstituerede den ny Gruppe sig under Navn af *Folketingets Venstre* og udsendte et Program; samtidig traadte den i Forbindelse med den tidligere omtalte radikale Bevægelse i København, der havde Rammerne til en Partiorganisation i Orden.

Ministeriet J. C. Christensen var dannet 14. Januar. Foruden Christensen som Konsejlspræsident og Forsvarsminister indtraadte af de

Digitized by Google

tidligere Ministre Alberti som Justitsminister, Ole Hansen som Landbrugsminister og Enevold Sørensen som Kultusminister. Af ny Mænd indtraadte Vilh. Lassen som Finansminister, Højesteretssagfører *Svend Høgsbro*, Søn af Sofus Høgsbro, som Trafikminister, *Sigurd Berg* som Indenrigsminister og Greve *F. C. Raben-Levetzau* som Udenrigsminister. Størst Overraskelse vakte den sidste Udnævnelse; Grev Raben var hverken Politiker eller Diplomat og ansaas snarest for Højremand.

J. C. Christensen havde ønsket at bevare Christopher Hage i Ministeriet, men han krævede for at indtræde ikke alene det ham tilbudte Finansministerium, men ogsaa Trafikministeriet, som han havde bestyret efter Hørups Død, og herpaa mente Christensen ikke at kunne indgaa. Hages egentlige Motiv var dog vistnok Uvillie mod at sidde i Ministeriet sammen med Alberti.

J. C. Christensen.
Fotografi fra ca. 1905.

Ministeriet Deuntzer havde opfyldt sin Mission: at danne en Overgang til et fuldt betonet Flertalsstyre. Kongens Opfordring til J. C. Christensen om at danne det ny Ministerium var Beviset herpaa, — en saadan Opfordring var ikke sket i 1901 og kunde dengang vanskelig tænkes. Men ogsaa i andre Henseender var Situationen en anden end i 1905. Hvad J. C. Christensen ved Systemskiftet havde arbejdet paa i Forening med de andre Venstreførere, at gøre Regeringen til et Udtryk for alle Venstres Afskygninger, var maaske naturligt paa et Tidspunkt, da Venstrereformpartiet stod som en forholdsvis tæt Enhed. I de fire Aar, der siden da var gaaet, var der traadt stærke Modsætninger frem, og J. C. Christensens egen Opfattelse af et Hovedpunkt havde fjernet sig saa stærkt fra andre Medlemmers, at en Samvirken vanskelig var mulig. Ud fra sin Politiks Hovedsynspunkt: at bevare et stærkt Venstre kunde Christensen da komme til at se en Stramning af Partibaandet som nødvendig. Heri laa en af Aarsagerne til Sprængningen. Men der var mange andre, som paa forskellig Maade er omtalt i det foregaaende. Forholdet til Socialdemokratiet og de Frikonservative, Spørgsmaalet om Husmænd mod Gaardejere, Byer mod Land hørte til de vigtigste.

Digitized by Google

Vistnok var en Sprængning uundgaaelig; den bundede i Forhold, der til syvende og sidst var stærkere end Personerne. At Spalten blev saa dyb, og at der spildtes saa megen Tid paa ufrugtbar Kiv, var ikke godt for nogen af Parterne.

3. J. C. Christensens Ministerier (1905—08).

Med J. C. Christensen var Landets mest repræsentative Parlamentariker kommet til Roret. Hans Ministerium bundede dybere i Landbefolkningen end Deuntzers; Vest- og Nordjylland repræsenteredes af ham selv og Vilh. Lassen, og det grundtvigske Venstre havde faaet en fuldtro Mand ind med Svend Høgsbro.

I Folketinget havde Ministeriet et mere ensartet, om end talmæssigt mindre *Flertal* end sin Forgænger. Tillidserklæringen til J. C. Christensen, der i Realiteten navnlig gjaldt hans Syn paa det militære Spørgsmaal, vedtoges med 63 af 114 Stemmer, og der var i det hele al Udsigt til, at Regeringen vilde kunne regne med en fast og villig Styrke i dette Ting. Hvad de andre Partier angik, erklærede Socialdemokratiet fra Begyndelsen af J. C. Christensen Krig, hvad der var naturligt alene ud fra hans egen Stilling. Der var inden for dette Parti et ret stærkt Mindretal, der vilde, at Socialdemokratiet skulde staa helt paa egne Ben og undgaa enhver Alliance med borgerlige, men den mere opportunistiske Fløj, hvortil bl. a. den begavede Taler og Taktiker *Frederik Jeppesen Borgbjerg* hørte, havde dog stadig Overmagten, bl. a. ved Udsendelsen af Manifestet 1905, og der udviklede sig et til Tider nært Samarbejde mellem Partiet og Det radikale Venstre.

Det forhandlende Venstre stod i Hovedspørgsmaalene Venstrereformpartiet saa nær, at en Samvirken havde været naturlig; men der laa Partierne en politisk Fortid imellem, som skilte, og Betænkelighederne gjorde sig navnlig gældende i Reformpartiet. Inden for de Forhandlende var der tidlig Stemning for Samarbejde; 1902 oploste Gruppen sig som egentligt Parti; og samme Aar foreslog N. Neergaard og Klaus Berntsen, at de to Venstregrupper skulde sætte sig paa Forhandlingsfod med hinanden, saaledes at større politiske Afgørelser drøftedes dem imellem. J. C. Christensen mente dog ikke Tiden kommet hertil. I de følgende Aar var der Symptomer, der kunde tyde paa, at Neergaard droges over mod den radikale Fløj af Regeringspartiet; han var en af Pryglelovens voldsomste Modstandere, og han stod afgjort til Venstre for Christensen i Forsvarsspørgsmaalet. Hans Politik gik i Retning af et Venstrecentrum med Afstand baade fra Højre og Socialdemokraterne, og i Toldsagen var han Frihandelens overbeviste og

Digitized by Google

velrustede Forkæmper. I det hele bar Udviklingen imidlertid hen mod en Udsoning mellem Det forhandlende Venstre og J. C. Christensen. Ude i Landet trak Pressestridigheder dybe Skillelinier, men der var en Række ledende Redaktører inden for de moderate Blade, som arbejdede paa en Sammenslutning.

I *Højre* var der delte Meninger om Ministeriet Christensen. I det hele betragtede man den ny Regering som mere lovende for Forsvarssagens Løsning end den foregaaende, og dette Spørgsmaal var for største Delen af Partiet en Mærkesag. Paa Delegeretmødet 1905 betegnede Dr. *H. L. Møller* Ministeriet som den sidste Chance i saa Henseende og hævdede, at Højre maatte udnytte den til det yderste og lade Ansvaret for en Ikke-Løsning falde paa Christensen. Tilliden til dennes Villie og Evne var dog ikke overvættes stor, og Regeringens almindelige Program billigede man ikke. Der løftede sig imidlertid flere og flere Stemmer for, at Partiet maatte fire i Spørgsmaalet om den almindelige kommunale Valgret for ikke til sidst at tabe endnu mere, end der i Øjeblikket kunde befrygtes, og denne Opfattelse fandt i Pressen efterhaanden Støtte hos „Nationaltidende". De dybe Skillelinier, der i denne Henseende gik inden for Partiet, fik bl. a. Udtryk i Modsætningen mellem det uforsonlige jyske Højre og det mere forhandlingsvillige saakaldte Roskilde-Højre.

Vilh. Lassen.
Fotografi fra c. 1905.

De Frikonservative stillede sig fra Begyndelsen forhandlingsvilligt over for J. C. Christensen, og paa Samarbejde med dem var utvivlsomt for en Del hans Politik lagt an. Det var i saa Henseende en Svækkelse, at Venstrereformpartiet ved Landstingsvalgene 1906 tabte et Par Mandater, saa at Venstregrupperne ikke mere fuldt beherskede Tinget i Forening med de Frikonservative. Ogsaa siden ansaa dog Regeringen, som Albertis Blad „Dannebrog" udtrykte det, Samarbejdet med de Frikonservative for den eneste praktiske Politik.

Digitized by Google

Ministeriets om ikke stærkeste, saa voldsomste Fjende var det ny *Folketingets Venstre*, der ved Foreningen med det nydannede Landsparti blev *Det radikale Venstre*. Der var allerede i 1904 inden for den radikale Klub begyndt et Arbejde paa at skabe et Program, og det fremskyndedes af Bruddet inden for Venstre. De to Bevægelser, i og uden for Rigsdagen, gik sideløbende og var naturligvis ikke uden indbyrdes Forbindelse, men nogen fælles Aktionsplan forelaa oprindelig ikke. Da Bruddet var sket, blev dette anderledes; paa et Møde i København af Udsendinge fra By og Land d. 20. Februar 1905 vedtoges efter Forhandling med Folketingets Venstre dels et Opraab til Venstremænd Landet over (affattet af Bransager), dels Udkast til et Program for et nyt Parti, organiseret om Folketingets Venstre. Opraabet udsendtes i April og førte til et Delegeretmøde i Odense 20.—21. Maj, hvor Programmet vedtoges, og *Det radikale Parti* stiftedes af 5—600 Udsendinge fra hele Landet.

Sv. Høgsbro.
Fotografi fra c. 1905.

Programmets første Punkt var, at Danmark burde erklæres vedvarende neutral, Hær og Flaade indskrænkes til Grænse- og Søpoliti, og Fæstningen nedlægges. Derefter opstilledes Kravet om en Forfatningsændring i Junigrundlovens Aand, Afskaffelse af den privilegerede Valgret og Gennemførelse af Kvindens Valgret. Paa det økonomiske Omraade vilde man Nedsættelse af Skatterne, og den georgeistiske Bevægelse, der fra 1902 havde vundet Tilhængere i Danmark og viste sig ret stærk inden for det ny Parti, satte Spor i Krav om Ejendomsskyldens Omdannelse til Grundværdibeskatning og Indførelse af en Grundværdistigningsskat. Beskyttelses- og Finanstold skulde nedsættes. Et Handelsministerium skulde oprettes. Til Skabelse af en Husmandsstand krævedes offentligt Arvefæste. En Række sociale Reformer skulde gives, Tyendeloven ophæves, Alderdomsunderstøttelsen forbedres o. s. v., Retspleje og Straffelov skulde reformeres. Endelig hævdedes Aandslivets Frihed, ogsaa paa Kirkens og Skolens Omraade; der skulde indføres en Enhedsskole, og det gejstlige Tilsyn med Folkeskolen skulde ophæves.

Justitsminister Alberti karakteriserede Odense-Mødet som smaa

Digitized by Google

Mænds store Skraal. Rigtigere bemærkede Neergaard, at det ny Program for største Delen kun indeholdt, hvad alle Venstremænd var eller havde været enige om — bortset fra nogle Punkter, der skyldtes enkelte Kredses Ønsker. Det radikale Partis Muligheder og dets Farlighed for Regeringen laa netop i, at det paa væsentlige Punkter optog og skarpt understregede gamle Venstrekrav, som under Aarenes Udvikling var enten opgivet eller ændret af Reformpartiet. I samme Tale som oven for citeret sagde Neergaard, at de Radikale vilde blive for afhængige af Socialdemokraterne, og han greb dermed om Partiets Akilleshæl. Fremtidig dansk Venstrepolitik laa i disse kongruente Spørgsmaal: Kan Regeringen drive Politik med de Frikonservative uden at komme for langt fra sin Basis? Kan de Radikale drive borgerlig Venstrepolitik med et uborgerligt Parti?

De Radikale talte i Folketinget 13, med Deuntzer og Trier 15 Medlemmer, i Landstinget havde de ingen Repræsentanter, før de ved Valgene 1906 fik Edvard Brandes ind. Nogen videregaaende Forslagspolitik kunde de ikke føre, saa meget mindre da de ved Folketingsvalget 1906 mindskedes til 9 (11). De besad imidlertid i Mænd som C. Th. Zahle, Slengerik, Alfr. Christensen o. fl. flydende og energiske Rigsdagstalere og ude i Landet kyndige Agitatorer med Mund og Pen som P. Munch og Ove Rode, og den politiske Debat i de følgende Aar førtes i Virkeligheden mest mellem Regeringsvenstre og „Rebellerne", som Modstanderne kaldte dem. Med stor Bitterhed og Kraftspild førtes denne Kamp i Rigsdag og paa Møder, og Revnen i Venstre blev dybere og dybere.

En af de Sager, der stod forrest paa Ministeriets Program, og til hvis Gennemførelse det ansporedes kraftigt af de Radikale, var den *kommunale Valgret*. Efter to Samlingers Overvejelse afgav Landstinget i Marts 1905 Betænkning over Regeringsforslaget. Højre og de Frikonservative afviste det. De vilde ikke strække sig videre end til at give Valgret til ugifte Kvinder, Enker og fraskilte, og de foreslog, at den højestbeskattede Femtedel skulde udskilles af den samlede Vælgermasse og paa Landet vælge den større, i Byerne den mindre Halvdel af Kommunalraadenes Medlemmer. Vilh. Lassen betegnede dette Tilbud som det første Skridt paa Indrømmelsernes Vej, men det fandt i øvrigt ikke Tilslutning hos de demokratiske Partier, og nogen Lov blev ikke gennemført. I Sommerens Løb erklærede Vilh. Lassen, at Regeringen vilde Forlig baade i Forsvarssagen og Valgretsspørgsmaalet, og betegnede Forliget som den eneste mulige Politik, Udtalelser, som de Radikale og Socialdemokraterne betegnede som Forræderi mod Venstres Program. I Oktober 1905 forelagdes Valgretsforslaget paa ny i Lands-

Digitized by Google

tinget af Indenrigsminister Berg i den af Folketinget 1903 vedtagne Skikkelse; det gik i Udvalg, men der blev intet gjort for at fremme Arbejdet. Grev Frijs' Stilling var den, at Folketingsvalget 1906 maatte være afgørende, og der blev først afgivet Beretning fra Udvalget kort for Rigsdagens Slutning. Partierne havde fastholdt deres Meninger, og Ministeriet vilde ikke stille Ændringsforslag.

Valget d. 29. Maj 1906 kunde da med en vis Ret siges at dreje sig om det kommunale Valgretsspørgsmaal — reelt dog mere om Ministeriet Christensen. Valgdeltagelsen naaede 70,6 %, den hidtil højeste i Danmark. De Radikale, der havde stillet store Forventninger til Valget, samlede 42,000 Stemmer, men mistede fire Mandater i Tinget, Venstrereformpartiet gik ned fra 122,000 til 94,000 Stemmer og fra 74 (59) til 56 Mandater, Højre frem fra 50,000 til 68,000 Stemmer og fra 12 til 13 Mandater, Socialdemokraterne fra 55,000 til 77,000 Stemmer og fra 16 til 24 Mandater; de Forhandlende havde en mindre Fremgang i Stemmer, men gik ned fra 11 til 9 Mandater. Regeringspartiets Agitation havde været skarpt rettet mod Højre, og Lassen havde denne Gang agiteret mod en „afstumpet og afbalanceret Politik". Paa Fyn havde Venstre søgt at trænge de Moderate tilbage. Den Side inden for Højre, der vilde et Valgretsforlig med Garantier, havde kun ganske faa Steder gjort sig gældende, saaledes i Svendborg, hvor den frikonservative *Wenzel Neergaard* valgtes.

Sigurd Berg.
Fotografi fra c. 1905.

For saa vidt Valget havde staaet om Valgretsspørgsmaalet, maatte Svaret kaldes bekræftende. Der havde ikke vist sig noget Frafald i Gaardmandsstanden, som Grev Frijs havde haabet. Men i øvrigt var Stillingen ikke let for Regeringen. Venstrereformpartiet var ikke mere Folketingets Flertal, Regeringen maatte regne ogsaa med Det forhandlende Venstres Stemmer. Yderligere tabte Partiet ved Landstingsvalget samme Efteraar et Par Mandater og havde ikke mere sikkert Flertal sammen med de Frikonservative. Over for de forskellige Kombinationer maatte Regeringen da navigere med Forsigtighed. Paa den ene Side lød stærkere og stærkere Røster om, at Højre og Venstre burde

Digitized by Google

danne et borgerligt Centrumsparti, paa den anden opfordrede Radikale og Socialdemokrater Venstre til Alliance paa Valgretsspørgsmaalet. J. C. Christensen fastholdt imidlertid sin Politik, der vendte Front baade mod de yderliggaaende Demokrater og det forligsfjendtlige Højre, og hvis Konsekvens maatte blive nærmere og nærmere Tilslutning til de Forhandlende.

Oktober 1906 blev *Valgretsforslaget* paa ny forelagt i Folketinget i den tidligere vedtagne Form og naaede allerede i November op i Landstinget. Medens Alfred Hage som Højres Ordfører fastholdt Partiets Modstand mod at udlevere Kommunestyret til den almindelige Valgret, hvilket praktisk talt vilde sige Socialismen, erklærede Grev Frijs kort og godt, at Valget til hans Beklagelse havde givet Udslag i Valgretsforslagets Favør, og at han var rede til at tage Konsekvenserne. Foreløbig enedes Højre og de Frikonservative om at give Loven samme Affattelse som vedtaget af Landstinget 1905; og da Folketinget fastholdt Regeringsforslaget, naaede Sagen i December i Fællesudvalg, hvis Formand blev Anders Nielsen.

Der var i og uden for Rigsdagen stærke Kræfter i Gang for nu at naa et Resultat, og den Omstændighed, at det ny Toldforslag var forelagt, mens der Dag for Dag raabtes højere paa Forsvarskommissionens Betænkning, gjorde Ønsket saa meget mere levende. Det frikonservative Organ „Berlingske Tidende" krævede imidlertid betydeligt Afslag fra Regeringens Side i Form af Garantier. Man vilde bevare Amtsraadene urørte og sikre Middelstanden mod Skatteplyndring, og det blev efterhaanden klart, at Regeringen og dens Parti kunde følge Grev Frijs langt paa Vejen. Forhandlingerne i Fællesudvalget trak ud og førtes mest i Underudvalg; i Februar 1907 fremsatte de Frikonservative deres Tilbud. De krævede to i Stedet for eet Aars Ophold i Skattekommunen som Valgbetingelse, bevarede to Klasser Vælgere til Kommunalraadene, men delte ved 40-Aars Alderen, de forlangte uden for Hovedstaden ny Lovhjemmel til Skattepaalæg over en vis Størrelse, de lod Amtsraadene vælges som før delvis af de højestbeskattede Vælgere i Amtet, og de krævede Lovhjemmel for alle ny kommunale Virksomheder, der var Næringsdrift.

Højre fremsatte sine Ændringer i Marts i Form af et helt Lovforslag, der delte Vælgerne i Aldersklasser og krævede ¾ Majoritet ved Skatteforhøjelser og Optagelse af Laan.

Hvor langt kunde nu Regeringen og dens Parti nærme sig de Frikonservative? Det viste sig forholdsvis hurtigt, at den var villig til at udsætte Reformer af Amtsraadet mod at faa slettet Skellet i Kommunerne. Et af Klaus Berntsen i Underudvalget fremsat Forslag om at lade Amtsraadene vælge af alle Grundejere blev forkastet af de Fri-

Digitized by Google

konservative, men Underhaandsforhandlingerne fortsattes stadig, og i April fremsatte Anders Nielsen Regeringens *Forligsforslag*. Man accepterede de to Aars Ophold og bevarede den privilegerede Valgret til Amtsraadet, men afviste Delingen af de kommunale Vælgere i Aldersklasser og indførte som Betingelse for Skatteforhøjelser Afstemning blandt Vælgerne i Stedet for ny Lovhjemmel.

De Radikale og Socialdemokraterne rettede de skarpeste Angreb paa Regeringen, fordi den havde frafaldet Kravet om almindelig Valgret til Amtsraadene, det var, hed det sig paa det radikale Landsmøde, en Gentagelse af Forliget fra 1866. Imidlertid førte Tilbudet ikke denne Gang til Forlig. De Frikonservative fastholdt enten en Deling i Aldersklasser eller en Garanti mod Skatteforhøjelser, og Venstres Tilbud om at give Indenrigsministeren Ret til at opløse Sogneraadet blev afvist. Forliget var da bristet, og J. C. Christensen bebudede i en Tale Kamp med Landstinget.

Der var dog næppe farbar Vej uden om Forliget, efter at han først havde gjort den — i sig selv ingenlunde overvældende — Indrømmelse at udsætte Demokratiseringen af Amtsraadene. Den frikonservative Rottbøll fastslog i Juli i Brønderslev, at Valgretsudvidelsen for Sogneraadene maatte og skulde købes med en Indrømmelse paa Amtsraadene. Stillingen i Landstinget var i Marts 1907 ændret paa ny ved en kongevalgts Død, og Venstre, Det forhandlende Venstre og de Frikonservative havde atter et lille Flertal. Det kom da ogsaa næste Foraar til Forlig. Valgretsforslaget forelagdes Oktober 1907 i Landstinget, og i Begyndelsen af Januar enedes Venstre med de Frikonservative om en Affattelse af Loven; det var navnlig J. C. Christensen og Sigurd Berg, der ved Forhandlinger med Grev Frijs havde skabt den. Domicilbestemmelsen fastsattes til to Aar, Amtsraadene beholdt den tidligere Valgmaade i Princippet, og til ny Skattepaalæg udover en vis Størrelse skulde Amtsraadets eller Indenrigsministeriets Samtykke kræves. Den frikonservative Chr. Sonne og Højre var stemt for at opgive den privilegerede Valgret til Amtsraadet mod at faa Sogneraadsvælgerne delt i to Klasser efter deres længere eller kortere Ophold i Kommunen, men for de Frikonservative, der overvejende var store Hartkornsbesiddere, var Bevarelsen af den privilegerede Valgret en Hovedsag. Socialdemokrater og Radikale var voldsomme Modstandere af Forliget, og da Regeringens Majoritet i Landstinget var saare ringe, vilde Forslaget være blevet forkastet, hvis Højre havde stemt imod; men Partiet var Genstand for Paavirkninger udefra af Hensyn til Forsvarssagen, og to militære Medlemmer undlod at stemme, saa at Forliget gik igennem med 32 Stemmer mod 29. I Folketinget vedtoges det med 64 Stemmer mod 35. 7 Højremænd svarede: „Stemmer

Digitized by Google

ikke", fordi „en Forkastelse kan føre længere bort fra det Maal, vi under hele Behandlingen har haft for Øje."

„Nu er Broen bygget mellem Folketing og Landsting," skrev Vilh. Lassens Blad. Anders Nielsen udtalte, at den resterende privilegerede Valgret let kunde fjernes, men at den skabte Ordning var god og burde vare en rum Tid. Anderledes var Stemningen inden for Det radikale Venstre. „Et lidet ærefuldt Tilbagetog" kaldte Dr. Munch Resultatet; „J. C. Christensen har kastet alle Broer af og afgørende bøjet sig ind under Højres Forfatningsopfattelse". I de skarpe Angreb, der fra Højres Side rettedes mod Loven, maatte Regeringen søge den fornødne Balance. At Slettelsen af de to Vælgerklasser til Sogneraadet betod Opfyldelsen af et gammelt Venstrekrav, lod sig ikke bestride.

Det var ikke uberettiget, naar de Radikale i Valgretsforliget saa Indledningen til andre Forlig. Den Christensen-Lassenske Politik var, som ofte fremhævet, bygget paa Forliget som Forfatningens Konsekvens. I Sommeren 1908 fulgte *Toldforliget*. Vilh. Lassen havde overtaget Finansministerposten med det Maal for Øje at tilvejebringe den i Aarevis savnede ny Toldlov. Frihandel var et af Venstres gamle Programpunkter, og det bares stadig frem af den største Del af Landbruget; bl. a. havde Præsidenten for Agrarforeningen R. A. Westenholz voldsomt agiteret derfor. Paa den modsatte Side stod største Delen af Højre, især den af Industrien beherskede Fløj, og blandt de Frikonservative var Chr. Sonne og Fr. Tesdorpf ivrige Beskyttelsesvenner. Det blev under disse Forhold vanskeligt for Lassen at tilvejebringe et Forslag, der havde Udsigt til Gennemførelse, og han havde da ogsaa tidlig søgt Forhandling med den moderate N. Neergaard, der var en Autoritet inden for Frihandelsmændene. Det Kompleks af Forslag, som Lassen forelagde i Folketinget i Oktober 1906, var et meget maadeholdent Frihandelsforslag, et Udtryk for, at han, som han sagde, ikke „gad forelægge et Forslag, der ikke havde Udsigt til Gennemførelse". En Del Toldsatser nedsattes, og som delvis Kompensation for den derved fremkomne Indtægtsnedgang, beregnet til 8½ Mill., paalagdes en Stempelafgift af visse spirituøse Drikkevarer og en Forhøjelse af Arveafgiften; samtidig ændredes Reglerne for Afgift af indenlandsk Roesukker og af Raffinering af Sukker. Venstres Ordfører var Bergianeren Ingvard Jensen, der i Overensstemmelse med Partiets gamle Krav vilde en Formue- og Indkomstskat som Kompensation for en Toldnedsættelse, og hans Anbefaling af Lassens Forslag var ret kølig. Socialdemokraterne og de Radikale gik skarpt imod Forslaget og krævede en Række Nedsættelser paa Forbrugsvarer samt Indførelse af Værditold. Forslaget om Stempelafgift bl. a. paa Vine vakte Uvillie i Frankrig og fremkaldte en Protest over for den danske Regering. Den kombinerede

Digitized by Google

Told- og Valgretssituation i Vinteren 1906—07 gav nu Stødet til den *Samling* af Venstrereformpartiet og Det forhandlende Venstre, som længe havde staaet for Døren. Vilh. Lassen traadte i intimere Forbindelse med Neergaard, og i Januar 1907 valgtes denne til Ordfører for Toldudvalget, medens Ingvard Jensen trak sig tilbage. Hermed var i Virkeligheden Broen bygget mellem de to Partier, om der end gik et Aar eller mere, før den endelige Besegling forelaa. Toldlovene blev ikke ført igennem Landstinget 1907; de blev i noget ændret Skikkelse forelagt dette paa ny i Oktober s. A. og efter lang Behandling endelig vedtaget i Maj 1908, efter at deres oprindelige Ophavsmand, Vilh. Lassen, var død. Det var Neergaard, der gennem Forhandling med de Frikonservatives Ordfører Konsul *F. Hey* gav dem Hovedpræget. Der var resigneret fra alle Sider; de videregaaende Frihandelsmænd som Grosserer Peschcke-Køedt var meget utilfredse og betegnede Resultatet som politisk Voldtægt. At Komplekset i høj Grad bar Kompromis'ets Præg, lader sig ikke nægte, men Toldspørgsmaalet har lige til den nyeste Tid hørt til de vanskeligste Problemer i det danske Samfund. Det væsentlige Resultat af Loven af 1908 var en Nedsættelse af Beskyttelsessatserne paa gennemsnitlig 20 %; især gjaldt Lettelsen Industriens Raastoffer. Disse Lettelser kompenseredes kun delvis ved de ny Afgifter, der paalagdes, og i Forbindelse med ny Udgiftslove havde de deres Del i de besværlige økonomiske Aar, der fulgte efter.

Et Spørgsmaal af mere rent politisk Art, der beskæftigede Rigsdagen, var *Valgkredssagen*. Grundlovens Krav om en Folketingsmand for hver 16,000 Indbyggere var i Tidens Løb blevet mere og mere uopfyldeligt, og den ufuldkomne Revision af Valgloven 1894 havde kun hjulpet lidet. 1904 var Forholdet det, at 59 af 114 Kredse havde over 21 % for mange Indbyggere, heraf 8 over 100 % for meget; derimod havde 13 Kredse under 16,000 Indbyggere. Det var ifølge Sagens Natur mest Bykredsene, især Hovedstadens, der var for folkerige, og Kravet om en Revision rejstes da ogsaa især fra Socialdemokraterne og de Radikale, medens Venstre var begunstiget af den gældende Ordning, og Højre, der var stærkt spredt over Landet, saa sin Fordel i Indførelse af Forholdstalvalg. J. C. Christensen var Modstander af denne Valgmaade, navnlig saa længe Landstinget bestod i sin Skikkelse fra 1866. I Marts 1905 foreslog Socialdemokraterne Nedsættelse af en parlamentarisk Kommission til Udarbejdelse af en ny Valglov med en Folketingsmand for hver 16,000 Indbyggere. Christensen erklærede, at Sagen burde løses ved en Grundlovsændring, der begrænsede og fastslog Medlemmernes Antal, men at Tiden hertil ikke var moden. Paa Foranledning af Herman Trier lovede han imidlertid at forelægge et Forslag i denne Retning, hvis Partierne vilde forpligte sig til ikke at ind-

Digitized by Google

drage andre Spørgsmaal under Sagen. Da alle Ordførere afgav Forsikring herom, lovede Ministeren et Forslag, og dette forelagdes Tinget i Oktober s. A. Det gik ud paa, at Grundlovens § 32 skulde ændres derhen, at Folketingets Medlemstal sattes til 132 — altsaa det dobbelte af Landstingets. Da Folketallet var ca. 2½ Mill., betød Forslaget en Kredsstørrelse af ca. 19,000 Indbyggere.

Det lykkedes at tilvejebringe Enighed mellem Regeringspartiet, Det forhandlende Venstre, de Radikale og Socialdemokraterne om en Affattelse, der gav Spillerum mellem 124 og 132 Medlemmer, idet de Radikale og Socialdemokraterne frafaldt deres Ønske om en fuld Opfyldelse af Grundlovens Bestemmelse. Højre derimod vilde bevare de 114 Medlemmer og dertil føje Forholdstalsvalg. Ogsaa Klaus Berntsen havde helst beholdt det gamle Tal.

Da Forslaget kom op i Landstinget, strandede det paa de Frikonservative, idet deres Ordfører Rottbøll rejste Spørgsmaalet om *de kongevalgte*. En Grundlovsændring vilde kræve en Opløsning af Landstinget, og Rottbøll forlangte nu Besked af J. C. Christensen om, hvorvidt en saadan vilde komme til at omfatte de kongevalgte. Ministeren svarede i Overensstemmelse med Venstres Holdning for og siden, at dette Spørgsmaal først vilde finde sin Afgørelse i Statsraadet, men de Frikonservative fandt ikke Svaret fyldestgørende og gik derfor imod Forslaget. I næste Samling forelagde Christensen det paa ny i Landstinget i den af Folketinget vedtagne Skikkelse, men Partiernes Stilling var den samme som tidligere, og Forslaget forkastedes med 33 Stemmer mod 29. Konsejlspræsidenten havde erklæret sig villig til at forelægge Forslag om Ændring af Valgloven, hvis Grundlovsforslaget faldt, men det blev ikke til Virkelighed den følgende Samling, og Spørgsmaalet knyttedes nu mere og mere sammen med Diskussionen om en mere omfattende Grundlovsændring. P. Munch havde 1906 i sit Tidsskrift skitseret en saadan med et Folketinget mere nærstaaende Landsting, valgt af Kommunalraadene og mulig med et af Korporationer udpeget særlig sagkyndigt Element. Inden for de Radikale og Socialdemokraterne voksede Ønsket om en saadan Ændring i Forbindelse med en kraftig Udvidelse af Valgretten til Folketinget. J. C. Christensen var her som ellers stemt for en langsomt fremadskridende Reformering.

I Foraaret 1908 var Valgrets- og Toldspørgsmaal løst, og samtidig bragtes Arbejdet paa en *Retsreform* til Afslutning. Forslaget om en saadan var forelagt paa ny i December 1906 paa et nyt, mindre omfattende og kostbart Grundlag, og det lykkedes efter to Samlingers Forløb at naa til Forlig med Højre, under Forerskab af Carl Goos, om Nævningsspørgsmaalet og andre Divergenser. Det hele Kompleks var dog lidet tilfredsstillende og kom ikke til Gennemførelse i den vedtagne Form.

Digitized by Google

Regeringens Udbytte af Samlingen var i hvert Fald betydeligt, og det var som Helhed naaet ved Forlig med de Frikonservative. Intet Under, at man regnede med en fortsat Politik i denne Retning. Grev Frijs erklærede i en Tale i Juli Maaned, at en konservativ Samling var rykket nærmere. Det store Spørgsmaal, der laa for, var *Forsvarssagen*, og J. C. Christensen ansaa nu Tiden for kommet til at løse det. I flere Aar havde man utaalmodig kaldt paa Forsvarskommissionens Betænkning. Forhandlingerne i Kommissionen havde været meget besvær-

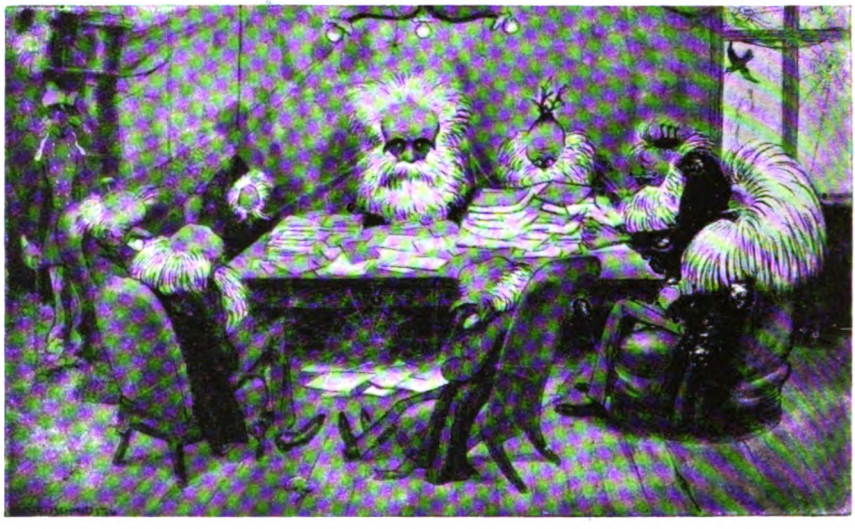

»Forsvarskommissionen arbejder«.
»Blæksprutten« 1906.

lige, ikke mindst fordi de sagkyndige fra Hær og Flaade var uenige. Inden for Hæren var det en næsten enstemmig Mening, at Københavns Landbefæstning burde bevares og udbygges, medens Marinens Officerer, der i Kommissionen repræsenteredes af C. F. Wandel og Johs. Nyholm, ansaa Landbefæstningen for i hvert Fald langt mindre vigtig end Søbefæstningen. Det lykkedes ikke Flertallet i Kommissionen, Venstrereformpartiet og Det forhandlende Venstre at enes med Hærens sagkyndige, den senere Generalløjtnant *A. Kühnel* og senere Generalmajor *M. N. Norresø*, om nogen militært underbygget Indstilling, og man tilkaldte da 1907 Kaptajn *A. Lobedanz* til selvanden at udforme Flertalsforslaget. I Kommissionens Sammensætning var der efterhaanden sket en Del Ændringer; Formanden H. Trier udtraadte 1906 efter en Konflikt med J. C. Christensen, og de Radikale mistede to andre af deres Repræsentanter ved Folketingsvalget 1906. Medens Regeringens menige Medlemmer i det hele udtalte sig mod Fæstnin-

Digitized by Google

gens Bevarelse, var der ude i Landet en utvivlsomt voksende Stemning for denne. Der var i Januar 1906 sket et Regeringsskifte, idet *Christian IX* var død, 87 Aar gammel, og hans Søn *Frederik VIII* var kommet paa Tronen. Kong Christians sidste Aar havde været præget af rolig Harmoni mellem ham og Folket; de onde Dage var glemt, og Kongens Personlighed nød almindelig Agtelse og Kærlighed. Frederik VIII var ved sin Tronbestigelse 62 Aar gammel; han var et livligere Gemyt end Faderen og vendte sig med brændende Iver mod det Maal at knytte sin Sag tæt til Folkets. I Taler og paa Rejser gav han impulsive Udtryk for sine Meninger, og hans Hovedinteresse var Forsvarssagen. Under hans Regering blomstrede da en ny Bevægelse for Fæstningen op; Kvinder og Mænd indgav Adresser, betydelige Navne knyttedes til Forsvarsbevægelsen, November 1907 dannedes et nationalt Fremskridtsparti o. s. v. Samtidig fastholdt Socialdemokraterne, de Radikale og store Dele af Venstre, at Fæstningen var landsskadelig og ulovlig og maatte nedlægges.

Frederik VIII.
Fotografi af Elfelt c. 1906.

Omsider forelaa *Forsvarskommissionens Betænkning* den 28. Juli 1908. Der var, som ventes kunde, ikke naaet Enighed. Flertallet, 18 Venstremænd og Forhandlende, saa Maalet i at skabe et fortrinsvis levende Værn til et effektivt Forsvar for Neutraliteten. Indkaldelsesprocenten skulde forhøjes fra 0,43 til 0,53 % og den aarlige Udskrivning af Infanterister derved øges med 2,700 Mand, medens Rytteriet skulde indskrænkes. Hæren skulde deles i en større Østhær og en mindre Vesthær med Skillelinie i Store Bælt. Flaaden skulde udvides betydeligt og deles i en Farvands- og Defensionseskadre, den sidste til Forsvar af Hovedstaden. Københavns Landbefæstning skulde nedlægges (den moderate Jørgen Pedersen tog her Forbehold), men Søbefæstningen udvides meget betydeligt, og der skulde anlægges en Række Kyst-

Digitized by Google

befæstninger paa Sjælland. Den samlede Udgift ansloges til 31½ Mill. Kr. een Gang for alle og 1,7 Mill. Kr. aarlig Merudgift; til delvis Dækning anvistes en *Værneskat*. Højre og de Frikonservative (6 Medlemmer) vilde nøjes med en Udskrivningsprocent paa 0,50, men forlangte længere Værnepligtstid. Landbefæstningen skulde bevares og udbedres ved 5 større Værker og 15 Forpostværker. Den samlede Udgift ansloges til 39,1 Mill. Kr. een Gang for alle, aarlig Merudgift 5,2 Mill. Socialdemokraternes to Medlemmer foreslog Hær og Flaade nedlagt og principiel og vedvarende Neutralitet erklæret. Om en Politi- og Grænsevagt skulde særlige Love træffe Bestemmelse; for Ungdommens fysiske Udvikling skulde der sørges ved obligatoriske Foranstaltninger. Endelig henviste Slengerik som eneste radikalt Medlem til et i 1906 forelagt Forslag, hvorefter Københavns Befæstning skulde nedlægges og Udskrivningen mindskes med ca. 25 %; den aarlige Besparelse ansloges til 7,5 Mill. Kr.

De militære sagkyndige for Hæren rettede i Betænkningen et stærkt Angreb paa Flertalsforslaget og var ogsaa utilfredse med Højres Forslag om Sobefæstningen; de fremsatte en selvstændig Plan, der i øvrigt i det hele faldt sammen med Højres.

Venstrereformpartiet godkendte sine Repræsentanters Forslag umiddelbart efter dets Fremkomst. Fra andre Sider blev det skarpt kritiseret. Den tidligere Krigsminister Madsen erklærede det for saa utilstrækkeligt, at man hellere maatte nedlægge alt Forsvar. Løsgængeren Chr. Reventlow gjorde straks opmærksom paa, at Forslaget med Kobenhavns delvise Blottelse pegede i Retning af en Alliance med Tyskland og derfor kunde udtydes som „Præferencepolitik". Højre erklærede Flertallets Forslag for uantageligt og henstillede alt til J. C. Christensen.

Hvad vilde *J. C. Christensen*? Hvor stor Del eller Ikke-Del havde han i Flertalsforslaget? Det kan i Øjeblikket ikke siges. Den frikonservative Fører Grev Frijs udtalte sig i September mod Flertalsforslaget, fordi det betød Præferencepolitik over for Tyskland. Konsejlspræsidenten maatte løse Spørgsmaalet i Forening med de Frikonservative, og han vilde utvivlsomt ogsaa have gjort det, om han havde faaet Tiden dertil. Der er Ting, hvorom senere skal tales, der tyder paa, at han ikke strengt vilde have fulgt Flertalsforslaget, men bl. a. givet en Afviklingsperiode for Fæstningen. Hans Stilling var stærk. Hans Parti var ham trofast; de Frikonservative og Højre regnede med ham som Mægleren, Frederik VIII besøgte ham i hans Hjem i August og kaldte ham en Bro mellem Folket og Kongen.

Men faa Uger efter styrtede den stolte Bygning sammen, som en Statsmand med Villie, Redelighed og Snildhed havde rejst.

Det var Justitsminister *Alberti*, der blev Ministeriets Bane. Man reg-

Digitized by Google

nede ham længe for dets første Mand. Han havde ualmindelige Evner som Administrator, hurtig Tanke, Villie, en praktisk Sans, der skar igennem Vrøvl. Hans ordnende og klarende Virksomhed sporedes paa mange Omraader af hans Styre. Politisk var han, som tidligere sagt, Socialistfjende trods nogen, og det var naturligt, at hans faste Personlighed drog J. C. Christensen over mod sig, da Ministeriets Politik mere og mere bøjede sig mod det borgerlige Forlig. Men Alberti havde svære Brøst. Der var i hans hele Tankegang en Kynisme, der kunde give sig brutale Udslag, og, hvad der var værst, han vilde eller kunde ikke holde sine private Affærer ude fra sin offentlige Virksomhed Der løb i hele hans Ministertid Rygter rundt om hans Transaktioner som Formand for Bondestandens Sparekasse, og saa tidligt som 1906 konstaterede Nationalbankens Direktion, at Sparekassen havde Laan i Banken, der ikke var opført i dens Regnskab. I September 1907 stillede Privatbanken Alberti et Ultimatum om at tilvejebringe Balance mellem Depositum og Udtræk. Der var dog mangt og meget, der gjorde, at disse Rygter og Fakta ikke blev troet eller ikke tillagt tilstrækkelig Betydning. Alberti imponerede alle sine Forbindelser ved en selvsikker Ro, en Tankeklarhed og en Slagfærdighed, der skulde synes umulig hos en Forbryder eller blot en Fallent. Rygterne kom ogsaa til J. C. Christensens Øre, men han troede dem ikke. Mere reel Betydning havde i Øjeblikket de Angreb, der fra Efteraaret 1907 rettedes paa Alberti i Folketinget for Misbrug af Stilling til egen eller Venners Fordel. Det var Borgbjerg, der her førte an, siden støttet af Dr. L. V. Birck, Trier o. a. Det drejede sig om Byggeforetagender, der overdroges til en Ven, Biografteaterbevillinger, Dispensationer o. s. v., og det kom til nogle voldsomme Debatter i Tinget; Socialdemokraterne foreslog en parlamentarisk Undersøgelseskommission, men blev afvist. Trods alt var det almindelige Indtryk, at der ikke var paavist solid Basis for Angrebene, men J. C. Christensen indsaa det uheldige i at have en saa forfulgt Mand i Ministeriet, især naar Forsvarssagen laa for, og han henstillede i Foraaret 1908 til Alberti at udtræde. Alberti ønskede først at gennemføre Retsreformen, hvad ogsaa skete. Imidlertid henvendte Alberti, hvis økonomiske Besværligheder, som det siden afsløredes, truede med at naa en Krisis, sig i Maj Maaned til Christensen med Anmodning om et Laan af Statskassen til Bondestandens Sparekasse for at hindre et *run* paa denne; Christensen var dengang midlertidig Finansminister efter Lassens Død. Tiderne var vanskelige; i Februar var to større københavnske Banker, Grundejer- og Detailhandlerbanken, brudt sammen, og der var ved Statens Indgriben truffet Foranstaltninger til at afvikle Tabene. Alberti angav at frygte et *run* paa Kassen som Følge af Angrebene paa ham og mistvivlede da

Digitized by Google

om at kunne skaffe likvide Midler til dets Afværgelse. Christensen ønskede Pant i Kreditforeningsobligationer, men gik ind paa at nøjes med Panteobligationer; han ydede saa Kassen et Laan paa 1½ Mill. Kr. paa 4 Maaneder.

Imidlertid modnedes Tiden til Albertis Afgang. Efter Lassens Død laa det meget nær baade af saglige og politiske Grunde at drage *N. Neergaard* ind i Ministeriet, hvorved den endelige Udsoning mellem de to Venstrepartier vilde blive beseglet. En Forudsætning for Neergaards Indtræden var Albertis Afgang, og paa Aarsdagen for Ministeriet Deuntzers Dannelse d. 24. Juli 1908 *rekonstrueredes* da Ministeriet Christensen. Alberti og hans nærmeste Gruppefælle Ole Hansen afgik, Neergaard blev Finansminister, Venstrereformpartiets Formand Anders Nielsen Landbrugsminister, Høgsbro overtog Justitsministeriet, og den jyske Gaardejer, en af Finanslovsordførerne, J. Jensen-Sønderup, blev Trafikminister. Alberti blev samtidig med Afgangen Gehejmekonferensraad.

N. Neergaard.
Fotografi fra c. 1910.

Der var paa dette Tidspunkt ingen, der turde offentlig paastaa, at Alberti var Forbryder. Mange mente vel, at han som Politiker var kompromitteret, men i hans Parti beklagede ikke faa hans Afgang. Imidlertid trak der sorte Skyer op over ham. Paa Sparekassens Generalforsamling sidst i Maj var hans private økonomiske Forhold paa ubehagelig Maade blevet inddraget i Diskussionen, men han havde endnu en Gang afslaaet alle Angreb med personlig Overlegenhed. I de følgende Maaneder fulgte imidlertid en mere og mere nærgaaende Optrævling af Sparekassens Regnskab i flere Blade, og navnlig rettede „Politiken" efter Ministerens Afgang ret utilslørede Beskyldninger mod ham for Forfalskning af Regnskabet.

Laanet paa de 1½ Mill. Kr. havde været hemmeligholdt for de øvrige Ministre, men ved sin Overtagelse af Finansministeriet blev Neergaard paa J. C. Christensens Foranstaltning bekendt med Sagen og meddelte Indenrigsministeren den. Alberti havde ikke, som lovet, afdraget Laanet og havde endog ladet sig forlyde med, at han kunde

Digitized by Google

komme til at trække yderligere paa Statskassen. Christensen og Neergaard enedes nu om, at Sagen skulde drøftes i et Ministermøde den 8. September, hvilket dog ikke skete, da Mødet blev afbrudt forinden af Hensyn til en Fyrstemodtagelse paa Toldboden. Under denne Modtagelse fik Ministrene Meddelelse om, at Alberti havde meldt sig til Politiet som skyldig i *Falsk* og *Bedrageri* til et Beløb af ca. 9 Mill. Kr. — som det senere viste sig, i Virkeligheden ca. 15 Mill. Kr. Han havde bedragerisk ladet hele Sparekassens Beholdning af Fonds sælge og produceret falskt Bevis fra Privatbanken for, at de stadig var til Stede. Over for Smøreksportforeningen, som han ogsaa var Formand for, havde han udfærdiget falske Kontokuranter, og ved en Blanding af Snildhed og Brutalitet havde han i henved en Snes Aar narret Revisorerne. Han havde opereret med Eksportforeningen og Sparekassen som sine Malkekøer.

Efterretningen ramte J. C. Christensen som et Lyn. Hans første Tanke var, at Ministeriet maatte gaa af, men bl. a. Hensynet til Udlandets Opfattelse bevægede ham og de andre Ministre til at blive siddende, til Rigsdagen var samlet. Udenrigsminister Greve Raben-Levetzau og Justitsminister Høgsbro var dog stadig tilbøjelige til at træde tilbage, og Greven bragte ved sin Fastholden herved det samlede *Ministerium til Fald* d. 12. September, idet Ministrene dog lovede at fungere indtil videre. Efter Rigsdagens Sammentræden den 28. September vedtoges i Folketinget en Dagsorden, der udtalte Tingets Villie til under Ledelse af et nyt Flertalsministerium at optage Arbejdet paa de foreliggende Opgaver. Lederen af det ny Ministerium blev *N. Neergaard*, hvorom i næste Kapitel.

Skam havde Albertis Fald bragt over alle Danske, Skade over hans Partifæller og over de sjællandske Bønder, der saa deres sammensparede Midler og tegnede Garantikapitaler truede. Et enestaaende Tillidsbrud var sket. I sine Følger skyggede det tungt over Staten og Folket. Personlig stærkest ramt var maaske J. C. Christensen, der ikke med Føje kunde sige sig fri for en skæbnesvanger Godtroenhed. Det var et slaaende Udtryk for det Fond af indre Styrke og Tillid i store Dele af Folket, som denne Politiker raadede over, at han ikke blot overlevede Nederlaget, men paa ny hævede sig til Statens højeste Æresposter.

4. Ministerierne Neergaard, Holstein og Zahle (1908—10).

Neergaard var den af den offentlige Mening udpegede Leder. Hans store Anseelse som Parlamentariker og Privatmand og hans Stilling centralt i Venstregrupperne gjorde dette naturligt, om end Højre i Mi-

Digitized by Google

litærspørgsmaalet stolede mindre paa ham end paa Christensen. Hvad denne sidste angik, da var der nu i Højre ligesom hos de Radikale og Socialdemokraterne en voksende Bevægelse mod ham, og ogsaa moderate Blade forlangte hans fuldstændige Udtræden af Regeringen. Ved Adressedebatten i Folketinget efter Albertis Afsløring krævede Socialdemokraterne et „Flertalsministerium" og benyttede Lejligheden til at rejse Uro om en Række sociale og politiske Reformer. De Radikale krævede et „parlamentarisk Ministerium med Udelukkelse af Mænd, der havde Medansvar" for det skete. Inden for Venstrereformpartiet, hvis Dagsorden vedtoges, nærede man intet Ønske om Christensens Udtræden, men han ansaa det selv med rette for heldigt, at det ny Ministerium dannedes uden ham. Der var i Partiet nogen Stemning for, at Sigurd Berg skulde overtage Ledelsen, men det blev, som bedst var, Neergaard, der fik Kaldelsen, og Partiet stillede ham fuldkommen frit over for Valget af Ministre, — om nogen Forpligtelse til at optage Medlemmer af det afgaaede Ministerium var der ikke Tale. Neergaard overtog selv Forsvarsministeriet, Gesandten i Wien, Grev *C. W. Ahlefeldt-Laurvig*, blev Udenrigsminister, Finansministeriet tilbødes først den tidligere nationaløkonomiske Professor V. Falbe-Hansen og overdroges derefter den ret ukendte Amtmand i Aalborg *Charles Brun*, Kultusminister blev paa ny *Enevold Sørensen*, Justitsminister *Svend Høgsbro*, Landbrugsminister *Anders Nielsen* og Trafikminister *Jensen-Sønderup*. Indenrigsministeriet overtog Neergaards gamle Kampfælle, den fynske Friskolemand og Kommunalpolitiker *Klaus Berntsen*, og et nydannet Handelsministerium, der opfyldte et hos Handelsstanden længe næret Ønske, tilbødes først Danmarks Generalkonsul i London Valdemar Faber, overdroges derefter den københavnske Skibsreder *Johan Hansen*.

Anders Nielsen
Fotografi fra c. 1905.

I sin *Programtale* i Folketinget angav Neergaard Ministeriets Stilling til de to vigtigste Spørgsmaal. Hvad Forsvarssagen angik, vilde han, snarest ske kunde, forelægge et Forslag, bygget paa Kommissions-

Digitized by Google

flertallets Betænkning, men han vilde have et Folketingsvalg, inden Afgørelsen skete, og han anbefalede i øvrigt Resignation fra alle Sider, hvis et Resultat skulde naas. Hvad den almindelige Situation efter Alberti-Katastrofen angik, lovede han uhildet og grundig Undersøgelse og en Reform af Sparekasseloven. Han betonede i øvrigt, at man nu, efter den rige Lovhøst i de sidste Samlinger, maatte lade Lovgivningsarbejdet hvile lidt og lægge Vægt paa Sparsommelighed.

Jensen-Sønderup.
Fotografi fra c. 1905.

For først at behandle *Alberti-Situationen*, saa var Stridsspørgsmaalet det, om Forbryderen selv og eventuelt nogle af Ministrene skulde bringes for Rigsretten. Justitsminister Høgsbro havde allerede i September anmodet Undersøgelsesdommeren, Assessor A. Schou, om at inddrage Albertis Embedsforelse under Undersøgelsen, og da der i Februar 1909 forelaa en Udskrift af disse Forhør, nedsatte Folketinget et Udvalg til at prøve dem, og det afgav Betænkning i Maj. Flertallet, Medlemmer af Venstrereformpartiet, der støttedes af de Moderate, saa ingen Anledning til Anklage mod andre end Alberti, og for hans Vedkommende burde Afgørelsen først træffes, naar hele Sagen var oplyst. Socialdemokraterne derimod krævede Rigsretstiltale mod Alberti, Christensen og Sig. Berg, de Radikale mod de to sidstnævnte. Højre vilde udskyde Sagen til efter Valgene, hvilket blev det endelige Resultat. Til Hjælp for Bondestandens Sparekasse og dens Indskydere gaves der først en midlertidig Lov, hvorefter Klaus Berntsen forelagde et Lovforslag om en endelig Ordning. Han foreslog, at Staten ydede Kassen et kontant Laan paa indtil 4 Mill. Kr., men Landstingets Flertal fandt dette for rundeligt, og det kom da i Fællesudvalget til et Kompromis, hvorefter Staten nøjedes med at give Afkald paa de 1½ Mill., den havde laant Kassen, samt den Dividende, der tilkom Finansministeriet af dets Indlaan i denne. Loven, der stadfæstedes i Maj, ordnede i øvrigt Kassens Likvidation og Genrejsning, og denne fandt derefter Sted efterhaanden til de flestes Tilfredshed. De sjællandske Bønder,

Digitized by Google

der som Garanter maatte ofre ret store Summer paa Kassens Genrejsning, bar som Helhed det store Sammenbrud med Styrke og Værdighed.

Et andet af den Neergaardske Regerings faa Lovresultater var *Retsreformen af Marts 1909*. Man ansaa det med rette for uheldigt, at dette vigtige Lovkompleks bar Albertis Signatur, og Høgsbro forelagde det da i Oktober 1908 i en formelt revideret Skikkelse, der vedtoges af Rigsdagen. Fremdeles Loven om Oprettelse af *Husmandsbrug* af April 1909, der afløste den af 1904; dens vigtigste ny Bestemmelse var den om Tillægslaanene, hvis Maksimum var 2100 Kr., og som i høj Grad lettede Husmændenes Kaar under vanskelige Forhold.

Spørgsmaalet om *Valgkredsordningen* havde Ministeriet arvet fra sine Forgængere. Neergaard ønskede dog ikke at opfylde J. C. Christensens Løfte om en Omordning paa Grundlag af den gældende Grundlovsparagraf, idet han mente, at en saa stærk Forøgelse af Folketingets Medlemmer ikke var heldig og ikke vilde være velset i Landet. Han søgte da Forhandling med Partierne om en Overenskomst paa Grundlag af den i Øjeblikket bestaaende Fordeling, men havde ikke Held med sig og foretrak i Februar 1909 at forelægge Landstinget et nyt Forslag om Grundlovsændring, enslydende med det fra 1906—07, altsaa med et Spillerum for Folketingets Medlemstal mellem 124—132. Der kom imidlertid heller ikke nu noget Resultat. De Frikonservative rejste paa ny Spørgsmaalet om de kongevalgtes Stilling ved en Opløsning, og da Neergaard ønskede at vide, om Forslaget kunde regne med uforandret Vedtagelse, hvis Regeringens Svar blev tilfredsstillende, maatte Udvalget benægte det.

Det absolute Hovedspørgsmaal og det, hvormed Ministeriet Neergaard stod og faldt, var *Forsvarssagen*. Konsejlspræsidenten havde lovet i sin Programtale at forelægge Forslagene derom snarest, og sidst i Oktober hed det sig, at det vilde ske om nogle Uger. Om den Retning, hvori Forslagene vilde gaa, udtalte han sidst i November i Aarhus, at han stod paa Flertalsbetænkningens Grund; han fremhævede i det hele gentagne Gange, at han fortsatte J. C. Christensens Politik, og denne tilsagde ham sin Støtte. Naar man siden paastod, at Neergaard ved Ministeriets Dannelse havde forpligtet sig til at forelægge Flertallets Forslag, var dette dog urigtigt; han havde fra Begyndelsen forbeholdt sig Handlefrihed og mødte heller ikke siden nogen Bebrejdelse paa dette Punkt. En Afvigelse fra Flertalsbetænkningen havde han imidlertid allerede taget i Arv fra sine Forgængere, idet J. C. Christensen havde sat ham ind i Forhandlinger, han havde ført med Generalstaben, hvorefter der til Flertalsforslaget skulde føjes to Fløjforter ved Vedbæk og Mosede mod Overrumpling ved Landgang paa Sjælland og til Sikring af Mobilisering; Generalstaben havde dog som Be-

Digitized by Google

tingelse for at naa denne Sikring krævet en betydelig Sikringsstyrke til Raadighed. Christensen havde formentlig ved denne Indrømmelse til Fæstningens Venner tænkt sig at lette Forslagets Gang.

Da Neergaards Forslag 12. Februar fremkom i Folketinget, viste det sig imidlertid, at det endnu langt stærkere afveg fra Flertalsbetænkningen. Komplekset bestod af ti Lovforslag, hvoraf de vigtigste angik Hærens Ordning, Befæstningsanlæg, Afhændelse af Arealer, Lønninger og Søværnets Ordning. Hertil kom senere et Forslag om forhøjet Indkomst- og Formueskat til Staten til Dækning af Udgiftsforøgelsen. Medens Forslagene om Hærens og Søværnets Ordning i det hele faldt sammen med Kommissionsflertallets, var der i Forslaget om Befæstningsanlæg indskudt ikke blot de to Fløjforter, men ogsaa en Bevilling paa 10½ Mill. til Anlæg af 11 *fremskudte, forberedte Stillinger* i Linien: Vedbæk-Furesø-Søndersø-Porsemose-Store Vejleaa. Den gamle Landbefæstning skulde nedlægges. Udgifterne ved det samlede Kompleks var anslaaet til 31½ Mill. Kr. foruden de 10½ Mill., der skulde dækkes gennem et særligt Fond, dannet ved Salg af Fæstningsarealer. Den gennemsnitlige aarlige Merudgift var anslaaet til ca. ½ Mill. for Hæren, ca. 1,2 Mill. for Flaaden, i alt ca. 1,8 Mill., hvilket kun var ubetydeligt mere end i Flertalsbetænkningen.

I sin Forelæggelsestale, der blev holdt med stor Kraft og Fynd, henviste Neergaard til den truende Situation i Europa. „Vil man se Sandheden i Øjnene og tale som den, der føler sit Ansvar, maa man sige, at Europa staar og har i Aarevis staaet i Spændingens og Ufredens Tegn; Lynet kan slaa ned, naar det skal være, og vor Fred og Selvstændighed kunne blive afhængige af, hvad vi i Fredens Dage have ofret paa vort Neutralitetsværn." Han erklærede, at den nødvendige Sikring af Mobiliseringen efter hans bestemte Overbevisning, der støttedes af Generalstabens Udtalelser, kun kunde skabes ved en Række fremskudte Stillinger som den foreslaaede. Han føjede til: „Uden dem vil Forsvarsordningen ikke over for Udlandet kunne fremtræde som et til alle Sider betryggende Neutralitetsværn. Saavel Udenrigsministeren som jeg maa....hævde, at de er Betingelsen for, at vor Stilling af alle Magter kan blive opfattet som det, den er: i Sandhed neutral og uden Hældning til nogen Side....Naar man staar paa den Plads, hvor jeg i de sidste Maaneder har staaet, ser man mangt og meget, som før var skjult for ens Øjne. Jeg ser nu....som en absolut Betingelse for Landets Tryghed udadtil, at dets Neutralitetsværn styrkes, og jeg nærer....en fuldkommen sikker Overbevisning om, at Københavns Beskyttelse mod Overrumpling ogsaa fra Landsiden er nødvendig for, at vi af Udlandet kan blive anset for en fuldt ud neutralt sindet Stat."

Digitized by Google

Neergaard sluttede: „Jeg anser det for min Pligt at sige, at Regeringen maa gøre sin Forbliven afhængig af, naturligvis ikke, at disse Forslag finder Godkendelse i alle Enkeltheder, men deraf, at det, som jeg anser for det bærende og for Landets Interesse væsentlige i dem, vedtages."

Neergaards Forslag og hans Tale kom for mange som en Bombe. Det vidstes, at der ikke var Enighed om de *fremskudte Stillinger* i Venstrereformpartiet, skønt J. C. Christensen for at forebygge et Brud havde sat igennem, at de ikke forud var drøftet i Partimøde. End ikke inden for Ministeriet var der Enighed, idet Anders Nielsen fandt Forslaget for stærkt forskelligt fra Flertalsbetænkningen; han forblev dog i Ministeriet og indgav først sin Dimission kort før Valget, fungerede imidlertid paa Kongens Anmodning til det samlede Ministeriums Afgang.

I Venstrereformpartiets Presse modtoges Forslaget i Traad hermed køligt. Derimod bød Højre Neergaard hjertelig velkommen blandt Fæstningsforsvarets Venner til Trods for Partiets store Betænkeligheder over for den gamle Fæstnings Nedlæggelse. „Hvilken Vending ved Guds Førelse," skrev „Vort Land", og her og andetsteds pristes Neergaard som en sand og modig Statsmand. Modsat protesterede den radikale og socialdemokratiske Presse i voldsomme Udtryk.

Det var rent saglige Grunde, der havde bevæget Neergaard til at indføje de fremskudte Forter i sin Forsvarsplan. Det maa formodes, at J. C. Christensen erkendte Rækkevidden af disse Grunde, men han havde et skarpt Blik for Vanskelighederne ved eller Umuligheden af at føre Planen igennem i Venstrereformpartiet, og det var baade for ham og Neergaard et Hovedhensyn, at dette ikke maatte sprænges. Under Forhandlingerne i Folketinget udtalte han sig imod Forterne, medens han — som rimeligt efter det tidligere fortalte — accepterede de to *Fløjforter*. I det Udvalg, der nedsattes d. 1. Marts, var J. C. Christensen Ordfører, og det afgav Betænkning d. 6. April. Flertallet, de otte af Venstrereformpartiet og Det forhandlende Venstre, tiltraadte Udbedringen af Søforsvaret og Fløjforterne, men de seks af dem udtalte, at de fremskudte Forter ikke passede med vor Neutralitetspligt, der krævede et Forsvar af Kysterne, medens Forterne vilde binde Hæren for stærkt, og de foreslog dem derfor forkastede. To Medlemmer af dette Flertal, en Moderat og en af Venstrereformpartiet, accepterede derimod Forterne. Flertallet som Helhed eller de seks foreslog en Del Nedsættelser paa det samlede Kompleks, der bragte den aarlige Merudgift ned med ca. 1 Million. Højres Udvalgsmedlem, Oberstløjtnant Parkov, tiltraadte i det hele Komplekset, medens de Radikale krævede, at København skulde være en aaben By og Hær og Flaade

Digitized by Google

indskrænkes. Socialdemokraterne vilde fuld Afrustning. Konsejlspræsidenten havde forbeholdt sig et Forslag om Folkeafstemning for de fremskudte Forters Vedkommende, og dette kunde Flertallet tiltræde.

Neergaard fastholdt bestemt de fremskudte Forter, og under 2. Behandling uddybedes Modsætningen mellem ham og Christensen. Det var nu givet, at der inden for Venstrereformpartiet var en Fløj, der sammen med Det forhandlende Venstre og Højre vilde stemme for Forterne, og denne Samling om et Fæstningsspørgsmaal, der fra visse Sider ophøjedes til en almindelig konservativ Samling, vakte Bitterhed og Frygt i Venstre. J. C. Christensen gik skarpt imod, hvad han kaldte „Delingen fra 1894", og der vekslede ret uvenlige Bemærkninger mellem ham og Neergaard. Ved Afstemningen den 22. April forkastedes de fremskudte Forter med 69 Stemmer mod 35; blandt de sidste var Højre, Det forhandlende Venstre, de tre Ministre Enevold Sørensen, Høgsbro og Jensen-Sønderup samt ti Medlemmer af Venstrereformpartiet. Blandt de 69 var Resten, i alt 35, af Venstrereformpartiet. Komplekset i sin Helhed gik til 3. Behandling, men denne blev ikke gennemført.

Delingen i Venstre var nu aabenlys, og det blev den, der bestemte Udfaldet af Folketingsvalgene. Valgperioden udløb d. 29. Maj, og 6. Maj opløstes Folketinget, hvorefter Valg udskreves til 25. Maj. De 35 Venstrereformmænd, der samlede sig om Christensen, erklærede i et Manifest Fæstningsspørgsmaalet for det afgørende i Valgkampen, og Venstregruppernes Kræfter splittedes ogsaa heraf. Det var kun forholdsvis faa Steder, hvor der opstilledes Venstrereformmænd af begge Afskygninger, men der var i en Række Kredse Kandidater baade af Christensensk Venstrereformfarve og af det Neergaardske forhandlende Venstre, og andre Steder støttede Højre Neergaardske Kandidater; saaledes anbefalede Jacob Scavenius i Storehedinge sin gamle Modstander Svend Høgsbro. Reslutatet blev et Nederlag for Venstrereformpartiet, der gik ned til 38 Stemmer, heraf 27 for Christensen, 11 for Neergaard. Det forhandlende Venstre voksede fra 9 til 11, de Radikale fra 9 til 20; Højre naaede sit højeste Tal siden 1884 og steg fra 11 til 21, Socialdemokraterne bevarede deres Styrke.

Som Helhed havde Vennerne af de fremskudte Forter vundet et Par Pladser, og Regeringens Medlemmer havde under Valgkampen erklæret, at man vilde blive, hvis man fik Flertal. Et saadant eksisterede dog ikke. Der var højst 43 for Regeringen mod 71, og Stillingen var meget vanskelig. N. P. Madsen-Mygdal erklærede, at Landbefæstningen var slaaet endelig ned, Højre opfordrede Neergaard til at staa fast og tvinge Sagen igennem, men han saa den eneste Mulighed i et Forlig

Digitized by Google

mellem alle tre forsvarsvenlige Grupper, Venstrereformpartiet, Forhandlende og Højre, og et saadant syntes ikke at kunne naas. Fra den maadeholdne Fløj af Højre viste man Imodekommenhed, saaledes ved at stemme paa J. C. Christensen som 1. Viceformand i det ny Folketing og ved at vælge Lars Dinesen til Medlem af Forsvarsudvalget, men mellem Christensen og Neergaard gik der ikke mere nogen Bro. Under den fornyede Behandling i Folketinget i Juni-Juli stillede Venstrereformpartiet Forslag om, at Landbefæstningen skulde nedlægges senest 1918, medens Neergaard, støttet af Højre, havde kunnet gaa med til at bevare den til 1920 og derefter lade en Folkeafstemning afgøre Spørgsmaalet. Bestræbelserne for at bevare Landbefæstningen et Aaremaal endnu havde deres Begrundelse i den Betragtning, at de ny Forsvarsforanstaltninger ikke foreløbig kunde gore sig gældende. Det syntes imidlertid nu, som om J. C. Christensen havde opgivet Troen paa en for Venstrereformpartiets Flertal antagelig Løsning under Ministeriet Neergaard, og da Sagen syntes haabløs, indgav dette d. 31. Juli sin *Demission*, efter at de fremskudte Forter var forkastet paa ny med 63 Stemmer mod 41.

Situationen var nu overordentlig vanskelig. Den Neergaardske Fløj af Venstrereformpartiet meldte sig ud, og Venstre var splittet i tre Grupper. Inden for Højre var der en moderat og en yderliggaaende Fløj, men Stemningen var afgjort for Bevarelse af Landbefæstningen, medens Christensen syntes at have gjort sit yderste Bud med Nedlæggelsen fastsat til 1918. Kong Frederik VIII tog sig Situationen meget nær, brændende Forsvarsven som han var, og det var for Landets Stilling udadtil nødvendigt, at der naaedes et Resultat. Han greb da til hidtil uforsøgte Midler. Først henvendte han sig til Grev *Holstein-Ledreborg* og bad ham danne et Venstreministerium, men han afslog det. Derefter kaldte han de Frikonservatives Fører Grev *Frijs*, der forsøgte at skabe et Kompromis, bl. a. med Bevarelse af Landbefæstningen 16 Aar efter den ny Hærordnings Vedtagelse. Medens Højre svarede velvilligt, afslog begge de saakaldte Ellevemandsgrupper (de Neergaardske Reformvenstremænd og de Forhandlende) at deltage; — de vilde stadig et Venstreministerium. Efter dette Afslag greb Kongen Tanken om at danne et Forretningsministerium under Ledelse af Admiral *A. du Plessis de Richelieu*, tidligere siamesisk Officer, men over for den saaledes truende Fare for en uparlamentarisk Regering enedes de tre Venstregrupper om at henvende sig til Grev Holstein og søgte og fik ogsaa Støtte for denne Henvendelse hos Højre. Greven blev hentet til København den 11. August, og der begyndte en Række meget vanskelige Forhandlinger mellem ham og Venstres Førere, af hvilke især Neergaard og Klaus Berntsen var ivrige for at bevæge ham

Digitized by Google

til at overtage Regeringen. Hans Ulyst dertil var stor; han var ældet og svagelig, havde i næsten tyve Aar staaet uden for Politik, og, hvad der ikke mindst vanskeliggjorde det for ham, han havde i sin Folketingsperiode i sin Tid staaet skarpt mod Kobenhavns Befæstning og et udvidet Forsvar overhovedet. Hvad der slog Hovedet paa Sømmet for ham, var vel Ønsket om at bevare Venstre samlet som Regeringsparti, et Resultat, der kun syntes at kunne naas med hans Hjælp, og Nodvendigheden over for Udlandet af en Løsning af Forsvarsspørgsmaalet. Paa Betingelse af en Overenskomst mellem de tre Venstregrupper og J. C. Christensens Indtræden i Regeringen lovede Greven da at overtage dens Ledelse.

Grev Holstein-Ledreborg.
Fotografi af Elfelt fra c. 1909.

Der var imidlertid endnu Vanskeligheder at overvinde. Kongen, der ikke efter Grev Holsteins første Afslag ønskede at henvende sig til ham paa ny, forhandlede igen med forskellige Førere, opfordrede forgæves Klaus Berntsen til at overtage Ministeriets Dannelse og syntes derefter atter at ville søge Bistand hos Admiral Richelieu. Grev Holstein tog tilbage til Ledreborg, men blev hentet til Amalienborg af Kronprins Christian, hvorefter Ministeriet dannedes den 16. August 1909. Grev Holstein overtog Konsejlspræsidiet, af det afgaaede Ministerium genindtraadte Grev Ahlefeldt, Enevold Sørensen, Svend Høgsbro, Klaus Berntsen, Anders Nielsen og Johan Hansen i deres tidligere Portefeuiller, medens Neergaard blev Finansminister og den nordjyske Smed og Husmand Thomas Larsen, der var en af Reformpartiets mest socialt interesserede Mænd, afløste Jensen-Sønderup som Trafikminister. Grev Holstein havde ønsket at medinddrage de Radikale i Ministeriet og tilbudt Christopher Hage Handelsministeriet, hvad han dog afslog. Hvad Højre angik, da havde Greven ikke ønsket nogen Forbindelse med det. Der var fra Ellevemandsgrupperne sket en Henvendelse til Partiet, og dette havde erklæret sig villigt til Forhandling med Greven, men denne havde derefter afvist dets Delegerede, uden at dette blev meddelt Partiet som Helhed — et Fejlgreb, der fik afgørende Betydning senere.

Digitized by Google

Det Moment, der vakte størst Interesse i Landet, var *J. C. Christensens Genindtræden.* Navnlig i Højres Blade protesteredes der i de voldsomste Udtryk herimod; man betegnede det som en Skamplet for Landet, erklærede, at Forsvarssagens Ordning vilde blive dyrekøbt o. s. v., og det beroligede ikke Stemningen, at Christensen udtalte, at han kun var indtraadt af Pligtfølelse og vilde træde tilbage, naar Forsvarslovene var vedtagne. Den 29. August arrangeredes der i København et Folketog til Amalienborg, der dog ikke blev modtaget, og endnu efter Forsvarslovenes Vedtagelse naaede en Protestadresse frem til Kongen, som imidlertid i Grev Holsteins Nærværelse oplæste et skarpt afvisende Svar. Bevægelsen i Landet var overhovedet stor i disse Uger. Det stod ogsaa i Forbindelse med hele denne Bevægelse, naar den kommanderende General *Chr. Lütken* straks efter Ministeriets Dannelse tog sin Afsked.

Den Overenskomst om Forsvarssagen, der var sluttet mellem Venstregrupperne som Forudsætning for Ministeriet Holsteins Dannelse, gik ud paa, at *Landbefæstningen skulde opretholdes til 1922* og indtil da holdes vedlige; derefter skulde den nedlægges, hvis der ikke forinden var truffet anden Bestemmelse. Det var saaledes et Kompromis imellem Grev Frijs' og Venstrereformpartiets Forslag, der laa nogenlunde i Nærheden af Neergaards. Dennes Plan om de fremskudte Forter udgik, men J. C. Christensen indvilgede i at rykke det nordlige Fløjfort mod Syd, dog kun som Kystforsvar, ikke som Del af Landbefæstningen. Dette Forlig havde Folketingets Højres Flertal og de Frikonservative indirekte tiltraadt, men der var inden for militære Kredse og i Højre i begge Ting megen Modvillie mod det. Det bar dog nu mod Vedtagelse, fordi Højregrupperne trods deres store Utilfredshed med Forslagene ikke turde paatage sig Ansvaret for at forkaste dem. Ved tredie Behandling i Folketinget gjorde J. C. Christensen en Del Indrømmelser, der yderligere øgedes i Landstinget, men paa Befæstningsspørgsmaalet stod han og Regeringen fast. Højres Forslag om senest 1921 at tilvejebringe en ny Sikring af Hovedstadens Landside forkastedes, ligeledes de Radikales og Socialdemokraternes om en Folkeafstemning angaaende Befæstningsgloven; derimod vedtoges Regeringsforslaget med 68 Stemmer mod 41.

Større Vanskeligheder voldte Stillingen i Landstinget, hvor Regeringsgrupperne kun beherskede ca. ⅓ af Stemmerne. Inden for dem var Madsen-Mygdal imod Landbefæstningens Bevarelse, Jørgen Pedersen mod Bestemmelsen om dens senere Nedlæggelse, og Højre, for hvem bl. a. Estrup talte, kæmpede ivrigt for Fæstningen. Paa andre Omraader gjorde Christensen en Række Indrømmelser, fastholdt derimod Landbefæstningens Nedlæggelse, der da vedtoges med 32 Stemmer mod 25; syv Højremænd under Ledelse af Fabrikant *Holger Petersen* undlod at stemme, fordi de,

Digitized by Google

trods deres Utilfredshed med Forslagene, ikke vilde paatage sig Ansvaret for Forkastelsen og ikke mente, der om tolv Aar vilde være større Udsigt end i Øjeblikket til at bevare Landbefæstningen. Med 29 Stemmer mod 25 vedtoges Befæstningsloven af Landstinget, med 59 mod 48 (heriblandt 6 Højremænd) af Folketinget. Samtidig vedtoges en Lov om forhøjet Indkomst- og Formueskat til Staten til delvis Dækning af Udgiftsforøgelsen.

Højre i begge Ting var sprængt paa Forsvarsspørgsmaalet, og hos ingen af Grupperne var der Tilfredshed. De militære var overvejende Modstandere af det vedtagne, og det samme gjaldt de Radikale og Socialdemokraterne. Med Grund kan man dog vistnok sige, at det var den i Øjeblikket eneste mulige Kombination, der havde sejret.

Straks efter Vedtagelsen udsendte de 27, J. C. Christensens Gruppe af Venstrereformpartiet, et Program, skrevet af Christensen, der overraskede ved sin radikale Farve. Edv. Brandes kaldte det en Art Tilslutning til den radikale Politik, og i den moderate Venstrepresse var der megen Misfornøjelse; man imødesaa endog en Sprængning af Ministeriet. Dette skete dog ikke. Tværtimod traadte de tre Venstregrupper efterhaanden i nærmere Samarbejde, idet de i November valgte en fælles „Delegation" med Anders Nielsen som Formand. Den 18. Oktober afgik Christensen, efter hvad han havde bebudet, som Forsvarsminister, og Grev Holstein overtog midlertidig hans Portefeuille.

Faa Dage efter faldt imidlertid Ministeriet. Grev Holstein havde næppe tænkt at udstrække sin Virksomhed meget længere end til Forsvarslovenes Vedtagelse og Afviklingen af Alberti-Situationen, men det var en ganske overraskende Hændelse, der voldte hans Fald. Under Finanslovbehandlingen udtalte Højremanden Kaptajn M. Halsted, at Holstein havde søgt Højres Støtte ved Dannelsen af Ministeriet; dette benægtede Greven i meget bestemte Vendinger, og der udspandt sig en meget pinlig Debat desangaaende. Sammenhængen var den ovenomtalte, at Højres Delegerede, Oberstløjtnant Parkov, havde undladt at meddele Partiet, at Grev Holstein havde nægtet at forhandle med Højre. Ordskiftet vakte saa stor Vrede i Højre, at den store Højregruppe næste Dag stillede Forslag om et *Mistillidsvotum til Holstein-Ledreborg* personlig. Det blev forkastet, men ved en Kombination af Radikale, Socialdemokrater, de seks Højremodstandere af Forsvarslovene og to Medlemmer af den store Højregruppe fik en radikal Misbilligelse af Ministeriets almindelige Politik 49 Stemmer mod 44, og den 25. Oktober indgav Holstein sin *Afskedsbegæring*.

Hermed var for saa vidt *Parlamentarismen* knæsat i Danmark, som et Ministerium for første Gang var veget for et Mistillidsvotum. Med nogen Ret kunde man ogsaa sige, at Højre hermed havde fraveget den

Digitized by Google

Regel ikke at opponere systematisk mod det af Kongen udpegede Ministerium. Grev Holstein raadede, som parlamentarisk Statsskik krævede, Kongen til at henvende sig til det Parti, hvis Dagsorden havde sejret, det radikale, og efter først at have rettet en forgæves Henvendelse til Klaus Berntsen tilkaldte Kongen da Overretssagfører *C. Th. Zahle*. De Radikale talte kun 20 Medlemmer i Folketinget, men Socialdemokraterne havde allerede den 23. vedtaget at støtte en Regering, der vilde koncentrere sig om en Udrensning efter Alberti og en Valgkredsreform samt saa vidt muligt udsætte de militære Nybygninger. Herved vilde et radikalt Ministerium naa op paa 44 Stemmer, hvad der dog ogsaa kun var et Mindretal.

Imidlertid, den 28. Oktober var Ministeriet Zahle dannet. Zahle overtog selv Justitsministeriet, Udenrigsminister blev den unge Diplomat *Erik Scavenius*, Finansminister Dr. *Edvard Brandes*, Forsvarsminister den gamle Venstreveteran *Christopher Krabbe*, Kultusminister den grundtvigske Provst *M. C. B. Nielsen*, tidligere moderat Folketingsmand, Indenrigsminister Dr. *P. Munch*, Landbrugsminister den sjællandske Husmand *Poul Christensen*, Handelsminister Generalkonsulen i Hamborg *W. Weimann* og Trafikminister den jyske Gaardejer *J. Jensen-Onsted*. Den sidste afgik i Februar 1910 efter et Sammenstød med Officerskorpset og erstattedes af Weimann.

I sin *Programtale* i Folketinget d. 3. November hævdede Zahle Ministeriets parlamentariske Berettigelse, men henviste i øvrigt navnlig til den Folkestemning, der bar det frem, idet han mente, at mange i Landet ansaa de radikale Ministre for „det sidste Hold af Politikere", de endnu troede paa. En Hovedopgave for Regeringen skulde da ogsaa være en *Udrensning*, hvorunder ogsaa saa vidt muligt skulde indbefattes en Lov om, at ingen Minister maatte have anden lønnet Stilling. Hvad Militærudgifterne angik, maatte det afhænge af Finanserne, hvor meget af det ny der kunde gennemføres. Hvis Ministeriet fik et Flertal imod sig, eller hvis det ikke kunde gennemføre en retfærdig Valgkredsordning, vilde det udskrive Valg.

Det var en lidet offensiv Politik, der indvarsledes med denne Tale, og Ministeriet gik da ogsaa i Begyndelsen ret lempelig til Værks. Over for Militærlovene angav Edv. Brandes Tonen ved at erklære, at „Lov er Lov, og Lov skal holdes", og Forsvarsminister Krabbe var i sig selv ikke Forsvarsmodstander. Først hen paa Efteraaret skærpedes Ministeriets Stilling i dette Spørgsmaal.

En af de første Sager, der forelaa, var Spørgsmaalet om *Rigsretsanklage mod Alberti*, eventuelt J. C. Christensen og Berg. Efter at Sagen i Foraaret var blevet udsat, havde de Radikale i Oktober rejst den paa ny, og det vedtoges efter nogen Forhandling i November at

Digitized by Google

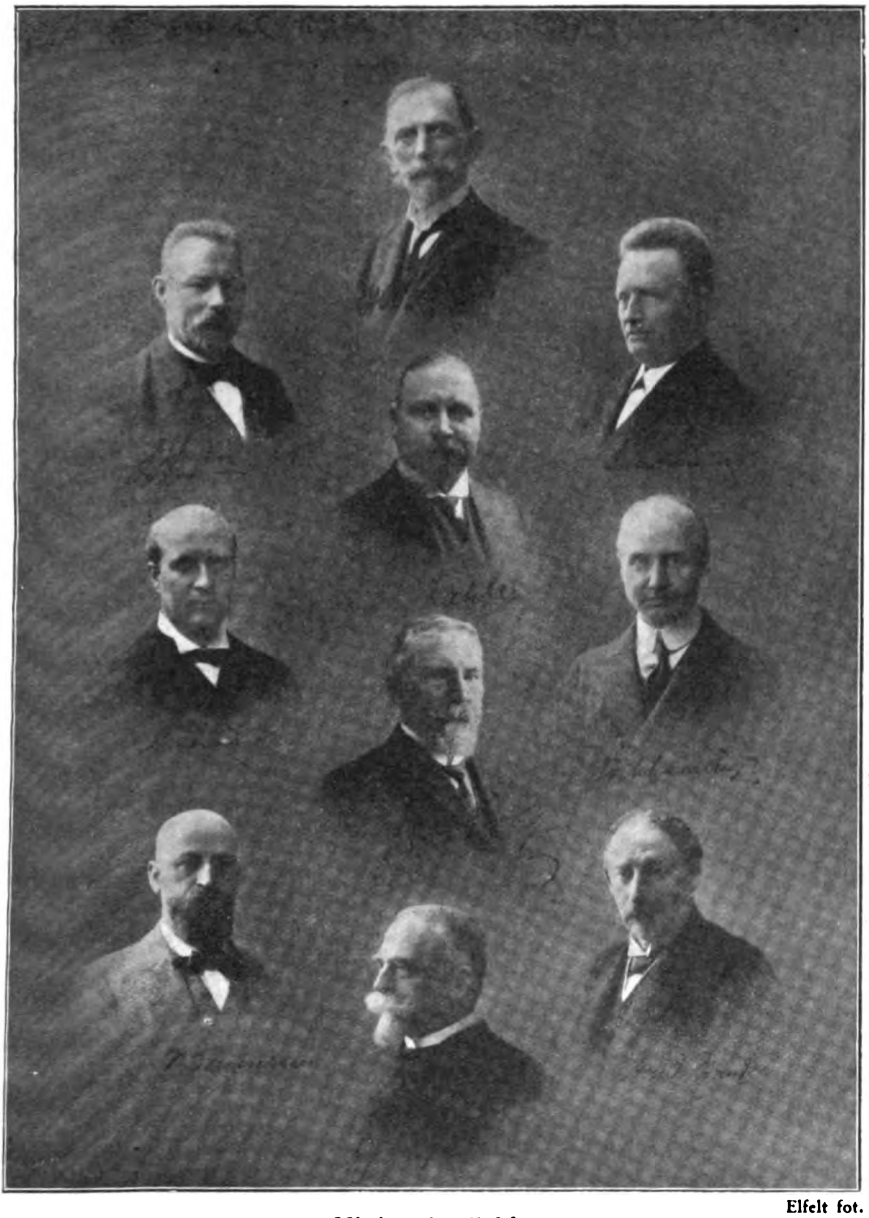

Elfelt fot.

Ministeriet Zahle.

Jensen-Onsted.	M. C. B. Nielsen.	Poul Christensen.
P. Munch.	C. Th. Zahle.	Erik Scavenius.
W. Weimann.	Chr. Krabbe.	Edv. Brandes.
	Minister for Island Biørn Jønsson.	

nedsætte et Udvalg, der skulde afgive Betænkning inden 14 Dage. Venstres Gruppe havde oprindelig været imod Udvalg. I Betænkningen, der afgaves 1. December, foreslog et Flertal af de Radikale, Socialde-

Digitized by Google

mokrater og Højre at stille *J. C. Christensen* og *Berg* for Rigsretten, og dette vedtoges med 60 (61) Stemmer, medens 38 (37) Medlemmer svarede: „Stemmer ikke." Der havde inden for det moderate Højre været Kræfter, der var imod Tiltale, men de fleste af Partiet stemte dog derfor. De, der fandt denne Retssag nødvendig og ønskelig, saa i den det eneste Middel til at skabe Ro i Landet; andre frygtede dens splittende Virkninger.

Et andet væsentligt Punkt paa Ministeriets Program var *Valgkredsordningen*. Der var allerede under Indenrigsminister Berntsen udarbejdet et Forslag, som Ministeriet Zahle nu i Hovedtrækkene i November forelagde i Folketinget. Det forøgede Folketingskredsene til 127 og indførte Omvalg. Under Debatten udtalte Zahle modsat tidligere Konsejlspræsidenter, at han ansaa de kongevalgte for opløselige, og J. C. Christensen gav ham i Teorien Ret, men vilde foretrække en Fredsopløsning. Der naaedes Enighed om Forslaget i det væsentlige, men Venstre vilde ikke lade det træde i Kraft før efter en i Anledning af en Grundlovsændring foretaget Opløsning af Rigsdagen, saaledes at den ny Valgkredsordning kun traadte i Kraft, hvis Grundlovsændringen gik igennem. Denne Sammenkobling afviste de Radikale og Socialdemokraterne, men den blev vedtaget med 44 Stemmer, hvorefter Loven gik til Landstinget og blev liggende der.

Et tredie Hovedspørgsmaal var *Grundlovsændringen*. Efter at de tidligere Regeringers delvise Ændringsforslag var strandede, rejste de Radikale i Oktober 1909 Spørgsmaalet paa en bredere Basis, idet de foreslog 25 Aars Valgret, ogsaa for Kvinder og Tyende, 132 Medlemmer af Folketinget med Omvalg, Bortfald af de kongevalgte og al privilegeret Valgret, et Landsting valgt af Valgmænd ved Forholdstalsvalg, Indførelse af Folkeafstemning. Venstregrupperne erklærede, at en Grundlovsændring maatte være nær, men at den burde udgaa fra Regeringen og optage en Mængde andre Bestemmelser. Imidlertid optog Venstre her den Tanke om en Revision i *to Tempi*, som allerede havde været knæsat af Ministeriet Holstein; først skulde Folketinget omdannes, derefter Landstinget. J. C. Christensen var Hovedtalsmanden for denne Fremgangsmaade, der forekom ham den jævneste og sikreste og den mindst stødende over for Landstingets Frikonservative, der stod Venstres Politik saa nær. Venstreflertallet i Udvalget foreslog da at standse Lovens Behandling ved en Dagsorden til bedste for en almindelig Grundlovsrevision og erklærede, hvis den vedtoges, at ville forelægge et Forslag om Ændring af Bestemmelserne om Folketinget. Denne Dagsorden blev forkastet, men det endelige Resultat blev, at Venstres Ændringer om at lade Landstingsbestemmelserne udgaa ved-

Digitized by Google

toges med 60 Stemmer mod 40, og at Loven sendtes til Landstinget. Det fortjener at bemærkes, at de Radikale paa Foranledning af Venstres Førere havde indbragt et Ændringsforslag om, at Landstinget skulde vælges af de kommunale Raad. Højres Ordførere erklærede sig rede til at slette Penge- og Hartkornsprivilegierne mod at faa indført en anden Forskel mellem de to Ting og mod Indførelsen af Forholdstalsvalg, men der var stærke Kræfter i Partiet, der ikke vilde følge dem saa langt.

Da denne Afstemning fandt Sted midt i April, var Ministeriets Stilling til *Oppositionen* paa flere Maader blevet vanskeligere. I Løbet af Vinteren havde flere af Ministrene betonet, at Regeringen ikke vilde svigte Odense-Programmet, men vilde arbejde for Landbefæstningens Nedlæggelse og Militærudgifternes Nedsættelse, og den i Folketinget vedtagne Finanslov vakte Uvillie i Landstinget, fordi flere Bevillinger til Forsvaret var fjernede. Fra Højre rettedes der stærke Opfordringer til Venstregrupperne om at gaa sammen med det mod Ministeriet, hvilket dog i sin Almindelighed afvistes af Venstre. Ogsaa over for Kronen var Stillingen forværret; Kongen var ikke utilbøjelig til i Overensstemmelse med ledende Højremænd at tage en af Danmarks Gesandter i Udlandet til Konsejlspræsident som Overgangsled til et Venstreministerium, og han opfordrede ligeledes Klaus Berntsen til at overtage Dannelsen af et Ministerium. For at skabe større Muligheder for sin Politik opløste Ministeriet Folketinget og udskrev Valg til 20. Maj. Socialdemokraterne sluttede inden dette Valgforbund med de Radikale, men paa den anden Side nærmede Venstregrupperne og Højre sig mere og mere hinanden; — Lars Dinesen bebudede allerede et Samarbejde som det, der skabte Forliget 1894. Valget kom gennem Agitationen til at staa paa Spørgsmaalene: Politik med Socialdemokraterne eller ikke og Forsvar eller Ikke-Forsvar, og det blev ingen Sejr for Regeringen. De Radikale og Socialdemokraterne beholdt deres Styrke 20 og 24, men Venstregrupperne erobrede 8 Mandater fra Højre og talte 57 mod dettes 13. Flertallet i Tinget laa da hos Venstre, og Zahle indgav sin Dimission. Kongen opfordrede Klaus Berntsen til at danne det ny Ministerium, men han og Partiet ønskede at afvente *Dommen for Rigsretten*, og Zahle vedblev da foreløbig at fungere. Dommen faldt den 17. Juni. Sig. Berg idømtes en Bøde paa 1,000 Kr. for at have forsømt sin Tilsynspligt over for Bondestandens Sparekasse, medens *J. C. Christensen frifandtes*. Det hed dog i Præmisserne, at han „ikke havde handlet forsvarligt" ved at nægte sin Bistand til en Undersøgelse af Albertis Forhold.

Den 28. Juni traadte Rigsdagen sammen, og Spørgsmaalet om det

Digitized by Google

ny Ministerium skulde da løses. Dagen før havde de tre Venstregrupper under „Delegationen" forenet sig til et samlet Parti, *Venstre*. Det gik ikke af uden Brydninger mellem moderate og mindre moderate, men Sammenslutningen skete paa Grundlag af det ret radikale Program af September 1909, der bl. a. krævede Forfatningen udvidet i Junigrundlovens Aand.

Klaus Berntsen.
Fotografi fra c. 1915.

Inden for det ny Parti var der mange, der ønskede J. C. Christensen som Konsejlspræsident, men han undslog sig bestemt. Man indstillede da tre Mænd, Neergaard, Berntsen og Anders Nielsen til Kongen, og denne overdrog *Berntsen* Præsidiet. Ministeriet dannedes den 5. Juli 1910 og bestod af Berntsen, Konsejlspræsident og Forsvarsminister, Ahlefeldt-Laurvig, Udenrigsminister, Neergaard, Finansminister, Anders Nielsen, Landbrugsminister, Jensen-Sønderup, Indenrigsminister, Højesteretssagfører Frits Bülow, Justitsminister, Thomas Larsen, Trafikminister, Grosserer O. B. Muus, Handelsminister, Højskoleforstander Jacob Appel, Kultusminister.

Det radikale Ministerium Zahle havde virket under meget vanskelige Forhold og ikke skabt større Resultater. De vigtige Love om en permanent Voldgiftsret i Arbejdsstridigheder og om Forligsmanden var gennemførte af Indenrigsminister Munch. Loven om *Menighedsraad* af 1903 skulde efter en af sine Paragraffer revideres senest inden 1. Januar 1910, og Enevold Sørensen havde forelagt Forslag om dens Forlængelse i tre Aar. Paa J. C. Christensens Foranledning ændrede Folketinget denne Tidsfrist til seks Aar, samtidig med at Raadenes Adgang til at høres angaaende Præsteembeders Besættelse blev gjort til en Ret. Da det ikke lykkedes i Samlingen 1909—10 at naa til Enighed mellem Tingene herom, gennemførte Kultusminister Nielsen en Del af Lovforslagets Bestemmelser administrativt; Menighedsraadene bortfaldt med Udløbet af 1909 for først at genopstaa ved den ny Lov 1912, men Menighederne beholdt Adgang til at blive hørt ved Embedsbesættelser.

Digitized by Google

5. Ministeriet Berntsen (1910—13).

Ministeriet Berntsen var et rent Venstreministerium, der stod paa Septemberprogrammets Grund, men der var adskillige Omstændigheder, der drog dets Politik mod Højre. Ikke alene var Valgresultatet fra Maj udgaaet af et Samarbejde mellem de to Partier, men Stillingen i Rigsdagen var ingenlunde gunstig for en eensidig Venstrepolitik. I Folketinget havde Regeringen Halvdelen af Stemmerne, 57, mod 24 Socialdemokrater, 20 Radikale og 13 Højremænd. De sidste var delt i to Grupper, hvoraf den mindste paa 6 stod Landstingets Frikonservative nær. I sidstnævnte Ting sad efter Landstingsvalgene 1910 30 Højremænd, 21 Venstremænd, 6 Frikonservative, 5 Radikale og 4 Socialdemokrater. En Politik bygget paa Venstre og de Frikonservative som i J. C. Christensens Tid var da ikke længere sikker; der maatte ogsaa regnes med Højre. I November 1910 søgte Grev Frijs at skabe en større frikonservativ Gruppe ved at forene sit Parti med de 8 Højremænd i Landstinget, der havde undladt at stemme mod Forsvarslovene, men det mislykkedes, og Højre sluttede sig da sammen til eet Parti. Af Højres Landstingsmænd var rigtignok 5 kongevalgte, til Dels meget gamle, og en Forskydning af Flertallet kunde ventes i en nærmere Fremtid. Foreløbig i hvert Fald var et Samarbejde til højre naturligt, og det fandt da ogsaa Sted paa Øerne ved Landstingsvalgene 1910, medens Venstre i Jylland stod paa renere Linier. Den almindelige Politik i Ministeriets to første Aar viste skarp Front mod Radikale og Socialdemokrater, medens Vinden overvejende blæste gunstigt fra Højre. Det var i Virkeligheden først Grundlovsforslaget af 1912, der skabte en Ændring heri.

Klaus Berntsen opstillede som *Maal* for sin Regering det første Aar at føre Forsvarslovene ud i Livet, det andet at skabe finansiel Balance og det tredie at tilvejebringe den Grundlovsændring, der mere og mere trængte sig paa som nødvendig. Til helt at løse den første Opgave levnedes der ikke Ministeriet Tid, den anden skete saa nogenlunde Fyldest ved Skattelovene 1912, og paa det tredie Omraade lagdes Grunden til det meget betydningsfulde, der gennemførtes 1915.

Som Forsvarsminister havde Klaus Berntsen ikke faa Vanskeligheder, og Forholdet til Højre var her ikke altid det bedste. Der forestod ved hans Tiltrædelse en Ordning af *de ny Garnisoner*, der baade finansielt og militært var af stor Rækkevidde, og dette Spørgsmaal gav Anledning til voldsomme Stridigheder mellem Forsvarsministeren og nogle Generaler. Efter Militærledelsens Ønske skulde *Fredericia* udgaa som Garnisonsby, fordi en Mobilisering her saa nær ved Landegrænsen ikke var sikker, og da Ministeren af ikke-militære Hensyn

Digitized by Google

vilde nøjes med at forlægge Mobiliseringsstedet til Viborg, protesterede flere af Hærens øverste Generaler; en tog sin Afsked, en krævede forgæves Forflyttelse, og en, General *A. Arendrup*, blev afskediget, idet Kongen stillede sig paa Berntsens Side.

Et andet Stridsspørgsmaal mellem Forsvarsministeren og Officererne var Beliggenheden af det nordlige *Fløjfort ved Taarbæk*, som Generalstaben vilde drage saa langt ind mod Landfronten som mulig. Berntsen afslog at lægge det paa Eremitagesletten, men erklærede sig villig til at rykke det ind til den slesvigske Sten. I øvrigt gav den stærke Forsvarsinteresse i Landet under de truende udenrigske Forhold i 1912 Anledning til Indsamling af betydelige Midler blandt private.

Berntsen, der gjorde et fortjenstfuldt Arbejde for at forbedre Tonen i Hæren, havde i de militære Spørgsmaal indtaget et paa 1909-Kompromis'et hvilende forsvarsvenligt Venstrestandpunkt og i det hele høstet Anerkendelse hos den moderate Højrefløj. Vanskeligere naaedes Enigheden paa det finansielle Omraade.

Statsfinansernes Stilling var ikke god. Ved Forelæggelsen af Finansloven for 1911—12 maatte Neergaard meddele, at Regnskabet for 1909—10 viste et Underskud paa 51 Millioner. Dette var ganske abnormt, men det paagældende Aar samlede ogsaa alle Eftervirkningerne af Ulykkerne fra 1908, Bankkrisen og Alberti-Affæren. Hertil kom endvidere de økonomiske Følger af Toldloven af samme Aar og de omtrent samtidig vedtagne Lønnings- og Jernbanelove, og endelig forestod nu de betydelige Udgifter til Forsvarsordningen. Neergaard maatte da ogsaa under Finanslovbehandlingen 1910 bebude ny Skatter samtidig med, at han manede til Sparsommelighed. Det lader sig ikke nægte, at den levende Reformiver navnlig under Ministeriet Christensen havde skabt Udgifter, der under det senere Nedslag blev tyngende, og det blev nu Ministeriet Berntsens Opgave at bøde herpaa. En samlet Finansplan, som det fra flere Sider forlangtes, vilde Neergaard ikke fremlægge før Oktober 1911, men allerede i Februar s. A. forelagde han fire ny Skattelove, om Afgift af offentlige Forestillinger og Fremvisninger, Stempelafgift, Afgift ved Tinglæsning m. m. og Afgift af Dyrkning af Tobak. Samtidig forelagde Trafikministeren Forslag om Statsbanetaksternes Forhøjelse. Den beregnede Merindtægt var for den sidstnævnte Lovs Vedkommende godt 4 Mill. Kr., for de fire Skattelove ca. 3¾ Mill. Kr., og det samlede Resultat blev ikke synderlig forskudt ved de ret væsentlige Ændringer, flere af Lovene undergik i Tingene. Skatten paa offentlige Forestillinger blev under Navnet „Kulturskat" heftig bekæmpet fra flere Sider, men den vedtoges i en bl. a. af den kon-

Digitized by Google

servative Politiker og Teatermand Godsejer *Johan Knudsen* udformet Skikkelse og bestaar den Dag i Dag.

Men dette var kun en Begyndelse. Situationens Vanskelighed markeredes bl. a. ved, at Landstingets Højre 1912 fraraadede at indstille Finansloven til Vedtagelse, fordi den formentlig ikke var økonomisk forsvarlig. I Efteraaret samme Aar forelagde Neergaard et nyt Kompleks af betydningsfulde Skattelove nemlig Lov om forhøjet Spiritusskat samt Stempelafgift af Cigaretter; tilsammen skulde der ved disse Love (foruden ved Nedsættelse af Statens Bidrag til Kommunerne) skaffes henved 11 Mill. Kr. til Veje.

Forslagene vakte stærk Uvillie hos Oppositionen til venstre. Socialdemokraterne vilde en Formue- og Indkomstskat med en ganske anderledes stærkt stigende Skala end Regeringsforslagets, og de mente, at de indirekte Skatter derved vilde overflødiggøres. Ogsaa de Radikale vilde en anden Fordeling. Højre, hvis Medlem i Folketingsudvalget var *Julius Schovelin*, ønskede i stærk Modsætning hertil at lægge Skatteforhøjelsen over paa Forbruget, foretrak en Kildebeskatning og henviste til Skatteobjekter som Tændstikker, Luksuscykler og Raatobak samt til en Værneskat. I Folketinget gik Komplekset igennem med mindre betydelige Ændringer, men i Landstinget maatte det gennemgaa en lang og omskiftende Behandling, der et Par Gange truede med Bristning.

Højre og de Frikonservative stod enige i dette Spørgsmaal. De var villige til at vedtage de indirekte Skattelove, men afviste Forhøjelsen paa *Formue- og Indkomstskat* og henviste i Stedet for til en skærpet Ligning. I Forbindelse hermed stod Spørgsmaalet om Kultolden, der efter Ordningen 1908 skulde forsvinde 1913, men som Regeringen ønskede midlertidig at bevare, hvad Landstingsflertallet afslog.

Neergaard afviste Flertallets Erstatningsforslag, og Situationen var i April 1912 truende. Den gammelmoderate Landstingsmand *Jørgen Pedersen* truede i sit Blad, „Fyns Tidende", Landstinget med Opløsning, og Højres Landstingsfører E. Piper svarede, at han vilde imødese den med Sindsro. Det kom imidlertid til ny Forhandlinger mellem Neergaard og de Frikonservative, hvis Tillidsmand var Konsul Hey, og de erklærede sig villige til nogen Forhøjelse af Indkomstskatten, imod at Overskudet anvendtes til Amortisation af Statsgælden. Højre vilde stadig ingen Forhøjelse bevilge af Formue- og Indkomstskatten, skønt Neergaard satte sit Krav ned, og sidst i Maj syntes Forhandlingerne paa ny sprængt. Da lykkedes det omsider de Frikonservative at tilvejebringe et Forlig, som blev Lov sidst i Juni. Der skete ret betydelige Fradrag i det oprindelige Forslag om Formue- og Indkomstskatten og om Spiritusafgiften, Statstilskudet til Kommunerne bevaredes, Kultolden bortfaldt, og der fastsat-

Digitized by Google

tes ekstraordinære Henlæggelser til Reservefond og Kassebeholdning. I alt gav Lovene ca. 3. Mill. mindre end oprindelig forlangt. Samtidig bevilgedes et Statslaan paa 72 Mill. Kr., der under de herskende Konjunkturer kun blev opnaaet paa lidet gunstige Betingelser. Hermed var den finansielle Rekonstruktion foreløbig endt. Nævnes bør dog ogsaa de omfattende Besparelser paa Finansloven, der iværksattes efter Indstilling af en under Ministeriet Zahle nedsat Kommission, og som androg ca. 3 Mill. Kr.

Skatteforliget høstede ikke større Hæder hos Oppositionen til venstre end de tidligere Forlig. Det var, sagde Ove Rode, den finansielle Afvikling af den Politik, der begyndte 1905 med J. C. Christensens Militærprogram. Det knæsatte, sagde P. Munch, Højres Skattepolitik, hvorefter Forbrugsafgifter skulde være Hovedpillen. Bestemmelsen om Henlæggelsen til Reservefondet fremstilledes som et Indgreb i Folketingets Rettigheder. Herover for fastholdt Venstre, at den økonomiske Nødstilstand ikke fortrinsvis skyldtes Militærudgifterne, og at Skatteforliget var et Bevis paa, at ogsaa den gældende Forfatning kunde give gode Resultater. Landstingets Flertal konstaterede ved sin Stilling til Finansloven 1912, at Situationen var bedret fra Aaret før.

Af de mere specielle Spørgsmaal, der beskæftigede Ministeriet Berntsen, er der Grund til at nævne *Menighedsraadsloven*. De kirkelige Sager har altid i Danmark sat Sindene i voldsom Bevægelse, og det samme var Tilfældet i Aarene 1910—12 , da Jacob Appel arbejdede for det Lovforslag, der gennemførtes 1912 og genskabte Menighedsraadene i en noget anden Skikkelse end den Christensenske. Atter brødes Meningerne paa Spørgsmaalene om Kirkeforfatning eller ikke og om Valgretten til Menighedsraadene, og i Landstinget, hvor Grev Holstein-Holsteinborg var Højres oprindelige Ordfører, naaedes et Forlig kun mod dette Partis Stemmer. Menighederne havde nu lovfæstet Indflydelse paa Præstevalget; Kirkeforfatningen kom ikke sin Virkeliggørelse nærmere.

Ministeriet Berntsens historiske Indsats i Danmarks og Venstres Historie ligger imidlertid paa et andet Omraade: *Forfatningens*. I Aarene 1910—12 tilspidsede Udviklingen sig mere og mere henimod Grundlovsændringen, og efter Skatteforliget modnedes Øjeblikket. Det var blevet et Krav, der daarlig kunde overhøres.

Det var ikke mange Aar gammelt. Systemskiftet betød nærmest en Anerkendelse af den gamle 1866-Forfatning. Det sagde Hørup, og det sagde J. C. Christensen. Det var naturligt, for saa vidt som det, der skete i 1901, var det, der burde være sket i 1866, og som dengang maaske kunde have gjort Estrup-Frijs' Forfatning livskraftig. Intet Under, at de ledende Venstremænd i Sejrens Øjeblik turde tro paa en Genoplivelse af denne Mulighed. Men de lange Hungersaar under Provisorierne havde skabt

Digitized by Google

andre Betingelser, havde modnet ny Ideer og skudt ny Lag op i Dagen. Venstre dreves frem af sine gamle politiske Ideers Grokraft. Naar Husmændenes kommunale Rettigheder uden Karrighed lovfæstedes, vilde Tiden før eller senere komme, da de ogsaa politisk vilde helt frem i Lyset, og her hindredes de af den privilegerede Landstingsvalgret. Der var sprunget et Mellemled over i og efter 1866, da Gaardmændene ikke inddroges under Hartkornsprivilegierne, og der vilde ikke efter 1901 blive levnet dem megen Tid til at nyde Sejren. Selve denne Sejr begrænsedes desuden af Godsejervældet i Landstinget.

Paa Venstres Program stod *Junigrundlovens Genfødelse*. Kravet var født af Partiets historiske Oprindelse, og der var næppe mange Venstremænd, for hvem det ikke lyste med en maaske noget taaget Glans. Atter her viste sig de nedarvede Idealers, Fanfarernes, stærke Magt. For en afbalanceret Realpolitik som J. C. Christensens betød det maaske mindre. I hvert Fald byggede han fra først af utvivlsomt sin Politik paa 1866-Forfatningen og praktisk talt paa de Frikonservative. Delingen i Venstre 1905 gav et Stød i modsat Retning, Kravet om Junigrundloven blev tilspidset af de Radikale, og utvivlsomt virkede denne Understregning ogsaa ind i Venstre. Politikere, hvis historiske Idéindhold bundede dybere end Christensens, som N. Neergaard, havde altid bevaret Junigrundlovens Farver friske i deres Bevidsthed. Og nederst, i Socialdemokratiet, voksede helt ny, revolutionerende Ønsker op.

I de konservative Grupper var der, som rimeligt var, oprindelig intet Ønske om at ændre 1866-Forfatningen stærkt. Man vilde bevare Landstinget som konservativt Bolværk, og havde man i det egentlige Højre ofte Følelsen af, at Tinget savnede Kontakt med hele den konservative Befolkning, vilde paa den anden Side de Frikonservative ikke slippe den privilegerede Hartkornsrepræsentation. Alligevel dæmrede der allerede 1901 i Højres yngre Linier en Følelse af, at her maatte tages et Slag, og de klogeste vidste, at man maatte ofre for at bevare. Ogsaa Hensynet til Forsvarssagen, der stod Partiet over alt, gjorde Tanken om Indrømmelser nærliggende.

Men det var et ganske specielt Spørgsmaal, der langsomt og uimodstaaeligt drev Grundlovsrevisionen frem i første Linie. Det var *Valgkredsspørgsmaalet*, der, engang rejst, krævede en Løsning og naturlig sammenknyttedes med Grundlovsdebatten. Vi har set, hvorledes Sagen rejstes 1905, hvorledes J. C. Christensens Revisionsforslag, der kun angik Paragraffen om Folketingskredsene, faldt i tre Samlinger under hans og Neergaards Ministerier, og hvorledes de Radikale forelagde et nyt Forslag 1909, der af Venstre sammenkobledes med en mere omfattende Grundlovsrevision. Til en saadan tog de Radikale Initiativet

Digitized by Google

1909, og Venstre akcepterede Bestemmelserne for Folketinget, der gav 25-aarige Mænd og Kvinder Valgret, men fastholdt, at den samlede Grundlovsændring skulde ske i to Tempi, saaledes at Folketinget reformeredes først, derefter Landstinget.

Paa dette Standpunkt stod ogsaa Ministeriet Berntsen. Konsejlspræsidenten sagde det i sin Programtale: der skulde først skabes et Folketing, der var et tro Spejlbillede af Befolkningen, og først derefter skulde der tages fat paa Landstinget. Og Neergaard udtalte det samme i September 1910.

I December s. A. forelagde da Regeringen dels et *Forslag til Grundlovsændring*, som næsten var enslydende med det af Venstre ændrede radikale Forslag fra Samlingen før, som altsaa var indskrænket til Folketingsbestemmelserne, dels et Forslag om en Valgkredsordning, der svarede til det om Foraaret vedtagne. Under Behandlingen i Folketinget holdt Venstre nu stadig fast paa de to Tempi; men der sporedes dog en stigende Tilbøjelighed for en snarlig samlet Revision. Bortset fra Højre, der vilde indskrænke sig til at ændre Folketingets Medlemsantal og i øvrigt først og fremmest ønskede Forholdstalsvalg, hvad Venstre var imod, enedes Partierne om væsentlige Punkter, saaledes Kvinders og Tyendes Valgret og den nedsatte Valgretsalder; imidlertid vilde Socialdemokraterne Etkammer, 21 Aars Valgretsalder og Indførelse af Folkeafstemning, og de Radikale vilde et kommunalraadsvalgt Landsting. I Venstres Affattelse gik Forslaget til Landstinget, hvor Højre kort afviste det som utidigt. Den frikonservative Rottbøll undlod denne Gang at spørge om de kongevalgtes Stilling ved en Opløsning, men han erklærede, at hvis de to Tempi skulde fastholdes, maatte Valgretsudvidelsen udskydes til andet Tempo, og kun Folketingets Medlemsantal ændres nu. Det var en Opfattelse af de to Tempi, som Regeringen ikke kunde akceptere, og Ove Rode kunde med nogen Ret sige, at der i Landstinget var mest Stemning for en samlet Revision — en Stemning, der dog nærmest var negativ.

I Sommerens Løb gav J. C. Christensen i Ulfborg paa ny Udtryk for sin Opfattelse: de to Tempi bør fastholdes. Det haster ikke. Man kan vente, til Landstinget bliver, hvad Juliforfatningen gør det til. Utvivlsomt var der dog en Bevægelse i Gang inden for Venstre for en samlet Revision, — samtidig med at enkelte Sider af Partiet stillede sig køligt over for en omfattende Ændring overhovedet.

I Oktober 1911 blev det sidst forelagte Forslag paa ny forelagt Landstinget. Grev Frijs, der talte for de Frikonservative, stillede sig velvilligt over for Kvinders Valgret, men vilde ikke gaa med til den nedsatte Valgretsalder. I øvrigt afviste han Forslaget, saa længe den finansielle Situation endnu var uordnet; lige saa lidt han som Piper

Digitized by Google

vilde købe Forholdstalsvalg for en Afskaffelse af den privilegerede Valgret, og de var her delvis i Modstrid med en Del af Højre i og uden for Folketinget, hvis Organ var „Nationaltidende". Flertallet i Udvalget, Højre, gik kun med til en Fastsættelse af Folketingets Medlemstal og kun mod Forholdstalsvalg; hertil sluttede Rottbøll sig subsidiært. Forslaget naaede ikke til Folketinget.

Kort efter Landstingsbetænkningens Afgivelse sluttedes Forliget paa *Skattelovene*, og Forholdet mellem Venstre og Højre, navnlig de Frikonservative, syntes nu meget lovende. Piper udtalte sig i Juli paa Skodsborg om de to Partiers fortrinlige Samarbejde og bebudede dets Fortsættelse. De Frikonservative ventede utvivlsomt Imødekommenhed for deres Meddelagtighed i Forliget, og der var mange, der mente, hvad „Vort Land" skrev, at Opgaven nu var at skabe en Forfatning i konservativ Aand. J. C. Christensen fastholdt paa Skamlingsbanken og i sit Ugeskrift „Tiden" sin to-Tempi-Tanke, som Anders Nielsen i Hobro antydede ogsaa vilde blive Regeringens. Menige Medlemmer af Venstre stillede derimod paa Møder Kravet om den samlede Revision skarpt frem. Berntsen erklærede i Juli, at det vilde bero paa Forhandling med Partiet, om Regeringen vilde opgive sin hidtidige Taktik.

I August laa Sagen saaledes for Offentligheden, at ingen vidste, hvad det endelige Resultat vilde blive. Et Udvalg af Ministeriet, bestaaende af Berntsen, Neergaard, Anders Nielsen, Bülow og Jensen-Sønderup, var imidlertid i Færd med at udarbejde et Udkast til en samlet Revision, uden at nogen endelig Bestemmelse om dets Forelæggelse var taget. Sidst i Maaneden gjorde, som det et halvt Aar efter blev kendt, Grev Frijs et Forsøg paa at binde Klaus Berntsen til en Grundlovsrevision i Forening med de Frikonservative. Han indbød Ministeren til Frijsenborg, hvor ogsaa den Frijs nærstaaende Rottbøll var til Stede. Greven foreslog her et Kompromis, der skulde nedsætte Valgretsalderen til 25 Aar, give Kvinder Valgret og indføre Forholdstalsvalg i København og Byerne, men bevare Enkeltmandskredse paa Landet. Til Gengæld skulde Landstinget bevares uberørt. Greven vil nu have forstaaet Berntsen, som om han akcepterede dette for sit eget Vedkommende, men dels maatte sikre sig ogsaa Højres Samtykke, dels forhandle med sit Parti; Berntsen for sin Del erklærede siden, at han havde henvist alt til Partiet. Ved en Henvendelse til Grev Holstein-Holsteinborg søgte imidlertid Frijs at sondere Landstingshøjres Stilling; Holstein erklærede, at han selv var stemt for Forslaget og haabede, at det vilde blive tiltraadt af tilstrækkelig mange Højremænd, men kunde intet garantere. Dette Holsteins Svar (af 1. September) oversendte Frijs til Berntsen med et karakteristisk Brev, hvor han fremmaner en ødelæggende Kamp mellem Højre og Venstre, hvis hans

Digitized by Google

Kompromis ikke følges, Forligspolitikkens Sammenbrud og Indførelsen af det af begge Parter forhadte Forholdstalsvalg. Berntsen bad om en Samtale den 15. September og meddelte i denne Greven, uden Motivering, at Regeringen vilde forelægge en samlet Grundlovsrevision.

Grevens Forslag havde kun været forelagt Partibestyrelsen, ikke hele Partiet. Men det var netop i disse Uger, at de afgørende Bestemmelser blev taget. Den Stemning for en samlet Revision i Retning af Junigrundloven, hvorfor bl. a. Neergaard var en ivrig Talsmand, vandt stadig Terræn i Venstre. Sidst i August angreb det gammelmoderate „Lolland-Falsters Folketidende" voldsomt to-Tempi-Politikken, og samtidig bebudede Neergaard i Bramminge en samlet Revision. Et Suppleringsvalg til Landstinget paa Fyn sidst i September, hvor alle Partier gik sammen mod Højre, talte ogsaa om voksende Junigrundlovsstemning.

Christian X.
Fotografi af Elfelt fra c. 1912.

I Mødet mellem Regeringen og Venstre den 30. September vedtoges den samlede Revision med nogen Modstand fra J. C. Christensens Side. Christensen meddelte kort efter i „Tiden", at han havde opgivet to-Tempi-Planen

Med Kongen havde Berntsen allerede tidligere drøftet Sagen. Det var nu *Christian X.* Frederik VIII døde pludselig i Hamburg d. 14. Maj 1912 paa Hjemvejen fra en Rekreationsrejse, og hans 42-aarige Søn blev Konge.

Den 23. Oktober forelagde Berntsen *Grundlovsforslaget* i Folketinget. Det mindede i meget om de Radikales Forslag fra 1909—10. Det gav Valgret til 25-aaarige Mænd og Kvinder, ogsaa Tyende; Folketingets Medlemstal skulde fastsættes ved Valgloven, men ikke være over 132; Valgperioden skulde være 4 Aar. Af Landstingets 66 Medlemmer skulde de 12 vælges af selve Tinget. Resten valgtes af de kommunale

Digitized by Google

Raad ved Forholdstalsvalg. Stridigheder mellem Tingene om Finansloven skulde afgøres i den forenede Rigsdag.

I sin Forelæggelsestale udtalte Berntsen, at naar man vilde gøre Landstinget til noget mere end et Ekko af Folketinget, havde man haft Valget mellem en Aldersgrænse ved 40 eller 35 Aars Alderen og et (som allerede i Junigrundloven antydet) kommunalraadsvalgt Landsting, og man havde valgt det sidste. Ministeren løftede Junigrundlovsidealet højt og udtrykte sig i denne som i senere Taler uventet skarpt mod Højre og 1866-Forfatningen.

»Mutter Danmark skal have ny Grundlov«.
»To Tempi duer ikke, Madam Berntsen . . . hele Flasken paa en Gang«.
»Klods-Hans« 1913 30/5.

Regeringens Grundlovsforslag modtoges med Tilslutning hos Venstre, hvor dog straks mange tog Afstand fra det kommunalraadsvalgte Landsting til Fordel for det aldersbegrænsede. Socialdemokraterne og de Radikale hilsede Forslaget med Glæde som et brugbart Grundlag. Hos Højre vakte det derimod overvejende Vrede. „Et Slag i Ansigtet paa de konservative Partier, hvor Regeringen hidtil har søgt Støtte", kaldte Piper det; det vilde næppe engang kunne bruges som Forhandlingsgrundlag. Der var Dele af Højre, hvor man mente det heldigt i Tide at fire paa sine Krav, og hvor man bl. a. mente, at Forholdstalsvalgmaaden, om den gennemførtes, vilde opveje meget; men som Helhed vendte begge konservative Partier sig skarpt mod Forslaget, og de søgte en — ikke vel underbygget — Støtte i J. C. Christensens Standpunkt, der var ret pessimistisk. Han var, som ofte sagt, stemt for en langsommere Revision, han mente, en Grundlov burde gives med alle Partiers Samtykke og at det kunde blive farligt for Demokratiet at tvinge den igennem nu. Dette Synspunkt havde ogsaa Tilhængere i Venstre, ikke mindst i Landstinget.

Højres Udsigt til at standse Forslaget var i øvrigt ikke stor. Det hvi-

Digitized by Google

lede paa een Stemmes Flertal i Landstinget, og af dette Flertal var de fem gamle kongevalgte, der kunde dø naar som helst. Der indledtes kort efter Forelæggelsen Forhandlinger mellem de to konservative Grupper, og ved Juletid udsendte Højre et selvstændigt Grundlovsforslag, der bevarede 30-Aars Valgret, men ophævede de højstbeskattedes Valgret og gjorde Valgretten til Landstinget afhængig af 40-Aars Alderen og Ydelsen af Indkomst- eller Formueskat til Staten. I Stedet for den privilegerede Valgret skulde træde en særlig Repræsentation for Erhverv og Sagkundskab. Forslaget tiltraadtes dog ikke af de Frikonservative.

I Folketingets Udvalg var en Del af Flertallet stemt for et Landsting med Aldersgrænse, men man enedes om at sende Forslaget væsentlig uændret til Landstinget, og det vedtoges med 95 Stemmer mod 12; — 3 Venstremænd stemte ikke.

I Begyndelsen af Januar kom Forslaget til *1. Behandling i Landstinget*. Baade Piper og Grev Frijs gav Udtryk for deres Forbavselse og Uvillie, og Estrup betegnede kort og godt Forslaget som umuligt og ubrugeligt. Frijs hentydede i direkte Vendinger til sine Forhandlinger med Berntsen, der først i April blev almindelig kendte, Forhandlingerne i Udvalget trak i Langdrag, og først sidst i Marts forelaa Betænkningen. Imidlertid var der i Højres moderate Fløj Bevægelser i Gang for at mægle Forlig paa Grundlag af Berntsens Forslag, men de mødte stadig Modstand hos den overvejende Del af Partiet og de Frikonservative, og denne Modstand søgte Støtte i J. C. Christensens Skepsis og Landstingsvenstres Tvivl. Resultatet blev, at Grev Frijs ved 2. Behandling den 3. April stillede Forslag om at henvise Forslaget til en Kommission. Berntsen modsatte sig bestemt dette og erklærede, at en Landstingsopløsning vilde være fulgt paa dets Vedtagelse, hvis ikke Folketingsvalget var saa nær. Forslaget vedtoges imidlertid med 33 Stemmer mod 31; Venstremanden Falbe-Hansen var fraværende, — han var ikke Tilhænger af Grundlovsforslaget.

Folketingsvalget var sat til 25. Maj. Inden for Landstingets Venstre skete i April en Spaltning, fordi Flertallet ønskede en mere forhandlingsvenlig Tone anslaaet i Partiets Valgopraab, end Folketingsvenstre havde villet. De Forsøg, der blev gjort fra radikal og socialdemokratisk Side paa at skabe et fast Samarbejde med Venstre, strandede, bl. a. fordi J. C. Christensen vilde, at Partiet skulde staa ene. Paa de Radikales Delegeretmøde i Odense opfordrede Edvard Brandes sine Partifæller til at „gaa paa Landevejen ud og slaa ihjel". Agitationen tog skarpe Former Landet over og førtes overvejende mod Højre. Ved et Møde i Kongens Have den 19. Maj hyldedes Klaus Berntsen som en Folkefrihedens Befrier. Der gik virkelig en Juniluftning over Landet,

Digitized by Google

skønt Grundlovsforslagets Modstandere ikke uden Ret hævdede dets Forskellighed fra vor første Grundlov. Men fra de Radikale og Socialdemokraternes Side spilledes der stærkt paa de moderate Strømninger i Venstre. Det var nødvendigt, hed det sig, at sikre de yderliggaaende Partier saa stor en Styrke som muligt for at holde Venstre fast. Resultatet blev da ogsaa et Nederlag for Venstre, der gik ned fra 56 til 44, medens de Radikale voksede fra 21 til 31, og Socialdemokraterne fra 24 til 32. Højre gik ned fra 13 til 7, og om Vælgernes Svar paa Grundlovsspørgsmaalet kunde der ikke være Tvivl; Flertallet for Forslaget var nu 107 mod 7.

Venstre var stadig det stærkeste Parti, og det kunde trods Valget med nogen Ret have beholdt Magten, hvortil de Radikale og Socialdemokraterne opfordrede det, og hvortil Berntsen personlig ikke var uvillig. Men de to andre Grundlovspartiers Valgagitation havde vakt en voldsom Vrede i Venstre, og Christensen og andre Førere vilde bestemt, at *Regeringen traadte tilbage*. Hvilket da skete 12. Juni 1913.

Hermed ender det Afsnit af Historien, der begyndte med Systemskiftet 1901. Venstres Herredømme havde haft sine Sejre og sine Nederlag. I Valget af Personerne var det ikke altid heldigt, i sin saglige Stilling til vigtige Problemer sukkede det til Tider under den tunge Arv fra Aartiers ansvarsløse Opposition. Dets finansielle Resultater viste Reversen af en frodig og retsindig Reformiver. Men dets bedste Mænd var deres Hoved højere end andre, og i de Ideer, der skaber et Parti moralsk, blev det tro. Det faar overlades Tiden, de skiftende Meninger, den tungt underbyggede Retfærdighed at afgøre, om det var klogt og forudseende, der blev handlet i 1908 og 1912. Men der blev handlet ud fra Ideer og Troskab mod dem, og dette bærer sin Ære i sig.

6. Danmark og Island 1901—13.

Inden vi skildrer Danmarks Forhold til Udlandet i Systemskiftets Periode, bør der gives en kort Oversigt over Stillingen over for Island, der paa en Maade var et Stykke Udland inden for Monarkiet.

Det i 1800 nedlagte *Alting* var genoprettet 1843 med 20 folkevalgte og 6 kongevalgte Medlemmer. Det var kun raadgivende, men efter et Løfte i Rejsningsaaret 1848 indkaldtes der 1851 et Nationalmøde, hvor Islænderne opstillede to Hovedkrav, et lovgivende Alting og en indre Styrelse i Landet selv. Herpaa vilde den danske Regering imidlertid ikke gaa ind, og Landet styredes da i den følgende Periode efter Forordningen af 1843. 1871 gaves en dansk Lov om Islands Stilling i Riget som en uadskillelig Del af Staten med særlige Landsrettigheder, men

Digitized by Google

Altinget vilde ikke anerkende denne Lov, og efter dets Ønske gav Kongen samtidig med Tusindaarsfesten 1874 af egen Magtfuldkommenhed Landet en Forfatning, hvorefter Altinget blev *lovgivende* og udvidedes til 30 folke- og 6 kongevalgte Medlemmer, samtidig med at der oprettedes et islandsk Ministerium i København og et *Landshøvdingembede* i Reykjavik.

Hermed var det ene Krav fra 1851 sket Fyldest, idet Altinget havde faaet lovgivende Magt. Men en indre Styrelse i selve Landet havde Island ikke faaet, og man var meget utilfreds med, at Ministeriet for Island sædvanemæssigt overdroges den danske Justitsminister. I Firserne og Halvfemserne vedtog Altinget gentagne Gange en Forfatningsændring, der gik ud paa, at Island skulde have en Landsstyrer i Reykjavik, men den danske Regering afviste disse Vedtagelser som stridende mod Forfatningen.

Forholdet var ikke let. Den islandske Politik hvilede paa de af den begavede Politiker *Jón Sigurdsson* (d. 1879) fremsatte Teorier, som siden optoges af *Benedikt Sveinsson* (d. 1899), og hvorefter der kun burde bestaa en Personalunion med Danmark. Under de snævre Forhold paa Island blev Retningslinierne over for Danmark de afgørende for Partidannelsen, og Spørgsmaalet inddroges i Agitationen paa en uheldig Maade. Loven 1871 og Forfatningen af 1874 tilfredsstillede ikke, bl. a. fordi de var givne uden Altingets Medvirken. Det syntes nu nærliggende, at Systemskiftet i dansk Regering, der bragte Magten i Venstres Hænder, maatte virke fremmende for Islændernes demokratiske Krav, og det maatte være formaalstjenligt at løse Forfatningsspørgsmaalet i Samklang med det danske Folks Flertal. Endnu i Højrestyrets sidste Aar indledede imidlertid den islandske Politiker, senere Professor ved Københavns Universitet *Valtyr Gudmundsson* Forhandlinger med Justitsminister Nellemann og foreslog 1897 i Enighed med ham Oprettelsen af et særligt islandsk Ministerium i København, uafhængigt af Justitsministeriet. Dette var et Kompromis, der ikke tilfredsstillede Hovedmassen af Islænderne, og det faldt i Altinget 1897 og 1899. Men 1901, samtidig med at man paa Island fik Underretning om Systemskiftet, gik Forslaget i en noget ændret Form igennem med een Stemmes Flertal.

Systemskiftet vakte imidlertid Haabet om at naa adskillig videre, og Føreren for det saakaldte Hjemmestyreparti, Juristen og Digteren *Hannes Hafstein* (1861—1922), blev sendt til Danmark for at forhandle med den ny Regering. Resultatet blev da, at der den 10. Januar 1902 udstedtes et kongeligt Budskab, hvorefter den danske Regering vilde forelægge Altinget et Lovforslag om Oprettelsen af et særligt islandsk Ministerium i Reykjavik; Forslaget blev forelagt og vedtaget 1902 og

Digitized by Google

1903; samtidig udvidedes Altinget med seks folkevalgte Medlemmer, saaledes at de kongevalgtes tidligere stærke Stilling svækkedes. Hafstein udnævntes 1904 til den første indfødte Minister for Island.

Hermed havde Islænderne faaet deres andet Hovedkrav fra 1851 opfyldt, og der indtraadte en Hvilepavse i Selvstændighedskampen paa tre Aar. Baade Hjemmestyrepartiet og det Gudmundssonske Fremskridtsparti var i det hele foreløbig tilfredse med den ny Forfatningslov, der var vedtaget af Altinget paa ganske konstitutionel Vis. Derimod rejste et nydannet Landeværnsparti Modstand mod den Bestemmelse i Loven, at Islands Minister skulde møde i Statsraadet i København og forelægge de islandske Sager der, ligesom de ogsaa var utilfredse med, at den danske Konsejlspræsident kontrasignerede Udnævnelsen af Islands Minister. Det sidste Forhold mistede dog i Virkeligheden reel Betydning, da Kongen i Maj 1905 i Statsraadet gav Tilsagn om, at danske politiske Forhold ikke skulde være bestemmende for Skiftet af islandske Ministre.

Under Hafsteins Styre skete der betydelige Fremskridt i Landet, *Telegraf* og *Telefon* blev indført, der gaves en Ministeransvarlighedslov, og der oprettedes en *Lovskole*. Men den Kim til Utilfredshed, der allerede var skabt 1903, voksede og satte Frugt, og der gjordc sig her flere Aarsager gældende: Norges Uafhængighedserklæring 1905, der virkede ildnende paa Islænderne, og politiske Modsætninger mellem Hafstein og andre Førere.

Da Altingets Medlemmer 1906 blev indbudt til København efter Tronskiftet, enedes de under Nedrejsen om at fremsætte et Forslag til Forfatningsændring, hvorefter en ny Foreningslov skulde gives, Danmarks Bidrag til Island kapitaliseres, Island optages i Kongens Titel, og Udnævnelsen af dets Minister ikke mere kontrasigneres af den danske Konsejlspræsident. I Danmark stillede man sig imødekommende over for disse Krav, og da Kongen og 40 Rigsdagsmænd næste Aar var Altingets Gæster paa Island, nedsattes der en *Kommission*, bestaaende af 13 Danskere og 7 Islændere, til at behandle Forfatningssagen.

Kommissionen samledes i København den 28. Februar 1908 og afgav Betænkning d. 14. Maj samme Aar. Det havde straks ved Forhandlingernes Begyndelse vist sig, at Islænderne ikke vilde nøjes med de maadeholdne Krav, de 1906 havde fremsat. Der var kommet en ny Tone i deres Melodi. Flere og flere rejste nu aabenlyst Krav om Anerkendelse af Island som selvstændig Stat og gik her videre end i sin Tid Jón Sigurdsson. 1907 var Selvstændighedspartiet dannet, og det virkede i denne Retning. Danskerne fulgte Islænderne saa langt, de ansaa for forsvarligt, og det lykkedes Kommissionen at naa til et Kompromis, der gav Island alt, hvad Altingsmændene havde krævet 1906.

Digitized by Google

Imidlertid var der et islandsk Medlem af Kommissionen, der ikke vilde nøjes hermed, det var Redaktør *Skúli Thoroddsen* af Selvstændighedspartiet, og den Agitation, han og hans Partifæller rejste mod Kompromis'et, førte til dets Fald ved Altingsvalgene September 1908. Oppositionen fik her 24 Stemmer mod 10, og Altinget forkastede Kompromis'et.

Efter at hermed den fredelige Forhandlings Treaarsperiode var afsluttet, fulgte der et Par Aars Usikkerhed. I Februar 1909 forelagde Hafstein Kommissionsudkastet i Altinget, N. Neergaard i Rigsdagen, men inden det var kommet til Behandling, afgik Hafstein for et Mistillidsvotum. Der blev sendt tre ledende Islændere herned, og ved Forhandling med dem kom Neergaard til det Resultat, at Enighed paa Kommissionsforslaget ikke kunde naas, og at Danmark ikke kunde strække sig videre. Altinget ændrede Kommissionsforslaget, saa det i Virkeligheden gav en maskeret Adskillelse mellem Rigerne.

Danmark var ved Kommissionsforslaget gaaet til yderste Grænse, og under skiftende Ministre forholdt man sig et Par Aar afventende paa Island. Da begyndte der kort før Periodens Afslutning *en ny Aktion*, denne Gang under andre Former. Altinget vedtog 1911 at slette Bestemmelsen i Forfatningsloven af 1903 om den islandske Ministers Fremmøde i Statsraadet, og skønt dette Forslag forkastedes 1912 af det nyvalgte Alting, var nu hele Forfatningsspørgsmaalet rejst igen og blev kædet sammen med praktiske Forhold som Flagsag o. s. v. Ved Ministerskiftet i Danmark 1913 var Hafstein paa ny islandsk Minister, men ogsaa inden for hans Parti, Hjemmestyrepartiet, var man nu mere og mere tilbøjelig til at ville et Island i blot *Personalunion med Danmark*. Der skulde da ogsaa kun gaa faa Aar efter det radikale Ministeriums Dannelse, før dette blev ført igennem.

Digitized by Google

ANDET AFSNIT.

DANMARK OG UDLANDET (1901—13).

1. Det vestindiske Spørgsmaal 1902.

Den første vigtigere Sag, Venstreministeriets Udenrigsminister fik at behandle, var Spørgsmaalet om de *vestindiske Øers Afhændelse* til De forenede Stater.

Det er fortalt i syvende Bind (S. 207 ff), hvorledes der 1867 blev afsluttet en Salgstraktat med Staterne, der imidlertid ikke blev ratificeret af Senatet og derfor bortfaldt 1870. Mange i Danmark og paa Øerne fastholdt dog Tanken om en Afhændelse, og hertil medvirkede bl. a. de efterhaanden daarlige økonomiske Resultater af det danske Styre. Medens Øerne indtil Aarhundredets Midte gav Overskud, vendte dette sig i Løbet af 70'erne og 80'erne, saa at Staten ved Aarhundredskiftet havde ca. 13 Mill. Kr. udestaaende i Øerne. At dette for en Del skyldtes det danske Styre (som Reedtz-Thott 1879 betegnede som „en Prostitution"), var utvivlsomt.

Raasløff, der havde ledet Forhandlingerne 1867—68, syslede i Forbindelse med *Tietgen* med Salgstanken, og omkring 1880 foretog han flere mislykkede Skridt i saa Henseende. I 1892 og 1896 kom Sagen paa ny paa Bane, og den danske Regering stillede sig ikke uvilligt. 1898 dannedes der en Forening af private fra forskellige Partier med Salget som Maal, og Ministerierne Hørring og Sehested førte i de følgende Aar Forhandlinger med Amerika. Man stillede dog fra dansk Side Krav, som Amerikanerne ikke vilde opfylde: Statsborgerret for de indfødte, Toldfrihed m. m. Udenrigsminister Deuntzer var næppe nogen varm Salgsven, men han ansaa det for parlamentarisk korrekt at føre Forhandlingerne til Ende, og han forhørte sig forinden Traktatens Underskrift hos Landstingets Flertal, der erklærede, at der ikke hos det var nogen Stemning for Salg, men at man kunde gaa med dertil paa Betingelse af en betryggende Afstemning blandt Øernes Beboere.

Den 24. Januar 1902 undertegnedes i Washington *Konventionen om*

Digitized by Google

Afstaaelse af de tre Øer til Amerika for 5 Mill. Dollars. De Krav, Ministeriet Sehested havde stillet, var ikke opfyldte, og nogen Afstemning var ikke forudsat. I § 6 havde Deuntzer faaet indsat den Bestemmelse, at eventuelle Stridigheder skulde henvises til den staaende Voldgiftsret i Haag — en Sejr for den Voldgiftstanke, han var saa varm en Tilhænger af.

Konventionen skulde ratificeres inden 6 Maaneder, og først i Marts forelagdes den Folketinget, der behandlede den som Udvalg. Imidlertid var der ved at arbejde sig en stærk Stemning op mod Salget, og

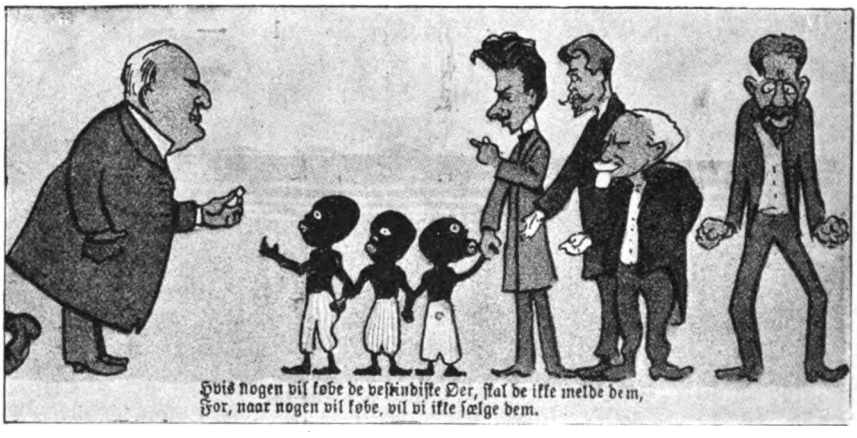

Karrikatur i Anledning af de vestindiske Øers Salg. »Blæksprutten« 1900.

denne Stemning fandt i øvrigt Støtte hos Prinsesse Marie og de til Østasiatisk Kompagni knyttede Mænd. Allerede 7. Januar havde *H. N. Andersen*, Fabrikejer *Holger Petersen* og Bankdirektør *Isak Glückstadt* givet Regeringen Tilsagn om at oprette en Dampskibslinie fra København til St. Thomas, hvis Øerne ikke blev solgt, og hertil kom senere fra et andet Konsortium Løfte om at grunde et Plantageselskab. Det var i Rigsdagen især Højre, der repræsenterede Salgsmodstanderne, dog bistaaet af enkelte Venstremænd og en Socialdemokrat. Man gjorde gældende dels nationale Stolthedshensyn, dels det Faktum, at Øernes økonomiske Uføre væsentlig skyldtes dansk Fejlstyre, og man henviste til, at den planlagte Panamakanal vilde gøre St. Thomas til en Havn af stor Betydning, ligesom den netop nu afsluttede Brüssel-Sukkerkonvention vilde bidrage til at øge Værdien af Sukkeravlen paa St. Croix. Herimod indvendte Salgstilhængerne, at det ikke med rette kunde ventes, at Rigsdagen vilde bevilge ny Summer til Rejsning af Øernes Økonomi, at de ovennævnte bedrede Udsigter laa ude i en fjern Fremtid, og at Befolkningen paa Øerne vilde faa det langt bedre

Digitized by Google

under Amerika end under Danmark. Deuntzer personlig understregede stærkt, at Sagen nu maatte bringes til en Afslutning — Salg eller Afslag.

Tanken om en forudgaaende Afstemning blandt Befolkningen (som i 1868) havde mange Tilhængere ogsaa uden for Landstingets Højre, men Folketingsflertallet stillede ikke noget Forslag i saa Henseende. Et Mindretal paa tre Højremænd og fem Venstremænd indstillede Salgsforslaget til Forkastelse, men det vedtoges med 88 Stemmer mod 7.

I Landstinget var der baade hos Højre og enkelte Frikonservative mest Lyst til at forkaste Traktaten. Resultatet blev dog, at Højreflertallet foreslog at udsætte Afgørelsen, til en Afstemning var afholdt paa Øerne, medens de Frikonservative foreslog at vedtage Afstaaelsen paa Betingelse af, at Indbyggerne stemte for den. Højres Forslag vedtoges med 32 Stemmer.

Ved eneste Behandling i Folketinget sluttede Flertallet sig til det frikonservative Forslag, der vedtoges med 98 Stemmer mod 7, og da Landstinget fastholdt sin Vedtagelse, gik Sagen i Fællesudvalg. Her enedes de 14 Folketingsmedlemmer med Landstingsvenstre og de Frikonservative om at foreslaa, at Vedtagelsen skulde gøres afhængig af en Afstemning mellem alle 25-aarige, medens Højremindretallet krævede, at kun de besiddende blandt Beboerne skulde stemme, og at Afstemningens Resultat skulde foreligge, før der overhovedet toges Bestemmelse om Konventionens Godkendelse; kun ved ¾ Majoritet var Rigsdagen bunden. Landstinget vedtog 16. Maj Højres Forslag med 33 Stemmer mod 30, medens Folketinget vedtog Flertallets med 98 Stemmer mod 2.

Højres Holdning havde vakt megen Uvillie i Regeringspressen, og den virkede med til at skærpe det Krav om en Landstingsoplosning, der fra mange Sider stilledes til Regeringen. Herpaa vilde denne dog ikke indlade sig. Deuntzer var, som sagt, ikke personlig Salgsven, og man kunde vente, at der ved det ordinære Landstingsvalg i Sommeren 1902 vilde blive skabt et Flertal af Venstregruppperne og de frikonservative. Dette skete ogsaa, men de to paa Laaland valgte Højremænd, Forpagter *Chr. Sonne* og Godsejer *Fr. Tesdorpf*, der stod de Frikonservative nærmest, var Salgsmodstandere, og fra flere Sider, bl. a. den tidligere Minister J. F. Scavenius, virkedes der ivrigt for at fastholde hele det egentlige Højre i Salgsmodstanden. Da Forslaget i Oktober forelagdes i Landstinget i den Skikkelse, Folketinget havde givet det i Maj, mødte det Modstand bl. a. hos Goos, Estrup, Holger Petersen og Sonne, og ved Afstemningen faldt det med 32 Stemmer mod 32. Deuntzer afgav i Folketinget en Erklæring om, at Regeringen ikke vilde træde tilbage paa Grund af Nederlag, da den ikke selv havde rejst Sagen,

Digitized by Google

og heller ikke opløse Landstinget. Derimod nedsattes kort efter en Kommission til at stille Forslag om Øernes Ophjælpning. Efter at have opholdt sig nogle Maaneder paa Øerne afgav Kommissionen sin Betænkning i 1903, og der gennemførtes flere Foranstaltninger paa Grundlag af denne. Samtidig arbejdede det private Initiativ bl. a. under Ledelse af H. N. Andersen kraftigt paa at ophjælpe Øerne, — men noget stort Resultat naaedes desværre ikke, og Tanken om en Afstaaelse til Amerika eller Tyskland (som delvis Ækvivalens for Nordslesvig) vedblev at leve, indtil den i sin førstnævnte Form blev til Virkelighed 1916 under det andet radikale Ministerium.

2. Det norske Kongevalg 1905.

En anden isoleret Episode i dansk Udenrigshistorie var Valget af *Prins Carl* til Norges Konge 1905. Skønt det ifølge Sagens Natur ikke direkte angik den danske Regering eller dens Udenrigspolitik, var det dog en Tildragelse, der baade i sin Oprindelse og sine Følger rummede Farer, og det tør siges, at disse i det hele lykkeligt blev undgaaet.

Allerede under Planlæggelsen af den Unionsopløsning, der fandt Sted ved Stortingsbeslutningen af 7. Juni 1905, havde man i Norge overvejet Spørgsmaalet om en ny Konge, og man havde da i hvert Fald i uofficielle Kredse haft Opmærksomheden henvendt baade paa en svensk Prins og paa den danske Prins Carl, der som Dattersøn af Karl XV og gift med Edvard VII's Datter havde gode Betingelser som norsk Konge. Man bestemte sig imidlertid, da Øjeblikket kom, for at bede Kong Oskar om Tilladelse til at vælge en svensk Prins til Konge, men da Kongen straks udtalte sig meget uvillig over for denne Tanke, indlededes i anden Halvdel af Juni i al Fortrolighed, særlig gennem *Frithjof Nansen* og den norske Diplomat *Fritz Wedel Jarlsberg*, Forhandlinger med det danske Kongehus. Dette saa vel som den danske Regering fastholdt som Betingelse for en dansk Prins' Kandidatur, at den svenske Kandidatur bristede, og at det norske Folk ved en Afstemning skulde give sit Samtykke til Prins Carls Tronbestigelse. Da den svenske overordentlige Rigsdag den 27. Juli havde indvilget i at forhandle om Unionens Opløsning, naar det norske Folk havde billiget Stortingets Beslutning, ophørte Forhandlingerne med Prins Carl foreløbig. Sagen var da imidlertid allerede blevet omtalt i engelske Blade og derigennem berørt i Norge. Fra tysk Side var i øvrigt Prins Valdemars Kandidatur blevet bragt i Forslag, men den afvistes af den norske Regering.

Da det norske Folk d. 13. August havde godkendt Beslutningen af

Digitized by Google

7. Juni, og Rigsakten efter Karlstad-Overenskomsten var opløst i Oktober, og da samtidig Tanken om en svensk Kandidatur var strandet, forelagde Regeringen d. 25. Oktober Stortinget Forslag om, at man skulde opfordre Prins Carl til at tage Norges Krone, naar en Folkeafstemning først havde givet Tilslutning hertil. Dette var et Slags

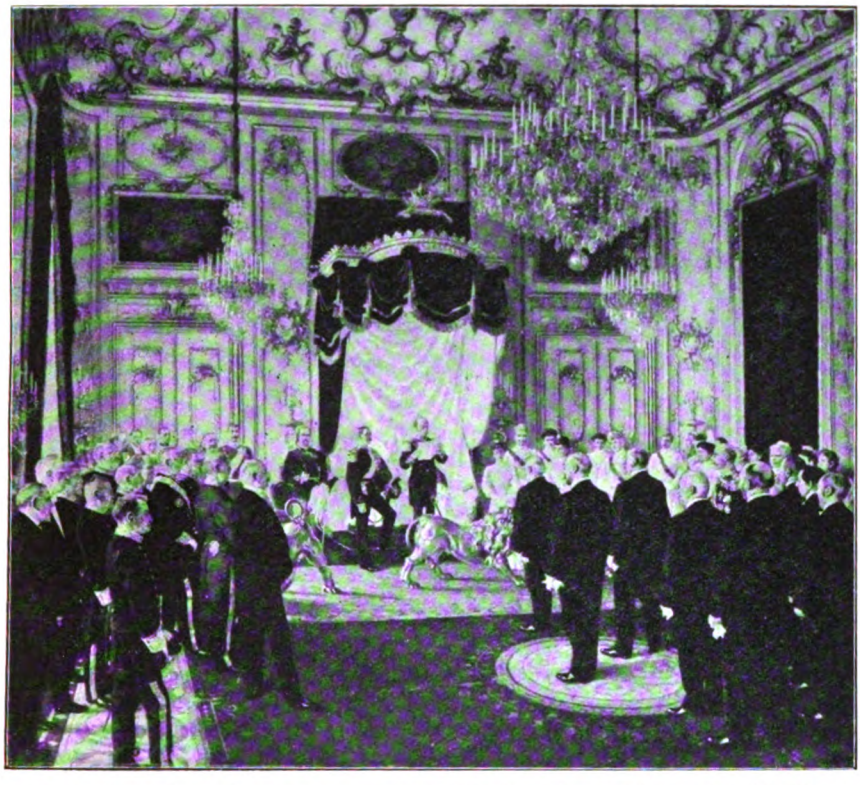

Christian IX modtager den norske Stortingsdeputation, som tilbyder Prins Carl Kronen.
Maleri af Poul Fischer fra 1907. (Frederiksborg).

Mæglingsforslag, der skyldtes Statsminister Chr. Michelsen. Prins Carl personlig krævede en Folkeafstemning og støttedes heri af Udenrigsminister Raben, medens Flertallet af den danske Regering fandt den overflødig. I Norge var Regeringens Flertal for Folkeafstemning, Stortinget for umiddelbart Valg. Michelsens mæglende Forslag blev nu vedtaget, og Afstemningen gav 12.—13. November stort Flertal for Kongedømmet. De ny Forhandlinger, der var aabnet med Prinsen, førte til Enighed; den 18. November valgte Stortinget ham til Konge, d. 20. rejste en Deputation af Stortingsmedlemmer til København og

Digitized by Google

modtog Christian IX's Samtykke til Prinsens Overtagelse af Kronen. Den 23. afrejste han og Prinsesse Maud til Christiania, d. 25. holdt han som Kong *Haakon VII* Indtog i Hovedstaden, og d. 27. gav han Afkald paa sin og sine Efterkommeres Arveret til Danmarks Trone.

Stillingen under de forudgaaende Forhandlinger, der endnu ikke kan helt belyses, var ikke let for den danske Regering. Det maatte være den magtpaaliggende at iagttage fuld Loyalitet over for Sverige, og den mødtes her med Kongehusets Ønsker. Der blev da ogsaa stadig givet den svenske Regering Underretning om, hvad der skete, og den danske Regering har sikkert intet haft at bebrejde sig. Ved selve den norske Deputations Modtagelse fremhævede Kronprins Frederik i stærke Ord sit Slægtskab med det svenske Kongehus og udtalte Haabet om Fred og Forsoning mellem Nordens Folk.

Det lader sig imidlertid ikke nægte, at den Bitterhed, der opstod i Sverige efter Unionsopløsningen, i nogen Grad vendte sig ogsaa mod Danmark. Den var forbigaaende, men det var dog først Verdenskrigens Alvor, der helt genoprettede det gamle Forhold.

3. Danmark i Verdenspolitikken.

a. *Voldgift og Neutralitet.*

Den Opgave, der stilledes det første Venstreministerium i udenrigspolitisk Henseende, var paa een Gang vanskelig og let. Vanskelig, fordi Danmarks internationale Stilling var saare svag og hjælpeløs, let, fordi Banerne i flere Henseender syntes forud afstukne. Var et Venstreministerium kommet til Magten i Halvfjerdserne eller Firserne, vilde det utvivlsomt fra betydende Steder i Udlandets Diplomati have mødt en ugunstig Stemning, som det kunde have kostet Møje at bekæmpe. Men i saa Henseende havde meget forandret sig. Der var i Europa mange Strømninger, som den ny Regering naturlig kunde knytte sig til, og nogen Mistillid næredes ikke paa Forhaand fra nogen Side.

Dansk Udenrigspolitiks Baner var for saa vidt afstukne forud, som det mere og mere var blevet klart for alle Partier, at Danmarks Interesse laa i *Neutralitet*. Uenigheden angik mere det Spørgsmaal, hvordan man bedst sikrede denne. Det er fortalt i et tidligere Afsnit (VII, 228 ff.), hvorledes Venstre navnlig siden 1890 havde adopteret Tanken om en anerkendt Neutralitet for Danmark, medens Højre stillede sig tvivlende over for Nytten af en saadan og hævdede Forsvarets Udvikling som den bedste Garanti. En anden folkeretlig Sikring, der Aar for Aar

Digitized by Google

fandt flere Talsmænd, var *Voldgiftstanken*, men ogsaa her stillede de Konservative sig foreløbig skeptisk.

Da nu Venstre kom til Magten, laa det nær at antage, at det vilde forsøge at gennemføre den Tanke om en Neutralitetserklæring, som mange af Partiet hyldede, men Bestræbelsen blev mindre fremtrædende, end man kunde ventet. I hvert Fald maatte dog Neutralitetens Hævdelse blive Hovedlinien i den Forsvarsordning, man vilde gennemføre.

I Deuntzer fik Regeringen en Udenrigsminister, der var en varm Ven navnlig af Voldgiftstanken, og han førte, støttet af en Folketingsvedtagelse December 1902, hurtig Danmark ind i en rig Udvikling paa dette Omraade, der saa at sige gjorde det til et Mønsterland.

Haag-Konferencen 1899 havde bragt Voldgiftstanken et langt Stykke videre, især ved Skabelsen af *Voldgiftsretten*. Men det var foreløbig mest Princippet, Staternes Tilslutning gjaldt. Ved at føre en Konflikt mellem De forenede Stater og Mexico for Domstolen bragte Præsident *Th. Roosevelt* 1902 Sagen ind i praktisk Gænge. Samtidig lykkedes det Deuntzer at faa en Voldgiftsklausul indsat i den ikke ratificerede Traktat med Amerika om de vestindiske Øer.

Først 1903 skete dog de afgørende Begivenheder. Der dannedes i det franske Parlament en Gruppe for international Voldgift, og delvis som et Resultat heraf sluttedes i December s. A. en Voldgiftstraktat mellem Frankrig og England. Det var den første Traktat af denne Art mellem to Stormagter, og den blev Mønster for en Række senere. Imidlertid led den af en praktisk Svaghed, der prægede mange senere Voldgiftstraktater og var betegnende for det lidet fyldestgørende ved hele Metoden; fra Voldgiften undtoges Sager, der angik Staternes Uafhængighed eller Ære, og det blev herefter ganske usikkert, hvor stor Betydning Traktaten vilde faa i Praksis. Til saa meget des større Ære bør det da regnes Deuntzer, at han i Februar 1904 fik afsluttet en *Voldgiftstraktat med Nederlandene*, der angik alle Stridsspørgsmaal.

Inden sin Afgang havde han imidlertid sat sig endnu videre Maal; han havde indledet Forhandlinger med De forenede Stater og med Sverige-Norge, der dog ikke førte til Resultat, samt med Rusland. En Voldgiftstraktat med det sidstnævnte Land blev underskrevet kort efter Deuntzers Afgang, og den betød et nyt Fremskridt, idet her for første Gang en Stormagt gik ind paa obligatorisk Voldgift i visse Tilfælde, dog undtoges ogsaa her Stridsspørgsmaal, der angik Staternes Uafhængighed, Livsinteresser eller Udøvelse af Suveræniteten.

Deuntzers Efterfølger *Raben-Levetzau*, der forvaltede sin Portefeuille i meget nær Føling med J. C. Christensen, fortsatte Arbejdet.

Digitized by Google

Af den ældre Type sluttedes 1905 Traktater med Belgien, Frankrig, England og Spanien, og mod Aarets Slutning naaedes et nyt stort Resultat, idet en Traktat med Italien, altsaa en Stormagt, udstraktes til alle Stridsspørgsmaal uden Undtagelse.

Nu fik Voldgiftsbevægelsen igen et Stød frem ved den anden *Haag-Konference 1907*. Paa denne, der holdtes Juni-Oktober 1907, foreslog Rusland en almindelig Konvention om obligatorisk Voldgift, men det strandede paa Modstand fra flere Sider, bl. a. fra Tyskland, og man nøjedes da med en principiel Tilslutning til Tanken og i øvrigt Vedtagelse af en Række Konventioner om den internationale Proces- og Folkeret. Trods denne Begrænsning virkede Konferencen dog fremmende paa Voldgiftsarbejdet, og i Danmark var der hos alle Parter god Villie til at gaa videre, om end Konservative som Matzen og Reedtz-Thott kunde give Udtryk for en ikke ubegrundet Tvivl om Traktaternes praktiske Rækkevidde. I 1907 afsluttedes en Traktat med Portugal efter det udvidede Mønster, 1908 med Sverige, Norge og De forenede Stater. Disse sidste var det ikke lykkedes at gøre fuldstændige, gunstigst var Traktaten med Norge.

Grev Ahlefeldt-Laurvig.
Fotografi fra c. 1910.

Det var Ahlefeldt-Laurvig, der gennemførte Ratifikationen af de sidste Traktater, og han førte siden Arbejdet videre. Der var, mens W. H. Taft var Premierminister i De forenede Stater, et Øjeblik Udsigt til en vidtgaaende Traktat mellem Staterne og England, og Danmark søgte at nytte Muligheden til ved Fornyelse af den dansk-engelske Traktat 1911 at faa fuld obligatorisk Voldgift indført, hvad der dog ikke lykkedes. Af den italiensk-portugisiske Type afsluttedes derimod samme Aar en Traktat med Brasilien, som dog havde et uheldigt Forbehold for Sager, der greb ind i en af de kontraherende Staters Forfatningsbestemmelser. Med Frankrig fornyedes Traktaten 1911 i en noget videregaaende Skikkelse.

Henimod Verdenskrigens Udbrud havde Danmark saaledes et ret vidtspændende System af Traktater — et Skridt henimod, hvad Matzen kaldte en Fredsforening mellem de smaa Nationer. Men der manglede rigtignok en Traktat med Tyskland.

Digitized by Google

Disse Traktater var, som alle maatte erkende, kun et skrøbeligt Værn under Krigsfare. En langt større Garanti saa mange i en *erklæret* eller *anerkendt Neutralitet*. Paa dette Punkt var Deuntzers Holdning ikke saa klar som paa Voldgiftsomraadet. Tanken om en anerkendt Neutralitet maatte siges at tilhøre Venstres Program, og den blev ogsaa tidlig bragt frem. I Februar 1902 spurgte Berntsen i Folketinget, om Regeringen agtede at foretage Skridt til at sikre Danmarks Neutralitet, og om den billigede Tanken om et nordisk Neutralitetsforbund. Deuntzer svarede, at han vilde gribe enhver passende Lejlighed til at erklære vor vedvarende Neutralitet, men han udtalte sig valent om Mulighederne derfor.

Ude i Europa rejstes Spørgsmaalet om Danmarks Neutralisering af den russiske Diplomat Martens, der i November 1903 skrev en Artikel herom i „Revue des deux mondes" med Opfordring til at tage fat paa Sagen. Der skete samtidig en halvt privat Henvendelse fra russisk Side, der gik ud paa, at man vilde arbejde for Neutraliseringen, hvis Danmark kunde ordne sig med Tyskland. Noget positivt kom der dog ikke ud heraf, og Deuntzer kunde Oktober 1904 over for en Interpellation af Marott med rette erklære, at der ikke var sket nogen officiel Henvendelse fra nogen Magt. Han udtalte samtidig, at det „lange og besværlige" Arbejde paa Danmarks Neutralisering stadig fortsattes og i det forløbne Aar havde gjort „ikke aldeles ubetydelige Fremskridt". Ministeren havde i øvrigt samme Foraar haft Lejlighed til at deltage i en fælles nordisk Neutralitetserklæring ved Udbrudet af den russisk-japanske Krig, og under den russiske Østersøflaades Gennemfart gennem Store Bælt i Efteraaret opbød Danmark kun en lille Politivagt.

At Neutralitet var Maalet for vort Forsvar, understregedes i Loven om *Forsvarskommissionen 1902*. Kommissionen skulde „udrede en samlet Plan til Opnaaelse af den efter Landets Forhold afpassede og til Opretholdelse af dets Neutralitet egnede bedst mulige Ordning af Land- og Søforsvar". Hvad Ministeriet folkeretlig forstod herved, fremgaar af to Erklæringer fra Udenrigsministeriet til Kommissionen 1902 og 1903, hvor det bl. a. hed: „Enhver Stat, der vil gøre Krav paa Neutralitetens Anerkendelse, maa være rede til at hævde den med Vaabenmagt", ikke indskrænke sig til en blot Protest, i Almindelighed heller ikke rent formel Modstand. Og senere: „Forsvarsvæsenet maa ordnes saaledes, at det kun kan være bestemt til Forsvar og er stærkt nok til at yde et virksomt Forsvar mod Forsøg paa Krænkelse af Neutraliteten. Uden et saadant Forsvar er det Selvmodsigelse at paastaa sig neutral."

Der laa i disse Udtalelser allerede en Forskydning fra Venstres tid-

Digitized by Google

ligere Synspunkter, og det faldt i Traad hermed, naar Deuntzer i Tinget stærkt advarede mod at gøre Neutralitetserklæring ensbetydende med Nedsættelse af Militærudgifterne.

Som tidligere omtalt, var der Dele af Venstre, fra 1905 de Radikale, der ikke kunde følge J. C. Christensen i hans efterhaanden ændrede Syn paa Neutralitetsopgaverne og Forsvarets Krav. De udformede skarpere og skarpere en Anskuelse, der sluttede sig til Tschernings og Hørups, og hvorefter det bedste Værn for Danmarks Neutralitet og Garanti mod at inddrages i Konflikter var at gøre Landet saa lidt værd militært som muligt. Værgeløshed, „at ligge død", tjente her Danmark bedst. Som Støtte for denne Opfattelse hævdede man bl. a., at Udsigterne til en europæisk Krig blev mindre og mindre; saaledes skrev Dr. Ed. Larsen 1904: „Et virkelig alvorligt Grundlag for en Krig vil inden for den europæiske Verden slet ikke kunne komme frem. Fremtidens Krige vil komme til at høre hjemme i de Lande, som endnu ikke er gennemkultiverede." Inden for disse Kredse ansaa man Københavns Befæstning for en direkte Fare for Danmark.

Under Forsvarskommissionens Forhandlinger og mens J. C. Christensen førte de hemmelige Underhandlinger med Tyskland, hvorom senere skal tales, brødes de to Opfattelser skarpt. Om nogen Neutralitetserklæring blev der hverken nu eller siden Tale. Raben-Levetzau erklærede i Oktober 1907: „Vor Politik er Neutralitet med fuld Bevarelse af vor Handlekraft", og Christensen besvarede en fornyet Henvendelse fra Fredsforeningen samme Aar undvigende.

I Forsvarskommissionens Betænkning saa vel som i de siden førte Forhandlinger understregedes Modsætningerne stærkt. I Flertallets og siden Neergaards Forslag og Motiver hed det, at et virkeligt Forsvar var nødvendigt og krævedes i Haag-Konventionen af en neutral Stat. Derimod erklærede de Radikale og Socialdemokraterne, at Konventionen intet saadant Krav stillede og at en Politivagt var tilstrækkelig til at hævde, ikke forsvare Neutraliteten. Naar der ogsaa var Uenighed inden for Venstre, beroede det, for saa vidt udenrigspolitiske Hensyn kom i Betragtning, væsentlig paa forskellig Opfattelse af, hvad der maatte forstaas ved et ligeligt Forsvar eller en militær Præferencepolitik. J. C. Christensen, der havde ført de senere omtalte Forhandlinger med Tyskland, frygtede for en Forsvarsordning, der vendtes for skarpt mod dette Land; Neergaard og Generalstaben mente baade af militære og politiske Grunde at maatte sikre Hovedstaden ogsaa mod Landsiden.

I den Forsvarsordning, der blev Resultatet af Forliget 1909, var Skinnet af en Præferencepolitik nogenlunde undgaaet, og det viste sig siden, at den var et brugbart Grundlag for en Neutralitetstilstand.

Digitized by Google

b. *Danmark og Tyskland.*

Danmarks Forhold til Verdenspolitikken var i disse Aar ganske overvejende bestemt af dets Forhold til *Tyskland*. Det var den stadig skjulte eller aabenlyse Gnidningsmodstand sydpaa, der bestemte Landets udenrigspolitiske Velbefindende, og det var Forholdet til den store Nabo, der først dukkede op som Moment i enhver diplomatisk Overvejelse af videre Rækkevidde.

Venstreministeriets Overtagelse af Magten skabte ikke nogen egentlig ny Kurs i vor Udenrigspolitik — af den simple Grund, at der ikke var Valg mellem flere. Alligevel bør det dog siges, at Systemskiftet betegnede en bestemt Understregelse af Villien til at leve i godt Forhold til Tyskland og et Plus i det aktive Arbejde for at skabe virkelige Forbedringer. Deuntzer handlede i Overensstemmelse med den sønderjyske Fører *H. P. Hanssen* saa vel som med sine Ministerkolleger, naar han straks fra Begyndelsen lagde sin Politik an i dette Spor.

Systemskiftet faldt omtrent sammen med visse Begivenheder, der var denne Politik gunstig. I Oktober 1900 var Rigskansler *Hohenlohe* blevet afløst af *Bernhard v. Bülow*, hvis Fader havde været i dansk Tjeneste, og som havde danske Venskaber, og den altyske *A. v. Kiderlen-Wächter* var allerede forinden erstattet som Gesandt i København af den mere fremkommelige *Wilh. v. Schoen*. I August 1901 forflyttedes *E. M. v. Köller* fra sit Embede som Overpræsident i Hertugdømmerne, og der blæste nu en afgjort mildere Vind fra Berlin. 1902 udnævntes vor Gesandt i Paris, *J. H. Hegermann-Lindencrone*, til Gesandt i Tyskland, og denne meget dygtige Diplomat rettede nu sit Arbejde maalbevidst mod en Forbedring af Sønderjydernes Forhold og en Afspænding i hele det eksisterende Mellemværende mellem Danmark og Tyskland. Der kan da ogsaa i de første 7—8 Aar af Systemskiftets Tid tales om en virkelig Bedring, selv om det altid mere drejede sig om Nuancer end om Vendinger.

Den europæiske Situation var ved Ministeriet Deuntzers Tiltræden forholdsvis rolig, idet den fransk-russiske Tilnærmelse havde skabt en gavnlig Modvægt til Triplealliancen. Imidlertid begyndte netop nu med de store tyske Flaadeudvidelser og Edvard VII's Tronbestigelse den Spænding mellem England og Tyskland, som skulde blive saa skæbnesvanger. Ministeriet havde da ogsaa Opmærksomheden henvendt paa gennem Kongehusene at skaffe Danmark Del i den Garanti, man i hine Dage saa flittigt sogte i *Monarkernes Samvær*. I Oktober 1902 besogte Kronprins Frederik Berlin, og April 1903 var Kejser Vilhelm i København, hvor han stærkt betonede sit Venskab til den gamle Konge.

Digitized by Google

I December s. A. besøgte Christian IX Kejseren i Potsdam og havde en interessant Samtale med ham om Danmarks Stilling under en Krig.

Nogen uegennyttig Interesse for Danmark nærede naturligvis Kejseren ikke. Idet hans Uvillie mod England stadig voksede, lagde han Planen om en stor Fastlandsalliance mellem Tyskland, Rusland og Frankrig og bevægede Zaren til at underskrive en Overenskomst herom ved Björkö Juli 1905. Det var Meningen, at ogsaa Danmark skulde indrages i denne Alliance og spærre Stræderne for England, men de tyskfjendtlige Strømninger i Rusland fik snart efter Overvægten, og der blev intet af Alliancen. I 1906 svækkedes Tysklands Stilling ved dets Nederlag i Marokko-Spørgsmaalet, og en vis Afspænding indtraadte mellem Magterne. 1907 fandt den anden Haag-Konference Sted under et Hvilepunkt i Rivaliseringen.

Dette Aar blev ogsaa epokegørende i Danmarks Forhold til Tyskland. Den Bedring i dette, som dateredes fra Tiden omkring Systemskiftet, udnyttedes af de danske Statsmænd til at søge det fortvivlede sønderjyske *Optantspørgsmaal* løst. Kort efter Systemskiftet var, efter Aftale med H. P. Hanssen, Deuntzers Opmærksomhed henledt paa, hvor betydningsfuld en Løsning af dette Spørgsmaal vilde være, baade af Hensyn til den danske Befolkning i Nordslesvig, og fordi Forholdet mellem Danmark og Tyskland stadig forbitredes ved det Tvangssystem, der i særlig Grad gik ud over de utrygt stillede Optanter og Hjemløse og idelig gav Anledning til højlydte Klager og dermed følgende Pressekampe.

Deuntzer tog fat paa Sagen, men først under hans Efterfølger, Grev Raben-Levetzau, viste der sig Mulighed for at komme frem mod en Løsning. Grev Raben var ikke Diplomat, men han havde visse Evner og Forbindelser, der lettede ham en Forhandling med Tyskland, under hvilken han handlede i nøje Overensstemmelse med sin Konsejlspræsident, J. C. Christensen, og, for saa vidt det drejede sig om Optantspørgsmaalet, havde Føling med H. P. Hanssen. Han var en personlig Bekendt af Bülow og Svigersøn af Hegermann-Lindencrone.

Efter forskellige foreløbige Drøftelser begyndte omkring Aarsskiftet 1905—06 Forhandlinger i Berlin om en Ordning af Optantspørgsmaalet; de fortsattes med Afbrydelser igennem 1906 ogsaa under det danske Kongepars Besøg i Berlin og førte d. 11. Januar 1907 til Afslutningen af en *Konvention* mellem de to Lande. Med Hensyn til dens Bestemmelser henvises til et tidligere Afsnit (VII 308 f.).

Konventionens almindelige politiske Følger blev ikke af den Betydning, man havde ventet. Fra tysk Side var den tænkt som en stor Indrømmelse, og man stillede Forventninger til dens Virkninger i Danmark, som ikke vilde kunne opfyldes. Indtrykket heroppe var

Digitized by Google

straks ingenlunde ublandet godt. Offentligheden vidste ikke, at nordslesvigske Tillidsmænd havde overvejet og billiget det skete. Det vakte Misfornøjelse, at Konventionen indlededes med en Bemærkning om, at Grænserne mellem de to Stater var fastsat ved Wienerfreden og de Dispositioner, som Preussen og Østrig siden har truffet i Medfor af denne, og man saa en farlig Vej aabnet for Indblanding sydfra i den Bemærkning, at „hver af de to Regeringer paa sit Statsomraade og inden for Rammen af sit Lands Lovgivning forpligter sig til paa enhver Maade at virke i dette Øjemed", ɔ: at berolige Stemningen. I en Meddelelse til Rigsdagen oplyste Regeringen, at Indledningsbemærkningen om Freden skyldtes et bestemt Krav fra den tyske Regering, og at der for Danmarks Vedkommende heri kun laa en Gentagelse af den danske Regerings Anerkendelse fra Februar 1879, at Danmark ikke paa Art. 5 kunde støtte noget Krav paa Opfyldelse af Tilsagnet om en Folkeafstemning i Nordslesvig. Denne Anerkendelse havde ikke før været almindelig kendt i Landet, og det vakte Utilfredshed, især i konservative Kredse, at Regeringen, som det syntes, havde givet den en ny Understregning. Et Par Aar før Konventionen undertegnedes, 1905, havde Besøg af en engelsk og en tysk Flaadeafdeling i de danske Farvande givet Anledning til skarpe Udtalelser for og imod Tyskland og England; Sindene var kommet i Bevægelse, og mange vaagne Øjne var rettet mod Regeringens Færd over for Naboen sydpaa. „Konventionen er dyrekøbt," sagde Dr. H. L. Møller i Oktober 1907 i Folketinget; „Bestemmelsen i Indledningen er en Ydmygelse, og betydende tyske Blade har tilmed betegnet den som Traktatens egentlige Øjemed." Gennem en offentliggjort Brevveksling med Udenrigsministeriet og en Forespørgsel i Landstinget fik Professor H. Matzen klarlagt, at Regeringen ikke havde tilsigtet noget nyt Afkald paa Art. 5, men hele dette Forhold var stadig Genstand for Kritik i Danmark.

Der er ikke Tvivl om, at man i Tyskland følte sig skuffet over Traktatens Modtagelse i Danmark, og at man i det hele i de kommende Aar med Misfornøjelse konstaterede, at Traktaten ikke havde bragt den ønskede Afspænding mellem Landene. Denne Misfornøjelse var Hovedgrunden til den Vending i den tyske Politik over for os, der begyndte kort efter Ministeriet Christensens Fald.

Der var i øvrigt 1907 begyndt Forhandlinger mellem Danmark paa den ene, Tyskland og flere andre Magter paa den anden Side om Garantitraktater for Østersø- og Nordsøterritorierne, og de resulterede i April 1908 i Afslutningen af *Nordsø- og Østersøtraktaterne.* Den første undertegnedes i Berlin mellem Danmark, Sverige og Tyskland, den anden i St. Petersborg mellem Danmark, Rusland, Sverige og Tyskland. Danmarks Interesse i disse Traktater var øjensynlig; de tilsikrede ikke

Digitized by Google

just Bevarelsen af de bestaaende Magtforhold omkring de to Have, men de gav Løfte om indbyrdes Forhandlinger, hvis disse truedes. Over for en virkelig Konflikt mellem Stormagter kunde der ganske vist ikke bygges meget paa slige Tilsagn, men alt i alt pegede Konventionen i fredelig Retning.

Mens disse mere eller mindre officielle Forhandlinger fortes med Tyskland, havde der nu uafhængig af dem været ført en Række andre, som kun ganske enkelte var indviet i. De var foranlediget af J. C. Christensen i hans Kultusministerperiode og førtes siden videre af ham som Konsejlspræsident, og han benyttede til dem daværende Kaptajn *L. C. F. Lütken*, senere Departementschef i Krigsministeriet og Oberst, endelig Generalmajor. Han havde, som tidligere fortalt, været Christensens Kandidat til Krigsministerposten i 1901; han var en begavet Mand med Evne til Kombinationer og en brændende Iver for Danmark og dets Forsvar, og han havde under et Ophold i Tyskland knyttet et personligt Bekendtskab med Generalstabschefen Grev H. Moltke (død 1916). Det var først under Forhandlingerne i Militærkommissionen af 1919, at Offentligheden kom til Kundskab om disse Christensen-Lütkenske Forsøg i Berlin, og de vakte dengang en overordentlig Opsigt, bl. a. fordi J. C. Christensen ikke under de senere Begivenheder, især 1909 og 1914, havde givet nogen Meddelelse om det i 1902—03 og 1906—07 passerede. Idet disse Forhandlinger saaledes kom til at staa som en isoleret Episode uden synlig Forbindelse med Danmarks øvrige diplomatiske Mellemværende med Tyskland, blev de fra forskellig Side i kraftige Udtryk stemplede som uforsvarlige, og dette gentog sig i 1926, da der fra tyske Kilder dukkede ny Oplysninger op, især om Udenrigsminister Rabens Stilling til Forsøgene.

J. C. Christensen har forklaret sine Motiver saaledes, at han i Samklang med Regeringens almindelige Ønske om at jævne Vej for et godt Forhold til Tyskland har villet virke til at berolige de militære Kredse dernede med Hensyn til Danmarks Hensigter under en Krig. I Forstaaelse med ham har da Kaptajn Lütken under et Ophold i Berlin fra November 1902 til Juli 1903, uden Samarbejde med den danske Gesandt, søgt Orientering med Hensyn til Tysklands Syn paa Danmarks Muligheder under en Krig. Disse første Undersøgelser førte ikke til store Resultater. Lütkens Hovedindtryk var det, at Tyskland ved Udbrudet af en Krig vilde lamslaa Danmark straks, hvis det ikke kunde stole fuldt ud paa os.

Da Christensen var blevet Konsejlspræsident og Lütken Departementschef under ham, genoptoges Bestræbelserne, og nu blev ogsaa Udenrigsminister Raben inddraget deri. Lütken havde den 18. Februar 1906 under Kejserens Rejse til Christian IX's Begravelse paa et

Digitized by Google

tysk Krigsskib en Samtale med Grev Moltke. Som Resultat af indgaaende Drøftelser mellem ham selv, Kejseren og Bülow kunde Moltke erklære, at Tyskland ønskede et godt Forhold til Danmark og vilde ordne de sønderjyske Sager mod, at Danmark „tojlede sin Presse". I Tilfælde af Krig maatte Danmark spærre Store Bælt med tysk Hjælp; gik det med England, var dets sidste Time slaaet. Det maatte tage Parti for Tyskland. Noget lignende sagde Generalstabschefen kort efter til den danske Gesandt, og i April bebudede Udenrigsministeren at ville sende Lütken til Berlin, for at man kunde faa fuld Klarhed over, hvad Tyskland ventede af det danske Militærvæsen. Der blev da i Juni af J. C. Christensen affattet en Instruks for Kaptajnen, hvor det bl. a. hed: „Det er den danske Regerings Vilje at ordne Landets Forsvar saaledes, at Landet kan gøre energiske Forsøg paa at hævde sin Neutralitet. Det er Hensigten ikke at tillade nogen anden Magt at benytte Landets Territorium under en Krig, og man forventer, at Tyskland vil respektere denne Stilling. Man vilde finde det meget ønskeligt, om Tyskland offentlig vilde udtale dette, f. Eks. i en Overenskomst. Skulde en saadan Overenskomst have et videre Indhold og t. Eks. være en Militærkonvention, da maa man finde dette meget betænkeligt af følgende Grunde: *fordi* Københavns Søbefæstning i Øjeblikket er for svag til med Sikkerhed at kunne afværge et Flaadeangreb fra en fælles tysk-dansk Modstander, og *fordi* en Militærkonvention saa godt som udelukkende vil være i Tysklands Interesse, medens den vil udsætte Danmark for store Tab, ja endog for truende Fare. Noget saadant tør Landet ikke udsætte sig for, medmindre det faar væsentlige Fordele til Gengæld."

Lütken havde nu først i Juli to Samtaler med Moltke. Denne forstod, at Danmark ingen Militærkonvention kunde slutte, og ønskede heller ingen saadan, men han hævdede, at Danmark skulde kunne forsvare sig kraftigt mod England, — saa vilde Tyskland hjælpe. Derfor vilde en kraftig og snarlig Forstærkning af Søbefæstningen blive gunstigt optaget i Tyskland. En Grænseregulering sydpaa kunde Danmark sikkert først faa efter en Krig paa Tysklands Side.

Udenrigsministeren Grev Raben deltog lejlighedsvis personlig i disse Forhandlinger og udtalte sig i Samtaler med tyske Diplomater med en beklagelig Skarphed mod England. Rygter om disse dansk-tyske Samtaler naaede baade til den danske Presse og til Frankrig og England, men synes ikke de sidstnævnte Steder at have vakt nogen større Opsigt.

Noget synligt Udbytte kom der ikke ud af disse halvt private Underhandlinger. De paavirkede sikkert J. C. Christensens Opfattelse af Forsvarsspørgsmaalet og blev saaledes ikke uden Indflydelse paa Militærordningen af 1909. Man har i øvrigt dømt Christensen haardt, dels

Digitized by Google

fordi han indledede og førte disse Forhandlinger, dels fordi han holdt dem hemmelige. Det sidste skal ikke her vurderes. Selve Hensigten med Forhandlingerne er ikke vanskelig at faa Øje paa. Lütken og Ministeren har ment ad ikke-officielle Omveje bedst at kunne skaffe Klarhed over, hvad Tyskland vilde af os — et Spørgsmaal, der i de Tider laa tungt paa Danskernes Bevidsthed. En vis Dristighed vidnede unægtelig Tanken om; men et Tilbud om en Militærkonvention, der faktisk vilde have været et Brud paa Neutraliteten, findes, ret beset, ikke i Instruksen, idet de tænkte Betingelser for en saadan paa Forhaand kunde anses for uopnaaelige. Det er bagefter saare vanskeligt at sige, hvilken reel Betydning disse Lütken-Christensenske Bestræbelser har haft for Forholdet til Tyskland. Man bør ikke overvurdere den hverken til godt eller ondt. Men det er i hvert Fald ret sandsynligt, at H. P. Hanssen, der i hine Aar intet kendte til disse Drøftelser, havde Ret, da han 1926 skrev, at „de i deres Helhed havde gavnlige Virkninger ved at udvikle den Atmosfære, som gjorde det muligt at holde vort Fædreland udenfor den store Verdenskrig".

Nogen Forskydning i gunstig Retning fandt der unægtelig ikke Sted i det dansk-tyske Forhold de følgende Aar. Tværtimod, med Aaret 1909 indlededes en stedse *skarpere Politik* fra tysk Side. Vistnok skyldtes dette den tidligere omtalte Skuffelse i Tyskland over de ringe Resultater af Optantkonventionen, hvad det danske Folks Følelser angik. Denne Vending var allerede tydelig under Forsvarsdebatten i Foraaret 1909, da J. C. Christensen udtalte i Folketinget, at Danmark bygger sit Haab ikke paa Sværd eller Kanoner, men paa det tyske Folks Højsind og Retsind, og fik som indirekte Svar en Tale i Landdagen af den preussiske Indenrigsminister, der bebudede en haardere Haand i Nordslesvig, og de Ord af Rigskansleren Fyrst Bülow, at hvad der er preussisk, skal vedblive at være det.

Det var dog først med Fyrst Bülows Afgang Juli 1909, at den altyske Retning fik virksom Indflydelse paa Politikken over for Danmark, især efter at Alfred v. Kiderlen-Wächter Juni 1910 havde afløst v. Schoen som Udenrigsminister. De Aar, da Grev Ahlefeldt-Laurvig beklædte samme Stilling i Danmark, 1910—13, var overmaade vanskelige. Den tyske Regering viste sig mere og mere tilbøjelig til nøjeseende Indblanding i vore Forhold, i Sønderjylland skærpedes Tvangspolitikken, og i Danmark var Stemningen alt andet end rolig. Den udenrigske Situation var atter blevet truende; Branden var tændt i Sydøst ved Østrigs Anneksion af Bosnien-Herzegovina, og flere Gange, mest under Marokko-Affæren 1911, saa det truende ud til Krig, der ogsaa kunde ramme Danmark. Under disse Forhold var Forsvarsvillien stærkt voksende i store Dele af Folket; man hævdede 1909-Ordningens Utilstræk-

Digitized by Google

kelighed, og i Aarene 1912—13 foregik der store Indsamlinger og Adressehenvendelser med det Maal at stoppe det „Hul i Nordfronten", der efter Sigende gjorde Københavns Landbefæstning ufuldstændig. Klaus Berntsen henviste som Forsvarsminister alle Afgørelser i saa Henseende til Rigsdagen og ønskede kun at modtage de indsamlede Midler til fri Anvendelse.

Sindene baade i Danmark og Tyskland var oprørte. Som et Forsøg paa at fremkalde en roligere Overvejelse skrev Generaldirektør *Marcus Rubin* en Artikel, som under Mærket „Ein Däne" blev optaget i det ansete tyske Tidsskrift „Preussische Jahrbücher" Maj 1911 med Titel „Deutschland, Nordschleswig und Dänemark". Den var skrevet paa Opfordring af Udenrigsministeren og forud billiget af H. P. Hanssen og, i Hovedtrækkene, af Ministrene Appel og Neergaard. Hovedtanken deri var, at Tyskland bør bestræbe sig for at bringe Danmark til at glemme. Det besidder nu Hertugdømmerne med Krigens Ret, og Danmark har erkendt dette som en historisk Kendsgerning. Men til Denationaliseringsbestræbelserne er der ingen fornuftig Grund, og de bør ophøre. Baade i Hensigt og Indhold var Artiklen velment og vellykket, men der laa i flere af de valgte Udtryk en alt for resigneret Erkendelse af Wienerfredens Evighed, til at de kunde vente at finde Samklang hos alle Danske, — naar det f. Eks. hed, at kun Daarer og Folk uden Indflydelse tænkte i Danmark paa en Genopvækkelse af Art. 5. Der rejste sig da ogsaa en stærk Presseagitation mod Artiklen, og den blev ikke mindre, da det ud paa Sommeren oplystes, at Regeringen havde godkendt Artiklen, eller da Rubin i December udnævntes til Kommandør af Danebrog som Oprejsning for de saarende Angreb, han havde været udsat for.

Affæren førte til en *Interpellation i Folketinget* af Dr. H. L. Møller den 14. Februar 1912, hvori ogsaa Bestemmelsen om Fredericia-Garnisonens Forbliven inddroges, „den nuværende Regerings største Misgreb". Interpellanten henviste til, at det skete var egnet til at vække Mistillid til Regeringens Villie til ligelig Neutralitet, og han var hermed kun et svagere Ekko af de voldsomme Angreb, der i Bladene rettedes mod Regeringen for Tyskerkurs. Ministerens velovervejede og besindige Svar vakte dog i det hele Tilfredshed, og Regeringens Holdning godkendtes af Tinget med 94 Stemmer.

Et Eksempel paa ondartet tysk Indblanding i danske Affærer forefaldt ved Aarsskiftet 1912—13, da den tyske Gesandt, den senere Udenrigsminister Brockdorff-Rantzau, klagede til Udenrigsministeriet over en Skolebog af *Vilh. Østergaard*, der var anbefalet af Undervisningsministeriet, og hvori der — foruden positive Urigtigheder i Omtalen af Nordslesvig — forekom Udtryk om Sønderjyderne som „Kamp mod

Digitized by Google

Uretten", „lider Uret og Forfølgelse" o. l. Paa Udenrigsministeriets Foranledning tilbagekaldte Undervisningsministeriet Anbefalingen. Affæren var i sig selv ikke af stor Betydning, men den vakte megen Bitterhed i Danmark, da den blev offentlig kendt.

Den danske Regering holdt imidlertid til det sidste den Hovedlinie i Udenrigspolitikken, som var Venstres, og som var trukket saa klart op af Deuntzer: *ligelig Neutralitet.*

Litteratur.

Nogen samlet Fremstilling findes ikke. Der kan henvises til de ovenfor S. 194 nævnte Værker af *Wiskinge, Thorsøe, Wiinblad og Alsing Andersen* samt *Th. Larsen;* endvidere *Thorsøe: Den danske Rigsdag og Udenrigspolitikken fra 1866 til 1908* (1913). — Af de mange politisk-historiske Pjecer fra Samtiden kan nævnes: *A. Nielsen: Uroen i Venstre* (1904) og *Den politiske Situation* (1905) samt *C. Th. Zahle: Venstres Sprængning* (1905). I Tidsskriftet „Det ny Aarhundrede" (1903—09) findes en Mængde politiske Artikler. Islands Forhold til Danmark er behandlet af *K. Berlin* i en Række Artikler i „Gads danske Magasin".

Optantkonventionens Forhistorie behandles af *Aage Friis* i „Sønderjyske Aarbøger" (1907. S. 177—206). Af vigtigere Dokumentsamlinger nævnes *Forsvarskommissionens Betænkning* (1908), *Rigsretstidende* 4. Aargang (1910) og *Aktstykker vedrørende Kaptajn L. C. F. Lütkens Ophold i Berlin osv.* (1919).

Om enkelte Politikere findes: Erindringer af *Fr. Bajer* (1909—10), af *N. P. Madsen-Mygdal* (1912), af *M. Rubin* (1914), af *N. P. Jensen* (1915—16) og af *Klaus Berntsen* (1921—25). — Biografier i *Erik Henrichsen: Mændene fra Forfatningskampen* (1913—14). — *R. K. Bertelsen: Anders Nielsen* (1915). — *A. Christensen: Vilhelm Lassen* (1919).

Om Husmandssagen: *P. Jeppesen: Husmandsbevægelsens Historie gennem 25 Aar* (1927) og *Jørgen Pedersen: Husmandsbruget* (1928).

Af udenlandske Værker nævnes *Wilh. von Schoen: Erlebtes* (Berlin 1921). — *E. Günther: Minnen från ministertiden i Köpenhamn* (Stockholm 1923). — *E. Hagerup Bull: Fra 1905* (Oslo 1927). — *Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914,* udg. af Johannes Lepsius o. fl. (bl. a. XIX og XXIII). Endvidere *Kejser Wilhelm og Zar Nikolaj,* med Indledning af Harald Nielsen (1917).

Digitized by Google

IV.

UNDER VERDENSKRIGEN

AF

P. MUNCH

Digitized by Google

Digitized by Google

1. Grundlovsforhandlingen 1913—14.

I Efteraaret 1912 fremsatte Ministeriet *Berntsen* et Grundlovsforslag, der betød et Brud med Forfatningen af 1866, en Tilbagevenden til Junigrundlovens bærende Ideer. Derved ændredes med eet Slag Partiernes Stilling til hinanden. Den samlede Opposition: Det radikale Venstre og Socialdemokratiet blev Forslagets ivrigste Talsmænd; Højre og Frikonservative, der hidtil havde samarbejdet med Ministeriet, blev dets skarpe Modstandere; i Ministeriets eget Parti, Venstre, opstod Tvivl og Uenighed; en stor Del af Partiet fulgte uden Forbehold Ministeriet, men en ikke ringe Del under J. C. Christensens Ledelse tog Forbehold paa afgørende Punkter; et mindre Antal baade i Folketing og i Landsting syntes i det hele betænkelige ved en Grundlovsændring uden Forstaaelse med Højre.

Forslaget gik let gennem Folketinget, og efter mangfoldige indviklede Forhandlinger faldt Landstingets Afgørelse i Foraaret 1913. Med 33 Stemmer mod 31 forkastede Tinget dette Forslag, der betød Dødsdommen over den Forfatning, som i en Menneskealder havde gjort Landstinget til den stærkeste Magt i dansk Politik.

Det radikale Venstre og Socialdemokratiet ønskede, at Ministeriet skulde opløse Landstinget, men der forestod Valg til Folketinget, og Ministeriet foretrak at se dettes Udfald, før det brugte saa kraftige Midler. De to Partier erklærede sig da rede til at følge Ministeriet ad den Vej, det foretrak. I Overensstemmelse hermed kom det til Forhandling om en „Valgalliance" mellem de tre „Grundlovspartier"; den førtes af Ministeriet og Venstres Bestyrelse med hvert af de to Partier for sig; Radikale og Socialdemokrater var rede til at sikre „Venstre" de 57 Kredse, det havde, naar man kunde enes om at tage saa mange som muligt af Højres 13 Kredse; de radikale Forhandlere fik den Opfattelse, at Ministrene ønskede dette, men at de stodte paa uovervindelig Modstand fra J. C. Christensen; i hvert Fald afvistes Tanken. Der forhandledes derefter lidt om Samarbejde i enkelte Kredse, men uden Resultat.

Det radikale Venstre og Socialdemokratiet sluttede derefter *Valg-*

Digitized by Google

alliance i en Række Kredse; man ansaa Venstres Stilling for saa uklar, at det var fornødent at sikre et Folketingsflertal af de to Partier; samtidig vilde man dog støtte Venstre, hvor det var dette, der havde Udsigt til at slaa Højre. Dette Parti, der sidst i adskillige Kredse havde støttet Venstre, stillede denne Gang op næsten overalt. Resultatet blev:

	Stemmer		Valgte	
	1910	1913	1910	1913
Højre	65,000	81,000	13	7
Venstre	119,000	106,000	57	44
Radikale Venstre....	65,000	68,000	20	31
Socialdemokrater ...	99,000	107,000	24	32

De Radikale og Socialdemokraterne havde da efter Valget den 20. Maj Flertal i Folketinget, 63 mod 51, men manglede 12,000 Stemmer i at have Flertal blandt Vælgerne; selv om man tog i Betragtning, at de i syv Kredse havde tilført Venstre et Par Tusind Stemmer, blev de dog knap Halvdelen. I Venstres Tal er medregnet 6,000, der stemte paa Kandidater, som kaldte sig Venstremænd, men erklærede, at de var Modstandere af Grundlovsforslaget. Venstre tog ved radikal og socialdemokratisk Støtte tre Kredse fra Højre, men tabte en Række Kredse, fordi det mistede Stemmer, som Højre ved det foregaaende Valg havde givet det. Venstres Tilbagegang og Højres Fremgang beroede væsentlig paa, at Højre havde stillet op i langt flere Kredse end sidst. Dog blev en Del Venstremænd, der var uvillige over for Grundlovsforslaget, hjemme. I alt stod 107 Grundlovstilhængere mod syv Modstandere.

Det radikale Venstre og Socialdemokratiet ønskede, at Ministeriet Berntsen skulde fortsætte; man ventede bedst at kunne holde Venstre sammen om Grundlovsforslaget, naar man beholdt et Venstreministerium. Men før Valget havde Ministeriets Chef erklæret, at hvis Socialdemokrater og Radikale svækkede Venstre saaledes, at dette ikke kunde „være det førende Parti i Grundlovssagen", da maatte „de nævnte Partier selv tage Konsekvensen og det deraf følgende Ansvar". Et Møde af Ministeriet og Venstres Partibestyrelse fastslog nu, at denne Situation var indtraadt, og den 12. Juni 1913, den Dag, Rigsdagen samledes, begærede Ministeriet sin Afsked.

Kongen kaldte Partiformændene til sig. Det radikale Venstres Formand, *C. Th. Zahle*, havde umiddelbart efter Valget udtalt, at man nu imødesaa ny Forhandlinger mellem Ministeriet og Landstinget, og at der under disse kunde „gøres Indrømmelser, selv store for Eks. med Hensyn til Forholdstalsvalgmaaden", naar blot Princippet: „den lige, almindelige Valgret" opretholdtes; han anbefalede nu Ministeriets Fort-

Digitized by Google

sættelse. *Th. Stauning* gav paa Socialdemokratiets Vegne det samme Raad. Socialdemokraterne indbragte i Folketinget Forslag om en Henvendelse til Kongen om Ministeriets Fortsættelse. Men J. C. Christensen svarede som Formand for Venstre med en Dagsorden, der fastslog, at Valget havde lagt „den parlamentariske Magt" hos Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, og tilsagde „et Ministerium i Overensstemmelse med Valgdagens Resultat" loyal Medvirkning „ved en fortsat Forhandling til Fremme af Forfatningssagen og af det øvrige Lovgivningsarbejde paa den bestaaende Lovgivnings Grund". Ministeriet sluttede sig til denne Dagsorden. Dermed svævede Socialdemokraternes Forslag i Luften, og *Borgbjerg* tog det derfor tilbage. Baade han og Zahle fraraadede J. C. Christensens Forslag, der forkastedes med 61 mod 42, idet Højre undlod at stemme.

C. Th. Zahle.
Efter Fotografi i »Illustr. Tidende«. 1915.

Samme Dag forhandlede Kongen paa ny med Stauning og Zahle; den første tilraadede endnu en Gang Ministeriet Berntsen, medens Zahle nu anbefalede et Ministerium af de tre Grundlovspartier. Saa tilkaldtes J. C. Christensen, der bestemt afviste begge disse Løsninger. Kongen opfordrede derpaa Zahle til at danne et Ministerium. For Det radikale Venstre meldte sig dermed det Spørgsmaal, om Grundlovssagen vilde have størst Mulighed under et Ministerium af Socialdemokrater og Radikale eller under et Ministerium af et af de to Partier. Det første, frygtede man, vilde banke alle Modstandere sammen. Man spurgte derfor Socialdemokraterne, om de delte den Opfattelse, at et Fællesministerium af de to Partier vilde være uheldigt, samt om de selv ønskede at danne Regering; i saa Fald vilde Zahle henvise Kongen til Stauning; hvis ikke, spurgte man, om de vilde støtte et radikalt Ministerium til Grundlovssagens Fremme. Socialdemokraterne valgte denne tredje Mulighed. Zahle meddelte derpaa Venstre, at man vilde danne Regering, idet man gjorde Regning paa den i Venstres Dagsorden lovede Medvirkning.

Paa dette Grundlag dannedes *Ministeriet Zahle* den 21. Juni. Zahle

Digitized by Google

blev Konsejlspræsident og Justitsminister, *Edvard Brandes* Finansminister, *Erik Scavenius* Udenrigsminister, *P. Munch* Forsvarsminister, *Ove Rode* Indenrigsminister, *S. Keiser-Nielsen* Kultusminister, *Kr. Pedersen* Landbrugsminister, *J. V. Hassing-Jørgensen* Trafik- og Handelsminister.

Ministeriet opgav at søge Grundloven fremmet ved en fortsat Sommersamling, men bebudede i Rigsdagen, at denne vilde blive sammenkaldt i September, saa Folketinget kunde vedtage Grundlovsændringen før Finanslovsbehandlingen; man erklærede, at Forslaget vilde blive forelagt i den af Folketinget vedtagne Form som Forhandlingsgrundlag; man stillede Forholdstalsvalg i Forbindelse med Enkeltmandskredse i Udsigt. Ministeriet vilde for at bevare Samarbejdet mellem de tre Grundlovspartier saa vidt muligt tilbageholde „Spørgsmaal, der tidligere har fremkaldt Uoverensstemmelse mellem de tre Partier"; i Administrationen vilde man holde sig „paa den bestaaende Lovgivnings Grund". Det betød i første Række, at man, mens Grundlovsforhandlingen stod paa, ikke vilde søge Militærlovene af 1909 omstødt.

Midt i September mødtes Rigsdagen, og Forslag til Grundlov og Valglov forelagdes straks. Dagen før Grundlovsforslagets Behandling offentliggjorde *J. C. Christensen* i sit Ugeblad „Tiden" et Forslag, der stærkt afveg fra det, hvorom Venstre var blevet enigt med de to andre Partier. Han havde søgt Partiets Samtykke til at indbringe sit ny Forslag i Tinget, men havde faaet Partiets Flertal mod sig. Han foreslog, at Valgmændene, der skulde vælge Landstinget, ikke skulde vælges af Kommuneraadene, men af Vælgerne over 35 Aar; der skulde vedblivende være 12 kongevalgte, men de skulde udnævnes efter Indstilling af Landstingets folkevalgte, og blandt dem skulde være en Repræsentant for hvert Erhverv; Hovedstaden skulde kun have syv Landstingsmænd; Landstinget skulde være uopløseligt; i Tilfælde af Uoverensstemmelse om Finansloven skulde der udstedes midlertidige Finanslove; det skulde holdes aabent i Grundloven, om der skulde indføres Forholdstalsvalg; indførtes det, skulde det være som Listevalg i Amtskredse; til Grundlovsændring skulde høre $^2/_3$'s Flertal ved en Folkeafstemning, afholdt et halvt Aar efter sidste Rigsdagsvedtagelse af Ændringen; Grundlovsbestemmelserne om den evangelisk-lutherske Kirke som Folkekirke skulde bortfalde.

J. C. Christensen hævdede, at Forslagets Hensigt var at bane Vej for Overenskomst med Landstinget, men de fleste opfattede det som et Forsøg paa at standse det hele. Efter en kort Udvalgsbehandling gik imidlertid Grundlov og Valglov til Landstinget, som de var vedtaget for Folketingsvalget.

I *Landstinget* var Styrkeforholdet 29 af Højre + 5 Frikonservative,

Digitized by Google

i alt 34, mod 21 af Venstre + 3, der stod i Valggruppe med Venstre + 4 af Det radikale Venstre + 4 Socialdemokrater, i alt 32. Det var den almindelige Opfattelse, at nogle af Venstremændene vilde være meget betænkelige over for Grundlovsforandringen. Ved første Behandling gik Højre skarpt imod, og Venstres Ordfører var ret kølig, men *Grev Mogens Frijs* erklærede sig i de Frikonservatives Navn rede til Forhandling paa den almindelige Valgrets Grund. I Udvalget enedes Højre og Frikonservative om et Forslag, der ikke indeholdt stort andet end Valgret for Kvinder og Indførelse af Forholdstalsvalg. Det var et Forslag, der aabenbart kun var beregnet paa at bringe Sagen i Fællesudvalg, og dèr kom den da ogsaa i December; dets Formand blev *Klaus Berntsen.*

Kort derefter dode *Estrup;* han fulgtes som kongevalgt af Systemskiftets Konsejlspræsident: *Deuntzer.* Der var nu, hvis Grundlovspartierne holdt sammen, 33 mod 33 i Tinget, og da Formanden, som hørte til Højre, ikke deltog i Afstemninger, var der Flertal for Grundlovspartierne. Stod de sammen, kunde de i hvert Fald føre Sagen frem til Afgørelse. Men det gjorde de ikke. J. C. Christensen og hans nærmeste kritiserede i deres Blade skarpt det Berntsenske Forslag, og det blev snart klart, at nogle af Venstres Landstingsmænd ikke vilde stemme for det.

Midt i Januar stillede Højre og Frikonservative i Fællesudvalget Modforslag: Valgretsalderen til Folketinget skulde blive ved at være 30 Aar, Forholdstalsvalg indføres; Landstingsvælgerne skulde være 40 Aar og betale direkte Skat paa 16, 18 eller 20 Kr., alt efter deres Bopæl; der skulde være 16 kongevalgte, udnævnte efter Indstilling af de folkevalgte og tilhørende 16 nærmere angivne Erhvervsgrupper; Landstinget skulde være uopløseligt; midlertidige Finanslove skulde anvendes i Tilfælde af Finanslovskonflikt; direkte Skattelove skulde kræve $^2/_3$ af Stemmerne i begge Ting; til Grundlovsændring hørte $^2/_3$'s Flertal ved en Folkeafstemning. Efter Forslaget vilde af 1,350,000 Folketingsvælgere kun 200,000 blive Landstingsvælgere. Paa en Række Punkter var Ideerne hentet fra J. C. Christensens Forslag i „Tiden".

I Venstre kom det nu til stærk, indre Strid. J. C. Christensen og Venstres Leder i Landstinget, *Jørgen Pedersen,* mente, at Venstre „selvstændigt", uden Aftale med de to andre Grundlovspartier skulde stille et nyt Forslag, bygget paa Aldersgrænsevalg i Stedet for Valg gennem Kommuneraadene. Kl. Berntsen og Neergaard derimod vilde fastholde Grundlaget fra det oprindelige Forslag og optræde sammen med de to andre Grundlovspartier. I Februar spurgte Ministeriet Venstre, om dette „til Sikring af Grundlovsforslagets Gennemførelse" ønskede, at man skulde tage Aldersgrænsevalg i Stedet for Kommunevalg; i saa Fald

Digitized by Google

vilde formentlig de to andre Partier kunne gaa med dertil. Venstre svarede, at en Aldersgrænse paa 35 Aar i Kommunevalgenes Sted vilde lette Gennemførelsen; Venstre vilde derfor foreslaa det; det sidste tilføjedes efter en Afstemning, hvor der var 21 mod 17. J. C. Christensen og Jørgen Pedersen stillede nu Forslaget, men de tilføjede: 12 kongevalgte, kun 7 københavnske Landstingsmænd, Uopløselighed og midlertidige Finanslove, alt efter J. C. Christensens Septemberforslag. I Udvalget angreb Neergaard meget stærkt Forslaget om Uopløseligheden.

Jørgen Pedersen.
Fotografi fra c. 1915.

Højre mødte med ny Ændringer, hvor man satte Skattekravet ned til 10 Kr., men neller ikke hertil kunde nogen i Venstre gaa med, og det kom nu til Forhandling om et Fællesforslag fra Grundlovspartierne. Medens disse stod paa, forsøgte den frikonservative *Chr. Rottbøll* og Højremanden *H. Aagaard Hammerich* endnu et Forslag, hvorved Skattekravet mildnedes til Krav om Kommuneskat, medens man i øvrigt tog en stor Del af J. C. Christensens Forslag og dertil føjede andre, der skulde vanskeliggøre Lovgivning præget af Folketingsflertallet. Men heller ikke dette Forslag kunde friste Venstre, og 12. Marts 1914 kom *en Overenskomst* i Stand mellem de tre Grundlovspartier.

Valgmændene til Landstinget skulde vælges af Folketingsvælgere over 35 Aar, dog saaledes, at alle, der havde Valgret ved Valget om den ny Grundlov skulde beholde den ved det følgende Landstingsvalg. Landstinget skulde kunne opløses, men kun, naar det havde afvist et af Folketinget vedtaget Forslag, og dette efter ny ordentlige Folketingsvalg var vedtaget igen af Folketinget og atter afvist af Landstinget; ved Finanslovskonflikt skulde anvendes midlertidige Finanslove; de hidtidige kongevalgte skulde beholde deres Sæde i Tinget i den første otte Aars Periode. Foreløbig stod Valgmaaden til Folketinget hen, ligeledes den fremtidige Ordning af Udnævnelsen af kongevalgte.

Forslaget stammede fra Venstre; men de to andre Partier antog det, efter at visse Ændringer var sket. I Ministeriet og Det radikale Venstre var der dog stor Betænkelighed, navnlig ved de 35 Aar og ved de strenge

Digitized by Google

Regler for Landstingsopløsning. Afgørende baade for Det radikale Venstre og Socialdemokratiet blev, at det syntes den eneste Udvej til at opnaa et Resultat.

Rottbøll og Hammerich erklærede, at de ikke ved deres Stemmegivning vilde hindre Forslaget, hvis man dertil vilde føje en Række nærmere angivne yderligere Garantier mod et Folketingsflertals Magt til at sætte sin Vilje igennem; men Grundlovspartierne enedes om at afvise dette Tilbud. Til Overenskomsten af 12. Marts føjede de *en ny Overenskomst af 4. April*, navnlig om Valgloven. Der skulde være 120 Folketingskredse samt til Udligning af uforholdsmæssige Resultater 20 *Suppleringsmandater*, som skulde fordeles saaledes, at man kom den partimæssige Fordeling blandt de 54 saa nær som mulig. I Venstres Folketingsgruppe billigedes den ny Valgmaade til Folketinget dog kun med 19 Stemmer mod 15.

Fællesudvalget kom nu til at staa over for to udformede Forslag: Grundlovspartiernes Forslag i Overensstemmelse med 4. April-Aftalen, Højres og de Frikonservatives, der nogenlunde affattedes som de to Partiers oprindelige Forslag; deres Tilbud havde jo ikke bragt Resultat. Men foreløbig kom man til at vente paa Valgloven. Indenrigsministeren udarbejdede som aftalt et Forslag om 120 Kredse og 20 Suppleringsmandater, men fra Venstres Side rejstes Kritik baade mod det store Tal af Folketingsmænd, og mod at Hovedstaden forholdsvis skulde have lige saa mange Mandater som andre Dele af Landet, og mest mod, at Stemmerne ved Tildelingen af Tillægsmandaterne skulde beregnes for hele Landet under eet. Til sidst stilledes dog de misfornøjede nogenlunde tilfreds, ved at de 20 Tillægsmandater fordeltes i tre Grupper: Hovedstaden, Øerne, Jylland.

Men i Landstinget blev det hurtig klart, at nogle af Venstre alligevel *ikke* vilde gaa med til Valgloven, der følgelig ikke kunde vedtages. Først efter en halv Snes Dages Forhandling inden for Partiet mødte Landstingets Venstre med et nyt *Valglovsforslag*, om hvilket man erklærede, at hvis der blev Forstaaelse om det, vilde alle Partiets Medlemmer stemme baade for Valglov og Grundlov. Der skulde være 120 Folketingskredse, men ingen Suppleringsmandater; i Hovedstaden, Aarhus, Aalborg og Odense skulde der være Forholdstalsvalg, i Resten af Landet Enmandskredse med bundet Omvalg. Det var klart, at denne Valglov ikke tilfredsstillede Kravet om ligelig Fordeling, og alle ventede, at den i høj Grad vilde begunstige Venstre; men de to andre Grundlovspartier besluttede dog at gaa ind derpaa for at sikre Grundlovsforslaget. Den 26. Maj kom den *tredje Overenskomst* i Stand. Højre svarede med et Forslag om Forholdstalsvalg i syv store Kredse.

Den 3. Juni stemtes der i Landstinget; de tre Partiers Forslag fik

Digitized by Google

33 Stemmer, Højres 31, men da der derpaa skulde stemmes om Overgang til tredje Behandling, vandrede Højre og Frikonservative i sluttet Trop ud af Salen. Da Landstingets Forretningsorden krævede, at 34, een over Halvdelen, skulde deltage i Afstemningen, betød det, at Forslaget ikke kunde vedtages. Det var givet, at Svaret maatte blive Landstingsopløsning. Ministeriet ønskede imidlertid, at Grundloven først skulde til Afstemning i begge Ting; saa vaklende som Dele af Venstre

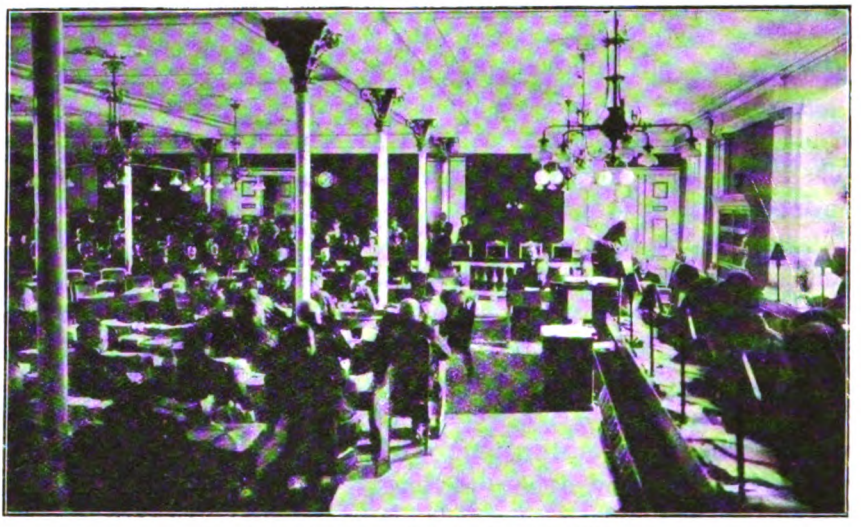

Landstingsmødet d. 9. Juni 1914.
Fotografi.
De tomme Stole repræsenterer Højres Pladser.

stod, ansaa man det for nødvendigt, at hele Venstre kom til at stemme for Grundlovsforslaget; desuden var det bedre, at Valget direkte kom til at staa om Grundloven, ikke om det let angribelige Valglovsforslag. J. C. Christensen derimod ønskede, at man ikke skulde afvente Grundlovsafstemningen. Det blev til, at Grundloven skulde føres til Afgørelse i begge Ting, men at alt andet Rigsdagsarbejde skulde standse i Mellemtiden.

Den 9. Juni vedtog Folketinget Grundlovsforslaget med 102 mod 7. Samme Dag stemtes der i Landstinget; før Afstemningen meddelte Højre og Frikonservative skriftligt, at de ikke vilde deltage i Afstemningen; Konsejlspræsidenten erklærede, at denne Adfærd laa „uden for Forfatningens Forudsætninger", og at Svaret vilde blive Opløsning. 33 stemte derpaa for Grundloven, men dette var jo ikke nok.

Den Landstingsopløsning, der nu forestod, var den første siden 1866. Det længe diskuterede Spørgsmaal: rammer Opløsning ogsaa de kongevalgte? blev dermed brændende. Grundlovspartierne var enige om at

Digitized by Google

svare Ja; baade J. C. Christensen og Neergaard havde udtalt sig derfor. Højre var af den modsatte Mening, og Kongen delte denne. For Ministeriets Dannelse var Spørgsmaalet drøftet med Kongen. Konsejlspræsidenten havde da erklæret, at hvis hans Ministerium kom til at gøre Indstilling om Landstingets Opløsning, maatte det indstille, at Opløsningen ogsaa omfattede de kongevalgte. Kongen svarede, at hvis det kom dertil, vilde han tage Indstillingen op til Overvejelse „under Hensyn til de deri anførte Grunde og Stillingen til den Tid i det hele". Indstillingen gav nu de vante Grunde for Opløsningen, men det tilføjedes, at da det ny Grundlovsforslag forudsatte, at de hidtidige kongevalgte saa vidt muligt gik over i det ny Landsting, vilde Ministeriet efter Valget foreslaa at udnævne de samme kongevalgte „i det Omfang, som Hensigten med Opløsningen — at skaffe Agtelse for den lovlige Afgørelse og at kunne føre Grundlovsforhandlingerne til Ende — gør det muligt". Mellem de 12 kongevalgte var tre af dem, der var udeblevne ved Afstemningen. Det var Ministeriets Hensigt, at gav Valget tilstrækkeligt Flertal uden de tre, skulde disse genudnævnes, ellers maatte en eller flere af dem ombyttes.

Kongen mente ikke at kunne forene dette med sin Grundlovsopfattelse, og i 3—4 Dage syntes alt usikkert. Kongen forhandlede med Assessor *Ussing* og med en af Industriens ledende Mænd, *Alexander Foss*, om Dannelsen af et andet Ministerium, men uden Resultat; Venstres Landstingsfører Jørgen Pedersen udkastede i Pressen Tanken om et Forretningsministerium.

Den 12. Juni opnaaedes imidlertid Forstaaelse mellem Kongen og Ministeriet. Spørgsmaalet om de kongevalgtes Opløselighed skulde staa aabent, indtil Valgets Udfald havde vist, om det fik praktisk Betydning. Kongen udtalte i et Statsraad: „Jeg udtaler som mit Ønske, at Afgørelsen af Grundlovsforslaget i Landstinget skal ske paa Grundlag af Valgenes Udfald, men jeg ønsker samtidig at fastslaa, at det er min Opfattelse, at en Opløsning af Landstinget ikke kan ramme de af Kongen paa Livstid udnævnte Medlemmer." Konsejlspræsidenten svarede, at Ministeriet fastholdt, at Opløsning ogsaa ramte de kongevalgte; blev det efter Valget nødvendigt at foreslaa en Ombytning, og det da ikke lykkedes at overbevise Kongen om „den da foreliggende politiske Nødvendighed", vilde dette være afgørende for Ministeriets Forbliven.

I Det radikale Venstre var der nogen Uenighed om den Ordning, Ministeriet var gaaet ind paa, men Flertallet billigede den. Socialdemokraterne erklærede, at de vilde støtte Ministeriet, enten Aftalen blev af den ene eller den anden Art. I Venstre var den Berntsen-Neergaardske Fløj afgjort for Opløsning uden Afgørelse af de kongevalgtes

Digitized by Google

Skæbne. For det talte, at Valget rimeligvis vilde give de fornødne 35 uden Ombytning, medens en Krise kunde gøre alt usikkert.

Den 13. Juni fandt *Oplosningen* Sted, og den 29. Juni foregik Valgmandsvalgene. Højre satte alle Kræfter ind; med nogen Forventning saa det hen til Dele af Venstres Vælgerkorps; der var ikke helt faa „Gundlovsmodstandere" i Venstres Rækker, og nogle Steder samlede disse sig til Opstilling af Valgmænd, der da støttedes af Højre. I Venstre voldte Uenighed mellem J. C. Christensen og Berntsen-Neergaard Besvær; J. C. Christensen spottede ivrigt Ministeriet, der siddende „i Kassen" tog den Grundlov, Venstre bød det, og forhandlede sig til rette med Kongen. Radikale Venstremænd og Socialdemokrater førte Agitationen med stor Energi; overalt, hvor der var Fare for Valg af en „Grundlovsmodstander", støttede de Venstre mod denne.

Den almindelige Følelse af, at nu *maatte* Grundlovsspørgsmaalet loses, bragte Grundlovspartierne en større Sejr end ventet. Ved den almindelige Vælgerklasses Valg slap kun faa Højremænd igennem. I Hovedstaden og Købstæderne valgtes 873 Valgmænd for Grundloven, 90 imod; af de sidste var 84 valgt i København og paa Frederiksberg. I Landkommunerne valgtes 964 Grundlovstilhængere, 69 Modstandere. Ikke faa af de højstbeskattede Valgmænd tilfaldt Grundlovspartierne, og adskillige af de selvskrevne Valgmænd stemte med dem. *Valgets Resultat* blev: 20 Højre + 5 Frikonservative = 25; 20 Venstre + 5 Radikale + 4 Socialdemokrater = 29; dertil kom 3 kongevalgte af Højre, 7 af Venstre og 2 Radikale. Uden Ombytning af de kongevalgte var der da 38 Grundlovstilhængere mod 28 Modstandere. Grundlovsmodstanderne af Venstre opnaaede i 7 af de 11 Landstingskredse fra 20 til 46 Valgmandsstemmer, deraf adskillige Højrestemmer; ingen af dem valgtes.

Spørgsmaalet om de kongevalgtes Opløselighed tabte saaledes sin praktiske Betydning, men der blev en formel Vanskelighed tilbage, da Kongen lagde Vægt paa, at der ikke foregik en Genudnævnelse, som fastslog, at de 12 havde været ramt af Opløsningen; det blev til, at Meddelelsen om Rigsdagens Indkaldelse tilstilledes alle Medlemmer ledsaget af Konsejlspræsidentens Indstilling, hvori det hed: „Naar en Nyudnævnelse af kongevalgte Medlemmer af Landstinget ikke tilsigtes, kan Spørgsmaalet om Genudnævnelse af de Medlemmer, der havde Sæde i det fra 9. Juli opløste Landsting, bortfalde, idet den for disse Medlemmer en Gang udfærdigede Udnævnelse da bliver staaende ved Magt." Fremgangsmaaden fremkaldte megen Kritik, men det praktiske Resultat var, at det gamle Stridsspørgsmaal lostes, saa det ikke kom til at lægge den ny Grundlovs Gennemførelse Hindringer i Vejen.

Den 20. Juli mødtes Rigsdagen, og Forslag til Grundlov og Valglov

Digitized by Google

fremsattes straks i Landstinget. Vedtagelsen syntes umiddelbart forestaaende. Men ny Vanskeligheder meldte sig. Venstres Ledere i Landstinget hævdede, at der maatte gives Højre Lejlighed til ny Forhandling; man gav som Grund, at ellers kunde Udfaldet ved det Bekræftelsesvalg, der skulde holdes, blive usikkert. Forslaget gik i Udvalg, og her stillede Højre et nyt Forslag, hvori Kravet om Skatteydelse til Staten som Valgretsbetingelse var opgivet. Venstre mente, at dette maatte besvares med Indrømmelser fra Grundlovspartiernes Side, og der førtes derpaa mellem de tre Partier Forhandling om Indrømmelser, navnlig med Hensyn til Særregler for Vedtagelse af forskellige Skatteforhøjelser. Det radikale Venstre fandt ingen Grund til saadan Forhandling, men gik dog med i den. Medens Dagene gik, tilspidsedes imidlertid den europæiske Situation. *Krigens* Udbrud afbrød Forhandlingerne, og da Udvalget mødtes paa ny en halv Snes Dage ind i August, erklærede Jørgen Pedersen, at under disse Forhold kunde det ikke nytte at fortsætte, hvis man ikke uden Vanskelighed kunde naa almindelig Forstaaelse; det var jo ikke muligt at holde Valg under Krigssituationen; det samme hævdede J. C. Christensen. Ministeriet og de to Flertalspartier erkendte, at Situationen ikke var til politisk Kamp, men mente, at de særegne Forhold maatte kunne fremme Forstaaelsen. Den 18. August afviste imidlertid Højre de Indrømmelser, der stilledes i Udsigt, som utilstrækkelige, og Forhandlingerne gik dermed i Staa.

2. Verdenskrigens Udbrud.

Fra Slutningen af Juni havde der været stærk Spænding mellem Østrig og Serbien, uden at dette syntes andetsteds at vække stærkere Interesse. Den 25. Juli tilspidsedes imidlertid Situationen saaledes, at der skabtes en stærk Følelse af Krigsfare, og Søndag den 26. Juli begyndte i Danmark Forhandlinger mellem Konge og Ministerium om den truende Situation.

I Ministeriet saa man Faren for Danmark i to Forhold: Tyskernes Tro paa, at Danmark trods alt var saa fjendtlig stemt mod det, at man maatte regne med den Mulighed, at Danmark gik med Modstanderne, og Tysklands Interesse i at sikre sig mod en engelsk-fransk Flaades Indtrængen i Østersøen. Ministeriet gik ud fra, at hvis Tyskland af en af disse Grunde vilde besætte Dele af Danmark, vilde det danske Militær ikke kunde hindre dette, saa lidt som der vilde blive Tale om Hjælp fra Tysklands Modstandere, for Afgørelsen var faldet paa de for dem afgø-

Digitized by Google

rende Valpladser; man ansaa et engelsk-fransk Forsøg paa at trænge ind i Østersøen for lidet sandsynligt.

Opgaven maatte da blive at indtage en saa rolig Holdning, at den tyske Mistanke ikke vaktes, samtidig med, at man undgik at fremkalde Mishag andetsteds. En Hovedbetingelse for, at denne Politik kunde lykkes, var, at der ikke stod Strid mellem de danske Partier, som kunde skabe det Indtryk, at det ene eller det andet af disse kunde vindes for en af de krigsførende Parter. Tidlig drøftedes inden for Ministeriet Muligheden af at underbygge Partiernes Samarbejde ved et Ministerium med Medlemmer af alle Partier, men foreløbig mente man ikke, at Muligheden derfor var til Stede; den vilde først melde sig, hvis Begivenhederne tog saadan Karakter, at Nødvendigheden følte s i alle Lejre. Men man ansaa det for fornødent straks at træde i Forbindelse med Repræsentanter for alle Partier.

Den 28. Juli mødtes Ministeriet med Partilederne. Udenrigsministeren anbefalede her, i Tilslutning til Sveriges Holdning, foreløbig ikke at træffe militære Foranstaltninger. Fra konservativ Side talte s om Indkaldelse af „Sikringsstyrken". Der forelaa fra Ministeriet Berntsens Tid Planer udarbejdede paa Grundlag af Lovene af 1909, dels for almindelig Mobilisering, dels for en Sikringsstyrke paa 27,000 Mand, hvoraf 10,000 til Jylland-Fyn. Ministeriet svarede, at paa det Trin, hvorpaa man nu befandt sig, vilde en Indkaldelse af Sikringsstyrken være for opsigtvækkende.

Samme Dag meddelte den tyske Gesandt i København Grev *Brockdorff-Rantzau* Udenrigsministeren, at danske Militærforanstaltninger efter hans Skøn vilde medføre tyske Modforanstaltninger; man saa med Mistillid paa saadanne Foranstaltninger paa Grund af den Stemning, der stadig var raadende i Danmark. De to følgende Dage meldte den danske Gesandt i Berlin, Grev *Carl P. O. Moltke*, at det havde gjort et godt Indtryk, at Danmark intet militært havde foretaget sig. Den 30. Juli spurgte den tyske Udenrigsminister *Gottlieb v. Jagow* ham, om Danmark vilde indtage en „velvillig Neutralitet", idet han tilraadede ikke at foretage militære Skridt, for Tyskland mobiliserede. Grev Moltke fik samme Dag Bemyndigelse til at svare: „Ja, selvfølgelig, saa vidt dette er foreneligt med Begrebet Neutralitet." Da Grev Moltke Dagen derefter gav denne Besked, fik han en Erklæring om, at Tyskland ingen aggressive Hensigter havde mod Danmark.

Den 30. Juli foreslog den kommanderende General *J. V. C. Gørtz* Indkaldelse af Mandskab til Søforterne og af Ingeniører til Anlæg af Pigtraadsspærringer i det københavnske Fæstningsterrain. Den 31. Juli besluttedes det i Statsraad at foretage Indkaldelser til Søforter og Flaade, derimod ikke til Anlæg ved Landbefæstningen. Samme Dag

Digitized by Google

foreslog General Gørtz Indkaldelse af hele Sikringsstyrken; Forslaget gentoges om Morgenen den 1. August og støttedes nu af den kommanderende Admiral: *O. Kofoed-Hansen.* Ministeren svarede, at det først burde ske, naar den tyske Mobilisering kunde anses for givet, men at det rimeligvis vilde blive Tilfældet i Dagens Løb. Det meste af Dagen var Telefonforbindelsen med Tyskland afbrudt; man sluttede deraf, at Mobiliseringen var begyndt, og om Eftermiddagen gaves Ordre til Indkaldelse af Sikringsstyrken for Sjælland samt en Del af den for Jylland-Fyn. Før Ordren endnu var bekendtgjort, indløb Telegram fra Grev Moltke om, at den tyske Mobilisering vilde blive meddelt samme Aften.

General Gørtz.
Efter Fotografi i »Illustr. Tidende«. 1914.

I Løbet af Dagen var udsendt Erklæring om, at Danmark vilde forblive neutralt i den mellem Serbien og Østrig udbrudte Krig. Et kongeligt Budskab til Folket, formet efter Forslag af Finansministeren, advarede mod utidige Stemningsudbrud og Demonstrationer. Rigsdagen samledes endnu samme Aften; den fik Meddelelse om Neutralitetserklæringen og Indkaldelsen af Sikringstyrken; Ministeriet erklærede her: „Danmarks *eneste Politik* under de allerede indtraadte Forhold og under *enhver Eventualitet,* som kan indtræde, er Iagttagelse af den strengeste Neutralitet, ligelig til alle Sider."

I Aftenens Løb vedtoges i begge Ting 8 Love om Iagttagelse af Neutralitetsreglerne og Spioneri; Tilvejebringelse af Pengemidler for Staten, midlertidig Ophævelse af Nationalbankens Pligt til at indløse sine Sedler med Guld, Begrænsning af Uddrag af Banker og Sparekasser. Forhandlingen var ganske kort; Højres Ordfører i Folketinget gav sit Partis Interesse for hurtige militære Foranstaltninger Udtryk i Ordene: „Erklæringer er jo ikke tilstrækkelige; man maa gøre, hvad der er muligt for ogsaa at kunne hævde Neutraliteten."

Søndag Morgen d. 2. August foreslog de militære Myndigheder Forbud imod Udtalelser i Pressen om militære Forhold. Fra 1912 forelaa Udkast til Lov om Belejringstilstand, hvorefter de militære Myndigheder skulde have Ret til at forbyde Møder og at censurere Aviser og

Digitized by Google

Tidsskrifter. Forsvarsministeren var af den Opfattelse, at saadanne Forholdsregler i hvert Fald var grundlovsstridige, og at meget kunde naas ved aaben Forhandling med Pressens Mænd. Lederne af de københavnske Blade og Korrespondancebureauerne kaldtes derfor samme Aften til Møde i Marineministeriet med Udenrigsministeren, Handelsministeren og Forsvarsministeren, de militære Ledere og Departementschef i Udenrigsministeriet *H. Zahle*. Her fremførtes over for Pressen Ønske om, *at* man ikke skulde omtale danske Troppebevægelser eller fremmede Flaadebevægelser i danske Farvande, *at* man ikke skulde kræve militære Forholdsregler, der ikke var besluttede af de ansvarlige Myndigheder, *at* man skulde vise Upartiskhed i Omtale af de krigsførende Magter. Disse Krav fandt almindelig Tilslutning; dog toges fra en enkelt Side det Forbehold, at man maatte kunne kræve almindelig Mobilisering. Dette Krav rejstes da ogsaa i de følgende Dage i Bladet „Hovedstaden", medens den øvrige Presse foreløbig overholdt de ved Mødet opstillede Regler.

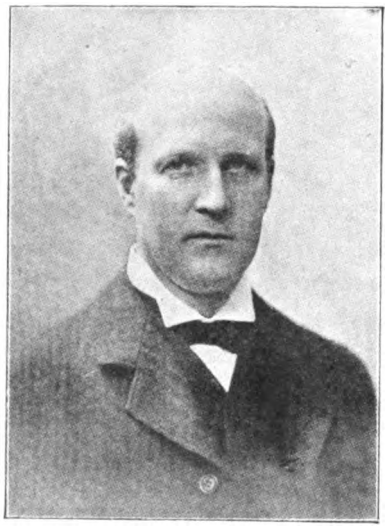

P. Munch.
Efter Fotografi i »Illustr. Tidende«.

Mødet sluttede ved Tiden. En halv Time senere søgte Grev Brockdorff-Rantzau Udenrigsministeren. Tysklands Krigserklæring til Rusland var kommet i Dagens Løb, og Grev Rantzau meddelte nu, at han efter tidligere Ordre skulde erklære: „Deutschland hat keinerlei Absichten, den Bestand des dänischen Staates zu gefährden, aber ohne Wollen und Zuthun Deutschlands könnten die Kriegsereignisse ein Übergreifen der Operationen in die dänischen Gewässer zu Folge haben. Dänemark muss sich des Ernstes der Situation bewusst werden und darauf gefasst sein, welche Stellung es eventuell einnehmen will." (Tyskland har ingenlunde til Hensigt at bringe den danske Stats Omraade i Fare, men det er muligt, at Krigsbegivenhederne uden Tysklands Vilje og Foranstaltning kan have til Følge, at Operationerne udstrækkes til de danske Farvande. Danmark maa blive sig Situationens Alvor bevidst og gøre sig klart, hvilken Stilling det eventuelt vil indtage.) Han bad om hurtigt Svar, idet han tilføjede, at en dansk Mobilisering vilde vække Mistro; en af de Muligheder, man regnede med i Berlin, var en dansk Indmarch i Nordslesvig.

Digitized by Google

Ved Midnatstid samledes Konsejlspræsidenten, Udenrigsministeren, Forsvarsministeren og Indenrigsministeren hos Finansministeren, og her formedes Svaret: „Die kgl. Dänische Regierung nimmt zuversichtlich die Zusicherung der Kais. Deutschen Regierung entgegen, dass Deutschland keinerlei Absichten hat, den Bestand des dänischen Staates zu gefährden. Dänemark ist sich des Ernstes der Situation bewusst. Die Regierung, für welche die Neutralität Dänemarks das Ziel ist, kann die Hoffnung nicht aufgeben, dass die Kriegsereignisse ein Übergreifen der Operationen in die dänischen Gewässer nicht zu Folge haben werden. Sollte nichtsdestoweniger solches ohne Wollen und Zuthun Deutschlands stattfinden, wird dieses keine Änderung der neutralen Haltung Dänemarks bewirken. Dänemark wird sich in keinem Falle den Gegnern Deutschlands anschliessen." (Den kgl. danske Regering modtager tillidsfuldt den kejserlige tyske Regerings Forsikring om, at Tyskland ingenlunde har til Hensigt at bringe den danske Stats Omraade i Fare. Danmark er sig Situationens Alvor bevidst. Regeringen, hvis Maal er at bevare Danmarks Neutralitet, kan ikke opgive det Haab, at Krigsbegivenhederne ikke vil have til Følge, at de militære Operationer udstrækkes til danske Farvande. Skulde noget saadant uden Tysklands Vilje og Foranstaltning ikke desto mindre finde Sted, vil dette ikke bevirke nogen Ændring i Danmarks neutrale Holdning. Danmark vil ikke i noget Tilfælde slutte sig til Tysklands Modstandere.)

Mandag Morgen meddeltes denne Erklæring de militære Myndigheder uden at fremkalde Indvendinger eller Forslag; den billigedes af et Ministermøde, godkendtes af Kongen og meddeltes derpaa om Eftermiddagen af Udenrigsministeren til Grev Rantzau. Under Samtalen modtog Udenrigsministeren et Telegram fra Grev Moltke, der sagde, at det var meddelt ham, at Forespørgslen skyldtes en Misforstaaelse; Tyskland var tilfreds med det Svar, der den 31. var givet v. Jagow. Udenrigsministeren sagde da, at hermed var jo baade Forespørgsel og Svar bortfalden. Misforstaaelsen synes at være fremkommet derved, at Grev Rantzau, som andre tyske Gesandter, har haft en Udtalelse liggende, der skulde afleveres ved Krigsudbrud, og at det ikke var meddelt ham, at dette var overflødigt efter Svaret d. 31. Juli.

Den danske Erklæring er senere under politiske Diskussioner blevet fortolket saaledes, at den sidste Sætning modsætningsvis skulde betyde, at hvis Danmark blev tvunget ind i Krigen, vilde det stille sig paa tysk Side. Denne Fortolkning stemmer ikke med Ordene og ikke med *deres* Hensigt, som afgav Erklæringen. Denne fastslaar, at selv krigerske Begivenheder paa dansk Omraade, ikke vil bringe Danmark til at opgive Neutraliteten; den betød, at ingen Begivenhed kunde gøre Danmark til Parthaver i Krigen.

Digitized by Google

Den 3. August fulgte *Tysklands Krigserklæring* mod Frankrig. Det ansaas nu for nogenlunde givet, at ogsaa England kom med. Den 4. August foreslog General Gørtz at iværksætte de Anlæg af Skyttegravs- og Pigtraadslinjer ved København, der var planlagt i Tilslutning til Militærordningen af 1909. Ministeriet godkendte nogle forberedende Arbejder, der var foreslaaet et Par Dage før, men vilde ikke gaa videre, før Krigen mellem England og Tyskland var en Kendsgerning. Der udstedtes den Dag Neutralitetserklæringer over for Krigene mellem Tyskland-Rusland og Tyskland-Frankrig.

Natten mellem 4. og 5. August indløb Efterretninger, hvoraf man sluttede, at England havde erklæret Tyskland Krig. Samme Nat begyndte Tyskerne at udlægge Miner i den sydlige Del af Langelandsbæltet. Ved Femtiden meldte Udkigsstationerne dernede dette til Marineministeriet. Forsvarsministeren lod straks om Morgenen den 5. August sammenkalde til Møde i Marineministeriet af Ministrene og de militære Ledere. Foruden Forsvarsministeren kom Konsejlspræsidenten, Udenrigsministeren, Finans- og Indenrigsministeren til Stede. Fra militær Side foresloges her yderligere Indkaldelser, og Ministrene billigede, at den tilbageværende Del af den jysk-fynske Sikringsstyrke indkaldtes. Den samlede Styrke blev derved 27,000. Men det Spørgsmaal laa tillige nær, om man ved Minespærringer i Store Bælt kunde undgaa, at Tyskerne udlagde Miner i Bæltet ogsaa paa dansk Søterritorium, ja endda anlagde Batterier paa de danske Kyster til Bestrygning af deres Minefelter.

Ved Ottetiden telefonerede H. Zahle fra Udenrigsministeriet, at Grev Rantzau havde henvendt sig til ham med Forespørgsel om, hvorvidt Danmark agtede at spærre Store Bælt. Han tilkaldtes til Marineministeriet og oplyste her, at Spørgsmaalet efter hans Optegnelse lød: „Om Danmark straks vil (ønsker) (will) spærre Store Bælt effektivt, ɔ: med Miner mod begge (gegen beide) krigsførende Parter."

Under den følgende Forhandling tilraadede Admiral Kofoed-Hansen stærkt at foretage Mineudlægning, medens General Gørtz foreslog Mobilisering. Ministrene var for Mineudlægning, men ansaa Mobilisering for unyttig og farlig. Efter nogen Drøftelse skiltes de to Grupper. Finansministeren tog til Kongen for at forelægge ham Ministeriets Opfattelse. Noget senere genoptoges Fællesmødet; Admiral Kofoed-Hansen forelagde her Forslag om Minespærringen; det forstodes af Ministrene saaledes, at dette Forslag var tiltraadt af General Gørtz, men han har senere erklæret, at det ikke havde været hans Hensigt at slutte sig dertil. Det Spørgsmaal meldte sig, om en Minespærring var forenelig med den af Danmark i 1912 i Forstaaelse med Sverige og Norge udstedte Neutralitetserklæring, hvori det hed, at man ikke havde til Hensigt at spærre Trafikvejene mellem Kattegat og Østersøen. Man var

Digitized by Google

dog hurtig klar over, at denne Erklæring, der var en selvstændig dansk Viljestilkendegivelse, til enhver Tid kunde ændres, naar egen Interesse bød det. Nogen international Pligt til at holde Bælterne aabne fandtes ikke. Spørgsmaalet om Passagen mellem to Have var drøftet paa Haagerkonferencen 1907, men ingen Beslutning var taget. Fra militær Side opfattedes den tyske Forespørgsel som et „Ultimatum"; Ministrene opfattede den som en Fortsættelse af tidligere Forespørgsler og Udtalelser, en Opfattelse, der bestyrkedes ved en Samtale mellem Grev Rantzau og Udenrigsministeren. Men man gik ud fra, at ønskede Danmark ikke at spærre, vilde Tyskerne fortsætte den paabegyndte Spærring, føre den videre mod Nord og anlægge Batterier paa dansk Kyst til Beskyttelse af den; man bevarede Forventningen om, at det ved en klog Holdning kunde lykkes at holde Danmark uden for selve Krigsbegivenhederne.

Admiral Kofoed-Hansen. Efter Fotografi i »Illustr. Tidende«. 1914.

De tilstedeværende Ministre havde imidlertid tilkaldt de andre Ministre, Partiforerne og de tidligere Konsejlspræsidenter. Af de andre Partiledere kom først Grev Frijs og N. Neergaard til Stede; forberedende Samtaler med dem fandt Sted, og Ministrene nævnede under disse Muligheden af et Ministerium af alle Partier. Ved halvtolv Tiden samledes i Justitsministeriet Ministrene og Repræsentanter for alle Partier; noget senere kom J. C. Christensen. Det kom til en langvarig Drøftelse; den kommanderende General og Admiral tilkaldtes og fremstillede deres Opfattelse, og efter at de havde trukket sig tilbage, fortsatte Politikerne deres Overvejelse. Der viste sig megen Uenighed. Herman Trier, Sigvald Olsen og C. C. Andersen delte Ministeriets Opfattelse, og af de Konservative billigede Piper Spærringen. Derimod udtalte Grev Frijs, Hammerich, Jørgen Pedersen og N. Neergaard sig imod den, fordi de frygtede, at den vilde bringe Danmark i et daarligt Forhold til England. Denne Bekymring deltes ikke af Ministeriet, da man gik ud fra, at Englænderne ikke kunde tænke paa en Indtrængen i Østersøen og derfor ikke var stærkt interesserede i Bæltspørgsmaalet. J. C. Christensen nægtede at udtale sig. Over for den stærke Modstand spurgte Forsvarsministeren, om man, hvis Spærringen ikke foretoges af os, og

Digitized by Google

Tyskerne da spærrede og anlagde Batterier paa dansk Grund, kunde staa sammen om at nøjes med en Indsigelse uden at gaa ind i Krigen. Da Svaret blev, at anlagdes der Batterier paa Sjælland eller lignende Sted, maatte det være Krigsgrund, erklærede han, at naar dette var Opfattelsen, maatte han anse Mineudlægningen for en bydende Nødvendighed. Henimod Mødets Slutning rejste Finansministeren og Forsvarsministeren Spørgsmaalet om et Ministerium af alle Partier; J. C. Christensen svarede, at hvis Ministeriet ønskede at gaa, skulde han forelægge Sagen i sit Parti; hvortil Forsvarsministeren sagde, at der kunde ikke være Ministerkrise, medens de afgørende Beslutninger skulde træffes; der kunde ikke føres Partidiskussioner derom; skulde der dannes et Ministerium af alle Partier, maatte Lederne tage Ansvaret paa sig; dertil sluttede Grev Frijs sig, men ingen andre tog Spørgsmaalet op.

Mødet sluttede uden Enighed. Det fulgtes af et kort Ministermøde; der var her Enighed om, at det rette var at udlægge Minerne, men ikke mobilisere; der var imidlertid hos enkelte Tvivl om, hvorvidt Spærringen kunde gennemføres over for den stærke Modstand i de andre Partier; senere Udtalelser fra konservative og moderate Førere viser, at de har opfattet denne Tvivl som Udtryk for Usikkerhed overfor selve Spørgsmaalet hos enkelte Ministre.

Efter Mødet tog Ministrene til Kongen, der efter Drøftelsen med Finansministeren havde haft en Samtale med Admiral Koefod-Hansen og Marineministeriets Direktør Kommandør F. H. Jøhnke samt Prins Valdemar. Da Ministrene nu samledes med Kongen, viste det sig, at han helt delte den Opfattelse, at Minespærringen burde finde Sted, og ikke ansaa Modstanden fra en Del af Partiførerne for afgørende. Med Hensyn til Mobiliseringen billigede han Forsvarsministerens Forslag, at der i Stedet skulde indkaldes saa mange, at Linjeafdelingerne kunde faa Mandskab. Medens Forhandlingen stod paa, meddelte Kabinetssekretær *A. M. N. Krieger*, at J. C. Christensen havde telefoneret, at Førerne for de ikke-ministerielle Partier skulde samles i Rigsdagen Kl. fire, og anmodede om, at der ikke maatte blive taget Beslutning før ny Forhandling med dem. Konge og Ministerium ansaa en saadan Genoptagelse af Forhandlingen for unyttig. Til sidst foreslog Forsvarsministeren: *at* Bæltspærringen skulde ske, *at* Mandskab skulde indkalkaldes til Linjeafdelingerne, *at* den kommanderende General og Admiral, for Meddelelse udsendtes, skulde have Lejlighed til at udtale sig over for Konge og Ministerium, *at* Beslutningerne skulde meddeles Partilederne som en Kendsgerning, og *at* Ministeriet skulde bemyndiges til at undersøge Muligheden af et Ministerium af alle Partier. Dette billigedes. Konsejlspræsidenten og Indenrigsministeren tog til Rigsdagen, gav Førerne Besked og opfordrede til Overvejelse af Tanken om et Sam-

Digitized by Google

lingsministerium, hvorefter de tog tilbage til Amalienborg. Her var imidlertid de to Officerer kommet til Stede. Admiralen anbefalede bestemt Mineudlægningen, Generalen sagde, at naar hans Forstand skulde raade, maatte han anbefale det samme.

Derefter tog Udenrigsministeren bort for at give Grev Rantzau Svar, medens Kongen og de øvrige Ministre afholdt *Statsraad*, hvor den formelle Bekræftelse af Beslutningerne fandt Sted.

I Eftermiddagens Løb underrettedes Gesandterne fra de interesserede Stater: England, Frankrig, Rusland, Sverige, Norge. Udenrigsministeren gav personlig den engelske Gesandt Meddelelsen; han svarede, at det forekom ham at være et meget fornuftigt Skridt. Under Samtalerne med Partiførerne havde den Mulighed været nævnt, at man, før der toges Beslutning, kunde spørge den engelske Gesandt; Udenrigsministeren havde svaret, at denne umulig kunde give Svar paa et saadant Spørgsmaal; baade Partilederne og Ministrene lagde ganske naturlig Vægt paa, at Spærringen optoges gunstig i England, og under Forhandlingerne paa Amalienborg aftaltes det mellem Konge og Ministre, at der skulde sendes et Telegram fra Kongen til Kong Georg. Det afsendtes om Aftenen. Et Par Dage derefter telegraferede Kong Georg, at han til fulde forstod Danmarks vanskelige Stilling; en tilsvarende Erklæring afgaves i det engelske Udenrigsministerium over for den danske Gesandt.

Mineudlægningen bekendtgjordes med Ordene: „For at hævde Neutraliteten og holde de militære Operationer borte fra danske Farvande og Kyster og for at bevare Forbindelsen mellem de forskellige Dele af Landet har den danske Regering besluttet at spærre danske territoriale Farvande i Sundet og Store- og Lille Bælt med Miner."

I Løbet af faa Dage var Mineudlægningen fuldført. I Store Bælt udlagdes to Rækker, mellem hvilke Færgefarten kunde foregaa; der holdtes en Passage aaben for Handelsskibe, men den fik ikke praktisk Betydning. I Sundet udlagdes Spærringer ved København; en Del af Sundet var svensk Territorium; der var dér stadig Mulighed for Gennemsejling, men Dybden var ikke tilstrækkelig for store Skibe. I Lille Bælt udlagdes Miner sydpaa ved Fyns Kyst; ogsaa her var Gennemsejling mulig, men den kunde hindres fra tysk Territorium.

Tyskerne gjorde nu en Undskyldning for den i Langelandsbæltet paabegyndte Mineudlægning, men de lod Minerne ligge, selv om de siden forsømtes meget. Man forespurgte fra tysk Side, om et Angreb paa de danske Minespærringer vilde blive meddelt Tyskland, og fik det Svar, at Forsøg paa at trænge gennem Minespærringen var Neutralitetskrænkelse og vilde blive meddelt alle Magter. Den tyske Regering afgav dernæst en Erklæring om, at man ved Foranstaltninger til Sikring af Østersøen strengt vilde undgaa det danske Territorium, ogsaa Søterritoriet. Dan-

Digitized by Google

marks Holdning dæmpede Mistilliden i Tyskland; Grev Rantzau sagde en af disse Dage til Udenrigsministeren: „Jeg kan nu sige Dem, at vi i Tyskland havde ventet en anden Holdning fra Danmarks Side og været forberedt derpaa."

Den *„Sikringsstyrke"*, der indkaldtes, talte, bortset fra Officerer og Underofficerer ca. 54,000 Mand, deraf ca. 9000 Rekrutter, der var inde til Uddannelse; ved Mobilisering vilde være mødt 130—140,000 Mand. Den 5. August begyndte ogsaa de ved København planlagte Skyttegravs- og Pigtraadsanlæg. Omtrent 10,000 Mand havde deres Plads i Jylland—Fyn, og anvendtes hovedsagelig til Grænsebevogtning; Resten var i alt væsentlig knyttet til Fæstningen København. Den tilstedeværende Forsyning af Uniformer, Ammunition o. s. v. var meget ringe i Forhold til Styrken, og det var vanskeligt væsentlig at forøge Forsyningerne. Flaadens Hovedopgave blev at bevogte Minespærringerne og at øve Politiopsyn i Farvandene.

Der herskede i Dagene omkring d. 1. August megen Ængstelse i Befolkningen. For mange stod det saaledes, at naar Krigen brød ind over andre Lande, var der ikke megen Udsigt til, at Danmark kunde holdes udenfor. I de Kredse, hvor man tillagde Militærvæsnet Værdi til Betryggelse af Landet, saa man med megen Uro Ledelsen i Hænderne paa et Ministerium, der ingen Tillid havde til dansk Militærvæsen. Denne Uro var helt naturlig stærkest udbredt i Officerskredse. Folketingets Flertal og de Kredse af Befolkningen, der stod bag det, saa derimod en Betryggelse deri, at Afgørelsen laa hos et Ministerium med saa ringe Tro paa Militærvæsnets Styrke og saa afgjort en Vilje til ikke i nogen Situation at lade Danmark blive Deltager i Krigen.

Uroen naaede sit Højdepunkt *den 5. August*. Tidlig paa Dagen spredtes Rygter om et tysk Ultimatum; mange ventede et øjeblikkeligt Angreb. Men siden tog Uroen hurtig af; man forstod, at de afgørende Krigsbegivenheder maatte foregaa langt fra Danmark, og at begge Parter maatte samle alle Kræfter der, hvor Hovedkampen stod. De fleste antog i den første Tid, at Krigen vilde blive forholdsvis kortvarig. De Forhandlinger, der den 5. August var ført om et Ministerium af alle Partier, fortsattes ikke. I de andre Partier var der ingen Tilbøjelighed til at tage Medansvar for Mineudlægningen. Midt i September anbefalede J. C. Christensen i „Tiden" et nyt Ministerium til Forlig om Grundlov og Militærvæsen, men Artiklen vakte ikke megen Interesse. I Ministeriet selv havde Forhandlingen den 5. August skabt et stærkt Indtryk af, hvor stor Vanskelighed et Samlingsministerium vilde have ved at træffe Beslutning i afgørende Øjeblikke.

Digitized by Google

3. Den økonomiske Stilling i Efteraaret 1914.

Side om Side med Beslutningerne om de militære Foranstaltninger gik i Krigens første Dage en Række Beslutninger om finansielle og økonomiske Forhold.

Krigsforholdene maatte stille store Fordringer til Statskassen. Udgifterne vilde vokse til Militærvæsnet, snart ogsaa til Hjælp for de vanskeligt stillede Dele af Befolkningen. Det var ikke usandsynligt, at Indtægterne i nogen Grad vilde svigte. Allerede den 1. August gennemførte Finansministeren to Love, der tog Sigte herpaa. Den ene bestemte, at *Reservefonden* foreløbig skulde overføres til Kassebeholdningen, saa den var til Raadighed til løbende Udgifter; Kassebeholdningen var ca. 40 Millioner, Reservebeholdningen 15½, men en Del deraf var anbragt saaledes, at det ikke var let at raade derover. Den anden Lov bemyndigede Finansministeren til at lade udstede rentebærende *Kreditbeviser* indtil et Beløb af 25 Millioner Kr. De kunde bruges som en Art Pengesedler.

To andre Love sikrede *Banker* og *Sparekasser*. Folk strømmede i de Dage til Nationalbanken for at faa Sedler byttet med Guld, til Banker og Sparekasser for at hæve deres Tilgodehavende. I Løbet af faa Dage hentedes Guld for 5 Millioner; Seddelmængden var ved Julis Slutning 156 Millioner, Guldbeholdningen 76; ikke stort mere, end der efter Loven skulde være. Foreløbig sattes *Ombytningspligten* ud af Kraft til 1. Oktober, og siden fornyedes denne Lov stadig. Da Folk gemte Sølvpengene bort, fik Nationalbanken 14 Dage senere Ret til at udstede 1 og 2 Kronesedler, og i September lempedes Reglerne for Sedlernes Dækning ved Metalfondet.

For at sikre Banker og Sparekasser fastsattes det, at Indskyderne kun skulde have Ret til at udtage 300 Kr. ugentlig; i August formindskedes alligevel Indskudsbeløbet med 24 Millioner Kr, men snart gik Bevægelsen i modsat Retning. Den Opfattelse begyndte at brede sig, at Krigen vilde blive en Kilde til god Fortjeneste.

Den næste Opgave var at sikre den fornødne Mængde af *Livsfornødenheder*. Man maatte regne med Standsning af Tilførselen af Korn, Foderstoffer, Kul o. s. v. Der var jo Korn nok til Menneskeføde, men sædvanlig indførtes meget Brødkorn dertil, da det meste af den hjemlige Kornproduktion fodredes op. Fra 1912 fandtes et Udkast til foreløbig Lov om militære Rekvisioner, navnlig beregnede paa Fæstningen København. Den Opgave, der nu forelaa, var større; den gjaldt hele Landets Forsyning. Den 6. August gav en Lov Justitsministeren Ret til at udstede *Udførselsforbud*, og den 7. August fik Indenrigsministeren Ret til at *regulere* Priser og til mod fuld Erstatning at overtage Vare-

Digitized by Google

beholdninger; det var den siden saa omstridte *Augustlov*. Til Overvejelse af de Bestemmelser, der skulde træffes, nedsattes en *overordentlig Kommission* under Ledelse af den tidligere Minister *Chr. Hage;* blandt Medlemmerne var Talsmænd for de forskellige Erhverv og Partier. Nogle Uger senere kom i hver Kommune Tremandskommissioner til Gennemførelse af prisregulerende Foranstaltninger. Medens disse Love gik gennem Rigsdagen uden Uenighed, stod der Strid om en *Moratorielov*, der gav Skyldnere en vis begrænset Ret til Udsættelse med Betalingen af forfalden Gæld; den maatte i Fællesudvalg, før Enighed naaedes.

I de første Dage af Krigen syntes *Skibsfarten* at maatte standse. Mi-

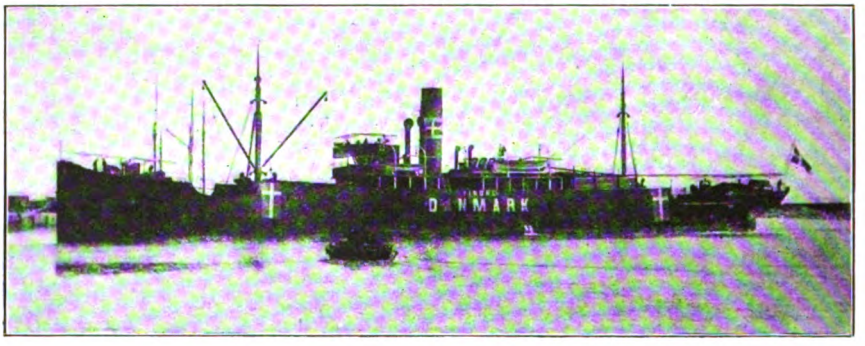

Damper med Nationalitetsmærker.
Fotografi.

ner spredtes vidt omkring i Havene, for en stor Del drivende Miner, over for hvilke man intetsteds var sikker. Desuden truede Undervandsbaadene. Rederne ængstedes for deres Skibe, Søfolkene krævede højere Løn og Forsikring af deres Liv. Et stærkt Indtryk af Farerne fik man i Danmark, da den store danske Damper „Maryland" stødte paa en Mine og sank. Men inden længe kom en Overenskomst med Søfolkene i Stand, og i September gennemførtes Love om to Forsikringsinstitutter, et for Skibe, et for Varer. Staten og en Række Forsikringsselskaber skulde dele Risiko og muligt Overskud. Allerede forinden var Farten til og fra England med Smør og Kul i fuld Gang.

Men tilbage stod det Spørgsmaal, om de krigsførende Stater vilde tillade den danske Skibsfart. Tyskerne var Herrer ved Vestkysten og i Kattegat; de kunde hindre den danske Landbrugsudførsel til England. Englænderne kunde ikke hindre, at Varer førtes fra Danmark til Tyskland over den jyske Grænse og over Østersøen, men de kunde afskære Danmark fra Tilførsler over Nordsøen af Kul, Foderstoffer, Gødning m. m. Tyskland var stærkt interesseret i at modtage danske Landbrugs-

Digitized by Google

varer og saa vidt muligt at faa amerikanske Varer over Danmark. England ønskede Smør og Flæsk fra Danmark, men det var meget ivrigt for, at amerikanske Varer ikke gik gennem Danmark til Tyskland, og at Tyskland ikke fik for mange danske Varer.

Hvis den danske Handel skulde opretholdes, maatte man se at komme til Rette med begge Parter. Over for England hævdede man, at Afbrydelsen af Handelsforbindelsen med Tyskland ikke kunde forenes med Neutralitetsreglerne, og at Tyskerne vilde standse vore Tilførsler til England, hvis de ikke selv fik noget. Til Tyskerne sagde man, at afbrødes Udførslen til England, vilde man ikke faa Foderstoffer og Gødning, og Produktionen vilde blive saa ringe, at den kun forslog til Danmark selv. Det lykkedes at finde Ørenlyd for begge disse Betragtninger. Danmark fik gunstigere Handelsvilkaar end næsten alle andre Stater.

Efter Folkerettens Regler kunde man handle med begge Parter med alle Varer. Der skelnedes vel mellem Kontrebande- og Ikke-Kontrebandevarer, men Forskellen var, at de første havde de Krigsførende Ret til at opbringe uden for neutralt Søterritorium; de Neutrale havde ikke større Pligter med Hensyn til den ene Gruppe end til den anden. Dette hævdedes saa skarpt af De forenede Stater, at England ikke kunde sætte sig ud over det. Men begge Parter udvidede Skridt for Skridt Listen over Kontrebandevarer; derved fik de jo Mulighed for at stille Betingelser for at undlade at opbringe disse Varer.

Allerede i August opnaaedes en Erklæring af Tyskland om, at det foreløbig ikke vilde hindre Landbrugseksporten til England. Med Englænderne fik man i Oktober en Overenskomst, hvorefter ogsaa Kontrebandevarer til Danmark skulde gaa frit igennem, naar den danske Regering garanterede, at de ikke førtes videre til Tyskland.

Den Form, hvorunder dette hindredes, blev, at der udstedtes *Udførselsforbud* for en Række Varer. Forbudene begrundedes altid med Hensynet til Danmarks Forsyninger, men hyppig betød dette, at Udførselsforbud var Betingelsen for, at ny Forraad førtes hertil. Allerede 6. August udstedtes Udførselsforbud for Korn, Foderstoffer, Kartofler, Brændsel, Guld, alle Arter af Krigsmateriel, forskellige Raamaterialer; i Maanedens Løb fulgte Olie til Margarinefabrikation, Medicinalvarer m. m., i September Heste, udpegede til Hæren, Føl og Plage, i Oktober Uld, raa Huder, Lærred, Gummi, Bomuld m. m., i November Heste, i December Malt, tilberedte Huder og Skind, Læder, i Januar Svinefedt. Undtagelser kunde dog ske ved særlig Tilladelse fra Justitsministeriet. Meget omtalt var *Hesteudførslen*. Fra militær Side frygtede man, at den skulde blive saa stor, at der ikke blev nok af de til Militærbrug særlig egnede Heste tilbage; ivrige Fjender af Tyskland opfattede denne Udførsel som en Begunstigelse af det, og Englænderne var misfornøjede

Digitized by Google

med den. Men det var ikke muligt over for Tyskland, der havde stor Interesse i denne Udførsel, at begrunde et Forbud, før Udførslen tog urimeligt Omfang. Desuden ønskede Landmændene, uanset Parti og Stemninger, meget at fortsætte denne Udførsel, der foregik til meget høje Priser. Da den forbødes, var der af de 5—600,000 Heste, der fand-

De tre nordiske Konger.
Fotografi fra Malmømødet.

tes i Landet, udført 80,000, medens den sædvanlige Udførsel var 20—30,000 aarlig. Den Indtægt, som her tilførtes Landbruget, var op mod 100 Millioner Kr.

Den danske Handelspolitik fulgte lignende Grundsætninger som den svenske og norske, og de tre Magter søgte allerede i November at give disse Vægt ved at hævde dem i en Fællesnote til de krigførende Magter. Det saaledes indledede Fællesskab, der i Krigens Løb fik stor Betydning, understregedes i December ved et Møde i Malmø af de tre Konger, ledsagede af Statsministre og Udenrigsministre.

Digitized by Google

Situationen medførte snart *Prisstigning* for en Række Varer. Først steg Kullene voldsomt, men det lykkedes den overordentlige Kommission at naa Forstaaelse med Importørerne om rimelige Priser. I Efteraarets Løb kom Kul hertil i nogenlunde tilfredsstillende Mængde, saa det lod sig gøre at holde taalelige Priser. Ogsaa om Prisen paa Sukker, Salt, mineralske Olier, Papir m. m. opnaaede man Aftale med de paagældende. Hovedopgaven blev at sikre Tilstedeværelsen af det fornødne Brødkorn. Staten købte Brødkorn i Amerika, og i September kom man til rette med Landbrugsorganisationerne om et Forbud mod, at aftærsket Rug og Hvede anvendtes til Kreaturfoder. Man gjorde op, at Befolkningens Forbrug af Brødkorn var 431,000 Tons, medens 435,000 Tons sædvanlig brugtes til Fodring. Med regelmæssig Høst skulde $^2/_3$ af det samlede Forbrug kunne dækkes af dansk Korn, men i Efteraaret 1914 opgjordes det, at der kun var høstet 442,000 Tons, 70 % af det foregaaende Aars Høst. Det kunde da kun forslaa til Befolkningens Forbrug. Landbrugerne solgte nødig, da de frygtede Mangel paa Foderstoffer. Kornpriserne gik saa stærkt i Vejret, at Rugbrødsprisen steg fra 60 til 90 Øre. I Decbr. stilledes i den overordentlige Kommission Forslag om *Maksimalpris paa Rug*. Venstre og Konservative i Kommissionen modsatte sig det, og den samme Modstand viste sig hos Landboforeningerne. Indenrigsministeren ansaa imidlertid en Begrænsning af Rugens Pris for nødvendig; et Parti Rug eksproprieredes og vurderedes af en Kommission paa 7 Medlemmer; Flertallet fastsatte Prisen til 18½ Kr. pr. Td.; et Medlem, Folketingsmand *P. Th. Nielsen*, tilhørende Venstre, hævdede, at det maatte være 21 Kr. for at opfylde Grundlovens Bud om fuld Erstatning; Aaret før havde Prisen været 11 Kr. Indenrigsministeren fulgte Flertallet; der sattes, med Tillæg for Transport, en Maksimalpris paa 19½ Kr.

Ove Rode.
Efter Fotografi i »Illustr. Tidende«.
1915.

Digitized by Google

Resultatet blev i Januar 1915 et heftigt Opgør i Folketinget. Venstre og Konservative hævdede her, at man maatte følge Verdensmarkedets Priser, „Toppris" sagde en af de konservative Talere. Indenrigsministeren svarede, at man ikke kunde bygge paa de voldsomt svingende Markedspriser, „der er paavirket af en Revolution i Omsætningen, af at Landene har lukket af, af at Havnene er spærrede, af at Miner er spredte over Havene, af Standsning af Skibene, af amerikanske Kornejeres Evne til at sætte deres Priser op, af Tonnagens Utilstrækkelighed, af Skibsfragternes deraf følgende uhyre Stigning, af Stigningen og Forandringerne i Kurserne paa Penge." Han stillede i Udsigt, at Staten kunde hjælpe til at skaffe Majs i Stedet for Rug til Foder. Venstre og Konservative stillede hver for sig Misbilligelsesdagsordener, men en Dagsorden, der godkendte Indenrigsministerens Holdning, vedtoges med 60 mod 46 Stemmer. Det førte til, at J. C. Christensen i „Tiden" begyndte at klage over, at man var gaaet ind paa Augustloven. Mange Landboere, navnlig i Dele af Jylland, satte sig fast i den Forestilling, at der her var begaaet en haard Uret mod dem

Alt i alt stillede Danmarks Omsætningsforhold sig gunstigt ved Aarets Slutning. Der var mangfoldige Afvigelser fra de vante Forhold, men der var ingen virkelig Mangel paa Varer, som Befolkningen havde Brug for. Mange kunde sælge til Udlandet til meget høje Priser. Hele Tilstanden gav store Indtægter for næsten alle, der besad Landbrug eller drev Forretning, vanskelige Forhold for dem, der levede af faste Indtægter eller Arbejdsløn, som ikke pludselig kunde ændres i væsentlig Grad. Det blev derfor Statens Opgave saa vidt muligt at beskytte „Forbrugerne" mod den stærke Prisstigning, og dette lykkedes foreløbig nogenlunde. Endnu i Juli 1915 var Detailpristallet kun steget til 116; Stigningen skyldtes væsentlig Fødevarer og Brændsel.

4. Militærpolitiske Forhandlinger fra Efteraaret 1914 til Foraaret 1915.

Lige fra Krigens Begyndelse var der Kredse, for hvem Fjendskabet med Tyskland var saa altbeherskende, at de fristedes til at opfatte den ligelige Neutralitetspolitik, der førtes, som tyskvenlig. Tidlig bragte Blade som „Hovedstaden", „København" og „Vort Land" Artikler, der angreb eller spottede Ministeriets Neutralitetspolitik, „Neutralitetsvrøvlet", som det hed i „Vort Land". Tit antydedes det, at Udførselstilladelserne beherskedes af Tilbøjeligheden til at begunstige Tyskland. Men navnlig vendte man sig mod Ledelsen af de militære Forhold. Allerede i September 1914 angreb Dr. polit. *K. A. Wieth-Knudsen* i

Digitized by Google

„Studenterhjemmet" Store Bælts-Spærringen som „et groft Brud paa vor Neutralitet"; kort efter tryktes Foredraget og uddeltes i ret vide Kredse; det førte til et Sagsanlæg, der endte med en Misbilligelse uden Straf.

Ikke blot i disse Kredse, men i langt større Dele af Befolkningen var der adskillig Uro om de militære Forhold. Man frygtede, at Ministeriet skulde indskrænke Sikringsstyrken for stærkt, at det ikke vilde

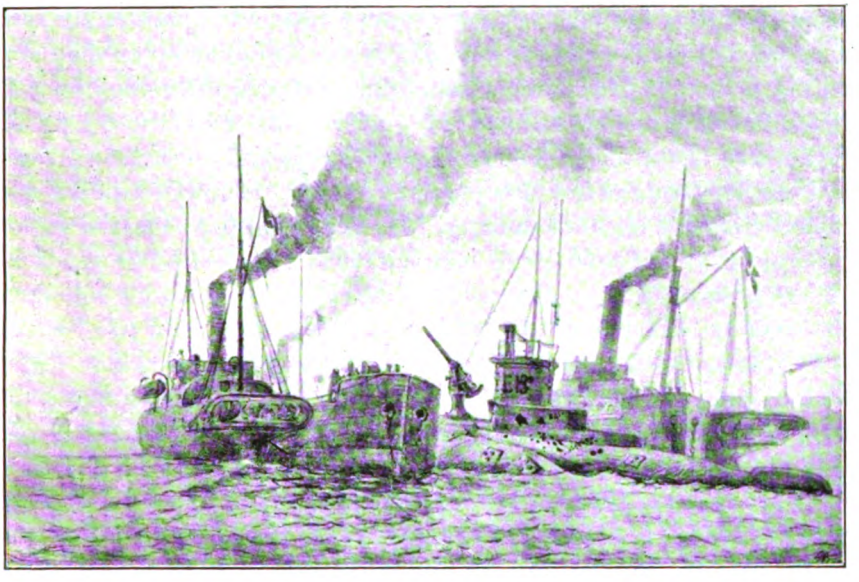

»E. 13« bugseres ind til København.
Efter Tegning i »Illustr. Tidende«.

optræde kraftigt nok over for Krænkelser af Neutraliteten, at det ikke gjorde nok for Anlæg og Forsyninger. Det var Stemninger, som i ikke ringe Grad fandt Genlyd baade i Højre og Venstre.

Det almindelige Synspunkt for *Bevogtningstjenesten* angaves i Ministeriets Instruks til de militære Myndigheder med Ordene: „Ved eventuelle Neutralitetskrænkelser skal — saavel naar disse skønnes at være tilsigtede, som hvis de synes tilfældige — i ethvert Tilfælde Regeringens Forholdsordre uopholdelig indhentes, og i intet Tilfælde maa der skrides til Angreb uden Regeringens Ordre, medmindre det sker som Forsvar." Tilfælde, hvor der blev Brug for disse Bestemmelser, indtraf ikke. Kampen førtes paa saa fjerne Valpladser, at der kun skete smaa Begivenheder i danske Farvande. Af og til færdedes i Kattegat tyske Torpedofartøjer og engelske Undervandsbaade. I Oktober 1914 hændte det, at en engelsk Undervandsbaad Nord for Sjælland af-

Digitized by Google

fyrede to Torpedoer mod en dansk Undervandsbaad i den Tro, at den var tysk; men man ramte ikke, og den engelske Regering udtalte bagefter en Beklagelse af Fejltagelsen. En alvorligere Begivenhed fandt Sted i August 1915. I England og Frankrig skreves og taltes der en Del om, at man burde forsøge at trænge ind i Østersøen for at faa Forbindelse med Rusland. Muligheden derfor var imidlertid yderst ringe. Store Skibe kunde kun gaa gennem Store Bælt; her maatte de danske Spærringer først ryddes bort; Danmark kunde ikke hindre det, men nogen Tid vilde det tage. Paa den anden Side vilde man møde tyske Spærringer, Undervandsbaade og den tyske Kampflaade, og slap man ind i den vestlige Del af Østersøen, vilde man dog blive standset i det smalle Farvand mellem Laaland og Femern, som Tyskerne beherskede fra Femern. Et alvorligt Forsøg paa at trænge ind i Østersøen, kunde blive skæbnesvangert for den engelske Flaade. Indtrykket deraf styrkedes i Foraaret og Forsommeren 1915 ved de mislykkede Forsøg ved Dardanellerne. I Stedet søgte man nu at faa nogle Undervandsbaade ind i Østersøen for at forulempe den tyske Flaade her. Nogle slap igennem, men en af Baadene „E. 13" strandede i August 1915 paa Saltholmen. Danske Skibe nærmede sig straks; efter Reglerne skulde den jo tilbageholdes, og dens Mandskab interneres. For de danske Skibe kom frem, fyrede imidlertid en tysk Torpedobaad, der var i Nærheden, paa „E 13"; denne kom straks i Brand, hvorpaa den tyske Torpedobaad i stor Hast trak sig tilbage; Besætningen paa „E 13" sprang over Bord, omtrent Halvdelen omkom, 16 reddedes af de danske Skibe og interneredes paa Orlogsværftet. Den danske Regering protesterede i Berlin og modtog en Undskyldning; fra engelsk Side anerkendtes de danske Bestræbelser for at afværge eller bøde paa Ødelæggelsen.

Den store *Sikringsstyrke* kostede mange Penge, og Indkaldelserne lagde en tung Byrde paa Befolkningen; mange af de indkaldte var jo Familieforsørgere; der ydedes Familierne Understøttelse af Hjælpekasserne, men det afbødede langt fra det Tab, mange led ved Afbrydelsen af deres daglige Virksomhed. Den Iver, der oprindelig var for at faa indkaldt saa mange som mulig, afløstes derfor hurtig af et vidt udbredt Ønske om Indskrænkning i Antallet af indkaldte. Fra militær Side modsatte man sig ivrigt Indskrænkning, og i Venstre og Højre var man, selv om mange delte Ønsket om Indskrænkning, af den Opfattelse, at den ikke burde ske, med mindre de øverste militære Myndigheder fandt det forsvarligt. Ministeriet ønskede Indskrænkningen, men ansaa det for nødvendigt, at der forinden naaedes Forstaaelse mellem de politiske Partier, saa ikke Strid mellem disse kunde vække de krigsførendes Interesse derfor.

Foreløbig søgte Ministeriet at bøde paa Vanskelighederne ved *Om-*

Digitized by Google

bytninger inden for Mandskabet. I Oktober foregik en mindre Ombytning med lidt Nedgang i Styrken. For at muliggøre Ombytning i større Omfang planlagdes tidligere Indkaldelse af næste Aars Rekrutter. Forslaget herom forelagdes i Folketinget, hvor det gav Anledning til en almindelig Forhandling om de militære Forhold allerede i 1914. Partiernes Ordførere lagde stærkt Vægt paa, at hele Ansvaret for de militære Forhold maatte hvile paa Ministeriet. Forsvarsministeren svarede, at Ministeriet var rede til at tage sine Beslutninger ud fra „et Skøn over samtlige Forhold" og til at bære Ansvaret derfor. Han fortsatte: „Ved disse samtlige Forhold tænker jeg for det første paa den Tilstand, der paa ethvert givet Tidspunkt findes i Europa. Jeg tænker dernæst paa den Ordning af Forsvarsvæsenet, som faktisk findes i Danmark, og de Følger, som den drager med sig. Og jeg tænker endelig paa det tredje Hensyn, at vi paa ethvert Tidspunkt har en saadan Ordning herhjemme, at den kan bidrage til at holde det militærpolitiske Spørgsmaal i Ro her i Landet." Ombytningen fandt Sted i Januar, og siden skete lignende Ombytninger med et Par Maaneders Mellemrum. Desuden bestemtes i Januar 1915, at 15 % af de indkaldte regelmæssig skulde have Orlov; den tilstedeværende Styrke formindskedes derved med 8—9000 Mand. Desuden indførtes den Ordning, at Indkaldte kunde faa Udsættelse til senere Indkaldelse, hvis det havde særlig Betydning for deres Erhverv. I Foraaret 1915 indskrænkedes dernæst Antallet af indkaldte med nogle Tusind Mand.

Efterhaanden foregik Anlæg af *Skyttegravslinjer* i det kobenhavnske Fæstningsterrain. Det hørte med til Fæstningens Beredskab, og Planer dertil forelaa udarbejdet i Tilknytning til Loven af 1909. Arbejdet varede meget længere end forudsat. En Gruppe særlige Anlæg foretoges for privat indsamlede Penge. Det var i Dyrehaven, hvor det meget omtalte „Hul i Nordfronten" fandtes. Anlæggene blev af solidere Beskaffenhed end andetsteds, men ogsaa de var beregnede paa at fjernes, saa snart rolige Forhold indtraadte.

Med megen Iver drøftedes tidlig i interesserede Kredse Spørgsmaalet om *Hærens Forsyninger*. Disse var ved Krigens Udbrud meget smaa. Det gjaldt ikke mindst Ammunitionen baade til Geværer og Kanoner. De militære Myndigheder havde i Aarene efter 1909 stillet Krav om øgede Bevillinger dertil, men uden Resultat. Nu iværksattes Anskaffelser i det Omfang, Forholdene tillod, men fra Folketingets Venstre rejstes tidlig det Spørgsmaal, om Anskaffelserne fremmedes tilstrækkeligt.

Efteraaret igennem var der nogenlunde Ro om de militære Forhold, men Uroen gærede stadig, og ved det ny Aars Begyndelse syntes den at bryde igennem. I nogle Blade rejstes en heftig Diskussion om *Disciplinen i Hæren*. I forskellige Tilfælde havde i Efteraarets Løb Officerer

Digitized by Google

udtalt sig uforsigtigt over for Mandskabet; Forsvarsministeren havde grebet ind i disse Tilfælde, ligesom han greb ind i andre Tilfælde, hvor der førtes Klager over Behandlingen af Mandskabet. Dette ansaa man i nogle Kredse for svækkende for Disciplinen. En af Sagerne gav i Marts Anledning til en ret skarp Forhandling i Landstinget mellem konservative Talere og Forsvarsministeren. Dernæst opstod mellem enkelte Højre- og Venstreblade og enkelte radikale og socialdemokratiske Talere en Diskussion om, hvorledes de militære Kræfter i givet Fald skulde bruges. For at bringe denne Debat til Ophør, rejste en af Højres Folketingsmænd, *J. Wulff*, i Marts 1915 efter forudgaaendeMeddelelse til Ministeriet en Forespørgsel til dette om dets Opfattelse af de trufne Foranstaltninger. Forsvarsministeren svarede: „Det er under en Krig som den, der nu føres i Europa for Danmark som for andre neutrale Stater nødvendigt, at Regeringen holder de militære Midler, hvorover Landet raader, saaledes beredte, at de i fornødent Fald kan anvendes til at haandhæve de Rettigheder og opfylde de Forpligtelser, Danmarks Stilling som neutral Stat medfører. Ud fra denne Opfattelse har Regeringen handlet. De militære Foranstaltninger, der er trufne — Mineudlægningerne, Indkaldelserne, visse Armeringsarbejder o. s. v. — har vi udfra en Bedømmelse af samtlige ydre og indre Forhold, som her maa komme i Betragtning, anset for nødvendige. Ellers vilde vi

»Venskab er dog det egentlige! Du og jeg er rigtige Venner«.
Satirisk Tegning i »Klods-Hans« 1915 $^{2}/_{4}$ forestillende P. Munch og Folketingsmand J. Wulff.

Digitized by Google

ikke have paalagt Befolkningen de store Byrder og Staten de store Byrder." Om de tre afgørende Hensyn sagde han: „Det første er Hensynet til den Tilstand, der paa ethvert givet Tidspunkt findes i Europa. Det næste er Hensynet til den Ordning af vort Militærvæsen, der faktisk bestaar: Københavns Befæstning, den lovfæstede Hærorganisation o. s. v. Ganske uanset hvilken Mening man har om, hvorledes dansk Militærvæsen burde have været ordnet, er det en Selvfølge, at enhver Regering maa handle paa Grundlag af den Ordning, som nu en Gang findes, søge at anvende den paa den forstandigst mulige Maade. Og endelig maa der tages et tredieHensyn: Regeringen maa optræde saaledes, at der paa dette Omraade skabes Mulighed for et Samarbejde mellem de forskellige Partier i Rigsdagen." „Dertil hører, at der ogsaa tages et rimeligt Hensyn til disse Partier, hvis Opfattelse af de militære Spørgsmaal i saa mange Henseender er forskellig fra vor...." „Det er en Kendsgerning. at der i det danske Folk er meget forskellige Anskuelser om, hvorledes Art og Omfang af vort Militærvæsen burde være. Men vi handler klogt og gavnligt for vort Fædreland, naar vi, medens Krigen raser i Europa, lader disse Modsætninger træde i Baggrunden for at samle Kræfterne om Løsningen af den Opgave, som vi alle er enige om er den største Opgave, det danske Folk har i denne Tid: at føre Danmarks Rige frit og uskadt gennem den mægtige Krise, den civiliserede Verden nu gennemlever, med Bevarelse af et fredeligt og godt Forhold til alle de stridende Magter."

Efter denne Forhandling var der i nogle Maaneder stille om de militære Spørgsmaal.

5. Grundlovssagens Løsning.

Saa snart der var faldet blot nogenlunde Ro over Forholdene udadtil, meldte Tanken sig atter om at bringe *Grundlovssagen* til Løsning. Men det var klart, at dette kun kunde ske, hvis en betydelig Del af Højre kunde inddrages i Forhandlingen. Venstre vilde i hvert Fald ikke under Krigssituationen gennemtvinge Grundlovsændringer mod hele Højre, og i Ministeriet erkendtes det, at en Grundlovsforandring mod et af Partierne ikke stemmede med det Samarbejde paa andre Omraader, Forholdene krævede. Inden for Højre var der imidlertid et Ønske om at komme til et Resultat; man regnede med nu at kunne naa bedre Vilkaar end ved Krigens Slutning, navnlig en mere tilfredsstillende Valglov end den, Venstre i 1914 havde sat som Betingelse for Tilslutning til Grundlovsforandringen. Allerede i Decbr. 1914 nævnede en af Højres Rigsdagsmænd, *P. Rasmusen*, over for Konsejlspræsidenten Mu-

Digitized by Google

ligheden af en Overenskomst. I Marts kom det til Forhandling mellem tre Højremænd: P. Rasmusen, Ellinger og Abrahamsen og tre af Ministrene: Zahle, Brandes og Rode. Det Ønske, der nu syntes det vigtigste for Højre: en Valgordning, der bedre sikrede Partiernes ligelige Repræsentation, deltes af Ministeriet og dets Parti. Derimod var der andre Ønsker fra Højres Side, der kun daarligt stemmede med Ministeriets og

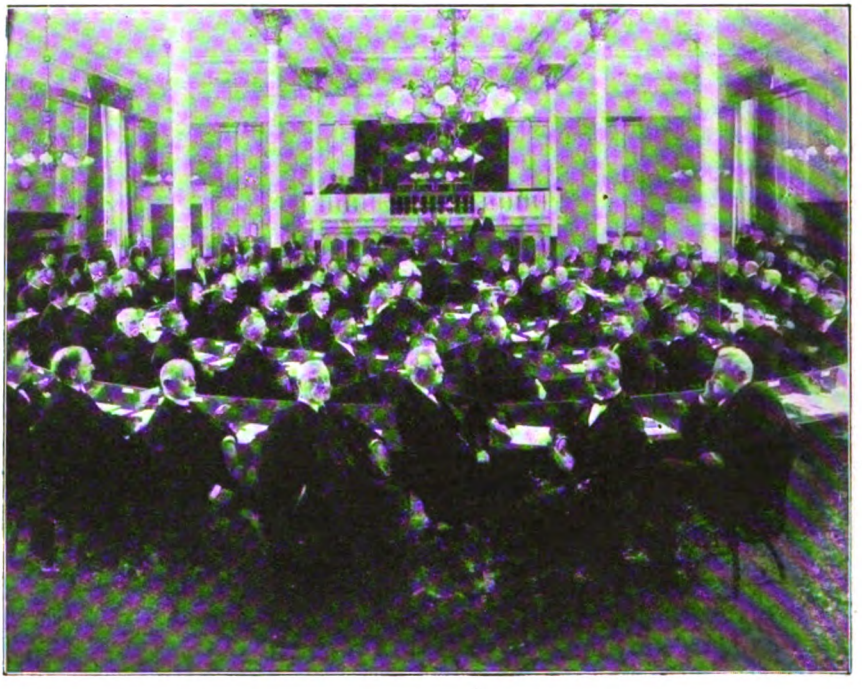

Grundlovens Vedtagelse i Folketinget 3. Juni 1915.
Fotografi.

Folketingsflertallets Ønsker. Men til sidst lykkedes det at tilvejebringe et Forslag, der syntes egnet til Forhandlingsgrundlag mellem alle Partier. Den 24. Marts meddeltes Forslaget til Medlemmerne af det Fællesudvalg, der i Samlingen 1913—1914 havde været nedsat om Grundlovsforslaget, og samme Dag forelagdes det i Partierne. Inden for Venstre var Kl. Berntsen og N. Neergaard ivrige for Forhandling paa dette Grundlag; i Socialdemokratiet og det radikale Venstre var der vel nogen Betænkelighed, men man var rede til Forhandling; af Højre var et Flertal for, et Mindretal imod; de Frikonservative var for. Efter godt 14 Dages meget besværlige Forhandlinger kom man til Rette. Hovedændringerne i Forhold til Forslaget af 1914 blev disse: [1]) Landstinget skulde bestaa af 72 Medlemmer, hvoraf 18 skulde vælges

Digitized by Google

af det afgaaende Landsting ved Forholdstalsvalg, [2]) det skulde fastslaas i Grundloven, at Valgloven skulde sikre en ligelig Repræsentation for Partierne, [3]) 25 Aare Valgretsalder skulde træde i Kraft gradvis i Løbet af 4 Valgperioder, [4]) ved første Valg skulde Kravet om 35 Aars Valgretsalder til Landstinget ikke gælde dem, der havde Valgret ved Bekræftelsesvalget, [5]) Kommissioner og Statsrevisorer skulde vælges af

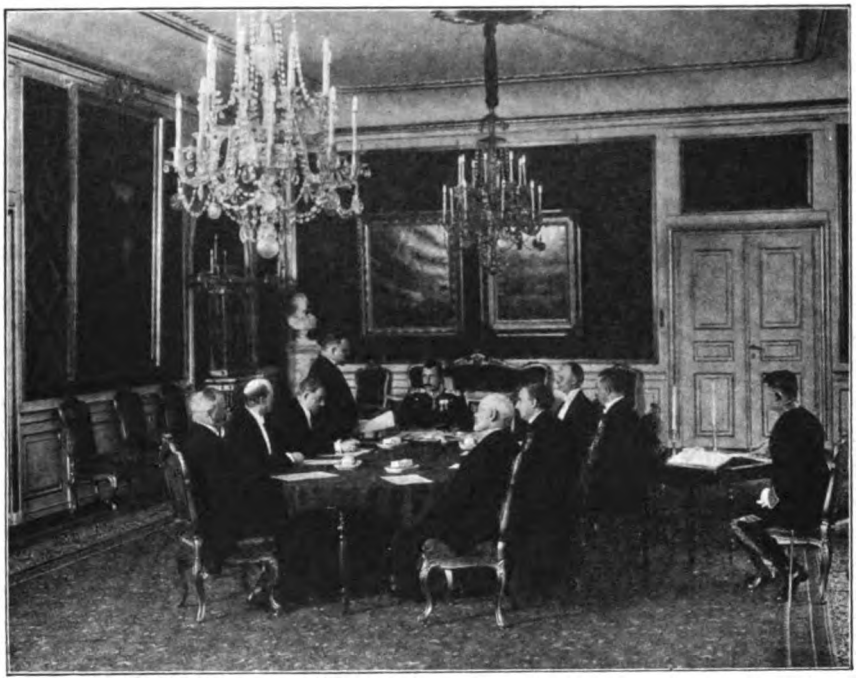

Grundloven underskrives i Statsraadet 5. Juni 1915.
Fotografi.

et Fællesudvalg af de to Ting, [6]) en Tredjedel af Folketinget skulde kunne kræve Ekspropriationslove udsat til efter næste Folketingsvalg, [7]) Forældres Ret til ikke at sætte deres Børn i Folkeskolen, naar de paa anden Vis skaffede dem tilsvarende Undervisning, grundlovsfæstedes, [8]) til Grundlovsændring skulde foruden den dobbelte Rigsdagsvedtagelse høre en Folkeafstemning, hvor Flertallet af dem, der stemte, og 45 % af alle Vælgere stemte for. Endelig skulde tilføjes en Bestemmelse om, at den ny Grundlov først skulde træde i Kraft et Aar efter dens Vedtagelse, og at denne Tidsbestemmelse skulde kunne ændres ved Lov. Meningen var at undgaa Valg under Krigen.

Valgloven skulde ændres saaledes, at der i Hovedstaden valgtes

Digitized by Google

24 Folketingsmedlemmer ved rent Forholdstalsvalg; ude i Landet skulde der være 93 Kredse med Valg efter de gamle Regler, men desuden skulde der være 23 Tillægsmandater, der fordeltes saaledes, at Mandatfordelingen saa nær som mulig kom til at svare til Afstemningen.

Den 22. April vedtoges Grundlovsforslaget i Landstinget; 11 Højremænd stemte imod, een sagde: Stemmer ikke. Dagen derefter fulgte Vedtagelsen i Folketinget med 106 Stemmer mod en Højremand. Der skulde derefter være Rigsdagsvalg, for at Grundlovsforslaget kunde vedtages anden Gang. Alle Partier var enige om, at dette Valg ikke maatte være Kampvalg mellem Partierne; kun i ganske faa Kredse fandt Valgkamp Sted; den ny Rigsdag sammensattes som den gamle, blot med den Forskel, at en Venstremand paa Færøerne erstattedes med en Repræsentant, der gik i Valggruppe med Det radikale Venstre.

Den 3. og 4. Juni fandt derpaa den endelige Vedtagelse af *den ny Grundlov* Sted i de to Ting, og *den 5. Juni* underskreves den af Kongen. Et halvt Aarhundredes Strid om Grundloven af 1866 var dermed endt. Efter den ny Grundlov hvilede begge Ting paa den almindelige Valgret, selv om der for Landstingets Vedkommende var Bestemmelser, som tilsigtede at give det en forsigtigere, mere tilbageholdende Karakter end Folketinget. Dagen fejredes overalt i Landet. Kvinderne, der nu fik Valgret og Valgbarhed lige med Mænd, højtideligholdt den ved et *Kvindetog* til Konge og Rigsdag.

6. Partiforhandlinger om Neutralitetspolitik, Militærvæsen og Rigsdagsvalg fra Sommeren 1915 til Sommeren 1916.

Med den ny Grundlovs Vedtagelse var den Opgave løst, for hvis Skyld Ministeriet var dannet. Forholdene havde siden givet det en anden endnu betydningsfuldere Opgave, men det laa dog nu nær at overveje, om der maatte være Mulighed for en anden Regeringsdannelse, der lettere kunde samle Partierne under de vanskelige Forhold. Inden for Ministeriet drøftedes Muligheden af et *Samlingsministerium*, men man var, ikke mindst under Indtryk af Forhandlingerne den 5. August, klar over, hvor svært det vilde være for et saadant at styre i længere Tid. Derimod besluttede man at søge Klarhed over Rigsdagens Stilling til Ministeriet. Dette syntes desmere paakrævet, da Dele af Pressen just nu ivrig angreb Ministeriets *Handelspolitik* og søgte at paavise, at denne begunstigede Tyskland; særlig Opsigt vakte en Udførselstilladelse for nogle Rekylgeværer til det dengang neutrale Bulgarien.

Der optoges da en Forhandling med Talsmænd for de forskellige Partier om en Folketingsudtalelse, der tilsagde Ministeriet Støtte til

Digitized by Google

Gennemførelse af Neutralitetspolitikken. Under Drøftelsen deraf udtalte flere af Ministrene, at Forslaget herom var et Spørgsmaal til Partierne om, hvor vidt de ønskede Ministerskifte og ansaa et Samlingsministerium for muligt. Der viste sig ingen Tilbøjelighed dertil; J. C. Christensen besvarede Spørgsmaalet om et Samlingsministerium med nej, men han var uvillig over for en Udtalelse, der gav Ministeriet Tilslutning fra andre end de to Partier, der dannede Flertallet. Til sidst enedes man dog om følgende *Dagsorden:*

„Folketinget beslutter at udtale, at da man fra alle Sider i det dan-

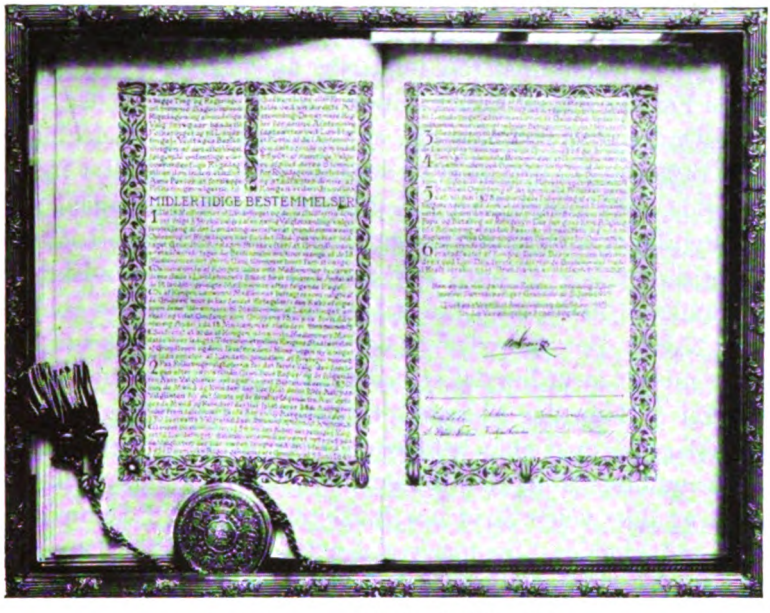

Grundloven af 5. Juni 1915. Fot.

ske Folk uden Partiskel er enige om, at enhver Regering maa støttes i Gennemførelsen af en ubetinget og ligelig Neutralitetspolitik, tilsiger Tinget det nuværende Ministerium sin Støtte i dets Arbejde for denne Politik."

Men Presseagitationen fortsattes, og den voldte saa megen Vanskelighed for Handelspolitikken, at Udenrigsministeren fandt det fornødent, at der fremsattes Forslag om Straf for Udtalelser, der var egnede til i Udlandet at vække Tvivl om Danmarks ligelige neutrale Holdning, og for Opfordringer til danske Borgere til at krænke de af Neutraliteten følgende Hensyn. Forslaget mødte stærk Modstand fra Venstre og Konservative, men til sidst vedtoges Forbud mod ubeføjet at beskylde Statsmyndigheder for Partiskhed i Afgørelse af Indførsels- og Udfør-

Digitized by Google

selsspørgsmaal samt mod „at ophidse Befolkningen mod en krigsførende Nation".

Nu traadte imidlertid *det militære Spørgsmaal* atter i Forgrunden. Meddelelser fra De forenede Stater skabte i de militære Kredse den Forventning, at man derovre kunde faa et betydeligt Antal Patroner, eventuelt sammen med Geværer. Hos Folketingets Flertal var der ingen Mulighed for at faa den fornødne Bevilling, 5 Millioner Kr., med mindre Beløbet indvandtes ved Indskrænkning af Sikringsstyrken. Overkommandoen fraraadede som sædvanlig Indskrænkninger, men det var klart, at der ikke vilde blive Tale om Demonstration derimod ved Afskedsbegæring, hvis Indskrænkningen gennemførtes sammen med Patronkøbet. Forsvarsministeren forelagde da gennem Finansudvalgene Partierne Forslag om, at Købet skulde finde Sted, men at der ved de to følgende Ombytninger skulde ske en Indskrænkning af de indkaldtes Tal med 13,000 Mand; derved vilde de 5 Millioner hurtig blive indvundet, og der vilde blive opnaaet en stor Lettelse for Befolkningen. Der var ved Ombytninger i Foraaret foregaaet en Formindskelse i Antallet af indkaldte med nogle Tusind; ved den nu foreslaaede Indskrænkning vilde Antallet af indkaldte i Løbet af Sommer og Efteraar komme ned omkring 35,000. Det vilde derved og ved Fremme af Rekrutuddannelsen blive muligt at ordne det saaledes, at ingen genindkaldtes uden at have været 5 Maaneder hjemme. I Partierne rejstes ingen Modstand mod Forslagene, men man betonede stærkt, at begge Dele maatte ske paa Forsvarsministerens Ansvar; Partierne lovede kun at godkende Bevillingen og ikke volde Strid om Indskrænkningen. I Sommeren 1915 vedtoges endvidere en Lov, hvorved der gaves Ministeriet Bemyndigelse til at indkalde Aarets „Frinumre" for saaledes at øge den Styrke, der kunde bruges til Afløsning af de indkaldte.

I Efteraaret 1915 begyndte i Dele af Pressen en ny Bevægelse for større *Materielanskaffelser* til Hær og Flaade. Man angreb navnlig de højere Officerer, fordi de ikke stillede deres Krav med tilstrækkelig Styrke; man fordrede enten en Kommission af Teknikere og Industridrivende eller en parlamentarisk Kommission, der skulde tilrettelægge en „Industriens Mobilisering" for at tilvejebringe de størst mulige militære Leverancer. Ministeriet afviste bestemt dette Krav, sikker paa at saadanne Kommissioner kun kunde bringe øget Strid mellem Partierne. Højre indbragte da Forslag i Landstinget om, at dette skulde nedsætte en parlamentarisk Kommission. For at bringe Klarhed over Rigsdagens Stilling holdtes d. 22. Oktober et lukket Møde, hvor Forsvarsministeren gav en samlet Redegørelse for de Anskaffelser, som var sket eller i Færd med at foregaa. Her meddeltes det tillige, at de militære Myndigheder i Stedet for den planlagte ydre Linje af Skyttegravsanlæg ved Ko-

Digitized by Google

benhavn foreslog en Skyttegravslinje mellem Køgebugt og Roskildefjord, den saakaldte *Tuneslilling*. Forsvarsministeren udtalte, at han var rede til at foretage den foreslaaede Ombytning af de to Linjer, hvis Partierne godkendte dette. Det skete, og med Hensyn til Forsyningerne faldt der efter Meddelelserne i det lukkede Møde nogenlunde Ro over Sindene. Højre fastholdt vel Forslaget om en Landstingskommission, men Interessen derfor var kølnet, og Venstres Leder i Landstinget *Jørgen Pedersen* afviste Kommissionsforslaget som egnet til at skabe „ulykkebringende Splid". Efter Aftale med Forsvarsministeren stillede han en Dagsorden, der erklærede Kommissionen for overflødig og skadelig, og denne vedtoges med 32 Stemmer mod 20; Venstre, Radikale og Socialdemokrater stemte for, Højre imod, de Frikonservative stemte ikke.

Da Militærspørgsmaalet paa ny dukkede op i Diskussionen ikke længe efter, var det i ny Skikkelse. Hidtil havde man klaget over, at Ministeriet stillede sig for afvisende over for militære Krav. Nu begyndte man fra Venstres Side at hævde, at de trufne Foranstaltninger viste, at Ministeriet nu indsaa, at Venstre havde haft Ret ved Gennemførelsen af Militærlovene af 1909. Dette bestredes skarpt af Radikale og Socialdemokrater, der hævdede, at Foranstaltningerne skyldtes en loyal Gennemførelse af gældende Lovgivning og Ønsket om at holde Fred mellem Partierne, men ingenlunde en Overbevisning om, at det var heldigt at have saa stort et Militærvæsen, som Lovene af 1909 medførte, eller nogen Tro paa, at dette Militærvæsen kunde yde et virkeligt Forsvar for Landet. Sammen dermed gik fra de samme Kredse som tidligere en stedse ivrigere Kritik af Udførselstilladelser, som man ansaa for bestemte af Tyskvenlighed, og en stedse mere ubehersket Tone i Omtalen af Krigsbegivenhederne. Udenrigsministeren diskuterede Gang paa Gang disse Vanskeligheder ved Pressemøder eller med Redaktører enkeltvis; de fleste af dem var rede til at gøre deres Bedste for at overvinde Vanskelighederne, men det lykkedes kun ufuldstændigt; og enkelte Redaktører nægtede at følge de Opfordringer, der rettedes til dem.

Ind i alt dette løb en begyndende Diskussion om, hvorvidt der skulde holdes *Valg* i Forsommeren 1916. J. C. Christensen havde straks efter Grundlovens Vedtagelse anbefalet at fremskynde Valgene. Men andre ansaa en Valgkamp for uheldig, og Følelsen deraf styrkedes ved Diskussionen om Militærvæsen og Handelspolitik. I Januar 1916 henvendte *Det konservative Folkeparti*, der var dannet ved Sammenslutning af Højre og Frikonservative, sig til Ministeriet med Opfordring til at søge Valgene udsat. Der var vel i konservative Kredse Bekymring ved at se Militærvæsnet under radikal Ledelse, men den opvejedes af

Digitized by Google

Uviljen mod Ministerskifte under de vanskelige Forhold. „Under Forhold som de nuværende", hed det i Partiets Henvendelse, „maa det være Maalet for Landet at fore en Politik, der saa meget som muligt kan virke samlende, men i Valgkamp kommer *det* i Forgrunden, der skiller og splitter. Det ligger ogsaa lige for, at offentlig og saare let lidenskabelig Diskussion paa Vælgermøder Landet over om vore Forsvarsforanstaltninger til Neutralitetens Hævdelse, om vor Handelspolitik og Landets Stilling under denne og andre dermed i Forbindelse staaende Spørgsmaal kan faa en Karakter, hvorved der gøres Landet en Skade, imod hvilken det, at man udskyder et Valg, der kan udskydes, er for intet at regne."

Landstingsmand Piper.
Fotografi.

I Venstre havde den modsatte Opfattelse Overtaget. Ikke blot J. C. Christensen, men ogsaa Kl. Berntsen ønskede Valg straks efter 5. Juni 1916. Et Par Dage efter de Konservatives Henvendelse vedtog Partiet en Udtalelse herom, idet man tilføjede, at hvis Ministeriet ønskede Udsættelse, var man villig til at overveje Spørgsmaalet paa Grundlag af de Oplysninger, Ministeriet kunde forelægge. Ministeriet spurgte da Det konservative Parti, om det herefter fastholdt sit Ønske. Partiet svarede Ja, og Ministeriet sammenkaldte derfor det Udvalg, der i Foraaret 1915 havde drøftet Grundlovsspørgsmaalet, samt de Partiledere, der ikke var Medlemmer af dette. Her tilskyndedes Ministeriet fra flere Sider til at foranledige et lukket Møde om Spørgsmaalet. Ved dette, der holdtes den 7. Febr., opfordrede det konservative Parti Forsvarsministeren og Udenrigsministeren til at udtale sig om Sagen. De to Ministre fremhævede begge Vanskelighederne ved en Valgkamp om Militærspørgsmaalet og Neutralitetspolitikken, men tilføjede, at Udsættelse ikke hjalp, hvis den skete mod et af Partierne, der da alligevel vilde fortsætte den allerede indledede Valgkamp. Mødet løb ud i en ret skarp Diskussion mellem Talere af Venstre og Ministrene om, hvorvidt de trufne Militærforanstaltninger laa inden for eller uden for Forudsætningerne for Lovene af 1909, hvad de viste om Ministeriets Opfattelse og lign. Det endte med, at Venstre erklærede sig rede til at overveje Spørgsmaalet under Hensyn til Udtalelserne ved Mødet. Ministeriet tilskrev der-

Digitized by Google

efter Partierne, at man maatte anse Udsættelse for ønskelig, „saafremt Enighed derom tilvejebringes mellem Partierne". De Konservative svarede, at de fralagde sig alt Ansvar for en Valgkamp, Socialdemokraterne, at de var for Udsættelse, Venstre, at Ministeriet burde have Initiativet og Ansvaret; hvis det foreslog Udsættelse, vilde Venstre sige: Stemmer ikke. Medens et Nej fra Venstre vilde have medført Valg, bevirkede dette Svar, at der fremsattes Forslag om at udsætte Grundlovens Ikrafttræden til 5. Juni 1917, med mindre et andet Tidspunkt forinden bestemtes ved ny Lov. Forslaget vedtoges i Marts med de tre Partiers Stemmer, medens Venstre ikke stemte.

Ved denne Tid blev Finansministeren angrebet af en haard Lungebetændelse, saa han i nogle Uger var hindret i at deltage i Ministeriets Arbejde. Som Følge deraf udnævntes 20. Marts *Chr. Hage* til Minister uden Portefeuille og midlertidig Finansminister, og da Edv. Brandes blev rask nok til paa ny at overtage Finansministeriet, overtog Chr. Hage Handelsministeriet, der hidtil havde været ledet af Trafikminister *Hassing-Jørgensen*. Samtidig hermed deltes Kultusministeriet i et Undervisnings- og et Kirkeministerium; *S. Kejser-Nielsen* beholdt Undervisningsministeriet, Pastor *Th. Povlsen* overtog Kirkeministeriet. Kort derefter kom en Sag til Afgørelse, hvorom der havde staaet Strid allerede fra det foregaaende Ministeriums Tid. Menighedsraadet i Vaalse Sogn paa Falster havde fremsat Ønske om at faa til Præst Pastor *Arboe Rasmussen*, men da denne havde udtalt Anskuelser, der ikke ansaas for forenelige med Folkekirkens Lære, voldte dette megen Uro i nogle kirkelige Kredse. Bispen i det Stift, hvor Arboe Rasmussen hidtil havde været ansat, rejste efter Beslutning paa et Bispemøde Anklage mod ham til Embedsfortabelse for Udtalelser stridende mod Folkekirkens Lære. Provsteretten frikendte ham, Landemodet dømte ham, men i Maj 1916 frifandt Højesteret ham for Strafansvar som „værende i begrundet god Tro". Det var dermed for Ministeriet givet, at Vaalse Menigheds Ønske maatte opfyldes; men nu nægtede Bispen paa Laaland-Falster at tilstille ham den biskoppelige Skrivelse, der regelmæssig tilsendes ved Indsættelse i Embede. Kirkeminister Povlsen søgte gennemført en Lov, der i saadanne Tilfælde fritog Bisperne for Indsættelse og Tilsyn, men dette modsatte Venstre og Det konservative Folkeparti sig. Spørgsmaalet fik da en foreløbig Løsning derved, at Arboe Rasmussen „konstitueredes" i Kaldet, hvilket kunde ske uden Bispens Medvirkning. Bispen nægtede nu at føre Tilsyn med Vaalse, men Aaret derefter lykkedes det Kirkeministeren at komme til Rette med Venstre om en Særlov, der fritog Bispen for Tilsyn med Vaalse. Tilsynet gik over til Ministeren. Loven bortfaldt siden, da Arboe Rasmussen tog sin Afsked.

Digitized by Google

7. De vestindiske Øers Afhændelse.

Efter at Afgørelsen om Valgenes Udsættelse var truffet i Marts 1916, gik der næsten fem Maaneder med forholdsvis Ro i den indre Politik. Men derefter blussede Striden op med den yderste Heftighed. Det gjaldt Salget af de vestindiske Øer. Allerede i 1913 havde De forenede Stater over for Ministeriet Zahle rejst Spørgsmaalet om Overtagelse af disse Øer. Ministeriet afviste Henvendelsen; det vilde ikke uden Nødvendighed bringe et saadant Spørgsmaal frem under Grundlovsforhandlingen, selv om de tre „Grundlovspartier" havde været enige om det, da det sidst laa for.

I Oktober 1915 rejste De forenede Stater imidlertid Sagen paa ny, og man begrundede nu Ønsket om Erhvervelsen rent militært. Det kunde i visse Situationer blive nødvendigt for Staterne at besætte Øerne, selv om det ingenlunde var deres Hensigt at krænke Danmarks Interesser, sagde man. Panamakanalens Fuldførelse og Verdenskrigen var Aarsagerne til Staternes øgede Interesse for Øerne. Omtrent ved samme Tid udbrød der derovre nogle Strejkeuroligheder, foranlediget ved en Negerbevægelse under Ledelse af Negeren *Hamilton Jackson*. Krydseren „Valkyrien" sendtes derover for at holde Orden.

Ministeriet ansaa Spørgsmaalet om Overdragelsen til De forenede Stater for meget vanskeligt; man frygtede Uvilje i England og Frankrig, og man regnede med Modstand fra de Konservative. Derimod gik man ud fra, at nu som tidligere vilde ikke blot Radikale og Socialdemokrater, men ogsaa Venstre være for Afhændelsen. Men navnlig paavirkedes man af de amerikanske Udtalelser om, at det i givet Tilfælde kunde blive nødvendigt at besætte Øerne. Man ansaa det da for fornødent at optage Forhandlinger, men man krævede en Erstatning paa 100 Millioner Kr., langt mere end der for havde været Tale om, og desuden ønskede man De forenede Staters Anerkendelse af Danmarks Højhedsret over *hele* Grønland. Saa snart der syntes at være Udsigt til Resultat, henvendte Udenrigsministeren sig dels til Rigsdagens Partiformænd, dels til de to Mænd, der, efter at Salget var strandet under Ministeriet Deuntzer, var gaaet i Spidsen for Forsøgene paa at ophjælpe Øerne, Etasraad *H. N. Andersen* og Landstingsmand *H. Petersen*. Meddelelserne var fortrolige, kunde ikke bringes videre til Partierne, da det var aftalt med Staterne, at intet maatte komme frem, for Resultat var naaet. Udenrigsministeren kunde da heller ikke forlange Svar paa, om man billigede Afhændelsen, men han fik det Indtryk af Samtalerne, at der var Tilslutning fra Venstre, Det radikale Venstre og Socialdemokratiet, og at der heller ikke vilde blive stærk Modstand fra konservativ Side. Forhandlingerne trak imidlertid ud; en Tid syntes der at

Digitized by Google

skulle udbryde Krig mellem Staterne og Tyskland, og det danske Ministerium mente ikke, at man kunde afhænde Øerne til en krigsførende Stat. Spændingen drev imidlertid foreløbig over, og i Begyndelsen af August 1916 kom Aftalerne i Stand. St. Croix, St. Thomas og St. Jan skulde overdrages De forenede Stater mod en Betaling af 25 Millioner Dollars; danske Statsborgere paa Øerne skulde kunne vælge, om de vilde blive eller drage bort; de skulle ogsaa, selv om de blev, kunne „optere" for Danmark, saa de blev ved at være danske Statsborgere; De forenede Stater anerkendte Danmarks Højhedsret over hele Grønland. Den danske Regering havde foreslaaet, at der før Overdragelsen skulde holdes Folkeafstemning paa Øerne, men dette afvistes fra amerikansk Side.

Imidlertid var Rygter om Forhandlingerne begyndt at sive ud, dels i Amerika, dels i Danmark. I Juli, endnu før Forhandlingernes Afslutning, bragte „Kjøbenhavn" Meddelelse derom; „Nationaltidende" spurgte Finansministeren, under hvem Øernes Styrelse horte, og han dementerede Rygtet i Overensstemmelse med Aftalerne med De forenede Stater.

Den 4. August, samme Dag Aftalen undertegnedes i New York, gav Udenrigsministeren i et lukket Møde i Rigsdagen Besked om Forhandlinger og Aftale. Indtrykket af Stemningen var, at der ikke vilde rejse sig betydende Modstand, men dette viste sig snart at være en Fejltagelse. I de følgende Dage satte „Vort Land", „Hovedstaden", „Kjøbenhavn" og „Kristeligt Dagblad" ind med en voldsom Agitation. Man angreb med yderste Heftighed Finansministeren for Dementiet og stemplede Opgivelsen af de tre Øer som en national Ydmygelse. Flere og flere af Venstres og Det konservative Folkepartis Aviser tog Del i Angrebene, og ogsaa paa Rigsdagen gled Venstre og de Konservative efterhaanden ud i Bevægelsen mod Traktaten. Da Forslag om Overenskomstens Godkendelse forelagdes i Folketinget, stillede de to Partier sig paa det Standpunkt, at denne Sag burde afgøres af en Rigsdag valgt efter den ny Grundlov; J. C. Christensen gav som Grund, at mange i Folket mente, at den burde vente, til Krigen var endt; han foreslog følgende Dagsorden: „Idet Folketinget udtaler, at saafremt Salget af de dansk-vestindiske Øer ikke kan udsættes til efter Krigen, bør Beslutningen om Afstaaelse af Øerne i alt Fald træffes af en Rigsdag valgt i Henhold til den ny Grundlov." Det forkastedes med 59 mod 44. Radikale og Socialdemokrater foreslog, at Afgørelsen skulde ske ved en Folkeafstemning, saa Vælgerne med fuld Frihed kunde tage Stilling, men dette tilfredsstillede ikke Venstre, der nu onskede at fremkalde det Valg, man ikke havde faaet i Foraaret. Folkeafstemningen vedtoges med 62 mod 44, idet en enkelt konservativ undlod at stemme. Konsejlspræsidenten bebudede da, at afvistes Forslaget i Landstinget, vilde

Digitized by Google

der straks blive stillet Forslag om Grundlovens Ikrafttræden. Da Forslaget naaede Landstinget, gik Venstre og Konservative mod Afhændelsen med Undtagelse af Grev Frijs og et Par andre Konservative. I Ministeriet gik man nu ud fra, at Valg maatte blive den eneste Løsning; Radikale og Socialdemokrater traadte i Forhandling om Valgalliance som i 1912. Den Dag, Afstemningen ventedes i Landstinget, bad Kongen imidlertid Konsejlspræsidenten undersøge Muligheden af at undgaa et Kampvalg ved Dannelse af et Ministerium af alle Partier. Konsejlspræsidenten lod dette meddele i Landstinget, Drøftelsen afbrødes, og der optoges en Forhandling mellem Partierne om et Samlingsministerium.

I det radikale Parti var Opfattelsen den, at de Kredse, der hele Krigstiden igennem havde drevet en ivrig nationalistisk farvet Agitation, nu havde faaet saa stærk Indflydelse i Venstre og Det konservative Parti, at et Samarbejde i Ministeriet kun kunde blive kortvarigt, men man gik ind i Forhandlingen. Denne førtes i Dagene 19.—23. August i en Række Møder af Repræsentanter for Partierne. Det radikale Venstre hævdede, støttet af Socialdemokraterne, at til Sikring af den hidtidige Udenrigspolitik og Udlandets Tillid til denne maatte *E. Scavenius* fortsætte som Udenrigsminister, og enten han eller Zahle være Konsejlspræsident, men man tilbød dog Forhandling om, hvem der skulde være Konsejlspræsident, naar han toges inden for Flertalspartierne; man krævede, at disse skulde have Flertallet i Ministeriet, 7 af 13; og endelig krævede man før Ministeriets Dannelse Enighed om, under hvilken Form Afhændelsen af Øerne skulde fremmes; man var villig til Folkeafstemning, før Rigsdagen tog Beslutning. Venstre og de Konservative krævede, at Spørgsmaalet om Øsalget skulde staa aabent, indtil Ministeriet var dannet, og at Ministeriet skulde bestaa af 3 af hvert Parti og en af Kongen udpeget Konsejlspræsident, der ikke havde taget fremtrædende Del i Striden; eksempelvis nævnedes Grev Frijs eller Chr. Hage.

Forhandlingerne blev resultatløse, og efter deres Afbrydelse vedtog Landstinget den af Oppositionen i Folketinget foreslaaede Dagsorden; Grev Frijs og hans nærmeste Meningsfæller stemte ikke; de fremhævede, at Forholdene ikke var blevet lettere, siden de i Foraaret havde været med til at kræve Valgene udsat.

Konsejlspræsidenten indbragte nu *Forslag om Grundlovens Ikrafttræden;* i Ministeriet og dets Parti var Opfattelsen den, at man nu var inde i en saadan Kamptilstand mellem Partierne, at et Valg var et nødvendigt Middel til at rense Luften. Men da Grundlovsforslagets Vedtagelse i Folketinget var umiddelbart forestaaende, opfordrede Det konservative Folkeparti Konsejlspræsidenten til at foranledige, at De-

Digitized by Google

legerede fra Partierne traadte sammen endnu en Gang. Den 6. September forhandledes da paa ny; de Konservative foreslog nu, at der skulde dannes et Samlingsministerium, og at en Kommission af 15 Medlemmer fra hvert Ting skulde afgive en Betænkning om Øsalget, hvorefter der skulde være Folkeafstemning om dette. De tre andre Partier gik ind paa Forslaget om Kommission og Folkeafstemning; Venstre tilføjede, at Samlingsministeriet burde bestaa af 3 af hvert Parti med Chr. Hage som Chef. Men nu kom der Uenighed om den Tid, Valgene skulde udsættes. Venstre krævede, at de kun skulde udsættes, saa længe Samlingsministeriet holdt; Det radikale Venstre og Socialdemokratiet erklærede det for udelukket, at man kunde give et enkelt Parti Ret til paa ethvert Tidspunkt, hvor det passede det, at fremkalde Valg; de foreslog, at Udsættelsen skulde gælde til Maj 1918, det Tidspunkt, da Folketingets Valgperiode lob ud. Herpaa strandede Forhandlingerne for anden Gang.

Ministeriet fremsatte nu i Landstinget Forslag om Kommission og Folkeafstemning, saaledes som Partierne under den sidste Forhandling havde været enige om; Senatet i De forenede Stater havde i Mellemtiden ratificeret Traktaten. Men hverken de Konservative eller Venstre vilde nu tage dette Forslag. Venstre vilde have, at Folkafstemningen skulde foregaa sammen med næste Folketingsvalg, de Konservative vilde kun have en Kommission, der kunde udtale sig om Sagen. Til sidst gik Sagen til Fællesudvalg. Under Forhandlingerne kom det til et skarpt Ordskifte mellem Indenrigsministeren og Jørgen Pedersen i Landstinget, J. C. Christensen i Folketinget om „de uneutrale Kredse"s Agitation. „Den politiske Situation," sagde Indenrigsministeren, „hvori vi for Øjeblikket befinder os, og hvori Venstre har opgivet ethvert sagligt Standpunkt til den foreliggende Sag, er fremkaldt af og ved Elementer i Befolkningen, som ikke repræsenterer den af alle Partier her i Rigsdagen hævdede ligelige og absolute Neutralitet. Den er baaret frem med fanatisk Tilslutning og Styrke fra Kredse i Befolkningen, som er absolut uneutrale." „De har for forste Gang efter de to Aars Verdenskrig formaaet ved en Stemning at rive med sig, saaledes at dels et Parti, Det konservative Folkeparti, har bojet sig for disse Stemninger og dels et andet Parti, Venstre, har besluttet sig til at bruge dem." De to Venstretalere klagede bittert over denne Tale om „uneutrale" Kredse.

Medens Sagen var i Fællesudvalg, foreslog Landstingsmand *F. V. Hey* efter Tilskyndelse af Grev Frijs, at der i Ministeriet skulde optages en Repræsentant for hvert af de andre Partier som Ministre uden Portefeuille. I Ministeriet og Det radikale Parti var der adskillig Tvivl om Virkningen af en saadan Ordning, men man besluttede ikke at afvise den, og de andre Partier sluttede sig alle til den. Det kom nu til Over-

Digitized by Google

enskomst i Fællesudvalget: de tre Partier skulde hver udpege en Minister uden Portefeuille; disse skulde deltage i Ministermøder og Statsraad, de skulde hver for sig have Ret til at kræve Lovforslag og vigtige Regeringshandlinger udsat, til de havde forhandlet med deres Parti derom; Besættelse af højere Embeder skulde behandles i Ministermøder, men ikke gaa til Rigsdagspartierne; Grundlovens Ikrafttræden

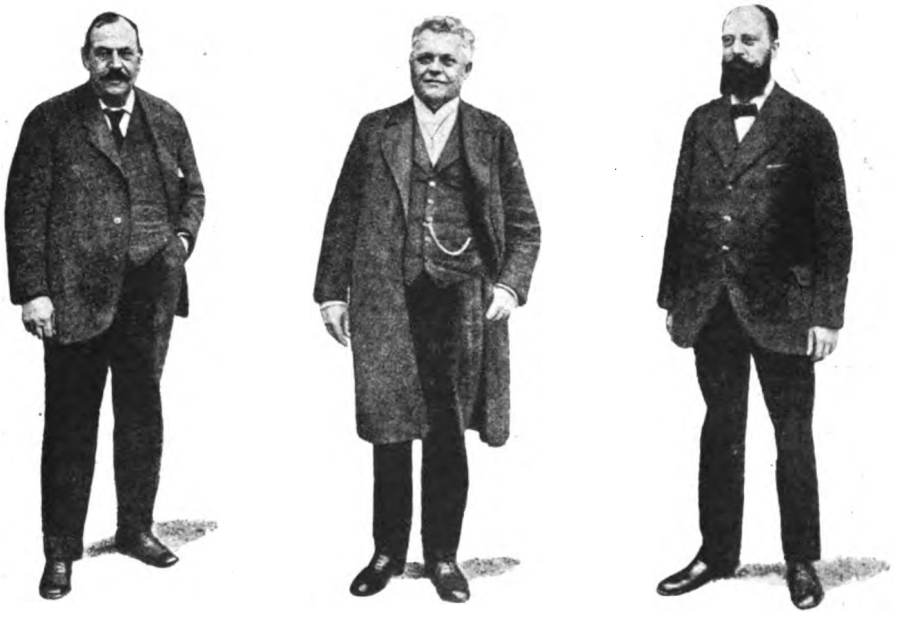

Chr. Rottbøll. J. C Christensen. Th. Stauning

De tre »Kontrolministre«.
Efter Fotografi i »Illustr. Tidende«. 1916.

var jo udsat til 5. Juni 1917; hvis det ved de tre Ministres Deltagelse grundlagte Samarbejde til den Tid bestod, kunde den udsættes paa ny. Den foreslaaede Kommission skulde afgive en Betænkning om Øsalget, og derefter skulde Folkeafstemning finde Sted. Til Medlemmer af Ministeriet udpegede Socialdemokraterne *Th. Stauning*, Venstre *J. C. Christensen*, Det konservative Folkeparti *Chr. Rottbøll*. 30. September fandt Udnævnelsen Sted.

Af Kommissionens 30 Medlemmer anbefalede 23: Radikale, Socialdemokrater, Venstre og en Konservativ, at godkende Traktaten, syv Konservative fraraadede det. Forud for Folkeafstemningen gik en hidsig Agitation. Ret til at deltage havde alle, der efter de ny Regler vilde faa Valgret til Folketinget, altsaa ogsaa Kvinder. En stor Del af Venstre ude i Landet gik sammen med de Konservative mod Salget; man slog navnlig paa de nationale Strenge, saa i Salget en Art Selvopgivelse;

Digitized by Google

fra modsat Side hævdede man, at der var ikke megen Ære ved at beholde Øerne, naar der stadig var Misnøje og Tilbagegang; i 1840 var Indbyggerantallet 41,000, i 1901: 30,000, i 1911 kun 27,000; alle Genrejsningsforsøg var mislykkede; Øernes eneste økonomiske Mulighed laa i Tilslutning til De forenede Stater; derunder pegede man paa, at en privat Afstemning derovre havde givet overvældende Flertal for Overdragelsen, at de tre Øers Koloniraad indtrængende anbefalede den, og at Repræsentanter for Befolkningen derovre, som var kommet hertil i Anledning af Kommissionens Undersøgelse, var ivrige for Traktaten. Agitationen for Salget førtes af Radikale og Socialdemokrater; Venstres Rigsdagsgruppe holdt sig passiv. *Afstemningen* fandt Sted i December 1916; den gav 284,000 Stemmer for, 158,000 Stemmer mod Afstaaelsen; Deltagelsen var betydelig ringere end ved Folketingsvalg; Tallene fra de forskellige Kredse viser, at Det radikale Venstre og Socialdemokraterne stemte for, de Konservative imod; Venstre delte sig i tre Grupper: nogle stemte for, andre imod, mange blev hjemme. Da Sagen derpaa kom til Afstemning i Rigsdagen, gik 8 Venstremænd i Folketinget sammen med de Konservative, men Traktaten billigedes med 90 Stemmer mod 16; i Landstinget godkendtes den med 40 Stemmer mod 19; en Konservativ i Folketinget og nogle enkelte i Landstinget billigede Afstaaelsen.

8. Militærforhandlinger i Efteraaret 1916.

Umiddelbart efter at de tre „Kontrolministre" i September 1916 var optaget i Ministeriet, kom det til en stor Forhandling om ny Indskrænkning af Sikringsstyrken. I Befolkningen voksede Uviljen over Indkaldelserne, der endnu omfattede henved 35,000, hvoraf 6-7000 i Jylland-Fyen, Resten paa Sjælland; Byrden mildnedes vel derved, at 15 % regelmæssig havde Orlov, ved Ombytninger og ved Udsættelser til belejlig Tid, men den følte dog meget tyngende. Desuden var Udgifterne store. Og i nogle, om end snævre militære Kredse begyndte man at tale og skrive om, at det var bedre at give Penge ud til mere Krigsmateriel end til den store Sikringsstyrke; navnlig den tidligere Oberst og Folketingsmand *N. P. Jensen* tog til Orde herfor. Under Finanslovsbehandlingen i Oktober 1916 antydede Neergaard denne Mulighed, og ogsaa fra konservativ Side faldt lignende Udtalelser, selv om man tilføjede, at de militære Myndigheder maatte jo bedømme Muligheden. Forsvarsministeren stillede da i November i Ministeriet, og derpaa efter Ønske i Finansudvalget, Forslag om en Indskrænkning med en Fjerdedel af Styrken; han meddelte, at de militære Myndigheder var skarpt imod, og

Digitized by Google

nævnede, at under Forhandlingen havde den Tanke været fremme, at Orloven kunde indskrænkes fra 15 % til 3-5 %, hvilket da skulde ledsages af en Indskrænkning af Styrken paa 10-12 %, altsaa omkring 3000. Socialdemokrater og Radikale sluttede sig straks til Forsvarsministerens Forslag om Indskrænkning med en Fjerdedel; de Konservative erklærede, at de kun kunde billige en Indskrænkning, der opvejedes ved Indskrænkning af Orloven, og kun hvis Overkommandoen billigede det; Venstre stillede sig paa samme Standpunkt; J. C. Christensen begrundede det med Overkommandoens Udtalelse, „idet man er gaaet ud fra, at det under Krigen har været Forudsætningen, at der skulde være Enighed mellem alle Faktorer; det vil være uheldigt at gaa til Indskrænkning, som Overkommandoen ikke vil gaa med til, da det vil volde Vanskelighed for Ministeren og os alle, om den gaar af, ellers kunde man haft Lyst til større Indskrænkning".

Da der ikke kunde naas Enighed om den store Indskrænkning og Ministeriet stadig ansaa Enighed for meget betydningsfuldt, gik det i Forstaaelse med Socialdemokrater og Radikale ind paa at nøjes med en Indskrænkning, der svarede til Indskrænkningen i Orloven. I Begyndelsen af 1917 indskrænkedes da Antallet af indkaldte til under 30,000, hvoraf ca. 1000 regelmæssig havde Orlov. Samtidig forkortedes Indkaldelsesperioderne til 2 Maaneder.

9. Handelspolitiske og økonomiske Forhold Januar 1915 til Februar 1917.

Medens alle disse politiske Forviklinger stod paa, syntes *de økonomiske* og *materielle Forhold* i Landet i Aarene 1915—16 at udvikle sig gunstigt. Danmark tjente i disse Aar paa Krigen, selv om Fortjenesten i Virkeligheden ikke var saa stor, som man dengang troede. Grundlaget for Omsætningen med Udlandet var skabt ved Aftalerne med England og Tyskland i Efteraaret 1915, men mangfoldige Vanskeligheder meldte sig efterhaanden. De krigsførende Parter skærpede Skridt for Skridt deres Foranstaltninger mod hinanden, og tit ramte de derved danske Interesser; meget Besvær voldte det ogsaa, at man i nogle danske Kredse stadig kritiserede paa en Maade, der maatte vække Mistanke i Udlandet over for den danske Gennemførelse af Aftalerne. Forhandlingen med Udlandet lededes af Udenrigsministeriet, men man fik Støtte fra en Række af de forskellige Erhvervs toneangivende Mænd; hyppig overdroges det disse at føre Forhandlingerne, navnlig i London; blandt dem var Etatsraad *H. N. Andersen*, Inge-

Digitized by Google

nior *Alexander Foss*, Etatsraad *E. Glückstadt*, Bankdirektør *C. C. Clausen*, Landstingsmand *O. C. E. Sonne*, Forstander *Th. Madsen-Mygdal*.

I Januar 1915 kom det til en Forstaaelse med England, hvorved dette opgav sit Krav om at hindre Udførsel af danske Varer til Tyskland, men fastholdt, at Kontrebandevarer kun kunde faa fri Passage til Dan-

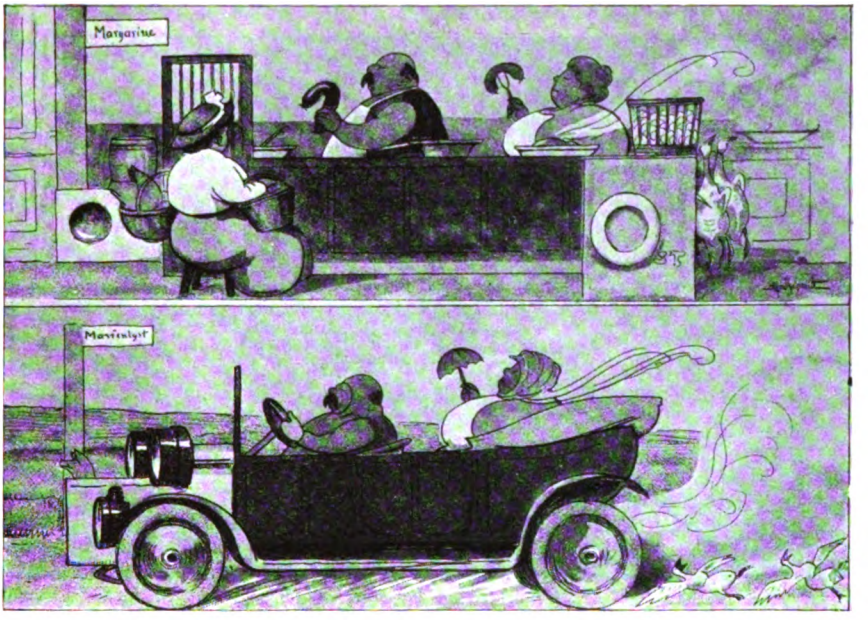

»Foraaret 1915 — Efteraaret 1915«
»Forvandlingsbillede«. »Blæksprutten« 1915.

mark, naar det ved Udførselsforbud eller paa anden Maade sikredes, at de ikke gik videre til Tyskland.

I Februar erklærede imidlertid Tyskerne, at deres Undervandsbaade i *Farezonen* omkring England vilde sænke engelske Handelsskibe uden Hensyn til Passagerer og Mandskab, og at neutrale Skibe inden for denne Zone var udsatte for at blive sænket ved Fejltagelse, da engelske Skibe formentlig vilde dække sig under neutralt Flag. Den danske Landbrugseksport syntes alvorlig truet herved, men man besluttede at søge den opretholdt, ligesom i det hele at fortsætte Sejladsen paa England. Man opnaaede da ogsaa snart tysk Tilsagn om, at man vilde paalægge Undervandsbaadscheferne den største Forsigtighed over for danske Skibe; Torpederinger af disse blev faa, og i de enkelte Tilfælde ydedes Erstatning.

Men alligevel øgedes Vanskelighederne stærkt. 5. Marts besvarede

Digitized by Google

Englænderne den tyske Erklæring med den Bestemmelse, at *alle* Skibe, der førte Varer, som ansaas for bestemte til Tyskland, skulde føres til England, selv om det ikke var Kontrebandevarer. Det førte i Praksis til, at talrige danske Skibe førtes ind til engelsk Havn til Undersøgelse, og til tilbageholdtes i lang Tid Varer, der kun var bestemte til Danmark. Varer, som ikke var Kontrebandevarer, kunde den danske Stat efter de gældende Regler ikke love at standse, saa de ikke førtes videre.

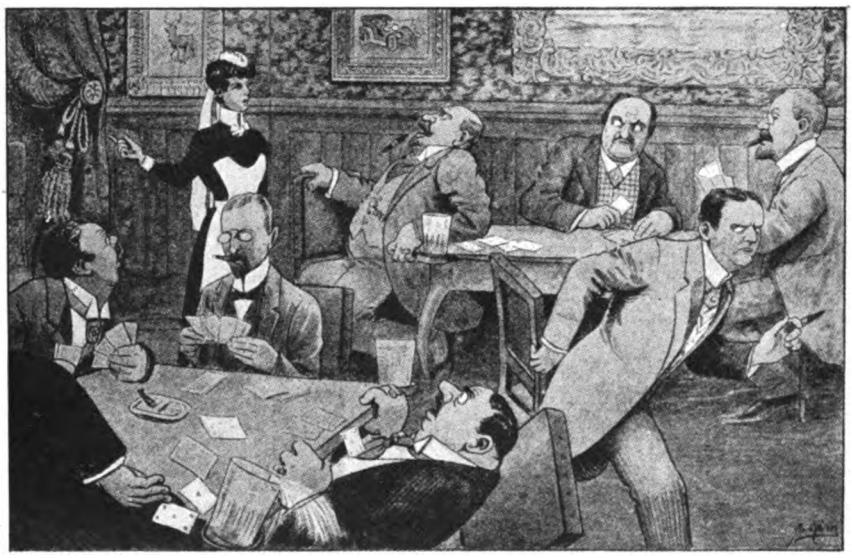

»Assessor Thorup er i Telefonen!«
»Blæksprutten«. 1916.
Klausulbagerne paadømtes af Assessor Thorup.

Men i Maj 1915 blev efter lange Forhandlinger truffet en Aftale mellem de engelske Myndigheder og det danske Industriraad og Grossererssocietetet, hvorved disse paatog sig Garanti for, at visse indførte Varer ikke gik videre til Tyskland, mod at Englænderne skulde lette Tilførselen af disse Varer saa meget som muligt. Resultatet blev, at saa godt som al Gennemførsel af Varer til Tyskland ophørte. Det formindskede dansk Forretningsfortjeneste, men var ikke afgørende for den danske Befolknings Vilkaar. Lignende Aftaler var allerede tidligere truffet med Tyskerne med Henblik paa Varer, som kom fra Tyskland til Danmark. Af og til fandt Overtrædelser, „Klausulbrud", Sted; de gav Anledning til megen Omtale og fulgtes af Straffe i Henhold til en Lov af Marts 1916; men i det store og hele førtes Forretningerne paa Aftalernes Grundlag.

I 1916 begyndte Englænderne at rejse Spørgsmaalet om *danske* Va-

Digitized by Google

rers Udførsel til Tyskland. Det begyndte med nogle private Forhandlinger mellem Andelsudvalget og Englænderne, hvor Udvalgets Forhandlere viste nogen Uforsigtighed. Siden optoges Forhandlingerne i Forstaaelse med Udenrigsministeriet af H. N. Andersen, Sonne og Madsen-Mygdal. Hen paa Sommeren naaede man Enighed om, at de danske Landbrugsorganisationer vedblivende skulde søge at bevare det Forhold mellem Udførselen af Smør, Flæsk og Æg til Tyskland, hvortil man var naaet Aaret før, og at opnaa, at en noget større Del af Kødproduktionen blev brugt i Danmark, saa mindre gik til Tyskland. I Marts 1916 havde Englænderne ophævet Forskellen mellem betinget og ubetinget Kontrebande, men da alle Varer af Betydning i Forvejen var erklæret for ubetinget Kontrebande, var Følgerne ikke store.

Alt i alt lykkedes det baade i 1915 og 1916 at holde Forbindelsen med de krigsførende Lande saaledes i Gang, at der ikke i den samlede Udførsel og Indførsel blev væsentlig Forskel fra Mængderne i Aaret før Krigen. Forholdet var dette:

	Indførsel Millioner kg	Udførsel Millioner kg
1913.....	7603	1348
1914.....	7251	1309
1915.....	7865	1133
1916.....	7211	1128

Tilførselen af Brændsel, Korn og Foderstoffer var endnu i disse to Aar tilfredsstillende.

Opgaven var imidlertid ikke løst med at skaffe Omsætning med Udlandet, taalelige Tilførsler og god Forretning for mange. Tilbage stod at sikre, at der opnaaedes en saadan Fordeling af de vigtigste Varer, at Befolkningen havde nogenlunde rimelige Kaar. Denne Opgaves Løsning tilfaldt i første Række Indenrigsministeren. Under Bestræbelserne derfor byggede han navnlig paa den overordentlige Kommissions Forslag, men desuden viste han megen Iver for at tilrettelægge alle Foranstaltninger ved Forhandling med Repræsentanter for de særlig interesserede, ligesom for ude i Landet at udføre de trufne Beslutninger ved Hjælp af stedkendte Mænd. Noget kunde gøres ved Anvendelse af Loven af 7. August 1914 og Justitsministeriets Ret til at udstede Udførselsforbud, men de vigtigste Foranstaltninger, der krævede Bevillinger, maatte gennemføres ved særlige Love.

En Hovedopgave blev Sikringen af Forsyningen med *Brødkorn*. Ord-

Digitized by Google

ningen heraf forberedtes i 1915 ikke blot af den overordentlige Kommission, men ogsaa af et særligt *Landbrugsudvalg*, der var oprettet i August 1915 med to Repræsentanter for hver af de store Organisationer: Landhusholdningsselskabet, Landboforeningerne, Andelsudvalget og Husmandsforeningerne. Hosten blev god, og dette lettede det meget at komme til Forstaaelse om Aarets *Kornordning*. En Femtedel af Rugen skulde frigives til Opfodring; der skulde sættes en Maksimalpris paa Rug af 18½ Kr., paa Hvede 19 Kr. Den ny Rugpris, der fastsattes i Enighed, var lavere end den Aaret før saa stærkt omstridte Maksimalpris.

Medens Forhandlingerne stod paa, havde Forstander *Madsen-Mygdal* foreslaaet, at man skulde opgive Maksimalprissystemet, lade Priserne stige frit, men komme den Del af Befolkningen, hvis Indtægt var under et vist meget lavt Beløb til Hjælp ved at udbetale en Dyrtidsunderstøttelse til Familieforsørgere, der ikke havde selvstændig Forretning. Forslaget fremlagdes ved et privat Møde af Rigsdagens Medlemmer, men fandt ingen Tilslutning; Ministeriet og Flertalspartierne var afgjort imod at dele Folket i to Halvdele, hvoraf den ene modtog Pengehjælp af Stat og Kommune; man ønskede at holde Priserne nede paa et rimeligt Niveau for hele Befolkningen og frygtede den Forvirring i Næringslivet, der maatte blive Følgen af alt for stærk Prisstigning. Venstrepressen viste Interesse for Madsen-Mygdals Forslag, men i Rigsdagen tog ingen til Orde derfor; han selv var kort Tid derefter som Medlem af Landbrugsudvalget med til Aftalen om Aarets Kornordning.

I 1916 viste det sig vanskeligere at naa til Forstaaelse. Tidlig paa Aaret sprængtes Landbrugsudvalget; Husmandsrepræsentanterne saa i ikke ringe Grad Spørgsmaalene fra Forbrugernes Synspunkt, medens de andre Medlemmer saa det fra Frembringernes; til sidst blev Modsætningen saa skarp, at Husmændenes Repræsentanter traadte ud, hvorefter Ministeriet ophørte at betragte Udvalget som Udtryk for Landbruget. En Korntælling i Februar viste, at Beholdningerne var ringere end ventet, og efter Opfordring af den overordentlige Kommission udstedtes i April 1916 Forbud mod Fodring med Brødkorn. Forhandlinger med Landbrugsorganisationerne i Sommerens Løb viste megen Uenighed, men i August kom Indenrigsministeren til Rette med de to Tings Finansudvalg om dette Aars Kornordning. Maksimalprisen paa Rug blev uændret, men der skulde fremtidig ydes en Godtgørelse paa 3 Kr. for hver Td. Korn, der afleveredes til Brødkorn, og det skulde tillades at opfodre 10 %. For Hvede sattes Maksimalprisen 2 Kr. højere end hidtil. Staten skulde søge Rug og Hvede indkøbt i Udlandet. Husmændene havde ønsket Maksimalpris paa Byg, medens de større Land-

Digitized by Google

mænd var imod; det opgaves under Forhandlingen med Finansudvalgene. Høsten blev tilfredsstillende, men det viste sig vanskeligt at overholde Begrænsningen for Fodring med Brødkorn; der maatte adskillige Politiundersøgelser til, og disse vakte stor Forbitrelse. I Efteraarets Løb steg Priserne paa Foderstoffer stærkt, og i November fastsattes Maksimalpris paa Byg. I øvrigt søgte man at skaffe saa billige Foderstoffer fra Udlandet som muligt, og Staten ydede Tilskud til Nedsættelse af Prisen. Ogsaa for Gødning sattes Maksimalpris.

Allerede i Begyndelsen af 1915 var fastsat Maksimalpris for Svinefedt, og i Foraaret 1915 blev der truffet en Række Bestemmelser for at sikre Befolkningen *Flæsk* til rimelig Pris; der var i den foregaaende Tid sket saa store Opkøb af Svin til Tyskland, at der blev Vanskelighed baade ved at skaffe Flæsk nok til England og ved at forsyne Hjemmemarkedet. Nu forbødes Udførsel af levende Svin, og Udførsel af slagtede Svin blev kun tilladt for en bestemt Kreds af Slagterier, der da forpligtede sig til først at forsyne Hjemmemarkedet til den samtidig fastsatte Maksimalpris; man gik ud fra, at det Flæsk, der udførtes, skulde fordeles med 75 % til England, 25 % til Tyskland, til Trods for, at de tyske Priser var betydelig højere. I Oktober samme Aar forbeholdtes tilsvarende *Smørudførselen* for en bestemt Gruppe Eksportvirksomheder, som da skulde sørge for, at England fik 60 % deraf.

I Aarets Løb steg *Kreatureksporten* saa stærkt, at Spørgsmaalet om en Begrænsning deraf dukkede op; den overordentlige Kommission delte sig her; Flertallet vilde nok lade Udførselen uhindret, selv om Kødprisen derved dreves op i Danmark, men til Gengæld vilde man have Maksimalprisen paa Flæsk ændret; Mindretallet, *P. Th. Nielsen*, gik skarpt imod Formindskelsen af Flæskeprisen. Indenrigsministeren fulgte Flertallet. Aaret derefter i Juli 1916 blev det imidlertid nødvendigt at begrænse den stærke Kreaturudførsel; der oprettedes et *Kodkontor* under Tilsyn af et af Landbrugsorganisationerne nedsat Udvalg; Kontorets Tilladelse skulde indhentes til Udførsel af Hornkvæg, Faar og Geder, og det skulde fastsætte en Afgift af Udførselstilladelserne, der kunde bruges til at nedbringe Prisen paa det hjemlige Marked.

For *Kartoflernes* Vedkommende indtraadte i 1916 betydelige Vanskeligheder, fordi Høsten næppe var $^2/_3$ af den sædvanlige; i Januar 1917 udstedtes derfor Forbud mod Fodring med Kartofler, og der fastsattes en Maksimalpris, som det imidlertid viste sig meget vanskeligt at faa overholdt.

Men endelig maatte man gribe ind for at sikre Befolkningen *Sukker*. I Begyndelsen af 1916 saa det ud til, at det kunde betale sig at anvende Sukker til Fodring, saa dette maatte forbydes; men desuden steg

Digitized by Google

Sukkerforbruget stærkt, fordi Priserne var holdt nede ved Aftaler med Fabrikkerne. I Aarene før Krigen regnede man med et Normalforbrug af 115,000 Tons, i 1915 naaede det 136,000 Tons. For at sikre, at Sukkerroedyrkningen opretholdtes i tilfredsstillende Omfang, gik Indenrigsministeren ind paa en mindre Forhøjelse af Prisen. Høsten i 1916 viste sig meget daarlig, medens Forbruget stadig steg. I December 1916 indførtes derfor *Sukkerkort;* hver Person skulde have Sukkerkort til ½ kg pr. Uge; det gav Ret til Køb til den hidtidige Pris; derudover kunde man nok købe, men til 9 Øre højere Pris pr. kg. Det var det første For-

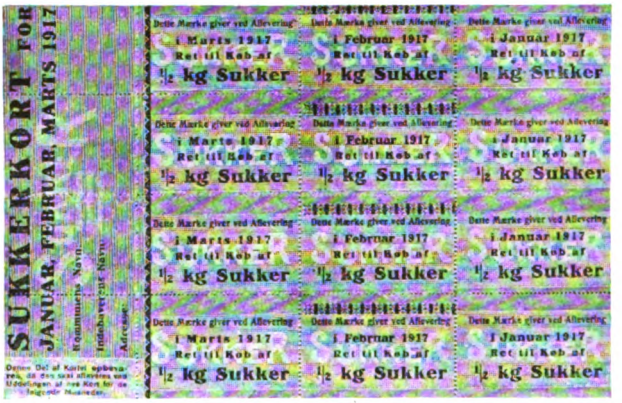

Sukkerkort.

sog med Kortsystemet; det skete med en af de Varer, hvor Anvendelsen var lettest, og det lykkedes fuldtud.

Ogsaa *Fiskeforsyningen* maatte man tage sig af. Tyskerne købte op til høje Priser, saa Priserne steg i Danmark, og Englænderne klagede over, at Fisken gik til Tyskland i Stedet for til dem; de krævede derfor, at Petroleum, der førtes til Danmark med deres Samtykke, ikke maatte bruges til Fiskeri. I Efteraaret 1916 blev der derfor mellem Ministeriet og Fiskeriforeningen truffet Aftale om, at al Fisk fanget med danske Baade skulde gaa til dansk Havn, saa intet gik direkte til Tyskland; Udførselen maatte kun ske gennem bestemte Fiskeeksportører, og disse forpligtede sig til først at forsyne Hjemmemarkedet og ikke at overskride en vis Pris. Ogsaa for *Brænde* fastsattes i 1916 Maksimalpris. Kulpriserne steg stærkt, dels fordi de var steget i Tyskland og England, dels paa Grund af høje Fragter; en stedse større Del af Kultilførselen kom nu fra Tyskland.

Særlig Betydning fik Begrænsningen af *Huslejeforhøjelser.* I Marts 1916 bekendtgjorde Københavns Grundejerforening, at en Lejeforhøjelse

Digitized by Google

vilde indtræde ved Lejemaalenes Ophør. Baggrunden derfor var dels Stigning i Vedligeholdelsespriser, dels at Byggeriet ikke holdt Trit med Efterspørgselen efter Lejligheder, og at Prisen paa Nybygninger var stigende. Indenrigsministeren greb straks ind, ud fra den Opfattelse, at Grundejerne vel burde have Forhøjelser svarende til stigende Omkostninger, men at man ikke burde tillade dem at udnytte de særegne Forhold. Lovforslag fremsattes; det mødte megen Kritik fra Venstre og Konservative, men i Juli 1916 lykkedes det at faa den første *Huslejelov* vedtaget. Kommunalbestyrelserne skulde kunne nedsætte *Nævn*, der skulde varetage, at Lejen ikke steg ud over rimelig Leje under normale Forhold med Tillæg af Stigning i Rente, Driftsudgift og Vedligeholdelsesudgifter. Bestemmelserne gjaldt ikke Nybygninger. I December 1916 føjedes dertil, at Opsigelser i Hovedstaden ikke skulde være gyldige uden Nævnets Godkendelse, en Regel, der kunde udvides ogsaa til andre Kommuner, naar det blev fornødent. En *Boligkommission* nedsattes i Efteraaret 1916 til at følge Byggeforholdenes Udvikling. I Januar 1917 bestemtes, at Nedrivning af Bygninger med Beboelseslejligheder kun skulde kunne ske med Kommunalbestyrelsens Samtykke.

Alt i alt syntes 1915 og 1916 økonomisk set gode Aar. Befolkningens Indtægter steg efter *Skatteansættelserne* saaledes:

	Millioner Kr.		Millioner Kr.
1913.....	909	1915.....	1264
1914.....	976	1916.....	1840

Stigningen var noget, men ikke meget stærkere for Hovedstaden end for Provinsbyer og Land. Formuerne steg fra 5303 Mill. Kr. i Slutningen af 1914 til 6003 i 1915 og 7771 i 1916. Landejendommenes Værdi gik stærkt i Vejret. Prisstigningen var endnu ved denne Tid svagere end Indtægtsstigningen. Pristallene var følgende:

	En Gros	En Detail
Juli 1914.....	100	100
Juli 1915.....	127	116
Juli 1916.....	178	136

Udviklingen gik stadig ud over dem, der levede af faste Indtægter af den ene eller den anden Art. Maksimalpriserne tilsigtede at værne dem, men forslog ikke alene. I December 1915 gennemførtes en *Dyrtidslov*, der gav Kommunerne Ret til at yde Hjælp mod Prisstigningen. Ministeriet og de to Flertalspartier i Folketinget ønskede Hovedvægten

Digitized by Google

lagt paa, at Kommunerne ved Tilskud kunde nedsætte Prisen paa Levnedsmidler, Brændsel o. s. v.; de to Partier, der havde Flertal i Landstinget foretrak Pengetilskud til trængende. Loven blev et Kompromis mellem de to Synspunkter; Kommunerne fik Ret til paa egen Bekostning at nedsætte Priserne; de fik Statstilskud til den Hjælp, de ydede trængende. Denne Dyrtidslovgivning fornyedes siden stadig. I Slutningen af 1916 opnaaedes Enighed om ogsaa at yde et mindre Statstilskud til de Udgifter, Kommunen paatog sig for at nedsætte Prisen paa visse Varer for alle Beboere.

For *Tjenestemændenes Vedkommende* blev Forholdene vanskeligere, jo mere Priserne steg. Noget søgte man at bøde derpaa ved *Dyrtidstillæg;* i Foraaret 1916 vedtoges det at yde Tjenestemænd, der ikke havde over 3000 Kr. i Løn, et Dyrtidstillæg paa 180 Kr. for gifte, 90 Kr. for ugifte. Ved Aarets Slutning forhøjedes Tillægget for 1916 med ¼, og for 1917 ogedes det til 400 Kr. for gifte og 200 for ugifte, samtidig med at Grænsen for de Lønninger, til hvilke der gaves Tillæg, forhøjedes til 5600 Kr.

Statens Finanser paavirkedes meget stærkt af de særegne Forhold. Udgifterne steg til Militærvæsen, til Understøttelse, Prisnedsættelser og som Følge af den almindelige Prisstigning paa det, Staten skulde købe. Bevægelsen ses af følgende Tal for de løbende Udgifter og Indtægter.

	Millioner Kr.			Millioner Kr.	
	Udgifter	Indtægter		Udgifter	Indtægter
1913—14....	111	124	1915—16....	185	242
1914—15....	156	122	1916—17....	251	242

Der havde været en vis Frygt for, at Indtægterne skulde svigte, men det skete ikke; Omsætningen med Udlandet holdtes jo oppe, og Indtægt og Formue steg. Statsindtægterne steg da ogsaa af sig selv. Men dette kunde ikke blive nok til, at de kunde følge Udgifterne. Det var fornødent at gaa til ny Skatter. I Foraaret 1915 gennemførtes en Forhøjelse af *Arveafgiften,* der regnedes at indbringe 1 Million mere. Desuden foreslog Finansministeren en Forhøjelse af *Formueskatten* med 2½ Million Kr. Det blev i Rigsdagen til 1 Million paa Indkomst, 1,7 Million paa Formue; desuden forhøjedes Selskabsskatten. Men endelig gennemførte Finansministeren i Foraaret 1915 en særlig Skat paa *Merindkomst.* Skatteydere, der i 1914 havde en Indkomst over 8000 Kr., skulde svare en Tillægsafgift af den Del af deres Indtægt, som oversteg deres gennemsnitlige Indtægt i Aarene 1911—13. Det var det første Forsøg, der i noget Land gjordes paa en saadan Skat. Den indbragte i Finansaaret 1916—16 ca. 6 Millioner Kr.

Digitized by Google

I Foraaret 1916 gennemfortes under nogen Modstand en stærk Forøgelse af Merindkomstskatten; den paalignedes nu efter en stigende Skala, der baade for Personer og Selskaber kunde naa op til 25 %. Den indbragte 1916—17 ialt 71 Millioner Kr.

Under Indtryk af den stærke Spekulationsomsætning, der fandt Sted paa Børsen, indfortes i Efteraaret 1915 en *Børsskat* paa 2 % af de Aktiebeløb, der omsattes paa Børsen, og i 1916 fordobledes denne Skat. Den indbragte 1915—16: 1,6 Million, i 1916—17: 14,6 Mill.

En Indtægt af helt særlig Art fik man fra *Skibsfarten*. Denne tjente i disse Aar overordentlig store Beløb, og dette medførte meget stærk Stigning i Skibsfartselskabernes Aktier. Indenrigsministeren søgte for at begrænse Priserne at faa en Aftale med Rederne om Maksimalfragter for Kul og Majs, men Rederne afslog det. Indenrigsministeren mente ikke, at Maksimalfragter med Held kunde fastsættes mod Redernes Vilje. I Stedet foreslog han i Begyndelsen af 1916 en Afgift paa 20 % af den indtjente Fragt, dog efter at der var sket nogle Fradrag i denne; Ministeren skulde i visse Tilfælde kunne øge Afgiften, i andre lade den falde bort; han vilde derved have faaet et Middel til at paavirke Rederne til at holde nogenlunde rimelige Fragter. Forslaget mødte stærk Modstand i Rederkredse, og det blev et af Krigstidens mest omstridte Lovforslag. Det konservative Parti gik haardt imod en saadan Særbeskatning; Venstre vilde gaa ind paa en Beskatning af Overskudet, ikke af Bruttoindtægten; Flertalspartierne holdt derimod paa Bruttoafgiften, fordi de mente, at kun den gav Indenrigsministeren Indflydelse paa Fragterne, men Venstre lod sig ikke overbevise. „Man maa passe paa ikke at dræbe Hønen, som lægger Guldæggene," sagde Neergaard. „Man maa passe paa, at man ikke svækker de paagældende Erhvervs Levedygtighed, for det gaar ud over det hele Samfund." Først efter lange, yderst besværlige Forhandlinger kom et Forlig i Stand. Der skulde oprettes et *Fragtnævn*, udnævnt af Indenrigsministeren, men væsentlig efter Indstilling af Rederne; det skulde bistaa Regeringen med at skaffe billig Tonnage til nødvendige Tilførsler; Rederne skulde yde en Afgift paa 940,000 Kr. maanedlig, der kunde anvendes til Dyrtidsforanstaltninger. Loven fik Gyldighed fra Begyndelsen af 1916 og kom til at bestaa i 13 Maaneder. Den bortfaldt under Indtryk af den skærpede Undervandsbaadskrig. Den kom til at indbringe i alt ca. 12 Millioner Kr., men større Betydning fik Aftalerne om Ydelsen af billig Tonnage.

Ved Lov af Juli 1915 bemyndigedes Finansministeren til at udstede *Statsgældsbeviser* for 60 Millioner Kr.

Digitized by Google

10. Handelspolitiske og økonomiske Forhold fra den uindskrænkede Undervandsbaadskrig 1. Februar 1917 til Vaabenstilstanden 11. November 1918.

Den 31. Januar 1917 meddelte Grev Rantzau Udenrigsministeren, at nævnte Dag vilde en Række Farvande blive erklæret for *„Farezoner"*, inden for hvilke Undervandsbaadene vilde søge at hindre al Sejlads. Dette betød for Danmark, at Landbrugsudførselen til England kom i alvorlig Fare. Udenrigsministeren sagde straks, at dette ikke var foreneligt med den hidtidige Forstaaelse om de danske Landbrugsprodukters Fordeling og Transport; det var udelukket, at Tyskland kunde faa en større Del af disse end hidtil; samme Del som tidligere maatte holdes til Raadighed for England; det var særdeles magtpaaliggende, at det hurtig blev klaret, hvorledes Landbrugseksporten kunde foregaa uden at rammes af de ny Bestemmelser. Ved et Ministermøde samme Aften fik Udenrigsministerens Svar Tilslutning fra alle Sider.

De forenede Stater, der i December havde opfordret til Fred i en Note til de Krigsførende, afbrød som Svar paa den tyske Erklæring den diplomatiske Forbindelse med Tyskland og opfordrede de andre neutrale Stater til det samme. De nordiske Stater havde i en Fællesnote sluttet sig til Præsident Wilsons Opfordring til Fred, men de ansaa det ikke for stemmende med deres Interesser at følge Opfordringen til at afbryde den diplomatiske Forbindelse. Derimod protesterede de i Fællesskab i en Note af 13. Februar mod den tyske Erklæring som stridende mod Folkeretten.

Men samtidig stræbte Udenrigsministeren at finde Udvej til at formindske Følgerne for den ny Krigsførelse for Danmark. Ved et Møde med Repræsentanter for Erhvervene den 1. Februar aftaltes det, at den Del af Landbrugsvarerne, der skulde tilfalde England, foreløbig skulde oplagres, medens man søgte Udvej til at faa dem over Nordsøen. Det lykkedes at faa en Aftale med Tyskerne om, at i 3 Uger skulde danske Skibe med Landbrugsvarer kunne gaa uskadt til en bestemt engelsk Havn. Dette meddeltes i et lukket Møde i Rigsdagen, men derpaa naaede Meddelelser frem i Pressen, og det vakte saa stor Opsigt i Tyskland, at det tyske Ministerium trak sin Indrømmelse tilbage. Englænderne havde for øvrigt vist sig uvillige; de syntes at opfatte en saadan Underhaandsindrømmelse som krænkende for dem. Man kom da ind paa at lade Skibene med Landbrugsvarer gaa gennem nordisk Søterritorium op til Bergen, hvorfra de konvojeret af engelske Skibe gik gennem Farezonen til England; men Vejen var lang, naar man skulde holde sig langs Kysten hele Strækningen, og det havde derfor stor Værdi, at man siden opnaaede en Aftale med Tyskerne om, at

Digitized by Google

disse Skibe ikke skulde antastes paa Vejen til Bergen, selv om de gik uden for Søterritoriet; til Gengæld skulde Tyskerne maanedlig kunne købe et vist Antal Heste.

Tilbage stod imidlertid *Tilførslerne til Danmark* fra Amerika. De kunde gaa Nord om Færøerne til Norge og derfra paa sikkert Omraade; men derved var der den Vanskelighed, at Englænderne krævede, at de skulde ind til *Kirkwall* i Skotland til Undersøgelse, hvorved de kom inden for Farezonen. Man opnaaede imidlertid Aftale med Englænderne

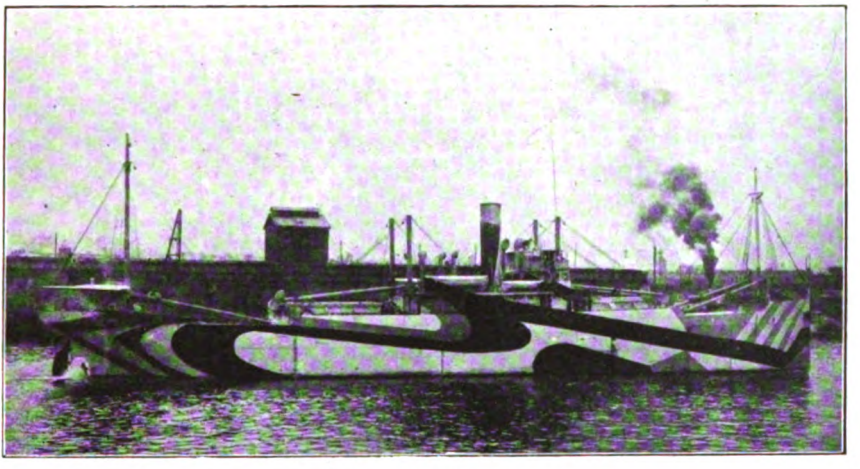

Krigsmalet Damper.
Fotografi.

om, at Undersøgelsen i Stedet kunde ske i Halifax eller Bermuda, saa Farezonerne kunde undgaas; først gjaldt det kun enkelte store Selskaber, siden udvidedes det. Men samtidig gik Englænderne over til at forlange, at Skibe, der gik til engelske Havne for at faa Kul, maatte gøre „Tvangsrejser" for de Allierede for at faa Tilladelse dertil. I Juni 1917 kom det til en Aftale mellem det danske Fragtnævn og Englænderne, hvorefter disse lovede hurtig Ekspedition i Halifax og 100,000 Tons Kul maanedlig; til Gengæld skulde 200,000 Tons af den danske Handelsflaade stadig være til Raadighed for Englænderne til „Tvangsrejser". Blev der ud derover noget til overs af Flaaden, der ikke anvendtes til dansk Transport, skulde den sejle for de Allierede uden for Farezonen.

Efterhaanden var da Skibsfarten kommet i Gang igen, og fra Juni foregik den paa et forholdsvis betryggende Grundlag. Men *Tabene* i Mellemtiden havde været store. Den danske Handelsflaade havde udgjort 1300,000 Tons; deraf var nu torpederet 180,000 og 200,000 var bundet til

Digitized by Google

Sejlads for de Allierede. Men samtidig var ogsaa *Varetilførselen* meget formindsket. Fra 3. Februar 1917 til 2. Maj fik man fra England kun 114,000 Tons Kul maanedlig, medens man ellers regnede med 200,000 Tons; nogen Erstatning fik man ved 258,000 Tons tilført fra Tyskland. Tilførslen af Majs var i Maanederne Januar til Maj kun 159,000 Tons mod 277,000 Aaret før, af Oliekager 110,000 mod 255,000. Industrien kom

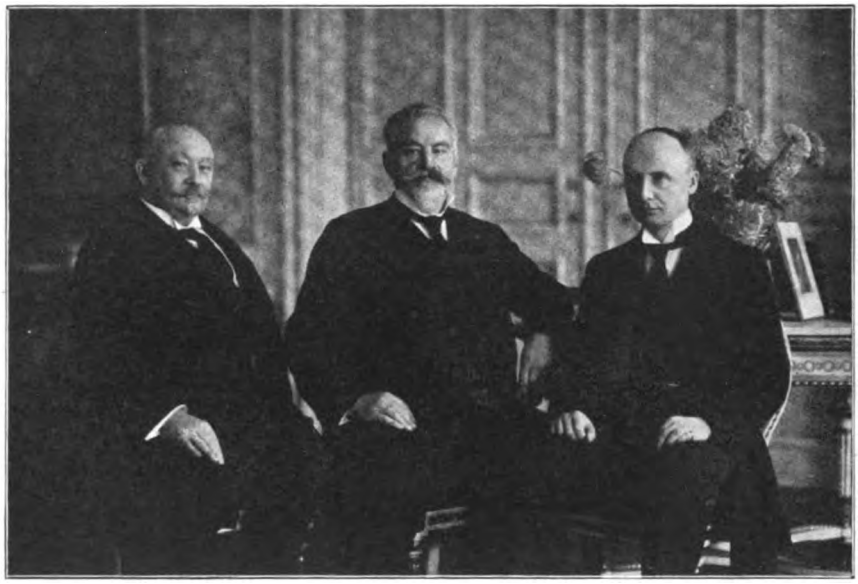

De tre nordiske Udenrigsministre.
Ihlen. Wallenberg Erik Scavenius.
Fotografi fra Malmømødet.

hurtig til at lide under Mangelen paa Raastoffer; Landbruget manglede baade Foderstoffer og Gødning og havde desuden Udførselsvanskelighederne.

Aftalerne i Sommeren 1917 skulde have lettet Tilførselen af Foderstoffer og Raavarer fra Amerika, men det blev ikke Tilfældet i saadan Grad som ventet, og ny Forhandlinger mellem Erhvervslederne og Englænderne i Sommerens Løb blev nogenlunde resultatløse. I Mellemtiden var Forholdene paa anden Vis stærkt forværrede. I April 1917 var De forenede Stater traadt ind i Krigen, og de gik nu i Løbet af nogle Maaneder over til en systematisk Blokade mod Tyskland. Et Led i denne var det at indskrænke Foderstofudførselen til Danmark saaledes, at der ikke blev Mulighed for synderlig Udførsel af Landbrugsvarer til Tyskland.

Digitized by Google

Over for disse stigende Vanskeligheder, der mere eller mindre ramte ogsaa Sverige og Norge, søgte de tre Lande Støtte ved indbyrdes Samvirken. I September 1916 holdtes i Christiania et Møde af Konsejlspræsidenter og Udenrigsministre, i Maj 1917 fandt et nyt Møde Sted i Stockholm. Udvekslingen af Varer med Sverige kom let i Gang og fik betydeligt Omfang; Danmark leverede Smør og Flæsk, Sverige Raavarer til Industrien. I November 1917 mødtes de tre Konger i Christiania, ledsagede af Konsejlspræsidenter og Udenrigsministre. Her enedes man om, at sagkyndige skulde mødes til Tilrettelæggelse af Vareudvekslingen. Ogsaa med Norge kom denne nu i Gang. Danmark ydede Korn, Norge Salpeter.

Imidlertid førtes langstrakte Forhandlinger med De forenede Stater om en *Handelsoverenskomst;* den var nu blevet en Forudsætning for samlede Aftaler med Englænderne. Norge og Sverige opnaaede Overenskomst med Staterne i Foraaret 1918, men for Danmark var Vanskelighederne paa Grund af Landbrugets Udførselsmuligheder saa store, at man først naaede Resultat i September 1918, 6—7 Uger før Vaabenstilstanden. Overenskomsten var lidet gunstig; store Dele af Handelsflaaden skulde være til Raadighed for Amerikanerne, og der sattes skarpe Grænser for dansk Udførsel til Centralmagterne; til Gengæld skulde der ske Tilførsel til Danmark i meget beskeden Maalestok; men dog saaledes, at det økonomiske Liv holdtes i Gang.

Trods alle Aftaler og Tilløb til Aftaler bevirkede da den skærpede Undervandsbaadskrig og De forenede Staters Indtræden i Krigen, at alle økonomiske og materielle Forhold for Danmark i de sidste syv Fjerdingaar af Krigen laa meget sværere end i de første halvtredje Aar. Udførsel og Indførsel prægedes stærkt deraf. *Skibsfarten* til og fra Danmark viser følgende Tal:

	Indførsel 1000 Reg. T.	Udførsel 1000 Reg. T.
1916.....	1931	721
1917.....	968	390
1918.....	920	197

Fragtpriserne var dog oget saa stærkt, at den indtjente Fragt ikke ændredes meget. Den gjordes op til 158 Millioner Kr. i 1916, 169 i 1917, 129 i 1918; og samtidig steg Skibsfartens Fortjeneste paa Sejlads i udenrigsk, ɔ: de Allieredes Tjeneste meget stærkt. Fragten var her 1916: 395 Millioner, 1917: 465, 1918: 563 Millioner. Skibsfartens samlede Tab af Menneskeliv og Skibe var i Krigsaarene:

Digitized by Google

	Menneskeliv	Skibe	Tons
1914.....	50	8	14,633
1915.....	39	25	23,497
1916.....	158	76	64,559
1917.....	259	150	141,176
1918.....	161	46	37,969
	667	305	281,834

De lavere Tal for 1918 er Resultat af den bedre Beskyttelse, de Alliere-des Flaade efterhaanden ydede.

Ogsaa den samlede *Vareomsætning* med Udlandet viser stor Ned-gang. Den var:

	Indførsel		Udførsel	
	Mill. kg.	Mill. Kr.	Mill. kg.	Mill. Kr.
1916.....	7211	1357	1128	1177
1917.....	4113	1082	749	967
1918.....	3780	945	557	710

De stigende Priser bevirkede, at Nedgangen i Værdi langt fra var saa stor som i Mængde.

Store Forskydninger fandt Sted i Omsætningen med de forskel-lige Lande. Omsætningen med England gik ned efter Blokadens Be-gyndelse. Indførslen fra Tyskland øgedes, Udførslen dertil gik ned. Omsætningen med De forenede Stater blev meget ringe; derimod gik Omsætningen med Sverige meget stærkt op, og Udførslen til Norge voksede betydeligt.

De ændrede Forhold skabte meget store Vanskeligheder baade for *Forsyningen med Varer* og for *Næringslivet*.

Straks i Februar foretoges en Optælling af Beholdningerne af en Række vigtige Varer. For Brødkornets Vedkommende viste den, at man henimod Høstaarets Slutning kunde vente alvorlige Vanskeligheder, hvis der ikke blev grebet ind i Tide. I Marts overtog Staten derfor al frem-med *Hvede*, der var i Landet, og paabød, at Hvede i det hele kun maatte sælges til et under Indenrigsministeriet oprettet *„Kornkontor"*, hvor-fra Møllerne skulde modtage Hveden. I April overtog Staten alle Be-holdninger af udenlandsk Korn; de blev hos Ejerne, men disse skulde gøre Indberetning til Korntilsynsmændene rundt om i Kommunerne. For Foderkornets Vedkommende var Meningen at sikre, at Overskuds-beholdningen kunde komme til Anvendelse i Landbrug, der ikke havde nok, samt at faa Byg til Iblanding ved Brødfremstillingen. I Marts var det forbudt at male Korn til Fremstilling af Øl og Spiritus udover Sprit til teknisk Brug.

Digitized by Google

Fra 1. April indførtes *Rationering* af *Brod* og *Mel.* Hver Person fik Brødmærker til otte kg Rugbrød og fire kg Hvedebrød pr. Maaned; Folk, der havde haardt Arbejde kunde faa et Tillæg paa fire kg Rugbrød maanedlig; de, der havde Korn selv og ikke ønskede Brødmærker, fik Lov til at bruge en tilsvarende Kornmængde.

Brødforsyningen for Høstaaret var dermed sikret, men man maatte nu tænke paa næste Aars Kornordning. Den forberedtes ved Drøftelse mellem det straks efter Blokadens Begyndelse i 1917 oprettede *staaende Landbrugsudvalg* og et særligt Udvalg, der beregnede, hvorledes man

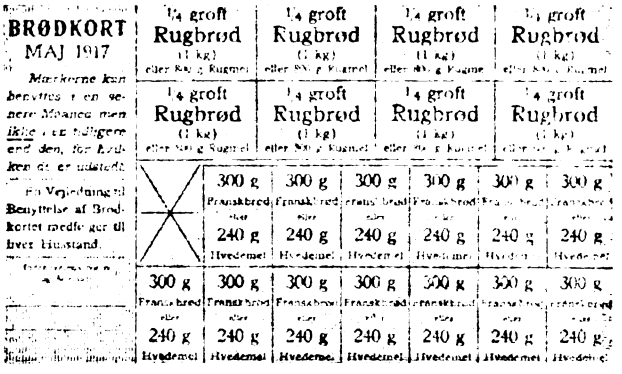

Brødkort.

bedst kunde udnytte den danske Produktions Næringsværdi. Forhandlingerne blev meget besværlige, men det lykkedes dog i August 1917 at gennemføre en ny Kornordning ved Lov med Tilslutning af alle Partier. Indholdet var dette:

Rug og Hvede skulde afleveres til Staten, Saasæd undtaget; derudover skulde ogsaa andet Korn afleveres i en vis Mængde, fastsat efter Ejendommens Jordværdi; den, der ikke kunde skaffe den krævede Mængde, skulde aflevere, hvad han havde udover det til Saasæd og Hestefoder fornødne. Rug og Hvede skulde betales med 26 Kr. Td., andet Korn med forholdsmæssige Beløb. Brødkornet skulde sælges betydelig billigere af Staten for at holde Brødpriserne nede. I alt regnedes det, at Ordningen vilde koste Staten ca. 50 Millioner Kr. Loven skulde føres ud i Livet gennem et af Indenrigsministeren nedsat *Ernæringsraad,* hvor *Chr. Moesgaard-Kjeldsen* blev Formand; blandt Medlemmerne var *P. P. Pinstrup* som Talsmand for Gaardmændene, *N. Frederiksen* for Husmændene, *Fr. Andersen* for Arbejderne. Der skulde være *Amtsnævn* med Repræsentanter for Amtsraad, Landboforeninger og Husmandsforeninger og *kommunale* Kornnævn, valgt af Kommunalbestyrelserne ved Forholdstalsvalg. Større Spørgsmaal skulde forelæg-

Digitized by Google

ges for det *staaende Landbrugsudvalg:* fem fra Landboforeningerne, fem fra Husmandsforeningerne og den overordentlige Kommissions landbrugskyndige Medlemmer.

Høsten i 1917 blev usædvanlig daarlig; efter Opgørelserne var den kun 16 Millioner kg i Stedet for de normale 22. Man blev derfor i Aarets Lob nødt til i nogen Grad at begrænse Brødrationerne. Kornordningen for 1918 tilrettelagdes i god Tid. Allerede i Februar 1918 forelaa

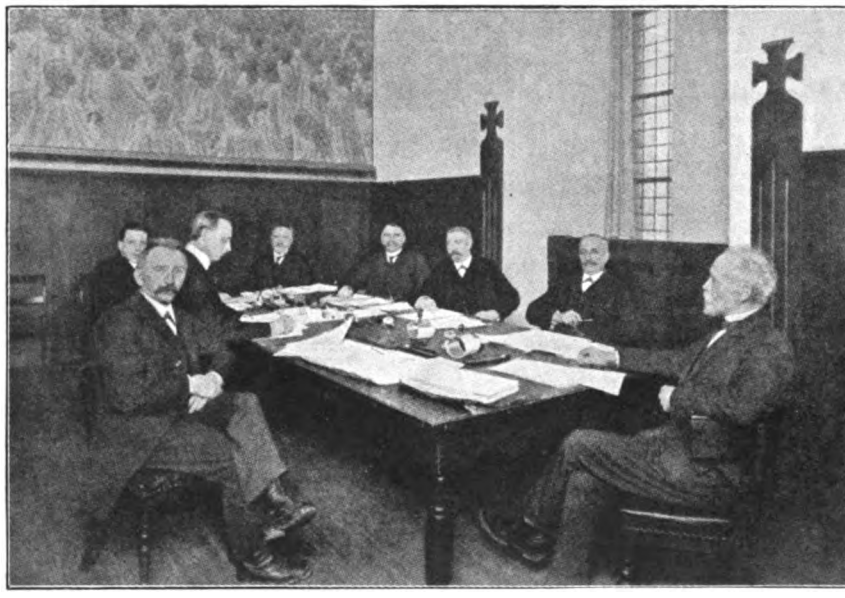

Ernæringsraadet.
Fotografi.

Forslag fra det staaende Landbrugsudvalg. Talsmændene for de mindre Landbrugere vilde lægge Jordværdien til Grund for Leveringspligtens Omfang og bevare de hidtidige Priser, de større Landbrugere vilde have Ligning efter Areal og Foldudbytte og betydelig højere Priser. Indenrigsministeren fulgte i sit Forslag i det væsentlige Husmændene, men gik dog med til en Prisforhøjelse, hvis der indkom mere end den krævede Mængde. Paa dette Grundlag opnaaedes Enighed. Brødkornet skulde sælges til saadan Pris, at der kunde ske en ikke ringe Nedsættelse af Brødpriserne. Sammen med Nedsættelser af Sukkerprisen antoges denne Kornordning at foraarsage en Udgift paa 86 Millioner Kr.

Med Hensyn til *Smørforsyningen* opstod helt ny Forhold ved Afspærringen. Hidtil havde *Margarineproduktionen* været uhindret. Der var aarlig brugt ca. 50—60 Millioner kg Margarine, 20 Millioner kg

Digitized by Google

Smør, medens der gik ca. 90 Millioner kg Smør til Udlandet; da Smørret væsentlig brugtes af den velhavende Befolkning, og det var ønskeligt at have saa meget Smør som muligt til Udførsel, havde man intet gjort for at begrænse Smørpriserne. I Sommeren 1917 ophørte imidlertid Tilførselen af Raavarer til Margarineproduktionen. Følgen blev et stærkt stigende hjemligt Smørforbrug og en stor Prisstigning. I Oktober 1917 sattes derfor Maksimalpris paa Smør; Forskellen mellem den hidtidige Pris og den fastsatte tænktes betalt af Staten. I Decbr. 1917 vedtoges med Tilslutning af alle Partier *en Smørordning*. Der skulde sikres 40 Millioner kg Smør til hjemligt Forbrug; der udstedtes *Smørkort*, som gav Ret til en vis Smørmængde til den i Loven fastsatte Pris; for at sikre Frembringerne en tilfredsstillende Pris ydede Staten et Tilskud, der beregnedes til 33 Millioner Kr. for 11 Maaneder.

Af Hensyn til de Vanskeligheder, Afspærringen voldte *Svineproduktionen*, forhøjedes ved Kornloven af 1917 de allerede i 1916 indførte Tilskud til Flæsk, leveret til Hjemmemarkedet, og siden forøgedes Tilskudet flere Gange. I Decbr. 1917 indførtes *Flæskekort*, der gav Ret til en vis Flæskemængde, omtrent Halvdelen af det hidtil almindelige Forbrug. Efterhaanden blev imidlertid Svineproduktionen saa stærkt indskrænket som Følge af Mangel paa Foderstoffer, at man maatte indskrænke Rationerne og delvis erstatte dem med *Kodmærker*.

For *Fisk* maatte ogsaa sættes Maksimalpris; Fiskerne, der de foregaaende Aar havde haft overvældende Fortjeneste, blev nu daarlig stillede, da det var meget vanskeligt for dem at faa Petroleum. For *Sukker* maatte man ophæve Retten til Køb udover Mærkerne og sætte Maksimalpris. Ogsaa for *Kaffe* var der det sidste Krigsaar Rationeringskort og Maksimalpris.

Særlige Vanskeligheder meldte sig under de ny Blokadeforhold med Hensyn til *Brændsel*. I Februar 1917 regnede man, at der var Brændsel i Landet for 3 Maaneder, Gaskul dog kun for kortere Tid. Straks i Februar begrænsedes derfor Retten til Opkøb af Brændsel, og der indførtes tidlig Lukning om Aftenen for Teatre, Forlystelsesanstalter og Restauranter. Kulpriserne aftaltes med Forhandlerne, og der sattes Maksimalpriser paa Brænde og Tørv. Et *Brændselsnævn* oprettedes, og paa dets Forslag gennemførtes i April 1917 Lov om øget Brændehugst og øget Tørveproduktion. 1. Septbr. 1917 kunde man gøre op, at der var skaffet 1,700,000 Rummeter Brænde i Stedet for de sædvanlige 700,000, og at Tørveproduktionen var vokset fra 800 Millioner til 2500 Millioner. Selv de sparsomme jyske Brunkullejer fik nu Betydning. *Kultilførslen* holdtes ogsaa nogenlunde i Gang om end stærkt formindsket. I Stedet for de sædvanlige 3½ Million Tons indførtes i 1917 i alt 2,200,000 Tons,

Digitized by Google

men deraf kom nu Halvdelen fra Tyskland. *Fordelingsudvalg* sørgede for, at de sparsomme Forraad fordeltes rimeligt mellem Forbrugerne. Megen Vanskelighed voldte den stærke Indskrænkning af *Petroleums-* og *Benzintilførselen;* denne gik ned fra 82 Millioner Tons i 1916 til henholdsvis 39 og 12 Millioner Tons de to følgende Aar. Bilkørselen begrænsedes skarpt; et Olienævn vaagede over Forbrug og Priser. En Nødhjælp søgte man i *Carbid.* Majsindførselen faldt fra 4½ Million Tons i 1916 til godt det halve i 1917 og næsten intet i 1918; Indførselen af Oliekager gik ned til en Trediedel i 1917, forsvandt i 1918. *Salpeter* og *Kali* lykkedes det at faa tilført, omend i mindre Mængde, fra Norge og Tyskland, medens Tilførselen af *Fosfor*gødning hørte op.

Ligesom man saaledes greb ind for at skabe taalelige Forhold med Hensyn til en Række af de vigtigste Næringsmidler og Raavarer, søgte man ogsaa gennem almene Bestemmelser at hindre Misbrug for de Varers Vedkommende, der ikke kunde inddrages under Rationeringen. Allerede 1. Febr. 1917 udstedte Indenrigsministeren Forbud mod *ublu Konjunkturfortjeneste;* det forbødes ved Salg af Varer at beregne en Forhøjelse af Priserne, der ikke bevislig var begrundet ved øget Udgift til Varens Tilvejebringelse. Dertil føjedes i Maj Forbud mod *Kædehandel,* ɔ: Salg fra Fremstiller til Fremstiller, fra Importør til Importør, fra Mellemhandler til Mellemhandler, fra Detailhandler til Detailhandler, saaledes at Varen fordyredes derved.

Ogsaa Vanskeligheden ved at skaffe *Boliger* til rimelig Pris øgedes ved de ny Forhold. I Februar 1917 skærpedes Huslejelovgivningen, og den fornyedes siden Gang efter Gang. I 1916 var allerede indført Skattelempelser for Nybygninger. I Marts 1917 gik man over til en betydelig Udvidelse af tidligere Lovgivning fra Foraaret 1914 om Statslaan til Byggeforeninger, samtidig med, at Vilkaarene lempedes. Samtidig stilledes 5 Millioner Kr. til Raadighed til Kommuner til Opførelse af Beboelseslejligheder eller Laan til saadanne.

Resultatet af de Blokadeforhold, der begyndte i Februar 1917, blev saaledes en særdeles omfattende *Indgriben* af Staten til Sikring af de fornødne Varer og til Fremme af en taalelig Fordeling af dem. Det meste deraf gennemførtes ved fælles Beslutning af Partierne, men det kunde ikke undgaas, at mange af Bestemmelserne vakte Uvilje hos Folk, der følte sig hæmmede i deres Forretningsførelse eller deres Forbrug.

Blokaden medførte lidt efter lidt en stærk Indskrænkning i den danske Produktion. Det gælder Landbruget. Mangelen paa Gødning og Foderstoffer bevirkede, at Høst, Kreatur- og Svinebestand — alt gik tilbage.

Digitized by Google

Den samlede Høst, der i Krigens første Aar var nogenlunde uændret, gik fra 1917 nedad. Den opgøres i Afgrødeenheder:

	Millioner		Millioner
Gennemsnit 1909—13.....	5,40	1916.....	5,23
1914.....	4,77	1917.....	4,03
1915.....	5,34	1918.....	4,38

For Kreaturholdet var Bevægelsen denne:

	Heste	Hornkvæg	Svin	Høns
$^{5}/_{7}$ 1914.....	567,000	2,463,000	2,496,000	15,154,000
$^{15}/_{5}$ 1915.....	526,000	2,416,000	1,919,000	
$^{29}/_{2}$ 1916.....	516,000	2,210,000	1,983,000	
$^{20}/_{2}$ 1917.....	538,000	2,452,000	1,980,000	8,248,000
$^{5}/_{2}$ 1918.....	511,000	2,141,000	513,000	12,288,000
$^{15}/_{7}$ 1918.....	545,000	2,123,000	621,000	9,884,000
$^{15}/_{7}$ 1919.....	558,000	2,188,000	715,000	12,134,000

Mælkeydelsen, der i 1914 opgjordes til 2744 kg pr. Ko, var i 1917 nede paa 2412, i 1918 paa 1834. Smørproduktionen, der i de foregaaende Aar havde været over 100 Millioner kg, var i 1917 nede paa 85, i 1918 paa 58. Men rent økonomisk mærkede Landbrugerne ikke haarde Følger af Produktionens Tilbagegang. Priserne steg saa stærkt, at det rundelig opvejede den.

Ogsaa *Industrien* følte efterhaanden Blokaden haardt. Ikke saa meget i 1917, da de fleste Industrier endnu havde Lagre af Raamateriale. Men i 1918 fandt store Indskrænkninger Sted. Margarinefabrikker og Gødningsfabrikker maatte standse allerede i 1917, Brodrationeringen formindskede efterhaanden Arbejdet i Bagerierne, Tilbagegangen i Svineproduktionen indskrænkede højlig Slagteriernes Virksomhed, Begrænsningen af Øl- og Spritfabrikation ramte Bryggerier og Spritfabrikker; Mangel paa Kul og Jern o. s. v. ramte mangeartede Foretagender. For en Række Industrivirksomheder er foretaget en Beregning af Produktionens Omfang i Forhold til Produktionen i 1913. Naar denne sættes til 100, skulde den i 1916 være 120, i 1917: 101, i 1918: 81. Men ogsaa her gælder det, at Prisstigning og Svingninger gav Lejlighed til stor Fortjeneste. End mere tjente de store Skibsfartselskaber. Troen paa, at denne Tilstand var varig, gav sig Udtryk i meget store Stigninger i Kursen paa næsten alle Arter af Aktier, en Stigning, der igen gav Betingelse for en omfattende Børsspekulation.

Digitized by Google

Bevægelsen i Kurserne fremgaar af disse Tal:

	1/7 1914	1915	1916	1917	1918
Banker	100	101,8	115,7	116,1	129,1
Rederier	100	162,3	384,4	393,3	425,2
Industriselskaber	100	117,8	163,1	146,9	195,1
Andre Selskaber	100	105,9	126,9	121,5	134,5
Aktier i alt	100	119,6	186,5	182,7	210,8

Indenfor den almindelige Fremgangsbevægelse foregik dog store Spring. Nogle Selskaber steg overmaade stærkt, men kunde da ogsaa pludselig dale stærkt igen.

Der var paa alle Forretningslivets Omraader et ukendt Røre. Ny Selskaber og Forretninger oprettedes, gamle udvidedes. Nationalbanken fulgte Omsætningens stigende Krav ved en gradvis Forøgelse af *Seddelmængden*. Den var 31/7 1914: 156,5; 1915: 204,3; 1916: 245,0; 1917: 289,3; 1918: 365,3.

Side om Side hermed gik Pristallets Stigning. Det var

	En Gros	Detailpris
Juli 1914	100	100
Juli 1915	127	116
Juli 1916	178	136
Juli 1917	249	155
Juli 1918	302	182

Den store Forskel mellem en Gros og Detailpristallet skyldes Prisreguleringer og Dyrtidstilskud. Den viser, hvor overordentlig Betydning disse havde for Befolkningens brede Lag. Prisstigningen var meget forskellig for de forskellige Varer. Rugbrød, der i Foraaret 1914 kostede 56 Øre, var et Aar derefter steget til 88, men der fastholdtes det siden; Franskbrød steg fra 36 til 80; Kaffe gik op til det tredobbelte, Kul til det seksdobbelte.

Indtægter og Formue steg vedblivende. Indtægterne opgjordes i 1916 og de følgende to Aar til henholdsvis 1839, 1922 og 2458 Millioner, Formuerne til 7771, 8571, 9642 Millioner.

Landbrugsejendomme havde, regnet efter Prisen paa de Ejendomme, der omsattes, en Prisstigning svarende til Detailprisernes. Sættes Prisen for 1913 lig 100, var Tallene i de følgende Aar: 104, 122, 122, 136, 171.

Medens „Erhvervene" saaledes syntes at svømme i Penge, og mange Kredse satte deres Forbrug stærkt op paa alle Omraader, hvor Rationeringen ikke satte Grænser for det, var Tiderne vedblivende lidet

Digitized by Google

gunstige for dem, der levede af Renter eller Lønninger. Rentepengene havde jo mistet en stor Del af deres Købekraft, og Obligationerne faldt, om end ikke stærkt. Tjenestemændenes Lon ogedes Aar efter Aar ved større Dyrtidstillæg, men den holdt dog ikke Maal med Prisstigningen. Arbejdslønnen voksede, men længe ikke i Forhold til de stigende Priser. Den gennemsnitlige Timefortjeneste opgøres til:

1914:	48 Øre	April 1918:	77 Øre
April 1917:	63 Øre	Oktober 1918:	92 Øre

Beregnet i Forhold til Detailpriserne var Timefortjenesten, naar den i 1914 sattes til 100, i April 1917: 86, April 1918: 89, Oktober 1918: 101. Først i 1918 indhentede da Lønstigningen Prisopgangen. I de første Krigsaar havde Arbejderklassen som Helhed den Fordel, at Arbejdsløsheden var lav; i det sidste Aar var den derimod langt højere end sædvanlig, saa det for hele Arbejdergruppen dog betød ringere Kaar end før Krigen. Arbejdsløshedsprocenten var 1914: 9,9; 1915: 8,1; 1916: 5,1; 1917: 9,7; 1918: 18,1. Arbejdsstandsninger fandt i Krigsaarene saa godt som ikke Sted. En Beregning, der er foretaget med Hensyn til Arbejdernes virkelige Lon med Hensyntagen til Pristal og Tab ved Arbejdsloshed og Arbejdsstandsninger, giver følgende Tal:

1913.....	100	1916.....	89
1914.....	98	1917.....	84
1915.....	88	1918.....	83

Naar det blev muligt for de Klasser af Folket, der var henvist til at leve af deres Arbejde, at komme igennem, skyldtes det Prisreguleringerne og Dyrtidsforanstaltningerne. *Dyrtidslovgivningen* for 1915 og 16 udvidedes i Efteraaret 1917. Der rejste sig her megen Strid om Principperne. Den gældende Lovgivning gav dels Adgang for Kommunalbestyrelserne til at hjælpe de „vanskelig stillede" med Tilskud, dels til at yde Tilskud til almindelig Prisnedsættelse paa Varer; til det sidste var Statens Tilskud mindre end til det første. Indenrigsministeren foreslog nu til de Varer, til hvilke der kunde ydes Hjælp til „vanskelig stillede" at føje Belysningsmidler, men desuden at tillade Kommunerne at nedsætte Brændselspriserne for *alle*, saaledes at Staten betalte dem $^2/_3$ deraf; dette sidste modsatte Venstre og Konservative sig, og det lykkedes ikke at gennemføre det. Indenrigsministeren sagde under Diskussionen, at Maalet var at fri de mindre bemidlede fra at modtage det, „som med Rette er kaldt Almisse, ved at man ordner Forholdet saaledes, at det bliver en almindelig Ret, de faar". Kl. Berntsen svarede: „Det fø-

Digitized by Google

rer let til, at man efterhaanden vænner alle i Samfundet til at se hen til Statskassen, og naar der er en Smule i Vejen, at kræve Statens Omsorg og Statens Forsorg." I Sommeren 1918 ændredes Dyrtidslovgivningen imidlertid saaledes, at Staten overtog Udgifterne til Prisnedsættelse for alle. Kommunerne skulde nu kun kunne foretage saadanne Nedsættelser for Brændsel og Belysningsmidler.

Da *Arbejdsløsheden* begyndte at vokse i 1917, gennemførtes i Oktober dette Aar en midlertidig Lov om Hjælp til arbejdsløse, og denne førtes videre i Febr. 1918. Der aabnedes her Mulighed for, at Hjælp kunde ydes ogsaa Arbejdere, hvis Arbejdstid var nedsat, Betingelserne for Krisehjælpen mildnedes, og der ydedes Kasserne et større Statsskud end hidtil; dertil kom en Dyrtidshjælp, der dels bestod i *Tillæg* til den i Kassernes Vedtægter fastsatte Understøttelse, dels i *fortsat Hjælp* til dem, der gik arbejdsløse ud over den Tid, for hvilke de efter Kassernes Regler kunde faa Understøttelse; og endelig indførtes en særlig Huslejehjælp; Udgifterne til alle disse Ekstraydelser skulde godtgøres Kasserne med $^2/_3$ af Staten, $^1/_3$ af Kommunen, hvor de paagældende Arbejdsløse havde Ophold. Forslog denne Hjælp ikke, skulde Hjælpekassen kunne træde til. Venstre og Konservative var ivrige for at faa fastslaaet, at Hjælpen aldrig maatte være mere end en vis Brøkdel af den vante Arbejdsløn. Det endte med et Forlig, og Loven fik Tilslutning fra alle Partier. I Februar 1918 vedtoges tillige, at naar Kommuner optog Laan til større Arbejder, egnede til Bekæmpelse af Arbejdsløsheden, skulde Staten i 8 Aar yde Bidrag til Forrentningen; noget lignende skulde gælde, hvis Kommuner ydede Laan til Byggeforeninger.

Statens Finanser. De Forhold, Blokaden medførte, krævede af Stat og Kommune langt større Udgifter til Hjælpeforanstaltninger, end man havde haft de foregaaende Aar. I de to Finansaar 1914—16 var dertil i alt gaaet 10 Millioner, i 1916—17 43 Millioner, 25 for Staten, 18 for Kommunerne; i 1917—18 naaede man 134 Millioner, henholdsvis 98 og 36, i 1918—19 335, henholdsvis 272 og 63. Af den samlede Statsudgift: 394 Millioner gik ca. 97 Millioner til Smør og Mælk, 79 til Flæsk og Kød, 65 til Brødkorn og Kartofler, 100 til Tilskud til Kommunerne, 48 til Arbejdsløsheden. Af Kommunernes 118 Millioner gik 106 til Dyrtidsforanstaltninger, 3 til Arbejdsløshed, 9 til Hjælpekasserne.

Til disse Udgifter kom de ekstraordinære Militærudgifter. De samlede *Militærudgifter* var i de fem Aar ¼ 1914—¼ 1919 495 Millioner; deraf var ca. 130 Millioner de sædvanlige Udgifter, Stigningen da ca. 365 Millioner i alt; en betydelig Del deraf skyldtes den almindelige Prisstigning, og vilde være kommet, selv om der ingen ekstraordinære Foranstaltninger af nogen Art var truffet; det kan regnes, at mellem 250 og 300 Millioner skyldtes Sikringsstyrke, Materielanskaffelser o. s. v.

Digitized by Google

Ogsaa disse Udgifter prægedes i høj Grad af Prisstigningen, der bevirkede, at Udgiften gik op Aar for Aar, trods Indskrænkningerne i Styrken. For Hærens Vedkommende gik til Materielanskaffelse ud over det regelmæssige Beløb 48,8 Millioner, til Armeringsarbejder 2,224,000 Kr. inden for Fæstningsomraadet, 737,000 til Tunestillingen; men til Vedligeholdelse af alle disse Armeringsarbejder gik efterhaanden 4,290,000 Kr. Til Opførelse af Lejre, der kunde formindske Indkvarteringsbyrden, gik i alt 2,163,000 Kr. For Flaadens Vedkommende gik til Nybygninger og Anskaffelser ud over det sædvanlige 17,370,000 Kr.

Til den Udgiftsstigning, der skyldtes disse to Hovedposter, kom paa alle Statsbudgetter en betydelig Opgang som Følge af Prisstigningen.

Statens løbende Udgifter og Indtægter blev i Millioner Kr.:

	1913–14	1914–15	1915–16	1916–17	1917–18	1918–19
Udgifter:	111,4	157,1	185,3	250,7	368,6	615,8
Indtægter:	123,9	121,8	142,2	242,3	375,4	462,2

Trods de ekstraordinære Udgifter var Udgiftsstigningen indtil Foraaret 1918 ikke væsensforskellig fra Stigningen i en Grospristallet; betydelig større blev den i Finansaaret 1918—19, da Blokadens Virkninger for Alvor følte. De første Krigsaar var der paa de løbende Indtægter og Udgifter et Underskud paa 78 Millioner, som dækkedes ved Laan; de to følgende Aar skaffede Indtægtsstigning og ny Beskatning Balance, men Overgangsaaret 1918—19 bragte et Underskud paa ca. 150 Millioner Kr.

Statsgælden steg, men fulgtes af Stigning i Aktiverne. Tallene er disse:

	Aktiver	Gæld		Aktiver	Gæld
$^{31}/_{3}$ 1914....	822	361	$^{31}/_{3}$ 1917....	1059	589
$^{31}/_{3}$ 1915....	821	393	$^{31}/_{5}$ 1918....	1087	603
$^{31}/_{3}$ 1916....	844	461	$^{31}/_{3}$ 1919....	1128	781

Gælden var rigelig fordoblet, medens en Grospristallet var tredoblet. Skatterne indbragte:

	1914–15	1915–16	1916–17	1917–18	1918–19
Fast Ejendom	6,2	6,4	6,1	7,3	9,9
Indkomst- og Formueskat	20,1	24,4	38,7	65,6	94,7
Merindkomstskat		6,1	69,6	173,7	135,5
Omsætningsafgifter	12,9	18,3	38,9	39,7	65,8
Forbrugsafgifter	54,9	60,0	66,0	71,0	83,9
Gebyrer, Sportler	5,6	6,3	8,1	8,6	11,7
	99,7	121,5	227,4	365,9	401,5

Digitized by Google

Skatternes Stigning var i de to sidste Aar noget stærkere end en Grosprisernes; ogsaa i Forhold til Indtægterne var der en betydelig Stigning. Inden for Skatterne var der en meget stærk Forskydning mellem indirekte og direkte Afgifter. De sidste udgjorde 1914—15 godt 26 % af hele Skattebeløbet, 1918—19 derimod 60 %.

Disse Resultater naaedes gennem en Række *ny Skattelove*. Kort før Blokadens Begyndelse havde Finansministeren fremsat Forslag om en Skærpelse af Merindkomstskatten for de største Indkomster og de største Aktieselskabsfortjenester; Skalaen skulde nu gaa op til 30 %. Desuden foresloges en Tillægskat til den almindelige Indkomstskat for Indkomster over 20,000 Kr. I Rigsdagen enedes man om at lade Tillægsskatten begynde allerede ved 8,000 Kr., men i det hele med lavere Procent; og dertil kom en Tillægsskat for Formuer over 24,000 Kr. Der skulde ikke betales baade Tillægs- og Merindkomstskat, men kun den af de to Skatter, som var højest. Finansministeren havde tillige foreslaaet en Forhøjelse af *Ejendomsskylden* fra 1 Kr. 10 Øre pr. Tusind Kr. til 1 Kr. 65; dette Forslag var billiget baade af J. C. Christensen og Rottbøll i Ministeriet, men mødte stærk Modstand i Venstre og Det konservative Parti, og det gennemførtes forelobig ikke

Straks efter Blokaden vedtoges en stærk Forogelse af *Spiritusskatten*. Indenrigsministeren standsede nu af Ernæringshensyn Fremstillingen af Drikkespiritus; dette maatte medfore stærk Stigning af Prisen paa de Beholdninger, som fandtes; gennem Skatten vilde man derfor sikre, at en Del af Prisstigningen tilfaldt Staten; Skatten sattes lig den hidtidige Detailpris. Den antoges at indbringe 15 Millioner Kr. Derimod opgaves nu af Hensyn til Skibsfartens Vanskeligheder den særlige Skibsfartsafgift.

Under Forhandlingerne i Foraaret 1917 rejstes fra Venstres Side med stor Styrke Kravet om, at naar der næste Gang skulde paalægges Skat, maatte der ved Siden af de direkte Skatter sættes indirekte. „Finansministeren," sagde N. Neergaard, „har med en vis Ensidighed, forekommer det mig, under hele den nuværende Krigssituation holdt sig til at ville skaffe Indtægter ad Personbeskatningens og Selskabsbeskatningens Vej." Ved Siden heraf krævede Neergaard Afgifter paa Varer, der kunde betegnes som Luksus samt Forhøjelse af Jernbanetaksterne. Ministeriet havde her holdt paa de gamle Takster trods Prisstigningen; Takstforhøjelser vilde jo skærpe denne. Overskudet, der i 1914—15 var 8,9 Millioner, var 1915—16 paa 9,1; først 1916—17 blev der et Underskud paa 1,8 Million.

Da Finansministeren i Efteraaret stod over for Nødvendigheden af at skaffe ny Indtægter, tog han Hensyn til de Krav, her var stillede, for saaledes at muliggøre Vedtagelsen i begge Ting. I September forelagde

Digitized by Google

han Forslag om en Gruppe Skatter, nogle direkte, nogle indirekte, og i Oktober naaedes Forstaaelse.

Finansministeren foreslog en Tillægsskat paa *Indkomst og Formue*, knyttet til den hidtidige Skala, samt en Tillægsskat paa Aktieselskaber, afpasset efter Fortjenesten i Forhold til Aktiekapitalen. Det sidste vedtoges uden Ændringer. Derimod onskede Venstre nu pludselig en stærkere Stigning i Skalaen for Indkomst- og Formueskat. Finansministeren sagde straks, at han efter Forhandlingen sidst ikke havde tænkt sig den Mulighed; derfor havde han bygget paa den gældende Skala, men han var rede til Ændring; Radikale og Socialdemokrater stillede sig paa samme Standpunkt, og de Konservative opgav at gore Modstand; man enedes da om en stærkere Stigning for Tillægsskatten end for den almindelige Skat. Ogsaa Forslaget om Forhojelsen af Ejendomsskylden vedtoges, i Landstinget dog kun med 26 mod 18; kun 3 af Venstre stemte nu imod, og de Frikonservative stemte for.

Forslagene om de indirekte Afgifter omfattede *Tobak, Øl, Vin og Smykker*. Ogsaa derom naaedes med Besvær Forstaaelse. De ny Love betød for Øl en Fordobling, for Vin en Tillægsafgift lig Varens Detailpris. Tobakken fik en Afgift paa 10 til 33 % af Værdien. Smykkeafgiften blev beskeden. Børsskattens Fornyelse var opgivet i Foraaret 1917 paa Grund af Undervandsbaadskrigen; dennes Virkninger paa Børsspillet blev imidlertid helt forbigaaende, og Skatten genindfortes nu. I Decbr. 1917 forøgedes derpaa Spiritusafgiften saa stærkt, at Prisen paa en Flaske Brændevin gik op fra 2 Kr. 40 Øre til 11 Kr.

Sammen med Efteraarets andre Skattelove gik en Forhojelse af *Jernbanernes Person- og Godstakster* med ca. 25 %, for 2. Klasses Billetter ca. 30 %, ligesom *Posttaksterne* forhojedes lidt. Indskrænkningen af Forbrug og Indforsel bevirkede imidlertid, at Forbrugsafgifterne, trods Forhojelserne ikke bragte væsentlig storre Indtægt end de foregaaende Aar. Paa Statsbanerne kom der nu, uanset Takstforhojelserne, et virkeligt Underskud paa 10 og 17 Millioner i de to Finansaar 1917—19.

I Foraaret 1918 forhøjedes *Merindtægtsskattens* hojeste Sats fra 30 til 35 %. I Sommeren 1918 gennemfortes et Statslaan paa 60 Millioner Kr.

Ogsaa for *Kommunerne* bragte den almindelige Prisstigning ogede Udgifter, og dertil kom jo de henved 120 Millioner Kr. til Dyrtidsforanstaltninger og Arbejdsloshedeu. Men Skatterne steg her med den almindelige Indtægtsfremgang i lignende Grad. For Landkommunernes Vedkommende var Skatteprocenten gennemgaaende lavere i 1918—19 end 1914—15; for Kobstædernes Vedkommende var den kun lidt hojere. De samlede kommunale Skatter steg mindre end en Grospristallet.

Digitized by Google

Tager man Stats- og Kommuneskatter under eet, var Forholdet dette:

	1914–15	1915–16	1916–17	1917–18	1918–19
Statsskatter:	99,7	121,5	227,3	363,9	401,3
Kommuneskatter:	88,0	85,5	116.8	170,9	202,6
I alt:	187,7	207,0	344,1	534,8	603,9

For det danske Samfunds *økonomiske Forhold til Udlandet* havde Krigsaarene gunstig Virkning. Der var efter Opgørelserne i Femaaret 1914—19 en samlet Merindførsel af 213 Millioner Kr., men samtidig var der en Fragtfortjeneste paa 1759 Millioner; i alt regnes det, at det danske Samfund, da Krigen kom, havde en Gæld til Udlandet paa henved en Milliard, da Vaabenstilstanden sluttedes, et Tilgodehavende paa en Milliard. Men paa den anden Side var Lagrene tømte, Kvæg- og Svinebestand formindskede og Jordens Gødningskraft forringet, og dette kunde ikke opvejes af de industrielle Nyanlæg og Udvidelser, der havde fundet Sted. Stillingen var dog utvivlsomt forbedret med over en Milliard, men der var skabt en Uro i hele det økonomiske Liv, der bidrog til, at det vundne hurtig sattes over Styr igen.

11. Partistrid om Neutralitetspolitikkens Art og Militærvæsenet Februar 1917 til November 1918.

I de første Maaneder efter Kontrolministrenes Indtræden i Ministeriet var der, bortset fra Folkeafstemningsagitationen, forholdsvis roligt i Rigsdag og Presse, men i Foraaret 1917 dukkede Uroen frem igen. Da Meddelelser i Pressen, som fulgte efter et lukket Rigsdagsmøde om Landbrugseksporten, voldte Vanskelighed for dennes Genoptagelse, søgte Ministeriet gennem Forhandlinger med Repræsentanter for Pressen at sikre en tilfredsstillende Ordning, men trods god Vilje hos de fleste mislykkedes Forsøget. I Marts udstedtes derfor i Henhold til Augustloven Forbud mod Omtale i Pressen af Skibes Ankomst og Afsejling.

Men kort derefter meldte sig ny Vanskeligheder. Der holdtes i dette Foraar i *Stockholm* nogle Sammenkomster mellem Socialdemokrater fra forskellige Lande til Drøftelse af Muligheden af at paavirke Staterne til Fred; fra dansk Side deltog Stauning. Dette vakte Uro i Venstre og Det konservative Folkeparti. Man saa i Forhandlingerne en tysk Bevægelse, da den tyske Regering havde stillet sig velvillig, de Allierede uvillig over for dem; dog deltog ogsaa Hjalmar Branting, der opfattedes som særlig ententevenlig. Efter de første Forhandlin-

Digitized by Google

ger gjorde Udenrigsministeren Stauning opmærksom paa, at hans Deltagelse kunde volde Vanskelighed, fordi han var Medlem af Ministeriet; Stauning svarede, at han som Formand for sit Parti maatte kunne deltage i internationale partimæssige Overvejelser til Fremme af Fredsarbejdet, men at han var klar over, at det kunde have Vanskeligheder, om han, der var Medlem af Ministeriet, deltog i selve den paatænkte socialdemokratiske Fredskonference, hvor der muligvis kunde finde Afstemning Sted og blive taget Stilling til bestemte Forslag; hans Parti havde ikke taget Bestemmelse om, hvem der paa dets Vegne skulde deltage deri, og han var villig til, for Beslutning toges, at forhandle med Udenrigsministeren om, hvorvidt hans Deltagelse maatte være „betimelig." I Maj 1917 rejste J. C. Christensen Spørgsmaalet i et Ministermøde. Ministrene fik her Besked om denne Samtale mellem Stauning og Udenrigsministeren, og J. C. Christensen og Rottbøll kunde da lade den gaa videre til deres Partier. Nogen Tid derefter deltog Stauning imidlertid atter i nogle Samtaler i Stockholm og „Berliner Tageblatt" bragte et Interview med ham, der opfattedes som en Kritik af De forenede Stater; Udtalelsen, der ikke var korrekt gengivet, rettedes straks; det oplystes, at det, han havde udtalt, var, at ogsaa ved Amerikas Indtræden i Krigen havde „Kapitalismens" Interesser gjort sig gældende. En Pressekampagne brød imidlertid løs i Danmark, og derefter henvendte Det konservative Parti sig til Konsejlspræsidenten med Opfordring til at foranledige, „at Socialdemokratiet repræsenteredes i Ministeriet ved en anden Mand end Hr. Stauning". Efter et Ministermøde meddelte Konsejlspræsidenten de Konservative, at Stauning ganske sluttede sig til den nys ved et Ministermøde i Stockholm fastslaaede Opfattelse, at de nordiske Regeringer ikke kunde tage Initiativ til Fredsforhandlinger, at der i Stockholm ikke var Tale om Fredsmægling, men kun om Tilkendegivelse af Socialdemokratiets Opfattelse af Fredsspørgsmaalet, og at han i det paagældende Interview kun havde udtalt „sit Partis almindelige Mening om Kapitalismens Indflydelse som Aarsag til Krigen". Dertil føjedes, at Konsejlspræsidenten efter Forhandlingerne i Maj maatte gaa ud fra, at Deltagelsen i de stockholmske Møder var billiget af alle Partier.

Stemningen var imidlertid nu vokset saa stærkt i Det konservative Parti, at man den 20. Juni vedtog at opfordre Rottbøll til at udtræde af Ministeriet, hvorpaa han indgav sin Demissionsbegæring; dermed betragtede man i Venstre Overenskomsten fra September som bortfaldet og bemyndigede J. C. Christensen til at gaa af „en af de nærmeste Dage". Socialdemokraterne svarede med en Erklæring om, at de var rede til Valgkamp. Just som de økonomiske Vanskeligheder syntes at trække

Digitized by Google

sig tættere og tættere sammen, saa det da ud til, at den ny Ordning af Ministeriet skulde briste efter tre Fjerdingaars Forsøg.

Inden for Det konservative Parti var den gamle frikonservative Fløj meget misfornøjet med dette, og da Kongen i Overensstemmelse med Konsejlspræsidentens Raad meddelte Rottbøll, at han ikke ønskede at bifalde hans Anmodning, opgav Rottbøll Afskedsbegæringen. Det konservative Parti ekskluderede ham derefter, hvilket medførte, at *Det frikonservative Parti* genopstod under Ledelse af Grev Frijs med 5 Landstingsmedlemmer og et Folketingsmedlem. De Konservative spurgte nu Konsejlspræsidenten, om den trufne Ordning kun var midlertidig; der førtes Forhandling om, at Partiet skulde udpege særlige Delegerede til Drøftelser med Ministeriet, men det endte med, at Partiet erklærede, at det fra nu af maatte forbeholde sig „en fritstillet Oppositions fulde Handlefrihed".

I August blussede samme „Affære" op igen. I Juni havde den amerikanske Gesandt *M. F. Egan* over for Udenrigsministeren beklaget sig over Interviewet med Stauning; han havde faaet Besked om Dementiet og takket for Meddelelsen. Rygtet derom var naaet til Det konservative Parti; Rottbøll, som dengang endnu ikke var udstødt af Partiet, havde paa Forespørgsel faaet Besked af Udenrigsministeren og ladet den gaa videre. Nu fremdrog „Nationaltidende" og „Kjøbenhavn" Egans Henvendelse og klagede over, at det samlede Ministerium ikke havde faaet Medelelse derom. Deraf fulgte Ministermøde og Erklæring derom; det oplystes, at Udenrigsministeren, da Egan straks havde erklæret sig tilfreds med hans Meddelelse, ikke havde anset hans Spørgsmaal for saa vigtigt, at der var Grund til Meddelelse i Ministermøde. Imidlertid havde de paagældende Aviser meddelt, at ogsaa den engelske og franske Gesandt havde spurgt om Interviewet, og J. C. Christensen sagde til „Nationaltidende", at det havde han ikke vidst. Ministeriets Protokol viste imidlertid, at det var omtalt i to Ministermøder, hvorfor han meddelte „Nationaltidende", at han, da han sidst udtalte sig til Bladet, havde glemt dette. Dermed faldt Sagen.

I December 1917 vakte „København" ny Uro om Socialdemokratiets formentlige Tyskervenlighed. Udgangspunktet var *„Arbejdernes Brændselsforretning"*. Denne var oprettet i Sommeren 1916, idet de danske Fagforeninger havde benyttet deres gamle Forbindelse med tyske Fagforeninger til at opnaa Udførselstilladelse for betydelige Kulmængder; i Begyndelsen faldt Afsætningen svær, men i Efteraaret 1916 overtog Staten efter Beslutning i et samlet Ministermøde et større Parti af disse Kul som Reservebeholdning. Efter Blokadens Indtræden fik disse Kultilførsler stor Betydning baade for Kommuner og store Industrivirksomheder. Fra August 1917 var Betydningen mindre, da tyske Kul-

Digitized by Google

tilforsler nu indgik i en almindelig Aftale om Vareudveksling med Tyskland. Samtidig gennemforte de prisregulerende Myndigheder ensartet Avance for alle Kulfirmaer, ogsaa Arbejdernes, ligesom alle Kullene nu fordeltes af et *Kulnævn*. I 1916 havde Arbejdernes Forretning kun haft ringe Fortjeneste, men i 1917 indtjentes i alt 4 Millioner Kr.; den Del heraf, der blev til overs efter Betaling af Skat og forskellige Anlæg, skulde gaa til Fagforeningerne. I Pressen og ved Moder fremkom Historier om, at der var tjent 15—20 Millioner; der taltes meget om en tysk-russisk Socialdemokrat, *Parvus*, som Mellemmand, og man lod forstaa, at Tyskerne benyttede det hele som et Middel til at knytte Socialdemokraterne til sig. „Affæren" vandrede fra de hjemlige Blade over i franske og engelske. I Decbr. 1917 redegjorde Udenrigsministeren ved et lukket Rigsdagsmode for hele Forholdet; det fremkaldte ingen Forhandling der, men Spørgsmaalet vedblev at spille en Rolle i Agitationen.

Side om Side med disse Brydninger gik yderst vanskelige Partiforhandlinger om *Sikringsstyrken*. I Slutningen af 1916 var Ministeriets Forsog paa at komme til Rette med Partierne om en større Indskrænkning glippet. Men i Befolkningen voksede Uviljen mod Indkaldelserne, og hen paa Foraaret 1917 begyndte der i Venstreblade, ja i nogle konservative Blade, at komme Udtryk for denne Stemning. I April tog Forsvarsministeren dette som Udgangspunkt for i et Ministermode at sporge J. C. Christensen og Rottbøll, om de troede, at der nu var bedre Betingelse for at naa et Resultat end sidst. De gik til Partierne med Spørgsmaalet. Grundlaget var det samme som sidst: Indskrænkning med en Fjerdedel. Den kommanderende Admiral billigede nu Planen, hvorimod General Gørtz erklærede, at hvis Styrken indskrænkedes, vilde han benytte den Ret, hans Alder gav ham, til at tage sin Afsked. Denne Gang gik Venstre alligevel med, men Det konservative Folkeparti stillede sig ligesaa afvisende som sidst; Partiets Bestyrelse havde en Forhandling med Forsvarsminister og Udenrigsminister, men uden Resultat; Partiet svarede, at det ikke turde paatage sig „noget Medansvar for, at der for Tiden skete en Indskrænkning af Sikringsstyrken"; da denne ikke nu kunde gennemføres „med alle Partiers Billigelse", henstillede man, „at Sagen stilles i Bero til et Tidspunkt, hvor Forholdene i udenrigspolitisk Henseende har klaret sig, saa at en Indskrænkning kan gennemføres, uden at Hensynet til Udlandet gør den i saa høj Grad betænkelig, som nu er Tilfældet". Man tænkte her navnlig paa de Forhandlinger med England om Tilførsler, som da stod paa. Da der i det konservative Svar syntes at ligge en Mulighed for, at man inden længe kunde faa Partiets Tilslutning, enedes de tre andre Partier om at imødekomme dets Henstilling om Udsættelse. Denne Forhandling

Digitized by Google

sluttede i Maj. I Juli genoptoges Spørgsmaalet. Det konservative Parti var nu uden Talsmand i Ministeriet, saa Sagen maatte forhandles med det direkte; derimod forelagde Rottbøll den for de Frikonservative. De Konservative gentog deres tidligere Erklæring, og paa de Frikonservatives Vegne meddelte Rottbøll, at de mente, at en Afgørelse, der medførte Overgeneralens Afgang og heftig angrebes af de Konservative, vilde virke saa uheldigt i England, at de ikke kunde billige den; gennemførtes den alligevel, sagde Rottbøll, maatte han gaa af, hvorpaa J. C. Christensen sagde, at saa maatte han efter Overenskomsten fra September ogsaa gaa. 1. August meddeltes det derpaa, at Ministeriet af Hensyn til „de vidtrækkende politiske Følger" havde udsat Sagen endnu en Gang. I Maanedens Løb fortes derpaa i Pressen og paa Møderne en livlig Forhandling om, hvorfor det heller ikke denne Gang blev til noget. Man stredes om Ministeriets Meddelelse, om J. C. Christensens Holdning o. s. v. 30. August sluttede det af med en Fælleserklæring af Ministeriet, der forklarede, hvad der var sket.

Paa dette Tidspunkt var Beslutningen om Indskrænkningen allerede taget. Hidtil havde Modstanderne stadig lagt Vægt paa den Uro, Overgeneralens Afskedsbegæring vilde vække. Da General Gørtz fastholdt sin Beslutning om at gaa, naar Indskrænkning fandt Sted, besluttede Forsvarsministeren hans Afsked, fordi det syntes en uholdbar Stilling, at Overgeneralen til enhver Tid kunde foretage en Demonstration mod den ene eller den anden Regeringsbeslutning. Allerede den 3. August, to Dage efter at Indskrænkningen var stillet i Bero, meddelte Forsvarsministeren i det samlede Ministerium, at det var hans Hensigt at afskedige Overgeneralen, gøre den kommanderende General i Jylland til Overgeneral og flytte Overkommandoens Stabschef General *B. Palle Berthelsen* til Viborg. Ingen gjorde Indvending, og den 6. August fandt Afskedigelse og Nyudnævnelser Sted. Det paalagdes derefter den ny Overkommando at udarbejde de nærmere Planer for en Inskrænkning med en Fjerdedel; Forslaget forelagdes i Ministeriet, hvor Rottbøll nu sagde, at han, „da Ændringen nu formentlig kunde gennemføres i Ro, ikke vilde modsætte sig den." Det ansaas for haabløst atter at forhandle Sagen med Det konservative Folkeparti; det oplystes siden i Folketinget, at Partiet vedblivende var imod, men noget Røre sogte man ikke at rejse i den Anledning. Antallet af Indkaldte var fra nu af nede paa 23—24,000; Genindkaldelse kunde da saa godt som undgaas; Styrken kom næsten udelukkende til at bestaa af helt unge; disses Tjenestetid var sædvanlig omkring 18 Maaneder, medens Tjenestetiden under almindelige Forhold var mellem 6 og 17½ Maaned. I Oktober 1918 indskrænkedes Styrken paa ny med 3000 Mand, saa de Indkaldtes Tal nu var nede paa 20,000.

Digitized by Google

Et særegent militært Spørgsmaal havde imidlertid voldt nogen Vanskelighed mellem Partierne. Det var Spørgsmaalet om *„Militærnægterne"*. Allerede før Krigen havde der været værnepligtige, som af religiøse Grunde vægrede sig ved at modtage Uddannelse til Vaabentjeneste. Som Regel slog de sig til Ro med at komme til Sundhedstropperne eller Arbejdstropperne. Under Krigen blev disse Tilfælde hyppigere; ogsaa nu lempede man sig igennem, men særlig Vanskelighed opstod, da nogle yderliggaaende Socialister nægtede enhver Art af Militærtjeneste; efter Loven maatte de idømmes Straf herfor, og i Arresten erklærede da flere af dem „Sultestrike"; naar de begyndte at blive medtagne deraf, bragtes de paa Hospitalet, men ogsaa her fortsatte de Sultestriken. Ministeren fulgte nu, trods megen Kritik fra militær Side, den Fremgangsmaade at lade dem midlertidig hjemsende, naar Lægerne erklærede, at de ikke længere kunde taale at sulte; senere maatte de da indkaldes paa ny, og det hele gentog sig. For at naa til en samlet Løsning forelagde Indenrigsministeren i Februar 1917 Forslag, der bemyndigede Indenrigsministeren til at overføre Værnepligtige, som af Samvittighedsgrunde nægtede Militærtjeneste, til civilt Arbejde; dettes Varighed skulde da være lidt længere end den længste Tjenestetid, der nogenlunde svarede til de 18 Maaneder, som for Tiden var det sædvanlige. Forslaget billigedes i Princippet af J. C. Christensen og Rottbøll, men i Rigsdagen gik deres Partier ret skarpt imod. Kl. Berntsen bestred, at Forslaget var foreneligt med Grundlovens Ord om, at alle vaabendygtige er forpligtede til Soldatertjeneste „efter de Bestemmelser, som Loven foreskriver". Ministeriet svarede, at Grundloven jo netop overlod til *Loven* at afgøre, i hvilket Omfang den almindelige Forpligtelse skulde træde i Kraft, og at mange allerede efter gældende Love fritoges helt i Kraft af Lodtrækning. Forslaget støttedes ved en Adresse underskrevet af 500 Præster, hvoriblandt 5 af de 7 Bisper. Landstinget standsede imidlertid foreløbig Forslaget. I Efteraaret 1917 genoptoges det af Ministeriet, og det lykkedes nu Forsvarsministeren at komme til Forstaaelse med *Jørgen Pedersen* om Loven; Militærnægterne skulde efter Overenskomsten høre under Forsvarsministeren, ikke under Indenrigsministeren; i øvrigt blev Loven nogenlunde som foreslaaet. Den vedtoges nu i Landstinget mod tre Stemmer; i Folketinget lod de Konservative og nogle af Venstre være at stemme.

En Række Forhold, der stod i Forbindelse med Sikringsstyrken, ordnedes i disse Aar uden Vanskelighed ved Forhandling mellem Forsvarsministeren og Partierne. De langvarige Indkaldelser bevirkede, at man maatte yde betydelige Tillæg til Lønnen baade for Befalingsmænd og Menige; den byrdefulde Indkvartering i bestemte Egne gav Grund til

Digitized by Google

Forogelse af Indkvarteringsgodtgørelsen og til Anlæg af ny Lejre; de indkaldtes store Tal og lange Tjenestetid stillede ogede Krav til Kaserner, Hospitaler o. s. v. Som Regel ordnedes disse Spørgsmaal, for saa vidt der var Brug for Penge, ved Aftaler mellem Ministeren og de to Tings Finansudvalg. Materielanskaffelserne fortsattes Krigens Tid igennem i Overensstemmelse med de Grundsynspunkter, Forsvarsministeren havde angivet ved det lukkede Møde i Oktober 1915; de i Amerika købte Patroner kom først, da Krigen var forbi. De militære Myndigheder stillede Krav om Anskaffelser, der gik langt ud over, hvad Ministeriet ud fra dets Opfattelse af Militærlovenes Forudsætninger kunde anse det for rigtigt at bevilge, og saadanne Krav afvistes. Men det viste sig vanskeligt nok at faa udført de Materielanskaffelser, som bevilgedes.

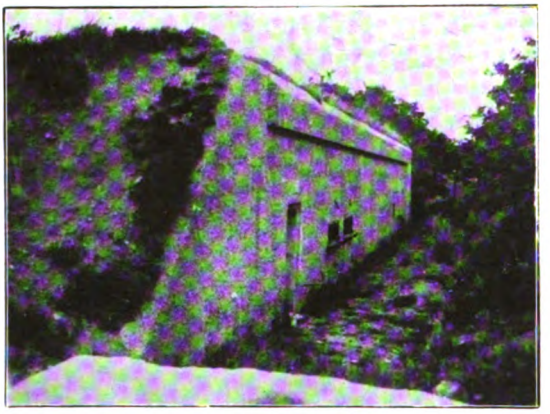

Fra de tyske Forsvarsanlæg i Nordslesvig.
Ammunitionsmagasin i Rugbjerg Plantage i Ø. Løgum Sogn.
Fotografi.

Dansk Omraade berørtes ikke af Krigsbegivenhederne efter „E 13"-Affæren udover det, at engelske Jagere i September 1917 forfulgte fire tyske Marinetrawlere ind paa Søterritoriet ved Jylland, beskød dem, saa Kuglerne naaede ind over Land, og ødelagde dem. Ogsaa mod denne Krænkelse nedlagdes Protest.

I Efteraaret 1916 foregik *Troppesamlinger* og *Skyttegravsanlæg* i *Sønderjylland*. De er undertiden opfattede som Forberedelser til Angreb paa Danmark. Det var Ministeriets Opfattelse, bygget paa Foranstaltningernes Karakter, at de ikke fremkaldtes ved Tanker om Angreb, men at det var Sikkerhedsforanstaltninger af lignende Art som ved den hollandske Grænse. Man regnede i Tyskland med, at den uindskrænkede Undervandsbaadskrig, som da forberedtes, kunde drive Nabolandene ind i Krigen, og man vilde være forberedt paa alle Muligheder.

En Række mindre Begivenheder, der paakaldte militær Virksomhed, fandt dog Sted. Flaaden holdt Vagt ved Spærringerne, lodsede Skibe igennem disse, greb ind over for Visitation af Handelsskibe paa dansk Omraade, bidrog til Opretholdelse af Forbindelsen med Færoerne og Island. 22 fremmede Krigsskibe kom lejlighedsvis ind paa dansk Søterritorium under saadanne Forhold, at de maatte bevogtes af danske

Digitized by Google

Skibe; 17 militære Flyvemaskiner nødlandede paa dansk Grund. En betydningsfuld Opgave havde Flaaden i Uskadeliggørelsen af Miner, der drev i Land paa danske Kyster. Indtil Krigens Slutning var i alt uskadeliggjort 5800 Miner, men da Optagelse af Minefelterne derpaa begyndte, drev atter mange Miner i Land; indtil Slutningen af 1919 var i alt uskadeliggjort 8900.

Den jyske Hærstyrke havde den rent praktiske Opgave sammen med Grænsegendarmer og Toldpersonale at bevogte Grænsen. De forskellige Priser og Forsyningsforhold paa de to Sider Grænsen fremkaldte en stærk Tilbøjelighed til *Smugleri*, saa Bevogtningen krævede en betydelig Styrke. Soldaterne paa Sjælland var i det væsentlige Besætning til Fæstningen. Hæren havde den Opgave at bevogte de fremmede Militærpersoner, der af en eller anden Grund kom ind paa dansk Omraade og maatte interneres. Det blev i alt 186 Tyskere og 15 Englændere. Man behandlede dem alle med den største Hensynsfuldhed, men dette medførte, at det ikke var helt let at sikre sig mod Flugtforsøg; af Tyskerne lykkedes det 9 at flygte, deraf 4 af de 12 internerede Officerer; af Englænderne flygtede 4 af de 5 internerede Officerer, ingen andre.

Der dreves Krigstiden igennem af de forskellige Krigsførende en Del *Spionage* i Danmark, ikke rettet mod Danmark, men mod de andre Krigsførende; mest Betydning havde til Tider Handelsspionagen; mest Besvær voldte det, at man undertiden benyttede Sønderjyder, der var flygtet over Grænsen, til at faa Oplysninger om tyske Forhold. Spionagen bragte næppe de paagældende Stater Resultater af Værdi.

12. Rigsdagsvalget 1918.

I Foraaret 1917 udsattes Rigsdagsvalgene endnu en Gang, denne Gang i Enighed mellem alle Partier. Men i 1918 udløb Folketingsvalgperioden, saa det var givet, at der nu maatte finde Valg Sted. Krigen trak ud, saa alle Forhaabninger om at kunne undgaa Kampvalg glippede. Spørgsmaalet var nu, om *Kontrolministrene* kunde blive i Ministeriet under Valgkampen. Det var tidligt klart, at det var Venstres Opfattelse, at J. C. Christensen ikke kunde blive. Men Spørgsmaalet var, hvor lang Valgkampen skulde være. Ministeriet ønskede den under de særegne Forhold kort, men i Venstre mente man, at J. C. Christensen maatte træde tilbage i god Tid. Det skete i Januar, 3 Maaneder før Valget, og sammen med ham gik Rottbøll. Derimod blev Stauning, hvis Parti jo støttede Regeringen.

Digitized by Google

Den ny *Valgordning* bevarede Flertalsvalg i 93 Valgkredse ude i Landet, medens 24 i Hovedstaden skulde vælges ved Forholdstalsvalg; dertil kom 23 Tillægsmandater, der skulde bidrage til en Fordeling svarende til Stemmetallene. I politiske Kredse var man klar over, at disse Tillægsmandater ikke vilde slaa til, hvis alle Partier stillede op i alle Kredse; Venstre vilde da faa mere, end der tilkom det, og Radikale og Socialdemokrater kunde, selv om de blev Flertal blandt Vælgerne, blive Mindretal i Tinget. De to Partier enedes derfor om Samarbejde i de Kredse, hvor dette gav Udsigt til Valg; man gik ud fra, at Venstre og de Konservative vanskelig kunde samarbejde i større Omfang. Efter en Række meget vanskelige Forhandlinger kom en Overenskomst i Stand. Den var af en saadan Art, at det maatte ventes, at Socialdemokraterne vilde føre flere Stemmer over til Det radikale Venstre, end dette til dem. Socialdemokraterne ønskede det radikale Ministeriums Fortsættelse efter Valget med Stauning som Medlem. Fra radikal Side hævdedes det, at en Fortsættelse kun var mulig, hvis der bevaredes et rimeligt Forhold mellem Antallet af de to Partiers Rigsdagsmandater. Hovedreglen for Aftalen blev, at de to Partier ikke stillede op mod hinanden i de Kredse, hvor der allerede var valgt en Folketingsmand af et af Partierne, og at man i øvrigt søgte at enes om de Kredse, der var Mulighed for at erobre. Resultatet blev, at de to Partier begge havde Kandidater i ca. 30 Kredse, og dette medførte i tre Kredse Valg af Venstremænd.

Valgkampen gjaldt i første Række den økonomiske Politik. Ved Reguleringspolitikken var det lykkedes at sikre alle nødvendige Hovedvarer; Landets særegne Forhold havde gjort det muligt at gøre Rationerne større end andetsteds. Melrationen var i Danmark 260 gr daglig, i Holland 210, i Sverige og Norge 200. Sukkerrationen var i Danmark 2 kg maanedlig, i Norge og Sverige det halve, i Holland en Tredjedel; Smørrationen var i Danmark 250 gr ugentlig; i Norge og Sverige fik man kun af og til nogle smaa Rationer. Selv Kaffeforsyningen opretholdtes, efter at den andetsteds var standset. Priserne var holdt usædvanlig langt nede. Detailpristallet var, da Valget holdtes, 166, medens det i Sverige var 192, i Norge 228. Desuden var Forretningslivet holdt taalelig i Gang selv efter Blokaden.

I de Kredse af Befolkningen, for hvilke *Forbrugerinteresserne* var overvejende, var der megen Tilfredshed med Reguleringspolitikken. Men de Lag af Folket, hvor *Frembringerinteresserne* var overvejende, følte sig hæmmede i deres Virksomhed ved de mangfoldige Indgreb. De erkendte Nødvendigheden, men irriteredes af hvert Paabud, der kom dem selv paa tværs, og det syntes dem, at Reguleringerne var forbunden med en Mængde Omsvøb og Vanskeligheder, som ikke var fornødne. Der var omtrent et halvt Hundrede Nævn, hver med sit Vare-

Digitized by Google

omraade og tilmed en Række Repræsentanter, rundt om i Landet. Indenrigsministeren, der ønskede at vise den størst mulige Hensynsfuldhed over for de forskelligartede Interesser, havde lagt Vægt paa paa hvert Omraade at skabe et særligt Udvalg med særlige, saglige Forudsætninger og egnet til at repræsentere de afvigende Interesser. Men just denne Nævnenes Mangfoldighed blev Genstand for hvas Kritik. Fejlgreb var uundgaaelige, og alle forte de til Klager over „Regeriet" fra den røde Bygning i København. Dertil kom, at den Frihedsaand, der er saa udpræget i det danske Folk, gav Vreden over disse Indgreb, der hæmmede den enkeltes Handlefrihed, et idealistisk Skær. I Byerne angrebes med særlig Iver Bestemmelserne om *Kædehandel*, og den aldrende Talsmand for den frie Konkurrence, *Peschcke-Køedt*, samlede Forretningsfolk til et bevæget Protestmøde paa Børsen. Det kunde oplyses, at en Vare, der var kommet hertil til en Pris af 70 Kr. var vandret 11 Gange fra Grosserer til Grosserer, til den naaede op til 305 Kr., eller at en anden Vare til 2 Kr. var sendt fra By til By, indtil den vendte tilbage til den By, hvorfra den var udgaaet, til en Pris af 18 Kr. Men dette formildede ikke de Forretningsfolk, hvis Fortjeneste begrænsedes. Paa Landet gjaldt Klagerne mest Beslaglæggelsen af Korn. Ogsaa over „Understøttelsespolitikken" begyndte man at klage, navnlig over Arbejdsløshedsunderstøttelsen. Misbrug var uundgaaelige, og de fortaltes flittigt fra Mand til Mand. Megen Uvilje vakte det, at Prisnedsættelserne ogsaa kom velhavende Folk til gode; den Opfattelse, at derved undgik man at sætte Skel, mødtes vel sjældent med Modsigelse, men den trængte dog aldrig helt igennem, stridende som den var mod tilvante Forestillinger om Hjælp til trængende.

Den økonomiske Politik angrebes under Valgkampen baade af Konservative og Venstre, men skarpest af Venstre. Angrebene kom ikke meget frem paa Vælgermøderne; større Rolle spillede de i Aviserne, mest dog som Kritik af Enkelttilfælde; men langt mere betød de under den personlige Agitation i daglig Samtale.

Regeringspartiernes Kandidater hævdede heroverfor Nødvendigheden af Indgreb til Værn for de økonomisk svage, pegede paa Indgrebenes hensynsfulde Karakter, den alsidige Forberedelse og de i Forhold til andre Lande gunstige Resultater. Dertil føjedes ofte, at Indgrebene skyldtes Love vedtagne af begge Ting, saa mindst eet af Oppositionspartierne altid havde været med, som Regel begge. Om Augustloven af 1914 med den vidtgaaende almindelige Bemyndigelse for Indenrigsministeren sagde Oppositionens Talere undertiden, at de fortrød den, medens Regeringspartiernes Talere hævdede, at langt de vigtigste Indgreb hvilede paa senere Love, billigede af alle. Tilbage blev imidlertid

Digitized by Google

en Følelse af, at Indenrigsministeren havde været den drivende Kraft i Reguleringspolitikken; mod ham vendtes i nogle Kredse Taknemmeligheden, i andre Vreden. Oppositionen, mente man, var dog kun modstræbende gaaet med; derfor kritiserede dens Talere jo ogsaa Udførelsen af Lovene. Med Iver hævdedes det, at Indenrigsministeren havde en særlig Tilbøjelighed til at lade Staten gribe ind i det mest mulige, man saa deri en Art „socialistisk" Tendens, et Vidnesbyrd om Det radikale Venstres nære Forbindelse med Socialismen. Som Bevis anførte man den saakaldte „Gimletale". Det var en Tale, Indenrigsministeren holdt i et Aftenmøde i Oktober 1916 under stærkt Bifald fra Flertalspartierne. Han talte her om „det ny Indenrigsministerium"s Sager, d: Reguleringspolitikken. „Jeg vil haabe, at det ikke vil forsvinde," sagde han, „i alt Fald er jeg ganske sikker paa, at dets Virksomhed ikke kan gaa sporløst hen. Den Kamp, som Statsmagten fører i disse Aar for at regulere Priser og Forsyninger, for at bekæmpe den uberettigede Profit, vil forhaabentlig som enhver Kamp styrke Kræfterne, den vil forhaabentlig styrke Statsmagtens Kræfter ogsaa i Fremtiden." „Den faste Organisation paa faa Hænder, der før Krigen oftest, foruden hvad den af Nytte kunde udøve, var et godt Middel til særlig Udbytning af Borgerne, har i ikke faa Tilfælde under Krigen vist sig at være Midlet til at hindre en stor Udbytning." Han pegede paa Trusternes Betydning, men fremhævede Andelsorganisationerne som det Grundlag, hvorpaa Fremtiden kunde bygges og spurgte dernæst: „Havde vi før Krigen et ordnet og forstandigt Samfund, som nu er afløst af et forvirret og forvildet Samfund? Nej, det normale Samfund indeholdt alle Spirerne til det unormale; hvad vi ser, er kun Forlængelsen, Forstørrelsen af, hvad vi saa før Krigen. Et grelt Lys er kastet over Samfundstilstanden, vi ser det maaske i Hulspejl, i Karikatur, men det er selve Tilstanden, vi ser. Det, vi ser, er nu som før: Rigdommes Ophobning, Fattigdoms trælsomme Slid, en Tilværelse i Nød, ja endogsaa Sult, midt i en Rigdom af Livsfornødenheder, det ærlige Arbejde, som kun kan skaffe en kummerlig Tilværelse for maaske at ende i Alderdoms Trang, enkelte store Dygtigheders Rigdom, maaske ogsaa Spillere, hvis Held danner Grundlag for Slægters Rigdom. Hvad vi ser, er nu som før de økonomiske Bølgebevægelser, der viser sig gennem Stilstand, svag Opgang, rivende Opgang, Krise, Krak, Fald, Stilstand og paa ny samme Bevægelse, planløs Produktion, Tilforsel, alt planløst, det samme før som nu." „Jeg tror ikke paa en bestemt økonomisk Teori, men jeg tror paa social-radikale Ideer, som, naar Krigen er afsluttet, sammen vil arbejde for at tilvejebringe bedre Tilstande end de nu herskende." De ærlige Teorier, sagde han var knyttet hver til sin Tids tekniske Udvikling, Socialismen særlig til Dampmaskinen, men: „Alle social-radikale Ideer, alle de

Digitized by Google

Ideer, som gaar ud paa at søge ned til Ondets Rod, hvad enten de nu kalder sig Socialisme eller Georgeisme, eller de blot er udtrykte i et enkelt politisk Parti, maa være dem, som det tilkommer os at arbejde med for at skabe en bedre Fremtid." „I denne Tid, hvor mangfoldige Forhaabninger er knuste, vilde det være haabløst at drive Politik, hvis ikke straks et nyt Haab glimtede for Slægtens Øje. Det er rigtigt, at ingen ved, hvad der kommer efter Ragnarok, men de gamle Nordboere troede, at efter Ragnarok kommer Gimle. Lad os ogsaa tro derpaa."

Militærspørgsmaalet spillede en betydelig Rolle under Valgkampen, men det omfattedes ikke af Vælgerne med samme lidenskabelige Interesse som før den store Indskrænkning, der bragte Genindkaldelserne til Ophør. Oppositionspartiernes Fremstilling var denne: fra radikal Side, navnlig Forsvarsministeren, har det været sagt, at der aldrig mere blev Storkrig, at det danske Militærvæsen ikke blot var unyttigt, men farligt, først og fremmest Københavns Befæstning; nu har Erfaringen vist, at der blev Krig, at det saa stærkt angrebne Militærvæsen har betrygget Danmark under Krigen, at Forsvarsministeren i stor Stil har anvendt det, Fæstningen indbefattet; „Hullet i Nordfronten" er stoppet, en ny Forsvarslinje skabt ved Tune; Lovene af 1909 er benyttet ikke blot efter deres Ordlyd, men endog ud over deres Forudsætninger; Mineudlægningen var kun mulig, fordi Lovene af 1909 havde skabt Midlerne dertil; Venstre og de Konservative har faaet Ret i deres Syn paa Verdenssituationen og Betydningen af dansk Militær.

Fra radikal Side svarede man, at Forsvarsministeren aldrig havde bestridt Muligheden af en Storkrig; han havde udviklet, at der var Sandsynlighed for, at den kunde undgaas, men tilføjet: „Men Sandsynlighed er ikke Sikkerhed. Endnu staar Folkene og deres Herskere saa lavt i Kultur, at en Krig, ogsaa en Stormagtskrig, *kan* tænkes. Naar vi overvejer Danmarks Stilling, da maa vi tage denne Mulighed med i Betragtning." Krigen kom, men det lykkedes at holde Danmark udenfor. Militærvæsenet havde under Krigen haft praktisk Betydning, men kun som Neutralitetsvagt og dertil vilde meget mindre have været nok. Ogsaa efter det radikale Militærforslag fra 1909 fandtes fornødent Minevæsen til de stedfundne Spærringer. Hvis de Stemninger, der havde Overhaand i Oppositionspartierne i August 1914, havde sejret, vilde Spærringen ikke være sket, men Faren muligvis øget ved en almindelig Mobilisering. De trufne Militærforanstaltninger laa alle inden for Forudsætningerne fra 1909; de var en loyal Udforelse af den af andre vedtagne lovlig bestaaende Ordning; Ministeriet maatte handle ud fra denne ogsaa i Kraft af internationale Aftaler, der forpligtede til som

Digitized by Google

Neutralitetsvagt at anvende de forhaandenværende Midler; det havde været Ministeriets Hovedopgave at holde Ro om Militærspørgsmaalet i Krigstiden; derfor maatte man ogsaa vente med Sikringsstyrkens Indskrænkning, til der blev nogenlunde Enighed mellem Partierne derom; det havde ikke været muligt at lade Militærvæsenet lede af en Tilhænger af Lovene af 1909; der var jo nu et Flertal i Folketinget mod disse, et Flertal, der ansaa det for tryggest, at de militære Ministerier lededes af en Mand, der ikke overvurderede dansk Militærvæsen.

Udenrigspolitikken spillede under Valgkampen en mindre Rolle end ventet. Rigsdagskandidaterne talte kun lidt derom, Partibladene undgik at drage den i Forgrunden, og Artiklerne i de Blade, der hele Tiden havde voldt Uro, ligesom druknede i den almindelige Valgdiskussion mellem Partiernes Talere. I vide Kredse var der en Følelse af, at det var uklogt at skifte Ministerium, saa længe den farlige Situation varede. „Man skal ikke skifte Heste midt i Vadestedet", var en Sætning, der ofte gentoges med Udgangspunkt i en Tale af Piper. Særlig gjaldt dette Udenrigsministeren. Undertiden kom der Antydninger af, at skiftede Flertallet, kunde han dog gaa over i et Ministerium af anden Farve, man kunde „laane ham ud", men denne Tanke afvistes bestemt af Udenrigsministeren.

En skarp Debat førtes om *Færøerne*. Forbindelsen med disse havde under Krigen været vanskelig, og kun med Besvær skaffedes de fornødne Forsyninger. Amtmanden deroppe, den senere Justitsminister *S. Rytter*, havde vundet stærk Sympati hos det ene af Øernes Partier „Sambandspartiet", hvorimod han var i skarp Modsætning til det andet, „Selvstyrepartiet"; dette sejrede ved Folketingsvalget i 1915, og dets Repræsentant stod i den følgende Tid i Valggruppe med Det radikale Venstre. I 1907, da Blokadeerklæringen kom, sendtes en Adresse med 3—4000 Underskrifter til den danske Gesandt i London, for at han kunde bringe den videre til den engelske Regering; man bad i Adressen denne indrømme fri Sejlads til Færøerne. Adressen sendtes samtidig til den engelske Konsul i Thorshavn. Amtmanden opfattede dette som en Henvendelse, der gik uden om de lovlige Myndigheder. Den færøske Folketingsmand bestred Rigtigheden af Amtmandens Indberetninger til Justitsministeriet. Det endte med en skarp Konflikt mellem Ministeren og Amtmanden. Denne og to Embedsmænd begærede i den Anledning deres Afsked, det kom til et hvast Opgør i Landstinget, og dette vedtog med Venstres, de Konservatives og de Frikonservatives Stemmer en Dagsorden, der misbilligede Justitsministerens Handlemaade.

Megen Diskussion førtes om, hvem der havde Ansvaret for, at der ikke var skabt et *Samlingsministerium*. J. C. Christensen udtalte under Valgkampen, at skiftede Flertallet, vilde man tilbyde Samlingsmi-

Digitized by Google

nisterium; afsloges det, maatte det største Parti danne Ministerium; gik det ikke, maatte der være nyt Valg. De to Regeringspartier afviste Samlingsministerium; det havde været muligt i en kortvarig Krisesituation, sagde man, men var dog glippet den 5. August; i en længere Periode, hvor Ministeriet maatte tage Stilling til mangeartede økonomiske Spørgsmaal, der greb dybt ind i de forskellige Folkeklassers Interesser, syntes det ikke muligt.

Fra Ministeriets og Flertalspartiernes Side fastslog man, at Valget kun gjaldt „*Krigssituationen*". Ministeriet lovede ligesom hidtil „at undlade at rejse Spørgsmaal, der kan give Anledning til Strid mellem Partierne." „Det er Ministeriets og Det radikale Venstres Opfattelse, at naar Krigen er til Ende og de af Krigssituationen følgende Forhold tillader det, bør der foregaa ny Valg til Folketinget, hvor man upaavirket af ekstraordinære Forhold kan træffe sit Valg mellem de forskellige Partiers Anskuelser. Før dette ny Valg vil det være rigtigt at gennemføre en ny Valglov, der i højere Grad end den nuværende sikrer, at Partierne repræsenteres i Folketinget i Forhold til deres Vælgertal, og at Folketingets Flertal kommer til at svare til Vælgernes Flertal."

En særlig Drivkraft havde Venstre over for sine egne i en dyb Følelse af, at der i 1913 var gjort Venstre Uret derved, at Radikale og Socialdemokrater gik sammen mod det i en Situation, hvor det ikke selv kunde gaa sammen med Højre. For denne Uret skulde man nu have Oprejsning. Desuden klagede man skarpt over, at Alliancen nu var fornyet mellem Radikale og Socialdemokrater, hvilket man ansaa for stridende mod Valglovens Forudsætninger. Endelig var der i store Dele af Venstre en stærk uvilkaarlig Følelse af, at en Venstreregering efter Partiforhold og sociale Forhold nu en Gang var det naturlige i Danmark; alt andet syntes dem noget uholdbart, der ikke kunde vare. Valget den 22. April fik følgende Udfald:

	Stemmer	Mandater ifølge Liste- og Kredsvalg	Tillægs-mandater	Ialt
Det konservative Folkeparti ..	168,000	8	14	22
Venstre	272,000	42	4	46
Erhvervspartiet	12,000	1		1
	452,000	51	18	69
Det radikale Venstre.....	195,000	27	5	32
Socialdemokratiet	263,000	39		39
	458,000	66	5	71

Digitized by Google

Desuden afgaves for *Det ny Højre* 4800 St., for en kristelig-social Liste i København 4400, for to socialistiske Smaagrupper 2500.

De to Regeringspartier havde da i Folketinget et Flertal paa to Stemmer. Af Vælgerstemmerne havde de over for de to Oppositionspartier et Flertal paa 18,000; regnedes det nystiftede Erhvervsparti til Oppositionen, blev Flertallet 6000.

Regnet efter Hovedgrupperne var der da ikke i Stemmetallene sket megen Forskydning siden 1913. Dengang havde Højre og Venstre tilsammen fuldt saa mange Stemmer som Oppositionspartierne, nu var det omvendt. Dette Resultat dækkede dog over adskillige Vælgerbevægelser. I København fik Det radikale Venstre ca. 40,000 Stemmer over for de Konservatives 46,000, medens Socialdemokraterne fik 96,000. Saa nær havde de Radikale aldrig været de Konservative; ved Kommunevalget Aaret før havde den radikale Liste haft 16,000 Stemmer, den konservative 52,000; Flertallet af Erhvervspartiets 12,000 Stemmer var vel nok hentet hos de Konservative, men det er dog utvivlsomt, at der var foregaaet en betydelig Overgang fra de Konservative til de Radikale under Indtryk dels af Ernæringspolitikken, dels af den udenrigspolitiske Stilling. Ogsaa andre Steder, navnlig i Købstæderne sporedes en saadan Bevægelse, om end svagere. I Det radikale Venstres 195,000 Stemmer var vistnok en Snes Tusind, som under sædvanlige Forhold vilde stemme konservativt; desuden havde Partiet modtaget flere Stemmer fra Socialdemokratiet, end det gav dette.

Paa Landet, i hvert Fald i Jylland, bragte derimod Reguleringerne Venstre en betydelig Tilgang fra Vælgere, som ellers vilde være tilbøjelige til at slutte sig til Det radikale Venstre; og Partiet mødte nu fuldtalligt, medens ikke faa Venstremænd var blevet hjemme i 1913, misfornøjede med Grundlovspolitikken. Kvinderne, der for første Gang havde Valgret, deltog stærkt i Valget, dog knap nok saa stærkt som Mændene.

Landstingsvalget, hvor der krævedes en Alder af 35 Aar til Valgret mod de 29 ved Folketingsvalget, viste en for Oppositionspartierne gunstigere Stemmefordeling. Udfaldet var dette:

	Stemmer	Valgmænd	Valgte	Tingvalgte	Ialt
Det kons. Folkeparti	136,000	583	10	8	18
Venstre	193,000	935	19	7	26
Erhvervspartiet ...	7,000	20			
	336,000	1538	29	15	44
Det radikale Venstre	114,000	502	10+1	2	13
Socialdemokratiet ..	202,000	896	14	1	15
	316,000	1398	25	3	28

Digitized by Google

Den ene, der er føjet til for Det radikale Venstre, er det af Færøernes Lagting valgte Medlem, der gik i Valggruppe med de Radikale. Forholdet i Stemmetal mellem Radikale og Socialdemokrater viser, at de sidste ved Folketingsvalget havde tilført de Radikale et ikke ringe Overskud af Stemmer.

Ministeriet og de to Flertalspartier havde ført Valgkampen paa, at et Samlingsministerium var uafvendeligt, og at det var fornødent at fortsætte paa det hidtidige Grundlag. Trods Flertallets ringe Storrelse fastholdtes denne Linje.

Den ny Rigsdag aabnedes med en Trontale. Som Svar paa denne foreslog Socialdemokrater og Radikale en Udtalelse, hvori Tinget erklærede sig „rede til under Ledelse af det Ministerium, hvis parlamentariske Grundlag Valgene har fornyet, at fremme Arbejdet for de i Trontalen nævnte Spørgsmaal i Tillid til, at Ministeriet ufravigelig vil fortsætte saa vel sin Neutralitetspolitik som Bestræbelserne for at sikre Landets Forsyning, Erhvervenes Virksomhed og for at lindre for Befolkningen Tidens haarde Tryk."

De Konservative og Venstre stillede hver for sig Forslag, der gav Tilslutning til Trontalens almindelige Ønsker, men som ikke indeholdt nogen Tillidsudtalelse til Ministeriet. Det konservative Forslag forkastedes mod 22 Stemmer, Venstres mod 42, og derpaa vedtoges Tillidserklæringen med 70 mod 62.

Valget i *Bogense*, hvor Venstres Kandidat var erklæret valgt, men kun med een Stemmes Flertal, blev omstødt, da en Del af de ham tildelte Stemmer ansaas for ugyldige. Omvalg fandt Sted, og ved dette valgtes den radikale Kandidat med 23 Stemmers Flertal. Stemmetallene var øget med rigelig 600 Stemmer paa hver Side, medens den konservative Kandidat var gaaet godt 100 Stemmer tilbage. Ministeriets Folketingsflertal voksede saaledes fra 2 til 4 Stemmer.

Landstinget vedtog som en Demonstration mod Ministeriet Nedsættelse af en Kommission til Undersøgelse af Færingernes Adresse til England og Justitsministerens Holdning overfor Amtmanden.

I øvrigt var Sindene i Sommerens Løb optaget dels af de stedse haardere Ernæringsforhold dels af de voldsomme Kampe i Frankrig, der en Tid syntes at skulle bringe de tyske Hære helt frem til Paris, men som derpaa førte til det store Omslag. Fra Eftersommeren kunde Tyskernes afgørende Nederlag forudses, selv om det endnu ikke kunde vides, hvor hurtig det kom, og hvor fuldstændig det vilde blive.

Digitized by Google

13. Sønderjyllands Genforening med Danmark.

Den 10. November 1918 meddeltes det, at *Vaabenstilstanden* havde beseglet Tysklands militære Sammenbrud. Betingelserne var saadanne, at Genoptagelse af Kampen maatte anses for udelukket. Den følgende Formiddag besluttedes gradvis Hjemsendelse af Sikringsstyrken, Inddragning af Minespærringen, Bortrydning af Armeringsarbejderne. Dog skulde Vagtstyrken ved den jyske Grænse bevares; Syd for den kunde jo ventes urolige Forhold. Hjemsendelsen af de ældste Aargange fremskyndedes af den Uro, der herskede hos nogle af Soldaterne under Indtryk af Omvæltningen i Tyskland, og som faldt sammen med en stærk Gæring i Dele af den københavnske Arbejderbefolkning. Allerede tidligere havde Begivenhederne i Rusland skabt saadan Uro, og denne var øget ved det sidste Aars ved Mangelen paa Tilførsler fremkaldte store Arbejdsløshed. Smaagrupper, der dengang betegnedes som „syndikalistiske", greb hver Lejlighed, der bød sig, til opsigtvækkende Demonstrationer; flere Gange iværksattes store Tog af Arbejdsløse til Rigsdagen; i Febr. 1918 foranstaltede de et Stormløb mod *Børsen*, den forhadte Spekulations Arnested; de standsedes dog uden Vanskelighed af Politiet; nu i Novbr. iværksattes *„Grøntorvsspektaklerne"*, et haardt Sammenstød mellem demonstrerende Skarer og Politiet. Talrige Arrestationer fandt Sted, flere af Lederne tiltaltes og idømtes siden Fængselsstraf.

Nogle Dage optoges Sindene af denne Uro. Tilbage blev hos store Dele af Befolkningen Følelsen af, at man nu ved Krigens Slutning stod over for en Gæring, i alt Fald i de besejrede Folk, hvis Følger var uoverskuelige. Men i Danmark veg Indtrykket heraf snart for Tilfredsheden med, at Krigens Farer var overstaaede, og at Forsyningsvanskelighederne snart vilde være forbi. Og hurtig bredte sig Troen paa, at Krigens Resultat vilde betyde *Sønderjyllands Genforening* med Danmark.

Der havde i Krigens Tid været stille om Sønderjylland. De fleste forstod, at Diskussionen derom kun kunde føre til at skærpe Tyskernes Mistænksomhed over for Nordslesvigerne baade hjemme og i Felten og til at øge Faren for Danmark. Ministeriet opfordrede til stor Tilbageholdenhed i Omtalen deraf. Man var paa det rene med, at Muligheder kunde melde sig ved Krigens Slutning, men var overbevist om, at det vilde være uklogt at rejse Spørgsmaalet, medens Krigen stod paa. I Sommeren 1917, da J. C. Christensen var Medlem af Ministeriet, fremsatte han over for Udenrigsministeren Tanken om at føre Sagen frem over for Tyskland med svensk-norsk Støtte. Udenrigsministeren afviste det ud fra den Opfattelse, at det ikke kunde ventes, at Indrømmelser kunde naas hos Tyskerne, uden at vi ydede Gengæld paa en eller

Digitized by Google

anden Maade, der var uforenelig med Danmarks Neutralitetspolitik. J. C. Christensen opgav da Tanken, og Ministeriet fastholdt stadig, at Spørgsmaalet ikke kunde rejses under Krigen.

I Sønderjylland faldt det svært at forstaa den store Tilbageholdenhed, og det samme gjaldt i nogle af de Kredse, der havde virket til Fremme af den danske Bevægelse i Sønderjylland. En Del af disse delte de stærkt tysk-fjendtlige Stemninger, som førte til stadige hidsige Angreb paa Ministeriets Holdning over for de krigsførende.

Jo mere Stilhed der havde været om Sønderjylland under Krigen, des stærkere brød de tilbageholdte Følelser igennem, da Tysklands Sammenbrud kom. I sønderjyske Foreninger med konservativt Anstrøg holdtes nu lukkede Møder med heftige Angreb paa Ministeriet, og inden længe begyndte man at vende sig mod den hævdvundne Opfattelse af Grænsespørgsmaalet. Fra 1864 havde den Overbevisning været raadende i Danmark, at blev det en Gang muligt at flytte Grænsen, da maatte den ny Grænse drages ved en fri Folkeafstemning efter rent nationale Linjer, saaledes at de Egne, hvor Flertallet følte og talte dansk, kom tilbage, de andre Egne blev hos Tyskland. Men saa snart Tyskernes Nederlag var givet, begyndte i nogle Kredse den Opfattelse at spire, at nu maatte Maalet være den „historiske Grænse"; for nogle betød dette kun, at *Flensborg* med Omegn maatte til Danmark, for andre var den gamle Grænse *Danevirke*, for atter andre *Ejderen*. De, der holdt paa, at i alt Fald Flensborg maatte med, havde den ideelle Begrundelse derfor, at Tyskerne ikke burde have Fordel af det bevidste Fortyskningsarbejde efter 1864; de, der gik endnu videre, havde en Forestilling om, at i Sydslesvig levede endnu paa Bunden gammel dansk Folkeaand; tysk Sprog og tysk Kultur var noget erhvervet, en Art ydre Fernis.

Saa snart disse Stemninger sporedes, samledes en Kreds af Mænd, der ogsaa havde taget Del i Arbejdet i de sønderjyske Foreninger, og som stod i nøje Forbindelse med de danske Sønderjyders Fører, *H. P. Hanssen*, om en Adresse, hvis Hovedsætning var denne: „Nordslesvig maa genforenes med Danmark i den Udstrækning, dets Befolkning ved en fri Afstemning efter den almindelige og lige Stemmeret maatte kræve." Denne Adresse, der var beregnet paa en snævrere Kreds af Underskrivere, som havde omfattet det sønderjyske Spørgsmaal med særlig Interesse, fandt Underskrivere fra alle politiske Lejre. Den angrebes voldsomt af Tilhængerne af den „historiske Grænse", navnlig med Benyttelse af en Sætning i et første Udkast, hvor der talles om at vende sig til det tyske Folk. Dens Offentliggørelse opgaves efter Ønske af Politikere af Det konservative Parti og Venstre, der stillede sig paa samme Standpunkt som Adressen, men mente, at Offentliggørelse vilde virke udfordrende paa de andre. Talrige Udtalelser ud fra Adressens Standpunkt

Digitized by Google

fremsattes. Den grundigste Kender af sønderjyske Forhold *H. V. Clausen* tog stærkt til Orde for den nationale Grænse, og en af de konservative Folketingsmænd, Professor *L. V. Birck*, skrev i „Nationaltidende": „Vi ønsker ikke en Grænseregulering, som blot *skifter* Uretten, vi ønsker en Regulering, der sletter den. Slesvigs Historie har givet os en Lære, vi i en Alvorsstund ikke bør eller vil glemme."

De ivrigste Tilhængere af den historiske Grænse agiterede imidlertid stedse voldsommere; der udspredtes energisk Rygter om, at Ministeriet havde bundet sig ved *Særaftaler* med Tyskland, og snart fandt disse Rygter Vej til nogle af Aviserne. De bevirkede, at den engelske Gesandt i København den 14. Oktbr. efter Ordre overgav Udenrigsministeren en Note, hvori man spurgte, om Rygterne havde Grundlag, og henledte Opmærksomheden paa den Fare, for hvilken Danmark vilde udsætte sig ved at forhandle med Tyskland paa dette Tidspunkt. Udenrigsministeren oplyste som Svar, at saadan Underhandling ikke havde fundet Sted og ikke vilde finde Sted.

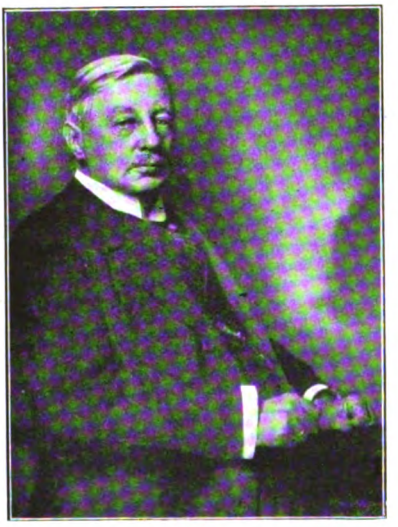

H. V. Clausen.
Fotografi fra 1919.

Paa Rigsdagen syntes foreløbig alle at staa nogenlunde samlede om den nationale Grænse. Allerede midt i Oktober begyndte Ministeriet Forhandlinger med Partiformændene og de tidligere Konsejlspræsidenter. De Konservative ønskede god Tid til Forhandling med Partifæller, men det aftaltes dog, at der skulde være *lukket Møde* af begge Rigsdagens Ting *d. 23. Oktbr.*, og paa dette skulde der vedtages en Erklæring om Rigsdagens og Regeringens fælles Opfattelse af Spørgsmaalet. Dens Indhold aftaltes. Paa det lukkede Møde udtalte Udenrigsministeren, at Kravet om Grænseflytning ikke burde rejses først af den danske Stat; det burde udgaa fra den danske Befolkning i Sønderjylland, hvis Ret det gjaldt; dette vilde rimeligvis snart ske. Den nationale Grænse maatte være Maalet. Kravet om den historiske Grænse betød „en fuldstændig Fornægtelse af det Standpunkt, vi hidtil har staaet paa, og af det ideelle Moment, der har ligget i Sønderjydernes Krav ligesom ogsaa i den Opfattelse, der har været gældende her i Landet." Det var en Fare for Danmark at faa et betydeligt Antal Tyske inden for Grænsen, men nogle vilde vi faa ogsaa inden for den nationale Grænse; al-

Digitized by Google

lerede af Hensyn dertil var det heldigt, om Ordningen skete paa en Maade, der ikke paa Forhaand fremkaldte Fjendskab i Tyskland; Afgørelsen maatte træffes paa Fredskonferencen eller paa lignende Vis. Ministeren forelagde den aftalte Udtalelse.

Det konservative Parti havde imidlertid umiddelbart for det lukkede Møde haft Partimøde, og her blev der ikke Enighed om den af Partiets Ledere billigede Udtalelse. Partiets Formand, *E. G. Piper*, meddelte straks efter Udenrigsministerens Tale, at man modsatte sig enhver Vedtagelse. J. C. Christensen talte derimod med stor Klarhed og Styrke for den nationale Grænse, mod Kravet om den historiske Grænse. Efter en bevæget Diskussion vedtoges det at udsætte Mødet til om Aftenen, saaledes at man i Mellemtiden kunde søge at naa Forstaaelse. Dette lykkedes ved Forhandlinger mellem Partilederne og et Udvalg af Det konservative Parti. Man enedes om nogle mindre Ændringer i *Resolutionen*. Dens Ordlyd blev:

„Efter at have hørt Ministeriets Meddelelse fastslaar Rigsdagens Fællesmøde, *at* der er Enighed om at fortsætte den til alle Sider ligelige Neutralitetspolitik, som hele det danske Folk har givet sin Tilslutning,

at ingen anden Ændring i Slesvigs nuværende Stilling end en Ordning efter Nationalitetsprincippet stemmer med det danske Folks Ønske, Følelse og Interesse, og

under den forestaaende Gennemførelse af det fra begge de krigsførende Parters Side godkendte Nationalitetsprincip: Folkenes Selvbestemmelsesret *at* ønske Løsningen tilvejebragt paa en saadan Maade, at der ikke voldes Skade i Forholdet til nogen af Siderne, hvorved ogsaa Genforeningens fremtidige Sikkerhed betrygges."

Denne Udtalelse vedtoges nu med alle Stemmer undtagen een. Hovedindholdet offentliggjordes, og Resolutionen tilstilledes de Allieredes og Centralmagternes Gesandter i København. Den blev Rettesnoren for den følgende Tids Forhandlinger.

Samme Dag, den 23. Oktober, traadte H. P. Hanssen frem i den tyske Rigsdag. Den 5. Oktober havde Tyskland anmodet de Allierede om Fredsunderhandlinger paa Grundlag af de af Wilson i Januar 1918 opstillede „14 Punkter". H. P. Hanssen havde da opfordret Socialdemokraten Dr. *David*, der nu havde en ledende Stilling i Udenrigsministeriet, til at løse det nordslesvigske Spørgsmaal paa Selvbestemmelsesrettens Grund. David svarede, at Sønderjylland ikke var nævnt i de 14 Punkter, men dette Spørgsmaal vilde jo sikkert blive rejst af Danmark, og man maatte da se, hvad der var at gøre. I de følgende Dage drøftede H. P. Hanssen og de to sønderjyske Landdagsmænd Nis Nissen og Kloppenborg-Skrumsager den ny Grænse; de trak den op paa

Digitized by Google

Kortet, som den siden gennemførtes. Den 12. Oktober viste der sig, efter H. P. Hanssens Optegnelser, ved et Møde af Bestyrelse og Tilsynsraad i den nordslesvigske Vælgerforening „glædelig Enighed" om Grænselinjen, med ganske enkelte Undtagelser.

Den 22. Oktober begyndte den tyske Rigsdag en stor Forhandling om Freden. Den følgende Dag fik H. P. Hanssen Ordet. Han krævede Pragfredens § 5 opfyldt og Grænsen draget i Overensstemmelse med Folkenes Selvbestemmelsesret. Han sluttede med Ordene: „Fra alle politiske Lejre i Skandinavien, fra det yderste Højre til det yderste Venstre lyder i disse Dage det enstemmige Raab mod Tyskland: Retfærdighed mod de Danske i Nordslesvig. Mine Herrer, overhør ikke dette Raab. Hvis Folkenes Selvbestemmelsesret er Alvor for Dem, hvis De virkelig vil en Rettens og Forsoningens Fred, da løs, naar nu Freden snarlig sluttes, ogsaa det nordslesvigske Spørgsmaal. Dermed opfylder De ikke blot vore varmeste Ønsker, dermed fremmer De ogsaa tyske Interesser. Thi Retfærdighed højner et Folk." Talen modtoges med stærkt Bifald af Venstregrupperne.

Dagen derefter svarede Udenrigsminister *Dr. Solf*, at naar H. P. Hanssen hævdede, at Nordslesvigerne havde et positivt Retskrav, da var det ikke rigtigt, men underhaanden meddelte Dr. David Hanssen, at man kun bestred, at Danskerne havde en formel, juridisk Ret, og det meddeltes den danske Gesandt i Berlin, Grev Moltke, at Rigskansleren lagde Vægt paa, at man i Danmark bemærkede, at umiddelbart før Ordene om § 5 havde Dr. Solf sagt, at Tyskland var rede til at lade Retfærdigheden gælde ogsaa i Spørgsmaal, der ikke faldt ind under Wilsons 14 Punkter.

Kort derefter fulgte de *revolutionære Begivenheder* i Tyskland. Den 9. November overtog Socialdemokraterne Regeringen, den 10. November kom Vaabenstilstanden. 2 Dage derefter offentliggjorde en Række sønderjyske Foreninger en Henvendelse til Rigskansleren om en Løsning paa Selvbestemmelsesrettens Grund. I Dagene derefter forhandlede H. P. Hanssen i Forstaaelse med Nissen og Kloppenborg-Skrumsager med Medlemmer af den ny tyske Regering. Ogsaa Professor *Aage Friis*, der gennem Aarene havde staaet i nær Forbindelse med de nordslesvigske Repræsentanter, var i disse Dage i Berlin og havde i Forstaaelse med dem Forhandlinger med tyske Politikere. I de yderliggaaende danske Kredse opfattedes det siden, som om han forhandlede paa det danske Ministeriums Vegne; dette var urigtigt; han virkede som Hjælper for de sønderjyske Repræsentanter.

Den 14. November tilstillede *Dr. Solf* H. P. Hanssen en Erklæring om, at det var den tyske Regerings Standpunkt, at ogsaa det nordslesvigske Spørgsmaal skulde løses paa Selvbestemmelsesrettens Grund. Sam-

Digitized by Google

me Dag meddelte Dr. Solf Grev Moltke dette, idet han spurgte, om Sagen ikke kunde behandles som et særligt dansk-tysk Anliggende. Grev Moltke sagde i Overensstemmelse med sin Instruks, at dette ikke var muligt.

Den 16. og 17. November samledes nu den nordslesvigske Vælgerforenings Tillidsmænd i Aabenraa. H. P. Hanssen meddelte dem den tyske Erklæring, og man vedtog derpaa det Program for Sagens Løsning, der siden gennemførtes. Indholdet var dette:

„Nordslesvig betragtes som en Helhed, hvis Beboere ved Ja eller Nej tilkendegiver, om de ønsker at komme til Danmark." Grænsen for Nordslesvig angaves, som den siden blev. Stemmeret skulde alle over 20 Aar have, som var født og havde hjemme i Nordslesvig, eller havde boet der i 10 Aar, eller var født der, men udvist. Der skulde være skriftlig Afstemning. Man tilføjede: „Vi betragter det som en Selvfølge, at tilstødende Distrikter i Mellemslesvig, som rejser Kravet, har Ret til ved en særlig Afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme til Danmark."

Der viste sig nogen Uenighed ved Mødet, men Forslaget, der var udarbejdet af de tre parlamentariske Repræsentanter, fik langt overvejende Tilslutning. To Flensborgere tiltraadte med det Forbehold, at Afstemningen i de nævnte tilstødende Distrikter burde ske samme Dag som i Nordslesvig. Faa Dage senere bragte H. P. Hanssen i Berlin Grev Moltke Aabenraaresolutionen sammen med Dr. Solfs Erklæring og en Opfordring til den danske Regering om at henvende sig til de Allierede, for at Nordslesvigerne kunde faa deres Ret anerkendt.

Det Grundlag, hvorpaa Danmark kunde vende sig til de Allierede, var dermed skabt; 28. Novbr. skete Henvendelsen til De forenede Stater, England, Frankrig, Italien; man udbad sig Besked om, hvilken Fremgangsmaade de Allierede ønskede. Den 10. Decbr. svarede den franske Regering, at man burde fremsætte en officiel Anmodning om Sagens Forelæggelse for Fredskonferencen. En saadan tilstilledes den 12. Decbr. de fire Lande. Den 17. Decbr. modtog Ministeriet gennem Redaktør *Andreas Grau* Opfordring til at foranledige, at der ogsaa blev Afstemning i Mellemslesvig. Henvendelsen havde 3401 Underskrifter fra Flensborg, 876 fra nogle og tyve Landkommuner. Dermed var Aabenraaresolutionens Forudsætning for Afstemning i disse Egne fyldestgjort, og d. 30. Decbr. vedtog den nordslesvigske Vælgerforening en til Regeringen rettet Udtalelse om, at som Forholdene nu var i Mellemslesvig, hvor Tyskerne søgte at hindre danske Møder, kunde Befolkningen der ikke opnaa sin nationale Ret ved en Afstemning.

Imidlertid var Uenigheden om den kommende Grænse voksende i

Digitized by Google

Danmark, selv om der fra mange Sider gjordes Forsøg paa at skabe Sammenhold. I Rigsdagen var der oprettet *et politisk Forhandlingsudvalg*. Allerede i Sommerens Løb var Tanken derom drøftet i Ministeriet, men man var standset ved, at den snarere kunde blive til Virkelighed, hvis Oppositionen selv tog Initiativet dertil. Dette skete ved Udtalelser af *N. Neergaard* under Efteraarets Rigsdagsforhandlinger. Det radikale Venstres Formand, *C. Slengerik*, svarede efter Aftale med Ministeriet, imødekommende, og Forhandlinger kom i Gang; baade blandt Socialdemokraterne og de Radikale var der en Del Uvilje, men til sidst enedes man dog midt i November. Udvalget skulde bestaa af 5 af hvert Parti; det skulde kunne begære og modtage Oplysninger fra Ministeriet, navnlig om „Rigets Forhold" udadtil; hver Partigruppe skulde kunne faa Møde indkaldt; trak et Parti sine Repræsentanter ud, opløstes Udvalget.

Ved Nytaarstid indbød Højskoleforstander *Jac. Appel* til et Møde paa Askov en Kreds af Personer fra forskellige Lejre, der i Tidens Løb havde været virksomme i de sønderjyske Foreninger Nord og Syd for Kongeaaen, deriblandt Indenrigsministeren og Forsvarsministeren. Baade Danevirkekravet og Kravet om Flensborg, uanset om der var Flertal eller ikke, kom her til Orde, men der var langt overvejende Stemning for, at Flensborg kun kunde komme til Danmark, hvis en Afstemning viste Flertal. Mødet dæmpede ikke Agitationen; i Januar rettede en Kreds af Flensborgere en Henvendelse til det danske Folk, og der holdtes nu rundt i Landet store Møder, hvor Kravet var, at Flensborg i alle Tilfælde *skulde* til Danmark.

Den 8. Januar overdrog Ministeriet den danske Gesandt i Paris Kammerherre *H. A. Bernhoft* at repræsentere Danmark paa den Fredskonference, der nu skulde holdes; man meddelte ham, at det var Meningen at sende en Sagkyndig til Hjælp. Det var Tanken at sende H. V. Clausen. Den 14. Januar udstedtes Instruksen til Bernhoft. Den byggede paa Beslutningen af 23. Oktober, Aabenraavedtagelsen og Mellemslesvigernes Henvendelse. Han skulde tilstræbe Afgørelse ved Folkeafstemning, og den burde ske for Nordslesvig som en Helhed, saa Flertallet for hele Omraadet var afgørende, i Mellemslesvig derimod distriktvis. Skulde det „mod Forventning" vise sig, at de Allierede ikke vilde gaa ind paa Afstemning, kunde man uden Betænkelighed modtage Nordslesvig uden en saadan; i Mellemslesvig kunde man kun tage de Sogne, i hvilke der var utvivlsomt dansktalende Flertal, Flensborg og nærmeste Omegn derimod kun efter „en udtrykkelig Tilkendegivelse" ved „en fri Afstemning". Afstemningsomraaderne burde rømmes af de tyske Soldater, Afstemningen ledes af en blandet Kommission af Danske og

Digitized by Google

Tyske med svensk Opmand. Finansiel Erstatning bør ikke ydes, „da dette Land er Danmark berovet med Urette."

Den 17. Januar meddeltes denne Instruks det politiske Udvalg, hvor ingen gjorde Indvendinger. Ved denne Tid bredte sig imidlertid uden paaviselig Aarsag den Opfattelse, at de Allierede ikke vilde gaa ind paa Afstemning. Som Følge deraf spurgte de Konservative den 29. Januar i det politiske Udvalg Udenrigsministeren, hvilken Art af „Tilkendegivelse" man da kunde tænke sig i Flensborg og Omegn; under Diskussionen herom nævntes fra Ministeriets Side den Mulighed, at en Adresse kunde erstatte en Afstemning; Ministeriets Indtryk var, at de Konservatives Flertal nu mente, at Flensborg kunde tages, uden at Flertal dèr var fastslaaet. J. C. Christensen klagede over, at man i Instruksen overhovedet havde antydet den Mulighed, at der ikke blev Afstemning, det var en „Indrømmelse", han var imod. Endnu i Januar sendte en Række sønderjyske Foreninger i Kongeriget og det mellemslesvigske Udvalg Dr. *J. Collin* til Paris for at søge at paavirke Magterne til Gunst for Danevirkelinjen; hans Henvendelse faldt i god Jord hos mange af de Politikere og Embedsmænd, til hvem han henvendte sig; Stemningen mod Tyskerne var haard, man ønskede at give enhver, der havde Krav overfor dem, det mest mulige. I Sønderjylland fandt i Januar Nyvalg Sted til Vælgerforeningens Tilsynsraad; de styrkede Tilhængerne af den historiske Grænse, selv om Flertallet vedblivende stod samlet om H. P. Hanssen. Ved et Møde d. 8. Februar tørnede *Aabenraafolkene* og *Flensborgbevægelsens* Tilhængere skarpt sammen; man enedes dog om en Forligsudtalelse, der fastholdt Afstemningskravet, men sluttede med Ordene: „Vi betragter det dog som givet, at Flensborg ikke udelukkes fra Danmark, inden den under frie Forhold har haft Lejlighed til at fremkomme med Tilkendegivelser, som derefter danner Grundlag for Afgørelsen."

Imidlertid havde *Fredskonferencen* i Januar begyndt sit Arbejde. Den 21. Februar fik Kammerherre Bernhoft og H. V. Clausen Lejlighed til for „Timandsraadet", to Repræsentanter for hver af de 5 sejrende Stormagter, at forelægge de danske Ønsker. Det skete i Overensstemmelse med Instruksen af 14. Januar; med Hensyn til de mellemslesvigske Omraader, hvor der ønskedes Afstemning, gik man dog ud over de bestemte Kommuner, fra hvilke Henvendelse forelaa, saaledes at der blev et samlet Afstemningsomraade, og i dette medtog man alt, hvor der fandtes blot nogen Danskhed. Til Timandsraadet var desuden indleveret en Henvendelse fra Dr. Collin i det mellemslesvigske Udvalgs og en Række sønderjyske Foreningers Navn; her krævedes Afstemning ned til Danevirke; saa langt gik „Mellemslesvig", der burde tilbage til Danmark; der vilde her muligvis være Fler-

Digitized by Google

tal derfor, i hvert Fald et stort Mindretal; Henvendelsen angreb hidsigt Ministeriet, der efter Fremstillingen kun støttede sig til et Mindretal, „hvoraf nogle har tyske Sympatier, og som er besjælet af Frygt for Tyskland"; om H. V. Clausen hed det, at han havde brugt Udtrykket „det store og gode tyske Folk". Den af Ministeriet anbefalede Grænselinje „var foreslaaet eller godkendt af den nuværende tyske Udenrigsminister," sagde man.

Raadet henviste foreløbig Sagen til en *Kommission*, nedsat til Behandling af det belgiske Spørgsmaal; den bemyndigedes i Overensstemmelse med Konferencens vante Arbejdsmaade til at raadspørge Repræsentanter for den interesserede Befolkning. Kommissionen bestod af to fra hver af de 5 Stormagter; Formand var Clemenceaus nære Medarbejder *A. Tardieu;* blandt Medlemmerne var den mest interesserede Amerikaneren *Ch. H. Haskins.* Foruden den danske Gesandts og Collins Henvendelse forelaa Oplysninger, samlede dels af Haskins, dels af den dansktalende med sønderjyske Forhold særdeles fortrolige Franskmand *Paul Verrier;* den sidste saa paa Sagen ud fra samme Synspunkter som H. P. Hanssen; hans Forslag om Afstemningsomraader og Afstemningsmaade svarede til Bernhofts og H. V. Clausens, men han foreslog, at de Allierede skulde besætte Afstemningsomraaderne med deres Tropper i Afstemningsperioden; han tilføjede, at det kunde vel være anbefalelsesværdigt, at Afstemningen udstraktes til Danevirkelinjen, men derimod talte, at den stærke Tyskhed mod Syd kunde paavirke de vaklende længere mod Nord, og at Indtrykket af det store Flertal i det sydlige Omraade vilde være uheldigt.

Kommissionen begyndte Arbejdet den 25. Februar med Paalæg om at være færdig den 8. Marts. Der blev hurtig Enighed om, at der skulde være Afstemning; da Danmark ønskede det, syntes de fleste, at der intet var at indvende; kun Italienerne frygtede, at det skulde blive en almindelig Regel at holde Afstemning om Grænserne; paa et Tidspunkt gjorde de meget stærke Indvendinger, men Amerikanerne gik skarpt imod dem, og Italienerne nøjedes da med et almindeligt Forbehold mod Folkeafstemning som „eneste Middel" til Løsning af Grænsespørgsmaal. Den 26. Februar naaede man allerede til vigtige Beslutninger. Mødet indlededes af *J. Laroche,* Underdirektør i det franske Udenrigsministerium, med Ordene: „I det slesvigske Spørgsmaal befinder vi os i en anden Stilling end den, der har foreligget i de andre Kommissioner. Vi staar nemlig over for en Regering, som i Modsætning til, hvad Tilfældet plejer at være, forlanger mindre, end den vilde have Ret til at kræve." Han saa Forklaringen i Regeringens Tendens og Frygten for fremtidige tyske Repressalier. Derfor forelaa ogsaa andre mere vidtgaaende Forslag. Man tog Regeringsforslaget som Grundlag, men vilde ikke føle sig bun-

Digitized by Google

det til dets Ordlyd. Man godkendte straks Afstemning i to Zoner og fulgte Gesandtens Forslag med Hensyn til Grænsen for første Zone. Med Hensyn til Sydgrænsen for anden Zone besluttedes det foreløbig, at det skulde være Linjen *Kappel—Tonning* o: Danevirkelinjen samt Halvøen *Ejderstedt;* Udgangspunktet synes at have været, at Bernhoft den 21. Februar paa et Spørgsmaal om, hvor langt man ønskede Romning, havde nævnet Kappel—Tønder, men man gik altsaa langt sydligere end hans Afstemningsgrænse; endelig Beslutning skulde dog staa hen, til man havde hørt en Delegation fra den danske Rigsdag og Sønderjyderne, forudsat at denne kom for den 8. Marts. I et nyt Møde den 1. Marts vedtoges det alligevel at betragte Beslutningen som endelig.

To Dage derefter kom den *danske Delegation* til Paris. Tanken om en saadan var allerede den 9. Januar nævnt i det politiske Udvalg fra konservativ Side, nærmest dog under Forudsætning af en almindelig Forhandling paa Konferencen, der berørte ogsaa Danmarks økonomiske Interesser. Udenrigsministeren sagde den Dag, at man kunde sende Sagkyndige, efterhaanden som Sagerne dukkede op. Det viste sig jo imidlertid, at der ikke blev en almindelig Forhandling med de neutrale som Deltagere; de eneste Spørgsmaal, hvor der blev Tale om dansk Deltagelse, var det sønderjyske og Folkeforbundsplanerne.

Etatsraad *H. N. Andersen*, der ved denne Tid foretog en Rejse til London for at drøfte Forretningsforhold, meddelte efter sin Hjemkomst Udenrigsministeren, at han vel i London havde fundet Forstaaelse for den danske Opfattelse af Grænsespørgsmaalet, men at det kunde ventes, at andre Strømninger ogsaa vilde gøre sig gældende i Paris; han anbefalede at sende en Delegation for Rigsdagens Partier derned og var selv villig til at tage med. Den 11. Februar meddelte Udenrigsministeren dette i det politiske Udvalg, idet han tilføjede, at Bernhoft havde ønsket en slesvigsk Delegation; han anbefalede begge Dele, forudsat at man kunde enes om den absolute Hævdelse af Selvbestemmelsesretten. I et Møde den 18. Februar meddeltes det, at de tre Partier uden Forbehold billigede Tanken, medens Venstre forbeholdt sit Standpunkt, til man saa, om der var fornoden Enighed. Mødets Resultat blev, at Delegationen skulde sendes; foruden Etatsraad Andersen skulde den ledsages af Etatsraad E. Glückstadt til Forhandling om Statsgældsspørgsmaalet. Partierne udpegede: N. Neergaard, Alex. Foss, C. V. Bramsnæs, P. Munch; Sønderjyderne: H. P. Hanssen, Nis Nissen, H. D. Kloppenborg-Skrumsager, A. Grau. I de sidste Dage af Februar drøftedes Programmet mellem Delegationens Medlemmer og nogle af Ministrene.

En Vanskelighed var opstaaet derved, at den nordslesvigske Væl-

Digitized by Google

gerforening den 8. Februar havde vedtaget Afstemningsforslag for Mellemslesvig, afvigende fra dem, man den 17. Novbr. havde vedtaget for Nordslesvig; man foreslog saaledes her 25 Aars Alder som Stemmeretsbetingelse i Stedet for 20, Ophold fra 1900 i Stedet for 10 Aars Ophold, og man krævede Besættelse seks Uger før Afstemningen. Det var aabenbart, at Danmark ikke kunde foreslaa forskellige Regler for de

Den danske Delegation.
Andr. Grau, Nis Nissen, E. Glückstadt, Kloppenborg-Skrumsager, H. P. Hanssen, N. Neergaard, Alex. Foss, Bramsnæs, P. Munch, H. N. Andersen.
Fotografi.

to Omraader, men A. Grau og navnlig Kloppenborg-Skrumsager folte sig stærkt bundne af Vælgerforeningens Vedtagelse. Til sidst naaedes Enighed hovedsagelig paa Grundlag af de oprindelige Regler. Man holdt sig til de 20 Aar, satte med Hensyn til Opholdstiden Aar 1900 og tilføjede, at de Danske i Mellemslesvig og vide Kredse af Nordslesvig ønskede Besættelse af allierede eller neutrale Tropper mindst seks Uger før Afstemningen; Delegationens egen Opfattelse var, at det vilde være tilstrækkeligt, at der i Farvandet ved Slesvig fandtes nogle Orlogsskibe.

Delegationen sejlede til Frankrig med „Østasiatisk Kompagni"s „Fionia". Paa Vejen udformedes Afstemningsreglerne i Enkeltheder. Tre Dage efter Ankomsten til Paris havde Delegationen den 6. Marts en Sammenkomst med den Kommission, til hvilken det sønderjyske

Digitized by Google

Spørgsmaal var henvist. Kammerherre Bernhoft var Delegationens Ordfører; Forslag om Afstemningsregler og Optionsregler fremlagdes. Tardieu spurgte, om *alle* de Delegerede var enige om Grænserne for Nordslesvig og Mellemslesvig; der svaredes ubetinget „Ja"; om den sydlige Grænse sagde man, „at der længere mod Syd slet intet Grundlag er for danske Stemninger". Dernæst spurgtes om Fristen for Afstemning; Kommissionen syntes at have tænkt sig en lang Frist; Delegationen ønskede for Nordslesvig kun 3—4 Uger, for Mellemslesvig fem Uger mere. Der spurgtes, om man kun ønskede Rømning i Afstemningsomraadet eller tillige sydligere; Svaret var: „En halv Snes Kilometer sydligere for at undgaa Rivninger"; paa Spørgsmaal om, hvorvidt man onskede de øverste Embedsmænd i Slesvig By fjernet, svaredes, at man intet Ønske havde derom. Paa Spørgsmaal om, hvorvidt man i det Udvalg, der ledede Afstemningen, ønskede danske og tyske Medlemmer, var Svaret, at det lagde man ikke Vægt paa, naar blot der var Danske og Tyske til Stede som Sagkyndige; derimod ønskede man svenske og norske Medlemmer. Endelig spurgtes af Kommissionen, om man kunde tænke sig Garantier for det tyske Mindretal; det var af Betydning efter Konferencens almindelige Regler; Delegationen svarede, at det formentlig ikke var fornodent, de tyske vilde faa samme Rettigheder som andre danske Statsborgere; deres Sprog vilde ikke blive anfægtet; den frie, private Skole havde Hjemmel i dansk Lovgivning. Med Hensyn til Statsgælden foresloges, at Danmark skulde tage sin Del af de 58 Millioner, som Tyskland i 1864 havde overtaget, da det fik Hertugdømmerne. Med megen Iver fremhævedes Ønsket om snarlig Afgorelse af dette i Forhold til andre særlig lette Spørgsmaal, om muligt allerede ved den Præliminærfred, som den Gang ventedes meget snart.

Den 8. Marts kaldtes Bernhoft, H. V. Clausen og H. P. Hanssen til en Konference i det franske Udenrigsministerium med et af Kommissionens Medlemmer, der ønskede Besked om forskellige Detailspørgsmaal. Det meddeltts her, at Kommissionens Indstilling i alt væsentligt vilde svare til Delegationens Forslag. Nogle Dage senere rejste de Delegerede hjem over London.

Den 19. Marts afgav Kommissionen sin endelige *Indstilling*. Med Hensyn til Afstemningsreglernes Karakter, Garantier for Mindretallet, Fristen for Afstemning havde Kommissionen fulgt Forslagene. Men paa eet Punkt blev Indstillingen afvigende fra Delegationens Forslag. Den 1. Marts havde Kommissionen sat Kappel—Danevirke—Tønning som Sydgrænse for Mellemslesvig, „anden Zone". Nu lod man Ejderstedt glide ud, saaledes at Linjen blev Kappel—Danevirke—Husum, og for at tage Hensyn til Delegationens og den danske Gesandts Forslag

Digitized by Google

deltes dette Omraade i en „anden Zone", hvis Sydgrænse var den af Gesandten foreslaaede og af Delegationen anbefalede Grænse for Mellemslesvig, og en „tredje Zone", der laa mellem denne og Kappel—Husumlinjen. Man gik ud fra, at den danske Regering og Rigsdag maatte være tilfredse, naar de fik Afstemning i de to af dem foreslaaede Zoner; det kunde ikke skade Danmark, at der ogsaa stemtes i en tredje Zone; der var intet krænkende i, at der her blev stort tysk Flertal, da alle vilde gaa ud fra det paa Forhaand; og saa havde man ikke udelukket nogen, der overhovedet kunde være Tale om, fra Afstemningen. Det havde været naturligt at meddele Planen herom den 8. Marts, da der gaves Besked til H. P. Hanssen, Bernhoft og H. V. Clausen; der kunde da være blevet Lejlighed for Delegationen til at give Grunde derimod. Men saadan Besked gaves ikke, hvad enten det nu skyldtes Konferencens almindelige Tilbøjelighed til at holde Forslag hemmelige, eller man ønskede at undgaa Indvendinger. Den Frygt, der i Danmark var for, at tysksindede Folkekredse skulde stemme sig ind i Danmark af økonomiske Grunde og med det Maal at give Tyskheden i Danmark anselig Styrke, forstod man ikke. Delegationens Medlemmer fik kun i ringe Grad Lejlighed til at anføre dette Synspunkt, da det syntes, at man straks havde bøjet sig for den almindelige Begrundelse af Grænsen for anden Zone, at der Syd for denne ikke fandtes Spor af Danskhed. Delegationens Nærværelse i Paris fik jo imidlertid den Betydning, at Omraadet mellem Nordslesvig og Danevirke deltes i to Zoner; det blev derved meget lettere siden at faa stroget 3. Zone, end det havde været at gennemføre en Deling, hvis hele dette Omraade i Henhold til Beslutningen af 1. Marts var blevet anden Zone.

Umiddelbart efter at Delegationen havde forladt Paris, ankom Grev *Bent Holstein* dertil, ligesom Dr. *Collin*, der en Tid havde været hjemme, atter kom derned. Grev Holstein kom som Talsmand for Grupper i Sydslesvig og opfordrede i deres Navn ivrigt til at tage Ejderstedt med under Afstemningen. Han fik *Haskins*, der var stærkt paavirket af Dansk-Amerikanere, til at rejse Spørgsmaalet paa ny. Fra engelsk Side meldte sig nu Betænkeligheder; en af Englænderne sagde om Ejderstedts Beboere: „Hvis man indbefattede dem i Afstemningsomraadet, vilde i hele Slesvig 200—300.000 Tyskere blive kaldede til at stemme. Det er muligt, — som Grev Holstein formoder, — at mange af dem vil stemme for Danmark, men det vil ikke være af Sympati for dette Land, men for at slippe bort fra de kaotiske Tilstande, hvori Tyskland nu befinder sig. I Fremtiden vilde disse Elementer kunne komme til at betyde en alvorlig Fare for Danmark." Haskins svarede, at det gjaldt ogsaa „en Del af det nordlige Territorium", hvortil man fra engelsk Side bemærkede, at ogsaa det tidligere vedtagne gav Grund til Betænkelig-

Digitized by Google

heder, men da det engang var afgjort, vilde man ikke søge at rokke derved. De andre gik imidlertid med Haskins, og Englænderne bøjede sig, saa Ejderstedt kom med i tredje Zone. De tre Zoners Indbyggertal var derefter henholdsvis 166,000, 107,000 og 160,000; Syd for 3. Zone laa endnu slesvigske Egne med godt 100,000 Indbyggere. Havde alle tre Zoner faaet Adgang til at stemme, vilde Afstemningen have omfattet Egne med ca. 150,000 Danske og henved 290,000 Tyskere.

Af og til sporedes en svag Forbindelse mellem Behandlingen af det sønderjyske Spørgsmaal og Overvejelserne om *Kielerkanalen*. I Danmark taltes og skreves en Del derom, og da Grev Holstein i Marts henvendte sig til Medlemmer af Kommissionen, talte han ivrig for en „Kanalstat"; under Opholdet i Paris udtalte Neergaard til „Le Temps" sin Interesse derfor. Men praktisk Betydning for det danske Spørgsmaal fik dette kun derved, at man i Kommissionen var ivrig for, at hverken Afstemnings- eller Romningszone skulde komme i Nærheden af Kanalen.

Den 26. Marts passerede Kommissionens Indstilling den „territoriale Kommission", som den efter Reglerne skulde igennem; den 28. Udenrigsministrenes Forsamling, den 15. April — efter Tilføjelsen af Ejderstedt — det øverste Firemandsraad. De to sidste Steder faldt der Bemærkninger om, at det var underligt at have Afstemning i een Zone som Helhed, i en anden distriktsvis, og at have forskellige Tidspunkter for Afstemningen i de tre Zoner, men Wilson sluttede af med Ordene: „Alt hvad jeg kan sige, er, at det maa blive Danmarks Sag at udtale sig herom. Thi det er Danmark, som har lidt i 1864, og naar Danmark billiger denne Plan, godkender jeg den." At den danske Regering og Rigsdag var mod Afstemning i tredje Zone, vidstes neppe af nogen af Udenrigsministrene eller Regeringscheferne og var vel heller ikke helt forstaaet af Kommissionens Medlemmer. De finansielle Spørgsmaal stod foreløbig hen for at afgøres efter fælles Regler for de Omraader, der skiftede Stat. Bestemmelserne passerede endnu en juridisk Kommission, og her foregik en Ændring af *Stemmeretsreglerne*, der vistnok skyldtes en Fejltagelse. Delegationen havde foreslaaet, at Stemmeret skulde tilkomme: Personer over 20 Aar, [1]) som var født og bosat i Omraadet, [2]) som havde boet der siden 1900 uden at være født dèr, [3]) som var født dèr, men udvist af tyske Myndigheder. Juristkommissionen valgte en uklar Form, der aabnede Adgang for alle, som var født i Omraadet. Det gav nogle udvandrede Danske Stemmeret, men det gav den tillige til langt flere Tyskere, hvis Forældre boede eller havde boet i Afstemningsomraaderne.

Medens disse Beslutninger toges i Paris, voksede Uenigheden i Danmark og blandt Sønderjyllands Danske. Flensborgbevægelsens Møde

Digitized by Google

i Januar fulgtes i Februar af Møder for Danevirkelinjen; de mundede ud i en Danevirkeadresse underskrevet af 116,000. Den indbragtes af J. C. Christensen i Folketinget; han sagde ved Lejlighed, at dette ikke betød, at han billigede den, men mange opfattede det dog saaledes. I Sønderjylland blev Redaktøren af Flensborg Avis *E. Christiansen* Bærer af Danevirkeagitationen; den mødtes her med en sydslesvigsk Agitation, udgaaet fra ivrige Tyskere; nogle af dem regnede med, at kom hele Slesvig til Danmark, kunde Tyskheden hævde sig saa stærkt, at man siden kunde føre hele Slesvig tilbage til Tyskland.

Fra anden Side fandt man det nu nødvendigt at imødegaa de forskellige Bevægelser. Paa store Møder rundt om i Landet tog H. P. Hanssen og Nis Nissen til Orde for den nationale Grænse.

Afgørelsen trak imidlertid ud. Tanken om en Præliminærfred opgaves; de Allierede besluttede straks at fastslaa de endelige Fredsbetingelser. Den 7. Maj overleveredes disse til de tyske Repræsentanter. Dagen derefter naaede Meddelelser om Indholdet Danmark. Bestemmelsen om Afstemning i 3. Zone virkede her som en stor Overraskelse. Kammerherre Bernhoft havde intet erfaret derom; den 4. April havde General *Fochs* Stabschef tilkaldt ham for at spørge om Regeringens Stilling til en Henvendelse fra Collin og Holstein, „da man ikke havde Grund til at gaa udenom den kgl. Regering"; Bernhoft forklarede ham Stillingen til Danevirkelinjen og mente at have opnaaet Forstaaelse; men samme Dag føjede Kommissionen paa Haskins Forslag Ejderstedt til 3. Zone. Da Meddelelsen forelaa, telegraferede Bernhoft til København, at Beslutningen maatte være taget i de sidste Dage; han og H. V. Clausen foreslog at svare med en Erklæring fra Regering og Rigsdag om, „at de staar fast paa det hidtilværende Grundlag og ikke vil godkende Indlemmelse i Danmark af Egne, som aldrig fra den Tid, Modsætningen mellem Danske og Tyske blev bevidst, har vist Spor af dansk Nationalfølelse." Ministeriet sammenkaldte det politiske Forhandlingsudvalg til den følgende Dag den 9. Maj. Det blev en stærkt bevæget Dag.

Udenrigsministeren meddelte Bernhofts Telegram og foreslog efter Aftale med H. P. Hanssen at svare med en Bemyndigelse til at foretage den anbefalede Henvendelse. Neergaard sagde straks, at en Afstemning i 3. Zone vilde være „en Ulykke"; der var ved at opstaa en slesvigholstensk Bevægelse for at faa rent tyske Egne til Danmark; det vilde betyde „et kraftigt tysk Liv i Slesvig", „et evigt Uroelement", „11—12 Tyskere i Rigsdagen"; J. C. Christensen talte i samme Retning, men mindre skarpt; han anbefalede i det af Udenrigsministeren foreslaaede Telegram at stryge nogle Vendinger om „Intriger", der havde fremkaldt Resultatet. Foss billigede Neergaards Ord om Faren, men mente, at det foreslaaede Telegram vilde faa den modsatte Virk-

Digitized by Google

ning af den tilsigtede. Neergaard svarede: „Vi maa dog reagere. Tavshed er Akcept. Her er foreslaaet en Instruktion til Gesandten. Det kan ikke tænkes, at man kan være derimod." Udenrigsministeren erklærede sig rede til at udelade det angrebne Ord.

Men før Beslutning toges, krævedes Partimøder, og det aftaltes, at Udenrigsministeren forinden skulde tilsende Formændene Telegramudkastet i den ønskede ændrede Form. Kl. 5, efter Partimøderne, samledes Udvalget igen. Her syntes alt ændret. Foss erklærede, at de Konservative var mod at sende „en Protest", J. C. Christensen, at Venstre ikke kunde gaa med til, at der telegraferedes om Danmarks Ønske om at undgaa Afstemning i 3. Zone.

Udenrigsministeren svarede, at hermed var den hidtidige Enighed brudt, Ministeriet maatte nu holde Møde for sig; nyt Møde ansattes til 5¾; dér skulde Venstres Svar foreligge skriftlig. I Ministeriet følte det, som om man nu stod ved det springende Punkt. Gav man efter, var det uberegneligt, hvor langt Udviklingen kunde føre; især paavirkedes man af det stærke Omslag hos Venstre mellem første og andet Møde som Følge af Partimødet. Man enedes om at vende tilbage med den Erklæring, at man agtede uopholdeligt at lade Folketinget samle til Møde og der at foreslaa en Beslutning i Overensstemmelse med det planlagte Telegram. Dette meddeltes, da Udvalget atter mødtes. Venstres skriftlige Svar, der nu forelaa, syntes imidlertid Ministeriet meget afvigende fra J. C. Christensens Svar ved Mødet Kl. 5. Efter en Udtalelse om, at Regering og Rigsdag stod fast paa det hidtidige Standpunkt, fortsattes: „Dette bedes Gesandten fastholde til Forhindring af den mulige Misforstaaelse, at den danske Regering og Rigsdag skulde have skiftet Standpunkt i denne for vort Folk saa overordentlig vigtige nationale Sag." Fra Ministeriets Side understregedes, at denne Form for Svaret syntes at give mere Udsigt til Forstaaelse end Svaret tre Kvarter tidligere. Det kom til en lang og bevæget Debat. Stillet over for det afgørende Brud mellem Partierne, den aabne Kamp mellem Flertal og Mindretal i Folketinget, søgte man fra begge Sider Udveje. Til sidst nævnede Jørgen Pedersen og N. Neergaard Muligheden af et lukket Møde. Ministeriet tog Tanken op, men Forsvarsministeren erklærede, at gik man den Vej, var det fornødent straks at telegrafere til Paris: „Regering og Rigsdag fastholder sit tidligere Standpunkt. Nærmere Meddelelse vil følge." Under megen Uro sluttede Mødet med en Art Billigelse heraf. Samme Aften afgik Telegrammet; det fulgtes Dagen derefter af Meddelelsen om, at Rigsdagen var indkaldt til lukket Møde til d. 12. Maj.

Ved dette Møde foreslog Ministeriet en Udtalelse, der fastslog Glæden over den nære Udsigt til det danske Slesvigs Genforening med

Digitized by Google

Danmark, men erklærede Tilslutning fra 3. Zone for en national Fare. Neergaard udtalte sig med stor Klarhed mod 3. Zone; han havde været betænkelig ved at faa Flensborg med; nu ønskede han det, men ud fra den Forudsætning, at Byen, henvist til et dansk Opland, kunde vindes for Danmark; kom 3. Zone med, fik vi ikke et overvejende dansk Sønderjylland, men et overvejende tysk. „Flensborg bliver da med Nødvendighed Tyskhedens stærke Forpost mod Nord." Han advarede mod at tro paa Koalitioner og Alliancer; han betegnede Afgørelsen som „den alvorligste, vor Generation har været kaldet til"; her maatte man sige sin Mening klart. Alex. Foss sagde i de Konservatives Navn, at han var mod enhver ny Beslutning; ogsaa han var mod at faa 3. Zone, men det stod jo Danmark frit at afvise den, selv om en Afstemning dér gav Flertal for Danmark. Forsvarsministeren fremhævede Uenigheden i Det konservative Parti og sagde: „Hvis der er Medlemmer, som staar paa et andet Standpunkt, saa lad dem sige til, lad os faa at vide, hvormange af Rigsdagens Medlemmer det er." „Belærte af Tidens Erfaringer maa vi i dette Øjeblik sige til os selv: fejlet er der Gang efter Gang i dette Spørgsmaal, Danmarks Regering og Danmarks Rigsdag kan i denne afgørende Stund ikke gøre disse Fejl om igen."

Efter en stærkt bevæget Forhandling udsattes Mødet, for at de forelagte Forslag kunde blive behandlet i det politiske Udvalg. Ministeriet, Det radikale Venstre og Socialdemokratiet besluttede her at opgive deres Forslag til Fordel for Neergaards, der syntes dem at sige det samme om end i mindre klar Form, og som havde den Fordel paa Forhaand at være tiltraadt af Venstre. Da Mødet genoptoges, forelaa Forslaget i denne Form: „Idet den danske Rigsdag udtaler sin Glæde over Udsigten til, at den kommende Fred vil bringe Opfyldelsen af det danske Folks nationale Haab, fastholder den sin Udtalelse af 23. Oktober og de Ønsker om Afstemningsomraadet i Sønderjylland, som er fremsat over for de allierede og associerede Magter i Paris af Rigsdagens, alle Partier omfattende Delegation, og af Repræsentanter for den danske Vælgerforening i Sønderjylland. Rigsdagen nærer fremdeles den Opfattelse, at en Afstemning paa Grundlag af disse Ønsker vil give den bedste Garanti for det danske Folks nationale Fremtid." Alex. Foss forelagde en Udtalelse, der sagde, at Partiet fastholdt sin Tilslutning til Oktobermødets Beslutning og sin Medvirken i Delegationen i Paris, men efter Fredskonferencens Beslutning ansaa det for ubetimeligt, at Rigsdagen vedtog en ny Udtalelse. En Venstremand, *J. S. Vanggaard*, der var ivrig Tilhænger af Danevirkebevægelsen, sagde, at han ikke kunde stemme for Neergaards Forslag, hvorimod *Birck* sluttede sig til det. Det vedtoges med 124 Stemmer mod 30, efter at Foss' Forslag var forkastet med 117 mod 29.

Digitized by Google

Disse Begivenheder fra 9. til 12. Maj blev afgørende. Ministeriet sendte Resolutionen og Neergaards Tale til Bernhoft som Grundlag for hans Henvendelse til Fredskonferencen, og 17. Maj fandt denne Henvendelse Sted. Den 29. Maj afleveredes Tyskernes Modforslag. For Slesvigs Vedkommende foreslog man Afstemningen begrænset til det Omraade, hvor over 50 % var dansktalende, hvilket efter den tyske Sprogstatistik vilde give en Grænse fra Krusaa til Nord for Højer; det tyske Embeds- og Forvaltningsapparat skulde bestaa under Afstemningen; denne skulde ledes af en Kommission af lige mange danske og tyske Medlemmer med en svensk Opmand.

Sagen gik atter til den af Tardieu ledede Kommission. Denne fastholdt sit Standpunkt. Men da Afgørelsen kom i Firemandsraadet, gik det anderledes. Wilson sagde her straks, at Danskerne klagede over, at man udvidede Afstemningen udover det af dem foreslaaede Omraade. Lloyd George, der ivrig ønskede at indrømme Tyskerne saa meget, at deres Underskrift kunde ventes, fortsatte: „Jeg erkender, at Teksten af 7. Maj giver os Udseende af, at vi har været mere optagne af at fratage Tyskland Landomraade end af at gøre en utvivlsom Uret god igen. Danskerne bønfalder os om ikke at give dem denne sydlige Del af Slesvig." Begge foreslog 3. Zone stroget, og dette vedtoges. Kommissionen fik Ordre til at foretage de fornødne Ændringer. 16. Juni meddeltes Beslutningen Tyskerne. I Traktatens ny Form var 3. Zone simpelthen stroget og intet sagt om Rømning Syd for anden Zone. I en ledsagende Skrivelse til Tyskerne hed det derimod ved en Fejl, at Rømningsgrænsen skulde være *Kappel-Tønninglinjen*, men at Afstemning i 3. Zone bortfaldt efter den danske Regerings Anmodning. Den 28. Juni underskreves Traktaten, men den skulde først træde i Kraft, naar den var ratificeret af Tyskland og tre af de allierede Hovedmagter.

Hovedbestemmelserne blev da disse:

Der skulde være Afstemning i 1. Zone som Helhed, i 2. Zone saaledes, at Resultatet opgjordes kommunevis, hvorpaa de allierede Hovedmagter vilde trække en Grænselinje, „der hviler paa Resultatet af Afstemningen, og som tager Hensyn til de paagældende Steders særlige geografiske og økonomiske Forhold". Begge Zoner skulde rømmes af tyske Tropper og Myndigheder inden 10 Dage efter Traktatens Ikrafttræden, Styrelsen skulde overtages af en international Kommission bestaaende af tre udnævnte af de allierede Hovedmagter, en svensk og en norsk; danske og tyske Raadgivere skulde være til Raadighed for den. Stemmeretsbetingelserne var: 20 Aars Alder, Fødsel i Zonen, hvor Afstemningen foregik, eller Bosættelse der før 1900, eller Fødsel der og Udvisning af de tyske Myndigheder; i 1. Zone skulde Afstemningen

Digitized by Google

foregaa inden 3 Uger efter Rømningen, i 2. Zone senest 5 Uger efter Afstemningen i 1. Zone. Der skulde være Optionsret i 2 Aar. Danmark skulde overtage en saa stor Del af Tysklands og Preussens Statsgæld i 1914, som svarede til den Del af det tyske Riges og Preussens Indtægt, som Indtægten for det overtagne Omraade havde udgjort i Aarene 1911—13.

Som Traktaten nu forelaa, var den med enkelte Ændringer overensstemmende med Delegationens Forslag i Paris i Marts. Man stod over for Opfyldelsen af de længe nærede Forhaabninger. Men Ventetiden blev lang. Først den 10. Januar 1920 havde *Ratifikation* fundet Sted i saadant Omfang, at Traktaten traadte i Kraft. Dette betød, at den uklare, i mange Henseender haarde Overgangstid i Sønderjylland forlængedes. Fem Fjerdingaar i alt beholdt man de tyske Myndigheder efter Vaabenstilstanden i 1918. Der var i denne Tid megen Usikkerhed i Styrelsen. Embedsmænd og Kommuneraad var der som før, men ved Siden af dem dannedes Arbejder- og Soldaterraad. Der var megen Nød. Tysklands Vareforsyning var jo paa det Tidspunkt meget slet. Fra Danmark søgte man at sende Levnedsmidler og andre Varer; det lykkedes at komme til Forstaaelse derom med de engelske Blokademyndigheder, som ellers opretholdt Blokaden over for Tyskland, men de tyske Myndigheder øvede en passiv Modstand, der bevirkede, at den Hjælp, der kunde ydes fra Danmark, foreløbig var ringe, skønt Millionbeløb var indsamlede dertil. Fra Foraaret 1919 iværksatte Tyskerne en ivrig Agitation. Der samledes Underskrifter paa en Adresse til Wilson mod Nordslesvigs Overdragelse; den naaede 114,000 Underskrifter i hele Slesvig, hvoraf ca. 52,000 fra de to Afstemningszoner. Over for de Forventninger, der vaktes fra dansk Side, satte man Løfter om Jernbane- og Havneanlæg o. s. v. Men trods alle Anstrengelser viste de Kommunevalg, der i denne Tid fandt Sted, stærk Fremgang for Danskerne i Nordslesvig.

Den lange Ventetid tog paa Nerverne baade i Sønderjylland og i Kongeriget, og fra Dag til Dag skærpedes Modsætningerne. Da Meddelelsen om, at der skulde være Afstemning i 3. Zone var kommet den 9. Maj, skrev H. P. Hanssen i „Hejmdal": „Indadtil staar vi overfor en dybtgaaende Splittelse, som utvivlsomt vil dele det danske Folk Syd og Nord for den nuværende Grænse i to haardt kæmpende Lejre, indtil Afgørelsen er faldet. Vi har hidtil søgt at undgaa denne Kamp ved at strække os saa vidt, som vor Overbevisning om, hvad Hensynet til vort Folks og vort Fædrelands Fremtid ubetinget kræver, har tilladt. Men Grænsen er nu naaet. Efter de sidste Tildragelser betragter vi enhver yderligere Eftergivenhed som umulig og uforsvarlig. Tilbage er kun Kampen for vor ærlige Overbevisning om, hvad vor Folkestammes,

Digitized by Google

vort Folks og vort Fædrelands Velfærd kræver." Redaktør Christiansen svarede: „Jeg fatter ikke, at vi ikke kan gaa med til en Afstemning, som rummer fuldgyldig Betryggelse for Fremtiden, selv om Bevæggrundene for dem, der stemmer dansk, til at begynde med ikke bliver nationale." Den 30. Maj kom det til Opgør i Vælgerforeningens Tilsynsraad. Paa Forslag af Nis Nissen sluttede den sig med 34 Stemmer mod 22 til Rigsdagsresolutionen af 12. Maj.

Tilsyneladende forsvandt Stridens Genstand, da 3. Zone blev strøget af Fredstraktaten. Nu bagefter, da vi kender Afstemningsresultatet fra 2. Zone, kan Striden derom i det hele synes overdreven. Det sandsynlige er vel, at man vilde have stemt efter nationale Linjer i 3. Zone endnu mere udpræget end i 2. Zone. Men dette kunde dengang ikke siges med Sikkerhed. Ingen kunde vide, om ikke Tilstanden i Tyskland, naar Afstemningen kom, var saa fortvivlet, at de, der kunde komme bort, vilde stemme derfor i Forventning om, at der siden kom bedre Tider. Heri havde baade Bekymringerne og Forhaabningerne i de modsatte Lejre i Danmark deres Grundlag.

Afgørelsen ved Fredstraktaten fjernede ikke Modsætningerne. I de skuffedes Lejr øgedes til det yderste Forbitrelsen mod Ministeriet, der stod som den afgørende Hindring for deres Politik. De samledes nu med Flensborgbevægelsens Folk i Kravet om, at Flensborg *skulde* til Danmark, hvordan det saa gik med Afstemningen; man regnede med, at blev der ikke det Flertal, hvorpaa mange troede, maatte dog alligevel den internationale Kommission og Magterne kunne paavirkes til at give Danmark Flensborg og Omegn paa Grundlag af Traktatens Ord om geografiske og økonomiske Hensyn; men dertil hørte et Ministerium, der vilde øve en saadan Paavirkning. Stemningen for at tage Flensborg, selv paa Grundlag af et Mindretal, bredte sig efterhaanden i næsten hele Det konservative Parti og dybt ind i Venstre; tit hed det, at 30—40 % maatte da være nok.

I den anden Lejr troede man ikke paa Flertal i Flensborg, medmindre Forholdene i Tyskland fik en saa haabløs Karakter, at Flertallet kun var Udtryk for Ønsket om at komme i Læ for de Storme, der rasede over Tyskland. Man haabede paa Flertal i nogle dansktalende Sogne i Mellemslesvig og ansaa det for værdifuldt for Fremtiden, om der kunde blive et lignende Procenttal af danske Stemmer i anden Zone som af tyske i første. Men mod Flertallet vilde man ikke have Flensborg. Man saa i Tilsidesættelse af Afstemningsresultatet en stor Fremtidsfare. Men først og sidst saa man deri et Brud paa de Grundsætninger, Danmark siden 1864 havde hævdet over for Tyskland.

Saa stærk var Spændingen, at enhver Begivenhed gav Anledning til ny Strid. Da Fredstraktatens endelige Form var fastslaaet, udnævntes

Digitized by Google

H. P. Hanssen den 24. Juni til Minister med den Opgave at tilrettelægge Overtagelsen af de sønderjyske Landsdele. Konsejlspræsidenten havde over for ham erklæret, at han ikke i denne Indtræden i Ministeriet saa „nogen partipolitisk Tilslutning til Ministeriets og Det radikale Venstres Politik", og H. P. Hanssen havde svaret, at han antog, at Sønderjyderne foreløbig vilde staa uden for de danske Partier, og at han selv vilde være „fuldstændig frit stillet i politisk Henseende". Udnævnelsen foregik uden foregaaende Aftale med de andre Partier, og den vakte stor Harme, navnlig i Venstre. Den 28. Juni gav Neergaard Misfornøjelsen Udtryk i det politiske Udvalg; var man kommet til dette, sagde han, kunde det maaske været ordnet saaledes, at Hanssen var blevet „Kommissær". Det endte med, at baade Venstre og Konservative trak deres Repræsentanter i Udvalget tilbage, saa dette opløstes den 10. Juli. Betydningen heraf var dog ringe. 1. April var nedsat et „sønderjysk Udvalg", ligeledes af fem fra hvert Parti, for en stor Del de samme Personer; dets Opgave var at være raadgivende ved Forberedelsen af den ny sønderjyske Lovgivning. Det holdt sit andet Møde, det første egentlige Forhandlingsmøde, samme Dag som det politiske Udvalg opløstes, og her fandt i den følgende Tid de fornødne Forhandlinger Sted. I Sønderjylland var der ogsaa Uenighed om Hanssens Indtræden i Ministeriet; man enedes dog her om at vedtage en Udtalelse, der beklagede, at Udnævnelsen ikke var sket efter Forhandling med de andre Partier, men tilføjede, at den var saglig rigtig, og tilsagde ham Støtte i Arbejdet.

Nu opstod imidlertid en heftig Strid om Rømningen af 3. Zone. Hidtil havde Rømningsspørgsmaalet ikke vakt Interesse; Delegationen havde i Marts kun anbefalet en Rømning af en halv Snes Kilometer Syd for Afstemningsgrænsen; men nu blev Kravet om 3. Zones Rømning som et Samlingspunkt for Danevirke- og Flensborgbevægelsens Tilhængere. Man saa i Rømningen til Danevirke et Middel til at paavirke Stemningen i anden Zone. Den 28. Juni, den Dag Freden underskreves, nævntes Spørgsmaalet i det politiske Udvalg, der da endnu bestod, men alle gik der ud fra, at derved var intet at gøre; man talte blot lidt om at opfordre den internationale Kommission til at sikre Afstemningens Frihed. Den 4. Juli vedtog den nordslesvigske Vælgerforening i Enighed en Udtalelse om, at det var „en bydende Nødvendighed", at Rømningen ikke standsede faa Kilometer Syd for Flensborg; den tilstilledes de engelske, franske og amerikanske Legationer i København, men blev resultatløs. Grev Holstein opnaaede i Paris en Forhandling derom i Tardieus Kommission; den foreslog, at den internationale Kommission skulde have Ret til at kræve Rømning, hvis man

Digitized by Google

sydfra foretog noget, der krænkede Afstemningens Frihed. Firemandsraadet afviste det som uforeneligt med Fredstraktaten.

Sagen rejstes imidlertid baade i Vælgerforeningens Tilsynsraad og i Rigsdagen. I Tilsynsraadet foresloges det den 29. Juli at sende Beslutningen af 4. Juli til Regering og Rigsdag; det forkastedes med 28 St. mod 21. I Folketinget interpellerede Venstre og Konservative med Neergaard som Ordfører om, hvad Udenrigsministeren vilde gøre for at opnaa Rømning, og da Udenrigsministeren havde skildret Forhandlingerne om 3. Zone og hævdet, at intet kunde opnaas med Hensyn til Rømning, foreslog Neergaard en Dagsorden, der opfordrede til „at støtte" Romningskravet. Den forkastedes med 70 mod 66; Birck stemte ikke; en Dagsorden, der billigede Ministeriets Erklæring og udtalte Tillid til, at den internationale Kommission vilde sikre Afstemningens Frihed, vedtoges med 70 mod 67. Kort Tid derefter sprængtes den nordslesvigske Vælgerforenings Tilsynsraad, idet 23 Medlemmer traadte ud af det, efter at et Krav om Nyvalg var afvist.

I nogle Maaneder var der nu forholdsvis stille, men derpaa blussede Striden op paa ny. I Begyndelsen af November talte Rigskansler *G. Bauer* paa Agitationsmøder i Flensborg og Tønder om at opnaa en Overenskomst med den danske Regering om de to Byer. Kort derefter talte Statsministeren i Ringsted uden at nævne Bauers Tale. Dette fremkaldte Klage under Finanslovsforhandlingen; Statsministeren svarede: „Hvis nu Flensborg frivilligt slutter sig til os, vil vi hilse det med dyb Glæde, idet vi da har Lov til at gaa ud fra, at Flensborg atter ønsker at blive en dansk By, medens det modsatte ikke var Tilfældet, hvis Byens Flertal havde erklæret sig for vedblivende Tilslutning til Tyskland", men „ingen Politik vil være vanskeligere at forsvare i Fremtiden end at kræve en Afstemning og derefter kaste dens Resultat til Side, naar det ikke var til Gunst for en selv." H. P. Hanssen talte derpaa i bevægede Ord om den Stemningsbølge, der rullede over Landet. „Som det ofte før i vor Historie er gaaet i saa lidenskabeligt bevægede Tider, er der ogsaa nu mange ledende Politikere, der har svært ved at bevare Fodfæstet. Jeg vil sige for mit eget Vedkommende, at jeg under Hensyn til Fortidens Erfaringer ikke af denne Stemningsbølge vil lade mig bære bort fra det Standpunkt, jeg staar paa, et Standpunkt, som jeg har haft Lejlighed til at prøve og atter og atter at prøve under 30 Aars Deltagelse paa fremskudte Poster i den nationale Kamp." Han fralagde sig ethvert Ansvar for den „Eventyrpolitik", mod hvilken Stemningerne førte hen, indankede sit Standpunkt for „Historiens Dom". I Folketinget skete i øvrigt intet, men i Landstinget vedtoges med 38 Stemmer mod 25 en Misbilligelse af Statsministerens Tale.

Samtidig førtes i Efteraaret 1919 og i Begyndelsen af 1920 en heftig

Digitized by Google

Mødekampagne, hvor Talere af Venstre, Det konservative Folkeparti og de ivrigste Danevirketilhængere i Fællesskab angreb Ministeriets sønderjyske Politik. Selv i de Dele af Venstre og Det konservative Parti, der i Grunden var enige med Ministeriet om Maalet, var der en Følelse af, at det ikke var naturligt, at Spørgsmaalet løstes under et

Afstemningsplakat fra 1. Zone.
Fotografi.

Ministerium, om hvilket de mente, at i hvert Fald nogle af Medlemmerne viste „Kulde" over for den sønderjyske Sag. Fra modsat Side havde man en Følelse af, at mange, der havde været Tilhængere af den nationale Afgørelse, var paa Gled over mod den historiske Grænse, eller i det mindste mod Kravet om Flensborg uden Afstemning. Man ansaa det for uberegneligt, hvor mange Politikere denne Bevægelse kunde rive med sig. Derfor ansaa man det for nødvendigt, at Ministeriet

Digitized by Google

Zahle beholdt Ledelsen uden Hensyn til, hvilke Forskydninger mellem de politiske Partier dette kunde medføre. Foreløbig tog man Diskussionen op paa Møderne, og fra nu af vedtoges paa mange af disse Resolutioner i Tilslutning til den hidtidige Politik. Det var i Ministeriet og de Partier, der fulgte det, Opfattelsen, at tildeltes Flensborg Danmark, uden at der var virkeligt Flertal, maatte en Folkeafstemning afgøre, om man vilde tage mod det.

I Sønderjylland stræbte de to Retninger at forliges under Hensyn

Den internationale Kommission i sit Mødeværelse i Flensborg.
v. Sydow, (i Forgrunden), Claudel, Marling, Sekretær Bruce, Heftye.
Fotografi.

til den nær forestaaende Afstemning. Man enedes om ny Valg til Vælgerforeningens Tilsynsraad. Valget foregik i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder Amter ved Forholdstalsvalg. Der afgaves her 13,846 Stemmer for H. P. Hanssens Tilhængere, 11,041 for Flensborgretningen, 4,373 for „Arbejderforeningen", der omfattede dansksindede Arbejdere og Husmænd, og som stod sammen med H. P. Hanssen; i disse Amter valgtes henholdsvis 26, 20 og 6 af de tre Grupper; i Flensborg Amt udpegedes uden Afstemning 8, der alle tilhørte Flensborgretningen. I Raadet sad desuden 5 Æresmedlemmer og 3 Bestyrelsesmedlemmer. Ved dets første Møde vedtoges med 35 Stemmer mod 31 en Tillidserklæring til H. P. Hanssen.

Digitized by Google

Den 10. Januar 1920 traadte Freden omsider i Kraft. Alt var da forberedt til Afstemningen i Sønderjylland. Allerede om Sommeren var den *internationale Kommission* udnævnt. Den bestod af Englands og Frankrigs Gesandter i København, *Ch. Marling* og *P. Claudel*, fra Sverige *O. F. v. Sydow*, fra Norge *Th. Heftye*. Amerika deltog ikke, da det ikke havde ratificeret Freden. Straks efter 10. Januar foregik Rømningen; en engelsk-fransk Eskadre opholdt sig i Farvandet, og ca. 1500 Mand landsattes.

Kommissionen tog Sæde i Flensborg, og her udviklede sig i de følgende Maaneder et broget Liv. Danske søgte dertil i stort Tal, nogle for at stemme, andre for at være til Stede ved de historiske Begivenheder; Journalister for at skildre Begivenhederne; nogle erhvervede Ejendomme dernede i Haab om Værdistigning, naar Byen først kom til Danmark. Der udfoldedes en stor Hjælpevirksomhed over for den nødlidende Befolkning. Varer af alle Arter sendtes derned, flensborgske Børn gæstede Danmark. Stemningen steg højere og højere. Flere og flere grebes af Troen paa, at Flertallet vilde stemme dansk, eller dog i alt Fald saa stort et Mindretal, at man mente at kunne faa Magterne til at tildele Danmark Byen. Til Tider syntes det, at de socialdemokratiske Arbejdere var paa Gled over mod Danmark; i Borgerskabet taltes der om, at Handelsflaaden kunde reddes ved at komme til Danmark; og mange ængstedes ved den voksende Opløsning i Tyskland. Men ogsaa fra tysk Side dreves en heftig Agitation med mange store Løfter om fremtidig Begunstigelse.

Den 10. Februar stemtes i første Zone. Resultatet var 75,431 Stemmer for Danmark, 25,329 for Tyskland; 91,45 % af alle stemmeberettigede havde stemt; af de stemmende var 74,85 % for Danmark, 25,15 % for Tyskland; i Haderslev Amt havde Tyskerne kun 15,90 %, i Tønder Amt naaede de 41 %. Af Byerne gav Haderslev stort dansk Flertal, Aabenraa, Sønderborg og Tønder tysk Flertal; af de 25,000 tyske Stemmer regnes det, at 8000 omtrent var Tilrejsende sydfra, medens nogle Tusinde kom fra Embedskredse. I Strækningen Syd for Tiedjelinjen, en Linje udarbejdet af den tyske Præst J. Tiedje, der for Krigen havde virket i forsonlig Aand, og som svarede til de tyske Modforslag i Versailles, stod Stemmerne nogenlunde lige. Udfaldet var et Vidnesbyrd om, med hvilket Kendskab til de nationale Forhold Grænsen for første Zone var trukket op af H. V. Clausen i Forstaaelse med H. P. Hanssen.

Budskabet om Udfaldet modtoges i alle Lejre i Danmark med dyb Glæde. Da H. P. Hanssen første Gang derefter kom til København, hyldedes han af mægtige Folkeskarer. Men tilbage var 2. Zone. Den mest nærliggende Slutning fra Resultatet i 1. Zone var, at der vilde blive stort tysk Flertal i 2. Zone. Den nationale Delingslinje var jo

Digitized by Google

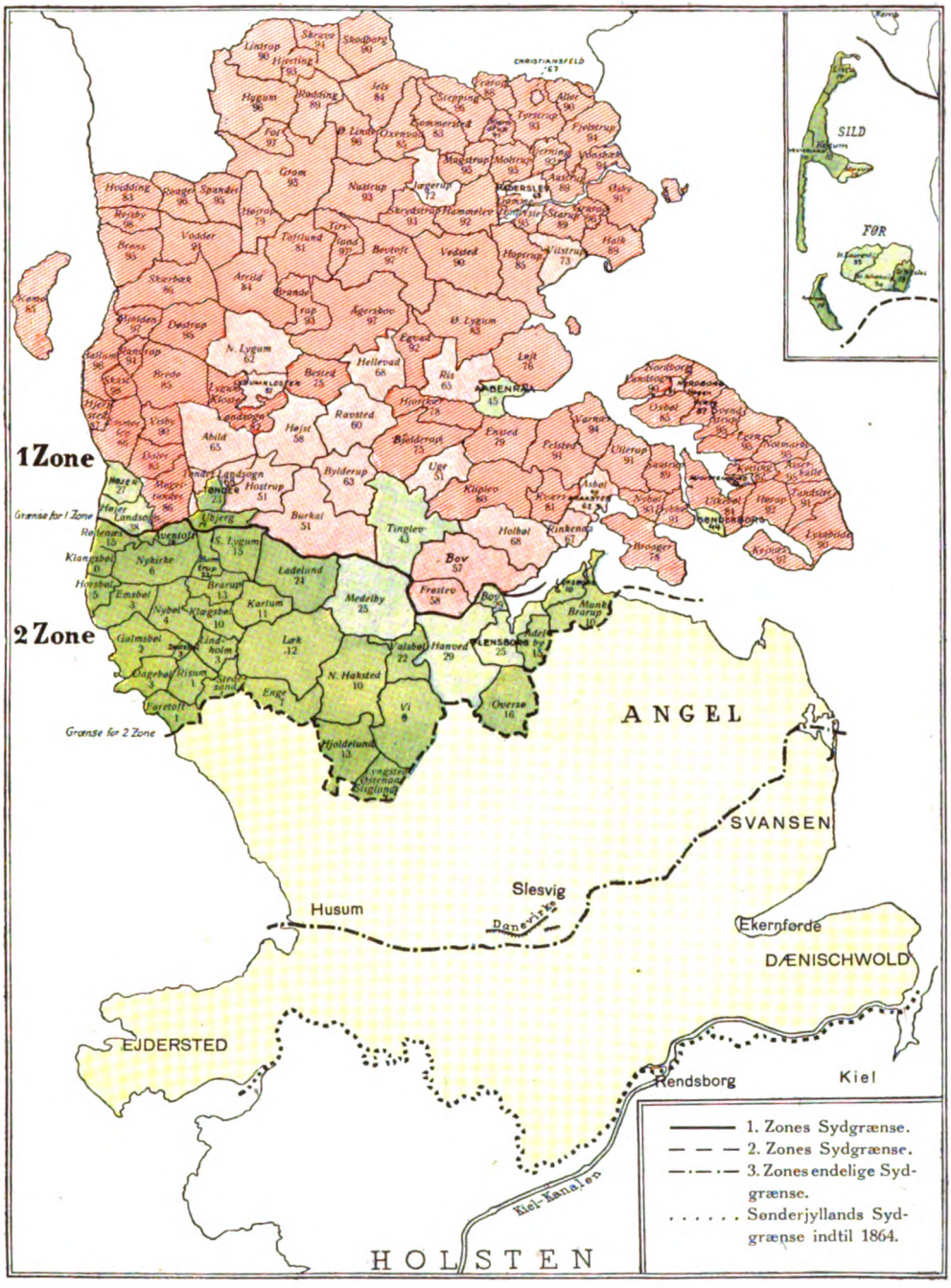

KORT OVER AFSTEMNINGEN I SØNDERJYLLAND 10. FEBR. OG 14. MARTS 1920.

Tallene angiver den danske Stemmeprocent i hvert Sogn.

Efter „Afstemningen i Sønderjylland". Udg. af Ministeriet f. sønderj. Anliggender.

Digitized by Google

Digitized by Google

fulgt ved Afstemningen uden Hensyn til økonomiske Interesser. Men sikkert kunde man ikke slutte derfra. De, der stemte tysk i 1. Zone, vidste jo, at de i alle Tilfælde kom til Danmark; i 2. Zone vidste Tyskerne, at ønskede de at sikre sig Fordelene ved en Forening med Danmark, maatte de stemme dansk. I hvert Fald, Troen paa dansk Flertal eller i det mindste et stort Mindretal i Flensborg voksede og voksede i Danmark, og mange reves med af den Forestilling, at et anseligt Mindretal vilde være nok. Baade Nord og Syd for Kongeaaen bestræbte man sig for under selve Afstemningsperioden at lade Modsætningerne træde i Baggrunden. I Anledning af en Henvendelse fra sønderjyske Tillidsmænd vedtog Folketinget den 12. Marts enstemmigt en Erklæring, hvori det udtalte sin Tillid til, at de allierede Magter ved Grænsens Fastsættelse vilde „træffe en retfærdig Afgørelse, som det danske Folk med Tillid kan give sin Tilslutning og med Glæde kan tage imod."

Sønderjysk Pengeseddel med Tiedjelinien, udstedt af Tinglev Kommune. Fotografi.

Den 14. Marts stemtes der. Jo større Forventningen havde været, des dybere blev Skuffelsen. 51,724 stemte for Tyskland, 12,800 for Danmark, i selve Flensborg henholdsvis 27,081 og 8,944. For hele Zonen var det 80 % for Tyskland, 20 % for Danmark. Resultatet var skærpet ved de Tilrejsende; i Flensborg havde af disse 1350 stemt dansk, 7795 tysk. Men selv bortset fra dem, var det tyske Overtal her lige saa stort som det danske i 1. Zone; ude i Sognene var der kun faa Steder anselige danske Mindretal; Flertal var der kun i et Par Smaakommuner paa Før. I Flensborg havde vel adskillige, der før stemte med de tyske Partier, stemt for Danmark, men i Hovedsagen var dog den nationale Linje ubrudt. Der var i Dagene omkring Afstemningen stor Uro i Tyskland; der skete Forsøg paa militært Kup, men det standsedes ved Generalstrejke; Indtrykket heraf var stærkt, men det modvirkedes meget af de mange Tyske, der kom sydfra for at deltage i Afstemningen.

Med denne Afstemning var Resultatet givet. Det var efter den udelukket, at Kommissionen kunde foreslaa og de allierede Magter gaa

Digitized by Google

ind paa, at nævneværdige Dele af anden Zone kom til Danmark. Men de Kredse Nord og Syd for Kongeaaen, der havde arbejdet sig ind i Troen paa Flensborgs Tilbagevenden, kunde ikke slippe den. De klyngede sig til det Haab, at lykkedes det blot at faa Ministeriet fjernet, da kunde et nyt Ministerium opnaa, at de Allierede trods alt gav Flensborg

Afstemningsplakat fra 2. Zone. (Nørreport i Flensborg). Fotografi.

til Danmark. Flensborgbevægelsens sønderjyske Ledere handlede hurtigt og energisk. Redaktør Christiansen, A. Grau, P. Grau og flere tog til København; store Møder foranstaltedes, og man drog i Folketog til Amalienborg sent paa Aftenen for at paavirke Kongen. 200 Møder ud over Landet bebudedes. Socialdemokrater og Radikale erklærede da, at de vilde svare med Møder i det Omfang, hvortil Bevægelsen gav Anledning, og paa tre store Møder i København vedtog man Udtalelser,

Digitized by Google

der advarede mod „at fremkalde det Indtryk, at det danske Folk skulde ønske en Tilsidesættelse af den af det selv begærede Folkeafstemning." Følgen blev, at de 200 Møder aflystes, hvorpaa Socialdemokrater og Radikale ogsaa aflyste deres Møder. Venstre og Konservative stod delt over for Spørgsmaalet, men de Konservative reves dog efterhaanden næsten alle med af Bevægelsen. En lille Gruppe af Radikale gled ogsaa med, samlede om Professor *Th. Rovsing*, der havde været yderliggaaende radikal, navnlig ivrig Antimilitarist, men som nu pludselig sprang over i den mest yderliggaaende Nationalisme. I Rigsdagen holdt baade Venstre og Konservative sig foreløbig tilbage, men den 26. og 27. Marts paavirkedes de to Partier meget stærkt af H. D. Kloppenborg-Skrumsager og P. Grau. Lørdag den 27. skulde Rigsdagen tage en længere Paaskeferie, men i Dagens Løb kom det til Aftaler i de to Partier om Udsendelse af en Erklæring, der krævede øjeblikkeligt Valg. Det lykkedes at faa med hertil Erhvervspartiets ene Mand, en Radikal og en Socialdemokrat. Derimod nægtede en af de Konservative, Professor *Birck*, trods meget stærk Paavirkning at underskrive. Stillingen i Folketinget var da 71 for Ministeriets Politik, 69 imod. Om Lørdagen tilkaldte Kongen J. C. Christensen og N. Neergaard til Drøftelse af Stillingen i Folketinget. Samtidig paavirkedes Kongen med yderste Iver. Lørdag Aften rettedes Henvendelse til ham fra en Kreds, der var samlet paa Ny Carlsberg, og hvis Drivkraft var Professor Rovsing. Det lykkedes at bibringe Kongen den Tro, at Ministeriet ikke længere havde Flertal i Folketinget. Mandag den 29. om Formiddagen krævede han af Statsministeren, at der straks skulde udskrives Valg paa Grund af Utrygheden over for Ministeriets sønderjyske Politik. Statsministeren svarede, at Valg var nær forestaaende, men at tre Partier just var ved at enes om en ny Valglov, og denne maatte gøres færdig. *Kongen afskedigede derpaa Ministeriet.* Dette fik store Følger for Landets indre Politik, men for det sønderjyske Spørgsmaals Løsning blev det uden

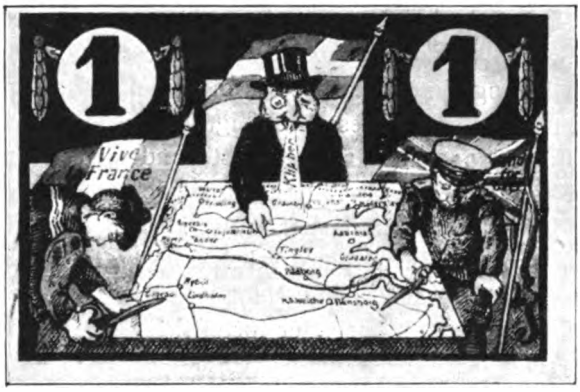

Sønderjysk Pengeseddel med Karrikatur af Statsminister Zahle, udstedt af Gram Kommune. Fotografi.

Digitized by Google

virkelig Betydning. Grænsen fastsattes i nøje Overensstemmelse med Rigsdagsbeslutningen af 23. Oktober 1918, den nordslesvigske Vælgerforenings Vedtagelse den 17. November og Delegationens Forslag i Paris i Marts 1919. Danmark fik den nationale Grænse, der siden 1864 havde været Maalet.

14. De økonomiske Forhold November 1918 til Marts 1920.

Da Budskabet om *Vaabenstilstanden* kom, brød rent uvilkaarlig den Opfattelse igennem, at nu maatte det da være forbi med Indskrænkninger og Reguleringer, nu maatte man igen kunne handle, som man vilde, og faa de Varer, man ønskede. Dette var en stor Vildfarelse. Blokaden opretholdtes foreløbigt over for Tyskland, og mange af dens Følger for Danmark blev bestaaende. Dertil kom, at der næsten overalt i de krigsførende Lande var Varemangel. Kun langsomt kunde Tilførslerne til Danmark komme i Gang igen, og kun langsomt blev det danske Landbrug paa ny leveringsdygtigt.

Dette forstodes kun daarligt i Befolkningen. Sammen med de nationale Strømninger, der førte til Kravet om den historiske Grænse, gik Troen paa en økonomisk Guldalder, hvor store Rigdomme kunde tjenes, blot Kræfterne fik Lov til at spille frit. Resultatet blev heftige Krav om hurtig, meget hurtig Ophævelse af Krigstidens Baand, ivrige Bestræbelser for at sprænge disse, naar Myndighederne opretholdt dem, og dristig Deltagelse i international Forretning. Hele denne Bevægelse maatte ende og endte med et stort Tilbageslag, der kom til at koste det danske Samfund overmaade meget. Varslerne derom meldte sig i Ministeriet Zahles sidste Maaneder, men selve Tilbageslaget kom først senere.

De halvandet Aar, Ministeriet varede efter Vaabenstilstanden, blev paa det økonomiske Omraade en Kamp for, at der skulde ske en rolig, jævn Overgang til normale Tilstande, saa de voldsomme Bevægelser op og ned kunde undgaas. Denne Betragtning deltes af Folketingets Flertal. Oppositionspartierne derimod erkendte vel, at Ophævelsen af Krigstidens Foranstaltninger kun kunde ske lidt efter lidt, men de ønskede den stærkt fremmet, og de opmuntrede de Kredse i Befolkningen, der hidsigst drev paa for at opnaa Ophævelsen. Ministeriets Bestræbelser lykkedes kun delvis over for de Kræfter i Erhvervslivet og i den politiske Verden, der pressede paa. Overgangen blev langt hurtigere, Forsøgene paa at udnytte Situationen langt dristigere, end heldigt var.

Da Vaabenstilstanden sluttedes, var *Septemberoverenskomsten* med De forenede Stater just traadt i Kraft den 3. Oktober, og dermed var

Digitized by Google

tidligere Overenskomster med England atter blevet gyldige. Dette betød, at Begrænsningen af Tilførsler foreløbig stod ved Magt. Det faldt Folk svært at forstaa dette. Rygtet fortalte, at nu overdrog de Allierede Danmark Provianteringen af Tyskland. Indenrigsministeriet maatte gentagne Gange udstede Bekendtgørelser, der advarede Folk mod at tro paa den Slags Rygter. Fra Begyndelsen af 1919 begyndte de Allierede at give Udførselstilladelser i noget større Omfang end hidtil. For at fremme denne Bevægelse tog i Januar en Erhvervsdelegation til England, og det lykkedes da ogsaa at opnaa noget forøget Tilførsel af Foderkager, Gødning og forskellige Raaprodukter til Industrien.

Dette var Stillingen, da der udbrød en skarp politisk Strid om de økonomiske Forhold. Lejligheden blev givet ved et *Statslaansforslag*. Den Tilstand, der var indtraadt ved Blokaden, havde medført endnu større Udgifter for Staten end forudset. Dette mærkedes navnlig i Finansaaret 1918—19, da en Del af Udgifterne for 1917—18, Godtgørelserne til Kommunerne, først nu kom til Udbetaling. Samtidig udeblev som Følge af Vaabenstilstanden Indtægter, der var ventet ved Salg af nogle af de overtagne Varer. Det kunde forudses, at Indtægterne for Finansaaret 1918—19 vilde blive o. 460 Millioner, medens Udgifterne vilde gaa op over 600 Millioner. Finansministeren havde i Foraaret 1918, ja endnu i Efteraaret, anset Stillingen for taalelig; dog fandt han det i December 1918 nødvendigt at gennemføre en Gruppe ny Skattelove. Men først i Begyndelsen af 1919 forelaa Beregninger, der viste, at Aarets Underskud vilde nærme sig 150 Millioner. Finansministeren besluttede derfor straks at foreslaa Optagelse af et Statslaan paa 120 Millioner Kr. Aftale om et saadant blev truffet paa gunstige Vilkaar med Hovedbankerne, Statsanstalten for Livsforsikring og Krigsforsikringen. Fristen sattes til 1. Marts. Forslaget fremsattes i Rigsdagen den 12. Februar, saa der syntes god Tid til Forhandling. Men Oppositionen gjorde sin Tilslutning til Forslaget betinget af, at Augustloven af 7. August med de vidtgaaende Bemyndigelser for Indenrigsministeren bortfaldt, og at de forskellige Krigsforanstaltningers Ophør fremmedes. I det Udvalg, der kom til at behandle Statslaansforslaget, krævede Oppositionspartierne fastsat en Dato for Augustlovens Bortfald. Indenrigsministeren svarede, at de ny Forhold krævede en Nyordning; om den vilde han gerne forhandle, Overvejelser havde været i Gang fra Januar, og i Marts kunde han forelægge Forslag; naar Enighed derom var naaet, kunde Augustlovens Varighed begrænses, ikke før. Oppositionen sagde herom, at det vilde altsaa sige, at Ministeriet kun vilde forhandle „under Trykket af den Myndighed, det sidder inde med efter Loven." „Dette betragter vi som en Form, under hvilken Ministeriet tilstræber at bevare sin ekstraordinære Magt i ubegrænset Tid, og som

Digitized by Google

en Fornægtelse af Rigsdagens fri Medbestemmelsesret med Hensyn til den Nyordning, som skal træffes."

Et Suppleringsvalg i en fynsk Kreds opmuntrede meget Oppositionen til fortsat Modstand.

I Folketinget vedtoges dog Statslaansforslaget med 71 Stemmer mod 64, men da det var kommet i Udvalg i Landstinget, forelagde Venstre og Konservative i Tinget Forslag om, at Augustloven skulde bortfalde 14 Dage efter Præliminærfreden, som den Gang ansaas for nærforestaaende; et Rigsdagsudvalg paa 8 Medlemmer skulde forhandle med Ministeriet om, hvilke af de i Henhold til Augustloven trufne Bestemmelser det var nødvendigt at opretholde ud over denne Frist; ny Bestemmelser i Henhold til Augustloven skulde straks forelægges Rigsdagen, og de skulde bortfalde, hvis de ikke inden 14 Dage var godkendte. Forslaget vedtoges samme Dag ved tre Behandlinger og gik saaledes til Folketinget.

Dagen derefter, d. 28. Febr., var sidste Frist for Statslaanet. Folketingsflertallet besvarede Landstingets Forslag med en Dagsorden, der udtalte Villighed til fri Forhandling om Afvikling af de overordentlige Foranstaltninger og Bortfald af Augustloven en rimelig Tid efter Blokadens Ophør, men udtalte Haab om, „at Landet ikke maa blive ført ud i en særlig under de nuværende vanskelige Forhold meget alvorlig konstitutionel Krise, derved, at Landstinget hindrer Optagelse af det til Statshusholdningens Førelse fornødne Laan". Ved Landstingets Møde samme Aften meddeltes det, at Finansministeren tog Statslaansforslaget tilbage, da den i Aftalerne fastsatte Frist var udløbet. Oppositionen svarede med en Landstingsdagsorden, der sagde, „at Tinget under de tilstedeværende Forhold vil være beredt til at vedtage Statslaansforslaget, saafremt Ministeriet efter en Appel til Vælgerne gennem en Opløsning af Folketinget paa ny fremsætter Forslaget". Umiddelbart efter denne Dagsordens Vedtagelse samledes Folketinget, og det meddeltes her, at 25 Medlemmer havde stillet Forslag om at vælge en ny Formand. Venstremanden *N. Pedersen-Nyskov* havde hidtil været Formand; nu ventedes Ministeriets Tilbagetræden, og det var da Tanken at vælge den hidtidige Statsminister C. Th. Zahle til Tingets Formand.

Flertalspartiernes Opfattelse var, at Landstinget, der selv var værnet ved den ny Grundlovs Regler om Betingelserne for Landstingsopløsning, ikke havde Ret til at nægte et Statslaan, hvis Nødvendighed alle erkendte, for at fremkalde enten Ophævelse af en af begge Ting vedtagen Lov, eller Opløsning af Folketinget; og man ansaa det for nødvendigt at gennemføre en Ændring af Valgloven, før Nyvalg fandt Sted.

Digitized by Google

Den 1. Marts forelaa Ministeriets *Demissionsbegæring* i Statsraadet. Det hed her om Landstinget: „Ved saaledes at hindre Bevillingen af de til Statshusholdningens Forelse nødvendige Midler har Landstinget handlet uden for Forfatningens Forudsætninger og imod dens Aand." Kravet om Augustlovens Bortfald var „et uforsvarligt Attentat paa Folketingets Frihed"; Statslaanet kunde ikke vente paa et Folketingsvalg; et saadant krævede en ny Valglov. Kongen tog Forbehold over for Demissionsbegæringen og tilkaldte samme Dag Partiformændene; han anbefalede et Samlingsministerium; Venstre og de Konservative udtrykte deres Sympati derfor, de Radikale og Socialdemokraterne ansaa det for umuligt i den foreliggende Kampsituation. Man ventede nu et Ministerium J. C. Christensen, og Kongen havde gentagne Samtaler med J. C. Christensen derom. Mandag d. 3. Marts ansaas det for at være i Orden. Tirsdag d. 4. bragte „Politiken" en skarp Artikel, der mindede om Christian IX's Kamp med Folketinget, og i samme Aand skrev „Social-Demokraten". Samme Formiddag mødtoges J. C. Christensen atter af Kongen, men denne meddelte ham nu, at han ikke vilde udnævne et Ministerium, der ikke havde Flertal i Folketinget. Klokken 3 samme Dag mødte de otte Partiformænd hos Kongen sammen med Statsministeren, og Kongen sagde her: „Som Resultat af mine Overvejelser meddeler jeg, at jeg ikke udnævner et Ministerium, der ikke er i Overensstemmelse med Folketingets Flertal. Jeg beklager, at et Samlingsministerium ikke har Udsigt til at kunne dannes." Han bad Førerne overveje en Løsning, og Forhandlinger mellem dem fandt Sted. Fra radikal Side lovede man et Venstreministerium *frit Lejde* til Gennemførelse af visse Love, naar det forpligtede sig til ikke at oplose, før en ny Valglov var gennemført. Venstre sagde Nej, og de Konservative sluttede sig til dette Svar. Indenrigsministeren sagde nu, at han var villig til Forhandling om en rimelig Begrænsning af Augustlovens Varighed, men da han fastholdt, at Statslaanet maatte ordnes før denne Forhandling, afvistes Tilbudet. Herman Trier maatte paa Partiformændenes Vegne meddele Kongen, at Forhandlingerne var blevet resultatløse.

Kongen modtog nu Demissionsbegæringen, men bad Ministeriet fungere, til et nyt Ministerium kunde dannes; samtidig bad han Formændene forsoge ny Forhandlinger. Disse varede en Uge. Mange Planer var fremme; man talte om et „Forretningsministerium", dannet af Grev *Frijs*, og gentog i øvrigt de samme Tanker, der første Gang havde været fremme, men uden større Held. Til sidst foreslog Statsministeren, at Ministeriet skulde fortsætte med Optagelse af en eller to Ministre uden Portefeuille for hvert Parti; deres særlige Opgave skulde være sammen med Statsministeren at tilrettelægge Sønderjyllands Ind-

Digitized by Google

lemmelse, lette Afviklingen af de overordentlige Foranstaltninger og skabe Enighed om Valgloven. Det afvistes af Oppositionen. Slengerik foreslog da en Folkeafstemning om Konflikten, men ogsaa det afvistes. J. C. Christensen foreslog et Blandingsministerium: 6 af Flertallet, 5 af Mindretallet; det afvistes af Flertalspartierne.

Lørdag den 15. maatte Herman Trier endnu en Gang meddele Kongen, at man ikke kunde enes. Kongen opfordrede da Statsministeren til at undersøge Mulighederne for Ministeriets Forbliven. Mandag den 17. samledes derpaa de Radikale og Socialdemokraterne til Fællesmøde herom. Mødet vedtog en Opfordring til Ministeriet om at fortsætte og til at søge Konflikten løst ved samtidig at forelægge Forslag om Statslaan og om Augustlovens Afvikling. Den 18. Marts tog Ministeriet *Afskedsbegæringen* tilbage, og den 21. Marts genoptog Rigsdagen Arbejdet.

Kravet om Nyvalg af Formand opgaves. Forslag om Statslaan og om Augustlov fremsattes i Landstinget. Dette lod foreløbig Statslaansforslaget hvile, medens Afviklingsforslaget gik til Folketinget i en Skikkelse, Ministeriet ikke kunde billige. I Folketingsudvalget enedes man omsider d. 31. Marts. Der skulde nedsættes et Udvalg paa 8 Medlemmer, 2 af hvert Parti; alle i Henhold til Augustloven udstedte Bestemmelser skulde forelægges for dette; det skulde gøre Indstilling til Rigsdagen om deres Bortfald eller Bestaaen, men de skulde bestaa, til Bortfald vedtoges; ny Bestemmelser skulde gennem Udvalget gaa til Rigsdagen; billigeledes de ikke af begge Ting, bortfaldt de; naar 7 af Udvalgets 8 Medlemmer var enige, var dog Udvalgets Billigelse nok; Augustloven selv bortfaldt 1. September; naar Rigsdagen ikke var samlet, skulde Indenrigsministeren dog vedblivende kunne udstede tilsvarende Bestemmelser; de Paabud, der bestod 1. September, bortfaldt, hvis Rigsdagen ikke vedtog deres Opretholdelse. Samme Dag denne Aftale kom i Stand, vedtoges *Statslaansloven*, for hvilken Fristen denne Gang var 31. Marts. Kort før Augustloven skulde udlobe, den 31. August, vedtoges efter Aftale med 8-Mands Udvalget en ny „Prisreguleringslov", der gav Ministeren Ret til at at udstede regulerende Bestemmelser, naar 7 af Udvalget billigede det, eller Rigsdagen godkendte Beslutning derom. Striden var da endt med et Forlig, men det kunde ikke nægtes, at dette væsentlig svækkede Ministeriets Mulighed for at hindre, at Overgangen til det frie økonomiske Liv tog alt for stærk Fart.

I Foraarets Løb bedredes imidlertid Tilførselsforholdene, og adskillige Udførselsforbud kunde efterhaanden hæves. I Juli aftaltes med De forenede Stater og England, at Handelsoverenskomsterne med den strenge Begrænsning af Danmarks Handlefrihed skulde bortfalde fra Fredens Ratifikation. Der kom til at gaa endnu et halvt Aar, før denne

Digitized by Google

fandt Sted, men i Mellemtiden gik man i Praksis i stort Omfang bort fra Overenskomsterne. Aftalerne med Tyskland var bortfaldet allerede med Vaabenstilstanden, men de tyske Forhold var foreløbig saadanne, at der kun var ringe Mulighed for Omsætning af Betydning. De Skibe, der var forpligtede til Sejlads for de Allierede, frigaves efterhaanden. Krigsforsikringen ophørte.

Bestemmelserne om *Befolkningens* Forsyning med de vigtigste Varer maatte foreløbig opretholdes. I Sommeren 1919 forhandledes ivrigt om en ny *Kornlov*. Der viste sig her den vante Meningsforskel mellem Husmændene og de større Landbrugere; den førte til, at det større Landbrugs Repræsentanter meldte sig ud af det staaende Landbrugsudvalg og dannede et nyt „Landbrugsraad", i hvilket Husmændene nægtede at være med. Selve Kornloven gennemførtes til sidst ved et Forlig mellem Indenrigsministeren og Landstingsflertallet; dette fik saa store Indrømmelser, at Socialdemokraterne ikke vilde stemme for Loven. Der blev Afleveringspligt for Rug og Hvede, men Prisen forhøjedes til 30 Kr. pr. 100 kg, og der blev truffet en Række Bestemmelser om Ombytning med Foderkorn. Brødrationeringen blev ved at bestaa for Rugbrødet. Fra Foraaret 1919 havde man kunnet øge Franskbrødrationerne noget, og fra Sommeren 1919 ophørte Franskbrødrationeringen.

Da *Foderstofindførselen* kom i Gang i Begyndelsen af 1919, overdrog man Centralkontoret for Indførsel af Foderstoffer, hvor de forskellige Interesser var repræsenterede, Indkøb og Fordeling, men Landboforeningerne var hele Tiden misfornøjede hermed, og Ordningen ophørte i Efteraaret 1919. Bestemmelserne om Fabrikation af *Øl og Spiritus* lempedes efterhaanden; da de i 1917 beslaglagte Lagre af Sprit var opbrugt i Sommeren 1919, tillodes en begrænset Produktion. Men den høje Beskatning opretholdtes.

Flæskemærkerne blev ret snart for saa vidt overflødige, som der tilførtes tilstrækkeligt Flæsk fra De forenede Stater; deres Betydning blev da kun, at de gav Ret til Køb af den angivne Flæskemængde til Maksimalpris. Da Lovgivningen om Tilskud til Nedsættelse af Flæskepriserne udløb i Efteraaret 1919, modsatte Venstre sig Forlængelsen; man enedes da om, at lade det halve Tilskud bestaa en kort Tid. Da der atter var kommet en *Margarineproduktion* i Gang, ophørte *Smørrationeringen* i Foraaret 1919; i nogle Maaneder bevaredes dog Rabatmærker, der gav Ret til nedsat Pris. Foreløbig bestod ligeledes *Sukkerrationeringen*.

Kultilførslerne var i Vinteren 1918—19 ringere baade fra England og fra Tyskland end den foregaaende Vinter. I Oktober 1918 var tidlig Lukketid paabudt for Teatre, Beværtninger, Butikker o. s. v., og

Digitized by Google

først hen paa Foraaret kunde Reglerne mildnes. Siden voldte Strejker i den engelske Kulindustri megen Vanskelighed. I Begyndelsen af 1920 maatte Lukketidsreglerne atter skærpes. Lovgivningen om *Brændehugst* forlængedes et Par Gange trods mange Indvendinger fra Venstre.

Dyrtidslovgivningen fornyedes i Sommeren og Efteraaret 1919, men saaledes, at de Beløb, der stilledes til Raadighed for Kommunerne betydelig nedsattes. I Marts 1920 opgaves den hidtidige Dyrtidslovgivning, men de Beløb, der var til Raadighed for Hjælpekasserne, forøgedes, saa disse i nogen Maade kunde træde til i Stedet. Om *Arbejdsløshedsunderstøttelsen* naaedes i December 1919 en Overenskomst, hvorefter Reglerne om Tillæg og fortsat Hjælp skulde bestaa Finansaaret ud, men derpaa bortfalde.

Produktions- og Forretningsvilkaarene var i disse Aar yderst brogede. *Landbrugets* Produktion var endnu lammet af Blokadetidens Forhold. Høsten var i 1919 bedre end i 1918, 5,62 Millioner Afgrodeenheder mod 4,38, og det regnes, at der med det indførte var ca. 70 Millioner kg til Raadighed for Dyr og Mennesker mod 60 Millioner de to foregaaende Aar og 80 normalt, men Kreaturbestanden var forringet og kunde ikke pludselig bringes op igen; Mælkeproduktionen var i 1919 som i 1918 ikke meget over Halvdelen af det normale; Svinenes Tal, der havde været nede paa en Tredjedel af det normale, steg i 1919 endnu kun lidt; Smørproduktionen var 61 Millioner kg mod 58 Aaret før, 110 Millioner normalt. Naar Landboerne alligevel følte sig som velstillede, beroede det paa de høje Priser, der betaltes, for en stor Del i Henhold til Kornloven.

Industriproduktionen kom hurtigere i Gang trods Mangelen paa Raavarer. Det beregnede Indekstal for 1919 er 111 mod 81 Aaret før. Arbejdsløsheden gik ned fra 18,1 % til 10,9 %, de tabte Arbejdsdage fra 11½ til ca. 9 Millioner.

Forholdet mellem Indførsel og Udførsel, udtrykt i Millioner Kr., var følgende:

	Indførsel	Udførsel
1913.....	855	721
1918.....	946	758
1919.....2605		1008

Der var i 1919 en meget større Indførsel end i Blokadeaaret 1918, men i Forhold til 1913 var Indførselsmængden, udtrykt i Varer, ikke steget; Forskellen ligger i, at Priserne var tredoblede; Aarets Indførsel havde desuden den gode Begrundelse, at mange Lagre var tømte i Blokadetiden. Den Vanskelighed, der opstod i Forholdet til Udlandet, beroede endnu i 1919 paa, at Udførselsmængden paa Grund af Landbrugets

Digitized by Google

ringe Produktion blev under det halve af Udførselsmængden i 1913; ogsaa for Udførselsvarerne var Priserne tredoblede, men Tilbagegangen i Mængde skabte et Underskud paa Handelsbalancen paa ca. 1600 Millioner; dette var mere, end de indsejlede Fragter kunde dække, skønt de endnu var meget store; Resten dækkedes af det store Beløb, som Danmark, da Vaabenstilstanden kom, havde til gode i Udlandet; derfor mærkedes Betalingsvanskeligheder foreløbig ikke meget.

En gros-Pristallet var først lidt vigende; i Juli 1918 var det 302, i Juli 1919: 295, men derefter begyndte en hurtig Stigning. *Detailpristallet* steg stærkt, efterhaanden som Prisreguleringerne indskrænkedes. Endnu i Juli 1918 var det nede paa 182, i Januar 1919 var det 190, i Juli 1919: 211, i Januar 1920: 242.

Nationalbanken opmuntrede den herskende Forretningsiver ved at lade sit Seddelomlob gaa i Vejret. Ved Slutningen af 1918 var Seddelmængden 450 Millioner, Aaret derefter 489. Sammen med den store Indførsel bidrog dette til at svække *Kronens Købekraft*. I Krigstiden havde den danske Krone staaet højt; i 1915 faldt den vel lidt, men inden Aarets Slutning var den i fuld Værdi, og i den følgende Tid stod den over Pari, medens man normalt fik en Dollar for 3 Kr. 75 Øre, fik man den i Juli 1918 for 3 Kr. 24 Øre. I Aarets sidste Maaneder forsvandt Overprisen; ved dets Slutning kostede en Dollar 3 Kr. 73 Øre. Men i 1919 faldt Kronen først langsomt, og i Aarets sidste Halvdel tog Bevægelsen Fart; i Oktbr. kostede en Dollar 4,61 Kr., ved Aarets Slutning 5,27; det vil sige, at Kronens Guldværdi var henholdsvis 83 og 71 %. Denne Bevægelse skabte Bekymring baade i Ministeriet og i Erhvervskredse. I December 1919 paalagde Indenrigsministeren Den overordentlige Kommission at søge Midler til at begrænse Kulindførselen og til at opnaa forøget Eksport ved Begrænsning af Forbruget af forskellige Varer. Ved samme Tid nedsattes et „Valuta-Fællesraad" af Repræsentanter for Bankerne og Erhvervsgrenene med den Opgave at begrænse de Beløb, der stilledes til Raadighed til Indkøb i Udlandet. Men Forsøget glippede. Vekselerere og mindre Banker ydede Laan, naar Hovedbankerne ikke vilde, og danske Forretningsfolk skaffede sig Kredit i Udlandet. Valutafællesraadet kom da til det Resultat, at den eneste Udvej var, at Staten forbød Indførsel af Varer, til hvis Indkøb der ikke var skaffet Penge med Raadets Tilslutning; kun et Medlem, *Th. Madsen-Mygdal*, gik imod med den Begrundelse, at ingen Statsforanstaltninger hjalp, „med mindre Befolkningens Arbejdsvilje og frivillige Sparsommelighed danner Grundlaget." Imens faldt Kronen, saa dens Guldværdi i Februar var nede paa 54. Den 6. Marts 1920 forelagde Handelsministeren Forslag, hvorefter han skulde have Ret til sammen med Rigsdagens Afviklingsudvalg at fastsætte Regler, der

Digitized by Google

gjorde Indkøb af visse Varer afhængig af, at der forelaa Samtykke fra Valutaraadet til Betaling af Varen; Raadet skulde dog saa suppleres med Medlemmer udnævnte af Handelsministeren.

Forslaget mødte heftig Modstand fra Venstre; navnlig bekæmpedes Tanken skarpt i en Artikelrække i „Berlingske Tidende" i Begyndelsen af Marts, skrevet af Madsen-Mygdal. Det hed her: „De lave Valutakurser kommer som en god Ven til det Land, der har overfyldte Lagre og byder det en Lejlighed til paa fordelagtig Maade at afsætte dem igen. Den ansporer Produktionen, og den hæmmer Forbruget. Som det eneste sunde og tiltalende Reguleringsmiddel lægger den alt til Rette for Eksportens Forøgelse, opmuntrer og støtter de Erhverv eller Enkeltvirksomheder, der anstrenger sig for at eksportere, men lægger sig barsk i Vejen for alle de Virksomheder, der kun beskæftiger sig med at købe ind fra Udlandet og lade Varerne med eller uden Bearbejdelse forsvinde i det hjemlige Forbrug." Ogsaa de Konservative gik imod; den radikale Ordfører udtalte nogen Betænkelighed, medens Socialdemokraterne var afgjort for. Handelsministeren svarede over for Talen om „den frie Konkurrence": „Mig forekommer det, at hvor man ser hen, viser de handlende sig fortræffeligt i Stand til at konkurrere Priserne op, men jeg ser ikke noget til, at de konkurrerer dem ned. At ville sige under disse Forhold, at Staten skal lægge Hænderne i Skødet, at Regeringsmagten ikke skal gribe ind, hvor Forholdene aabenbart kræver det, det er, forekommer det mig, at skyde et Ansvar fra sig, som man bagefter i høj Grad vil kunne komme til at beklage, at man har skubbet fra sig. Naar det viser sig, at Prisforhøjelser og Lønforhøjelser i alle mulige Forhold sætter deres Spor, at det bliver dyrere og dyrere at leve, Udgifterne bliver større og større, at Landets Gældsforhold over for Udlandet bliver stærkt forværret, og naar Folket selv, alle Klasser, alle Lag, uden at gore sig Stillingen klar, medvirker til at drive Udviklingen hen i den Retning, saa er det en Opgave for Regeringen at overveje, om der dog ikke bor gribes ind, saa vidt det er muligt at gøre det, for at afværge, at der slaas mere i Stykker, end der burde slaas i Stykker." „Det er ikke tilstrækkeligt at holde en moralsk Forelæsning om, hvad man skal gøre. Hvis det var tilstrækkeligt, at vi her fortalte Folk, at de skal arbejde, og at de ikke maa give for mange Penge ud, ja saa kunde Folketinget indskrænke sig til fra det Skolekateder, som det saa betænksomt har indrettet, at holde moralske Forelæsninger."

Selve Fremsættelsen af Forslaget styrkede imidlertid Valutaraadets Bestræbelser saa meget, at det lykkedes at hæve Kurserne, der i Februar havde været nede paa 54, til 69 i Slutningen af Marts, da Ministeriets Afskedigelse afbrød disse Bestræbelser.

Digitized by Google

De halvandet Aar efter Krigen bragte mange Forskydninger i Befolkningens *Indtægtsforhold*, men som Helhed gik Indtægterne op med de stigende Priser. I 1918 beregnedes den samlede Indtægt til 2,459 Mill. Kr., i 1919 til 3,359, medens Formuerne steg fra 9,642 Millioner til 9,910. Som et Varsel om det kommende Tilbageslag begyndte Aktiekurserne at gaa ned. Det gennemsnitlige Indekstal for Aktier, der i 1918 havde været oppe paa 210, var i 1919 nede paa 183. Kun Bankaktier holdt endnu deres Kurs, alle de andre Grupper var dalende.

Arbejderne fik nu større Andel i Udbyttet, end Tilfældet havde været i Krigsaarene. Kort før Krigen, i 1911, var der i de fleste Fag sluttet femaarige Lønoverenskomster. De udløb i Begyndelsen af 1916, men Arbejdsgivere og Arbejdere enedes da om Fornyelse paa 2 Aar, mod at Arbejdsgiverne gik ind paa Tillæg paa 10—15 %, hvilket var under det, Prisstigningen egentlig begrundede; da Priserne vedblivende var stigende, forhandlede man sig i Løbet af de to følgende Aar til Rette om Dyrtidstillæg, der dog stadig var bagved Prisstigningen. I Foraaret 1918 fornyedes Overenskomsterne atter for et Aar med et ekstra Dyrtidstillæg. For Jernindustrien aftaltes nu Lønreguleringer i Forhold til Pristallet, og i Sommerens Løb foregik en almindelig Regulering „Augustreguleringen" med Hensyntagen til det i Juli beregnede Pristal. I Oktober 1918 var man naaet saa vidt, at Lønstigningen for dem, der havde Arbejde, stod Maal med Prisstigningen; naar Hensyn tages til Arbejdsløsheden og Arbejdsstandsningen, var Lønnen udtrykt i Varer endnu for 1918 dog kun 83 % af Lønnen i 1913.

Omvæltningerne i Tyskland i November 1918 vakte stærkt Røre ogsaa i Danmark. De yderliggaaende Grupper, der allerede tidligere havde fremkaldt Demonstrationer, iværksatte Optøjerne paa Grønttorvet (se S. 372). Men ogsaa i *Fagforeningerne*, der lededes af Socialdemokraterne, rejstes nu Krav om, at Arbejderne skulde have Erstatning for Krigstidens vanskelige Kaar. Socialdemokratiets Rigsdagsgruppe og Partibestyrelse samledes den 13. November og formede en Række Reformkrav, der dog i det hele faldt sammen med Ønsker, som ogsaa næredes i Det radikale Venstre og Ministeriet. Den 18. November overtog *Stauning* i Overensstemmelse med Planer, der længe havde været drøftet i Ministeriet, den Del af Indenrigsministeriet, der havde særlig Betydning for Arbejderne. Omtrent samtidig optog Ministeriet Forhandlinger med Finansudvalgene om Indførelse af *Otte-Timers-Arbejdsdag* i Statens Virksomheder; den fornødne Tilslutning opnaaedes, og Ottetimersdagen indførtes fra April 1919. Desuden fremsattes Lovforslag om Ottetimersdagen i alle Virksomheder med Døgndrift, saa der blev tre Hold med 8 Timer hvert, i Stedet for 2 med 12 Timer. Det gennemførtes, og en Kommission nedsattes til Forhandling om en

Digitized by Google

lovbestemt Ottetimersdag ogsaa i andre Virksomheder. København og en Række andre Kommuner fulgte Statens Eksempel. Endelig kom det til Forhandling mellem Arbejdsgivere og Arbejdere om Arbejdstiden, og denne Forhandling førte i Maj 1919 til Aftale om de otte Timers Indførelse senest fra 1. Januar 1920. Det betød gennemsnitlig taget en Nedgang i Arbejdstiden paa halvanden Time daglig.

Dernæst gennemførtes i Efteraaret 1918 og Foraaret 1919 en Række Lønforhøjelser, og det aftaltes tillige, at der i August 1919 skulde ske en ny Augustregulering i Tilknytning til Pristallet for Juli. Det samlede Resultat blev, at Arbejderne for 1919 naaede en Realløn pr. Time paa 125, naar Reallønnen 1913 regnes til 100; tages Arbejdsløsheden med i Betragtning er Indekstallet dog 118. I April 1920 opgjordes den gennemsnitlige Timefortjeneste til 184 Øre mod godt 48 Øre i 1914. Den reelle Timefortjeneste regnedes til 145 i Forhold til 100 i 1914, men da Arbejdstiden var forkortet med halvanden Time, betød det jo ikke saa stor Fremgang i Aarsfortjeneste.

Disse Resultater naaedes, skønt Arbejdsgiverne under Indtryk af de tyske Begivenheder var ret eftergivende, ikke uden et stort Antal Strejker, hvoraf ikke faa iværksattes med Tilsidesættelse af gældende Aftaler om Opsigelsesfrister o. s. v. 919,000 Arbejdsdage tabtes i 1919 ved Arbejdskonflikter mod 195,000 det foregaaende Aar; det var dog kun en Tiendedel af Tabet ved Arbejdsløshed. Størst Røre vakte en *Havnestrejke* i Efteraaret 1919; den stred mod Reglerne, og den vakte megen Uro i Landbokredse, der saa Eksporten truet. Man lagde Planer om at lade Skibene ved Hjælp af frivillig Arbejdskraft og spurgte i Folketinget Statsministeren, om denne da vilde sikre Beskyttelse mod de Strejkende. Han svarede: „Hvis Arbejdsgiverne finder det rigtigt at opfordre andre Arbejdere til at gaa i Arbejde i Københavns Havn, skal der ikke være nogen Hindring fra min Side, og de Arbejdere, der kan skaffes, skal selvfølgelig blive beskyttet i det Omfang, som Myndighederne overhovedet er i Stand til at beskytte dem." Det lykkedes imidlertid Ministeriet at faa de to Parter til at underkaste sig en Voldgiftskendelse, og dermed sluttede Strejken. Hen paa Foraaret var der en Strejke i Slagterierne, og Spørgsmaalet om frivillig Arbejdskraft til Slagtning og eventuelt til Transport var atter fremme. Folketingsmand *P. Pinstrup* spurgte ved Lejlighed Handelsministeren derom og fik Svaret: „Justitsministeren har sagt mig, at han allerede over for Slagterierne har udtalt, at for saa vidt de tager Afskibningen i deres egen Haand, er det en Selvfølge, at det er Regeringens Opgave at drage Omsorg for, at de trygt og i fuld Arbejdsro kan foretage Afsendelsen af deres Produkt fra Esbjerg." Den 20. Marts udsendtes et Cirkulære til Politimestrene, der paalagde dem at drage Omsorg for,

Digitized by Google

at Arbejde med frivillig Arbejdskraft ved Slagterierne og ved Produkternes Indladning ved Jernbane og Skib kunde foregaa i Fred. Ministeriet nedsatte i øvrigt en Kommission af Arbejdsgivere, Arbejdere og Jurister til Drøftelse af en Lov om Straf for Deltagelse i eller Ophidselse til ulovlig Strejke.

I Foraaret 1920 syntes en stor Arbejdskamp forestaaende. Arbejdsgiverne, der hidtil ofte havde givet efter under Indtryk af Tidens Uro og de stigende Priser, modsatte sig nu haardnakket Kravet om yderligere Lønforhøjelse. I Marts 1920 varslede de en Stor-Lockout, der skulde træde i Kraft den 9. April. Men forinden kom Ministeriets Afskedigelse.

Statens Finanser. I Modsætning til 1918—19 blev 1919—20 et for Statens Finanser gunstigt Aar. Skønt Kornlovgivning, Dyrtidslove og ekstraordinær Arbejdsløshed maatte opretholdes, blev dog Udgiften dertil betydelig mindre. I 1918—19 var Statens Udgift hertil 271,7, Kommunernes 63,5, tilsammen 335,2, i 1919—20 var man nede paa 205,6 + 37,5 = 243,1 Million. Udgiften til Smør, der havde været 70 Millioner, var næsten bortfaldet, til Flæsk og Kød var den faldet fra ca. 60 Millioner til det halve. Til Gengæld bragte de højere Kornpriser, der nu betaltes, Udgiften til Brød og Kartofler op fra ca. 38 Millioner til mere end det dobbelte. Tilskudene til kommunale Dyrtidsforanstaltninger var saa vel som Kommunernes egne Udgifter dertil i stærk Tilbagegang, Arbejdsløshedsudgifterne ligesaa.

Krigs- og Marineministeriets Udgifter, der i 1918—19 havde været 121 Millioner, bragtes i 1919—20 ned til 56,3. I alt formindskedes *Udgifterne* fra 616 til 533 Millioner. Samtidig gik *Indtægterne* op fra 462 Millioner til 594, saa der blev et Overskud paa 61 Millioner Kr. Indtægtsstigningen skyldtes dels Opgangen i Befolkningens Indtægter, dels en Række *ny Skattelove.* Allerede i Oktober 1918, kort før Vaabenstilstanden, havde Finansministeren forelagt et Sæt ny Skattelove, og disse gennemførtes i Decbr. 1918. Merindkomstskatten fornyedes uændret, Tillægsskatten for Indkomsten forblev næsten uændret; dertil kom nu en klækkelig Tillægsskat for Formuer over 25,000 Kr.; den begyndte med 0,35 pro mille og steg til 20 p. m. for Formuer over 20 Millioner. Samtidig forhøjedes Aktieselskabsskatten, og Ejendomsskylden blev 2 Kr. pr. Tusind. Arveafgiften øgedes for de store Arvelodders Vedkommende, Tobaksskatten skærpedes betydelig, ligesaa Tillægsskatten paa Vin. Ogsaa Børsskatten, Tinglæsnings- og Spillekortsafgift forøgedes. Desuden forøgedes nu, i Overensstemmelse med Krav fra Venstre og Konservative, Jernbane- og Posttakster. Det var med megen Anstrengelse, det lykkedes at fan Forstaaelse mellem Folketings- og Lands-

Digitized by Google

tingsflertal om de ny Skatter. Disse var som de tidligere af midlertidig Karakter.

I Juli 1919 foreslog Finansministeren Forlængelse af disse Love med betydelige Ændringer, og i Oktober 1919 vedtoges hans Forslag efter en Del Forandringer. For Fremtiden, fra April 1920, skulde Merindkomstskat og Tillægsafgifter bortfalde, idet der indførtes en helt ny Skala, stigende fra 0,4 til omtrent 25 % for Indtægter, 0,65 p. m. til ca. 25 p. m. for Formuer og fra 5 til 35 % for Aktieselskabsoverskud. For 1919—20 skulde betales et særligt Tillæg til den almindelige Indkomstskat paa 30 Øre for hver Krones Skat. Forlystelsesskatten fordobledes, ny Skatter kom til paa Lystfartøjer og Motorkøretøjer, Jernbanetakster og Porto forhøjedes. Det hele skulde gælde til 1. April 1921.

For Finansaaret 1919—20 blev Resultatet i Millioner Kr.:

Direkte Skatter.		*Omsætningsafgifter.*		*Forbrugsafgifter.*	
Ejendomsskyld	12	Stempelafgifter m. m.	29	Indførselstold	73
Indkomstskat	78	Børsskat	13	Spiritusafgifter	35
Formueskat	14		42	Ølskat	22
Merindkomstskat	175			Sukker	7
Tillægsskat paa Indkomst og Formue	34			Tobak	25
Tillæg til Indkomstskatter	25			Tillægsafgift paa Vin	4
Arveafgift	10			Forlystelsesafgift	4
	348			Motorvogne	1
					171

Medens de direkte Skatter før Krigen havde indbragt under en Tredjedel af det samlede Beløb, nærmede de sig nu to Tredjedele. I Forhold til den beregnede Indtægt var Statsskatterne 16,7 %, lidt mere end Aaret før.

Efter den store Strid om Statslaan og Augustlov i Foraaret 1919 var optaget et Statslaan paa 120 Millioner Kr. I August 1919, da Nordslesvigs Tilbagevenden kunde anses for sikret, optoges et *Genforeningslaan.* Det var beregnet til 120 Millioner, men da det overtegnedes, øgedes det til 145.

Den samlede Bevægelse i Statens Aktiver og Passiver fra 1914 til 1920 var i Millioner Kr.:

	Aktiver	*Statsgæld*			*Formue*
		Indenlandsk	Udenlandsk	Ialt	
$^{31}/_{3}$ 1920	1400	672	254	926	474
$^{31}/_{3}$ 1914	822	88	273	361	461

Der var da en Formueforøgelse paa 13 Millioner Kr., men dette var muliggjort ved Salget af de vestindiske Øer. Statsgælden var steget

Digitized by Google

med ca. 565 Millioner, Kassebeholdning og Reservefond med ca. 300 Millioner.

Kommuneskatterne steg i dette Aar fra 202 til 262 Millioner. Det samlede Skattebelob til Stat og Kommune var 823 Millioner eller 24,5 % af den beregnede Indtægt, omtrent som Aaret for.

15. **Reformlovgivning 1913—20.**

Det allermeste af Krigsaarenes Lovgivning gjaldt de særegne Forhold, Krigen skabte. Men ved Siden deraf foregik, dels under Krigen, dels i de halvandet Aar derefter en omfattende *Reformlovgivning*. Den blev mulig dels ved de Stemninger, Krigen og dens Afslutning fremkaldte, dels ved de ændrede Partiforhold, der opstod i Landstinget ved Grundlovsvalget 1913 og Valget efter de ny Regler 1918. Til meget var alle 4 Partier med, andet gennemførtes med Tilslutning af et af de to Oppositionspartier; Ministeriet havde paa intet Tidspunkt Flertal i Landstinget, saa der kunde gennemføres en Lovgivning, der tilfredsstillede det selv og Folketingsflertallet.

Kort efter den ny Grundlovs Gennemførelse fulgte Opfyldelsen af en af Junigrundlovens Løfteparagraffer: Adskillelsen af den dømmende og administrative Myndighed, Offentlighed og Mundtlighed i *Retsplejen*. 1908—09 var vedtaget en ny Retsplejeordning, der kun ufuldkomment opfyldte Grundlovsløfterne, men dens Ikrafttræden var afhængig af forskellige Love, der stod i Forbindelse dermed, og de blev ikke færdige før Ministeriet Zahles Dannelse. Dette forelagde da Forslag, der gik ud paa den fulde Gennemførelse. Forslaget naaede gennem Folketinget, men ikke gennem Landstinget. Da den ny Grundlov var gennemført, optoges Sagen paa ny, og i Foraaret 1916 vedtoges omsider den ny Retsplejeordning. Den traadte i Kraft 1919. I nær Forbindelse med den ny Grundlov stod Afskaffelsen i 1916 af den privilegerede Valgret til *Amtsraadene*, der var bevaret ved Loven af 1908 om de kommunale Valg; de Konservative gik her imod. Amtmændene vedblev at være selvskrevne Medlemmer, og Venstre satte igennem, at de skulde bevare deres Stemmeret.

Af stor Rækkevidde blev den ny *Jordlovgivning*. Den bestaaende Lovgivning om Oprettelse af *Husmandsbrug* fornyedes og forbedredes ved Love af 1914 og 1917, men de stigende Priser vanskeliggjorde i Krigens senere Aar Oprettelse af Brug efter disse Love. Endnu i 1914—15 og 1915—16 oprettedes ca. 500 Husmandsbrug, omtrent som i Aarene før Krigen, men i de følgende Aar gik Tallene ned til 415, 274, 225 og

Digitized by Google

150. I Ministeriet og dets Parti og i de Kredse ogsaa uden for dette, der havde Sympati for *Henry Georges* Opfattelse, var det Ønske fremme, at Husmandslovgivningen skulde faa en saadan Karakter, at Afgifterne øgedes eller nedsattes, eftersom Jordpriserne steg eller faldt, saaledes at Statshusmændene i daarlige Tider fik lavere Afgift, medens de paa den anden Side ikke fik Mulighed for i Opgangstider at sælge den Jord, de havde faaet ved Statens Hjælp, til en Overpris. I 1911 var nedsat en *Landbokommission* paa 15 Medlemmer, 7 udnævnte af Landbrugsministeren, 8 valgte af Rigsdagens to Ting. I 1916 stillede denne Kommission Forslag om Anvendelse af *Jord i offentlig Eje*, hvilket væsentlig vilde sige Præstegaardsjorden. Der var Enighed om, at denne skulde anvendes til Husmandsbrug. Radikale og socialdemokratiske Medlemmer sammen med nogle af de andre foreslog, at Jorden skulde overdrages Husmændene mod en aarlig Afgift, der forrentede den til enhver Tid fastslaaede Jordværdi; dette var de fleste Konservative og Venstremænd imod. Allerede i Samlingen 1916—17 stillede Landbrugsministeren Forslag i Tilslutning til Tanken om en Afgift skiftende med Jordværdien, men foreløbig lykkedes det ikke at samle et Flertal derom i begge Ting. Først i 1919 naaedes en Overenskomst med Venstre, saaledes at Loven kunde gennemføres. Med Hensyn til Bygningerne fastslog Loven, at Staten skulde yde Laan dertil, som udgjorde $^{9}/_{10}$ af Byggeudgiften, men deraf skulde kun forrentes de 6000 Kr., der svarede til det Byggelaan, man mente vilde have været fornødent, hvis Priserne var som i 1914; det blev betydelige Beløb, Staten saaledes kom til at yde for at bøde paa de høje Byggepriser. Samtidig vedtoges en Lov, hvorefter *Præstegaardsjorden* efterhaanden skulde afhændes i Henhold til Reglerne i den ny Lov; det drejede sig om ca. 50,000 Tdr. Land, saa der kunde blive Jord til flere Tusind Husmandsbrug.

Hertil kom en Løsning af det gamle Spørgsmaal om *Len, Stamhuse og Fideikommisgodser*. Junigrundloven af 1849 havde lovet Regler, hvorefter disse Besiddelser kunde gaa over til fri Ejendom, og i den mellemliggende Tid havde der været mangfoldige Forhandlinger derom. Sidst havde Sagen været drøftet i *Lenskommissionen* af 1909—13. Nu samledes et Flertal af Medlemmerne i Landbokommissionen om at foreslaa, at Besidderne af de paagældende Godser og Kapitaler skulde kunne overtage disse som fri Ejendom mod at betale 10 % af Værdien til Staten og overlade denne en Fjerdedel af Jorden mod fuld Erstatning; denne Jord skulde da anvendes til Husmandsbrug. Kommissionens radikale Medlem, *Niels Frederiksen*, foreslog i Stedet for 10 % at sætte 25 % for de Besiddelser, hvortil Staten havde Hjemfaldsret, 20 % for de andre. Socialdemokraterne krævede en langt større Ydelse til Staten. I 1919 fremsatte Justitsministeren Forslag i Rigsdagen. Med

Digitized by Google

Hensyn til Ydelsen til Staten fulgte han Niels Frederiksen; de Besiddere, der ikke gik ind paa Overgangen til fri Ejendom, skulde svare en aarlig Afgift paa henholdsvis 1,2 % eller 1 % af Værdien, saa de ingen Fordel fik ved at nægte Overgangen; en Tredjedel af Jorden skulde overtages mod Erstatning og bruges til Husmandsbrug. I Rigsdagen krævede de Konservative mindre Ydelse til Staten, Socialdemokraterne større. Loven vedtoges til sidst med Venstres og Det radikale Venstres Stemmer; Socialdemokraterne stemte imod, de fleste Konservative lod være at stemme.

Værdien af de paagældende Besiddelser regnedes til 400 Millioner Kr.; deraf skulde ca. 90 Millioner tilfalde Staten; den Jord, der skulde overtages til Udstykning, regnedes til 40,000 Tdr. Land, noget mindre end Præstegaardsjorden. Denne Gruppe af Jordlove, der stadfæstedes den 4. Oktober 1919, gav Udstykningsbevægelsen ny Karakter og ny Muligheder. Der kunde i Henhold til den oprettes en halv Snes Tusind Husmandsbrug, omtrent saa mange som der i alt var oprettet efter den tidligere Lovgivning. Landbrugsministeren mente imidlertid ikke, at dette vilde være nok. Han havde derfor i Februar 1919 i Tilslutning til Tanker, der var fremsat i Landbokommissionen, foreslaaet, at Staten skulde have Ret til at erhverve Jord til mindre Jordbrug og Byggepladser; kunde Jorden ikke faas paa rimelige Vilkaar, skulde man kunne *ekspropriere* den fra Ejendomme over en vis Størrelse. Dette Forslag strandede paa heftig Modstand af Venstre og Konservative.

Sammen med Bestræbelserne for at skabe et tryggere Grundlag for Udstykningen gik Arbejdet for at lette *Adgangen* til *Jorden* ved at gøre Ejendomsskatterne til en *Grundværdiafgift*, medens *Afgiften* af Bygninger skulde bortfalde. I Det radikale Venstre og Socialdemokratiet var det den almindelige Opfattelse, at den i 1903 indførte Ejendomsskyld var kommet til at virke uretfærdigt mod de mindre Jordbrugere; Husmandsforeningerne var af samme Anskuelse, og denne var ikke uden Ørenlyd inden for Venstre. Man ønskede Ejendomsskylden afløst af en Grundskyld efter Princippet: lige Skat paa lige Jord. Til Forberedelse deraf vedtoges det i 1916, at der sammen med Ejendomsskyldvurderingen skulde foregaa en almindelig Jordvurdering. I Marts 1920 foreslog Finansministeren, at Statsejendomsskylden skulde gaa over til at blive en Grundskyld, og samtidig fremsatte Indenrigsministeren Forslag om, at samme Overgang skulde ske for Ejendomsskatterne i Kommunerne. Nogle vilde gaa videre og i Tilslutning til Henry Georges Teorier gennemføre en Grundværdiafgift paa 4—5 %, som de tænkte sig kunde afløse alle andre Skatter, men i Rigsdagen rejstes dette Krav ikke.

Et gammelt Stridsspørgsmaal bragtes ud af Verden ved Loven af

Digitized by Google

1919 om Afløsning af *Fæsteejendom* og Brugen af Huse paa Landet. I 1910 var nedsat en Kommission herom, men det var ikke lykkedes at naa til Forstaaelse i denne. I 1915 foreslog Landbrugsministeren at give Brugerne af Fæstegaarde samt visse Grupper af Fæstehuse Ret til at kræve disses Overgang til Selveje mod en vis Ydelse. Der var dengang tilbage 1500 Fæstegaarde med ca. 8000 Tdr. Hartkorn. Først i 1919 opnaaedes Enighed mellem Landsting og Folketing; der tilfojedes nu Regler for at sikre Brugerne af de øvrige Fæstehuse og af Leje- og Tjenestehuse mod vilkaarlig Opsigelse. I 1918 var gennemført en Lov om Afløsning af Arvefæsteafgifter.

Paa den *sociale Lovgivnings Omraade* gennemførtes i 1916 en samlet Ordning af al *Ulykkesforsikring*, medens denne hidtil havde været ordnet gennem en Række Særlove for de enkelte Erhverv. I 1919 fremsatte Indenrigsministeren to Forslag om *Aldersrente* og *Invaliderente*. Aldersrenteforslaget gik i første Række ud paa, at de Beløb, der ydedes som Understøttelse, ikke skulde ydes efter Skøn; de skulde tilkomme enhver, der ikke havde over en vis Indtægt eller Formue som en Ret; derudover skulde der saa kunne ydes større Beløb, hvor Forholdene krævede det, efter Kommunalbestyrelsens Skøn. Desuden skulde indføres en tilsvarende *Invaliderente* for dem, der blev uarbejdsdygtige, før de var 60 Aar og kunde faa Aldersrente. Desuden forelagdes Forslag om Ændringer i *Sygekasseloven*, der skulde bringe en Ændring af de kronisk Syges Stilling. Men intet af disse tre Forslag behandledes til Ende før Ministeriets Afskedigelse. Da *Stauning* havde overtaget en Del af Indenrigsministeriet, foreslog han, foruden de tidligere omtalte Love om Arbejdstiden (se S. 409) Afskaffelse af *Natarbejde i Bagerierne;* Forslaget førtes saa langt frem, at det kunde vedtages i Juni 1920; desuden forelagdes Forslag om en Nyordning af *Lærlingeforholdet*, men dette behandledes ikke til Ende.

Spørgsmaalet om Statskontrol til Værn mod Misbrug inden for *Pengeinstitutter og store Selskaber* var i disse Aar Genstand for megen Opmærksomhed. I 1917 gennemfortes en *Aktieselskabslov;* der havde været forhandlet derom i Rigsdagen siden 1910. I 1919 aflostes den gamle *Sparekasselov* fra 1880 af en ny Lov, der satte betydelig snævrere og strengere Grænser for Sparekassernes Forretningsvirksomhed; samme Aar lykkedes det efter adskillige Aars Forhandling at faa vedtaget den første *Banklov;* der skabtes et Banktilsyn, gaves Regler for Forholdet mellem Kapital og Gældsforpligtelser o. s. v. Da Loven om Afvikling af Augustloven vedtoges, indfojedes i den en Bestemmelse om, at der skulde fremsættes Forslag om Tilsyn med Karteller, Truster og lign.; Forslaget fremsattes og det vedtoges i Folketinget med Tilslutning

Digitized by Google

ogsaa fra Venstre, men Behandlingen i Landstinget afbrødes ved Ministerskiftet.

I 1918 gennemfortes en større Plan for Anlæg af *Dobbeltspor* paa en Række Statsbaner, Koncession paa 40 Privatbaner o. s. v.

Paa Skolevæsenets Omraade foretoges betydningsfulde Ændringer af *det højere Skolevæsen.* De private lærde Skoler var i Tidens Lob kommet i en vanskelig Stilling; det var nodvendigt at forøge Lærernes Løn, og Skolelokalernes Pris var stærkt stigende; det blev da umuligt, at Skolepengene kunde bære Udgiften. Det ordnedes nu i 1918 saaledes, at Staten overtog nogle af Skolerne, Hovedstadskommunerne andre, medens de, der blev ved at være private, fik saadanne Tilskud, at det kunde gaa; Lønningerne skulde være som ved Statens Skoler efter en i 1916 gennemført Lønningslov; Undervisningen skulde være vederlagsfri for Børn, hvis Forældre var ansat til en Skatteindtægt af ikke over 4000 Kr., eller, under Hensyntagen til Børnenes Tal, ikke over 5000 Kr.; for de andre skulde betales efter en efter Forældrenes Skatteindtægt afpasset Skala. Den hele Ordning bekæmpedes stærkt af Venstre, men dens Gennemførelse blev mulig ved Støtte fra konservativ Side. I 1919 vedtoges Overtagelsen af en Række andre private lærde Skoler, ligesom det fastsloges, at de i 1918 fastsatte Skolepenge skulde indføres i alle Statens og Kommunens højere Skoler. I Oktober 1919 forelagdes en Lov om *Handelsskoler;* den gennemførtes i Juni 1920. Til Forberedelse af en gennemgribende Reform af hele Skolevæsenet nedsattes i 1919 en Skolekommission. I 1919 oprettedes „Rask-Ørsted-Fondet" med en Kapital af 5 Millioner Kr., hvis Renter skulde anvendes til Fremme af dansk Videnskab i Forbindelse med fremmed Videnskab; Tanken derom var fremkommet ved nordiske interparlamentariske Møder, hvor man drøftede Midlerne til at genskabe det ved Krigen afbrudte internationale videnskabelige Samarbejde.

Statens Forhold til dens *Tjenestemænd* nyordnedes ved Lov af 1919. I 1917 var der under Trafikministerens Ledelse nedsat en Kommission til Forhandling herom, og paa Grundlag af dens Forslag gennemførtes Loven af 1919. Der skabtes et nyt Lønningssystem, hvilende paa den Tanke, at en Del af Lønnen burde være bevægelig under Hensyn til Priser og økonomiske Forhold i Landet. Det havde jo været den gamle Vanskelighed, at naar Priserne steg, maatte man gaa til særlige Dyrtidstillæg, der da altid var meget omstridt og oftest kom alt for sent. I Krigstiden havde dette været haardt for mange af Tjenestemændene. Nu bestemtes det, at der ved Siden af Grundlønnen skulde ydes et *Konjunkturtillæg,* stigende efter en vis Skala i Forhold til Lønnen, men forholdsvis dog mindre for de store end for de smaa Indtægter, et *Dyrtidstillæg* ens for de forskellige Lønklasser, men forskelligt for Gifte

Digitized by Google

og Ugifte og bevægeligt i Overensstemmelse med Pristallet, samt endelig et *Stedtillæg* forskelligt under Hensyn til Leveomkostningerne paa Opholdsstedet. Som Helhed betod de fastsatte Lønninger en stor Forbedring af Tjenestemændenes Kaar, navnlig for de lavere lønnede. Kvinderne ligestilledes med Mændene. Alt i alt regnedes det, at Lønningsudgifterne vilde stige fra ca. 102 til ca. 162 Millioner Kr. Loven omfattede ca. 35,000 Tjenestemænd.

Men desuden gav den ny Lov Tjenestemændene *Forhandlilngsret*. Der var i Tidens Løb opstaaet Tjenestemandsforeninger, som ønskede at forhandle med Statsmyndighederne om Lønninger, Arbejdsforhold o. s. v. En Tid stillede Administrationen sig meget uvillig over for disse Organisationer, men i 1910 udstedte Ministeriet *Zahle* Regler for Forhandlingerne mellem Administrationen og Organisationerne i Jernbane-, Post-, Telegraf- og Toldetat. Disse Regler fæstnedes nu i Loven, og de udvidedes samtidig til at gælde ogsaa andre Tjenestemandsgrupper. Desuden gaves nu Bestemmelser om, at Tjenestemænd kun med deres Foresattes Samtykke kan have lønnet Virksomhed uden for Statstjenesten. Ved samme Tid vedtoges en Lønningslov for *Folkeskolens Lærere*, der tillige indeholdt Regler om Fordelingen af Udgifterne hertil mellem Stat og Kommuner. Ogsaa for *Præsterne* gennemførtes en ny Lønningslov.

En halv Snes Dage efter, at Vaabenstilstanden var sluttet, foresloges Nedsættelse af en Kommission til Overvejelse af *Hærens og Flaadens* fremtidige Ordning. Under Forhandlingen i Rigsdagen udvidedes Opgaven til ogsaa at give en samlet Redegørelse for de militære Forhold under Krigen.

Kommissionen, hvis Formand blev Forsvarsministeren, og som i øvrigt bestod af Repræsentanter for Partierne og nogle ikke stemmeberettigede Befalingsmænd, optog straks en indgaaende Undersøgelse af Begivenhederne paa det militære Omraade; der fremlagdes herunder Oplysning om de i sin Tid mellem Kaptajn Lütken og General Moltke førte Forhandlinger (se S. 278). Dernæst aftaltes i Kommissionen en Række midlertidige Ændringer i den gældende Ordning, som derpaa gennemførtes ved Lov. I August 1919 vedtoges saaledes, at Efteraarsøvelserne disse Aar skulde bortfalde, og i Marts 1920 bemyndigedes Forsvarsministeren til ved Fodfolket at indkalde en mindre Rekrutstyrke end sædvanlig, dog ikke under Halvdelen. Desuden vedtoges det allerede nu at foretage den Nedlæggelse af *Københavns Landbefæstning* og Ophævelse af Fæstningsartilleriet, der efter Loven af 1909 skulde ske i 1922. Forsvarsministeren havde foreslaaet samtidig at nedlægge en Række Kyst- og Søforter, men derom kunde ikke opnaas Enighed. I 1909 vedtoges i Overensstemmelse med Forslag fra en i 1918 ned-

Digitized by Google

sat Kommission Afskaffelse af *Krigsretterne*, saaledes at ogsaa Sager vedrorende Militæret fremtidig skulde afgores af de sædvanlige Domstole.

Da det var givet, at Nordslesvig vilde komme tilbage til Danmark, fremlagde Statsministeren i November 1919 Forslag om de *Ændringer i Grundloven*, som dette maatte medfore; men samtidig foreslog man, at Rigsdagens Samtykke altid skulde kræves til Krigserklæring eller Fredsslutning, at Landstinget skulde kunne opløses efter samme Regler som Folketinget, at Valgretten skulde indtræde med 21 Aars Alder for Folketinget, 25 Aar for Landstinget; Begrænsningen af Folketingets og Landstingets Medlemstal skulde slettes, de tingvalgte Landstingsmænd vælges af det ny Landsting. Disse Forslag afvistes af Venstre og Konservative. Landstinget indskrænkede Forslaget meget nær til det, der nødvendig fulgte af Sønderjyllands Tilbagevenden, og Forslaget gik i Fællesudvalg. Den 24. Marts 1920 afgav dette Betænkning, uden at Enighed var naaet; Forslaget vedtoges i forskellig Form i de to Ting og bortfaldt dermed. Statsministeren bebudede da et nyt Forslag med de nødvendige Bestemmelser.

Samtidig med Grundlovsforslaget var af Indenrigsministeren fremsat Forslag om en ny *Valglov*, der skulde bøde paa Manglerne ved Loven af 1915 ved at øge Tillægsmandaternes Tal og ophæve Adskillelsen mellem Jylland og Øerne ved Tildelingen af disse. Forhandlingerne herom blev forelobig resultatlose.

16. **Danmarks Indtræden i Folkeforbundet.**

I Krigens sidste Aar var man rundt om i de mindre, neutrale Stater optaget af Tanken om den ny internationale Retsorganisation, som man haabede skulde komme, naar Krigen var forbi. De nordiske Stater aftalte ved Ministermodet i Christiania i November 1917 i Fællesskab at overveje, hvorledes de neutrale Staters fælles Interesser bedst kunde varetages ved Krigens Slutning. For Danmarks Vedkommende nedsattes i Februar 1918 et Udvalg bestaaende af *N. Neergaard*, Departementscheferne i Udenrigsministeriet *H. Zahle* og *J. Clan* og Kontorchef i Udenrigsministeriet *G. Cohn*. Sammen med lignende Udvalg i Sverige og Norge udarbejdede man et Udkast til en international Retsordning, og dette indsendtes i Januar 1919 til Udenrigsministeriet, just ved den Tid, da Fredskonferencen traadte sammen. Man foreslog en permanent Organisation af internationale Freds- og Folkeretskonferencer, Anvendelse af Mægling og Voldgift før Krig, en fast Domstol for internationale Retsstridigheder, Regler for Mægling og endelig Oprettelse af et

Digitized by Google

internationalt Raad. Da Vaabenstilstanden kom, optog Udvalgene Overvejelser af Stillingen over for de Planer om Rustningernes Indskrænkning og Anvendelsen af internationale Magtmidler til Hævdelse af Retten, som var dukket frem rundt om i Landene. Det danske Udvalg udvidedes i den Anledning med Forsvarsministeren, det svenske med *Hjalmar Branting*, det norske med Statsraad *O. A. Blehr* og *L. Mowinckel*. Paa et Møde i København i Slutningen af 1918 gennemdrøftede de tre Udvalg Spørgsmaalet.

De tre nordiske Lande var saaledes fuldt forberedte, da det første Udkast til *Folkeforbundspagten* offentliggjordes den 14. Februar 1919. Efter at dette var drøftet af de Allierede, indbod disse d. 10. Marts 1919 Repræsentanter for 13 neutrale Stater til en uofficiel Forhandling herom i Paris den 20. Marts. Fristen var saa kort, at Norges og Sveriges Udsendinge ikke naaede frem i Tide; de to Landes Gesandter i Paris blev ene om at repræsentere dem ved Møderne, men da de særlige Udsendinge siden kom til Paris, fik de Lejlighed til Samtaler med nogle af de i dette Spørgsmaal toneangivende Personer. Danmark havde netop haft Delegationen i Paris til Forhandling om det sønderjyske Spørgsmaal; den var paa Vejen tilbage naaet til London. Her fik N. Neergaard og P. Munch fra Udenrigsministeren Anmodning om at tage til Paris igen for sammen med Kammerherre Bernhoft at repræsentere Danmark ved Mødet.

For dette fandt Forhandlinger Sted mellem Delegerede fra Schweiz, Holland og de tre nordiske Lande. Man fastslog her, at de fem Landes Ønsker var ensartede; fælles Ændringsforslag var der ikke Tid til at forme, men man enedes om at støtte hinandens Forslag.

Ved Mødet den 20. og et nyt Møde den 21. fremlagdes en Række Ændringsforslag til Pagten. De gik ud paa, at der skulde være lettere Adgang til at indtræde i Forbundet, at Delegeretforsamlingen skulde styrkes over for Raadet, de mindre Stater over for de store, og at der skulde indføres obligatorisk Voldgift. Med særlig Iver søgte man at bringe Klarhed over Pligten til Deltagelse i Anvendelse af Tvangsmidler over for lovbryderske Stater. Udkastet nævnede som saadanne Tvangsmidler dels Afbrydelse af den økonomiske Forbindelse, dels militær Indgriben; det var efter Udtrykkene klart, at alle Medlemmer maatte være med til Afbrydelsen af den økonomiske Forbindelse, men uklart, hvad Tanken var med Hensyn til militær Indgriben; Raadet skulde efter den franske Tekst kunne „angive" Staterne, med hvilke Styrker de skulde deltage deri; efter den engelske Tekst skulde det kun kunne „anbefale" dem at deltage med en vis Styrke. Fra dansk Side foreslog det, at det skulde gøres klart, at det stod enhver Stat frit at undlade at deltage i militære Foranstaltninger; Forhandlingernes Leder; *Robert Cecil*, svarede, at det var Me-

Digitized by Google

ningen, at det skulde være saaledes; den engelske Tekst var den rette; det blev i den endelige Tekst efter det danske Ønske gjort helt tydeligt. Nordmændene udtalte Bekymring for, at der med Antagelsen af Pagten kunde følge Forpligtelse til at holde en vis Militærstyrke. Robert Cecil svarede, at Forbundets Maal var at indskrænke Rustningerne i alle Lande; det kunde da aldrig tænke paa at tilskynde nogen Stat til at holde mere Militær, end den selv ansaa for nødvendigt. Danmark stillede Forslag om, at Stater, hvis Karakter gav tilstrækkelig Betryggelse, skulde have Ret til at erklære sig *neutrale*, saaledes at det paa Forhaand var fastslaaet, at de ikke deltog i nogen Art af militære Foranstaltninger; der optoges ikke i Pagten en almindelig Regel herom, men Schweiz fik siden en saadan Stilling. I det hele toges betydeligt Hensyn til de fra neutral Side fremsatte Ønsker.

Forbundspagten optoges i *Versaillestraktaten af 28. Juni 1919*, og da denne Traktat traadte i Kraft den 10. Januar 1920, opfordrede de Allierede de 13 neutrale Stater til inden to Maaneder at meddele, om de vilde indtræde i Forbundet. I Danmark forelagdes Spørgsmaalet det Udvalg, der hidtil havde arbejdet med disse Emner, og endnu i Januar afgav dette en Betænkning derom. Det fremhævedes her, at de forskellige Spørgsmaal om Deltagelsen i internationale Tvangsforanstaltninger var klarlagt ved Forhandlingerne i Paris og de Ændringer, disse havde medført. Om Deltagelsen i militære Foranstaltninger sagde man: „Ud fra de mindre Landes Synspunkt maa det derfor sikkert i Fremtiden som hidtil hævdes, at deres Andel i det internationale Liv og ligeledes deres Medvirken ved Modarbejdelsen af Retsbrud bør kunne finde Sted i saadanne Former, at de ikke udsættes for den umiddelbare Deltagelse i krigeriske Forviklinger, der for dem, hvorledes end Krigsoperationernes Udfald i øvrigt bliver, næsten altid vil medføre ødelæggende Virkninger af langt dybere indgribende Art end for de store Lande, der desuden for sig kræver en afgørende Indflydelse paa Verdenspolitikken, som de mindre Lande for deres Vedkommende giver Afkald paa." Om Rustningernes Begrænsning efter Henstilling af Folkeforbundsraadet sagde man: „Raadet skal under Hensyntagen til hver Stats geografiske Beliggenhed og særlige Forhold fremsætte Forslag til en saadan Indskrænkning til de forskellige Regeringers Overvejelse og Afgørelse. Men der er ikke tillagt Raadet nogen Myndighed til at fastsætte et Mindstemaal, hvorunder Rustningerne ikke maa indskrænkes."

Udenrigsministeriet tilføjede i de Motiver, hvormed Pagten forelagdes Rigsdagen: „Den i § 8 omhandlede Indskrænkning af de nationale Rustninger til den laveste Grænse, som er forenelig med den nationale Sikkerhed og med Haandhævelse ved fælles Virksomhed af de mellem-

Digitized by Google

folkelige Forpligtelser, er at forstaa saaledes, at Forbundspagten derved tilsigter at modarbejde Rustningerne, men ikke at foreskrive en Pligt for Forbundets Medlemmer til at vedligeholde et vist Mindstemaal, hvorunder Rustningerne ikke maa indskrænkes. Forbundspagten forudsætter dog som et Faktum, at der hos de enkelte Stater findes en vis Militærstyrke."

Disse Udtalelser var droftet med den svenske og den norske Regering, og tilsvarende Udtalelser fandtes i Motiverne til disse Regeringers Forslag om deres Landes Indtræden i Forbundet.

I de andre under Krigen neutrale Lande fandt ivrige Diskussioner Sted i Rigsdagene, før deres Indtræden i Folkeforbundet besluttedes. I Danmark var dette ikke Tilfældet. Nogle af Ordførerne betonede stærkt, at Forudsætningen for deres Tilslutning var, at Pagten forstodes i Overensstemmelse med Ministeriets Redegørelse. Vedtagelsen skete enstemmig.

17. Danmark og Island.

Da Ministeriet Zahle traadte til i 1913, stod Spørgsmaalet om Islands Stilling til Danmark endnu ulost. Ved de sidste Valg paa Island i 1911 var Sejren tilfaldet det forholdsvis moderate Parti „Hjemmestyrepartiet", og dets Fører, *Hannes Hafstein*, var derpaa blevet islandsk Minister. Men over for ham stod „Selvstændighedspartiet", der kun vilde have Konge fælles med Danmark. Sindene var forelobig nogenlunde rolige, men i Forsommeren 1913 kort før Ministeriet Zahles Tiltræden skete en Begivenhed, der vakte nyt Røre. Mange Islændere havde vænnet sig til i Land at bruge et særligt islandsk Flag; intet Lovbud hindrede dette, hvorimod der var gamle Regler om, at paa Havet maatte kun Danebrog anvendes. Nu hændte det, at en ung Islænder roede rundt i Reykjavik Havn med det islandske Flag i Bagstavnen af sin Baad. Den vagthavende Officer paa det danske Fiskeriinspektionsskib „Islands Falk" lagde Mærke dertil og lod Flaget opbringe. Resultatet blev en kraftig islandsk Folkestemning for at faa det islandske Flag anerkendt. Desuden vedtog Altinget i 1913 en ny Forfatning for Islands Særanliggender til Afløsning af Forfatningen af 1874. Valgretten skulde udvides, Forfatningen i det hele moderniseres; islandske Love skulde forelægges „der, hvor Kongen bestemmer". Det sidste rejste et gammelt Stridsspørgsmaal; hidtil var islandske Love forelagt i Statsraad sammen med de danske, men mange Islændere mente, at dette gav de danske Ministre Indflydelse ogsaa paa islandske Sager.

Ministeriet Zahle og det ny Folketingsflertal ønskede i vidt Omfang at

Digitized by Google

imødekomme de islandske Ønsker, men Ministeriet lagde tillige megen Vægt paa, at de danske Partier stod sammen paa dette Omraade, og i Dele af Venstre og Det konservative Folkeparti var Stemningen over for Island mindre velvillig, efter at Forslaget af 1908 (se S. 263) var strandet.

I Oktober 1913 lykkedes det at naa Forstaaelse med Hafstein. Kongen lovede, naar den ny Forfatning i Overensstemmelse med Reglerne var godkendt af et nyvalgt Alting, da at stadfæste den, men han vilde samtidig benytte den ved Forfatningen givne Ret til at bestemme, at islandske Love skulde forelægges ham i Statsraad, og dette vilde han ikke ændre, for en Nyordning af Forholdet mellem Danmark og Island var vedtaget af Rigsdag og Alting. En Maaned derefter lovede han at godkende et særligt islandsk Flag til Brug paa Island og paa islandsk Søterritorium; en Kommission skulde stille Forslag om dets Udseende.

Selvstændighedspartiet erklærede imidlertid, at Kongens Udtalelse om Stedet for Loves Forelæggelse indeholdt et Løfte ogsaa til Danmark; den var derved et Indgreb i Islændernes Ret til frit at raade i alle Særanliggender. Ved Nyvalget til Altinget fik dette Parti Flertal, og Hafstein fulgtes nu af den meget yderliggaaende *S. Eggerz*. Forfatningen vedtoges paa ny, men fulgt af et uklart Forbehold over for Kongens Udtalelse om Stadfæstelse i Statsraad. Eggerz fortolkede dette paa en saadan Maade, at Regeringen ikke kunde godkende det. Han gik af, og ved Forhandling med Forere for de forskellige islandske Partier lykkedes det til sidst Ministeriet at tilvejebringe en Løsning. *E. Arnórsson* blev Minister, og i Juni 1915 stadfæstedes Islands ny Forfatning, 14 Dage efter Danmarks ny Grundlov. Samtidig godkendtes Islands ny Flag. Antallet af islandske Ministre skulde fremtidig fastsættes ved Lov; i Stedet for de 6 kongevalgte Medlemmer af Altinget, der hidtil havde været, traadte 6 valgte ved Forholdstalsvalg; 36 skulde vælges ved Kredsvalg; der indfortes almindelig Valgret baade for Mænd og Kvinder; dog skulde Vælgere af de ny Grupper kun have Valgret, naar de var 40 Aar, men denne Grænse skulde efterhaanden sænkes til 25; til Valgbarhed krævedes Bopæl paa selve Island; Islændere bosatte i Danmark udelukkedes fra Valgbarhed. I 1917 vedtoges det, at der skulde være tre Ministre; *Jón Magnusson* blev Førsteminister.

Selve Spørgsmaalet om *Islands Stilling i Riget* var jo imidlertid endnu uløst. Under Krigen var det paa Island blevet en almindelig Mening, at det vilde have lettet Omsætningen med andre Lande, hvis Island havde haft et særligt Handelsflag til Brug uden for Søterritoriet. Krav derom dukkede nu frem. Den danske Regering mente, at Spørgsmaalet bedst kunde løses i Forbindelse med det samlede Spørgsmaal om Islands Stilling til Danmark. Man foreslog, at en fri Forhandling herom skulde foregaa paa Island med en dansk *Delegation*, repræsenterende Regering

Digitized by Google

og Partier. Det konservative Folkeparti nægtede at udpege nogen Deltager, men Delegationen sendtes alligevel derop; dens Leder blev Handelsminister *Chr. Hage;* Medlemmer var desuden *J. C. Christensen, Borgbjerg* og Professor *Erik Arup.*

I Sommeren 1918 naaedes efter en Række besværlige Forhandlinger fuld Enighed. I September vedtoges Nyordningen af Altinget, hvorefter den godkendtes ved Folkeafstemning paa Island med 12,000 Stemmer mod 1000. I Danmark gik Det konservative Folkeparti imod, men Forslaget vedtoges i Folketinget med 100 Stemmer mod 20, i Landstinget med 42 mod 15.

Ordningen blev denne: „Danmark og Island er fri og suveræne Stater, forbundne ved fælles Konge og ved den i denne Forbundslov indeholdte Overenskomst." De to Landes Statsborgere nyder i hvert af Landene lige Rettigheder med det andet Lands Statsborgere. Adgang til Fiskeri er fri for begge Landes Statsborgere paa det andet Lands Omraade. Danmark varetager paa Islands Vegne dettes Udenrigsanliggender, men Island har en Repræsentant i Udenrigsministeriet til Behandling af islandske Sager. Fiskeriinspektionen paa islandsk Soterritorium udøves, indtil Island beslutter helt eller delvis at overtage den, af danske Skibe. Montvæsnet er fælles. To Fond, hvert paa 1 Million Kr., ydede af Danmark, skulde virke til Fremme af den aandelige Forbindelse mellem Danmark og Island og til Fremme af islandsk Videnskab. Et *dansk-islandsk Nævn,* Halvdelen valgt af Rigsdagen, Halvdelen af Altinget, skulde mødes skiftevis i de to Lande til Drøftelse af fælles Interesser. Efter 1940 kan Alting eller Rigsdag forlange optaget Forhandling om Lovens Revision. Islands Flag blev Handelsflag.

Forfatningen af 1915 ændredes derpaa i 1920. Det fastsloges herved, at islandske Sager skulde forelægges Kongen i islandsk Statsraad; uden for Island kan Kongen holde et saadant med een islandsk Minister. Valgretten tilfaldt nu alle Mænd og Kvinder over 25 Aar.

Islands Udvikling gik, efter at Altinget i 1874 havde faaet besluttende Myndighed, hurtig frem. I 1870 var der 70,000 Indbyggere, i 1920: 95,000; Reykjavik var nu blevet en By paa 17,000 Indbyggere, 3 andre Købstæder var naaet op til 2—3000. Efter Aar 1900 begyndte man at oprette Andelsmejerier og Andelsslagterier efter dansk Mønster, og nogen Smørudførsel begyndte. Men Fiskeriet gik meget stærkere frem end Landbruget. I 1914 udførtes Fiskeriprodukter for 15 Millioner Kr, 73 % af alle udførte Varers Værdi. Den samlede Omsætning med Udlandet var i 1914 tre Gange saa stor som i Firsernes første Aar. Efterhaanden anlagdes Broer og Veje.

Under Krigen 1914—18 var Tilførselsforholdene lette indtil Blo-

Digitized by Google

kadeerklæringen Februar 1917, men derefter vanskelige, ganske som for Danmark. En Tid manglede man Petroleum til Fiskeriet. Priserne steg stærkere end i Danmark. Detailpristallet steg saaledes fra 108 i 1914 til 123, 155, 248 og 333 de følgende Aar. Regeringen søgte at bekæmpe Vanskelighederne ved Vareindkøb, ved Prisregulering og Maksimalpriser, Huslejelovgivning o. s. v. Statens Udgifter steg saa stærkt, at Indtægterne ikke kunde følge med, og Gælden maatte da forøges i væsentlig Grad.

Men alt i alt blev Island uskadt af Krigens Begivenheder, og just i disse Aar fortes gennem rolig Forhandling med Danmark de Selvstyreønsker, der saa længe havde besjælet Islænderne, frem til fuld Virkeliggørelse.

Litteratur.

S. Wiskinge: Vor Forfatnings Historie gennem Tiderne. 5. Udg. (1928). — *Erik Arup: Rids af Danmarks Historie.* (1921). — *E. Wiinblad* og *Alsing Andersen: Det danske Socialdemokratis Historie,* I-II (1921). — *Beretning fra Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning.* (1922). — *Ove Rode: I Krigens Vendetegn.* (1921). — *Alex. Foss: I Krigsaarene 1914—19.* (1920). — *C. Th. Ussing: Nationalbanken 1914—1924.* (1926). — *Einar Cohn: Danmark under den store Krig.* (1928). — *A. Tardieu* og *Franz v. Jessen: Slesvig paa Fredskonferencen.* (1926). — *Axel Linvald: Genforeningens Historie* i „Sønderjylland", redigeret af Svend Dahl og A. Linvald. (1919). — *L. P. Christensen: Slesvig delt.* (1922). — *Samme: Grænsebogen.* (1923). — *H. V. Clausen: Før Afgørelsen.* (1918). — *H. P. Hanssen: Grænsespørgsmaalet.* (1920). — *K. Alnor: Handbuch zur schleswigschen Frage. Die Kriegszeit.* II. Bd. (Neumünster. U. A.). — *A. Köster: Der Kampf um Schleswig.* (1920). — *Fr. le Sage de Fontenay: Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie. 1914—20.* (1920). — Et stort Materiale vedr. Genforeningen findes i Tidsskriftet *Grænsevagten.* Red. af *Vilh. la Cour.* (1919ff). — *Thorstein Thorsteinsson: Krigens økonomiske Virkninger i Island.* (1928).

Endvidere findes en Række Kommissionsbetænkninger med Oplysninger om Tidens Forhold. Desuden kan henvises til Rigsdagsaarbøger, Rigsdagstidende og Aviserne.

Digitized by Google

Digitized by Google

V.

SØNDERJYLLAND UNDER VERDENSKRIGEN

AF

H. P. HANSSEN

Digitized by Google

Digitized by Google

1. Krigen og dens Følger for de danske Sønderjyder.

Krigstiden var en frygtelig Tid for de danske Sønderjyder. Hvad den paaførte dem af Ulykker, Sorger og Lidelser, overgik alt, hvad de hidtil havde oplevet under Fremmedherredømmet. Tunge i Sind, men ansvarsbevidste og pligtopfyldende rykkede Sønderjyderne i Felten for at kæmpe for en Sag, som ikke var deres. Tusinder faldt, andre Tusinder blev lemlæstet. Hjemme sad Forældre og Søskende, Enker og faderløse Børn med Aag paa Nakken og Laas for Munden. Sult og Savn indfandt sig som Gæster i mange Hjem. Men Modet svigtede aldrig, og under Trængslerne spirede Haabet. Da Handlingens Dag var inde, rejste de danske Sønderjyder enstemmigt Genforeningskravet og krævede med stor Styrke Grænsespørgsmaalet løst paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret. Nedbøjede af Krigstidens tunge Tab kunde de omsider staaende ved Maalet udbryde med Terje Vigen:

»Stort har jeg mistet, men stort jeg fik.
Bedst var det, kan hænde, det gik, som det gik, —
Og saa faar Du ha' Tak da, Gud.

Skønt *Mordet i Serajewo* opskræmte Sindene og synligt nok affødte en alvorlig Krise, haabede Sønderjyderne dog, stottet paa de sidste Aars Erfaringer, at det ogsaa denne Gang vilde lykkes Diplomatiet at forebygge Krigen. Det kom derfor overraskende for de fleste, da Tyskland den 31. Juli erklæredes i Krigstilstand.

Dette var endnu ikke Krigen, men den syntes dermed at være uundgaaelig. Virkningerne sporedes straks. Magten gik ifølge tysk Ret i samme Øjeblik rent automatisk fra de civile over til de militære Myndigheder, for Sønderjyllands Vedkommende fra Overpræsidenten i Slesvig til den kommanderende General i Altona. En Del af Forfatningens vigtige Paragraffer sattes samtidig ud af Kraft. Pressefriheden, Forenings- og Forsamlingsretten ophævedes. Boligens Ukrænkelighed ligeledes. For at sikre Mobiliseringen foretog Generalkommandoen

Digitized by Google

straks omfattende Arrestationer. Biler suste ud i alle Retninger og afhentede ca. 300 Sønderjyder i deres Hjem. Ingen af dem havde overtraadt Landets Love. De var blot Aaret før af underordnede Politiorganer bleven noteret som Personer, der *kunde* vanskeliggøre Mobiliseringen. Arrestationerne ramte dels Mænd, som indtog mere fremskudte Stillinger i Nationalitetskampen, dels Fiskerne ved de sønderjyske Kyster, som ejede Baade og derfor rent teknisk set *kunde* færge værne-

Fangne Sønderjyder i Navigationsskolen i Flensborg.
Fotografi.

pligtigt Mandskab over til de danske Øer. Arrestanterne fra Haderslev Amt førtes til den lille Ø Dänholm ved Rügen, fra Aabenraa Amt til Amtsretsfængslet i Aabenraa, fra Tønder Amt til Altona og derefter sammen med Arrestanterne fra Flensborg til Navigationsskolen i denne By, fra Sønderborg Amt til Sønderborg Slot. Myndighederne gik meget hensynsløst frem, og Behandlingen var haard, til Dels en Følge af, at Bevogtningsmandskabet, der bestod af indkaldte Tropper fra andre Landsdele, betragtede Fangerne som farlige Forbrydere.

Rigsdagsmand *H. P. Hanssen* blev to Timer efter, at Landet var erklæret i Krigstilstand, afhentet i sit Hjem og indsat i Cellefængsel i Aabenraa; men efter at have nedlagt Protest hos Rigsdagens Præsident og den kommanderende General i Altona blev han Dagen efter atter sat paa fri Fod; thi efter Rigsdagens Indkaldelse havde han Immunitet, ɔ: Ret til særlig Beskyttelse. I Rigsdagen blev hans Arrestation skarpt misbilliget. Efter tyske Partiføreres energiske Opfordring gjorde Regeringen ham en Undskyldning, og han kunde derefter med

Digitized by Google

Bistand af fremragende tyske Parlamentarikere virke for at faa de øvrige Fanger sat paa fri Fod. Regeringen konstaterede straks, at Arrestationerne var foretaget imod dens Vidende og Vilje. Ingen, hævdede Rigskansleren, maatte holdes i Arrest af Frygt for, hvad han *kunde* foretage sig. Men Regeringen kunde ikke sætte sin Vilje igennem over for Militærmyndighederne. Først efter at Kejseren paa Rigskanslerens Foranledning som øverste Krigsherre havde befalet Generalerne at sætte Fangerne paa fri Fod, bøjede de sig, men det gik noget trevent og varede i alt 4 Maaneder, inden den sidste af disse Fanger, Lensgreve *O. D. Schack* fra Schackenborg, kom paa fri Fod.

En af de yngste sønderjydske Soldater. Fotografi.

Næppe var Krigserklæringen udstedt, før der paa Gadehjørnerne blev opslaaet kæmpestore Plakater, som anordnede Hærens *Mobilisering* og gav de værnepligtige Mandskaber fra 20—45 Aars Alderen Ordre til straks at møde under de preussiske Faner. Pligten var ubeskrivelig tung. Men uden fælles Parole eller indbyrdes Aftale mødte Sønderjyderne ved deres Regimenter. Fra Udlandet, hvor de uden Fare kunde have unddraget sig Værnepligten, vendte de endog tilbage til Tyskland. Ingen vidste paa dette Tidspunkt, hvad Udfald Krigen vilde faa, og de vilde ikke udsætte sig for at miste Retten til at bo og bygge i Sønderjylland. Mikael Steffensen, en højtbegavet ung Sønderjyde, som saaledes vendte tilbage og senere faldt, gav disse Følelser Udtryk i Ordene: „For Tusinder af mine unge Kammerater er der intet Valg. Dem vil jeg ikke svigte, og lige saa lidt vil jeg udsætte mig for den Mulighed at staa skilt fra Hjemstavn og Kald, naar Krigen er endt. Her i Sønderjylland er jeg født og vokset op, her bor de Mennesker, jeg holder af, og her har jeg tænkt at skulle have min Virksomhed, og det vil jeg sætte Livet ind for."

I ledende tyske Kredse fulgte man med megen Opmærksomhed det nordslesvigske Mandskabs Holdning. Mange Udtalelser viste, at man deraf sluttede sig til Danmarks Holdning under Krigen, og der kan ikke være Tvivl om, at Sønderjydernes Pligttroskab i høj Grad lettede

Digitized by Google

Opretholdelsen af Danmarks Neutralitet i de kritiske Augustdage. De kunde ikke have gjort deres Fædreland en bedre Tjeneste, end de gjorde ved at opfylde deres tunge Pligt.

Værnepligtsalderen nedsattes under Krigen til 17 Aar og hævedes til 50 Aar. Desuden indførtes der Arbejdspligt fra 50—60 Aars Alderen. Over 30,000 danske Sønderjyder, det vil sige over en Sjettedel af Befolkningen, blev efterhaanden indkaldt. Af det først indkaldte Mandskab kom de fleste til Regimenter, som havde Garnisonssted i Hertugdømmerne. Senere spredtes Sønderjyderne mellem alle tænkelige Hærafdelinger. Af dem, der blev indkaldt til Tjeneste i Marinen, kommanderedes et Par Hundrede til Tjeneste om Bord paa Blokadebrydere, som med dansktalende Mandskab og under Dannebrog forsynede de i Østafrika kæmpende Kolonitropper med Krigsfornødenheder. Enkelte, som antoges for tysksindede, blev kommanderet til Spiontjeneste i de nordiske Lande. I Trondhjem udførtes den tyske Handelsspionage saaledes længe af en værnepligtig, dertil beordret Sønderjyde.

Fader og Søn
Fotografi.

I de første Maaneder behandledes de nordslesvigske Tropper i det hele upaaklageligt. Et Flertal af dem stod ved IX. Armékorps, som under Fremstødet gennem Belgien og Nordfrankrig dannede yderste højre Fløj og derfor havde de længste Marchture, de fleste Kampe og de største Tab. Efterhaanden som de aktive Officerer faldt, og Reserveofficerer, hvoraf mange i Fredstid havde hørt til Sønderjydernes bitre nationale Modstandere, udfyldte Hullerne, blev Behandlingen daarligere. Forbud imod at bruge Modersmaalet ikke blot i Tjenesten, men ogsaa i indbyrdes Samkvem og i Breve til Hjemmet blev nu almindelige. I August 1915 kunde den nordslesvigske Rigsdagsmand i en Klage til Krigsministeren navngive 22 Hærafdelinger, i hvilke der bestod saadanne Forbud. Der var ved disse Afdelinger Officerer, som havde betegnet det som en Skændsel og Skam at tale Dansk, og andre, som havde fastsat fra 4—6 Ugers Arrest eller Fængsel for Overtrædelse af Forbudene, som de fleste Steder ogsaa omfattede Læsningen af danske Aviser. Mange Steder straffedes Overtrædelse af Forbudet tillige

Digitized by Google

med Nægtelse af Orlov. Forbudene føltes i det hele overordentlig trykkende.

Statssekretær Dr. Delbrück havde allerede i November 1914, da der i Rigsdagen blev klaget over Arrestationerne, erklæret: „Regeringen vil gøre alt for at fjerne ikke blot, hvad der øves af Uretfærdighed, men ogsaa af Ubillighed i Nordslesvig, hvis Befolkning, hvilket jeg herved anerkender, har gjort sin Pligt lige saa fuldt, har vist samme Pligttroskab, har kæmpet med samme Tapperhed som Befolkningen i enhver anden Landsdel i Tyskland."

Idet H. P. Hanssen atter fremdrog denne Erklæring, paatalte han skarpt Forbudene, som vakte pinlig Opsigt i Rigsdagen. En Række Talere, deriblandt flere Partiførere, brød i haarde Udtryk fuldstændigt Staven over dem. Krigsministeren og Overkommandoen tog derefter Afstand fra dem og skred ind imod en Del af de mest kompromitterede Officerer. Men det hjalp kun en Tid lang. Saa dukkede Forbudene op paa ny, og de forsvandt aldrig helt.

De frygtelige Lidelser, som Sønderjyderne maatte udstaa i Skyttegravene og under Kampene i Forbindelse med den daarlige Behandling, de fik, medførte, at en Del gik over Grænsen, naar de kom hjem paa Orlov. Da disse Desertationer over for Regeringen benyttedes til at vække Misstemninger imod de dansktalende Mandskaber, blev der i 1916 foretaget en nøje Undersøgelse af Desertørernes Antal, hvorved det viste sig, at det kun drejede sig om ca. 300, et forsvindende Antal, kun ca. 1 Procent af den indkaldte Styrke. Senere kom der flere til, men ikke særlig mange, og betegnende nok opviste Oldenburg Amt i Holsten, hvorfra Overfarten til de danske Øer var let, næst efter Haderslev Amt med den udstrakte Landegrænse, det største Antal Desertører i Hertugdømmerne. Desertationerne virkede alligevel tilbage paa Behandlingen ved Fronterne. Fra 1916 blev der i Reglen kun givet Orlov til Flensborg, og naar Hjemmemyndighederne betegnede en Soldat som mistænkelig i national Henseende, fik han overhovedet ikke Orlov. Dette blev følt overordentlig trykkende i Hjemmene og endnu mere af Soldaterne ved Fronten.

Der øvedes under Krigen en stærk Pression paa Befolkningen og især paa det indkaldte Mandskab, hver Gang der skulde optages Krigslaan. Amter, Kommuner og offentlige Institutioner blev tvunget til at tegne større Beløb. Alle, som paa en eller anden Maade var afhængige, fik indtrængende Anmodninger om at tegne bestemte Summer, især gjaldt det Frontsoldater, som gerne vilde paa Orlov, og Landstormsmænd, som paa Grund af de vanskelige Ernæringsforhold senere hen i Krigen var kommen hjem for at producere Levnedsmidler paa deres Gaarde. Adskillige af dem blev af Officerer kaldt ind i Enrum og fik

Digitized by Google

saa Valget imellem at tegne et større Beløb eller at blive sendt ud i Skyttegravene.

Med Krigserklæringen ophævedes Pressefriheden, og der indførtes skarp *Censur*. De danske Blade blev forbudt. I Aabenraa forbød man endog Opslag af en dansk Oversættelse af de af Overkommandoen udsendte Krigsberetninger. Efter mange Anstrengelser lykkedes det dog omsider ved Regeringens Indgriben at faa Forbudet ophævet. Efter 25 Dages Forløb kunde Bladene atter udkomme, men Redaktørerne maatte ved deres Underskrift forpligte sig til ikke personligt at skrive noget om Krigen samt til at optage Overkommandoens Krigsefterretninger uden at ændre et Tegn eller en Tøddel eller tilføje den mindste Bemærkning. Hver Linie i Bladet skulde, før den tryktes, forelægges de af Militæret udnævnte Censorer, i Reglen Reserveofficerer, til Godkendelse. Censuren blev, som Tiden gik, mere og mere nærgaaende, i øvrigt ikke blot i Nordslesvig, men i hele Riget. Af de højere Censurmyndigheder udstedtes der under Krigen over 2500 almindelige Anordninger, som Pressen maatte holde sig efterrettelig. Dertil kom de lokale Censorers Anordninger. Overtrædelser straffedes med Forbud imod Bladets Udgivelse i kortere eller længere Tid. Da „Hejmdal" i Efteraaret 1914 ikke havde omtalt Kejserindens Fødselsdag, blev Bladet af denne Grund forbudt i otte Dage, og Dagen før Kejserens Fødselsdag i 1915 fik det af den kommanderende General Ordre til i Spidsen af Bladet at bringe en Artikel, som forherligede Kejseren, med den Tilføjelse, at Bladet ellers vilde blive forbudt for stedse. Under lignende Vilkaar maatte de øvrige sønderjyske Blade kæmpe for deres Eksistens. I Februar 1915 forbød Censuren Bladene at aftrykke Tabslister. Midt i December 1915 udstedte den kommanderende General efter Samraad med Overpræsidenten ny „Grundsætninger for den nordslesvigske Presse". Censuren blev yderligere skærpet, og det krævedes blandt andet ganske umotiveret, at alle Stednavne skulde skrives paa Tysk. Først da der var rejst den alvorligste Modstand derimod og

Sønderjyske Soldater fra Efteraaret 1914.
Fotografi.

Digitized by Google

truet med, at Bladenes Udgivelse vilde blive standset, og Sagen fremdraget fra Rigsdagens og Landdagens Tribuner, lykkedes det at faa Anordningen ændret og Forbudet, et Overgreb paa rent nationalt Omraade, som af principielle Grunde var bleven bekæmpet energisk, ophævet.

Efterhaanden udviklede Censuren sig til en Tvangsredaktion. Det blev ligefrem paalagt Bladene at optage tilsendte Artikler. „Flensborg Avis" maatte saaledes i Tiden fra den 1. Januar til den 24. Februar 1917, da den udsendte i alt 47 Numre, optage 42 Artikler, som Bladet fik tilsendt af Censurmyndighederne.

Skønt saaledes bastet og bundet løste den sønderjyske Presse dog en betydningsfuld Opgave under Krigen. Den bragte Bud fra Hjemmet til Fronterne og fra Fronterne til Hjemmet, bl. a. i Form af Feltbreve, som vakte megen Opmærksomhed udover Sønderjyllands Grænser, fordi de trods Censurens Strygninger gav et ypperligt Billede af Sønderjydernes Liv og Færden i Felten, af deres Følelsesliv, deres Tankeverden og glimtvis tillige af deres Haab til Fremtiden.

Under Krigen var ogsaa *Brevcensuren* en Plage. Alle Breve skulde afsendes i aaben Kuvert. Paa hvert Postkontor var der ansat et efter Størrelsen afpasset Antal Censorer, som skulde censurere, hvad en Moder skrev til sin Søn, en Hustru til sin Mand, inden Brevet blev afsendt. Som Krigen skred fremad, blev ogsaa Brevcensuren skarpere. Optimismen skulde opretholdes og enhver mismodig Ytring blev konsekvent undertrykt. Da Ernæringsvanskelighederne voksede, maatte der specielt ikke i Breve til Fronten tales om daarlige Høstudsigter. En uforsigtig Ytring om, at Kartoffelhøsten tegnede til at blive daarlig, var tilstrækkelig til, at Censuren undertrykte Brevet og Soldaten kunde saa i Ugevis sidde i Skyttegraven og vente paa Brev hjemmefra, Lyspunktet i hans triste Tilværelse.

Ernæringsforholdene blev lidt efter lidt vanskelige. I det *første* Krigsaar var de i det hele og store taalelige. Sønderjylland havde en udmærket Høst, som blev godt bjærget. Priserne var overkommelige, og der blev ikke sparet, da alle regnede med en kortvarig Krig. Af Kolonialvarer fik Landsdelen i 1914 større Tilførsler fra Belgien, særlig efter Antwerpens Fald, og Mangler kendtes endnu ikke. Men allerede i det *andet* Krigsaar blev Forholdene daarligere. Høsten slog fejl, Krigen trak i Langdrag, og det blev nødvendigt at rationere. Bønderne, som i Reglen havde Selvforsørgelsesret, klarede sig vedvarende nogenlunde, men i Byerne og blandt Smaakaarsfolk blev Savnene snart følelige. Rationerne gik ned til 50 gr Margarine, Fedt og Smør tilsammen taget og 200 gr Kød pro persona om Ugen. Der indførtes kødløse Dage, og Brodrationerne var smaa. Nordslesvigs store Forraad af Foderroer, Run-

Digitized by Google

kelroer og Kaalrabi beslaglagdes og bidrog i den frygtelige Sultevinter 1915—16 meget væsentligt til de tyske Storbyers Ernæring. Gendarmeriet førte endnu skarp Kontrol og hindrede Bønder, som havde baade Evne og Vilje til at hjælpe Nødlidende, i at yde dem Støtte.

I det *tredie* Krigsaar var Nøden stor. Den ramte ogsaa Embedsstanden haardt, og Følgen var, at Kontrollen slappedes. Der blev slagtet og malet i Smug. Da en Møller, hos hvem man trods Forbudet kunde købe Mel og Gryn, blev spurgt, om han ikke frygtede Gendarmernes Kontrol, svarede han betegnende nok: „Gendarmerne! Aa, de er nu saa tamme, at de æder af min Haand!" Klæder og Fodtøj var ikke til at opdrive. Børnene blev sendt ud fra Skolerne for at samle Nælder til Tøj og alle mulige Slags Bær og Frugt i Hegn og Skove til Erstatningsmidler for The, Kaffe m. m. Med Nøden voksede ogsaa Kriminaliteten. Der opstod et professionelt Smugleri. Fra Storbyerne sydpaa søgte lysky Elementer op til Grænseegnene. I Haderslev fandtes der saaledes ved Krigens Slutning over 600 Personer, næsten alle indvandret under Krigen, som drev et meget indbringende Smugleri.

I det *fjerde* Krigsaar fortsattes Afslappelsen. Der gaves nu Erstatningsmidler for alt muligt. Rekvisitionerne blev større. Kvægleverancerne naaede et saadant Omfang, at Besætningerne gik ned til to Trediedele, ja, paa enkelte Egne til Halvdelen af det normale. Svinene forsvandt, og Avlen svandt ind, da man manglede baade Gødningsstoffer og Arbejdskraft. Dækketøj og Linned beslaglagdes. Alt Kobbertøj maatte afleveres. Kirkeklokkerne toges ned, sloges i Stykker og førtes bort for at bruges til Vaaben. Til Erstatning fik man Papir og Jern.

Til *Kvinderne* stilledes der under Krigen overordentlig store Krav. Det var, da Mændene blev indkaldt, overflødigt at sporge: „Hvem skal nu pløje Markerne, og hvem skal Græsset slaa?" For der var ikke andre til det. Paa Landet var Kvinderne i Krigsaarene mere ude end inde. De maatte pløje og harve, køre Saamaskinen og Høstmaskinen, køre til Skovs og til Mølle. De maatte forhandle med Smed og med Hjulmand, sælge Korn og Kvæg og værge sig imod overdrevne Tvangsafleveringer. I Byerne maatte mange selvstændigt føre Forretningerne, mens Mændene laa ved Fronten. Det viste sig, at de fleste evnede langt mere, end de selv havde troet. Kræfterne voksede med Opgavernes Størrelse, og den Maade, hvorpaa de løste dem i strenge Tider, mens Mændene var i Felten og Budskaber om Død og Lemlæstelse dagligt strømmede ind, fortjener den højeste Beundring. Efterhaanden som Krigen trak i Langdrag, og Dødsmeldingerne blev hyppigere, følte man i Hjemmene Befrielse, ja Glæde, naar der indløb Efterretninger om, at en nær Paarørende var blevet saa alvorligt saaret, at et længere Lazaret-

Digitized by Google

ophold var nodvendigt; — thi saa vidste man ham i Sikkerhed saa længe.

Nordslesvig fyldtes hurtigt med *Krigsfanger*. Der byggedes et Antal Fangelejre, af hvilke Lejren ved Logumkoster, som havde Plads til 2000 Fanger, var den største. I de første Krigsaar benyttedes Fangerne til større Opdyrkningsarbejder. De maatte slide haardt, og Ernæringen var yderst mangelfuld. Føden bestod af en tynd Suppe, kogt paa rode Runkelroer, Turnips eller Foderkaalrabi, dertil et Stykke tørt Brød, og om Aftenen en lille Portion kogte Kartofler. De led derfor meget af Sult. Naar de førtes paa Arbejde, kastede de sig graadigt over raa Roestumper og andet Affald. Befolkningen havde megen Medlidenhed med dem, men det var strafbart at give dem Fødevarer, endog senere, da de kom paa Arbejde i Bøndergaardene. I Lejrene opstod der snart smitsomme Sygdomme, som bortrev mange. Fangelejren ved Logumkloster hærgedes saaledes i 1915 af Plettyfus. Epidemien bortrev i faa Uger 71 Fanger, som ligger jordede i en lille Mindelund uden for Logumkloster, fjernt fra Slægt, Venner og Fædreland. Fra Efteraaret 1916 blev Krigsfangerne i smaa Kolonner under Militærbevogtning sendt ud i Landsbyerne for at afhjælpe Arbejdsmangelen. Fangelejrene blev derefter belagt med 3000 *militære Straffefanger*, der skulde anvendes til Arbejde paa en Befæstningslinje, som Overkommandoen vilde have anlagt tværs over Nordslesvig fra Hostrup i Øst til Skærbæk i Vest, inden den hensynsløse Undervandskrig blev erklæret.

Angiveriet florerede. Adskillige, som i private Samtaler havde ladet uforsigtige Ytringer falde, blev uden videre fængslet. Selv i Tilfælde, hvor Ytringerne ikke var strafbare, men kun skurrede i tyske Øren, kunde Fængslingen opretholdes i Uger og Maaneder. Men meget skulde der ikke til, før Retten greb ind. En Gaardejer fik saaledes ved Dom tre Maaneders Fængsel, fordi han havde fortalt en Nabo, at Italien havde erklæret Tyskland Krig, to Dage før det virkelig var Tilfældet. En Snedker, som havde mistet to Sønner i Krigen, fik fire Maaneders Fængsel, fordi han havde sagt til en Hjemmetysker, at Tyskerne begik Grusomheder i Belgien. En Kone fik seks Maaneders Fængsel, fordi hun havde skrevet til en Bekendt, at Krigsfangerne i Tinglev led meget af Sult. Saadanne Domme var ikke sjældne i Krigstiden. Men langt haardere ramte Straffene dem, der havde hjulpet de Værnepligtige, hyppigt nære Paarørende over Grænsen. De fik i Reglen 2—5 Aars Fængsel, som de maatte afsone under meget strenge Forhold i Centralfængslet i Neumünster.

Med Verdenskrigens Udbrud blev den Opgangstid, Sønderjyderne ogsaa paa det økonomiske Omraade havde kunnet glæde sig ved siden Aarhundredskiftet, brat afbrudt af en *Nedgangsperiode*, som fortsattes

Digitized by Google

efter Genforeningen. Med det værnepligtige Mandskabs Indkaldelse til Krigstjeneste indtraadte der mange Forstyrrelser i Erhvervslivet. Handelen blev lammet. Mange Haandværksmestre maatte lukke Værkstederne, da de rykkede ud i Felten. Byggearbejdet gik helt i Staa. Skibsfarten standsede automatisk. Landbruget manglede Arbejdskraft. Savnet af Gødningsstoffer var følelig. Vedvarende Indkaldelser øgede Vanskelighederne. Jorderne blev urene og kom ud af Kultur. Hostudbyttet halveredes. Dertil kom Rationeringen og Tvangsafleveringerne. Svinebesætningerne svandt hurtigt ind. De bedste Heste gik til Hæren. Snart gjordes der ogsaa stærke Indhug i Kvægbesætningerne. Foderstoffer kunde ikke opdrives. Mælkeproduktionen aftog hurtigt. Paa 142 nordslesvigske Mejerier sank den indleverede Mælkemængde fra 184 Mill. kg i 1913 til 40 Mill. kg i 1919. Bygninger, Indbo, Maskiner og Redskaber kom i Forfald. Andre Forhold kom til. Danske og udenlandske Værdipapirer maatte efter Overkommandoens Anordning afleveres og ombyttes med tyske. Al Guld- og Sølvmønt blev inddraget. Hvad der ved Krigens Slutning fandtes i Sønderjylland af Kapitaler ud over faste Ejendomme: Værdipapirer, Livsforsikringer, Hypotheker, Bank- og Sparekasseindskud m. m., lød derfor ved Krigens Slutning saa godt som udelukkende paa tyske Rigsmark, det vil sige *Papirmark*. Ejerne af disse Mark led ved Pengenes Værdiløshed et samlet Tab, der er beregnet til 350 Millioner Kroner. Af denne Sum er henved Halvdelen efter Genforeningen indvundet dels ved Valutareguleringen, dels ved Ejendomsbesiddernes Tilbagebetaling af mer eller mindre værdiløse Markhypotheker. Men Valutareguleringen var en social Hjælp. Ingen Formue kunde ved den naa op over 25,000 Kr. Mange før velstillede Sønderjyder har derfor lidt overordentlig følelige Tab under Krigen, og efter Genforeningen har Landsdelen i sin Helhed lidt meget af Mangel paa Kapital.

Langt værre end de økonomiske Tab var de smertelige og uerstattelige Folketab. Vi regnede ved Krigens Afslutning med et Tab af 6000 faldne danske Sønderjyder. Nøjagtigt kan Tabet ikke opgøres, da Grænserne er flydende.

Enkelte Hjem blev ramt særlig haardt. *Broager* Sogns Beboere har rejst en Mindehøj over Sognets faldne Sønner. Omkring Højen er i dobbelt Række rejst 169 Sten med Navnene paa de faldne, en Sten for hver Familie, der begræder Tab. Stenene viser, at to Familier i Broager Sogn har mistet hver fire Sønner, to andre Familier hver tre Sonner, 14 Familier hver to Sønner og 151 Familier hver een Søn, og at Sognet i alt har mistet 193 Sønner i den store Krig!

Til Tabet af Faldne kommer andre Tab. Statistikken viser, at der i de fire sønderjyske Amter under Krigen af Sult, Savn og sjælelige

Digitized by Google

Lidelser dode 2500 flere end normalt. Statistikken viser endvidere, at der i de fire Krigsaar, hvor til sidst hele den mandlige Befolkning fra 17 til 50 Aars Alderen var indkaldt til Krigstjeneste, er født ca. 10,000 Personer færre end normalt. Verdenskrigen har saaledes paafort Nordslesvig et samlet Folketab paa henved 20,000.

Efter Krigen var der i Nordslesvig henved 1500 Enker, 5000 faderløse Børn og 7000 Invalider, hvoraf dog senere et betydeligt Antal blev helbredet.

2. Forhandlingspolitikken og Genforeningen med Danmark.

Under Krigen var den *politiske Virksomhed* lammet. Aviserne stod under Censur, Forenings- og Forsamlingsretten var ophævet, og Ytringsfriheden meget stærkt beskaaret. Angiveriet stod i Flor. Militæret havde diktatorisk Myndighed. Nordpaa var Grænsen spærret.

Da der fra først af maatte regnes med tre Muligheder: De Allieredes Sejr, en status quo-Fred og Centralmagternes Sejr, var det nødvendigt at iagttage en reserveret, afventende Holdning. Overkommandoen vildledte længe den offentlige Mening. Om Marneslaget fik Befolkningen ikke andet at vide, end at den tyske Hærs højre Fløj af strategiske Grunde var bøjet lidt tilbage. Derimod udsendtes der næsten daglig Beretninger om tyske Sejre. Efterhaanden som Krigen trak i Langdrag og stadig flere Magter sluttede sig til de Allierede, tabtes alligevel Troen paa Muligheden af en tysk Sejr. Men efter den russiske Revolution og Freden i Brest-Litovsk turde man heller ikke fæste Lid til de Allieredes Sejr. Man var endnu saa sent som i Høsten 1918 tilbøjelig til at tro, at Freden vilde blive sluttet efter Formlen: Ingen Annekssioner og ingen Kontributioner. Men da dette ikke udelukkede Grænsereguleringer, havde man allerede paa dette Tidspunkt truffet Forberedelser til ved en hurtig og kraftig Aktion at tvinge det nordslesvigske Spørgsmaal frem under Fredsforhandlingerne.

De parlamentariske Samlinger var korte. Men Rigsdagen nedsatte et *Hovedudvalg:* Finansudvalget, udvidet med Repræsentanter for de mindre Grupper. Hovedudvalget afholdt længere Samlinger, men førte sine Forhandlinger og fattede alle afgørende Beslutninger bag lukkede Døre. I dette Udvalg søgte Rigsdagsmand H. P. Hanssen at varetage Befolkningens Interesser ved at arbejde for Civilfangernes Frigivelse og Presseforbudets Ophævelse, senere især ved energisk at bekæmpe Censurens Overgreb, Soldaternes Mishandling, Sprogforbudene, Orlovsnægtelserne og Politichikanerne. Da Preussen i 1915 indkaldte de „Hjemløse", Sønner af danske Statsborgere, som var født inden for det

Digitized by Google

tyske Riges Grænser og derfor hverken havde dansk eller tysk Indfødsret, til Krigstjeneste, rettede han især sine Bestræbelser paa at faa dem naturaliseret efter eget Valg. Det lykkedes med fremragende tyske Parlamentarikeres Bistand at fremtvinge tysk-danske Forhandlinger om Spørgsmaalet, som for Danmarks Vedkommende resulterede i Loven af 17. Maj 1916, der aabnede nordslesvigske Hjemløse Adgang til at faa dansk Indfødsret og dermed fritog flere Hundrede Sønderjyder for tysk Krigstjeneste.

Under Henvisning til de ikke-tyske Nationaliteters Krigstjeneste havde Oppositionspartierne allerede i Efteraaret 1914 krævet, at alle Undtagelseslove, deriblandt ogsaa den berygtede *Sprogparagraf* i Foreningsloven, som forbød Brugen af ikke-tyske Sprog i offentlige Forsamlinger, skulde ophæves. Regeringen lovede at overveje Sagen og stillede en almindelig Nyorientering af Tysklands Politik, specielt ogsaa i Grænselandene, i Udsigt, men — først efter Krigen. I Juni 1916 stillede Centrum, kraftigt støttet af de demokratiske Partier, derefter et Forslag om Sprogparagraffens Ophævelse, som affødte en bevæget Debat i Rigsdagen. Fra dansk Side henvistes der under Debatten til, at det var en helt uholdbar Stilling, naar Regeringen proklamerede Modersmaalets Ret uden for Rigets Grænser og oprettede nationale Universiteter i Gent og Warschau, mens den vedvarende forbød tyske Statsborgere at bruge Modersmaalet i offentlige Forsamlinger. Efter 22 Maaneders Krig var man endog i Nordslesvig gaaet et Skridt videre, idet man nu ogsaa havde forbudt *Aktieselskaber* at føre Forhandlingerne paa deres sluttede Generalforsamlinger paa Dansk. Dette maatte afføde en stærk Mistillid til den lovede Nyorientering. I vide Kredse frygtede man allerede for, at det efter Krigen vilde hedde: „Mohren har gjort sin Pligt, Mohren kan gaa!" Polakkernes Ordfører greb dette Ord og sluttede sig til den nordslesvigske Rigsdagsmands Udtalelser. Men Statssekretær *Helfferich* erklærede kort og bestemt: „Saa længe Krigen varer, vil Regeringen under ingen Omstændigheder gaa med til en Ophævelse af Sprogparagraffen", og skønt Rigsdagen vedtog Forslaget om Paragraffens Ophævelse med 265 imod 14 Stemmer, fastholdt ogsaa de følgende Rigskanslere dette Standpunkt. Tilsyneladende virkningsløs over for Regeringen viste Afstemningen dog, at der nu kunde samles et stærkt Flertal i Rigsdagen imod den nationale Undertrykkelsespolitik.

I Landdagen nedlagde Landdagsmændene *Nis Nissen* i 1915 og *H. D. Kloppenborg-Skrumsager* i 1916 under Henvisning til Sønderjydernes Krigstjeneste bestemt Indsigelse imod, at der vedvarende paa Finansloven var opført en Række Poster, deriblandt et hemmeligt Fond paa 2¼ Million Mark, til Bekæmpelse af ikke-tyske Nationaliteter. „Vi

Digitized by Google

kan," erklærede de, „ikke stemme for Finansloven, saa længe det er Tilfældet." Men Regeringen havde heller ikke her andet Svar end at henvise til den paatænkte Nyorientering efter Krigen.

Generalkommandoen i Altona tog endnu mindre Hensyn. Da Fællessynoden i 1915 traadte sammen, forbod den simpelthen enhver Drøftelse af nordslesvigske Sprogandragender, og Hertugdømmernes høje Gejstlighed parerede Ordre uden at knæ. Provstisynoderne maatte følge Trop. Generalkommandoen søgte i det hele ogsaa paa det kirkelige Omraade at undertrykke alle ubekvemme Ytringer. Det gik saa vidt, at den i 1917 forbød et nordslesvigsk Kirkeblad at aftrykke en Prædiken „Paaskemorgen", som Grundtvig havde holdt i 1817.

Ud paa Sommeren 1917 var Stemningen meget nedtrykt i Tyskland. Oppositionspartierne sluttede sig fastere sammen, dannede Flertal i Rigsdagen og krævede større Indflydelse paa Regeringen for at opnaa Fred. Der udbrød en alvorlig *politisk Krise*. Rigskansler Bethmann-Hollweg faldt. Flertalspartierne optrak derefter i en Resolution Retningslinierne for en Politik, som efter deres Mening vilde kunne føre til en under de foreliggende Forhold for Tyskland antagelig Fred. Under Debatten om denne Resolution afgav H. P. Hanssen, i Forventning om nær forestaaende Fredsforhandlinger, følgende Erklæring: „Idet jeg henviser til de danske Nordslesvigeres nationale Rettigheder, som jeg har den Ære at repræsentere, og under den Forudsætning og i fast urokkelig Tillid til, at deres nationale Ønsker og Krav efter Krigen vil blive opfyldt i fuldt Omfang, stemmer jeg af almindelige politiske Grunde for den foreliggende Fredsresolution."

Regeringen var næppe i Tvivl om, hvad det var for Ønsker og Krav, han henviste til. I Rigsdagen forstod de fleste ogsaa den Vise, der her blev kvædet. Opmærksomheden var under Krigen gentagne Gange blevet henledt paa det nordslesvigske Grænsespørgsmaal. I en til Regeringen rettet Adresse havde 400 om Tysklands Sejr fast overbeviste Altyskere under Hensyn til Udviklingen af et bedre Forhold mellem Tyskland og de nordiske Lande kort efter Krigens Udbrud udtalt Ønsket om det nordslesvigske Spørgsmaals fredelige Løsning. Flere af Tysklands diplomatiske Repræsentanter i de nordiske Lande var efterhaanden blevet fortrolige med denne Tanke og havde i deres Indberetninger gjort Regeringen opmærksom paa, at Vejen til Skandinavien gik over Nordslesvig. I 1915 foreslog den liberale Rigsdagsmand, Professor Dr. Neumann-Hofer Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark i Tilfælde af en tysk Sejr, et Forslag, som tiltraadtes af andre liberale tyske Politikere, saaledes D. Fr. Naumann, Professor Dr. v. Schulze-Gaevernitz og den senere Statssekretær Conrad Haussmann. Paa Stockholmskongressen i 1917 tiltraadte de tyske socialdemokratiske Dele-

Digitized by Google

gerede en Resolution, som udtalte Ønsket om det nordslesvigske Spørgsmaals Losning ved Fredsslutningen.

Omvendt dementerede Overpræsident *v. Moltke* i November 1915 paa det bestemteste et Rygte om, „at Nordslesvig efter Krigen vilde blive tilbagegivet til Danmark, enten som Gave fra vore Fjender eller af den tyske Regering som Løn for den af Danmark iagttagne Neutralitet." Ved Juletid 1917 udsendte Overpræsidenten en ny Erklæring, hvori han for anden Gang tog Afstand fra enhver Tanke om at afstaa slesvigsk Omraade til Danmark.

Men Overpræsidentens Erklæringer henledte blot Opmærksomheden paa det uløste Spørgsmaal. Adskillige mere fremskuende tyske Politikere indsaa Nødvendigheden af at faa det løst. I Maj 1917 spurgte den indflydelsesrige frisindede Fører D. Fr. Naumann saaledes H. P. Hanssen: „Hvorledes kan vi drage en Grænse, som lægger det, der er dansk, til Danmark, uden at ødelægge Flensborg økonomisk — det er Problemet?" Da han fik til Svar, at en saadan Grænse nok maatte kunne findes, opfordrede han den nordslesvigske Rigsdagsmand til at komme med et Forslag.

I Sverige blev der i December 1917 afholdt et Møde i Stockholm, hvor der efter Taler bl. a. af Borgmester *Lindhagen*, vedtoges en Resolution, som udtalte en varm Sympati med Sønderjydernes Kamp og opfordrede det tyske Folk til at udføre Pragfredens Paragraf 5. Senere hævede *Hjalmar Branting* og *Ellen Key* deres vægtige Røster og krævede Nordslesvigs Genforening med Danmark. I Norge rejstes Spørgsmaalet i 1918 af Dr. Fr. Paasche, og den svenske og norske Presse støttede energisk Kravet om Spørgsmaalets retfærdige Losning ved Fredsslutningen.

I den engelske og franske Presse blev Spørgsmaalet henimod Krigens Slutning behandlet i talrige Artikler. I Frankrig vedtog de radikale Partiers Eksekutivkomité en Resolution, som udtalte, at Slesvig, Danmarks Elsass-Lothringen, ikke vilde blive glemt paa Regnskabets Dag. *Anatole France* udtalte, at en af de „hellige Sager" var Befrielsen af Slesvig, og Professor *Verrier*, de sønderjyske Krigsfangers Ven, gav 1917 i en lille Bog „Le Slesvig" sine Landsmænd god og fyldig Besked om det nordslesvigske Spørgsmaals Oprindelse og Udvikling siden 1864.

Ved Krigens Udbrud maatte de store nationale Værneforeninger i Sønderjylland standse deres Virksomhed. *Sprogforeningen* kom dog snart i Gang igen. I 1914 udsendte den i Feltbreve en „Julehilsen" til Soldaterne ved Fronten, et lille Hæfte med Bidrag af en Række kendte Sønderjyder, som blev modtaget med Glæde. I de følgende Aar udsendtes der paa samme Vis Tusinder af Eksemplarer af en lille Salmebog og et Sanghæfte, endvidere Bøger og Blade til Hospitaler, Lazaretter og

Digitized by Google

efter særlig Anmodning til Smaakredse af Sønderjyder i Felten. Vælgerforeningen, Skoleforeningen og de øvrige Foreninger kunde derimod ikke genoptage deres Virksomhed i de tre første Krigsaar.

Fra 1915 holdt den nordslesvigske Rigsdagsmand i al Stilhed Smaamøder med Tillidsmænd rundt omkring i Nordslesvig. Møderne blev afholdt i private Hjem. Efter særlig Indbydelse samledes 15—20 af Egnens betydeligste danske Tillidsmænd. Rigsdagsmanden aflagde og modtog Beretninger, og der udvekslede derefter Meninger om Stillingen. Disse Møder bidrog meget til at oplive Stemningen, styrke Sammenholdet og forberede alt til hurtig Handling, saa snart Tiden dertil var inde.

Ved Juletid 1917 samledes i Aabenraa de parlamentariske Repræsentanter med ledende Mænd inden for Vælgerforeningen, Sprogforeningen, Skoleforeningen, Nordslesvigsk Kreditforening, Landeværnet og Fælleslandboforeningen samt Repræsentanter for Pressen for at drøfte Stillingen. Der opnaaedes hurtigt Enighed om, at Afgørelsen nu nærmede sig. Med Henblik derpaa vedtoges det, at Foreningerne skulde reorganiseres, de under Krigen opstaaede Huller inden for Organisationerne i al Stilhed udfyldes og alt gøres rede til hurtig Aktion; endvidere bestemtes det, at Repræsentanterne skulde føre Spørgsmaalet stærkere frem i Parlamenterne, især ved at klarlægge den nordslesvigske Befolknings principielle Standpunkt til Folkenes Selvbestemmelsesret, og at de ved enhver given Lejlighed skulde henlede det danske og de nordiske Brødrefolks Opmærksomhed paa, at det nordslesvigske Spørgsmaal bydende krævede sin Løsning ved Verdenskrigens Afslutning.

Disse Beslutninger blev udført. De tre parlamentariske Repræsentanter affattede i Fællesskab en Erklæring, som Landdagsmand Kloppenborg-Skrumsager et Par Uger senere afgav i Landdagen, og hvori det hed: „Vi udtaler vor Glæde over, at Folkenes Selvbestemmelsesret er blevet rykket i Forgrunden i Brest-Litovsk. Om dette store retfærdige Princip drejer sig jo alle Forhandlinger. Vi har altid været Tilhængere af Selvbestemmelsesretten, og vi haaber, at det tyske Riges og det tyske Folks Anerkendelse af denne Ret ogsaa vil bringe os Opfyldelsen af vore kæreste Ønsker."

Efter at Brest-Litovsk-Freden var afsluttet, samlede Opmærksomheden sig næsten udelukkende om den forestaaende *tyske Foraarsoffensiv*. Det lykkedes endnu en Gang Overkommandoen at vække det tyske Folks Tro paa en nær forestaaende, afgørende tysk Sejr. Man ventede, at Kanalhavnene og Paris vilde falde ved det første Fremstød, og at Frankrig derefter i Lighed med Rusland vilde blive tvunget til at afslutte en Særfred. I Marts henledte Landdagsmand *Oeser*,

Digitized by Google

den senere Trafikminister, som stod paa en venskabelig Fod med den nordslesvigske Rigsdagsmand, hans Opmærksomhed herpaa, idet han raadede ham til at træffe bindende Aftale med inflydelsesrige tyske Partiførere om det nordslesvigske Spørgsmaals Løsning inden Offensiven. Men da de nordslesvigske Repræsentanter ikke længere troede paa Muligheden af en tysk Sejr, besluttede de roligt at afvente Forholdenes videre Udvikling.

Saa brød Offensiven løs, hilst med store Forhaabninger, men efterhaanden som den ebbede ud, bredte Mismodet sig atter i Tyskland. Overkommandoen haandhævede imidlertid til det sidste Censuren paa en saadan Maade, at Sammenbrudet alligevel kom som en stor Overraskelse. Da Rigsdagen den 30. September havde fremtvunget Rigskansler, Grev *Hertlings* Fald, rejste Medlemmerne hjem for at forberede ny Landdagsvalg; thi Flertalspartiernes Program var Tysklands Demokratisering og Parlamentarisering som Forudsætning for en nær forestaaende Fred uden Anneksioner og Kontributioner. Men inden Prins Max af Baden havde dannet den ny Regering, krævede Overkommandoen bydende, at der hurtigst muligt skulde sluttes *Vaabenstilstand* og *Fred*, og saa fulgte Begivenhederne Slag i Slag.

Efter Samraad med Polakkerne, som forberedte en Parallelaktion, besluttede H. P. Hanssen straks at rejse det nordslesvigske Spørgsmaal i Rigsdagen. Ved Ilbreve kaldte han Landdagsmændene til Berlin, underrettede Vælgerforeningen om Sammenbrudet og indkaldte dens Bestyrelse og Tilsynsraad til et Fællesmøde i Flensborg den 12. Oktober, hvor han gav en Oversigt over Stillingen og klarlagde Opgaverne. Foreningen besluttede efter hans Forslag at indsamle et Fond paa mindst 100,000 Mark til Brug under Slutningskampen, at indrette en fast Kurértjeneste mellem Nordslesvig og Berlin, at oprette faste Efterretningsstationer i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg, hvor Tillidsmændene skulde samles hver Mandag for at modtage og afgive Beretninger m. m., og at forberede Afsendelsen af Deputationer og Indgivelse af Petitioner, hvis det senere skulde vise sig hensigtsmæssigt. Der valgtes Hjælpesekretærer og blev truffet andre Forberedelser til hurtig Handling. Under en derpaa følgende Drøftelse af Grænsespørgsmaalet viste der sig en glædelig Enighed om at gennemføre Nationalitetsprincippet, saaledes at Grænsen blev trukket paa Grundlag af en Folkeafstemning. Kun een af de tilstedeværende krævede Ejdergrænsen uden Afstemning.

I Berlin indrettede de parlamentariske Repræsentanter nu et særligt Kontor, hvorfra de i de følgende Uger udfoldede en ret omfattende Virksomhed. I ugentlige Beretninger holdt de Tillidsmændene hjemme underrettet om Forholdenes Udvikling i Tyskland, og med de samme

Digitized by Google

paalidelige Sendebud modtog de Efterretninger om alle vigtige Begivenheder i Nordslesvig. De udsendte Sprogkort, Afskrifter af Aktstykker, Uddrag af Artikler i nordiske Blade og andre Tryksager til tyske Blade og tyske Politikere og søgte maalbevidst at bringe det nordslesvigske Spørgsmaal ind i Ordskiftet om Fredsslutningen.

I København var der midt i Oktober opstaaet falske Rygter om, at Spørgsmaalet søgtes løst ved en særlig Overenskomst mellem Dan-

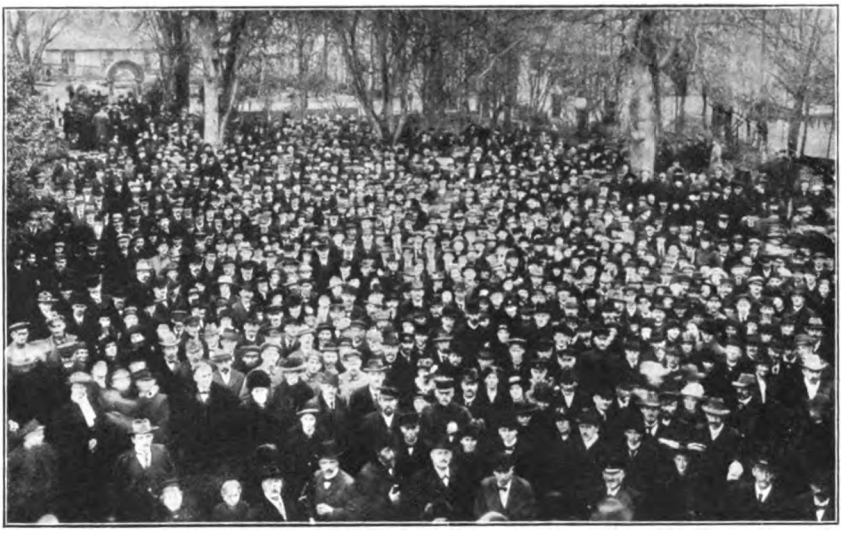

Mødet paa Folkehjem d. 17. Novbr. 1918.
Fotografi.

mark og Tyskland. Med Henblik herpaa skrev H. P. Hanssen den 22. Oktober i sin ugentlige Indberetning til Vælgerforeningen: „Sagen vil ikke, som adskillige i Danmark synes at have næret Frygt for, blive løst som et dansk-tysk Mellemværende underhaanden, men som et internationalt Anliggende paa den almindelige Fredskongres." Imod dette Maal styredes der fra første Færd; thi enhver anden Løsning var efter Tysklands Sammenbrud udelukket. Men med Fremtiden for Øje var det ingenlunde ligegyldigt, om den tilstræbte Løsning paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret paa Forhaand frivilligt blev godkendt af Tyskland. Dette søgtes opnaaet.

Den 23. Oktober rejste H. P. Hanssen Spørgsmaalet i den tyske Rigsdag (se S. 376). Uden Kendskab dertil vedtog den danske Rigsdag samme Dag — efter indgaaende at have drøftet Spørgsmaalet paa et fortroligt Fællesmøde — med alle Stemmer mod een en Resolution, der i eet og alt sluttede sig til den af Sønderjyderne førte Politik (se

Digitized by Google

S. 374). Kort efter blev Resolutionen meddelt de krigsforende Landes diplomatiske Repræsentanter i København.

Under Revolutionen i Berlin traadte H. P. Hanssen i Forbindelse med Folkekommissærerne for at faa en officiel, statsretlig bindende Erklæring om, at Tyskland var villigt til ved Fredsslutningen at løse Spørgsmaalet paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret. En saadan Erklæring blev stillet ham i Udsigt af Folkekommissærerne *Haase, Scheidemann* og *Landsberg*, og senere, efter at 287 danske Foreninger i Sønderjylland den 12. November under Henvisning til Udenrigsministerens Erklæring havde opfordret Rigskansleren og Rigsledelsen til at løse det nordslesvigske Spørgsmaal paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret, tilstillet ham af Udenrigsminister *Dr. Solf* i Form af et Brev, hvori det hed: „Den tyske Regering staar paa det Standpunkt, at ogsaa det nordslesvigske Spørgsmaal i Henhold til Præsident Wilsons Fredsprogram bør løses paa Grundlag af den paagældende Befolknings Selvbestemmelsesret."

Paa et Møde i Aabenraa den 16. og 17. November 1918 udformede Sønderjydernes Tillidsmænd derpaa deres Krav i en Resolution (se S. 377), og umiddelbart efter Afstemningen om denne blev der afholdt et stort offentligt Møde, hvortil der var mødt over 3000 Deltagere fra alle Strøg af Nordslesvig. Til denne store, i aandeløs Spænding lyttende, Forsamling talte de tre nordslesvigske Repræsentanter. Med Udsigt ind over det forjættede Land udløste Rigsdagsmanden i denne Skæbnetime Befolkningens Følelser ved at lade sin Tale udmunde i Bjørnstjerne Bjørnsons Ord:

»Alt hvad Fædrene har kæmpet,
Mødrene har grædt,
har den Herre stille lempet,
saa vi vandt vor Ret.«

Litteratur.

Foruden de S. 425 anforte Arbejder kan nævnes: *Vilh. la Cour: Sønderjylland under Verdenskrigen. August 1914—1916.* (1916). — *H. P. Hanssen: Fra Krigstiden. Dagbogsoptegnelser.* (1924). — *Sønderjyske Soldaterbreve.* Udg. og indledede af *Harald Nielsen.* (1916). — *Breve til Hjemmet fra sønderjyske Soldater.* Samlede af *Martha Ottosen* (1917). — *Sønderjyden Mikael Steffensen. En af de Faldne.* Minder og Breve udg. af *Jes Sarup* og *Valdemar Rørdam.* (1918). — En Række Sønderjyders Erindringer fra Krigstiden er desuden meddelt i „Sonderjylland". Red. af Svend Dahl og Axel Linvald. II. Bd. (1919) og i „Sønderjyske Aarbøger".

Digitized by Google

VI.

EFTER VERDENSKRIGEN

AF

HANS JENSEN

Digitized by Google

Digitized by Google

1. Paaskekrisen 1920 og dens Følger.

Det usædvanlige Skridt, som *Kongen* foretog over for Statsminister Zahle d. 29. Marts 1920, fremkaldte straks de kraftigste Protester og Demonstrationer fra de Radikale og Socialdemokraterne. Skønt Kongens „Afskedigelse" af Ministeriet juridisk og praktisk ikke kunde have nogen Gyldighed, før en ny Regering var udnævnt og Kongens Beslutning forsynet med Underskrift af dennes Chef, betragtede Zahle og alle hans Kolleger sig som øjeblikkelig afskediget og nægtede trods Kongens Opfordring at fungere indtil Udnævnelsen af Efterfølgerne. Samme Dags Aften vedtog de socialdemokratiske Foreninger og Fagforbund i København en Resolution, der betegnede det skete som et *Statskup*, krævede det af Kongen afskedigede Ministerium genindsat og Rigsdagen indkaldt for at færdigbehandle Valgloven; endvidere truedes med „Iværksættelse af *Generalstrejke* straks over for alle Funktioner i Samfundet", hvis man ikke havde faaet tilfredsstillende Svar inden Tirsdag Formiddag Kl. 9½. Kongen nægtede at bøje sig for dette Krav og denne Trusel, og baade Venstre og Konservative stillede sig bag den Opfattelse, at der intet som helst Statskup forelaa, men en konstitutionel og parlamentarisk fuldt korrekt kongelig Handling udelukkende med det Formaal at faa konstateret den virkelige Stemning i Befolkningen og det sande Styrkeforhold mellem Partierne. Fra Kongens Side blev det udtrykkelig erklæret, at han straks efter Valget vilde tage en Regering i Overensstemmelse med Flertallet i det ny Folketing.

Kun som rent foreløbigt Forretningsministerium udnævntes den 30. Marts en Regering med Højesteretssagfører *Otto Liebe* som Chef og helt bestaaende af Ikke-Politikere, saaledes Kirurgen *Thorkild Rovsing* som Undervisningsminister. Først nu kom Ministeriet Zahles Afskedigelse til at foreligge i gyldig Form med den ny Statsministers Underskrift. Samme Dag vedtog den socialdemokratiske Rigsdagsgruppe et Krav om Indførelse af Republik, og den følgende Dag — Dagen før Skærtorsdag — proklamerede De samvirkende Fagforbund *Generalstrejke* „med det Formaal at fremtvinge Rigsdagens Indkaldelse, Tilvejebringelse af en ny Valglov og derefter Valg paa ærligt Grundlag".

Digitized by Google

I den Omstændighed, at der her blot krævedes en ny Valglov med ren Forholdstalsvalgmaade, ikke Genindsættelse af Ministeriet Zahle, laa straks Muligheden for Forlig. Forelobig var Situationen dog meget spændt. Ministeriet Liebe var indstillet paa, at der skulde holdes Valg saa hurtigt som muligt uanset Valgloven, og 30. Marts blev det i Statsraadet besluttet at oplose Folketinget allerede fra 21. April og holde Valg d. 22. April.

Den proklamerede Generalstrejke skulde træde i Kraft senest Tirsdagen efter Paaske, men delvis blev den iværksat med det samme, og særlig gjorde det Indtryk, at Typograferne ved Arbejdsnedlæggelse hindrede de „borgerlige" Blade i at udkomme. Værre Ting syntes at forestaa. Statens Funktionærer af Arbejderklassen, ogsaa Trafikvæsenets Folk, gjorde Mine til at ville følge deres Fæller i de private Erhverv. Rundt om, men ganske særlig i København kom det til *Tumulter* af en for danske Forhold usædvanlig omend ikke særlig ondartet Karakter. Mange mente, at Revolutionens Time nu ogsaa var kommet for Danmark. Den danske Ulyst til alt for voldsomme Konflikter skulde dog ikke fornægte sig, og hurtigt kom det til Forhandlinger mellem de socialdemokratiske Forere og Ministeriet Liebe, ligesom der fra ledende Kræfter i Handels- og Bankverdenen blev udfoldet livlige Bestræbelser for et Forlig. Men endnu Langfredag den 2. April saa det ud, som om Krisen var blevet yderligere skærpet, idet Regeringen nu kundgjorde sin Beslutning om Folketingets Opløsning og Afholdelse af Valg.

I København vakte Udsigten til en Generalstrejke særligt Rore. Paaskelørdag Eftermiddag sammentraadte Borgerrepræsentationen og vedtog en Henvendelse til Kongen om at afværge Krisen og udnævne en Regering med parlamentarisk Tilslutning og uden „Ansvar for den opstaaede Strid". Det Flertal af Borgerrepræsentanter — Socialdemokrater, Radikale og Kristelig-Sociale, — der havde stemt for denne Henvendelse, begav sig efter Monstret fra Martsdagene 1848 i Spidsen for et Folketog til Amalienborg og overbragte den personligt til Kongen, der lovede at tage den under Overvejelse. Umiddelbart derefter blev Kongen opsøgt af Repræsentanter for Borgerrepræsentationens „borgerlige" Gruppe, der indtrængende bad om, at der straks maatte blive indledet Forhandlinger med Rigsdagens Partiforere. Over for et saadant samlet Pres fra Hovedstadens Kommunalbestyrelse gav Kongen efter, og den følgende Nat lod han paa Amalienborg afholde et Raad af ledende Politikere, deriblandt J. C. Christensen, Stauning og Ove Rode. Paaskemorgen forelaa Resultatet: for det første et Tilsagn fra alle Partier om at støtte et Ministerium, hvis Opgave skulde være at indkalde Rigsdagen, genoptage Valglovsforhandlingerne og derefter afholde Valg, for det andet efter Kongens Henstilling, i Overensstem-

Digitized by Google

melse med de Radikale og Socialdemokraternes Ønske, en Erklæring fra Statsminister Liebe om, at han vilde træde tilbage.

Socialdemokraterne havde nu faaet deres Vilje paa de politiske Hovedpunkter, men de havde desuden knyttet Generalstrejken sammen med den Arbejdskonflikt, der nogen Tid i Forvejen havde givet Arbejdsgiverforeningen Anledning til Varsel om en *Storlockout*, som skulde træde i Kraft 9. April. De krævede denne Konflikt lost, for de afblæste Generalstrejken. I Natten mellem 1. og 2. Paaskedag lykkedes det Forligsmanden at opnaa Forlig mellem Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund. Efter dette Forlig skulde de gældende Lonninger i det store og hele bibeholdes uforandrede, men saaledes, at der i August skulde finde en Regulering Sted i Forhold til Pristallet. Om særlig lave Lonninger samt om Ændringer af forældede Bestemmelser i Overenskomsterne kunde der dog optages Forhandling inden for de forskellige Fag, og for flere Fag, særlig for Arbejdsmændene, gennemførtes straks en Lonforhøjelse. Imidlertid vedblev paa flere Omraader Strejkebevægelsen, og navnlig fortsatte de uden for De samvirkende Fagforbund staaende Havnearbejdere og Sømænd i over to Maaneder den Strejke, de havde iværksat, en Strejke, der ligesom de mere kortvarige Havnestrejker i 1919 kunde tage sig ud som en Trusel om Ødelæggelse for Landets Eksport og Erhvervsliv i det hele. Der kan ikke være Tvivl om, at Havnestrejken, der for en væsentlig Del forklares ved syndikalistisk (kommunistisk) Paavirkning, fik en betydelig Indflydelse paa de politiske Forholds Udvikling, og den gjorde vel ogsaa mange tilbøjelige til at give J. C. Christensen Ret, naar han spottede det københavnske Borgerskab for dets formentlig skrækslagne Holdning over for Generalstrejken og hævdede, at det vilde have været bedre, om man havde indrettet sig paa at „tage Stødet straks".

Anden Paaskedag, d. 3. April, udnævntes til Afløsning af Ministeriet Liebe et nyt Forretningsministerium med Overformynder *M. P. Friis* som Chef og mest bestaaende af Embedsmænd, derimellem to Socialdemokrater. Denne Regering tog ikke Standpunkt i det sønderjyske Spørgsmaal, men udtrykte blot over for Stormagterne Ønsket om at faa Fastsættelsen af den ny Grænse udskudt, til en Regering var dannet paa Grundlag af Folketingsvalget. Ministeriet satte sig som Hovedopgave at forberede dette Valg ved Gennemførelse af den Valgordning, der var blevet foreslaaet af den radikale Regering. Kun Venstre nægtede her sin Tilslutning, og efter bevægede Forhandlinger vedtog Folketinget Søndag d. 11. April *den ny Valglov*, der betød fuld Gennemførelse i Danmark af Forholdstalsvalgmaaden efter et sikkert i flere Henseender uheldigt System med „Opstilling" i Enkeltmandskredse og Valg i Amtskredse og med indviklede Regler for Suppleringsmandater

Digitized by Google

til Sikring af Partiernes forholdsmæssige Repræsentation. I sig selv maatte Forholdstalsvalgmaaden her som i andre Lande bidrage til at vanskeliggøre det politiske Arbejde under Parlamentarismens Former.

Det var ikke det sønderjyske Spørgsmaal, som prægede den følgende *Valgkamp* og Valget, der var blevet udskudt til 26. April. Det blev udtrykkelig hævdet fra Venstremænds Side over for Radikale og Socialdemokrater, at Valget ikke drejede sig herom. I Henhold til Fredstraktatens Bestemmelser og de Vilkaar, som Danmark var gaaet ind paa for Afstemningen i Slesvig, maatte i Virkeligheden ogsaa Grænsespørgsmaalet nu betragtes som i Hovedsagen afgjort, og desuden havde efter Afstemningen i 2. Zone Flensborgbevægelsen tabt sin Kraft i den store Befolkning, hvor den havde været knyttet til en Tro paa Flensborgs nationale Omvendelse, ikke til noget Ønske om at indlemme tysk Nationalitet i Danmark. Fra Venstres Side havde man ganske vist bebrejdet de Radikale en alt for fremtrædende „Kølighed" i den sønderjyske Sag, men nogen virkelig afgørende Modsætning med Hensyn til den nationale Politik bestod der ikke mellem de to Partier. Venstres sønderjyske Program formedes nu saaledes af J. C. Christensen, at man ønskede en Løsning paa Nationalitetens og Selvbestemmelsens Grund, men paa den anden Side vilde stotte de danske i anden Zone i Bestræbelsen for at sikre deres folkelige Fremtid, eventuelt gennem foreløbig „Internationalisering" af dette Afstemningsomraade.

Et ganske anderledes dybt Skel skar de sociale Modsætninger, der var blevet saa stærkt tilspidset ved Paaskekrisen. Som Aarsager til Valgets Udfald tør nævnes den i vide Kredse udbredte Misfornøjelse med den radikale Regerings Reguleringspolitik under og efter Krigen, endvidere Frygten for, at denne Regulering skulde blive fortsat gennem planmæssig „Socialisering", fremdeles og vel endnu mere Harmen over Havnestrejken, endelig og maaske allermest Borgeres og Bønders Forbitrelse over, at Arbejderne havde villet bruge Generalstrejken som Vaaben i en politisk Strid. 81 % af Vælgerne stemte, og Venstre opnaaede 351,000 Stemmer og 48 Mandater (hvortil kom det færøske som det 49.), medens de tilsvarende Tal for Socialdemokraterne var 300,000 og 42, for Det konservative Folkeparti 201,000 og 28, for de Radikale 122,000 og 17, for Erhvervspartiet 29,000 og 4. Hverken den konservative Løsgænger, Birck, eller den socialdemokratiske, Marott, fik noget Mandat, lige saa lidt „Venstresocialisterne". De radikales Tilbagegang betod næsten en Halvering af deres Mandattal, medens Venstre, der trods Fremgangen for Socialdemokratiet havde oget sit Forspring for dette Parti, stod som Valgets egentlige Sejrherre og sammen med de Konservative raadede over et stort Flertal i det ny Folketing.

Som naturlig Følge af dette Valg dannede *N. Neergaard*, da J. C.

Digitized by Google

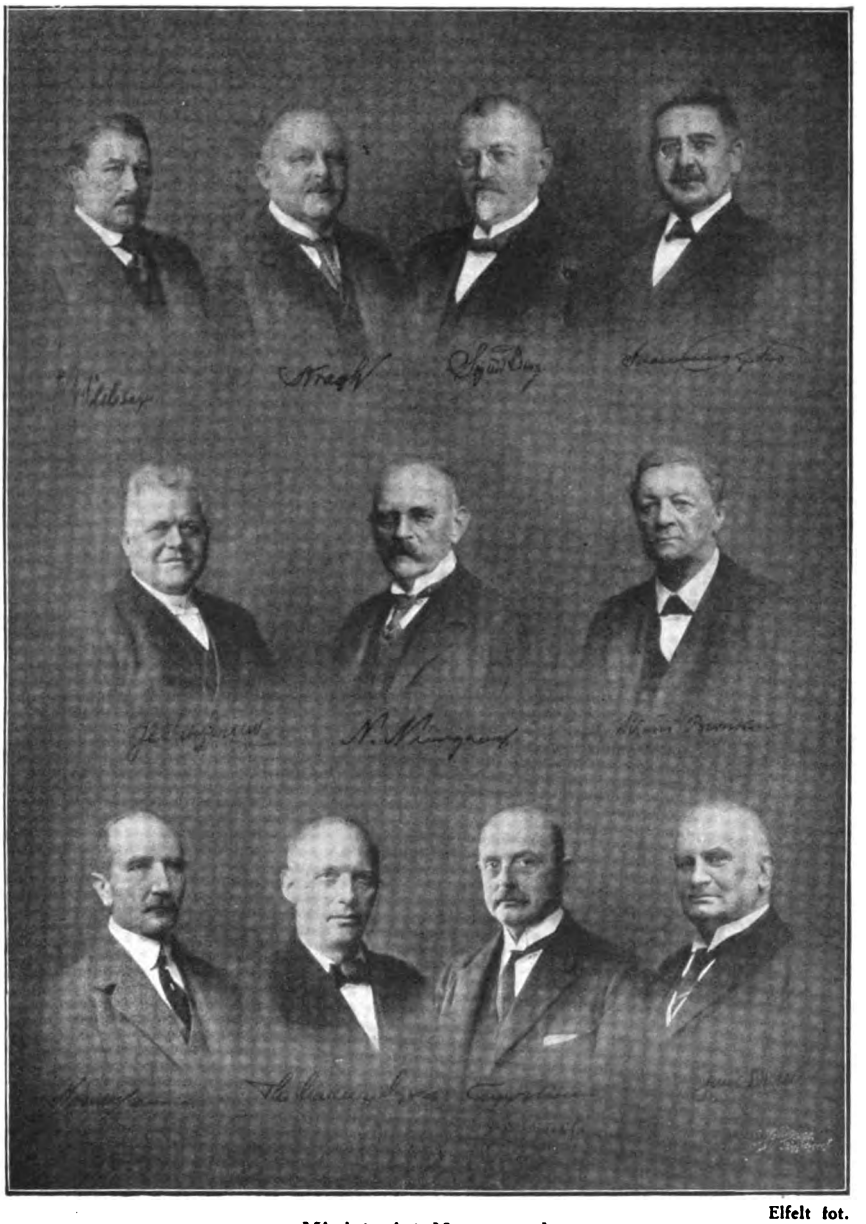

Elfelt fot.

Ministeriet Neergaard.

Slebsager. Kragh. Sig. Berg. Rytter.
J. C. Christensen. Neergaard. Kl. Berntsen.
Harald Scavenius. Madsen-Mygdal. Rothe. Jac. Appel.

Christensen frabad sig dette Hverv, 4. Maj en *Venstreregering*, hvori han selv blev Finansminister, J. C. Christensen Kirkeminister, Klaus Berntsen Forsvarsminister, Sigurd Berg (som 1905—08) Indenrigsminister,

Digitized by Google

Jacob Appel (som 1910—13) Undervisningsminister, tidligere Gesandt i Rusland Harald Scavenius Udenrigsminister, tidligere Amtmand paa Færoerne Svenning Rytter Justitsminister, Grosserer Tyge Rothe Handelsminister, tidligere Landbrugsskoleforstander, Godsejer Th. Madsen-Mygdal Landbrugsminister og den dygtige agitatoriske Kraft M. N. Slebsager Trafikminister. Af de Medlemmer af denne Regering, der ikke tidligere havde været Ministre, var Slebsager den eneste, der besad længere Tids Erfaring som parlamentarisk Politiker. Af Ministeriets i egentlig Forstand „ny Mænd" skulde Rytter vise sig som en kraftig Administrator, medens Madsen-Mygdal, der i Krigsaarene havde været en skarp Angriber af Ministeriet Zahles økonomiske Politik, som Minister skulde befæste det Ry, han herved havde vundet inden for Landbestanden.

Det var Forudsætningen for Ministeriet Neergaard, at det vilde føre en Politik efter Venstres Program, men i Samarbejde med de Konservative. Den Side af Ministeriets Virksomhed, der vedrører den Genforening med de sønderjyske Landsdele, som det faldt i dets Lod at fuldbringe, vil senere blive omtalt. Indadtil maatte dette Ministerium efter hele sit sociale Syn sætte sig som første Maal at skaffe *Arbejdsfred* og gøre Ende paa Strejkebevægelsen. Der blev derfor sørget for kraftig Beskyttelse af det frivillige Mandskab, der som en organiseret „Samfundshjælp" paatog sig at besørge Arbejdet i Københavns Havn. Da samtidig Arbejderne selv indsaa Nødvendigheden af at skifte Taktik, lykkedes det at faa afsluttet Havnestrejken, og 15. Juni gik Havnearbejderne paa ny i Arbejde. Overhovedet blev der tilvejebragt betydelig mere Arbejdsro end før, og den Samfundsfare, der i manges Øjne havde knyttet sig til hele den stærke Uro i Arbejdsforholdene, kunde da synes heldigt overstaaet.

Den Grundlovsændring, der var nødvendiggjort ved Genforeningen, blev naturligvis helt præget af Venstres Synspunkter. Der var ingen Mulighed for et af de Radikale, med Henblik paa Paaskebegivenhederne stillet Forslag, hvorefter det i Grundloven ligefrem skulde fastslaas, at ingen Regering kunde forblive i sin Stilling uden Tilslutning fra Folketingets Flertal. Ligesaa frugteslost var naturligvis det socialdemokratiske Forslag om Indførelse af Republik. De eneste principielt ny Bestemmelser blev øjeblikkelig Nedsættelse af Folketingsvalgretsalderen til 25 Aar (i Stedet for den gradvise Nedsættelse, der var blevet bestemt i 1915) og en Bestemmelse om, at Kongen skulde have Regeringens Samtykke til at erklære Krig og slutte Fred. I øvrigt foretoges blot den formodne Udvidelse af Maksimum for Tingenes Medlemstal, for Folketinget fra 140 til 152, for Landstinget fra 72 til 78, hvorimellem 19 (mod før 18) tingvalgte. Den saaledes formede Ændring vedtoges d. 18. Juni

Digitized by Google

1920 i Folketinget, d. 22. Juni i Landstinget, og derefter opløstes begge Ting, for at den i Overensstemmelse med Grundlovens Krav kunde blive godkendt af en nyvalgt Rigsdag.

Ved *Folketingsvalget d. 6. Juli* fik Venstre 344,000 Stemmer, Socialmokrater 285,000, de Konservative 180,000 og de Radikale 111,000. Valgdeltagelsen var mindre end sidst (75 % af Vælgerne), og der var Tilbagegang for alle Partier, men dog mindst for Venstre, der saaledes styrkede sin Stilling og vandt to Mandater fra de Konservative og et fra de Radikale; Socialdemokraternes Mandattal blev uforandret. At dette Valg, afholdt efter det sønderjyske Spørgsmaals endelige Løsning, bekræftede Resultatet af Aprilsvalget, er et Bevis paa, at ogsaa dette i det væsentlige var blevet bestemt ikke af de nationale, men af de sociale Modsætninger. Ved Landstingsvalget d. 18. August fik Venstre 31, Socialdemokraterne 19, de Konservative 14 og de Radikale 8 Mandater.

Af den ny Rigsdag vedtoges *Grundlovsændringen* d. 24. August i Folketinget, d. 25. August i Landstinget, og den godkendtes ved en Folkeafstemning den 6. September af et Procenttal Vælgere, der noget oversteg det Tal (45 %), der efter Grundloven var nødvendigt. 614,000 eller 47,5 % stemte Ja til Ændringen, kun 20,000 Nej; det socialdemokratiske Parti havde besluttet ikke at deltage. Den 10. September blev den forandrede Statsforfatning officielt kundgjort af Statsministeren som: *Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1915 med Ændringer af 10. September 1920.*

Derefter afholdtes endnu engang Rigsdagsvalg, for at Grundlovsændringen kunde træde i Kraft og Sønderjyderne faa deres Repræsentation i den danske Rigsdag. Ved Folketingsvalget d. 21. September fik Venstre 412,000 Stemmer og 51 Mandater (hvortil det færøske kom som det 52.), medens de tilsvarende Tal for Socialdemokratiet var 390,000 og 48, for de Konservative 217,000 og 27, for de Radikale 147,000 og 18, for Erhvervspartiet 27,000 og 3, for det „slesvigske" (tyske) Parti 7,500 og 1. Ved Landstingsvalget d. 1. Oktober fik Venstre 32 Mandater (hvortil det færøske kom som det 33.), Socialdemokraterne 22, de Konservative 13 og de Radikale 8.

Venstre bevarede ved disse Valg sin Stilling som det største Parti, men stærkest Fremgang var der for Socialdemokratiet. I det hele viste Valgene i 1920 en stigende Tilbøjelighed hos Vælgerne til at *gruppere* sig i de to store Partier. De Begivenheder, der udviklede sig af Ministeriet Zahles Afskedigelse, havde tjent til en Styrkelse ikke blot for Venstre, men ogsaa rent partimæssigt for Socialdemokratiet. Havde Venstre vundet sig Laurbær i sin Kamp for at bekæmpe den sociale Uro, var til Gengæld Nederlaget for de revolutionære Retninger, der havde været virksomme i denne Uro, blevet til Fordel for det politiske

Digitized by Google

Socialdemokrati. Selv i det mest bevægede af Efterkrigstidens Aar viste det danske Arbejderparti sin enestaaende Evne til at undgaa alle Spaltninger og bevare et fast Tag i hele Arbejderklassen.

Der er ligeledes Grund til at understrege, at Udviklingen i 1920 ikke medførte nogen Forringelse af Arbejdernes økonomiske Stilling. Tværtimod var „Paaskeforliget" mellem Fagforbund og Arbejdsgiverforening nærmest en Sejr for de førstnævnte, og for Oktober Kvartal 1920, sammenlignet med 1914, beregnes den reelle Lønstigning til 53 % for faglærte Arbejdere, 62 % for ufaglærte og 70 % for Kvinderne.

Derimod var der ved den *politiske Vending*, der havde fundet Sted, foreløbig spærret ikke blot for en yderligere Radikalisering af Forfatningen, men ogsaa for alle Forsøg paa Socialisering gennem Statskontrol med Erhvervslivet, Bedriftsraad o. s. v. Magtforholdene blev afgørende forrykket, og Magtens Tyngdepunkt laa nu paa ny i den venstresindede Landbefolkning. Ministeriet havde ogsaa efter de sidste Valg, med Flertallet af Venstre og Konservative i begge Rigsdagens Ting, et betydeligt stærkere parlamentarisk Grundlag, end der nogen Sinde havde været for den radikale Regerings Politik.

2. Genforeningens Fuldbyrdelse.

De, der havde ventet, at Folketingsvalget 26. April 1920 skulde føre til en anden Løsning af *Grænsespørgsmaalet*, blev skuffet. Rent bortset fra, at det viste sig umuligt nu at opnaa mere hos Stormagterne, fandtes der hos Ministeriet Neergaard den samme Vilje til at respektere Naturlovene for dansk Udenrigspolitik som hos Ministeriet Zahle, et Forhold, Minister Harald Scavenius har ment at kunne udtrykke saaledes: „Det radikale Ministerium havde absolut ikke nogen selvstændig Udenrigspolitik, lige saa lidt som Venstre har det, alle skiftende Udenrigsministre siden 64 har fulgt den af Landets geografiske og andre Forhold betingede Politik, hvilket vil sige: den ligelige Neutralitetspolitik".

Der bestod dog den Uoverensstemmelse mellem Ministeriet Neergaard og det radikale Styre, at Venstres Regering gik saa vidt i sit Hensyn til de danske Mellemslesvigere som til at erklære sig villig til at godkende en Ordning, hvorved 2. Zone i en Række Aar skulde organiseres som et særligt Statsomraade — i Lighed med Fristaten Danzig — under international Kontrol og med lige betryggende Rettigheder for dansk og tysk Nationalitet. Det var denne „Internationalisering", der af den radikale Udenrigsminister var blevet betegnet som „en fantastisk

Digitized by Google

Plan" og „en alvorlig Fare for Danmark", medens derimod over 20,000 danske Nordslesvigere havde erklæret sig for den i en Adresse, som de i April havde indsendt til den danske Regering og Rigsdag saavel som til den internationale Kommission. Neergaard erklærede i sin Programtale til Folketinget (7. Maj), at den ny Regering ansaa det for sin Pligt „at gøre alt, hvad der staar i dens Magt for i saa stort Omfang som det lader sig forene med Fredstraktatens Bestemmelser, at støtte vore Landsmænd dernede i deres Stræben efter at opnaa en Ordning, som kan sikre dem imod national Undertrykkelse og give dem Udsigt til en rig folkelig Udvikling".

Allerede d. 16. April havde den internationale Kommission underskrevet en Indstilling angaaende Danmarks ny Grænse. Enstemmigt foresloges det, at Danmark skulde have hele 1. Zone, ligesom der var Enighed om visse smaa Reguleringer ved Grænsen, og desuden foreslog den franske og den norske Kommissær (Claudel og Heftye) Indlemmelse i Danmark af fire Sogne i 2. Zone: Aventoft, Sønder Løgum, Ladelund og Medelby. Den 5. Maj blev denne Indstilling forelagt for de sejrende Stormagters Ambassadørraad i Paris, men efter Ministeriet Friis's udtalte Ønske blev Afgørelsen udsat, til det var blevet muligt at kende Opfattelsen hos den af Valget fremgaaede ny Regering.

Netop d. 5. Maj var Ministeriet Neergaard tiltraadt Styrelsen, og d. 6. Maj instruerede Udenrigsministeren udførligt den danske Gesandt i Paris angaaende den Politik, der skulde følges, idet det fremhævedes, at man stillede sig paa det gennem de forskellige Rigsdagsbeslutninger skabte Grundlag, men ansaa det for foreneligt hermed at arbejde paa i størst muligt Omfang at sikre de dansksindede Beboere af 2. Zone en virkelig Beskyttelse. Idet man stolede paa, at de Allierede vilde fastsætte en Grænse, der ogsaa i Fremtiden vilde sikre en fredelig Besiddelse af de overdragne Omraader, vilde Regeringen sætte al sin Kraft ind paa at tilvejebringe den for Danmark gunstigste Afgørelse af den i den internationale Kommissions Indstilling tilstedeværende Meningsforskel angaaende Grænsedragningen. En Delegation fra 2. Zone, der i de nærmeste Dage vilde ankomme til Paris, havde Regeringens fulde Sympati, men Regeringen kunde ikke være med til paa Grundlag af den stedfundne Afstemning at kræve 2. Zones Genforening med Danmark. For saa vidt kunde den ikke imødekomme, hvad denne Delegation ønskede. Skulde det derimod lykkes for Delegationen at gennemføre en Internationalisering af 2. Zone, vilde Regerigen med Taknemlighed modtage en saadan Ordning. Naar Præsidenten for den internationale Kommission, Sir *Charles Marling*, havde talt om Garantier for den dansksindede Befolkning i 2. Zone mod tyske Forfølgelser (uden Internationalisering), maatte man efter Regeringens

Digitized by Google

Skon fra dansk Side befrygte, at dette skulde give Anledning til Krav om tilsvarende Garantier for tyske Mindretal i Danmark og saaledes til fremtidig tysk Indblanding.

Det fremgaar af denne Instruks, at Ministeriet Neergaards Stilling over for Spørgsmaalet om 2. Zone var meget forsigtig og tilbageholdende, helt igennem præget af det Synspunkt, at Danmark maatte undgaa at løbe en for stor fremtidig Risiko.

Den juridiske Professor *Fr. Vinding Kruse* blev sendt til Paris med det Hverv at være den mellemslesvigske Delegation behjælpelig med Raad og Daad. Han ankom til den franske Hovedstad den 12. Maj og fik her straks den Besked, at det dansk-tyske Grænsespørgsmaal praktisk talt allerede var afgjort i Overensstemmelse med Kommissionens Indstilling. Delegationen — 5 ledende Danske fra Mellemslesvig — ankom samme Dag til London og fik her stærkt Indtryk af den engelske Regerings afvisende Holdning over for de ny danske Ønsker, og trods al Sympati for de Danske var der ikke bedre Mulighed for dens Bestræbelser i Paris, hvortil den ankom d. 14. Maj. Den 19. Maj kunde Udenrigsminister Scavenius med god Grund udtale i Rigsdagens sønderjyske Udvalg: „Vi staar over for en fuldbyrdet Kendsgerning, for hvilken saavel vi som de Dele af Befolkningen, der mener som vi, ikke har andet at gøre end at bøje os."

Delegationen kunde ikke engang opnaa at blive modtaget af Ambassadørraadet. Ved gentagne Rejser til London søgte Vinding Kruse at paavirke de ledende engelske Kredse, og baade Delegationen og han henstillede i Telegrammer til den danske Regering, at den paa egne Vegne skulde bringe 2. Zones Internationalisering i Forslag over for de Allierede. Endnu i Begyndelsen af Juni troede han paa, at Sagen kunde gennemføres, men den danske Gesandt i London erklærede over for Udenrigsministeren i København, at Vinding Kruse hengav sig til Illusioner, og fandt ligesom sin Kollega i Paris, at et saadant Forslag fra Danmark vilde blive frugtesløst og var utilraadeligt. Ved Telegrammer af 10. og 11. Juni kaldte Regeringen da Vinding Kruse hjem, og dermed havde man opgivet Internationaliseringstanken, der ikke havde kunnet gennemføres, dels fordi den ikke havde nogen Bund i Fredstraktatens Bestemmelser, dels vel ogsaa fordi den først var fremsat paa et Tidspunkt, da Stormagterne var trætte af at beskæftige sig med det danske Grænsespørgsmaal. Helt spildt var Delegationens Arbejde dog ikke, idet det lykkedes den at opnaa visse Begunstigelser for Befolkningen i 2. Zone, saaledes en lettere Adgang til at optere for dansk Statsborgerret.

Allerede d. 8. Maj havde Ambassadørraadet vedtaget at følge den samlede Kommissions Indstilling — uden at godkende de to Medlem-

Digitized by Google

mers Særforslag — og denne Afgørelse bekræftedes ved et nyt Møde d. 14. Maj, omend den først blev redigeret færdig d. 26. Maj. Med 10 Dages Frist, der dog forlængedes til 15. Juni, var det derefter Meningen, at baade Danmark og Tyskland skulde underskrive Traktatbestemmelserne, som derved vilde blive en „tresidet" Traktat. Imidlertid hindrede Ministerkrise Tyskland i at foretage Underskriften inden for den stillede Frist. Alligevel blev den endelige Afgørelse af det slesvigske Spørgsmaal 15. Juni officielt kundgjort, „notificeret", for baade Danmark og Tyskland af Formanden i Ambassadorraadet, den franske Udenrigsminister *Millerand*. Der blev i Noten givet Beskrivelse af Grænselinien, og det udtaltes, at ved denne Notifikation stadfæstedes til Fordel for de allierede og associerede Magter Overdragelsen af Suveræniteten over de slesvigske Territorier og Øer, beliggende Nord for den saaledes definerede Grænselinie, og at Magterne fra samme Dato tilbagegav de omtalte Territorier og Øer til Danmark. Fra 15. Juni 1920 kunde Danmark altsaa regnes at være i faktisk Besiddelse af Nordslesvig. Allerede 5. Maj var Landsdelen blevet besat af dansk Militær, og 20. Maj var dansk Mønt og Postvæsen blevet indført.

Den 16. Juni Kl. 12 Middag blev den internationale Kommissions Flag strøget paa Hotel Flensburger Hof, hvad der af den tysksindede Befolkning hilstes med Hurraraab og Fædrelandssange som Tegnet paa, at Byen vendte tilbage til Tyskland. Samme Dag udstedte Kong Christian X en Anordning om Danmarks Overtagelse af Forvaltningen i Nordslesvig, og 25. og 26. Juni vedtog den danske Rigsdag enstemmigt Loven om de sønderjyske Landsdeles Indlemmelse i Danmark.

Stillingen var dog stadig uklar, idet Danmark kun havde faaet overdraget Territoriet, ikke samtidig „Suveræniteten" over Landet. Dette kunde ikke i Længden føles som tilfredsstillende, og efter Opfordring fra dansk Side fremskyndede da Ambassadorraadets Formand, *Jules Cambon*, Sagens formelle Afslutning. Idet man opgav at vente paa Tysklands Medunderskrift, underskreves 5. Juli i det franske Udenrigsministerium mellem det britiske Rige, Frankrig, Italien og Japan paa den ene Side, Danmark, repræsenteret ved Gesandten i Paris, *H. A. Bernhoft*, paa den anden Side den Traktat, hvorved den fulde Overdragelse, regnet fra 15. Juni, af Nordslesvig til Danmark blev højtidelig bekræftet, idet det udtrykkelig tilføjedes, at de saaledes afstaaede Omraader ikke skulde kunne afhændes uden Samtykke fra Folkenes Forbundsraad. Heller ikke senere underskrev Tyskland trods Forhandlinger derom denne Traktat, der saaledes blev „tosidet", ikke „tresidet", som det oprindelig var Tanken, hvad der dog ikke kunde formindske dens Betydning, da Tyskland allerede havde givet det fornødne Afkald ved Versaillesfreden. Om en Række praktiske Spørgsmaal vedrørende

Digitized by Google

Grænseflytningen blev der efterhaanden truffet Aftaler mellem Danmark og Tyskland gennem rolig og fredelig Forhandling og paa fuldt tilfredsstillende Maade.

Fredag den 9. Juli 1920 Kl. 10½ om Formiddagen underskrev Christian X paa Amalienborg Traktaten mellem Danmark og de Allierede og de af Rigsdagen vedtagne Love om Indlemmelsen af de sønderjyske Landsdele. Samme Dag fejredes *Genforeningen* rundt om i Landet med Klokkeringning, Takkegudstjenester og Folkefester.

10. Juli Kl. 9,20 Formiddag red Kongen paa en hvid Hest højtide-

Kammerherre Bernhoft underskriver Traktaten om Nordslesvigs Overdragelse.
Fotografi.

lig over den gamle Grænse ved Frederiksdal paa Landevejen mellem Kolding og Haderslev. Han hilstes velkommen paa sønderjysk Grund af de nordslesvigske Landboforeningers Formand, *P. J. Refshauge*, og dette Grænseridt, der var tænkt som Opfyldelse af et gammelt romantisk Sagn, blev som det levende Symbol paa det ny Møde mellem Danmark og Sønderjylland — mellem „Moderen og en Datter dybt begrædt" —, da Kongen loftede en lille Pige mellem Tilskuerne op foran sig paa Hesten og med hende i Favnen red, grædende af Glæde, frem i det nyvundne Land.

Efter en Andagt i Tyrstrup Kirke drog Kongen med Familie og Følge ned for at hilse paa „den gamle danske By" *Haderslev*, naaede samme Dags Aften med Skib til Aabenraa og sejlede den følgende Morgen gennem Alssund til Sønderborg. Søndag d. 11. Juli holdtes paa Dybbøl det største og mærkeligste Folkemøde, der er set i Danmark, med Deltagelse af Kongefamilie, Regering, Rigsdag, ledende Repræsentanter

Digitized by Google

KONG CHRISTIAN X RIDER OVER DEN GAMLE GRÆNSE D. 10. JULI 1920.
Maleri af Hans Nicolai Hansen. Frederiksborg.

Digitized by Google

Digitized by Google

for alle Dele af det danske Samfundsliv, Veteraner fra 64 og en hundredtusindtallig Skare fra alle danske Egne. Festens Hovedtaler var Grev O. D. Schack Schackenborg, og han, der paa en lykkelig Maade havde formet Valgopraabet før 1. Zones Folkeafstemning — „Sønderjyder! Dagen er der....“ —, fandt nu skønne og kraftige Ord for den fuldbyrdede Genforenings Stemning og Betydning saavel som for den sønderjyske Kongetro og Kongetroskab. Han sagde bl. a.:

„Hvem turde have haabet dette, da for seks Aar siden den tyske

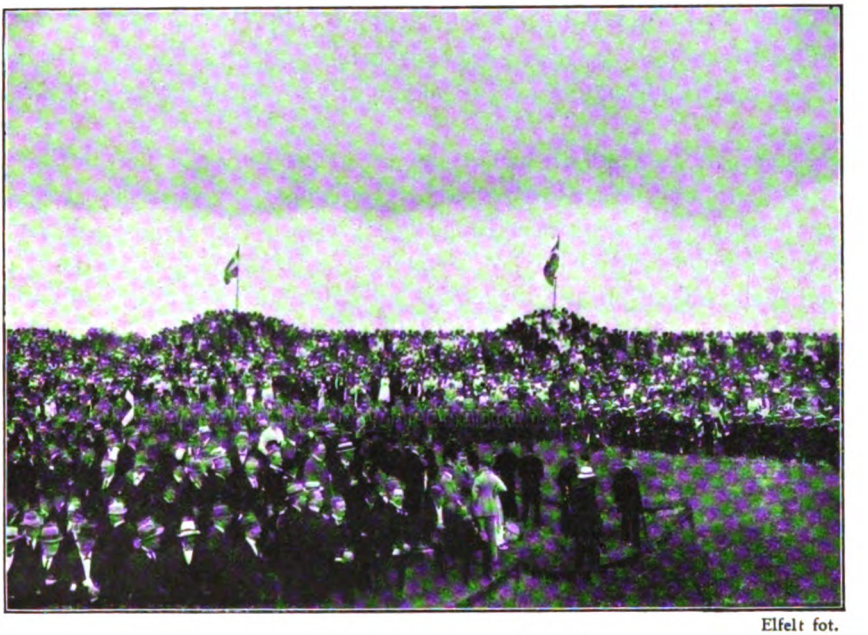

Elfelt fot.

Dybbølfesten d. 11. Juli 1920.

Dybbolfest skulde overtyde Verden om, at dette Land for Danmark var tabt for bestandig? Men Festsalutten fra den tyske Flaade fik et grufuldt Ekko, der rullede gennem Verdenskrigen. Da Kanontordenen forstummede, sang Dybbøllærken atter over Vang.

Og saa dansk er dette Land og Folk hernede, at vi til Trods for det vidunderlige, vi oplever, føler: vort Møde her paa Dybbøl er lige saa naturligt som den Fugls Kvidren, der for os staar som Symbol paa det danske Folkesind. Skal der fejres en Fest paa dette Sted, da maa det være et Møde som vort i Dag, hvor dansk møder dansk for ikke atter at skilles.“

Efter at have omtalt den „Afskedssmerte“, der blander sig i Gensynsglæden ved Tanken paa de Danske Syd for den ny Grænse, frem-

Digitized by Google

hævede han, hvad der dog var stærkere, nemlig „Kærligheden, som forener i Adskillelsen, og som gør Genforeningen hellig":

„Gud velsigne dem dernede, der længes hen til os i Dag! Gud velsigne Dig og dit Hus, Kong Christian! Gud velsigne Danmark!

Det store Budskab, Genforeningen bringer til os Sønderjyder, er, at vi nu ikke mere skal bære dette Navn, men blive Danske, ikke kun i Sind, men ogsaa af Navn."

Den sønderjyske Lensgreve formede Sønderjydernes Troskabsed til Danmark i disse Ord:

„Vi vil være Dig gode og trofaste Sønner og Døtre, Danmark, det lover vi Dig i Dag — det giver vi Dig Haandslag paa, Kong Christian.

Ja, om Kongen samler vi os i denne Stund, den største, vor Slægt har oplevet."

Efter Schacks Tale fik Kongen overrakt det danske Flag, der sidst var blevet sænket i Sønderborg i 1864. Han førte Fanen til sine Læber: „Jeg modtager Eders og vort Flag, og idet jeg kysser dets gamle Dug, kysser jeg Eders Trofasthed." Kongens Tale rummede baade en Tak og en Velkomsthilsen til Sønderjyderne: „Indtag Eders Sæde iblandt os, hvor Eders Plads saa længe stod tom, og byg i Fællesskab med os Danmarks Fremtid."

Endnu talte H. P. Hanssen, P. Grau og H. Lorentzen, Graasten, de sønderjyske Arbejderforeningers Formand, paa Sønderjydernes Vegne, Statsminister Neergaard og Folketingets Formand, Petersen-Nyskov, paa den danske Stats Vegne. H. P. Hanssen sagde bl. a. disse Ord med Henblik paa det fremtidige Forhold mellem Dansk og Tysk i Nordslesvig: „Lad os haabe, at vi maa have lært af Historien, og at vi maa forstaa at løse Fremtidens Opgaver i de ny Tiders Aand, saa Danmark herefter kan indtage en ærefuld Plads mellem de Stater, der har Mindretal af anden Nationalitet." Neergaard aflagde et Løfte om Danmarks fremtidige Stilling over for de danske Sydslesvigere: „Det kan jeg sige paa Regeringens Vegne, ja, jeg kan sige det paa hele det danske Folks Vegne: de skal ikke blive glemt."

Som Historiker havde N. Neergaard, Side om Side med A. D. Jørgensen, Kr. Erslev og P. Lauridsen, været med til at underbygge de Synspunkter, der vandt Sejr ved Bestemmelsen af den ny Grænse, men mod disse Synspunkter stred det ikke at nære Interesse og Sympati for de tapre danske Forposter, som nu gik ind til trange og vanskelige Kaar. Det var med meget vemodige Følelser, danske Flensborgere gik over Grænsen for ved *Krusaa* at mødes med Kongen under hans Tog fra Sønderborg til Tønder 12. Juli. Der blev ikke Syd for Grænsen de samme fri Kaar for det nationale Mindretal som Nord for Grænsen. Først i Februar 1927 indførtes i Flensborg og i et Par Landdistrikter

Digitized by Google

en over for de Danske nogenlunde frisindet Skoleordning. Der er til Trods for Vanskelighederne gjort et stort dansk kulturelt Arbejde i Flensborg og Sydslesvig, hvortil der har været givet Støtte fra dansk Side, dels ad privat Vej, særlig gennem „Grænseforeningen", dels ved Bevillinger af Statskassen.

I Nordslesvig er der blevet udfoldet store Bestræbelser fra modsat Side for at styrke en Tyskhed, der mere er begrundet i politisk Sindelag, end den har sin Rod i Sprog og Nationalitet. Lige fra 1920 har Danmark imidlertid søgt at tage Brodden af den tyske Agitation ved den sproglige og kulturelle Frihed, der har været tilstaaet det tyske Mindretal. Man har i saa Henseende strakt sig særlig vidt for Folkeskolens Vedkommende. I alle Købstæder findes der baade en dansk og en tysk Folkeskoleafdeling, som Børnenes Forældre eller Formyndere kan vælge imellem. Paa Landet og i Flækkerne retter Skolesproget sig efter Folkesproget, men der skal være en tysk Skole, naar det er ønsket af et vist Antal af de til Skolekommissionen stemmeberettigede Forældre (en Femtedel med tilsammen mindst 10 Børn eller ogsaa saa mange, at de tilsammen raader for 24 Børn, selv om de ikke udgør en saadan Femtedel af samtlige Forældre). I de danske Skoler skal der være Adgang til Undervisning i Tysk (ligesom i de tyske til Undervisning i Dansk), og dette gælder ogsaa Landdistrikterne, saafremt da ikke den Del af Befolkningen, der ønsker det, er forsvindende lille. Hvad angaar de *kirkelige Forhold*, er der i hver Købstad ansat en Præst for den tyske Menighed, og paa Landet holdes der tyske Gudstjenester i det Omfang, der findes passende efter Tilslutningen. Overalt skal der være Adgang til at faa kirkelige Handlinger udført paa Tysk. Inden for *Retsvæsenet* er der Adgang til over for Domstolene at ytre sig skriftligt eller mundtligt paa Tysk, naar vedkommende godtgør at være bosiddende i de sønderjyske Landsdele og erklærer ikke at beherske Dansk. Inden for hele *Stats- og Kommunalstyrelsen* tages der et lignende Hensyn til dem, der maa antages ikke at kunne udtrykke sig tilstrækkeligt i det danske Sprog.

Den ene Mand, som det er lykkedes Tyskerne at sætte ind i det danske Folketing, har da ikke haft meget at klage over. Danmark havde paa dette Omraade virkelig lært af Historien.

3. Venstres Styre 1920—24. De økonomiske Vanskeligheder.

Den 11. Juli 1921 døde Indenrigsminister *Sigurd Berg*, den store Folkefører C. Bergs som praktisk parlamentarisk Politiker utvivlsomt dygtige Søn. Hans vigtige Post i Regeringen blev besat med Dr. phil.

Digitized by Google

O. Kragh, en Matematiker og Skolemand, hvem det som Medlem af Landstinget i Løbet af kort Tid var lykkedes at grundfæste en Position i baade sagligt og politisk Rigsdagsarbejde. Den 15. August 1922 fratraadte *J. C. Christensen* Kirkeministeriet, og *J. Appel* blev derefter baade Kirke- og Undervisningsminister. J. C. Christensen havde ønsket at vi sin sidste Tid til anden Virksomhed end Politik, og idet han 1924 ogsaa udtraadte af Rigsdagen, afsluttede han sin historisk betydningsfulde Statsmandsgerning, som havde sit Udgangspunkt i en Tidsalder, der ved sine Forudsætninger var vidt forskellig fra Efterkrigstiden. I Oktober 1922 fandt et mere omfattende Ministerskifte Sted. Handelsminister *Tyge Rothe*, der ikke var helt enig med sine Kolleger i den økonomiske Politik, og Udenrigsminister *Harald Scavenius*, der som sit Motiv angav en almindelig „Gemytternes Uoverensstemmelse", udtraadte af Regeringen, hvorefter Direktør for Det forenede Dampskibsselskab *C. M. Cold* blev Udenrigsminister, Vejle-Kobmanden *Jørgen Christensen* Handelsminister, medens den jyske Gaardmand *Søren Brorsen*, Medlem af Folketinget, som Forsvarsminister afløste den gamle Klaus Berntsen, der herefter blev Minister uden Portefeuille.

Med de nævnte Personforandringer fortsattes under Neergaards Ledelse Venstres Styre gennem Aarene 1921, 1922, 1923 og forste Fjerdedel af 1924, en Periode med store Opgaver og Vanskeligheder, præget af den Overgang, som nu for Alvor maatte foretages fra de af Krigen skabte økonomiske Forhold til en mere „normal" Tilstand.

Det var ejendommeligt for Ministeriet Neergaard, at det som Reaktion mod det radikal-socialdemokratiske Styre mere skarpt og bevidst end tidligere Venstreregeringer havde udformet en *liberalistisk Samfundsopfattelse* med udpræget Mistillid til Statsindgriben i Erhvervsforhold. Endnu 1920 vedtoges en „Kornlov", men 1. August 1921 bortfaldt Krigstidens Rationeringer. Af Krigslove var ved Ministeriets Afgang i 1924 kun Boligloven tilbage. Ved den hele Afvikling af Krigsforanstaltninger tilvejebragtes en betydelig Indskrænkning i Statshusholdningen, hvortil kom andre Besparelser og en Omregulering af Dyrtids- og Konjunkturtillæg under Hensyntagen til det Prisfald, der hurtigt skulde indtræde. Endnu Statsregnskabet 1921—22 viste et Underskud paa 90 Mill. Kr., Genforeningen medforte ekstraordinære Udgifter, men 1923—24 var Underskudet bragt ned til 6 Mill. Paa Grund af Indtægternes Svigten var ny Skattepaalæg nodvendige, og medens de direkte Skatter for Familier med mange Born og smaa Indtægter lettedes, forøgedes Luksusbeskatningen, og der indfortes nu bl. a. Skatter paa Chokolade- og Restaurationsforbrug. En Del af Statens Udgifter afholdtes i denne finansielt besværlige Overgangstid gennem

Digitized by Google

Statslaan. Navnlig optoges i 1920 et stort Dollarlaan af Hensyn til de store Omkostninger ved Genforeningen.

Nødvendigheden af at spare skræmmede dog ikke Regeringen bort fra *Reformpolitik*, og i denne Henseende naaedes flere betydningsfulde Resultater.

Efter Napoleonskrigene og Norges Tab havde det danske Folk vendt sit Blik indad, og Interessen for al Udenrigspolitik var sygnet hen (jfr. VI Bind Side 341 f.). Efter Verdenskrigen og Sønderjyllands Generhvervelse var der almindelig Enighed om det nødvendige for Danmark i at lægge forøget Vægt paa Varetagelsen af sine Interesser i den store Verden. Det var ikke Tanken at udvide de rent repræsentative og politiske Opgaver for dansk Diplomati, men at gøre *Repræsentationen i Udlandet* til et bedre Redskab for Erhvervs-Interesser, saaledes at Udbredelsen af danske Produkter kunde støtte sig til saavel Gesandtskaber som Konsulater. 1921 gennemførtes der en betydelig Udvidelse af den danske Udenrigsstyrelse, hvorved Udgifterne, der allerede havde været stærkt forøget paa dette Omraade under Krigen, nu atter blev fordoblet. Der oprettedes en Række ny Gesandtskaber og Konsulater, og Personalet af de allerede bestaaende blev forøget; hele Udenrigstjenesten kom mere end før til at udgøre en Enhed, og den øverste Leder under Ministeren blev en *Direktør*, der traadte i Stedet for to Departementschefer.

Derimod mente Regeringen, det stemmede med Folkeforbundspagten at indskrænke Udgifterne til Hær og Flaade, og efter Overenskomst med de Konservative gennemførtes 1922 en ny *Forsvarsordning*, hvorved de aarlige Militærudgifter indskrænkedes til ca. 44. Mill., en Sum, der efter Venstres Opfattelse repræsenterede, hvad der var paakrævet og tilstrækkeligt, naar Hensyn skulde tages til „vor geografiske Beliggenhed, vor økonomiske Evne, vor Stilling til Folkeforbundet, vort Ønske om Bevarelse af vor Neutralitet under alle eventuelle Forviklinger og vor Vilje til at bringe de Ofre, som Bestræbelsen for Neutralitetens Bevarelse kræver." De Radikale og Socialdemokraterne var af en anden Mening. Socialdemokraterne foreslog ligefrem at afruste og erstatte Hæren med et Bevogtningskorps. De Radikale vilde til Varetagelsen af Danmarks Neutralitets- og Folkeforbundsforpligtelser bevare baade Hær og Flaade, men uden almindelig Værnepligt og uden større aarlig Udgift end i alt ca. 18 Mill. Ikke alle Konservative gik med til denne ny Ordning, der endog foranledigede et Brud mellem det konservative Parti og Grev *Bent Holstein*, Folketingsmand for Aarhus, der fra nu af førte en Løsgængerpolitik, præget af gamle Højresynspunkter i Forbindelse med en vis Tendens til at imødekomme Arbejdernes Krav.

Ministeriet Neergaard fortsatte den *sociale Lovgivning*, for hvilken

Digitized by Google

dets Chef havde været en af Banebryderne i Danmark, og hvis Grundtanker han altid i Forstaaelse af Nutidens Krav havde kunnet forene med Ideerne om Frihandel og Fri-Konkurrence. I de første Rigsdagssamlinger gennemførtes tre saa betydningsfulde sociale Foranstaltninger som Adgang for kronisk syge til at blive Medlemmer af statsanerkendte *Sygekasser* (hvori de ikke tidligere havde kunnet optages), en til disse knyttet *Invalideforsikring*, hvorved ogsaa en ny Klasse Mennesker blev draget ind under den sociale Forsorg, og endvidere, til Afløsning af den tidligere mere planløse Arbejdsløshedsunderstøttelse, en Lov om Arbejdsanvisning og *Arbejdsløshedsforsikring* med offentlig Anerkendelse og Støtte.

Det Forsikringsprincip, der sejrede paa disse Omraader, gennemførtes ikke paa et andet vigtigt Omraade: *Alderdomsforsørgelsen*. Her skete den Forandring, at man ved en Lov af 7. August 1922 gik fra den skønsmæssige Alderdomsunderstøttelse over til en „Aldersrente" med faste Beløb, en Ordning, hvorved Aldersgrænsen samtidig hævedes fra 60 til 65 Aar, og som betod en Fastsættelse af det Offentliges samlede Udgifter paa dette Omraade.

Landbrugsminister Madsen-Mygdal gennemførte en Fornyelse af den gamle, gentagne Gange for reviderede *Husmandslov* fra 1899. Der byggedes her i Modsætning til Kristian Pedersens Lov fra 1919, der havde skabt en Slags offentligt Fæste, paa det rene Ejendomsprincip, men fælles for begge Love var, at de under Hensyntagen til de unormale Prisforhold bød Husmændene en betydelig ekstra Hjælp til Opførelse af Bygninger. Af Reformer paa andre Omraader kan nævnes de af J. C. Christensen inden hans Afgang 1922 gennemførte *Kirkelove*, der betod yderligere Demokratisering af Folkekirken. Der blev under visse Vilkaar Adgang for Lægmænd til Præsteembeder, Menighedsraadene fik Hovedindflydelsen paa Valg af Biskopper, og til disse Raad overdroges Kirkernes Bestyrelse.

Det blev Udviklingen i de *økonomiske Forhold*, der kom til at volde denne Regering størst Besvær og gav Anledning til de heftigste Bebrejdelser imod den. 1920 var et Aar med Højkonjunkturer for hele det danske Erhvervsliv, hvad der maa ses i Sammenhæng med, at Prisniveauet i dette Aar naaede sit Højdepunkt. I November 1920 havde man Engrospriser, der var fire Gange saa høje som i 1914, og derefter indtraadte der et Prisfald, som tog voldsom Fart igennem 1921. Dette Prisfald og vel ogsaa Forventningen om endnu mere Prisfald skabte i Forening med Krigsforholdenes Afvikling og den svigtende Kobeevne i Centraleuropa og Rusland en omfattende *økonomisk Krise:* Formindskelse af Handel og Omsætning, Stigning i Arbejdsløsheden, Fald i Aktiekurserne, ogsaa Nedgang i Værdien af Landbrugsprodukter, en

Digitized by Google

Nedgang, der dog noget opvejedes ved en betydelig Stigning i Udførslen af Flæsk og Ungkvæg. En Landbrugskrise var endnu ikke for Alvor indtraadt, og Landbrugets Forhold skulde ret snart rette sig. Derimod bevirkede en haard Industrikrise, at der i Juni 1921 gik dobbelt saa mange Arbejdere ledige som i samme Maaned det foregaaende Aar, og at Arbejdsløsheden i Februar Maaned 1922 kom til at omfatte en Trediedel af de i Industrien beskæftigede Arbejdere.

Inden for de ved Industrien beskæftigede Befolkningsdele, baade Arbejdsgivere og Arbejdere, rejstes der under disse Forhold stærke Krav om Beskyttelse mod udenlandsk Konkurrence. Ud fra den Opfattelse, at Industrien særlig led under Konkurrence fra valutasvage Lande, krævedes det af Regeringen, at den, om den ikke vilde gaa med til Told, i det mindste skulde foretage en „Importregulering". For dette Krav var der en vis Stemning i alle andre Partier end Venstre, og navnlig de Konservative var saa stærkt stemt for Tanken, at det endog kunde se ud, som om „det borgerlige Samarbejde" skulde blive aflost af Samarbejde mellem Konservative og Socialdemokrater med det Formaal at værne Byernes Erhvervsliv mod en formentlig ensidig „agrarisk" Regering. Det lykkedes dog Venstre i Hovedsagen at fastholde sin Politik, da der hos de Konservative var for store Betænkeligheder ved at fremkalde Regeringens Fald; desuden fandtes i Det konservative Parti saavel som hos de Radikale Landboer, der delte Venstres Anskuelser. Et lille „Skridt til Siden" fra de frihandelsvenlige Grundsætninger, der med særlig kraftige Ord var blevet hævdet af Landbrugsminister Madsen-Mygdal, indlod Regeringen sig paa, da den 1922 indrømmede en Importregulering til Gavn for Skotojsfabrikker og Tobaksfabrikker, to Industrier, der mentes særlig haardt ramt ved Udlandets „Valutadumping". En Venstremand i Landstinget gav Udtryk for sit Partis og Landboernes typiske Tankegang, naar han nægtede at stemme for denne Foranstaltning med den Motivering, at det vilde være dræbende for det danske Landbrug, om det skulde møde Forbud mod Indførsel ude paa det Verdensmarked, hvis Priser det indordnede sig under. De meget forskellige Synspunkter, der erhvervs-politisk har gjort sig gældende hos Landboer og Industrifolk i Efterkrigstiden, staar utvivlsomt i Forbindelse med den ejendommelige Tvedeling, der inden for dansk Erhvervsliv gør sig gældende med Hensyn til Afsætningsvilkaar, idet Landbruget producerer for Eksport, medens Industrien hovedsagelig er indstillet paa et Hjemmemarked.

Landbrugets ledende Personligheder, Mænd som Madsen-Mygdal og P. P. Pinstrup, vidste ingen anden Trost at give den klagende Industri, end at denne ligesom Landets bærende Erhverv burde indrette sig efter Konkurrencen paa det aabne Marked og nedsætte sine Lon-

Digitized by Google

ninger og andre Udgifter i Overensstemmelse med Forholdene. Industriens Arbejdsgivere og Arbejdere savnede ikke selv Blik for Nødvendigheden af Skridt i sidstnævnte Retning, og allerede i April 1921 gennemførtes en *Lønnedsættelse*, dog først efter at Arbejdsgiverne havde iværksat Lockout i en Række Fag. 1922 vedtog Organisationerne efter en endnu mere omfattende Lockout en Overenskomst, hvorved Lønnen blev nedsat 15 %.

Et grelt Udslag af usunde økonomiske Forhold var *Landmandsbankens Sammenbrud* i Sommeren 1922. Denne store Bank, der tidligere havde haft en fremragende Ledelse, havde under Krigsforholdene ladet sig drage ind i letsindige Spekulationer og anbragt store Summer i løse Foretagender, som efter Krigskonjunkturernes Ophør savnede Eksistensmulighed og paaførte Banken mere omfattende Tab, end den var i Stand til at taale. Efter at der i længere Tid havde været Uro om Bankens Forhold, udstedtes den 9. Juli 1922 efter Forhandling mellem Handelsministeren, Landmandsbanken og Nationalbanken en Erklæring til Offentligheden om, at der mellem de to Banker var truffet den Ordning, at Landmandsbanken foretog den nødvendige Nedskrivning af sin Aktiekapital, medens Nationalbanken under denne Forudsætning paatog sig at stille en ny Reservekapital paa 30 Mill. Kr. til Landmandsbankens Raadighed. Uheldigvis viste Ordningen sig slet ikke holdbar. Den 17. September udstedtes derfor en ny officiel Erklæring om, at der ved Forhandlinger mellem Regeringen og de mest interesserede Institutioner var truffet en ny Ordning til Styrkelse af Landmandsbankens finansielle Grundlag: Direktion og Bankraad blev nu fjernet, ny Kapital var tilvejebragt, Nationalbanken forøgede sin Støtte, og selve Staten traadte til med en Garanti for Banken paa 30 Mill. Det sidste bekræftedes efter ekstraordinær Indkaldelse af Rigsdagen gennem en Lov af 30. September 1922, vedtaget enstemmigt i begge Ting, da ingen vilde paatage sig Ansvaret for den Forstyrrelse i Erhvervslivet, som en Standsning af denne store Bankvirksomhed nødvendigvis vilde have medført.

Heller ikke med den saaledes trufne anden Ordning af Bankens Forhold havde man naaet Bunden. Det viste sig ved ny Regnskabsopgørelse, at der forelaa et Tab paa ikke mindre end 232 Mill. (medens man oprindelig kun havde regnet med 144 Mill.), endda med Udsigt til en væsentlig Forøgelse, og der blev nu for Regering og Rigsdag, da de først havde sagt A, ikke andet at gøre end ogsaa at sige B. Ved en Lov af 5. Februar 1923 blev der fastslaaet en almindelig Statsgaranti, gældende indtil 1. April 1928, for alle retsgyldige Fordringer paa Landmandsbanken. Dermed var det sikret, at Banken kunde leve videre, altsaa foreløbig som en Slags Statsbank, men Sagen var blevet løst paa en

Digitized by Google

Maade, der medførte Forpligtelser af ganske usikker Rækkevidde for Statens Finanser. Det blev i øvrigt opklaret, da Bankens Affærer undersøgtes til Bunds, at dens Ledere havde gjort sig skyldige i flere Overtrædelser af Bank- og Aktieselskabslovgivningen, og endog til Offentlighedens Forfærdelse, at der kunde rejses Tiltale for Bedrageri mod Bankens Hoveddirektør gennem en Aarrække, den fejrede Finansmand *Emil Glückstadt*, der døde i Fængsel under Sagens Behandling.

Dette Bankkrak, især Erklæringen af 9. Juli, førte til haarde Angreb mod Regeringen fra Oppositionens Side, men som Svar paa Statsministerens Programudtalelse efter Ministeriets Omdannelse i Oktober 1922 vedtoges et af de Konservative stillet Forslag om Tilslutning til Regeringen paa Grundlag af „en nationalt værdig, for alle Erhvervsinteresser betryggende, paa borgerligt Samarbejde bygget Politik". Skulde der her have været antydet et konservativt Haab om en vis Frontforandring hos Regeringen i den økonomiske Politik, blev dette Haab skuffet. Den 8. November holdt Landbrugsministeren under Finanslovsbehandlingen en Tale, hvori han saa kraftigt som nogen Sinde fremhævede de Fortrin, Frihandelen have bragt det danske Landbrug og dermed hele det danske Samfund, og bestemt advarede imod at søge Støtte for Erhvervslivet gennem den „aktive Handelspolitik" over for andre Lande, der havde Talsmænd og Tilslutning i de tre andre Partier. — Som Støtte for den eksporterende Del af Industrien gik Regeringen med til at yde Laan til Afsætning af Varer i Udlandet, den saakaldte „Eksportkredit", der traadte i Kraft 10. Juli 1922 og i Tidens Løb skulde faa en meget gavnlig Betydning.

Mellem Venstre og Konservative var der Uoverensstemmelse paa andre Punkter end i Spørgsmaalet om Toldpolitik. Saaledes havde de Konservative, betænkelige ved selv det mindste Skridt i Retning af georgeistisk Skattepolitik, gjort Modstand mod en Lov (af 7. August 1922), hvorved Statsskatten af faste Ejendomme deltes i Ejendomsskyld og *Grundskyld*. 1923 var der Strid mellem de to „borgerlige" Partier om *Konjunkturtillægets* Nedsættelse, hvor Regeringen vilde have taget et større Beløb, end Tjenestemændene vilde gaa med til at afgive, hvad der imidlertid ikke lod sig gøre paa Grund af de Konservatives Modstand. Endvidere stemte de Konservative mod en *Handelstraktat med Sovjetrusland*, der godkendtes med de andre Partiers Stemmer i Juni 1923.

Kun med store Vanskeligheder gennemførtes en Forlængelse fra 1. April 1923 af den særlige Beskyttelse af Tobaks- og Skotøjsindustrien, nu i Form af en „Krisetold", der imidlertid bortfaldt 1. November, idet der ikke mellem Skotøjsindustrien og Regeringen kunde opnaas Enighed om de Betingelser, der skulde stilles i Retning af bil-

Digitized by Google

ligere Produktion. Inden for Venstre bevarede den Fløj Overtaget, der trods de Konservatives Toldvenlighed bestemt nægtede at ville ophjælpe et kriseramt Erhvervsliv ved Hjælp af „Krykker".

En tilsyneladende Opgang ogsaa inden for de industrielle Fag skulde dog for en Tid i nogen Grad tage Brodden af dette Problem. I Løbet af 1923 var Beskæftigelsen inden for Industrien atter stigende, og for Aaret som Helhed laa Arbejdsløsheden ca. 25 % lavere end for 1922 (skønt der dog ved Aarets Udgang var ca. 32,000 arbejdsløse). Samtidig var der tilfredsstillende Indtægter af Skibsfarten, og Landbruget havde paa ny Højkonjunkturer. Høsten 1923 var særdeles god, og Landbrugseksporten var, hvad Mængden angaar, nu bragt op paa fuld Højde. Priserne paa Landejendomme var stigende til Gavn for de Ejere, der vilde sælge, men til Forøgelse af Vanskeligheden for den Ungdom, der vilde frugtbargøre sine Evner i selvstændig Bedrift.

Nærmere beset var den økonomiske Tilstand ikke saa gunstig. Fra Efteraaret 1922 til midt i 1924 oversteg Kapitalforbruget den private Opsparing og al den omtalte Opgang hvilede uheldigvis paa et højst skrøbeligt Grundlag, saa længe Valutaforholdene ikke var bragt i Orden. I November 1920 var den danske Krone sunket ned til en Værdi, der laa under 50 Guldører, og Regeringen var allerede da blevet angrebet og af Modstandere gjort ansvarlig for dette Forhold. En Tid herefter havde der fundet en Stigning Sted, 1. Juli 1922 var Kronen naaet op til en Kurs af 80, men atter indtraadte der saa et Fald, og „Opgangen" i det økonomiske Liv var ikke uden Forbindelse hermed, som delvis kun beroende paa en ny Oppustning af Værdierne.

1. Juli 1923 var Kronen sunket til 65. Fra alle Sider indsaa man, at der maatte gøres noget, og efter at der paa Nationalbankens Foranledning var blevet afholdt en *Valutakonference*, vedtoges paa Forslag af denne en Lov, udstedt d. 16. November 1923, om Oprettelse af et Kursegaliseringsfond paa 5 Mill. Pund Sterling, for hvilket Beløb Staten og de store Banker hæftede som Garanter. Disse Penge skulde sættes ind, hvor man fandt det nødvendigt for at afstive Kronens Kurs. Efter Midten af Januar 1924 faldt Kronen ikke desto mindre paa ny og var i Marts nede i Kurs 57. En almindelig Angst for den Skæbne, Landets Pengeforhold gik i Møde, greb Sindene; man maatte tænke paa Valutakatastroferne i andre Lande. Bankerne forhøjede Diskontoen, men om de Midler, der skulde gribes til fra Statsmagtens Side, herskede der en dyb Uenighed. Nogle tænkte sig, at Kronens Kurs burde fæstnes ved en bestemt lavere Værdi, andre hævdede energisk Princippet „den ærlige Krone". De Konservative ansaa Toldforanstaltninger for det mest tjenlige Middel over for Valutakrisen som over for Industrikrisen, men Regeringen fastholdt principielt sit Frihandels-

Digitized by Google

standpunkt og gennemførte blot 31. Januar 1924 en midlertidig Toldforhøjelse paa visse Luksusvarer samt en Omsætningsafgift paa Motorkøretøjer, Foranstaltninger, der dog ikke slog til. De Konservative kunde hverken fra Regeringen eller Oppositionen opnaa Tilslutning til et Forslag om, at Toldafgifterne, hvis Satser reelt var bleven formindsket sammen med Kroneværdien, midlertidig skulde erlægges i Guldkroner („Guldtolden"). Derimod forelagde Regeringen i Marts en Valutaplan, der omfattede en ny Forøgelse af Luksusbeskatningen, en Valutaydelse for alle Skatteborgere mod Udstedelse af Obligationer for Beløbet, Skat paa udenlandske Handelsrejsende, Oprettelse af en Valutacentral til Regulering af Handelen med udenlandsk Valuta. Kun de to sidste Foranstaltninger lykkedes det at gennemføre.

Valutakrisen svækkede vistnok Ministeriets Stilling mere end noget andet. Allerede d. 11. April lod Ministeriet afholde nyt *Folketingsvalg*. Ved dette Valg agiterede et saakaldt Landmandsparti med Krav om rent Bondestyre og yderliggaaende Sparepolitik; Partiet fik lige saa lidt som det ny „Retsforbund" noget Mandat, men svækkede ved sin Agitation Venstre netop blandt dette Partis Kærnetropper i den besiddende Landbostand.

Valgets Resultat blev, at Socialdemokraterne vandt Stillingen som Landets største Parti med ca. 470,000 Stemmer og 55 Mandater, medens Venstre gik tilbage til 362,000 Stemmer og 45 Mandater. De Konservative fik ca. 243,000 Stemmer og 28 Mandater, de Radikale godt 166,000 Stemmer og 20 Mandater; for begge disse to Partier var der altsaa en mindre Fremgang. Tyskerne bevarede med 7,715 Stemmer og 1 Mandat Stillingen fra forrige Valg. Venstre og de Konservative mistede det Flertal, som de tilsammen havde haft i det opløste Folketing, og den naturlige Følge blev da, at Regeringsmagten gik over til Socialdemokraterne, der modsat tidligere havde erklæret sig villige til at danne Regering uden som nødvendig Forudsætning at kræve et absolut Flertal for deres Parti.

4. Socialdemokratisk Styre. Erhvervskrisen 1924—26.

Danmarks første socialdemokratiske Regering, udnævnt d. 23. April 1924, bestod overvejende af akademisk eller paa anden Maade eksamensmæssigt udannede Folk. Det nærmeste personlige Forhold til den egentlige Arbejderklasse besad Statsministeren, *Thorvald Stauning*, der tilhører denne Klasse ved sin Fødsel og sine oprindelige Forudsætninger, ved sin Ungdoms Livsstilling som Cigarsorterer og ved hele sin senere politiske Virksomhed. Stauning staar inden for det danske Socialde-

Digitized by Google

mokrati som P. Knudsens Efterfølger, og efter almindelig Opfattelse sidder han som Partifører inde med en Autoritet, der kan jævnføres med den, J. C. Christensen har haft inden for Venstre. Stauning var 50 Aar gammel, da han fik Posten som Regeringschef, og havde da allerede i 18 Aar været Medlem af Folketinget.

Som for at betone Byerhvervenes Betydning overtog Stauning selv det til et „Erhvervsministerium" omdannede Handelsministerium, medens Socialdemokratiets Hovedredaktør og Hovedagitator gennem en Aarrække, *Frederik J. Borgbjerg*, overtog det hovedsagelig fra Indenrigsministeriet udskilte Socialministerium. Odense-Redaktøren *C. N. Hauge* blev Indenrigsminister, den tidligere Redaktør i Horsens *L. Rasmussen* Forsvarsminister, den danske Gesandt i Berlin Grev *Carl Moltke* Udenrigsminister, Pastor *J. P. Dahl* Kirkeminister, Historikeren og Journalisten Fru *Nina Bang*, Enke efter Socialdemokratiets første danske Teoretiker, Gustav Bang, Undervisningsminister, den jyske Gaardejer *K. M. Bording* Landbrugsminister, Jernbaneembedsmanden *J. Friis Skotte* Trafikminister, cand. polit. *C. V. Bramsnæs*, oprindelig Typograf, Finansminister, den i Socialpolitik og Folkets moralske Udvikling meget interesserede cand. jur. *K. K. Steincke* Justitsminister. Med Undtagelse af Udenrigsministeren var alle Ministrene Medlemmer af enten Folketing eller Landsting.

I sin lige fra først af meget vanskelige Stilling synes denne Regering at have haft en betydelig Styrke i sit faste indre Sammenhold baade personligt og politisk. Om dens Administration i Almindelighed gælder det, at der blev lagt Vægt paa Sparebestræbelser, undtagen hvor det gjaldt sociale Udgifter. Efter Statens Driftsregnskab for 1925—26 var Udgifterne bragt ned til 381,6 Mill. Kr., men Formuebudgettet viste endnu et Underskud paa 5,7 Mill. Kr. Af Regeringens enkelte Medlemmer vakte Steincke og Nina Bang undertiden en særlig Opsigt ved det Temperament og de Metoder, de lagde for Dagen. Steincke følte Trang til at træde i nært patriarkalsk Forhold til de forskellige Grene af Styrelsen, der var underlagt ham, og viste Tilbøjelighed til at fravige det rene Retsstandpunkt, hvor det efter hans Opfattelse drejede sig om en offentlig Velfærdssag, som ved Internering af Sædelighedsforbrydere. Fru Bang følte det ud fra sin stærke socialistiske Overbevisning som sit Kald at give Folkeopdragelsen i Danmark en ny Retning, og utilbøjelig som hun var til at give efter i Principspørgsmaal, selv mere formelle, kom der til at staa en særlig Diskussion og Satire om et mislykket Forsøg, hun gjorde paa at hindre Kongesangens Afsyngelse i Det kongelige Teater.

En politisk Betingelse for Ministeriet Staunings Styre var Tilslutning fra de Radikale som „Støtteparti" ved Siden af Socialdemokratiet,

Digitized by Google

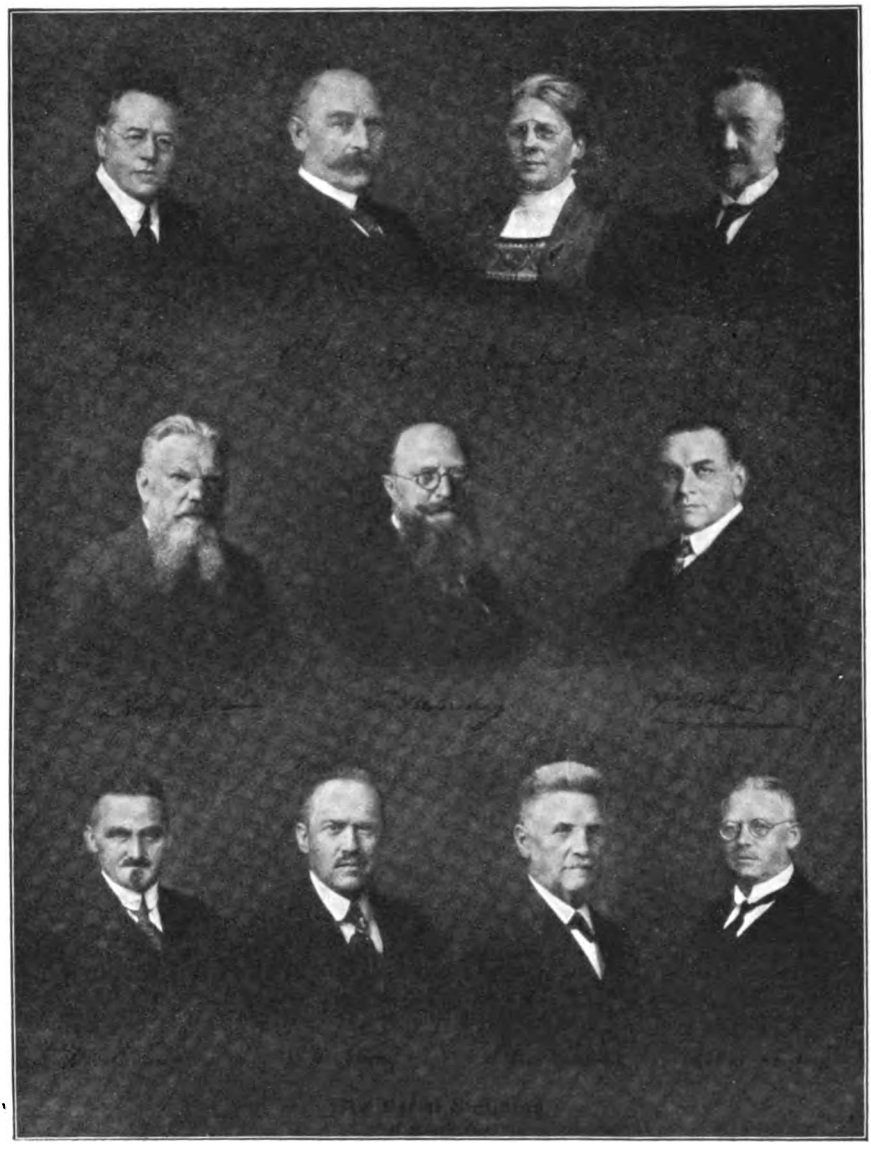

Ministeriet Stauning.
Friis Skotte. Hauge. Fru Nina Bang. Dahl.
Borgbjerg. Stauning. Carl Mølkte.
Bording. Steincke. L. Rasmussen. Bramsnæs.

ligesom „det borgerlige Samarbejde" havde været Grundlaget for Ministeriet Neergaard. Paa Forhaand kunde det imidlertid anses for givet, at det socialdemokratiske Styre vilde faa større parlamentariske Vanskeligheder end Venstres. Stauning havde ikke som Neergaard et Fler-

Digitized by Google

tal i Landstinget. Dette blev delvis fornyet ved Valget i September 1924; Socialdemokraterne vandt tre Mandater, hvorefter *Partistillingen* var: Venstre 31, Socialdemokraterne 25, Konservative 12, Radikale 8 — eller 43 Stemmer for Venstre og Konservative tilsammen mod 33 for Socialdemokrater og Radikale. I selve det indbyrdes Forhold mellem Socialdemokratiet og de Radikale kunde det desuden ikke undgaa at faa sin Betydning, at den programmæssige og principielle Afstand mellem disse to Partier var betydelig større end den tilsvarende mellem Venstre og Konservative.

De nævnte Vanskeligheder traadte tydeligt frem allerede i den første store Sag, som Ministeriet Stauning havde at beskæftige sig med: *Valutaspørgsmaalet*. I Maj 1924 forelagde Stauning en Valutaplan, der omfattede to Hovedpunkter: for det første skulde Valutaraadet udvides og have en stærkere Stilling med Ret til at stille Forslag om Importregulering til Regeringen, som efter Forhandling med et Rigsdagsudvalg skulde træffe den endelige Bestemmelse; for det andet skulde der opkræves en Formueskat paa i alt 444 Mill. Kr., der skulde anvendes til Afdrag paa udenlandsk Gæld. Det sidste Forsøg var saa stærkt præget af den socialdemokratiske Tankegang, at selv de Radikale gik imod det, og det første stødte paa Landstingets Modstand. Af hele Planen lykkedes det kun at gennemføre en mindre Udvidelse af Valutaraadets Myndighed.

Efter en Forbedring af Kronekursen om Foraaret skete der atter et Fald i Løbet af Sommeren. D. 3. Juli indkaldte Regeringen et *Valutaraad*, bestaaende af Repræsentanter for de politiske Partier og Erhvervene under Statsministerens Forsæde. Efter vidtløftige Forhandlinger og efter gentagne Gange at have været samlet afgav Raadet d. 5. November en Erklæring om, at en Nedskæring af Kronens Værdi ikke kunde tilraades, men at en gradvis Højnelse af Kursen skulde naas ved et Samarbejde mellem Staten og Nationalbanken. Herved sejrede det Standpunkt, særlig hævdet fra Landbrugets og Venstres Side, at Valutakrisen først og fremmest var et Spørgsmaal om Udstedelse af for mange Pengesedler, ikke om for megen Import af fremmede Varer, saaledes som særlig paastaaet fra Industrifolks Side. Trods de Konservatives Modstand gennemførtes paa dette Grundlag d. 20. December 1924 en Lov om Valutaforanstaltninger: der optoges med Statsgaranti en Kredit for Nationalbanken paa 40 Mill. Dollars, mod at Banken forpligtede sig til at holde en vis gradvis stigende Værdi for Kronen i Forhold til Dollaren, og for at formindske Seddelomløbet gennem Tilbagebetaling af Statens Laan hos Nationalbanken, optaget i Anledning af Erhvervelsen af Landmandsbankaktier, indførtes en særlig Indtægts- og Luksusbeskatning, „Valutaydelsen". I den følgende Tid skulde Valutakrisen forvandles til en

Digitized by Google

Krise, der fremkaldtes ved *Kronestigningen*, som indtraadte pludselig og blev langt brattere, end man havde ønsket og tænkt sig. Psykologiske Forhold var af overvejende Betydning for Kronens Kurs, og saa snart den ikke meget begrundede Mistillid til de danske Pengeforhold var aflost af ny Tillid, satte Udlandet store Kapitaler ind paa Spekulation i Kronens Opgang. I Marts 1925 begyndte den afgørende Stigning, i Løbet af Sommeren gik Kursen op i hurtige Spring, i December steg den til en Værdi af ca. 92. Alt for sent til at kunne gennemføres fremkom Planer, støttet fra Husmandskredse og fra radikal Side, om at fastholde Kronen ved en „Shillingkurs". Derimod blev i December 1925 truffet den ny Ordning, at Nationalbanken skulde være forpligtet til at holde en Kronekurs af mindst 90. I Løbet af 1926 fuldføres Stigningen, og for Udgangen af Aaret var den danske Krone atter i *Pari*. 1. Januar 1927 genoptoges Guldindløseligheden.

Regeringen havde i sin Programudtalelse kundgjort at ville føre en „demokratisk Samfundspolitik", og hvad derved skulde forstaas, fremgik af en Række Forslag, fremsat allerede ved Begyndelsen af Rigsdagssamlingen 1924—25 angaaende f. Eks. Afrustning, Priskontrol, Avancebegrænsning, Bedriftsraad, Lovfæstelse af 8-Timers Arbejdsdag, Forhøjelse af Aldersrenten, Støtte til Børn af Enkemænd og Enker, de kommunale Ejendomsskatters Overgang til en Grundskyld. Den sidste Reform gennemførtes 1926 i en af Hensyn til Venstre modificeret Form, idet de kommunale Skatter af faste Ejendomme ligesom de tilsvarende Statsskatter deltes i Ejendomsskyld og Grundskyld.

Det var i det hele kun lidt, det skulde lykkes Ministeriet Stauning at gennemføre af sine vidtrækkende Planer, og dets Opmærksomhed maatte hurtigt samle sig om de atter stærkt øgede Vanskeligheder for Erhvervslivet. Statistisk Departement udtaler i en Aarsopgørelse i Januar 1925, at det danske Erhvervsliv i 1924 synes at have arbejdet tilfredsstillende og at have opnaaet en ikke ringe Stabilitet, og tilføjer: „Den Fastlæggelse af den danske Krones Kurs, som har fundet Sted ved Loven af 20. December 1924, skulde da kunne gennemføres uden større Vanskeligheder, ogsaa fordi der næppe kan være Tvivl om, at Erhvervslivet som Helhed har tilpasset sig efter det Prisniveau, der ifølge den nævnte Lov skal fastholdes og langsomt sænkes." — Den Ulykke — i hvert Fald en Ulykke med Hensyn til de umiddelbare Virkninger — skulde altsaa indtræffe, at Kronestigningen og dermed Prisniveauets Sænkning kom til at foregaa ikke langsomt, men hurtigt, og den herved forvoldte Krise kom ikke mindst til at ramme Landbruget, Landets Hovederhverv og det Erhverv, der under de abnorme økonomiske Forhold uden Sammenligning hidtil havde klaret sig bedst.

Endnu første Halvdel af 1925 var en god Tid for *Landbruget*, men

Digitized by Google

derefter indtraadte i Sammenhæng med Kronestigningen et stort Prisfald paa Produkterne, baade Smør, Flæsk og Korn. Et for Besidderne meget betænkeligt Fald i Ejendomspriser og en stærkt forøget Vanskelighed ved at udrede Landbrugets kontante Udgifter var naturlige og nødvendige Følger af de ny Konjunkturer, der leder Tanken hen paa den store Landbrugskrise hundrede Aar i Forvejen, en Krise, der ogsaa var indtraadt samtidig med en Forbedring i Landets Pengeforhold. Forskellen mellem nu og dengang var dels Valutaforholdenes mere overvejende Betydning for den i 1925 indtraadte Krise, dels det mellemliggende Aarhundredes kolossale Udvikling af Landbruget og de meget bedre Muligheder, der dermed var skabt for en maalbevidst Kamp imod alle Vanskeligheder.

Jævnsides med den ny Landbrugskrise udviklede der sig atter meget kritiske Forhold inden for *Industrien*, dels paa Grund af de ændrede Pris- og Konkurrenceforhold og Landbrugets svigtende Købeevne, dels i Forbindelse med en stor Arbejdsstandsning. Den 18. Marts iværksatte Arbejdsgiverne Lockout, der kom til at omfatte 95,000 Arbejdere og først afsluttedes ved Forlig d. 5. Juni efter at have varet 62 Arbejdsdage og efter et samlet Tab af Arbejdslon paa ca. 50 Mill. Kr. Ved Lockouten opnaaedes ikke, hvad der var tilsigtet fra Arbejdsgivernes Side, nemlig Nedsættelse af Arbejdslønnen, og den understregede i den almindelige Opfattelse stærkt det meningsløse og ødelæggende ved den Slags ublodige Borgerkrige. Det uhyggelige i det bestaaende Forhold mellem Arbejdere og Arbejdsgivere gav sig et grelt Udslag, da Arbejdsmændene, som under Lockouten iværksatte Transportstrejke, søgte at mobilisere fremmede Hjælpetropper ved at bevæge udenlandske Arbejdere til ikke at deltage i Losning af Varer, der var ført om Bord i danske Havne ved Hjælp af frivilligt Reservemandskab — en Optræden, som betod en alvorlig Trusel mod den danske Landbrugseksport.

Erhvervsforholdene forbedredes ikke i 1926. I December 1924 havde der været 35,000 Arbejdsløse, Tallet formindskedes lidt i Løbet af de første Maaneder af 1925, men kort efter Nytaar 1926 gik der ikke mindre end ca. 85,000 Mand ledige. De politiske Spørgsmaal, der rejste sig af disse Forhold, blev ikke løst ved en Lov om *Krisehjælp* for arbejdsløse, der gennemførtes i Marts 1926. Nu som før var der meget afvigende Meninger om, hvad der fra det offentliges Side burde gøres over for Krisen. Paa den ene Side stod Vennerne af Told eller andre Hæmninger af Importen, paa den anden Side de, der forkastede alle saadanne Midler og blot vilde, at Krisen skulde overvindes ved Tilpasning af baade offentlige og private Udgifter i Overensstemmelse med de ændrede Forhold. Som tidligere hævdede især Industriens Folk det

Digitized by Google

første Standpunkt, Landbrugets Mænd det sidste. I August 1926 stillede Arbejdernes Fællesorganisation Krav til Regeringen om Iværksættelse af offentlige Arbejder, Importregulering og Kriseværn, medens man fra Landbrugets Side kort i Forvejen havde krævet Nedsættelse af Lønninger, Skatter og Afgifter. Regeringen maatte først og fremmest tage Hensyn til Arbejderne, men den evnede ikke at finde Veje, hvorved den enten kunde finde Tilslutning fra de Radikale eller bygge Bro mellem Socialdemokratiet og de konservative Arbejdsgivere.

Den 14. Oktober forelagde Regeringen i Folketinget en *samlet Plan* til Afhjælpning af Krisen, bygget paa en omfattende Hjælp til det nødstedte Erhvervsliv gennem Laan og Garantier for Laan, Eksportkredit, direkte Tilskud til Virksomheder, Skattelettelser, Igangsættelse af offentlige Arbejder samt for Landbrugets Vedkommende Grundforbedringsarbejder og Moratorium for Statshusmænd. Samtlige Foranstaltninger skulde, medregnet Garantierne for Laan, kunne medføre en Udgift for Staten paa i alt 102 Mill. Kr., og 25 Mill. af dette Beløb skulde skaffes til Veje ved ekstraordinær Formuebeskatning, d. v. s. Paalæggelse af en „Kriseafgift", der for Formuer over 200,000 Kr. steg til 1 %. Regeringen stillede Folketingsopløsning i Udsigt for det Tilfælde, at Planen ikke gennemførtes. Venstre og Konservative gik mod Planen som Helhed, og de Radikale vilde ikke gaa med til Formueskatten og de store direkte Tilskud, en Vægring, der kom til at betyde en Afbrydelse af deres Samarbejde med Socialdemokratiet. Regeringen ønskede ikke at gøre Indrømmelser, og efter at Forslagene var forkastet i Folketinget, blev dette opløst.

Ved *Folketingsvalget 2. December* 1926 fik Socialdemokraterne godt 497,000 Stemmer og 53 Mandater, Venstre godt 378,000 og 46 Mandater, hvortil kom det færøske som det 47., de Konservative godt 280,000 og 30 Mandater, de Radikale ca. 151,000 og 16 Mandater, Retsforbundet 17,500 Stemmer og 2 Mandater, det tyske Parti godt 10,000 Stemmer og 1 Mandat. Socialdemokratiet var gaaet 27,000 Stemmer frem, men 2 Mandater tilbage, Venstre havde vundet 15,000 Stemmer og 2 Mandater, de Konservative 33,000 Stemmer og 2 Mandater, medens de Radikale havde tabt 15,000 Stemmer og 4 Mandater. De Radikale var svækket ved Brudet med Socialdemokratiet, og de Konservative, der havde agiteret paa Grundlag af en mere aktiv Handelspolitik, havde vundet en bemærkelsesværdig Fremgang, der gav Partiet et nyt stort Haab til Fremtiden. At Socialdemokratiet under vanskelige Forhold havde siddet inde med Regeringsmagten, havde ikke i nævneværdig Grad styrket *Kommunismen*, der stadig kun i ubetydelig Grad kunde gøre sig gældende, men havde dog sikkert i nogen Grad svækket Tilslutningen

Digitized by Google

til Partiet netop fra de udprægede Industriarbejderkredse, ligesom der ved forrige Valg havde vist sig en Svækkelse i Tilslutningen til Venstre fra udprægede Landbrugerkredse. At der var en forholdsvis saa betydelig Fremgang for Tyskerne, hang utvivlsomt sammen med de vanskelige økonomiske Forhold i *Sønderjylland*, hvor der til alle de andre Ulemper kom Vanskeligheden ved at gaa over fra tyske til danske Forhold, en Overgang, der navnlig for det hidtil ikke saa intensivt drevne sønderjyske Landbrug nødvendiggjorde en Driftsomlægning, der lagde Beslag paa store Kapitaler. Et særligt Parti — „Bondens Selvstyre" —, der uden at hejse tysk Flag tog Sigte baade paa den rent økonomisk bestemte Misfornøjelse og paa Utilfredshed med Formerne for den danske Administration, optraadte i øvrigt ved dette Valg i sønderjyske Kredse, men opnaaede ikke nævneværdig Tilslutning.

I det ny Folketing havde Venstre og Konservative et Flertal paa 4 Stemmer mod alle de andre Partier tilsammen. Efter Brudet med de Radikale kunde Ministeriet Stauning kun have fortsat, saafremt Socialdemokratiet havde opnaaet absolut Flertal. Det socialdemokratiske Styre maatte da ophøre efter kun at have varet godt og vel 2½ Aar, og allerede Dagen efter Valget indgav Statsminister Stauning Ministeriets Afskedsbegæring.

5. Ministeriet Madsen-Mygdal.

Da der efter Valget atter var parlamentarisk Grundlag for et Ministerium, der udgik fra Venstre og kunde faa Støtte af Det konservative Folkeparti, blev Staunings Afløser som Statsminister *Th. Madsen-Mygdal*, der 14. December 1926 dannede det andet Venstreministerium efter Verdenskrigen.

Madsen-Mygdal er blevet Politiker først og fremmest paa Grundlag af den Anseelse, han som teoretisk og praktisk Landbruger nyder inden for det Erhverv, hvori Venstre altid har haft sin Hovedstøtte, men hvorfra det ikke tidligere havde hentet sine egentlige Førere og Høvdinge. Som Stauning repræsenterer den gennem Organisation og Oplysning prægede moderne Arbejdertype, giver Madsen-Mygdal i sin Person det fremragende Udtryk for den Landbostand og Landbokultur, der er blevet udviklet gennem den politiske Frigørelse, Nutidens Landøkonomi og Andelsbevægelse og ved Paavirkningen fra den faglige og folkelige Højskole. At netop to Personligheder med disse Forudsætninger er blevet de centrale Skikkelser i dansk Politik, maa forekomme at være et meget passende Symbol paa de Kræfter og Modsætninger, der efter

Digitized by Google

den demokratiske Styreforms fuldstændige Gennembrud naturnødvendig er blevet de afgørende inden for Danmarks offentlige Liv.

Madsen-Mygdal havde 1925 af private Grunde nedlagt sit Mandat som Medlem af Landstinget, men lod sig 1926 opstille som Folketingskandidat for Venstre i fire sønderjyske Folketingskredse, der gennemførte hans Valg med Glans. Paa et Venstrelandsmøde blev han forud for Valget „løftet paa Skjold" som Venstres kommende Leder, der skulde optage Arven efter J. C. Christensen og ved sin Person var særlig egnet netop for de Opgaver, som frembød sig i Tiden. Venstres første parlamentariske Fører, *J. A. Hansen*, havde sat sin Kraft ind paa at hævde Bondestandens Ret til Jorden og paa at lede Almuens første Fremstød i det offentlige Liv mod hele den gamle Overklasse; *Christen Berg* havde ved sin Personlighed mere end nogen anden formaaet at give det magtfulde Udtryk for Kravet om det fuldt gennemførte folkelige Selvstyre; *J. C. Christensen* havde derefter ledet Venstres Overtagelse af Administrationen og Partiets dermed følgende Indsats i den sociale Lovgivning. Nu blev det Madsen-Mygdals Opgave over for Socialdemokratiet at hævde Venstres Stilling som en afgjort liberal Retning, der i sin Politik bestemt maatte fastholde Ejendomsrettens, Frihandelens og Frikonkurrencens Principper, overhovedet en Begrænsning af Statsindgriben og Statsforanstaltninger. Madsen-Mygdals hele offentlige Virksomhed er præget af hans Tro paa Liberalismen som det eneste bærende Grundlag for en sund Samfundsudvikling.

Madsen-Mygdal overtog som Statsminister paa ny Landbrugsministeriet, *N. Neergaard* blev atter Finansminister, *Kragh* Indenrigsminister, *Rytter* Justitsminister og *Brorsen* Forsvarsminister. *Slebsager* blev denne Gang Handelsminister (idet Betegnelsen „Erhvervsminister" bortfaldt), medens den fynske Privatbaneleder *J. Stensballe* blev Trafikminister. Socialministeriet forsvandt, og der oprettedes et Sundhedsministerium, der overdroges til den københavnske Læge og Venstrepolitiker Dr. med. *V. Rubow*. Et Slags Systemskifte var det, at Udenrigsministeren ikke blev nogen Diplomat, men en Højskolemand og Historiker, Dr. phil. *L. Moltesen*, der i en Aarrække som Folketingsmand havde været Venstres Tillidsmand i internationalt parlamentarisk Samarbejde og over for Folkeforbundet. Undervisningsminister blev den jyske Seminarieforstander og Filosof *J. Byskov*, Kirkeminister Stiftsprovst *F. C. Bruun-Rasmussen*.

I Statsministerens *Programtale* i Folketinget fremhævedes den ny Regerings Syn paa Aarsagerne til Erhvervskrisen: „Ministeriet erkender, at baade Byens og Landets Erhvervsvirksomheder efter Parikronens Genindførelse arbejder paa et saa højt Niveau for Produktions-

Digitized by Google

og Leveomkostninger, at de mere og mere bliver ude af Stand til at fortsætte den Vekselvirkning med Udlandet, som er en afgørende Betingelse for selve Erhvervslivets Opretholdelse, samtidig med at de høje Produktionsomkostninger udadtil skaber et Prisniveau, som den stærkt svigtende Købeevne hos Landets egen Befolkning ikke kan magte." Det maa da blive Regeringens „nærmest liggende Opgave at søge Parikronen respekteret i Landets offentlige Husholdning ved Gennemførelse af saadanne Reduktioner ikke blot i Statens, men ogsaa i Kommunernes ved Lov fastsatte Udgifter", at det bliver muligt at naa frem til en virkelig Lettelse af de tunge Byrder, der igennem Skatter, Afgifter og Takster hviler paa Erhvervslivet. Af Hensyn til de store Opgaver, der saaledes frembyder sig paa det økonomiske Omraade, vil, lover Statsministeren, Regeringen ikke tilstræbe Gennemførelsen af Venstrepartiets særlige Program; naar der dog bebudedes en „Lov om den enkelte Persons Nærings- og Arbejdsfrihed", kunde dette da ogsaa opfattes som Led i den almindelige økonomiske Politik med det Formaal at bortrydde Hindringerne for en Nedsættelse af Prisniveauet.

Det er let at se denne „liberale" Politiks Modsætning til den socialdemokratiske. Stauning havde villet hjælpe Erhvervene direkte ved Tilskud, Madsen-Mygdal lovede indirekte Hjælp i Form af en Lettelse af deres Byrder, og til Løftets Opfyldelse sigtede en Række Nedskæringsforslag, der blev forelagt Folketinget den 17. Februar 1927, og hvis Begrundelse ogsaa rummede en Formaning til Erhvervslivet om selv at tage „Konsekvensen af de ændrede økonomiske Forhold, saaledes at saavel Arbejdsomkostninger som Prisansættelser bringes i et rimeligere Forhold til Tilstandene i 1914 og i bedre Overensstemmelse med de Lande, der omgiver os."

Nedskæringens Formaal var reelt at nedsætte Statens Udgifter, som man blot ønskede at bringe „i Overensstemmelse med Parikronen". For en stor Del skulde Pengene spares paa Statens Lønningsbudget, men paa Grund af sin Tilknytning til Tjenestemandsinteresser modsatte Det konservative Folkeparti sig, at Besparelserne her blev saa store som foreslaaet; de kom i alt til at omfatte 20 Mill. Kroner. Hertil kom saa Nedskæringen paa de sociale Omraader og i andre Henseender (saaledes hvad der naaedes ved en Sammenlægning af Post- og Telegrafvæsen). I det hele kom de Udgiftsnedsættelser, hvorpaa Ministeriet Madsen-Mygdal først satte sine Kræfter ind, til at sætte et Resultat paa noget over 50 Mill. for Statsfinanserne foruden adskillige Millioner for Kommunerne. Imidlertid fortsatte Regeringen sine Sparebestræbelser, og i denne Retning sigtede for Eksempel ogsaa den Nyordning af *Det kongelige Teaters* Forhold, der gennemførtes mod Slutningen af Rigsdagssamlingen 1927—28, samtidig med at man endelig naaede en

Digitized by Google

Løsning af Spørgsmaalet om *Nationalmuseets* Bygningsforhold, hvortil Pengene delvis var bragt til Veje ved en Indsamling af frivillige Bidrag. De to sidstnævnte Spørgsmaal — begge vedrørende „Kulturinstitutioner" — løstes ved et Samarbejde mellem de to store, hinanden saa modsatte, folkelige Partier: Venstre og Socialdemokratiet.

Den gennem Nedskæringen muliggjorte Nedsættelse af de offentlige Byrder bestod for en stor Del i betydelige *Takstnedsættelser*. Begyndelsen til en direkte Skattenedsættelse fandt Sted i December 1927 gennem en Lettelse af Formueskatten. Som en Styrkelse af baade stats- og samfundsøkonomiske Forhold maatte det betragtes, at der i 1928 gennemførtes en endelig Ordning af *Landmandsbanken*, hvorved alle tidligere Kapitalindskud i Banken afskreves, medens Staten indskod ny Kapitaler, der skulde tilvejebringes gennem særlige finansielle Foranstaltninger og anvendes til nyt Reservefond og ny Aktiekapital, idet det dog var Tanken, at Statens Forhold til Banken efterhaanden skulde afvikles; allerede 1926 var det blevet bestemt, at Statsgarantien for Banken skulde forlænges til 1. April 1928. Da København i September 1928 oplevede et nyt stort Bankkrak, idet det pludselig viste sig nødvendigt at rekonstruere den af Tietgen grundlagte *Privatbank* med ny Kapital, afholdt Regeringen sig, tro mod sine Principper vedrørende Forholdet mellem Statsmagt og Erhvervsliv, fra enhver Medvirken. Handelsminister *Slebsager* havde imidlertid ønsket en Støtteaktion fra Statens Side og maatte af denne Grund udtræde af Regeringen; Trafikminister Stensballe udnævntes derpaa til ogsaa at være Handelsminister. Driftsregnskabet for Finansaaret 1927—28 viste et Overskud paa henimod 6 Millioner Kr., skønt der var budgetteret et mindre Underskud. Paa Regeringens Finanslovsforslag for 1929—30 er Udgiftsberegningen nedsat til ca. 313 Millioner.

Fra socialdemokratisk Side fandt man, at de økonomiske Resultater af Ministeriet Madsen-Mygdals Politik var købt med alt for store Ofre fra den almindelige Befolkning, og dette Synspunkt deltes i ikke ringe Grad af de Radikale, hvis egentlige Fører siden Verdenskrigen, *Ove Rode*, dog viste en stigende Tendens til at øge Afstanden mellem sig og Socialdemokratiet. Da Rode i September 1927 udtraadte af Folketinget for at blive Redaktør af „Politiken", overgik det radikale Førerskab til den tidligere Forsvarsminister *P. Munch*, der stedse har vist sig som en mere ubetinget Ven af et snævert Samarbejde mellem radikal Venstrepolitik og Socialisme. Som de parlamentariske Forhold laa, var Oppositionens Kritik mod Regeringen mindre farlig for denne end de Vanskeligheder, der frembød sig i Samarbejdet med de Konservative, og som har været endnu mere iøjnefaldende end under Ministeriet Neergaard. En Fløj af de Konservative var efter Partiets Fremgang ved

Digitized by Google

Valget 1926 ikke meget tilbøjelig til at slaa sig til Taals med Madsen-Mygdals ofte gentagne Udtalelser — hans „eneste Tale" — om, at Erhvervskrisen kun kunde overvindes gennem Anspændelse af alle Nationens Kræfter til Arbejde og Billiggørelse af Produktionen, en Opfattelse, der stadig har haft begejstret Tilslutning indenfor hele Landbruget. De Konservative havde nu som før den Opfattelse, at ogsaa positive Foranstaltninger fra Statens Side vilde være et hensigtsmæssigt Middel mod Krisen, og der syntes at aabne sig en Mulighed for deres Politik gennem den stigende Tendens i samme Retning inden for Socialdemokratiet. I Juli 1927, imod Slutningen af en lang Rigsdagssamling, saa det ud, som om de Konservative og Socialdemokraterne vilde samles i Enighed om Forslag til ny *Toldforanstaltninger*, et Samarbejde, der helt vilde have ændret de politiske Forhold, men som ikke blev gennemført paa Grund af de Betingelser, som Socialdemokraterne stillede. Mod et socialdemokratisk Forslag i Folketinget om Misbilligelse af Regeringens Erhvervspolitik stemte derefter baade de Konservative og de Radikale sammen med Venstre, og den konservative Fører *Viktor Pürschel* gav Udtryk for sit Partis Skuffelse over Socialdemokratiets Holdning: „De vidste, hvor de kunde naa os. De ønskede ikke at gøre det". — Ved den delvise Fornyelse af *Landstinget*, der fandt Sted ved Valget i September 1928, havde Socialdemokratiet størst Fremgang og vandt 2 Mandater fra Venstre, der tillige mistede Mandatet fra Færøerne. Partistillingen i Landstinget var derefter: 28 Venstremænd, 27 Socialdemokrater, 12 Konservative, 8 Radikale, en færøsk Løsgænger, — hvad der giver et Flertal paa fire for Venstre og Konservative tilsammen. For de Konservative betød Valget en afgjort Svækkelse, idet de fik valgt betydelig færre Valgmænd, end de skulde have haft, regnet efter det Resultat, de opnaaede ved Folketinget 1926. Venstre var svækket over for Oppositionen ved Tabet af de 2 Mandater, men dets Stilling var styrket inden for det borgerlige Samarbejde. Blandt de nyvalgte Landstingsmænd var Folketingets og Venstrepartiets tidligere Formand *J. Jensen-Klejs*, der nu som Formand i Landstinget afløste den tidligere Landbrugsminister *Ole Hansen*, som kort i Forvejen var afgaaet ved Døden; fra 1924 er Socialdemokraten *H. P. Hansen* Formand i Folketinget. I Begyndelsen af Rigsdagssamlingen 1928—29 afløstes Pürschel som de Konservatives Fører af den unge *Christmas Møller*, der udtrykkeligt har erklæret, at Toldpolitik i Danmark maa forblive i „naturlig Ubemærkethed".

Angaaende Vilkaarene for det industrielle Erhvervsliv udtaler Industriberetningen for 1927, at dette Aar „blev Aaret, i hvilket Bjergtoppene begyndte at gløde, medens Krisens Skygger endnu laa tæt over

Digitized by Google

Dalene"; der var en opadgaaende Bevægelse, som fortsattes i 1928 og bragte en Formindskelse af Arbejdsløsheden. For Landbruget havde 1927 været et ondt Aar, men ogsaa for det bragte 1928 noget bedre Vilkaar. Landbruget lider imidlertid stadig under en for stor Gældsbyrde i Forhold til de ændrede Konjunkturer, og dets Varepriser er gennem Krigstidens og Efterkrigstidens Udvikling forskudt i ugunstig Retning sammenlignet med Priserne for Industrivarer. Alt i alt har der været Tilbøjelighed til at se mørkt paa Krigstidens og Efterkrigstidens økonomiske Vanskeligheder, et Sortsyn, der næppe finder særlig Støtte ved historiske Betragtninger, der ikke uden Grund vil hæfte sig ved en Sammenligning imellem Forholdene for hundrede Aar siden og Forholdene i Nutiden. Dengang, efter Napoleonskrigene, tegnede alt sig i Virkeligheden langt mere trøstesløst, og Folkets Kræfter var uprøvet over for det, der skulde være den ny Tids Opgaver. Af den sidste Aarsag kunde det Spørgsmaal tages op til alvorlig Drøftelse, om det overhovedet var muligt at bygge Udviklingen af et rationelt Landbrug paa Danmarks Bondestand (se VI Bind S. 373 ff). Senere har Danmark udviklet Verdens bedst organiserede Landbrug netop i Tilknytning til den Fordeling af Jorden i mange smaa Bedrifter, der altid har været ejendommelig for danske Forhold, og som i de sidste Aartier yderligere er ført videre. Samtidig og i Sammenhæng med det mægtige Fremskridt i Landets gamle Hovederhverv er Byernes Erhvervsliv naaet frem til et Standpunkt, der har bevist de Danskes Evne til at udnytte Nutidens industrielle Teknik og handelsmæssige Organisation. Skønt Landets Befolkning næsten er blevet tredoblet, er dens Levevilkaar i alle ydre Forhold utvivlsomt gaaet meget stærkt fremad. Hvorfor skulde dette Folk ikke have Betingelser for at klare sig i Fremtiden?

Man kan naturligvis spørge, om den aandelige Side af Udviklingen har været præget af en lignende Opgang, og Spørgsmaalet kan her ikke besvares alene ved en Henvisning til Nutidens Folkeskole og Folkeoplysning. Man vil saaledes kunne pege paa, at Nutiden næppe kan kaldes nogen „Guldalder" for nogen Gren af det rene Aandsliv, og ligeledes f. Eks. kunne mene, at den Diskussion om religiose og livsfilosofiske Problemer, som har været Genstand for en vis Opmærksomhed i Efterkrigstiden, ingenlunde synes præget af en saadan Alvor og Dybde som de tilsvarende Drøftelser i første Halvdel af det 19. Aarhundrede. Hvad de politiske Forhold angaar, er Skyggesiderne ved Partivæsenet og Parlamentarismen iøjnefaldende, men det er her altid værd at huske, at der blev rettet næsten tilsvarende Anker mod det enevældige Styre (jvf. VI Bd. S. 420). Det kan vel ikke antages, at Forfat-

Digitized by Google

ningsudviklingen i Danmark har naaet sin Afslutning, men man kan vistnok regne med, at det i en uoverskuelig Fremtid vil blive nødvendigt at bygge paa det demokratiske Princip, der er blevet fastslaaet gennem en Udvikling og Kamp, som indlededes allerede 1830 og først blev i det væsentlige afsluttet ved Junigrundlovens Fornyelse i 1915.

Litteratur.

Rigsdagens Aarbøger og Rigsdagstidende. Statistisk Departements Publikationer, hvoraf fremhæves Aarsoversigterne i Statistiske Efterretninger. Beretninger fra Erhvervsorganisationer. *P. Engelstoft: Oversigter over Aarene fra og med 1923* (Foreningen „Norden"s Aarbøger; udgivet siden 1926 som Led i Nordisk Tidskrift).

O. Rode: Paaskekrisen 1920 (i Tilskueren og som særligt Skrift 1926). — *Fr. le Sage de Fontenay: Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie 1914—20* (1921). — *H. Scavenius: Af de sidste Aars sønderjyske Politik* (1923). — *Slesvig delt.* Udgivet af *L. C. Christensen* (1923).

Digitized by Google

VII.

AANDSLIVET I DEN ANDEN HALVDEL AF DET NITTENDE OG OVERGANGEN TIL DET TYVENDE AARHUNDREDE

AF

VILH. ANDERSEN

Digitized by Google

Digitized by Google

Indledning.

Som meddelt i Indledningen til den første Del af Aandslivets Historie i det nittende Aarhundrede vil ogsaa den anden Del blive inddelt efter Mærkeaarene i Statens og Samfundets Historie. Det er i denne Del af Aarhundredet Aarene 1848 og 1864, ligesom det var Aarene 1801 og 1814 i den forrige. Derefter vil følge en kort tredje Del om Aandslivet i den første Fjerdedel af det tyvende Aarhundrede med Mærkeaarene 1901, da det indre-politiske Systemskifte fuldbyrdedes, og 1914, da Verdenskrigen udbrød. For tydeligere at fremhæve Overgangen imellem Hundredaarets to Halvdele kan man i Stedet for 1848 skrive 1851, det Aar, da den politiske og nationale Virkning af den slesvigske Treaars-Krig var kommet for Dagen. Hvis man da med denne Ændring overser den hele Række af Mærkeaar under eet:

1801—1814—1851—1864—1901—1914,

kan man se den historiske Rytme træde skarpt frem for Øjet, ja høre den som Pendulsving. Men man gør da vel i at mindes den svenske Digter og Historiker Geijers Ord om Tilfældet, der ikke *er* en Tanke, men ser ud, som det var det.

Man kunde i den nævnte Rytme tro at fornemme Nemesis, Gengældelsens Gudinde, og høre hendes haltende Gang: fra 1800 og *et* — og saa *fjorten* til 1900 og *et* — og saa *fjorten* igen. Ogsaa fra Aandshistoriens Stade ser det ud, som om Aarene gengældte d. v. s. baade straffede og hævnede hinanden. 1814 straffer 1801, som atter hævnes af 1851 („1848"), der igen straffedes af 1864 og saaledes videre. En anden Digter og Historiker, Tyskeren Schiller, har derfor kaldt Verdenshistorien (die Weltgeschichte) for en Verdens-Dom (das Weltgericht). Den er i alt Fald en Proces.

For Tiderne og Tidsrummene folger ikke bare efter hinanden for at straffe og hævne, de er ogsaa samtidige og kæmper med hinanden. I enhver Kulturperiode er der Eftervirkninger fra den forrige Periode, der brydes med den nærværende og forbereder den kommende. I gamle

Digitized by Google

Dage satte man Streger i Almanakken under Aarets Mærkedage: en sort Streg under en rigtig Tycho Brahes Dag, men en rød under en god Dag og glad Aften. Gør man det samme med Mærkeaarene i Aarhundredet og giver Lykkeaarene 1801 og Halvhundredaarene derefter, 1851 og 1901, den røde Streg og Ulykkesaarene 1814 og dets Gengangere, 1864 og 1914, den sorte, og derefter overser de Spand af Aar, som ligger imellem disse Streger, vil man se, at Tidsrummene ikke blot har Farve efter det Mærkeaar, hvormed de indledes, men at baade det foregaaende og det kommende Tidsskels Farve er blandet deri. Den røde Streg følges ikke af en rent rød Traad, den sorte ikke af en, som er helt sort. De to Traade er lagt sammen, med og mod, over og under hinanden. En dansk Digter, der ikke var Historiker, Chr. Winther, har af sit fortroligste Liv uddraget en Lære, der lige saa vel som Geijers og Schillers Tankesprog kan gælde som en Lov i Historien: „Nornerne spinde, tvundet af rødt og sort, Livstraaden alt for kort." Ogsaa den sidste Del af denne Erfaringssætning kan overføres paa Historien. Det enkelte Tidsrum, den enkelte Slægts Liv er „alt for kort", til at man kan overse Traadenes Sammenhæng og komme Nemesis paa Sporet.

Et saadant Spor tror man at finde i Danmarks Skæbne i de sidste hundrede Aar i Forholdet til Tyskland, som efter Adskillelsen fra Norge i 1814 har været Nerven i Rigets Historie. Ligesom den første slesvigske Krig 1848—1850 fremkaldte den anden i 1864, saaledes blev Følgen af den sidste: Prøjsens Vækst som Drivkraft til Tysklands Magtudvidelse Forudsætningen for Krigen mellem Frankrig og Tyskland 1870—71, der atter som sit Modslag fremkaldte Verdenskrigen 1914—18. Set fra Roden af, fra Danmark, er disse to Folkekampe altsaa henholdsvis den tredje og fjerde „slesvigske Krig". Det atter-danske Sønderjylland er i alt Fald for os det Sted, hvor Nemesis tydeligst har sat sit Spor.

Dersom Danmarks Historie siden 1851 havde udviklet sig i levende Vekselvirkning med den europæiske Historie, maatte man ogsaa i Aandslivet kunne overse hele Tiden fra da til nu i to ulige store og vigtige Afsnit i Flugt med Udviklingen i Europa: Tiden mellem de to slesvigske Krige eller Frankrigs Tid og Tiden mellem de to Verdenskrige eller Tysklands og Englands Tid. Men saaledes forholder det sig ikke. Fra 1864 til 1914 har den danske Stat kort udtrykt ikke haft nogen Udenrigspolitik og Danmark ingen Verdenshistorie. Og i mere end hundrede Aar har det danske Aandsliv efter at have været i fransk og engelsk Skole under Holberg og baade for og siden under Paavirkning af Tysklands Kirke — Reformationen og Rationalismen — og dets Kultur — Ewald og Oehlenschlæger — været saa selvstændigt, saa rigt eller saa fattigt, at det, stort set, har tæret paa sit eget Forraad.

Digitized by Google

Naar Historiens Love er udfundne og udtalte som ovenfor: Tanken om Tilfældet som en Maske for Nemesis, om de skiftende Tider som Parter i en evig Proces og om den dobbelte Strøm frem og tilbage i det enkelte Tidsrums Liv, er der endnu een Lov tilbage, som vel ikke udtaler Undtagelsen fra nogen af de andre, men udtrykker en Indskrænkning ved dem alle: Tillempningen efter Tid og Sted eller den særegne Maade, hvorpaa de almindelige Love virkeliggøres i de særskilte Folk. En norsk Digter, som heller ikke var Historiker, men Kritiker af Samfundet og af Nationen, Henrik Ibsen, har i et politisk Skuespil kaldt denne Lov for „de lokale Forhold", et særligt dansk-norsk Begreb, som i den tyske Oversættelse af „De unges Forbund" blev lykkeligt gengivet som „unsere berechtigten Eigentümlichkeiten". For disse berettigede Ejendommeligheder førte Tyskland sine Verdenskrige. Og til disse nedarvede eller selvvundne Egenskaber tager ogsaa Aandshistorien et afgørende Hensyn.

Det vil da være naturligt at fortsætte Fortællingen om Aandslivet i Danmark i det nittende Aarhundrede, saaledes som den er begyndt: som et Billede af Sammenspillet mellem Tiden, Stedet og Folket, altsaa at fremhæve de lokale Forhold og nationale Ejendommeligheder paa en Baggrund af den samtidige Udvikling i den europæiske Kultur. Som det allerede er sagt i Indledningen til det sidste Afsnit af den første Del af denne Fortælling, vil ogsaa det første Afsnit af den anden, her foreliggende Del, altsaa *Aarene mellem de to slesvigske Krige*, 1851—1864 endnu med Grund kunne opkaldes efter den Konge, *Frederik den Syvende*, hvis Regering udfylder dette Tidsrum, og hvis Person almindeligt opfattedes som det populære Udtryk for Tidens Aand, de lokale Forhold og de nationale Ejendommeligheder i Forening. Saaledes er hans Person ogsaa fremstillet i H. V. Bissens Rytterstatue af Kongen foran Christiansborg og i de mange Gentagelser af denne Type paa Købstædernes Torve, i bevidst Modsætning til den samme Kunstners Frederik den Sjette ved Indgangen til Frederiksberg Have (VI S. 518). I en ny Modsætning til dette Monument træder nu Anne Marie Carl-Nielsens Rytterstatue af *Christian den Niende* paa Borgens Gaardsplads (og dens Forgængere i nogle Hovedstæder i Provinsen). Bortset fra, at denne kongelige Rytter synes mere optaget af at passe sin Hest end af at holde Taler til Folket, er der over Skikkelsen ikke blot noget fagligt militært — Generalshatten i Stedet or den teatralske Hjelm —, og beskedent tilknappet som hos Bissens Frederik den Sjette, men tillige et Udtryk af tungsindig Resignation og stilfærdig Reaktion. Det føles umiddelbart ved Modsætningen til den første Folkekonges svulmende Opløftelse i Aanden paa Frederik den Syvendes Statue, og det fornemmes hemmeligt ved Skikkelsens Ensomhed uden den omgi-

Digitized by Google

vende og tiljublende Folkemasse, som Bissens Statue forudsætter. Indtrykket forstærkes ved Statuens Opstilling i Gaarden bag Slottet, ligesom paa Historiens Skyggeside.

Skønt man ikke vel kan tænke sig alle de mange gode Hoveder fra Christian den Niendes Tid, især ikke Aandslivets Helte, forsamlede under een Hat og mindst under Kong Christians Kasket, er dog Skikkelsens Grundstemning, Resignationen efter 1864 og Reaktionen mod Aanden fra 1848, tydeligt nok den ene af Traadene i Tidens Væv under hans uparlamentariske Regering; den anden, „røde" Traad er den Modstand, som denne Regering vakte, ikke blot den passive, der fornemmes ved Synet af den ensomme Rytter paa den tomme Plads, altsaa Folkets Udeblivelse, men den virksomme, de enkelte Føreres Fremtræden. Hertil mærkes der intet bag Christiansborg udover det Tilfælde, der ser ud som en Tanke, at Kunstnerinden har maatte opgive den paatænkte Frise af Folkets Førere paa Kongebilledets Sokkel. Men i Kolding slaar C. Berg ud med Haanden som Frederik den Syvende paa Christiansborg, og i Kongens Have ryster Hørup sin Næve over Sokkelens kraftigt opkravlende Smaamænd med Ryggen mod „De oldenborgske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg", som var den Danmarkshistorie, han vilde afskaffe.

Ogsaa i Aandslivet er de to modgaaende Strømme: Resignationen og Oppositionen, eller i omvendt Orden: Aktion og Reaktion, saa stærkt fremtrædende, at det maa kunne forsvares at kalde Aarene fra 1864 og Aarhundredet ud, som er denne Dels andet Afsnit, for *Christian den Niendes Tidsrum*. Det omfatter Aarhundredets sidste Menneskealder ligesom Frederik den Sjettes Tid dets første og kræver ogsaa ved sit Indhold et lignende Rum i denne Fremstilling.

Digitized by Google

FØRSTE AFSNIT.

AANDSLIVET UNDER FREDERIK DEN SYVENDE.

I Aaret 1851 rejstes i Fredericia et Mindesmærke over den slesvigske Treaarskrig „Den danske Landsoldat", Statue af H. V. Bissen. Med Udkastet til denne Figur havde Bissen i den forudgaaende Prisstrid sejret over en Skitse af J. A. Jerichau, som i Lighed med denne Kunstners nys fuldendte „Herkules" forestillede Thor, saaledes som denne Nordboernes Nationalgud var bleven opfattet af den kort forinden (i Januar 1850) afdøde Oehlenschlæger. Tilfældet indeholder altsaa en Tanke, som fremhæves ved Skikkelsens Holdning og Udtryk. Den viser en Soldat, men „udenfor Geleddet", en fri Mand, fyldt af Fædrelandssind og Forsvarsvilje. Dette er den ny Tids Indskud. Men Udstyret, Bøgegrenen i den ene Haand og Vaabenet i den anden, leder Tanken tilbage til fjerne Traditioner: til Sagnet om Kongebarnet, sovende paa Skjoldet med et Kornneg til Pude, eller til Sakses Fortælling om den Tym Sjællandsfar, der drev den vigende Hær frem paa ny ved i Fanens Sted at svinge en stor grøn Gren over sit Hoved, et Optrin, som nogle Aar forinden var bleven fremstillet paa det kongelige Teater (af Fru Heiberg!) i Oehlenschlægers „Knud den Store". Men ogsaa i Figuren selv fornyer Bissen en gammel Form. Hans Landsoldat oversætter Jerichaus og Oehlenschlægers Thor paa Nutids-Dansk. Ligesom Thor ikke var Krigens Gud, men „Menneskeverdenens Værge", er Jens en umilitaristisk, fuldskægget Fædrelandsforsvarer og Familieforsørger. Skikkelsen er typisk uden individuelt Særpræg som al ældre Kunst og Digtning baade i „idealistisk" og i „realistisk" Retning i Hundredaarets første Halvdel. Med Hensyn til Stilen (Udtrykket), der i Aandshistorien har lige saa meget at sige som Ideen (Tanken), ligger Skellet ikke i 1848, men et Stykke paa denne Side af 1864.

1. Kunst.

Billedkunstens Tilstand under Frederik den Syvende kan oplyses ved *H. V. Bissens* egen Udvikling. At „Landsoldaten" lykkedes ham,

Digitized by Google

kom af, at han paa en Maade havde oplevet ham. Han havde haft sit „1848" ligesom Mændene fra 1801 deres „anden April". Han var en Angelbo, der var bleven vunden for Danmark og havde Trang til at udtrykke sin Glæde derover, og dertil slog hans Jens, der ogsaa i det ydre har Lighed med ham selv, bedre til end den Uffe Spage, han samtidig havde indsendt for Prisen. I sin Ungdom, i Italien, havde han som tidligere nævnet (VI S. 536) været Thorvaldsens Lærling; efter

Den tapre Landsoldat.
Litografi fra 1850'erne.

Hjemkomsten blev han helt Hoyens Mand, hvis Program om en folkelig Kunst maatte bie paa sin Opfyldelse til 1848 ligesom Grundtvigs Tanke om en folkelig Højskole til 1864. Hans tidligere nævnte Statue af A. S. Ørsted i Toga (VI S. 493) er fra hans første Periode; fra den senere er den modsvarende af H. C. Ørsted i Professor-Dragt med haandgribelige Kendetegn paa hans Virksomhed. Ogsaa Bissens Buster, der er mere „talende", d. v. s. mere ensidigt prægede, end Thorvaldsens, er saa at sige gjort over Standens eller Gerningens Attributter; Typen er stærkere end Personligheden. Sammen med Constantin-Hansens store Maleri (fra 1860—64) af den grundlovgivende Rigsforsamling giver de et rigt Emne til at studere en historisk Type: Danskheden i dens første fuldt myndige Fremtræden. Tidsaanden fornemmes som et fælles Præg paa de enkelte.

I *Bygningskunsten* spores en lignende Udvikling som i Bissens

Digitized by Google

Skulptur. Efter C. F. Hansens romerske Stil fulgte en mere græskklassisk Stil hos *M. G. B. Bindesbøll* (1800—1856; af en højtdannet Præsteslægt), Mesteren for Thorvaldsens Museum, færdigt 1847, med det pompejanske Indre og den farvelagte, femdelte Tempelfacade, hvis Frise, udført af Maleren J. V. Sonne, foregriber Aanden fra 1848 ved at fremstille Folkets Samling om en national Bedrift. Bindesbølls Lærling *J. D. Herholdt* (1818—1902; af sønderjysk Slægt) byggede, efter at have sejret over Mesteren i Prisstriden, Universitetsbiblioteket, fær-

Thorvaldsens Museum.
Fotografi.

digt 1861, efter et gotisk Forbillede fra Italien i Tilknytning til den hjemlige Murstensarkitektur, som han havde studeret i Høyens Aand, og i Modsætning til C. F. Hansens klassiske Stil med de pudsede Flader; han blev Grundlægger af den nationale Bygningsskole. Ogsaa i *Kunsthaandværket* afløses den klassiske Empire fra Christian den Ottendes Tid, renest udtrykt af Guldsmeden *J. B. Dalhoff*, af oldnordiske og gotiske Motiver og siden af Stilen fra Christian den Fjerdes Renæssance.

Men et lige saa tydeligt Sprog som den monumentale Kunst taler *Malerkunsten*. Her blomster Genrestykket, især det landlige Folkelivsbillede. Nærmest til „Landsoldaten" naaede *Fr. Vermehren* (1823—1910; en Haandværkersøn fra Ringsted), hvis Genrebilleder vidner om hans sjællandske og, som Slægtsnavnet viser, hollandske Kærlighed til de smaa Ting, men som i et lille Format naaede den store Stil

Digitized by Google

i sine Billeder af den sjællandske Sædemand og især den jyske Faarehyrde (1855), enkelte Skikkelser, som udtrykker et alment Liv, en Menneske-Art og -Gerning, bundet til og runden af en egen Muld. Ogsaa af Vermehrens Kammerater, Kobenhavneren *Jul. Exner* (1825—1910) og Sallingboen *Christen Dalsgaard (1824—1907)* flyttes, ligesom hos deres fælles Forgænger *J. V. Sonne* (1801—1890), Genrebilledet ud paa Landet, bort fra Kobenhavn, Skuepladsen for Marstrands og den naive Tegner og fine Iagttager *Fritz Jürgensens* Billeder: af Exner til Amager og siden, i Halvfjerdserne, til Fano, men af Dalsgaard til hans jyske Hjemegn. Exner var som Kunstner en udlært Tekniker og en skælmsk Lyriker (Faderen var Spillemand fra Böhmen); som man kan slutte af hans nødtvungne Sceneforandring i Lighed med den samtidige „Duft-Vaudevilles" (fra Fru Heibergs „En Søndag paa Amager" til Henriette Nielsens fanøske „Slægtningene"), spillede ogsaa han Vaudeville med Folkelivsbilledets Kostumer og Kulisser. Dalsgaard var i tungsindig Forstaaelse med den jyske Almue, men fjernede sig i sit lange Sorø-Liv (siden 1872) fra Blichers til Ingemanns Verden. En anden Vej, til Fantasiens fri Land, gik Tegneren *Lorens Frølich* (1820—1908). Han tilhørte en indflyttet fransk-schweizisk Slægt, opholdt sig indtil 1872 mest i Udlandet og vandt i Paris Verdensry ved sine Børnetegninger, „Hvorledes Dagen gaar for lille Lise" o. m. fl., altsaa i en Provins af H. C. Andersens Rige; hans Tegninger til de senere Eventyr har mere Stil, men mindre Stemning end Forgængerens, den genialt medfølende *Vilhelm Pedersens* (1820—1859). Til Danmark var hans Kunst dog især knyttet ved Oehlenschlæger, som han ligeledes illustrerede („De tvende Kirketaarne" og „Nordens Guder"), og med hvis Øjne han opfattede den nordiske Motivkreds (Tegningerne til Fabricius' Danmarkshistorie og Gjellerups Oversættelse af Edda; Loftsbilledet og Frisen paa Frederiksborg; Gobelinerne paa Nyrops Raadhus). Disse Billeder er det ene Verdenshjørne af hans Fantasirige, Børnebøgerne, „Fadervor" og „Amor og Psyche" er de andre. Inden for denne Verden ordnede og indrammede han Mylderet i sin Fantasi med en Kompositions-Kunst, der efter hans Hjemkomst gjorde ham lige saa højt vurderet af den ny Kunstnerslægt, som han var bleven overset af Høyen og hans Skole.

Over Landskabsbilledets Sejr over Figurmaleriet klagede *C. C. Constantin-Hansen* (1804—1880), som i Aarene omkring 1848 var optaget af at udsmykke Universitetets Forhal med Freskobilleder af græsk Mytologi: „Jeg stræber forgæves at losrive mig fra den antike Skønhed for at lægge Vind paa at tilfredsstille Nutidens i Sandhed billige Fordringer." I Landskabskunsten folges en lignende Retning som i Bis-

Digitized by Google

sens og Vermehrens Kunst. Fra Lundbye til Skovgaard betyder i Motivet noget lignende som: fra Oehlenschlæger til Chr. Winther, fra det historiske til det naturhistoriske Landskab — *P. C. Skovgaard* (1817—1875; Landmandssøn fra Ringstedegnen) var gift med en Datter af Botanikeren J. F. Schouw. I Udførelsen betyder det Opgivelsen af den lange, luftige Linie for den fulde, tætte Form. Fra det aabne Land med den spredte Bevoksning, Nordvestsjælland, hvori Skovgaard i sin

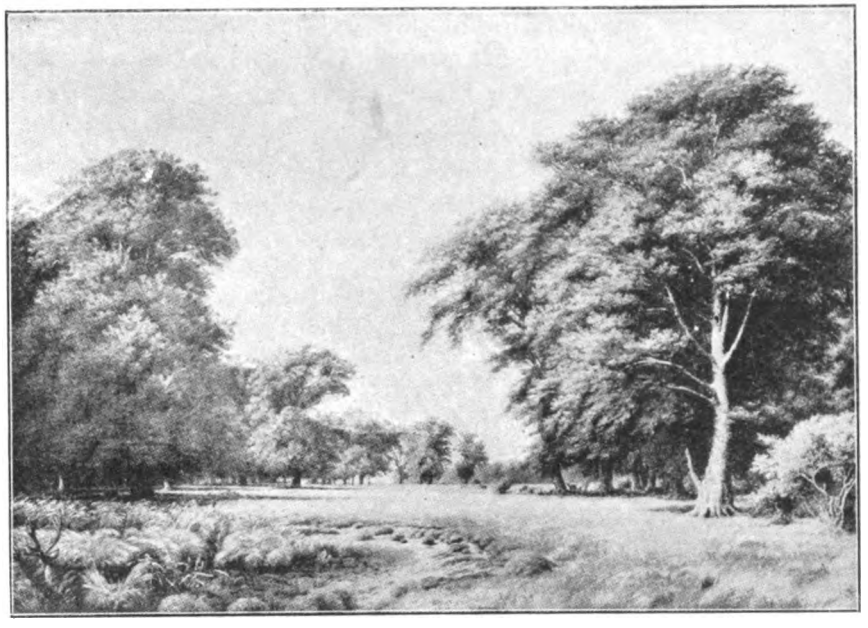

P. C. Skovgaard: Sommerdag i Dyrehaven.
(Statens Museum f. Kunst).

Ungdom havde arbejdet sammen med Lundbye, trak han sig siden ind i Skoven, især Dyrehaven ved Kobenhavn. „Sommereftermiddag med en bortdragende Regnbyge, Motiv fra Jægersborg Dyrehave" kunde være Overskriften til en Sang i „Hjortens Flugt". Det er Navnet paa et Hovedværk af Skovgaard (begyndt 1862). Derimod er Sommeraftenen og det aabne, bølgende Land eller dog det fri Udsyn det stadige Motiv for *Vilh. Kyhn* (1819—1903); han er Stemningskunstneren mellem Tidens Landskabsmalere. Imellem de yngre, af hvem han lærte at male sine Billeder færdige i det fri, hævdede han i sin friske Alderdom, bl. a. med „Sommeraften ved Himmelbjerget", hans kæreste Egn, Billedets Poesi mod den i en fremmed Skole tillærte Teknik. I et lignende Forhold som Kyhn til Lundbye staar *Golfred Rump* (1816

Digitized by Google

—1880; fra Hillerød) til Skovgaard; med mindre Følelse for Formen, men mere Sans for Farven har han malt det samme Motiv, Lysningen i Skoven, helst fra sin Barndomsegn, i forskellige Belysninger, især i Rækken „De fire Aarstider".

2. Digtning.

Inden for den samtidige Digtning finder man Teksten til de ovenfor nævnte Billeder, som til det poetiske Landskabsmaleri i det hele, i *Chr. Winthers* Digt „Hjortens Flugt" (1855):

Naar Bækken risler lystig
og Skoven den er grøn,
naar Duen bygger Rede
og kurrer i Løn;
naar blaa Violer vaagne
og Kukkeren gør Larm,
da vækkes ogsaa Haabet
i mangen sorgfuld Barm. —

Den Eftermiddags Luft
var saa lummer og saa hed,
den lune Varme sank
mellem Træerne ned;
graasløret var Himlen,
der rørtes ej et Blad;
som i Forventning, stille
de Smaafugle sad. —

Storken, den kloge Fugl,
for længst var draget væk,
og gule Blade sejled
ned med den klare Bæk;
de skrigende Krager
forfulgte Bondens Plov,
Smaafuglene sad stumme
i den brogede Skov. —

De Dage blev nu korte,
og Natten blev saa lang;
Midvinterens Storme
deres vilde Jubel sang.
De graasorte Skyer
af Havet vælted op,
og Sneen fyldte Vej og Sti
og laa paa Bøgens Top.

I denne Versform, der er en fri Fordanskning af en tysk middelalderlig Strofe, Nibelunge-Verset, som Oehlenschlæger havde indført, er det klangløse danske Talesprog bleven Musik, ikke blot det enkelte Vers, men især Sammenføjningen af dem alle; den første og ypperste Sang, Digtet „Flugten", giver ikke som Malerne et enkelt Sted i en bestemt Belysning, men Døgnets, Landets, ja Livets Rytme i en sproglig Symfoni. Et høstligt Sidestykke dertil gav i Periodens Slutning *Carsten Hauch* med sin Romancecyklus „Valdemar Atterdag" 1861. I det poetiske Landskabsmaleri med Ord og Farver finder man Tidens bedste Kunst. Dens Banner er en Bøgegren, Oehlenschlægers Heltedigt er bleven en Idyl. Det samme er Tilfældet med et andet fortællende Digt i Landsoldatens Nutidsstil, „Den lille Hornblæser", der er blevet staaende som et beskedent Minde om Aanden i 1848, af en Forfatter, *H. P. Holst*, hvem Heiberg med sin sædvanlige Præcision har tillagt et originalt Talent for Digtning paa anden Haand, og som en Gang før og

Digitized by Google

en Gang siden, ved Frederik den Sjettes Død og i Indskriften til Industriudstillingen i 1872: „Hvad udad tabtes, det skal indad vindes", har fundet det simpleste Udtryk for den „Stemning i Folket", der er Indholdet af „Den lille Hornblæser"s kønneste Sang. Digtet er til Ære for Folket og Forfatteren uden Pral, men det er ogsaa uden Patos, som det ses ved en Sammenligning med Finlænderen J. L. Runebergs samtidige „Fänrik Stål". Stærkere lyser Blusset fra Treaarskrigens Vagtbaal i de historiske Romaner efter Forbillede af Dumas' franske „De tre Musketerer", hvormed *Carit Etlar* (Carl Brosbøll, 1816—1900) slog Ingemann af Marken: „Gjøngehøvdingen" (1853) og dens Fortsættelse „Dronningens Vagtmester". Med det oprindelige, men snart opgivne Motiv for „Hjortens Flugt", Kai Lykke og Svend Gjønge, har Carit Etlar her forenet Mindet om Friskarernes Færd i den slesvigske Krig, hvor han var med (ligesom Holst) ved Intendanturen. Større Fasthed naaede han siden i denne Form med Fortællinger som „Herverts Krønike" og „Viben Peter" (fra Ditmarsken), hvortil han har haft den islandske Saga som Mønster. Ligeledes i sine, især vestjyske, Folkelivsskildringer, hvori han var Blichers Lærling; hans Helte var her gerne Smuglere eller Tatere (han mente selv at have Taterblod i sig), som han til sidst ombyttede med vælske, især korsikanske Banditter. Paa Grund af den Drengenaturens Romantik, der trodser alle litterære Smagsforandringer, holdt Carit Etlar sig Aarhundredet ud som den mest læste danske Forfatter.

Paa en anden Maade var hans Forgænger *Ingemann* kommet Tiden i Møde, idet han efter Krigen skrev Nytidsromanen „Landsbybørnene", i hvis Personer man genkender Figurerne fra de historiske Romaner omklædte i Nutidsdragt, og hvis Helt, en ung Tonekunstner af Almueblod — delvis tegnet efter H. C. Andersen — har den Opgave, hvorom Ingemann selv nylig havde mistvivlet, at forløse Folkets dybeste Natur, „de gemte Folketoner" i sin Kunst. I Stedet for Ingemanns fortvivlede Polemik mod Tidsaanden i den nys overstaaede „Grinebider-Tid" træder her et aandfuldt Portræt af en melankolsk Ironiker, „den gamle Professor", tegnet efter Komponisten Weyse. — Et skarpere og finere sammensat Tidsbillede gav dog i de samme Aar *M. Goldschmidt* med sin langtudtrukne Roman „Hjemløs", der først fremkom i hans Tidsskrift „Nord og Syd" (1853—57). Den giver i sin anden og største Del paa o. 1000 Sider en Række københavnske Billeder, der oplyser Brydningen mellem den ældre, æstetiske Tid og den ny, politiske. Den første fremstilles med Kierkegaards Vid i Billedet af en genial „Løsgænger", der som nævnt er tegnet efter Kritikeren P. L. Møller, men tillige, ligesom Ingemanns Landsbybarn, efter Forfatteren selv; det politiske Tidsbillede er udstykket i en Række digteriske Portrætter af det

Digitized by Google

nationalliberale Partis Førere. Helten selv er ikke Jøde, men dog „hjemløs" i alle Partier, et Menneske, der lærer, ikke som Ingemanns Helt at leve, men at dø „med Barnet frelst i sit Hjerte". Ud af det politiske Leje løftes Romanen, ved at Striden om Magten afspejler sig i en Kamp om Kvinden, et staaende Motiv i denne Stemningspolitikers Digtning. Om en tidligere og en senere Retning deri taler to jødiske Bipersoner, hvoraf den ene er Kunstner i Kraft af sit poetiske Følelsesforhold til den jødiske Ortodoksi, som han ellers har frigjort sig fra, mens den anden ud deraf drager en almenmenneskelig Lære om Ordenen i Tilværelsen eller „Nemesis". — De dybeste Følger for Fremtiden fik en tredje Nutidsroman „Phantasterne, Fortælling af E. S." (1857). Forfatteren, en sjællandsk Præsteson *Hans Egede Schack*, der to Aar efter døde, ikke fyrretyve Aar gammel, af Udslidthed, følte sig som Goldschmidts Helt delt mellem det æstetiske og det politiske og hjemløs i begge Lejre. Han havde først, i 1840-Aarene, villet skrive sin Bog, „En moderne Don Quixotes Dagbog" kaldte han den da, for „at gøre Nar af alle slette Forfattere" og i de litterære Parodier, der er Romanens stilistiske Mesterstykke, maa ikke blot Fru Gyllembourgs „Gazelle"-yndige unge Piger og Carit Etlars „dristig krummede Ørnenæser", men den mistænkte Goldschmidt, ja selv den elskede Blicher holde for. Den politiske Satire skyldes de Erfaringer, Forfatteren selv havde gjort under sin ensomme Vandring fra de Nationalliberales Lejr gennem Bondevennernes Parti til Partiet Schack (med Vennerne C. G. Andræ og P. Vedel). Men Bogens Grundstemning er hverken den litterære Parodi eller den politiske Satire, men den menneskelige Humor, hvormed Forfatteren i sin Mester Poul Møllers Aand forfølger Fantasteriet („Affektationen") og i sin Hovedhelts Skæbne levendegør en for Tiden typisk Udvikling: fra Sværmeri gennem Nøgternhed til naturlig Følelse. Ligesom hans Emne har dybe Rødder i dansk Sind og Digtning, lige fra Holbergs „Peder Paars" og „Erasmus Montanus", har det igennem hans Fremstilling baaret Frugt i senere nordisk Digtning: hos Bjørnson og især Ibsen, hos J. P. Jacobsen, Vilh. Topsøe og Henrik Pontoppidan. — Den strengeste Dom over Tiden udtaltes i den midt under Krigen (1849) afsluttede „Adam Homo" af *Paludan-Müller*, men den gælder udelukkende den forudgaaende, poetisk-filosofiske Periode. Et Modstykke dertil skrev Digteren i sine sidste Leveaar i den baade langt og tyndt uddragne Prosaroman „Ivar Lykkes Historie" (1866—73), hvori Helten i 1848 oplever, hvad hans Fædreland maatte opleve i 1864: at blive amputeret for det Overmod, hvormed han havde syndet. Og imod Aanden fra 48 havde denne altid ensomme, men aldrig hjemløse Digter vendt sig, samtidig med at den kom for Dagen, og imod begge dens Ideer: Nationaliteten og den moderne Humanitet, d. v. s.

Digitized by Google

den sociale og religiøse Emancipation. I „Kalanus", et dramatisk Digt om Mødet mellem Alexander den Store og en indisk Vismand af dette Navn, og i „Ahasverus", et Fantasibillede fra den yderste Dag, lader Paludan-Müller baade Helten og Oprøreren, Bedriften og Trodsen komme til kort over for den moralske Selvovervindelse og den religiøse Lydighed.

Teatret blev der paa denne Tid ikke budt Opgaver som disse, der satte dybe Spor i Henrik Ibsens Idé-Dramaer: „Brand" og „Peer Gynt". Paa det kongelige Teater herskede i den første Tid efter den ny Forfatning indtil 1856 *J. L. Heiberg* som enevældig Direktør i en demokratisk Tid. Han fik som venteligt Skuespillerne imod sig, men hverken paa det kongelige Teater eller paa Hofteatret, hvortil F. L. Høedt var udvandret med Michael Wiehe efter sit Forsøg paa at indføre en mere natursand Stil i Fremstillingen af Shakespeare, naaedes det ypperste i den store Stil. Ligesom man under Krigen havde muntret sig med de ovenfor nævnte „Duftvaudeviller", søgte man vedblivende Underholdning hos Franskmanden Scribe og den hjemlige Hertz, hvis Forfald til Rutine skriver sig fra disse Aar. Som borgerlige Scener indrettedes Kasino og Folketeatret (tidligere „Hippodromen", Skuepladsen for Martsdagenes Folkemøder). Paa det første Sted spilledes Erik Bøghs Sangspil (efter det Tyske, Franske o. s. v.), der stundom har politiske Hentydninger, saaledes den første københavnske Revy „Nytaarsnat 1850" med allegoriske Figurer (bl. a. Hr. Sørensen fra „Korsaren"), og „Grevinden og hendes Søskendbarn" (mod Grevinde Danner), men oftest er en ny Art Vaudeviller, hvis Handling blot er en dramatisk Ramme om de drevent drejede Kupletter.

Ikke mindst ved sine Viser er *Erik Bøgh* (1822—1899) den rette Maaler for Stemningen i København mellem de to Krige. Det er Sangens, men især Visens Tid. I Aaret 1861 udkom tre Samlinger af lyrisk Digtning: *C. Hauchs* „Lyriske Digte og Romancer" (med den ovenfor nævnte Sangkreds „Valdemar Atterdag"), *C. Plougs* „Samlede Digte", kaldet „Skandinavernes Salmebog", og „Smaadigte" af *Chr. Richardt*. I Folkeyndest kom den første Samling, hvis digteriske Værd er størst, til at staa tilbage for de to sidste. Af personlig Lyrik i Hauchs Stil, altsaa Digte til Forskel fra Sange og Viser, bragte Tiden foruden samlede Udgaver af ældre Digtere (Hertz, Bødtcher og Aarestrup) Digtsamlingen „Dæmring" af *Chr. K. F. Molbech*, Historikerens Søn (1821—1888), der ved sin Tendens, f. Eks. i Digtene „Stille" og „Alene" gaar imod Tiden ligesom Forfatterens Skuespil om Dante og Oversættelsen af hans „Guddommelige Komedie", og „Et Foraar" af *H. V. Kaalund* (1858, mest ældre Ting), der bedre falder i Traad med Tidens Gang ved at fremstille en Udvikling fra Sværmeriet før 1848 — „en aandelig

Digitized by Google

Forløftelse" kaldte en Læge Digterens daværende sygelige Tilstand — til en Ligevægt i Pagt med Naturen; denne Sundhed træder endnu stærkere frem efter 1864 i Samlingen „En Eftervaar" med Digtet „Til Virkeligheden". Plougs Digte er med faa Undtagelser, især Sonetterne til hans Hustru, kun Sange; i Forsangene til denne og en følgende Samling kalder han sig selv (med Urette) for en Stymper i det æstetiske Fag. Til hans Regensviser og skandinaviske Studentersange kom som før omtalt Folkesangene fra Krigen og siden Grundlovssangene. Tilsvarende Rubrikker har i „Smaadigte" og alle følgende Samlinger de Digte og Sange, der skyldes den formfaste *Chr. Richardt* (1831—1892). Hans Studentersange er mere sangbare end Plougs; de er fra Studentersangforeningens Guldalder, da han arbejdede sammen med sin Ven, Komponisten Peter Heise, f. Eks. i Sangen „Vi er et lystigt Folkefærd", ligesom han sammen med ham siden, i 1878, vandt den danske Operas første store Sejr med „Drot og Marsk". Hans Folkesang naaede i 1864 sin Højde i Sang-Rækken „Et Aar", men afløstes efterhaanden af den mere akademiske Kantate; endnu ved Universitetets Firehundredaarsfest i 1879 hævdede Sangen fra Frederik den Syvendes Tid sin Ære med Plougs og Richardts Tekst til Hartmanns og Gades Toner. Det naturlyriske Vers er den eneste Form for personligt Digt, Richardt har dyrket, da han ikke vilde skrive Kærlighedsdigte og ikke kunde skrive Salmer, kun fromme Sange som „Altid frejdig"; ogsaa i hans Naturdigte fik den første, foraarsglade Tone (Ved Løvspring) med Aarene en høstlig Dybde. I hans Sprog var der fra først af en saadan Kærne. Med samme metriske Færdighed og musikalske Øre skrev da *Erik Bøgh* sine udprægede Viser, der vistnok ligger paa et lavere Plan, det uakademiske eller vulgære København, og savner saa godt som alle de lyriske Elementer: Ungdoms-, Elskovs- og Naturfølelsen, men som dog paa Grund af deres logiske Opbygning maa kaldes klassiske i Sammenligning med senere Tiders Revyvid, der ene gaar ud paa at spidde saa mange Døgnfluer som muligt paa det samme tankeløse Omkvæds Knappenaal. Til en virkelig Folkesang blev Gadevisen i det andet Mindesmærke over den danske Landsoldat, Smedesønnen og Polyteknikeren *Peter Fabers* „Den Gang jeg drog af Sted", der uden Bøgegren, alene med Stilens Hammerslag faar sagt det samme (og lidt til) som Bissen med sin Mejsel: „Og ve det usle Drog — der elsker ej sit Sprog — og ej vil ofre Liv og Blod for gamle Dannebrog!"

Ogsaa en af Studentersangerne, *Chr. Hostrup*, brugte som nævnt i disse Aar Gadevisens Form til efter Grundtvigs Raad at tale jævnt om høje Ting. Fra Studentersangen gik han efter 1864, da han havde forladt København og var Præst i Provinsen, over til den folkelige Friheds- og Oplysnings-Sang i Grundtvigs Aand. Helt symbolsk gik hans

Digitized by Google

Sang, „Høje Nord, Friheds Hjem", i Vasken under et øsende Regnvejr ved det nordiske Studentermøde i Christiania i 1869, men tilegnedes straks efter af Folkehøjskolerne. Til den ny Folkesang havde *Grundtvig* selv i 1847 givet et Løsen, da han udgav et Bind Kæmpeviser og indledede det med Sangen „Jeg gik mig ud en Sommerdag at høre". I hans Tidsskrift „Danskeren" stod under Krigen bl. a. Sangene „Fædreneland ved den bølgende Strand", „Den danske Menigmand" og „Slaget ved Isted"; dels før, dels efter denne Tid fremkom Oplysningssangene: „Er Lyset for de Lærde blot" og „For Bønder Himlens Fugle mer end for de Lærde sjunge", fra „Dansk Samfund", og „Hvad Solskin er for det sorte Muld", ved Indvielsen af Skolen paa Marielyst 1856. Hans tidligere nævnte Sang „Modersmaal er en himmelsk Lyd", der indledede Skriftet „Skolen for Livet og Akademiet i Soer" fra 1838, fik i disse Aar fra Slesvig et Svar i en anden Tone ved *Edv. Lembckes* Sang „Vort Modersmaal er dejligt", skrevet til en Fest for den folkeligt veltalende Fr. Bojsen i Haderslev 1859. I sin Stil ligger den nærmere end Visen „Den tapre Landsoldat" ved Bissens Statue, som ovenfor blev brugt til Indførelse i Kunstens Historie paa Frederik den Syvendes Tid. Dens Form er den akademiske, men fornyet eller forynget med den ny eller unge Tid. Modersmaalet er en Parthenos, d. v. s. en jomfruelig Pallas Athene, men tillige en dansk Pige, som en Mand kan forelske sig i: „for hun er saa ung, og saa yndig ser hun ud". Det folkelige „for" i Stedet for det latinske „thi" er det sproglige Mærke af 1848.

3. Videnskab.

Ved Festen paa Oehlenschlægers 70-Aarsdag 1849 udtalte den daværende Professor Martensen det Ønske, at den danske Tone, der lød i Poesien, maatte give Genlyd i *Videnskaben*. Det opfyldtes i den kommende Tid, ikke alene i de nationale Videnskaber, men i Naturforskningen og Filosofien.

Medens Christian den Ottende var Kunstens og Videnskabens Beskytter, kastede Frederik den Syvende sig med barnlig Iver over *den nordiske Arkæologi* og tog personlig Del i Udgravninger med Hjelm paa Hovedet og Jagtpiben ved Uniformsknappen, som en levende Illustration til, hvad Oehlenschlæger kaldte „den hulde Harmoni" mellem Oldtid og Nutid. Mere end hans og — nu som altid siden — Folkets Deltagelse fik det at sige, at den nordiske Oldforskning paa denne Tid i *J. J. A. Worsaae* (1821—1885) fik sin første videnskabelige Organisator efter den første saglige Ordner, C. J. Thomsen. Efter

Digitized by Google

Thomsens Død i 1866 førte Worsaae Tilsynet med næsten alle Mindesmærker og Museer efter en fælles Plan. Inddelingen i de tre Aldere, der mødte Modstand i Tyskland, hævdede han, men skød dem længere tilbage i Tiden og inddelte dem i flere Perioder; ved Studiet af andre forhistoriske Kulturer gjorde han den nordiske Oldforskning til en sammenlignende Arkæologi og viste i begge Retninger Fremtidens Forskning Vejen. For Folket sørgede han, da han i 1843 udsendte sin første, friske Bog om Danmarks Oldtid, hvor han rydder op i den forhistoriske Romantiks poetiske Fortolkninger (af Dysserne som Tingsteder, Stenkamrene som Altere o. lign.), og siden i 1881, da han samlede de fyrretyve Aars Resultater i en lignende Folkebog „Nordens Oldtid", men ikke mindre derved, at han bagved „det oldnordiske Museum" altid søgte det forhistoriske Menneskeliv. Han gav, sikrest paa Grundlag af Mindesmærkerne selv, Billeder af Vikingetidens Kultur. Farverne fra 1848 bar han ikke blot i Lejlighedsskrifter fra disse Aar om Dannevirke, om Jyllands Danskhed (mod Tyskeren Grimm) og det danske Folks nordiske Herkomst (mod den norske historiske Skole), men ved altid at hævde sin Videnskabs nationale Idé. — En Fortsættelse af hans Gerning i et andet Stof, men i den samme Aand gav *Svend Grundtvig* (1824—1883). Han gjorde, hvad hans Fader ikke havde formaaet, han begyndte, hjulpet af Stemningen fra Krigen, hvori han havde udmærket sig, en stor videnskabelig Udgave af Danmarks gamle Folkeviser, en Kildesamling, hvori han vil give alt, hvad der er, og som det er, med Indledninger, hvori han forklarer Sang- og Sagnstoffet ud af dets egen Natur og egne Love (hans kritiske Princip) i stadig Sammenligning med andre Folkeslags Viseforraad; paa Folket tænkte ogsaa han ligesom Worsaa ved gentagne, rensede Udvalg af de gamle Viser. I „Gamle danske Minder i Folkemunde" og flere Bind af danske Folkeeventyr samlede han andre uskrevne Folkeminder, tro imod det Ord af ham selv, der staar paa hans Grav: „Ren og klar skal Nutid føre — Fortids Røst til Fremtids Øre", og lagde dermed Grunden til denne Del af den *olddanske Videnskab*, der følger efter 1848, ligesom den olddanske Poesi kom efter 1801. — Samtidig

J. J. A. Worsaae.
Fotografi fra 1870'erne.

Digitized by Google

fremdroges Hovedværker af den ældste Litteratur i ny Udgaver: Middelalderlitteraturen, Salmedigtningen og Chr. Pedersen af *C. J. Brandt*, Grundtvigs Efterfølger som Præst i Vartov; Vedels Sakse-Oversættelse og Anders Arrebo, begge med udførlige Livsskildringer, henholdsvis-vis af C. F. Wegener og H. F. Rordam.

Ogsaa i *Sprogforskningen* fæstede man sig ved Fortidens Røst i Skrift og Tale, nemlig i Folkemaalene og de olddanske Runeindskrifter. Paa strengt filologisk Grundlag skrev *K. J. Lyngby* om nørrejysk og sønderjysk Dialekt og forberedte en jysk Ordbog og Sprogskildring med Lydskrift og Sprogkort; han udgav efter 1864 Præsten E. Hagerups ti Aar ældre Beskrivelse af det danske Sprog i Angel, der var blevet efterfulgt af C. F. Allens historiske Fremstilling af det danske Sprogs Skæbne i Slesvig. Efter 1864 kom to længe forberedte Runeværker, Universitetsbibliotekaren P. C. Thorsens sønderjyske Runemindesmærker og den engelskfødte G. Stephens' paa Engelsk skrevne Pragtværk om Indskrifterne med de ældre Runer, det første nogternt nationalt, det andet romantisk, præget af Forfatterens „scando-gotiske" (altsaa anti-tyske) Aand, men begge utilstrækkelige for den senere Forskning. — Selv til de fjerneste Egne af Sprogvidenskaben trængte den nationale Interesse. Den latinske Filolog *J. L. Ussing* var som Filolog Madvigs Discipel, men som Kunstarkæolog Høyens Lærling, den slaviske Filolog *C. W. Smith* skrev en klassisk Folkebog om Holberg, den geniale Orientalist *N. L. Westergaard* var tillige, som omtalt, nordisk Filolog og Historiker; hans Discipel *M. Hammerich*, Oversætteren af det indiske Skuespil „Sakuntala", blev dansk Litteraturhistoriker, og hans Efterfølger, den lærde *M. V. Fausbøll* udgav som Tegn paa Tidens Sans for det folkelige bl. a. en Ordbog over Gadesproget.

Svend Grundtvig.
Fotografi fra ca. 1880.

I *Historieskrivningen* forberedte *C. F. Allen* i disse Aar det tidligere nævnte videnskabelige Hovedværk „De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536", hvis første Bind udkom i 1864. Derimod fremkom i disse Aar de folkelige Fremstillinger, Præsten *A. Fabricius'* „Illustreret Danmarkshistorie for Folket" med Frølichs Tegninger og — med udpræget

Digitized by Google

national Tendens — *Fr. Barfods* „Fortællinger af Fædrelandets Historie" (1853), et for Tiden meget betegnende Mellemled mellem Ove Mallings „Store og gode Handlinger" fra den første Danskhedsperiode under Guldbergs Styre og A. D. Jørgensens „Fyrretyve Fortællinger" fra Christian den Niendes Tid. I lignende Aand fortaltes Kirkens Historie af Grundtvigs Disciple *L. N. Helweg* og *Fr. Hammerich;* de hørte som flere af de her nævnte Mænd til det andet Hold af Grundtvigs Lærlinge: Historikerne efter Teologerne. Hammerich fortalte tillige ligesom Officeren *Otto Vaupell* Treaarskrigens Historie, hvori han havde været Feltpræst — ligesom *Erik Høyer Møller*, der først en Menneskealder derefter i en helt anden Tid udgav sine digteriske Livsbilleder fra Krigens Tid, vægtige Vidnesbyrd om Aanden i 1848 fra et alvorligt Sind. Uden for denne Kreds stod den ensomme aldrende *N. M. Petersen*, som i disse Aar udgav sine grundlæggende Bidrag til den danske Litteraturs Historie indtil 1800. Under den uhyre Stofsamling gaar som den sorte Traad Harmen over Danskhedens Undertrykkelse i Fortiden og Angsten for dens Fremtid.

Julius Thomsen.
Maleri af Jerndorff. 1896.
(Frederiksborg).

Paa den modsatte Fløj af Videnskaben, den eksakte *Naturforskning*, mærkes Stemninger fra Krigsaarene dulgt i den Mistillid, der længe fulgte de i tysk Skole oplærte Forskere: Kielerstudenten P. L. Panum, Julius Thomsen (af sydslesvigsk Herkomst) og især Lægespecialisten *H. W. Meyer*, „Øre-Meyer", der nu har sit for Bidrag fra hele Verden rejste Mindesmærke paa Langelinje, men i 1853 vragedes som Hospitalslæge, fordi han havde gjort Lazarettjeneste i Oprørshæren. Direkte blev det ikke Saarbehandlingen under Krigen, men Kampen mod Kolera-Epidemien i København 1853, der gav den ny Retning, den gennemførte Iagttagelse af den menneskelige Organisme saavel i sund som syg Tilstand, Vind i Sejlene over for den ældre Medikament-Lære og dens Praksis, ypperst repræsenteret af den jovial-geniale Ole Bang (Grundtvigs Fætter og Herman Bangs Farfader). Ikke blot Fysiologen *P. L. Panum* (1820—1885), men Kemikeren *Julius Thomsen* (1826—1909) vandt ved

Digitized by Google

dette Tilfælde deres Sporer; de har begge efter 1864 hævdet det slagne Folks aandelige Ære som Høvdinger i den internationale Videnskab, Panum som Tyskeren Rudolf Virchows Medarbejder i Grundlæggelsen af „Menneskets Fysiologi", Thomsen ved sine i en Menneskealder fortsatte „Thermokemiske Undersøgelser". Mellem den Kreds af Læger, der under Epidemien tog Styret fra Myndighederne var *A. Hannover* (1814—1894) og især *C. E. Fenger* (1814—1883); den første, hvis Geni og Karakter er et af de fineste Udtryk for dansk-jødisk Aand, vandt, lidet paaskønnet i Hjemmet, Verdensry især som mikroskopisk Anatom; den anden droges paa Grund af sin Sans for Lægekunstens sociale Forudsætninger ind i Statens og Kommunens Tjeneste; han var to Gange Finansminister og derefter Finansborgmester i København. Nationalæstetisk som baade før og siden var Botaniken hos *Joh. Lange* (1818—1898; af en gammel Naturforskerslægt), hvis Haandbog i den danske Flora fra 1851 i de første Udgaver endnu følger det Linné'ske System, og især hos *Chr. Vaupell*, Oberstens Broder, Invalid fra Slaget ved Slesvig; han er Bøgens Historieskriver og hans Bog „De danske Skove", der udkom i 1863, Aaret efter hans Død, er udsprungen af samme Aand som Chr. Winthers Hjortens Flugt og Bissens Landsoldat.

Den *sociale Retning* i Bevægelsen fra 1848, der ovenfor viste sig som et Motiv i Lægen og Politikeren C. E. Fengers Udvikling, fremtræder i Litteraturen tydeligst i Goldschmidts Ugeskrift „Nord og Syd" (1847—1859) og i hans gentagne Forsøg paa at give Politikken et socialt Grundlag i Stedet for det nationale; Helten i „Hjemløs", der maa opgive Politikken, dør med Udsigt til at blive Lærer ved en Fabriksskole. I selve Aaret 1848 og de nærmest følgende Aar udtalte en ung medicinsk Student *Fr. Dreier* (1827—1853), der havde lært Samfundskritik hos Marx og Stirner og Bibelkritik hos Feuerbach og Strauss, den revolutionære Aand, som han fandt overdøvet af „de ødelæggende Grænsekævlerier", i et Ugeskrift „Samfundets Reform" og en Række Flyveskrifter, hvoraf det største og vigtigste er „Aandetroen og den fri Tænkning". Imod Dualismen sætter han „den klare Materialisme eller rettere Enhedslære", imod Fædreland og Modersmaal stiller han de internationale Klasser eller „Grupper". Til de moderate Meningsfæller, han som alle Radikale afskyr mest, hører baade Goldschmidt med hans Iver for Arbejderklassens Kultur og *Mathilde Fibiger*, hvis Indlæg om Damernes Emancipation, „Clara Raphael, 12 Breve", Heiberg udgav i 1850. „Clara Raphaels Breve" fremkaldte ikke blot en litterær Fejde, men en varig Bevægelse. Derefter fulgte dels en Kvindelitteratur, hvis Hovedværker dog skreves uden for Danmark, bl. a. af den norske Camilla Collett og den svenske Fredrika Bremer, og dels, som „en Forhindringsanstalt mod daarlige Lærerinder" („Clara"s sociale Type), *Nathalie*

Digitized by Google

Zahles store kobenhavnske Skolegerning, begyndt 1851. Dreiers Flyveskrifter brændte derimod af uden Virkning, indtil Ilden deri ligesom det hele sociale og religiøse Oprør fra 1848 — „Reformen er vor Tids Religion", sagde han — tog fat igen i 1870, og baade Socialdemokratiet og „den aristokratiske Radikalisme" (G. Brandes) hilste ham som en hjemlig Forgænger. Af de snart talte danske Radikale, som han regnede for sine Meningsfæller, skrev nogle i C. St. A. Billes „Dagbladet", der siden 1851 tog Vinden fra Plougs „Fædrelandet", som det tillagde „en stærkt udviklet Sans for Dissonansen", mens det selv følte sig „i gennemgaaende Harmoni med Nationens dannede Flertal" og saaledes kunde haane Bondevennerne og drille Præsterne og i øvrigt, som „Fædrelandet" sagde, fulgte Strømmen i den nationalliberale Politik. Paa sit som sædvanlig lavere liggende eller lagte Stade røgtede Erik Bøgh i „Folkets Avis" (fra 1860) Arven fra J. L. Heiberg ved paa en morsom Maade at sige Kobenhavnerne Sandheder, f. Eks. om St. Sorens- (d. v. s. Kierkegaards-) Dyrkelsen, dog hellere om selskabelige og kunstneriske Spørgsmaal end i Samfundssager.

4. Kirke og Skole.

I Kirken syntes *Søren Kierkegaards* sidste Optræden imod den officielle Kristendom ikke at gøre mere Virkning end Fr. Dreiers fra et stik modsat Stade imod Samfundet. Ogsaa for Kierkegaard, hvem det hele Røre, baade det nationale og det sociale, til Dreiers Forargelse forekom at være blot „Udvorteshedens Spektakel", var Tiden nu kommen til at handle. Samtidig med Krigen udkom under hans eget Navn hans inderligste Værker: „Kærlighedens Gerninger", „Sygdommen til Døden" og „Indøvelse i Kristendom", som han selv har kaldt „det tredje Hold" i hans Forfatterskab efter „Stadierne" og „Vendepunktet" og kendetegnet som „blot religios Produktivitet". Men derpaa fulgte efter en Tavshed endnu et fjerde Afsnit: „Øjeblikket". Saaledes kaldte han den Række Flyveblade, han udsendte i det sidste halve Aar af sit Liv. Heri og i de samtidige Optegnelser gaar han fra den Indsigelse, han havde gjort mod Martensens Ophøjelse af den i 1854 afdøde J. P. Mynster til et kristeligt Sandhedsvidne, nemlig at Mynsters Kristendom *ikke* var det ny Testamentes Kristendom, videre frem til den Paastand: at Kristendommen ikke er til, ja aldrig er kommen ind i Verden, det blev ved Forbilledet, og ender med den fortvivlede Erkendelse, at Kristendommen aander i dette: at der er Had mellem Gud og Mennesker. Svaret blev og er indtil den sidste Tid vedblevet at være Tavshed. Ogsaa denne Ild brød atter løs tyve Aar efter, men da for

Digitized by Google

at nære en anden Kraft i Personligheden end den Kristendom, der af ham — og i ham — var dømt som Umenneskelighed. Om Branden, han havde kastet ind i Præstegaardene, vidner Præsterne *H. P. Kofoed-Hansens* og *Johannes Fibigers* Digtning. I det ydre herskede endnu Mynsters Retning med *Martensen* paa Sjællands Bispestol, men Tiden var *Grundtvigs*. Medens Grundlovens Løfte om en Kirkeforfatning ikke opfyldtes, vakte Grundtvigs Ven N. M. Spandets radikale Forslag om Trosfrihed i 1851 et kirkeligt Røre, der ikke stod meget tilbage for det politiske. I de følgende Aar virkeliggjordes nogle af de kirkelige Frihedstanker ved Sognebaandets Løsning 1855, Daabstvangens Ophør 1857, Oprettelsen af Valgmenigheder dog først 1868. Og paa det første skandinaviske Kirkemøde i København i 1857 var det brændende Emne Grundtvigs kirkelige Anskuelse, frembaaret med Aandens Kraft af *P. C. Kierkegaard*, den nyligt afdødes Broder, som Menighedens Svar til hin „Enkelte"; den vandt Venner blandt de unge Nordmænd, derimellem Bjørnstjerne Bjørnson, der ogsaa efter sit Frafald fra den kirkelige Grundtvigianisme vedblev at være Grundtvigs Mand, ligesom Henrik Ibsen i Kierkegaards Spor blev ved at være den Enkelte. De mest fremtrædende kirkelige Kulturtyper var nu ikke Mynsters, men Grundtvigs Folk, saaledes, foruden de ovenfor nævnte Historikere, Brødrene *Fenger*, Brødrene *Bojsen*, den rationalistiske Biskops Sønner, *Hostrup*, *Vilh. Birkedal*, der gav Stødet til Valgmenighedsloven ved sin Afsættelse som Sognepræst i Ryslinge paa Grund af et af sine mange „frimodige Vidnesbyrd", og den djærve *Peter Rørdam* i Lyngby.

Derimod var Madvig Herre over *Skolen* ved den tidligere nævnte Plan for den højere Undervisning, der skilte den skarpt ud fra den lavere ved at opretholde de klassiske Fags Overvægt. Men fra neden virkede Grundtvigs Aand med genialt Instinkt i *Christen Kold* (1816—1870). Han var Jyde, Søn af en Skomager i Thisted og en aandsfrisk Bondepige fra Thy, men arbejdede med Fynboerne, som han fandt nemmest at komme af Sted med. Efter at han som ung havde forsøgt at undervise Børn frit ved at fortælle dem som et Eventyr det, de skulde lære udenad, og havde fundet Vejen til Skolen spærret ved Balles Lærebog, var han i fem Aar i Smyrna som Tjener for en dansk Præst og lærte der „at tie stille og at længes efter Danmark". Da han vendte hjem, kom 1848. Da lærte han, „hvorledes Aanden virker i det store". Han var med som Frivillig i det første Felttog — med Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorien, der snart blev ham lige saa kær som Ingemanns Romaner, i sin Ransel — og fattede det Forsæt, at den Opvækkelse, som da fandt Sted, skulde vedblive og slaas fast. Han vilde, sagde han, give de unge Lyst, Drift og Kraft til at tro paa Guds Kærlighed og Danmarks Lykke og til at arbejde derfor efter fattig Lejlighed.

Digitized by Google

Sin første fri Ungdomsskole aabnede han i 1851 i et Husmandssted i Ryslinge for Vilh. Birkedals Skyld og flyttede den og en Friskole for Børn to Aar efter til *Dalum*, i 1862 til *Dalby* — ligeledes for Vilh. Birkedals Skyld, fordi han, der havde lært af sin Moder altid at holde den ene Ende ved Jorden, ikke kunde forliges ret med den højpoetiske Præst om de aandelige Ting. Saaledes fik ogsaa Grundtvigs Skole den ene Ende paa Jorden. Medens Madvig som Kultusminister afviste Christian den Ottendes Plan om en Realhøjskole i Sorø, og de ny folkelige Højskoler, den i 1850 genaabnede Rødding Skole under Sofus Høgsbro og Grundtvigs Højskole, *Marielyst* ved København under J. C. Brandt (1856), ikke evnede, saaledes som Kold vilde, at „tiltale" Ungdommen, blev Kolds egne Ungdoms-Skoler Forbilledet for de senere, ligesom Eksemplet fra hans Friskole for Børn straks blev fulgt af en Række fynske Bondesønner uden Læreruddannelse, bl. a. af Klaus Berntsen i Højby 1861. Den senere danske Folkehøjskole er i mere end Navnet en Krydsning af Grundtvigs Højskole og Kolds Folkeskole.

Christen Kold.
Litografi.

Frederik den Syvendes Tidsalder er med et Ord, der ofte er brugt i det foregaaende, men som først paa denne Tid kom i alles Mund, en *folkelig* Tid. Man fik i København, der nu ikke mere som under Christian den Ottende er Aandslivets eneste Skueplads, et „Folketeater" og en „Folkets Avis" og i Provinsen, hvor Kongen helst opholdt sig, en „Folkekonge" med en „Folkets Datter" ved sin Side. Man fik for det hele Land et „Folketing" og en „Folkekirke". Men man fik ogsaa et *Folk*, fordi den Aand, der i den romantiske Tid havde givet sig til Kende i den danske Digtning, nu i den praktiske og realistiske Tid ogsaa blev kendelig, som det var ønsket, i den danske Videnskab og virkeliggjort i den danske Almue. Derfor ender denne Skildring af Aandslivet i en lykkelig Tid med rette med Almuesmanden Kold. Han er den, der svarer bedst, inderst inde fra, paa Vinket af Bissens Landsoldat. For ham var det *aandelige* det *virkelige* (hans kæreste Ord), fordi han selv havde oplevet det og kunde faa andre til at opleve det samme. Om disse to Ting, det aandelige og det virkelige, og den rette Maade at forene dem paa stod Striden i den nærmest følgende Tid.

Digitized by Google

ANDET AFSNIT.

AANDSLIVET PAA CHRISTIAN DEN NIENDES TID.

1. Overgangstiden 1864—1870.

Georg Brandes fortæller i sit Levned, som er en Hovedkilde, skont en ensidig, til Forstaaelse af det danske Aandsliv i den sidste Menneskealder af forrige Aarhundrede, at han som attenaarig Student paa en Sommervandring i 1860 paa Isted Hede mødte tre lidt ældre grundtvigske Teologer: Ernst Trier, Jens Nørregaard og Christoffer Bågø. Paa Højen sang de tre „Sejr i din Haand, Sejr i din Fod" o. s. v. af Svend Vonveds Vise, og en af dem læste Fr. Hammerichs Fortælling om Istedslaget. Om Aftenen holdt de alle i Forening deres Indtog i Slesvig By og hilstes uden for „Stadt Hamburg" af den joviale Madam Esselbach, danske og tyske Officerers Værtinde under begge de slesvigske Krige, med det lystige Tilraab: „Das ist ja das junge Dänemark!"

Deri talte hun sandt. De tre Grundtvigianere paa den ene Side og den ene Brandes paa den anden blev siden Bærere af Aandslivet i det ny Danmark efter 1864 i dets to Hovedretninger: *den folkelige Oplysning* og *den personlige Kultur*. De tre første udgjorde i disse Aar sammen med Ludvig Schrøder o. fl. Selskabet „Lille Theologicum", der i Grundtvigs Stue hørte den Gamles Fortælling om den kristne Kirkes Levnedsløb gennem Tiderne (trykt efter Optegnelserne som „Kirke-Spejl"); den sidste var med Sprogforskeren Vilh. Thomsen, Kunsthistorikeren Jul. Lange og Kulturhistorikeren Troels-Lund Medlemmer af den saakaldte „Bande", der i Filologen Fr. Nutzhorns Værelse paa Elers' Kollegium drøftede humanistiske, altsaa videnskabelige og kunstneriske Emner. Teologerne blev folkelige Talere og Opdragere; de grundlagde umiddelbart efter og som Følge af Krigen i 1864, hvori de fleste af deres Kreds havde deltaget, den kommende Tids ledende Højskoler: Askov, Testrup og Vallekilde; de var „Nationalister" eller

Digitized by Google

„Traditionalister", fordi de byggede paa den nationale Tradition, „Kristendommens Lys og det danske Øje" i deres Mesters Sprog. De andre var mer eller mindre „Individualister"; de blev Forskere og Skribenter; de udviklede hos sig selv og meddelte til andre Personlighedens Kræfter og Ideer: Tankens og Følelsens *Frihed* uden Baand af nogen politisk, social eller religiøs Tradition — saaledes *G. Brandes* i Modsætning til Grundtvig; den videnskabelige *Sandhed* uden Hensyn til Nytteværdien af det Stof, hvori den erkendes — saaledes *Vilh. Thomsen* i endnu højere Grad end Rask; den kunstneriske *Skønhed* som et menneskeligt, ikke et folkeligt Ideal — saaledes *Jul. Lange* til Forskel fra Høyen; selv den af disse Forfattere, der er inderligst bunden til det nationale, ikke blot som den foregaaende ved sit Sindelag, men ved sit Arbejde, den danske Renæssance-Historiker *Troels-Lund*, flytter Grundlaget fra det folkelige til det personlige Liv, fra Oploftelsen i Aanden til Fordybelsen i Tingene; den *Kærlighed*, som det var hans Kald at udtale, er Sindets Varme ved Dagliglivets Vaner. Det er dette Hold af Mænd, der tydeligst tegner det tredje Skifte paa det danske Aandslivs Bane i det nittende Aarhundrede. Efter den rent „menneskelige" Retning fra 1801, Oehlenschlægers, Thorvaldsens, Ørsteds Tid, fulgte den „folkelige" Retning, der var national (dansk) efter 1814 og blev nationalistisk („dansk") efter 1848. Nu kommer efter 1864 den *„personlige"* Retning.

Deri ligger det Ny. Til den forrige Dels Fortælling om Slægten fra 1801 og fra 1814 (1824) svarer altsaa det ovenfor meddelte Billede af *Slægten fra 1864*, hvis Knaphed kan forberede Læseren paa en tilsvarende Korthed i Fremstillingen og Udvalget af det nærliggende og overvældende Stof. Men den Slægt, der har sit Aandspræg af en historisk Oplevelse, rummer, som det blev fremhævet i Indledningen til Frederik den Sjettes Tidsalder, flere Aargange. De tre store græske Tragediedigtere var alle fra Perserkrigens Tid. Men Aischylos kæmpede ved Marathon, Sofokles førte Ynglingekoret i Sejrssangen over Slaget ved Salamis, og Euripides blev, siges der, født under Slaget. I den første lever Stridens Patos, i den anden Sejrens Harmoni, den tredje er ligesom den samtidige Sokrates uden levende Forbindelse med, ja i bevidst Modsætning til Aanden fra Perserkrigen. Saaledes virkede i Danmark Nederlaget i 1864 og dets Følger forskelligt: paa dem, der som Mænd havde „kæmpet ved Dannevirke", personligt eller i Aanden, og som havde faaet Præg af det gamle Danmark efter 1848, før de skulde finde sig til rette med det ny; paa dem, der var helt unge i 1864, og som uden personligt Medansvar for den gamle Tingenes Tilstand skulde skabe en ny, og paa dem, der kun har Tiden for deres Fødsel til fælles med 1864, men ingen Bevidsthed om Oplevelsen og ringe Erfaring om

Digitized by Google

den politiske og aandelige Strid, der blev dens Følge. Derfor falder Fremstillingen af det danske Aandsliv under Kongen fra 1864, *Christian den Niende* naturligt i tre mindre Afsnit: Overgangsaarene fra 1864 til den fransk-tyske Krig 1870, Højde-Tidsrummet 1870 til 1890, samtidig med den indrepolitiske Strid om Forfatningen, og Træthedsperioden derefter med Spirer til ny Udvikling 1890—1900.

For Aanden i *Overgangstiden Digtning* gav Carl Ploug et Udtryk i det første af sine „tre Tidsdigte", kaldet „Skumring", fra 1866:

Det skumrer over Væng og Vang
som aldrig før i Tidens Gang.
Den blide, lune Sommerdag,
da vi drev om i Ro og Mag —
den Dag er nu forbi, forbi
dens blege Hyrdepoesi,
forvandlet til et Sørgespil
af Navn: Man kan ej, hvad man vil.

Et saadant Sørgespil skrev i Norge Henrik Ibsen i disse Aar, paavirket af Danmarks Skæbne, i „Brand" og „Peer Gynt" og siden i sine moderne Skuespil, hvis Grundstemning, som han selv har sagt, er det Misforhold mellem Evne og Vilje, der er Menneskelivets Tragedie og Komedie paa een Gang. Men ogsaa i Danmark vilde man ud over Idyllen, den „fordringsfulde Nethed", som Bjørnson i sin Ungdom fandt hos sine danske Kolleger. Fra Aarene før Krigen er Richardts Smaadigte og Carl Andersens endnu mindre „Genrebilleder" og mere af samme Retning, Skuespilleren Ad. Rosenkildes „Anders Tikjøb", en jysk Degns Oplevelser i det gamle København og „Ved Nytaarstid i Nøddebo Præstegaard" af Nicolai, d. e. *Henrik Scharling* (1836—1920; teologisk Professor). Men selv denne Præstegaards-Idyl er ikke uden Peber, og Forfatteren skrev siden om 1848, med Erfaringerne fra 1864 ligesom Paludan-Müller i „Ivar Lykkes Historie", en Roman „Uffe Hjelms og Palle Løves Bedrifter", hvori den første af de to Helte er det danske Folks Ideal — ikke Forfatterens: det er hans norske Vaabenbroder, som hedder Bjørn, er ortodoks og har Underbid —, men den anden er det samme Folks Karikatur: altsaa, uden videre Sammenligning, en dansk Brand og Peer Gynt paa een Gang. Og Tidens Naturromantiker, Prosadigteren *Thomas Lange* (1829—1887), er ikke idyllisk som Christian Winther; i hans Romaner, „Eventyrets Land" (1865) o. fl., gaar den hedenske eller, som han gerne siger, dæmoniske d. e. naturbestemte Personlighed under for eller frelses af Kristendommens Aand. Og vistnok er „Fra den gamle Fabrik" (1869) af *Vilhelm Bergsøe* (1835—1911) en Idyl fra det gamle København, men med Nutidens Ild-

Digitized by Google

skær over Barndommens Minder, og i den samme Forfatters ogsaa i Udlandet mest kendte Bog, Fortælling-Kredsen „Fra Piazza del Popolo" (1866) brydes holdningsløs Stemnings-Romantik ligesom i Bergsøes Lyrik med ramt realistiske Billeder, f. Eks. af Koleraen i 1853. Begge Bøgerne er prægede af en Fantasi, der kæmper mod Virkelighedens Tryk. Digteren var blind, da han dikterede dem, den italienske Roman i Danmark, den københavnske i Rom, ligesom Scharling havde begyndt „Noddebo Præstegaard" i Strassburg og endt den paa Nilen; den ny Digtning følte sig endnu ikke ret hjemme i Fædrelandet. Dette Tusmørke af Romantik og Realisme gav Tidens navnkundigste Maler *Carl Bloch* (1834—1890) Udtryk i klare Farver ved Afvekslingen af idylliske Folkelivsbilleder fra Hjemmet og Italien og tragisk-store Motiver som den bundne og befriede Prometheus og den fangne Christian den Anden, der udtalte Tidens Patos. I Modsætning til dette urolige Vekselspil, der talte mindre ud af Folkets Aand end til Publikummets Smag, fornemmes Overgangen selv som en ubrudt Strøm i den tidligere nævnte *Peter Heises* (1830—1879) Musik, der i en sjælden Grad er poesi-fortolkende, og som i fortrolig Foling med Vennen Chr. Richardts milde Aand og faste Udtryk uden Spring følger Udviklingen fra det traditionelle til det individuelle, fra Oehlenschlæger til Drachmann, fra Chr. Winther til Henrik Ibsen. En lignende Harmoni naaedes i Digtningen i disse Aar kun af *M. Goldschmidt* i en Række større og mindre Fortællinger fra „Ravnen" til „Bjerglagen" og „Kærlighedshistorier fra mange Lande", hvormed han opfyldte det Ord, der var blevet sagt til ham under hans Hjemløshed i Rom af en elsket Kvinde, at han var dansk Digter og igen burde blive det. Dog er ogsaa denne Digtning dobbeltbundet. Under Tidsbilledets blanke Overflade, f. Eks. i „Ravnen" (om 1848) med den nationale Idé, at den hjemløse Helt finder hjem, og den sociale Tendens, at han vil adle Arbejderne ved Fornemheden i at leve i en Idés Tjeneste, ligger ikke blot Digterens Tro paa Ordenen, men hans Overtro paa Tilfældet, altsaa Elementerne i den Nemesis-Lære, hvori Goldschmidt siden fordybede sig i „Livserindringer og Resultater" (1877), efter at Drømmen fra Rom var dræbt af personlige Skuffelser og nationale Krænkelser. Et humoristisk Udtryk derfor gav han i 1871, samtidig med G. Brandes' Fremtræden som emanciperet Jøde, i sin, som han siger, afsluttende jodiske Fortælling „Avromche Nattergal". Men med den samme Humor, udsprungen af en for Brandes ganske fremmed Trang til at gøre sig selv lille, har han præget sin ypperste, jødisk-danske Type *Simon Levi* (i „Maser" og „Ravnen" og derefter i „Levi og Ibald" fra 1883), skønt det, som han selv sagde efter 1864 og hans Efterfølger og Overmand viste i Gerningen, „ikke ligger for vor Race at sympatisere med et Nederlag".

Digitized by Google

Mellem Goldschmidts danske Fortællinger fra disse Aar var ogsaa nogle Folkelivsbilleder fra Jylland, hvori det jyske Sind har faaet en Tilsætning af jødisk Patos. Som en Indsigelse herimod maa man efter Forfatterens egen Opgivelse forstaa Titelen paa en Række „Skildringer af det virkelige Liv" af Skolelæreren *C. A. Thyregod* (1822—1898), der udkom i disse Aar samtidig med hans sjællandske Kollega *Anton Nielsens* mere humoristiske Skitser „Fra Landet" og følgende Fortællinger fra Bondelivet og den fynske Ungkarl *Mads Hansens* Sange om Opvækkelse og „Opvaavni". Denne saakaldte *Skolelærerlitteratur*, hvori man baade i Emnerne og Forfatterne genkender Forskellen mellem de slidsomme Jyder, de „moersomme" Sjællændere og de følsomme Fynboer, er et Mellemled mellem den første Hjemstavnsdigtning med Blicher og Chr. Winther og den anden med Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg; den skiller sig fra den første som Degnen fra Præsten eller hans studerte Søn, men fra den anden derved, at den lille Vogterdreng, Hjorddrengen, som er Helten i Skolelærerlitteraturen, er Mester for den ny Almuedigtning og skriver bedre end sin Lærer. Ægtest er Thyregod; mest bevæget, men mindst oprindelig Mads Hansen; størst kunstnerisk Krav i Retning af folkelig Karakteristik stillede Anton Nielsen og tyede derfor siden til Bondens Kulturhistorie. Men deri blev han overfløjet af en jysk Præst og en jysk Lærer, der begge uden at moralisere som Thyregod eller karakterisere som Anton Nielsen eller musicere som Mads Hansen — Jyders, Sjællænderes og Fynboers naturlige Udtryksmaade — gik dybere i det primitive Bondesind, end Skolelærerlitteraturens Mænd havde kunnet eller villet. I 1867 nedskrev *Evald Tang Kristensen* (1843—1929) sin første Optegnelse fra Folkemunde, og ti Aar derefter *H. F. Feilberg* (1831—1921) den første Seddel til den store Ordbog over jyske Almuemaal. Men allerede i 1863 havde Feilberg som Præst i Sønderjylland skrevet sin første kulturhistoriske Skildring „Fra Heden" med et hjerteligt Billede af Hjorddrengenes Liv; den blev siden fortsat med to Bind „Dansk Bondeliv, især fra Vestjylland". I Ordbogen, der ikke bare handler om Gloser, og i Afhandlinger og Værker har han som Forsker forklaret danske Folkeminder i Sagn og Sæder i Sammenligning med fremmede og saaledes efter Svend Grundtvig grundlagt en videnskabelig dansk Folkesindsforskning (Folklore), ligesom Worsaae en dansk Oldsagsforskning, medens Tang Kristensen ligesom C. J. Thomsen er en Samler og Ordner. Hans Optegnelser af „jyske Folkeviser" og „jyske Folkeminder", af „Almueliv" og „danske Sagn" kan i Numrenes Tal og Materialets Raastofform maale sig med Flinteflækkerne.

Ligesom Bondenovellen, som kun Bjørnson i disse Aar kan gøre til Poesi, i en anden Aand end Blichers, søger ogsaa den historiske Roman Bund i „det virkelige Liv". Medens Carit Etlar spænder sine Læsere

Digitized by Google

med en frit opfunden Handling, underholder *H. F. Ewald* (1821—1908) dem med en omhyggelig Udredning af en omstændelig Begivenhed, hvis faktiske Forhold, Skueplads og Kulisser (Bohave, Klædning, Sæder) han har studeret: han var Landmaaler af Profession. Efter Krigen flyttede han fra Sønderjylland til Helsingør og skrev der i Tilslutning til Stedet og Tiden (den haarde Krigsvinter i 1864) sin første historiske Roman „Svenskerne paa Kronborg". Den efterfulgtes af en lang Række lignende indtil 1904 i en helt anden Stil end Carit Etlars, hvis Helte med de ovenfor observerede, obligate Ørnenæb tænker og handler „mandigt", mens Ewalds Helte er lige saa „værdige" som hans Heltinder med deres „fint bøjede Næser". Stoffet dertil, der længe, modsat Ingemanns, alene toges fra den nyere Tid, var gerne først fremdraget af Datidens Historikere, der ligesom Ewald med tør Grundighed, uden Kunst i Fremstillingen, men med Sindelagets Samfølelse har arbejdet med de ikke-romantiske Tider, hvor Allen og Paludan-Müller var standset. Saaledes de to Dattersønner af den lærde Provst Engelbreth i Lyderslev, Præsten *H. F. Rørdam* (1830—1913), der i talrige Afhandlinger og Værker har gennemforsket Kirkens og Universitetets Historie i Lærdomstiden mellem Reformationen og Holberg, og Historieprofessoren *Edv. Holm* (1833—1915), der efter 1864 gik brat over fra Romerrigets Historie til Fædrelandets. Han gjorde i disse Aar de første Forberedelser til sit senere, fra 1891, fremkomne store Værk om Danmark-Norges Historie i det attende Aarhundrede, der efter den danske Politiks Nederlag i det følgende Hundredaar fængslede ham ved sin romerske Administration og sin borgerlige Kultur, hvormed han fra sit københavnske Patricierhjem var fortrolig.

En dybere Eftervirkning af 1864 mærkes i *Kirken* i den nu fremtrædende Modsætning mellem Grundtvigs Retning og den saakaldte Indre Mission. De unge Mænd, der ofte lige fra Felten drog ud paa Landet og grundlagde *Folke-Højskoler* i Grundtvigs Aand efter Kolds Maade, vedkendte sig alle deres Mestres Formaal; ogsaa de vilde med Kolds fromme Ord fra 1848 faa Folk til „at tro paa Guds Kærlighed og Danmarks Lykke" og efter Grundtvigs jævne Løsen fra hans første Højskoleforedrag paa Borchs Kollegium i 1838 „gøre Danmark glad paa en skikkelig Maade", en Opgave, som 1864 havde gjort dobbelt ønskelig og dobbelt vanskelig. Ved Siden af den Leg med „det aandelige", med Grundtvigs Mytologi og Verdenshistorie som Visdommens Kilder, der bragte det folkelige Foredrag i Vanry hos den grundigere Dannelse, viste sig ikke mindst i Højskolerne fra Aarene efter 1864 en alvorlig Vilje til at vække og nære Aanden, ja, som Grundtvigs Fjende, Fr. Paludan-Müller havde sagt i „Ivar Lykkes Historie" og Højskolens Ven Goldschmidt i „Ravnen", til at „adle" den gennem Arbejdet for en Idé.

Digitized by Google

For *Ludvig Schrøder* (1836—1908) paa Askov var Midlet det oplysende Foredrag om Emner af baade Aands- og Næringslivets Historie: han var en Skovriderson fra Grev Chr. Rewentlovs laalandske Gods Christiansminde og knyttede den grundtvigske Bonde-Bevægelse til dens Forudsætninger i Slutningen af det attende Aarhundrede. For *Ernst Trier* (1837—1893) paa det skønne sjællandske Vallekilde var Midlet den personligt indtrængende Fortælling, især af det gamle Testamente; han var en døbt Jøde og Datterson af den jødiske Danskheds Patriark M. L. Nathanson. For *Jens Nørregaard* (1838—1913) paa Testrup var det den tændende Tale; hans Skole laa paa Aarhusegnen i „Jætternes" Land, nær ved Lars Bjørnbaks højere Landboskole i Viby, et Tilhold for Bondevennerne, der arbejdede for det nyttige og saa med skæve Øjne til Forsvarssagen, der for Nørregaard var Danmarks Livssag; han var frivillig Løjtnant i Krigen, hvor Trier havde været Feltdegn; det var „Gamle Maxes" (General Max Müllers) Udbrud om Soldaterne: „De ved jo ikke, hvad de slaas for!", der blev Løsenet for disse Mænds Gerning.

Paa Testrup talte jævnlig den ensomme Præst paa Gylling Næs *Otto Møller* (1831—1915). Et af sine Foredrag udgav han i 1876 under Titelen „Til Alvor i Skole og Folkeliv", ligesom hans nære Ven *Thomas Skat Rørdam* (1832—1909), Historikerens Broder, i det samme Aar udsendte et lille Skrift „Om Tidens Alvor". Endnu senere, i den livsvarige Brevveksling mellem dem, der blev udgivet efter deres Død, giver de den glade Grundtvigianisme fra deres Ungdom Skyld for Savnet af, hvad de da søgte: „I det hele var der vist alt for lidt Alvor i os, der skulde tage Tjenesten op som Grundtvigs Disciple, vi kom alt for let til det, og han var heller ikke uden Skyld i, at det gik som det gjorde; thi han saa i den sidste Del af sit Liv alt for lyst paa alt." Paa Savnet raadede Otto Møller, der var en utrættelig Skribent, Bod ved at fremstille en egen Teologi paa Grundtvigs Grund, der hævder Menneskets fortsatte, virksomme Genløsning ved Siden af Modtagelsen af den fuldbyrdede Forsoning, og i samme Retning virkede Rørdam, der var Kirkemand (og Sproglærd), derved, at han, ogsaa som Sjællands første grundtvigske Biskop (1895) dæmmede op for de voksende Frihedskrav.

Til Forskel fra selv denne alvorlige Grundtvigianisme, som i den stadige Genløsning ser et Udslag af den Kamp imellem Død og Liv, der ogsaa for den er Kristendommens Grundmodsætning, fremhæver Indre Mission den bratte Vækkelse som Vilkaaret for et kristeligt Liv i Synd og Naade. I 1861 havde *Vilh. Beck* (1829—1901) faaet Del i Ledelsen af en sjællandsk Forening for indre Mission (fra 1853), der havde baade grundtvigske og pietistiske Forudsætninger, og Aaret efter Krigen prædikede han og hans Præstebroder Johs. Clausen i Jylland, „som Apostlene var vendt tilbage". I sine sidste tyve Leveaar var han „Mis-

Digitized by Google

sionens" enevældige Høvding. Han vilde ikke, som Grundtvig var endt med, gøre Kristendommen dansk, men han vilde, hvad ogsaa Grundtvig var begyndt med, gøre det danske Folk kristent. Han mente, at Erfaringen, ikke blot hans personlige Oplevelse, men den fælles, historiske fra 1864, til fulde havde godtgjort, at den rette Vej dertil ikke var Grundtvigs: fra det menneskelige til det kristelige, men den omvendte. I ham selv var der saa meget menneskeligt: — i Studenteraarene kunde kun Paulus og Shakespeare „magte" ham, — og saa meget dansk, fra Peder Palladius til Grundtvig, at han med sin djærve Person og sine Prædikeners sjældent levende Ord (trykt efter stenografisk Nedskrift i Ørslev Kirke) er en Hovedskikkelse i Aandslivet paa Christian den Niendes Tid; for Flertallet af hans Disciple og Tilhørere gik alt aandeligt Liv op i Sjælesorg. Da Vilh. Beck som ung havde faaet Stødet fra Kierkegaards „Øjeblikket", kan man paa en Maade kalde Indre Mission for *hans* Kirke, og i dens Sejr over Grundtvigianismen efter 1864 se en Oprejsning for Kierkegaard over for Grundtvig. Dog med det Forbehold, at ligesom Beck fandt, at Præsterne rigtignok var nogle „Asener", men Kierkegaard ikke den rette Mand til at sige det, vilde Kierkegaard omvendt have fundet, at den Slutning er rigtig nok, at det at være Kristen er en Lidelse, men at „Kirkelig Forening for indre Mission i Danmark" ikke havde den rette Myndighed, d. e. Kendskab til det hele menneskelige Kulturliv, til at forkynde det. — Den samtidige københavnske Missionsforening fra 1865 med Præsterne N. G. Blædel og R. Frimodt, siden H. Stein og R. Wolf gik ligesom de engelske og tyske Forbilleder mere fredeligt og uden fremtrædende Partifarve ud paa Sjælepleje i Hjemmene.

Vilhelm Beck.
Maleri af G. Achen. 1895.
(Frederiksborg).

Medens det var almindelig forstaaet, at *Filosofien* havde tabt sin Betydning for den almene Dannelse i den praktiske Tid efter 1848, i alt Fald, som det blev sagt af en af dem, der selv havde prøvet det, at „1848 havde givet Spekulationen Naadestødet", søgte man netop i Overgangsaarene ivrigt efter en „Livsanskuelse", Tidens Yndlingsord, især i den Kreds, der samlede sig om den veltalende Filosofi-Professor *Rasmus*

Digitized by Google

Nielsen (1809—1884). Til denne Kreds hørte Litteraturhistorikeren *Carl Rosenberg*, Kritikeren *Clemens Petersen* og Digteren *Rud. Schmidt*. De to sidste udgav sammen med Mesteren et Tidsskrift under det for Tiden betegnende Navn „For Idé og Virkelighed", altsaa til Fremme for den Forening af det aandelige og det virkelige, som Christen Kold i sin Enfold havde erfaret. Mere end nogen udenlandsk Tankestrømning gjaldt for dem alle, ogsaa for R. Nielsen, der oprindeligt var oplært i Hegels spekulative Filosofi, den dybe Modsætning i det hjemlige Aandsliv mellem Grundtvig og Kierkegaard. De saa en Opgave for den danske, ja nordiske Kultur i at forene dem, den folkelige Aand med den personlige, det historiske Syn med det psykologiske. Rosenberg, der var politisk Skandinav, men i disse Aar Fortolker af Ibsens folkedommende Digterværker, skrev siden, fra 1878 over en grundtvigsk Tanke — den ved Kristendommen frigjorte Personlighed som eet med Nordens Aand — et ufuldendt folkepsykologisk Storværk, „Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage". Clemens Petersen var en Æstetiker, for hvem det blot æstetiske var et med Kierkegaard tilbagelagt Stadium, han krævede i Stedet af Poesien det etiske, Alvor og Vilje, som er hans og Tidens Slagord. Han fandt det hos Bjørnson, der ved sin psykologiske Sans i de historiske Skuespil og det stærkt personlige i de folkelige Noveller kom det Grundtvig-Kierkegaardske Ideal nærmest. Rud. Schmidt skrev ud fra en lignende Psykologi en Række Noveller, der vel er „Virkelighedsbilleder", men Udtryk for en Idé: Udsoningen, der kan opfattes som det etiske Sidestykke til Otto Møllers teologiske Genløsningslære; i sit største Digterværk, Skuespillet „Den forvandlede Konge" (1876), sætter han den naive folkelige Aand i skarpt Lys af Personlighedskravet og kommer i æstetiske og filosofiske Afhandlinger om Oehlenschlæger, om Grundtvig og om Rasmus Nielsen idelig tilbage til denne Tanke. Nielsen selv udgav i disse Aar sit — ligesom Rosenbergs — kun godt begyndte Storværk „Grundidéernes Logik". Han vil med denne Titel modsige Hegel, for hvem Logikken kun har eet Princip eller een Akse: den menneskelige Tanke;

Rasmus Nielsen.
Usign. Tegning fra 1860'erne.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

for ham er der to: Tanken og Virkeligheden, der forenes i Gud. Paa samme Maade er der i hans Religionsfilosofi og det folkelige Udtryk derfor i Christiania-Forelæsningerne fra 1868 om „Hindringer og Betingelser for det aandelige Liv i Norden" to modsatte Principper: Tro og Viden, som, netop fordi de er uensartede, kan rummes i den samme Bevidsthed. Om denne „Dualisme" kæmpede Nielsen og hans Tilhængere i Slutningen af 1860-Aarene baade med Teologer og Humanister. Mellem de sidste var hans Kollega og Modsætning, den aandeligt fornemme og ensomme *Hans Brøchner* (1820—1875), der forsvarede „det religiøse i dets Enhed med det humane", og Brøchners daværende Discipel *Georg Brandes*, som allerede da hævdede det humane i Modsætning til det religiøse og just i Nielsens Dualisme saa en Hindring for Udviklingen af et frit Aandsliv i Norden. Ved hans senere Fremtræden og Forudsætningerne derfor i den moderne europæiske Historie og Kultur blev der gjort en Ende paa det nordiske Kulturrige paa Kristendommens Grund, hvorom der drømtes i København i Tusmørket mellem 1864 og den fransk-tyske Krig.

2. Gennembrudstiden 1870—1890.

a. *Kritik og Videnskab.*

Ved Udbruddet af Krigen mellem Tyskland og Frankrig i 1870 var to unge Danske i Paris, *Georg Brandes* og *Vilh. Topsøe*. I København saa man i dem to af den kommende Tids Førere. Topsøe var udgaaet fra Studenterforeningen, men havde i nogle smaa Fortællinger, hvorimellem en med Titelen „Livsanskuelser", i Poul Møllers og Egede Schacks Aand haanet Hostrups Efterlevere og Kierkegaards Eftersnakkere mellem Studenterne og samtidig skrevet politiske Afhandlinger om Forfatningsstriden og om Bondesagen, som han ikke kunde frakende „en kraftfuld Realisme". Han var rejst ud for at studere Samfundsforhold i Frankrig og især i Schweiz og vendte hjem med et æggende Indtryk af, at „den demokratiske, materielle Opfattelse var i sikker Fremskriden overalt". Aaret efter var han i Amerika og følte sig ligesom over for Bondesagen delt imellem Uvilje mod den politiske Retning og Sympati for de sociale Forhold: Respekten for den personlige Frihedsfølelse, „Midtpunktet i Angelsaksernes Begreb om Frihed". Efter Hjemkomsten blev han ikke blot Forfatter af Nutidsromaner med social Tendens, men Redaktør af Billes „Dagbladet", Organ for det ny Højre, der dannede sig imod Det forenede Venstre. I denne Stil-

Digitized by Google

ling følte han sin Virkekraft lammet ved at se, hvorledes en ny Forfatningsstrid, hvori han fandt „den politiske Realisme" paa Estrups Side, sinkede Arbejdet for Samfundets Fremskridt. Han døde ung i 1881. Georg Brandes, der som omtalt i Studenteraarene havde Tilhold i en akademisk Friskare, „Banden", var Æstetiker, men fra den blot formelle Æstetik i Hegels og Heibergs Stil var han tidlig gaaet over til den reelle, altsaa historiske og psykologiske, som P. L. Møller i 1840-erne havde villet indføre efter deres fælles Lærer, den franske Kritiker Sainte Beuve, og havde just vundet Doktorgraden ved en Afhandling om den franske Æstetik i Nutiden. Den handler om den mindre kritiske, mere idérige og fantasifulde Æstetiker og Historiker H. Taine og fremstiller ikke uden Kritik Taines Lære om Kunsten som Frugten af et Samspil mellem Folket, Stedet og Tiden eller, som han udtrykker det, en national Race, et kulturhistorisk Milieu og et aktuelt Moment. Det kunstneriske Geni opfatter han altsaa som et Naturprodukt, et Resumé af Kræfter, medens den romantiske Æstetik deri havde set en guddommelig Aabenbaring, „Guddommens egen Straale, som glansfuldt bryder frem af Massen" (Steffens). Brandes, der lærte ham personligt at kende, kalder ham derfor en „Naturalist", et Ord, hvormed ogsaa Digteren Emile Zola kaldte sig som Forfatter af en da lige paabegyndt Række Samfundsskildringer i Romanform, men paa naturvidenskabeligt Grundlag, medens hans Forgænger i dette Fag, H. Balzac, fordi han uden filosofisk Konstruktion holdt sig til Tingene, som de er, kaldtes for „Realist" ligesom hans Efterfølgere blandt de franske Malere. Men foruden Taine lærte Brandes i Paris den engelske Moralfilosof John Stuart Mill at kende, hvis Skrift „Kvindernes Underkuelse" han før sin Afrejse fra Hjemmet havde oversat. Med disse to Forbilleder, Naturalisten og Moralisten, rejste han under Krigen til Italien og fik der under Helbredelsen efter en alvorlig Sygdom en Daab i fri og skøn Livsnydelse, hvorunder Hjemlandet viste sig for ham — som for Grundtvig i 1824! — som et aands- og skønhedsberøvet „Amager". Ægget paa Hjemrejsen ved et Møde med Henrik Ibsen, der stod paa Springet til sin moderne Skuespildigtning, begyndte han efter Hjemkomsten i 1871 en Række Forelæsninger, som han i bevidst Modsætning til Rasmus Nielsens „Grundideernes Logik" kaldte „Hovedstrømninger i det nittende Aarhundredes Litteratur", hvori han stærkt bevæget ved Rejsens Indtryk — Mødet med den ny Tids aandelige Magter og de Kræfter, de havde frigjort i ham — brugte et Emne af Fortidens europæiske Litteratur til at sætte Datidens Danmark i Bevægelse. Dermed blev han ved til sin Død. Hans Levealder blev mer end dobbelt saa lang som Topsøes og hans Indflydelse endnu flere Gange større end dennes — og større end nogen anden samtidig dansk Forfatters.

Digitized by Google

Men i Litteraturens Historie udgaar den ny danske Realisme fra den snart glemte eller oversete Topsøe ligesom Naturalismen fra Georg Brandes. De to Bevægelser er samtidige, men den sidste, Kunsten, hvis Emne er Naturen med Udelukkelse af „det dogmatisk Overnaturlige" (Brandes' Forklaring), og hvis Form er præget af Naturvidenskabernes Metode, er stærkest fremtrædende i det første Tiaar — den første, Kunsten og Digtningen og Videnskaben om Tingene, som de er, uden Udelukkelse og uden Program, i det andet. Halvfjerdserne er især Naturalismens Tid og Firserne især Realismens, men Tiden 1870—90 er tilsammen *Naturalismens og Realismens Tid* og vil blive fremstillet samlet i det følgende.

Brandes selv har ikke kaldt den Tid, som i særlig Grad er hans, for Realismens, næppe nok for Naturalismens. Han har i en Bog om Halvfjerdsernes Skribenter, der udelukker Topsøe, men medtager Ibsen og Bjørnson, kaldt den *det moderne Gennembrud*. Til denne litterære Bevægelse svarer, hvad der i Næringslivets Historie, ogsaa i dette Værk (VII S. 397), er blevet kaldt „det industrielle Gennembrud" efter 1864 under C. F. Tietgen med Oprettelsen af de store Forbindelsesveje med Udlandet. Ogsaa Brandes vilde gøre Danmark større ved at tage udefra, hvad der var tabt udadtil. Da Døren til Europa var lukket, og selv ikke 1864 havde kunnet sprænge den, vilde han, som han har sagt, aabne den indre. Derimod har det agrariske Gennembrud fra samme Tid, Dalgas' Landvinding og Fjords Jordbrug, inden for Aandslivet et Sidestykke i Højskolekulturen, der virkelig tog det, der var tabt i det ydre, tilbage i det indre og gjorde Sønderjylland under preussisk Styre mere dansk end i den Tid, da det tilhørte Danmark.

Det Indskud, som *Georg Brandes* (1842—1927) gjorde i Litteraturen under Forfatningskampen 1870—1890, er dels en krigersk Bedrift uden nærmere Forbindelse med den politiske Strid, dels hvad han selv har kaldt „fredelige Blade". Til de sidste hører de fine og sjælfulde kritiske Undersøgelser eller „Essays", som han, der var dybt indlevet i den københavnske Kultur og født paa Østergade, baade før og efter Rejsen skrev om ældre danske Forfattere, især i „Kritiker og Portrætter" med H. C. Andersen og „Danske Digtere" med Chr. Winther og i Bøgerne om Søren Kierkegaard og Ludvig Holberg. Formaalet for dem alle var dog ikke det videnskabelige, som hos Taine, at forklare en Aand og et Aandsværk ud af de historiske Forudsætninger derfor, men det praktiske, saaledes som han selv har tilstaaet om sine danske Digtere: at vise, at det bedste og blivende hos dem ikke er det, som fjerner dem fra den ny Tid, men det, som udgør deres Slægtskab med den. Saaledes finder han hos Kierkegaard, der drager ham med sit kunstneriske Geni og sin personlige Lidenskab, i hans tragiske Skæbne

Digitized by Google

et Bevis for den forhadte Dualismes Umulighed og i Holberg, der kæmper inod Teologien og indfører et Europa i Norden, et klassisk Udtryk for den Sandhed, at en Skribent er national, ikke fordi han er bestemt af Nationen, men fordi han bestemmer den. Ogsaa her er Kritiken ikke blot en Pen, men et Vaaben. Og Forelæsningerne, der udkom i seks Bind fra 1872 til 1890, er et Felttog, hvori det samme gamle Danmark, der politisk var gaaet under i 1864, maa lade Livet paa Aandens Valplads. Den ældre Litteratur, hed det i Indledningen, er ikke vor, men vore Fædres. Den Enhed, som Kulturen kræver, søges altsaa ikke historisk i Folket, men aktuelt i Tidspunktet. At en Litteratur lever, viser sig i vore Dage kun ved, at den „sætter Problemer under Debat". Altsaa er ogsaa Poesien Kritik. Dens Basis er ingen af de Ideer, Kristendom eller Danskhed, som behersker den ældre Litteratur, men et Princip: den fri Tanke og den fra alle — religiøse, nationale, sociale — Skranker frigjorte Personlighed. Den fremstilles paa Forelæsningernes Højde i Bogen om „Naturalismen (rettere: Individualismen) i England" i Shelleys og Byrons Skikkelse i Modsætning til det borgerlige Frisind som „den revolutionære Aand". Forud var gaaet tre Bind, der med den Sympati for praktisk Samfundsreform, som forklarer Forelæsningernes Virkning i brede Kredse, skildrer den europæiske Aandsudvikling i den første Fjerdedel af det nittende Aarhundrede, Romantikkens Tidsalder, som en blot Reaktion mod det attende Aarhundredes Aand og den store franske Revolutions Principper; bagefter kom endnu to Bind om Romantikken eller Romantismen i Frankrig, der i Modsætning til den paa det overnaturlige hvilende tyske Romantik er „naturalistisk", og om det unge Tyskland, hvis Holdning forklares af Hovedforfatternes, især Heines, jødiske Herkomst, og som

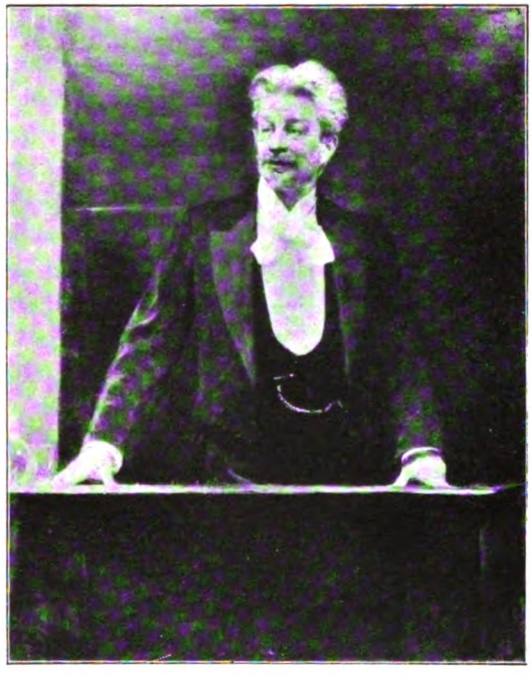

Georg Brandes.
Maleri af Krøyer. 1902.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

i Litteraturens Spejl viser Forberedelsen til de kommende politiske og sociale Revolutioner i 1848.

Her ender Værket, og *der*, kan man tilføje, begynder dets Forfatter. Det er den sociale og religiøse Revolte fra 1848, som herhjemme var bleven holdt i Ave af den national-kristelige Aand, der bryder igennem. Et Verdensdrama er udspillet, men med stadigt Hensyn til den hjemlige Skueplads. Værkets Formaal er at vise, hvorledes den Reaktion mod det attende Aarhundredes Frihed, hvori man endnu sidder fast i Norden, for længst er overvunden i det øvrige Europa. Det moderne Gennembrud i Danmark er ikke blot den moderne emanciperede Jødedom, der sprænger sine Skranker og hævner sig paa sine Undertrykkere: Kirken og Fædrelandet. Det er 1848, der hævner sig paa 1864 i Brandes' europæiske Litteraturhistorie, ligesom Grundtvig i sin Verdenskrønike havde hævnet Middelalderen og Lutherdommen paa det attende Aarhundrede. Det er tilladt at sammenligne disse Modsætninger. Grundtvig og Brandes opfatter de Aandsmagter, der er deres Fjender, den første Rationalismen, den anden Romantikken som Reaktion og overser deres frigørende og frembringende Kræfter. Brandes' Værk er som al hans Gerning ikke Videnskab som Tyskeren H. Hettners „Det attende Aarhundredes Litteraturhistorie" og ikke Kunst som Taines „Den engelske Litteraturs Historie", men Agitation, et Middel til at sætte et stillestaaende Samfund i Bevægelse eller, som Grundtvig sagde, til at skabe Liv af aandelig Død med levende Ord. Herudfra kan det forsvares, at Brandes ikke opnaaede den Lærerstilling ved Københavns Universitet, han i sin Ungdom ønskede. Da Brandes som Frimester har kunnet virke mere i sit Kald end inden for selv det frieste Lav, kan det heller ikke beklages med andre Grunde end den, at Tilsidesættelsen, hvorpaa der raadedes Bod ved en Æresløn som Professor, først privat fremskaffet, siden tildelt af Staten, uden tilsvarende Embedsgerning, avlede i ham en Bitterhed, der ikke aftog med Aarene og Anerkendelsen, og som især i hans „Levned" har faaet lidet tiltalende Udtryk. Navnet Danmark og det danske Modersmaal elskede han, og han har gjort dem begge lige Gavn og Ære. Baade som Aand og som Skribent har han hjemlige historiske Forudsætninger — paa Linjen fra Holberg over Baggesen til J. L. Heiberg, — der vejer fuldt saa stærkt som den samtidige fremmede, især franske Indflydelse gennem Fag- eller Valgslægtskab: Sainte Beuve og Taine, Voltaire og Anatole France. Hvor han blot vil forstaa, er der en Klogskab i hans Dom og Klarhed i dens Udtryk, der overgaar alle Forgængeres og Efterfølgeres. Denne Modenhed opnaaede han især i de Aar, da han harmfuld over den Modstand, han havde fremkaldt, var bosat i Berlin (1877—1883). Der vandt han Ry som europæisk Kritiker, især ved sine Bøger

Digitized by Google

om den engelske konservative Statsmand Benjamin Disraëli og den tyske Social-Agitator Ferdinand Lassalle, i hvem han ser henholdsvis „den sidste Jøde" og den første „moderne Jøde". Efter Hjemkomsten, da han følte sin Sags Sejr og forkyndte den i „Det moderne Gennembruds Mænd", begyndte en ny eller fremtraadte en hidtil skjult Udvikling i ham, bort fra Gennembruddets demokratiske Front; den nærredes bl. a. ved Foredragsrejser i Polen og Rusland, hvor han i lige Grad hyldedes som en Helt af revolutionære og aandsaristokratiske Kredse. Paa denne Tid, 1887, brast ogsaa Gennembruddets dansk-norske Enhedsfront ved Brandes' Sammenstød med Bjørnstjerne Bjørnson i den saakaldte „Sædelighedsfejde", hvori engelsk Udviklingslære og fransk Naturalisme mødtes paa et populært Omraade som „Familie-Moral" over for „Kunstner-Moral", men som dybest set skyldtes Modsætningen mellem to forskellige Syn paa Livet: ud fra den enkelte Personligheds og ud fra Samfundets Stade.

Harald Høffding.
Fotografi fra 1890'erne.

Denne Modsætning havde i det gamle Danmark et Udtryk i Kierkegaard og Grundtvig og fik i det ny Norge et tilsvarende i Ibsen og Bjørnson. En dansk Bjørnson eller en anden Grundtvig, der kunde møde Brandes med Indvielse fra de Magter, som han kæmpede imod, Kristendommen og Folkeligheden, fandtes ikke i Datidens Danmark. Men en tydelig Modsætning mellem den franske Naturalisme, der er en Frugt af Revolutionen, altsaa „Gennembruddet", i 1788, 1848 og 1871, og den engelske, der til Forudsætning har Evolutionen, altsaa den Tanke om den rolige og sammenhængende Udvikling, der var fremsat i Charles Darwins naturvidenskabelige Værker og derfra overført til Opdragelses- og Samfundslæren af Herbert Spencer, fremtraadte tidligt i Forholdet mellem Kritikeren Georg Brandes og Filosoffen *Harald Høffding* (f. 1843). Efter Brandes' „Den franske Æstetik i vore Dage" kom (1874) Høffdings „Den engelske Filosofi i vor Tid", hvori han med Henvisning til Spencers Udviklingslære opløser den gamle Strid mellem det indre og det ydre, altsaa Dualismen, ved at lade det indre

Digitized by Google

lempe sig (et staaende Udtryk hos Darwin) efter det ydre, men samtidig herske derover, saa sandt som de enkelte Erfaringer, hvorpaa Comtes franske „Positivisme" bygger, har til Forudsætning, saaledes som det var vist i Kants tyske „kritiske Idealisme", et sammenfattende Anlæg i Menneskeaandens Bygning. Denne Opfattelse har Hoffding med voksende Vægt paa Enheden hævdet i alle sine filosofiske Hovedværker. I „Psykologi paa Grundlag af Erfaring" (1882) hævdes Bevidsthedslivets sammenfattende Karakter eller Syntese, i „Etik" er Sympatien det bærende Grundlag og Hensynet til det almene Vel Handlingernes Maalestok, i „Den nyere Filosofis Historie", hans ypperste kritiske Værk, ses det evige Skifte mellem Idealisme og Realisme som Led i en Sammenhæng og som en nødvendig Proces i Menneskeaandens Udvikling, i „Religionsfilosofien" (1901) undersøges, om Loven om Værdiens Bestaaen kan overføres fra den naturlige Verden til den aandelige, idet alle Dogmer bliver Symboler og Religionen en „Livspoesi" — et Udtryk fra den danske Romantiks Tid (VI S. 506, 532). Endelig forkyndes i det afsluttende Værk „Den menneskelige Tanke, dens Former og Opgaver" Personligheden som Udtryk for en endnu mere omfattende Helhed eller Syntese end Tankens og Videnskabens, og i en derefter (1916) følgende Bog fremstilles den dertil svarende Livsfølelse „Den store Humor" med fortsat Tilslutning til Guldalderens religiøse Humanisme. Hoffdings Forfatterskab, der foruden Hovedværkerne omfatter talrige mindre Afhandlinger og Undersøgelser, og som er blevet fortsat lige saa længe som Brandes', nemlig i fulde tresindstyve Aar, og har faaet lige saa mange Læsere i Ind- og Udlandet, er her overskuet i sit hele Omfang. Det stadfæster Sandheden af det Ord, at „det Ny er positivt", der paa Gennembruddets Tid udtaltes af en af dem, der ivrigst søgte Personlighedens Enhed i Aandens Mangfoldighed, Filologen og Geologen, Politikeren og Pædagogen V. Pingel. Uden at eje Brandes' kunstneriske Evne som Skribent og Taler har Høffding hævdet det lærde Lavs Ære over for Aandslivets Frimester. Han har givet det filosofiske Kursus, der røber sig allerede i Rækkefølgen af hans Værker, et personligt Livsindhold, saa at hans Professor-Paragraffer vel ikke i Aand, men i Sandhed kan kappes med Kierkegaards Stadier. — Ved Universitetet havde han som Kollega *K. Kromann* (1846—1925), en Skippersøn fra Marstal, hvis kritiske Realisme traadte i Skygge for Hoffdings mere produktive og ikke ukritiske Naturalisme; begge havde Roden i det attende Aarhundredes Jord, hos Kant, hinsides baade Romantik, Realisme og Naturalisme. Fra Kierkegaard — og fra Rasmus Nielsen — havde Kromann arvet sit Princip: Skellet mellem hvad et Menneske ved, og hvad det ikke kan vide. Han sejlede efter denne Streg i skarpsindige Undersøgelser om

Digitized by Google

„Sjælens Eksistens" og især „Vor Naturerkendelse", hvori han henviser store Stykker af Videnskabens Stof fra den eksakte Forskning til den personlige Livsanskuelses Verden, og han strandede paa dette Skær, da han fyrretyve Aar efter (1904) opgav at fuldende sin Etik, maaske fordi han mente, at dens Princip: Handlingens Overensstemmelse med den handlendes Natur, lige saa lidt lod sig gennemføre videnskabeligt som Høffdings Begrundelse af dens Værd i det almene Vel.

I den litterære Kritik savnede Brandes en saadan Sidemand. Professoratet i Æstetik, som han ikke fik, stod efter Hauchs Død ledigt i tyve Aar; det blev da i 1892 givet til *Jul. Paludan*, efter at det nogle Aar forinden forgæves var tilbudt *H. S. Vodskov*. Paludan havde i en saglig Form kritiseret de franske Bind af Brandes' Hovedstrømninger ved deres Fremkomst og gav siden en lige saa saglig Fremstilling af Emile Zola og Naturalismen, men trak sig ellers paa sit Embeds Vegne tilbage til den faglige Litteraturhistorie, hvis tørre Tider mellem Middelalderen og Holberg han behandlede paa europæisk Baggrund. Vodskov, der var J. P. Jacobsens Ven, men Medarbejder ved Topsøes „Dagbladet", skrev „Spredte Studier", altsaa Essays, baade om moderne Forfattere og om Grundtvig og Kierkegaard; de kan vel ikke i Fremstillingens Glans, men i stor og hel Opfattelse maale sig med Brandes'. Et Tilfælde, den norske Filolog S. Bugges Forsøg paa at frakende den nordiske Mytologi oprindelig Natur, drev ham dybt ind i et religionshistorisk Studium. Med Darwins naturvidenskabelige og Taines aandshistoriske Blik for Racens Betydning grublede han paa et ensomt Sted i Blekinge i den sidste Snes Aar af sit Liv (død 1910) over et ufuldbragt Storværk „Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse", der skulde møde Brandes fra Grunden af ved at fremstille den ariske Aand i dens naturgivne Modsætning til den semitiske. Uden Virkning var de Forsøg, der i Slutningen af 1880-Aarene fra Grundtvigsk Side blev gjort paa at imødegaa Brandes fra det nærmeste Hold ved Forelæsninger paa Universitetet af den før omtalte Højskoleforstander Jens Nørregaard og *F. Rønning*. Den første var bleven Doktor paa en lidet videnskabelig Afhandling om Ingemann, der i disse Aar døde i Litteraturen, men genopstod i Litteraturhistorien som Romantikkens Lam og Naturalismens Syndebuk. Han blev samtidig haanet af Brandes, men fremhævet af den just ved dette Arbejde „omvendte" Gennembrudsmand *H. Schwanenflügel*. Af Rønnings Forelæsninger blev der et aandshistorisk Værk „Rationalismens Tidsalder", der er grundigt i det enkelte, men i Helhedssynet lige saa ensidigt som Brandes' „Hovedstrømninger", idet det attende Aarhundrede her i Modsætning til Bran-

Digitized by Google

des' Opfattelse er fremstillet som den mørke Baggrund for Lyset i det nittende, især i Grundtvig, om hvem Forfatteren siden skrev et Værk af samme Omfang som hele Rationalismens Historie.

Nærmest ved Georg Brandes' Side stod hans yngste Broder *Edvard Brandes* (f. 1847). Sammen med Broderen var han Redaktør af Tidsskriftet „Det nittende Aarhundrede", et Organ for moderne Kultur i Kunst og Videnskab, ikke blot for Gennembruddets Partimænd, men han var iøvrigt den, der „redigerede" dette Gennembrud til det korteste og skarpeste Udtryk. Modsat den nylig nævnte *V. Pingel*, der selv i ham saa „sin fødte og principielle Modstander", syntes han som udpræget Polemiker at hævde, at det Ny var negativt, men lig ham søgte han med sin mangtmodtagende og hurtigt-gengivende Aand Arbejdsstof fra alle Sider: østerlandsk Filologi, kobenhavnsk Teater, politisk Agitation og Finans-Administration; han var i sin Alderdom ligesom C. N. David, hvem han ligner, Finansminister. Han er mere Journalist end Humanist og som saadan sikrest og finest i sin Teaterkritik i Billederne af „Dansk Skuespilkunst" og „Fremmed Skuespilkunst", der forfølger samme Formaal som Broderens første litterære Kritik ved at kæmpe for Realismen (Holberg) og mod Romantikken (Heiberg) og bruger en lignende Metode med endnu stærkere Understregning af, hvad Taine kaldte den herskende Evne. — I Kunstkritikken havde Georg Brandes en jævnbyrdig Sidemand i sin Ungdomsven *Julius Lange* (1838—1896). Det er Lange, som først har set og udtalt Gennembruddets kunstneriske Princip: det personlige i Opfattelsen og det individuelle i Fremstillingen. Men han var mere Kunsthistoriker end Kritiker af Nutidskunsten og som Kunsthistoriker en udpræget Humanist, ingen Nationalist som Forgængeren Høyen, skønt han var dansk af Blodet. Han forstod sig bedre paa Form end paa Farve og elskede Skulpturen og Figurmaleriet i Grækernes Stil, som var bleven sat til Side for Landskabs- og Folkelivsbilledet baade af den folkelige Realisme efter 1848 og af den moderne Naturalisme. Gennem alle hans

Julius Lange.
Tegning af Krøyer. 1898.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

Skrifter gaar hans Vilje til at genoprejse Menneskebilledet, Humanismens Ideal, som den foregaaende Tid, især Kierkegaard og af hans egen Slægt Fr. Paludan-Müller, hans Moders Broder, havde styrtet i Støvet. Kun derved er han moderne, hans Stil har Guldalderens rene Ro (selv var han ikke nogen rolig Mand). I hans Hovedværk „Billedkunstens Fremstilling af Menneskeskikkelsen" er der et ædlere Stof og en dybere Idé end i Brandes' „Hovedstrømninger": Menneskebilledets Historie er det klareste Udtryk for Menneskets Kundskab og Dom om sig selv igennem Tiderne. Men dette Værk blev ufuldendt og fremkom uden Virkning paa Publikum i Videnskabernes Selskabs Skrifter. De, for hvem Helheden i hans Værk er utilgængelig, vil dog faa et Indtryk deraf gennem de spredte Brudstykker i en saakaldt tredje Del af Værket om Menneskeskikkelsens Historie, i „Udvalgte Skrifter" og især i Bogen „Sergel og Thorvaldsen". Ham selv lærer man bedst at kende af Brandes' kønne Bog om deres fælles Ungdom og af hans egne, udgivne Breve. Hvad der savnedes hos Lange, udfyldtes af hans yngre Samtidige *Karl Madsen* (f. 1855), som med fuldt Kendskab til Billedets, især Farvens Teknik har værdsat sin Samtids Kunst og værnet de nationale Traditioner fra Eckersbergs Periode. Paa dette Grundlag blev han, hvad Lange aldrig var, en Naturalist med lige Forkærlighed for den realistiske og den impressionistiske Retning: hollandsk og japansk Malerkunst er Emne for to af hans Bøger, og paa det samme Grundlag har han som Kritiker takseret de moderne Malere „paa Roden", altsaa medens de endnu var i Udvikling, og ledet og ordnet Statens Billedsamling som et Kabinet for dansk Naturalisme. Som Skribent kan han, i en til denne Retning svarende mindre Stil, kappes med Lange.

I den egentlige *Historieskrivning* er to af Halvfjerdsernes Forfattere paa en afgørende Maade paavirket af den folkelige Oplevelse i 1864. Først og fremmest *A. D. Jørgensen* (1840—1897), der som født Sønderjyde fra dette Aar foresatte sig „at revidere vor Historie", især i Forholdet til Tyskland. Han gennemførte dette Forsæt dels ved særlige Undersøgelser af Slesvigs Historie og Afhandlinger derom i „Sønderjyske Aarbøger", dels ved sammenhængende Fremstillinger af Danmarks (og Nordens) Historie, der med fuld Forstaaelse af tysk Politik og Kultur skulde lægge Selvstændigheden af det danske Rige og den danske Dannelse, Sønderjylland medtaget i begge, for Dagen. Hertil hører hans første store Historieværk „Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling, tilegnet min Fader Danebrogsmand M. A. Jürgensen i Graasten", hans Folkebog „Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie" (1882), hvis sammenholdende Grundtanke

Digitized by Google

træder levende frem i Kapitlet om tre Sønderjyder blandt Holbergs Samtidige (Andr. Hojer, Enevold Ewald og H. A. Brorson), hans Fremstilling af Tiden 1814 til 1852 i „Danmarks Riges Historie", hvori han mere end de øvrige Tidsrums Forfattere har arbejdet Aandslivets Historie sammen med den politiske, og endelig hans Bøger om danske Kulturpersonligheder fra Statskunstens, Videnskabens og Digtningens Historie: „Griffenfeld", „Niels Stensen" (Steno) og „Johannes Ewald", hvori han udfolder den danske Aands Kraft og Mildhed. For den folkelige Retning, der arbejdede i Marken i de grundtvigske Højskoler, var A. D. Jørgensen en ensom Medarbejder i Videnskabens Centrum; han kom til Gehejmearkivet i 1869 og døde efter at have gennemført dets ny Ordning som Rigsarkivar. Han støttede det folkelige Arbejde ikke blot ved hyppige Foredrag, men ved særlige Skrifter, der skulde give Aanden fra Ingemanns Romaner et forsvarligt historisk Grundlag. I et af disse Skrifter, „Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen", skriver han om Sakse de Ord, der med rette er indristede paa hans Mindesten ved Landsarkivet i København: „Kun den, der har været grebet af Folkeaandens Dødsangst og henreven af dens mægtige Attraa efter Liv og Udvikling ,vil kunne vinde dens Fortrolighed og formaa at tolke dens Fortid med Myndighed."

A. D. Jørgensen.
Fotografi fra c. 1896.

Medens der i A. D. Jørgensens Forfatterskab er stærke Minder om den tyske og danske Idealisme fra Aarhundredets Begyndelse, der havde præget ham i hans Ungdom, møder man hos *Troels Lund* (1840—1921) en fin københavnsk Realisme, der stammer fra den efterfølgende borgerlige Smag med dens Hygge og Humor. Han tilhørte denne Kultur gennem sin Slægt; med 1864 havde han den Forbindelse, at han hindredes i at melde sig som frivillig, ved at hans ældre Broder gjorde det, for, sagde han, „jeg kunde jo meget bedre undværes"; han faldt paa Als. Med dette i Minde gik den yngre Broder fra Søren Kierkegaard, hvis Søster havde været hans Faders første Hustru, og fra Grækerne og Poesien over til Historien for, som han sagde, „at mættes og fyldes af Væsen og Liv". Ogsaa han tænkte som saa mange af sine

Digitized by Google

jævnaldrende paa et Storværk — en meget naturlig Eftervirkning af Nederlaget i unge Sind. Han vilde skrive en Danmark-Norges Historie fra Tiden omkring 1600, der vistnok havde syntes A. D. Jørgensen for ram, da han aldrig har behandlet den; den skulde være endnu større, i mer end en Snes Bind, og indholdsrigere end Allens Fremstilling af Tiden hundrede Aar før og omfatte Politik og Administration, Næringsveje og Aandsliv. Heraf blev, betegnende for Tiden og Forfatteren, et Værk i fjorten Bind om „Dagligt Liv i Norden i Slutningen af det sekstende Aarhundrede" (1879—1901), altsaa en Indskrænkning af Historien til Kulturhistorien som den, hvori der er mest „Væsen og Liv", og af Kulturhistorien til den daglige Levevis; i et Sammenstød med en tysk Historiker (D. Schäfer) hævdede Forfatteren, at det levende Folk er en fuldt saa værdig Genstand for Historieskrivning som den voksende Stat; det var i alt Fald en meget nærliggende Genstand og paatrængende Opgave i Danmark efter 1864. Af Brudstykker af det store Værk kom der saaledes et Hele ud, der paa en anden Maade, end A. D. Jørgensen havde tænkt sig, gav historisk Valuta for Ingemanns Romaner ved at nære Kærligheden til Hjemmet og fremkalde den Glæde over Udviklingen, som er ogsaa dette naturalistiske Værks Idé. Dets Stil er vel noget for ængsteligt udarbejdet som J. P. Jacobsens, men har dog Eventyrets Friskhed i sine Billeder, som naar Stolen bogstavelig *ses* at rive sig løs fra Bænken, eller naar Fugleungen, det er Menneskeaanden, ved Opdagelsen af Uendeligheden tumler ud af det revnede Verdensæg. Til Aandslivet, som dog ogsaa hører under Kulturhistorien, vendte Troels Lund (*Troels-Lund*, skrev han sig da) tilbage paa sine gamle Dage, vel ikke det sekstende Aarhundredes, men det nittendes, hvori han endnu mere hørte hjemme. Med Tilslutning til det næstsidste Bind af „Daglgt Liv" om de skiftende Tiders „Livsbelysning", d. e. deres i Naturopfattelsen bundende Syn paa Livet, men med Hjertet fyldt af sine Barndomsminder, som han var begyndt at optegne, fremstiller han i „Bakkehus og Solbjerg" med Selvoplevelsens Varme Udviklingen af et religiøst Lyssyn, svarende til den „Livspoesi", hvor-

Troels-Lund.
Efter »Danmarks Historikere fra Saxo til Kr. Erslev«.

Digitized by Google

med Høffding, hans Ungdomsven og „Medvider" i Grækerne, endte, en Udvikling, der naar fra Kamma Rahbek til og med(!) Søren Kierkegaard. Ogsaa denne Naturalist var altsaa en Humanist.

Mindre populær, men ikke mindre national end Troels-Lund er den tredje af Tidsrummets store Historieskrivere, *Johannes Steenstrup* (f. 1844). Det primitive Danmarksbillede fra Slægtens Hjemstavn Thy, der foresvævede hans Fader, Natur- og Oldforskeren Japetus Steenstrup, træder hos ham ind i Historiens Dagslys. Han er ogsaa som Universitetslærer den mest alsidige af Tidens Forskere og har bl. a. givet Fremstillinger af Historieskrivningen i det nittende Aarhundrede, især den danske, med fuld Forstaaelse af alle dens Grene. Hans særlige Omraade er den danske Oldtids og ældre Middelalders Historie, som han har fremstillet med poetisk Sans for Sagnets folkehistoriske Værd baade i „Danmarks Riges Historie" og i nærværende Værk. Han har udnyttet de fremmede Kilder til denne Historie i sit første Hovedværk „Normannerne" og har som sin Faders Son knyttet den til den hjemlige Jord og deraf fremdraget ny og frugtbare Kilder til Kundskab om de ældste Tider: Bygdens og Bondens, Stednavnenes og Personnavnenes Historie. Romantikkens Danmarksbillede, der omstyrtedes i Poesien, har han genoprejst i Historien. Nærmere ved Gennembruddets Retning stod Brandes-Brødrenes Fætter *J. A. Fridericia* (1849—1912), en fin og stilfærdig Forsker, som foruden en Række Lærebøger i den nyere europæiske Histories tre sidste Aarhundreder har fremstillet det danske syttende Aarhundrede efter Kilderne og i „Adelsvældens sidste Dage" tegnet et, kun i Aandslivet ufuldstændigt, Billede af den mørke Tid, der fulgte efter Troels-Lunds lyse Renæssance.

Johs. Steenstrup.
Fotografi. 1900.

Den Retning inden for Historieskrivningen, som ogsaa Fridericia tilhører, der lægger større Vægt paa det forberedende Arbejde: Udforskningen og især Vurderingen af Kildematerialet, end paa Fremstillingens Kunst og Opfattelsens — personlige, nationale eller filosofiske — Synsmaader, denne „historiske Kritik" fik i 1880'ernes Slægtled sin Høvding i *Kr. Erslev* (f. 1852, af sjællandsk Skolelærerslægt), som i sin

Digitized by Google

Videnskab har givet denne Tids kritiske Realisme det skarpeste Udtryk. Som ung lærte han i Berlin i Leopold Rankes Skole alene at spørge om, hvordan det faktisk gik til („wie es eigentlich gewesen") og efter endt Arbejde — som Indfører af det historiske Laboratorium ved Universitetet, som Udgiver af kgl. Brevbøger (Registranter) og andre Diplomer til den ældre danske Historie og som Fremstiller eller Omdanner af den yngre Middelalders Historie paa Grundlag af et strengt Gennemsyn af dens Kilder — har han i en Rektortale om „Vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie" tilstaaet, at i en Tid uden Kraft til at samle Folket i enig Stræben har Historien været uden Evne til at give et helt og samlet Billede af dets Skæbne; den har (med et Udtryk af A. D. Jørgensen) været en besk Lægedrik; den har virket til det danske Folks Selvforstaaelse og Selvbedømmelse. Til Opførelsen af den hele Bygning har Erslev ikke samlet Stenene, men han har læsket Kalken. Saa godt som alle senere historiske Forskere, ikke blot af Statshistorien, har lært i hans Skole. Hans Forkærlighed for den ældre Tid havde ikke noget romantisk Motiv, kun et teknisk: Kildematerialet dertil var tilgængeligt, overskueligt og derfor pædagogisk brugbart. — Med den nyere Historie arbejdede af dette Slægtleds Mænd Statistikeren *Marcus Rubin* (1854—1923) og Parlamentarikeren *Niels Neergaard* (f. 1854). Den sidstes „Under Junigrundloven" smager lige saa stærkt af Parlamentet, da den især giver Rigsdagens Historie, som den førstes „Frederik den Sjettes Tid" af Statistikken. Rubin kunde spore Lugten af det materielle helt ind i det aandelige Liv. Foruden denne fine Næse havde han en skarp Tunge og, som han selv siger, en klæbrig Hjerne; han var et af de bedste af Tidens mange ypperlige dansk-jødiske Hoveder. I Modsætning til A. D. Jørgensens Fremstilling af det samme Tidsrum, men i Overensstemmelse med Fortidens egen, især C. N. Davids Dom, har han fulgt en Nedgangslinje i Danmarks Historie ligesom Fridericia i sin „Adelsvældens Historie", og omvendt skildret en Opgangstid i sin Faders Fødelands, Tysklands Historie fra 1848 til Nutiden, medens Neergaard tager Op- og Nedgangstiden med lige Ro i

Kr. Erslev.
Fotografi fra c. 1900.

Digitized by Google

Tillid til Sammenhængskraften i det hele. Ogsaa i sin praktiske Politik har denne Jyde haft den Moderation eller Sejghed, der holder Radikalismen Stangen.

I *Rets- og Statsvidenskaben* spores ligesom i Historien en Forskel mellem Halvfjerdsernes mere idébestemte og Firsernes mere sagligt indstillede Tankegang. Til den første Tid hører *Carl Goos* (1835—1917), hvis betydningsfulde Forfatterskab endnu er præget af Overganstidens Brydning mellem „Idé og Virkelighed", men som baade i Retsfilosofien og Strafferetten vender tilbage til Ørsteds Realisme efter Bornemanns hegelske Spekulation. Ligesom sine samtidige Kolleger, Juristerne *J. Nellemann* og *H. Matzen* og Nationaløkonomen *Wm. Scharling* droges han som et Tegn paa Tidens praktiske Retning ind i den aktive Politik og stod ligesom de paa Højres Side i Forfatningsstriden. I Firserne kommer ogsaa ved Universitetet en liberalere Retning med Nationaløkonomen *Harald Westergaard* (f. 1853, Søn af Sprogforskeren N. L. Westergaard), der ikke mindre ved sin eksakte matematiske Metode end ved sin varme sociale Sans har gjort sin Statistik til et af de klassiske Udtryk for sin Tids Realisme, og Juristerne *Jul. Lassen* og *Carl Torp*, den første en Teoretiker uden Formalisme, den anden — ogsaa i Strafferetten, som han overtog efter Goos — en Praktiker af Princip og i Metode. For Arbejdet med den positive Ret traadte i den praktiske Tid ligesom for Ørsted Retshistorien, der ligesom Retsfilosofien er en Arv fra den romantiske Periode, i Skygge.

Ludvig Wimmer.
Fotografi fra 1880'erne.

I *Sprogforskningen* fra Christian den Niendes Tid genfindes baade den nationale Retning fra Historieskrivningen og den europæiske fra den litterære Kritik. Til den første hører *Ludvig F. A. Wimmer* (1839—1920), paa hvem ligesom paa Carl Ploug Barndomslivet i det kraftigt dansk-prægede Kolding og siden Oplevelsen i 1864 gjorde et saadant Indtryk, at han fra den almindelige og sammenlignende Sprogvidenskab gik over til den nordiske, særlig danske Filologi. Med Begræns-

Digitized by Google

ningens Klarhed, hans ypperste Evne, behandlede han først det islandske Sprog til Brug for Undervisningen efter den ny Skoleplan, derefter som Universitetslærer det danske Sprogs Historie, endelig i sit sent fuldendte Storværk, hvortil han havde gjort Forarbejder siden sin Ungdom, de danske Runemindesmærker. Værket udkom i fire (seks) stentunge Folianter i Aarene 1895 til 1908 i en Stil og et Udstyr, der var Emnet værdige, og med et Indhold, hvis Undersøgelser og Resultater paa Baggrund af Forgængernes, P. C. Thorsens og George Stephens Metode ikke blot syntes ham selv, men maatte forekomme hans Læsere lige saa uforgængelige som Genstandene selv. Ved disse Tolkninger og ved flere Skrifter fra Ungdommen har Wimmer lagt en dybere Grund for Forstaaelsen af Modersmaalets Ophav end det Sprog, der siden Rask og N. M. Petersen har været „kanonisk". Selve Runeskriftens Oprindelse har han i et eget Værk, fyldigst paa Tysk, forklaret ud fra Klarhedens Princip: den tilstrækkelige Grund, i dette Tilfælde den latinske Kapitalskrift; af „Sønderjyllands historiske Mindesmærker" har han med en Dristighed, som han har følt som Varsomhedens Løn, læst ukendte Afsnit af Grænselandets Historie. Modsat Wimmer forblev hans personligt saa ulige Kammerat *Vilh. Thomsen* (1842—1927), hvis Fædrelandskærlighed ikke var mindre, men dybt forvaret, i den sammenlignende Sprogvidenskabs Babel, hvis „Forvirring" han mere end nogen samtidig Forsker har raadet Bod paa. Han var en af dem, der gjorde den blot sammenlignende Videnskab til en historisk Videnskab ved at paavise ikke blot Sammenhæng imellem Sprogene, men Udvikling inden for dem. Dog er der i Thomsens Videnskab, ikke i hans studerestue-stille Person, noget „naturalistisk", ikke blot ved, at han som andre Samtidige i sin Sprogforskning bruger de nævnte Principper, Sammenhængens og Udviklingens, som i Nutiden er Natur- og Aandsvidenskabens Fælleseje, men derved, at han har lagt fuldt saa megen Vægt paa Sprogenes lydlige Stof som paa deres sjælelige Indhold og kunstneriske Kraft; af

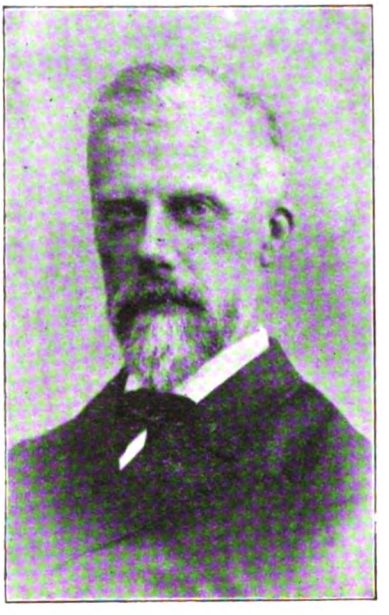

Vilh. Thomsen.
Fotografi fra ca. 1910.

Digitized by Google

denne Grund har han hellere end de klassiske Kultursprog dyrket de fjerne eller barbariske Sprog som Finsk eller Tyrkisk, helst de uudforskede og tilsyneladende uudforskelige som Etruskisk og Lykisk. Ogsaa derved, at han ligesom den forhistoriske Zoologi af Brudstykker har kunnet opridse et organisk Hele, som da han i sin Ungdom i de nordiske Laaneord i de finske Sprog fandt forstenede Levninger af det urnordiske Sprog, hvis Tegn Nordmanden Sophus Bugge og Wimmer tydede paa Indskrifterne med det ældste Runealfabet, og femogtyve Aar derefter, da han i 1893 som sin Forsknings mest lysende Bedrift tydede baade Tegnene og Sproget paa Indskriftstenene ved Orkhon og Jenisej som en Form for Old-Tyrkisk. I dette Tilfælde og i Oxford-Forelæsningerne fra hans Ungdom, hvori han ved sproglige Iagttagelser godtgjorde det gamle Russerriges skandinaviske Ophav, har hans Sprogvidenskab givet Stof til Historien. I ovrigt har den sit Værd i sig selv. Ogsaa Vilh. Thomen drømte i sin Ungdom om et Storværk. Ikke i et enkelt saadant, men i alle sine Undersogelser tagne under eet har han været nærmest ved at naa det fuldkomne, det lydefri, som ellers er forbeholdt den stofløse Videnskab, Matematikken og den dertil svarende Kunst, Musikken.

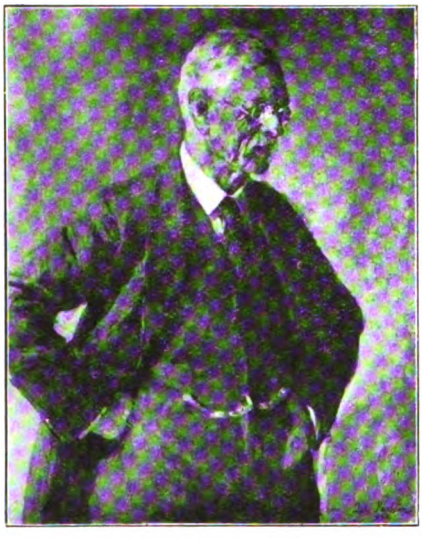

Otto Jespersen.
Maleri af Jul. Paulsen. 1925.
(Frederiksborg).

Til Firsernes kunstneriske Realisme svarer i Sprogvidenskaben *Otto Jespersens* (f. 1860) moderne Filologi. Med dette Tillægsord „moderne" kalder han et af sine senere Hovedværker, en ligesom de fleste nedennævnte Bøger paa Engelsk skreven Grammatik over det engelske Sprog. Ved Siden af Modersmaalet er Engelsk hans kæreste Iagttagelsesmark (og var hans Universitetsfag), fordi det endnu bedre end Dansk tjener til at oplyse hans radikale Princip, at just det, som den klassiske Filologi vrager som en Afsløvning i Talen og Stilen, i Virkeligheden er en Tilslibning, altsaa et „Fremskridt i Sproget", som Titelen paa et af hans første Arbejder lyder. Jespersens engelske Grammatik havde længe kun to Dele: Lydlæren, hvorpaa han lægger den største Vægt, og som han har fremstillet baade paa Dansk, Engelsk og Tysk, og saa, med Tilsidesættelse af den mere mekaniske Formlære,

Digitized by Google

Syntaksen som et Udtryk for „Sprogets Logik", som han har dyrket lige saa ivrigt, bl. a. i en Afhandling med denne Titel (1913), som en Filosof af Herb. Spencers Skole med en Forkærlighed for Undtagelsen i Modsætning til Reglen, for Individet modsat Typen, der ikke, heller ikke i Retskrivningen, viger tilbage for det vulgære. Hans „Sprogfilosofi", der foruden i Værket med denne Titel er fremstillet i „Sproget, dets Natur, Udvikling og Oprindelse" og konkret i „Det engelske Sprogs Vækst og Bygning", er udtalt i Forordet til den moderne engelske Grammatik med de Ord, der kommer fra Hjertet af hans Tids Filosofi, at han „vil fremstille dette Sprog som noget, der lever og er i Udvikling under en stadig Gliden og Bolgen, noget, som ikke altid er fast og færdigt, men fremskridende imod Fuldkommenhed, med eet Ord: noget menneskeligt". Da hans gentagne Arbejde paa Fremstillingen af et mekanisk internationalt Hjælpesprog gaar ud paa Fuldkommengorelse af noget, der ikke lever, altsaa ikke er menneskeligt efter den her givne Forklaring, synes han her at have forelsket sig i en Undtagelse fra sin egen Regel.

Kristoffer Nyrop.
Fotografi fra ca. 1910.

Medens Universitetslærerne i Tysk, *Hermann Møller*, og i de slaviske Sprog, *Karl Verner*, hører til den almindelige Sprogvidenskabs store Navne — den første ved at udvide dens Univers ved Undersogelsen af et Slægtskab mellem den indo-europæiske og den semitiske Æt, den anden ved at opdage en af de „Kopernikanske Love" —, har Jespersens engelske Filologi et Sidestykke i *Kristoffer Nyrops* (f. 1858) franske. Til den førstes „moderne" engelske Grammatik svarer den andens „historiske" franske Grammatik (skreven paa Fransk), hvis for Forfatteren mest karakteristiske Del er Betydningslæren, der paaviser den historiske og sociale Grund til Ændringerne i Ordenes Betydning, en Videnskab, som den aandslivlige Forfatter ogsaa har dyrket i populære Fremstillinger af „Ordenes Liv" paa Modersmaalet. Modsat Jespersen er Nyrop lige saa optagen af den litterære Side af Filologie som af den lingvistiske. Foruden praktiske og elegante Lærebøger i de romanske Sprog har han skrevet populære Fremstillinger af

Digitized by Google

folkelige Sagns og digteriske Motivers Historie og i sin Ungdom et Hovedværk om den oldfranske Heltedigtning. Han har selv den franske, heroiske Aand, som han under Verdenskrigen har hyldet, ligesom Jespersen den engelske, positive; i tyve Aar har han som blind gjort en Mands Gerning med mere end en Mands Mod.

Baade ved Skolen og Universitetet brødes i denne Periode den klassiske Filologis Herredømme, paa det første Sted ved Tvedelingen af den Madvigske Latinskole i en klassisk-sproglig og en matematisk-naturvidenskabelig Retning, paa det andet ved Indførelsen af en Skoleembedseksamen med fritvalgte Faggrupper i Stedet for den tidligere Prøve i klassisk Filologi. I Madvigs senere Leveaar og efter hans Død (1886) fortsattes hans Gerning baade af ældre Medarbejdere og Disciple. J. L. Ussing og M. Cl. Gertz, og yngre Forskere af hans Skole, J. L. Heiberg og A. B. Drachmann. Men med den Forskel, at den klassiske Filologi, der paa Madvigs Tid havde givet Grundlaget for al højere Dannelse, af de senere Forskere dyrkedes som en Fagvidenskab. Saaledes af den yngre *J. L. Heiberg* (1854—1928), der ligesom sin ældre Frænde og Navne var Talsmand for en aristokratisk Kultur i en demokratisk Tid. Men paa et andet Grundlag. Hans særlige Studium var de græske Matematikere, som han med rette ærede som Grundlæggerne af den eksakte Forskning i Europa. Ligesom Madvig fandt han, der selv var en frisk Mand, Primitiviteten, d. e. Begyndelsesfriskheden, i den klassiske Oldtid. Men ikke hos Romerne, hvis Institutioner var klassiske for Madvig, men hos Grækerne, hvis Ideer var klassiske for ham, mens Romerne var „Sinker i det humane". Ogsaa i populære Skrifter har han villet tilføre Nutidens Dannelse „noget af det Jern, som ydes renest og bedst af den græske Oldtid". Han har fremstillet flere Spørgsmaal fra Nutidslivet set med Grækernes Øjne, til sidst „Liv og Død i græsk Belysning". De sidste Ord er Titelen paa en Afhandling, hvori han ligesom i „Attiske Gravmæler" gør Indsigelse mod det kristelige Livssyn ud fra et før-kristeligt Standpunkt. Ogsaa i denne Sag har han haft en sindig Vaabenfælle i *A. B. Drachmann*, Digterens Halvbroder, der uden for sit faglige Studium — saavel af de romerske Institutioner som af de græske Ideer — har brugt Filologiens Jernkur baade i tysk Bibelkritik og hjemlig Kierkegaards-Fortolkning. Ved at hævde „den sunde antike Realisme" har de givet deres upopulære Videnskab Føling med Tidens Aand. Hos den noget ældre *Gertz* viser Realismen sig især i Modsætning til den meget ældre *Ussing*, der var Kunstarkæolog af Høyens Skole, deri, at han, skønt han var Tekstkritiker i Madvigs Stil, lagde mindre Vægt paa Oldtidslitteraturernes kunstneriske Form end paa deres saglige Indhold og

Digitized by Google

viste denne Tro i Gerningen ved en Række ukunstnerisk korrekte Oversættelser af Skolens Klassikere.

Naturvidenskaben, hvorefter Naturalismens Periode har faaet sit Navn, virkede i denne Tid uden for sine egne Grænser baade paa Aandsvidenskaben og Kunsten. Den paavirkede især gennem Charles Darwins Hovedværker om Arternes Oprindelse og Menneskets Afstamning, der oversattes paa Dansk af J. P. Jacobsen, det almindelige Syn paa Livet som en Enhed, modsat den kristelige Filosofis Dobbelthed af Aand og Natur, der, atter i Modsætning til den kristelige Psykologis Dobbeltliv af Synd og Frelse, udviklede sig gennem jævne Overgange. Fra Matematikken havde Brandes (efter Taine) ført Læren om det uendeligt store og det uendeligt smaa over i Æstetikken i sit første kunstneriske Program, en Afhandling om „det uendeligt smaa og det uendeligt store hos Shakespeare", og stillet den ny Kunst den Opgave at forklare Livet som et Samspil derimellem. I den abstrakte Videnskab selv træder denne Modsætning frem mellem Matematikeren *H. G. Zeuthen* (Infinitesimalregningen) og Astronomen T. N. Thiele (Himmelmekanikken). I de konkrete Naturvidenskaber er der en tilsvarende Modsætning imellem Geologien, som i denne Tid omfattede baade det egentlige Danmark, især efter Oprettelsen af „Danmarks geologiske Undersøgelser" (1888) og Grønland, især i de fra 1876 fortsatte „Meddelelser om Grønland", og Bakteriologien, der samtidig omformede Lægevidenskaben og indførtes i Danmark af Franskmanden Pasteurs og Tyskeren Kochs Discipel *C. J. Salomonsen* og Veterinæren *B. Bang*. I Zoologien, ogsaa i Lærebogen, indførtes Darwins Synsmaade af *J. V. Boas;* i Botanikken, hvor J. Langes Haandbog efter det Linnéiske System var bleven afløst af E. Rostrups Vejledning (1860), der fremstiller de danske Planter efter et naturligt System som en lokal Helhed, ja, som „en Verden af levende Tanker", slog den igennem i Forskningen med *Eug. Warming* (1841—1924). Han var en Præstesøn fra Manø, lige saa nationalt bevæget som Historikerne og i øvrigt ligesom flere af Periodens mest eksakte Forskere: Matematikeren Zeuthen, Juristen Jul. Lassen og Statistikeren Harald Westergaard, kristeligt sindet. Hans nationale Hovedværk er „Dansk Plantevækst", Strandens og Skovens, men det systematiske er „Plantesamfund", hvori han grundlægger „Økologien", Læren om Planternes Tilpasning efter deres Voksested.

b. *Digtning og Kunst.*

Fra dette Punkt udgaar Tidens mest udprægede naturalistiske Digtning. Ligesom der er en naturlig Lighed mellem J. F. Schouws Plante-

Digitized by Google

geografi og den samtidige Digtning med dens Sans for Stoffets Lokalkolorit og mellem Rostrups stavnsbundne Botanik og Feilbergs og Tang Kristensens Hjemstavnsforskning, saaledes forenes hos *J. P. Jacobsen* (1847—1885) Datidens mest poetiske Naturvidenskab, Botanikken og dens mest naturvidenskabelige Poesi. Jacobsen var som ung en ivrig Frilufts-Botaniker i sin Hjemstavn Thylands Moser og studerede i København, himmelglad for sit Mikroskop, Stadsgravens Alger, altsaa „det uendeligt smaa". I Kritikeren Vilh. Møllers „Nyt Dansk Maanedsskrift", der før Brødrene Brandes' „Det nittende Aarhundrede" var Organ for det ny, skrev han samtidig Afhandlinger om Darwins Naturlære, ligeledes med skarpt Blik for de smaa Ting, men tillige med fuld Følelse for „Storheden i dette Syn paa Naturen", og en Novelle „Mogens". Dens første Kapitel beskriver ikke blot et Plantesamfund, men „et Hjørne af Hegnet", som det fælles Voksested for alt levende Liv, Meneskeplanten (Mogens, en ny Adam) ikke undtaget, og Handlingen deri er ikke Dameromanernes Stævnemøde, men den halvt bevidste Dragning, altsaa „Parringsvalget", mellem to unge Mennesker. Paa samme Maade fremstillede han siden i to større Værker, naturvidenskabeligt, ikke filosofisk, Mennesket som dybt bestemt af Stedet, Tiden og Racen. Den historiske Roman „Marie Grubbe" (1874) kaldes efter „Voksestedet" for „Interiører fra det syttende Aarhundrede" og viser ved Sammenligning med Blichers Novelle „En Landsbydegns Dagbog", hvad der er vundet ved den ny Stil i Kunsten: den sproglige Forfinelse og sjælelige Fordybelse, og hvad der er tabt: det store Udtryk for den umiddelbare Medfølelse. Nutidsfortællingen „Niels Lyhne" (1880) skulde paa lignende Maade have givet „en Ungdoms Historie" fra vore Dage i et tids- og stedspræget Billede af „dem, der kom før os", men giver fuldt saa meget Digterens eget Sind og hans Skæbne; han var straks ved det stærke Frembrud paa sin Bane bleven standset af en dødelig Sygdom og havde maattet arbejde med den

J. P. Jacobsen.
Maleri af E. Josephson. 1879.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

nære og, som han mente, endelige Afslutning for Øje. Det Ord „Døden" kommer lige saa ofte for i hans Bøger som Ordet „Livet" i Grundtvigs Salmer og mest i „Niels Lyhne", der rummer paa een Gang Glæden ved det ny og Smerten ved Bruddet med det gamle. Ved sin strenge, stundom anstrengte Kunst, men især ved sit dybe, rene Sind har Jacobsen faaet, hvad han imellem Linierne bad om i sin sidste og modneste Fortælling, „Fru Fønss": et elsket Minde — som Poul Møllers i en tidligere, sundere og lykkeligere Slægt.

Holger Drachmann.
Maleri af Krøyer. 1908.
(Frederiksborg).

Med den brede Pensel — Titelen paa en af hans Kunstnerromaner — slog *Holger Drachmann* (1846—1908, oprindelig tillige Maler) Naturalismens og dertil Romantikkens Farver ud i sin Kunsts store Billedbog. Til hans naturalistiske Periode eller, da hans Udvikling følger sin egen Almanak, til hans naturalistiske Retning og Raptus, hører hans første Samling „Digte" fra 1872 med en Opsang „Engelske Socialister", der ligesom Brandes' samtidige Forelæsninger gav Genlyd paa Nørrefælled. Derefter fulgte uden den sociale Tendens, som han først tog op igen tyve Aar efter, men med kraftig national Farve de mange Fortællinger, Vers og Skuespil, hvori han under Ewalds Fane, men med Oehlenschlægers Mandskab førte Havet og dets Folk, halvt Fiskere, halvt Vikinger, ind i dansk Digtning, i de personlige Digte, især „Sange ved Havet" (1877), som et Billede paa hans eget Sind. Men foruden Skagen, der blev den ny Kunsts Nordhavn, og Øresundskysten, hvis Fiskerlejer hans Pegasus efter hans eget Udtryk har afgræsset, havde Drachmanns Poesi et andet Udspring. Som Christian den Fjerde eller Frederik den Syvende, i hvis Tider han havde passet bedre end i Christian den Niendes, havde ogsaa han sejlet paa en Skovsø. Fra Esrom Sø mellem Skovene og de to Kongeslotte skriver sig hans Romantik, der fik det populæreste Udtryk i hans halvdramatiske Eventyrdigte, især i Skuespillet „Der var engang —", med Musik af P. E. Lange-Müller, og det fineste i Digtene i „Ranker og Roser" (1879). Paa Grund af det folkelige Sving, der er baade over Drachmanns Romantik

Digitized by Google

og hans Naturalisme, kunde han ikke i Længden forliges med det litterære København; i Begyndelsen af 1880'erne brød han aabent med Brødrene Brandes' Retning og genoptog den „danske Bevægelse", han i 1877 havde rejst med Bogen „Derovre fra Grænsen". Ti Aar efter fik han andet at tænke paa, da en Elskovsoplevelse fik ham til at forlade Familie og Fædreland og gav hans Kunst dybere — inderlige og fortvivlede — Toner, især i Romanen „Forskrevet", Digtsamlingen „Sangenes Bog" og de „Melodramer", hvormed han selv med en kraftigere Smag og et vildere Sind reagerede mod sin Fredensborg-Romantik. I sin Samtid var og blev Drachmann en hjemløs og fredløs Mand, skønt der var et nationalt Stof i hans Fortælling og en Naturtone i hans Sang. Der er et lignende Forhold mellem Øboen Drachmann og Jyden Jacobsen som tidligere mellem Chr. Winther og Blicher. Men har Jacobsen forfinet Blicher, saa har Drachmann sprængt Chr. Winther baade i sin Sangkunst, der bryder Versets Love for at følge Menneskestemmens Rytme, og ved sin Fantasi, der forvandler et Sanseindtryk til et Syn, en Vision. Man kan i begge Henseender sammenligne hans og Winthers Udtryk for den samme elementære lyriske Stemning, der findes brat, næsten brysk udtalt i det dobbelte Omkvæd til en gammel Folkevise: „Mens Sommeren gror. — Jeg sover ikke, naar jeg længes", i Digtene „Længsel" og „Sakuntala":

Jeg kunde slet ikke sove
for Nattergalens Røst,
som fra de dybe Skove
sig trængte til mit Bryst.
Jeg aabned Vinduet stille,
og stirred i Mulmet hen,
og lod hver Elskovstrille
mig synge om Dig igen.

Jeg kunde for Længsel ej sove.
En Blomstervind
slog mig imod,
strømmed herind ad mit Vindu
som en vellugtaandende Flod,
jeg hørte de høje Palmer
suse svagt
med sød Musik,
det hvisked, ihvor jeg stod og gik:
Sakuntala, Sakuntala.

Der staar i Drachmanns Digtning et halvt uvirkeligt Billede af Storhed og Skønhed: Havet og de lyse Nætter. Som Klodeskyer (Jacobsens naturvidenskabelige Udtryk om hans Vers) driver disse Billeder over hint „Hjørne af Hegnet". Men baade *det* og *de* hører med til Naturalismens eller, hvis man kan sige saaledes, den naturalistiske Romantiks Danmark.

Rent realistiske Fortællere var i Halvfjerdsernes Slægtled *Sophus Schandorph* (1837—1901) og *Vilh. Topsøe* (1840—1881). Schandorph var Bysbarn med Maleren Vermehren og har ligesom han (S. 494) i sin ypperste Fortælling „Et Levnedsløb fortalt paa Kirkegaarden" givet et rent Billede af en Race i en enkelt Skikkelse. Ellers var han delt,

Digitized by Google

som Titelen paa en af hans Novellesamlinger lyder, mellem „Isle de France og Sorø Amt". Med Hovedet var han Zolas Lærling, hvis haandfaste beskrivende Stil han efterlignede i sine Romaner, især „Smaafolk", men i Hjertet var han Ingemanns Mand, hvis Nytidsroman „Landsbybørnene" udkom, da han gik paa Sorø Akademi, og hvis barnlige Humor, dog med mere Sans for det reelle Folkesind end for de „gemte Folketoner", genklinger i en anden af hans Romaner

J. P. Jacobsen læser op i Foreningen »Bogstaveligheden«.
Senere, farvelagt Tegning af Erik Henningsen. (Frederiksborg).
I Forgrunden t. v. Georg Brandes; ved Bordet bl. a. Schandorph, Drachmann og Edv. Brandes.
I Forgrunden t. h. Krøyer; bl. de staaende Høffding.

„Skovfogedbørnene"; som flere andre er den ellers gjort efter Zolas Recept og stiller ligesom hans Romaner Landboen i moralsk Modsætning til Bymennesket. Yderpunkter i Schandorphs altfor frugtbare Forfatterskab er hans grove humoristiske Fortællinger og hans fine „lyriske Portrætter"; der var en tilsvarende Kontrast i hans Natur og Dannelse. — Af finere Slibning, selv i sin af Dagblads-Vane noget skødesløse Stil, var Topsøe, der ovenfor er nævnet som den danske Realismes Førstemand. Hans digteriske Produktion afspejler en naturlig og selvstændig Udvikling: fra de satiriske Studenterhistorier og Provinsidyllerne, i hvis varme Humor der ikke som hos Schandorph er moralsk Tendens, men historisk eller socialt Perspektiv, til de to Romaner „Jason med det gyldne Skind" og „Nutidsbilleder", der med

Digitized by Google

skarp Ironi, men noget for reserveret Energi rydder op i erotiske, politiske og kunstneriske Fantasterier for at skaffe Rum for samfundsnyttigt Arbejde, indtil han i sin sidste, ufuldendte Bog „Slagne Folk" stilfærdigt tilstaar sit Nederlag som Kunstner og, maaske, som Politiker og uden Satire, Humor og Ironi naar ind til den umiddelbare Berøring af Livet, som er al Realismes sande og uforgængelige Poesi.

Men i det nærmest følgende Slægtled fik baade Schandorph og Topsøe en Efterfølger, der bragte Forgængeren i Glemme, i *Henrik Pontoppidan* (f. 1857) og *Herman Bang* (1857—1912). Allerede Pontoppidans smaa „Landsbybilleder" gaar dybere end Schandorphs humoristiske Fortællinger „fra Provinsen". De er, som den anden og ypperste Samling af dem kaldtes, „fra Hytterne" og fremstiller uden Smil og uden Taarer den haarde Virkelighed. Det er ren Realisme uden anden social Tendens end Tingenes egen Tilstand, Modsætningen mellem den velstillede og opvakte Gaardmandsklasse og Hyttefolkets slidsomme Bondesind, Arven fra Trælletiden. Billederne er alle fra Sjælland, hvor Forfatteren, der var født i Jylland som Søn af en grundtvigsk sindet Præst af den oprindeligt pietistiske Slægt og nogle Aar havde studeret til Ingenior i København, dengang havde sit Hjem, først som Lærer (i Naturfagene) ved sin Broder Morten Pontoppidans Højskole, siden i en Hytte i Hornsherred, gift med en Bondes Datter. En politisk Tendens fandt man i den tredje Samling Landsbybilleder „Skyer, Skildringer fra Provisoriernes Dage", men en dobbelt, idet Forfatterens Harme ikke ene vender sig mod Herremandsvældet, men imod Bondepartiets Modstand derimod i Ord uden Handling. Samtidig voksede under Presset af den personlige Oplevelse Landsbybilledet til et stort Tids- og Livsbillede i Trebindsværket „Det forjættede Land", i hvis sidste Del, „Dommens Dag", Digteren dømmer ikke blot Demokratiet, men Naturalismen, ikke Zolas, men Grundtvigs og Tolstojs og især sin egen, og i Hovedpersonerne, den unge Præst og hans bondefødte Hustru, ind i Tidens og Stedets faste Ramme har tegnet evige Billeder af Mandens

Henrik Pontoppidan.
Maleri af Johan Rohde. 1895.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

Drømmesind og Kvindens Virkelighedssans. Samtidig med Landsbybillederne fremkom en Række „smaa Romaner", hvori den aristokratiske Retning fra Gennembruddets Tid, den kunstneriske Dyrkelse af det fri Jeg, er fremstillet med den samme delte eller dobbelte Harme, der idelig, tydeligst i Novellerne „Nattevagt" og „Højsang", lader Karikaturen træde Idealet i Hælen. Ogsaa disse Indtryk og Domme fra Individualismens Tid groede under Selvoplevelsen sammen til et stort Tids- og Livsbillede „Fortællingerne om Lykke-Per", der udkom i Aarene omkring Aarhundredskiftet og derefter omdannedes til en Trebindsroman i Lighed med den foregaaende. Helten er her en Præstesøn fra Jylland, der af Had til Fattigdomsaanden i Hjemmet bliver Ingeniør; ægget ved en dansk-jødisk Populærfilosofs Skrifter og knyttet til en ligeledes jødisk Pengemands Familie i København gennem en Forlovelse med Husets Datter arbejder han paa at gøre Danmark større, ikke paa Papiret, men i Virkeligheden ved vældige Vandbygningsværker i Jylland. Men ikke blot fra dette Forbund og dette Foretagende, men fra sit senere Hjem i Fødestavnen i Ægteskab med en ny-grundtvigsk Præsts Datter drages han ud i Ensomheden af sin Slægts Drift til uverdslig Selvudvikling og dør ligesom Helten i den forrige Roman ensom, men i Modsætning til ham rolig, glad ved at have levet i en Tid, der — som Høffding samtidig dømte om Georg Brandes' Gerning — havde „kaldt paa Personligheden". I Bifigurerne, hvori den realistiske Kunst gerne har sin Styrke (ligesom den idealistiske i Heltene), i begge de store Romaner, ikke mindst i Billedet af det jødiske Hjem i København, er Pontoppidan naaet højst som Kunstner og holder baade Blicher og Goldschmidt Stangen.

Paa en Maade har Henrik Pontoppidan virket i sin gamle strenge Præsteslægts Aand ved at holde Justits i Sognet; han har, som det ses, ikke undtaget sig selv fra Tugten, da han over sin Ungdoms to Skibbrud: som Højskolelærer og Ingeniør har rejst to Mindesmærker, ikke blot over Kampen mellem Drøm og Virkelighed i Datidens Danmark, det staaende Motiv i den samtidige Digtning, men over Menneskets og Livets Tragikomedie i det hele; han er Henrik Ibsens Fælle i dette „Tvesyn". Heri som i alt andet er *Herman Bang* hans Modsætning. Ogsaa han er en Præstesøn, af den samme Slægt, hvortil Grundtvig og Henrik Steffens hørte, og troede ligesom de at nedstamme fra Absalons Hvide-Æt. Men foruden fra sin sindsforvirrede Fader, om hvem han minder ved et sygt Anlæg i sin Natur og et deraf flydende Had til det kødeligt sunde, synes han især at have taget Arv fra Slægtens mange store Læger, hvorimellem var hans Farfader, den erfarne Praktiker Ole Bang. Han er som Kunstner ikke blot en Lidende, men en

Digitized by Google

Læge. Af Arvelighedens mange Love, den Del af den moderne Naturvidenskab, som især dyrkedes af den naturalistiske Kunst, forstod han bedre Udartningen (Degenerationen) end Udviklingen, som den norske Bjørnson idelig fremholdt. Hans Digtning, ikke blot hans sidste Roman „De uden Fædreland", er et dulgt Skriftemaal om hans Sygdom, hvori han saa Vilkaaret for sit Geni, saa at Kunsten forekom ham en Art Udvækst paa Livet ligesom Perlen paa Muslingen. I Lyset af denne Sygdom har han med nervøst Liv fremstillet en Slægts Forfald i sin første Roman „Haabløse Slægter", et Folks Nederlag i „Tine", om 1864, og en Stads Forvirring i Københavner-Romanen „Stuk", der opfatter en Byggespekulationskrise i 1880-Aarene som en Eftervirkning af „Saarfeberen fra Dybbøl". Men andre Billeder af „forfejlet Liv", som „Haabløse Slægter" kaldes i den tyske Oversættelse, er hans mindre Fortællinger. En Samling af dem er „Ekscentriske Noveller", en anden „Stille Eksistenser", en tredje „Under Aaget". Aaget er Livet eller „det, som de fleste Mennesker er blevet enige om at kalde Livet". De ekscentriske Noveller handler især om Kunstnere og deres Paria-lignende Fættere, Artisterne, som alene ved Lidenskaben for deres Arbejde frelses fra den altfortærende Drifts Ødelæggelse. De stille Eksistenser er dem, der bor „ved Vejen", en ny Type af forfejlet Menneskeliv ved Siden af dem, der er „under Aaget". Navnet er brugt som Titel paa den ypperste af disse tragiske Idyller, der er Bangs bedste Kunst. I Fortællingen „Ved Vejen" har et tilfældigt Indtryk, Synet af et blegt Kvindeansyn bag Ruden paa en jysk Landstation, suget til sig Oplevelser og Iagttagelser, indtil der viser sig et Billede af et ganske lille Nutids-Danmark, Stationsbyen, og i dette lille Billede en Afspejling af et større, Samfundet og Menneskelivet. Bang har i disse Fortællinger den gode Læges Omhu for dem, der lider mere ilde, end Sognepræsten faar at vide. Hans Kunst var, saaledes som han selv forstod den, først en

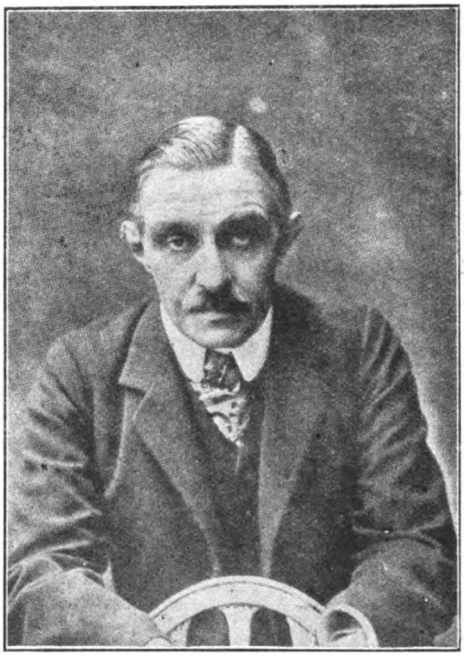

Herman Bang.
Efter Mindeudg. af Herm. Bangs Værker.

Digitized by Google

Fortsættelse af Topsøes Realisme, hvem han hyldede i sit første, kritiske Skrift „Realisme og Realister", siden af den norske Jonas Lies Impressionisme, af hvem han lærte at bruge Replikken som det egentlig livskabende Middel, ogsaa i Fortællingen. Hans eget Geni er ikke Skuespildigterens eller Skuespillerens, (han forsøgte sig uden Held i begge disse Roller), men Iscenesætterens. Hans ypperste Kunst er ogsaa i Romanerne, hvis episke Komposition ikke lykkes for ham, iscenesatte Livsbilleder, hvori i Modsætning til Nutidens Filmskunst Ordet, Replikken, giver Billedet, ypperst i Middagsselskabet i „Ludvigsbakke". Hans sidste Bog, „De uden Fædreland", er efter et Forspil, som man kunde kalde „i Toget", da det foregaar i en Europa-Ekspres, et eneste saadant Optrin, der foregaar „ved Vejen", men med den ekscentriske Person, en europæisk Virtuos, som tragisk Kontrast. Sine største personlige Sejre som Kunstner vandt Bang ligesom H. C. Andersen paa Rejser ved Oplæsning af sine Værker, og han døde paa en saadan Rejse i Amerika. Han var en „forfejlet" H. C. Andersen, men hans Kunst lykkedes.

Medens Bang og Pontoppidan saaledes holdt Fortællingen paa dens kunstneriske Højde, den første i en klassisk realistisk, den anden i en moderne impressionistisk Stil, den første med en Mands Sprog, den anden med en Kvindes, læste man i de brede Kredse hellere *Sophus Bauditz'* eller *Zakarias Nielsens* Romaner. Bauditz arvede Vilh. Bergsøes Novelle-Teknik ligesom denne Goldschmidts, men saaledes, at det skæbnesvangre Tilfælde (Nemesis) hos ham er nedsat til et mekanisk Kunstgreb; han har bedre Forstand paa Naturen — ikke som hos Forgængeren en Forskers, men en Jægers Naturkærlighed — end paa Mennesker. Zakarias Nielsen var af Hostrups Skole, han satte Problemer under Debat i Skolelærerlitteraturen og skildrede Aandslivets Gennembrud i det Herstedvester, hvori Forfatteren var Lærer, i „Nye Tider", og det personlige Gennembrud i den gode, fromme Sjæl, der var i ham selv, i „Kilderne".

Teatret fulgte langsomt med Tidens Bevægelse. Paa „Sekundteatrene" i den trods Voldenes Sløjfning endnu lidet moderne Hovedstad herskede den gammeldags Folkekomedie, hyggeligst paa Folketeatret, hvor den drøje Julie Hansen midt i en Kreds af ligesindede Kunstnere (H. Kolling, O. Zinck, C. Wulff) holdt Tonen fra det gamle Voldkvarter, som hendes Fader H. C. Lumbye havde givet Vinger i sine Dansemelodier i Tivoli; et nyt Privatteater i det ny Storstadskvarter, Dagmarteatret, fik først i næste Tiaar kunstnerisk Værd under C. Riis-Knudsen som idealistisk Scene, især for Schiller, Oehlenschlæger og af de nyere *Karl Gjellerup*, som i den foregaaende Oversigt „glimrer ved sin Fraværelse", d. v. s. markerer det Hul, som den

Digitized by Google

overvundne Retning, den klassiske Idealisme, havde efterladt. Denne Digter er samtidig med Bang og Pontoppidan (f. 1857, d. 1919). Han har ligesom de skrevet Fortællinger og Romaner, men i en anden Aand, hans Stil er snart klassisk-idyllisk, i „Minna", snart naturalistisk-symbolsk, i „Møllen", hvis Rædselshandling toner ud i den religiøse Stemning, hvori han selv til sidst fandt Fred i sin tidlige Alderdoms Fortællinger og Skuespil med Motiver fra den indiske Lære om Tilintetgørelsen af Selvet. For Teatret skrev han i 1890-Aarene Nutids-Tragedier i Stil med Schillers borgerlige Dramer, men digtede i 1884 i Flugt med Wagners Musikdramer over Nibelunge-Sagnet paa Grundlag af de tilsvarende Kvad i den ældre Edda Tragedien „Brynhild", der sammen med Drachmanns ti Aar senere Melodrama „Vølund Smed" er den gotiske Romantiks vældigste Indhug mod den moderne fransk-naturalistiske Retning. Med Brandes brød han samtidig i Rejsebogen „Vandreaaret"; han hylder her den russiske Romankunst, som med rette synes ham mere stemmende med det danske Sind; den har sat stærke Spor i hans og andre samtidiges Noveller, dog mest den sjælsfine Turgenjev. Fra Danmark brød han kort efter op og bosatte sig med sin tyske Hustru i Tyskland, hvis Sprog han siden skrev fuldt saa godt som sit Modersmaal. Han opnaaede som den første Dansker den litterære Nobel-Pris, paa Grund af sin Poesis „ideelle Retning", men maatte dele den med Pontoppidan, maaske paa Grund af dens Savn af reel Holdning.

Paa Hovedscenen, Det kgl. Teater, der i 1874 havde faaet et nyt og, som man fik at føle, alt for stort Hus, vandt endnu i 1870'erne det romantiske Drama de største Sejre med den unge Lyriker og Metriker *Ernst v. d. Reckes* „Bertran de Born", Efterromantikeren C. K. F. Molbechs „Ambrosius", og mindre, men fuldt saa vægtige Sejre med H. V. Kaalunds „Fulvia" og Rud. Schmidts „Den forvandlede Konge", ligesom det ogsaa var i denne Tid, at J. L. Heibergs „Elverhøj" tonede frem som den nationale Scenes Dannebrogsflag, snart efterfulgt af Drachmanns „Der var engang —" som dens Vimpel. Men i det følgende Tiaar efter det sceniske Gennembrud med „Et Dukkehjem", der sprang som en Bombe i Julen 1879, er Teatret ikke blot Holbergs Hus, men Henrik Ibsens Scene. I hans moderne Problemdramers Stil skrev ingen anden dansk Dramatiker end *Edv. Brandes*, hvis af Teatret afviste ypperste Skuespil „Et Besøg" allerede ved sin Titel minder om et Træk i Ibsens Teknik, dog uden tilsvarende Dybde i sit Indhold, ligesom Problemerne i *Einar Christiansens* Skuespil fra denne Tid vel er finere følte, men noget snævert sete, indstillede mere paa en Dagligstues end paa et Samfunds Horisont; højest naaede han i det ny Aarhundrede, især i

Digitized by Google

„Fædreland" og „Tronfølger", bevæget ved Tidens Oplevelser og en Medfølelse med det syge Liv, saaledes allerede i det „russiske" Skuespil „Cosmus", der kan minde om Herman Bang. Mod Ibsens Alvor fandt det altid villige københavnske Lystspil en Parade ved at forvandle „Problemet" til „en Skandale". Dette sidste Ord er Titelen paa et Lystspil af *Otto Benzon*, der faa Aar efter fik en lige saa vittig Efterfølger i *Gustav Esmanns* „Den kære Familie". Begge disse Forfattere, der er af Topsoes københavnske Skole, og flinkere til at kritisere Selskabet end Samfundet, begyndte ligesom han med det smaa, der er Firsernes Varemærke efter Halvfjerdsernes store Stempel. De skrev „Proverber", Esmann tillige „Novelletter" ligesom den fineste Stilist af denne Skole *Peter Nansen* (1861—1918). Den sidste Forfatter var til Hverdag Journalist, men skrev „om Søndagen" med Avissprogets Lethed, men Prosalyrikkens Ynde bittesmaa Kapitler i smaabitte Fortællinger, snart oprørske, snart følsomme, hvori han lader Pennen danse hen over den Livets Tragedie, hvori dog ogsaa disse poetiske „Artikler" til sidst blev stikkende: i det triste Proverbe-Drama „Judiths Ægteskab" og den uhyggelige Fortælling „Brødrene Menthe", som han skrev før og efter en lang Arbejdsperiode som Leder af det Gyldendalske Forlag.

I det ny Skuespilhus udvikledes en ny Skuespilkunst. Medens det lyriske Drama fik og tabte sin Muse med den purunge, heroiske Agnes Dehn og den noget ældre, damelige Fru Eckardt, der spillede henholdsvis de meget varmblodede og de temmelig koldblodige Heltinderoller i de nysnævnte romantiske Skuespil, naaede ud fra lignende Forudsætninger *Betty Hennings* (f. 1850) og *Emil Poulsen* (1842—1911) frem til fuldt moderne Kunst i Ibsens Dramer; den første med en kvindelig Trang til Forstaaelse og Frigorelse, der gjorde hendes Nora i „Et Dukkehjem" og Fru Alving i „Gengangere" til Led af den samme menneskelige Udvikling; den sidste med en mandlig Ironi, der ikke tillod ham at skaane sit eget: Helmer i „Et Dukkehjem", Hjalmar i „Vildanden"; i det moderne Konversationsspil var han dog mere i Slægt med Topsøe og i det store Drama med Carl Bloch end med nogen af Gennembruddets Kunstnere. I lignende Aand virkede som Iscenesætter efter Høedt *William Bloch*, der holdt københavnsk Ligevægt mellem Edv. Brandes' radikale Realisme og Herman Bangs ligesaa paagaaende Impressionisme og ligesom Einar Christiansen behandlede Teatret som en Stue, ogsaa i Holberg-Fremstillingen. I dette sidste Fag frigjorde *Olaf Poulsen* (1849—1923) sig fra Phisters Forbillede og gav først i Komediens bagvendte Helte Harlekin og Chilian, siden i Gammelmands-Rollerne frit Spil for sin mægtige komiske Fantasi. Ogsaa uden for

Digitized by Google

Holberg var han ved denne Evne nærmest ved det fælles Maal for Gennembruddets Kunstnere: „Shakespeare og Naturen" kaldte J. P. Jacobsen det i Modsætning til den klassiske Idealismes Valgsprog: „Naturen og Grækerne". — „Naturen og Molière" vilde det næste Slægtleds førende Skuespiller, den franskdannede *Karl Mantzius* (1860—1921) have sagt. Ved sin skarpe Karakteriseringskunst og ved sin mere tørre Tegning i Modsætning til Faderens, den frodige Christian Mantzius' blodrige Kunst er han et Udtryk for Tidens knappe Stil og mere dæmpede Farver.

Olaf Poulsen som Per Degn.
Fotografi.

Ved Indretningen af Scenerummet i den ny Teaterbygning var der taget særligt Hensyn til Operaen og Balletten, som her fremdeles skulde bo under Tag med Skuespillet. Men i ingen af disse romantiske Kunstarter fremkom i Realismens Periode noget for denne Tid karakteristisk dansk Hovedværk. I Balletten herskede Bournonville, og den nationale Opera „Drot og Marsk" af P. Heise og Chr. Richardt, der fremkom sammen med de romantiske Skuespil, i 1878, fik først ti Aar efter en Efterfølger i „Aladdin" af C. F. E. Hornemann, der som et Tidens Tegn havde brugt 25 Aar til at fuldende den. Men til flere af de lyriske Skuespil, saaledes til Drachmanns „Der var engang —" og til nogle af hans derefter følgende Melodramer, er Musikken skrevet af Tidens største Tonedigter *P. E. Lange-Müller* (1850—1926), hvis Kunst staar paa Drachmanns og J. P. Jacobsens Højde; den førstes lyriske Svulmen dæmper han med den sidstes Inderlighed i Følelsen og Finhed i Udtrykket. Uden for Teatret har han i sine Sange samlet Sommerens — den romantiske Tonedigtnings — sidste Sødme; i Valget af sine Tekster rækker han fra Ingemann til Ludvig Holstein, hans Musik er i endnu højere Grad end Heises, — ligesom den samtidige *Thor Langes* (1851—1915) Oversættelseslyrik, der har inspireret ham — et Bindeled mellem Før og Nu, og han har givet Sjælen i denne Sammenhæng, som ligger dybere, end hvad man kalder dansk Aand, nemlig det danske Sind, et usigeligt Udtryk.

I *Billedkunsten* finder det moderne Gennembrud Sted noget senere

Digitized by Google

end i Litteraturen. Naturalismen er her Friluftsmaleriet i Modsætning til Atelierbilledet. Mellem dets Forlobere er Situationsmaleren *Otto Bache* (1839—1927) og Landskabsmaleren *Godfred Christensen* (1845—1928). Men samtidig med at de danske Deltagere paa Verdensudstillingen i Paris i 1878 maatte høre ilde for, at de ikke kunde male, samledes en Skare af unge danske Malere i Frankrig som tidligere i Italien og tilegnede sig den franske Naturalisme baade som „Realisme",

Krøyer: Fiskere der drager Vod.
(Privateje).

altsaa saglig Gengivelse af Tingenes Stof, og som „Impressionisme", altsaa den stemningsfyldte Fastholdelse af deres Øjebliksvirkning. Farven og Bevægelsen; Ordene, der ovenfor er brugt om Digtekunsten, skriver sig fra Kunstkritikken. I 1879 udstillede *L. Tuxen* (1853—1927), Elev af den franske Mester Bonnat et koloristisk og især teknisk Pragtværk „Susanna i Badet", i 1882 udstillede *P. S. Krøyer* (1851—1909), der efter Opholdet hos Bonnat havde kopieret Velasques' Portrætter i Spanien og studeret i Italien, „Italienske Landsby-Hattemagere", hvis barske Fremstilling af Trællearbejdet brød med Italia-Romantikken, medens Sollyset, der som en Flod gød sig ind i det skumle Rum, forkyndte det ny Naturevangelium som en Befrielse. I Mellemtiden, i 1880 havde den hjemmelærte Bornholmer *Michael Ancher* (1849—1927) udstillet et Gruppebillede af Fiskere paa Stranden: „Vil han klare Pynten?"

Digitized by Google

Af disse Kendsgerninger kan man læse den danske naturalistiske Malerkunsts Historie: den tekniske Kunnen, den kunstneriske Kraft, den nationale Stemning. For den sidste blev Skagen et Hjemsted. Her kunde Krøyer i store Friluftskompositioner lade Lyset skumme paa Stranden eller dæmre i Sommeraftendisen. Det er lyrisk Malerkunst som Morgen- og Aftenstemningen i Drachmanns „Sange ved Havet", uden Skyggen fra „Sangenes Bog". Ogsaa til sine store Portrætgrupper: af Komitéen for den franske Kunstudstilling i København 1888, af et Møde i Videnskabernes Selskab søger Krøyer et kunstigt Lys. Han er lysseende eller lyssøgende, ogsaa i sin Karakteriseringskunst, hvori han griber og gengiver Figuren helt ligesom Brandes (der ogsaa til sit Brug havde lært af Velasques), ofte ved et enkelt talende Træk som Bang, uden dog som denne at røbe dens Hemmelighed, maaske fordi han ikke kender den. Paa Skagen bosatte Ancher sig med sin der hjemmehørende Hustru Anna f. Brøndum og levede sig sammen med hende med en Bornholmers Stædighed ind i de jyske Fiskeres Liv, *han* i det fri, *hun* paa Kvindevis inden Døre; deres Billeder overgaar Drachmanns Sømands-Fortællinger i Sandhed, men ligner deri Pontoppidans Landsbybilleder, som er tilegnet dette Kunstnerpar. Endnu videre i Naturtroskab naaede *L. A. Ring* (f. 1854), en Husmandssøn fra Chr. Winthers Sydsjælland: den Kyskhed i Almuekarakteren, hvorover Pontoppidan i sin Kunst har sat et Mindesmærke, er her selve den Stemning, hvorudaf Værket er skabt. Motivet, der til Forskel fra Exner gerne er taget fra „Gaden" (Landevejen), er følt og udført i de mindste Ting med en sikker Kunst, der ikke synes mere bevidst end en gammel Landsbyhaandværkers kærlige Omhu; Kunstnerens Fader var en saadan gammeldags Haandværker. Nær ved København dyrkede Dyremaleren *Th. Philipsen* (1840—1920) et lille privat Skagen paa Øen Saltholm med lige Lyst ved de blanke Korygge og den salte Luft, hvori de bades. Et andet søgte *Viggo Johansen* (f. 1851) siden paa det af Exners Figurer forladte, men med højt Lys, ren Luft (og hvide Gæs) velsignede Amager; med andre Lysvirkninger arbejdede han under hele sin Produktion i de store Interiorbilleder, hvorved han efterhaanden vandt et europæisk Ry. Disse Billeder fra Kunstnerens Hjem overgaar i menneskelig Følelse og kunstnerisk Holdning de tilsvarende Forsøg i Datidens Litteratur, saaledes af Carl Ewald, H. F. Ewalds Søn, en meget „malende" Poet og endnu mere skrivende Forfatter; foruden en Række Eventyr om Dyr og Planter, dog ikke i H. C. Andersens, men i Darwins Aand, og en endnu længere Rad af historiske Romaner, der ikke er i Faderens Stil, men heller ikke ganske i J. P. Jacobsens, har han skrevet Fortællingen „Den gamle Stue" og flere private Hjemlivsskildringer. I det hele virker den naturalistisk beskrivende Stil i

Digitized by Google

den samtidige Digtning jævnlig som en Kladde til Malernes Kunst. Med Ancher, Ring og Johansen har i alt Fald tre Hovedmotiver for den litterære Realisme: Fiskerlejet, Landsbyen og Stuen faaet et fuldgodt Udtryk i Billedkunsten. — Helt for sig staar *Kr. Zarthmann* (1843—1917), der var endnu mere Bornholmer end Ancher og udenom baade Paris og Skagen dyrkede sin Kunst med en afsides Stædighed baade i Teknik og Motiver. I sin Glæde ved Farver minder han om J. P. Jacobsen ligesom Krøyer med sin Friluftslyst om Drachmann. Men han ligner ham, som den sunde, for hvem Kraftytringen synes Natur, kan ligne den syge, der maa opsøge den i Fantasien. Imod hans Billeder fra Italien, hvor han ogsaa helst søgte de afsides Steder, virker Jacobsens som Radering. Og i Stedet for Billedet af den visnede og hærjede Skønhed i „Marie Grubbe" har han i sine mange Billeder med Motiver fra Leonora Christines Historie skabt en Skikkelse, hvis „Modermagt" vokser med Kødets Masse. Ligesom Tuxen og Krøyer var Zarthmann Lærer ved en fri Skole for Malere og har mere end de præget det følgende Slægtled af Malere. Han var selv uden Skole ud over det Kammeratskab, hvori han fra Ungdommen stod til en lille Gruppe af lidet iojnefaldende, men meget indtagende Malere, som paa Trods af den megen udvortes Naturalisme bevarede en dansk Natur indvendig fra og ærede Vilh. Kyhn som deres Mester: Otto Haslund, Axel Helsted, Aug. Jerndorff. Men han stiftede selv en Skole ligesom Eckersberg og lærte ikke blot som han sine Disciple at følge Regelen, men at trodse den.

For Malerkunsten stod i denne Tid Billedhuggerkunsten i Skygge, saaledes som den plastisk-tænkende Jul. Lange i den praktiske Kunstkritik blev overgaaet af den som Maler følende Karl Madsen. Med H. V. Bissens Søn *Vilh. Bissen*, der var originalest i Dyreskulpturen, uddør den klassiske Stil i Menneskebilledet fra Thorvaldsens Tid. En anden Kunstner og Kunstners Søn *Thorvald Bindesbøll* (1846—1908), hvis Fader var Mesteren for Thorvaldsens Museum, gik fra Arkitekturen over til Kunsthaandværket, hvor han brød med den klassiske Retning fra Freunds Tid i Kraft af sin selvstændigt skabende Fantasi, der helst arbejdede med barokke eller barbariske Motiver. — I Bygningskunsten herskede Herholdts nationale Skole gennem hans Disciple *Hans J. Holm* (1835—1916) og *H. B. Storck* (1839—1922). Mens den sidste som Fornyer af de gamle Kirkebygninger gik den trygge Middelvej mellem den oprindelige Plan og den levende Form, var der Strid mellem Holms rent danske Retning og den mere akademiske *F. Meldahl* (1827—1908), Frederiksborgs og Marmorkirkens Genopbygger, der som kunstnerisk Magthaver — Akademidirektør, kgl. Bygningsinspektør m. m. — arbejdede imod den oprindelige, folkelige Stil og for „det kongeligt danske", Slotsstilen efter Højrenæssancens Mønster.

Digitized by Google

Han modsatte sig i 1890 Planen til Københavns ny Raadhus, udarbejdet af Holms Discipel *Martin Nyrop* (1849—1921). Det opførtes i de følgende Aar paa den Tomt, der havde baaret Nyrops Træbygninger i nordisk Almuestil til Udstillingen i 1880, og er paa sin Vis et Vidnesbyrd om den Smag, der i Litteraturen lever i J. P. Jacobsens Digtning og Troels-Lunds Historieskrivning, men tillige et Udtryk for Landsbybarnets Kærlighed til Hjemmets Bygd og dets Bygninger og Haandværkerens til Materialet eller, for at tale ret Dansk om danske Ting, til Virket i dem. Nyrop var en Præstesøn fra Ærø, der forlod Sorø Akademi for at gaa i Tømrerlære; som Arkitekt har han bygget nogle Kirker og slet ingen Slotte, han tegnede helst Præstegaarde og Skolehuse.

c. *Presse. Kirke. Skole.*

Et Udtryk for den folkelige eller dog den populære Retning i Tiden er den Magt, som *Dagspressen* vandt ved Siden af den boglige Litteratur. Medens Plougs „Fædrelandet" og Topsøes „Dagbladet" døde eller sygnede ved Ledernes Afgang, og „Morgenbladet" under C. Berg, V. Hørup og E. Brandes en halv Snes Aar gav midlertidigt Ly for Forbundet mellem det politiske og det litterære Venstre, blev „Politiken", der lagde ud i 1884 efter Bruddet mellem det danske og det europæiske Venstre, trods Navnet Danmarks første litterære, d. v. s. kunstnerisk gennemskrevne Avis. Her skrev Hørup de politiske Ledere og Edv. Brandes de litterære Artikler, en Tid lang efter det Program, at hvad der ikke forarger, tælles ikke med, især dog om Teatret, Københavnernes Hovedinteresse, der trofast er fulgt med alle Byens Forvandlinger ligesom Nissen paa Flyttelæsset; Peter Nansen m. fl. skrev Næsvishederne med Smaat, der ligesom i sin Tid „Korsaren"s Charivari fik Borgerskabet til at nyse. Herved forvandledes inden Aarhundedets Udgang det københavnske Publikum fra akademisk og nationalt til demokratisk, ja radikalt, dog saaledes at ogsaa dette sidste Ord forvandlede sin Betydning til det modsatte: liberalt — i god Forstaaelse med Aanden i det danske Sprog, hvori „en rar Person" ikke betyder en sær Fyr, men et skikkeligt Menneske. Et Udtryk for denne sidste Forvandling var det, da Bladets første Korrespondent, den politisk farveløse, men stilistisk særdeles farverige „Ignotus", d. e. Henrik Cavling, tyve Aar efter blev „Politiken"s Leder og gav det en teknisk Fuldkommenhed, der ventelig vil sikre det en Levetid langt ud over „Fædrelandet"s og „Dagbladet"s, lige saa længe, som der er et dansk Publikum til. I dette Publikums Historie har Bladet hjemme fuldt saa meget som i Folkets; det betegner i sin Forvandling selve det springende Punkt i et Sam-

Digitized by Google

funds Historie, da der af et Folk bliver et Publikum. Men *Viggo Hørup* (1841—1902) var en radikal Politiker. Først derved, at han vilde opdrage et æstetisk tænkende Folk til et politisk og rejse dette sidste mod Embedsvælden som et selvbevidst Bondefolk; dernæst fordi han, uden Sans for praktiske Reformer i det smaa, satte Tingene paa Spidsen og brugte Statskuppet og Forsvarssagen til „at anbringe det absolutte", som hans Lærer Søren Kierkegaard sagde. Ligesom Kierkegaard havde Hørup en romantisk Forkærlighed for Paradokset og holdt det i Forfatningstiden for bedre ingen Politik at have end den moderate, ligesom Kierkegaard i „Øjeblikket" foretrak ingen Kristendom for den officielle. Forsaavidt er han ikke Realist som Politiker. Derimod var han det som Skribent, i „det sproglige", som han lagde lige saa megen Vægt paa som Grundtvig paa „det aandelige". Deri havde han ikke blot Kierkegaard, men Holberg til Lærer. Han var den første, som gjorde det akademiske Avissprog, den saakaldte juridiske Kandidat-Prosa, til et levende Dansk, og hver ny Morgen bragte hans Artikler mellem de kobenhavnske Essenser i Kollegernes Stil et Pust fra det nordsjællandske Næs, hvor hans Fædre før ham havde været præstefjendske og bondevenlige Skolelærere, saaledes som han var det efter dem i sin Politik og sin Kultur; hans Moder var en Drachmann. Som journalistisk Skribent fandt Hørup ikke sin Ligemand i Datidens Danmark, men i Sønderjylland, hvor *J. Jessen* (1854—1906) i 1882, „Fædrelandet"s Dødsaar, overtog Ledelsen af den lille „Flensborg Avis". Ogsaa som Politikere er de hinandens Lige, men som to ens Tal, der har modsat Fortegn og ophæver hinanden. Ogsaa Jessen var radikal og foretrak Protesten for Forhandlingen, fordi den lod Retten og Ideen ubeskaaren. Han tog Paragraf 5 i Pragerfreden, som Hørup tog Estrups Provisorier, som en Hindring, hvoraf der skulde smeddes en Fremgang. Han brugte den ikke som Hørup til at splitte et Folk, men til at samle det. Af den lille frasprængte Flok Danske gjorde han ved sin Protestpolitik og sin Jernvilje et selvbevidst Folk, fuldt saa vel som hans Forgænger, den varmt forkyndende Gustav Johannsen, og hans Efterfølger, den skrapt forhandlende H. P. Hanssen, til Forbillede for Danmark og til Vidnesbyrd for Europa om den nationale Enhed i det partioprevne Fædreland. Ogsaa hans Sprog er Hørups modsat. Det har ligesom A. D. Jørgensens intet Lune, men en ædel Alvor; han vilde, siger han, skrive et Dansk, saa fuldt og fast og fagert som Danmarks Navn. Modsætningen mellem disse to Mænd gaar meget dybere end Forfatningsstridens Højre og Venstre. Til Politikernes evige, ogsaa af Hørup istemte Raab: Del Jer efter Anskuelser! vender Menneskeligheden det døve Øre. Delingen er gjort — efter Sindelag.

Ogsaa for *Kirken* var Aarene mellem 1870 og 1890 en Kamptid. Me-

Digitized by Google

dens Magten endnu tilsyneladende laa fast i det kirkelige Centrum med Martensen og efter ham den ikke mindre humanistisk dannede B. J. Fog som Sjællands Biskop, bølgede Livet frem og tilbage paa Fløjene: Grundtvigianismen og Indre Mission. Den første havde haft sin store Fremgang efter og som Følge af 1848, den anden fik sin efter og paa Grund af 1864. Ingen af dem følte sig som Partier i Lighed med de politiske, kun som forskellige Betoninger af den samme Sag. Den ene lagde Eftertrykket paa Aanden, den menneskelige og folkelige, der ved Kristendommen vækkes til Deltagelse i Kampen mellem Livet og Døden, den anden lagde Vægten paa Sjælen, den kristelige, der uden at bruge det menneskelige som Genvej omvendes til det hellige ved at opleve Synden og Naaden. Men i de to Retningers Virkemaade i denne Tid er der den Forskel, at Grundtvigianismen vistnok havde gjort sig til et Parti, da den gjorde Læren om Ordet af Herrens egen Mund til et Dogme, men nu ophørte at være det, medens Indre Mission, der — som Navnet viser — var begyndt som en Metode, en ordnet Samvirken mellem Præster og Lægfolk for at vække det slumrende Liv i Kirken, endte som et Parti, skønt uden særegne Lærdomme. Deraf forklares for en Del dens tydelige Fremgang og Grundtvigianismens tilsyneladende Nederlag. „Indre Missions Tidende" var et kirkeligt Blad, hvori der, som *Vilh. Beck* sagde ved Foreningens 25 Aars Mindefest, var „sat en skarp og tydelig Grænse mellem Guds Folk og Verdens Folk". Men „Annekset", som han lod følge med, var et Partiblad; der sattes Skellet inden for Kirken selv mellem de hellige og de vantro. Hvor der findes grundtvigske Samfund og Indre Missions Samfund ved Siden af hinanden, har Beck udtalt, kan de i Regelen intet Samfund eller Samliv have med hinanden. Ved Siden af den politiske Borgerkrig var der altsaa en ikke mindre dybtgaaende Familiesplid i Kirkefolket. Den sidste var uden Forbindelse med den første. Tværtimod var det en ny Styrke ved Indre Mission, at Vilh. Beck som en gudelig Diktator holdt al politisk Strid uden for de Helliges Samfund.

Derimod splittedes Grundtvigianismen indadtil ved Dannelsen af det forenede Venstre i 1870, da S. Høgsbro førte det tidligere grundtvigske Rigsdagsparti ind i den fælles Fold under kraftig Indsigelse mod dette „Forbund mellem Aand og Uaand", ikke blot af Grundtvigs Venner fra 1848 som Vilh. Birkedal og Peter Rørdam, men af Gubbens egen unge Søn, Fr. Lange Grundtvig, der kaldte Høgsbro for Loke og faa Aar efter forlod Asernes Rige for at rejse til Jotunhejm, d. v. s. for at gøre grundtvigsk Mission mellem Danskerne i Nord-Amerika. Endnu dybere gik Striden om det dogmatiske. Den kom frem allerede ved det Vennemode, en fortroligere Form for de nordiske Kirkemøder fra Tiden mellem 1848 og 1864, som holdtes i Dagene efter Grundtvigs Død (1872). Der krævede

Digitized by Google

Bjornson som Apostel for Norge en „Signalforandring", ikke blot over for Tyskland, men over for Nordens frisindede Ungdom. En halv Snes Aar efter lod Hostrup sig hylde af det litterære Venstre, fordi han holdt mere af dem, der søgte Sandheden, sagde han, end af dem, der sov paa den, og paa Langeland stemte de grundtvigske Bønder paa Edvard Brandes som Folketingsmand. Næste Aar, 1881, holdtes et stort Præste- og Lægmands-Møde paa Askov, hvorfra der sendtes en Adresse til Regering og Rigsdag med yderliggaaende Krav om Præste- og Menigheds-Frihed. I 1886 udtalte V. Brücker, Præst ved en først i 1896 anerkendt fri Menighed ved Kolding, at han læste Bibelen med samme Frihed som en af Bjørnsons Bøger, og Aaret efter undsagde *Morten Pontoppidan* (f. 1851, Digterens Broder) det grundtvigske Dogme om Trosbekendelsen i sit Ugeskrift „Tidens Strøm". Der dannede sig under disse Forhold et grundtvigsk Centrum mellem Retningens yderste Højre og Venstre. Det fik sit faste Udtryk i den alt omtalte Skat Rørdam, Kronskuddet af den gamle Præsteslægt, som Aaret efter at han var kommen til København fra sit sydsjællandske Kald, gjorde Indsigelse mod Askov-Adressen og femten Aar efter afløste Fog som Sjællands Biskop. Paa den højre Side af sig havde han den romantiske Vilh. Birkedal og paa den venstre den rationalistiske Morten Pontoppidan. Ingen af Grundtvigs Mænd har været saaledes fyldt af Aanden som den første, og ingen har holdt sig saa jævnt ved Jorden som den sidste. Tro imod „det danske Hjerte" havde Birkedal faaet sin Afsked af Statskirken i 1865, fordi han i Kirken i Ryslinge og i Rigsraadet havde frakendt Kongen, Christian IX, dette Sindelag; han havde derefter grundet den første Valgmenighed, i sit eget Sogn, hvor Joh. Clausen af Indre Mission blev Sognepræst med det Raad af Beck, at han skulde være en Ven af Guds Børn, om ogsaa de var Grundtvigianere; derefter havde Birkedal til Regeringens Mistykke sammen med flere Præster, bl. a. Clausen, paa Askov indviet Cornelius Appel til Præst ved den første Frimenighed i Sønderjylland, hvor den grundtvigske Mission fik endnu rigere Følger end i Amerika; som Olding tog han ogsaa sin Afsked fra Valgmenigheden, fordi et Flertal af den sluttede sig til det forenede Venstre. Medens Birkedal var det levende Ords sidste Kæmpe, har Pontoppidan ligesom sin Broder sin Styrke i Pennen, som han fører saa klart og rent, at et Barn kan forstaa ham. Han var, ligesom Brücker i „Højskolebladet", en kirkelig Journalist, men af hans Tidsskrift fra Halvfemserne, „Frit Vidnesbyrd", har han kunnet uddrage en af den nyeste Tids sundeste og simpleste — og korteste — Opbyggelsesbøger, „Aldrig fortvivle". I sin Bog om Peter Rørdam nævner han som de to Poler i denne „danske Præsts" Kristendom „først Gud, saa det Punkt af Jorden, vi staar paa", og som Formaalet for hans

Digitized by Google

Præstegerning, „at Mern Sogn kan blive et gudfrygtigt, oplyst og arbejdsomt Sogn". I den Aand har han selv virket for den rummelige Folkekirke paa den gamle Sognekristendoms Grund, hvori hans Forfædre havde færdedes, især efter at han selv, Kætteren, var kommen ind deri ved Biskop Fogs Hjælp. Han er ikke mere Rationalist, end at han har holdt fast ved Trosbekendelsen efter at have opgivet Troen paa dens Magi og lempeligt flyttet Vægten fra dens anden og tredje Artikel tilbage til den første.

Ved Universitetet havde den grundtvigske Retning imellem Teologerne en enkelt Talsmand i Kirkehistorikeren *Fr. Nielsen* (1846—1900), som dog i Modsætning til sin Formand Fr. Hammerich arbejdede mere med den almindelige end den danske Kirkehistorie og ud fra sit videre Syn under et Ordskifte med sin ortodokse Kollega, H. Scharling, ikke turde fastholde den særlige Lære om Trosbekendelsen som et Skel mellem Luther og Grundtvig. Den saakaldte Bibelkritik, altsaa den sproglige og historiske Fortolkning af den hellige Skrift, der i sin Tid havde fremkaldt Grundtvigs „Kirkens Genmæle" mod H. N. Clausen, dyrkedes i Tilslutning til den tyske liberale Teologi først af *A. C. Larsen* (1840—1914), der af praktiske Grunde begyndte med det ny Testamentes Breve og samtidig — under Mærket „Theodorus" og med det mod Kierkegaard vendte Slagord „Baade—Og" — hævdede sig som religiøs Fritænker baade mod Brandes' Kreds, som han i sin Ungdom tilhørte, og mod den rettroende Kirke. Ved Universitetet selv fortolkedes derefter de gammeltestamentlige Skrifter med streng Lærdom af *F. Buhl* (f. 1850), og af dette Arbejde fremgik til sidst en videnskabelig Oversættelse af det gamle Testamente, som skulde fremme „Erkendelsen af den bibelske Virkelighed". Med et lignende Udtryk har *F. C. Krarup* (f. 1852) omtalt sin Teologi i Modsætning til Martensens spekulative. Hans modneste Arbejder tilhører en senere Tid. Hans Stilling er givet ved, at hans Religionsfilosofi (1905) har Front imod Høffdings, men at han derefter har fornyet eller omskrevet Martensens „Dogmatik" og „Etik" i to vægtige Bøger om „Livsforstaaelse" og „Livsførelse". Han er født i Slesvig, hvorfra ogsaa Aarhundredets andre Teologer, Martensen og H. N. Clausen, stammer, mens de religiose Genier, Grundtvig og Kierkegaard, er fra denne Side af Aaen; han er Lærling af den tyske Teolog Albrecht Ritschl, men har tillige lært af de to sidste og især af Formidleren imellem dem, Rasmus Nielsen, i hvis Aand han giver Striden mellem Tro og Viden den Løsning, at Videnskaben er en teoretisk, men Religionen en praktisk Livsforstaaelse. Og paa Livsførelsen, altsaa Moralen ligger den meste Vægt. Medens Martensen afleder Etikken af Religionen, hævder Krarup, at naar vi „efter vor Tids Maade at tænke paa" maa tage Udgangsstedet i

Digitized by Google

Moralen, „bliver vi nødt til at tage Religionen med". Medens Teologien i Halvfjerdserne skræmmede Sønnerne af de Fædre, som Martensen som humanistisk Universitetsteolog havde fængslet ved sit Foredrag, bort fra den gammeldags Dogmatiker Peder Madsens Forelæsninger over til Georg Brandes' (i det samme Auditorium), kom den fra Firserne den Realisme i Mode, som paa den Tid var paa alles Læber.

I den højere *Skole* søgte man at ende den Strid, der i Grunden havde staaet paa siden Renæssancens Dage, mellem Humanisme og Realisme, altsaa imellem en historisk Dannelse paa Grundlag af de for den europæiske Kultur klassiske Oldtidssprog Latin og Græsk og en moderne Dannelse paa Grundlag af Naturvidenskaberne. Ved Loven af 1. April 1871 deltes den gamle Latinskole, hvis Enhed var bevaret i Madvigs Plan fra 1845, i to Linjer: en sproglig-historisk med de gamle Sprog som Hovedfag og en matematisk-naturvidenskabelig; til en tredje, nordisk-historisk Linje, hvorfor der var Flertal i Folketinget, toges der i Regeringens Forslag ikke andet Hensyn, end at „Oldnordisk" optoges som Fag i de to øverste af Skolens seks Klasser; de to nederste var bortskaaret af Hensyn til Forbindelsen med Folkeskolen. Men hverken Humanister eller Realister var tilfredse med Tvedelingen. En ny Enhedsskole ønskede *V. Pingel;* det fælles Hovedfag skulde ikke være Latin, men Græsk, hvori „Begreb" og „Anskuelse", altsaa Humanismens og Realismens Principper var forenede til et Forbillede for al senere Dannelse; fra den anden Side trængte ikke blot de eksakte Fag paa, men de moderne Sprog, hvis Stilling ikke var væsentlig forbedret; et Regeringsforslag fra 1889 om at udelukke Græsk og oldnordiske Sprog til Fordel for Fysik og Matematik blev ikke til Lov. Ogsaa i Skolen ligesom i Kirken og Politikken følte man sig utryg ved det bestaaende. Man stredes i Rom (d. e. i det nittende Aarhundredes Danmark), medens Hannibal (d. v. s. det tyvende Aarhundrede) var uden for Portene. Ikke blot den politiske Erobrer, som Pingel tænkte paa, da Ophævelsen af Pragerfredens Paragraf 5 faldt midt under hans Forsøg paa at give Folkets højeste Dannelse ny Kraft af den gamle Kilde, men den aandelige Bestormer: den fri, ureligiøse Tanke og den blot praktiske Sans.

Den Enhedsskole i social Forstand med lige Kaar for alle Samfundets Klasser, som der svagt var peget paa ved Bortskæringen af Latinskolens laveste Trin, fik ingen Fremgang. Til de fire underste studerende Klasser ved de højere Statsskoler knyttedes jævnløbende Realklasser, men Realisterne kom netop derved i den højere Dannelses Sinkelektie. Over for Folkeskolen, der uden væsentlige Forandringer levede videre paa Loven af 1814, stod Skellet skarpt og understregede

Digitized by Google

den politiske Modsætning, da Partiet Venstre havde sine Vælgere fra denne Skole og sine Førere fra dens Lærere, som trakteredes med akademisk Hovmod af Højres Organer, ikke mindst af Vittighedsbladet „Punch", hvor C. Bergs hvide Halsbind var Degnedannelsens Fane. Til en Enhedsskole for begge Køn gjorde man det første Skridt, da der i 1875 blev givet Kvinder Adgang til Studentereksamen og Universitetet.

Paa Askov Højskole.
Maleri af Erik Henningsen. 1902. (Frederiksborg).
Paa Katedret Ludvig Schrøder. I Forgrunden t. h. H. F. Feilberg.

Halvt modstræbende fulgte N. Zahles Skoler med, som fra det oprindelige Privatseminarium for Lærerinder havde udviklet sig til et selvstændigt og sammenhængende Kursus i kvindelig Dannelse, der blev et Forbillede for hele Landet.

For den nationale Enhedsskole, som Grundtvig havde kæmpet for, en Omdannelse af Sorø Akademi til en stor folkelig Højskole for unge Mænd fra alle Steder i Landet og Stænder i Samfundet, talte Jens Nørregaard paa et Møde i København i 1878. Herpaa svarede *L. Schrøder* ved samme Aar at udvide Undervisningen paa Folkehøjskolen i Askov i Læretid og Kundskabsstof. Derved blev denne Skole ved Danmarks daværende Sydgrænse en Over-Højskole for hele Norden, baade ved den daglige Undervisning og ved de mange Møder, som holdtes der,

Digitized by Google

ikke blot Folke-, men Skole- og Kirkemoder, eller fik Stødet derfra som de store aarlige Efteraarsmøder, der fra nu af blev alle Højskolers Høstgilder, og de Foredragsforeninger i særlige Forsamlingshuse, der nu myldrede frem, til sidst ogsaa i Sønderjylland, hvor de under Nationalitetskampen blev Danskhedens fremskudte Værn. Saaledes fik den tredje Linje: den nordisk-nationale, som udelukkedes af Latinskolen, et Hjemsted paa Folkehøjskolen. Men ogsaa den praktiske og naturvidenskabelige Retning kom Schrøder paa Askov i Møde. Selv talte han baade i Foredrag og i Bordsamtaler i Højskolens folkelige Kongshal gerne om økonomiske Sager og har ved sit og sin Skoles Eksempel Del i den kloge og kække Omlægning af det danske Landbrug omkring 1880. Til den udvidede Undervisning knyttedes fra først af den bibelfromme og naturlærde *Poul la Cour* (1846—1908), der foredrog de af Grundtvig hadede Naturfag i historisk Form som Oplysning af Menneskeaandens fremskridende Tilegnelse af Naturen. I nærmere og fjernere Forbindelse med Folkehojskolen fremstod Haandværksskolerne i Byerne og Landbrugsskolerne paa Landet; i Samarbejde med Grundtvigs Højskole (opr. paa Marielyst) drev Skaberen af den sidstnævnte Undervisning *J. C. la Cour*, Fysikerens Broder, en saadan Skole i Lyngby.

Til Hovedstaden selv naaede dette Arbejde ikke. Der hørte man kun Lyden af den store Foredragskværn, der malede Mundsvejr, uden at fæste sig ved, at den ogsaa malede Rugbrød — eller Elektricitet som la Cours Lysmølle paa Askov. I 1880erne aabnedes en grundtvigsk Højskole i København af Hostrups og Morten Pontoppidans Ven F. F. Falkenstjerne. Den blev uden Virkning, og den Undervisning for Arbejdere, som samtidig kom i Gang, udgik fra en anden Side. Den lededes af Studentersamfundet, der var grundet i 1882 som en Indsigelse mod den konservative Studenterforenings Holdning over for G. Brandes. Mellem Forfatterne til dets „Smaaskrifter", der skulde udmærke sig ved en præcis Korthed, var dets første Formænd V. Pingel, der skrev med samme Klarhed om Homer og Ravet, og *Herman Trier*, der skrev om Grundtvig. Den sidste var i sit Tidsskrift „Vor Ungdom" frisindet Skolemand og naaede siden ved sine offentlige Tillidshverv som Folketingets og den københavnske Borgerrepræsentations Formand at give et Udtryk for de jødiske Danskeres Æresstilling i den fælles Kultur.

„Under Stjerner født, som syntes stride", blev der af Digteren Paludan-Müller sagt om Ungdommen i 1864. Det samme kunde siges om den Slægt, der var født omkring dette Aar og tredive Aar derefter skulde gaa ind i Aandslivet som det sidste Hold af det nittende Aarhundrede.

Digitized by Google

3. Afslutnings- og Nybruds-Tiden 1890—1900.

a. *Digtning.*

Ved Udgangen af 1880-Aarene synes Gennembruddet fra 1871 at have sejret ikke blot i den litterære Spids, hvor „alt, hvad der duer i Norden" (en Parole af Georg Brandes) eller „de 50, som bærer Danmark" (en Dumhed af Holger Drachmann), fulgte Brandes' Fane, men paa den brede Front, der havde baaret den litterære Bevægelse frem. I Folketinget var det politiske Højre skrumpet ind til et latterligt Mindretal, ogsaa Arbejderpartiet havde sendt sine første Talsmænd derind. Det første Skridt var gjort til Kvinders lige Ret med Mænd i Dannelse og Arbejde. Der var vundet en Ytrings- og Handlings-Frihed, der raadede med Livets og Samfundets Problemer uden Kirkens Hjælp; København blev af en af Indre Missions Mænd kaldt en afkristnet By. Det lykkedes vel ikke Hørup, som han havde tilsagt Brandes, at erobre den for sit Parti, men hans Blad var allerede da i Færd med at erobre dens Publikum, bl. a. ved det simple Middel at flytte Latteren fra Venstre, der før havde været Vittighedsbladenes Foder, over til Højre, der nu blev Bytte ikke blot for Petit-Journalisterne, men for Hørups Pen.

Men inden for det litterære Gennembruds Række skete samtidig de første Op- eller Udbrud. Drachmanns „danske Bevægelse" og Gjellerups „tyske" regnedes af Brandes selv for Frafald af personlige Motiver. Men fra Norge, hvis Litteratur siden 1870 dreves i Fællig med den danske paa det samme Sprog, og som vel ikke havde givet den danske Litteratur dens Problemer, men givet Tidens fælles Problemer det mægtigste Udtryk, kom som aabenbar Modstand Bjørnsons Indsigelse mod Brandes' Moral, altsaa, som ovenfor sagt, Spaltningen mellem den revolutionære og den reformatoriske Fløj af Gennembruddets Front, og samtidig dermed en afgørende Vending i Ibsens snart over hele Europa kendte Skuespildigtning: Tvivlen om Kunstens Evne til at forbedre Samfundet, der først udtaltes i „Vildanden" (1884), og den derpaa følgende Fordybelse i den enkelte Menneskesjæls Kampe, som begyndte med „Rosmersholm" (1886). Endelig forkyndte selve Gennembruddets danske Mester sit siden Hjemkomsten fra Berlin i 1883 forberedte Opbrud fra den Bevægelse, han selv havde rejst. I Sommeren 1889 havde *Georg Brandes* udsendt en Afhandling om en samtidig, men hidtil uænset tysk Digter-Filosof, Fr. Nietzsche, med den overraskende Titel „Aristokratisk Radikalisme" og forklaret dens Fremkomst med den Tilstaaelse: „Man har for længe tæret paa Halvfjerdsernes Tanker: visse Arvelighedsteorier, lidt Darwinisme, lidt Kvindeemancipation, lidt Lykkemoral, lidt Fritænkeri, lidt Kultus af Folket

Digitized by Google

o. s. v." Imod denne Udskilning af det engelske, demokratiske Element i Halvfjerdsernes Tankegang, som Brandes siden sin Ungdoms Passion for Stuart Mill havde vendt sig fra, allerede i „Naturalismen i England", gjorde Høffding under den mindre rammende Titel „Demokratisk Radikalisme" en skarp Indsigelse paa Udviklingsfilosofiens og Velfærdsmoralens Vegne. Striden mellem de to Mænd, der i det foregaaende Afsnit er blevet stillet ved Siden af hinanden som Talsmænd for hver sin Retning af den ny Bevægelse, viser Vejen fra Halvfjerdsernes og Firsernes demokratiske Aand til Halvfemsernes aristokratiske, fra den udadvendte, i og for Samfundet levende og virkende Retning i Kunst og Videnskab til det indadvendte Jeg. Dens egentlige Genstand, — for af Nietzsche selv gav ingen af de i længere Tid fortsatte Indlæg den fulde Forstaaelse —, havde Brandes foregrebet i en Dagbogs-Optegnelse fra Nytaar 1886: „Hvor er den tom, den Snak om Fremskridtet, hvor er Menneskeheden enfoldig og raa! Jeg vender i mit Sind stedse inderligere tilbage til min *hero-worship*, Dyrkelsen af de faa, som frembringer og forstaar". Men til en reaktionær Bevægelse i Carlyles (den første „Heltedyrkers") engelske eller skotske Aand blev Georg Brandes ikke skabt, saa lidt som der var Natur i Holger Drachmann — som siden i Jakob Knuden og Johs. V. Jensen — til en dertil svarende „dansk" eller „jysk" Bevægelse. Af Stemningen fra Dagbogsbladet fødtes hans største kritiske Kunstværk, de tre Bind om William Shakespeare, i hvem han fandt „det rigeste, mig bekendte Gemmested for sanddru og storstilede Billeder af Lidenskabslivet". Efter at han i næsten tyve Aar havde afholdt sig fra større Værker, gav han denne Bog en hel Række af lignende Helteboger i Følge under og i Flugt med Verdenskrigen, i hvis Meningskamp han tog Del fra den nationsfri Aands arkimediske Standpunkt, hvorpaa han allerede som ung havde følt sig i Datidens Danmark. Mellem disse Værker fra hans livfulde Alderdom er Bøgerne om Goethe og Voltaire, med hvis Tid, det attende Aarhundrede, han var mere i Slægt end med Shakespeares, men hvis Billede han ikke har givet med den samme kunstneriske Kraft; de er efter hans egen Tilstaaelse hans første „populære" Bøger. Hans første Daad i det danske Aandsliv var Gennembruddet fra 1870, hans anden og sidste var Opbruddet derfra tyve Aar efter. For ham selv blev dette Opbrud det endelige Stade. Det flotte Ord (som Nietzsche kaldte det) „aristokratisk Radikalisme" blev hans Skæbne. Trods sin personlige Meddelelseslyst valgte han som Aand Ensomheden, i dybeste Forstand, fuld af Væmmelse ved Fortidens Daarskab, men uden Tro paa Fremskridtet, fuld af Afsky for Krigen, men uden Haab om Freden, til sidst hildet i en forbitret Strid mod „Sagnet om Jesus" uden nogen til Shakespeare-Bogen svarende Følelse for „dette sanddru og storstilede

Digitized by Google

Billede" af Kærlighedslivet. Hans Navn er blevet et Forbillede, en Type i stor Stil for den sidste Del af det nittende Aarhundrede som Oehlenschlægers for den første — de største Typer, naar der spørges om Tidens Udtryk i Litteraturen; dybere inde, i Sindet er Grundtvig og Kierkegaard de største. Ligesom „Oehlenschlæger" historisk betyder Romantikken, men med Humaniteten i Hjertet, betyder „Brandes" som nu ogsaa er Historie, Naturalismen med Individualismen, det emanciperede Jeg, til Kerne.

I Digtningen fremkom samtidig med Striden om Nietzsche *Holger Drachmanns* tobinds Roman „Forskrevet", der i sin højpoetiske Prosa virker som en Kamp- eller Klagesang af dette fra Samfundet udbrudte Jeg. Det første, Samfundet, har her til Sindbillede Firsernes grimme København og, paa godt Københavnsk, det kongelige Teater. Det andet, Digterens eget Jeg, er kløvet i to ulige — og dog meget lige — Personer, og der gives i denne Spaltning foruden et Billede af Tidens Aand en Dom over Digterens eget Sind. Med dens hensynsløse Sandhed blander sig det halvbevidste Bedrag af Fantasien, hvormed den kvindelige Model er forvandlet til en Muse — en digterisk Hyldest parret med ren, menneskelig Ømhed som hos den store russiske Romanskriver Dostojevski, der nu efter Halvfjerdsernes Turgenjev og Firsernes Tolstoj blev et Forbillede for Halvfemsernes Romankunst. Derefter gik Drachmann paa Vikingetog i sit Liv som i sin Poesi: med oldnordiske og middelalderlige Melodramer og Landstryger-Skuespil og Fortællinger, og kom trods en stakket Fred i sine sidste Leveaar paa Skagen, hvor han efter sin Død blev højsat, aldrig ret hjem; sin sidste Roman, hvis efterladte Brudstykker viser hans Prosakunsts sidste Modning, havde han kaldt „Vagabundus"; i et lille Forord til hans sidste romantiske Skuespil, hvori han forgæves søgte at give den danske Sommernat Liv paa Scenen, sender han de unge sit poetiske Testamente, at det ikke er Iagttagelse, men „Person og Vision", der giver Værket Værd.

Men paa Grundlag af Iagttagelse fortsættes den *realistiske Roman* endnu i dette Tiaar i *Pontoppidans* og *Bangs* ovenfor nævnte Bøger, der i al deres Forskel ligner hinanden deri, at de ligesom J. P. Jacobsens naturalistiske Romaner ikke munder ud i et Samfundsforhold, men i Personlighedens Ensomhed.

Ligesom Pontoppidan og Bang i deres Romaner havde afløst Schandorph og Topsøe, efterfulgtes de i Halvfemsernes Tidsrum af *Gustav Wied* (1858—1914) og *Karl Larsen* (f. 1860). Men medens Pontoppidan har renskrevet Schandorph, har Wied i Drachmanns Betydning af Ordet „forskrevet" sine Forgængere, altsaa ikke blot udtømt deres Stof, Forholdet mellem By og Land, men forvredet deres Motiver. De smaa Fortællinger, han siden har samlet under Navnet „Fra By og Land",

Digitized by Google

er hans Sidestykke til Schandorphs „Fra Provinsen" og Pontoppidans „Landsbybilleder"; de har mere af den førstes drøje Skæmt end af den sidstes Alvor, skønt ogsaa Wied, der var en Herremandssøn fra Laaland, især i Historierne om Faareper har Hjerte for det oprindelige Bondesind og dets naturgroede Humor. I den samme Stil er nogle af hans store Romaner og Flertallet af de dramatiske Scener, som han kaldte „Satyrspil". Mellem de sidste er Samlingen „Adel, Gejstlighed, Borger og Bonde", hvis første og sidste Stykke „En Mindefest" og „Døden" er hans ypperste Kunst, og det populære „Skærmydsler", hvori han har faaet et helt lille Livsbillede ud af Firsernes Proverbe. Mellem de første er hans morsomste Roman „Livsens Ondskab, Billeder fra Gammelkøbing" (1899), — af Uvilje mod København havde Wied slaaet sig ned i Roskilde, en Vittighed, der med Aarene blev ham besk at fordøje. Men allerede de første Titler paa hans Smaafortællinger: „Akvareller" eller „Silhuetter" viser, at han i sin Kunst vil en anden Vej end Realismens Oliemalere. Han vil give et Skyggebillede af Livet i store Konturer, men han vil ogsaa give et Vrangbillede deraf med Forlænge'se og Forkortning af Virkelighedens Linjer. Han er af Sindelag, hvad en af hans Romanfigurer er af Profession: en Karikaturtegner. Personerne i den nævnte Roman er Masker og Stilen Streger. Af en skikkelig Thomsen er der i Bogens Hovedperson skabt en forstyrret „Thummelumsen"; da hans to Medspillere, den lille, satiriske Tolder og den lange, naive Overlærer har til ydre Kendetegn henholdsvis Skæg over hele Ansigtet og bløde Hænder med lange Fingre og dertil glat Haar, der rejser sig over „Livsens Ondskab" (Tolderens Kælenavn) „som Piggene paa et sydeuropæisk Hulepindsvin", kan Samtalerne imellem dem illustreres med den fantastiske Randtegning, at Overlæreren „vred sine Asparser" eller „galopperede op igennem Hulepindsvinet", mens „Ondskabens Totter bevægede sig". I øvrigt er begge disse Figurer tillige Karikaturer fra Digterens eget Værksted. Thummelumsen er Stoffet, Mennesket i Tidens Forvirring, de andre er Synet derpaa: Idealismen og dens Rest, Desillusioneringen. De er korte Udtryk for den glade Uskyld, hvormed denne „Peter Idealist" — som Wied kaldte sig i sit første Trykværk — begyndte, et Minde om hans fromme Moder, og for den bitre Erfaring, som Livet og især Kunstens Billede deraf havde lært ham. Af denne Kunsts, Naturalismens, Ideer og Motiver, Arveligheden og Kønskærligheden eller, med Herman Bang, Forfaldet og den altødelæggende Drift, har Wied tegnet uhyre, tragikomiske Karikaturer i sine raaeste Romaner „Slægten" og dens Efterfølger „Fædrene æde Druer" og i sit vildeste Satyrspil „Dansemus". Her raaber Brunsten og Raaddenskaben mod Himlen, medens Godheden og den positive Kraft er værgeløse Krøblinge, i den første Roman

Digitized by Google

en lille Herregaards-Guvernante, kaldet „Kaninen". Til sidst taalte Wied ikke mere dette Liv eller sin egen Kunsts Billede deraf. Hans Liv og Kunst i Forening er Naturalismens Afslutning. Ligesom Pontoppidans Stilling i det nordiske Aandsliv er ved Siden af den norske Henrik Ibsen, er Wieds Stilling ved Siden af den svenske August Strindberg. Hans Fortvivlelses-Lyrik er „Narrens Epilog" til „Daarens Skriftemaal", som Strindberg kaldte en af sine desperateste Boger.

Ogsaa *Karl Larsen* slutter af, men paa en anden Maade, nemlig ved at opfatte Kunsten som et Middel, ikke til at forbedre Livet eller (som hos Wied) til at lide det, men til at beskrive det. Han karikerer aldrig, han karakteriserer. Han begyndte „i det gamle Voldkvarter" — Titelen paa hans kønneste Bog, *hans* Sidestykke til Bangs „Ved Vejen" —, hvori han var opvokset, med Skildringer af den laveste københavnske Klasse, hvis Helte, uden Tendens for eller imod „Arbejderen", i en sjælden Grad er, hvad de skal være, nemlig Hans Peter Egskov og Krisjan Vesterbro, idet hvert Ord af deres Mund oplyser et Træk af deres Type. Med samme Ro har han iagttaget sin egen Kreds af Samfundet. Han har f. Eks. i en lille Dobbeltroman, „Hvi ser Du Skæven?" belyst Ægteskabs-Problemet fra Ibsens „Et Dukkehjem" med den Virkning, at man efter den første Del giver Hustruen Ret, efter den anden Manden, og naar man har læst begge Bøgerne, giver begge Parterne Ret, saa at den poetiske Retfærdighed i dette Tilfælde er eet med Livets egen Realisme; anden Skole tilhører denne Forfatter ikke. Derefter har Karl Larsen øvet sin psykologiske Karakteriserings-Kunst paa Folk og Lande i en Række Rejsebøger fra det fjernere Europa, saaledes baade Portugal og Rusland, men tillige i en efter sjælelige Typer ordnet Samling Breve fra 1864 og en derpaa bygget Karakteristisk, som han siden med endnu rigere Udbytte har fortsat med Rækken „De, der tog hjemmefra" paa Grundlag af Breve og Optegnelser af danske Udvandrere. Men i den sidste Samling fra Aarene før Verdenskrigens Udbrud ligesom i den samtidige Skildring „Japansk Aand" er Turisten og Artisten bleven en Moralist. Karl Larsens Fader faldt i 1864 som dansk Officer paa Dybbøl, og Sønnen har tidlig, bl. a. under et Ungdomsophold i Berlin, sat sig til Opgave at hævne dette Fald ved paa sit Omraade at lære den tyske Teknik Kunsten af. Men under Arbejdet er Aanden i denne Teknik eller hvad han kalder „Civilmilitarismen" gaaet ham saaledes i Blodet, at han, ikke ene ved sine Forsvarsskrifter for Tyskland under Verdenskrigen, synes at ville hævne sin Faders Død paa sine Landsmænd. Derved har han ikke blot sat sin Popularitet paa Spil, men sit Program: Kunsten for Kunstens egen Skyld, han vil ikke mere beskrive sine Kammerater fra Vestergade, men omvende dem. Han har forladt den rene Realisme, som han — ligesom Wied

Digitized by Google

gjorde Ende paa Naturalismen — afsluttede i Halvfemsernes Litteratur, i den Forstand, at han gav den det mest sluttede Udtryk.

Gennem de seks Forfattere, der her er stillede sammen, en mod en og to og to, altsaa Schandorph og Topsøe, Pontoppidan og Bang, Wied og Karl Larsen gaar den moderne beskrivende Romans Bane gennem tre Tiaar. Romanens gamle Kongevej, den handlingsfyldte, spændende Fortælling synes forladt af dette Tidsrums Forfattere, men optages efter Aarhundredskiftet af en af dem, *Laurids Bruun* (f. 1864) med „Kronen" og derefter, dels som historisk Roman, bedst i „Alle Synderes Konge", svagere i „Absalons Saga", hvor det digteriske Syn, Intuitionen, som Forfatteren forlader sig paa som en sjette Sans, har gjort stærkest Indgreb i den historiske Sandhed, dels i Nutidsdigtninger. I nogle af disse, især „Den Evige", er Handlingen med den hele Verden som Skueplads besjælet af de højeste religiose og sociale Ideer i Nutidsmenneskets Kamp, i andre, Bøgerne om „Van Zanthens Ø" af en mere lavtflydende Drøm om Hvile og Nydelse. I det hele er der i denne Forfatters Emner og Stil et stærkere Sving af Person og Vision — Arven fra Drachmann — end hans Kunstform, Fortællingen, kan taale og hans Modersmaal følge med til. Han egner sig til at eksporteres. Hans Bøger har faaet mere Paaskonnelse i Udlandet, især i Tyskland, end i Hjemmet.

Ogsaa en anden Romanforfatter af Halvfemsernes Slægt, som ellers i et og alt er Modsætningen til den forrige, *Knud Hjortø* (f. 1869), tilhører i sit Forfatterskab den følgende Tid, men udgav ved Aarhundredskiftet to Bøger, hvis Titler „Syner" og „Hjemme paa Egnen" betegner hele hans Digtnings Indhold og den Modsætning, de „to Verdener", som Titelen lyder paa hans bedste Bog, hvormed han idelig arbejder. Det er ikke blot som i de to første Bøger Modsætningen mellem Drøm og Virkelighed eller, som i den sidstnævnte Bog, mellem Mands- og Kvindenaturen, men i dem alle den Strid mellem kraftig, „barbarisk" Natur og forfinet, „dekadent" Kultur, som Forfatteren, en sjællandsk Bondeson med videnskabelig Specialuddannelse som Filolog, havde i Blodet. Med en tragisk Følelse af Jegets Ensomhed og Kulde, men et varmt Lune i Tilslutningen til det hjemlige Liv, især Provinsbyen og dens unge Piger (bl. a. i „Grøn Ungdom og graa Sjæle") har han fort dette Motiv igennem i en Række mere roste end læste, mere folkepsykologiske end folkelige Værker. Der maatte en ny Tid og en anden Race til at afgøre Striden mellem Barbari og Dekadence, saaledes som Johannes V. Jensen snart efter gjorde. Jyden vurderer, Sjællænderen karakteriserer, siges der med rette. Og Hjortø er Sjællænder af Blodet.

I Stedet for den beskrivende og den fortællende Roman dyrkedes i dette Slægtled den sjæleskildrende Fortælling i Lighed med Dostojevskis „Brøde og Straf", der oversattes under Titelen „Raskolnikov" i

Digitized by Google

1884, eller med J. P. Jacobsens „Niels Lyhne". Om den sidste minder Johannes Jørgensens første Fortællinger, om den første nogle af Viggo Stuckenbergs, nemlig de, der handler om en ensom og hjemløs Mands sky og vilde Ømhed for en Kvinde. Men for dem begge og for flere af deres Samtidige er Fortællingen kun en foreløbig Form, et Hylster om deres egentlige Kunst: *den lyriske Digtning*. Og for denne Kunst, den fineste Form for Sjæleskildring i Ord, er Tiden nu saaledes moden, at en af dens Mænd, Helge Rode, har ment at kunne tale om et for dem alle fælles Frembrud af et indre Liv, et „sjæleligt Gennembrud" i Modsætning til det mere udadvendte „moderne Gennembrud" fra de foregaaende Tiaar. Man maatte i Halvfemsernes Aargang ligesom i et kendt Studenterkuld fra Guldaldertiden kunne tælle „fire store og tolv smaa Poeter". I alt Fald kan man ligesom paa den franske Renæssances Tid med blotte Øjne se en „Plejade", altsaa en Syvstjerne af lyriske Digtere: Viggo Stuckenberg, Johannes Jørgensen, Sophus Claussen, Ludvig Holstein, Helge Rode, Sophus Michaëlis og Niels Møller.

De tidligere omtalte „lokale Forhold", der vejer tungt selv i den luftigste Poesi, altsaa de stedlige Forudsætninger for Tilsynekomsten af dette Stjernebillede paa Aarhundredets Aftenhimmel, har Stuckenberg oplyst med det Udtryk, at han og hans Kammerater „mødtes bag et Plankeværk" —, ligesom J. P. Jacobsen fandt sig selv i „et Hjørne af Hegnet". Med Undtagelse af den yngste, Helge Rode, var hele Flokken født uden for København. Holstein var fra Chr. Winthers Sydsjælland; Stuckenberg kom til Verden ved Landevejen, som han blev tro i sin Digtning: hans Farfar var en tysk Skorstensfejer, hans Far var Embedsmand ved Fængslet i Vridsloselille, ligesom hans Fætter Kaalund; Michaëlis, Søn af en tysk Skrædder, er født i Odense; Jørgensen i Svendborg, af Skipperslægt ligesom Niels Møller, der er fra Taasinge; Sophus Claussen er født paa Langeland og vokset op paa Falster. Halvfjerdsernes Digtere var fra København og Købstæderne, Firsernes Forfattere fra København og fra jyske og sjællandske Præstegaarde, Halvfemsernes Poeter er fra „de smaa Øer". De litterære Forudsætninger for Bevægelsen har Jørgensen givet dels i Tidsskriftet „Taarnet" (1892), dels i en Samling „Essays" fra 1906. Han forklarer her en fra Frankrig stammende ny Bevægelse i Poesien og Billedkunsten: *Symbolismen* — altsaa en Opfattelse og Fremstilling af de ydre Ting som symbolske Udtryk for en indre Verden — ikke blot som et kunstnerisk Modtræk imod Realismen, men som en religiøs Reaktion mod Naturalismen. Med Indvirkningen fra Frankrig, der er kendeligst hos Claussen og Michaëlis, blander sig dog ogsaa her en Indflydelse fra Rusland, nemlig fra de slaviske Folkeviser, som den før omtalte, der boende danske Filolog Thor Lange siden Halvfjerdserne havde efter-

Digitized by Google

digtet paa sit Modersmaal, og som gav Sjælen i det lyriske Gennembrud et simplere Udtryk, end nogen af de unge dengang formaaede.

Nærmest hinanden stod *Viggo Stuckenberg* (1863—1906) og *Johannes Jørgensen* (f. 1866), der i Ungdommen ligesom J. P. Jacobsen dyrkede Naturvidenskab og Poesi sammen, men skiltes, da Jørgensen lod sig optage i den katolske Kirke, medens Stuckenbergs Religion var og blev hedensk eller dog ukirkelig: en medansvarlig Ærefrygt for Livets Indhold af Lyst og Smerte i hans eget Selv. Andet „Helgenskrin" har han ikke nødig, siger han i Digtet „Bekendelse", hvormed han i 1894 svarede paa Vennens Konfession under den samme Titel. I sin sparsomme Lyrik har Stuckenberg udtrykt den Inderlighed, som for ham var det ny Gennembruds sande Aand, bl. a. i personlige Digte til Moderen og til Hustruen Ingeborg, der havde en lignende Stilling i de moderne Lyrikeres Kreds som Sophie Ørsted, født Oehlenschlæger, mellem Romantikerne. Hans Form er knap og fast som Metal. Hans Lykke som Kunstner (menneskeligt blev baade hun og han ulykkelige) var „Lykken ved at følge stum Livets Millioner Sange — for at vinde ud en Sum af tre, fire rene Klange". Titlerne paa hans skønneste Versebøger „Flyvende Sommer" og „Sne" viser den korte Drøm og den — ikke kolde, men rene — Resignation, som fulgte efter. En af Jørgensens skønneste Digtsamlilnger (fra 1907) hedder „Blomster og Frugter". Skønt Ordene hører naturligt sammen, er der dog en skjult Modsætning imellem dem. Der tænkes med det første Ord paa den verdslige Naturglæde, men med det andet paa den gudelige Betragtning. Dualismen, som Naturalismen skulde overvinde, laa i ham fra Ungdommen, da han med samme Inderlighed følte „den hedenske Morgen, naar Hjertet hvælver sin Himmel over en frugtbar Jord" og „den kristne Aften, naar Sjælen skælver, en Stjerne mod Nat, og kun Gud er stor". Titelen er næppe hentet fra den naturlige Sommer og Høst, men fra italiensk kirkelig Kunst, f. Eks. Brødrene della Robbias Relieffer af brændt og farvet Ler, hvor en Krans af Blomster og Frugter indrammer et Madonna-Hoved. Men med Aarene har Jørgensens Lyrik opgivet baade Farve og Fylde, og

Johannes Jørgensen.
Efter Fotografi fra 1921.

Digitized by Google

den rene Form staar tilbage som et gennemsigtigt Glas. Den latinske Hymnes Højhed har hærdet det blode i de slaviske og tyske Folkeviser og Ingemanns danske Sange, der var Hjertetonen i hans Digtning. Ogsaa den danner en Krans om et Billede af en Madonna. Et Flertal af hans Skrifter fra de senere Aar er katolsk kirkelig Litteratur, Skildringer af hellige Mænd og Kvinder, som Frans fra Assisi og Katharina fra Siena, og hellige Steder, især det franciskanske Italien, som for ham har taget Glansen af baade det klassiske og det romantiske, — medens samtidig det moderne Italien, berøvet klassisk Form og romantisk Stemning, er oplevet og gengivet i en Række Romaner af *Emil Rasmussen*. Sin Udvikling, der har Sidestykker baade i Frankrig og i de nordiske Lande — saaledes paa forskellig Vis hos Nordmanden Arne Garborg og Svenskeren August Strindberg, der begge begyndte som det moderne Gennembruds Mænd —, har Jørgensen med en Bodgørers hensynsløse Oprigtighed skildret i de syv Bind af „Mit Livs Legende", men ikke mindre sandt i Rækken af sine Digtsamlinger: fra Ungdomsaarenes hedenske „Stemninger" over Krisetidens kristelige „Bekendelse" til Ensomhedens „Af det Dybe". Mellem den danske Litteraturs mange „Emigranter" — Thor Lange, Karl Gjellerup, Laurids Bruun — er *han* dog den, der er vandret længst bort.

Helt hjemlig i sit Ophav med Tilknytning til Natur- og Elskovs-Sangen hos Winther og Aarestrup er *Sophus Claussen* (f. 1865). Hans Opsang lyder: „Havindlullet ligger mit Land, — fladet i Øer, tunget i Næs, — hvor Bølgerne dør i det hvide Sand, — begynder det frodige, grønne Græs, — saa paa Grønt og Blaat har vi bedst Forstand". Ikke desmindre har han valgt Valmuen til sit Mærke; fra den af alle Symbolister elskede franske Lyriker Charles Baudelaires „Giftblomster" (*Fleurs du mal*) er der kommet Stænk af Sort i den vilde Rose. Efter de skælmske „Pilefløjter" fra hans Ungdom kom en ny Samling, „Djævlerier" (1904), hvis Indhold dog, som Titelen røber, er mere drilsk end djævelsk. Og saaledes er denne Digter siden bleven ved at drille sine Læsere ved at give selv sine mest storladne Digte som „Røg" og „Afrodites Dampe" Præget af et halvafsløret Dybsind. Han er Symbolist af Sindelag; som en af Heltene i hans smaa kaade Rejsebøger tillader han ikke, at Tingene berører ham, uden at de „giver Tone". Over for Ungdomsvennen Jørgensens Askese har han hævdet sit æstetiske Livssyn som en Religion, „tvundet af Sort og Rødt" — Chr. Winthers personlige Erfaring, — som han i sin sidste Digtsamling „Herocia" har ladet genlyde i Verdenskrigens Afgrund og Naturvidenskabens Himmel. Ypperst er han baade i Ynde og Dybsind, hvor Symbolet er blevet eet med en levende Skikkelse: i skælmsk Ynde i det lyriske Forspil til en Ungdomsfortælling „Frøken Regnvejr" om Ungpigetypen fra den kære danske Pro-

Digitized by Google

vins, som han heller ikke i sin Verdensposi har fornægtet, og i afklaret Dybsind i et Mindedigt om Herman Bang og et andet om Ingeborg Stuckenberg, hvis Slutningsord: „Der bliver fortvivlende lidt af saa meget — kun Aandemusik!" ogsaa er hans eget dybeste Skriftemaal.

En lignende Modsætning som mellem Jørgensen og Claussen er i de sidste Aar fremtraadt mellem *Helge Rode* (f. 1870) og *Ludvig Holstein* (f. 1864) i de to Bekendelsesskrifter „Pladsen med de grønne Træer" og „Den grønne Mark". Holstein skriver her imod Rode, idet han opfatter „det sjælelige Gennembrud", især Johannes Jørgensens Omvendelse, som Udtryk for „en selvisk Isolation", medens „Hjertets Religion" er Godhed og Medfølelse med den blomstrende og modnende Natur. I sin Digtning har Holstein fulgt Naturens Lov og udtalt først Glæden ved at blomstre, derpaa efter tyve Aars Tavshed den endnu større Lykke: at blive moden. I den første Samling „Digte" fra 1894 er hans Symbol det blomstrende Æbletræ, der synes ham en Aabenbaring, men af den jordiske Natur; i „Mos og Muld" fra 1917 er hans Symbol Æblet; der er ingen Strid mellem *hans* Blomster og Frugter. Han er ogsaa i sit Udtryk den reneste af sin Samtids Digtere, han har kunnet gentage Fortidens Idyl som en ny Oplevelse. — For Helge Rode er Livet ingen Idyl, men en Tragikomedie, spaltet i sin Rod. Dualismen, der dreves ud af Filosofien, er vendt tilbage igen i Poesien: „Hvad gør det, hvad gør det, du lider — det følger de rige Tider". Smilet, som ogsaa Rode kender, er „det dybe Smil, maaske det Eviges eget gaadefulde, overmodige Smil, som gennemstraaler Alverdens Dunkelhed med sin Skønhed og sin Spot". Allerede i hans første Digte „Hvide Blomster" fra 1892 skiller det nysopdagede Jeg sig fra den ydre Verden som en lysende Prik i det grænseløse Mørke; man ved nu, at der til Grund for denne Opdagelse, som gav ham umiddelbar Vished for Sjælens Eksistens, laa en mystisk Oplevelse. Over dette Tvesyn har han bygget sine Skuespil, først abstrakt som en Dyst mellem Sorgen og Glæden, men han er selv dem begge, i „Kongesønner" (1896), siden især med Tilknytning til Talsmænd for modsatte moderne Livssyn, som ligeledes strides i ham

Helge Rode.
Fotografi fra ca. 1910.

Digitized by Google

selv (Tolstoj og Brandes) ligesom Lys- og Svartalfen i Shakespeares personligste Skuespil „Stormen". Efter den lyse Alf har han opkaldt sin ypperste Digtsamling: „Ariel" (1914). I den sidste Samling, som han udgav under den Kamp, han i de senere Aar har ført for at hævde sit sjælelige Livssyn mod den Darwinske Biologi, har ogsaa han givet en, vistnok afsluttende Bekendelse:

Skal Aand en Gang med sprængte Baand
naa frem til Aanders Flok?
Jeg ved ej Svar. Mit Liv var Aand. .
Lad det da være nok.

Kun lidt jeg ved, kun eet jeg ved
om Tidens Tryllespil.
Mit Liv var fuldt af Evighed,
saa ske det, som Du vil.

Mellem *Sophus Michaëlis* (f. 1865) og *Niels Møller* (f. 1859) er der den Lighed, at de begge har Forbindelse med Filologien, Sprog-, Litteratur- og Kunststudiet, ikke som Flertallet af deres Kammerater med Naturvidenskaben; men der er den Forskel i Ligheden, der stemmer med deres modsatte Sindelag, at Michaëlis, der paa mødrene Side har spansk Blod i sig, er en Dyrker af den romanske Kultur, men Møller af den græske og engelske, en Forening, der har givet hans sparsomme Digtning en i Nutidens Danmark sjælden Form. I Modsætning dertil har Michaëlis' omfattende Forfatterskab af Digte, Fortællinger og Skuespil en meget livlig Farve. Som Lyriker begyndte han især i „Solblomster" og „Livets Fest" som Soldyrker, der tager Mørket med som en malerisk Kontrast; for sin kunstneriske Farveglæde fik han siden Næring paa lange Rejser til Syden og Østen, af hvis Mennesker og Egne han gav Billeder i en lyrisk Ordkunst, som han kun selv har overgaaet i de Tekster til berømte Billedværker, der karakteristisk nok er hans ypperste Kunst. Han er som Lyriker en Beskriver ligesom sine franske Forbilleder og stod som en ridderlig Lærling af Georg Bandes i Afstand fra det sjælelige Gennembrud. I Stedet for dets stille Stemninger søger han, der selv er en stilfærdig Mand, i sin Poesi stærke Sensationer. Paa saadanne byggede han i det ny Aarhundrede sine Skuespil, især „Revolutionsbryllup". I Fortællingens Form havde han fulgt en saadan Sanseløelse til Roden i „Æbelo" (1895), der skildrer Elskoven som en mystisk „Traa" (Attraa), et nordisk Motiv, men udført i den belgiske Digter Maurice Maeterlincks nyromantiske Stil; i senere Romandigtning: „Den evige Søvn" og „Hellener og Barbar" — fra Napoleons Vinterfelttog i Rusland og fra Perserkrigene i Oldtidens Grækenland — er Massens og Racens Drifter udfoldet i yppig episk Beskrivelse. Omvendt har Niels Møller i de Par Digtbøger, han har udgivet, især „Røster" (1897), trængt menneskelige Skæbner og Skikkelser sammen i plastiske Monologer, der minder om de af ham oversatte dramatiske Digte af Grækeren Aischylos og Englænderen Rob. Browning. Stemningen er i

Digitized by Google

flere af dem en dyb Lede ved Nutidskulturen, roligst udtrykt i Digtet om den gamle Bog, der „bringer Sagn om fordums Flid, da tyst en Bog for Lyset skød — og Tanken stod sin fulde Tid, til Ordets Flugt blev gul og moden". Af denne Stemning forklares Niels Møllers Tavshed som Digter og hans grundige litteraturhistoriske Studium, der nu har sat Frugt i et paabegyndt Værk om Verdenslitteraturen.

Lige saa lidt som Romanen egnede *Skuespillet* sig til Udtryk for Tidens indadvendte Retning. Det kgl. Teaters Forestillinger prægedes som før omtalt af Sceneinstruktøren William Blochs Stuekunst. I Modsætning til denne københavnske og realistiske Smag forsøgte C. Riis-Knudsen som Direktør for den ny Privatscene *Dagmarteatret* med Instruktøren P. A. Rosenberg (f. 1858, Lærling af Filosoffen Rasmus Nielsen, Søn af Digter-Historikeren Carl Rosenberg og selv baade aandshistorisk og dramatisk Forfatter) at genoplive og fortsætte det store Drama (Schiller—Oehlenschlæger; Drachmann—Gjellerup). Forsøget lykkedes kun halvt, bl. a. fordi Teatrets Helteskuespiller Martinius Nielsen (Rasmus Nielsens Brodersøn), som siden blev dets — en Tid tillige Kasinos — Direktør, ogsaa som Skuespiller spillede Direktørens Rolle, med mere Myndighed i sin Fremtræden end Inderlighed i sin Person. Den nordiske Idealisme fra Overgangstiden efter 1864 kom igen paa Teatret, men heller ikke nu kunde Sønnerne fylde Fædrenes Rustning. Af Tidens egne Børn naaede Helge Rode først i den følgende Tid fuld Modenhed som dramatisk Forfatter. Det samme gælder *Sven Lange* (f. 1868), Søn af den geniale Nervelæge Carl Lange og Brodersøn af Kunsthistorikeren Julius Lange, saaledes en Arving af gammel Kultur-Adel fra Slægterne Paludan-Müller og Rosenstand-Goiske. Efter nogle Skuespil fra disse Aar, der ligesom Rodes (og Ibsens) samtidige er halvt symbolske, skrev han paa denne Side af 1900 en Række Dramer, der er i Halvfemsernes Stil, dels ved den om Russerne mindende Ømhed for Samfundets Stedbørn („De stille Stuer", „En Forbryder"), dels ved Opfattelsen af Kunsten som en Hemmelighed, der vanhelliges ved at komme i Berøring med et Publikum („Samson og Dalila"). Synsmaaden er mindre frugtbar for en Teaterdigter end for en Kritiker, — som saadan har denne Forfatter øvet sin største Virkning i den samme skarpe Stil som Slægtens første Kritiker og Københavns første Dramaturg, P. Rosenstand-Goiske. En lignende Holdning har Langes Roman fra Aarhundredskiftet „Hjertets Gerninger", hvori han fremstiller sin Tids poetiske Gennembrud med noget mindre Sympati, end han siden har vist over for det Brandesske Gennembrud i Bogen „De første Kampe", en Halvpoesi af Kunst og Kritik, hvori han vistnok fremdeles kan give sit bedste. Paa Scenen fortolkedes Halvfemsernes Kunst bedst af to Kvinder, *Betty Nansen*

Digitized by Google

(f. 1876, Forfatterens Hustru) og *Anna Larssen* (f. 1875), i Teatersprœget en Primadonna og en Ingenue, altsaa en Dronning og en lille Pige, men begge prægede af den Inderlighed i Smil og Taarer, der var Sjælen i Datidens Poesi. Ligesom Fru Nansen i sine moderne Dronningeroller, især hos Ibsen og Bjørnson, fandt et sandere Udtryk for den trodsende end for den triumferende Kvinde, var den anden i alle sine Roller den lille „russiske" Pige, der søgte om Kærlighed i en hadefuld Verden. Deres senere Skæbne viser det ny Gennembruds dobbelte Endeligt. Betty Nansen har, som Sven Lange, ikke mindst paa det intime Teater, hvori hun til sidst fandt et Hjem, vogtet Kunstens hellige Ild paa Trods af Publikummets Smag; Anna Larssen (nu Bjørner)har som Johannes Jørgensen slukket denne Fakkel og fundet, hvad hun søgte, i en kristelig Omvendelse og evangelisk Forkyndelse.

I Litteraturen selv fik Kvinderne i disse Aar deres egen Provins. Begyndelsen var gjort af de kvindelige Dilettanter, især Lærerinder og Enker, der efter Clara Raphaels Indlæg for „Damernes Emancipation" udgav deres saakaldte „Livsbilleder" — Jomfruens Drøm og Moderens Erfaring — i Trykken; kun en af dem, *Magdalene Thoresen* (1819—1903), gift i Norge, Ibsens og Bjørnsons Veninde, naaede, ikke mindst ved disse Hjælpere, til et kunstnerisk Udtryk for en oprindelig Kvindenatur. Et tragisk Udtryk derfor gav i disse Aar *Amalie Skram*, der modsat Fru Thoresen var norsk født, men dansk sindet, ikke ene paa Grund af sit Ægteskab med den danske *Erik Skram*, Forfatter af en Række kvindepsykologiske Romaner, især den for den moderne Kvindefrigørelse afgørende „Gertrude Colbjørnsen" (1879). Mindre af Kvindenaturen og mere af Kvindesagen fandt man hos hendes danske Samtidige, *Erna Juel Hansen*, hvis Romaner om unge Piger har til Formaal at opdrage selvstændigt tænkende og handlende Kvinder, og mere Lighed med hendes Faders, Lægen Professor A. G. Drachmanns Hygiejne end med hendes Broder Holgers Poesi. I Halvfemsernes Periode fik det kvindelige Dilettanteri et virtuost Udtryk i *Jenny Blicher-Clausens* Romaner paa Vers og Prosa, der i den Publikum-foragtende Kunsts Tid vandt det kvindelige Publikums Hjerte, ligesom Bauditz's Romaner det mandliges. Paa Kvindesagens Standpunkt staar *Gyrithe Lemche* (f. 1866), Datter af en københavnsk Skolemand, men paa modrene Side af fransk Emigrantblod, der med en Moders Følelse og en Slægts Kultur har fortalt en Families Historie gennem hundrede Aar i Romanrækken „Edwardsgave". Blot Kvinde, uden nogen anden „Sag" end Elskoven, er *Agnes Henningsen*, (f. 1868, Datter af en fynsk Forpagter), der i sine Romaner, især „Polens Døtre" (1901), har lært sin Kunst af Herman Bang og sin Moral af Georg Brandes og for den

Digitized by Google

Side af Kvindenaturen, hvori hun er Virtuos, den evigt elskende, ikke har glemt den anden, den utrætteligt udholdende. „Elskerinden" og „Den Uovervindelige" er Titlerne paa to af hendes Skuespil.

b. *Videnskab og Kunst.*

Af en lignende Stemning som den, der fik den modneste af Tidens Lyrikere, Niels Møller, til at tie, kan det forklares, at den litterære Kritik i dette Tidsrum slipper det nære Forhold til det moderne Aandsliv, der var Brandes' Styrke, for at fremdrage dets humane eller nationale Forudsætninger. Den ny Bevægelses første og finest medfølende Kritiker *Valdemar Vedel* (f. 1865, Søn af Direktøren for Udenrigsministeriet P. Vedel og Efterkommer af Anders Sørensen Vedel) har baade samtidig med denne Bevægelse i Studier over Dante og over dansk og svensk Romantik og siden i en Række Værker over den europæiske Aandsudvikling fra Middelalderen indtil det attende Aarhundrede, hvori Brandes først ret følte sig hjemme, fremdraget Værdier af „Menneskelighed" — Titelen paa en Samling af hans livsfilosofiske Afhandlinger —, som den foregaaende Periode havde vraget. Paa det hjemlige Omraade blev samtidig en lignende Gerning gjort af denne Oversigts Forfatter, *Vilh. Andersen* (f. 1864, Søn af en Præst paa Sjælland, af frisisk Herkomst) først ved Bøger om ældre danske Digtere, især Poul Møller og Oehlenschlæger, hvis Værker han søgte at læse og fremstille som eet, for Tiden og Folket typisk Værk, dernæst i det ny Aarhundrede ved aandshistoriske Oversynsværker, hvori paa lignende Maade en enkelt Retning i Aandslivet — Humanismen i „Tider og Typer af dansk Aands Historie" — eller større Perioder af Litteraturen — det attende og nittende Aarhundrede i en endnu kun halvt udgivet dansk Litteraturhistorie — er fremstillet i Sammenhæng. Endnu dybere i Grunden for det folkelige Aandsliv, med Følelsen for det fortidsfjerne i Blodet, virkede i de samme Aar Svend Grundtvigs Efterfølger *Axel Olrik* (1864—1917, Søn af en københavnsk Figurmaler). Hans Kritik gaar ud paa at udfinde Forskelle — mellem Sakses norske og danske Kilder, i Folkevisernes litterære og mundtlige Overlevering — for ved Hjælp af Forskellen at klarlægge Sagen. Han har i en stor sagnhistorisk Undersøgelse, et kritisk Sidestykke til Oehlenschlægers Skjoldunge-Digtning, udskilt den danske Heltedigtning af den oldnordiske Masse og i sit folkeligste Værk „Nordens Gudeverden", der paa Grundlag af hans Plan udgives af hans Lærling Hans Ellekilde, renset og beriget de islandske Skjaldes Mytologi af Folketroens Kilder. Hans Ar-

Digitized by Google

bejde falder sammen med Aanden i det tyvende Aarhundredes Skandinavisme ved at paavise, hvad han i en Afhandling har kaldt oprindelige Nationalitetsforskelle i Norden, og ved at fatte den fælles Kulturs Rigdom i disse Forskelle. Foruden en Forskers Øje og Digters Hjerte havde han en Ordners heldige Haand og har virket til Grundlæggelsen af de Organer, hvori Nutidens danske Fornforskning *(Folklore)* arbejder. Som Kildekritiker er Axel Olrik af Erslevs Skole ligesom Kirkehistorikerne *Hans Olrik*, hans ældre Broder, Absalons Biograf, og *J. Oskar Andersen*, som i Værker og Afhandlinger fra disse Aar har forberedt en endnu ikke fremkommen dansk Kirkehistorie. Med Tidsrummets almindelige Retning stemmer det, at selv Erslevs Disciple af denne Aargang vender sig fra Statshistorien til det mere private og intime Livs Omraader: *M. Mackeprang* (f. 1869, nu Direktør for Nationalmuseet) til Kulturhistorien, *Louis Bobé* (f. 1867) til Slægtshistorien, især de tysk-danske Kredses Familiehistorie i Humanitetsperioden i Slutningen af det attende Aarhundrede, *H. V. Clausen* (f. 1861) til Topografien, især Sønderjyllands; hans lige saa præcise som intime Rejsehaandbog „Sønderjylland" (1890) indeholder det saglige Grundlag for den ny Rigsgrænse. Politisk hævdedes den af Jessens Efterfølger som Sønderjydernes Fører *Hans Peter Hanssen* (f. 1862 i Sundeved), der er praktisk Historiker paa samme Maade som de islandske Høvdinger i Sagatiden, hvis Kald det var som „frode" og „spage", d. e. lands- og lovkyndige Mænd at holde en nordisk Folkestamme oppe under Adskillelsen fra Moderlandet.

I Kongeriget selv varetoges denne folkelige Oplysning paa historisk Grund af Folkehøjskolerne, hvis Tal i Halvhundredaaret efter Aabningen af Skolen i Rødding 1894 var o. 50 med 5000 Lærlinge. Mellem de ny, der i disse Aar kom til, var Frederiksborg-Højskolen med *Holger Begtrup* (f. 1859, sjællandsk Præstesøn) som Forstander og mellem Lærerne den senere Forstander for den lige saa store Roskilde-Skole, *Thomas Bredsdorff* (1868—1922, af den gamle Kulturslægt og Dattersøn af Vilh. Birkedal). De to Navne tilsammen viser Saltet, der holdt Bevægelsen frisk: Fremskridtet paa det givne Grundlag og Oprøret mod de færdige Anskuelser; begge var Akademikere og, den første bl. a. i Værket „Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede", ogsaa som Skribenter Herrer over den folkelige Form. Paa deres og flere andre Højskoler og især i de Foredragsforeninger, der nu ogsaa skød frem i Kobstæderne, deltog Mænd af udpræget Universitetsdannelse i den folkelige Oplysning. Der stiftedes i 1897 efter engelsk Mønster en endnu virkende Forening for folkelig Universitetsundervisning. Mere i Lighed med Hostrups „folkelige Foredrag" holdt Vilh. Andersen et Program-Foredrag om Erasmus Montanus paa Askov i 1894, og i samme Spor, men i videre

Digitized by Google

Omfang virkede i Foredragsforeningerne Religionshistorikeren *Edv. Lehmann* (f. 1862) og Etnografen *Aage Meyer Benedictsen* (1866—1927) med levende Fremstillinger af Emner af personlig og folkelig Kultur, medens den mest sjælfulde af denne og den følgende Tids Talere *Carl Koch* (1860—1925) havde fast Stade i den grundtvigske Menighed som Valgmenighedspræst og Højskolelærer i Ubberup; han var den, der i sit Foredrag og i sine, snart oplysende, snart opbyggelige Skrifter kom nærmest ved det Ideal for dansk Kultur at forene Grundtvig med Kierkegaard; der var Brorsonsk Blod i hans Præsteslægt. I København, hvor der som tidligere omtalt var forsøgt baade en grundtvigsk Folkehøjskole og en Aftenundervisning for Arbejdere ved Medlemmer af Studentersamfundet, aabnedes i 1891 nogle fri Kursus i den almindelige Dannelses Fag, som i det ny Aarhundrede blev til „Borups Højskole". Stifteren, *Johan Borup* (f. 1853) var sjællandsk Præstesøn, men paa mødrene Side af den aandslivlige, jødekristne Trierske Slægt og har ikke mindst ved Arven herfra vundet Hovedstadens Hjerte.

I et noget lignende Forhold som Litteraturhistorien til Halvfemsernes Poesi staar Kunsthistorien til den samtidige *Billedkunst*. Ogsaa den havde haft et „sjæleligt Gennembrud". Mest af Halvfemsernes Sjæl er der hos Landskabsmaleren *Jul. Paulsen* (f. 1860) og Interiørmaleren *Vilhelm Hammershøj* (1864—1916), den første „Stemningens", den anden „Inderlighedens" Maler. Medens Paulsen især i sine Figurmalerier i Rembrandts Aand dyrker Lysets Spil med Mørket, saa at hans Billeder af nøgne kvindelige Modeller skinner i Øjet som Michaëlis' „Solkroppe", har hans Landskabsbilleder den samme Stemning af Skumring, Aften og Nat som de samtidige Lyrikeres, især Thor Langes „Nocturner". Den klosterlige Sky for Farven i Johs. Jørgensens senere Digte er den samme som i Hammershøjs Stuebilleder med den sortklædte Kvinde og de faa mørke Møbler mod de hvide Vægge; hans Billede af en ung Pige, der vragedes ved en akademisk Konkurrence i 1885 og derved gav Stødet til en samlet Optræden af den ny Retning, har den samme Ømhed som Kvindeskikkelsen i den russiske Roman. Men ved Dannelsen af Den fri Udstilling i 1891 virkede andre Kræfter, som gik længere tilbage eller pegede længere frem end de samtidige Digteres Synskreds. Det første gælder ikke blot Førerne for Oprøret mod Naturalismen, Ægteparret *Agnes Slott-Møller* (f. 1862) og *Harald Slott-Møller* (f. 1864), som først vendte Strømmen — bogstavelig talt, nemlig ved at rejse paa Studier til Italien i Stedet for til Paris — og siden har kæmpet haardt, hun med mere digterisk end malerisk Evne, han omvendt, imod Kunstens moderne Retninger for dens menneskelige Ophav, altsaa for, hvad de i to sent og samtidig (1917) fremkomne

Digitized by Google

Programskrifter har kaldt „Kunstens Kilder" og dens „nationale Værdier". Men det gælder ogsaa Broderparret *Joakim* og *Niels Skovgaard* (f. 1856 og 1858, Sønner af Landskabsmaleren P. C. Skovgaard), der

Joakim Skovgaard: Abraham og Isak.
Freske i Viborg Domkirke.
Fotografi.

har overgaaet det nysnævnte Kunstnerpar ved en arvet Kunstner-Evne og et oprindeligere Forhold baade til Kunstens Kilder — Før-Renæssancen i Italien og den før-klassiske Tid i Grækenland — og til dens nationale Værdier: det grundtvigske Livssyn, hvori de var opdraget, og hvoraf de har følt sig signet. Ud fra de samme Forudsætninger, en

Digitized by Google

Vekseldrift af naturalistisk Landskabskunst og antik Figurstil, har den ældre Broder naaet højest eller virket videst. Tyve Aar efter at Bjørnson havde brudt med Grundtvigs Kristendom, gav den samme Grundtvigske Salme „I Kvæld blev der banket paa Helvedes Dør", der havde forarget ham med sin Mytologi, Motivet til Joakim Skovgaards Billede af Livets Kamp mod Døden i Grundtvigs Aand: „Christus i de dødes Rige" (1894). Siden har han sejrrigt gennemført den Kamp mod det i sit Væsen naturalistiske Oliemaleri, hvori den ny Stilkunst maatte ligge under — som Agnes Slott-Møller i sine Folkevise-Billeder — i Fresko- og Mosaikbillederne i gamle danske Domkirker (Viborg og Lund), i Kartonner til Folkevise-Gobelinerne paa Christiansborg, i Mosaik og Skulptur. Endnu mere alsidig som Kunstner er *J. F. Willumsen* (f. 1863), han er i Modsætning til de foregaaende, som i Stil og Motiver følger Kunstens gamle Kilder og Værdier, en Nybegynder og ikke mindst i disse Aar en vældig Eksperimentator. Til den samtidige danske Digtekunst har han sluttet sig ved at male sig selv sammen med Helge Rode lyttende til Sophus Claussen, som læser sit Digt „Imperia". Ligesom Claussen elsker Willumsen at ægge det træge Publikum ved Glimtet af en stor Idé, og ligesom Rode, ikke mindst i hans senere Idé-Dramer, vil han i sine Malerier som „Bjergbestigersken" (hvis Model er hans Hustru) og Skulpturer som Mindesmærket over hans Forældre paa Vestre Kirkegaard give det nære Motiv Fjernhedens Majestæt. Det hele Værk, hvoraf hans enkelte Værker er Dele, har han sammenknuget i „Det store Relief", der i 1928 opstilledes i Statens Museum. Det er et plastisk — ligesom Rodes Digtning et lyrisk — Sidestykke til Shakespeares Afslutningsværk „Stormen" med Fremstilling af Ariels, den skabende Aands, og Calibans, den forstyrrende Aands, Værk og Væsen, hvori Kunstneren har villet give Striden mellem Livets Kaos og Kunstens Kosmos et afsluttende Udtryk. — For den ny Retning i Kunsten var Kunstkritikeren *Emil Hannover* (1864—1923, Søn af Lægen Ad. Hannover) Talsmand i Litteraturen ligesom Vedel for den samtidige Digtning. Men ogsaa han har fra den aktuelle Kritik trukket sig tilbage til et historisk Studium, bl. a. netop af Traditionen i dansk Malerkunst i Bøger om dens Grundlægger Eckersberg og hans to indbyrdes ulige Disciple Købke og Constantin-Hansen. Modsætningen viser hans Smag: for det intime og for det stilrene. Han er mere en Kunstkender som Karl Madsen end en Aandshistoriker som Julius Lange og førtes ved sin Gerning ved Kunstindustrimuseet, hvis Fornyer han blev, ind paa et særligt Studium af Kunsthaandværkets, især Keramikkens Stil. I den hjemlige Kunsts Historie har *Francis Beckett* (f. 1868) fortsat Høyens Gerning ved sine Undersøgelser af gamle danske Bygnings-Mindesmærker, men uden Høyens nationale Program. Som saa mange af

Digitized by Google

sine samtidige har ogsaa han først i de seneste Aar givet sig i Lag med sit Storværk, en Fremstilling af „Danmarks Kunst" fra Oldtiden til vore Dage med lige Kendskab til den verdenshistoriske Sammenhæng i dens Udvikling og til de stedlige Forudsætninger for dens Fremkomst. Halvfemsernes egen Periode er Undersøgelsens eller Analysens Tid, ikke Skabelsens eller Syntesens.

I dens *Filosofi* viser dette sig tydeligst hos *Alfred Lehmann* (1858—1921) og *Ludvig Feilberg* (1849—1912). De var begge naturvidenskabeligt uddannede, Ingeniører, og har hver paa sin Vis behandlet deres filosofiske Fag, Psykologien, som Naturvidenskab eller, som de begge siger, Fysik: Lehmann ved sine Eksperimenter, især over det bevidste Sjæleliv, f. Eks. i „Størst Udbytte af legemligt og aandeligt Arbejde", Feilberg ved sine Analyser, især af det halvt eller helt ubevidste Liv, f. Eks. i hans Førsteskrift: „Om størst Udbytte af Sjæleevner" fra 1881. Lehmann er i en Række Værker paa Dansk og Tysk en af Grundlæggerne for Eksperimental-Psykologien, der ser Videnskabens Opgave i at maale, tælle og veje Sindsbevægelserne gennem deres legemlige Udslag; over for de mystiske og okkulte Fænomener, der synes at trodse den sjælelige Naturlov, har han stillet sig kritisk i sit populære Hovedværk fra Halvfemserne „Overtro og Trolddom". Til Overtroens Verden vilde han ventelig henregne den Forbindelse mellem den enkelte Sjæl og Al-Livet, som er „Metafysiken", d. e. det, som *ikke* kan maales og vejes, i Feilbergs sjælelige Mekanik. Den fremstilledes i Sammenhæng som Bevægelseslære (Psykologi), Levelære (Moral) og Værdilære (Religion) i en Række Hefteskrifter fra 1896 til Forfatterens Død og øvede sin Virkning, mest paa poetiske og religiøse Naturer, ved den fine Analyse af de „evige Øjeblikke", da Sjælen i Stedet for at „kredse" om et Arbejdsformaal aabner sig for Livsstrømmens „lige Løb". Hans Arbejde med disse „Mulighedsværdier" i eller under den menneskelige Bevidsthed er samtidig med Amerikaneren William James' Undersøgelser af den religiøse Erfaring og Franskmanden Henri Bergsons

Wilhelm Johannsen.
Maleri af Knud Larsen. 1920.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

af den kunstneriske Intuition. Han regner selv i sin sidste Bog med rette sit Arbejde som et Udtryk for Halvfemsernes „Protest mod Halvfjerdsernes stærkt gennembrydende, men altfor tyndt funderede Frihedsbevægelse". Fuldt saa vel som nogen samtidig Digter har han i sin Filosofi aabnet den lukkede Horisont i det indre.

Naturvidenskaben arbejdede i Sutningen af Aarhundredet fremdeles paa Grundlag af Darwins Lære, der som nævnt var indført i Haandbøgerne i Botanik og Zoologi af Warming og Boas. Men samtidig forberedtes Kritikken, især rettet imod de Sætninger deri, om Kampen for Tilværelsen og det naturlige Udvalg, altsaa den Stærkeres Ret, der havde bestemt Naturalismens Moral. I en Lærebog i Plantefysiologi fra 1892 tilstaar Forfatteren *Wilhelm Johannsen* (1857—1927), at han „af og til har afveget fra den herskende Opfattelse, da et videnskabeligt Værk ikke alene skal byde Kendsgerninger, men ogsaa Ideer", og en halv Snes Aar senere omstødte han en af Grundpillerne for den darwinske Natur- og Menneskeopfattelse ved at paavise Anlægsprægets Uforanderlighed inden for de saakaldte rene Linjer og blev derved en Grundlægger af den moderne Arvelighedsforskning, som har ryddet op i Darwinismens Overdrev. Det haandgribelige Udtryk fik Tidens Sans for Eksperimentet og Analysen i Lægevidenskaben: i Kirurgien især hos *Thorkild Rovsing* (1862—1927) bl. a. ved Indførelsen af den Røntgenske Behandling, i Medicinen især hos *Knud Faber* (f. 1862) ved den psykologiske Sans for det enkelte Tilfælde i den kliniske Undersøgelse, ligesom i Kunstens Livsbilleder, og i den hele Praksis ved Udnyttelsen af Bakteriologien til Kamp mod de store Syger, tydeligst hos *Johannes Fibiger* (1867—1928), der først arbejdede med Difteri, siden med Tuberkulose og Kræft. Et enkelt Tilfælde, der fik de største Følger, var den Iagttagelse, *Niels Finsen* (1860—1904, af islandsk Slægt) gjorde af Sollysets gavnlige Indvirkning paa hans egen indvortes Sygdom. Heraf fremgik først, fra 1893, nogle Smaaskrifter

Niels Finsen.
Maleri af C. Wentorf. 1904—06.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

med en genialt simpel Paavisning af Lyset som Lægekraft og Lægemiddel, derefter et Lys-Institut (1901) til Behandling af Hudsygdomme, især Lupus, til sidst, 1908, en Klinik for de indvortes Sygdomme (i Hjertet og Leveren), hvorfor han selv maatte bukke under. Ved at bruge Iagttagelsen af sit eget syge Selv, ikke til „selvisk Isolation", men til en paa Selviagttagelsen grundet Medfølelse med andres Lidelser, gav Finsen sin Samtid et stort Eksempel. Ved sin personlige Renhed og Rankhed var han en Protest mod Aarhundredslutningens „haablose Slægter" og „trætte Mænd". Ogsaa i det Ydre — det løftede Hoved og det naturligt tilbagestrøgne Haar, det rolige Blik — var han den reneste Type for sin Tids Ungdom i Modsætning til de friserede Duknakker med de glippende Øjne fra Nansens og Esmanns Dage.

Digitized by Google

TREDIE AFSNIT.

AANDSLIVET PAA OVERGANGEN TIL DET TYVENDE AARHUNDREDE.

Indledning.

I Slutningen af det nittende Aarhundrede, da det politiske Liv var gaaet i Staa, og Bevægelsen i det aandelige Liv mere viste sig som en Række spredte Opbrud fra det tyve Aar gamle „moderne Gennembrud" end som et samlet Frembrud af noget nyt, saa man almindeligt hen til det ny Aarhundrede som til en ny Tid. Man spejdede baade i Politikken og Litteraturen efter „den kommende Mand". I det Ydre begyndte han allerede at vise sig. Det blev ved Aarhundredskiftet Skik, at Mænd ikke mere bar Skæg. Efter det national-liberale Skipperskægs og det radikale Spidsskægs Periode vendte den ny Type altsaa i sit Fysiognomi tilbage til den gamle fra det forrige Aarhundredes Begyndelse. Men i Udstyret er der unægtelig Forskel: mellem Blicher som Jæger paa Heden og Johs. V. Jensen som Motorcyklist og Jordomfarer, mellem Brødrene Ørsted som unge, der syntes syede sammen i deres fodside Kavajer, og Brødrene Niels og Harald Bohr i Fodboldkamp paa Fælleden. I alle ydre Forhold er der et Skel, større end ved noget tidligere Tidsskifte, mellem det tyvende Aarhundredes Type og det nittendes, som i Modsætning dertil synes at udgøre en Enhed fra Constantin-Hansens skægløse Politikere fra 1849 til P. S. Krøyers fuldskæggede Videnskabsmænd fra 1898, fra Eckersbergs Portrætgruppe af den Nathansonske Familie fra 1818 til Henrik Pontoppidans Karakteristik af Familien Salomon i „Lykke Per" fra 1900.

Medens det forrige Aarhundredskifte understregedes af Slaget paa Reden, gik Tidehvervet denne Gang paa Listesko som det politiske „Systemskifte" i 1901. Den første Begivenhed gjorde en øjeblikkelig Virkning, den anden fik varige Følger. Tyngdepunktet for Magten blev lagt i det folkevalgte Ting. De kongelige Statuer, der i den tidligere Fremstilling har kunnet tjene som Vignetter til de historiske Perioder, findes

Digitized by Google

ikke mere i Kunsten og Livet. Frederik den Ottende og Christan den Tiende er baade bogstaveligt taget og billedlig talt uden Statue. Den første Fjerdedel af det tyvende Aarhundrede er *Tiden under det første folkelige Styre.* Dens første Afsnit fra 1900 til 1914 minder i Omfang og Indhold om Frederik den Syvendes Tid. Det afbrydes brat ved Verdenskrigens Udbrud i 1914, ligesom Idyllen under Frederik den Syvende ved Udbruddet af den anden slesvigske Krig 1864; det er ligesom denne Periode en folkelig Tid baade i kunstnerisk Holdning ved Folkelivsskildringens Sejr over Sjælemaleriet eller Jyllands Sejr over København og i politisk Retning ved den parlamentariske Strid om „Genindførelsen af Juni-Grundloven", der fuldbyrdedes ved Grundlovsreformen i 1915.

Hvad der fulgte efter, er ikke afsluttet Historie, men vordende Historie og vil blive omtalt som saadan i en kort Slutning.

Over Skellet mellem de to Aarhundreder gik den sidste Periodes største Kultur-Aand *Georg Brandes* med en Æresløn af den ny Regering, der fastslog hans historiske Betydning. Selv regnede han det i sit samtidig udgivne „Levned" for en ringe Ære at have „fornyet Aandslivet i Lippe-Ditmold", et Udtryk for det bitre Lune, hvormed han til det sidste krydrede sin stadig lige friske Vide- og Virkelyst. Han følte sig i disse Aar og især under og efter Verdenskrigen, der æggede ham til det sidste Opbud af hans Evne, mindre som en dansk Forfatter end som en europæisk Skribent i Lighed med Goethe og især Voltaire, Heltene i to af hans Alderdomsværker. Over for den hjemlige Udvikling følte han sig mere som Tilskuer end som Leder. Om Tiden efter Verdenskrigen sagde han sin Hjertens Mening i det forbitrede Spørgsmaal: Findes der mere noget Aandsliv i Danmark? Og hvad han mente om den nærmest foregaaende Tid, kan man slutte af en Ytring af ham fra dens første Aar: „I vor nyeste Poesi, som forholder sig umiddelbart til Livet, hvad der er af det gode, men alt for ofte paa almueagtig Maade, hvad der er mindre priseligt, er den store antike Kulturstrøm tabt af Syne. Bondedømme og Højskoledannelse er traadt i dens Sted".

Med Regeringsændringen i 1901 ophørte det politiske Aristokrati, der havde givet Herremændene en Magt i Samfundet, som ikke svarede til deres Betydning i Kulturen. For den er der i det sidste halvhundrede Aar gjort mere af to københavnske Borgere end af alle Tidens Herremænd tilsammen: af J. C. Jacobsen især for Videnskaben og i H. C. Ørsteds Aand, og af hans Søn Carl Jacobsen for Kunsten efter hans eget Sind. I Stedet for Herremændene traadte i det ny Bondeherredømme Gaardmændene med Højskoledannelsen, men bag dette „Folk" trængte sig en „Almue" frem: paa Landet Husmændene, støttede af Andelsbevægelsen, og i Byerne Arbejderne med deres faglige Foreninger og det

Digitized by Google

ustandseligt voksende politiske Flertal. Der byggedes ogsaa i Kulturen et nyt Danmarksbillede op fra neden. Selv Føreren for det sejrende Gaardmandsparti, J. C. Christensen, sammenlignede en Gang Nærings- og Aandslivet i det ny Danmark med et Husmandsbrug.

1. Kirke og Skole.

Medens Herregaarden mest har haft en dekorativ Betydning i den nyere Tids danske Kultur, havde Præstegaarden været et virkeligt Kulturhjem, et naturligt Mellemled mellem By og Land og et Bindeled mellem den folkelige Tænkemaade og den lærde Dannelse. I *Kirken* blev Præstens patriarkalske Myndighed brudt ved Indførelsen af Menighedsraadene, ved Præstelønningsloven ophørte hans økonomiske Frihed; ligesom Herregaardene blev de store Præstegaarde efterhaanden ubeboelige for deres Indehavere. Præsten selv, der nu som oftest er en Bondeson, blev mere demokratisk, og Prædikenen blev det ikke mindre, uden Fortidens evangeliske Salvelse, men med praktisk Tillempning af Evangeliets Aand paa Nutidslivet i daglig Talestil. Medens de to kæmpende Retninger Grundtvigianismen og Indre Mission opgav mere og mere af deres Oprindelighed og Ensidighed og hver fra sin Side nærmede sig det kirkelige Centrum, førtes den ny, mere læge Metode især frem gennem den saakaldte K. F. U. M.-Bevægelse; to Præster af denne Retning: Københavnerne *Olfert Ricard* (f. 1872, af fransk Emigrantslægt) og *C. Skovgaard-Petersen* (f. 1866, Forstander for Dansk Bibelskole) hører til Tidens mest læste Forfattere. Ved Siden af denne praktiske, oprindelig angelsachsiske Bevægelse fortsattes i Teorien Paavirkningen fra den tyske liberale Teologi, finest og klarest hos den i Modsætning til sin Forgænger A. C. Larsen mere refererende end forkyndende *P. O. Ryberg-Hansen*, og fremkaldte efter Præsten N. P. Arboe-Rasmussens Angreb paa Dogmekirken og hans Frifindelse for Bispernes Tiltale et kirkeligt Program af den radikale Regering (1916). Derved indledes en endnu svævende Kirkekamp om Bevarelsen af den rummelige Folkekirke eller Adskillelse mellem Stat og Kirke, hvorunder Ryslinge paa ny (smlgn. S. 507) har vist sig som „det urolige Hjørne" med den uforfærdede Thorkild Rørdam, Biskoppens Søn, Forfatter af „Bibelen og Nutidsmennesker", som Præst for en fra Birkedals Valgmenighed udskilt Frimenighed.

Et lignende Skridt i Retning af „det umiddelbare Forhold til Livet", hvori Brandes fandt et Særkende for Nutidens danske Kultur, blev taget i *Skolen* ved Loven om højere Almenskoler fra 1903, der afbrød For-

Digitized by Google

bindelsen paa første Haand med „den store antike Kulturstrøm" ved at lade den klassisk-sproglige Retning træde tilbage for den ny-sproglige med Engelsk og Tysk som Hovedfag og for den matematisk-naturvidenskabelige (uden Latin) og indførte en Mellemskole som en for alle tilgængelig Bro fra Folkeskolen til Gymnasiet, hvis Formaal blev den højere Dannelse i Almindelighed, ikke blot som en Forberedelse til Universitetet. Ved det sidste Træk forberedes den aandelige Udjævning („Nivellering") mellem Samfundets Klasser, og ved det første drejes Retningen for den højere Dannelse om: udad i Samtidens Situation, ikke som tidligere bagud i Fortidens Historie. Gennembruddet af det moderne Liv, som havde været et litterært Slagord, blev en Virkelighed i Aandslivet.

2. Digtning.

Skulde man ogsaa efter 1900 tale om et nyt Gennembrud i *Digtningen*, maatte man i Modsætning til det sjælelige eller „subjektive" Gennembrud fra 1890-Aarene kalde det et Gennembrud af Stoffet, altsaa af „det objektive". I Stedet for det Billede, man i Halvfemsernes Tid havde villet give af det ensomme Jegs indre Verden, søger den ny *Digtning* at give et ydre Verdensbillede, d. v. s. et Billede af Danmark, hvilket atter vil sige et Billede af Livet i den Egn, hvor Digteren føler sig hjemme. Heri ligger dens Lighed med den tidligere naturalistiske Realisme, men tillige dens Forskel derfra, den er provincialistisk af Princip. Den hele Periode er her i Landet som andensteds, især i Tyskland, Hjemstavnskunstens Tid. Synet paa „de lokale Forhold" er det afgørende; kun i Forbindelse dermed fremtræder de sociale Typer og Tendenser og de fri Ideer.

Snarest talte er de stavnsfri Forfattere. Hertil hører Flertallet af Kvinderne, der nu er ved at fordoble Litteraturens Mandtal, som de ogsaa i det rent udvortes smykker og opliver — Kønnets ældste Kald — med de Kælenavne, hvorunder de ugeneret skriver. Mellem de mest fremtrædende er *Karin* (Katharina) *Michaëlis* (f. 1872, indtil 1911 Digteren Sophus Michaëlis' Hustru) og *Thit* (Dorothea) *Jensen* (f. 1876, Johs. V. Jensens Søster). De staar i en lignende Stilling til hinanden som ved Aarhundredskiftet Agnes Henningsen til Gyrithe Lemche, altsaa som „Kvinden" til „Kvindesagen". Fru Michaëlis er ligesom Fru Henningsen af Herman Bangs Skole og kæmpede længe i Modsætning til sin strengt kunstnerisk sindede Mand for at give et Øjebliksbillede af det brogede Liv baade i det Indre og i den ydre Verden, hun lærte at kende paa sine Rejser, men hendes særlige Omraade var fra først af og er frem-

Digitized by Google

deles trods „Den farlige Alder"s Verdens-Sukces ikke den modne Kvindes, men den purunge Piges førerotiske Sjæleliv eller Refleksen deraf hinsides den kritiske Alder. Fru Thit Jensen skriver ikke blot i Modsætning til sin Broder, skønt ogsaa hun tilhører den samme Hjemstavn, det samme Himmerland med sine bedste Boger („Jord", „Kongen fra Sande"), men imod Manden i Almindelighed og Ægtemanden i Særdeleshed, over for hvem hun ikke frygter for at bringe Kvindesagen i Vove ved at føre en enkelt Kvindes Sag og bruge hendes Sprog med den Ild, som det enkelte Tilfælde giver den særegent kvindelige Veltalenhed. Det ny Aarhundredes Kvindelitteratur har været saa udpræget og paagaaende kvindelig, at den har fremkaldt Indsigelser mod „Feminismen i Danmark".

Af de mandlige Forfattere foler nogle sig mere i Slægt med Sjælen i Halvfemsernes Litteratur end med det ny Aarhundredes Aand. Saaledes de to indbyrdes meget ulige Digtere *Harald Kidde* (1878—1918) og *Otto Rung* (f. 1874). Den første er en Drømmer, der i sin Kunst gør sine Drømme til Ideer, den anden er en Iagttager, der gør sine Iagttagelser til Symboler; Titlerne paa hans større Fortællinger, ogsaa Samfundsskildringerne, er næsten alle symbolske. Kiddes Ungdomsværk „Aage og Else, Døden og Livet", som han skrev i Tyveaarsalderen, er ikke blot som J. P. Jacobsens „Niels Lyhne" og som den gamle Vise, hvorefter Bogen har faaet Navn, en Historie om en Drømmer, som en Kvindes Kærlighed ikke frelser fra Drømmen til Livet, men det er tillige Fortællingen om en Aand, der har hjemme i det nittende Aarhundrede med den antike Kulturstrøm og den gotiske Romantik og derfor er en Fremmed i den ny Tid. Dens Skueplads er Vejle-Egnen, hvor Digteren selv var født og hans Slægt rodfæstet. Herudfra har han søgt ny Horisonter i sit Hovedværk „Helten" og i sit sidste ufuldbyrdede Værk „Jernet". I den første Bog har han paa Grundlag af sin Moders Fortællinger om hendes Ungdomsliv paa Læsø og Studier af den tysk-danske Pietismes indre Historie brugt „Øen" som Ramme om en Idé: Ensomheden uden for Samfundet og Menigheden som Vejen til religiøs Frigørelse. I det andet Værk, hvis første Del udkom i hans Dødsaar, har han, ligeledes efter indgaaende Studier og aarelang Indlevelse, villet bruge ikke „Skoven", d. e. Grejsdalen, men „skogen", nemlig Värmland, som Baggrund for en Fremstilling af den menneskelige Vilje som den stærkeste Kulturmagt. Kiddes knuste Storværk — og hans Hustru Astrid Ehrencrone-Kiddes värmlandske Fortællinger — er et blandt mange Tegn paa, hvad den ny danske Digtning skylder den lidt ældre svenske fra 1890-Aarene, „Nittiotalet", der med Gustav Fröding og Selma Lagerlöf ligesom i sin Tid med G. E. Geijer og Esaias Tegnér havde Rod i disse Skove. Modsat det dybe og dunkle i Kid-

Digitized by Google

des Form udmærker Rung sig ved en Forening af stilistisk og musikalsk Komposition, der minder paa een Gang om hans Far, Teknikeren G. A. Rung, og hans Farfar, Komponisten Henrik Rung; han er derved bleven en Mester baade i Handlingsromanen og den saakaldte „korte Historie". Om Symbolismens Tid minder især en af hans Ungdomsbøger „Skyggernes Tog"; mellem Skyggerne, der kaldes saaledes i deres fælles Forhold til en afdød Ungdomsven, er en Billedhugger, hvis Fremstilling af dette tabte Ideal omtales som „et Værk af selvisk Jegdyrkelse, en kneben Karakters Forsøg paa at erstatte de evige Symboler med sin egen Krops Former". Rungs mest tidstypiske Romaner er „Lønkammeret" (efter Alberti-Katastrofen), „Paradisfuglen (fra Krigsspekulationens Tid) og „Da Vandene sank —" (om Reaktionen derefter); i den første er Helten midt i Tiden som „en Overgangsform", i de to sidste er „det selviske Jeg" en mere beskeden Tilskuer, men tillige en erfaren Dommer (Forfatteren var Fuldmægtig i Kriminalretten og siden Protokolsekretær i Højesteret). Deres Skueplads er henholdsvis et Lejehus bag ved Raad- og Domhuset, der er ligesom en Noas Ark for Rettens Klienter, og Nyhavn med Amalienborgkvarteret eller nøjere bestemt en i Kanalen oplagt Damper, hvor Helten som upartisk Undersøger af et stort Rederis Forlis har søgt sig en midlertidig Frihavn. Paafundet er betegnende for Forfatterens Kunst, Modsætningen mellem de to Kvarterer er karakteristisk for hans Personlighed: i flere af Rungs Bøger er Proletaren Heltens fødte, men fuldt respekterede Modsætning. Og et Tidens Tegn er det, at selv denne fuldkomne Københavner har maattet afskildre sin By i „Provinser" for at mestre den.

En københavnsk Samfundsroman i Topsøes eller endog Pontoppidans Stil har ingen af de ny Mænd kunnet magte. Paa den ene Side af Rungs Forfatterskab staar den spændende Handlingsfortælling, især Kriminalromanen hos *Palle Rosenkrantz* (f. 1867), en adelsbaaren Jurist med sund borgerlig Sans og praktisk Haandelag, der ogsaa som historisk Digter har fuldt saa megen Morskab af „hvad Skovsøen gemte" (Titel paa en af hans Detektivromaner) som af det, som Menneskesjælen skjuler. Men paa den anden, psykologiske Side staar i Romanens Sted et Milieu og et Figur-Kabinet som hos *Svend Leopold* (f. 1874) og *Johannes Buchholtz* (f. 1882). Begge er de fra Provinsen, den første Søn af en Hotelejer, den anden af en Tandlæge. Men medens Leopold har flyttet sin Barndoms Udkig paa forbirejsende Berømtheder ikke blot til Hovedstaden, men til Historien, især den litterære, — han har bl. a. givet en spids Karakteristik af „tres Talenter" og er selv det enogtresindstyvende —, er Buchholtz bleven Provinsen tro i en Række først i Krigstiden fremkomne Romaner, hvori en varm og ren kvindelig Skikkelse lyser mellem en Gruppe af barokt fortrukne, men smertefrit be-

Digitized by Google

handlede Ansigter. Samtidig og i lignende Aand fik Provinsen en Sanger i *Harald Bergstedt* (f. 1877 i Køge, Lærer og Journalist i Nordjylland), hvis „Sange fra Provinsen" til sidst er flagret ud som nogle næsten lige saa friske „Sange for alle Vinde" (1927), samtidig med at han fra den lille Krig med lokale Matadorer og Myndigheder er vokset ud til en Proletar-Profet, der vil bane Vej for en ny Kultur fra neden af ved at bortfeje Levningerne eller i hans eget Sprog Ekskrementerne af den gamle. En egen Provins af København, men paa Grund af Goldschmidts Kunst noget nær den bedst belyste, har i det ny Aarhundrede faaet ny Dyrkere i *Poul Levin* (f. 1869, Søn af en Grosserer i København) og *Henri Nathansen* (f. 1868, Søn af en Købmand i Hjørring). Som Fortsættelse af en Række Familie-Romaner af „Homo sum" (Vilh. Østergaard), der i Firsernes borgerlige Aand følger Hovedstadens og Ungdommens Udvikling i det ny Aarhundrede med en faderlig Bekymring, har Levin siden 1910 forfattet en ny Række Romaner om „Familien i Danmark", der ligesom Hertzes gammelkøbenhavnske Skuespil tilsyneladende er uden jødisk Særpræg, men hvori det lille Lands og da især det elskede Københavns Skæbne under det store Skibbrud er forstaaet ud fra den intime jødiske Familiefølelse. Stemningen i dem alle er givet med Titelen paa en af dem: „Hjem". Omvendt kunde Nathansen til sit Mærke have brugt Ordet „Hjemløs" ligesom Goldschmidt, idet han baade i Skuespil („Inden for Murene", „Daniel Hertz") og Romaner („Af Hugo Davids Liv") fremhæver en uforligelig Modsætning mellem den jødiske Dansker og hans gotiske Landsmænd, maaske med mindre Grund end Goldschmidt, men med den samme Stolthed. „Vi skal ikke takke nogen, fordi vi maa være her", siger en jødisk Komponist i en af hans Ungdomsbøger, „det er de andre, der skal takke os, fordi vi er her". Der er dog, i alt Fald i Litteraturen, i den forløbne Del af det ny Aarhundrede færre og svagere Spor end i Slutningen af det gamle af, at Jøderne har „været her", som et æggende Fremmed-Element efter Nordmændenes og Holstenernes Udskillelse. I Sammenligning med Georg og Edvard Brandes staar Levin og Nathansen, ogsaa som Kritikere, i andet Plan.

Det samme gør Hovedstaden i Forhold til Landet i den ny Litteraturs Danmarksbillede. Mindst vejer her de smaa Øer, som i forrige Periode afgav Flertallet af Halvfemsernes Poeter. Fyn fattes, og Tonen fra de smaa Øer tages alene af den rent, men spædt mælende laalandske Lyriker *Olaf Hansen* (f. 1870), Lærer for flere af de sidste Dages Poeter. Med stor Kraft er Sjælland hævdet af *Thorkild Gravlund* (f. 1879 paa den vestsjællandske Halvø Rersø). Den Lyst og Evne til at karakterisere, som han har tillagt Sjællænderne, og som i den samtidige Litteratur er stærkt fremtrædende i Knud Hjortøs Digtning og Vilh. An-

Digitized by Google

dersens Kritik, har ført ham fra „Øen" og „Sognet" — Titler fra hans i 1903—05 begyndte og først 1915 genoptagne Roman-Digtning — til hele Folket i Kraft af den Sans for det hele, som han ligeledes har ment at kunne tilskrive sine nærmeste Landsmænd i Modsætning til Fynboernes Følelse for det enkelte og Jydernes for det ensomme eller „enlige". Han har gjort mange saadanne Greb i Folkets trods Ensheden inderligt forskellige Væsen i Værket „Dansk Folkekarakter" og har tillige som Lærling af Axel Olrik paa flere Maader fortalt „Danskens" (d. e. Danskhedens) Sagn-Historie. Især hans senere Digtning har af hans dybe Drift til Fortids Sind og Sæd faaet en reaktionær Slagkraft, som trodser baade den sunde jyske Vurdering og den jævne sjællandske Karakterisering.

I den lyriske Digtning dukkede det gamle sommerlige Sjællandsbillede fra Chr. Winthers Tid atter op, men i Hostens Form og Farve, da Ludvig Holstein skrev Vers paa ny efter tyve Aars Tavshed. Fra Halvfemsernes Aand udgik ogsaa *L. C. Nielsen* (f. 1871 paa Faderens gammeldags-sjællandske Højskole i Hindholm) og *Kai Hoffmann* (f. 1874 i København, af Sømandsslægt). Den sidste har helbredet sig for Halvfemsernes Syge, — „Liljer i Mørket" hed hans første Vers —, ved en Kur af Luft og Hav, Elementerne i hans Digtning, hvorfra han ikke er kommen tilbage til den lokale Jord: kun i Billedet af det indre Liv, ikke af det ydre har han naaet den konkrete, d. e. af Stoffet fyldte Form, der er den ny Digtnings Mærke. L. C. Nielsen er som Digter mere „Sjællandsfar" end Sjællænder, d. v. s. mere udgaaet fra Øen end hjemmehørende derpaa. Et Flertal af hans Digte har Motiver fra hans Rejser. Om Landet selv skrev han som ung i Digtene „Mit Land —" (det manglende, af Forlæggeren udstrogne Ord er: *Ruin)* og Fortællingen „De onde Aar" med den samme Kættertrods, hvormed hans Fader, Christian Nielsen, ledede sin Højskole og hans Broder, Skuespilleren Johannes Nielsen, en Tid lang (1914—22) det kgl. Teater; Brødrene var af Kæmpeslægt, men „satte i Væksten". Siden har L. C. Nielsen bedre truffet Kantatens end Fædrelandssangens Tone; det konkrete Billede, som han søger, er Billedhuggerens, ikke Malerens. En Verse-Maler er *Valdemar Rørdam* (f. 1872) i de to Digtsamlinger fra de senere Aar, der er hans Bøger om hans Hjem: „Den gamle Præstegaard" og „Købstad-Idyller". Men forud for denne Hjemkomst var han fløjet med Blæsten, som er *hans* Element, „under aaben Himmel", mellem „Luft og Land" og „gennem de sorte Nætter". Ordene er Titler paa nogle af hans (over tyve) Digtsamlinger fra den ogsaa for Mænd farlige Fyrretyveaarsalder. Ved Siden af denne Lyrik staar ikke som hos Drachmann en Roman, men som hos Oehlenschlæger et Epos, ikke blot et oldnordisk, og et Udkast til et Drama med Motiver fra Folkevisen til Buddha. Ikke

Digitized by Google

blot i Omfang, men i Spændkraft er Rørdam de to nævnte Digteres Lige. Modsat Drachmann har han gennem al sin Digtning troligt fastholdt een Idé, den nationale, og med denne Troskab holdt sin Flyvelyst i Ave. Men modsat Oehlenschlæger ser han i den nationale Idé ikke blot en Arv, men en Opgave, ikke en Tilstand, men en Bevægelse: ingen dansk Digter har som han oplevet Sønderjyllands Historie efter 1864. Naar han dog ikke som sine to Forgængere er bleven „Digteren" for sin Tid, er det dels Tidens Skyld, og dels hans egen. Det volder ikke blot det strømmende eller susende i hans Stil, hvormed han — trods sin lyriske Formkunst, i Slægt med den nyere engelske, som han har oversat — minder om en tredje Forgænger, nemlig Grundtvig, og hvorved ogsaa hans længste (og bedste) Digte ligesom Forgængerens virker som „en Gæring, der ikke kan blive til Klarhed". Men det skyldes ogsaa hans Ideer og Motiver. Blæsten er et luftigere Emne end Havet, og det evige Danmark en mindre haandgribelig Tanke end det gamle Norden. Ved Styrken og Storheden af sin Fædrelandsfølelse har Rørdam hævdet en sjællandsk Arv i Aandslivet fra Sakse til Grundtvig. Ved at aande sin Personlighed ud i „Land og Luft" i sine Naturdigte har han givet Halvfemsernes Jeg-Følelse en mægtig Udvidelse og deltaget i det ny Aarhundredes „stoflige Gennembrud". Men i Opbygningen af dets ny folkelige Danmarksbillede har han og de andre Øboer mindre Del end deres jyske Landsmænd.

Valdemar Rørdam.
Fotografi fra ca. 1910.

Et Flertal af dem har hjemme Nord for Blichers Kron-Jylland i Egnene paa begge Sider af Limfjorden. Nord for Fjorden i Hannæs i Thy fødtes *Johan Skjoldborg* (1861) som Søn af en Husmand og Skomager i Landsbyen Øsløs. Til dette Sogn har han henlagt Handlingen i en af sine senere Romaner „Nye Mænd" fra 1917, der giver det klareste Udtryk baade for Stilen i hans folkelige Fortællinger og Ideen deri. Om den første gælder, hvad der her siges om Vejret paa Hannæs: „Vinden strøg daglig over det smalle Land mellem Hav og Fjord og rensede

Digitized by Google

Luften, som man renser Uld ved at lade Vandet rinde gennem den: derfor var alle Farverne her rene og Linjerne klare". Og Grundtanken i hans Digtnings to Perioder er udtalt i Præstens Ord om den gamle og den unge Bonde: „De har erobret Heden, Mejerierne, Valgretten, hele den ydre Verden — kunde Deres Søn nu erobre den indre Verden, Sjælens Liv, Poesien, saa kommer der Ligevægt i Tingene". Om den første Erobring handler den første af Skjoldborgs større Fortællinger „En Stridsmand" fra 1896 med Husmandssangen „Du Bonde, som ørker den stridige Jord", hvori Medoplevelsen af den fattige Rydningsmands Liv er saa dyb, at enhver anden Forkyndelse er overflødig, og de følgende: „Kragehullet", der kraftigt fremhæver Modsætningen mellem den Unges selvbevidste Fremfærd og den Gamles tankeløse Trældom, og „Gyldholm", hvori den jævne Fortæller er bleven en udlært Naturalist og Modsætningen mellem Herregaardsfolkets og Tyendets Kaar udnyttet som episk Kontrastvirkning. Men om den anden Erobring, altsaa et nyt sjæleligt Gennembrud inde i det stoflige, handler allerede „Bjærregaarden" fra 1904 og — efter „Spillemandens Hjemkomst" (1914), samtidig med Digterens egen Bosættelse i Barndomsegnen i en af danske Husmænd skænket Æresbolig i Løgstør — „Nye Mænd", hvis Helt har hentet sit Mod og sin Glæde af den ny Poesi, og „Præsten i Løgum", hvis Religion er poetisk Livsfølelse og virksom Menneskekærlighed.

I de samme Aar som Skjoldborgs „Nye Mænd" kom en „Fortælling om Bønder" af *Jeppe Aakjær* (f. 1866), kaldet „Arbejdets Glæde" (1915), der ligesom Skjoldborgs Bog foregaar i Forfatterens Hjemegn — en Landsby i Fjendsherred Syd for Skive, hvorefter han har taget Navn —, og ligesom den fortæller om en ny Mand, der i Modsætning til Skjoldborgs Helt er en Foregangsmand paa Egnen i alle ydre Fremskridt, men ligesom han søger den Glæde i Arbejdet, som det gamle, stive Bondesind, hvormed han har Medfølelse, ikke kender. Han finder den ikke i Højskoledannelsen, hvis Ubrugelighed i Bondens Gerning oplyses ved en indflyttet Sjællænders Skæbne, men i Bøgerne, ikke alene de poetiske, men „den moderne Naturvidenskab eller med eet Ord Darwin". Saaledes er der i Aakjærs tidligere Bonderomaner en stærkere Agitation end i Skjoldborgs, især i „Paa Aftægt" og „Vredens Børn, et Tyendes Saga" (med Sangen „For vi træder hverandre i Dyndet ned"), hvis Inspiration ikke er hentet fra den friske Luft, men fra Karlekammerets Dunster. Den Livspoesi, som *han* forstaar, findes mindre i hans Romaner end i hans Noveller som „Fjandboer", og „Hvor Bonder bor" og især i hans lyriske Digtning, som ved sit enstonige Indhold og sit sluttede Udtryk er en fuldkommen Modsætning til Rørdams. Der er heri, med Brandes' Ord, et umiddelbart Forhold til Livet paa almueagtig Vis, men der er baade Kunst og Kultur deri. I Kunsten har han

Digitized by Google

lært af den elskede Blicher, hvis Levned han har oplyst i et stort Flidsværk, af den skotske Rob. Burns, som han har oversat, og vistnok uden at vide det af Kingos Salmebog. Kulturen deri er aarhundredgammel Natur, som bliver sig bevidst. Ogsaa de ubevidste Ytringer deraf forstaar han: Faderens Strøg over Faarets Snude Juleaften og den dødssyge Moders blide Berøring af Karmen om Brønden, Midtpunktet for Slægtens Liv. Lige saa omt og nænsomt og med det samme Kunstnerblik for det enkelte, som udgør Livet, har han givet Billeder af sin Hjemstavn („Jylland", „Imellem to mørke Høje"), af Heden og Aaen („Karup Aa"), af Markerne (i „Rugens Sange" og „Havren") og Husdyrene og, i Digtene paa Folkemaalet, fuldt saa vel af de Gamles Sorg som af Ungdommens Lyst. Fra dette Folkemaal, hvis Levninger han leder efter som efter „Lærkeæg i Lyngen", har ogsaa hans Rigssprog faaet sit Fynd. Ikke blot ved sit Indhold, men ved sin Form er Aakjærs Poesi et Gennembrud af Tingene, Stoffet, i det sjælelige Udtryk. Han har gjort Halvfemsernes Digt, ikke (som Rørdam) til en Sang, men til en Vise.

Jeppe Aakjær.
Fotografi fra ca. 1910.

Fra samme Egn som Aakjær stammer *Marie Bregendahl*, der er født i Nabobyen Fly 1867 og en Tid, indtil 1900, var hans Hustru. At den samme Model er brugt af ham i agitatorisk og af hende i rent poetisk og psykologisk Øjemed — som Jens Tidselbjerg i „Arbejdets Glæde" og Frederik Flintbjerg i „Peter Guldgraver og hans eneste Ven" — viser Forskellen i deres Romandigtning. Hendes begyndte i København i 1900 med nogle stille, men stærke Billeder af tragiske Skæbner og Hændelser, „Hendrik i Bakken" og „En Dødsnat" og fortsattes siden i en Række „Billeder af Sødalsfolkenes Liv" inden for Mands Minde eller rettere i en Kvindes Minde, da Folk og Forhold i den svundne Tid (1864—1885) og den bortgemte Egn, baade Idyllen og Tragedien, er set med en ung Piges forundringsfulde Øjne og dømt med en gammel Gaardmandskones — og en livserfaren Præsts („Provstens") — Visdom. I Marie Bregendahls Digtning er Lærerindelitteraturens Livsbilleder, —

Digitized by Google

der samtidig fornyedes i højpoetisk Aand af Ingeborg Maria Sick, bl. a. med „Højfjelds-Præst" i himmelvid Afstand fra Sødals-Præsten, og i „Johanne"s (Johanne Madsens) fint- og skarptskaarne Billeder af Overklassens Pigebørn —, fyldt med Stof og formet med Kunst ligesom Skolelærerlitteraturens Folkelivsskildringer i Aakjærs Digtning. — En tredje Præsteskikkelse, lige saa forskellig fra de to nævnte som fra Skjoldborgs reformglade „Præst i Logum" er „den gale Præst" i Trebinds-Romanen „De Levendes Land" af *Harry Søiberg* (f. 1880), der er skrevet under Verdenskrigen som en Modsætning til Henrik Pontoppidans „De dødes Rige" uden Forbindelse med det Digt af Grundtvig (VI, S. 511), hvorefter den er opkaldt; den er et Forsøg paa at forkynde Godhedens Evangelium i en ond Tid paa en troværdig Maade, i en ren Stil, gennem en ydmyg Mand i et fattigt Liv. Som Forarbejder til denne Digtning virker Forfatterens foregaaende Folkelivsskildringer, hvis Skueplads er den samme Grænse mellem Jord og Hav, den jyske Vestkyst mellem Lemvig og Ringkøbing, hvor han og hans Slægt havde hjemme, og som uden den sociale Agitation, hvormed ogsaa han begyndte — som „En Læredreng" i „Demokraten" i Aarhus under Lockouten 1899 — viser ikke blot Kulturarbejdet, men det religiøse Liv i en renere Sammenhæng med Naturen, end Romantikeren Thomas Lange havde forstaaet („Af Jordens Slægt", „Folket ved Havet"). I Lemvig levede den Digter: *Thøger Larsen* (1875—1928), der sammen med de nylig nævnte har givet denne Del af Jylland en lige saa kraftig Profil i den ny danske Digtning, som Billedet af Värmland har i den foregaaende svenske; trods Forskellen svarer han og Aakjær til Gustav Fröding, medens Marie Bregendahl og Harry Søiberg tilsammen maa gøre det ud for Selma Lagerlöf. Men mellem Aakjær og Thøger Larsen er der et lignende Forhold som mellem Frödings folkelige og hans filosofiske Digte eller, med en fjernere Sammenligning, som mellem Oehlenschlæger og hans Medbejler Schack Staffeldt. Den ydre, haandgribelige Verden, hvori Aakjær færdes, er for Thøger Larsen en Skal for Uendeligheden i Tid og Rum. Hvor denne Skal brister, begynder hans Poesi, Nuet er for ham fyldt af Evighed, født af Fortid og svangert paa Fremtid. Men i Modsætning til sin Forgænger fra Romantikkens Tid havde han en stoflig Følelse af Uendeligheden, den selvlærte Mand havde dannet sig sin egen Astronomi og Mytologi. Et klart Udtryk derfor giver Digtet „En Dag": „En solhvid Pige svømmer i min Fjord. — Hun salter i dens Blaa sit Legems Grøde. — Og Gys af Søen om den vide Jord — gaar gennem den, der fødtes for at føde." Ved denne kosmiske Følelse, Sansen for „Al-Livet", er Thøger Larsens moderne Lyrik beslægtet med de samtidige Oboers, især Kai Hoffmanns; begge Digtere har i tilsvarende Digte kunnet fornemme Evighedens Lufttræk gennem deres

Digitized by Google

Stue; af Thoger Larsen foles den som en Alvidenhed, af Hoffmann som Alkærlighed. Til sin Hjemstavns Kunst har denne af sin Samtid meget priste — og mindre læste — Digter bidraget med en enkelt Type (Jens Højby) og et tit gentaget Landskab: Sommer ved Limfjorden som et Billede paa den evigt-ynglende Jord („Jorden").

Den Udvidelse af Naturalismens Livsfølelse, som Henrik Ibsen udtrykte i et Replikskifte i et af sine sidste Skuespil: „Vi er da Jordmennesker alligevel." — „Vi er lidt i Slægt med Hav og Himmel ogsaa", denne sjælelige Frigorelse er først følt af Digterne fra de smaa Øer i Halvfemserne, siden af de nordjyske Digtere fra det ny Aarhundrede. „Siden jeg hørte Vagten under Limfjord", er et gammelt Folkevise-omkvæd, der kan gælde for Opsang for denne ny Livsbekræftelse, ligesom Griegs Sang „Eg for vill i veduskogen" er brugt af Johannes Jørgensen for at udtrykke hans Gru ved den horisontløse Naturalisme. Hvor Skoven slipper, aabner den vide Verden sig. Der ender det nittende og begynder det tyvende Aarhundrede i den ny Slægts Bevidsthed.

Baade hos Aakjær, ogsaa i hans Digte og hos Skjoldborg, især i „Gyldholm", er Husmændenes og Tyendets Sag sat i Forbindelse med den socialdemokratiske Bevægelse blandt Hovedstadens Arbejdere, af hvis Liv dog ingen af dem har givet et Billede. Et saadant findes heller ikke i Henrik Pontoppidans Digtning, der er den fælles Forudsætning for den ny Hjemstavnskunst, ligesom han paa sin Side ikke har følt sig for fornem til at regne Skolelærerlitteraturens troskyldige Historier „fra Landet" og „fra Virkeligheden" for Forgængerne for sine „Landsbybilleder". Til hans Historier „fra Hytterne" med deres mere eller mindre fremtrædende sociale Tendens svarer Aakjærs og Skjoldborgs Fortællinger; til hans store Romanværker, der løfter Folkelivsskildringen op i et højere og videre Plan til et Billede af Menneskelivet i Belysning af en Tids Aand eller en almen Idé, har af de nordjyske Digtere først Soiberg forsøgt at give et Sidestykke. Men fra det modsatte Hjørne af Landkortet var der forinden kommet et saadant Billede af Arbejdernes Liv i Højde med „Aladdin", „Adam Homo" og „Lykke-Per" og tilegnet Forfatteren af den sidste: Firebinds-Romanen „Pelle Erobreren" (1906—1910) af *Martin Andersen Nexø* (f. 1869). Han er Bornholmer, og „de Folk er allesammen lidt forstyrrede i Hovedet", hedder det om den Særling, der faar det sidste Ord i Forfatterens næste Hovedværk „Ditte Menneskebarn". I alt Fald har denne Ø, — den sidste Levning af de gamle østdanske Lande, som tidligere havde givet den danske Historie et Oprør (Opstanden imod Svenskernes Herredomme i 1658) og Kirken en Sekt (Bornholmerne efter 1864), men Videnskaben to af dens stærkeste Hoveder (Juristen P. Koefod Ancher og Filologen J. N. Madvig) — i den sidste Menneskealder givet det danske Aandsliv først en

Digitized by Google

Kunstner: Kr. Zahrtmann, saa en Digter: Andersen Nexø og en Videnskabsmand: Vilh. Grønbech, der, som det siges om Bornholmeren i den nævnte Roman af en vis Morten (d. e. Forfatteren selv), „naturligvis er forstyrrede", fordi de vil „omspænde Menneskeheden" og (i alt Fald den sidste) „undergrave Samfundsbygningen". Til dette Arbejde raader Andersen Nexø over en Fortælle-Kunst, der er lige saa ren som Skjoldborgs, men raskere i Replikken og rigere i Milieuet, og over et Hjertelag, der er lige saa ømt som Aakjærs i hans Digte. Den Samfundsomvæltning, han kæmper for, lader Familien urørt som Samfundets Hjerte. Før han blev Tilhænger af den russiske Revolution, havde han lært af den russiske Roman; Ditte Menneskebarn er for sidste Gang den lille russiske Pige, der gik vild i den store Skov. Han er ikke blot den sociale Revolutions, men det tabte Paradises, nemlig Barndommens, Digter; i alle hans Bøger lyser Billedet af Barnelivet som hans Kunsts Perle. I sine to Hovedværker fra det tyvende Aarhundrede bryder han med sine Forgængere fra det nittende: i „Pelle Erobreren", der er Sejrens og Lykkens Bog ligesom „Aladdin", ved at indsætte Arbejdersønnen i Stedet for Præstesønnen i „Lykke-Per" som Tidens Type, i „Ditte Menneskebarn" ved at søge Slægten „Mand" i Samfundets Dyb og ikke paa dets Højde, hvor Paludan-Müller fandt sin „Homo". Idet Digteren dømmer Overklassens Kultur til Døden, redder han dog Kulturens Sjæl, Mildheden for en ny Verden. I „Pelle Erobreren", der nøje følger hans eget Levned, og hvis vekslende Billeder derfor har den Lugt af Liv, der gør den læsende til en medlevende: i den bornholmske Bondegaard, paa Købstad-Værkstedet og i det københavnske Fattigkvarter (Forfatteren var født i en saadan „Ark" og kom først i sit niende Aar til sin Faders Hjemland), foregaar i den sidste Del, hvor Helten er social Agitator, den samme dobbelte Erobring som i Skjoldborgs Bondefortællinger; først da Pelle har vundet Magten i det ydre, føler han Kraften i det indre: „Som et godt og kærligt Hjem skal Samfundet være, mere indviklet er det ikke." Han er heri en Søn af sin Fader, den svenske Lasse,

Andersen Nexø.
Maleri af Aug. Tørsleff. 1913.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

ved Siden af Gravlunds sjællandske Nilaus den ny Digtnings mest levende Skikkelse, der ikke blot er et Skravl, men „som Alkærligheden selv havde han omgivet Pelles hele Tilværelse med sit varme Hjerte". Saa fuldt er ikke Billedet af Moderhjertet lykkedes i den vildfarne og nedtraadte Kvindes Skæbne i „Ditte Menneskebarn", der er Nederlagets og Fortabelsens Bog og ogsaa kunstnerisk svagere paa Grund af de mindre fortrolige Omgivelser (det sjællandske Fiskerleje og det københavnske Gadeliv). Men da ogsaa hun skal vidne for „vor Sag" i Sjælen eller, som Bornholmeren siger, „for Sjælen derude i Rummet", altsaa for Gud, er heller ikke hendes Liv saa lidt som Far Lasses en af de „Skygger" eller et af de „Drys", der i to tidligere Bøger med disse Ord til Titel er et Udtryk for den Tanke om Livets uhjælpelige Nød og Tilfældets grusomme Ødselhed, som Digteren maatte bruge sin lyse Tro paa Riget af denne Verden, fra „Barndommens Kyst" (Navnet paa et Bind af hans Hjemstavnsskildringer), til at overvinde.

Nærmest Bornholmeren Andersen Nexø i Temperament, ikke i Tendens, staar den paa Dansk skrivende Islænding *Gunnar Gunnarsson* (f. 1889). Medens de fra Fædrelandet adskilte Danskere i Slesvig og i Amerika især har holdt den aandelige Forbindelse med Moderlandet ved lige gennem Folkesangen — „den blaa Sangbog" i Sønderjylland og den af Grundtvigs Søn (S. 554) redigerede og med dansk-amerikanske Sange øgede „Sangbog for det danske Folk i Amerika" — har de danskskrivende Islændinger i det ny Aarhundrede udgjort en egen Fylking i Hjemstavnsdigtningens Fremrykning imod det litterære København. Til denne Fylking hører foruden Romanskriveren Gunnarsson Dramatikerne *Joh. Sigurjónsson* (1880—1919) og *G. Kamban* (f. 1888). Deres fælles Forudsætninger er Nordens ældste Hjemstavnskunst, den islandske Slægtssaga, hvis stærke Optrin og brede Linjer kendes henholdsvis i de to sidstnævntes Skuespil „Bjærg-Ejvind og hans Hustru" og „Hadda Padda" og i den førstes Fortællinger, især „Af Borgslægtens Historie" og „Kirken paa Bjerget", medens Figurerne, der især hos Sigurjónsson har Sagastilens Plastik, hos Kamban har en mere sammensat Psykologi og hos Gunnarsson en mere typisk eller symbolsk Holdning. Typen selv ligger hos ham nærmere ved Egils Sagas stejle og stridbare Helt end ved den milde Gunnar og hans kloge Ven i Njals Saga. For den dertil svarende islandske Folkepersonlighed har Gunnarsson i de senere Aar med Kraft krævet en selvstændig Stilling i det nordiske Stammeforbund. Ved at uddrage ikke blot Menneskeliv, men et Livssyn af Folkelivsbilledet nærmer han sig til den danske Hjemstavnskunsts sidste Højde.

Ligesom man hos Andersen Nexø finder den Aandens Flugt over Stoffet, som Pontoppidan kender til, naar han begynder sine Landsbyskildringer med Billedet af en stor Fugl, der flyver højt over det brede

Digitized by Google

Land, saaledes har ogsaa to jyske Digtere hævet sig over Hjemstavnsdigtningens Horisont ved Hjælp af en Idé, altsaa en overskuende, ikke blot en ordnende Tanke. Men denne Idé er for *Jakob Kudsen* (1858—1917) og *Johannes V. Jensen* (f. 1873) ikke af social Natur, men det modsatte, nemlig religiøs: for den første kristelig, for den anden hedensk, hos den første med Folket, hos den anden med Racen som Grundlag. De to Digtere er i det tyvende Aarhundredes Digtning Ordførere for de to største Modsætninger, der var fremtraadt i det nittende Aarhundredes Aandsliv: Grundtvigs aandelige Syn paa Mennesket som et Guds Barn og hans historiske Opfattelse af den nordiske Folkestamme som et udvalgt Folk og Darwins naturlige Syn paa Mennesket som et Led i den hele Tilværelses Kæde og den deraf følgende naturvidenskabelige Opfattelse af Nationen som bestemt af dens Race. Dette udelukker dog ikke, at Jakob Knudsen jævnlig har forkyndt Grundtvigs Idé i Darwins Aand med Sans for Natursammenhængen, saaledes i Romanerne „To Slægter" og „Rodfæstet", ligesom Johs. V. Jensen stundom har fortolket Darwins Idé med Grundtvigs historiske Vilkaarlighed, saaledes i de racefilosofiske Studier „Den gotiske Renæssance" og „Nordisk Aand". Begge Forfattere er hjemmehørende i Nordjylland som de andre jyske Digtere. Jakob Knudsen tilbragte sin for hele Livet afgørende Barnealder fra det 6. til det 14. Aar i Thy ved Bredden af Limfjorden i Aggersborg, hvor hans Fader da var Præst; Johs. V. Jensen er Søn af en Dyrlæge af Egnens Æt i Farsø i Himmerland. Limfjordslandet med Himmerland og Thy, Cimbrernes og Teutonernes Hjemsted, har ved deres Tilkomst baaret endnu større Grøde ind i det ny danske Aandsliv end Värmland i Nutidens Sverige. Det er, som om man til Selma Lagerlöfs og Frödings Navne føjede endnu baade Geijers og Tegners. Med Grund kunde Johs. V. Jensen ved Aarhundredets Begyndelse tale om „en jysk Bevægelse". Her gaar i Sandhed „Vagten under Limfjord".

I sit Forfatterskab, der begyndte med et Skuespil om Cromwell og endte med en Roman om Luther, gaar Jakob Knudsen ud fra den primitive moralske og religiose Drift, Pieteten, den sønlige Lydighed mod Faderen. Idéen i sin Digtning har han foregrebet i det Træk i hans Begynderfortælling „Et Gensyn", at Barnet ser Guds Fodspor i Mærkerne af Faderens Sko i Hasselgangen, hvor han holdt sin Morgenbøn. Om Barndommen, der for Knudsen som for Andersen Nexø er Livets, ogsaa Aandslivets, Kilde mere end den af de fleste Digtere foretrukne elskovsbestemte Ungdom, handler den første og rigeste Del af Dobbelt-Romanen „Gæring—Afklaring". I denne Bog, hvori den grundtvigske Præstegaardsaand, som Pontoppidan syntes at have dømt til Døden i sine store Romaner fra det forrige Aarhundredes Slutning, rejser

Digitized by Google

sig paa ny med digterisk Kraft og menneskelig Myndighed, modtager Helten Aandssynet paa Livet gennem en menneskelig Fader som en fri og fuld Oplevelse uden nogen Forbindelse med den kirkelige og litterære Tradition, — ligesom Digteren selv paa et Spørgsmaal til sin egen Fader, om det var saa vist, at Gud er til, havde faaet det Svar: „Ja, saa sandt jeg er en ærlig Mand", og ligesom denne ærlige Mand af den vestjyske Kvæghandlerslægt, der er Jakob Knudsens darwinske Type, havde oplevet „det aandelige", altsaa den Forening af det folkelige og det kristelige, som er Jakob Knudsens grundtvigske Ideal, i sit personlige Samliv med Christen Kold (S. 508). Paa Grundlag af denne rodfaste Oplevelse har Knudsen i senere Bøger dømt mellem naturløse Mennesker og Folk, der er Natur i, klogest i Præsteparret i „Rodfæstet", og været lige saa grum mod den traditionelle Grundtvigianisme som mod den moderne Humanitet. Hans Kamp mod den sidste er i Romanen „Fremskridt" fra 1907 behersket i Sammenligning med Vildskaben i „Lærer Urup" fra 1909. Om Jordskælvet i Messina, der krævede Ofre i Tusindvis, skrev han samtidig i en Opgørelse med Morten Pontoppidans humane Kristendom: „Midt i Nutiden, der raadner op af Humanitet, viser han sig, som han er, den Gamle, evigfrisk, fuldkommen inhuman", i Romanen lader han sin Helt tilføje: „Bedre næsten, om jeg selv havde været med blandt de hundred Tusinde". Den Angst og Harme over for Nutidslivet, der før Verdenskrigen kom til Udtryk i saa forskellige Aander som Henrik Pontoppidan, Gustav Wied og Thorkild Gravlund, laa Jakob Knudsen i Blodet. Grundtvig stod vel op i ham, men Kierkegaard fulgte med. Efter sin første digteriske Selvbiografi i Grundtvigs Aand, „Gæring" og „Afklaring", skrev han med Martin Luther som Model en anden: „Angst" og „Mod", der er i Kierkegaards Aand. Om sin inhumane Gud siger han paa det nysnævnte Sted, at hans Kærlighed bestaar i, at han fylder os med Evighedens Fred, hvordan saa Verden og Forholdene skaber sig, og at hans Barmhjertighed er den, at han trods vor Synd, nemlig vor infame Lognagtighed, tager Bolig i vort Hjerte som den evige Sandhed og Virkelighed.

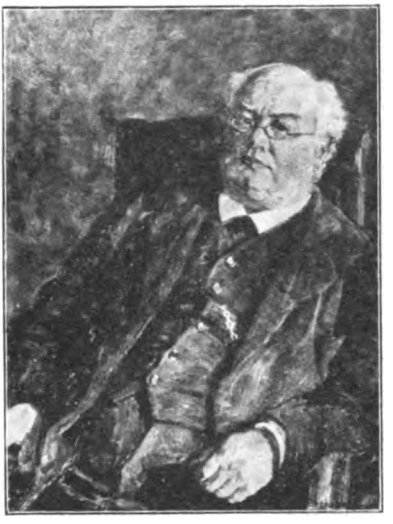

Jacob Knudsen.
Maleri af Bredsdorff. 1912.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

I den Tanke skrev han sine to mest sluttede Bøger, „Den gamle Præst" og „Sind", der ogsaa kunstnerisk er hans bedste; den første er tænkt som et Drama, og den sidste skreven som en Saga. Vidtløftigheden i i hans Stil er ellers mindre i Slægt med Kierkegaard, der altid var Skribent, end med Grundtvig, der altid er Taler og blander Guld og Slagger, levende Ord og jævn Snak med hinanden.

Født Skribent og en Mester i Korthed er *Johannes V. Jensen.* Den Hjemstavnskunst, hvorfra han gik ud, er nogle Bind „Himmerlandshistorier", hvori baade Menneskene og Landskabet paa Grund af Forkortningen træder frem med meget store Linjer. Han har siden fortsat dem med en Række Billeder fra sine mange og lange Rejser, som han selv har kaldt for „Myter", fordi de i en moderne Avisartikels Format giver Kernen af et Indtryk fra Naturen og Menneskelivet i et Sprog, der uden Mytologiens Symboler virker plastisk som den ved at give Tingenes rene Aftryk uden noget Mellemlæg af Stil i fuldkommen naturlige Ord. Ved denne Evne til at skabe Storhed med simple Midler er Johs. V. Jensen bleven en klassisk Kunstner for sin Tid ligesom Oehlenschlæger og Thorvaldsen for deres: han har hyldet dem begge. Efter Ungdommens uvorne Spil med Muskler i Lighed med den ikke helt naive Mandighed hos den norske Hamsun har han naaet en ren Manddom og ved denne moralske Kraft i sin Kunsts Form virket stærkere end ved sin Psykologi, der er usammensat som Oehlenschlægers, og sin Filosofi, der ligesom Grundtvigs ser Sammenhængen, men ikke Mellemleddene. Men ogsaa som Tænker har han villet skille det ny Aarhundrede skarpt fra det forrige. Hans hele Forfatterskab er (hvad han kalder et Bind af sine Afhandlinger) en „Introduktion til vor Tidsalder", hvori han ikke som Knudsen har fundet en Opløsning, men en positiv Kraftytring. Samtidig med de første Himmerlandshistorier holdt han i et Par Ungdomsbøger af selvoplevet Indhold Afregning med Halvfemsernes sjælesyge Tid. Derefter skød han Perspektivet ud og gav et Billede af den tvivlende Hamlets Fædreland i en historisk Roman „Kon-

Johs. V. Jensen.
Maleri af Find. 1927.
(Frederiksborg).

Digitized by Google

gens Fald", hvis Titelfigur er et med synsk Sans opfattet Billede af Christian den Anden. Men i Stedet for Shakespeares Hamlet, hvori det nittende Aarhundredes Danmark havde spejlet sig, indsætter han den jyske Hamlet, Sakses Amled, der er Handlingens og Kendsgerningernes Mand. I nogle tids- og racefilosofiske Afhandlinger, især „Den gotiske Renæssance" og „Den nye Verden", finder han den dertil svarende moderne Type i Teknikkens Amerika, hvis Snilde — og hvis Svindel — han samtidig belyser i et Par halvt symbolske Romaner. Med et endnu dristigere Vikingetog i Aanden skyder han derefter Perspektivet bagud i Roman-Rækken „Den lange Rejse", hvis seks Bind fra „Det tabte Land" (d. e. Norden før Istiden som Menneskeslægtens oprindelige Hjem) til „Christoffer Columbus", altsaa Opdagelsen af den ny Verden ved Rejsens Ende, med Folkevandringen, Vikingetiden og Gotikken som dens Stadier, er en stor, ujævnt udført og planløst udgivet Myte, hvori biologiske og kulturhistoriske Referater veksler med Billeder af rolig Plastik og Udbrud af vild Længsel. Endelig er den store Sammenhængslinje i Tilværelsen ført nedefter i den rent biologiske Fantasi: „Dyrenes Forvandling" (1927) og dens Fortsættelse „Aandens Stadier". Ved disse Arbejder er den hedenske Opfattelse af Livets Enhed (Monismen) og den deraf følgende Følelse af Kraft fremtraadt lige saa tydeligt i Johs. V. Jensens Forfatterskab som det kristelige Tvesyn (Dualismen) mellem Aand og Natur og Sindets Veksling mellem Angst og Mod i Jakob Knudsens Digtning. Ligesom Grundtvig har ogsaa Darwin efter 1900 fundet sin Digter. Det tyvende Aarhundrede er i Danmark begyndt som det nittende med et Bad af Natur efter en intellektuel Tids Tørke — her Georg Brandes' Periode, hist Holbergs og Voltaires Aarhundrede. Ogsaa Oehlenschlæger er genopstaaet; „Den lange Rejse" opfattes af Forfatteren selv som en Fortsættelse af „Nordens Guder". Ogsaa han har søgt „Storhed og Stilhed" i en urolig Tid og i et smaasindet Folk og givet det lille Land en vid Horisont. Og Mildheden er fulgt med — se Billederne af de første Mennesker, Dreng og Moa i „Bræen", Jægeren og hans Kvinde i „Christoffer Columbus" og af Moderen med Barnet, den nordiske Majbrud, Gotikkens Madonna i „Cimbrernes Tog". Vel det skønneste, der er sket i Nutidens Kunst, er Mandens Smeltning i Kvindelighedens Varme i Johs. V. Jensens Digtning. Det er foregaaet samtidig med, at Himbreren fik sit Sommerbo paa en Kyst af Nordsjælland og sit Vinterhjem ved Frederiksberg Have. Ogsaa omkring 1914, da Menneskene blev ret hjemløse paa Jorden, var der i dansk Aandsliv foregaaet en Hjemgang som hundrede Aar tidligere. Mærkeaarene i Aandslivets Historie er vilkaarligt understregede, men Rytmen er lovbunden. Et Folks Liv er fortsat Liv, en evig Genkomst, en Sjæle-Vandring.

Digitized by Google

3. Kunst og Videnskab.

Inden for det ny Aarhundredes *Kunst* er Johannes V. Jensens Ligemænd Billedhuggeren *Kai Nielsen* (1882—1924) og Musikeren *Carl Nielsen* (f. 1865). De er begge Sønner af fynske Almuesmænd, en Købstadhaandværker og en Landsbyspillemand.

Med Navnet „Fynboer" eller „den fynske Skole" kaldtes en Gruppe Malere, der som en ny Ytring af det frugtbare fynske Folkesind — efter dets Gennembrud i Videnskaben med R. C. Rask og N. M. Petersen og i Digtningen med H. C. Andersen og Halvfemsernes Lyrik — har gjort et Indskud i Nutidens Kunst, der kan sammenstilles med den jyske Hjemstavnsdigtning. Hovedværket er Billedet „Aftenleg i Svanninge Bakker" fra 1900 af *Fritz Syberg* (f. 1862), hvis Udvikling fra Firsernes Realisme over Halvfemsernes Form- og Stemningskunst til 1900-Aarenes ny Naturalisme løber jævnsides med den samtidige Digtekunst. Samtidig med de fynske Landskaber, der har aflost Skovgaards-Tidens sjællandske — først, i Stemningskunstens Tid, fra Efteraar og Vinter, siden fra Foraar og Sommer — har han med Pen og Vandfarve, hans Hustrus Redskaber, givet mandigt følte Udtryk for Ny-Naturalismens Helligdom, Moderen og Barnet, i Billeder af Hustruen og Børnene og af H. C. Andersens Historie om en Moder. I Hjemmet i Faaborg, der nu lever videre i Byens lille Museum for Billedkunst, var Blomstermalersken Anna Syberg et roligere Midtpunkt for en Kreds af Kunstnere end Ingeborg Stuckenberg for Halvfemsernes Digtere. Til Kredsen hørte Fru Sybergs Broder *Peter Hansen* (1868—1928), hvis Omraade er Frilufts-Genren, især ligesom hos Andersen Nexø Børnenes Leg under aaben Himmel, og *Johannes Larsen* i Kerteminde (f. 1867), der ligesom Blicher, hvis „Trækfuglene" han har illustreret, har givet al det danske Landskabs Flugt i sine Fuglebilleder, og hvis lynsnare Greb har paavirket Johs. V. Jensens Billedkunst; endelig, dog mest ved sin Herkomst, den sent anerkendte *Poul S. Christiansen* (f. 1855), der som Figurmaler staar en modsat Retning nær.

Denne Retning, den dekorative Figurstil modsat Naturalismens Modelstudium, der i Halvfemserne dyrkedes af Willumsen og Kunstnerparrene Slott-Møller og (især i Portrættet) *N. V.* og *Bertha Dorph* (f. 1862 og 1875), fik samtidig med den fynske Hjemstavnskunst et nyt Hovedværk i 1901 med en Portrætgruppe af Københavneren *Ejnar Nielsen* (f. 1872), der forestillede en siddende Mand og Kvinde paa en Balkon i Paris, saaledes at ikke blot hans og hendes Udtryk — af Kunstnerglæde og kvindelig Ømhed —, men Baggrundens Bybillede er ligesom indsuget i Værkets Idé: Skønheden, og i Kunstnerens Følelse derfor: Vemodet. Med samme Aandskraft har Ejner Nielsen isoleret Billeder

Digitized by Google

af menneskelig Nød og Armod, som Kærligheden adler: „Den blinde", „Mand og Kvinde". Hans Ligemand mellem Digterne er Harald Kidde.

Foreningen af Formkunst og Naturfriskhed, som hos Johs. V. Jensen, førte hos den tidlig afdøde *Kai Nielsen* til et Brud med Traditionen fra Thorvaldsens Tid, ikke blot i Materialet, den graa Sten i Stedet for Marmoret, men baade i den enkelte Figur, hvor han har samme Mor-

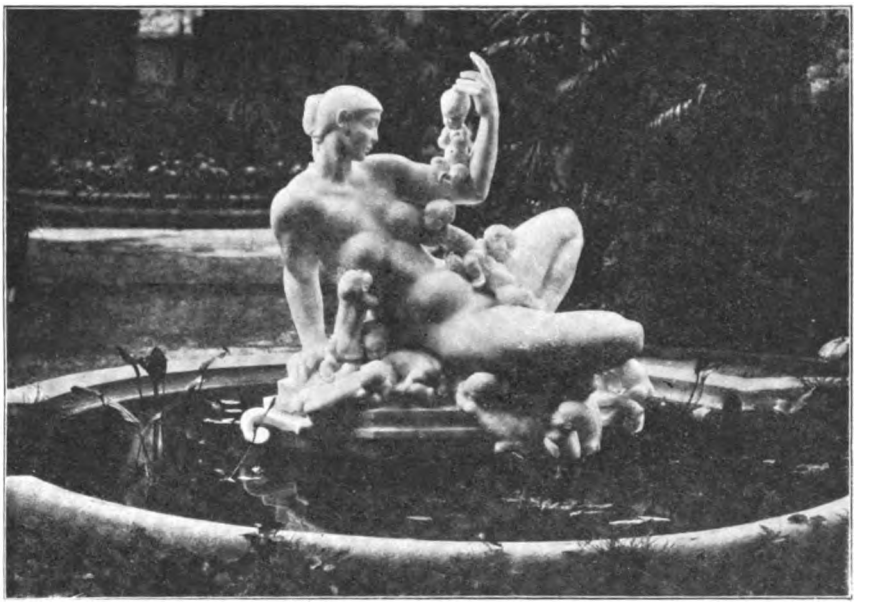

Kai Nielsen: Vandmoderen.
(Glyptoteket).

skab af Barnets Buttethed og den modne Kvindes Fedme, og i Gruppen, hvor Mylderet fremstilles uden den klassiske Stils symmetriske Opbygning af Motivet („Vandmoderen" i Glyptoteket), men baade i Gruppe- og Figurbilledet med en fuldt bevidst Formfølelse, der forholder sig uden nogen Stil som Mellemled til Livet selv. Nærmere ved Traditionen staar Flertallet af Nutidens Billedhuggere, der ikke udgør nogen Skole, men paa det fælles Grundlag har udviklet sig selvstændigt under Paavirkning af baade ældre og yngre Retninger, saaledes som *Anne-Marie Carl Nielsen*, Komponistens Hustru, har lært af arkaisk (før-klassisk) græsk Kunst, *Ludvig Brandstrup* (f. 1861) af Bissen, *Rudolph Tegner* (f. 1873) af Franskmanden Rodin, *Siegfried Wagner* (f. 1874 i Hamborg) af Willumsen, *E. Utzon Frank* (f. 1888) af Antik og Renæssance. Fra samme Kultur som de jyske Hjemstavnsdigtere og de fynske Malere udgik to jævnaldrende jyske Billedhuggere: *A. Bund-*

Digitized by Google

gaard (f. 1864), Søn af en Træskomand og Eventyrfortæller ved Rold Skov og *N. Hansen-Jacobsen* (f. 1861), Søn af en Gaardejer ved den daværende Sydgrænse. Deres Udvikling stadfæster den Sandhed, at Billedhuggerens Kunst her i Landet har mindre Rod i Folkets Liv og Tænkemaade end Malerens og Digterens. Haandværket og Raavirket i deres Kunst er folkeligt: Pottemagerens, Træskærerens og Stenhuggerens, men Hansen-Jacobsen har til sine Skulpturer i Træskærerens Stil valgt poetiske og u-plastiske Motiver (Døden og Moderen; Skyggen) og Bundgaard, hvis Motiver er tagne fra Faderens Eventyrskat, saaledes baade Gefion-Springvandet og Granit-Figurerne paa Raadhuset, kom under Paavirkning af den norske *Stephan Sinding*, der levede og virkede i København med Carl Jacobsen som Mæcen, og bjergede sig fra hans udanske Patos ind i den Thorvaldsenske Tradition.

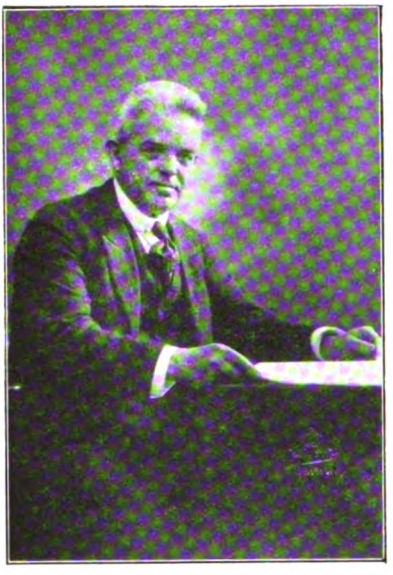

Carl Nielsen.
Fotografi fra c. 1915.

I et lignende Forhold som Kai Nielsen til de samtidige Billedhuggere staar *Carl Nielsen* til Tidens danske Tonekunst, hvorimellem der nu ogsaa — ligesom for længst i den europæiske Musik — findes Kunstnere af jødisk Blod, som Virtuosen *Victor Bendix* (1851—1926) og Improvisatoren *Fini Henriques* (f. 1867) og, ligesom fra først af, en „Italiener", den udprægede Musik-Dramatiker *August Enna* (f. 1860). Dens nærmere og fjernere Forudsætning er Richard Wagner, Overvinderen af baade den klassiske og den høj-romantiske Stil i Tysklands Tonekunst, hvis Hovedværk „Nibelungernes Ring" indførtes paa den danske Opera af den samtidig med Sinding i København levende og virkende norske Komponist *Johan Svendsen*. Til denne Ny-Romantik forholder Carl Nielsen sig paa lignende Maade som Johs. V. Jensen til Holger Drachmann i Poesien. Han har brudt med det hele foregaaende Aarhundredes Tradition ikke ved at indføre en ny Stil, men ved at skabe et nyt Sprog, en ny musikalsk Udtryksmaade, hvis Rytme svarer til Opgivelsen af Perioden i den ny-danske Prosa. Ligesom Kai Nielsen sætter han sig med fuld Bevidsthed og haard Logik i et umiddelbart Forhold til Livet; i sit Skrift „Levende Musik" finder han Oprindelsen til sin Kunst i sin Hjemstavns Tone. Men ligesom Johs. V. Jensen er han ikke

Digitized by Google

blevet hjemme, men *kommet* hjem: fra Operaen „Saul og David" til „Maskarade", fra Symfonierne i Lighed med Willumsens og Ejnar Nielsens storladne Eksperimenter til de ny Folkesange i Samarbejde med *Th. Laub* og i Stil med Aakjærs jævne Viser.

I *Teaterkunsten* fortsattes paa Nationalscenen i det nittende Aarhundrede Sam(eller Mod-)arbejdet mellem de romantiske Kunstarter, Operaen og Balletten, og det nu principielt realistiske Skuespil. Ud over de nyligt nævnede Arbejder opførtes der kun faa originale Operaer af varig Betydning, medens ikke blot Kapellet, men Sangerne med *Vilh. Herold* (f. 1865) og *Helge Nissen* (1871—1926) har magtet de største Opgaver af Nutidens europæiske Musikdrama, derimellem den fuldstændige Opførelse af Nibelungernes Ring med *Peter Cornelius* (f. 1865) som Bærer af den tyske Tradition i Fremstillingen. Balletten blev, med faa Nyforsøg, i Bournonvilles Spor. I Skuespillet savnedes fremdeles de store Stolper: Komedien og Tragedien, der skulde bære Huset, men nu i Holbergs og Oehlenschlægers Lignelse ses uden for dets Porte som husvilde Højsædestøtter. I Mellemværket og nærmere ved det borgerlige Sørgespil, Arven fra Ibsen, end ved Lystspillet, som er Husets egen Tradition, arbejdede de tidligere omtalte Forfattere Henri Nathansen og Poul Levin, den første med jødisk Lokalkolorit og med Held, den anden uden samme; sikrest, mest maalbevidst *Svend Lange*, hvem det stundom forundtes fra hans publikums-fordrivende Laboratorium at faa et Publikum i Tale. En Udvidelse af det borgerlige Skuespil til Udtryk for Tidens Idéer forsøgte *Helge Rode* i „Grev Bonde og hans Hus" (Rousseau—Tolstoj), „En Mand gik ned fra Jerusalem" (Voltaire—Brandes), „Det store Forlis" (Verdenskrigen); der er Stjerneluft over hans Teater, i Langes er der Lampelys, til Rampens Belysning har ingen af dem kunnet eller villet vænne sig. En ny Scene for det store Drama aabnedes i 1910 i *Friluftteatret* i Dyrehaven, der ved sin første og bedste Forestilling „Hagbarth og Signe" skaffede Oehlenschlæger en uventet Oprejsning og siden ved sin af Forholdene krævede plastiske Stil under Ledelse af *Adam Poulsen* (f. 1879, Søn af Emil Poulsen) med Held har kunnet kappes med den farlige Medbejler, det moderne Filmsdrama, om Massernes Yndest. Et *jysk Teater* aabnedes i Aarhus i 1900, det fik som de vandrende Provinsscener sin Spilleplan over København, men i de senere Aar som Tilgift Hjemstavnsdigtningens „jyske Folkelivsbilleder", altsaa en ny Art af de af Heiberg saakaldte „dramatiske Miksturer", d. e. dramatiserede Fortællinger, der nu ogsaa provedes i Hovedstaden og, nu som før, er et sikkert Sygdomstegn og et daarligt Lægemiddel for den dramatiske Kunst. I København havde Dagmarteatret under C. Riis-Knudsen være klassisk Scene, det kappedes nu med Det kgl. Teater i det moderne Skuespil; paa Folketeatret uddøde

Digitized by Google

den hyggelige Tradition, der kom i alt Fald Peber deri med Hjalmar Bergstrøms smaa-borgerlige Problemdramer fra Aarhundredets Begyndelse. En ny Scene oprettedes i 1908 med „Det ny Teater" paa Vesterbro; bedst svarede det til sit Navn, da et udpræget lokal-moralsk Skuespil (af Edgard Høyer) opførtes efter Alberti-Katastrofen med den unge *Poul Reumert* (f. 1883 som Søn af en Skuespiller og en Danserinde) i Hovedrollen. Sit Udspring i denne særlig københavnske Realisme har denne Kunstner ikke fornægtet hverken i det klassiske Drama, hvori han ligesom Firsernes sceniske Realist Karl Mantzius er sikrest hos Molière, eller i Strindbergs Teater, hvor hans Samspil med den under alle Forvandlinger evigt-kvindelige *Bodil Ipsen* (f. 1889) har betegnet et naturalistisk Højdepunkt ligesom Emil Poulsens og Betty Hennings' Spil i Ibsens moderne Dramer. Fra sin Fader, men tillige fra sin Farbroder Olaf Poulsen har Nutids-Skuespillets Romantiker *Johannes Poulsen* (f. 1881) faaet det altomfattende Anlæg, der har gjort ham det umuligt at finde Rum for sin Fantasi og Energi i en enkelt Rolle, et enkelt Fag, en enkelt dramatisk Kunstart; han har baade som Aktør og Iscenesætter virket i dem alle tre. Hans Teatertjeneste har som megen anden samtidig Virksomhed Karakteren af Overarbejde. Hans Kunst er en moderne Brydning af en gammel Stamme; han er Skuespiller af Blodet, men han har Tidens Feber deri.

Lige saa lidt som den dramatiske har den litterære *Kritik* haft en saadan førende Stilling i det ny Aarhundrede som i Brødrene Brandes' Periode. Johannes V. Jensen og Vald. Rørdam venter endnu paa deres Dom. De betydeligste kritiske Arbejder er af historisk Indhold. Af nytilkomne Forfattere har *Hans Brix* (f. 1870) med stor Finhed fortolket et Udvalg af den ældre Litteratur og *Chr. Rimestad* (f. 1878) meget inderligt Halvfemsernes Lyrik. Et Udtryk for Reaktionen mod den sidst-nævnte — maaske den sidste — udpræget litterære Periode, for „det stoflige Gennembrud"s Front imod „det sjælelige Gennembrud" er det, at Tidens største kritiske Begavelse *Harald Nielsen* (f. 1879) har vendt sig fra den litterære Kritik til Samfundsmoralen, dels i „Ugens Tilskuer", der i det andet Tiaar tog Luven fra den i det nittende Aarhundrede forankrede „Tilskueren", dels i en Række Flyveskrifter „af Tidens Træk". I Kunstkritikken har *Vilh. Wanscher* (f. 1875) fulgt et under alle Paradokser fast Princip. Han har bl. a. i et Programskrift med denne Titel hævdet „den æstetiske Opfattelse af Kunst" over for de psykologiske, historiske, nationale o. fl. Fortolkninger af Kunsten hos Jul. Langes og G. Brandes' Disciple og er følgeret endt med et indtrængende Studium af de rene Formers og Linjers Kunst, Arkitekturen. Inden for denne Kunstart selv ses en lignende Udvikling i den statelige Række Arbejder af Tidens betydeligste Bygmester *Hack Kampmann*

Digitized by Google

(f. 1856 i Ebeltoft, d. 1920): fra de kraftigt nationale jyske Provinsbygninger til den strengt monumentale Politigaard i Kobenhavn.

Vendt imod det praktiske Liv og Nutiden er ogsaa *Historieforskningen* hos *Aage Friis* (f. 1870) og *Erik Arup* (f. 1876). Den forste, som er Søn af en Præst, er fra sit oprindelige Studiefelt, Forholdet mellem Dansk og Tysk paa Bernstorffernes Tid, trængt ind i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie fra 1864 til Nutiden, han har tillige med den praktiske Historikers Lyst og Evne til at organisere redigeret store historiske Samlingsværker: foruden det her foreliggende Værk, i hvis Redaktion han deltager med M. Mackeprang og Axel Linvald, „Verdenskulturen" og „Det nittende Aarhundrede". Arup, der ligesom Friis og en tredje Historiker af den samme Skole, *P. Munch*, har haft politisk Praksis, er af en „næringsdrivende" Slægt; Faderen var Læge, Farfaderen Brændevinsbrænder. Han begyndte som Erslevs Discipel med en Undersøgelse af Kilderne til et Afsnit af Hvitfeldts Historie, men fremhævede derefter paa dette Grundlag „den finansielle Side" af dette Tidsrums nationale Begivenhed (Erhvervelsen af Hertugdommerne under Christian I); han har i 1925 begyndt Udgivelsen af en „Danmarks Historie" med Tyngdepunktet i det økonomiske Liv. I skarp Modsætning hertil, paa en national Idé, har *Vilh. la Cour* (f. 1883) bygget sin Forskning, især af Sønderjyllands Historie i Fortid og Nutid; han er paa modrene Side af en grundtvigsk Slægt (Fr. Barfods og Vilh. Birkedals), men er i sit Anlæg stærkt præget af den franske Fædreneslægts skarpe Tanke og hede Sind. De franske Emigrantslægter har givet deres ny Fædreland de reneste Nationalister. I samme Aand med en jævnere Varme har Friis' og Arups Universitetsfælle *Knud Fabricius* (f. 1875), Søn af den folkelige Historieskriver, ikke blot fortsat sin Faders Gerning, bl. a. ved en ny Udgave af „Danmarkshistorien" (S. 503), men som Erslevs og Troels-Lunds Discipel gennemforsket en af de store Tider deri med dens politiske og nationale Problemer (Griffenfeld, Skaane).

I *Retsvidenskaben*, hvis historiske Del er fremstillet fra Grunden af af *Poul Johs. Jørgensen* (f. 1869), er *H. V. Munch-Petersen* (f. 1873) den moderne socialt-tænkende Praktiker; hans Forfatterskab har først forberedt, siden fortolket Reformen af Retsplejen fra 1916. I en ikke mindre moderne Aand er Nationaløkonomien dreven af *L. V. Birck* (f. 1871) med international Horisont og hyppige Studieophold paa Problemernes Voksesteder i den ny og gamle Verden.

I *Sprogvidenskaben* træder den klassiske Filologi, der ved Skoleloven af 1903 har mistet sin Føling med den højere Dannelse, i Skygge for de moderne Sprogs Filologi og ændres i sit Indhold ved, at det blot sproglige Studium viger for Studiet af det reale klassiske Kulturliv. Saale-

Digitized by Google

des allerede hos Madvigs yngre Disciple, men især hos Forskerne uden for hans Skole. Om P. O. Brøndsted, hvis græske Arkæologi stod i Modsætning til Madvigs latinske Filologi, minder *Fr. Poulsen* (f. 1876) ved sin Arbejdsmaade med Studierejser og Udgravninger i Grækenland, ved sit Forfatterskab fra stil-tekniske, arkæologiske og kunsthistoriske Undersøgelser til folkepsykologiske Rejseskildringer og ved sin hele livfulde Personlighed, der har gjort ham til en populær Foredragsholder og moderne Romanskriver. I den indoeuropæiske og den semitiske Filologi har Vilh. Thomsen og Fr. Buhl faaet Efterfølgere i *Holger Pedersen* (f. 1867) og *Johannes Pedersen* (f. 1883), to Lærersønner, i hvis Forskning det nationale Sindelag stundom kendes igennem det fjerne Stof: den jyske Grænsebo i den førstes dansk-hævdende Afhandlinger om Sprogvidenskabens Historie, men det lunttempererede, sjælssmidige Øbosind hos den anden, Landsmand af den religionsfilosofiske Digter J. Anker Larsen fra Langeland, i Hovedværket „Israel, Sjæleliv og Samfundsliv" og dets Efterfølger „Islam". Paa bredt Grundlag af almindelig Sprogvidenskab i Vilh. Thomsens Aand, men med tysk og fransk Filologi som Universitetsfag arbejder *Chr. Sarauw* (1865—1925) og *Kr. Sandfeld* (f. 1873), Forfatter af en Fremstilling af Sprogvidenskaben. Den sidste har ogsaa givet Bidrag til den danske Filologi, hvis Tyngdepunkt efterhaanden har forskudt sig fra det oldnordisk-islandske Fag, hvori *F. Jónsson* (f. 1858 paa Island) har været en flittig Forsker og frugtbar Forfatter, til det særlig danske, med lige Vægt paa dets ældre og yngre Skikkelse, paa Rigssproget og Folkemaalene. Saaledes hos den jyske Bondeson *Marius Kristensen* (f. 1869), Lærer paa Askov, og Lærersønnen *Johs. Brøndum-Nielsen* (f. 1881), Professor ved Universitetet. En Ordbog over det danske Sprog forberedtes af *Verner Dahlerup* og udgives siden 1918 af „Det danske Sprog- og Litteraturselskab" under praktisk Ledelse af dets Formand, den initiativrige *Lis* (Elisabeth) *Jacobsen* (f. 1882), Datter af Samfunds-Historikeren M. Rubin og gift med Aands-Historikeren *J.* (Jacob) *P. Jacobsen* (1869—1918), der begyndte som Filolog og endte som Religionshistoriker. Ligesom de ovenfor nævnte nydanske Sprogforskere har Forbindelse med den Retning i Hjemstavnsdigtningen, der som Aakjær bygger paa Folkemaalene, har de to Filologer *J. P. Jacobsen* og *Vilh. Grønbech* (f. 1873 paa Bornholm) Forbindelse med den anden Retning, Gravlunds, som arbejder med Folkesagn og Folketro. Denne Folkemindevidenskab, som efter Axel Olriks Død har været overvejende stedligt indstillet, men af Orientalisten *Arthur Christensen* (f. 1875) er bleven dyrket med Verdens-Horisont (og overført til psykologisk Studium af moderne Massesjæl og Folkekarakter), har de to Forskere opbygget med en religiøs Idé som Kerne, især i deres to Ho-

Digitized by Google

vedværker, Jacobsens „Manes, de døde og Menneskelivet" og Grønbechs „Vor Folkeæt i Oldtiden". For Jacobsen, den bondefødte Jyde, der i sin høje videnskabelige Kultur bevarede en primitiv Drift til Hjemstavnens Jord, er denne Idé Menneskesjælens Dragning mod Jorden, hvorfor han finder det religiøse Udtryk i en Kultus, Dyrkelsen af de dødes Grave. Grønbech, Øboen, ser omvendt (med Ibsens ovenfor nævnte Ord) den Side af Sjælen, der er i Slægt med Himmel og Hav, og hvis religiøse Udtryk ikke er Kultus, men Myte og Mystik, en Verden, som han er trængt ind i med en Filologs Forstaaelse af, hvad Ordet i Urskrifterne betyder, og en Musikers Følelse for, hvad Ordet ikke kan sige; Forfatteren har, endog af Profession, været begge Dele (Doktor ved en Afhandling om tyrkisk Lydhistorie, Organist ved St. Jacobs Kirke, Docent i Engelsk, Professor i Religionshistorie). Der er i denne Forskning fra det tyvende Aarhundrede paa een Gang foretaget en Udvidelse af en tidligere Tids rent intellektuelle Opfattelse af „Overtro og Trolddom" (Alfr. Lehmanns Værk fra 1890erne) og sat en Grænse for en ny Tids Udsvævelser i „Primitivitet" og „Mystik".

En lignende Udvidelse forberedtes i de første Aar af Aarhundredet i *Naturvidenskaben*. Udvortes sejrede den, støttet af Udviklingen i Teknikken, ved at trænge baade Aandslivet og Digtningen tilbage i Publikummets Interesse: fra det ny Aarhundrede ieger Drenge ikke mere med Tinsoldater, men med Flyvemaskiner. To Gange, ved Begyndelsen og Afslutningen af dette Tidsrum, udgaves to store konkurrerende Subskriptionsværker: „Frem" af overvejende naturvidenskabeligt Indhold og det litterære „Gyldendals Bibliotek", der begge henvendte sig til den største Læsekreds; men kun det første fik den. Tidens ordførende Digter Johs. V. Jensen fandt et Ideal i Teknikken og Amerika, før han søgte det i Primitiviteten og hos Oehlenschlæger. Og med den stavnsbundne Digtnings Sans for det stoflige stemmer de mere massive Naturvidenskabers Fremgang for de mere subtile. Tidens poetiske Naturvidenskab var tidligere Botanikken, men er nu Geografien, en arktisk Ekspedition morer mere end en arkæologisk Udgravning. Grønland, hvorom baade Ingemann og Pontoppidan havde drømt, bliver ogsaa i Litteraturen en dansk Udbygd, gæstet af Digtere og Forskere, mellem de første *L. Mylius Erichsen*, der i 1907 fandt Døden for Tidens poetiske Ekspansionstrang, mellem de sidste *Knud Rasmussen* (f. 1879 i Grønland af eskimoisk Mødreneslægt), hvis Thule-Ekspeditioner blev den ny Tids Kraftytringer. Han, Grønlands-Danskeren, blev Tidens Helt, medens hans Navne, den fynske Vilh. Rasmussen (populær Geograf, radikal Pædagog, socialdemokratisk Politiker) er en af dens Typer. Paa lignende Maade sejrede Biologien over Psykologien, forsaavidt ikke ogsaa den var bleven

Digitized by Google

materiel. Der er Biologi, ikke Psykologi, ikke blot i Johs. V. Jensens Digtning, men i de fleste af Tidens Naturvidenskaber og i mange af dens Aandsvidenskaber tillige. I denne Videnskab aabnes det frieste Udsyn i Rummets og Tidens Verden, idet mange af de Darwinske Love sprænges bl. a. ved W. Johannsens tidligere omtalte, men først nu fremkomne kritiske Studier over Arvelighed, men Synet paa Livet som et sammenhængende Hele bevares. Til dette føjedes et nyt Uendelighedens Perspektiv, en ny Betoning af det uendeligt store og det uendeligt smaa, da Tyskeren Einsteins Verdensbillede gjorde Rummets og Tidens Realitet relativ og gav Livfølelsen den frieste Svæven, og den Atomteori, som Englænderen Ruthersford og Danskeren *Niels Bohr* (f. 1885) har grundlagt, forløste Materiens døde Masse ved i dens mindste Gran at finde Kloder af Liv. Ligesom den legemlig syge og sjælsstærke Niels Finsen ovenfor saas som en Type paa den Inderlighedens Periode i Slutningen af det nittende Aarhundrede, hvori han hører hjemme, er den idrætsøvede Niels Bohr med de forskende Øjne en Type paa Udvidelsestiden i de første Aar af det ny Aarhundrede.

Elfelt fot.

Niels Bohr.
Fotografi fra c. 1925.

Men i de samme Aar, hvori Fysikken var ved at danne dette ny Verdensbillede, brød den store Krig ud og gav Menneskenes Verden et nyt Udseende.

Slutning.

Medens en stor Skæbne fuldbyrdedes under Verdenskrigen 1914—1918 og i den derefter følgende og deraf bestemte Periode, øvede de tit omtalte „lokale Forhold" endnu en Gang som mange Gange før fuldt saa megen Indflydelse paa Aandslivet i Danmark som Verdenshistoriens Gang. Danmark kom ikke med i Krigen, men fik sin Del af dens Følger. Det fik sin Ret ved Genforeningen med den danske Del af Sønderjylland, — det vandt en Sejr, uden at have haft Krig. Men det

Digitized by Google

fik ogsaa paa en anden Maade sin Ret, den udenforstaaendes Lod. Det fik Efterveerne uden at have haft Smerten. Inflationen og Deflationen i disse Ords oprindelige Betydning: Oppustningen og Udblæsningen af en Blære, er Rytmen i de sidste Aars danske Kulturhistorie. Men Vejret, der for i og gik af denne Blære, kom andensteds fra. Danmark fik paa ny en historisk Oplevelse, men paa anden Haand. Ligesom det politisk fik sin Ret og økonomisk sit Bytte uden Krig, fik det en social Revolution — udtrykt ved den første socialdemokratiske Regering 1924—1926 — uden Revolte. Man har i disse Aar levet højt i Danmark — paa anden Haand.

I *Litteraturen* tog under Krigsaarene Forfatterne af de ældre Aargange Del i Krigen ikke blot ved Indlæg for og imod de kæmpende Parter: Johs. Jørgensen paa de Allieredes Side, Karl Larsen fra den tyske Front, men med Droftelse af dens Idé: Georg Brandes, der som ovenfor sagt endnu en Gang stillede sig paa sin Ungdoms arkimediske Fristed udenfor det sønderrevne Europa og til sidst forekom sig selv at staa ene paa Intelligensens Tyngdepunkt i et Kaos af dyriske Instinkter, og Helge Rode, der atter her stillede sig paa Sjælens Stade og oplevede Verdenskrigen i det indre, i Striden mellem Enkeltsjælens og Folke- eller Massesjælens Instinkter, altsaa mellem det „sjælelige Gennembrud", der havde været, og det, der skulde komme. Og den Digter, Henrik Pontoppidan, der renest har udtalt Glæden over sit Fædrelands Sejr uden Krig i Sangen „Det lyder som et Eventyr" (1920), har ogsaa stærkest udtrykt Angsten for det Liv uden Oplevelse, der fulgte efter, i Romanen „Mands Himmerig" (1927). Af Slægten efter 1900 slap Johs. V. Jensen det Greb om „Tidspunktet", hvormed ogsaa han var begyndt, og styrede sin „lange Rejse" i en Bue uden om den gamle Verdens Brand og tabte sig derefter i Biologiens Perspektiv, medens Otto Rung aflæste Rytmen i de lokale Forhold.

Men Tiden efter Verdenskrigen hører *de Unge* til. Ikke saaledes, at de som saa ofte for vender sig mod den nærmest foregaaende Slægt for igen at bringe dens Forgængere til Ære, men saaledes, at de vender sig fra alle foregaaende Slægter, fra al historisk Kultur, der for dem er forpestet i sin sidste Frugt: Verdenskrigen, for at skabe en ny. Bevægelsen har ogsaa her ytret sig stærkest i de Lande, der har oplevet mest, især i Tyskland, men er paa anden Haand kendelig i Danmark, hvor de Unges naturlige Drift til at ville noget nyt ægges af den Tvangstanke at skulle gøre noget nyt, fordi Tiden kræver det.

I det korte Tidsrum, der er gaaet siden Krigens Slutning, lader der sig uden mange Navne, — vordende Mænd er ikke Navne, men Kræfter —, skelne to Retninger den ene efter den anden, men især imod hinanden paa samme Tid, ja i samme Person. Den ene er Aktionen, Frem-

Digitized by Google

driften i Flugt med den ny Tingenes Tilstand og paa Flugt fra den gamle. Den anden er Reaktionen derimod, der ligesom i sin Tid „Mod-Reformationen" i den katolske Kirke vil bevare den gamle Kulturs Grundlag i den ny.

Den første Retning er kendeligst i Publikummet, som under den økonomiske Omvæltning er ved at blive et andet, og som ved Kunstens og Oplysningens moderne mekaniske Meddelelsesmidler, Film og Radio, behandles mere som en Massesjæl end som en Samling af Enkelte, som en Enkelt skal have i Tale. Den mærkes i den politiske, socialdemokratiske Massebevægelse, der med Krigens Disciplin ofrer den enkelte for Partiet og i sin ustandselige Fremvækst, delvis med Opgivelse af den strenge Marxisme, truer med i en fortsat Udjævning at berøve ogsaa de andre Partier deres liberale Særpræg. Medens den under denne Udjævning udsondrede kommunistiske Retning mest har ytret sig som Gadens Propaganda, er det et Tegn paa de socialdemokratiske Ideers Fremrykning i det højere Aandsliv, at to unge Filologer, Søskendbørnene *Herbert Iversen* (1890—1920) og *Hartvig Frisch* (f. 1893), i Litteraturen har behandlet filosofiske og kulturhistoriske Emner i denne Aand; den førstnævntes korte Liv og rappe Udvikling viser sammentrængt Tidens Retning: fra det humanistiske Universitetsstudium i København til det syvaarige socialøkonomiske Studieophold i England og Amerika: paa det første Sted skrev han „To Essays om vor Erkendelse", det stærkeste Udtryk for Viljen til at begynde paa bar Bund, paa det andet „Amerikanske Tilstande", en „Rapport til unge Nordboer" om og mod Kapitalismen. I Skolen har en tilsvarende Tendens til at begynde fra Grunden af, — „vom Kinde aus" er et Losen for den tilsvarende pædagogiske Retning i Tyskland —, fundet det mest yderliggaaende Udtryk i Foreningen og Tidsskriftet „Den frie Skole", ledet af *S. Næsgaard.*

I Kunst og Poesi har Nybegynderne haft deres Spil med den nærmest foregaaende Generation. Imod Naturalismen og Impressionismen rejste sig *Ekspressionismen,* der ikke saaledes som de vil give et Billede af Virkeligheden, henholdsvis i Tilstand og Bevægelse, men ved Abstraktion fra Stoffet og de dertil knyttede Vaneforestillinger give det indre et rent Udtryk i det ydre. Her kan altsaa tales om et nyt sjæleligt Gennembrud, men mere i Slægt med den typiske Stil fra Begyndelsen af det forrige Aarhundrede (VI, 514) end med den individuelle fra dets Slutning (S. 566). Man vil, som det er sagt, Enkelhed, ikke Enkeltheder. Dels søger man i den egentlige Billedkunst, siden *Sig. Swane* og *Harald Giersing* paa ny gik i Lære i Paris, hos *Cézanne* og *Matisse,* primitive eller skematiske Udtryk for Farve- og Form-Forhold, især i den saakaldte Kubisme *(Picasso—Olaf Rude)*; dels vil man i Kunsthaandværk

Digitized by Google

og Bygningskunst gøre Formen til det klarest og knappest mulige Udtryk for Tingenes praktiske Formaal, man vil en „ny Saglighed", altsaa et nyt Gennembrud af det stoflige. For den sidste Retning, delvis ogsaa for den kunstneriske og litterære Ekspressionisme er der fremkommet særlige Organer, bl. a. en „Kritisk Revy", ledet af *Poul Henningsen* (f. 1894, Søn af Forfatterinden Agnes Henningsen) og *Otto Gelsted* (f. 1888). I Poesien har især Lyrikken dels fortsat den ny Naturalisme fra Aarhundredets første Aar, dels sprængt dens lokale Begrænsning ved at bytte det hjemlige med det eksotiske og Landsbyen og Husmanden med Storstaden og Proletaren, begge uden særligt københavnsk Lokalpræg; i Stilen viser Ekspressionismen sig især som en naturlig Trang til at give igen paa de voldsomme Indtryk af Tiden med lige saa voldsomme Udtryk. Den uskolede, elementært-poetiske *Emil Bønnelycke* (f. 1893, Søn af en Lokomotivfører), som efter sit Anlæg er en H. C. Andersen, der ikke kan skrive Eventyr, og den akademisk udlærte *Tom Kristensen* (f. 1893, Søn af en Fabriksmester) er to indbyrdes meget ulige Typer af denne Retning; den første har som særligt Omraade Storstaden, den anden, der heller ikke forsmaar et „blomstrende Slagsmaal" og lignende Kapitler af, hvad der hos den første hedder „Gadens Legende", gaar helst paa Langfart. Det samme gør Romanskriverne *Knud Andersen* og *Aksel Sandemose;* for dem er det primitive Menneske, Raastoffet for den ny Kunst, ikke Storstadsproletaren, men Sømanden, Dybvandssejleren, der af den sidste fremstilles med sine vilde og ømme Drifter, af den første tillige med sine Drømme. Et salt Pust trænger fra disse Bøger ind i de mere idylliske Billeder af det Samliv mellem Dyr og Mennesker i fri Luft, der paa Trods af den umenneskelige (og udyriske) Teknik dyrkes af noget ældre Forfattere som den dybsindige *Aage Madelung* og den lette *Svend Fleuron.* Paa Teatret har Ekspressionismen mere ytret sig i Iscenesættelsen end hos Skuespildigterne selv, der (som *Svend Borberg)* har virket stærkest, naar de har fjernet sig mest fra dens Eksperimenter. Ogsaa Strindbergs Forsøg i denne Retning har, i alt Fald paa den danske Scene, staaet tilbage for hans naturalistiske Dramer. I Stedet for Drømmespil har den nyeste Tid bragt nogle massive Vokskabinetter over kultur-, endog litteraturhistoriske Motiver; Publikum gik til Foderet.

I meget af dette er der allerede Reaktion. Som før har ogsaa nu det indre rejst sig mod det ydre, den enkelte Sjæl mod Trykket af Menneskemassen og Kulturens Maskine. I Lyrikken har denne Reaktion faaet det ærlige Udtryk, at flere af de unge Digtere, der først fremtraadte under Krigsaarene, paa en Tid da Følelsen af Liv fik et oppustet Indhold ved Tanken paa den Død, hvorfra man var sparet — et Motiv hos den nævnte Bonnelycke — siden har vendt sig imod deres egne Forudsæt-

Digitized by Google

ninger. Saaledes den yndefulde Verskunstner *Hans Hartvig Seedorff Pedersen* (f. 1892), der allerede i sin Form er reaktionær, for saa vidt han i sin Stil har Guldalderens Skole, og som nu i sin sidste Samling „I Dagningen" (1927) efter syv Aars Tavshed har stillet „Ungdommens grusomme Tid" med dens „Vinløv og Vedbend", „grønne Druer" og „syngende Palmer" (Titler paa tidligere Samlinger) et Spørgsmaal:

Graa bryder Morgenen frem.
Festen er omme.
Gav den dig Modet, min Sjæl,
til at møde det tomme?

Forinden havde baade Otto Gelsted og Tom Kristensen med andre Tanker bekendt Følelsen af dette „tomme" — Byggepladsen for den ny Kultur —, den første, som han tilstaar, fuld af Galde: „Og stands, min Sjæl, din nyttelose Klage. — Atter til intet vender vi tilbage — tomme, som dengang vi af Intet sprang"; den anden med et Smil, det Smil, hvormed Helten i hans anden Roman, — hans første endte med, at han „kastede op" —, efter at have fundet Resignationens Ro (i Kina!) ser paa sig selv som det samme „lille Menneske i det tomme Rum".

I Romanen mærkes Reaktionen imod Tidens Tempo i den Glæde, hvormed det formentlig saa forjagede Publikum tager imod den rolige gammeldags Fortælling i *Poul Levins* stadig fortsatte københavnske Familiebøger, især hvis ogsaa Emnet er fra gamle Dage som i *A. Svedstrups* „Erik Gudmand". Ogsaa Hjemstavnsdigtningen sætter ny Skud med *Thomas Olesen Løkken*, der dog ikke blot genoptager dens Urmotiv, Rydningsmandens Saga („Klavs Bjerg og Bodil"), men i brede Romanrækker spejler baade den foregaaende Tids Historie, i „Povl Dam", og i „Niels Hald" Nuets Liv med et Sving af Maskinalderens eget Tempo — Forfatteren var selv en Tid Landsby-Mekaniker. Men reaktionære af Princip er *Torkild Gravlunds* Romaner fra disse Aar, hvori Fortidens Vætter gaar igen i Nutidens Landsby; de forholder sig til den blot folkebeskrivende Stil i „Sognet" fra Krigsaarene som hans spekulative Studier over „Danskens Historie" til den konkrete Karakteristisk i „Dansk Folkekarakter". Ud fra egen tidlig Erfaring af Amerikanisme og Feminisme har den af de Unge, der har vist mest Talent for Fortælling og Figurtegning, *Jakob Paludan* (f. 1896, Søn af den reaktionære Litteraturhistoriker) sagt et bistert Nej til begge disse Former for Fornægtelse af Menneske- (d. e. Mands-) Sjælens Liv, indtil videre uden andet positivt Udtryk for dette Livs Indhold end det musikalske Hjerte, der i næsten alle hans Romaner, ikke mindst i den sidste og mest fortvivlede, er det lonlige Akkompagnement til hans „Jeremiader", og hvoraf maaske hans kommende Digtning skal fremgaa.

Digitized by Google

I Kritikken har to hinanden modsatte Talenter hver søgt sin Vej tilbage. Fra sin Barndomsby Ribe er Lærersønnen *Jørgen Bukdahl* ad en Omvej over „det skjulte Norge" med den nationale og religiøse Følelse som Kræfter, der endnu venter paa Frigørelse, gaaet tilbage til Anders Sørensen Vedel og vil ventelig paa dette Grundlag afdække et skjult Danmark i Lighed med det nordiske Aandsrige, der drømtes om efter 1864 i Rasmus Nielsens Kreds (S. 517), og som begravedes under det moderne Gennembrud. Paa helt andre Veje og under Paavirkning af den egne Blanding af medfødt Skepsis og tiltrodset Tro hos franske og engelske Kritikere, især Chesterton, men samtidig inspireret af Helge Rodes gaadefulde Smil af Visdom og Spot har *Henning Kehler* gaaet sin skæve Gang: fra „Politiken" over „Kristeligt Dagblad" til „Berlingske Tidende", hvis traditionelle Konservatisme han pebrer med sin Polemik mod Tidens Mænd og Meninger, ligesom en anden frafalden, *Jul. Magnussen*, der i endnu højere Grad har Evnen til at tale om store Ting i den lille Stil. Ogsaa Kehlers Udvikling viser en Retning i Tiden, men modsat den ovenfor nævnte: fra en stilteknisk Undersøgelse (over Ibsens Drama) til et stilistisk Kunstværk „Russiske Kroniker fra Krigens og Revolutionens Tid" og derfra gennem Kritikker af litterært og socialt Indhold til den religiøse „Kamp for Livsanskuelse", hvor han har taget sit kristelige Stade og forsvaret det, mindre med „det store Ja" — Maalet for Helge Rodes Higen — end med de mange Nej'er til det, som i og udenfor ham selv strider derimod.

Den *religiøse* Drift, som Tidens Rædsel har frigjort, har ytret sig fuldt saa meget uden for Kirken som i den. Et af dens Vildskud, Spiritismen fik af en indviet en moralsk-kritisk Behandling i Romanen „De Vises Sten" af *J. Anker Larsen*, som i senere Boger har givet Livsbilleder af en reel Mystik. Tre forskellige fri-religiøse Temperamenter afslørede sig samtidig i Helge Rodes og Ludvig Holsteins tidligere nævnte Boger og *Chr. Reventlows* „Breve fra Skærsilden"; for den første ophæver Underet ikke Naturen, for den anden er Naturen selv Underet, for den tredje, en fanatisk Løsgænger udenfor alle Partier, er Jesus ikke blot Ensomhedens sidste Tilflugt, men dens yderste Konsekvens. Ligesom efter 1864 har efter den store Krig Kierkegaards Tanker hævdet sig over for Grundtvigs. Ogsaa inden for Kirken, selv i grundtvigske Kredse, hvor mange Unge, ledet af en fra Amerika hjemvendt Præst, har krævet en stærkere „Oplevelse" baade i Folke- og Menighedslivet. Endnu mere i den med Indre Mission mere stemmende Retning, der er udgaaet fra Schweitzer-Kalvinisten *Karl Barth*, og som med Verdenskrigens Erfaringer forkynder, at Gud er en Fjende af det menneskelige, der skal knuses, for at hans Aabenbaring kan fylde det „Hulrum", hvor „Troen" har bredt sig. Ingen af disse ny Bevægelser er rationalistiske;

Digitized by Google

for de unge Grundtvigianere i „Højskolebladet" er Kirken, for Barths danske Disciple i „Tidehvervet" er Bibelen Hjørnestenen.

I dansk Aandsliv udtrykker endnu de to Navne Grundtvig og Kierkegaard den Spænding af Samfølelse og Særfølelse, hvori Kulturen lever, og som ved det sidste Kulturskifte Høffding og Brandes gav ny Udtryk. I Norge er de tilsvarende Navne Bjørnson (og Wergeland) og Ibsen (og Welhaven), i Sverige Geijer (med Rydberg i Følge) og Strindberg (med Almquist som Forgænger). Tilsammen udtrykker disse den nordiske Kulturs Helte den Sandhed, som stadfæstes af de tre nærbeslægtede, men selvstændige Folks Historie, at i Norden taales ingen social Udjævning af Aandslivet, uden at den enkelte Personlighed rejser sig til Modværge.

Længere er det ikke raadeligt at gaa i en Spaadom paa Fortidens Grundlag om Indholdet af Fremtidens Aandsliv. Om dets Form kan i alt Fald saa meget forudsiges, at Brydningen mellem „Idealisme" og „Realisme" ikke vil ophøre, da denne Modsætning som tidligere fremhævet ikke er historisk, men psykologisk, begrundet i Menneskenaturen og de lokale Forhold. Spillet mellem det lille Land og den store Aand, der gør den danske Kulturs Historie i Kunst og Videnskab fuldt saa levende som Statens og Samfundets Historie, vil gaa videre — ud over det nærværende Tidspunkt, da store Omvæltninger baade i Menneskesamfundet og Verdensbilledet har givet Kunsten og Videnskaben et Sving mod det store og hele, bort fra det smaa og enkelte, der minder om Udgangspunktet ved Aar 1800 for denne Skildring af Bølgebevægelsen i et lille Kulturfolks Aandsliv i et aandeligt bevæget Aarhundrede.

Litteratur.

Almindelige Fremstillinger: *P. Hansen: Illustreret dansk Litteraturhistorie* III (2. Udg. 1902). — *Illustreret dansk Litteraturhistorie* ved *Carl S. Petersen og Vilh. Andersen* IV (1924, uafsluttet). — *Vilh. Andersen: Tider og Typer af dansk Aands Historie* IV (1918). — *Hans Brix: Danmarks Digtere* (1925—26). — *Georg Brandes: Det moderne Gennembruds Mænd* (1883). — *Samme: Samlede Skrifter* I-III (1919). — *Herman Bang: Realisme og Realister* (1879). — *Vald. Vedel: Firsernes Førere* (1923). — *C. E. Jensen: Vore Dages Digtere* (1918). — *Chr. Rimestad: Fra Stuckenberg til Seedorff* I-II (1923). — *Harald Nielsen: Moderne Litteratur* I-II (1904—23). — *Helge Rode: Udvalgte Kritikker* I-II (1923—28). — *E. Skovrup o. fl.: Hovedtræk af nordisk Digtning i Nutiden* (1920). — *H. G. Topsoe-Jensen: Den skandinaviske Litteratur fra 1870 til vore Dage* (1928). — *H. Kehler: Kronik og Kritik* I-III (1922—28). — *P. Hesselaa: Vor Tids Digtere* (1926). — *Kjeld Elfelt: Litteraturen idag* (1926). — *Hakon Stangerup: Den unge Litteratur* (1928). — *Carl Gad: Omkring Kulturkrisen* (1929).

Digitized by Google

H. Høffding: Danske Filosoffer (1909). — — *A. Aall: Filosofien i Norden* (1919). — *Paul V. Rubow: Dansk litterær Kritik* (1921). — *Johs. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarhundrede* (1889). — *Holger Pedersen: Et Blik paa Sprogvidenskabens Historie* (1916). — *C. C. A. Gosch: Danmarks zoologiske Litteratur* II, 2 (1875). — *Carl Christensen: Den danske Botaniks Historie* I (1924).

Th. Overskou: Den danske Skueplads, ved E. Collin VI-VII (1876). - *P. Hansen: Illustreret Teaterhistorie* III (u. A.). — *A. Aumont og E. Collin: Det danske Nationalteater 1748—1889* I-V (1896—99). — *A. Aumont: Dansk Teater-Aarbog* I-VIII (1890—97). — *Rob. Neiendam: Det kgl. Teaters Historie* 1874—1922 I-IV (1922—27, uafsluttet). — *Edv. Brandes: Dansk Skuespilkunst* (1880). — *Samme: Holberg og hans Scene* (1888). — *Vilh. Andersen: Kritik I: Teater* (1904). — *H. Panum og W. Behrend: Illustreret Musikhistorie* II (1905). — *Gerh. Lynge: Danske Komponister i det 20. Aarhundredes Begyndelse* (1917).

Jul. Lange: Nutidskunst (1873). — *Kunstens Historie i Danmark*, red. af *Karl Madsen* (1901—07). — *Danmarks Malerkunst* ved *Charl. A. Been og Emil Hannover* I-II (1902—03). — *Sigurd Müller: Nyere dansk Malerkunst* (1884). — *Samme: Nordens Billedkunst* (1905). — *Emil Hannover: Dänische Kunst des 19. Jahrhunderts* (Leipzig 1907). — *Otto Gelsted: Ekspressionisme* (1919).

L. Koch: Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid (1912). — *H. Begtrup: Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede* II (2. Ud. 1917). — *L. Blauenfeldt: Den indre Missions Historie* (1912). — *J. Paludan: Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig* (1885). — *Joachim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818—1898* (1899). — *N. Bang: Opdragelsens og Skolens Historie* (1899). — *A. H. Hollmann: Den danske Folkehøjskole*, paa Dansk ved *A. Vedel* (1910).

Skrifter om enkelte Forfattere, Kunstnere m. m.: *J. Kj. Carlsen: Chr. Richardt* (1928). — *Vilh. Bergsoe: Erindringer* I-VI (1898—1907). — *Zakarias Nielsen: Minder* I-II (1905—11). — *Georg Christensen: J. P. Jacobsen* (1910). — *Anna Linck: J. P. Jacobsen* (1911). — *Breve fra J. P. Jacobsen*, udg. af *Edv. Brandes* (1899). — *Vald. Vedel: Holger Drachmann* (1909). — *Emmy Drachmann: Erindringer* (1925). — *S. Schandorph: Oplevelser* I-II (1889—98). — *Vilh. Andersen: Vilhelm Topsoe* (1922). — *Samme: Henrik Pontoppidan* (1917). — *P. A. Rosenberg: Herman Bang* (1912). — *Samme: Karl Gjellerup* i „Karl Gjellerup, der Dichter und der Denker" I (1921). — *Axel Sørensen: Thor Lange* (1915). — *C. Nyrop: Thor Lange* (1917). — *Oluf Friis og Fritz Johannsen: Knud Hjortø* (1924). — *Johs. Jørgensen: Mit Livs Legende* I-VII (1916—28). — *K. K. Nicolaisen: Johan Skjoldborg* (1918). — *Samme: Jeppe Aakjær* (1913). — *Samme: Martin Andersen Nexø* (1919). — *Samme: Johannes V. Jensen* (1914). — *H. Begtrup: Jakob Knudsen* (1918). — *C. Roos: Jakob Knudsen* (1918). — *Kjeld Elfeldt: Gunnar Gunnarsson* (1927). — *J. Birkedal: Thomas Olesen Løkken* (1927). — *S. Hallar: Tom Kristensen* (1926). — *Samme: Jacob Paludan* (1927).

P. A. Rosenberg: Rasmus Nielsen (1903). — *Georg Brandes: Levned* I-III (1905—08). — *A. Ipsen: Georg Brandes* I-III (1902-03). — *H. Høffding: Erindringer* (1928). — *G. Brandes: Julius Lange* (1898). — *A. D.*

Digitized by Google

Jorgensen: Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab (1901) — *Troels-Lund: Et Liv* (1924). — *Erik Henrichsen: V. Hørup* (1910). — *Vilh. la Cour: J. Jessen* (1913). — *H. P. Hanssen: Et Tilbageblik* (1928). — *H. Balslev: Carl Koch* (3. Udg. 1925). — *V. Cavling: Ludvig Feilberg og hans Levelære* (1915). — *W. Thulstrup: Niels R. Finsen* (1910).

Vilh. Østergaard (o. fl.): *Olaf Poulsen* (1917). — *E. Reumert: Olaf Poulsen* (1911). — *Carl Behrens: Emil Poulsen* (1911). — *Anna Poulsen: Minder om et Samliv med Emil Poulsen* (1928). — *K. Mantzius: Min Fader og jeg* (1919). — *H. Nathansen: William Bloch* (1928). — *Gustav Hetsch: Peter Heise* (1926). — *Carl Nielsen: Min fynske Barndom* (1927). — *Th. Faaborg: J. F. N. Vehrmehren* (1923—24). — *F. Hendriksen: Lorentz Frølich* (1920—21). — *K. Søeborg: C. Dalsgaard* (1902). — *Karl Madsen: P. C. Skovgaard og hans Sønner* (1918). — *L. Tuxen: En Malers Arbejde gennem 60 Aar* (1928). — *Karl Madsen: Maleren Th. Philipsen* (1912). — *F. Hendriksen: Kr. Zarthmanns Mindebog* (1919). — *Samme: En dansk Kunstnerkreds fra sidste Halvdel af 19. Aarhundrede* (1928). — *Hj. Ohmann: J. F. Willumsen* (1921). — *Erik Moltesen: J. F. Willumsen* (1923). — *Wilh. Wanscher: Kai Nielsen* (1926).

Vilh. Birkedal: Personlige Oplevelser I-III (1890—91). — *L. Nyegaard: Vilh. Birkedal* I-II (1895—1912). — *H. Begtrup: Christen Kold* (1916). — *Samme: L. Schrøder* (1913). — *L. Schrøder: Emil Trier* (1894). — *Otto Møller og Skat Rørdam. En Brevveksling* I-II (1916—17). — *H. Skram: N. Zahles Skole 1852—1913* (1916) — *J. Simesen: Nathalie Zahle* (1919). — *Vilh. Bech: Erindringer fra mit Liv* (1900). — *Chr. Sørensen: Vilh. Bech* (1913). — *H. Stein: R. Frimodt* (2. Udg. 1880), — *M. Pontoppidan: Minder og Oplevelser* (1922).

Digitized by Google

OVERSIGT

OVER NYERE LITTERATUR VEDRØRENDE STØRRE TIDSRUM OG SÆRLIGE SIDER AF DET DANSKE FOLKS HISTORIE

Ved Afslutningen af hvert enkelt Bidrag af dette Værk er der givet Oplysninger om den vigtigste Litteratur vedrørende det paagældende Tidsrums Historie. I det følgende meddeles en Oversigt over Værker af en mere almindelig Karakter. Enkelte er allerede anført.

Bibliografier etc. En fuldstændig Fortegnelse over den danske historiske Litteratur, udkommet inden 1830 er meddelt i *Bibliotheca Danica*. Udgivet af det store Kgl. Bibliotek. I-IV (1877—1902). — *B. Erichsen og Alfr. Krarup: Dansk historisk Bibliografi* I-III (1917—27) indeholder en Fortegnelse over selvstændige historiske Arbejder, som er udkommet 1831—1912, og desuden over alle Afhandlinger, publiceret inden 1912. — Efter 1913 findes der aarlige Fortegnelser i *Dansk historisk Tidsskrift*. — Om Historieskrivningens Historie: *Johs. Steenstrup: Historieskrivningens Historie i det 19. Aarhundrede* (1889). — *Kr. Erslev: Vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie* (1922). — En kort Oversigt over nyere historisk Litteratur i *Axel Linvald: Dansk Historieforskning gennem et halvt Aarhundrede*. (Fortid og Nutid VI S. 199 ff.).

De vigtigste *historiske Tidsskrifter* er *Danske Magazin*. Udg. af det Kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. I ff, som væsentlig indeholder Aktstykker og Breve (1745 ff). — *Historisk Tidsskrift*. Udg. af den danske historiske Forening. I ff (1840 ff), mest Afhandlinger. — *Annaler, senere Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*. Udg. af det Kgl. Nordiske Oldskrifts-Selskab. I ff (1836 ff). — *Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Litteraturhistorie* 1-2 Rk. (1865—79). — *Kirkehistoriske Samlinger*. Udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. I ff (1849 ff). — *Fortid og Nutid*. Udg. af Dansk historisk Fællesforening. I ff (1914 ff). — *Fra Arkiv og Museum*. Udg. af Østifternes historisk-topographiske Selskab. I ff (1899 ff). — *Samlinger til jydsk Historie og Topografi*. I ff (1866 ff). — *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*. I (1861—90). — *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*. I ff. (Kiel 1870 ff). — *Sønderjydske Aarbøger*. I ff (1889 ff). — I de senere Aar har næsten hvert Amt sit historiske Selskab, som udgiver et Aarsskrift for Amtets Historie. — *Historiske Meddelelser om København*. I ff (1907 ff). — Endelig kan nævnes *Personalhistorisk Tidsskrift*. Udg. af Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie. I (1880 ff).

En Række Historikeres Afhandlinger er samlet i særlige Udgaver:

Digitized by Google

L. Engelstoft (1859—62), *H. F. J. Estrup* (1851), *N. M. Petersen* (1870—74), *Fr. Schiern* (1856—79), *A. D. Jørgensen* (1898—99) og *Troels-Lund* (1910—12).

Kildesamlinger. Gennem lange Tider har det af *Jacob Langebek* paabegyndte *Scriptores rerum Danicarum medii ævi* (1772 ff) dannet Grundlaget for Studiet af den danske Middelalders Historie. Udgaven, baade af Krøniker og Aktstykker, var dog lidet tilfredsstillende, og Nyudgaver er derfor blevet en Nødvendighed. *Ellen Jørgensen* har udgivet *Annales danici medii ævi* (1920), medens *Brøndum-Nielsen* siden 1920 har paabegyndt en Nyudgave af *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene*, og *M. Cl. Gertz* udgivet: *Vitæ sanctorum Danorum* (1908—12) og *Scriptores minores historiæ Danicæ medii ævi* (1917—22). Det største Arbejde er dog blevet sat ind paa at gøre de middelalderlige Diplomer tilgængelige for den historiske Forskning. Foruden talrige Specialudgaver — nævnes kan f. Eks. *O. Nielsen: Kjøbenhavns Diplomatarium* I-VIII (1872—87) — er der først og fremmest Grund til at fremhæve *Regesta diplomatica historiæ Danicæ* (1847—1907) med Fortegnelse over trykte Aktstykker ældre end 1660. Mere i den ny Tids Aand er det af *Kr. Erslev* i Forening med *William Christensen* og *Anna Hude* besørgede *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* I-IV (1894—1912). Værket giver en Fortegnelse over alle danske middelalderlige Breve ældre end 1450 med Oplysninger om deres Besegling, Proveniens etc. Fortsættelse af *William Christensen 1451—1513*, hvoraf er udkommet I (1928). Danmarks kirkelige Forhold, som de belyses gennem Pavestolens Arkivalier, klarlægges gennem den af flere forskellige, særlig *Johs. Lindbæk* og *Alfr. Krarup* besørgede Udgave af *Acta pontificum Danica* I-VI (1904—15).

Ogsaa for en senere Tid er der Grund til at anføre store Kildepublikationer. Indledet af *Kr. Erslev* og *W. Mollerup*, senere fortsat af Rigsarkivet ved *L. Laursen*, er der under Titlen *Kong Frederik I's danske Registranter 1523—32, Danske Kancelliregistranter 1535—50* og *Kancelliets Brevbøger 1551 ff* i Udtog blevet udgivet alle Breve udgaaet fra Danske Kancelli. Under Titlen *Corpus Constitutionuum Daniæ* har *V. A. Secher* udgivet Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve vedr. Danmarks Lovgivning *1558—1660* I-VI (1887—1918). *L. Laursen* har udgivet: *Danmark-Norges Traktater 1523—1750* I ff (1905 ff) og *Nina Bang: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660* I ff (1906 ff).

Enevældens Tidsalder og Tiden derefter er oplyst ved forskellige mere specielle Kildepublikationer, som er anført i de enkelte Bidrags Litteraturfortegnelser. Nævnes skal her alene de store Lovsamlinger *Schous Forordninger* (1795 ff) og *Foglmans Reskripter* (1806 ff), samt Udenrigsministeriets Udgave af *Danske Traktater 1750—1879* (1874—85).

De ældste *Fremstillinger af Danmarks Historie* *Saxo, Huitfeldt* og *Holberg*, har nu væsentlig litteraturhistorisk Interesse. Hovedværket er *Danmarks Riges Historie* I-VI (1896—1907), som skyldes en Række af de Forskere, som har ført an i den sidste Menneskealders videnskabelige Arbejde. — *Erik Arup* har paabegyndt en ny, mere kortfattet *Danmarks Historie* I (1925). — Mere populære er *C. F. Allen:*

Digitized by Google

Haandbog i Fædrelandets Historie (7. Udg. 1863; nu forældet). — *A. D. Jørgensen: Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie* (1882). — *Johan Ottosen: Vor Historie* I-III (1899—1904). — *A. Fabricius Illustreret Danmarkshistorie for Folket* I-II. (4. Udg. ved Knud Fabricius 1914—15). — Vedrørende Hertugdømmernes Historie maa nævnes *Georg Waitz: Schleswig-Holsteins Geschichte* (indtil 1660) I-II (Göttingen 1851—52). — *Paul v. Hedemann-Heespen: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit* (fra c. 1500) (Kiel 1926). — *Otto Brandt: Geschichte Schleswig-Holsteins. Ein Grundriss* (Kiel 1925, dansk Udg. 1926). — *Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie.* Redigeret af *Franz v. Jessen* (1901, fransk Udg. 1906). — Mere populær er *H. Rosendal: Træk af Danskhedens Historie i Sønderjylland* I-II (1911—12). — Om Norge se *Norges Historie, fremstillet for det norske Folk.* I-VI (Kria. 1909—17).

Saa godt som alle danske (og norske) Historikere og tillige en lang Række andre Fagmænd har under Redaktion af *C. F. Bricka* tilvejebragt *Dansk biografisk Lexikon* I-XIX (1887—1905). — Nyere, men langt mindre omfattende er *Svend Dahl og P. Engelstoft: Dansk biografisk Haandleksikon* I-III (1920—26). — I *Trap: Kongeriget Danmark* (1. Udg. 1856—60, 4. Udg. 1920 ff) er der gennem Samarbejde mellem Videnskaben og interesserede Mænd tilvejebragt en topografisk Beskrivelse af det hele Land. Vedrørende den historiske og topografiske Speciallitteratur henvises til de særlige Litteraturfortegnelser og til de nævnte Bibliografier. Nævnes skal dog *Carl Bruun: Kjøbenhavn* I-III (1887—1901). — *Oluf Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse* (indtil 1730) I-VI (1877—92).

I det flg. anføres nogle Værker, som behandler særlige Omraader.

Administrationshistorie. Rigsarkivets forskellige Publikationer. — *Knud Fabricius, Axel Linvald og Kai Fr. Hammerich: Den danske Centraladministration* (1921). — *M. Mackeprang: Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejr til Christian IV* (1900). — *P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør. 1619—1848* (1900).

Retshistorie. Chr. L. E. Stemann: Den danske Retshistorie indtil Chritian V's Lov (1871). — *H. Matzen: Forelæsninger over den danske Retshistorie* (1893—97). — *Poul Johs. Jørgensen: Forelæsninger over den danske Retshistorie* (1905—08). — *N. Falck: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts* I-V (Altona 1825—48).

Forsvarsvæsen. Vaupell: Den danske Hærs Historie I-II (1872—76). — *K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede* I-III (1909—26). — *H. G. Garde: Efterretninger om den danske og norske Sømagt* I-IV (1832—35). — *O. Eidem og O. Lütken: Vor Sømagts Historie* (1903—06).

Økonomisk Historie. Falbe Hansen og Will. Scharling: Danmarks Statistik I-V (1878—91). — *Will. Scharling: Pengenes synkende Værdi* (1869). — *N. L. Nathanson: Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finansvæsen 1730—1830* I-III (1832—34). — *C. Christensen: Agrarhistoriske Studier* I-II (1886—91).

Aandslivet. C. Rosenberg: Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til

Digitized by Google

vore Dage I-III (1878-85). — *N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie* (indtil 1800) I-V (2. Udg. 1867—71). — *P. Hansen: Illustreret dansk Litteraturhistorie I-III* (2. Udg. 1902). — *Carl S. Petersen og Vilh. Andersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie* (ikke afsluttet) (1916 ff). — *P. M. Stolpe: Dagspressen i Danmark, dens Vilkaar og Personer indtil Midten af det 18. Aarhundrede* I-IV (1878—82). — *Th. Overskou: Den danske Skueplads i dens Historie* I-V (1854—64). — *P. Hansen: Den danske Skueplads I-III* (1888—96). — *Ph. Weilbach: Nyt dansk Kunstnerlexikon* I-II (1896—97). — *F. Beckett: Danmarks Kunst* I ff (ikke afsluttet) (1924 ff). — *M. Mackeprang: Vore Landsbykirker* (1920). — Talrige arkitekturhistoriske Arbejder af *F. Beckett* og *Vilh. Lorenzen*, særlig om de forskellige Munkeordners Bygningshistorie. — *L. N. Helveg: Den danske Kirkes Historie til Reformationen* I-II (1862—70). — *Samme: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen* I-II (2. Udg. 1857—83). — *H. F. Rordam: Kjobenhavns Universitets Historie 1537—1621* I-IV (1868—77). — *J. Paludan: Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig* (1885). — *Joachim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818* (1893) og *1818—98* (1899). — *Samme: Bidrag til Kjobenhavns offentlige Skolevæsens Historie* (1881). — *Hans Kyrre og H. P. Langkilde: Byens Skole* (1926).

Digitized by Google

Digitized by Google

PLEASE RETURN TO
ALDERMAN LIBRARY

DUE	DUE
5-31-82	

Digitized by Google

AX 000 392 100

Digitized by Google

Digitized by Google